

George Johnson

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

ДНЕВНИК

Књига друга

Издавачи

Историјски архив у Пироту
Породица Драгољуба Јовановића

За издавача

Предраг М. Видановић
Срђан Јовановић

Рецензенти

Проф. др Милан Лазић
Проф. др Ђура Стевановић
Др Милан Пиљак

Лектура

Грозда Пејчић

Превод са француског и коректура
Татјана Шотра

Припрема за штампу

Димитрије Јаничић

Штампа

Графо Авала, Београд

Тираж

100

ISBN-978-86-80412-13-9

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

ДНЕВНИК

Приредио
МОМЧИЛО ИСИЋ

Ne otklapan nov zvezdica. Samo za godinu-
 am nekakvo og svom nez Nemci za
 Erlebnisse, za koja francuzki kazuje ogrova-
 rajsky per. Ne govorimo, det' otamo za
 vama se se zivimo, ali i zvezdica
 svom poru i svake povereno za nego
 svome, kao sam ne bude otore zivotrad-
 kavost masimno.

У Београду је већ неколико дана 1. Robert
 Escarpit, једва озгојде новинара францу-
 за змиотом реговно, Mondo, у веве
 франке. Велике "L'Humanite" и за свеве
 гла из свевине и франкози за он и
 свевотина у новинама и франкози
 и зветовина. Пором се бивши дог свеве
 новинар Курмор, франки је говорно о
 социологи, и свевотина, да он о Курмор
 - свеве је о свевотинам свеве романа.
 Дана је згла сам отре свеве. Мило
 - свеве у свеве данас, а свеве су - свеве
 гла и свеве, свеве је свеве свеве свеве
 свеве. Свеве свеве га свеве свеве
 свеве свеве и ја, свеве свеве свеве свеве,
 свеве свеве свеве свеве свеве свеве.
 нов свеве социологи свеве. Свеве
 свеве и свеве свеве свеве и свеве свеве
 свеве свеве - свеве свеве. Сва свеве свеве
 свеве свеве свеве свеве и свеве свеве
 свеве свеве свеве свеве свеве свеве,
 свеве свеве свеве свеве свеве свеве,
 свеве свеве свеве свеве свеве свеве,
 свеве свеве свеве свеве свеве свеве,
 свеве свеве свеве свеве свеве свеве,
 свеве свеве свеве свеве свеве свеве,
 свеве свеве свеве свеве свеве свеве,
 свеве свеве свеве свеве свеве свеве.
 Свеве свеве свеве свеве свеве свеве.
 Свеве свеве свеве свеве свеве свеве.

1962. ГОДИНА

Понедељак, 15. април 1962.

Не почињем нов дневник. Само да забележим нешто од онога што Немци зову *Erlebnis* [искуство], за шта Французи немају одговарајућу реч. Не доживљаје, већ просто оно што ваља да се упамти. Пишем затеченим пером које ми је Срђан [Јовановић]¹ поверио за меко орање, док сам не буде почео употребљавати мастило.

У Београду је већ неколико дана г. Robert Erscarpit,² један од најдуховитијих Француза. Читам редовно у *Monde*-у његове кратке белешке „*Aur*“ [„Из дана у дан“], а за његова дела из естетике и филозофије знам по извештајима у новинама и из разговора са зетовима. Морам да видим бар његову књигу о хумару. Прекјуче је говорио о социологији књижевности, данас о хумору а сутра ће о историјском проблему романа. Дана³ је чула само прво предавање. Милан⁴ и Дафне⁵ су били данас, а

¹ Срђан Јовановић (1955), син Бојке, старије кћерке Драгољуба Јовановића и Слободана А. Јовановића. Основну школу и три разреда гимназије завршио је у Београду, а четврти разред у САД. Економски факултет у Београду, смер Спољна трговина, завршио је у Београду 1977, а на истом факултету, смер Међународна економија, магистрирао је 1983. Специјализацију из међународних финансија завршио је на New York University 1987. Живећи углавном у Њујорку, од 1977. па до почетка 90-их година 20. века радио је за поједина београдска предузећа, а од тада у сопственој спољнотрговинској фирми. Ожењен је и има три сина: Марка, Милоша и Стефана. – Казивање Стеле Дамњановић Ђирић.

² Робер Ескарпи (Robert Erscarpit, 1918–2000), француски књижевник и новинар. Посебно је познат по сатиричним чланцима, првенствено у *Le Monde*, у којем је – од 1949. до 1979. – објављивао по двадесетак колумни месечно.

³ Даница Дана Јовановић, рођ. Милошевић (1895–1978), супруга Драгољуба Јовановића. Са породицом је прешла Албанију, а одатле, преко Италије, у Француску. У Паризу се уписала на филозофски факултет да студира енглески и руски језик. Студије, међутим, никад није завршила. У Паризу је упознала Драгољуба Јовановића, који ју је 21. априла 1919. године запросио, а потом су се, такође у Паризу, 21. новембра 1919. и венчали у румунској цркви, недалеко од Сорбоне. Супругу је помагала и у политичком раду, због

дошли су и Слободан⁶ и Бојка,⁷ тако да је Дана морала да чува унука. Сутра ћемо га слушати само Слободан и ја, пошто смо најслободнији. Ескарпи доноси ново када посматра књижевност помоћу социолошког метода. Поред писца и дела он уводи у игру трећи чинилац – публику. Она признаје песника већ када има, или када је имао 25 година, док за филозофа захтева 70 година. Друга новина: ако дело хоће да живи дуго, мора да се прилагођава новим публикама, људима сваког времена. То особито важи за позоришне комаде. Ни Шекспир⁸ ни Молијер,⁹ а поготову грчки трагичари, не могу се данас давати у облику који је био погодан за њихово време. Ескарпи то назива *trahison créatrice* [креативно издајство].

чега је била и привођена. У браку с Драгољубом Јовановићем родила је кћерке Бојку и Дафину (Дафне). – Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. I, Београд 2008, 270–283.

⁴ Милан Дамњановић (1924–1994), супруг млађе кћерке Драгољуба Јовановића Дафине. Бавио се филозофијом и естетиком. Докторат из филозофије стекао је у Бечу. Предавао је филозофију у средњој школи и психологију на Војној академији, а радио је и у Институту за фонетику. Од 1965. до 1972. предавао је на Филозофском факултету у Сарајеву, а потом у Нишу, да би од 1976. до пензионисања био редовни професор Факултета ликовних уметности у Београду, а од 1978. и редовни професор Факултета музичких уметности у Београду. Био је оснивач и председник Естетичког друштва Србије (1980–1994), потпредседник Међународног естетичког друштва. Објављивао је у *Књижевним новинама*, *Делу*, *Филозофији* и другим југословенским часописима, али и у релевантним страним публикацијама. Гл. дела: *Струјања у савременој естетици*, *Естетика разочарења*, *Суштина и јовести*, *Естетика и стваралаштво*, *Ојхоћење са мнооциркуошћу*. – Казивање Стеле Дамњановић Ћирић.

⁵ Дафне (Дафина) Дамњановић, рођ. Јовановић (1927–2005), млађа кћерка Драгољуба и Данице Јовановић, супруга Милана Дамњановића. Са Филолошког факултета избачена је због политичког ангажмана свога оца. Хапшена, испитивана и малтретирана зато што није хтела јавно да осуди оца и призна да је народни непријатељ. Радила је у спољнотрговинском предузећу Хемпро, а затим, до пензионисања, у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду. – Казивање Стеле Дамњановић Ћирић.

⁶ Слободан А. Јовановић (1911–1991), супруг Драгољубове старије кћерке Бојке. Студирао је југословенску и француску књижевност у Београду, Паризу и Нансију. Дипломирао је 1933. у Београду. Био је суплент гимназије у Сомбору, драматург Народног позоришта у Скопљу, од 1938. до 1944. био је библиотекар, лектор, секретар драме Народног позоришта у Београду. Од 1945. до 1966. радио је као виши библиотекар у Народној библиотеци Србије, где је био начелник Одељења стране књиге, затим Одељења за попуњавање фондова и први начелник Библиотечког центра СР Србије. Докторирао је на Филозофском факултету у Београду 1956, одбранивши тезу „Постанак и развој француске и енглеске идејне драме 1850–1914“. Као ванредни професор на Филозофском факултету у Новом Саду предавао је библиотекарство. Био је и председник Друштва библиотекара Србије, председник Удружења књижевних преводилаца Србије, председник Савеза књижевних преводилаца Југославије, главни и одговорни уредник часописа *Мосџови*, члан Управног одбора Међународне секције за позоришне и сценске библиотеке, главни и одговорни уредник *Енциклопедије јисаца Југославије*, одсека за Србију. Гл. дела: *Савремени француско-српскохрватски речник*, *Савремени српскохрватско-француски речник*, *Позоришне студије и кришке* и др. – Д. Јовановић, *Медаљони*, књ. IV, 414; Казивање Срђана Јовановића.

⁷ Бојка (1921), старија кћерка Драгољуба Јовановића. Уочи Другог светског рата уписала се, због енглеског језика, на германску групу предмета на Филозофском факултету у

У предавању о хумору подвукао је да иза сваког подсмевања стоји велика невоља, индивидуална или колективна. Најчешће се наводе људи који се вешају, убијају, ломе врат или се нађу на пустом острву, бродоломници над чијом главом се налази само неплодно дрво. У неколико махова наводио је Свифта¹⁰ и Марка Твена:¹¹ види се да му је струка енглеска књижевност. Свифтов црни хумор је такав да према њему Сартрове¹² књиге песимистичне по нашем садашњем схватању испадају

Београду. Под окупацијом је, научивши стенографију и дактилографију, радила у Државној хипотекарној банци, где ју је затекло и ослобођење. Остала је у банци до повратка Драгољуба на Правни факултет, у августу 1945, када се поново усредредила на студије, и у јуну 1947. одбранила дипломски рад, са највишом оценом. Пошто је тада Драгољуб Јовановић већ био у затвору, терет издржавања породице пао је на њу. Држала је приватне часове, преводила, хонорарно држала часове енглеског језика на Коларчевом народном универзитету, једно време је радила и у Босна-продукту, да би тек 1961. добила стални посао у Вишој школи за спољну трговину (Вишој економској школи), одакле је 1. марта 1980. године отишла у превремену пензију. Од 1983. живела је углавном у Њујорку, код сина Срђана, чувајући унуке, да би се 2006. вратила у своју кућу у Професорској колонији у Београду. У браку са Слободаном А. Јовановићем родила је сина Срђана. – Д. Јовановић, *Медаљони*, књ. I, 345, 356; Казивање Срђана Јовановића.

- ⁸ Вилијам Шекспир (William Shakespeare, 1564–1616), енглески песник и драмски писац. Сматра се за највећег писца на енглеском језику, али и за једног од највећих светских драмских писаца. Прво је писао комедије, затим трагедије, међу којима су свакако најпознатије: *Ромео и Јулија*, *Краљ Лир*, *Мајбеш*. Сачувано је његових 38 позоришних комада, 154 сонета, две дуге наративне и неколико других поема. – *Мала енциклопедија Просвешта. Ошћта енциклопедија*, књ. 3, Београд 1986, 968.
- ⁹ Молијер (Molière, право име Jan-Baptiste Poquelin, 1622–1673), један од највећих комедиографа светске књижевности, француски глумац, директор позоришта. Као представник класицизма исмевао је ондашње друштво, сталешке предрасуде, поквареност племства и грамзивост буржоазије, не презајући ни од осуде лицемерја католичког свештенства. Главна дела: *Школа за мужеве*, *Школа за жене*, *Тврдица*, *Тартиф*, *Мизантроп*, *Дон Жуан*, *Жорж Данден*, *Грађанин-племит*, *Учене жене*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 705.
- ¹⁰ Џонатан Свифт (Jonathan Swift, 1667–1745), ирски књижевник, сатиричар, писац памфлета, свештеник. Обиман књижевни рад близак је његовом личном животу, који је био несрећан, пун разочарања, болести и невоље. Најзначајније му је дело *Гуливерова путовања*, сатира на политичке прилике у Енглеској. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 326.
- ¹¹ Марк Твен (Mark Twain, право име Samuel Langhorne Clemens, 1835–1910), амерички књижевник. Био је официр речне пловидбе на Мисисипију све до избијања Грађанског рата 1861–65, затим новинар и предавач. Књижевно дело му је обимно, али неједнаке вредности. Главна дела: *Доживљаји Тома Сојера*, *Животи на Мисисипију*, *Јенки на двору краља Аршура*, *Доживљаји Хаклберија Фина*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 559.
- ¹² Жан-Пол Сартр (Jean-Paul Sartre, 1905–1980), француски филозоф, књижевник и јавни радник левичарске оријентације. Посебно тематизује идеју индивидуалне слободе, избора и егзистенцијалног пројекта, затим становите о неизбежности ангажовања и одговорности писца и човека, егзистенцијалну психоанализу и тежњу за синтезом егзистенцијализма и марксизма. Главна дела: филозофског карактера *Имаинарно*, *Биће и ништа*, *Егзистенцијализам је хуманизам*, *Пушеви слободе*, *Зрело доба*, *Кришка дијалектичкој ума*; драме *Иза затворених врати*, *Прљаве руке*, *Ђаво и Господ Бој*; есеји *О*

„ружичасте књиге“ за смерну младеж. Сада имам жељу да прочитам предавачево делце о хумору које је раније било приказано у *Mondu*. Потражићу и његову социологију књижевности.

Среда, 17. април 1962.

Врло занимљива анализа романа, у прошлости и данас. Могућна су, каже Ескарпи, три датума за почетак романа: пикарески роман у Шпанији у 16. веку; *Принцеза од Клева* гђе де Лафајет¹³ или Ричардсон¹⁴ са *Памелом*. Још занимљивије: криза романа данас. Роман је и даље књижевни род-краљ – *genre-roi* – али док је 19. век имао *роман*, ми имамо *многа романа*, али не и роман. Сувише се много тражи од романијера: да буде толико занимљив да се може читати у возу; да даје много обавештења, и то тачних и проверених, о разним стварима; и да буде ангажован, да заступа једну идеју, да нешто тврди и доказује. У Француској се издаје сваке године 4000 романа и они се *просечно* продају у 800 примерака. Само мали број доноси зараду издавачу, највише 5% од издатих. На свим осталим губи издавач или писац, а најчешће обојица. Непрестано се тражи формула романа који би задовољио данашњег читаоца. Можда будућност припада роману у стрипу? Том жалосном визијом Робер Ескарпи је завршио своје треће предавање.

Док је неки наш Београђанин – цин – предавао цвеће госпођи Ескарпи, као његовој инспирацији, ја сам пришао предавачу, честитао му на предавањима, захвалио за лепо и корисно излагање и додао да у њему поздрављам новог Алена.¹⁵ Ово га је узбудило. Захвалио је и рекао да је *très flatté* [веома поласкан]. Професор [Миодраг] Ибровац¹⁶ је стајао поред

Боглеру, Шта је књижевност; аутобиографија *Речи* и др. Нобелову награду за књижевност 1964. одбио да прими. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 312.

¹³ Мари-Мадлен де Лафајет (Marie-Madeleine de La Fayette, 1634–1693), француска књижевница. Осим неколико приповедака, написала је *Мемоаре* и роман *Принцеза Де Клев*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 455.

¹⁴ Самјуел Ричардсон (Samuel Richardson, 1689–1761), енглески штампар и књижевник. Зачетник је психолошког романа у Енглеској и први представник сентиментализма у европској књижевности. Главна дела: романи *Памела*, *Клариса*, *Повести сер Чарлса Грандисона*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 214.

¹⁵ Ален (Alain, право име Емил Шартје / Emile Chartier, 1868–1951), француски професор и есејист. Његови *Слободни разговори* покренули су многа питања из области књижевности, естетике, филозофије, психологије, политике, морала и др. Главна дела: *Систем уметности*, *Елементи једне радикалске доктрине*, *Сендал*, *Са Балзаком*, *Дикенс* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 51.

¹⁶ Миодраг Ибровац (1885–1973), романист, књижевни историчар, есејист, преводилац; докторирао је књижевност на Сорбони, професор француског језика и књижевности у београдским гимназијама, професор Београдског универзитета, члан САНУ. – Д. Јовановић, *Медальони*, књ. 1, 512; *Мала енциклопедија*, књ. 1, 847.

госпође али ме можда није видео, већ и зато што су му очи сада врло слабе. Ја се сâм г. Ескарпију нисам представио.

Субота, 27. април 1962.

Милован Ђилас је поново затворен пре двадесет дана, а у нашој штампи још нема ни речи о томе. Кажу да су стране радио-станице од првог дана јављале о том хапшењу и о одјецима у штампи. Помишљао сам да ће Драго Кунц, претставник министарства спољних послова, одговорити на питање неких новинара на конференцији за штампу у петак. Питање је свакако било постављено али наши листови нису ништа донели. Чуло се само да је страним новинарима показана Ђиласова изјава да неће имати никакве политичке активности после пуштања на услов у јануару 1961. Издржао је 50 месеци, а опроштено му је, управо резервисано за случај да поново буде осуђен мало мање од пет година. У иностранству је објављено да је разлог за хапшење била књига *Моји разговори са Стаљином*, где се износи да је Стаљин¹⁷ замерао нашој политици на Балкану, особито према Албанији (зашто хоћемо да се ујединимо с њом, а не са Бугарском, итд.).¹⁸ *Монд* пише да се у књизи говори и о пијанкама, заједно са [Никитом] Хрушчовом.¹⁹ Ми се сада приближујемо источном блоку, јер

¹⁷ Стаљин, Јосиф Висарионович Џугашвили (Јосиф Висарионович Джугашвили Сталин, 1878–1953) био је први генерални секретар Централног комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза од 1922. па до смрти. Преузео је водећу улогу у Партији после Лењинове смрти 1924. године. Покренуо је командну економију, замењујући нову економску политику (НЕП) из 20-их година петогодишњим плановима. Тиме је започео период брзе индустријализације и економске колективизације. Током касних 30-их започео је велику чистку у Комунистичкој партији од људи оптужених за саботаже, тероризам и издају. Током 1939. потписао је, са Немачком, Пакт о ненападању, након чега је уследила совјетска инвазија на Пољску, Финску, балтичке земље, Бесарабију и северну Буковину. После напада Немачке на Совјетски Савез, Совјети се прикључују Савезницима, чиме су одлучујуће допринели њиховој победи, и поднели највећи број жртава у односу на све друге земље у свету. После рата инсталирао је марионетске комунистичке режиме у већини земаља источне Европе, формирајући тзв. Источни блок. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 479.

¹⁸ Милош Московљевић је у своме дневнику 10. априла записао: „Код нас су се десиле две важне ствари... Други догађај се тиче Ђиласа, за кога је јуче амерички радио јавио да је опет ухапшен, према саопштењу секретара унутрашњих послова. Поред тога је говорено да је у САД требало да се штампа његова књига о Стаљину, али се штампање одлаже.“ – Милош Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 5, приредио Момчило Исић, Београд 2018, 400.

¹⁹ Никита Сергејевич Хрушчов (Никита Сергеевич Хрущёв, 1894–1971), совјетски политички радник и државник. Био је члан СКП(б) од 1918; завршио је Раднички факултет при Доњецкој високој техничкој школи, затим је студирао на Индустријској академији у

смо притешњени заједничким тржиштем, особито ако му приђу Аустрија, Грчка, Турска, Израел и други наши добри партнери у спољној трговини.

На те околности нисам мислио у први мах, када сам, у недељу 8, чуо за ово хапшење. Током ноћи сетио сам се да можда идемо у сусрет Русима, који су нам потребни због наших привредних тешкоћа. Пре тога ми је Ђилас био јасан, јер такав поступак одговара његовој природи. Чудио сам се влади да њега хапси у тренутку када амнестира оних 1000 ратних криваца, па и злочинаца, усташа, четника, љотићеваца, а зове да се врате из емиграције неких 150.000 Југословена, који су остали напољу после рата или побегли због новог режима. Влада је, истина, увек волела да прави равнотежу. Стеже на једној страни док попушта на другој. Касније сам помислио да има и других разлога за хапшење М[илована] Ђ[иласа]. После новог устава ићи ће се на изборе. Није искључено да ће се изићи у сусрет Западу који захтева две партије. Ако не то, могу бити бар две листе или два кандидата за једно посланичко место. Већ се осећа да Социјалистички савез игра на терену све већу улогу. Често се ово тело више слуша или бар пита него локални Савез комуниста. Ето „друге партије“, „другог кандидата“. Али се одмах даје на знање да то неће бити Ђилас, нити ма ко њему сличан. Можда се овим новим гоњењем даје на знање и њему и свима који су упућени у ствари које не треба да се знају. Он зна много, скоро све. Пошто је открио извесне државне тајне у вези са Стаљином може му пасти на ум да пише и о другим незгодним појавама из прошлости. Боље да се заустави на време. А то је опомена и другима, бившим или садашњим руководиоцима које би засврбели прсти: Ср[етену] Жујовићу,²⁰ Бл[агоју] Нешковићу,²¹ Банету Андрејеву²² итд. Цинизам би могао упутити на још једно објашњење: ухапсити га да би га могли пустити. Јер, Русија за Русију, али боље краве од Америке нема.

Москви. У време Другог светског рата био је члан војних савета неколико фронтних и организатор партизанске борбе у Украјини. После Стаљинове смрти, 1953, изабран је за првог секретара ЦК КПСС, а 1958. именован је за председника Министарског савета СССР-а. У јуну 1956. потписао је Декларацију о односима СКЈ и КПСС; на XX конгресу КПСС поднео је реферат „О култу личности и његовим последицама“. Одлуком Пленума ЦК КПСС 15. октобра 1964. смењен је са свих партијских и државних функција. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 857.

²⁰ Сретен Жујовић (1899–1976), политичар, члан КПЈ од 1924. Емигрирао је у СССР 1933; 1936–37. био је члан Политбироа КПЈ, а на V земаљској конференцији 1940. изабран је за члана ЦК КПЈ. Један је од организатора устанка у Србији. Био је командант Главног штаба НОПОЈ Србије 1941. и члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ; 1942–43. био је члан Председништва АВНОЈ-а и повереник за саобраћај у НКОЈ-у; у рату је добио чин генерал-лајтнанта. После ослобођења био је министар финансија у влади ФНРЈ и члан ЦК КПЈ до 1948, када се изјаснио за Резолуцију Информбироа. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 789.

²¹ Благоје Нешковић (1907–1984), лекар, политичар и научник. Био је учесник студентског покрета од 1927. године; члан КПЈ од 1935; добровољац у интернационалним бригадама у Шпанији. У НОР је од 1941: био је секретар ПК КПЈ за Србију, члан АВНОЈ-а и АСНОС-а. После ослобођења био је секретар ЦК КП Србије и председник владе НР Србије до 1948, затим до 1952. потпредседник владе ФНРЈ и члан Политбироа ЦК КПЈ. Искључен

Накнадно се чуло да су Ђиласа пре хапшења опомињали: да рукопис о Његошу (писан у затвору) повери нашим издавачима, а не Американцима; да се не дружи са странцима; да повуче од америчког издавача књигу о разговорима са Стаљином; да се окане нападања на Висарионовича и то остави самим Русима. Не значи да му је можда замерано и за приповетку „Рат“ објављену у *Тетро пиово* чије студије издаје Игнацио Силоне:²³ Сељаци, отац и мајка, пред крај рата иду на фронт да пренесу мртвог трећег сина, пошто су им два сина већ погинула и незнано где сахрањена. При прелазу преко неке реке – не каже се које, као што се не говори ниједно друго име, географско или особно, да се прича не би локализовала – један мајор наређује да се отвори сандук. Налазе живог човека. То је трећи син. Мајор га на лицу места убија као војног бегунца, мада га је мајка храбрила да слободно устане, јер му народна власт неће учинити зло. Ова реч, ако сам тачно обавештен, једино открива да се то могло десити у Југославији.

Већ пре овог хапшења, половином марта донета је законска одредба по којој руководиоци привредни и политички, не смеју одавати државне тајне до којих су дошли у вршењу службе. Неко ми рече да је *Noje Ciriher Cajtung* ово назвао *lex Djilas*: као да је знао да ће се суд позвати на тај закон касније. Непосвећенима је то изгледало да се мисли само на инжењере који могу странцима издати наше патенте и фабричке процедуре. Постоји веровање да до суђења неће ни доћи, али то се не би рекло. Хапшења се ретко објављују; обично се чека предаја оптужнице. Тако је било и у мом случају.

је из Партије 1952, после чега се посветио лекарском позиву и научном раду. Био је научни саветник и управник Лабораторије за експерименталну онкологију Медицинског факултета у Београду. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 797.

²² Бане Андрејевић (1905–1980), један од оснивача СКОЈ и КПЈ у Македонији. За члана Централног комитета СКОЈ-а за Македонију изабран је 1926. Као студент у Београду ухапшен је у јануару 1929. године, у великој провали комуниста. Осуђен је на 15 година затвора. Са издржавања затворске казне у Сремској Митровици побегао је у септембру 1941; у Македонији је радио на припреми устанка. После хапшења Лазара Колишевског, у новембру 1941, руководио је Покрајинским комитетом КПЈ за Македонију. Бугари су га ухапсили 1943, а када је у марту 1943. основана КПЈ Македоније, постао је члан Централног комитета, а наредне године политички комесар Главног штаба НОВ и ПО Македоније. Био је делегат АСНОМ-а и члан АВНОЈ-а. У влади ДФЈ и у првој влади ФНРЈ био је министар рударства. Због подршке политици СССР-а и Резолуцији Информбироа, децембра 1949. године искључен је из КПЈ и разрешен свих функција. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 83.

²³ Игнацио Силоне (Ignazio Silone, право име Tranquilli Secondo, 1900–1978), италијански књижевник и политичар. Један је од оснивача Комунистичке партије Италије; боравећи у изгнанству, после победе фашизма, напустио је политички рад. У његовим романима доминира социјална тематика, посебно се бавио положајем сељака на југу Италије. Гл. дела: романи *Фоншамара*, *Хлеб и вино*, *Прејриши куйина*, *Семе јод снеом*, *Лукина шајна*, *Лициса и камелије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 362.

Ушорак, 30. април 1962.

Сељаци у западној Србији слушају стране станице и знају готово све што и ми овде о Ђиласовом случају, знају и то да је издавач, Вилијам Јовановић, чије име стоји и на другој Ђиласовој књизи, биографији *Закон без правде*, одлазио у Београд и понудио да уништи брошуру о Стаљину, да би Ђилас био пуштен. Највиши руководиоци га нису примили, а нижи су рекли да њих брошура не интересује, јер имају других ствари које га терете. Пиротски сељаци ни до данас ништа нису сазнали о тој ствари. Не знају ни за велики сукоб између Кине и Совјета. Диве се Титу када им каже да сада Хрушчов иде његовим путем, проповеда мирољубиву коегзи-стенцију и жели сарадњу са Западом. Мало знају и о западњачком тржишту које нас доводи у тешку ситуацију. Сувише су забављени својим невољама.

Јутрос је био Десимир из Крупња и испричао свој роман, своју драму, описао свој подељени дом. Са женом се одавно није слагао, али је трпео све због деце. Већ 1936. године када су били општински избори сазнао сам нешто о његовим размирицама у кући. Кандидат за председника је био Стојан Ђорђевић, и он је имао добар углед. Али ми је Стојан или неко други рекао да му кандидат за кмета није популаран. Познавајући Десимира као ваљаног питао сам га да ли је тај кандидат за кмета заиста такав да ће сметати човеку наше листе. „Ја сам тај кмет“, рекао је и објаснио да му извесни људи замерају због односа са женом. Изабрани су и Десимир се показао, као кмет, бољи него Стојан као претседник. Са женом се морао раставити. Једна, старија кћи пошла је рђавим путем, као мајка. Млађу је хтео да сачува и послао је својој сестри у Градашницу. Тамо се могла удомити боље него у Крупњу. Али она се помамила, хтела у град, и удала се за неког службеника. Развела се. Вратила се у Градашницу, запослила се у фабрици гума „Тигар“. Зарађује 13 хиљада, али породици у којој живи даје само три хиљаде, за све остало троши на хаљине и провод. Треће зло: и старија кћи се развела. Четврто: син, ожењен у селу, отишао у Ријеку, затим пребегао у Италију. Сада живи у Ници, а стално долази у Трст. Сигурно тргује и бави се неким ризичним пословима. Показао сам Десимиру карту Италије. Чуо је већ да је Ница најлеши град на свету. Чудом се чуди, диже руке у вис. Ни то није све. Синовљева жена је остала с њим, али стално односи ствари кући својих родитеља. Када је тера да ради, снебива се и стално тражи да је одева, да јој да синовљев део имања. Шта да јој одели, а шта њему да остане када имају свега шест рала (то јест мање од два хектара) сасвим слабе земље! На ту земљу плаћа 60.000 динара пореза, а на неким парцелама ни посејано семе не може да се извуче. Ипак се интересује за светску политику. Ако Русија буде притиснута од Кине, може ли да пристане на уједињење Немачке? Изненадио се када

је чуо да нико не жели да се Немачка уједини, чак ни сами немачки шефови, с једне и с друге стране.

Чудни су наши сељаци. Недавно ми је Средојев [Средоја Бркића] синовац, дао једну синтезу опште ситуације. Почео је овако: Ја мислим, комунизам, то је виђена ствар... и направио гримасу. Друго: Руси неће рат, јер се боје Кинеза, који једва чекају да испуне Сибир и да ту остану. Треће: Нама нема повратка на Исток. Код нас, изгледа ми да оживљују социјалистички савез, и нешто с њим смерају. Али велике неке промене не верујем да ће бити. Шта се само хоће са тим новим уставом? Је ли опет неки *блеф*? (Баш ту реч је употребио.) О чему све не размишљају! Да ли зна шта је?

Ушорак, 30. април 1962. Вече.

Користим предпрвомајску тишину. Шта је наша кућа за пријатеље – исповедаоница или зид плача? Пре петнаест дана, рано, био сам и домаћин и домаћица. Упала Бранка [Анђелић]²⁴ и скоро с прага почела да се жали. И заплакала је: „Овако више не могу. Или развод или у Саву! После овога што је јутрос било. Казао ми је да смо ми сви, па и ја, покваренији од његове кћери [Вуке]. А ја знам каква је његова кћи.“ И ми знамо доста, али њој се више поверовало, а и муж је морао да се жали. Она каже да је од ње све крио. Али мала је сама причала. Сада иде на суд због неке крађе која прелази двеста хиљада јер је за то надлежан окружни суд. А била је код врачаре. Можда је њој и носила то посуђе, да би сазнала да ли ће је њен доктор узети. Или је само искористио, па хоће да је остави.

На матурском испиту [Вука] је пала, јер није сама ни радила. Он је некоме платио. Она на школу не мисли, већ само на провод. Да јој није све чинио по вољи не би била таква.

Није готово. 10 маја предала је други матурски рад. Нешто о транспорту. Св[етозар Анђелић] тврди да је њихове рођене затворила у собу и да је сама писала 4 сата. У школи опет не верују. Особито што су из суда телефоном питали да ли они знају да је она гоњена за криминал. Св[етозар]²⁵ је очајан.

На суђењу Вука је била врло присебна. Социјална радница рекла је професорки Љубици да њој адвокат не треба, јер се боље сналази него он. А она, социјална радница, ће је заштитити само ако јој ова призна; хоће да је сломи – да је има у рукама – познати метод – бољшевички и признање, кајање, самооптуживање – „самопљување“ [Оскар] (Давичо).²⁶

²⁴ Бранка Анђелић, друга супруга Светозара Анђелића.

²⁵ Светозар Анђелић, трговац из Остре испод Рудника, радио је у Горњем Милановцу, Крушевцу, Краљеву и Београду; био је и трговачки путник; члан Земљорадничке левице и Народне сељачке странке, и члан њеног Главног одбора 1945. – Д. Јовановић, *Полијичке усйомене*, књ. 12, 16.

Четвртак, 9. мај 1962.

Бисерка [Рајчић]²⁷ нас је посетила пре одласка сину у Приштину. Врло лепо!

Уторак, 14. мај 1962.

Суђење Ђиласу. Тајно – за издавање државних тајни Вељко [Ковачевић] и Воја [Војислав Грол]²⁸ сведоци, зато не могу да бране. Присуствују само као сведоци. Бранио Милован Вуковић *ex officier* [бивши официр], 5 година за 6 дела x 3.8 мес. остатак од ранијих пресуда. Овако рачунато: 1.5 годину условно (1954) + 2 год. затвора = 3 за чланак о Мађарској (1956) + 7 за *Нову класу* (1957) = 9 лежао 50 месеци што сада остаје још 8 година и 8 месеци.

Среда, 15. мај 1962.

Новине обј[авиле] пресуду [Миловану Ђиласу] (свега 13 година) и факсимил писма СИВ од јан[уара] 1961. за пуштање на условни отпуст. Развој у нашој земљи оповргао све оно за шта је био осуђен.²⁹

Четвртак, 16. мај 1962.

[Недељко] Дивац: „Изјава је аутентична и добра“. – Није добра! рекао сам. Њему се допало место о „интегритету“ и „моралним начелима“ а мислим да им је учинио по вољи када је демантовао све што је чинио и

²⁶ Оскар Давичо (1909–1989), професор француског језика и књижевник. Из Бихаћа је довео групу младих комуниста, и са њима је осуђен од Државног суда у Београду. Био је пет година на робији у Сремској Митровици. Одрекао се великог пријатеља Милована Ђиласа, постао је члан ЦК СКЈ, члан Савета федерације. Између два рата припадао групи левичарских писаца надреалиста. Експериментисао у области форме и језика, био жустар полемичар. Главна дела: збирке песама Вишња за зидом, Каирос; поема Човеков човек; романи Песма, Бетон и свици, Радни наслов бескраја и др. – Д. Јовановић, Политичке успомене, књ. 12, 66; *Мала енциклопедија*, књ. 1, 583.

²⁷ Бисерка Рајчић (1940), дипломирала на Филолошком факултету у Београду – Група за источне и западне словенске језике и књижевности. Радила је у Народној библиотеци Србије, библиотеци Историјског института САНУ и Института за српскохрватски језик САНУ. Била је председник Удружења књижевних преводилаца Србије; преводилац је двадесетак књига; аутор је и преводилац, само до 1996. године, око 800 текстова објављених у књижевним часописима; превела је зборнике радова *Пољско ишћање* и *Чешко ишћање*, као и велики број књига, међу којима: *Позориште есенције*, *Камени пошток* и *Прилој биографију Ј. Коџа* и др. – *Ко је ко у Србији. Интелектуална, уметничка, политичка, финансијска, војна, спортска елита Србије*, Београд 1996, 471.

²⁸ Војислав Грол (1911–1987), доктор правних наука, адвокат у Београду; писао је у *Српском књижевном гласнику*; сарађивао на изради устава ФНРЈ. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 63.

²⁹ Милош Московљевић је, поводом пресуде Миловану Ђиласу, у дневнику 21. маја записао: „Пре недељу дана је Милован Ђилас осуђен на 4½ године затвора, зато што је у својој новој књизи 'Моји разговори са Стаљином' тобож изнео државну тајну и ишао на то да

због чега је осуђен: Нека му буде!“ Нисмо могли разговарати, јер је био неки лекар сусед, који се устезао да говори преда мном: „Не знам да ли је соба чиста!“ Ја сам одговорио: „Није сасвим чиста“, јер сам приметити да Дивац нема поверења у њега. Душко [Душан] Симоновић,³⁰ тежак срчани болесник. По његовом изгледу не би се рекло. Али комисије му давале годишње боловање. Лечио се у Словенији, у Нишкој бањи. Тамо занимљив сусрет са неким туристима. И даље ће нас помагати САД, али са условима. Кенеди³¹ одлучио да ситуацију у свету рашчисти до 1964. или бар до 1968. Био изненађен Хрушчовљевим одлучним ставом у Бечу прошле године.

Понедељак, 20. мај 1962.

Први сусрет са др Мих[аилом] Ђурићем³² и његовом Мирјаном (рођ. Тотић). Посетили су Милана и Дафне. Утисак много бољи него што сам очекивао. Зна да нисам био задовољан његовим предавањем о „Идеалним типовима“ на Коларцу. Прочитао сам тезу о „Природном праву код грчких софиста“. Саветовао му да се чува Вебера³³ и да више чита Французе. И

нашкоди комунизму и социјалистичкој изградњи Југославије. А тобожња државна тајна је неостварени план да Југославија добије Албанију и Грчку Македонију помоћу Маркоса – што је већ одавно опште познато. А највећи удар комунизму и социјалистичкој изградњи је нанео Тито својим недавним говором. Стварни разлог Ђиласове осуде је жеља да се добије помоћ од Русије – већ су тражили помоћ у храни али без успеха, јер ни сами Руси немају – па да скину са себе одговорност због неповољног Ђиласовог писања о Хрушчову.“ – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 5, 404.

³⁰ Душан Симоновић школовао се у Енглеској за време Првог светског рата, а после на Београдском универзитету, где је био на челу републиканског клуба „Михаило Аврамовић“. Аврамовићу је остао веран и пошто се он развијао са делом деснице у Савезу земљорадника, али је сарађивао и са Земљорадничком левицом. Приликом оснивања Народне сељачке странке предложио је да се Аврамовићу понуди место почасног председника, што је, касније, усвојио и Оснивачки конгрес НСС. Између два светска рата Симоновић је у Београду водио агенцију за енглески конац, помажући многе левичаре. После Другог светског рата радио је у Срболеку. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 306, 307.

³¹ Џон Фицџералд Кенеди (John Fitzgerald Kennedy, 1917–1963), амерички политичар и државник. Током Другог светског рата служио је у морнарици на Пацифику, а после рата је био новинар. У Конгрес је изабран 1947, за сенатора 1952, а за председника САД 1960, као најмлађи председник до тада. Одликовале су га самосталност, оригиналност и еластичност у спољној и унутрашњој политици; допринео је сређивању међународних односа и мира у свету; борио се против расне дискриминације. Погинуо је од атентата у Даласу 22. новембра 1963. Добио је Пулицерову награду за књигу *Профили храбрости*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 256.

³² Михаило Ђурић (1925–2011), један од највећих српских филозофа и социолога, професор Правног факултета у Београду, где је предавао Историју политичких теорија, Општу социологију и Методологију друштвених наука. Био је члан САНУ. Посебно је познат по радовима о Ничеу и Хајдегеру. Са Београдског универзитета удаљен је зато што је 1972. године осуђен на две године строгог затвора због говора о уставним

сам се, каже, ослобађа, полако. Спустио је мало дурбин, али још је амбициозан. Праве му тешкоће на Правном факултету јер више није у партији.

Чујемо да су Љуб[инка] и Ст[анимир Станко Јовановић-Славински]. очајни што им се П[етар], вољени син опија. Колико су срећни са ћерком Беб[или – Емилијом] која је, – интелигентна, вредна и амбициозна преко мере, – завршила факултет за три године, а већ пре последњег испита удала се за извесног Француза из исте, строге и престроге струке, толико су ван себе због младог и симпатичног, али слабог П[етра]. Дошло је до тога да његова мати оде „прији“ – да мајци његове девојке – и позива Оцу да га напусти после толико година друговања: шта ће јој пијаница!... Распитујемо се о њиховим породицама, не би ли се нашло неко страшно наслеђе. Утврдили смо ово. Деда по оцу, први П[ер]ча, имао је три брата. Најстарији, Т[одор] био је „битанга“, уживач са женама али није много пио. Најмлађи, Дука, био је врло слаб човек, споредан међу браћом, чуваркућа и унутрашњи момак. Т[одор] се проводио не радећи, али бистар, са смелим наступом, јунак у рату, политичар, и то левичар. П[анта] је био одважан трговац и политичар, увек са владом, због послова, умешан са људима, приступачан и подузетан. Волео је све, али највише успех у послу. Иако други по реду, стварно је био шеф. Трећи, П[ан]та једини је много пио. Он је био спољни момак. Куповао је стоку по селима и обилазио мандре, где се правио договор за извоз. Путовао је на далеко само П[ер]ча. П[ан]та се „прославио“ за време прве бугарске окупације. Са бугарском шапком на глави по селима је за 600 лева тражио вола који је вредео 2500. Удесио је да за њим иде буг[арска] реквизициона комисија. Када би сељаци одбили да продају буд-зашто, долазили су Бугари да узму на признаницу. Тада би трчали да пронађу П[ан]ту и узму бар нешто готовог новца. Т[одор] је био на Солунском фронту, а остала браћа су важила као бугарски људи. Ипак су смели да остану у Пироту, што значи да се нису компромитовали као Спира Крстић и Алекса Поп-Митић, који су прешли одмах у Београд. Када се вратио из рата, Т[одор] је довео неку „професионалну“ Зону [Зорку]. Певала му је пред кућом док се он веселио

амандманима, марта 1971. Рехабилитован је и враћен на Правни факултет 1989. године.

³³ Макс Вебер (Maximilian Karl Emil Weber, 1864–1920), немачки правник, економиста, историчар, социолог и политичар. Нарочито је утицао на развој социјалне теорије и истраживања, а посебно на развој социологије као засебне научне дисциплине. Нарочито је познат по теорији бирократије, истраживањима повезаности протестантске етике и капитализма, као и истраживањима структура привредне делатности и друштвених облика. Главна дела: *Привреда и друштво*, *Прошестантска етика и дух калвинизма*, *Социологија религије*, *Наука као позив*. – Мала енциклопедија, књ. 1, 377.

с друштвом. Оженио се црном Беочованком, и више му никада није запевала. Била је поштена, добра домаћица, изродила му три кћери (Кат[арину] Ол[гу] Ст[анислав]у) и сина Ст[анка], који је добио дедино име. Т[одор] се оделио од браће, јер је умео само да троши, а ништа није приносио. Управо су га оделили, то значи отерали, мада је био најстарији. Животарио је са полупразним, затим сасвим празним дућаном. Потражио је спаса у политици. Читао је *Паг* од првог броја и увек био уз мене у Пироту. 1936. Милан Прибићевић је морао код њега да одседне. Умало га нисмо кандидовали за претседника општине у граду. Срећом, градови нису тада ишли на изборе. Уз главног брата увек су били П[ан]та и Д[у]ка, као телад уз краву. Најмлађи је први умро. Панта – пијаница – последњи. Овај је имао врло добру жену, док се за чефову, лепу и отмену, говорило да је милостива срца. Кат[арина] је дала П[ан]ти пет синова и две кћери, или три. Сви су ваљани. Нико не пије. Дакле, ништа се не може објаснити наслеђем у овом жалосном случају.

Дошао и ручао с нама Драгољуб-Дража Благојевић³⁴ из Велике Моштанице, велики пријатељ Кирила Савића. Остао нам веран и доста прогоњен и оптерећен наметима. Пита ме, први пут, да ли сам можда погрешно што сам водио опозицију. Да сам имао помирљив став, било би лакше и мени и мојим пријатељима. Разговор се води у дворишту под шљивом, била је недеља. Одговор: тако је морало бити. Иде човек једним путем, ради на један начин, или трпи да други раде, па више не може. Нисам ја једини прекинуо. Пре мене, [Милан] Грол; после мене Ђилас; после Ђиласа... Ту ме Дража прекида: И ето како Ђилас прође! Кратко сам му испричао шта сам знао о Ђ[иласовој] авантури, последњој, и колико је тачно осуђен. Па сам наставио: После Ђ[иласа] – Тито,³⁵ говором у Сплиту б. V. постао је шеф опозиције. Чује се да ће председник владе сада бити А[лександар] Ранковић,³⁶ док би он остао само председник републике. То не мора бити, али је извесно да је и Тито казао: Не могу више! Овако више не може, или ја идем.

³⁴ Драгољуб Дража Благојевић, земљорадник из Велике Моштанице, првак Народне сељачке странке и заменик члана њеног Главног одбора 1945. – Драгољуб Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 28.

³⁵ Јосип Броз Тито (1892–1980), маршал Југославије, председник Републике, председник Савеза комуниста Југославије, председник Председништва СФРЈ, врховни командант оружаних снага СФРЈ и председник Савета народне одбране. Као војник аустроугарске војске заробљен је на Карпатима, у априлу 1915. Побегло је из заробљеништва и учествовао у Октобарској револуцији. У Југославију се вратио крајем октобра 1920, поставши убрзо члан КПЈ; у Загребу је 1927. постао секретар Обласног одбора Савеза металца и члан МК КПЈ, а 1928. и његов секретар. Ухапшен је 4/5. августа 1928. и осуђен на 5 година робије, коју је издржао у Лепоглави и Марибору. По изласку са робије постао је члан ПК КПЈ за Хрватску, и као такав кооптиран је 1934. у ЦК КПЈ у

Био нам је поново Радован (Радисав) – Чича Биницки³⁷ из Сивца. Има велики тумор на желуцу – вероватно рак. Оперисао га др. Томин син Јове бербера, Сивчанин. После операције долази на зрачење. Повратио је 20 кгр. тежине, али се Дафне ипак уплашила како изгледа. То је онај крупни и стасити сељак што је добио батине од црногораца уочи Сретења 1947. када су мене напали на Малом Стапару усред ноћи, на Ђурчићевој слави, а он покушао да ме брани.

Понедељак, 21. мај 1962.

Пишем Пери Стојановићу, учитељу у пензији у Пироту. Чуо сам да му је умро син, у Енглеској, где ли. Нисмо никада били блиски, али ми је Веља Јеленковић³⁸ саветовао да му изјавим саучешће. То је горд и уображен човек. Либерал у младости, онда се говорило националист. После првог рата постао је демократ, али му се са самосталцима никадаа чорбе нису помешале. На пр. са др. Душаном Стевчићем³⁹ или Јорданом Џаџићем.⁴⁰

Бечу, и изабран за члана Политбироа; организовао је партијске конференције у Хрватској и Словенији; био је у Москви на раду у Комунистичкој интернационали. У Југославију се вратио 1937. са задатком да непосредно руководи радом КПЈ. До 1940. радио је на консолидацији КПЈ, да би на Петој земаљској конференцији КПЈ у Загребу, у децембру 1940, одредио задатке и пут борбе. После фашистичког напада на СССР 22. јуна 1941. одржао је у Београду седницу Политбироа ЦК КПЈ, са које је упућен позив народима Југославије на устанак. Војни комитет претворен је у Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије с Ј. Б. Титом на челу. Под његовим руководством је 4. јула 1941. донета одлука о подизању оружаног устанка, а на заседању у Столицама 26. септембра 1941. формиран је Врховни штаб НОВ и ПОЈ и главни штабови НОПОЈ, и извршена потпуна организација војних јединица. На Титову идеју формиран је АВНОЈ, у Бихаћу 1942, који је на заседању у Јајцу 1943. поставио темеље нове Демократске Федеративне Југославије, а Тито је постао маршал Југославије. После ослобођења 1945–53. био је председник Владе ДФЈ и ФНРЈ и министар одбране, а од 1953. биран је за председника Републике, да би 1974. био изабран за председника Републике и председника ЦК СКЈ без ограничења мандата. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 322.

³⁶ Александар Ранковић (1909–1983), абација, постао члан СКОЈ-а 1927. и секретар месног комитета СКОЈ за град Београд, а 1928. постаје члан КПЈ и секретар ПК СКОЈ за Србију. Убрзо по увођењу Шестојануарске диктатуре ухапшен је и осуђен на шест година робије. По издржаној казни поново се посвећује политичком раду. Постаје члан ПК КПЈ за Србију и члан ЦК КПЈ и члан Политбироа ЦК КПЈ. У Загребу га је затекао напад Немачке на Југославију. Враћа се у Београд и интензивно ради на организацији устанка, због чега га је Гестапо ухапсио, али су га комунисти, смелом акцијом, ослободили. У септембру 1941. излази на слободну територију, и од тада је био у најужем партијском и војном руководству. Поверено му је било организовање Озне (Одељење за заштиту народа – ОЗНА). Био је већник АВНОЈ-а и први потпредседник АСНОС-а. После ослобођења посланик је Привремене народне скупштине и Уставотворне скупштине ДФЈ, посланик у Народној скупштини НР Србије, министар унутрашњих послова у влади ФНРЈ, потпредседник савезне владе и Савезног извршеног већа, потпредседник СФРЈ, члан Политбироа ЦК КПЈ и Извршног комитета ЦК СКЈ, председник Савеза бораца Југославије. На пленуму ЦК СКЈ, одржаном у јулу 1966, искључен је из ЦК и из СКЈ, и

Дошли смо с њим у неку везу када су ми пријатељи препоручили у фебруару 1935. да за свог заменика узмем Милана Бошковића,⁴¹ паметног сељака из Блата, Периног либералодемократа. Увек ме је Санда Шустер терао да поздравим Перу и да му приђем. Никада није ишао с нама на зборове, мада смо га звали. Био је несрећан са децом. Рано је оболела од срца и млада умрла кћи Љубинка. Била је удата за Перу Антића порезника из Беле Паланке, који је касније узео моју братаницу Радмилу. Пера Стојановић је увек био леп човек. Висок, прав, црномањаст, правилних црта. Не знам тачно из којег је села. Прича се да је имао успеха код жена. Дирали су га за „буре“ у које се сакрио када је наишао муж лепе полицајке. Она га није издала мужу и остао је читав сат згужван. Са другим љубавницима, кажу, друкчије је поступала. У договору с мужем, коме је требало много пара, заказивала је састанке. Муж би их затицао и са револвером у руци изнуђивао потпис на меницама. Тако су упропастили неколико њих. Она је била лепа и привлачна. Перу је, изгледа, волела. Један стари вуновлачар је тражио само да је пољуби: толико му се допадала да је кроз рупе на капцима посматрао када се налазила у

одстрањен са свих функција, због, наводно откривене, злоупотребе службе Државне безбедности, којом је он руководио. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 154.

³⁷ Радован (Радисав) – Чича Биницки, припадник Земљорадничке левице из Сивца. Када су власти ухапсиле, у Сивцу, Драгољуба Јовановића и Радомира Тодоровића, он је пошао да види куда ће ухапшене одвести. Пошто није послушао жандарме да се врати кући, они су га пребили „на мртво име“. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 9, 129; Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 27.

³⁸ Веља Јеленковић, син Раке Петровића из Барје Чифлика, једног од првака земљорадничког покрета у Пиротском округу. Био је присталица Земљорадничке левице, доследан, непомирљив и бескомпромисан, идеолошки изграђен и политички веома добро обавештен. После завршене средње пољопривредне школе радио је у администрацији на пољопривредном имању у Војводини. У Другом светском рату Бугари су га хапсили и прогањали. Био је у партизанским редовима, али се није слагао са пиротским комунистима. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 111.

³⁹ Душан Стевчић, лекар из Беле Паланке. Најдуже је радио у Пироту. Као демократа биран је за народног посланика 1927. Под Шестојануарском диктатуром био је сенатор. Када су Бугари окупирали део Србије у Другом светском рату, он им се приближио, али се пред крај рата прикључио партизанима. По ослобођењу, био је начелник у Министарству здравља Народне Републике Србије. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 323.

⁴⁰ Јордан Џацић, син богатог трговца Јованче. У почетку је само симпатисао политику, а касније се у њу активно укључио, прво као самосталац, а касније као демократа, вршећи знатан политички утицај у Пироту и околини. Био је председник пиротске општине и директор банке Пиротска задруга, коју је довео до банкротства. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 387.

⁴¹ Милан Бошковић, земљорадник из Блата код Пирота. Припадао је Демократској странци од њеног оснивања 1919. године. На петомажским изборима 1935. био је заменик посланичког кандидата Драгољуба Јовановића, а на скупштинским изборима 1938. био је посланички кандидат, исто као и 1946. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 33.

обућарској радњи преко пута. Дао јој је три оке вуне када је пристала да је изљуби. После је обућару предложио да испече јаре и донесе хлеба и вина у дућан, па нека се млади воли, а он само да гледа и да помало милује и љуби. До тога није дошло, јер се обућар бојао да не наиђе муж полицајац с револвером и меницама. Пера Стојановић је дакле најбоље прошао.

Ушорак, 22. мај 1962.

Код Аћима Марковића,⁴² Дана и ја тражимо лека нашим очима. Наишао његов кум др Карло Шнајдер⁴³ кога знам када је учио реалку, а ја гимназију. Били смо социјалисти, али он је био старији и угледнији. Оперисан од простате, опоравља се, иде са штапом. Пунији је, али још фин и отмен. Сећамо се старих познаника. Он је др Гаврила Којића⁴⁴ наследио у здравственом задругарству. Сматра да је то била најбоља формула санитарне организације. Аћим зажелео да се нас двојица опет нађемо на једном послу. Аћим, обично добро обавештен, ништа не зна о променама у влади о којима се прича у вароши. Скупштина се састаје сутра, и на програму је закон о организацији државне управе.

Четвртак, 24. мај 1962.

Своју муку прича Иван, син, Милосава Максимова⁴⁵ из Фаркаждина. Поделио се са братом Тошом, а ипак заједно одговарају пред судом за зид који су срушили на купљеном имању. Тужи их бивши власник, наводећи лажно да га је тај зид много више стајао. Они неће да плате што није право,

⁴² Аћим Марковић (1891–1968), специјалиста за очне болести и велики стручњак за рефракцију. Један је од првих професора који је избачен са факултета одмах по ослобођењу 1945. Формирао је неколико генерација очних лекара. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 180.

⁴³ Карло Шнајдер, завршио је реалку у Београду, а затим и Медицински факултет. Дуго је радио у Централном хигијенском заводу. Још као ђак био је социјалиста. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 392.

⁴⁴ Гаврило Којић (1890–1927), завршио је Медицински факултет у Будимпешти, где се истакао као ватрени националиста и борац за национално ослобођење и југословенско уједињење. По завршетку Првог светског рата и стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одмах се укључио у јавни живот. Увидевши огроман значај задругарства, он се посветио социјалној медицини, и то кроз задругарство. Први је дошао на идеју да здравствену службу организује у корист најсиромашнијих помоћу здравствених задруга. Прву здравствену задругу основао је у Лазаревцу, да би се њихов број све више умножавао. Све здравствене задруге повезао је у Главни савез здравствених задруга, чији је управник био све до смрти. Последње две године живота био је главни секретар Црвеног крста. – Милош Московљевић, „Др Гаврило Којић“, *Календар Село за иресхићу* 1928. *годину*, Београд 1928, 123, 124.

и изложене су им продаји драгоцене ствари, кола и друго. Савет да се намире не прима. Хоће да терају, ма колико их стало. Тражиће заштиту законитости од јавног тужилаштва, и надали се да им ја напишем захтев. Ја то не знам и тиме се не бавим, а они нису сигурни да ће њихов адвокат, Републичко министарство учинити како ваља. Одбио их је и Никола Радованов. Дакле и банаћански сељаци су „правдаши“, као Загорци.

Предавање Ксеније Атанасијевић⁴⁶ о К[арлу] Г[уставу] Јунгу.⁴⁷ Као скоро сва ранија њена на Коларчевом народном универзитету и ово сам ишао да слушам. Глас долази као из гроба. Пред нама је скелет обучен у полумушку хаљину. Од прстију страх вата, при погледу, још више при додиру. Али дивна је, тако ми Бога! Ових дана се читало по новинама, страним и нашим, шта је неки амерички критичар рекао за Софију Лорен.⁴⁸ Има косе очи. Криве зубе. Неравномерно развијене удове, рђав ход, али је заносна, мама миа! Тако нешто пада на памет када се гледа и слуша наша Ксенија [Атанасијевић]. Толико су је прогонили људи пре рата; Немци и комунисти су је хапсили као енглеског човека; на Универзитету је нису трпели десничари, не зову је левичари; само пријатељица др Мила Тодоровић зна њену вредност као предавача. Она јој увек пуни малу дворану, док муку мучи да скупим десетак слушалаца за доценте и професоре, за руководиоце и за теме са великим именима из прошлости.

⁴⁵ Милосав Максимов, земљораднички првак из Фаркаждина у Банату. Био је заменик члана Главног одбора Народне сељачке странке 1945. Син Иван наставио је очеву политичку линију. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 172.

⁴⁶ Ксенија Атанасијевић (1894–1981), дипломирала је филозофију са класичним језицима. Била је прва жена доцент и прва жена која је докторирала на Београдском универзитету, 1922. године. Преводила је класична филозофска дела, а и сама је писала студије, чланке и расправе из области етике и метафизике. Између два светска рата била је професор на Београдском универзитету. Написала је већи број филозофских огледа, од којих су неки објављени као целина (*Филозофски фрагменти*, I–II), Главни преводи: Аристотелов *Орјанон*, Платонов дијалог *Парменид*, Спинозина *Етика*, Адлерова *Индивидуална психологија* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 133.

⁴⁷ Карл Густав Јунг (Carl Gustav Jung, 1875–1961), швајцарски психијатар. Најпре близак Фројдов ученик, психоаналитичар; после раскида с њим оснивач је „аналитичке“ или „комплексне“ психологије. Оригинално је разрадио науку о типовима (интровертовани и екстравертовани). Главна дела: *Психолошки типови*, *Психологија и религија*, *Симболика духа*, *Студија о архетиповима* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 1003.

⁴⁸ Софија Лорен (Sophia Loren, 1934), једна од најпознатијих италијанских глумица, славу и популарност светских размера достигла крајем педесетих и током шездесетих година 20. века. Глумила је у преко 200 италијанских и хollywoodских филмова. Сарађивала је са највећим хollywoodским легендама и глумцима. За њену каријеру посебно је заслужан продуцент Карло Понти. Награђивана је Оскарком, а добитник је и најпрестижнијих награда на фестивалима у Кану и Венецији. Најзначајнији филмови: *Најуљско зло*, *Жена са реке*, *Хлеб, љубав и...*, *Чочара*, *Црна орхидеја*, *Брак на италијански начин* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 512.

Ксенија има своју публику. Педесетак „бабаца“ су јој верни слушаоци, и толико пензионера који памте предатна предавања Николе Вулића⁴⁹ и других популаризатора науке. Долазе јој и млађи људи, јер она говори о великим људима за које данас многи не маре. Запажена су предавања о Спинози,⁵⁰ о Еразму,⁵¹ о Питагори⁵² (чини ми се или о групи грчких филозофа: имена је сипала из рукава, на грчком наводила текстове. Биће да је о Епикуру⁵³ говорила). Сада је узела шкакљивог Јунга. Упоредивала га је стално са Фројдом⁵⁴ и Адлером.⁵⁵ Он јој је најпотпунији, јер људску психу захвата шире и дубље. Дошле су биле и Дафне, Верица [Секулић-Миљковић] и гђа А. Челебоновић, колегиница из Универзитетске библиотеке. Пало им је у очи разликовање интравертованих и екстравертованих типова. Нашле су да све три припадају првом типу, а за њега Ксенија није рекла како се спасава када западне у невољу, док се екстравертовани цапа, праска и изазива ломове. Понудио сам им, после

⁴⁹ Никола Вулић (1872–1945), историчар и археолог, професор античке историје на Београдском универзитету, академик САНУ. Био је истраживач антике на подручју Југославије, вршио бројна научна ископавања (Требениште и др.). Дела: *Историја као наука*, *Збирка епиграфских натписа у нашој земљи*, велики број прилога у класичној енциклопедији Паули-Висова и др. Основао је Народни универзитет у Београду и инципирао је оснивање народних универзитета по унутрашњости. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 52; *Мала енциклопедија*, књ. 1, 469.

⁵⁰ Барух Спиноза (Baruch de Spinoza, 1632–1677), холандски филозоф јеврејског порекла. Представник је филозофије рационализма коју развија под непосредним Декартовим утицајем. Његова филозофија је под утицајем Платона, Аристотела и стоичких филозофа. Одбио је понуђену му катедру у Хајделбергу јер је желео да очува потпуну интелектуалну независност. Писао је на латинском. За живота је објавио само два списа: *Принципи филозофије Ренеа Декарта* и анонимно *Теолошко-политички трактат*. Његово постхумно објављено дело *Етика* има пет целина: о Богу; о природи и пореклу духа; о природи и пореклу афеката; о људском ропству, или о снази афеката; о моћи разума, или о људској слободи. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 453.

⁵¹ Еразмо Ротердамски (Desiderius Erasmus Rotterdamus, право име Geert Geerts, 1466–1536), холандски августински теолог, филозоф, филолог и истакнути књижевник епохе европског хуманизма. Много је утицао на немачку реформацију; реформу цркве замишљао је као реформу клера и црквених општина, а не као реформу догми, због чега се разликао с Лутером. Гл. дела: *Домаћи разговори* и *Похвала лудости*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 756.

⁵² Питагора (око 580 – око 497. п. н. е.), антички грчки математичар, астроном и филозоф. Оснивач је филозофског, математичког, мистичног научног друштва или заједнице познате под именом Питагорейска школа. Вршио је разна истраживања у области бројева, геометријских фигура и односа музике, положаја звезда и медицине. Приписује му се доказ теореме о правоуглом троуглу, тзв. Питагорине теореме. Снажно је утицао на филозофску мисао и религијска тумачења у другој половини 6. века п. н. е. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 1001.

⁵³ Епикур из Самоса (341–270. п. н. е.), антички грчки филозоф, атомист; следио је Демокритову односно Леукипову тезу да се све постојеће састоји од атома и празног

предавања, да питамо Ксенију, која је и сама интравертована. Оне су се стиделе, па сам ја пришао, по обичају честитао и донео поздрав од Дане, пошто није могла да дође. Шта ради интравертовани када је у шкрипцу? Он је беспомоћан... Стигао сам до мојих библиотекарки када су излазиле из зграде и рекао им Ксенијин одговор. Он их није утешио, а саме су знале да су беспомоћне када их спопадне криза. Не заборављам да ми је Ксенија послала у Митровицу свој примерак Спинозине *Еџике* који је превела пре рата за Гецу Кона⁵⁶ и написала велики и леп предговор.

Пеџак, 25. мај 1962.

Занимљив сусрет код наше Мире. Знао сам да је Ерна, њена сестра, у Београду, па сам хтео да чујем загребачке коментаре Титовог говора у Сплиту. Нашао сам тамо госпођу глумца Дејана Дубајића,⁵⁷ која је и сама раније играла. Добила је дечју парализу и сада иде тешко и са штапом.

простора. Основао је, 306. године, епикурејску школу, чије је средиште био Епикуров врт у Атини. Тврдио је да је задовољство највише људско добро, а тражио га је у изградњи духа и неговању врлине. За собом је оставио много списа, али је од тога врло мало сачувано: *Основне мисли, Посланица Херодоџу, Посланица Менекеју* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 754.

⁵⁴ Сигмунд Фројд (Sigmund Freud, 1856–1939), аустријски лекар и психијатар светске славе. Био је професор нервне патологије на Универзитету у Бечу. Оснивач је психоанализе, до које га је довело истраживање последица хипнозе на хистерију, које је објавио 1895, заједно са Бројером. Истицао је улогу и значај несвесне психе и и сексуалног нагона у људском психичком животу. Гл. дела: *Увод у психоанализу, Психоаналитичка свакодневна животица, Тоштем и шабу, Тумачење снова, Ја и Оно* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 772.

⁵⁵ Алфред Адлер (Alfred Adler, 1870–1937), аустријски психијатар, оснивач посебног правца у науци о људској психи, тзв. индивидуалне психологије, којом се одвојио од Фројда. По њему, процес формирања личности (карактера) и болесна психичка стања резултат су унутрашњег отпора против осећања мање вредности. Сматрао је да покретачку снагу психичког живота појединца чини тежња за моћи која се сукобљава са индивидуалним и друштвеним препрекама, што може довести до претеране тежње ка афирмисању, *најкомпензације*, која представља основу за неуротично обољење. Гл. дела: *Пракса и теорија индивидуалне психологије, Познавање човека, О нервозном карактеру* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 22.

⁵⁶ Геца Кон (1873–1941), књижевник и издавач. Отворио је, 1901, књижару у Београду, за српску и страну књижевност, у Кнез Михаиловој улици бр. 1. Око њега се окупљају тадашњи истакнути књижевници и други интелектуалци, сарадници *Српској књижевној гласници*: Слободан Јовановић, Бранислав Нушић, Андра Гавриловић, Јаша Продановић, Божидар Ковачевић, Милош Црњански и други. Издавачко предузеће Геца Кон А.Д. оснива 1934. године, објављујући преко 200 наслова годишње. До смрти 1941, када су га Немци убили као Јеврејина, био је највећи издавач у држави. Међу његовим издањима нарочито су били заступљени уџбеници. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 333.

⁵⁷ Дејан Дубајић (1897–1969), југословенски позоришни и филмски глумац, оперетски певач и редитељ. Радио је у Вараждину, Суботици, Новом Саду, Загребу. Један је од истакнутих комичара међуратне загребачке оперетске, кабаретске и драмске сцене, водитељ кабаретске дружине Грабанцијаш 1940. Од 1947. био је члан Југословенског драмског позоришта у Београду.

Наши се познају одавно са Дубајићима. Госпођа је такође Јеврејка. Бивали су заједно на мору, са Крешимиром Барановићем, док је још Аца био жив. 1959. ваљда, видео сам како је г. Дубајић дискретно оставио на доњу плочу салонског сточића 40.000 динара, да помогне Мири и деци. Дана и ја смо га гледали у Југословенском драмском у *Дунду Мароју*. Он је играо старца, а Мија Алексић⁵⁸ се тада први пут појавио као Помет, када је Јозо Лауренчић⁵⁹ престао да га игра због болести. Наши су тада били полазили за Пољску. Сада сам питао г. Дубајића каква је разлика између г. Помета. – Мија је велики глумац, врло даровит, и његов Помет је сасвим добар, али Лауренчић је био за то створен, као приморац и као генијалан тумач тог света.

Субота, 26. мај 1962.

Били су нам наши драги младенци Мира, кћи Николе Радованова, и Јосип Матарих. Ми смо помало одговорни за тај брак. Миру сам видео први пут када је имала две године. Већ је била довољно живахна да ме понуди са своје стране да једем: њупајте, чика Драгољубе, ми смо већ њупали. После сам је ретко сретао. Боље се сећам брата, старијег, Милана. Он је сада инжењер, ожењен у Ваљеву лекаром Београђанком. Видео сам и њега и младу на Мирином венчању, и о младенцима 1961. када смо Мири и Јоци однели на поклон један париски пејзаж Јована Петровића.⁶⁰ Миру је најпре довео Никола, а затим је сама навраћала. Завршила је енглески и двапут је била у Великој Британији, предавала је енглески у Дому армије, затим радила у једној морепловној агенцији у Београду, али се до 27

⁵⁸ Мија Алексић (1923–1995), један од најпознатијих југословенских глумаца друге половине 20. века. Био је члан Југословенског драмског позоришта и Народног позоришта у Београду. Аутентичан позоришни, филмски, естрадни и радио и телевизијски уметник широког дијапазона, креатор смешнога протканог сетом, знао је да удахне живот и у најнеуверљивије текстове. Често прекореван да без мере расипа свој таленат, Алексић врхунац глумачког стваралаштва достиже не само у Нушићевим, Гогољевим и Молијеровим комадима, већ и у својим естрадним подухватима, прокламујући начело: Играј естраду као највећу комедију. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 51.

⁵⁹ Јозо Лауренчић (1905–1961), југословенски позоришни и филмски глумац и први професор глуме на Факултету драмских уметности у Београду. Био је дугогодишњи члан Хрватског народног казалишта у Загребу. Један је од оснивача Југословенског драмског позоришта, чији је члан био од 1947. године. Посебно је остао упамћен као Помет у Држићевом *Дунду Мароју*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 458.

⁶⁰ Јован Петровић студирао је у Паризу за време Првог светског рата. Републиканац. По завршетку рата био је новинар, дипломата и сликар. Оженио се Францускињом из Тулона. У Јасеновцу је изгубио кћер Марицу и сина Николу, из логора је усвојио преживело женско дете Јасенку, а имао је и своју кћерку Мирославу Лили, пијанисткињу. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 252.

година није била удала. Лепа, црноока стасита девојка, врло висока, као сви њени: штета је била да девоје. Никола је вапио да му пружи унуче, три кила меса. Дана и ја смо је убеђивали, али Дафне је подржавала у њеној „уседилској“ одлуци. Најзад се и Дафне удала, и демантовала своје принципе. Једне вечери смо Миру видели у Атељеу 212, са Јозом Матарићем, инжењером, Буњевцем из околине Сомбора. Били смо на окупу, сем Дане, Бојка, зет Милан, Дафне и ја. Упознала нас је са Јозом, ми смо похвалили њихов пар. Он је нешто мањи од ње, али то је било небитно, пошто је она необично висока. Млади човек нам се много свидео: озбиљан, паметан, културан. Довела га је и у нашу кућу. Сазнали смо да га предузеће често шаље у Немачку. А био је и у Финској, у Шведској. Причао нам је о финским купатилима и о њиховом животу уопште. Када се ослободио, показао је интересовање и за политичка питања, особито међународна. Мислим да је члан КП, али разуман и широк. Венчали су се почетком јуна и Дана и ја смо били присутни. Мира је полагала на то да будемо у првом реду приликом фотографисања. Већ пре венчања, Мира је хтела да промени посао, па је конкурисала за Народну библиотеку. Слободан каже да су њене квалификације биле најбоље, пошто зна енглески и још неке језике, па чак и нешто мађарски, што им недостаје за оделење часописа. Њеног шефа, бившег свештеника Михаиловића није обрадовао најпре њен избор: веровао је да у Партији чим је два пута ишла у Енглеску. Слободан га је умирио. После је био врло задовољан њеним радом. То је јавно рекао о Младенцима, где је такође био са својом супругом, врло образованом женом. Сам он учинио нам се доста прост примитивац. Мира је била задовољна што је премештена у страну књигу и приручнике, код Слободана. Вечерас је причала како је, за први свој рад за њихов зборник, стварне примедбе добила само од Слободана. Други који су читали (управник [Чедомир] Миндеровић,⁶¹ Нада, Новак), нису погрешке ни видели. Нису знали да Александар Дима⁶² није био члан

⁶¹ Чедомир Миндеровић (1912–1966), предратни комуниста, држао антикварницу и илегално радио. У НОР-у је учествовао од првог дана. После ослобођења био је директор Просвете, уредник Књижевности и Књижевних новина, управник Народне библиотеке Србије, а умро је као радник амбасаде Југославије у Њу Делхију. Главна дела: збирке песама *Цвеће љади*, *Младосић без сунца*, *Корац и шушње*, *Изнад јонора*; новеле *Уска улица*; *јовесић Области над Таром*; роман *Последњи кокшел*; партизански дневник *За Титом* и др. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 206; Мала енциклопедија, књ. 2, 678.

⁶² Александар Дима Отац (Alexandre Dumas или Dumas Père, 1802–1870), славни француски књижевник, романтичар. Прво се истакао у позоришту романтичним драмама: *Анри III и његов двор*, *Анџони*, *Кула Нел*, *Кин* и др. Писао је и комедије, али се прославио многобројним романима с мотивима из француске историје: *Три мускетара*, *Гроф Монте Кристо*, *После двадесет година*, *Краљичин ђердан*, *Црна лала* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 639.

Француске академије, да Жилијет Адам⁶³ није основала NRF [*La Nouvelle Revue Française / Нови француски књижевни часопис*]⁶⁴ већ *la Nouvelle revue* [Нови часопис], да један Шпанац који се дописивао са Марком Царем⁶⁵ на италијанском зато није био Италијан. И ту Мира то све, признајемо, није морала знати, а грешка је што није одмах била упућена на Слободана, коме је струка француска упоредна књижевност. Она је добила задатак да ту преписку прикаже, али је морао неко да јој помогне. Слободану је било пријатно што се Мира није љутила због његових примедба. Хвали је као доброг радника. Њен млади муж је заљубљен и целе вечери је држи за руку. Нама је још захвалан што смо утицали да се уда и храбрили је да узме њега. Сада ће она да полаже државни испит, а за после је „планирана беба“: оствариће се Николин сан.

Вратила се Биса из Приштине, сва закићена. Никада није била тако весела и речита, она која се обично само смеши и кратко одговара на питања. Донела ми је препис свога превода једне песме „Индијско пролеће“. Објаснио сам јој шта за Енглезе значи *indian summer*, а за нас Михољско лето. Позна љубав о којој је реч у песми не признаје да је још дошло лето, коме се тек нада. О њеном детету сам чуо глас у новембру, а питао сам је отворено је ли истина. Тада није имала пуних 20 година, а дете се родило пре годину дана. Исповедила ми се у сузама, кратко, али јасно. Јесте. Она је заволела човека 14 година старијег. Дала му је своју зелену младост, учинила му је по вољи да од ње и дете добије. Разочарала се, и није пошла с њим у Приштину. Дете је видела у међувремену. Код нас је била 9. маја и рекла Дани и мени да ће ићи опет. Дете је код његове сестре од тетке, с којом и он станује. Комунист је, политички уредник

⁶³ Жилијет Адам (Juliette Adam, 1836–1936), француска књижевница, републиканка, феминисткиња и власница једног од најутицајнијих париских салона. Покренула је 1879. часопис *Нова ревија* (Nouvelle Revue), који је двомесечно излазио до почетка Другог светског рата. Био је то врло значајан друштвени и књижевни париски часопис, чији је циљ био да парира популарном часопису *Revue des deux mondes*, који је сматран превише конзервативним.

⁶⁴ *La Nouvelle Revue Française* је покренут 1908.

⁶⁵ Марко Цар (1859–1953), књижевни историчар, критичар, есејист, приповедач и путописац. У периоду 1884–1919. био је службеник Далматинског покрајинског сабора у Сплиту. У младости је писао песме и приповетке. Преводио је са латинског и француског, а писао је и за бројне листове и часописе. Надахнуто је описивао своја путовања по Италији: објавио је неколико књига путописа о италијанском и југословенском приморју. У Краљевини СХС / Југославији радо се примао и бројних дужности: био је инспектор уметничког одељења Министарства просвете, председник Српске књижевне задруге, члан САН, председник Пододбора Матице српске у Београду. Издавао је часопис *Вук. Дела: Наше приморје, С мора и приморја*; студија *Моје симџије; Есеји, Оледи*; путописи *Ог Јагранана до Балкана, Венеција* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 864.

Радио Приштине, говори и пише шиптарски. Зове се Милан Булајић, дакле пореклом је из Црне Горе, али Србијанац. Лепо су је примили. Он се чудило што је отишла од њега и зашто се не врати. „Дала сам ти све што сам имала. Више немам ништа за тебе.“ Он није *шага* ценио њену вредност, и ко зна чиме јој се све замерио. *Сага* се она развила, профанила, пролепшала. Дани и мени је рекла да дете обожава. Са годину и по дана је тако паметно, и тако се уз њу привило, да није могла да се одвоји. Зна да га он њој неће дати, а она се њему неће вратити. Данас је полагала испит из пољског језика, прексутра има други. Професор Ђорђе Живановић⁶⁶ предлаже јој да дипломира већ у јануару, пола године пре рока. Ми јој саветујемо да сачека јуни па да прими пољску стипендију, на две године. Можда ће се тамо и удати. И то ће бити најбоље, јер овде ће тешко наћи човека. А и отац детета ће је узнемиравати, као и близина малог Лазара.

Сирота Бисерка! Од када јој се *шо* десило, каже, живи као у неком сну, креће се као месечар, показала нам једну своју песмицу „Можда“ у којој се налази и ово: „Можда је сан – наш живот! Можда ја сам и ја само сан? – Сан неке мајке, или неког малишана? И трајем само колико и тај сан!“ Пита се да ли су нам очи можда зато да не видимо, слух да не чујемо, сузе да не волимо. Дана и ја је тешимо да ће она већ наћи човека достојног себе и да ће још бити срећна. Она одговара да јој „и најлепша успомена изгледа само као олупина среће“. Каже да би желела да изрази човека кога воли, не себе, него њега: „Хтела би да напише такву књигу у којој ће му изгледати да нема ни једне моје мисли, ниједног мог осећања, да му се учини да у њој налази само одблесак свог сопственог жара.“ – То је врхунац племенитости. Има једног друга у Пољској, младог лекара, с којим се дописује. Показала нам је данас његову слику. Можда је то тај достојни за кога би хтела да пише, кога би хтела да изрази? – „Хтела бих да му пружим радост коју му још нико није пружио, да му се обратим присније него што је то ико учинио. Хтела бих да му дођем у оном ноћном часу када буде отварао и затварао једну за другом многе књиге тражећи у свакој од њих више од онога што су му до сада откриле; када још очекује; када његов жар буде прелазео у тугу зато што не налази подршке.“ – Колико зрелости и дубине у овом детету од двадесет и по година! Она уме да каже и то да је Христос постао бог зато што се одрекао свога божанства (и пристао да

⁶⁶ Ђорђе Живановић (1908–1995), професор пољског језика и књижевности на Филолошком факултету у Београду. Био је изузетно плодан и свестран научник, наставник, публициста и преводилац пољске књижевности. У центру његових научних интересовања била је историја српске и пољске књижевности, историја славистике у Србији. Дела: *Адам Мицкијевич и њихов „Пан Тадија“*, *Практични уџбеник пољског језика, Срби и пољска књижевност (1800–1871)*, *Пољски примери*, *Проблеми пољског језика*, *Константин Михаиловић из Осировице и др.* – Мала енциклопедија, књ. 1, 781.

буде човек). Она има амбицију да васкрсава или бар подмлађује: као што је Елизеј [Свети пророк Јелисеј] васкрсавао свог сина – „испружио се по њему, привлачивши очима очи, руке на руке“. Тако би она хтела да се њено велико блиставо срце приљуби уз његову душу, да његове ледене руке држи у својим врелим рукама, и да се он пробуди пресрећан. Нуди му да сву топлину њене душе понесе са собом. – Да ли тај човек, да ли ма који човек заслужује толику срећу? И чиме је заслужио?

Рекла ми је још да је моја Дана велика жена. То сам већ много пута чуо. Ново је то да је она то рекла одмах после прве посете нашој кући, када ју је у јуну 1961. Стојан Богдановић довео из Вражогрнца. Рекла је, вели, Стојану када су изишли из наше куће: Драгољуб не би могао бити оно што је без ове жене.

Недеља, 27. мај 1962.

Посетио нас Милорад Типсареввић,⁶⁷ стари социјалист из мојих ђачких дана. Ауторитет међу студентима, као најбољи ђак Бране Петронијевића.⁶⁸ Волео сам да се сретне с нашим Миланом, две далеке генерације философа. Милан је, можда само из учтивости, такође изразио жељу да види човека о коме сам му говорио. Чуо је да Типсареввић чита његове чланке у *Књижевним новинама*, а писци су увек осетљиви на такве пажње. Дафне се мање интересовала за ту посету, мада је, пред матуру, примила Типсареввићеву помоћ за математику. Ишла је код њега са једном другарицом, и он се тога сећао. Ја сам о њему више слушао него што сам га лично познавао. Можда је наш први сусрет био 1928. у Свилајнцу, где сам одржао једно јавно предавање. Био је директор гимназије, представио ме је публици у једној кафани, и водио ме кући својој на вечеру и на конак.

⁶⁷ Милорад Типсареввић (?–1967), ученик професора Бране Петронијевића. Професор и директор гимназије. У Свилајнцу и Београду виђао се са Драгољубом Јовановићем. Вероватно је био слободни зидар. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 339.

⁶⁸ Брана Петронијевић (1875–1954), један од најистакнутијих српских филозофа. Докторирао је на Филозофском факултету у Лајпцигу 1898. године, одбранивши тезу *Штав разлоја*. По повратку у Србију предавао је филозофију на Великој школи и Београдском универзитету; био је члан САН. Изградио је сопствени оригинални систем у који је, осим метафизике, укључио и теорију сазнања и филозофију природе. Своје метафизичко становиште, које је назвао моноплурализам, развијао је критичким суочавањем са становиштима Спинозе, Лајбница и Берклија. То становиште повезао је са сопственом верзијом „дискретне геометрије“, такође са сопственом „емпирио-рационалистичком“ теоријом сазнања и недовршеном еволуционистичком филозофијом природе. Главна дела: *Принципи метафизике*, у два тома, *Историја новије филозофије*, *Универзална еволуција*, *Чланци и студије*, *О вредности животиња*, са аутобиографијом. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 255; *Мала енциклопедија*, књ. 2, 985.

У разговору ме је питао шта заправо хоћу. Сећа се и данас како сам одговорио да рушим три непријатеља друштвеног прогреса: капитализам, милитаризам и монархију. – „Да није то много у један мах? Зашто се не борите само са једним, па онда са другим?“ – Све је то повезано, рекао сам. Сретали смо се у пролазу касније, када је прешао у Београд. На робији ми је о њему говорио несрећни Методије Милосављевић, бивши поп и професор веронауке. Када га је посетио после изласка, саветовао га је да га и ја видим, јер се он много интересује за оно што сам писао у затвору. По Методијевом причању закључио је да је реч само о „биографијама“. На једној слави код Добривоја Дим. Бранковића,⁶⁹ о Лазаревој суботи, – откуд он ту? Зацело је био слободан зидар, јер Бранковића такав свет воли и рекао сам му да су ми главна била „Размишљања о моралу“. По својој навици великог читача и ерудита, одмах је поменуо Хефдинга⁷⁰ и то да је и сам намеравао да напише једну етику. Мој посао је био, рекао сам, сасвим друге природе, а „Размишљања о моралу“ је само „радни наслов“, како данас кажу. Ипак га је занимало да види. Године су пролазиле, три или четири, а ја нисам отишао у Зорину 100 (сада Ивана Милутиновића), нити је он дошао нама. Долазио је пре мога хапшења и знао је адресу. Пре два месеца били смо заједно на Новом гробљу, пред капелом где је лежао Никола Богдановић, мој београдски ментор из 1912–1914, који ми је највише и говорио о свом старијем другу Типсареву. После сахране, ишао сам заједно са Дивцем на гроб Дивчеве млађе кћери. Поновио је да ће доћи. Видели смо се и на погребу Живојина Цветковића,⁷¹ опет старог социјалисте из предратне Србије. После тога је одиста дошао. Разговор се највише водио о Ђиласу и о Црногорцима. Од неког познаника који је у старој Југославији водио интернат у Горњем

⁶⁹ Добривоје Дим. Бранковић, Јагодинац, правник, судија и председник окружног суда, адвокат, републиканац. Сарађивао је у листу Република. Слободни зидар са везама у Француској, где је студирао. Заклети преводилац. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 33, 34.

⁷⁰ Харалд Хефдинг (Harald Høffding, 1843–1931), дански филозоф еклектичке и позитивистичке оријентације; сматрао је да филозофију треба разумевати у њеном културно-историјском оквиру и значењу. Гл. дела: *Психологија*, *Етика*, *Историја новије филозофије*, *Филозофија религије*, *Киркегард као филозоф*, *Теорија сазнања и схваћања живога*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 815.

⁷¹ Живојин Цветковић (1886–1962), публицист, преводилац, професор у гимназији и у Вишој педагошкој школи у Београду, чији је дугогодишњи секретар био. Учествовао је у раду Српске социјалдемократске партије од њеног оснивања 1903. После Првог светског рата био је комунист и комунистички народни посланик, да би се убрзо вратио социјалдемократији. Био је близак и са Живком Топаловићем. Дела: *Историјски материјализам*, *Етички смисао радничког покрета*, *Карл Маркс, његов живот и рад*, *Културни и идејни основи радничког покрета*, *Индивидуални и социјални морал*, *Уметност и радничка класа* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 867.

Милановцу, где је био и Милован, слушао је о његовом понашању. Ничим у дому није био задовољан, бунио је оне ђаке, стално нешто извољевао, а био је прождрљив и нечисто се држао при јелу. Морали су да га избаце. Чуо је даље да је отац Ђиласов добио земљу од државе, да је продао, и да се опредељивао ипак за краља Николу, коме је служио као жандармериски официр. Никада није признао Југославију; његов син такође на универзитету је водио студентске демонстрације 1931. и 1932. Чини ми се да сте и ви симпатисали те демонстрације? – Јесам, и помогао сам студентима пишући летке против краља и Пере Живковића. Летак „оборили смо П. Ж. [Перу Живковића] сада идемо даље“ изнео је у постави шешира Лазар Тркља,⁷² богослов и омладинац земљорадничке деснице. – „Наш Ђилас и његово друштво бацали су кроз прозоре драгоцене књиге из појединих семинара, скупочен намештај, па и микроскопе, које смо добили из Немачке на име репарација. Увек је био деструктиван.“ Типсаревих се занео у нападању на Милована [Ђиласа] – битанга, злочинац, убица, крволук – па је наставио против Црногораца уопште. Навео је пример једног свог друга са Универзитета, који је био претседник радикалног студентског клуба, док је он водио социјалисте. На правима је учио са Божом Максимовићем, али није завршио. Звао се Љубо Крунић. Када је Србија пропала 1915, Типсаревих се, гладан и пропао као сви, повлачио ка мору преко Црне Горе, која се спрема да капитулира. Нашао га је у Подгорици као директора царине. Мислио је да ће га макар нахранити, јер му је у неколико махова позајмљивао новац, зарађен „кондицијама“ од којих је живео као сиромашно сељаче из Копачничког Бруса, управо из села у коме је он био једини школован. Када је рекао да нема хлеба, Црногорац му је саопштио да „има хљеба, ал’ за велике паре“. Заборавио је да му је Типсаревих дао неколико стотина динара да попуни свој мањак у каси „Побратимства“ у коме је био функционер. После рата су се виђали у Београду. Био је увек уз Божу Максимовића, особито када је овај држао министарство правде. Дуг никада није вратио, а понашао се као велики господин. Када се и овај рат завршио, срили су се на Теразијама. Његови синови су били комунисти. Сам он претио је Типсаревиху „сада ћемо ми вас да удесимо“! – Шта имаш ти мене да удешаваш. Ти знаш моју прошлост, ја знам твоју. Ја сам увек био само обичан гимназиски професор, и ником и ничега се не бојим.“ Али није

⁷² Лазар Тркља студирао је на Теолошком факултету. Опозиционар као студент. Био је члан Савеза земљорадника, уз десницу, али је сарађивао и са Земљорадничком левицом у борби против Шестојануарске диктатуре. После одласка Милана Гавриловића у Москву, био је и секретар Савеза земљорадника, веран Милошу Тупањанину. За време народно-ослободилачке борбе активно је сарађивао са четницима. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 350.

било тако. Када је ухапшен Веља Поповић,⁷³ 1950. Типсаревића су посетили органи Удбе и одвели га на Обилићев венац. Затворили су га и саслушавали о Вељи и о другим људима. О целом његовом животу. О [Владимиру] Туцовићу⁷⁴ с којим се није слагао, због његових силовитих метода. Неколико дана је то трајало. Ипак су га пустили. Запретили му да веже језик за зубе, јер су чули да је реакционар и да много прича. Нека не иде у америчку и енглеску читаоницу. Нека не чита ове нове билтене. А он чита све. Познаје многе људе. Занима се да почне грана знања и науке. Жива енциклопедија. Страховита радозналост.

Сви мисле да је математичар, јер је и предавао и поучавао математику. То му је остало такође од Бране Петронијевића, који је пристајао да ради филозофију само са студентима који су имали довољно знања из математике. Овим је одмах започео разговор данас, пред Миланом. Обојица су се укрутили када су се нашли један пред другим. Милан се тешко прилагођава страним лицима. Типсаревић је постао мање природан, мање присан. Ја сам морао да водим жицу разговора. Постављао сам питања Типсаревићу. Говорило се доста о Душану Недељковићу⁷⁵ кога ни један ни други не мари. Типсаревић је чуо његово предавање о Руђеру Бошковићу.⁷⁶ Он, француски ђак, није поменуо да су Руђера западном

⁷³ Веља Поповић (1886–1951), правник и политичар. Пашићев ђак; почео је у дипломатији, затим је био посланик и министар, бан Дринске бановине и поново министар унутрашњих послова. После Другог светског рата осуђен, као непријатељ народа, на 12 година робије, коју је издржавао у Сремској Митровици, где је и умро. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 262.

⁷⁴ Владимир Туцовић (1874–1947), учесник у Мајском преврату 1903. Уз Аписа је био и за време Првог светског рата; одговарао је за аферу са „атентатом“ на Солунском фронту. Осуђен је на смртну казну, која му је замењена са 20 година затвора, али је касније ослобођен. Био је у вези са старим националним револуционарима и кад су они постали комунисти. Кооптиран је за народног посланика 1945. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 353.

⁷⁵ Душан Недељковић (1899–1984), доктор филозофије, професор универзитета у Скопљу и Београду и преводилац; члан САНУ и МАНУ. Учесник НОБ од 1941. После ослобођења био је председник Државне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача. У социјалистичком систему уживао је велики ауторитет. Према политичким неистомишљеницима није имао милости. Био је први шеф Катедре за филозофију на обновљеном Филозофском факултету, и први послератни проректор Београдског универзитета, на коме је био и један од једанаесторице чланова Суда части, који је имао задатак да утврди одговорност, али и подобност професора и асистената због ставова и активности у време, али и пре окупације. Уживао је глас „марксистичког филозофа“ и „великог комунисте без компромиса“. Аутор је око 200 мањих и већих радова из историје филозофије (о Руђеру Бошковићу, Леонарду да Винчију, Лајбницу, Холбаху, о српским филозофима, о Бергсону, Паскалу) и више студија о разним филозофским питањима (*Неморалности, бесмртности и етичка функција смрти* и др.), затим превода и коментара Хегелове *Лојике*, коментара Хегелове

свету приказали [Шарл Бернард] Ренувије⁷⁷ и Лашелије,⁷⁸ само да би га за себе монополисао. Затим је Милан поменуо да су му бечки професори тражили да изради нешто о Брани Петронијевићу. Већ је писао о *Умешности и кривици* и назвао га најдубљим српским мислиоцем. Типсаревевић није одобрио ту дефиницију. Ценио је Петронијевићеву *Теорију сазнања*, али није признавао да је оригинална. Треба видети [Рудолфа Хермана] Лоцеа,⁷⁹ кога Брана никада не помиње, а који је сав изишао из Лајбница. Милан зна за Лоцеа, али не у вези са Браном. Занимало га је да ли Брана има нешто у естетици. Нема ништа, као што је мало радио на логици и етици. Затим је причао о Брани за време немачке окупације и о његовим последњим данима. Није волео људе и њега нико није марио. Пред крај је скоро гладовао. Рђаво се облачио и био је прљав. Умро је у хотелској соби код Балкана. Типсаревевић га је обилазио. Најживље сећање му је везано за боравак у Крагујевцу, при Врховној команди, почетком 1915. Када је у књижарском излогу видео је једну Типсаревевићеву малу књигу с неверицом га је питао: Како то да он пише филозофске књиге!? Тражио је да му донесе да види. Дуго му није однео. Више пута га је опоменуо. Најзад је добио, и, оскудно је похвалио, по обичају. Петро-

Естетике, превода Холбаховог *Система природе*, Лајбницевог *Монаголоџије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 769.

⁷⁶ Руђер Бошковић (1711–1787), математичар, астроном, физичар, дипломат, филозоф и песник, припадник реда исусоваца, родом Дубровчанин. У историју науке ушао је углавном као физичар, астроном и филозоф; био је атомист и релативист; спада међу најистакнутије научнике света свога времена. Био је професор универзитета, дипломат, оснивач и директор Бреске астрономске опсерваторије код Милана, директор Оптичког института француске морнарице. Између осталог, дао је две геометријске методе за одређивање елемената Сунчеве ротације из посматрања положаја трију тела, све формуле сферне тригонометрије свео на 4 основне. Погледе на физичке појаве и структуру материје изложио је у свом главном делу *Theoria philosophiae naturalis redacta ad, unicam legem virium in natura existentium*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 296.

⁷⁷ Шарл Ренувије (Charles Bernard Renouvier, 1815–1903), француски филозоф који је хтео да филозофију кантовског либерализма и индивидуализма прилагоди друштвено-економској стварности краја 19. века. Оснивач је француског „новокритицизма“, посебно израженог у његовом спису *Наука о моралу*; бавио се историјом филозофије у делима *Нацрт систематске класификације филозофских доктрина* и *Увод у аналитичку филозофију историје*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 183.

⁷⁸ Жил Лашелије (Jules Lachelier, 1832–1918), француски филозоф, предавао филозофију на лицејима у Сасу, Тулузу, Кену и Анжеру, те у престижној француској школи L'École normale supérieure, где му је ученик био потоњи француски филозоф и академик Жил Лањо (Jules Lagneau). Био је инспектор париске академије и генерални инспектор јавног образовања. Изабран је за члана Академије моралних и политичких наука (департман за филозофију) на месту Бартеlemiја Сент Илера.

⁷⁹ Рудолф Херман Лоце (Rudolf Hermann Lotze, 1817–1881), немачки филозоф. Спајао је немачки идеализам с механицистичким схватањем природе. Гл. дела: *Систем филозофије*, *Микрокосмос*, *Историја естетике у Немачкој*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 515.

нијевић никога није ценио. Сâм се бавио необичним стварима, пред крај археологијом, предисторијом и астрономијом. Мислио сам да Типсаревевић боље мисли о свом професору. Он се сâм бави свим и свачим, и ништа велико за собом неће оставити. То је штета! Стално нас нешто спречи да погледамо девет књига мојих „Размишљања“. Увек одлажемо за други пут. Ја не журим, јер сумњам да ће то одговарати његовим очекивањима.

Ушорак, 29. мај 1962.

Разговор се продужио на Новом Београду. Покушао сам да примим своје месечно следовање од 80.000 у Државном секретаријату за послове финансија, да не би, када одем у Врњачку Бању, Бојка морала долазити. Нисам успео, јер нарочити акт није био готов. У специјалном аутобусу Савезног извршног већа био сам са књижевником Миливојем Ристићем,⁸⁰ кумом Слободановим. Хтео сам да коментаришем Ђиласов случај, али је Миливоје био, по обичају, врло уздржан. Ипак је рекао да је тај човек неуравнотежен и да још може приређивати изненађења. Нашла се ту и Биса: ишла је пословно у комитет за везе с иностранством. Она је водич гостима из Пољске и Русије. Чак је предавала на курсу за водиче. Ту зарађује довољно, па је своје родитеље, из Јелашнице преко пута Копривнице Адама Богосављевића,⁸¹ њеног претка по мајци, ослободила сваког издатка. У тој Јелашници ја сам је први пут и видео. Имала је пет и по година. То је било о Петрову дне 1946, – 12 јула – моје последње путовање по Србији. Ишли смо са Страхињом – Банетом, после Зајечара, на вашар у Копривницу. Ноћио сам у Бисиној кући. Њен отац је наш присталица. Оставио сам један *Нови Анџеј* и то је била једна од првих лектира мале Бисерке Рајчић. После се одликовала у школи и остала велики читач. Дружила се у Зајечару с једном старом Рускињом, која је снабдевала руским и нашим књигама. То је био други велики њен сусрет. О мени је разуме се, више знала из причања својих. Упознала ме је тек у јуну 1960. Читала је једну од девет књига „Размишљања“, мислим баш

⁸⁰ Миливоје Ристић (1911–1990), књижевник; завршио је права и радио у судској служби; после Другог светског рата у државној администрацији, а био је и директор Издавачког предузећа Народна књига. Писао је стихове наглашене социјалне садржине о младим људима. Дела: збирке песама *Свици*, *Чинovníк у паланци*; поема *Земља и печалбара*; роман *Очи*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 212.

⁸¹ Адам Богосављевић (1844–1880), политичар и народни посланик; свршио Филозофски факултет, па се вратио у село на своје имање. Био је под утицајем Светозара Марковића; борио се против бирократског система и залагао за интересе села и сељака. Сматра се за једног од твораца радикалског покрета у Србији. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 269.

последњу, која садаржи две главе, закључак и увод. Добила је и неке брошуре за професора – инвалида у Зајечару. Једном га је и посетила и однела мој поздрав. Ретко свраћа у Зајечар, па су брошуре остале код ње. Сада има књигу о социјализму и демократији. Трећи њен велики сусрет је Ђорђе Живановић, професор славистике. Дошла је била да студира руски, али је понашање проф. Радована Лалића⁸² одвратило, па је прешла на пољски. Њих свега неколико се тиме бави. Она је међу најприлежнијим, па су је већ слали на шест месеци у Краков. Пре или после дипломског испита ићи ће на две године. Живановић јој ставља у изглед рад на његовој катедри. Она се одушевљава његовом вредноћом и личним квалитетима као човека. Одлази у његов породични круг. И земљак јој је пошто долази из Вражогрнца. Данас разговарамо о свему томе, и ја је храбрим за универзитетску каријеру.

Среда, 30. мај 1962.

Имао сам да „чувам Срђана“ – како кажемо у фамилији – док је Бојка на Коларцу до после девет, а Слободан код преводилаца Србије, као њихов потпредседник. У ствари, сам ишао да се опростим с њима пре одласка у бању. Ових дана сам пронашао писца познатог стиха *Partir, c'est mourir un peu* [Отићи, то је, помало, умрети]. То је *Edmond Haraucourt* [Едмон Арокур],⁸³ мало помињан у историјама књижевности. Дошла је и Круница Пантић-Трбојевић,⁸⁴ а била је и нека професорка, да се Бојка с њом саветује о преузимању државног испита. Са Срђаном у Пионирском парку читам Слободанову књижицу *Три изгледа* коју му је штампао Бранко К. Лазаревић, из Краковца, који издаје *Бојдану* и библиотеку авангардних и смелих писаца ([Артур] Рембо,⁸⁵ [Андре] Бретон⁸⁶ и сл.) Преводи им

⁸² Радован Лалић (1908–1972), славист, професор Филолошког факултета у Београду, дугогодишњи шеф Катедре за источне и западне језике и књижевности. Његова научна интересовања била су везана пре свега за историју источноевропских књижевности, посебно за историју руске књижевности и испитивање руско-српских књижевних веза и утицаја. Објавио је више расправа из области руске и совјетске књижевности, као и о питањима српско-хрватског књижевног језика. Преводио је са руског језика. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 444.

⁸³ Едмон Арокур (Edmond Haraucourt, 1856–1941), француски књижевник. Песник је меланхоличног шарма. Дела: драме *Шилок*, *Страси*; роман *Пријатељи*; збирка песама *Сами*.

⁸⁴ Круница Пантић-Трбојевић, професор енглеског језика, кћерка Ристе Пантића, трговца из Тузле и Београда, који је имао фабрику хартије у Чачку. Социјалистичка власт га је осудила, да би му одузела фабрику у Чачку и део у Мерими у Крушевцу. Брзо је пуштен. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 242.

⁸⁵ Артур Рембо (Arthur Rimbaud, 1854–1891), француски песник, претеча симболизма и надреализма. У младости је био присталица Комуна, испевао је више бунтовничких

Никола Трајковић. То до беса доводи београдске „модернисте“ јер открива њихове изворе и узоре. Слободан је морао два дана да проведе у крушевачкој штампарији, да прегледа текст и изврши прелом. Ипак има доста грешака. Прочитао сам огледе о [Хенрику] Ибзену и [Џону] Голсвордију⁸⁷ као драмском писцу. То су ранија предавања „Слободан лепо пише“: некада је Бојка понављала, помало глумачки и са подсмехом оно што је чула да говорим о старом писцу. Имала је пет година; сада би то могла да изрекне за свога мужа, када би стигла да га чита. Она само слуша његова предавања, али није задовољна. Каже: Требало би он да напише, а ја да прочитам. Верујем да је добар предавач, када већ није постала глумица или балеткиња, са њеним живим темпераментом. Баш данас сам видео доказе. Када је завршила један течај енглеског језика на Коларцу, та група ученика, махом одраслих младих људи, поклонила је огроман букет од 50 дивних ружа. (Неки дан смо код Наде видели четири, по 30 динара: то је страст моје средње сестре: цвеће у собама, цвеће на тераси!) У букету је нашла три фотографије. Неки њен ученик, аматер, сликао је на часу, док је објашњавала речи исписане њеном руком на табли. Пошто је било хладно, огрнула се капутићем, пола отворила уста, млада и понесена својим речима. Да ли све наставнике тако награђују? Не би се рекло. Дафне слуша на истом месту немачки, да би могла с мужем да иде међу Швабе. Прошле године, њеном иницијативом, пошто зна шта сваком приликом раде за њену сестру, скупили су нешто за поклон. Ове године, она је ћутала и није било ништа. Само су рекли *Auf Wiederrchen*, као на крају обичног часа. Круница је и сама предавала на Коларчевом,

песама. Живео је луталачки, много је путовао и дуго боравао у северној Африци, где се бавио трговином и веома обогатио. Неко време дружио се са Верленом, путовао са њим и снажно утицао на његову поезију. Своја дела створио је у касним тинејџерским годинама, због чега га је Виктор Иго описивао као дете-Шекспир. Дела: *Песме, Илуминације, Боравак у ѓаклу* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 178.

⁸⁶ Андре Бретон (André Breton, 1896–1966), француски песник, есејист и књижевни критичар. Године 1919. објавио је прву збирку песама, и са Арагоном и Ф. Супоом основао часопис *Litterature*, који је постао орган дадаистичког покрета. Главни је теоретичар надреализма и аутор два надреалистичка манифеста. Влада у Вишију забранила је 1941. његову *Анџолоџију црног хумора*, због чега је побегао у САД, одакле се вратио тек 1946, да би 1947. организовао Међународну надреалистичку изложбу. Дела: *Надреалистичка револуција, Нађа, Сјај земље, Изгубљени кораца, Праскозорје, Фајшморјана* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 311.

⁸⁷ Џон Голсворди (John Galsworthy, 1867–1933), енглески романописац и драмски писац. У низу романа, приповедака и драма оптужио је друштво које је у својој удобности неосетљиво према бедо и патњама сиромашних. У главном делу, трилогији о Форсајтима (*Саја о Форсајтима, Модерна комедија, Конец дела*) показао је како нагомилано богатство, стечено примитивним нагоном поседовања, доводи до мекуштва и дегенерације. Написао је и већи број реалистичких драма: *Сребрна кушија, Борба, Правда* и др. Добио је Нобелову награду за књижевност 1932. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 531.

али се изненадила знацима пажње које је добила Бојка, њена кума и пријатељица. А уверен сам да она сама лепо предаје и да уме са ђацима.

Јуче су нам били Ћорђе Славински и његова Нада са Драгољубом, који сада завршава први разред основне. Сећам се тога поводом Бојке. Тај мали је одличан, али није довољно слободан, бар пред нама. Кажу да је и у школи миран, и да критикује другу децу што унесрећују наставницу. Ова га је запазила већ првог дана када је упознавала децу. На питање како се зове одговорио је, по већ свечаном обичају: Драгољуб Јовановић број 2. А ко је број један? Мој кум! У ствари га нисам крстио ја, пошто сам се налазио на робији. Венчали су их Дана и Сања [Александар Стаменовић], а име су дали пред матичарем сами родитељи. Што је занимљивије, Ћорђа су они већ једанпут венчавали. Сања му је нашао једну Словакињу из Бачке која је у Београду живела код сестре и зета. Довео је, по договору, Ћорђа на „зглеџос“ (по пиротском) и када је млађи провукао прстом преко десне обрве (а није потрљао нос) старији је рекао да су дошли да траже девојку. После су се у граду састали и у идућу недељу били су у општини. Девојка је довела Ћорђа у своју собицу, пошто је он становао са Олгом, својом сестром од стрица у кухињи. Тај брак је трајао једва шест дана. Словакињи се нису допала Ћорђева хвалисања и, како је сестра објаснила зачућеном куму Сави, неке перверзије. Шта је тачно било никада није објашњено, али је Словакиња шестог дана рекла мужу да може да скупи своје ствари и да иде. Она је ускоро отишла свом старијем, али имућнијем пекару, с којим је, изгледа, и дотле живела. Са другом женом је све друкчије. Нада је из сељачке породице, која је сишла из Дојкинаца испод Старе Планине. То село већ одавно даје најбистрије људе и жене, броји највећи број школованих. Дали су једног владика (Јована нишког⁸⁸), једног професора универзитета (Јордана Илића⁸⁹), једног швајцарског доктора (Перу

⁸⁸ Јован (световно име Јордан) Илић, владика нишки (1883–1975), епископ захумско-херцеговачки и браничевски, али и администратор Браничевске и Зворничко-тузланске епархије, као и дела Епархије скопске. У току Другог светског рата био је члан тзв. ратног Синода.

⁸⁹ Јордан Илић (1883–1950), на католички теолошки факултет Универзитета у Берну уписао се 1911, а кад је апсолвирао, 1914, уписао се и на Филозофски факултет на истом универзитету. Од 1. маја 1916. до 23. августа 1919. задужен је био и за образовање српске деце у Лозани. На Филозофском факултету у Лозани је и докторирао 1922. године, одбранивши тезу: *Народно образовање у Јужних Словена*. Исте године је изабран за доцента на Православном богословском факултету у Београду, за предмете Педагогика и Методика религијске наставе и васпитања. Ванредни професор постао је 1930, а редовни 1939. године. Није потписао Апел српском народу 1941. Окупацијске власти су га 1942. пензионисале и одстраниле са Универзитета, на који га је нова револуционарна власт вратила већ 1944. године. Од 1946. до 1949. предавао је новоуведени предмет Хришћанска социологија.

Илића,⁹⁰ великог љубазника, јединог доктора који је и даље остао учитељ сеоски), неколико учитеља, шиптарских надзорника, итд. То су углавном били Илићи и Петровићи, али и друге породице су се одликовале. Сећам се да сам у Дојкинцима једном говорио самим женама и деци, јер су сви мушкарци били отишли да „луче овце“ у сенокосима и у планини. Нада [Славински] је врло бистра и промућурна женица. Она је тиха и само се смешка, служи га, и тка мале ћилиме-простирке. Уствари држи. Сама се лепо облачи и дотерује. Њега не тера да се дотерује, пушта га да иде у дроњцима зато што га тако воли. Али се из основа мења, и све је хуманији откако је с њом. Мали Драгољуб је најбољи ђак. Има њену бистрину, али се ипак није ослободио Ђорђеове спутаности.

Четвртак, 31. мај 1962.

СТИГАО САМ, БЕЗ ДАНЕ, АУТОБУСОМ У 13 ЧАС. У ВРЊАЧКУ БАЊУ КОД МИЛЕВЕ КУШИЋ-ТРАЈКОВИЋ ГДЕ СМО БИЛИ ПРОШЛЕ ГОДИНЕ НЕМА МЕСТА. ОДЛАЗИМ КОД ДРУГЕ МИЛЕВЕ, ГДЕ САЊА ДОЛАЗИ ВЕЋ ЧЕТВРТУ ГОДИНУ. ТО ЈЕ УДОВИЦА БРАШИЋ, РОЂЕНА РАТАЈАЦ ИЗ ВЕЛИКЕ ДРЕНОВЕ. САЊУ САМ ПРОБУДИО ПОСЛЕ РУЧКА. НИЈЕ МОГАО ДА СЕ ОСВЕСТИ: ДА ЛИ САЊА, ИЛИ ЈЕ ТО ОДИСТА „ЊЕГОВ ДОКТОР“?! ПРЕМЕСТИЛИ СУ ЊЕГА И ЈЕДНУ УЧИТЕЉИЦУ И СМЕНИЛИ НАС ДВОЈИЦУ У СОБИ БР. 9 „ВИЛЕ БРАШИЋ“. 300 ДИН. ПО КРЕВЕТУ. ГЛЕДАМО НА ИСТОК И У БРДО ПОКРИВЕНО ШУМОМ. ПТИЦЕ ОБИЧНЕ ДАЊУ, СЛАВУЈИ НОЋУ. ДИВОТА. ТИШИНА САВРШЕНА.

Петак, 1. јун 1962.

УПЛАЋУЈЕМ ЗА 20 ДАНА БОРАВАК, СТАН, И 10 КУПАЊА. ДР. ЉУБОДРАГ ДАВИДОВИЋ ДОПУШТА 6 x 50 М. ТОПЛЕ ВОДЕ С ТИМ ДА ПРОДРАМ ДА ГАСОВИ ИЗИЋУ. ПРОШЛЕ ГОДИНЕ МИ ЈЕ 6 ВОДА ИЗАЗВАЛО ЗАПТИВАЊЕ, НАДИМАЊЕ УТРОБЕ. ТРИ ТЕШКЕ КРИЗЕ, ОД ПО 3, 7 И 10 ЧАСОВА. ДАНА, САЊА И МИЛЕВА КУШИЋ СЕ УПЛАШИЛИ. ПО БАЊИ НИКОГА НЕ ПОЗНАЈЕМ. ЈОШ МАЊЕ НЕГО ПРОШЛЕ ГОДИНЕ. ДР. ЉУБОДРАГ ПРИЧА (ШТО САМ ДЕЛИМИЧНО ЧУО ОД [ДРАГОМИРА] СТОШИЋА) КАКО ЈЕ ИМАО ПРЕЛОМ РУКЕ, КАКО ГА 8 ДАНА НА ТРАУМАТОЛОШКОЈ КЛИНИЦИ НИКО НИЈЕ ПОГЛЕДАО, ДОК НЕКИ УГЛЕДАН КОМУНИСТ НИЈЕ РЕКАО ДА МУ ЈЕ ТО УЈАК. ОНДА СУ СЕ СЛОМИЛИ ОКО ЊЕГА. ДР [СРЕЋКО] ПОДВИНЕЦ⁹¹ МУ ЈЕ ИЗВРШИО ОПЕРАЦИЈУ НА

⁹⁰ Петар Илић, професор, познати јавни радник у борби за сузбијање алкохолизма и за ширење скаутизма. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 305.

⁹¹ Срећко Подвинец (1899–1985), специјалиста за оториноларингологију, редовни професор Медицинског факултета у Загребу и Медицинског факултета у Београду, управник Оториноларинголошке клинике у Београду, председник оториноларинголошке секције Српског лекарског друштва, научни сарадник ЈАЗУ. Писац је бројних

носу, и извадио тумор испод десног ока који га је спречавао да дише (Три метра газе му извукли кроз нос. Чудо крви.) Разговор са његовом секретарицом, док он прегледа Сању и друге болеснике. Отац био официр. Побегли од Бугара из Скопља у Бању. Отац умро. Млађа сестра се удала. Она није завршила школу, после гимназије ради у лечилишту, и ушла у медицинске ствари. Жртвује се за мајку. 34 год. а не може још да се уда, јер мајка неспособна, а пензија јој мала. Симпатична девојка. Брине се о Љубодрагу, не да му да много пуши, али без успеха. Он има 46 кила, али нема воље. Слободан и поштен, без амбиције. Не миче из Бање: карте, вероватно жене, седељке. Примаријус је, Ацин друг по годинама, или мало старији, ужива леп углед, као искусан лекар, поштен човек. У гимназији био социјалист, и бринуо како ће се живети у будућем друштву, као ми у Пироту и у II гимназији. После рата, комунисти причали бајке о Совјетској Русији. Милун Милутиновић и његова сестра убеђивали га да у СССР сваки сељак зна три језика. Руси су морали да дођу међу нас па да видимо колико су прости и заостали. Милун је погинуо, а није дочекао да види „совјетске људе“. Љубодраг [Давидовић] се сада не бави политиком. Не сме још у пензију, јер би мало примао. А њему доста треба. Јер и на спортску прогнозу доста даје. – Добио је седам хиљада, прича секретарица, баш онога дана када је сломио руку. – У Београду умало није умро од непажње колега. Сада му је душа у носу, али ипак ради од 7 ујутру до 6 и 7 увече. Сви хоће код њега.

Јављам се одмах Дани и Мири. Пишем Бисерки о човеку (жени) – синтези: село, град, умни и тежак рад; једноставност и финоћа. Тако желим да се она одржи. Има за то услове, особито ако буде често боравила или живела у Пољској.

Вечите Сањине јадиковке против његове Наде. Сада нов призивк. Дошла је слаба из Лопуда, Новичина Нуша, и она може да измири и зближи старе. Видео сам је у прошлу недељу 27. V. Млада, 22 год. вижљаста, плава, бела. Али изгледа пркосно и тврдоглаво. Остао сам код њих више од сата. Она је спремала ручак, пошто је Нада одбегла код ћерке – унукe, без договора, али покушавају да живе без старих. Нуша кува шта воли, јер јој се њихова кујна не свиђа. Не верује да су тањири добро опрани, и то Наду – стару домаћицу и чистуницу, осетљиву – нервозну, особито после климактеријума – страховито вређа. Не опрашта јој ни што је 18 година млађа од њеног сина, што је католикиња, што је туђа кост. Сања је од почетка био наклоњен снајци, али се и он већ рогуши на њу. Устаје у 9 сати, ништа у кући не помаже. Само што седне за сто и на све се гади. Што је најгоре, има у Београду две сестре од тетке удате које су јој већ пре венчања рекле да се не брине што има много старијег мужа: наћи ће љубавника, као што су оне нашле. Мала је била толико поштена па је то

све рекла Новици. Овај је поновио оцу и тако је дошло до Нушиних родитеља. Она је особито кивна на Веру, која је познаје већ пет година и зна што-шта. Атмосфера је већ тешка. Сиромах Новица не зна шта ће. Воли младу жену, а зна да су његови у праву. Већ се изолују мало по мало, у једној породици која је била тако тесно повезана.

Сања ми опет прича како су гостовали богати Пироћанци у Тијабори, а после и у Пазару, где је отворио радњу. Знао сам нешто о томе како су се шегачили са сељацима „самарили“ их, слали их у берберницу да купе лекове, у апотеку да се шишају, код шустера да се обрију. Знао сам да су шегрти пунили празне „пакете“ дувана говеђом сувом балегом и спуштали на пут, па чекали да наиђе сељак, па се осврће лево и десно да ко не види када шмугну у џеп срећно нађену паклу од гроша. Знао сам како је Азиз, бакалин и рибар, тражио од сељака да му донесе десет змија-отровница из села Јање изнад Каоне, па ће му дати динар за сваку. Сељак је донео пуну тестију (стовну), запушену горе, док су змије дисале кроз сиску. Азиз би порицао да је уопште поручио змије. Сељак се узалуд мучио и излагао опасности. Он жалио се Јовану Гаротићу, угледни терзија и велики шаљивчина као све терзије и чувене „шегобријанде“ – научио га шта да ради. Вратио се Азизу и рекао му да ће треснути о под тестију са змијама ако му не да обећану банку. У страху, Азиз је дао банку и замолио сељака да тестију удари о ограду и баци у Нишаву. Код нас нису, као Шапчани, вадиле чивије из точкова нити су препречавали конопац преко улице, да се сељаци саплићу, нисмо имали ни убске кајишеве, ни ваљевске подвале, али су залудни људи, да разбију досаду, изводили једни с другима разне комедије. Али нисам знао, ово што ми Сава прича, шта су дућанције радили са поштеним женама које су пролазиле сокаком. Један би викнуо о-о-о-о када би се нека млађа и лепша појавила; други би прихватао, затим трећи и-и-и-и! Тако сирота жена није знала куда да се дене. Што почну бакали наставили би терзије. Коло је и у томе водио Тодор Славински,⁹² велики женскарш и пустахија. Сања тим поводом прича како је Тодору умрла прва жена, лепотица, сестра Стојана Јовановића, правника, који је завршио као начелник министарства привреде. Умрла је од тровања крви. Причало се да је Тодор с њом општио неприродно и да је разорио канал. Пред судом је изјавио да је био слободан да воли своју жену како је хтео. Није био осуђен. Ни на суд није дошао због смрти Сањиног оца, Ђера. Стари је био мајстор на мандри за израду качкаваља. Тодор је једном био

научних радова из области оториноларингологије. – *Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenima*, Београд 1957, 554.

⁹² Тодор Јовановић Славински, трговац који је више волео живот него новац. У Првом светском рату одликовао се храброшћу. Увек је био левичар, прво социјалиста, а потом леви земљорадник. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 122.

дежурни у име породице Славинских. Ђера је морао да оде у село да купи дуван, као страстан пушач. Рекао је Тодору да отвори кацу од 600 кила млечног материјала када сунчев зрак падне на одређено место. То је био његов сат у планини. Тодор [Јовановић–Славински] је пропустио да учини што је требало и материјал је узаврео и пропао. У том су наишли Перча и још неко и скочили на Ђеру. Он је казао какво упутство је дао Тодору и њега окривио за велику штету. Силовит и ухваћен у кривици, Тодор је извадио револвер и кренуо се према Ђери. Старац се уплашио, пребледео и пао колико је дуг. Перча и онај други позивали су га да се прибере, умиривали га и повраћали. Пренели су га у град и за неколико дана је умро.

Субота, 2. јун 1962.

Од оца је Сања⁹³ добио само један савет: „Не дај се у руку жени, мајћу да јој... Видиш како мене моја мучи.“ Док је радио на мандри, од газда је добијао, поред плате, два пакла дувана дневно. Када зими није радио нису му давали дуван а сав новац је био код жене. Она би некада дала, чешће не дала. Сања је умирио оца, и од своје мале наднице одвајао оцу за дуван. Та паорка, Савета (Вота) надживела је оца и извршила на синове већи утицај. Сања памти да је под лампом, док жене ткају ћилим или преду вуну и врткају жицу, причала народне приповетке. Касније је у читанкама својим и своје деце, у књигама и у филмовима налазио неке од тих приповедака. Од ње је на пр. чуо, када је имао 9–10 година од те неписмене сељанке из Височке Ржане, на старој бугарској граници „Чардак ни на небу ни на земљи“, „Немушти језик“, „Паре па цео свет“, „Зачарану лепотицу“, па и „Царевића и просјака“. На то смо дошли док сам ја читао Вукову збирку коју је ових дана издала Култура као школско штиво. Претплатио сам децу Новице Вељковића⁹⁴ – од десет књига првог кола понео сам три: *Горски вијенац* и *Смаил-Агу Ченџијића*, *Злашоруној овна са Вуковим*⁹⁵ приповеткама и реализмом Скерлићевим. Зачудио сам се како

⁹³ Александар Сања Стаменовић, пиротски, затим београдски обућар; политичар од раних дана. Социјалист, демократ и, на крају, леви земљорадник. Члан Главног одбора Народне сељачке странке 1940. и 1945. Ишколовао је три сина и кћер. Сам се изградио у напредног занатлију и у доброг познаваоца светских политичких збивања. Био је, као ретко ко, одан породици Драгољуба Јовановића. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 318.

⁹⁴ Новица Вељковић, електричар из Гњилана, фанатични леви земљорадник, пуританац у политици. Члан Главног одбора Народне сељачке странке 1945. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 43.

⁹⁵ Вук Стефановић Караџић (1787–1864), српски реформатор у области језика и културе. После пропасти Првог српског устанка 1813. упознао је, у Бечу, словеначког научника

је стара Вота у пиротском селу испод Миџора то могла знати. То је занимљив доказ о јединству нашег фолклора и народне књижевности уопште.

Док смо ишли на киселу воду Слатину, Сања ми је причао по други пут о чаробној дуванској кутији. Богат наследник приметио да му очево имање пропада и из године у годину даје све мањи принос. Потражио савет у старог Циганина, сеоског ковача. Добио је једну затворену дуванску кутију, која ће му повратити богатство, ако сваког дана са њом обиђе три пута цело своје имање, све њиве, винограде и воденице, али је не сме отварати целу годину дана. Свуда је наишао на неред и нерад. Грдио је раднике, слуге и надничаре, и сви су радили. Када се завршила година, приход је био већи. Циганин је тражио да настави да шета чаробну кутију још годину дана. Поља су донела још више. Стигла раније очеве приносе. Треће године је морао да настави шетње и да не отвара кутију. Принос је премашио очев. Позвао је Циганина на ручак, захвалио му и молио да најзад отворе ту кутију и виде шта је у њој тако чаробно деловало. Разуме се, није било ничег.

Наша сусетка, која се шали са Сањом због пиротског начина говора: то је потсећа на свекрву из околине Алексинца. Највише је фрапирала реч „улав, улава“. Објаснила нам је да је зову Маца, па чак и Мале, али она је стварно Манасија. Име је добила по својој баби. Из Краљева је. Ја јој кажем да и њен свет удара на нишки и пиротски говор и да се разликује од чачанског и ужичког. Није било погрешно што је Краљево стављено 1930. у Моравску бановину. Ибарском долином су се досељавали са југа. Ту је граница источног и западног говора.

Недеља, 3. јун 1962.

Пишем Бојки у Олштин [град у североисточној Пољској]. Пољкиња-вајарка нам се зимус јавила из планина, а пре неколико дана из западних, поново заузетих крајева, где живи код старије кћери. Моли да јој

Јернеја Копитара, који га је подстакао на скупљање народних песама и умотворина, као и на рад на језику и правопису. Убрзо је објавио прву збирку народних песама и *Писменицу* (граматику), и од тада почиње његов рад на утемељењу нове српске књижевности, језика и правописа; 1818. издаје *Рјечник*, а истовремено скупља приповетке, пословице, загонетке, пише историјска сведочанства, бави се историографијом; уређује алманах *Даницу*; бори се и против самовлашћа Милоша Обреновића и против бројних противника својих реформаторских идеја, постигавши над њима значајну победу 1847, када се појављују *Песме* Бранка Радичевића на „Вуковом језику“, *Горски вијенац* П. П. Његоша, Вуков превод *Новој завјешта* и Даничићев *Рај за српски језик и правопис*, у коме је научно доказана оправданост Вукових језичких принципа. Вуково дело је, између осталог, значајно утицало и на постизање тзв. Књижевног договора у Бечу 1850, када су се одабрани представници српског и хрватског народа споразумели о увођењу јединственог књижевног језика. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 223.

пошаљемо још један примерак листа *Жена данас* (јануар–фебруар) где се говори о њој. Нажалост, нисмо успели да је прикажу *Полишика* и *Борба*. Обећали су, али не би ништа. О мојој бисти коју је прошлог лета израдила у Ровињу дискусије не престају. Скоро нико није њоме задовољан. Пре неко вече, код наших младих били су гости Срета, инжињер, Врањанац, кога смо волели да имамо за зета да се он усудио да се приближи Дафне, његову сестру Марселину (не знам јој право име) Дафнину млађу другарицу са факултета и њеног мужа Ђорђа Илића, Македонца,⁹⁶ сликара. Искористио сам прилику да од њега чујем шта мисли о Бојкиној скулптури. Волео сам да види и два моја портрета које је радио г. Јован Петровић, аматер сликар. Њему се више допао други, већи, строжи, рађен зимус, него мањи, доста мрачан, али врло присан и доброћудан из Ровиња. За бисту је рекао да је врло добар рад и да би ме пре препознао по њој него по портретима. Дана и Дафне су биле поражене, јер су тврдиле да то пре може бити Макмилан или ко други, али не Драгољуб. Ђорђе их је разочарао, али нису смеле да му противрече. Бојка каже да је њен професор тврдио да она слика душу свога модела више него његов спољашњи изглед.

Као што се у затворима највише говори о јелу и о женама, тако нас двојица сами у Бањи много причамо о женама и о љубави. Сања каже: „Код једне жене „нема хлеба“ чак и одбија да јој се приђе ближе зато што би неко могао да види.“ Ја читам народне приповетке и причам, затим читам Сањи „Злу жену“, пошто он стално кука на његову Наду. Пошто тешко подносимо кухињу са запршком код „Џетре“ решавамо да једемо код куће и у подне. Усвајам Сањину формулу: изгњечити кајмак и сир, па салату зачињену са црним луком и лимуном место сирћета. Исто за доручак, а увече по пола килограма киселог млека, што нам спрема г-ђа Брашић. Једемо доста, па и много трошкова, нису испод 100 дин, али су извршена по Сањином избору. Како ће се то слагати са топлим водом коју ја пијем, видећемо. Ова два-три дана иде. Пишем још Миливојевићима да

⁹⁶ Ђорђе Илић (1920–2010), завршио је учитељску школу у Јагодини. Прво место службовања било му је село Вељуса у Македонији. По избијању Другог светског рата враћа се у Београд као избеглица, да би, потом, добио место учитеља у селу Јабучоцац, одакле је премештен у село Бељина, где остаје до краја рата. Још у учитељској школи професор цртања Гргур Станојевић открива његов велики таленат за сликарство. У 1939. и 1940. години добија награде за Светосавски темат из области сликарства. Пред рат положио је и пријемни испит на Ликовној академији, а по завршетку рата напушта учитељску службу и поново се уписује и завршава Ликовну академију у класи професора Недељка Гвозденовића. Истовремено се бавио и хуманитарним радом. Био је члан Удружења ликовних уметника Србије. На Архитектонском факултету, од 1955. године, прошао је сва професорска звања. Предавао је *Слободно цртање* и *Основе графикае и сликарства*, а 1981. био је изабран и за шефа Катедре за визуелне комуникације.

откажем мој одлазак у Водањ, код Грује Вељовића,⁹⁷ за Духове. Пишем Роксанди и њеним девојчицама, да су већ стигле књиге које смо им представили.

Понедељак, 4. јун 1962.

Није „безнадежна“, настављамо угодни разговор, ни она жена која сувише оштро одбије покушај да јој се мушкарац приближи. Прича ми о својим и туђим искуствима. Онај Гурман што је правио мезетлуке на почетку Александрове, преко пута данашње Игуманове палате, похвалио се да је имао једну велику лепотицу којој су се сви дивили. Одбила га је грубо неколико пута. Но, када јој је рекао да ће јој купити комплетну спаваћу собу питала је где да дође, и дошла је. Али га је непрестано плескала по образима, скоро га шамарала. Тешко је подносила његово „аковче“ на трбуху. Сања је такође у два маха био засењен женском лепотом, до те мере да му је стао дах. На сличан начин је занемео када га је Губерев у Специјалној полицији за време окупације ударио песницом по глави. Такву песницу је први пут добио у младости, када је као калфић радио у Софији. Неки Гоша је имао своју омиљену песму, коју други нису смели да певају. Другови су знали да Сања има леп глас и дражили су га. Он је запевао, када га је охрабрио Македонац, који је касније постао познат као Асен Николов. „Г’амо што зора забеле...“ Када се повратио од Гошиног ударца зграбио је чашу која је стајала на пангли и зарио му је у десну долактицу. Страшно много крви је шиктало и текло. Мајстор му је саветовао да одмах бежи преко границе. Кама је била дугачка 12 цм. и на суду не би врло рђаво прошао, али је страшнија освета Гошиног брата и њиховог друштва. Набавили су му карту за воз и он се укрцао у неосветљене вагоне. Банда је облетала око воза, али га нису открили. Када је дошла окупација, десило се да у Пироту буде баш јединица у којој су служили ти младићи. Али се ништа није десило. Питам Сању како су се држали Бугари, а како наши. Сем странаца, чиновника и малог броја Пироћанаца који су имали некога на фронту или у Француској, скоро сви су изјавили да су Бугари. До Топличког устанка, било је сношљиво. Чак су девојке биле љубазније према бугарским него према нашим момцима. Када је једна група одлазила, добили су бошчалуке од девојака које су биле милостиве према њима, док су се према Пироћанцима држале крајње строго. Сања је купио два или три таква бошчалука. Памти још како су

⁹⁷ Груја Вељовић, угледни леви земљорадник из Водња. Помагао је НОБ. У његовој кући био је бункер за партизане. Био је први председник Народноослободилачког одбора у Водњу. Члан Главног одбора Народне сељачке странке 1945. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 43.

Бугари крали кокошке од малог бакалина Мите „Дрчње“, пекли и делили са нама, док смо ми доносили вино. После устанка Косте Пећанца,⁹⁸ отерали су неколико стотина варошана и сељака. Били су у Софији на раду, и у једном селу близу Дупнице. Народ је боље пазио Србе заробљене него бугарске војнике који су их чували. Сељанке су им давале хлеб кришом од војника. Једна је говорила: „И ја имам сина у ропству код Англичака“. Бугари су тада много патили од Македонаца. Они су уживали стипендије, помоћ, радне повластице, а држали важне положаје.

Пишем Дани опширно о нашем животу. До сада није било рђавих последица од наше храбре дијете. Младима честитам дан венчања 5 јуни.

Ушорак, 5. јун 1962.

Мимоишла нам се писма. Пуно вести од Дане. Јавља да је Миланкин послодавац, посредник и експлоататор, др [Душан] Дохчевић, задовољан преводом прве књиге о индустрији обуће у Француској. Тражи да се друга преведе и откуца за недељу дана. Мене нема и Миланка је очајна. Пре него што сам узео у рад прву књигу распитао сам се мало о том господину. По имену сам га знао већ пре рата, када је био париски доктор и суботички дисидент. После сам га нашао на факултету као професора и комуниста. Био сам му у комисији када је испитивао. Знао сам да је потписао, са [Радивојем] Увалићем,⁹⁹ предлог за моје уклањање с факултета после јулских говора у Скупштини 1946. (он је касније, после 1956, уверавао

⁹⁸ Коста Миловановић Пећанац (1879–1944), по отпуштању из службе „по некој грешци“, прикључио се комитама у Македонији. Четовао је највише у скопској области, а четничким одредом, у борби против Турака, командовао је од 1905. до 1907. Нарочито је позната његова борба на Вуксану у Скопској црној гори на Васкрс 1905. године. Током балканских ратова борио се на страни Србије, као и у Првом светском рату. Као наредник у II пуку Моравске дивизије другог позива, коју је, уз минималне губитке, превео преко Албаније, он је, по наређењу Врховне команде, организовао устанак у Топлици 1917. године, после чијег слома се повукао у планине, да би након пробоја Солунског фронта учествовао у ослобађању Косова и Метохије. У међуратном периоду био је дугогодишњи председник Удружења четника и један од уредника листа *Југословенска стража*. У Другом светском рату организовао је четнички покрет у Топлици, али је убрзо ступио у савез са Немцима и признао власт и команду Милана Недића. – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 1, 296.

⁹⁹ Радивоје Увалић (1912–1971), доктор правних наука. Био је учесник Шпанског грађанског рата, члан КПЈ од 1935, учесник НОБ, универзитетски професор, од 1953. до 1960. југословенски амбасадор у Норвешкој, Аустрији и Француској, од 1960. до 1962. директор Института друштвених наука, а од 1962. до 1967. амбасадор у Индији; од 1967. до 1971. био је помоћник државног секретара за иностране послове, да би 1971. поново био именован за амбасадора у Индији. На путу у Индију погинуо је у саобраћајној несрећи у Ирану 28. септембра 1971. – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 4, 15.

Слободана да није крив за моју невољу). Поново сам чуо за њега тек после робије. Био је информировац, али се претварао да је ослепео, па су га мимоишли и острво и робија. Не знам да ли је и колико био у затвору, али је млађи брат нешто више претрпео. Врло амбициозан, Душан Дохчевић¹⁰⁰ мислио је да ће, када падне екипа која му није дала оно што је добио Увалић, доћи на високо, врло високо место. Преварио се у рачуну. Извукао се лукавством и тоталним повлачењем из живота. Помогли су му отац и брат. Богат и вешт Македонац, отац је омогућио синовима да студирају. Душан је дуго био у Паризу и никада није оскудевао. Напротив, давао је друговима новац на зајам, изгледа са каматом. Добро је играо покера, и умео је да оде са стола чим би добио већу суму. Женио се три пута. Прву жену, Чехињу, отерао је његов отац зато што није могла да роди дете. Другој је опет отац показао пут зато што је била раскошна. Трећа, садашња, има мајку коју су Дохчевићи оставили без куће и довели је у крајњу зависност. Пошто је њихова велика и лепа кућа била у опасности да буде национализована, наговорили су бабу да своју прода или с неким од њихових кирајџија замени, и досели се код њих, да попуни простор. Сада је тиранишу. Дуго је био без службе. Зарађивао је ипак. Сада је узет у Институт за друштвене науке, код Увалића, не знам у каквом својству, као стручни или научни сарадник. Његова судбина доста личи на Недељковићеву: себичњак, шпекулант, експлоататор туђег рада. Сада је ухватио Миланку. Она да преводи техничке књиге о обући, он да налази дактилографа и да га плаћа, по својој оцени, а од њеног хонорара да узме велики проценат, без икаквог рада. Она има да потписује признанице, јер он неће да плаћа велики порез. Вероватно његови приходи премашују оних 700.000 који се не опорезује. Она опет пристала да би нешто зарадила, покајала се. Ја сам хтео да зарадим за бању и за распуст па сам понудио да преводим анонимно, као гола радна снага када сам сазнао појединости о њему хтео да одустанем, али она је већ била дала реч и чак примила доста кратак рок. Решио сам да покушам са једном књигом, да видим како ће плаћати и колико ће за себе – као посредничку добит – да задржи. Хтео сам Миланку да извучем из шкрипца. Срећан сам што ме није снашло да бих морао опет да се ангажујем. Са рђавим људима не треба ни у рај улазити, а још мање у тежак и сувопаран посао превођења.

Дана још јавља да је најзад г. [Јован] Петровић довео своју симпатичну кћер [Мирославу] Лилику,¹⁰¹ пијанисткињу. Мени је велика радост кад год

¹⁰⁰ Душан Дохчевић, докторирао права и економске науке у Паризу. Био је професор у Београду и Суботици. Комунист, пензионисан под окупацијом. У службу је враћен 1945, али је убрзо уклоњен због неслагања с новом влашћу. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 77.

¹⁰¹ Мирослава Лили Петровић (1923–2018), професор клавира; шеф клавирских одсека у музичким школама „Славенски“ и „Мокрањац“. Знање стечено у Београду код Ане

је видим у Ђушиној 3. И она ме увек радо и топло дочека. И ето, та златна девојка остаје неудата. И лепа, и паметна, и честита, даровит и вредан музичар, одличан наставник, а људи пролазе поред ње као слепац поред дуката. Када сам апеловао на њу да остави дуван обећао сам јој мали поклон ако то учини. Недавно ми је саопштила да се оканила пушења, и да она мени дугује захвалност, а не ја њој. Позивао сам је више пута на моје безалкохолне сокове од вишње, вишње-јагоде, шљива (белих и плавих), малине, кајсије, брескве, грожђа, чак јабука, и грожђа комбинованог с крушком. Није дошла. Требало је да дође заједно са сестром-усвојеницом Јасенком. Ова млађа девојка, сасвим различита од Лилике, није уопште њена сестра. Нико не зна ко је њу родио. Мајку су јој убили усташе у Јасеновцу. Г. Петровић, коме су кћер такође уништили ти злочинци узео је женско дете од три месеца и донео унесрећеној супрузи за утеху, под изговором да се дете родило пре смрти њихове кћери. Ова је била удата за Црногорца професора који је из Неготина отишао у партизане. Он је касније погинуо, а младу жену су затворили и одвели у Јасеновац. Госпођа Петровић – Францускиња из Тулона *Gabrielle-Gaby* – дуго је веровала да гаји своје унуче. Али и када је сазнала истину, остала је нежна према малој, управо високој и врло снажној Јасенки. Одлична ученица, завршила је класичну гимназију, била две године у Паризу, научила сјајно француски, уписала се на енглески. И у Великој Британији је била. Запослила се код Тунижана и добијала лепу плату. Ми смо о њој све сазнали у Ровињу, у јесен 1961, упознали смо је у Београду током зиме, чули смо како фино говори и дивно чита француске текстове. Када сам их последњи пут посетио у мају, полагала је неке испите. Напустила је туниску амбасадау, да би учила предмете. Врбовали су је за алжирску и помало поверљиву службу, што је захтевало да се „организује“. Одбила је. Не знам колико ће издржати, јер је на њену лепоту и способност велика навала. Лили је, гост, била у Партији, па није могла да се помири са рђавим стварима. Изишла је, и овде има великих неприлика у Музичкој школи. Тешко јој је било да напусти кућу где се сама формирала и где је велике генерације младих пијаниста оспособила. Интриге су превршиле меру, и она је конкурисала за „Станковић“. Сада су људи из „Мокрањца“ хтели да је задрже по сваку цену. Комунисти су добили налог да не гласају за њу. При првом гласању је пропала, и прошао је један младић који је долазио са одслужења рока у војсци. У тренутку када сам ја чекао у горњој соби, стигла јој је вест да је ипак примљена у нову школу. Онда је обећала да ће нас посетити, с Јасенком или са оцем. Чекали смо их неколико недеља ево сада је дошла. Она је стидљива и смерна, па их не чуди да се није усудила да дође без оца. Сусрет са том дивном девојком био је доживљај и за мене и за иначе врло резервисану и неповерљиву Дану.

Данас сам добио и прво Бисино писмо. Изненадило ме својом непосредношћу. Одмах сам јој одговорио, мало збуњен њеном жељом да ми се више приближи и да ми пружи радост коју ми досада нико није пружио. То одговара њеној младости. Ја сам јој рекао да је видим нагнуто над мојим књигама, као њиховог редактора и издавача, када мене више не буде. Сасвим другачија од Јасенке која је увучена у себе и ћутљива, Бисерка личи на њу по својој интелигенцији, радљивости и раној зрелости. Волео бих да се развија под мојим утицајем. Она се идеолошки слаже са мном, а Дана и ја смо је задужили пуним разумевањем за њену прерану авантуру и топлом симпатијом у њеној трагедији.

Среда, 6. јун 1962.

Сања и ја смо дошли на разговор о мутавима. Он прича како је код браће Марковић, обућара на Теразијама имао колегу мутавог. Све је разумео по кретању усана, сав се предавао послу, јер није ни чуо ни говорио, и радио је колико један и по радник, понекад колико два радника. Ја причам о Мути на робији, лажном мутавцу, који је живео од ове своје преваре. Водио је лоповску банду. Увече, после вечере а пре спавања, попео би се на један горњи кревет, у скупној соби од 60 људи, и неколико вечери нас све забављао. Чак ни др [Стеван] Мољевић,¹⁰² строг и озбиљан солдат-адвокат, није могао да не слуша. Највише смо се смејали једној згоди и незгоди у београдској јавној кући. Довели су га другови и забављали су се са девојкама. Једна је зажелела да са Мутом оде „на собу“, не тражећи му ништа. Када је био у пуном жару, викнуо је, очајник што је женска пасивна: „Мешај, душо!“ Ова се препала, скочила и одјурила у „салон“. Мутави је на мени проговорио!... Причао је како су најуспешније крали по Професорској колонији. Када смо проверили датуме, испало је да су они мени украли из претсобља један врскапут. У неким надлештвима

Бешевић и Емила Хајека, усавршила је у Паризу код Лазара Левија и Ивон Лефевир, на бројним семинарима руских педагога, симпозијумима и предавањима. Усавршавала се и код Алфреда Кортоа и код Нађе Буланже. Добитница је Октобарске награде „Доситеј Обрадовић“ за 1982. годину. – Гордана Крајачић, *50 година Удружења музичких и балетских педагога Србије*, Београд 2016, 252, 253.

¹⁰² Стеван Мољевић (1888–1959) дуго је био адвокат у Бањалуци. Водио је француско-српски, британско-америчко-српски, најзад Српски културни клуб. Почео је као самостални демократа, али се разишао са Светозарем Прибићевићем после 1928, кад се овај приклонио Стјепану Радићу. Пред опасношћу да буде убијен од усташа, отишао је у Црну Гору, а затим Дражи Михаиловићу, поставши председник његовог цивилног штаба. Био је у сталном сукобу са Драгишом Васићем, оданом политици Равногорског покрета. Предао се властима 3. септембра 1945, кад се разишао с Дражом због његове опортунистичке политике. Никад није сарађивао са Немцима. Осуђен је на 20 година затвора, у коме је и умро. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 214, 215.

су га толико заволели да су за њега скупљали прилоге. Био је и у дому за глуве у Земуну, послуживао неког наставника, али је ухваћен да симулира мутавост. Не знам за какво дело је дошао на робију. Чуди ме да ме као остали ослобођени робијаши још није посетио.

Четвртак, 7. јун 1962.

Моја исповедаоница дејствује и у Бањи. У две собе на спрату, где смо Сања и ја, станује са мужем и синчићем Манасија, Маца, Маче, удата Спасић. Осетила је потребу да неком виспреном исприча своју невољу. Прво нас је срела на улазу у двориште док је чекала сина од 13 година да се врати кући после 8 увече. Згодно јој било да нас задржи, да не би стајала сама. Одмах се жалила на мужа. Јутрос је мени предала своју исповест написану у свесци. Већ смо знали да се удала из III разреда учитељске школе у Крагујевцу за свога наставника, Бору Спасића,¹⁰³ из Лоћике код Алексинца. Био је 24 године старији од ње. Њој је импоновао као професор и озбиљан човек. Добила је дете када је имала 21 годину. Сада има 34 или 35. Црномањаста, пуна, лепих црта, снажна, али правилно развијена. Изгледа темпераментна и страсна. Али пише и каже да је њен живот упропашћен, да је сада хладна као камен, да је горка и чемерна. „Змија да ме уједе од мене би се отровала“. Муж станује у једној соби, близу нас; она са сином на другом крају, где је и кухиња, управо штедњак на којем кува. Да ли ручају заједно? И зашто за њу, како пише у своме меморандуму који сам одмах морао да јој вратим не говорећи ником ништа о прочитаном, – настаје пакао у јулу и августу, када [Бора] Спасић са сином [Браниславом] оде у своје село?

После смо сазнали да се разводила с мужем, да се вратила мајци у Краљево, да оца није запамтила, да има два брата, да се поново удавала, за неког радника млађег човека, у Краљеву, да јој је муж лимузином крао дете и одводио га у Бању, да је јурила за њим и тражила помоћ милиције, да се вратила првом мужу после шест година прекида, да се растала од другог мужа и поново се венчала с првим. Овај је годинама звао, а сада јој каже да може да иде мајци, – да води дете. Тај дечак, Бранислав-Бане [Спасић], типично мангупче, симпатичан је. Има двојку из француског, па хоћу да му помогнем. Довео сам га у нашу собу и мало смо радили. Када сам полазио у шетњу, срео сам мужа и жену заједно. Упознала нас је. Распитивао сам се код њега о људима из околине Алексинца с којима је

¹⁰³ Бора Спасић, из села Лоћике, наставник, левичар по опредељењу. Учествовао је НОР-у, комунистички је био активан у Врњачкој Бањи од почетка 1945. – Д. Јовановић, *Поли-шичке усјомене*, књ. 12, 313.

две године био у партизанима. За Миливоја Стефановића, који му је, као Долински,¹⁰⁴ био командант, каже да се вратио са Острва, и да сада ради у *Полиџици*: да ли је то тачно? За [Милоша] Мишу Качаревића каже да је био обешен као комунист. Ја то поричем, али он аргументише: на суду је бранио комунисте. Па и ја сам их бранио! Човек је очигледно болестан, мизантроп и намћор. Дете је напустио, јер је био задужен као просветни радник на обема странама. Учио је Вишу педагошку школу. После школовања одмах после рата радио је у министарству просвете код Митре [Митровић],¹⁰⁵ у персоналном одељењу. Давао је, каже, карактеристике за наставно особље у нишкој и крушевачкој области: кога преузети, кога не, кога унапредити, кога предати суду. Тако је по његовом реферату ухапшен директор крушевачке гимназије, због – „сарадње с окупатором“.

Петшак, 8. јун 1962.

Писмо од Дане. Примили су моју честитику баш о ручку 5. јуна. Увече су имали Милицу и малог Милана, Слободана, Бојку и Срђана и свакако куму Верицу [Секулић] док кумови Андрија и Вера [Стојковић] нису могли доћи. Дана се буну што се хранимо код куће, и што ја једем кајмак, и што пијем топлу воду када сам јој рекао да хоћу да уживам у трешњама и салати. Боји се да не платим скупо, као прошле године, када сам имао

¹⁰⁴ Миливоје Стефановић Долински, новинар и публициста. Прво је био републиканац, затим леви земљорадник, па комунист и, на крају, информбировац. Радио је у Правди, па у Политици, као дописник из Ваљева и из Сарајева. У НОП-у је био од почетка, као вођ одреда око Алексинца. После ослобођења био је уредник *Гласа* и новинар у Танјугу. Као информбировац осуђен је на 20 година. На Голом отоку издржао је већи део казне, а када је пуштен, радио је, безимено, у *Полиџици*, као преводилац. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 325.

¹⁰⁵ Митра Митровић Ђилас (1912–2001), лингвиста. За време студија на Филозофском факултету приступила је студентском револуционарном покрету. Члан СКОЈ-а постала је 1931, а КПЈ 1933. године. Као службеник у Скупштини града Београда била је веза између чланова Централног комитета КПЈ и инструктора из иностранства. По налогу Партије укључила се у женски покрет и била уредник листа *Жена данас*. Уочи Другог светског рата била је члан рејонског комитета КПЈ на Дорћолу. Ухапшена је у јулу 1941. и послата у Бањички логор из кога је, убрзо, пребачена у затворску болницу, да би из ње побегла и прикључила се Мачванском партизанском одреду. С главнином партизанских снага повукла се из Ужица, и све време рата била је на руководећим дужностима у НОП-у. Када је у октобру 1944. прешла у Србију, већ је била члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију, а од оснивања КП Србије постала је члан Агитпропа Централног комитета. У првој влади Народне Републике Србије била је министар просвете, касније председник Савета за просвету и културу владе Републике Србије, директор Савезног завода за школство. Бирана је за народног посланика Народне скупштине Републике Србије и Савезне скупштине у више сазива. Била је члан Централног комитета Савеза комуниста Србије и Централног комитета Савеза комуниста Југославије. – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 4, 14.

страшно надимање, тврд стомак, гасове који нису могли ни напред ни назад.

Пишем Маризи да ми најзад кажу шта је и како је са радом који су 1960. тражили да преведем. Од октобра прошле године, када ми је послат, не казују ни црно ни бело, ни може ни не може. Боје се ваљда да немам овде неприлика. Пишем и [Милану] Браци Ђурчићу у Сивац да ми пошаље вишње за моје сокове, да их направим пре одласка у Ровињ. Јављам се Милану Ђурићу¹⁰⁶ од 84 године и његовој Божани Жани тридесет година млађој. Они су се нама љубазно јавили из Пожаревца, када су ишли да пресељавају њене ствари, и из Урошевца, где су ишли у походе сину Моми, потпуковнику, који је први одобрио ову позну женидбу, снаји Нади Зајечарки, унуци Лепшици (по баби, пок. Лепши, сликарки, рођ. Тодоровић) и унуку Зорану. Пишем и мом старом другу и куму Драгомиру Стошићу и његовој Добрили, ћерки друга Милоша Ћ. Поповића, да кажем како нећу бити у Београду другог понедељка у јуну, за састанак-вечеру матураната I одељења II београдске гимназије. У последње време био сам редован посетилац тих другарских сусрета код Дома ловаца: шалили смо се причали вицевице и сећали се младости.

Субоџа, 9. јун 1962.

Први опширан разговор са Бором Спасићем. Тек сада је сазнао ко сам. Сетио се онда да се познајемо. Првог маја 1945, пошто смо Дана и ја дошли у Врњце да се одморимо, – после борбе са партијским издајницима у колу сестара после погребa Шулејићевих¹⁰⁷ костију и сахране Пере Поповића, – др [Радослав] Рашко Видаковић,¹⁰⁸ наш стари познатик, овде председник

¹⁰⁶ Милан Ђурић, агроном са бечке Високе школе, професор и начелник министарства пољопривреде до 1932. У младости је био либерал, са Стојаном Рибарцем. У Првом светском рату одликован је Карађорђевоом звездом. Симпатисао је Земљорадничку левицу. Био је члан Главног одбора Народне сељачке странке 1940. и 1945. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 88.

¹⁰⁷ Драгиша Шулејић, школовани земљорадник из Азање, идеолошки и политички увек леви земљорадник. Имао је велики углед у целој смедеревској Јасеници. Био је члан Главног и Извршног одбора Народне сељачке странке од 1940. У НОП-у је од првог дана, чим је побегао из затвора у Смедеревској Паланци. Породица Драгољуба Јовановића је његове кости пренела са места погибије у рату, уз верски обред у цркви. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 396.

¹⁰⁸ Радослав Рашко Видаковић, лекар у Врњачкој Бањи, пријатељ Земљорадничке левике, затим комунист, руководилац Народног фронта после ослобођења. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 44.

Н[ародно] О[слободилачког] фронта, позвао ме је да говорим на збору усред бање. Г. Спасић је такође говорио и памти да сам му честитао што се јасно и разговетно изражава. Онда, као и сада, подвукао је да, као просветни радник, мора лепо да приказује ствари и идеје. Право да кажем, ја сам га изгубио из вида, али се присећам његове дугачке и мршаве фигуре „приморца“, „руководиоца“ и комунистичког активисте. Није више тако крут према мени као када смо се срели у дворишту. Задовољан је што његовом испуштеном синчићу хоћу да помогнем. И он се меша у читање и превођење с француског. Његова жена, иначе врло разговорљива, ћути као заливена када је он присутан. Из своје собе муж ретко излази, јер, вели, не подноси мирис дувана: он каже никотина.

У Бањи је хладно и кишовито. Ја добро подносим, али Сања је морао да се испомогне мојим џемпером. Око подне су јавили да има пакет од куће, и то су биле топле ствари за њега. Сада можемо да се носимо са бањском влажном климом.

Недеља, 10. јун 1962.

Знали смо да [Светозар] Света Анђелић треба да нас посети, али ипак није било мало изненађење када је отворио врата од кухиње и нашао ме у живом разговору с намраченим и мрзовољним Спасићем. Маца га је препознала као краљевачког „Лувра“. Сетила се како је прелазила улицу да би гледала богат излог, особито дивне ципеле, женске разуме се. Била је девојчица, без оца, сиромашна, жељна свега. Дуго смо тражили Сању, јер ми идемо у раскорак: он иде далеко на хладну воду, а ја о подне избегавам топлу, да не би опет дошло до надимања. Нашли смо се најзад код Истре. Ручали смо, па нас је Стева возио на Гоч својим Опел-Рекордом који му задаје већ многе невоље. Купио га је прошле године, у Минхену, разбио га на аутопуту у Славонији, дивно што нису изгинули, толико се лудо преврнуо, за оправку је дао четврт милиона, а сада га казнили са још толико због девизног прекршаја. Још има на врату Вукичино суђење и њен матурски задатак. За 13. јуни позван је као сведок по сопственом захтеву, па не зна шта да каже, а шта да прећути. Јер он за све окривљује власт. Зашто су Марија и Вукосава убацили ту рђаву и покварену жену која је све замесила? Зашто не може да уђе у велики стан који је купио да би и пуницу себи узео? Зашто га судија сумњичи да он цео ћеркин процес искоришћава политички? Зашто га на суђење не пуштају, као оца, ма како суђење било тајно? Зашто школа слуша неодговорне опомене тобоже из суда да девојчица одговара за криминал? – Он лепо изгледа, пун је и црвен, али му душа пати. Ја га саветујем колико могу.

На путу за Гоч прошли смо кроз Станишинце, где су нас прошле године водили у своју пољску кућицу, др Милутин (Бикица) Стојадиновић¹⁰⁹ и његова Пепа (моја бивша ученица из генерације 1911. – садашња путница). На хладном извору је подигнут велики хотел, сасвим модеран. Отворен је тек 1. маја ове године, и гостију нема. Само неколико соба смо видели. Опет се поставља питање: зашто се зида тако скупоцено, за кога и за колико њих? Лежај је 700 и 800 динара. Испод самог брда, на једној страни близу главе одакле Бања добија воду. Усред шуме. Ми чујемо птице из неке шуме, али праву оргију славујског извијања чули смо тек на Гочу. На повратку смо се зауставили на једној заравни одакле се види Морава како се беласа, читав низ планина. Када смо завршавали трешње на којима нам Анђелић завиди, наишла је група сељака. Враћали су се из Бање, где су продавали ракију, од куће до куће, и иду у свој Плаш, далеко 26 км. Пошли су из села синоћ у 11 часова. Путовали су 6 сати, мували се по Бањи. Пошто је недеља, нигде нису могли купити комадић хлеба. Носили су неки 10, неки 15, један 30 литара ракије. Сада је четири по подне, и они путују нових шест сати. Најмлађи међу њима говори слободно, као да нема пред собом три господина с црном лимузином. Пропадосмо од великих прича. Ставили су нам земљу у I класу, и не гледају да ли је родила или није. Ако правим обрт 150.000, порез је 80.000. Ово више не може да поднесе свако. Сваке године је сељаку све теже. Питамо зар није било горе када је постојао принудни откуп. Није, веле, јер онда смо давали оно што имамо: од три вола једног, од десет оваца три. Данас мора новац, велики новац да се даје, а нема одакле да се узме. Село је далеко од пута, железнице нема. Ево овако се грбачимо и излажемо се опасности од милиције када идемо од куће до куће. Ако овако потраје још годину дана, ићи ћемо да скачемо у Саву и Дунав да се давимо, или ћемо да подигнемо будаке и косе, па куд пукло. Ми смо се згранули пред овако смелим говором. Значи да им је до грла дошло. Друга двојица су мање оштри, али се такође жале на високе порезе. Младић је први кренуо. Уплашили се, ипак, да нисмо неки од власти.

Код киселе воде у Бањи, посетили смо Злату Радоја Крстића.¹¹⁰ Видели смо је и прошлог лета. Радовала се нашој новој посети. Најзад је добила пензију – око 11.000. Сада ће мање да се мучи. Има унука од ћерке

¹⁰⁹ Милутин Бикица Стојадиновић, доктор медицине, физиолог, помоћник управника Врњачке Бање. Лекар у Врњачкој Бањи био је од 1936. до 1942, затим приватни лекар, а по ослобођењу 1945. шеф Антитуберкулозног диспанзера у Врњачкој Бањи. Од новембра 1954. приватни је доцент за хигијену и социјалну медицину Медицинског факултета у Загребу. – *Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenicima*, 669.

¹¹⁰ Радоје Крстић, земљорадник и каменорезац из Попине код Трстеника. Радикал, затим леви земљорадник. Фанатик трију идеја: споразум са Хрватима, уједињење са Бугарима, наслон на Русију. Био је члан Главног одбора НСС 1940. Четници су га убили као заменика команданта Трстеничког партизанског одреда. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 152.

јединице која у Новом Саду. Њен свекар има кућу у Бањи и уступио је Злати једну собицу одвојену, где смо је нашли и прошле године. На повратку према средишту, видимо како неки сељак четрдесетих година бере коприве, да кува за свиње и говеда. Прича како је потпуно изгубио косу, тако да су му теме и потиљак били голи као чело. Лекари нису могли да му помогну. Бабе су саветовале да кува корење од коприве и да тим чајем пере главу. Онда да главицу белог лука пресече преко средине и тиме се трља. Не мора увек да се кува нов чај: може 2 и 3 пута да се пере са истим. После петнаест прања, коса је почела да му ниче као млада трава. Када га је лекар видео са косом, повукао је да скине власуљу: запрепастио се.

Понедељак, 11. јун 1962.

Сања лежећи размишља о мојој прошлости. Налази ми једну погрешку: што 1935. нисам отишао у Скупштину. Није требало слушати удружену опозицију. Да су они били изабрани, ишло би, као што су учинили после 11. децембра 1938. Иначе су ме саботирали и прогонили. У Крагујевцу ми нису дали да говорим, већ су побегли са властитог збора и оставили банкет за 200 особа код „Јадрана“. Ни [Владимира] Мачека није требало гледати. Шта би му фалило да је један Србин поставио хрватско питање у Парламенту и бранио речито и убеђено њихову ствар? Ја му кажем да се касније Мачек покајао што није дао своју „приволу“ да српски посланици уђу, као 1939. Сања: Море, сви су били љубоморни и нису ти дали да се истакнеш. Да си ушао, како си добар говорник, и двор би друкчије гледао на тебе. Објашњавам да су пиротски сељаци, најпре ојађени што нисам ишао за дневнице, после били против да идемо нас седам, без Мачека и осталих опозиционара. Казујем му аргументе Тодора Јовановића-Џанака¹¹¹ из Нишора. Одобрени би ти сељаци ма шта да си урадио.

Разговарао је са неким ужичким адвокатом, који је био мој ђак 1925. или 1926. Случајно су се упознали у Бањи. Диви се мојој памети и необично великом знању, али не може да разуме како су ме комунисти преварили – навели на сарадњу. Сања није смео да улази у расправу, а неко је и омео даљи разговор.

¹¹¹ Тодор Јовановић Џанак, један од синова Петра Јовановића из Нишора код Пирота. Истакао се као леви земљорадник од 1935. За време НОР-а помагао је партизанима и ангажовао људе у селу и околини да прибављају помоћ партизанима, излажући се зато великој опасности од Бугара. Нова власт га је, после ослобођења, ипак прогањала зато што ју је критиковао због рђавог односа према сељаштву. Био је заменик члана Главног одбора НСС од 1945. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 121.

Ушорак, 12. јун 1962.

Нова Сањина „голицава прича“: Како је апотекарева жена одучила мужа да иде у лов, уствари на љубавни састанак са лепом сељанком. Сазнала је да он из лова доноси оно што му даду његови пајташи, с којима одлази и враћа се. Пре него што пође, она га натера да њу задовољи. Онда не иде у лов. Тим поводом ја се сећам француске приче о младој жени из унутрашњости коју је салетао неки париски елегантни старац. Једна искусна дама из друштва саветовала јој је да му једнога дана падне у наручје, говорећи да више не може да се бори и нека је узме. Стари се узврполио, рекао да чује звонце, да је то свакако њен муж и побегао са мегдана.

Наша сусетка [Спасић Манасија] Маца добила гошћу: братаницу из Краљева. Пошто нема још Бранислава [Спасића]¹¹² ја је терам да мало чита француски: завршила је осмогодишњу школу. Бранислав је слаб и у српском. Отац прети да ће га истући када ја будем отишао, зато што није дошао кући када му је наређено. Његова мајка се чуди моме стрпљењу док радим с њим. Она је нервозна. Изгубила је веру у живот. Не зна шта ће са собом. Саветујем јој да се запосли. Решила је да не понови грешку учињену у првим годинама свог брака, када је напустила мужа и дете. Сада јој он отвара врата, да иде својој мајци, али она више неће да иде; никада. Онда, нека се приближи мужу, нека га припитоми, нека му се умилу. Покушавала је, каже, али без успеха. Сада ће он отићи у село својој мајци, а њу ће оставити без средстава. Понављам: нека се запосли, да до те мере не буде зависна од његових променљивих расположења. У почетку не сме да бира посао. Радила је у Магнохрому у Краљеву; сада нека буде касирка или продавачица. Неће. Нема нерава.

После наше вечере (кисело млеко, трешње) од 7 до 7 и по, шетња по Бањи до пола девет, девет. Сања говори о сељанкама које купују од других, често од државних продавница, па препродају као чисто, свеже, – сељачко – скупље. Чак и јаја из Израела. Тако и ја више верујем простим сељанкама него професионалним пиљарицама. Сећамо се Косума циганина носача. Он је стављао закрпе на нове панталоне, зато што га нико не унајмљује да носи терет када је лепо обучен. И Сању су многи избегавали, јер им је лично на господина: чита новине, прима чиновнике у радњи, разговара учено. Људи траже будалу, простог, не паметног. Зар ја нисам уплашио цео

¹¹² Бранислав Бане Спасић, син Боре Спасића, наставника из села близу Соко Бање. Био је левичар по опредељењу, учесник НОР-а и комунистички врло активан у Врњачкој Бањи од почетка 1945. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 313.

свет: Нисам умео да се камуфлирам, да се притајим, да се правим скроман и без претензија, нерадан и без идеја.

Горе изнад топле воде читам *Смрт Смаил-аџе Ченџића*, усамљен, када човек у мантилу кишном стаде укочено: ко сам ја? Био је то Богдан Тошић, ранији полицајац и адвокат. Дошао је са робије по мајској амнестији, кад и [Славољуб] Врањешевевић,¹¹³ Ђура генерал у Сент-Андреји (кога су показали на телевизији када су их пуштали) и други. Богдан се вратио у отет стан, опљачкан потпуно. Када је г-ђа Вука зубни лекар, другарица мога брата, отишла за сином, сестром и зетом у Венецуелу, провалили су у стан, заузели га и очистили. Сада се суди и живи од поклона пријатеља. Прича како је [Милован] Ђилас одбио удобности које нису имали други, како је врло слободно износио разне „неподобштине“ власти пред људима из ћелије за које је знао да су му убачени. Четници су га рђаво примили, као и мене у своје време, мислећи да је дошао у затвор да се спасава и да с њим дели плен нове власти. Каже да и мене нису волели. Протурили су вест како ме је пред капијом 28. XI. 1955. сачекала лимузина и одвезла у Београд. Тошић каже да је тада узвикнуо: На то не наседамо! Наш душебрижник Радован Марковић¹¹⁴ бедно је завршио, као и велики милиционер – брица [Драгољуб] Перић.¹¹⁵ М[арковић] је добио нешто у митровачкој полицији, а Перића су послали у нишки затвор. Миленовић¹¹⁶ се још држи. Све око себе је рашчистио. Помоћник му је сада један врло фини млад човек. Сношљивије је него у моје време. Тошић хвали Крснића који је штрајковао заједно са свима 20 дана када су тукли Глушца.¹¹⁷ То је

¹¹³ Славољуб Врањешевевић, мајор војске Краљевине Југославије, Дража Михаиловић га је унапредио у пуковника и поставио за команданта западне Босне ЈВУО (Југословенске војске у отаџбини) у Другом светском рату, због чега је, после ослобођења, осуђен на 20 година робије – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 49.

¹¹⁴ Радован Марковић, полицајац у КП дому, од 1950. Био је четник, тобоже „по задатку“, а затим чиновник Удбе, по казним заводима: у Нишу, у Сремској Митровици. Разочаран после IV пленума, пао је заједно с Ранковићем. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 183.

¹¹⁵ Драгољуб Перић, милиционер па чиновник управе у Казненом дому у Сремској Митровици. Ревностан и безобзиран према робијашима, послушан шефовима. Бескрајно амбициозан. Пореклом је из Топлице. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 247.

¹¹⁶ Душан Миленовић, управник Казнено-поправног дома у Сремској Митровици од 1945. до 1968. Био је ревностан, строг и немилосрдан према милиционерима, а доста правичан према осуђеницима. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 195.

¹¹⁷ Васо Глушац (1879–1955), професор и књижевник; учествовао је у националној борби босанскохерцеговачких Срба, због чега је био прогањан и затваран. Писао је историјске и историјско-књижевне студије. Главна дела: *Повеља Маџије Нинослава, бана босанског, Неколико њишања из прошлости Босне и Херцеговине*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 525.

онај који је дошао заједно са врњачким инжењером Крстићем који се крио код сестре неких десет година. Неко време је Тошић је имао у магацину др [Лазара] Лазу Прокића.¹¹⁸ Хвали његову интелигенцију, знање и вредноћу. Али му је Крстић рекао да је од [Душана] Миленовића чуо ствари које је у четири ока само рекао Прокићу. Овај је најзад отишао љубљеној жени. Она се обогатила, али је и њега обично помагала. Слала му и по 20.000. Сада су заједно у Француској или Швајцарској. Ја кажем Богдану да треба да иде жени и сину. И он то мисли.

Среда, 13. јун 1962.

Преkjуче ми је пришао, пошто га је жена уверила да сам то ја. Јуче смо се видели на топлој води где је требало да се нађемо у пола седам, па смо се изгубили. Учинило ми се да не жели разговор. Данас је он поново пришао и од кише смо се склонили у горњи хол бањске управе. Човека сам се сећао из Бољевца, али му имена нисам знао. Јеремија Милутиновић, књиговођа у ранијој банци, сада у пензији. Сазидао је велику лепу кућу, а иза ње, од жениног мираза, другу, мању. Хтели су све да национализују и њих да избаце, да би створили туристички дом. Одбијен је у срезу и у републици, али га је спасло Савезно извршно веће. Др [Владимир] Калембер¹¹⁹ је рекао да је потпуна национализација незаконита. Остали су у свом стану и задржали мању кућу. Али веће несреће су их задесиле. Он болује од желуца одавно, али се излечио у овој бањи; она има чир у стомаку, који је пукао недавно. Сада је слаба и на воду не може да долази. Не личи више на ону снажну жену коју показује њена фотографија. Има и горе. 1955. изгубили су сина од 30 година. Био је даровит за електрицитет. Већ са десет година читао је о Тесли и била му жеља да пође његовим путем. Завршио је само четири разреда гимназије, али се толико усавршио да је радио упоредо са инжењерима на неколико хидроцентрала. Поменуо је Овчар, Каблар, а нарочито Власину. Када су пратили воду на Врлу I машине се нису покренуле. Инжењери нису знали шта је. Два професора

¹¹⁸ Лазар Прокић, у Паризу се загрејао за Хитлера, па чак издавао и нацистички лист. У Недићевој влади руководио је пропагандним радом. По завршетку Другог светског рата осуђен је на 20 година затвора. Робијао је савесно, испуњавајући све што је од њега тражено. По изласку са робије отишао је у Рим, жени, која је, заједно с њим, за време рата служила Гестапоу. – Д. Јовановић, *Полицијске усвојене*, књ. 12, 273.

¹¹⁹ Владимир Калембер, права је студирао на Правном факултету у Загребу, где је и докторирао. Био је судија Среског суда у Бјеловару, секретар Апелационог суда у Загребу, секретар Касационог суда у Београду, од 1945. до 1951. помоћник министра правосуђа Владе ФНРЈ, а од 1951. судија Савезног врховног суда. Сарађивао је у правним часописима и у часописима за политичка и друштвена питања. – *Ко је ко и Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 300.

из Љубљане узалуд су се мучили два дана. Тада је млади Момир Милутиновић замолио да га пусте да покуша. После извесног времена, јавио је телефоном да пусте воду. Турбине су покренуле апаратуру. Али он се разболео од тешке заразне жутице. У Нишу су га лечили поквареним или погрешним серумом. Обамро је и изгубио моћ говора. Др Вера Лазаревић била му је дала покварену крвну плазму. Пренели су га у Војно-медицинску болницу у Београду. 30 дана су га лечили, али је 3 децембра 1955. умро. – Питам да ли су имали друге деце. Старији син био је учитељ у Јагодини и показивао је још већу интелигенцију него млађи. Умро је од запаљења мозга у 20. години. – Од Момирове жене, добре Шумадинке из Горњег Милановца, имају унука Мирослава и то им је сада једина утеха. Мали је такође врло даровит. Знао је да пише са три године. Нису га хтели у забавишту, већ је одмах примљен у основну школу. Снаја помало шије, а добија, поред дечјег додатка, од недавно и породичну пензију, десетак хиљада. Врло лепо се слажу. Али ја му саветујем да јој не бране да се преуда чим дете мало одрасте. И они су тога мишљења, али она за сада на то не мисли. Питаћу нашу Милицу да ли зна за Момиров случај, пошто је тада радила у нишкој болници.

Писмо од Дане. Није сасвим уверена да се добро осећам пијући топлу воду и једући салату, трешње и кајмак. Јавља да се Милан, зет, оперисао од слепог црева. Једва су га нашли иза дебелог црева. Операција је трајала читав сат, место 15-20 минута. Вршио је др [Урош] Јекић,¹²⁰ симпатични пријатељ Бојке и Слободан. Бојка га је учила енглеском. И жена му је лекар. Имају кола и наше са Срђаном понекада извезу. Сада је Милан добро. Код својих сестара Милошевић је случајно сазнао доста о Душану Дохчевићу, и потврдила су се сва моја неповољна обавештења. Неће Миланки ништа да плати док све три књиге не буду преведене. Проклети шпекулант, крв ће јој исисати. Срђан је, из неких својих разлога, одбио да ноћи код нас. Први пут у животу, али се бранио тиме што „*grand père n'est pas là*“ [деда није ту]. Мали Милан се такође изразио повољно по „деда Драгољуба“, када су му пренели Срђанов одговор, „јер он лепо прича и забавља нас.“ Дана додаје: „До сада си очаравао и мушко и женско, и старо и младо, а сада си почео и децу да придобијаш“. Јовина Мара је

¹²⁰ Урош Јекић (1896–1980), лекар, Ужичанин, предратни радикал. После ослобођења ушао је у Народни фронт и постао министар народног здравља у влади Народне Републике Србије, а после и професор Медицинског факултета у Београду. Био је председник Главног одбора Црвеног крста НР Србије, а 1948–53. председник Српског лекарског друштва. Бавио се посебно менталним болестима, о чему је објавио и бројне стручне и научне радове. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 111; *Мала енциклопедија*, књ. 1, 973.

захвалила на вуници за малог Милана, њеног синчића, и за лепо и духовито писмо.

У исто време опет, стиже писмо од Бисе. Да ли је могуће да то дете пише, како се каже „из цуга“, или дуже смишља и записује? Све је сажето у афоризме. Жали што њен живот нема центра, „већ трепери, лебди“ између позитивног и негативног, између овде и тамо, између самоће и вољеног друштва. Скупљала је књиге и опет их растурала. (То су, мислим, љубавни доживљаји, или заноси). Вернички обожава живот и буде јој неподношљив. На крају свих странпутица и противречности види нирвану. Али „љубљене звезде чежње још јој светло пламте“. – „Вечито тражење, чежња и незадовољеност“. – „Увек сам била спремна да се предам и да себе поднесем на жртву, само када би ме неко истински разумео“. – „Ужасно сам узбуђена увек када се дешава нешто ново и дивно, нешто што мења и сам живот... Тешко је да се срце обузда да не куца јако или да ме нешто од радости не стегне у грлу“. И онда један божанствен цитат, или властита мисао: „Ах, када те неко воли, буди према њему добар и пажљив, иди непрестано за њим док га не нађеш, падни пред њим на колена и захвали му.“

Одговарам одмах Дани. Уверавам је да је одиста све у реду. Говорим о нашем животу и о ретким сусретима. Јављам да ћу кренути 20. по подне, за наш 21. јуни.

Бису храбрим да верује у живот и да га храни са два његова главна извора: рад и љубав. Место *oro et ora*, ми кажемо ради и воли. Мило ми је што прихвата моју религију доброте и давања себе.

Како се обогатио Хаџи-Панта Вељковић – Трчи Велко, најимућнији Пироћанац? Сања ми прича. Почео је на тај начин што је сељанке поткрадао мерећи њихово сукно дрвеном даском, дебелом с прста. У аршинима је код њега увек испадало мање него што су оне нашле код куће. Али то је било ситно. Крупно је дошло тек под првом бугарском окупацијом. Почео је купујући млеко од сељака. Његов брат Ђока попео би се на дрво и посматрао како сипају из ведрице у казан. Када су плакнули са мало воде, бацали су и то у масу. Панта је после одбијао по 20-25% од примљене количине. Тај Ђока, најмлађи, робовао му је као пашче. Ипак га је на крају отерао без динара. Средњи брат Љуба отворио је бакалску радњу, давао му је робу са својих стоваришта, али када није успевао како би он желео, бацио би га под стечај и на добош, усред града, продавале су му се ствари и имовина. И сина је запослио, 17 година је радио за „фирму“, није се школовао. У Александрији је био његов заступник. По очевом савету направио је царински прекршај са качкаваљем, милион је покушао да утаји, и добио од египатског суда две године, које је тамо издржао. За

себе се боме побринуо. У његовим многобројним магацинима нађено је робе сваке врсте: бакалско, обућарско, зидарско, [нечитка једна реч]. И то не само у Пироту, већ и у другим градовима. На пример, у Крушевцу. Његова жена ставила је злато у једну корпу и преко тога ножеве, кашике и виљушке. Рекао је служавци да то носи у кухињу. Зауоставили су је и нашли. Поново је осуђен најпре на смрт, затим на 20 година. Издржао је 8, па је ослобођен и још живи. Говори се да му је др [Иван] Рибар¹²¹ био на руци да буде помилован. Окупација је оба пута за њега значила златни мајдан. Ујак му је био Спас Вацев, министар или висок бугарски чиновник. Од њега је добио „открит лист“, или легитимаацију да може да купује све по пиротском, нишком и тимочком округу. Донео је у Пирот одједном 300.000 литара ракије. Плаћао је по пола динара. Трошарине још толико. А продавао је бугарској власти по 2 и 3 динара. Порицао је погодбу коју је направио његов брат Зока, и тражио више да би испунио лиферацију. Имао је моћну заштиту. Причало се да је опљачкао суновски манастир и игумана Руса-избеглицу. Узео је од њега да би окретао у пословима, 300.000 динара у готову и много манастирског злата. Као аџија, уживао је поверење, све је добио у четири ока, као и 500 бонова ратне одштете. После је порекао да је ма шта добио, када је комисија из списка потражила бонове, ако не и новац. Изгледа да је калуђер дао свој новац, или је књиге лажно водио. Сањи је Панта хтео да наплати дуг два пута.

Када је реч о суновским калуђерима, то је друга прича. Било је неколико Руса, који су ту нашли начина да се без рада прехране и најуживају. Сањин таст је повремено одлазио да уради манастирске рачунске књиге. Једног дана је за Духове 1922. повео и зета и две кћери, неудате. Ноћу код бунара, где су девојке дошле по воду, затекао је калуђере како насрћу на жене. Ове не смеју да вичу, пошто су станови били пуни света. Појурио је калуђере и спасао свастике големе срамоте. Таст више није хтео да има посла с манастиром. Спавало се ту на поду, једно крај другог, измешано, и свашта се говорило о тим богомољачким авантурама. У Пироту је било једно друштво људи и жена који су одлазили

¹²¹ Иван Рибар (1881–1968), адвокат, политичар; један од оснивача Хрватске народне демократске странке; био је члан заједничког парламента у Будимпешти; народни посланик Демократске странке у Краљевини СХС, председник Уставотворне скупштине Краљевине СХС. После увођења Шестојануарске диктатуре био је у опозицији, као члан Демократске странке, да би од 1937. припадао њеном левом крилу. У НОБ је од 1941, а у октобру 1942. постаје члан КПЈ; председник АВНОЈ-а; председник Президијума Уставотворне скупштине ДФЈ, председник Уставотворне скупштине ФНРЈ; стално је биран за посланика Народне скупштине ФНРЈ и у Сабор НР Хрватске. Објављени радови: *Хрватско-српска коалиција, Политички записи, Успомене из народноослободилачке борбе и др.* – Мала енциклопедија, књ. 3, 194.

по манастирима. Састајали су се и по кућама. Једном је Сањина мати натерала свога Ђеру да иду на такав свети састанак. До поноћи су читане молитве, а тада се светлост гасила, и настало је хришћанско грљење и љубљење.¹²² Ђера и Вота више никада нису ишли. Памти се да су поједине богомољке давале слепом црквеном појцу Мирчету оно што код куће није имао. То се обављало под великим мостом који дели Тијабару од Пазара. Неки терзија, дошао у 3 или 4 ујутру на „шевећерију“, вршио је службу под мостом, и чуо како је Мирче питао: „Која је“? – „Која да је, ти примај што ти долази од Бога.“ После, Мирче није смео да прође терзиским делом чаршије. Изван дућана су викали: „Која је да је, ти узимај...!“

Ја памтим да се причало о Сотиру Љубеновићу као великом богомољцу и љубавнику. Сања о томе зна више. Томе обућару жена се двапут близнила и једанпут се бесила због Сотира, пиротског Исуса. Пошто су дуго читали молитве, положили би њега на постељу усред собе и љубили би му пупак. Зна се и за жену једног угледног занатлије код које је Сотир долазио око 10 сати пре подне. Мајка би ћерку послала напоље и наредила би да их нико не прекида, чак ни њен отац, јер сада „читају големете молитве“. Чаршија је будно пратила Сотирове љубавне – богомољачке експедиције. Сећам га се: био је врло леп, црномањаст човек, добар мајстор, елитни обућар. Вероватно га је и многа госпођа позивала кући да јој узме меру... за ципеле.

Бора Спасић ме је замолио за мали разговор на тераси. Био сам у недоумици, да му није непријатно што разговарам са његовом младом и лепом женом када њихов Бранислав с муком савлађује француске реченице које треба да тумачи помоћу слика, пошто их никада нису учили тешком правопису. Било је сасвим друго. Молио ме да утичем на гђу Мацу да с њим и с Браниславом иде летос, то јест за који дан, у његово родно село. Она ми је већ рекла да за живу главу неће ићи тамо, јер је свекрва и заова не трпе и утичу на њега да је остави. Ипак сам вечерас покушао да говорим о томе, пошто је он сâм рекао да је био у нашој соби. Г-ђа Маца се љутито обрецнула и одбила да о томе уопште говори. Молила је да кажем да јој нисам о томе ни говорио, пошто није желела да се мешам у њихове брачне односе. Уствари ми је саопштила тешке ствари: да она мужа избегава зато што је он болестан. Има у крви неке састојке који изазивају гнојење и бубуљице. Неће да каже да ли је сексуално потентан. Нервира се чим се поведе реч о њеном мужу. Сања је покушао да је увери да брак у 80% зависи од жене, и узео је да хвали Дану и да критикује своју жену. Маца је обрнуто тврдила да све зависи од мужа, особито када је он старији и школованији.

¹²² У алућу те [нечитко]... Не идем више на курварлук! [Ово је текст у рукопису означен звездицом и издвојен.]

Одговарам одмах Дани да треба да кренем 20. јуна по подне моторним возом. Можда ће и Сања да се врати са мном, не чекајући кћер Веру и унуку Надицу-Цуку Енгл.

Обућар Сивчанин, који у Бањи ради већ неких 35 година, изразио је жељу да ме опет види. Отишли смо тим пре што је неки трговац Шумадинац који такође овде живи хтео да се упознамо. Овај није дошао, али смо упознали једног чичу из Старог Бечеја који је у овом рату изгубио три сина: један је био партизан, другог одвели Мађари у „мункаше“, трећи погинуо у немачком логору. Његова супруга ми је показала њихове слике. Дивни млади људи, као три јабуке. Ниједан није стигао да се ожени, да им бар које унуче остави. Пре тога су изгубили сина и кћер. Сада су као два пања. Стари има безмало 80 година. Рођен је 1884, а баба слабо чује, али лепо изгледа. Није му друга, већ прва жена. Њему су дали неку малу пензију. Говоримо о Стеви Предином¹²³ – о Кузману Дадићу.¹²⁴ Овога не цени као привредника и домаћина. Сâм је био заробљен у Русији и борио се на Добруци. Зове се Ђуркић или тако нешто. Узео је моју адресу да прича Стеви.

Са Даниним писмом је стигло и Мари-Анино од 26. маја из Ланже. Кука за Алжиром и за пола арапског становништва које не жели да падне под тиранију F. L. N. [Front de Libération Nationale / Фронт националног ослобођења]. О томе нико не пише, зато што Француска не би прихватила линије данашње власти. Јавља ми да је умро у фебруару наш заједнички пријатељ, лондонски професор Towney. Морам да пишем њој, Енглескињи, а и Стакићу у Јоханесбург. Стигао је и пакет *Le Monde*-а, а ја се нисам одавно јавио Жану Боје-у¹²⁵ који га тако ревносно шаље већ неколико година, па и јутарњи економски лист *les Echos*, који тако јасно и прегледно пишу: прави модел кратког и језгровитог света.

Четвртак, 14. јун 1962.

Сањин љубавни триптихон: како је изгубио три веренице. После првог рата, и када је ликвидирана комунистичка општина у Пироту, за коју се много залагао, решио је да се жени. То је и учинио када је одслужио војни рок. Пре

¹²³ Стеван Предин, угледни земљорадник из Старог Бечеја. Био је члан Савеза земљорадника, али и симпатизер Земљорадничке левице, од почетка. Био је члан Главног одбора НСС 1940. и 1945. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 268.

¹²⁴ Кузман Дадић, ратар-политичар. Радикал, а после леви земљорадник. Члан Главног одбора Народне сељачке странке 1945. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 66.

¹²⁵ Жан Баје (Jean Baillais), француски пријатељ породице Драгољуба Јовановића, посебно Драгољубове млађе кћерке Дафине. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 20.

тога се спремао да узме једну лепу црнку. Али њу је затражио млади ђакон Раша, и она му је то саопштила са много туге, јер га је волела. Шта је могао друго него да је ослободи: он иде у војску на годину и по дана, а њу проси поп, боља партија. И друга му је измакла, не због положаја, него што су њу родитељи и браћа хтели да удају, а Сања није журио. Трећи случај је био драматичнији. Тамо близу пазарског гробља, иза Нове Мале, шетао је много, љубио и до краја волео дивну девојку која је имала најдужу црну косу у Пироту. Говорило се о... „Сањиној коси.“ Затруднела је и била је и прва права веридба. Знали су све и њени, и он је долазио у кућу, већ примљен као будући зет. Тада су дошле у сукоб две велике гордости. Девојка је рекла да се њена старија сестра рђаво удала. – „Зашто, Неле Кукурага је добар мајстор“. – „Ах, где станује и како живи. Дно Тијабаре!“ Сања је знао да и он има да је води на Берировачку капију, на још даљу периферију. Тако нешто је и рекао: „Па ни мене не би дали за тебе да се није десило оно што се десило!“ Сања се одмах окренуо и никада више није дошао. Она се некако ослободила детета и ускоро се удала. Такође је имала четири детета, као Сања с Надом. Видео је после много година, ваљда 1936, али само с леђа. Учинило му се да се погрбила. Пошто је њихова веза била позната, нови вереник је дошао Сањи и питао га, као човека, да му каже искрено: да ли је имао или није. Сања је одлучно тврдио да се љубио са девојком, али да друго ништа међу њима није било. Нека жена из суседства је говорила да је Сања већ покусао ту чорбу. Један Сањин друг је то рекао новом кандидату. Сања га је јавно напао и 20 година није с њим говорио после тога. После свадбе, било је огромно интересовање како је младожења нашао младу. Да би се пресекли сви гласови, њена кошуља је била обешена о плот. Свак је могао видети крв...

Пећак, 15. јун 1962.

Међу његовим Чубурцима, Сања је највише поштовао дрогеристу, касније апотекара Божу Смодлаку.¹²⁶ То је брат мога Луке¹²⁷ и смедеревског апотекара Николе,¹²⁸ и Терезе¹²⁹ коју сам ја поучавао пред

¹²⁶ Божа Смодлака, синовац Јосипа Смодлаке, а брат Луке Смодлаке. Београдски и смедеревски апотекар, доследан комунист. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, 311.

¹²⁷ Лука Смодлака, синовац Јосипа Смодлаке. Уз Исидору Секулић, први је од Југословена упознао скандинавске језике и скандинавску литературу. За време Првог светског рата, у Лондону, сањао је о „народном покрету“ који би он водио, за културну изградњу и сарадњу, по угледу на Данце. Иако ожењен Енглескињом, вратио се у Југославију, оставивши у Лондону децу Ивана и Јелицу. Радио је у Пресбируу, а погинуо је у Сарајеву, приликом бомбардовања 13. априла 1941. Преводио је са норвешког, писао есеје. Са Драгољубом Јовановићем је био у вези још од 1914, током целог Првог светског рата, па и касније. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 311.

¹²⁸ Никола Смодлака, синовац Јосипа Смодлаке, а брат Луке Смодлаке; професор универзитета. Почетком окупације отпуштен је из службе, али је у њу враћен 1943. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, 311.

матуру. Божу сам мало познавао. Био је убеђени комунист. Није само „веровао“; него је и „практиковао“, за разлику од многих данашњих комуниста, пољских и наших, који „*pratiquent, mais ne croient pas*“ [упражњавају али не верују] како је један Пољак изјавио некој Холандкињи којој је показивао Варшаву. Када га је питала да ли је и он католик, преварио је: „*Je crois, mais je ne pratique pas*“ [Верујем али не упражњавам]. Божа је био без сваког смисла за материјална добра. Његова жена је долазила скоро свакога дана у радњу око 11 часова, да добије пара за пијацу ако је било пазара. Лекове је многим давао бесплатно. Памти се како је неки циганин узео неколико скупих специјалитета (на којима је било мало зараде) и понудио свој сат у залогу док не може платити. Божа га је брутално одбио и дао му лекове без гаранције. Циганин, наравно, никада више није дошао, нити је донео новац. Од тога је горе што су се око Боже окупљали извесни паразити, дембели, његови „апанажари“, како их је звао Сања, када су јели и пили, Божа је плаћао. Када им је требало трошка, чак и за славу, рачунали су на њега. Из његовог џепа вадили су цигарете као из свога. Опоменули би га када му нестане и он је давао новац да иду и купе. Био је дужан на десетине хиљада код Мишковића и других снабдевача апотека и дрогерија. Да би га извукао из кризе у коју је породица запала, брат Никола га је послао у Смедерево, да преузме његову апотеку, а сам се наместио на Чубури. Растерао је банду лењиваца-експлоататора. Али Божа је направио сличан круг у Смедереву. Није дуго ни издржао далеко од Чубуре. Исповедао је и даље свој практични комунизам. За време рата није нарочито био узнемираван. У нови режим је ушао са одушевљењем, али се брзо разочарао. Он је увек тврдио да у комунизму новац неће играти никакву улогу, и већ се понашао као да он ништа не вреди; сада је увидео да новац важи овише него икада, да људи све гледају „крз динар“. Престао је да долази на састанке, критиковао је и чак био затворен 4 дана зато што се заузимао за неког полицијског агента. За његова живота син му је постао лекар, али је зимски капут ипак Божа морао да му купи. Умро је од срчане капи. На гробу му је речено да одлази задовољан, јер је видео остварење свога идеала. И то је рекао његов колега Ђорђе Пашић који је врло добро знао да је Божа био незадовољан. (У питању Информбироа, држао се пасивно, али у свом кругу је био за Русе.) Др Богдан Петровић¹³⁰ га је славио као чубурског добротвора.

¹²⁹ Тереза Смодлака, синовница Јосипа Смодлаке, а сестра Луке Смодлаке.

¹³⁰ Богдан Петровић (?–1965), лекар у Шапцу, Београду, и по унутрашњости. Доста гоњен као политичар-опозиционар. Био је десни земљорадник, али и пријатељ са многим из Земљорадничке левице, којима је помагао на терену. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 250.

Пашић му се није могао свирепије наругати. Богдан је то урадио хотимице! Јер и сам је био одбачен као стари комуниста.

Сања прича како је у војсци слушао неког сељака како своме другу описује своју љубавну литургију (*Gerard Baner, Le rituel de l'amour*) [Жерар Банер, *Љубавни ришуал*]. „Извучемо кревет наред собе, па моја жена и ја трчимо око њега, гонимо се и вијамо, хватамо и губимо, док се добро не загрејемо и уморимо. Тада паднемо једно на друго, задихано и бесно.“

Стигла карта од Бебе и Жике Милојевића.¹³¹ Јављају да је Љиља положила писмени део дипломског испита из енглеског а да Бојана баш данас брани свој матурски рад о „Механизму органа за варење“. Груја Вељовић је њима писао да нам се сигурно нада за Духове. Покушали су да придобију Дану да макар она пође, али без успеха. Ићи ће вероватно само Жика. Када је Груја после Ускрса био у Београду, Милојевићи су и нас позвали на ручак. Тада смо видели велику промену на мојој миљеници Бојани. За разлику од Љиље, која је скоро увек била осорна према родитељима, она се показивала као „добро дете“. Хтела је да се уда за много старијег и поквареног човека. Сада је родитељима и мени захвална што смо је спречили. Када се удала за младог, способног и симпатичног Херцеговца, инжењера Стеву Радојичића, журила је да оде из родитељске куће, да буде сама, мирна и независна. Сада је врло срећна што јој мајка, сестра и отац чувају дете, малог сина Сашу. Њену тиранију према родитељима посматрала је Бојана, чудила се сестри и критиковала је. Сада се и она налази на истом путу. Изгледала је врло мила, покорна родитељима, особито оцу који је обожава. Четири године је млађа, и таман толико јој је било потребно да се и она узјогуни. То смо први пут приметили о ручку с Грујом. Повод је био избор студија после матуре. Отац је за технологију, она хоће да учи фармацију. Отац није волео да буде обична продавачица готових и спакованих препарата; она није умела да га утешити стављајући у изглед лабораторију или научни рад, већ је пркосила да баш хоће да буде обична продавачица. Сиромас Жика се бранио да он не презире никакав посао, али је мислио да свако треба да ради оно најбоље за шта је способан. Бојани ће те лутке свакако проћи, јер је она добра по души и зна шта дугује родитељима. Има и Љиљин пример за поуку.

¹³¹ Живомир Жика Милојевић (Миољевић), познат пољопривредни стручњак, посебно за виноградарство и воћарство. Од почетка је члан Земљорадничке левице и Народне сељачке странке. Изабран је за члана Главног одбора НСС 1945. Фанатично је заступао споразум са Хрватима и зближење са Бугарима и Чесима. У политичкој борби су га подржавале супруга Антонија Беба и кћери Љиљана и Бојана. Љиљана је дипломирала енглески језик, а Бојана технологију. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 200.

Јеремија Милутиновић ме сачекао на топлој води да пита хоће ли бити рата. Сем стана и мале куће у варошици, он има два хектара у селу. Ако би дошло до рата, имао би где да се повуче, да нађе храну, да се не мучи. Ја сам га уверио да рата ускоро неће бити. Американци неће напасти Русију, а Руси ће оставити Европу на миру из страха од Кине. Запад неће битку за комунизам дати у Азији (због тешког терена и да не би измирили две велике комунистичке силе), али му неће дати да се шири ни у Африци ни у јужној или средњој Америци, још мање у Европи западно од Берлина. Ако и не буде рата, добро је да има комад земље, макар само један хектар. Ако им треба средстава да се лече или да школују Мирослава, боље нека продаду стан или кућу. Уосталом, добро је урадио што је земљу „поклонио“ неком сељаку који му даје половину производа, а потписао му је и признаницу на милион динара.

Субота, 16. јун 1962.

Пишем неколико карата у иностранство: Мари-Ани [Каруа],¹³² Стакићу, Жану Бајеу и гђи умрлог Тонеја.¹³³ Добио сам писмо од Дане: [Зет] Милан је дошао кући и опоравља се. Одмах јој одговарам. Читам *Портрет једне леги* од Хенри Џејмса¹³⁴ и исписујем за Бису страницу-две о томе шта су једно у другоме нашли Изабела и Осмонд.

Посетио сам нашу Милеву [Брашић] и њеног брата. Зашто нисам долазио на њено суђење ових дана, одговарам да сам се бојао да ми жена не буде љубоморна на њу. Грохотом се насмејала. Донео сам Данино писмо и доносим им њен поздрав. Позвала је Сању и мене за уторак, уочи нашег пута за Београд. Сања је добио писмо од његове Вере, да остане овде и у јулу, и да буде заједно са њом и са Јуком, али он решава да иде

¹³² Мари-Ан Каруа (Marie-Anne Carroi), професор у Француској и по ранијим француским колонијама. Најбоља пријатељица породице Драгољуба Јовановића у Француској. Много се у штампи заузимала за леве земљораднике у затвору и пред судом. Није се удавала, усвојила је двоје рафтне сирочади.— Д. Јовановић, *Полијтичке усјомене*, књ. 12, 131.

¹³³ Ричард Хенри Тонеј (Richard Henry Harry Tawney, 1880–1962), енглески економски историчар и друштвени критичар. Био је професор економске историје на лондонској Економској школи; пријатељ професора Луја Авеа и породице Драгољуба Јовановића, као и Мари-Ан Каруа. — Д. Јовановић, *Полијтичке усјомене*, књ. 12, 346.

¹³⁴ Хенри Џејмс (Henry James, 1843–1916), енглески књижевник америчког порекла, који је стекао статус канонског писца светске књижевности. Сматра се кључном фигуром између књижевног реализма и књижевног модернизма, а по многим је један од највећих романописаца на енглеском језику. Препознатљив је по романима у којима је приказивао младе Американке у сусрету са Европом и европским стилем живота. Гл. дела: *Европејци*, *Портрет једне леги*, *Крила голубице*, *Амбасадори*. — Д. Јовановић, *Полијтичке усјомене*, књ. 12, 387; *Мала енциклопедија*, књ. 3, 939.

својој кући. Доста му је. Сматра да ће његова жена бити врло несрећна ако остане сама у зетовљевом стану, а не у својој кухињи од које се одвојила овај месец дана само да би син и снаја били слободни. Дубровкиња (она хоће да буде само Лопушанка) очигледно није задовољна новом средином, особито њиховим начином исхране. Сања решава да Новици одмах предложи да њих двоје кувају за себе шта воле и како воле. Он је брижан због велике разлике у годинама и због њеног католичког и антисрпског настројења. Сматра да његова деца не умеју себи да нађу брачног друга: Вера¹³⁵ се удала за много старијег Јеврејина; Љубиша¹³⁶ за презрелу нешколовану, вероватно удовицу или распуштеницу; Новица¹³⁷ је узео тврдоглаво и гордо дете коме већ рођаке пуне главу да може да има љубавника. Шта ли ће урадити [Душан] Душко,¹³⁸ који је још мање сналажљив и отворен?

Недеља, 17. јун 1962.

Чуо сам да су се др. М[илутин] Стојадиновић (Бикица) и Пепа вратили из Западне Немачке. Покушао да их посетим, али су вероватно у Станишинцима. Довршавам Џејмсову тужну књигу. Сања је неуморан. Прича како су током 1944. Дражиновци тероризовали Београд. Сматрали су да је њихова победа сигурна, после искрцавања у Нормандији. Правили су две врсте спискова: једни су имали да дају одређене суме новаца, други да буду ликвидирани: слово „з“. Бомбардовање савезничко скоро је испразнило Београд. Сви су дане, а неки и ноћи проводили по околним пољима и селима. Његов Душко је, као пашче, стално био уз њега. Покушао је да га уведу у први списак, без успеха. Свакако зато што је већ био на другом. Неко му је рекао да ће убити њега, сина и кћер. Више није спавао код куће него у радњи. А и децу је растурио. Дражиновци су отворено шетали по Београду са својим брадама и косама. Неки Жарко је тражио да му Сања плати флашу-две пива. И када је попио неколико, рекао му да ће га ипак слатко заклати. Када су партизани дошли, жене су им показивале све те кољаче, и у маси су их убијали и бацали у неку удољицу. Кажу да је после на томе месту крв избијала и врела из земље, па су их морали стално затрпавати. Многи Дражиновци су се брзо прилагодили новом режиму, ушли у фронт и опет вршили терор, под

¹³⁵ Вера Стаменовић, професор, кћерка Александра Стаменовића Сање.

¹³⁶ Љубиша Стаменовић, средњи син Александра Стаменовића Сање, инжењер технологије.

¹³⁷ Новица Стаменовић, најстарији син Александра Стаменовића Сање, грађевински инжењер. За време окупације, као левичар, био је привођен у Специјалну полицију и затворен у Бањичком логору. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 318.

¹³⁸ Душко Стаменовић, најмлађи син Александра Стаменовића Сање, економиста.

другим изговором. Сећа се Сања једног попа са Чубуре, који се одликовао као Дражин терориста, а после у ПАЗ-у апеловао на грађане да сарађују што равносније: „Другови, дужност нам је, морамо!...” Такви су били најгори.

Понедељак, 18. јун 1962.

Необично писмо од Бисе [Рајчић]. Кратко, са једном мишљу, врло сложеном. Нашла је име Меир (на хебрејском светлост) и мени га намењује: „Желела бих да (то име) побуди у теби жељу да изиђеш... из свога града, из своје собе, из својих свакидашњих мисли; немој понети моје писмо са собом.“ Није ми јасно даље: „Да сам ја Меир, повела бих те узевши те за десницу, али твоја левица не би знала, и ту бих руку што пре пустила, или бисмо били далеко од градова и рекла бих ти: заборави ме.“ Још мање разумем крај: „Нека те моје писмо научи да се интересујеш више за самог себе него за друге, – а затим за све друге више него за себе.“ Једино видим да сам добро рекао у писму које сам већ спремио и данас шаљем, са исписом из Хенри Џејмса, да је оно што пише „чиста поезија“. Зажелео сам да место чежње код ње дође тежња за одређеним циљевима. Добро је што у Европу улази кроз једну словенску земљу која је већ сажвакала западну културу. Питао сам како већ може да пише тако дефинитивно, као да се родила мудра. Зажелео да не остане заувек у иностранству, већ да пусти корен у своме народу.

Увече, после шетње, Сања одговара зашто у Пироту није имао ни њиву ни виноград, као скоро све занатлије. На једној лицитацији, Перча Славински платио је 120 динара за једну парасину (запуштено „лозје“) за рачун његовог оца Ђере. Неписмен, овај послао средњег сина Лазара да ствар заведе у општини. Лаза земљу увео у књигу на своје име. После очеве смрти, када је Сања повео реч о томе да сви допринесу да се виноград обнови, Лаза се пред мајком и женом заклео у децу да је виноград само његов, јер га је он платио. Мајка је знала све и молила га да се не куне лажно, и то у децу. Касније, када је пратио вагон стокe за Цариград, као Перчин момак, умро му један син: сви су веровали да га је стигло... Сања се побринуо за сахрану и за даћу. Лаза већ на станици, на повратку изјавио да „нема дешче“ (марјаш). Још касније, Сања се с њим и уортачио да држе кафану. „И то сам погрешно. И стално сам грешно.“ Пропало је све, нарочито када је исцурило једно буре са 600 литара вина. Лаза је држао ћевапциницу, кисело млеко, пиљарницу. Али је јео и пио барабар са сваким муштеријом. Направио се као буре. Имао је четворо деце. Умро је у

великој беди. Најстарији, Младен, служитељ у Скупштини, протекцијом Веље Вукићевића,¹³⁹ пиротског посланика, пошао је у родно место да тражи свој део од очеве куће. „Ништа нећеш добити, само ћеш му још дати 500 динара“, рекао му је Сања када је испала прилика да прати, о њеном трошку, неку госпођу. Затекао је такву сиротињу, да би одиста оставио новаца да је имао. Један од Лазиних синова је прекорео Сању, много доцније: „Умре кум, распаде се кумство!“ Љут као пас, Сања му је испричао целу породичну историју и питао: да ли су се они њему јављали када су се женили и удавали, када су децу добијали, да ли су му макар једном славу честитали. Јесте, распало се кумство, али не његовом кривицом: Ако ја не требам вама, ви мени не требате. – Са Младеном је било другачије. Он је имао жену Немицу од Панчева, и она је давала племенитост мужу. Увек се само смешкала и одобравала, а он је говорио: како каже Пава (Паулина). Од сестре Сањине остала су два сина. Они су му ближи. Једном је, Ратку, он помогао да се уздигне: од милиционара постао је директор овог, директор оног. Други, Јордан, има десеторо деце, а занатлија је; сиромашан, али гостопримљив. Опет она стара разлика: није стриц што је ујак, и нису братанци што су сестрићи.

Ушорак, 19. јун 1962.

Опраштамо се од наше Милеве и од Пере Кушића. Позвали су нас и почастили. Шалили смо се као никада. Страшна је жена када заћути. Гора је него алапача. Један човек је испразнио све ормане и побацао на под. Када је још загледао у дубине, жена је најзад проговорила: „Побогу човече, шта то радиш, шта тражиш? – „Тражим твој језик!“ Сања се и овде увијено жали на свога „намћора“; на „жентурачу“. Ја хоћу да га одучим од тих речи, нарочито од ове друге. Хоћу да му омилим женски род, с којим сам лично имао среће. У моме животу нема рђаве, зле жене. Нека се дружи са неком која би понудила своје друштво. Нека одлази на кафу и на разговор, поготову сада када су искључене полне компликације. Постаће питомији, финији, подмладиће се, и биће бољи и за своју жену. Он обећава да ће покушати. То све причам Милеви.

¹³⁹ Веља Вукићевић (1871–1930), професор зоологије, радикалски политичар у служби двора против Николе Пашића и Главног одбора Народне радикалне странке. У Краљевини СХС редовно је биран за народног посланика у Пиротском округу, иако је родом из Опарића код Јагодине. Био је министар грађевина, министар пошта и телеграфа, министар просвете, као и председник владе Краљевине СХС од 17. априла 1927. до 28. јула 1928. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 51.

Среда, 20. јун 1962.

Данас напуштамо Бању. Сања неће да сачека ћерку и унуку. Не остаје му се без мене. И хоће да спасава „своју“ од самоће и понижења, код зета или код снаје.

Ноћас је била страшна грмљавина са кишом. Јуче сам, као и прекјуче, шетао до брда и видео како је Бања са свих страна окружена планинама, под шумом. Отуда толики громови. Нисам добро спавао. Размишљао сам о улози коју ми намењује Биса: да будем Меир – светлост за велики број, за све. Устајем у пет и пишем јој последње писмо. „Наука је то величанствена и свирепа. Радост је то коју ми још нико није пружио, књига која открива више него све друге, можда чак даје одблесак мог сопственог жара, али ми се не приближује већ удаљује, Нико није елегантније уздигнут, удаљен и одбачен. Елизеј више не васкрсава топлином своје душе, него подиже у недостижне висине. Нисам се пробудио пресрећан... Само да би Меир био оно што је покушао да не буде. Христу не дајеш да остане, или да постане човек. Мало ти је Мојсије, хоћеш Меира; мало вођ, желиш светлост неугасну. Желиш ми више добра него ја сам себи. Зовем на разговор Марту, а Марта је крај мојих колена. Мудра девица не да лудој да приђе. Ниси жижак него сунце; немаш да осветљаваш кутове, него светове. Своју топлину не дугујем овом или оном, него великом, што већем, највећем броју. Мораш да будеш само свој, да би био свачији.

Али како Мејер може да тражи од вољене да га заборави? Како она може то да послуша? На то твоја мудрост има да одговори. Моја лудост зна само једно: ма куда отишла, ма када дошла, ма каква се вратила, буди отворена за нежност, за највећу нежност коју сама изабереш, али за нежност велику, велику као оно истинско разумевање које те тако плени... И тиме се, дакле, осуђујем да будем мање скроман него што сам био – на усамљеност у величини.“

Јутрос, на врњачкој железничкој станици, занимљив сусрет. Сања је знао да је ту у непосредној близини Илија Маринковић,¹⁴⁰ брат Веље Маринковића¹⁴¹ (који је био мој ученик у социјализму, касније учитељ, радикал и народни посланик режимски) и да зида кућу. Тркнуо је да га

¹⁴⁰ Илија Маринковић, из Модре Стене у Лужници, брат Веље Маринковића. Учитељ и школски надзорник, радикал. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 177.

¹⁴¹ Велимир Веља Маринковић, из Модре Стене у Лужници, млађи школски друг Драгољуба Јовановића из гимназије у Пироту. Ђак-социјалист 1910. и 1911, а затим радикал и режимски посланик. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 177.

види. Брзо се вратио с позивом да и ја дођем. С Илијом, млађим Маринковићем, никада нисам био близак. Он је био радикал и служио режимима, али се није кандидовао. Наука га је занимала више него политика. Био је учитељ, па је учио Вишу педагошку школу. Прешао је на филозофски факултет. Учио филозофију код Бране Петронијевића, психологију код [Борислава] Боре Стевановића.¹⁴² Сада предаје математику у вишим разредима осмогодишње школе. Задржао је од учитељства веровање да „све зна“ и да може сваки предмет да преноси ђацима. Има децу с којом се поноси. Син (Бата) завршио је медицину и специјализовао грудне болести, можда да би лечио туберкулозног оца. Сада ради у Сурдулици. Одушевљава се, каже Илија, *Новим Анџејем*, није комуниста и не може много да напредује у струци. Кћи као да је још и боља. Најпре је завршила класичну филологију, па је савладала – други факултет – технологију.

Нисам разумео да ли има и треће дете. Жена му је из Врњаца, од Лозанића. Били су врло имућни, па им је доста узето. На комаду земљишта што је од њих добио посадио је воћњак и сазидао лепу кућу у шумадијско-моравском стилу. Кућа се управо довршава. Дочекао ме је раширених руку у дворишту. Увео ме је у малу одају нешто по страни од главне зграде. Ту је чекала повелика посуда стаклена са шећером у коцкама и чаша хладне врњачке воде довезене с Гоча. Био је ту и неки млађи професор, математичар, Миловановић, из околине Крагујевца, који га је ословљавао са „чико“. Када је Миловановић отишао, рекао нам је да је био одушевљен комуниста, да је хапшен и гоњен по линији ИБ, да се сада повукао. О себи је, с великим узбуђењем, причао како је у заробљеништву већ у лето 1941. чуо врло трагичне вести о мени. Случајно је чуо како Нинко Петровић некоме прича да су Драгиша Васић¹⁴³ и Драгољуб Јовановић обешени на Теразијама. Чувши моје име, упао је у тај разговор и хтео да чује о коме

¹⁴² Борислав Стевановић (1891–1971), психолог, професор Филозофског факултета у Београду, члан САНУ; докторирао на универзитету у Лондону 1926. код чувеног професора Спирмана. Бавио се истраживањима интелектуалних способности, као и конструкцијом и стандардизацијом одговарајућих тестова. Главни радови: *Развиће децје интелигенције, Београдска ревизија Бине-Симонове скале, Мерење интелигенције, Социјално-културна средина и умна обдареност у одређивању доба умне зрелости; књије Учење и памћење, Педагошка психологија* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 495.

¹⁴³ Драгиша Васић (1885–1945), адвокат и књижевник; републиканац. Као писац истакао се после Првог светског рата протестним критичким ставом према свему што се у рату догађало; тада је написао роман *Црвене мајле* и приповетке „Ресимић добошар“ и „У гостима“. Између два светска рата радио је, прво, за краља Александра, затим је био један од најистакнутијих чланова Српског културног клуба, уредник *Српског гласа*. У току Другог светског рата био је главни политички саветодавац у штабу Драже Михаиловића. Пошао је у сусрет усташама против комуниста, али су га на томе путу усташе свирепо убиле. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 40; *Мала енциклопедија*, књ. 1, 372.

се тачно ради. Нинко му је потврдио да је реч о мени, прецизирајући о „шефу сељачке странке“. Илији [Маринковићу] су тада грунуле сузе и дуго није могао да се смири. Сања примећује да Нинко свакако није био ожалашћен, јер је рачунао да он буде „Драгољубов наследник“...

У 13:40 ушли смо у популаран „плави воз“, моторни са пет-шест вагона, и два мотора, напред и позади. На вратима наших кола бр. 4, – за који смо морали платити резервацију по 100 дин, мада је ово била полазна станица и није било много света, и дочекала нас је млада, лепа и симпатична стјуардеса. Мени је то био први сусрет са овом новином у нашем железничком саобраћају. Плавуша с тамним очима и црним обрвама помогла ми је да унесем кофер. Касније је дошла да прегледа карте, затим да понуди пића. Видели смо још једну, још лепшу, али мање љубазну црнку, а трећа је била обучена за одлазак на одмор. У купеу је са нама био неки дечак из Краљева који је завршио осмогодишњу школу, па је ишао у Трстеник да полаже пријемни испит за средњу техничку школу. Питао сам га како су текли писмени испити из српског језика, хемије, физике и математике. Дечак се зове Грујић. Отац му је Црногорац, а мати из околине Краљева. Овог лета ће први пут ићи у Црну Гору, да види очеву постојбину. Код мајчиних родитеља проводио је свако лето. Дечак је бистар и отворен. Биће добар техничар. Док сам се ја забављао с ђаком, Сања је упознао другог сапутника, угледног „угоститеља“ келнера из Врњачке Бање, који ради у Београду. Миран, хладнокрван Моравац, спокојан као какав енглески џентлмен. За политику се не интересује, али ипак, каже Сања, све зна о мени. То га не побуђује да постави неко питање. „Боље с миром него...“

Овај моторац иде одлично, али губи време на неким станицама, чекајући да пропусти неки воз. Тек после Лапова, где настаје дупли колосек, идемо без застајања. Пут преко Мале Крсне ми је био мало познат, бар идући из Лапова. Налазимо Водањ Грује Вељовића, Мали Пожаревац, [Александра] Леке Марковића,¹⁴⁴ Велику Иванчу иницијатора покрета за раздружења сељака из 1928, Умчари Мике Илића и Милије Јанићијевића,¹⁴⁵ професора, демократе.

¹⁴⁴ Александар Лека Марковић, један од најизграђенијих земљорадничких бораца. Од почетка у Земљорадничкој левици. Говорио је са искреним заносом. Страдао је у Другом светском рату, као партизан: Немци су му запалили кућу и уништили имовину. После ослобођења оптужен је за смрт неких партизана, па није могао да се кандидује на изборима 11. новембра 1945. Ипак, био је у привременом народном представништву. Изабран је у Главни одбор НСС 1945. Из страха се определио за отпаднике и председавао „конгресу“ од 11. августа 1946. Остао је активан једино у Социјалистичком савезу радног народа (ССРН) и у задругарству. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 179, 180.

¹⁴⁵ Милија Јанићијевић, један од најактивнијих омладинаца Демократске странке, повезао се са четницима, пркосећи партизанима. Иступао је у име Омладинског (демократског)

У Београд смо стигли с пола сата закашњења. Три сина Сањина (Новица, Љубиша и Душко) у белим кошуљама, дочекали су поносног оца. Понудили су ме да се заједно одвеземо колима, али ја сам одбио и отишао трамвајем бр. 2. Моји су се томе и надали, па су били бесни: што нисам узео кола или носача.

Четвртак, 21. јун 1962.

Шаљем, по обећању *Нови Анџеј*: Милеви Кушић-Маци и Илији Маринковићу.

Петак, 22. јун 1962.

Идем др Милану Николићу у Земун, на контролни преглед због окамењивања и проширења простате. Налази да је моје стање одлично, не даје лекове и зове ме кроз месец и по дана. Код куће затичем Бису: има да води Пољаке, стално заузета. Купио сам трешње и јагоде, и правим први воћни сок ове године. По подне: прва посета. Идем [Марији] Маки и Никодију.¹⁴⁶ Стање тешко. Немају станара-странца. Мајка њена болесна. Он црно гледа.

Субота, 23. јун 1962.

Узимам карте за Ровињ, у возу с резервацијом места. Покушавам да нађем Миру Апостоловић из Крњаче, која је узела Миланов латински речник. У II гимназији код Ташмајдана не умеју ништа да кажу, јер има б оделења II разреда (раније VI гимназије). Ружа пере и прича како је неки њен Босанац отишао на море с повластицом. Обукао је све што је имао најлепше и најтоплије. На морској обали се зачудио великој „сиротињи и

покрета за одбрану отаџбине. Ликвидирали га партизани у Поморављу. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 108.

¹⁴⁶ Никодије Јовановић, родом из Сопотнице код Ниша. Матуру, права и докторат завршио у Француској. Двадесетих година био је, заједно са Драгољубом Јовановићем, у југословенском париском посланству. Дипломатску службу обављао је у Београду, Риму, Марсеју, Целовцу, Букурешту и др. За време Другог светског рата био је заточен у Грацу и Бечу. После ослобођења радио у Министарству иностраних послова, и ван земље. Био је ожењен Маријом Маком Георгијевић, из Новог Сада, са којом је имао сина Бошка, адвоката, и кћер Бинку, која је као професор радила у Канади и САД. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 119.

голотини“: Нико нема ни добре обуће ни правог одела. За стрину Христину Милошевић [Дошен] чујемо да је пренесена у болницу, по савету Косте Тодоровића.¹⁴⁷ Ту, на инфективној клиници, где је њен син радио, биће у засебној соби и под надзором унукe др [Христине] Нине (Дошен).¹⁴⁸

Недеља, 24. јун 1962.

Нестрпљиви смо да нам дође Сања. Какво стање је затекао при повратку из Бање? – Рђаво. Са Надом је задовољан, али са снајом Дубровкињом – Лопуђанком никако не иде. Кад се свекрва вратила кући затекла је на свим деловима намештаја дебелу прашину. Рекла је то сину. Наводно је замерио Нуши. „Доста ми је твојих, доведе су ми дошли!“ – „Па шта ти раде?“ – „Поводиш се за њима, какав си ти човек!“ – и пљунула му у лице. Изгледа да је то било већ друго пљување. Новица јој је одговорио са два добра шамара. „Простачино сељачино!“ Сцена је била утолико тежа што се одиграла пред млађом сестром Дубравком. Мала је плакала заједно са Нушом, али јој није одобравала. „Дадо, немаш право!“ Стари су хтели да смире ствар. Прво је Нада говорила Нуши. Ова је само плакала. Новица је био задовољан Надиним речима, и молио оца да и он говори. Сања је апеловао на њену школу и интелигенцију. „Ми смо прости људи, али ја за 42 године брака жену никада нисам ударио. Још мање је она мене запљувала“. Како ћу да погледам у очи оном *дивном* човеку?!“ Мислио је на Нушиног оца, коме је обећао да ће Нушу чувати као мало воде на длану. Отац је био тужан. Сада је јасно да се више бојао кћери него зета. И себе је жалио. Црн гавран јој је рекао да има од њега нешто црње: то је призетко, оно што је он био, поред таште и жене, у њиховој кући. Нуша је била са женама, против оца. Посетили смо Добрилу и Влајка.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Коста Тодоровић (1887–1975), редовни професор Медицинског факултета у Београду и управник Инфективне клинике Медицинског факултета. Био је редовни члан САНУ и дописни члан ЈАЗУ у Загребу, Словенске академије знаности и уметности у Љубљани и Париске медицинске академије, почасни члан Српског лекарског друштва, председник Комисије за медицинска научна истраживања у ФНРЈ. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 726.

¹⁴⁸ Христина Нина Милошевић-Дошен, кћер др Милорада Милошевића и Денизе. Завршила је Медицински факултет у Београду и радила у Инфективној клиници. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 203.

¹⁴⁹ Владимир Влајко Милошевић, завршио права у Поатјеу у Француској. Брат Дане Јовановић-Милошевић. Политички се није активирао, али је био увек у опозицији према разним режимима у Краљевини СХС / Југославији. Током Другог светског рата био је у заробљеништву. Супруга му је била Добрила, професор географије у београдским гимназијама. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 202.

Понедељак, 25. јун 1962.

Отишао сам у бр. 100 у Зориној улици (Ивана Милутиновића да професору Типсаревевићу вратим његове *Selectioro*, пре одласка на море. Опет разговарамо о Црногорцима. Он по злу помиње Јована Пламенца¹⁵⁰ и Радомира Вешовића,¹⁵¹ а по добру Лазара Дамњановића. Ја нападам Секулу Дрљевића,¹⁵² а хвалим Марка Даковића и Јефта Павића.

Пишем Биси да што не врати *Робовање и величину* А[лфреда] де Вињија¹⁵³ и *Писма Индири* Ц[авахарлала] Нехруа.¹⁵⁴ Волео бих да ми за борове и кипарисе пошаље неке од својих прича. А ако са својим Пољацима дође у Ровињ, показаћу јој пропланак на Пунти Коренте где су претпрошле године вођени платоновски разговори. И са њом ћу их имати кад буде дубље ушла у „деветкњижје“ мојих Социолошких размишљања.

Уторак, 26. јун 1962.

Дафне је дошла утучена. Муж њене колегинице Ксеније, Мирослав Белић, један од осам директора у неком великом предузећу, извршио је самоубиство у затвору. Она је Босанка из Брчког, а он из Горњег Милановца. Когод га познаје верује да је невин. Када му је Ксенија однела

¹⁵⁰ Јован Пламенац (1873–1944), црногорски федералист, који се од средине 1920. године приближио краљу Александру, поставши и члан Народне радикалне странке. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 258.

¹⁵¹ Радомир Вешовић (1871–1938), црногорски и југословенски генерал. У Првом светском рату био је командант Старо-Србијанског одреда, који је у јуну 1915. заузео Скадар. После окупације Црне Горе 1916. постао је комита. У југословенску војску примљен је у чину дивизијског генерала, пошто је претходно имао чин бригадира Црногорске војске. Из политичких разлога он је већ 1919. године пензионисан. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 407.

¹⁵² Секула Дрљевић (1884–1945), црногорски политичар, познат по мржњи према Србима, особито према онима у Србији. Био је министар краља Николе, председник владе под италијанском окупацијом. Убили га партизани. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 79.

¹⁵³ Алфред де Вињи (Alfred de Vigny, 1797–1863), француски књижевник и члан Француске академије од 1845, после седам кандидовања. Био је близак хришћанском, а затим и утопијском социјализму. По израженој субјективности и темама које обрађује у својој поезији он је романтичар. Антиципатор је, међутим, симболизма и егзистенцијализма 20. века.

¹⁵⁴ Џавахарлал Нехру (Jawaharlal Nehru, 1889–1964), индијски државник и политичар, после Гандија најзначајнији борац за ослобођење од колонијалног ропства. Није прихватио Гандијево уверење о „пасивном отпору“, сматрао је да у борби треба користити све расположиве мере. Британске власти су га затварале девет пута; у затворима је провео чак 13 година. Као либерални социјалист залагао се за национализацију индустрије, аграрну реформу и демократску владу независне Индије.

храну, одбили су да приме јер се он „јуче убио“. Пре тога је молила да га не држе у самици, јер су му живци лабилни. Одговорили су да је врло добро издржао прво испитивање од 12 часова. Он је већ раније покушавао да се убије, а и мајка му је слабих живаца. Од свих директора он једини није комуниста. Генерални директор јој је одговорио да не може да се меша: „то је његова приватна ствар“.

После погребa, на коме Белићевих колега скоро није ни било, дошла нам је Љубинка Јовановић, Дафнин шеф у Библиотеци. Затекла ме је како правим сок од 13 кг. вишања. Њен Станко ме уверио да је вишња елитна воћка која се на Западу цени више него малина. Причамо о лепотама истраге, код полиције и код суда. Врло је забављају моји разговори са Јосифом Маловићем,¹⁵⁵ замеником врховном јавног тужиоца ФНРЈ. И она мисли да ће сада сви оптужени пребацити сву одговорност на мртвог Белића. Комунисти практикују курјачку тактику: кад је један рањен или начет, сви нагрну да га поједу.

Среда, 27. јун 1962.

Пишем опширније [др Владиславу] Стакићу¹⁵⁶ у Јоханесбург. Из Бање сам му послао само једну карту, и то обично, не авионски. Дајем овлашћење Бојки да прими мојих 40.000 у СИВ [Савезном извршном већу]. Од тога да пошаље 5000 Дани А[лександра] Танчића¹⁵⁷ у Пирот. Толико сам јој послао у марту 1960, од прве „пензије“.

¹⁵⁵ Јосиф Маловић, заменик јавног тужиоца за Југославију, затим судија Врховног суда, пуковник. Посећивао Драгољуба Јовановића за време ислеђења и пред само суђење, да га уплаши. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 174.

¹⁵⁶ Владислав Стакић (1899–1964), права завршио у Паризу за време Првог светског рата. У Краљевини СХС / Југославији подржавао је личну владавину краља Александра, са Момиром Николићем и Ђорђем Перићем. Издавали су *Полицијски гласник*. За кнеза Павла написао је књигу о Шарлу Морасу. По налогу кнеза Павла ишао је код Ђана и Мусолинија, у поверљиву мисију, са циљем да Италија заштити Југославију од Хитлера. По избијању Другог светског рата преселио се, прво, у Швајцарску, а затим у Јужну Африку, где се обогатио. Био је у пријатељским односима са Драгољубом Јовановићем и Мишом Милошевићем, и када није одобравао њихову политику. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 316.

¹⁵⁷ Александар Танчић – Санда Шустер, обућар, па трговац у Пироту, брат од тетке Драгољуба Јовановића. Од 1920. био је комуниста. Од комуниста је научио како се врши пропаганда, посебно на селу. Корисно је послужио и Земљорадничкој левици и Народној сељачкој странци, посебно је допринео успеху Драгољуба Јовановића у Пиротском округу. Био је члан Главног одбора Народне сељачке странке од 1940. За време рата отеран је у Бугарску, па у Београд. Затваран је у Гестапоу, робовао у Бањичком логору, одакле је транспортован у Маутхаузен, па у Дахау, где је погинуо приликом америчког бомбардовања у априлу 1945. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 336.

Друга, права снаја Мира [супруга Драгољубовог брата Александра], молила је Наду Белић и мене да код општине Стари Град оверимо своје потписе на сведочанству да је њен брат Роберт (Боби) Флајшман оставио, бежећи испред Немаца у априлу 1941, стан пун лепог намештаја, одела, обуће и слика.

Увече идемо Дана и ја да се поздравимо са Секом, [Даницом] Цицом и Властом [Стојановић]¹⁵⁸ и њиховом децом. Тамо, у солитеру код гробља, налазимо Властиног друга Ивана Марковића, који је дуго радио у Озни и Удби, а сада је иследни судија код окружног суда. Разговарамо о хапшењима разних руководилаца, о самоубиству Белића. Он тврди да има кривица и злоупотреба. О [Максу] Вернеру¹⁵⁹ који се такође убио и проф. инж. Душану Митровићу,¹⁶⁰ за кога Иван каже да је био велики капацитет у физици. Дечак је убио његову жену због новца. Хтео је да бежи са девојчицом од 15 или 16 год. која је затруднела, па се уплашио од госпође и убио је. Власт је посумњала на мужа, Митровића, затворила га, испитала га и пустила. Он се убио. Не зна се тачно зашто. То је био један већ „растурен дом“. Иван говори о разним методима који се примењују у истрази.

Четвртак, 28. јун 1962.

Милан Ђурчић из Сивца доноси вишење за моје сокове. Долазе да се поздраве с нама Милан Ђурић, стари начелник и нови младожења у 84 години, и његова невеста Божана, од 54. – Типсаревевић ми доноси нове *Silections*, и прича о својим искуствима као професора математике у данашњој Војној академији и на Техничком факултету, где су тражили за лектуру Фурјеа¹⁶¹ и Пола Лафарга¹⁶² – и то баш *Право на лењоси*. Он је ово одбио.

¹⁵⁸ Властимир Власта Стојановић, правник, виши чиновник највећих банака у Југославији: Државне хипотекарне, Инвестиционе, Народне. Као студент права 1933. учествовао је у борбама на Универзитету као леви земљорадник. Други светски рат провео је у заробљеништву, где се експонирао за НОБ. Супруга Даница Цица била је такође банкарски чиновник на шефовским положајима. Имали су сина Миодрага Мишу и кћер Весну. – Д. Јовановић, *Полицичке усйомене*, књ. 12, 329.

¹⁵⁹ Макс Вернер, звани Шифрин, совјетски војни стручњак и коментатор. – Д. Јовановић, *Полицичке усйомене*, књ. 12, 44.

¹⁶⁰ Душан Митровић (1912–1962), инжењер електротехнике и математичар; професор на Електротехничком факултету од 1958. Дописни члан САНУ од 21. децембра 1962. године.

¹⁶¹ Жан-Батист Фурије (Jean-Baptiste Fourier, 1768–1830), француски математичар и физичар, и владин администратор за време Наполеонове владе. Најпознатији је по проучавању проводљивости топлоте и коришћењу низа тригонометријске функције, назване, по њему, Фуријеове серије. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 776.

Петшак, 29. јун 1962.

Овај дан смо изабрали да кренемо у Ровињ са Срђаном, да би Бојка могла у јулу да ради за свој државни испит. Карте са резервисаним местима узео сам већ 23 – и сазнао да су већ биле распродате за 30. јуни, 1. и 2. јули, док је 29. био слободан. Људи воле да почну годишњи одмор у суботу, а и плате се примају 30-ог. Тако се десило да смо нас троје могли да будемо сами у купеу све до Загреба, мада је ово био први воз са директним колима за Ровињ. Сви наши су дошли на станицу, и остали су до саме поноћи, мада су сутрадан морали на посао, – и то Слободан и Дафне врло рано. Срђана су једва пробудили, а и сада је скоро одмах заспао. Ја сам се потпуно опружио, као сваки српски муж, док је Дана дремуцкала седећи поред унука. У Загребу су нам се придружиле две Српкиње из Босне, сестре, али сасвим различите. Старија, црнка, мршава, ситна жена од 36 килограма, а млађа плава, овисока, дебела, са својих 80 и више кила. Код Стењевца је требало да их поздраве рођаке, али их није било. Кад сам се нашалио речима: „надам се да не станујете унутра“, крупна плавуша је схватила и поучила ме: „Болница за душевне болести није у Стењевцу, већ у Врапчи, сасвим близу.“ Показала је леп двоструки дрворед којим се прилази жутој кући туге и јада од којег горег нема. Старија живи у Сарајеву, очувала је потпуно свој лепо језик; млађој се отме понеко „кај“, али доста ретко. Убрзо нам се придружио говорљив Личанин. Ушао је у воз у Вршцу, а тек сада је успео да седне. Мора да је имао прву класу. Сада је прва класа пунија од друге, пошто скоро сви сем сељака путују у четврт цене. Из околине Госпића је и за људе из Вребца (Душана и Исе Богдановића¹⁶³) каже да су рђави и на злу гласу. Пре рата је био порески орган, управо општински благајник. Он вели „опћински пацов“. Талијани су их за време рата одвели у ропство, али им је негде код Горице побегао 1943. пре септембарског слома, и придружио се партизанима. По ослобођењу су га употребили за стари посао: да „пљачка сељаке“, како се сам изразио. Спроводио је откуп у Барањи, у околини Бела Манастира. Сада нема пуне 52 године али већ је са инвалидском пензијом, јер су га онеспособиле две бабе којима је хтео да одузме пасуљ и кукуруз – што је

¹⁶² Пол Лафарг (Paul Lafargue, 1842–1911), француски социјалист и књижевник. Писао о политичкој економији и о комунизму и економској еволуцији. Позната је његова брошура *Право на лењоси*, као пародија на *Право на рад* Луја Блана. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 161.

¹⁶³ Душан Богдановић, добровољац у Првом светском рату, пријатељ Милана Прибићевића, прво самосталац затим леви земљорадник. Публицист, преводилац Черчилових мемоара, потпредседник Народне сељачке странке. Стрелан у Јајинцима септембра 1944, као заточеник у Бањичком логору. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 29.

нашао сакривено. Једна му је бацила паприку у очи, а друга га је ударила по глави гвозденим полугом. Тужиле су га што им је псовао „матер курвинску“ а он њих за тешку телесну повреду. Суд је ослободио обе стране. Како је путовао без сна и хране пуних 36 часова, Личанин је непрестано говорио. Женио се три пута и има „пет фела деце“. Последње, са трећом, има сада 18 месеци. Слушао је много о мени од неког Маринковића из Саса у Срему. Сада обојица живе у Осијеку. Прича како умало није изгубио главу од својих земљака. Препознали су у њему оног што их је „драо“ у старој Југославији. Можда зато што је опет био у сличној улози. Затворили су га и извели на суд. Једва се спасао. Био је у Партији, али је бацио карту кад му је у Барањи један члан комитета опсовао српску мајку. Шовинизам је у пуном јеку, вели; више него икада. Осилили су се Шокци и Буњевци и не даду Србима да живе. Ја му кажем да се, напротив, Хрвати жале да у њиховој Републици Срби држе полицију, привреду и просвету. Он само тврди да је нетрпељивост велика и да се немамо чему добром надати у будућности. Две жене и Личанин су сишли у Љубљани и отишли у Гозд Мортуљак и Крањску Гору, на лечење. Млађа само прати сестру до Гозда, па се враћа у свој Стељевац где нема луде куће.

У Љубљани смо добили сасвим друкчије сапутнике. Млад пар са ћеркицом од две и по године. Сада је мушкарац био крајње ћутљив, а жена нешто пријатнија. Забављали смо се с малом Миленком. Муж и жена су службеници на железници. По црвеној карти мужа просудили смо да је у Удби и да не плаћа возњу. За њу смо нешто одређено сазнали, за њега – ништа. Ипак нам је рекао да је [Едвард] Кардељ¹⁶⁴ из Љубљане, а Славка

¹⁶⁴ Едвард Кардељ (1910–1979), члан СКОЈ-а од 1926, а КПЈ од 1928; секретар Покрајинског комитета СКОЈ-а за Словенију. Због комунистичког деловања Државни суд за заштиту државе осудио га је 1930. године на две године строгог затвора. По изласку из затвора обнавља рад Покрајинског комитета КПЈ за Словенију; учествује у организовању Четврте покрајинске конференције КПЈ за Словенију 1934, после које је упућен на партијски рад у Совјетски Савез, где је, у Москви, похађао Међународну лењинску школу, и у њој и предавао. На захтев Јосипа Броза Тита, почетком 1937. враћа се у Југославију. Учесник је Оснивачког конгреса КП Словеније, аутор његовог Манифеста, и члан ЦК КП Словеније, а маја 1938. ушао је у Привремено руководство КПЈ. Један је од оснивача Ослободилачког фронта Словеније и потпредседник њеног Извршног одбора. Изабран је за члана Врховног штаба у јесен 1941. У ослобођеном Ужицу уређивао је лист Борба. У Љубљани, од марта 1942. ради на организовању и јачању НОБ у Словенији. На Првом заседању АВНОЈ-а изабран је за потпредседника Извршног одбора, а на Другом заседању у председништво АВНОЈ-а и именован за потпредседника Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ). После ослобођења: потпредседник и министар за Конститутанту у влади ДФЈ, потпредседник у првој влади ФНРЈ, министар иностраних послова ФНРЈ, потпредседник Савезног извршног већа, председник Савезне скупштине СФРЈ, члан Савета федерације и Савета народне одбране, а од 1974. па до смрти и члан Председништва СФРЈ. – М. Московљевић, *Дневник* 1916–1968, књ. 4, 38.

Ранковић¹⁶⁵ из Новог Места. О Види Томшич¹⁶⁶ која је недавно, као прва жена, постала председник републике у Словенији, нису хтели ништа да кажу. Иду такође у Ровињ, али овога пута неће становати у железничком дому, већ приватно. Од свих Југословена, Словенци највише долазе у Ровињ, и најбоље су организовани. Близу станице, видимо њихово одмаралиште и камп-кућице свих боја, бројније него ранијих година. Пре су тако насељавали само Црвени Оток.

Субота, 30. јун 1962.

Сместили смо се у Масато и као да није било никакве кризе око Слободановог спрата. Био је изложен продаји, заједно са око 40 других станова. На лицитацији се појавио професор Александар Максимовић, муж Слободанове колегинице из Библиотеке, гђе Милесе. Рекли су му да не мора да се изјасни за себе и за Слободана, да ли прихвата највишу цену постигнуту на дражби пре осам дана. Када су се изјаснили одмах по његовом повратку у Београд, општина Ровињ их је обавестила да су њихови станови припали другоме, пошто они то нису учинили на лицу места и одмах. Законски рок важи само за оне који стално живе у Ровињу. Жалили су се окружном суду у Пули, управо тужили општину. Слободан је морао с ока – с бока да створи 550.000 дин. – да депонује суду, као „вредност спора“. Била су два суђења, на којима се Бане појавио место брата. Лицитација је поништена, друга није заказана. Општина се обрукала и пред судом је то признала. Плаћа судске трошкове. Ми долазимо у стан као да ништа није било. Г. Јован Петровић, мој портретист, се жали да сада сви морају да плаћају боравишну таксу, и то 120 дин. дневно по особи. Видећемо да ли ће Дани и мени признати повластицу од 75% попушта, пошто немамо такав попуст на возилима. (Ја немам праву пензију него само помоћ Савезног извршног већа. Дали су нам ипак здравствену заштиту.)

¹⁶⁵ Славка Ранковић (1920–2008), супруга Александра Ранковића. После окупације Југославије 1941. прекинула је студије економије у Љубљани, и, као чланица соколског друштва, приступила је НОП-у. За Александра Ранковића, тада високог партијског и државног функционера, удала се 1946.

¹⁶⁶ Вида Томшич (1913–1998), једна од организатора устанка у Словенији 1941, учесница је НОП-а, од почетка до краја, народни херој Југославије. У социјалистичкој Југославији била је на бројним одговорним дужностима. Између осталог, била је председница Народне скупштине Републике Словеније, председница Већа грађана Савезне скупштине Југославије. Од 1948. била је на челу Антифашистичког фронта жена (АФЖ) Југославије.

Недеља, 1. јул 1962.

У рибарници се продају само морске мачке. Нико скоро не купује. Ја узимам неку рапаву рибу, као у неком оклопу око врата. Кажу да је добра за бродето. Ми ћемо направити чорбицу. Боранију смо донели из Београда. Овде је око 200 дин. Кромпир је међутим 100, јевтинији. Јаја су 28 до 30 дин. Хлеб је диван, али скуп: 80 дин. кг. Млеко 60 дин. нешто скупље него код нас. Прво купање по ветру, али у топлој води. За нас је благодет што се код Максимовићевих налази са Милесином мајком, унук Егон. Отац му је Хрват из Лике, [Марин] Франичевић.¹⁶⁷ Мали има 11 година, али се дивно слаже са Срђаном, на њега врло добро утиче, и ослобођа нас скоро сваког надзора. Он је миран и послушан, док је наш унук жив, несташан, пркосан и каприциозан. На камењару иза Мулен Ружа су се врло лепо играли. Дана и ја смо могли да читамо и да се сунчамо. Да нема Егона, било би зло. Дана би јурила за Срђаном и не би имала никаквог одмора.

Откуд Егон? То је име његовог стрица, који је погинуо. Занимљива сагласност датума: тај стриц је погинуо 8. априла, а тог дана се родила Егонова сестра 1941, два дана после бомбардовања Београда, затим Егон, а има и једна четврта коинциденција: кћи његове тетке родила се 8. априла. Ја подсећам да сам се такође родио 8. априла. Можда отуда симпатија за ваљаног и лепог дечака. Гледајући га, ја разумем што су стари Грци волели дечаке, а Дана помишља на рат који коси овако дивну децу. Малом Егону причам о његовом имењаку Егону Ервину Кишу,¹⁶⁸ у књизи *Зайиши шо, Киш*, и о мом сусрету с тим писцем у Беникасиму у Шпанији, фебруара 1938. Срђан га после тога стално дира: Запиши то, Егоне!

После подне сам ишао да посетим Петровићеве у Бреговитој 11. Они имају госте као увек. Сада су ту из Неготина: судија Младеновић, син његовог старог пријатеља, директора гимназије, његова супруга и девојчица. Ту је и Тијана, кћи Петровићевог сина Николе који је умро пре

¹⁶⁷ Марин Франичевић (1911–1990), хрватски песник, историчар књижевности и критичар. Редовни члан ЈАЗУ постао је 1968. Добитник је Награде за животно дело „Владимир Назор“ 1979, као и Награде за животно дело за подручје хуманистичких наука.

¹⁶⁸ Егон Ервин Киш (Egon Erwin Kisch, 1885–1948), чешки писац и новинар јеврејског порекла. Нарочито је познат по репортажама, због чега је добио надимак „летећи репортер“. Члан КП од 1919. Гл. дела: репортаже: *Летећи репортер, Цареви, њојови, бољшевици, Рај Америка, Тајна Кина, Ошкрића у Мексику*. Успомене из похода на Србију 1914. сачуване су у књизи *Зайиши шо, Киш*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 291.

неколико година. Пре тога се развео са Тијанином мајком, оженио се Љубицом и са њом добио кћер и сина. Тијана је код мајке у Лазаревцу, али лето проводи код деде и бабе, па и све своје распусте преко године. Сада је прошла кроз Београд и добила од Јасенке све што треба за пут и за боравак на мору. За који дан долази овамо Љубица са децом. То није кућа већ хотел, и госпођа Габријела, тешка и болесна, мора све да двори. Г. Петровић не сме ником ништа да одбије; свакога позива, ни од кога не тражи да допринесе трошковима; сам набавља све на пијаци, али његови приходи су мали. Францускиња мора да води рачуна о сваком динару. Зато ваљда гледа да свакога искористи за разне услуге, ако већ не може да извуче неку корист. Сећам се колико се једила због скулпторке Бојих, наше Балбине Свитил Видацке, Пољкиње, која је била њихова гошћа прошлог лета овде и јесенас и зимус у Београду. Моја биста коју је овде радила још је код Петровићевих. Сада је узимам и носим у Масато 4. Г. Јован [Петровић] полази са мном, и чак хоће он да је носи: такав је, свакога да послужи, свакоме да се нађе.

Ова статуа је већ неколико месеци предмет спора у нашој кући. Имали смо само фотографију и свако је морао да се изјасни. Мало ко је нашао да личи на мене. Задовољан сам био само ја, док сликар Ђорђе Илић, муж Врањанке Марселине, Дафнине пријатељице, Македонац, ту недавно није рекао да би ме пре познао по Пољкињиној бисти него по Петровићевим портретима. Дана је тек тада капитулирала. Када сам гипс донео на Слободанов спрат, бисту смо постављали на разна места и под осветлења сваке врсте, пењали је и на орман у великој соби. Чудно је како увек друкчије изгледа. Из профила је још најсличнија. Увек је монументална и помало презрива и чак гадљива. Неко је нашао да је подруглива. Дафне је замерила што на слици показује подочњаке које ја немам, и који означавају сладострасника. Бојки је њен професор говорио да она у својим скулптурама приказује душу више него тело. Не знам више шта да мислим ни о себи ни о тој скулптури. Они који се разумеју тврде да је биста одлична као вајарски рад, а о сличности се дискутује. И Дани и мени се чини да је боље израдила Дивца и гђу Јованку Чубриловић.¹⁶⁹ Али Бојка каже да је њих радила формалистички, по дужности и за новац, споро и с муком, док је мене правила с љубављу, брзо и ефикасно, у три сеансе пуне шале и смеха, на Петровићевом неудобном и рђаво осветљеном тавану. Она признаје једино да би теме могло бити више, и била је готова да ми

¹⁶⁹ Јованка Чубриловић, супруга Вељка Чубриловића. Прогањана је од аустроугарских власти после Сарајевског атентата. По завршетку Првог светског рата и стварања Краљевине СХС, она одлази у Сарајево, где завршава Педагошку школу. Када се кћерка Нада уписала на Правни факултет у Београду, Јованка се пресељава у Београд, где је радила у Грађевинској школи.

дода „још мало мозга“. Иначе је задовољна обрвама, косом која је на кострешена са стране, где је једино има, како ме она замишља на говорници, у полету и замаху. Треба рећи да ме је попела на један сандук, и да сам непрестано говорио и да сам је засмејавао док је месила, лупала и миловала своју глину. Светлост је падала средином малог прозора на крову и она ме је одоздо врло рђаво видела. Она ипак сматра да је добро урадила. Ја мислим да је брзала зато што није очекивала никакву награду. Тако ју је г. Петровић и припремио. Изненадила се кад сам јој дао пет хиљада. Од ровињског младог лекара добила је петнаест, од Вељка Ковачевића за његову ташту 15, и 25 од Дивца. Наша Бојка је хтела да вајарка заради више од Ђиласа и Иве Андрића,¹⁷⁰ али није било могуће наговорити их да позирају. „Милионар“ – како је звала Ђиласа – није имао поверење да прими Пољкињу у кућу, и Андрић је тек био добио Нобелову награду и имао је других брига. Неки сматрају да није смео да раздражује наше вајаре, други да не воли да троши новац.

Понедељак, 2. јул 1962.

Да ли је могуће да и ми, па и сами закупци бивших талијанских станова и кућа који овде само лето проводе, морамо да плаћамо боравишну таксу ровињској општини! Г. Петровић то тврди и чак мисли да ћемо ми морати да дамо 120 дин. дневно по особи, пошто ја немам праву пензију и не уживам ни повластицу за возњу. Јутрос сам се, као обично, пријавио општини, али сам поставио питање боравишне таксе. Службеници су били прешли преко тога када сам рекао да станујемо код ћерке и зета. Онда су се предомислили и вратили ми пријавне листе: да идем „Туристу“ и да платим четвртину боравишне таксе, тј. 30 динара дневно по особи. Тако сам и учинио.

¹⁷⁰ Иво Андрић (1892–1975), књижевник, један од највећих југословенских писаца, члан САНУ, дописни члан ЈАЗ, САЗУ, почасни члан АНУ БиХ, члан Савета федерације. Рођен је у Доцу код Травника, гимназију је завршио у Сарајеву, а словенске књижевности и историју студирао је у Загребу, Бечу, Кракову и Грацу; докторирао је историјске науке у Грацу. За време Првог светског рата хапшен је и интерниран; у Краљевини СХС / Југославији био је у дипломатској служби. Писац снажне имагинације, а истовремено и ванредан познавалац историјских прилика Босне, о којој је најчешће писао; основне су му карактеристике префињена психолошка анализа, дубоко понирање у суштинске проблеме egzистенције и моћ да сугестивном магијом поетске речи дочара и отелотвори људску и друштвену панораму протеклог времена. Његова дела преведена су на готово све европске језике. Добио је Нобелову награду за књижевност 1961. године. Главна дела: романи *На Дрини ћуприја*, *Травничка хроника*, *Госпођица*, *Проклетша авлија*, *Омер-џаша Лаћас*; збирке приповедака *Немирна година*, *Жеђ*, *Јелена, жена које нема*, *Знакови*, *Деца*, *Кућа на осами*; путописи и скице *Сшазе*, *лица*, *йредели*; лирска проза и песме *Ех ропто*, *Немири*, *Лирика*; медитативна проза *Знакови йоред йуша* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 84, 85.

Општински народни одбор је наредио да се одредба о боравишној такси примењује најстроже, и да прве назнаке непријављивања буде 5000 дин. Занима ме да ли ће и Слободан и Бојка заиста морати такође да плаћају за боравак у свом стану.

Вечерас око 9 часова стигли су из Београда аутобусом Дениза, удовица Мике Милошевића,¹⁷¹ Даниног брата од стрица, са унуком Костом Дошеном.¹⁷² Нов друг за Срђана. Тај мали и нас занима. Прву необичну вест је донела Дана. Слушала га је како пева на три језика „Марину“ – на талијанском, на француском и на српском. Тада није имао ни шест година. Када је умро Мика, 16. септембра 1960, његова мајка др Нина вратила се из Париза, где је била на усавршавању. Она и њен муж, др Миленко Дошен,¹⁷³ одлучили су да поново иду у Француску, и да поведу Нану, то јест Костину бабу, Парижанку и самог Костицу, како би се удаљили од места своје несреће. Малог су уписали у школу и чуло се да се тамо истакао међу малим Французима. Завршио је први разред са одликом, као други по успеху у разреду. Када су се вратили, опет је морао да учи први разред, због нашег језика. Неко време је седео са Срђаном у истој клупи. Били су немирни, па их је учитељица раздвојила. Није прошло ни два месеца, управо док је Срђан боловао од гнојаве ангине, од шарлаха и бронхитиса, Костицу су превели у други разред, пошто се показало да је за то способан. Опет је био одличан. Ми смо га једном натерали да нам чита једну тешку басну на француском и видели смо да изговара брзо, лако и наглашава као прави мали Француз. Лице му је врло фино. Око усана му стално титра један враголаст и духовит осмех. Отац и мати су запослени у својим болницама, па се њим највише бави Дениза. Задовољна је што радо чита и што се занима за многе ствари, али му замера што је стално далеко, „на месецу“, изгубљен. Два сата после ручка, пита бабу да ли је уопште ручао. Слабо једе, заборавља, одсутан је. Има лепе грамофонске плоче са баснама, причама и песмама на француском: то му је најмилије друштво. Није без темперамента, пошто смо о Светом Лазару, код Милошевићевих на слави, видели како се свађа и скоро туче са братом од стрица, Милошевићевим сином Микицом.¹⁷⁴ Сваки је, наравно тврдио да је онај други крив. Вечерас смо изишли пред аутобус да их сачекамо, на

¹⁷¹ Милорад Милошевић, Мика Бели (1896–1960), лекар; студирао у Паризу, био професор Медицинског факултета у Београду, управник Инфективне клинике. Фанатик свога позива. Био је ожењен Парижанком Денизом, са којом је родио сина Милоша, инжењера, и кћер Христину, лекара, која се такође посветила инфективним болестима. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 202, 203.

¹⁷² Коста Дошен, професор и директор гимназије, латинист. Син је професора Миленка Дошена и Христине Милошевић. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 77.

¹⁷³ Миленко Дошен, лекар, ожењен Христином Милошевић.

¹⁷⁴ Милорад Микица Милошевић, син Милоша М. Милошевића, унук др Милорада Милошевића и Денизе. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књига 12, 203.

крају Београдске улице (некадашња Римска), и Костица нас је први видео. Били су ту и Томишићеви, код којих ће да станују, у 24 ул. Де Амилос. Отпратили смо их и ушли да видимо собу. Дивна је, али скупа. 1000 дин. дневно за брачни кревет. Госпођа Ређина [Томишић] је велика чистуница, па ће се лепо слагати са Денизом која је исто таква. Томишић [Антон]¹⁷⁵ је благ и вечно насмејан Истранин, док му је жена оштра мала женица, жива ватра, способна за све. Децу држи строго, али је Зденка¹⁷⁶ ипак само врло добро завршила осмогодишњу школу и тешко ће се уписати у средњу економску у Пули. Мала Нада¹⁷⁷ је засад одлична, али се не зна шта ће бити кад поодрасте. Интересује ме да ли ће Костица с њима да се зближи, пошто и он сам има нешто од девојчице. Сутра ћемо их видети, и сваког дана ћемо заједно ићи на купање. Они овде никога не познају.

Ушорак, 3. јули 1962.

Дана је ишла да води Денизу на пијацу – да јој покаже где се шта набавља. Оне се нису купале, већ су само седеле на Пунти, иза баријере где аутомобили морају да се зауставе. То су наша стара места за сунчање и купање. Егон је био са нашима и лепо су се забављали. Денизу и Костицу смо повели код нас на ручак, пошто нису ништа спремали. То је био први наш дужи разговор с Денизом. Она је у кући Милошевића увек тихо пролазила собама. Ретко кад би рекла нешто духовито, обично на свој рачун или исмевајући мужа. О другим члановима породице никада се није изјашњавала. Заједница је очигледно никада није очаравала, али је ћутала за љубав Мике који је много држао до својих. И они су ћутали све до Микине смрти. Више од тридесет година нико није знао какво је право стање међу њима. Данас је Дениза проговорила пред нама, сасвим отворено. Рекла нам је вероватно више него икоме.

Имала је 16 и по година када се, у Паризу, удала за Мику, који је тада, 1923, имао 27 година. Био је завршио медицину. Она је имала само сестру. О њој се много никада није знало. У Његошевој улици, Чика-Милош [Милошевић] је врло лепо примио. Волео је Француску и Французе, као некадашњи одборник Београда и начелник министарства привреде, имао је легију части, и сматрао је за част што му је прва снаја Францускиња. Стрина Христина [Милошевић], велика Српкиња и православка, конзервативна и богаташица из Кладова није била задовољна што је

¹⁷⁵ Антон Томишић, пријатељ Милана и Дафине Дамњановић.

¹⁷⁶ Зденка Томишић, кћерка Антона Томишића из Ровиња.

¹⁷⁷ Нада Томишић, кћерка Антона Томишића из Ровиња.

старији син узео странкињу, без школе и сиромашну. Ни брат Љубиша [Милошевић]¹⁷⁸ није био одушевљен, али је ћутао, јер се и сам оженио на сличан начин. Сестре Јелица-Беба и Нада биле су сувише младе да би се усуђивале да суде. Како се нису удавале, Денизина и Љубишина деца су им била и брига и забава. Особито су се много посветиле Микиној деци, пошто су заједно становали. Дениза се жали да никада није била сама с мужем и децом. А деца су касније изјављивала да их је љубав тетка гушила. Када су се настанили у Светосавској улици, изгледало је да ће се ослободити Христинине тираније и теткинског старања. Али оне су правиле питање чим неко од њих пропусти један дан да не иде у Његошеву: „Камо вас? Отпадили сте се!“ И стално би једна од девојака долазила. Никада сами, никад слободни. Све је било још горе када су се после бомбардовања, које је срушило кућу породици Милошевић, одмах до кућице [Љубомира] Љубе Давидовића, населили сви у Франкопановој 19, која је после била улица Првог маја. Љубиша и Деса (са Надицом и Јелицом) били с једне, Христина са девојкама, Дениза и Мика са децом на другој страни I спрата. У Љубишин стан нико није улазио, јер Десу никада нису примили као достојну снају, она је то знала и враћала им равном мером. Али у Денизин стан су сви продирали као у воденицу, без устезања, чак без куцања. Дању и ноћу, кад се ко свлачи или облачи, кад ради или кад једе: и младима и старима је било свеједно, „Врло важно!“ реаговао би Љубиша када би Денизу затекао збуњену у неглижеу. Тетке су после тврдиле да су оне „подигле ту децу“: то уверење им је давало право на сваку интервенцију. Нису се удавале, свог живота нису имале, и „та деца“ – особито Денизина, била су им све. Мика је имао јак породични нагон, и никако није разумео зашто Францускиња не воли ту заједницу: – Шта ти раде?“ Кад би избио мали сукоб, он је стишавао. После чика Милошеве смрти био је шеф породице, од мајке није хтео да се одвоји, сестре није журио да уда, нити им је давао прилике да кога упознају, нити их је изводио. Сав је био заузет својом медицином. Дениза је ћутала и трпела.

Није се скоро ништа променило када су се Милош и Нина истог дана венчали. Годину дана су чак сви заједно становали. После су Милош и његова Беба отишли под засебан кров, али су до Микине смрти ручавали код њих. Нина и Миленко су још и данас у старом породичном кругу. Обе стране спрата су се спајале само о слави, Лазаревој Суботи и сутрадан, на Цвети. Примали су у Христинином и Микином делу, а оба свечана ручка, са много гостију, били су у Љубишином стану. Ту је једно време била и Микина ординација, када се појавила опасност да им убаце неког станара.

¹⁷⁸ Љубиша Милошевић, син Милоша С. Милошевића, инжењера из Рготине код Зајечара, сина проте Стевана. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 203.

Дениза данас искрено и отворено каже: та слава је била по форми манифестација слоге и љубави, пред светом: сви су правили љубазна лица према другима и међу собом; уствари, сви су једва чекали да се церемонија заврши, и да се свако повуче у свој кут. Комедију су играли и даље пред другима. Ни ми из шире породице нисмо ништа знали о пакленим односима који су ту владали. Микина смрт је дошла као гром. Нико је није очекивао, нико није био спреман да организује нов живот. Стринина пензија сасвим мала, Нада нешто зарађује као благајник у некој апотеци, Беба ништа није учила нити је икада зарађивала, као ни Дениза. Све рупе је Мика попуњавао.

На Љубишу се никада није могло рачунати. Бог свети зна од чега они живе, а добро живе. Он нешто петља с Енглезима и Американцима: неко осигуравање и реосигуравање. Тек од пре неколико година он је запослен у неком техничком бироу. Нико не зна шта он ради. Технику је почео, није испите полагао. Дуго се, после очеве смрти, бавио продавањем угља, и као да је добро пролазио. Облачио је и изводио три жене; школовао две кћери. Сада су сви скромнији, али увек им је лепо. Он се држи Кладова, и вероватно је дуго добијао од бабе. Можда је и нешто злата имао. Њега су сви волели и мазили. Трговина му је била средство, циљ политика. Себе и данас замишља као министра. Кандидовао се у кључном срезу 1935. и добио је један глас. То му није убило углед међу демократама, јер га је чика-Љуба такође мазио. Прошле године је обе кћери одвео у Лондон, сместио их и оставио. Оне се сада саме сналазе: као да су паметније и способније од оца. Он је читао буквицу [Божидару] Боки Влајићу¹⁷⁹ и неким другим емигрантима: Они живе ван стварности, у илузијама и празним надама. Стварност је у земљи, у држави Југославији. Ако дође до промене, неће они играти улогу, него он и други који су остали с народом...

Такав Љубиша – самопоуздан, уображен, свезналица – нервирао је Мику до највећег степена. Нису никада разговарали, увек су се свађали. Мика је тврдоглав, са уским и стручним, медицинским хоризонтом, али воли свој посао и познаје га. Воли да се меша у све, има своја мишљења, и она су увек супротна од онога што кажу његови саговорници. Дениза формулише, сасвим тачно: *C'est un esprit de contradiction* [То вам је дух противречности]. Она је постизала сагласност с њим на тај начин што је увек тврдила обрнуто од онога што мисли; тада је Мика бранио њено

¹⁷⁹ Божидар Бока Влајић (1888–1974), београдски адвокат, публицист и политичар, секретар ЈСД, сарадник Љубе Давидовића и Милана Грола. Почетком Другог светског рата емигрирао је у Енглеску, у којој је остао до смрти. – Д. Јовановић, *Полишичке усйомене*, књ. 12, 47.

стварно гледиште, и оно се усвајало и спроводило. Нина и Миленко то нису умели, и зато је долазило међу њима и оцем непрестано до сукоба. Највише због медицинских питања. Млади су имали своје погледе и бранили их страшно; Мика се држао старих метода, а пркосио је и за инат. Ми смо једном, у нашој кући, присуствовали једној сцени између професора и двају ђака. Али смо тек данас сазнали да је долазило до правих ломова. Миленко је амбициозан и много зна, упућен је у најновије ствари, и бацао је чифтета, на која Мика Милошевић није навикао. Нина је такође пркосила оцу и слагала се с мужем. Све се погоршало када се проф. Коста Тодоровић повукао с положаја управника Инфективне клинике и када је Мика заузео тај положај. Поштен, педантан, пркосан и прзница, он је постао мета свих критика. Колико су му болесници били захвални што је увео ред и правилност толико се особље окренуло против њега. Хтео је о свему да буде обавештен, ништа да не фаворизује, никакву неправду да не пропусти. Страшно се трошио и замарао. Није запуштао ни своје пацијенте по граду. Свакоме се одазивао, а ни предавања на факултету ни испите није занемаривао. С Нином је направио погрешку: са очне клинике где се специјализовала код Аћима Марковића узео је себи и увео је у инфективне болести. Добро је мислио, рђаво урадио. Она је обавештена о свима противтужбама. Није хтела да се замери колегама, није могла да повлађује оцу. Почела је да сумња у његову памет, па и у његово знање све више се говорило о склерози, наравно само у најужем кругу: између Денизе, Миленка и Нине. Сам Мика [Милошевић] је признавао да опада у својим физичким моћима, али га је Дениза уверавала да то није ништа, само ако се сачува интелектуално и морално. Сада, када све узме у обзир, долази до страшног закључка, који је само нама смела да саопшти: „*Il est parti à temps*“ [Отишао је на време]. Брукао би се све више, и имао би жалосну старост и бедан крај: Овако...

Сахрана Микина обавила се некако. У кући су имали 80.000 динара, таман колико је било потребно. Сукоб је експлодирао чим се поставило питање даће. Дениза је била одлучно против сваког једења и пијења за његову душу. За чика Милоша је помагала да се спрема, јер није смела да се противи том варварском обичају, али за Мику неће то да чини по цену живота. Знала је да ће Христина наваљивати, јер она држи до свих верских формалности, али се изненадила да су девојке постале толике цепидлаке у погледу обреда. За четрдесет дана је био прави лом. После су се свађале око тога где која од њих има да ставља цвеће на гробу. Дениза је ишла сама и метала на крст. Девојке су долазиле за свој рачун, премештале њено цвеће. „Није то само твој гроб. То је пре свега наш гроб. Ти имаш своју децу, а ми имамо само тај гроб.“ Таман се решило чија је мала кухињица, и инсталирале се две гарнитуре, и сада је гроб постао предмет спора.

Отимале су се о мртваг Мику. Свака страна га је хтела за себе. Дениза је тврдила да је кухиња, једва метар и по у квадрат, њена, али да им допушта да и оне ту кувају. Оне су одвраћале да она ништа није донела и да ништа није њено, али нека се и она служи!

Права битка се не води између Денизе и девојака, већ између Наде и Нине. Једна и друга су темпераментне, интелигентне и пркосне, једна и друга се презивају Милошевић. Нада је говорила рђаво о Денизином пореклу, о кући из које је Мика извукао, и Нина јој је забранила једном за свагда да говори о њеној мајци. Са стране је у бојно поље упадао Милош и свађи давао снагу свог младог ауторитета. Он је способан инжењер, ради на великим објектима – хотел Славија на 20 спратова, хидроцентрала на Ђердапу – добиће леп стан, има великог сина, независан је. То стрини најтеже пада: први унук је устао против куће у којој се испилио. На Нину се жали што критикује мртваг оца, а видело се какав је био погреб, величанствен, какви говори су држани, какве академије приређене. За све је био велики човек сем за своју децу, особито за ту Нину која му све дугује. Склон увек да претера, Љубиша је ишао још даље: Нина је убила свог оца, сада хоће да убије и бабу и тетке и све њих...

Миленко и Нина су нашли да је најпапетније да Денизу поведу са собом у Париз, заједно са малим Костицом. Њих двоје су становали свако у својој болници, дечак је смештен у један колеж, а Дениза је добила на располагање стан неких пријатеља Француза. Најпре је у многим просторијама чамовала и чамовала са својим јадом. Убијала је несаница. Пензија се споро регулисала. Није долазило ништа из земље. Нити је она коме писала. Била је на терету деци. Милош и Беба слабо су се јављали. Одлучила је да се запосли. Тако је прошло девет месеци. Сваке недеље, некад два пут недељно, виђала је Миленка и Нину, као и малог. Одлазила је касније и доводила га себи. Он је брзо избио у прве редове међу Францусчићима. Око Божића почела је да размишља о будућности. Пред Ускрс сетила се свега, особито славе и породице. Писала је Христини једно топло писмо. Видели смо га у своје време у 19, Првог маја. Тамо су то схватили као покајање и признање грехова које је Дениза починила према њима. Она данас каже да је увидела да не може остати у Француској, да мора и да треба да се врати у Југославију, где је стварно цео њен живот. Христину је, вели, увек поштовала и хтела је да јој колико толико ублажи бол. Одиста је била код свештеника и исповедила се, да би се причестила. У Београду су сумњали у њене намере, зато што је Милош почео да говори о новом стану који мајка и сестре треба да нађу за себе. Оне су схватиле да је то порука из Париза, као и то да Милош не дође на Лазареву Суботу и да не слави с њима. Оне су нам рекле да оне неће никуд одавде, а коме се не свиђа и нека тражи боље. Дениза данас тврди да је она носилац

станарског права, после мужа, али да нема ништа против да *оне* остану у кући. Вратили су се из Париза и почео је нов период.

Нас двоје и Бојка били смо тек сада у тешком положају. Кад је Мика изненада умро, Дана и ја нашли смо се у Ровињу. Послали смо телеграм и писмо. Бојка је била на сахрани. Није још ништа знала о несугласицама у породици Милошевића. Најпре је чула Нину, љуту као курјачицу на све, особито на Наду. Испричала нам је своју недоумицу кад смо се вратили. Онда је Дана чула другу страну: оптужбе против Денизе, још више против Нине. Мени је говорио Љубиша, опет оштрије нападајући Нину. Стрина се жалила нарочито због критика упућених на Нинину адресу. Стално је понављала како је пратња била велика и како су га сви величали. То је био одговор на Нинине и Миленкове оптужбе. Све три су тврдиле да су досада ћутале, да су штеделе Мику, али да ће сада говорити. И говориле су. Ми смо били много обавезни Мики, јер се увек одазивао на сваки наш позив, ревносније чак него мој рођени брат [Александар] Аца. Дана се њему лакше и обраћала. Бојка је опет друговала са Нином и Миленком. Ми смо одувек били у најбољим односима са свима Милошевићима. Они су волели Дану, поред ње су пазили мене, а Бојку су звали Бопче и уживали су у њој као првом детету нове генерације. Шта да радимо? Кад слушамо једну страну, чинило нам се да је она у праву. Бојка је једина чула и другу. Само је ћутала, јер је знала колико смо везани за стрину и девојке кад је дошла прва слава за коју су примали, то значи 1962, ми смо пре подне били код стрине Љубише и девојака, а по подне код Милоша и Бебе, где је била и Дениза. Пре тога смо направили посету Денизи, Нини и Миленку. Били су пријатно изненађени пошто су веровали да ми све одобравамо другој страни. Дениза ни једне речи није рекла о сукобу. Са нама је о свему говорила тек данас. Анализирала је највише Наду и Љубинку. О стрини мало, колико да обележи њену тиранију. Остала је удовица са 55 година (баш као и Дениза) и сматрала је себе шефом породице. Тражила је да јој се долази и да све буде по њеном схватању и према православним традицијама. Али Дениза је за то имала разумевања, под условом да се од ње лично не тражи да учествује у парастосима и даћама. Нада, то је друга ствар: она је дрска, насртљива, тврдоглава, права сестра свога брата. Није помињала увреду коју је њој нанела помињући кућу из које је Мика [Милошевић] извео. Ми смо од самог Мике знали да је он њу узео младу, неку и невину: он никада није дао сенка да падне на њу. Бебу нико не дира, мада је она исто тако оштро против снаје и братанице. Још мање неко узима у уста Миленка. Он је на страни таште и жене, али ништа не говори. Довољно му је његовог јада. Вратио се из Француске, наишао на љубомору, комунисти му не даду да напредује. Огорчен је и очајан.

Среда, 4. јул 1962.

Хладно време не допушта да се купамо. Седимо на улазу у Пунту Коренте и разговарамо док се деца играју. Срећом, са нашима је Егон, па смо мирнији: Сада су на реду млади: [Дошен] Миленко и Нина, Милош и Беба [Милошевић]. Тај разговор је лакши, јер Дениза их све воли. Истога дана, пре осам година, постала је и ташта и свекрва. Прво њено дете, Милош узео је за жену своју пријатељицу коју сви зову Беба. Њена мајка је дуго живела у Америци, и сада је поново тамо. И она и отац су негде из Баније. Тај отац, Стева, је безначајан човек, док је мајка, изгледа, паметна и енергична жена. Беба је на њу, интелигентна, вешта, сналажљива, отворена. Нама се раније чинила сувише љубазна и неискрено предусретљива. Дениза међутим хвали њено добро срце. Каже да је Мика јако волео и њој се доста поверавао, више него сину. Милош је био општи миљеник: прво унуче, умиљат, леп, висок, витак. Оженио се по својој вољи, као и други Милошевићи, чудно, помало неприлично, али Беба је умела све да задовољи. Неко време је радила код Мике као нека врста медицинске сестре. Ми смо је виђали ретко, само о Лазаревој Суботи, односно на Цвети, пошто смо ми увек долазили другог дана, када није званична слава. Ја сам је сретао и у чекаоници француске школе: она је доводила свога Микицу, ја Срђана. Умела је медено да се насмеје и да кликне: Чика Драгољуб! Милош је нешто крући, бар пред нама. Дошао је свега једном нашој кући, кад смо тражили инжењерски савет о задњем делу зграде који се слегао. Довео је и једног колегу, на конзилијум. То је било 1959. или почетком 1960. Чули смо да је добар инжењер, и да уме да се зближи с радницима. Посетили смо њих двоје свега једном, овог пролећа, кад су први пут славили за свој рачун. Милош је врло привржен мајци и она се у великој мери због њега и његовог сина вратила из Француске.

То јој Миленко замера. Он је био готов да остане још у Паризу и да тамо ради. Поверио се Бојки у том смислу: „Ето, мама критикује Милошевиће што су тако тесно повезани, а и она не може да се одвоји од сина!“ Тако је лепо успевао у Француској, још боље него у Енглеској, где је био пре тога. Чувени хирурзи су му поверавали деликатне операције. Добро су га награђивали, тако да је могао да школује Костицу и да уштеди за један ауто *Peugeot*. Нина је такође била дивно примљена. Мали се одликовао. Али Дениза се осећала усамљена и изгубљена у свом Паризу. Није имала ни друштва ни родбине. Само један месец је остала незапослена, па је осам месеци радила, али њена домовина, сада Југославије је вукла себи. Миленко се против своје воље одлучио. Имали су тешкоће, због аутомобила, са Талијанима, али је горчина наишла тек на

Југословенској граници. Сиктао је од беса на помисао куда иде. Волео је своју хирургију, али је знао да не може да напредује. Није комуниста, не уме да савија кичму. Што је најгоре, изазива љубомору својим знањем језика и познавањем струке. За све се обраћају њему, а не дају му титулу доцента. Сада је само асистент и не зна колико ће то остати, док незналице постају доценти и професори. Већ на граници му се згадио поступак цариника. Сваки шраф на колима су одвртели тражећи шверц. Али и то неуљудно понашање, сумња, неповерење, скоро мржња. Место да су захвални што им се враћају два млада и способна лекара, и једна отмена Францускиња. Мало се откравио тек у Љубљани, где је нашао нешто новца, да плате ручак и преноћиште, јер нису рачунали са задржавањем на Сежани и на другом граничном месту одакле су их Талијани вратили, због кола. У Загребу је било још боље, јер га тамо знају и цене. Дениза каже да је Миленко врло способан, али да га амбиција чини огорченим. Тај млади Личанин је од оца Косте, филолога са грчким и латинским, – наследио радљивост, али нема његову скромност и његов филозофски мир. Од мајке је добио смелост, енергију и велику амбициозност, сигурност у себе је увек имао. До те мере да се у почетку облачио немарно, чак боемски. Уколико више успева, особито у Лондону и Паризу, све већу пажњу обраћа на своју спољашњост. Сада више ништа није довољно добро за њега. И мени је пало у очи његово лепо одело са скупоченим краватама. Приметио сам, приликом наше посете Денизи овога пролећа, да је горак. Нема више његових шала, не имитира више Т. доброћудно, него се руга, скоро режи. Мрзи, што раније није чинио. Чак се рђаво изражава о француским комунистима и њиховим пријатељима. Изненадио ме је презир са којим је говорио о Жан-Пол Сартру, о његовим идеолошким метаморфозама, па и о његовој физичкој конституцији. То је ругоба, чика Драгољубе, кепец са огромном главом; ви сте џин према њему!“ То је за мене био нов Миленко Дошен. Сада сазнајемо од Денизе да се често сукобљавао са Миком због медицинских ствари, и да га Мика није волео. И према Нини се хладио, мада је пре у њој гледао свог наследника. Она је њему за љубав отишла у инфективце, али је ту доста показала, јер воли посао и болеснике. Недавно је Коста Тодоровић телефонирао Денизи да похвали један рад који је Нина читала у Лекарском друштву: „То је права теза, и ја сам поносан што је она код нас, као кћи Мике Милошевића.“ Она ни издалека нема Миленкову амбицију, још мање његове претензије да буде велики оператор и научник. Он је ту скоро извршио, први у Југославији, необичну операцију. Да је комуниста о томе би се писало у новинама и доносиле би се слике лекара и болесника. Нина је само добар лекар – клиничар, као њен отац. А фина је и са много укуса, као мајка. Темперамент је добила од оца. Није до те мере контрадикторан дух, али је свађалица, љута, нестрпљива. Она је

главни борац за мајку и њен углед. Колико је пажљива с болесницима толико је нервозна са својим сином, па га је оставила скоро потпуно Нани, то јест Денизи.

О свим тим младима смо причали под боровима на Пунти, пошто је било хладно за купање. На повратку, неко је поменуо сестру госпође Дошен, Вуку. – „Ах, Вукче, како је зове њен зет Дохчевић!“ Пошто смо већ доста знали о њему, заинтересовали смо се за односе између Вукче и њега. Он је натерао да замени свој стан за једну собицу у лепој Дохчевићевој кући и за четири милиона. Она од пара није видела ништа. Сада јој саопштава зет да и у његовој кући нема ничега свога и да може да је избаци кад хоће. Чак су јој он и његова мати претили да ће је задавити и да нико неће знати како је умрла. Питамо како је дошло до те женидбе. Дениза зна целу историју. Душан Дохчевић је најпре хтео да узме Миленкову сестру Светлану [Дошен]. То би му, уосталом, била трећа жена. Да би јој се приближио, причао је професору Кости Дошену да му због неког научног рада треба превод извесних латинских или грчких текстова. У кући је видео да су Дошенови фини али сиромашни људи. Његов отац је, затим, био киван на старог Дошена што га је, као начелник министарства просвете, ставио у пензију. Начелник је одиста у своје време ставио свој потпис на један указ, али појма није имао о коме је била реч. Душан је у кући упознао Светланину тетку Вуку [Дошен], и сазнао да има леп стан, можда кућу. Вука је опет налазила да њена кћи, зрела девојка, треба да се уда и у сваком момку је гледала могућног зета. Душан је то разумео и више се удварао мајци него кћери. Брзо је почео да јој тепа и да јој говори ти. Када је велика кућа Дошенових дошла у опасност да буде национализована, он је извео „операцију Вукче“. Сада би хтео да је се отресе. Ми у свему томе не схватамо улогу ћерке. То је чудно створење. Она све трпи. Чак и то да њен муж има посебне односе са служавком. Дениза зна појединости. Муж и жена спавају одвојено, пошто је дошло дете. Служавка спава у његовој соби за рад. Он тобоже ради до два сата после поноћи. Његова жена све то трпи јер се боји за себе и за своју мајку: куда ће ако их Дохчевићи избаце, као што су учинили са првим двома снајама?! Суседима већ причају да је Вука луда и да у својим наступима прича како они хоће да је убију. Свашта може још да учини лукави и грабљиви Македонац. Нека Миланка заврши започети „посао“, и нека мени нешто исплати за преведену књигу о производњи обуће у Француској, па никада ништа с њим. А ваљало би га разоткрити. Само ко ће с тим да прља руке!

Решили смо се да ровињски одмор искористимо да се сликамо нас двоје и са унуком. Договорили смо се са Србијанцем Рајком (Влахом из Кучева) да дођемо данас у пет. Страховита киша је већ почела да лије кад смо били пред његовом радњом у Београдској улици (раније *via di Roma!*) Рајко је дошао тек у четврт до шест, изговарајући се на плусак. Ми смо журили, јер је Дана за шест позвала на кафу госпођу Бојку Сарић, мајку

гђе Милесе, Слободанове колегинице и иницијаторке, заједно с њим, за ровињску авантуру са становима у Масато 4. Стара нам прича о свом мужу Вељи [Сарићу], ликвидатору Врачарске задруге браћа Вељковић (др Воје и Јове, и синовца Воје), код којих је радио 46 година. С муком је нашла сведоке за вишу трговачку академију у Бечу и за 34 год. рада, тако да јој је пензија само 14.000. А има десеторо унучади, једно праунуче, са 4 кћери и сином, зетовима и снајама – свега 20 рођендана сваке године... О свакој кћери је причала посебно, па и о неколико унука. Са сваким дететом и сваким унучетом напредује, болује. Са јадном Ољом исто тако, унуком њеног брата, умрла је у 17 година. Мала је била загрејана за наш клавир и за комунизам, али је туберкулоза отерала на Голник. Тамо је лежала заједно са Јованком-Јоком Будисављевић.¹⁸⁰ Болесници су се питали зашто Јока добија тако богате пакете и што је посећују тако отмена господа. Све је разумела тек када је 1952. видела у новинама на слици као Титову супругу. „Мама, види, Јока је постала маршалова жена!“ – Стрептомицин је у то време био 1000 дин. грам. Апотекар из Америке је наредио да узме 60 грама, али она је примила 260. Срце је ослабило. Мала се често држала за леву стану и имала болове. Један кардиолог рекао је оцу да је девојчица пушта и бесна и да јој требају „батине, а не лечење“. Када се мала поново жалила на срце, отац је консултовао другог кардиолога. И он је дао исту дијагнозу. Трећи је био сличног мишљења. Два дана после његовог прегледа, Ољица се срушила на свој обожавани клавир и умрла је. Отац је био довољно присебан да телефоном позове сва три кардиолога да дођу хитно, и показао им је бесну девојчицу којој су батине потребне, а не лечење.“ Стара госпођа дивно говори. Милина је слушати.

Четвртак, 5. јул 1962.

Ноћас је пала велика киша. Време је хладно. Нема ни сунчања ни купања. Дана и пре и по подне ради у кући, јер се приближује 10, кад треба да стигну моја сестра Нада са Демом [Деметром Димитријем Бенићем] и њиховим унуком Микицом. Хтела би да све буде чисто и уредно, после зимске запуштености. Талијанка Марија је, као и сваке године, опрала подове, али прозоре и друго Дана је задржала за себе. Ја сам извео Денизу у шетњу, са децом већ пред подне. Обишли смо високи плато са црквом свете Еуфаније, популарне Фуље, гледали да ли се окреће према Италији, да наговести лепше време, али она и даље забринута гледа свој туробни град. Затим смо сишли на Монте, где сам показао Денизи два-три места згодна за купање. То јој се учинило чистије него испод баријере на Пунти, где се деца упрљају црвеном земљом. Али је тешко приступачно, а кад је

¹⁸⁰ Јованка Јока Будисављевић (1924–2013), супруга председника Југославије Јосипа Броза Тита, од 1952. до његове смрти 1980. године. Имала је чин пуковника.

лепо време – пренатрпано је. Све сами Мађари и Мађарице. Одвео сам их и до парка, затим до [нечитка реч] рудника, управо њихове дирекције, и до Мирне, фабрике конзерви сардине. Вратили смо се пречим путем иза Мирне и упали у горњи део њихове улице *De Amiris*, који изгледа као право село, са шталом, стоком и балегом. Није веровала да се ту одмах налазе црква и школа и да настаје право средиште Ровиња.

Поштар је донео 50.000. То је Бојка послала моју пензију, пошто је одбила 5.000 за Шустерову Дану, а додала 15.000 за храну њеном сину док је током јула са нама. Стигле су париске новине *Les Echos*, од Жана Бајеа, које је поштар преусмерио овамо. И писмо од Маце Спасић којим захваљује за *Нови Анџеј*.

После подне шетамо сви и Дениза нам прича о својих осам месеци рада у Паризу. Дана је нешто чула о њеним читачким бравурама, али за мене је све било ново. Миленков познаник, југословенски емигрант, млади Хистић, из велике породице државника и дипломата, успео је да уђе у *Monde* и тражио је некога ко би читао француску дневну штампу Американцу Брадфорду. Овај је раније био један од шефова агенције Јунајтед прес. Услед глаукома, ослепео је најпре на једно, затим на друго око, а није могао да живи без новина. Више није радио за Агенцију, није ни могао ни морао, пошто је имућан. Ипак је, каже Дениза, имао често пословне разговоре и састанке. Пратио је курсеве на берзи, и вероватно је куповао и продавао разне папире. Она је долазила сваког дана по подне и читала му један по један од десетак листова по четири, па и пет часова без прекида. Брадфорд је добро знао француски, али је ипак захтевао да му се чита разговетно. Морало је бити и брзо, јер је поједине чланке хтео да чује у земљи. Највише је полагао на *Монд* и на *Фиџаро*. Од партијских листова потпуно је одбацио *Иманиџе*, јер је мрзео комунисте и тврдио да увек зна шта они о чему мисле и кажу. Једном или два пута покушали су да растумаче [*Le Canard enchaîné*] *Канар анишене*,¹⁸¹ али то је ишло врло тешко и за саму Денизу, јер има пуно игара речи и алузија које она никада није разумевала.

На Брадфорда смо дошли овако. Ја сам добио пакет са *Les Echos*, па сам хтео да покажем Денизи његову необичну формулу. Унапред сам утврдио да она тај лист сигурно никада није видела. „Чудило би ме, јер сам неколико месеци читала свакодневно по десетак новина“. Кад сам јој показао, испало је да тај лист одиста није познавала, иако излази већ 54 године. Чула је за породицу *Serven-Schreiber* и то да су они против Де Гола. Мислила је на *Ексџрес* који такође издаје један *Serven-Schreiber*, у коме

¹⁸¹ Француски недељни сатирични лист.

сарађује Пјер Мандес-Франс.¹⁸² Мене је занимало да чујем што више о том Американцу који се настанио у Паризу и не миче одатле, никако не одлази у Америку. Подсетио ме је на јунаке из романа Хенрија Џејмса и хтео сам да видим једнога из живота. Брадфорд је био човек шездесетих година, у пуној снази. Био је ожењен Американком и од ње добио дете с неком маном, које је, срећом умрло. После је узео нашу Црногорку, Марину [Радовић], кћер Андрије Радовића,¹⁸³ некадашњег Николиног¹⁸⁴ председника владе. Он за њу чини много. Лепо су намештени и облачи је раскошно, али не излазе нигде у друштво, јер он крије своју болест. Не примају скоро никога. Марина живи као у златном кавезу. Дениза јој је добро дошла, да је мало забави. Ишла је у неколико махова у Америку, али без мужа. Путем брака је постала америчка држављанка, али то би могла остати само ако би сваке године или сваке друге, боравила неко време у Сједињеним Државама. Пошто то није могуће, нашли су ово решење: Марина је затражила и с великом муком добила француско држављанство. Требало је много труда, великих интервенција, безброј ручкова и вечера, накита и поклона: „Никада нико није тако скупо платио да постане поданик француске републике“ – говорила је Марина. Научила је енглески да би мужу пре подне читала два или три америчка односно британска листа.

Брадфорд је често имао наступе тешке нервозе. Тада би грдио Американку што рђаво прима његова телефонска писма, а и Дениза је добила неколико прекора да је незналица, да не разуме ствари итд. У нормалним приликама, био је њоме врло задовољан. Дивио се њеном

¹⁸² Пјер Мандес-Франс (Pierre Mendès-France, 1907–1982), француски политичар и државник, био је лидер левог крила Радикалсоцијалистичке партије. У току Другог светског рата, до 1942, био је у Покрету отпора, а затим се пребацио у Лондон и борио у бомбардерској групи „Лорен“. Први мандат за састав владе добио је 1953, а други 1954, када је и добио већину и саставио владу. Заслужан је за окончање рата у Индокини. Влада му је оборена већ 1955, на решавању привредних проблема; у јануарским изборима 1956. склопио је споразум са Социјалистичком партијом, у влади социјалисте Ги Молеа постао је потпредседник владе; због размимомлажења у спровођењу програма владе, а нарочито о питању Алжира, дао је оставку у априлу 1956. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 574.

¹⁸³ Андрија Радовић (1872–1947), црногорски, српски и југословенски политичар. Као члан Народне странке залагао се за парламентарну демократију; био је председник владе Црне Горе 1907. и у избеглиштву 1916–1917. У избеглиштву се одвојио од краља Николе, и тамо издавао лист *Уједињење*. Радио је на стварању Југославије. После ослобођења 1945. уживао је одређену државну помоћ, али није узиман у власт. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 279.

¹⁸⁴ Никола I Петровић (1841–1921), књаз Црне Горе у периоду 1860–1910, а краљ од 1910. до 1918.

јасном читању, дивном изговору, лакоћи с којом је скраћивала најтеже текстове. Позивали су је с времена на време да вечера с њима. Марина јој је давала на шивење или преправку своје хаљине. Када је одлазила, платили су јој за два месеца место за један. То је уосталом било скромно: 20.000 старих франака месечно. Брадфорд је признавао да је то мало, али није повећавао. Црногорка је била шире руке.

Петшак, 6. јул 1962.

Продавачица млека и хлеба Лина коју сам волео да слушам како говори талијански, мада је врло оштра и често нељубазна, особито према Словенима – направила је нов распоред: да они који чекају стану једно иза другог, излазећи и на улицу. Тако су њени снабдевачи могли слободно да пролазе са сандуцима и кантама. Ја сам стао последњи, када неки крупан човек изиђе и упита ме да ли хоћу млека и колико. Узе ми посуду из руку и оде напред на своје место. Кад је изишао, упита ме доста грубо: „Познајеш ли ти мене?“ – Нисам га познао. Био је то Вита [Витомир] Вукосављевић¹⁸⁵ из села Коњевића код Љубића, кога смо кандидовали за председника општине у септембру 1936. Ја сам ишао по селима да агитујем за њега. Био је изабран. На збор удружене опозиције, у марту 1938, довео је у Горњи Милановац велики број сељака, са заставом на челу. Оженио се Јованком Бошњаковић, професорком коју је Љубица Вуковић,¹⁸⁶ њена пријатељица, звала „моја Жана“. Ја сам је видео свега једанпут, у Чачку или у Београду. За време окупације, Вита се мало компромитовао с четницима, па је после морао да се изјасни против мене. Жана је брзо постала члан Партије и добила место директора гимназије. Године 1947. обоје су прешли у Београд. И Вита је ушао у Партију. Имају такође и стан у Ровињу. Он зна за лицитацију чија жртва је требало да буду Слободан, Максимовић и Живанић [Јован].¹⁸⁷ Каже да је био синоћ код председника општине, и да му је речено да уговор о закупу за десет година

¹⁸⁵ Вита Вукосављевић, дипломирани правник, адвокат, управни чиновник, леви земљорадник. Био је опозициони председник општине у Љубићу, изабран 1936. После ослобођења 1945. постао је комунист. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 52.

¹⁸⁶ Љубица Вуковић Тодоровић, доктор правних наука. Сарађивала је са левим земљорадницима, због тога је била хапшена и осуђивана, као и због мужа, четничког руководиоца Жарка Тодоровића. Писала је о сељачком покрету, а бавила се и превођењем, под својим именом, и као Љ. Јеленић, првенствено за техничаре, а превела је и *Рајне мемоаре Шарла де Гола*. Гл. дела: *Свесловенство Стјејана Радића, Хрватски сељачки покрет браће Радић*, књ. 1. *Сељачки покрет: Анџун Радић*. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 51, 52.

¹⁸⁷ Јован Живанић, комерцијалист, припадник десног крила Савеза земљорадника; док је студирао у Загребу, био је присталица Земљорадничке левице. Радио је дуго у Главном савезу српских земљорадничких задруга. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 93.

остаје на снази, с тим да ће сви који не станују преко целе године у Ровињу морати да плаћају боравишну таксу: 120 дин. дневно, или $\frac{1}{4}$ од тога ако су службеници, радници или пензионери. Вита се још више раскрупао, испали су му многи зуби, а вештачке није наместио. Каже да је у комисији за полагање државног испита у I београдској гимназији, и да ће Бојка вероватно код њега полагати државно уређење и организацију власти. Дана каже да то не значи да ће бити пажљив према Бојки: „Комунистима ништа не верујем, а он ће се, као наш отпадник, још бојати да буде и непристрасан према ћерки Драгољуба Јовановића. Боље бисмо прошли код неког правог комунисте.

Субота, 7. јул 1962.

Сунчамо се на природним плочама Пунте, пошто нећемо да плаћамо 80 динара по особи за барку до Катарине и натраг. Ровињци су много добили од природе, а скоро ништа сами нису урадили. Купамо се, а деца се забављају с гуменим душеком који је Дениза донела из Београда. Она нам данас прича о своја два боравка у Соко Бањи. Имала је 25 година кад је Мика водио у госте код његовог пријатеља и колеге са медицинског факултета – проф. др. Драгољуба К. Јовановића.¹⁸⁸ Ја сам га такође мало познавао у Паризу док је радио код госпође [Марије] Кири¹⁸⁹ на радијуму, тада новом елементу. Касније је предавао физику на медицинском факултету. Ретко смо се виђали. Због истог имена и презимена имао је неприлика: збуњивали су се људи да је проф. др Д[рагољуб] Ј[овановић] на слободи кад је јављено да је ухапшен – осуђен. Или су му долазили позиви у полицију или на суд. Добијао је и анонимна писма на основу

¹⁸⁸ Драгољуб К. Јовановић (1891–1970), професор физике на Медицинском и Природно-математичком факултету у Београду; осам година је провео у Институту за радијум Марије Кири у Паризу; основао је, 1927, Институт за радиологију на Медицинском факултету у Београду, чији је био управник до 1964; физику је студентима медицине предавао од 1932. до 1966. Такође, предавао је физику и студентима ветерине, стоматологије и фармације. Од 1945. предавао је физику и на Природно-математичком факултету, где је био шеф Катедре и управник Физичког завода. Осим тога, налазио је време за своја научна истраживања, као и за праћење најновијих дешавања у области модерне физике. Конструисао микрокалориметар за мерење топлоте радио-елемената. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 985.

¹⁸⁹ Марија Кири (Maria Curie-Skłodowska, 1867–1934), француска физичарка и хемичарка пољског порекла; прва жена шеф катедре за физику и професор на Сорбони; оснивач и директор Института за радијум у Паризу. С мужем Пјером открила је радијум и полонијум; после његове смрти открила је радиоактивност торијума и дала основ модерној науци о радиоактивности. Са Пјером Киријем и Антоан-Анријем Бекерелом добила је Нобелову награду за физику 1903, а 1911. сама, за хемију. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 287.

адресе нађене у телефонском именику. Све је примао мање трагично него проф. Драгољуб Јовановић, техничар из Далматинске улице. Овај је добио улицу у Белој Паланци зато што им је израдио водовод, па су многи мислили да су Белопаланчани почастовали свога земљака из Пирота, што се не би слагало са њиховим осећањима. Последњи пут сам видео Драгољуба К. [Јовановића] у нашој улици, када је долазио нашем суседу проф. Милутину Миланковићу.¹⁹⁰ То је било одмах после Другог рата. Атомска енергија је већ показала своје прве резултате. Питао сам га шта још можемо очекивати. „Немојте се изненадити ако после 5 или 10 година буду ишли на друга небеска тела као што се иде трамвајем у Топчидер!“

Дениза нам прича о њему и његовој Мири. Ми смо већ доста знали о њима од Руже, наше Босанке која повремено помаже у кући и чешће замењује Бојку када има часове пре подне. Али сада слушамо о једној Мири тихој, повученој, песимистички расположеној. Она је из породице Милана Трбојевића¹⁹¹ и доста се разликује по менталитету од нашег Параћинца. Њени родитељи су од почетка били против тог брака. И данас нису сварили овог ученог, али припростог Србијанца, који је изишао из сиротиње и никада није научио да буде велики господин. За Денизу је био доживљај сусрет са његовом мајком, женом бистром, али сасвим простом. Стално је причала како су се мучили да ишколују сина, и новац је поштовала као највећу светињу. Није могла да схвати да га млади тако лудо троше. Проводила је лето у кућици изван Бање коју је син подигао. Бавио се радиоактивношћу воде и долазио је током целе године. Једном је Дениза била сама с децом, без Мике. Драгољуб јој је предложио да се нашале с бабом. Рекли су да се млада Францускиња заљубила у једног старог директора гимназије, пензионера, чудака и ненормалног особењака. „Љубав не зна за године“, рекла је Дениза када се стара чудила како може

¹⁹⁰ Милутин Миланковић (1879–1958), грађевински инжењер, професор небеске механике и теоријске физике на Београдском универзитету; потпредседник САН, дописни члан ЈАЗУ; основао катедру за небеску механику на Београдском универзитету, радио у области космичке физике, геофизике и небеске механике. У првом делу *Théorie mathématique des phénomènes thermiques produits par la radiation solaire* дао нова теоријска објашњења распореда Сунчевих радијација на површинама планета и тока климатских промена у геолошкој прошлости Земље. Израдио је и нацрт за реформу јулијанског календара, који је био прихваћен на Свеправославном конгресу цркава у Цариграду 1923; написао велики број монографија, студија, уџбеника и популарних дела. Главна дела: *Kanon der Erdbestrahlung*, уџбеници *Небеска механика*, *Основи небеске механике*, *Историја астрономске науке* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 666.

¹⁹¹ Милан Трбојевић, машински инжењер, доктор техничких наука; 1935–36. инжењер у приватним предузећима; 1936–46. професор средње техничке школе у Београду; 1946. изабран за асистента Техничког факултета у Београду, постао убрзо и доцент, па онда ванредни и редовни професор. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 735.

да воли тога прљавог старца поред „онако дивног човека“ као што је њен Мика. Идуће године су је варали да Дениза воли једног млађег човека, адвоката. То је изгледало већ опасније, и баба никада није остављала Денизу саму. Чувала је њено поштење... Мира и Драгољуб имају два сина. Један је већ у иностранству и као да има успеха.

Недеља, 8. јул 1962.

Водимо Денизу и Костицу на врх Пунте. Тамо су Немци у финим камп-кућицама, као Словенци на Црвеном Отоку и у Ровињу близу станице. За наше на Пунти постоји неки камп. Београд, али ове године не изгледа је много посећен. Говори се о неком омладинском центру који се зида, али ми га нисмо видели. Седели смо у хладовини поред обале недалеко од немачке плаже-камењара и ту смо се купали. То се зове „на цео дан“, пошто смо поред мора и ручали. Предвече су нам се придружили Нана и њен Егон.

Овај нас је изгледа тражио узалуд неколико сати.

Понедељак, 9. јул 1962.

Јутрос сам најзад успео да саставим екипу од три јака човека с колима, да пренесу чамац из конобе, где смо га сместили пред повратак у Београд прошле јесени. Слободанов брат Страхиња [Јовановић] га је упазарио за 15.000, а платили смо 2000 да се убаца у подрум, данас још 2000 да се изнесе и стави на обалу. Дао сам још преко 1000 динара за нов, дебљи конопац. Сада се, нажалост, суши на сунцу: када ће га поринути у море?

Г. Петровић ме је замолио да му откуцам на машини писмо за председника Савеза бораца, Александра Ранковића. Хоће са своја три друга (Наумовић Миливоје, Букмировић и Драган Божовић), који су једини још у животу од комитетског одреда Војводе Вука Поповића,¹⁹² – да прославе 50. годишњицу Нагоричанске битке, која је била увод у Кумановску битку. У писму се 1912. и та битка обележава као прекретница у историји Балкана. Четири комита верују да ће им се придружити преживели ратници из VII и XVIII пука, углавном Београђани, а можда и други учесници. Желели би да им се придруже и људи из Бугарске и Грчке, пошто су тада сви били савезници против Турака. Разуме се, рачунају и на борбе из НОБ. Шта ли ће им Ранковић одговорити, и да ли ће се одазвати?

¹⁹² Војвода Вук Поповић – потпуковник Војин Поповић (1881–1916), чувени комитски вођа „Војвода Вук“, командант Добровољачког одреда. Јуначки је погинуо на положају Груниште, на месту званом Црна стена. – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 1, 114.

И данас су са нама Нана и њен Егон. Главна забава за децу је ових дана гумени душек који су Дениза и Костица донели из Београда. Чуда праве с њим у води. Срђан мене зачикава да се „удварам тетка-Денизи“ зато што јој помажем да носи ствари за боравак у шуми. Синоћ ми је чак рекао, шатровачки, да „трзам на Денизу“. Изговорио је и реч „срамота“. Једва га је Дана уверила да је то најобичнија учтивост, утолико што је *tante-Denise* [тетка Дениза] слаба, са својих четрдесет и нешто кила. Синоћ смо узалуд чекали на аутобуској станици четврту звезду за играње: Алека, сина Вере Шеган-Будимлић, Бојкине пријатељице из Радио Београда. Вероватно ће стићи вечерас. Када још сутра стигне Микица, унук Наде и Деме [Бенић], наша кућа ће се претворити у лудницу.

Нана има 76 година, и тешка је жена, али дивно издржава пут до Пунте и натраг. Данас ми је причала о своме куму генералу Милошу Васићу¹⁹³ и његовој другој жени Зорки Карабиберовић.¹⁹⁴ Прву жену је отерао када ју је „ухватио на делу“. Био је сиромашно и самохрано сељаче. Покушао је да учи права, али није издржао. Отишао је у Војну академију, слушао виши курс и генералштаб, научио неколико језика. Становали су у новој кући где и Сарићи, и генерал је крстио једно њихово дете, мислим баш Егонову мајку Славицу. Васић је понекад изводио „на пиво“ код Славије и млада девојка је присуствовала сценама између генерала и генералице. Зорка је нешто замерала Васићу што гледа туђе жене и понаша се недовољно отмено за његов положај. Овај је одговарао, додуше на француском, да је он „из Космаја, где се виле рађају, а она из шанца, где се легу жабе“. Карабиберовићи су одиста становали на Београдском шанцу, као стара

¹⁹³ Милош Васић (1859–1935), пре ступања у Војну академију завршио прву годину студија на Филозофском факултету. Био је на стажу у Штабу 3. пешадијске дивизије у Линцу, са којом учествује у великим царским маневрима. Преведен је у генералштабну струку 1888; од 1. новембра 1889. наставник је у Пешадијској подофицирској школи, а од 1891. је и у Генералштабу; био је и начелник Штаба Тимочке дивизије, ордонанс краља, в. д. начелника штаба Дунавске дивизије; у српском посланству у Бечу радио је као експерт за Дринско питање; шеф Унутрашњег одсека у Главном генералштабу и професор на Војној академији, војни изасланик у Бугарској, професор Тактике на Вишој школи Војне академије; референт Команде активне војске; министар војни у три владе; дипломатски представник у Црној Гори. Пензионисан је 1903, а реактивиран 1914. У ратовима 1976–78. учествовао је као добровољац. У рату 1914–1918. био је командант Дунавске дивизије другог позива; заступник команданта Прве армије; делегат на италијанском двору при италијанској влади. После ослобођења: делегат краљевске владе у Сплиту; командант Треће армијске области; командант Четврте армијске области, командант Прве армијске области. – Mile St. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd 2004, 298.

¹⁹⁴ Зорка Карабиберовић (1868–1945), друга супруга генерала Милоша Васића; кћерка Живка Карабиберовића, председника Народне скупштине Краљевине Србије и председника Београдске општине (октобар 1879 – август 1884).

цинцарска буржоазија, али она је била врло образована и отмена дама. Нана је говорила Васићу да стално напада жене, али без њих не може да живи. На то није имао одговора...

Скоро цео дан проводимо на Пунти, али увече нам је пресело и одмор и купање и пријатан разговор. Довршавао сам своје кисело млеко када је на наш трећи спрат дошла једна девојка која се представила као Радованчев. Дошла је са малим Нешом, сином Банетовог [Страхиње Јовановић] пријатеља Предрага-Преже, бившег официра, с којим се Бане возио на том проклетом зеленом чамцу, Рб 92. Изјавила је да је њен отац власник чамца и да не жели да га продаје. Ја сам јој саопштио шта сам учинио и колико сам платио да се он извуче из мора, унесе у конобу, а данас опет изнесе из ње – довуче на обалу. Договорили смо се да одмах пишем Слободану [Јовановићу – зету] да ли је чамац купио, коме је платио, и да ли намерава да га купи, ако још није. После тога часа, било је прошло девет, иста госпођица се појавила у пратњи младог господина за кога је рекла да је њен брат, који тек што је стигао из Београда. Он је донео вест да су преговори о продаји прекинути још овог пролећа када се Бане вратио из Ровиња, после суђења у Пули због лицитације неких станова. Прочитао сам им писмо спремљено за Слободана. Томе писму сам додао овај нови моменат, као и њихову тврдњу да весла нису никада била предмет фамозне и фактоматичне купо-продаје. Бане је замесио ствар не може бити гушће. Додајем да власници нису ни његов Прежа ни госпођичин отац, јер сам ја у капетанији јесенас у регистру видео сасвим друго име, име неког бившег професора. Шта ми је требало да се петљам у то?!

Ушорак, 10. јул 1962.

Јутрос сам чамац нашао на обали, иако сам још синоћ однео новац Сплићанину кога зовемо Шјор, а име му је Цвијан. Он је нама на услузи и ми њему, па је он доиста ускоро дошао на обалу. Упутио ме у капетанију да ми се одобри место за барку. Капетан се добро сећа моје раније посете. Чамац гласи на име Ракића, бившег професора. Само он га може продати, ако има документа о својини, или неко коме га је он продао, с тим да тај мора платити казну што га он није регистровао на своје име 8 дана после куповине. Тада сам одлучио да се више не бавим тим чамцем, утолико пре што је Шјор затражио да купим још један конопац од десет и више метара за везивање, пошто ће онај први послужити за спуштање камена у море, место котве. Бићу срећан ако се на овоме заврши та комедија, макар мене стало две хиљаде ово друго преношење...

Данас су деца четврти пут носила на купање гумени душек. Много су уживали, али и доста се препирали и нас секирали. Показали су сваки свој

темперамент и карактер. Егон је најмирнији и најбољи. Он се понаша као прави капетан брода. Највише се труди око душека, али и влада њиме суверено. Ови мали се пентрају по њему као јарићи, падају у воду, отимају се о место. Разлика је очигледна. Костица је много читао и има пуно маште. Дениза каже да он личи на свога деду по оцу, Косту Дошена, професора класичних језика, да увек сањари и да је на месецу више него на земљи. Он замишља чаробну луку, пусто острво, пиратски брод. Обраћа се капетану, тражи да командује промену правца и рапортира о променама које су настале и о опасностима које прете броду и острву. Са Егоном никада не долази у сукоб, уживљава се у улогу млађег официра. Зато је са Срђаном сваки час у сукобу. Они су скоро вршњаци, и већ су се у почетку школске године прегонили. Да је прзница и незахвалник показао је Срђан онога дана кад је Костица стигао из Београда. Био је готов да напусти Егона, с којим се игра већ неколико година. Сада чека с нестрпљењем Микицу, да би ликвидирао Костицу. Он више воли старије него своје вршњаке. Егон је за њега погодак, јер му све чини по вољи, а старији је, може да му буде користан. Занимљиво је да се добро слаже и са Алеком Вере Шеган, мада је он млађи. Али Алек је њему подложен. Док је био код нас у колонији, изгледао је слаб према Радомиру-Радету, сину нашег наметнутог станара Александра Живковића,¹⁹⁵ „просветног радника“. Овај је стално нешто захтевао, тражио да му се донесе ова и она играчка, или јабука и Срђан је све покорно извршавао. Бојали смо се да ће бити слабић. Показало се да још како уме да сеца друге и да се прави важан. Не допада нам се што се много хвалише. Упоређује се са другима, увек у своју корист. Дану нервира што је његово све боље, што све може и све зна. И ја му то замерам, али се радујем што се отима и не да га експлоатишу џамбаси и харамбаше. Дана и Бојка су очајне што не воли да чита и да пише, и што је играње једино што га привлачи. Дафне је незадовољна што је право мангупче, са свим „шtosовима“ данашњих дечака, али воли што не показује особине кабинетског радника и интелектуалца. Доста јој је литерата и филозофа. Нека он буде практичан и од овог света, кад смо већ сви ми друкчији! Он воли да броји и да има новац. Од свих предмета једино га рачун одушевљава. Колико мрзи да

¹⁹⁵ Александар Живковић, учитељ за ученике у привреди, силом се уселио у стан Драгољуба Јовановића 5. децембра 1955, уз „овлашћење“ стамбене заједнице, а на основу одобрења предузећа „Тара“, која је имала део Јовановићевог стана у свом стамбеном фонду. Бројне тужбе општини, граду, среском суду, окружном, врховном за републику, врховном за Југославију, Председништву Савезне народне скупштине, Маршалату – нису уродиле плодом. Чак и када се Александар Живковић иселио у свој новосаграђени стан, у делу Јовановићевог стана оставио је своју ташту. – Д. Јовановић, *Полицичке усйомене*, књ. 11, 143, 144; Д. Јовановић, *Полицичке усйомене*, књ. 12, 93.

чита, да пише и да црта толико тражи да га питамо сабирање и одузимање, па и множење. Рачуна далеко преко прворазредних 20, па и преко сто, и преко много стотина. Бројеви су његова једина љубав, после играња, разуме се. Шах је брзо савладао, а у „Не љути се, човече“, тукао ме је више пута једном истом приликом. Ја се тиме никада нисам бавио. На робији су сви Шиптари и Цигани научили да играју шах и домине, а ја нисам за то никад имао времена. Сем жандара и табланета ни једну игру с картама не знам. Срђан све то савлађује врло лако. Ми смо сви били велики читачи, сем брата Аце који је волео игру и петљање са физичким елементима.

Мене је више бринуло што Срђан није амбициозан, што је равнодушан према успеху у школи. Имали смо сасвим супротан пример у Милановом сестрићу кога зовемо „Мали Милан“. Тај је прави Дамњановић. Као његова мајка Милица, и као наш зет Милан, он мора бити први у разреду. За Милицу и Милана се прича да су бриљирали кроз целу гимназију и да су их показивали за пример свим разредима. То се и види по Милановој огромној култури. У његовој ерудицији скоро нема места где не би зазвонило кад бих ја притиснуо. Милица је јака у медицини, али Милан је свестрано образован. Такав ће изгледа бити и његов сестрић. Мали Милан је сада завршио трећи разред основне школе, али има огромно знање из географије, из зоологије, из ботанике. Исеца из *Полиџикине* „Чуда природе“ Волта Дизнија,¹⁹⁶ то је много, пошто их сваког дана тражи и чита. Али он прелистава Бремово¹⁹⁷ дело о животињама. Има већ и неке Енциклопедије, и што је најстрашније, затицао сам га како иде од слике до слике у Ларусу [енциклопедији] на француском. Да и не говорим о великим енциклопедијама на нашем језику. Када је с мајком, немиран је и немилосрдан, али ми смо га имали неко време када му је мати била у Паризу. Седео је у углу кухиње, читао дебеле књиге и није се уопште чуо.

¹⁹⁶ Волт Дизни (Walt Disney, 1901–1966), амерички филмски продуцент, режисер, сценариста и аниматор, творац легендарних јунака Паје Патка и Микија Мауса; иако није комплетан аутор готово ниједног свог дела, сва она носе његов неизбрисив печат јер се заснивају на револуционарној тежњи да се дводимензионални простор плохе стрипа или квадрата цртаног филма усаврши до мере да се може говорити о њиховој „трећој димензији“. Створио је забавни парк Дизниленд, а са братом Ројем основао је и Продукцију Волта Дизнија (Walt Disney Productions), познату као Компанија „Волт Дизни“ (The Walt Disney Company). Снимао је и документарне филмове, обично на путописне или природословне теме. Награђиван је Оскаром више десетина пута. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 633.

¹⁹⁷ Алфред Брем (Alfred Edmund Brem, 1829–1884), немачки природњак, зоолог и писац; директор Зоолошког врта у Хамбургу и Берлинског акваријума. Сабрао огроман научни материјал на путовањима по Европи, Африци и делу Азије, и објавио га у свом главном делу *Живошњско царство и живиш живишња*. Остала важнија дела *Живош ишица*, *Шумске живишње* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 309.

Једва смо успевали да га натерамо да изиђе у двориште и да се поигра. Тако нешто се дешава Костици, али не и нашем Срђану. Колико су они били амбициозни толико он ништа не мари за оцене. Тако је у било у почетку. Касније га је конкурентски дух натерао да броји петице које су му забележене у буквару или у свесци, и упоређивао их је са оценама другова из улице. То је био више пркос него жеља да се одликује. Да нису запели сви, особито Бојка и Дана, он би био тројкаш, или можда врло добар, због своје љубави према рачуну. У првом полугођу је боловао три месеца, па није чудо што има и неку тројку, али је први разред завршио одлично, само са четворком из певања. Ту никад неће бити јак, јер изгледа нема слуха. Бојка мирније гледа на његову интелектуалну лењост и слабо интересовање за школу. Он се споро развија, мисли она, и касније ће се развити и та жеља. Иначе је врло „матор“ и зрео за све Јовановиће. Има невероватан посматрачки дар. Одмах уочи кад је неко нешто ново ставио на себе, унео у кућу или променио. Ја сам врло рано у њему видео малог [Онореа де] Балзака.¹⁹⁸ Радознао је за све што се разговара или ради. Врло озбиљно улази у све породичне послове. Уживао је да чачка по мојој писаћој машини и по мом столу. Задобио сам његову љубав тиме што сам га водио свуда, све му објашњавао и допуштао му оно што су му други бранили. Али ја сам строжији од свих и мене се највише боји. Импресионирају га једино када му запрете да ће рећи деди. Оца воли, али он га врло мало има и нема снаге да му што-шта одбије. Слободан уосталом мисли да га не треба силити да учи: то ће доћи само по себи. Баба и мајка се боје да не оугла на осредње успехе, као што ја не одобравам батине, јер на њих се деца науче као на хлеб. Нико га не туче, али ипак га лупе олако с времена на време. Ја то строго избегавам, као и са својом децом. И Бојку и Дафне сам тукао само по једном, али то је било тако темељно да је Бојка рекла да ће се тога сећати и на свом самртном часу. Мислим да су је више погодиле околности него сами ударци. И мој изглед. Кажу да ја удем страшно да изгледам кад сам љут: прави Ћушпија. Дана увек каже да ја себе не видим, али она не воли та моја намрачења. Бојка је створила за мене формулу: *Doux et terrible* [Нежан и страшан]. Према њој сам био оштрији него према млађој. Ја сам с њима био тако

¹⁹⁸ Оноре де Балзак (Honoré de Balzac, 1799–1850), француски књижевник, један од твораца реалистичког романа, писац чије плодно дело (око 100 књига) улази међу најзначајнија остварења у светској књижевности. Романи и друга дела, под заједничким именом Људска комедија, имају вредност социолошке студије и дубока су социјална критика друштва онога доба, критика у којој је геније уметника јачи од Балзака теоретичара и његових не баш напредних друштвених назора. Гл. дела: *Евџенија Гранде*, *Чича Горио*, *Изјубљене илузије*, *Сељаци*, *Рођака Беџа*, *Голицаве ђриче* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 178.

мало, јер, или сам путовао, или био у затвору и интернацији, или са људима у предњој соби. Дана је увек за њих била велики ауторитет. Увече, када је било време да легну, довољно је било да се она појави на вратима њихове собе. Одмах су почеле да се спремају. Са унуком све иде много теже. Девојчице скоро нисмо осетили, а овај мушкарчић Дану озбиљно замара, а мени одузима много времена. Он се ипак највише открива пред особама ван породице. Невероватно прибрано и важно разговара с Ружом. Она га узима као равноправног и с њим расправља. Уме да га испитује и наводи на строге дискусије. Ми се увек изненадимо кад чујемо његова умовања пред њом. Зато сам ја веровао у њега више него баба и мајка. Слажем се са [зетом] Слободаном да ће све доћи постепено. Ипак бих волео да што пре стекне радну навику и прилежност. Али он је доста расејан и растурен. Није одсутан као Костица, али не може да се сабере и забави једном ствари.

Среда, 11. јул 1962.

Синоћ су стигли Нада и Демо са својим унуком, Миодрагом Микловцем-Микицом. Његов деда је створио реч „унукоманија“ гледајући шта Нада ради. Узела га је од кћери такорећи од првог дана, особито од када се Бранка развела од свога на брзину узетог Словенца Весе. Кад се преудала за Македонца Благоја Костића, њен син је опет остао код Нане – трећа Нана у нашем садашњем ровињском кругу – да не би било ни сукоба ни превише љубави с нешто старијом Тијаном коју је Благоје имао од прве жене, Пољкиње. Дечак је био слабуњав и болешљив. Нада га је претворила у лепо развијеног, угојеног и здравог, наочитог, плавог момчића. Сада има скоро 12 година, отприлике као Егон. Четири унука, с два гумена душека, а како ће се слагати када се буду купали и играли? Срећом, ту је и Демо, па ће пливати с њима и неће им дати да праве сувише глупости. (Кад је реч о томе, чули смо да је Костица писао родитељима и већ набројао три глупости које је начинио. Добар знак, јер наш Срђан никада не би признао. Данас је *први њуш* мени казао „нећу“ кад сам га позвао да изиђе из воде. Прикљештио сам га на обали. Тврдио је да није то рекао. Вероватно у купачком и пливачком и гњурачком заносу није ни био свестан шта каже. За казну, забранио сам му да се данас још купа. Плакао је. Интервенисали су сви – Дениза, Дана и Костица и молили да му опростим. Он је покушао да ми се приближи и моли за опроштај. Обећао је да „више никад то неће чинити“. Дакле, рекао си „нећу“? „Не знам. Не сећам се!“ Све, разуме се на француском, јер ја с њим друкчије не разговарам. Пољубио ме је сав уплакан. Пустио сам га да иде у воду. По подне је бабу уверавао да одиста није рекао „нећу“. Или није знао шта

каже, или ја добро нисам чуо услед таласа, или му је тешко да призна. Костица сада спрема нову серију глупости за писмо родитељима. Тај се спрема да буде интелектуалац који стално анализује себе. Дениза га је посматрала са обале како неисправно рукује својим зеленим душеком. „Како је неспретан, како је глуп, како је неспособан!...“ За то време, Срђан је изводио чуда са црвеним, Микичиним душеком, а није испуштао ни свој гумени обруч. Борио се, али се сналазио и увек успевао да се одржи над дубином. Признајем да је мени лично ближи интелектуални, медитативни, месечарски и имагинативни „неспретковић“, како је рекла Дениза за свог унука, али да волим што је Срђан смелији, важнији и практичнији. И овако је доста књижевника и романтичара у нашој породици.

Од Бисе не долази ништа. Нити Дафне јавља да је вратила књиге. Вероватно није у Београду па моје опомене још није добила. Пишем јој о љубави по дефиницији, што желим да она буде, о благу које је добио Меир и од кога ће дуго живети, можда до краја, пошто се она троши споро као комад радијума. Нема право ни на шта, не важи ништа, али неће ни да заборави, јер би се осиромашило. А и она би била сиромашнија без једног искреног пријатељства и без једне велике љубави, за којом је увек чезнула. Анонимно, безвременско и беспросторно дописивање, трајно присуство, узимање без наваљивања, давање без тражења, шта је лепше од тога. Ипак треба да се јави где је и где ће све бити.

За вечерас, докторка Јелица Петровић¹⁹⁹ најавила је своју посету преко своје дружбенице Смиље коју сам видео у радњи за хлеб и млеко код Талијанке Лине. Питали смо се да ли ће довести и Иванку, Илијину прву кћер коју нисмо видели од пожаревачког збора у јулу 1935. Она је завршила историју уметности и провела безмало годину дана у Паризу, али се није могла запослити у својој струци. Хтела је да уђе у Народну библиотеку и мало се наљутила на Слободана што није „порадио“ да буде примљена на конкурс. Прошла је нека друга, свакако са бољим квалификацијама, или бар са нечим што се више тражило, можда каква партија. Позвали смо на кафу и Денизу, која се осећа изгубљеном у овом, како она каже, „туђем граду“. Питали смо се да ли ће доћи, јер Мика није ценио докторку Јелицу, а она је уопште није познавала. Дошла је, и виделе су се; кратко, пошто је Дениза брзо отишла да тражи унука, кога су три друга дечака одвукли на велики моло који опасно задире у море. С њом је пошла и Дана, јер се она брзо препадне. И препала се, када је видела да

¹⁹⁹ Јелица Петровић, дечји лекар. Дуго је радила за Београдску општину. Уживала је велико поверење болесне и лечене деце и њихових родитеља. Чувала је верно успомену на брата Илију. Бринула се о његовим кћерима: Иванки, Дани, Мици. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 252.

Костице нема међу њима. Показало се да њега њихова забава на ивици није занимала, па се вратио кући. Дениза је сасвим слабих живаца и већ је унука видела на дну мора...

Знали смо да Јелица робује Иванки и да живи за њу. Млађа, Дана не трпи теткино манијаштво, можда је и љубоморна на сестру, и извукла се испод њихове контроле. Живи слободно и за свој рачун. Најмлађа, Мица, удала се и станује у Пожаревцу, близу Виде њихове мајке, која се преудала. Иванка је једина остала уз Јелицу. Јако ме је занимао њихов однос. Иванка се удавала и развела. Њен бивши муж је сада инжењер и изгледа да је ваљан човек, али она с њим није могла да се сложи, и не жали што га је оставила. Сада је запослена у Савезу привредних комора. Ако сам добро разумео, она је секретарица шефа кабинета Председника Савеза. Сада се код њих врши велика реорганизација не би ли се нашло лека хаосу у који је запала наша привреда. На чело Савеза дошао је Јаков Блажевић,²⁰⁰ бивши јавни тужилац за Хрватску, донедавно председник хрватске владе. Њен непосредни шеф је досад био Слободан Урошевић,²⁰¹ син старог неготинског адвоката Анте [Урошевића],²⁰² кога сам по имену знао из социјалистичког покрета пре 1914, а с нама је у Паризу био као избеглица. И Анту и његова два дечака видео сам у јулу 1946, кад сам последњи пут био у Неготину. Иванка хвали Слободана као великог радника. Он је и од ње захтевао и добијао огроман напор. За једно пре подне обављала је по 50–60 разговора на телефону. Позивала је службенике на састанак и седнице, на саветовања и рибане, заказивала и одбијала пријеме. Сада не зна шта ће бити. Слободан је пред сам њен полазак на годишњи одмор отишао до помоћника неког великог шефа, и она се пита ко ће јој заповедати. Питам је да ли се загрејала за нову струку, колико зарађује и да ли може да напредује. Ради савесно, али без одушевљења; много људи пролази кроз њене руке, али се ни с ким ближе не упознаје: повезује друге, а ни за кога се сама не везује. Никакве перспективе нема, јер није у

²⁰⁰ Јаков Блажевић (1912–1996), учесник НОР-а, већник ЗАВНОХ-а и АВНОЈ-а. После ослобођења непрекидно је био народни посланик Сабора НР Хрватске и посланик Народне скупштине ФНРЈ, јавни тужилац НРХ, министар трговине и снабдевања у Савезној влади, председник владе НРХ, потпредседник, а онда и председник Извршног већа НР Хрватске, члан ЦК СКЈ и члан Извршног комитета ЦК СКХ, члан Председништва Главног одбора ССРН Хрватске, председник Председништва СР Хрватске. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 62.

²⁰¹ Слободан Урошевић (1912–), народни посланик републичког већа Народне скупштине НР Србије, председник народног одбора среза Неготин, од 1955. Правни факултет завршио је у Београду. По ослобођењу, био је помоћник министра финансија НР Србије и судија Врховног суда НР Србије. – *Ко је ко у Југославији*, (Београд, 1957), 746. 355.

²⁰² Анта Урошевић, неготински адвокат. Социјалист. За време Првог светског рата живео у Паризу као избеглица. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 355.

Партији, неће и не може да уђе, мада јој је отац стрељан као комуниста. Доскоро је имала само 24 хиљаде, сада је добила 26. То је бедно, и нема изгледа да буде боље. Можда је неће ни задржати, јер је на месту где се много може да види, а у њу пуно поверење немају. Сада је отишао Урошевић, који је ценио као радника и ко зна шта ће с њом бити у хаосу који настаје. Блажевић је осоран и груб човек. У свој кабинет је довео саме Хрвате. Ристо Бајалски,²⁰³ Македонац улетео је код ње нагло и непристојно, није ни рекао ко је, већ одмах тражио да му се набави салонски намештај, унутрашња архитектура, итд, као да нема ничега важнијег у овом тренутку тешке привредне кризе.

Питам је како је у њиховом кругу одјекнуо Титов говор од 5 маја. Она је гледала телевизиски журнал са Сплитским говором. Тито јој се учинио стар и разочаран, бесан и киван на своје сараднике. Нема више своју ведрину и оптимизам. Је ли то само физиолошка промена, или је сазнао да је ситуација гора него што је давно знао? Иванка је разговор почела као љут противник сваке политике, али се показало да је обавештена, да о свему има свој суд, да умује зрело. Тешко ми је пало што је са своје 34 године – млађа је годину дана од Дафне, с којом се играла у Професорској колонији кад су Петровићи једно време становали у улици Рачкога, тако мрзовољна и песимиста, што не верује у људе, што не очекује лепшу будућност.

Она има Илијину²⁰⁴ главу, са орловским носем и крупним тамним очима, са снажном брадом која показује вољу и одлучност. У телу је крупнија него што би се рекло по доста ситном лицу. Од позади у грудима је права наша жена. Говори врло одрешито и смело гледа оштрим очима.

²⁰³ Ристо Бајалски (1916–1999), македонски национални радник и политичар, члан СКОЈ-а од 1935, а КПЈ од 1936, политички комесар неколико македонских војних јединица, учесник Првог заседања АСНОМ-а и делегат Трећег заседања АВНОЈ-а. После ослобођења био је министар трговине и снабдевања у влади НР Македоније, члан ЦК КПМ, секретар Главног одбора НФ Македоније, председник Трговинске коморе Македоније, генерални секретар, па председник Трговинске коморе Југославије, потпредседник и генерални секретар Привредне коморе СФРЈ, савезни и републички посланик у више мандата. – *Македонска енциклопедија*, књ. 1, Скопје 2009, 139.

²⁰⁴ Илија Петровић завршио је IV гимназију у Београду; са Драгољубом Јовановићем се поново срео 1914. у Радовишту, где му је отац био управник царинарнице. Први светски рат провео је у заробљеништву у Аустрији. По завршетку рата, у Београду је уређивао лист *Дан*. Убрзо је отишао на школовање у САД, где је остао до 1925. Радио је као библиотекар и у Београду и у САД. Био је професор у Пожаревцу. Сарађивао је у Групи СКА, али није био задовољан; имао је везе и са комунистима, због чега је из службе био отпуштан. У Пожаревцу је за Драгољуба Јовановића организовао, 1935. године, збор, док је 1938. покушао и сам да се кандидује за народног посланика. У току Другог светског рата ухваћен је међу партизанима око Пожаревца, одакле је спроведен у Бањички логор, из ког је стрељан у Јајинцима. – Д. Јовановић, *Полишичке усвомене*, књ. 12, 252.

Питам је да ли се у Београду шминка, јер бих хтео да је замислим као секретарицу. Маже усне, вели, и доста се дотерује. Људи су с њом доста снисходљиви, јер свако жели да буде примљен. Шеф се љути кад пријави неког непријатног. „Целог дана лажем, па морам једанпут неког и да пустим кога сам данима одбијала. Више истину не умем ни да говорим.“ Употребљавају је за све: од пожуривања кафе да донесе до набавке слика за канцеларије. Купују што јој се не свиђа, зато што је унапред речено од кога сликара мора бити, да буде пејзаж, и колико сме да кошта. Најтеже је кад мора да измишља зашто неко не може бити примљен. Траже да научи дактилографију. Онда би је тек заробили. Зато се брани од машине што више може. Питам је зашто дуже није остала у Паризу кад се тако добро осећала на Бул-Мишу. Њој су дали стипендију само за 11 месеци, а друге комунисткиње, остале су по четири године, и ништа нису завршиле. Када се разочарала у комунизам? Врло рано, још у 15-ој години. Рат је био у пуном јеку када је питала оца да ли би, кад би могао, радије отишао у Америку или у Совјетски Савез. Одговорио је – у Америку. „Онда ми је све било јасно, и никада више нисам променила мишљење“. „Зашто је Илија ипак отишао у партизане?“ „Морао је.“ Сви су га знали као комунисту. Немци су их у почетку пуштали да се слободно крећу. Постојао је савез са СССР-ом. Комунисти су мислили да дођу на власт без борбе, помоћу Немаца. Бар они на терену. Не знам како је гледало руководство.“ У гимназији су љотићевке њу сматрале за левичарку; пред матуру, 1945, оне су се одједном претвориле у комунисткиње и њу денунцирале као реакционарку. Тада се испоставило да је и Нина [Христина], Денизина кћи, била у истом разреду са Иванком, и да су од целе те групе тражили да денунцирају једну другарицу. Њој су дали три из владања, а неке су искључили. Уствари никакве националистичке акције није било. Свеска са паролама имала је на крају, слике са филмским дивама, а пароле су биле из предавања, на часовима. То је други ударац који је претрпела – после очевог отпадања од Совјета. Из приче о соби бр. 3, на Бањици, показало се да је Илија из ње изведен 5. марта 1942, а да се у њој налазио и Дема Бенић, само после тога датума. Илија је стрељан, али га комунисти не помињу, за његову жену ништа не чине, за Речник нису дали скоро ништа, кћери не уживају никакву повластицу.

Питам Иванку зашто се поново не уда. О свим људима мисли рђаво. А како гледа на мушкарце – „Наши не вреде ни пет пара.“ А Французи? – „Они су пристojнији“. У кући имају на стану неког Индонезанина, и Иванка с њим много разговара. Он јој говори о карактеру разних нација, пошто из своје амбасаде има посла са свима. За Арапе каже да су најгори као партнери, у привреди и у политици. Воле да краду и да подваљују, да пљачкају и да искоришћавају друге. Кинези су најлукавији: нису сигурни

савезници ником, гледају само своје интересе, никада се неће потући међу собом (није случајно да се породица др Сун Јат-Сена²⁰⁵ помирила у врховима једне и друге Кине.) Индијци су најбољи као људи, они не знају тачно шта хоће, конфузни су и мистици. Иванка мрзи комунисте али симпатише Русе: они су једина брана беле расе и запада против жуте поплаве. Највише ме заболело када је рекла да не воли нашу земљу и наш народ. Заклиње се да је неће покрити српска земља. На моје питање како могу да је учиним оптимистичном одговара: „дајте ми пасош за одлазак!“

Она ми се учинила јачом личношћу него што сам је замишљао. Оштроумна је и негативна као Илија, али има здраво расуђивање, које је ваљда наследила од Виде. К њој иде једном у години. Са сестрама се не слаже. Када питам да ли су још задовољне са Славонком Смиљом, Јелица одговара да не зна како би живела без ње, и да су се Иванка и Смиља сложиле против ње. Не знам тачно у ком смислу; вероватно да исмевају њене настраности уседелице, доброг човека – „задушне бабе“. Јеличин пример не тера Иванку да се уда, али је учи да више мисли на себе него на друге. „Шта има моја тетка од тога што је чинила целом свету?“ Јелица јој саветује да се уда и да има децу, јер она има њу, а Иванка неће имати никога за своје старе дане. Ова каже да јој ни на памет не пада да се везује за *људе*, који су зли, себични, спремни на зло и на издају, на подметање ноге, а још мање за *мушкарце* који су сви одреда експлоататори и мучитељи жена. У својим изјавама је тако одређена и тако категорична да није било места дискусији. Велики мизантроп и песимист, Дема јој је давао за право. Признавао је да су жене које раде и имају породицу велике мученице: он их гледа сваког дана у установама и предузећима. Одобрава јој и што се не удаје. Ја хоћу да је чујем, а остављам за други пут расправу. Уосталом било је скоро једанаест часова увече када су отишле од нас. Мораћемо да их посетимо.

Четвртак, 12. јул 1962.

Срђан види како пишем сваког дана у овој свесци. Када је јутрос устао и обукао се пита ме, шта управо радим: књигу, писма, „чланкове“? Одговарам да стављам у дневник све што се догађа. Тражи да му нешто од тога прочитам. Саопштавам му страницу 59 где је реч о јучерашњем

²⁰⁵ Сун Јат Сен (1866–1925), кинески револуционар и државник; 1894. започео револуционарну борбу за свргавање кинеске манџурске династије Ђинг; 1905. основао Савезну лигу, која је окупила прогресивну буржоазију и интелигенцију; из Лиге се доцније развила странка Куоминтанг. Под руководство Сун Јат Сена и Савезне лиге избила је 1911. револуција која је збацила династију Ђин и прогласила републичку, чији је први председник био Сун Јат Сен; он је био под снажним утицајем Лењина и Октобарске револуције, односно СССР-а, што се посебно манифестовало на I конгресу Куоминтанга 1924. Међутим, после његове смрти ту политику је изневерило десно крило Куоминтанга под вођством Чанг Кај Шека. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 528.

инциденту на Пунти, и првом нашем великом сукобу. Он не верује да ја читам; тврди да измишљам, али кад порасте он ће да нађе ту свеску и сам ће да чита. Узалуд му показујем његово име написано ситним словима. Он ме сумњичи још за нешто. Када ми, и силом и под притиском његове бабе, чита из *Читанке* за II разред коју му је Бојка купила да се вежба преко лета, он увек тврди да сам ја већ прочитао целу књигу или да памтим шта сам читао кад сам био дете: откуда иначе знам како је тачно написано када он прочита погрешно? Узалуд га Микица уверава да ја то осећам по смислу, и да такве читанке нису постојале када сам ја учио основну школу. Он врти главом: „Мора да је то деда унапред читао!”

Поводом Илијине погибије, синоћ је Демо причао своју бањичку трагедију. Почетком марта 1942. дочекао га је у логору злогласни [Светозар] Вујковић, целат и циник, шеф комунистичког одсека у Управи града пре рата, под окупацијом доглавник есесовца Кригера, главног фактора за стрељање талаци. „Ха, Бенићу, дошао си! Мало ти је био леп чиновнички положај. Хтео си да будеш и политичар, да постанеш славан као Драгољуб Јовановић. Сад ћемо да те овековечимо!” Одмах су га бацили у собу бр. 3, одакле се изводило на стрељање. Двеста људи се гушило у прљавштини и смраду. Сем „политичких“ и др [Драгољуб] Сретеновић, Ашковић, Франсис Требињац,²⁰⁶ адвокат [Властимир Павловић] Царевац²⁰⁷ (музикант), сељак из Совљака код Уба Алекса Мартић,²⁰⁸ Демо [Бенић] и други, а главно обележје тој соби осуђених давала је велика група криминалаца. На основу договора између Павелића и Недића,²⁰⁹ у Београд су доведени Срби осуђени за криминал у Хрватској, а у Јасеновац, Хрвати који су се нашли у Забели, Пожаревцу и Нишу. Ти људи су најпре били у дроњцима, затим су остали сасвим голи.

²⁰⁶ Франсис Требињац, син професора Милоша Требињаца; социјалиста, затим комуниста, писац ратних успомена из Првог светског рата. Био је затворен у Бањичком логору 1942. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 348.

²⁰⁷ Властимир Павловић Царевац (1895–1965), права завршио у Паризу за време Првог светског рата. Био је адвокат, али се више бавио свирањем на виолини. Имао је свој оркестар. Пре Првог светског рата био је ђак социјалиста у Пожаревцу, да би по завршетку Првог, а поготово после Другог светског рата нагињао комунистима. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 373.

²⁰⁸ Алекса Мартић, првак Земљорадничке левнице у Тамнави. У устанку је стао на страну партизана, због чега је ухапшен и спроведен у Бањички логор, одакле је у пролеће 1942. одведен на стрељање, када је спровођена одмазда за Космајца. Био је члан Главног одбора НСС 1940. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 184.

²⁰⁹ Милан Ђ. Недић (1878–1945), армијски генерал и ађутант краљев, министар војске и морнарице, председник владе у окупираној Србији. Пре 1941. приказивао се као човек „одбране земље“, пријатељ Руса и непријатељ Немаца. После окупације Србије прихватио је Љотићев предлог да дође на чело владе место полицајца Милана Аћимовића. Позивао је Србе да чувају главе; у почетку је нападао и партизана и четнике

Интелектуалци су тражили да се отвори који прозор, да би се дисало, они нису допуштали, да се не би смрзли. Нико од њих није добијао храну споља. Чепркали су по кантама за ђубре и јели отпатке. Најтеже их је било гледати како жваћу масну хартију у којој је био увијен који пакет. Др Сретеновић је говорио Деми да је то стварно хранљиво: целулоза и маст. Добијали су сви по комад проје од 150 или 200 грама за 24 сата и неку чорбу која је стварно била само топла вода. Сви би тај „оброк“ појели одмах у 10 сати, а после би гладовали. Пушачима је било грозно без дувана. Царевац је на шпенадли држао пикавац и давао га редом да сваки повуче по један дим. У исто време теже и лакше је било робијашима који су умели да праве дивне фигуре од хлеба. Добијали су целе свеже векне, с тим да могу појести кору а да средину жваћу и месе. Обријали су долактице на рукама, па су на голој површини ваљали сажвакану белу масу. Помоћу оловака разне боје и помоћу изгореле хартије и чађи давали су фигурама жељене нијансе. (И ја сам гледао у затвору фигуре за шах прављене од хлеба. У старој Југославији, 1932, било је толико хлеба да се у нашој соби на њему кувао чај свако јутро). Демо је и сам уметник, али се дивео вештини ових робијаша: шта све нису правили! За кога? Пре свега за Кригера, команданта Бањичког логора, а затим за Вујковића и његове помагаче. То пролеће 1942. било је најстрашније! Одмазда – 100 Срба за једног убијеног Немца – се вршила не само за рачун окупатора, већ и за агента Космајца који је баш тих дана био убијен. Сваке вечери су изводили из Тројке и ниједан изведени се није враћао. Демо је чекао свој ред за стрељање, када је прозван да буде пуштен. Било је то доста драматично. Пре подне, на сам Велики петак, ушао је у собу један Недићев капетан и прозвао „Бенић“ и име једног професора трговачке академије. Демо је лежао покривен преко главе и није се одазвао. Онда је официр пришао и Дему су придигли, изнемоглог после шест недеља гладовања и смртног страха. „Ви сте Бенић! Данашњи дан узмите за своју славу. Идете кући.“ Док су га облачили, око њега су се скупљали логораши и утурали су му у џепове цедуљице за породице напољу. Водили су га кроз дуге ходнике, дизале су се и спуштале гвоздене гитаре, док није стао испред Вујковићеве канцеларије. На послужавницима се проносило јело и пиће за немачке и српске офицере и службенике: сендвичи, вино, ликери, јужно воће. Из одаје се чуо смех и кикотање. Био је празник. Једним аутом одвели су их – по дивном сунчаном дану – преко топовских шупа у Специјалну полицију, на Деми познат пети спрат и на мансарду. Професора су одмах пустили, јер је његов иследник био дежуран. Демо је у ходнику седео на клупици. Жандарм му је понудио да једе: хлеб и кисео купус. Дао му је да запали једну „Саву“. После првих димова – онесвестио се, јер за све време затвора и логора није пушио. Чиновника није било; канцеларије нису радиле. Бар

не преко дана. У току ноћи, он је легао на под, а поред њега су одводили и после туче и мучења враћали несрећнике који су саслушавани. До клозета је била женска соба, као у мају 1932. кад смо ми били на мансарди, земљорадничка левица, и када се Васа Срзентић²¹⁰ удварао Мађарици Шарики и миловао јој колена, која је обожавао. Ту је Демо [Бенић] сада видео страшне призоре. Претучене жене су бауљале, а надувени табани су били модри и црвени, некако издигнути и дрхтави. Друге жене су агенти извлачили за косе, псујући „комунистичку курву“, и бацали низ степенице. Ужасавао се, и стидео што он ипак излази жив и иде кући. Тек сутрадан у 9 позвао га је његов иследник Поповић. Запрепастио се његовим бедним изгледом. „Г. Бенићу, зашто сте тако пропали?!“ „И ви бисте пропали у оном паклу!“ Смејући се сада Демо прича како је у том периоду све јео, – не пробирајући и не правећи питање ни од чега, а највише се радовао качамаку и скробу од пројиног брашна: то раније није могао да види... После је све заборавио, и опет – ово једе, ово не једе, воли или не воли, или неће ни да погледа. Човек!...

Пеџак, 13. јул 1962.

Демо [Бенић] се опет „распуцао“ – како се изражавамо у породици и када смо били за столом по повратку са Катарине. Провели смо цео дан на том уређеном, али само богатима приступачном, острву. И ове године бисмо га Дана и ја бојкотовали, али морали смо одвести Денизу и Бенићеве. Сваке године подижу цену превозу за она три минута вожње чамцем. Најпре је било 10 дин. Попели су на двадесет, а сада је четрдесет. Зато им мало ко долази. Прошле године имали су, чујемо 400 гостију, сталних, скоро само странаца; сада у јулу имају само 100. У камп-кућицама од платна пансион је 1.000 дин, у хотелу 4.000, 5.000 и 6.000. Ако је и од Каће-Катарине – много је. Али смо се дивно провели. Деца су уживала. Демо је водио Денизу на кафу. Ја сам читао *le Monde* и гледао Швабице. Једна мала Јелена с Вождовца, од 10 година из школе Вожда Карађорђа бринула се за мене да се не оклизнем у води, а после се забављала са Срђановим котуром и Костичиним душеком. Чак је котур

Драже Михаиловића, али се временом све више окретао против комуниста и против Англо-американаца. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 223.

²¹⁰ Васа Срзентић (Васа Глуви) идеолошки је остао комуниста до краја живота, помагао је на свој начин илегалне акције комуниста, био и затваран због тога, али није осуђиван на робију. У *Полицији* је писао против картела у Краљевини Југославији. Са левим земљорадницима је издао брошуру *Шта нас кошља (Србе) свађа са Хрваима*, за то је одговарао пред Државним судом. Ослободио га је др Милорад Ђорђевић, министар финансија, коме је служио као саветодавац. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 315.

собом однела, – а тек јуче је купљен нов за 500 динара – то је била мала узбуна. После једног сата га је донела, не знам из каквих побуда. Или је хтела да се још негде купа, или је мати натерала да врати.

Демо се опет сетио логора. Тада су му се први пут згадили комунисти. Они су се сви сабили испод прозора. Образовали су „колектив“ од оних међу њима који добијају пакете па су се хранили заједнички. Почели су да практикују комуноу. Политичкима који нису комунисти нису довели ни мрве. Изузетак: Ашковић је Деми – који за шест недеља није од куће ништа примио, јер нисмо знали где се налази – давао сваког дана по једну коцку шећера. Најлепше пакете је добијао Франсис Требињац. Мајка Францускиња слала је сендвиче од живог коњског мяса самлевеног и путера, поред поховане пилетине и других ђаконија. И Царевац је добијао одличну храну. Са некомунистима се шалио, засмејавао их, али се при јелу строго држао колектива. Др Сретеновића нису сматрали својим. Криминалце, голе и гладне, презирали су као скотове. Ови су се међутим понашали као прави комунисти. Кад је један шумадиски сељак добио пуну торбу хране – са луком, сиром, кајмаком, погачама, – он је све поделио на равно са својих осамдесет другова.

После ослобођења, Демо је видео своје другове поштаре – комунисте на послу. Сви су заузели високе положаје у министарству, један другог су шпијунирали и подривали, а сваки је гледао да добије стан, луксузан намештај, што више покрадених ствари из фонда „народних добара“. Он и није остајао дужан. Говорио је слободно најстрашније ствари. У његовој оптужници било је много тога, али је од иследника чуо много више. За Стаљина је рекао да је највећи монструм кога је икада мајка родила. За комунистичку децу да их треба задавити чим се појаве на свету. Тита је називао „његово величанство“, јер му је сметало велико обезбеђење које је захватало и пошту бр. 1. када је долазио у Скупштину у блиндираном аутомобилу и с великом оружаном пратњом. „Све су загадили: и југословенство и републику, и социјализам, и револуцију!“ Никада људи нису више добили за себе, никада својина није била већа светиња. – „И ти, Димитрије, претерујеш“, додају му Нада. „Шта си све говорио – мало су те осудили!“ Све је „лајао“ само пред својим поштарима комунистима, и то никада само једном. Зато су морали да га доставе. Оптужницу му нису предали, већ је први пут чуо на суђењу. Тада је сазнао да је „монархо-фашиста грчког типа“. Суђење је било тајно. Чак ни Наду као његову жену нису пустили да присуствује. Био је само адвокат, Јефто Павић. Бранио се стварно сам. Узели су му у обзир заслуге као секретара удружене ПТТ пре рата и уписивање у партизански одред „Драгиша Мишовић“ у Чачку, као и друге левичарске гестове. Зато је добио само годину. Најтеже му је што се разочарао у оне људе који су били сасвим друкчији под старом

Југославијом. „Како су били учтиви, љубазни, добри другови. Како су сви величали Драгољуба!“ Иследник Булатовић га је питао шта га је највише револтирало под новим поретком и зашто је рекао да сада има мање слободе него под Александровом диктатуром. „Био сам чувар листе Народног фронта, кандидата Д[рагољуба] Ј[овановића] А ваши омладинци су цепали листиће на којима су бирачи позивали да гласају за њега.“ „То су неодговорни елементи!“ „Али видели смо како милиционар одузима листиће нашем човеку!“ Булатовић је ћутао, за цело време ислеђења је жалио што се такав друг озлоједио и довео себе у затвор. Било је то у децембру 1946. То је више личило на хапшење у фебруару 1942, оне ноћи када је јављено да је пао Сингапур, него на почетак мѐра 1932. када су и њега и Наду из Космајске улице одвели агенти Управе Града, док су Бранка и Драшко (од четири и две године) остали сами код куће... Оно је била Шестојануарска диктатура; ово сањани и жељени социјализам.

Субота, 14. јул 1962.

Дан се наговештавао мршав за моје писање. На Пунти није било никаквих занимљивих разговора. Дениза се повукла у шуму изнад пута и читала *На Дрини ћурџија*. Није могла да спава после оне сцене са набијањем на колац, али је хтела да настави. Демо се није купао, јер је био изгорео, па је шетао по вароши. Ми смо тврдили да тражи госпођу Леко, која га је упорно гледала док су заједно путовали аутобусом из Београда, а јуче су се срели на Катарини када је Денизу водио на кафу. Јутрос је та постарија дама питала Францускињу с којом се површно познаје ко је тај господин. Дениза је лукаво питала да ли мисли на оног мањег (мада ја нисам јуче био с њима: то је Д. Ј.). „Не, већ онај...“ Чим смо чули да је то гђа Леко, и да она пита да ли тај господин из Београда и да ли је архитекта, сетили смо се да је она ташта Милета [Миодрага] Максимовића²¹¹ и мати дивне Ане, супруге проф. Димитрија. То је она с којом се Миле туче...

У пола три су теме почеле да притичу. Нашли смо писмо од Слободана, мериторан одговор у погледу проклетог чамца. Јутрос су се поново појавили млада госпођица плаве косе и црних очију, у шортсу, са својим братом или рођаком, да чују шта јавља Београд. Утврдили смо да они донесу 2000 за изношење и да узму весла. То су и учинили док смо се ми у првој партији кретали према Пунти. Слободан тражи од власника писмен

²¹¹ Миодраг С. Максимовић – Миле Мимакс (?–2007), новинар и књижевник. Доследан омладинац Народне сељачке странке. До краја је остао обожавалац села и сељака. Уредник културног дела *Полиџике*. Радио је и у другим листовима и часописима. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 172.

одустанак од продаје и накнаду за оба преноса. Али ствар је већ била готова. После подне смо видели да је чамац већ поринут у море, с нашим каменом место котве. Згодно за адвокате: ако се жели нова расправа, има повода, пошто камен-тесанац припада госпођи Марији, нашој Талијанки...

Нисам нашао *Полиџику* ни у шест по подне. Она врло нередовно стиже. Послао сам писмо Миланки после њеног вапаја што др Дохчевић неће да јој исплати хонорар за њен и мој рад. Бандит остаје бандит. Дениза исправља: бандит се бори, а овај је *salaud* [ђубре]! Дана пише Бојки, да саопшти да би Бенићеви волели мало да остану овде и после 30 јула, када Слободан и она долазе. А и она би хтела да буде неколико дана са ћерком и зетом. На повратку срећем, пред општином, Руса, познаника од прошлог лета Николу Михајлова. Грли ме и љуби и одмах води својој кући. У септембру је био сам и у част Бојке Пољкиње, с којом се свађао и којој је као роб служио, ваљда и у нашу част, приредио је вечеру. Потрошио је грдан новац за јело и разна пића, за воће, колаче и цвеће. Нисмо могли ни пола да потрошимо, па је сутрадан позвао у своју кулу Божу Братуљевића и његову замашну и симпатичну госпођу већ у девет сати, да поједу један део. Сада је овде и госпођа [Вера] Михајлов, рођена Горбатов, из оне племићске породице чији су преци, изгледа, служили још код Ивана Грозног.²¹² Он је увек величао своју супругу, док је за себе говорио да и није Рус него Кобардинац, кавкаски сељак и пролетер, битанга, пијаница, лумп, који није достојан да има такву дивну жену. За њу нам је и Бојка лепо говорила. Она је била осам дана код њих у Сарајеву и Рускиња се понела изванредно љубазно. Направили су јој и велике поклоне, на шта је наша пријатељица врло осетљива: да покаже ћеркама и зетовима како је радо примљена у Југославији. Била је задовољна и нашом кућом, пошто је испевала читаву песму „К'нашему дому“. Био сам радознао да упознам отмену Рускињу. Радост ми је помутио Никола [Михајлов] већ док смо се пели стрмом улицом до његовог митраљеског гнезда. Син Мишко, битанга, вели отац, налази се на одслужењу војног рока у Требињу, јер му је крајње време, пошто има 28 година. А овде је Марија,²¹³ њихова паметна кћи, спикер на радио-Сарајеву, која поред руског и српског зна француски и енглески, а сада усавршава талијански.

²¹² Иван IV Василевич – Иван Грозни (Иван IV Василевич – Иван Грозный, 1530–1584), цар Русије, којом је владао 1533–1584. Познат је по значајним реформама, али и окрутним мерама према бољарима, у настојању да централизује власт, и због убиства сина – што му је и донело надимак Грозни. Водио је многе ратове; против Монгола постигао је велике успехе освојивши канате Казан и Астрахан, тако да је целокупан водени пут Волге дошао у посед руске државе; припојио је Сибир захваљујући иницијативи уралског трговца Строганова и козака Јермака Тимофејевича. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 847.

Несрећни отац ми је одмах рекао да је она недавно имала нову кризу и да је сада у тешком стању. Није шизофренија, али нешто тако јесте. Има 26 година, глава јој личи на мајчину, али није висока него мала и дежмекаста као он. Са калдрме је викао на трећи спрат... појавила се лепа стасита жена средњих година. Натерао је и да сиђе и да донесе боцу жилавке коју каже да је спремио за нас. То није сасвим вероватно, пошто зна да ја не пијем алкохол (отуда толики воћни сокови на оној вечери) и да ми долазимо увек тек у септембру. Али госпођа је прихватила његову тезу и уверила ме да ме он много поштује и воли и да је нама наменио ово вино. С њом је сишла и кћи: дивна девојка, нашминкана бела Рускиња лепих крупних очију и дебелих усана. Ништа није говорила, већ је на сваку моју реченицу одговарала „да“. Нису пристале да пођу к нама на кафу, јер су морале у пошту: доћи ће други пут.

Утолико је радије пошао са мном Никола Михајлов,²¹⁴ са боцом испод мишке. Сви га познају, смеју се и поздрављају га. Један Ровињац га назвао колегом у пићу. Морао је, вели, да пољуби ручицу Полурускињи Дани, а занимала га је и Францускиња. Врло церемонијално је поздравио Дану и Наду, а Денизи, кад је дошла са колачима, да би нас частила за 14 јули, почео је одмах да се „удвара“. Говорио је час француски, час руски, час српски. Четири пута је ратовао, и то увек са другим непријатељем као кадет од 15 година борио се годину и по дана са Махновцима и са бољшевицима у грађанском рату. Најзад се придружио партизанима у Србији и тукао је Немце. Не знам која су његова друга два ратовања. Био је пољопривредни стручњак у Југославији. Пошто је завршио наш факултет, служио је 38 година и овог фебруара добио је пензију. Стиди се, каже, што је његова пензија већа од 40.000 које ја примам. Знао је много о мени пошто је служио у Крушевцу и у Нишу. Био је, тврди, мој присталица, али ме оптужује да сам ја изневерио своје људе, јер нисам остао на власти да им помогнем. И њега сам изневерио! Сада од мене тражи да му одговорим на једно питање: где је граница између комунизма и фашизма? Где је граница између црвеног, црног и белог фашизма? Те две теме је стално понављао. Сада није био пијан, али његова егзалтација почиње већ у 8 ујутру. Питам се да није почео да пије од 1959. када је Марија добила прву кризу нервног растројства и меланхолије. Када сам причао о њој, сетили смо се нашег драгог и несрећног Вукадина Видановића,²¹⁵ његове деце

²¹³ Марија Михајлов, кћерка Вере и Николе, удала се у САД; подржава брата Михаила, професора светске књижевности, који се залагао за демократски социјализам, изјашњавајући се за Ћиласа, због чега је два пута осуђиван на казну затвора и на забрану објављивања текстова. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 210.

²¹⁴ Никола Михајлов, агроном, руски избеглица.

Љубице и Слободана. Најжалоснија од свих судбина! Никола не може да седи дуго на једном месту. Отишао је, али су га убрзо видели с прозора како носи пакет у белој хартији. Дао је Срђану да попне горе: десет или више колача... Тај би само поклоне да даје. И после га позива. Денизи је већ понудио собу и пола њихове кухиње. Како његова дична Горбатова може с њим да живи? То тек мора да се види. Није му друга жена, како сам мислио, већ мати Мишкова и Маријина. Он има 58 година, али се жали да његова жена нема разлога да буде љубоморна на Бојку и на друге жене којима се он удвара...

Док су три жене седеле на клупи у парку, Демо и ја смо са децом ишли на Фуму, да виде чаробни изглед широког мора и залазак сунца, гробове угледних Ровињаца у порти и саму цркву. За то време сам ја разговарао са младим талијанским паром који сам јуче видео на Катарини. Из Рима су, он сасвим црн, она смеђа, с дугом косом која уоквирује лепу главу бисерних зуба и чаробног осмеха. Симпатични су и, како би рекла Дафне, слатки. Станују на Катарини, у хотелу, и плаћају пансион по 4000 динара дневно. То је ипак јевтиније него код њих. Питају о три цркве у Ровињу и о самом граду. У Фуму не могу да уђу зато што је млáда у панталонама. Опазио сам бурме, али на левој руци. Откад су у браку: од пре десет дана! Значи да су на свадбеном путовању. Хоће да виде Плитвице и целу нашу обалу. Ја им препоручујем и Постојну и Словенију, где једино имамо туристичку традицију. Врло пријатан сусрет! Незаборавао заљубљен пар. На крају ми је мала рекла *Gratiae mille*, што први пут чујем.

Док смо силазили уским улицама са Фуме, тражио сам од Костице [Дошена] да ми прича како изгледа први разред основне школе у Француској: како је успео да избије у први ред и да буде међу најбољим ђацима? Сем њега, странац је био само један Алжирац. Својој наставници се обраћају са *maitresse* [учитељице], а не *madame*. Било их је 21 у разреду. Три реда клупа, по двоје. Сâм у клупи седео је само један који је имао 8 година. У једном реду су „ђаци који не знају“, у средњем они који „и знају и не знају“, у трећем „врло добри ђаци“. Као странац, Костица је најпре стављен међу најгоре. Али пошто је рачунске радње са табле завршавао најпре међу првима, затим први, учитељица га је преместила брзо у средњи ред. С француским писањем и диктатом ишло је тешко, али је напредовао.

²¹⁵ Вукадин Видановић, железнички техничар, резервни наредник у Првом светском рату; у Савезу земљорадника био је од оснивања, а затим је постао члан Земљорадничке левице и Народне сељачке странке, чији је члан Главног одбора био 1940. и 1945. Одржавао је везу између Извршног одбора НСС и Главног штаба НОВ и ПО за Србију 1944. Пребацивао је чланове НСС у партизане. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 44, 45.

Ипак никада није из тог предмета добио чисту десетку. Увек му је фалио један број или бар пола. Из рачуна је само једном добио 9, иначе увек 10. Тако је дошао у ред најбољих. Граматика му је сметала да буде други или чак први. „Био је четврти у рангу“. То је трајало 8 или 9 месеци. Када су се вратили у Београд, морао је опет да почне у првом разреду, опет због граматике. Али ни два месеца није прошло, а он је преведен у други разред. Мене је занимало какву разлику је он приметио у настави, тамо и овде. У Паризу се такмичење спроводи са више система и видљивије: чим неко узнапредује, они кажу „боље ради“, премештају га међу јаче. Главна пажња се обраћа писању и диктату, мања рачуну, а црта се само једном недељно. Код нас се много црта, све се представља цртежима и бојама, како предмети из природе и друштва, тако и рачунске радње. Ђошак и затварање у орман постоји и код њих и код нас. Овде хоће и да скину панталонице и гаћице и да изударају: Костица је то једном и видео. Питао сам га којим редом је ишло његово напредовање, степен по степен, и он је врло живо причао. Кад би се разговор прекидао, желео је да настави, али сам ја морао да му кажем где је стао. То је оно његово „*suis à la lune*“ [на месецу сам] о којем нам говори Дениза. Шта највише воли да буде: можда и он лекар, као треће поколење? То само не. Ако би се бавио заразним болестима, као деда Мика и мама, имао би стално посла са зараженим људима. Ако би био хирург, као тата, морао би да сече, а то је њему гадно. „Нана каже да би радо био глумац, јер лепо имитујем. Волим да изигравам, али не да ми то буде професија. Вероватно ћу бити инжењер, пошто ми лако иде математика“.

Недеља, 15. јул 1962.

Цео дан на врху Пунте, да би Бенићеви видели ту знаменитост. Демо је одушевљен. Он, као морнар, познаје целу нашу обалу, али овако нешто нигде не постоји. Тако велика и разноврсна шума, час питома и уређена, час дивља и хаотична, са обалом свуда приступачном; два острва са конфором за имућне и демократска Пунта за сваки џеп и за све узрасте; увек друкчији приказ, поглед час стешњен двема шумама, час отворен до Хоризонта и до Бриона: то је ненадмашиво, само још врло мало искоришћено. Дениза и Нада су уживале у хладовини, док смо се Дана, Демо и ја купали и сунчали. После ручка дошла је кафа из термос-флаше, пријатно изненађење за Денизу. Када је чула да је остало још за две шољице, темпирала је своју „муку“ за четири сата. Госпођа Леко прошла је путем за врх Пунте и Демо је опет био предмет наших шала. Док смо Дана и ја лежали на плочи поред воде, Дениза је нешто врло живо причала. После смо чули да су говорили о Јеврејима, управо о једној богатој

јеврејској породици из Београда. Када је муж умро, Денизин Милош се старао за гроб и друге појединости око сахране. Већ пре погреб, док је мужевљево тело још лежало у кући, госпођа је ставила Денизи у изглед један грао сиви џемпер као накнаду за њихову помоћ. И послала га је после два дана, али је Дениза учтиво вратила с напоменом да јој засад није потребан, и да ће се видети кад буде одлазила из земље. Међутим, та госпођа је сасвим на њих заборавила када је кућа Милошевића срушена од бомбардовања. Склонила је код њих многе своје ствари када су побегли испред Немаца. После рата тражила је и добила све, па и онај сандук шећера који је остао затрпан у рушевинама. Материјалисти, себични, своје цене, туђе не признају, услуге траже, али их омаловажавају. Нада и ја смо се погледали, јер смо се сетили како нам је снаја рекла да „то није ништа“ што смо својим потписима, овереним код општине, посведочили да је стан њеног брата Артура-Робија остао пун скупоцених ствари кад је он побегао испред Немаца... Дениза наставља причу о њеној Јеврејки. Када је код нас било најтеже, кад текстила није било, кад се све добијало преко синдиката и на „тачкице“, а деца почела да се рађају, узели су од њених ствари пеленице и нешто платна, бенкице које њој више нису требале, пошто су јој деца била одрасла. Добијала је пакете од сестре из Америке. Када је кренула за Израел, хтела је све своје да понесе, и понела је чак и двоструки решо који јој је Дениза дала у накнаду за ситнице узете за придошле бебе. Јеврејка је заборавила на раније понуђени и добијени грао костим...

На повратку, Егон, Микица и Срђан одлетели су напред, пречим путем, а Костица је ћопао с нама. Сав се изубијао на камењу, неспретан какав је, једна нога му је била рањена, друга укрућена. Демо га је забављао причајући му о мору и лађама, а њега је натерао да му каже свој највећи доживљај. „У мом осмогодишњем животу“, насмејао се мали четврт Француз, како би рекао Срђан, који воли да израчунава проценте у свачијој крви. Костица је одговорио да му је најважнији доживљај био управо јутрос. Егон и Микица су га гурнули са стене, он је пао, а они су побегли. Одједном се осетио остављен и изгубљен. Верујем да је и Срђан био на оној страни која је жртвовала будућег интелектуалца. Дана и Нада су ишле полако, а Дениза и ја смо били у средини, иза два романтичара, Деме и Костице. Ја сам Денизи излагао своје неке погледе на васпитање. Она малочас није одобравала што сам Срђану помогао да се испне на бодљикаво и незграпно дрво, пуно испреплетаних сувих грана и граница које су се ломиле. По једној теорији, добро је да се у детињству задовоље све мале, животињске и дивљачке жеље, које долазе од нагона, да се

„испуцају“, да не би после узнемиравале и каљале дух. Можда су Симон де Бовоар²¹⁶ и њен Сартр држани врло строго, па сада под старост псују, говоре и пишу скаредности и прљавштине. Сељачки и сиромашни синови и кћери, оскудевајући у свему, имају пуно чежњи. (Французи немају одговарајућу реч. Морају да кажу „силом жеља“, док Немац каже „*Sehnsueht*“.) Не бирају средства да их задовоље. Раде много, али не краду, корумпирају се, злоупотребљавају положај. Особито су страшне жеље које излазе из беде кад дођу до великих могућности. Добро је дакле да деца желе од свега врло рано. Друга теорија каже да не треба рано задовољити све жеље, јер после нема за шта да се живи, губи се амбиција, атрофирају све способности. Када је мој брат [Александар] Аца²¹⁷ наградио своју Светлану за малу матуру водећи је у Париз, ја сам се питао шта ће јој дати за велику матуру, а шта ли за диплому на факултету. Он је умро не сачекавши једно и друго, и показало се да је било добро што јој је ону лепоту пружио и кад још није могла да је схвати и цени. Али у начелу је боље да се у задовољењу иде поступно, да би увек имало шта да се жели. Дениза ме прекида. Времена су тако несигурна, о атомском рату се толико говори, да деца, па и одрасли, треба да узму од живота што више и што пре. Уживају, јер не знају шта ће бити сутра. Ја одговарам да благостање, сигурност и задовољење свих жеља води самоубиству, као у Шведској и Данској. Или боемштине. Неки дан смо видели унука др Леона Коена²¹⁸ и др Милана Гавриловића како иде бос, прљав и раздрљен. Дениза га је познала: то је син Коеновог сина који се вратио из Енглеске са Милановом Вуком. Одвојили су га од родитеља, пришли комунистима, али детету могу да пруже и пружају све: ево резултата. С друге стране, чудо је како се Дана и њена браћа нису искварили, иако су у детињству имали све најлепше и

²¹⁶ Симон де Бовоар (Simone de Beauvoir, 1908–1986), француска књижевница и филозоф егзистенцијализма, теоретичарка, политички активиста и феминисткиња, супруга Жан-Пола Сартра. Од 1931. до 1941. била је професор филозофије у Марсеју, Руану и Паризу, а од 1943. се посветила искључиво књижевности. Писала је романе, драме, есеје и мемоаре. нарочито је позната по есеју Други пол (*Le Deuxième Sexe*). – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 265.

²¹⁷ Александар Јовановић (?–1958), млађи брат Драгољуба Јовановића; у Француској је завршио медицину, бактериолог, шеф Опште лабораторије на Медицинском факултету, примаријус. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 113.

²¹⁸ Леон Коен (1876–1947), хирург, уролог, професор Медицинског факултета у Београду, оснивач и први управник Уролошке клинике у Београду. Учесник балканских ратова и Првог светског рата, у коме је, по повратку са лечења у Француској, постављен за шефа хирурга Болнице престолонаследника Александра у Солуну. Објавио је и више стручних радова: *О шрејанацијама у рашу*, *Историја српској војној санишеши* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 310.

најбоље, од мајке Рускиње из богате породице, од оца официра кога је озбиљно помагао деда Степа, деда-попа из Рготине. Дениза је данас причала како Милошевићи славе Лазареву Суботу дајући своје парохијском свештенику, кад сече колач код куће, деда-попин епитрахиљ, нож којим је пресецао, крст којим је благосиљао књигу из које је читао. Када је Мика умро, опело је вршило неколико свештеника, али је посмртно слово изрекао парохијски, и он је више говорио о деда Стевану него о покојнику пред њим. Не знам да ли је поменуто оно што је најважније: да је деда-попа био десети свештеник по реду у тој породици. Девет колена духовних лица му је претходило, али ни чика-Милош ни Данин отац, ни њен брат Миша, који је највише имао душебрижничке склоности, нису наставили ту необичну традицију. По њој су Милошевићи из Рготине код Зајечара, пореклом изгледа са Косова, нека врста српског племства. Мој брат је Данину мајку Рускињу звао кнегињом, јер су руске избеглице обично тврдили да су из највишег друштва. Она се сама држала врло скромно, а сва њена деца су – упркос „двоструког племићког порекла“ била сасвим демократски расположена. Денизина деца су не само деца из народа, као она сама, већ су и велики Срби, особито у погледу верских обичаја. Милош је већ преузео очеву славу и није хтео да сече колач код бабе.

Понедељак, 16. јул 1962.

Рус је дошао синоћ касно, остао је кратко, по обичају, и најавио њихову посету до данас. Као млађи, они ће прво доћи код нас, ако не заборави да о томе обавести госпођу Вјеру [Михајлов]. Да ли ће повести и [кћерку] Марију? Успео сам да сазнам где су се обавила његова три ратовања у Југославији. Прво је било у околини Скадра, горе је „бранила земљу“ његова јединица. Као „југословенски генералштабни редов“, дао је отпор немачком завојевачу у априлу 1941, за разлику од других белогардејаца који су тврдили, кад су дошли Немци, да су они „тоже

²¹⁹ Трећи пут је узео пушку у септембру исте године у околини Ражања. За три убијена Немца, у Алексинцу је обешено неколико Срба (међу њима Миша Качаревић, наш друг). Онда је Никола пио са сељацима жупско и ражањско вино и помало пуцао. Жена са децом такође се склонила у Ражањ. Четврто ратовање је било 1944. пред долазак Руса у околини Петрограда у Банату, на страни партизана. Почео као белогардејац, завршио као партизан. Жена му је дошла у Југославију у шестој години. Нашли су се и узели у Мостару. Он себе зове мостарским зетом, нишким грађанином, Србијанцем из неколико срезова где је служио као пољопривредни референт срески или бановински. [Ово је текст у рукопису означен звездicom и издвојен.]

окупатори“, служили су Гестапоу и потказивали наше грађане.²¹⁹ Он се осећа Србином, и то не само због шљивовице и добрих вина, и не само зог великог броја „мокре браће“. Јуче је рекао да су Срби слични Французима и Русима по томе што су способни за херојске гестове не штедећи жртве. Он је од Срба научио да напада себе и потцењује своју децу. А тај „Мишко-битанга“, који потпуно личи на његову слику из војничких дана, заслужио је годину и по дана хрватске стипендије по 18.000 дин. зато што се показао одличан на упоредној књижевности. Докторат, истина, спрема уз очеву потпору. А човека туга обузима кад помисли на тужну Марју. Иако од руских родитеља, иако је расла у Нишу, она има тако добар нагласак да су јој Босанци поверили свој микрофон, не само за стране емисије, већ и за наше. Звали су је у радио П, јер се одликовала као спикер.

Дениза нам је данас на „плажи“ поред пута, уз лупњаву аутомобила и мотора, причала како је Костицу разочарала славна француска кухиња. Није волео храну у болници, где је становао с родитељима. Једва је чекао четвртак, када нема школе по подне, и недељу, да руча код своје нане: сарме и пуњене паприке, ђувеч и кисео купус и месо, које толико воли, лепо печено, а не крваво као француски лажни бифтек. Или добре и укусне нанине фаширане шницле с много лука. Кад се вратио, све је хвалио брату од ујака Микици, сем хране. Кад је овај то чуо, зарекао се да никада неће ићи у Француску.

Михајлови су ипак дошли. Госпођа Вјера говори дивним балканским српским језиком. Има 48 година и врло лепо изгледа упркос своје пуноће. Висока је и има праву руску ногу, по којој је једна бугарска генералица познала да је и Дана пореклом Рускиња. Рекао сам јој да је херој, кад већ тридесет година подноси оваквог мужа. Млада Марја само ћути. Претерано је пуна и у својој широкој хаљини изгледа као жена у другом стању. Нада је покушавала с њом да разговара, али није много извукла. Јад је то велики. За Мишка госпођа каже да ће бити асистент на универзитету кад заврши с војском. Сама она је учила руску гимназију код нас, а факултет је касно спремала приватно и полагала у Сарајеву. Све сам морао поново да питам, зато што нисам веровао да Никола тачно обавештава. Увек се питам да ли је трезан.

Ушорак, 17. јул 1962.

Киша прошле ноћи и пре подне. Ни купања ни сунчања. Читам *Монд* и наше новине. Ручак рано и шетња већ у пола пет, али само са Денизом и децом. Срђан се боље слаже са одраслијима; с Костицом стално долази у сукоб. Немогући су, мада су јели кокице и кикирики. До станице смо ишли по сунцу, од чега је Денизу заболела глава. У словеначки логор не

може да се уђе, али смо зато награђени лепим ровињским гробљем, особито алејом са чемпресима која води у капелу. Споменици нису нешто нарочито, али се виде златна имена домаћих богаташа и свештеника. Кажем Костици да је ово нов материјал за његова писма мајци, од којих ће после саставити, за наставницу, извештај о летовању. Срђан је звиждао, тако да га је Дениза опоменула да се у цркви не смеје, а на гробљу не звижди. На повратку су се поново цевељали и мотали нам се у ноге. Грдимо свако свога унука. Не чују нас и настављају. Састанак с нашима је у шест, у парку, код споменика подигнутог партизанима. Камен је величанствен, оригинално замишљен, као циновски рељеф са по три фигуре с обе стране, али без лепоте.

Прилази нам др [Љубомир] Љуба Влатковић,²²⁰ наш друг из Пирота. Две године је млађи од мене, једну старији од [брата] Аце с којим ја учио гимназију. Био је социјалиста, сељачко дете, досељено у Нову Малу, с чакширама. Одличан ђак, амбициозан и озбиљан. Постао је комуниста одмах после Првог рата, заједно са Добривојем Алимпићем.²²¹ Медицину је учио у Београду, али се нисмо виђали. Примао је *Pag* и преко Аце се обавештавао о мени. Политику је напустио и бацио се савесно на лекарску праксу. Дуго је служио у унутрашњости, а после је био војни лекар. Не знам како је провео Други рат, али под комунистима је као официр дошао до већег чина. Ушао је у партију, а комунисти су и његов син Влатко и кћи Лола. Обоје раде у Радио-Београду, и Бојка их је учила енглеском језику. Спријатељили су се. Најстарија, Вида се удала и има велику девојчицу. Ја му не знам ниједно дете, само сам Влатка пре неколико година опазио на Црвеном Отоку када је био у друштву Зорана Жујовића. Моја сестра Нада је Љубу познавала из Пирота, а у Београдској ђачкој мензи упознала је и његову будућу жену Јулијану, из Смедеревске Паланке. Тако смо у парку разговарали у две групе.

Од Љубе [Влатковића] сам чуо пуно ствари о нашим бившим друговима. За Светозара Ранчића²²² каже да се пропио, а унесрећен је и смрћу своје жене. Сада је сâм отишао на Босору код Пирота, где је подигнуто нешто као хотел. Његов брат [Димитрије] Мита се показао као велики неваљалац, политички и

²²⁰ Љубомир Влатковић, војни лекар; социјалист као ђак у Пироту, касније је постао комунист, остајући до смрти одан комунистичким начелима. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 47.

²²¹ Добривоје Алимпић Добрица (?–1965), професор књижевности, пуковник ЈНА, комунист. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 15.

²²² Светозар Ранчић, професор Више педагошке школе у Београду. Био је један од најбољих ђака социјалиста у Пироту 1912, вођа млађе групе. Касније је био демократ и присталица Југословенске националне странке (ЈНС). – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 286.

²²³ Милутин Велимировић (1893–1973), лекар и књижевник, демократ, пријатељ левих земљорадника. Студирао у Чехословачкој и Русији. Службовао у Јагодини и Београду.

свакако. Сналази се и данас, као под ранијим режимом, кад је био демократа и касније јерезовец. Сада је комуниста. Каже ми Љуба да опет сарађује у *Полиџици* и да је приказао нову књигу (Успомене из ратова) др Милутина Велимировића.²²³ Мита је покушао да се приближи мом Аци, као Јасминин наставник у основној школи. Није рекао да је у Пироту, 28. августа 1946, био на челу мангупске групе која је добила задатак да ме пљује и гађа патлицанима и да је, усред вашаришта, први викнуо: „Доле издајник!“ Светозар је озбиљнији и бољи, али ни он никада не дође да ме види, иако сам ја изразио жељу да се подсетимо на социјалистичку ђачку прошлост. Чујем данас да је неки млад Пироћанац [Петар] Козић²²⁴ (нисам знао да таква породица постоји код нас), сестрић професора Ђоке Димитријевића, син Олгин, написао књигу о историји радничког покрета у Пироту. „Нашао је начина, каже Влатковић, да не помене тебе, а говори о нама млађима који смо били твоји ђаци у социјализму.“ Он је то и рекао Ђокици: овај је слегао раменима. „Увек је био клизав као јегуља и никада није хтео да се експонира“, коментарише Љуба. А бистар је и зна шта је право и поштено. Док смо Нада и ја са супрузима Влатковић превртали успомене из детињства и младости, Демо је разговарао са двома бившим колегицима из београдске поште бр. 1, којом је он управљао 1940. и 1941. (до слома Југославије). Оне су сада обе у пензији, као и сам што је. Поменули су разне службенике и шефове, па и Бранка Павловића, Мијиног оца. На Демино изненађење оне се о њему нису најповољније изразиле. Вероватно је био строг шеф, или је сувише волео свежу лепоту. Њих две се нису удавале. Из разговора са њима Демо је изишао јако узбуђен и уморан, с главобољом.

Ја сам мало пришао госпођи [Вери] Влатковић, с којом сам се једва познавао, док је она све знала о мени. Видели смо се први пут 1958, у септембру, на Катарини. Купао сам се и сунчао с Љубом, док је она причала с Даном. Два дана касније, Љуби је пришао неко из унутрашњег одсека и питао га откуд се познаје са мном. Рекао је и напоменуо да сам га ја научио да буде социјалиста и да је од мене добио прво образовање из политике. Госпођа се жали да јој Влатко није имао среће у браку. Шест година је „ишао“ са сарајевском Јеврејком, а у браку ни шест месеци нису саставили. Већ Љуба ми се жалио да она није имала ничега ни женственог ни домаћинског. Отишла је без отвореног сукоба, а он није хтео да пође у кућу њеног оца.

Гл. дела: путописи *Кроз Кину, По Јајану и Монтолији*; приче *Мећава. Приче јаланачког лекара*; романи *Неосјварена љубав, После ајенџаја; Тешке јодине* – хроника о епидемији пегавца у Србији 1914, повлачењу преко Албаније и о српској дивизији у Добруци. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 392.

²²⁴ Петар Козић (1928–2012), доктор социолошких наука. Као средњошколац био је омладински руководилац, први командант радне бригаде на изградњи пута Пирот–Висок 1946, а касније руководилац општинске организације ССРН, народни посланик за пиротски округ у Народној скупштини Републике Србије и члан Просветног савета Србије. Био је један од оснивача Удружења Пироћанаца у Београду. – Д. Јовановић, *Полиџичке успомене*, књ. 12, 140.

Госпођа прецизира. Тај отац је Лав Стонак, сопственик гараже, приватник који стално одговара за утају порезе. И сада је, изгледа у затвору. Кћи се зове Снежана, али сви тврде да је Јеврејка. Зашто она то крије? „За нашу кућу није била. Ни за какав ред није знала. Увела је „самопослугу“ у нашем шпајзу пре но што је то постојало у вароши“. Они су се забринули кад је једном ишчезла, а њен отац их је тешио да је њена мајка неколико пута одлазила и враћала се. Непојамно је како Влатко није раније увидео ко је она и шта је. Сада се удала за неког месара. Стварно је шофер, а не младожења. Али он се после раскида с њом потпуно изменио. Стиди се, увређен је, жалостан. Да ли је посредни љубав или понос?

У једном тренутку, Дана је у парку пришла госпођи Јелени Поповић,²²⁵ нашој старој сусетки из бр. 9, која је седела са својом пријом, мајком госпође Зоре. После сам и ја отишао да их поздравим. Разговарали смо о покојном Јови [Поповићу]²²⁶ и о њиховом сину Урошу.²²⁷ Њима ни данас није јасно зашто су они хапшени и зашто је Јова стрељан на Бањици. Када је др Васо Чубриловић био министар, Урош је ишао да га пита о томе. Стари кукавица, Васо је одговорио да се Јово био „повукао са реакционарним елементима“. Ја сам госпођи испричао шта знам о агенту који је из Каира долазио с порукама и стварима од Милоша Тупањанина.²²⁸ Представио се као енглески човек, а радио је за Гестапо: он је издао и Јову [Поповића] и Саву Делића²²⁹ и Обрада Мостиловића²³⁰ и Гојка Терића. Онда сам видео да она све то зна, али да помишља да је тај човек био

²²⁵ Јелена Поповић, учитељица, супруга Јове Поповића, умрла 1966. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 264.

²²⁶ Јово Поповић, инжењер агрономије, први југословенски пољопривредни стручњак који је отишао да упозна Данску, њено задругарство, њене народне универзитете. Стручњак за болест биљака. Изабран је за народног посланика на изборима за Конституанту 1920. Посланичко место у Тузланском округу уступио је Милошу Тупањанину. Није напуштао идеју о неопходном уједињењу левице и деснице у Савезу земљорадника. Када је Бранко Чубриловић 1939. постао министар пољопривреде, Поповић је постао његов помоћник. За време окупације компромитовао се. Био је затворен у Бањичком логору, а потом и стрељан. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 264.

²²⁷ Урош Поповић, спремао је докторат из ваздухопловне технике, али је умро, врло млад, већ 1964. године. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 264.

²²⁸ Милош Тупањанин (1893–1972), правник, политичар и индустријалац. Као добровољац у црногорској војсци учествовао је у балканским ратовима. Године 1914. био је интерниран у Арад, из кога је побегао и прикључио се српској војсци. Један је од оснивача Савеза земљорадника и члан његовог Главног одбора. За посланика је први пут изабран 1927. године. Мада је, због отпора режиму, 1932. ухапшен, није му суђено пред Државним судом за заштиту државе. На парламентарним изборима у децембру 1938. поново је изабран за народног посланика. Непосредно пред напад Немачке на Југославију, априла 1941. године, напустио је земљу и отишао у емиграцију. – Д. Јовановић, *Медаљони*, књ. II, 225, 226.

²²⁹ Саво Делић, босански социјалист пре 1914, а затим десни земљорадник, стручњак за чиновничко задругарство. Због компромитовања од стране Милоша Тупањанина из

искрен и да их није намерно издао. Долазио је двапут. После првог састанка, они су се сви четворица изгубили из Београда. Када су се вратили, он их је опет посетио, али тада су били похапшени. Три дана пред њихову славу, Ђурђевдан, дошли су Немци и одвели Јову. После су дошли и по Уроша који је становао с оцем. Држали су га девет месеци у затвору Гестапоа у почетку Александрове улице (Сељачки окружни суд, где смо ми лежали са комунистима и словеначким клерикалцима у лето 1932). Уроша су само једном питали да ли зна ко је то „Јово Прче“, његов отац. Одвели су га на станицу да га спроведу у Немачку на принудни рад, али га је у последњем тренутку спасао Ика Паранос помоћу своје везе. Урош није најбоље учио у гимназији. Свирао је виолину и читао о музици и музичарима. Матуру није људски ни полагао, па је отишао у војску и тамо се бавио својом омиљеним авионима, које је правио као дечак. Послали су га у Русију и тамо је годину и неколико месеци опет оправљао авионе. (Већ под окупацијом је радио као механичар код Немаца.) Из Русије се срећом, вратио пре Резолуције. Опет је радио за војску и постао заставник. Мајка га је стално терала да студира. У Скопљу су једног дана питали подофицире ко жели да иде на факултет, и он се јавио. Отада ради као мрав. Још је у војсци, али није отишао даље од капетанског чина. Чита непрестано. Прати науку, по књигама и часописима страним. У културном додатку *Полиџике* недељом често се јавља са чланцима из науке и технике. Неуморан је. Мора и да зарађује доста, јер им много треба. И госпођа Зора је, после учитељске школе, завршила неку вишу школу и сада предаје. Стара госпођа прима своју пензију као бивша учитељица, али то је само 11.000. Никако не може да добије породичну пензију по Јови, а она би била већа. Не признају оне четири године које је провео у затворима аустријским за време Првог рата. Урош није кадар да се тиме забави, а немају никога да им помогне. Десни земљорадници, који су се некад клели у Јову Поповића, сви су се предали комунистима и не смеју да се заузму за његову удовицу. Рекао сам госпођи да се поштено држи само Чедо Кокановић.²³¹ Она ми каже да Јова никада добро није мислио о браћи Чубриловић,²³² а ни о Милошу [Тупањанину], само није имао куражи да

Каира, и везе са четничким покретом, заточен је у Бањички логор, одакле је одведен на стрељање. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 71.

²³⁰ Обрад Мاستиловић, сарајевски адвокат, десни земљорадник. Убијен је из Бањичког логора, после компромитовања од стране Милоша Тупањанина из Каира, и после везе са четничким покретом. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 186.

²³¹ Чедо Кокановић, прво самосталац, затим у десној фракцији Савеза земљорадника, великосрпски националист. Поштено се држао као опозиционар: под диктатуром, за време окупације, под новом влашћу. Мучио се, али се никад није продао. Био је врло бучан као народни посланик у Народној скупштини Краљевине СХС. Терорисао је Јоцу Јовановића, а Бранка Чубриловића је држао у усправном ставу под Шестојануарском диктатуром, кад је хтео да посрне. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 140, 141.

одбије човека који је долазио од њега: тако је изгубио главу. Сада му се ништа не признаје. Ипак се јавио проф. Васо Гајић²³³ и од ње тражио податке о Јовином животу и радовима, за неку енциклопедију. Она му је послала, али не верује да ће се објавити. Ја сам обећао да јој прочитам што сам написао о њеном мужу у мојим Медаљонима.

Среда, 18. јул 1962.

Предвече, у парку, пришла нам је др Јелица Петровић. Понудила је целом друштву да погледамо њен стан. Иванка [кћерка њеног брата Илије] је отишла, па се осећа усамљеном. Од своје тамне конобе направила је дивну кухињу, разуме се уз велики трошак. На спрату има две собе које су она и Иванка врло лепо наместиле. Тешко је доћи до њих брдовитом улицом, али је тамо светлије него обично у ровињским улицама. У самом стану је врло пријатно. Иванка је с много укуса украсила обе собе. У оном милиону који су уложили за куповину стана и за преуређење вероватно су учествовали и брат Милан, и његова кршна и лепа Босанка. Њу сам видео у издавачком заводу „Југославија“ оне године када је Јасмина сама путовала у Израел преко Атине. Та госпођа Петровић је посредовала код Народне банке да се добије чек за плаћање железнице и авиона. У непосредном суседству, испод саме велике цркве, има неколико великих кућа коју су купили београдски и загребачки уметници. Највећу има сликар Маскарели, а неких пет милиона је уложио у реконструкцију загребачки сликар [нечитко име]. Ту је и Бранко Поповић.²³⁴ Највише се говори о Москателију! и његовим женидбама, разводима и оргијама са сваком врстом жена. Сада је на реду једна млада Немица од 17 година. Демо је вечерас видео у венецуалском огледалу њену фину силуету.

²³² Мисли се на Бранка и Васу Чубриловиће.

²³³ Васо Гајић, професор. Завршио Филозофски факултет у Загребу. Био је професор гимназије у Дервенти и Мостару, директор Учитељске школе у Бањалуци, секретар Обласног одбора Савеза земљорадника за Херцеговину и члан Главног одбора Савеза земљорадника. После Другог светског рата био председник Главног задружног савеза БиХ, посланик и потпредседник Народне скупштине НР БиХ, народни посланик Савезног већа Савезне народне скупштине за изборни срез бањалучки, члан савезног одбора ССРН и Главног одбора ССРНБиХ, председник Савеза занатских и осталих неземљорадничких задруга БиХ. – *Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenima*, 196.

²³⁴ Бранко Поповић (1882–1944), један од најзначајнијих српских сликара и ликовних критичара прве половине 20. века, професор историје архитектуре и уметности на Катедри за архитектуру Техничког факултета у Београду, за чијег декана је именован 1941. Био је члан српског ПЕН клуба и један од оснивача УЛУС-а. По завршетку Другог светског рата проглашен је за издајника и без пресуде стрељан, међу првима, одмах по ослобођењу Београда 1944. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 262.

Ровињци се саблажњавају свим што гледају и слушају. Јелица каже да њу и остале страшно мрзе. Кап воде неће да даду кад су у неприлици. Мајстори раде споро и рђаво, скупи су и несолидни. У Ровињу нема материјала, па све мора да се доноси из Београда. Срећом, увек се нађе понеко од „наших“ да помогне.

Скоро смо чули нешто више о Јеличиној дружбеници Смиљи. Она није тако млада као што изгледа кад се у предњој соби забавља с Микицом, Костицом и Срђаном. Једна је од шесторо деце из сељачке породице из Аде код Вуковара. Мајку су им убили усташе, отац је умро у беганији. Децу су прихватили у Београду и сместили у један дом. Смиљу је узела с намером да је усвоји породица инжењера и великопоседника Јојкића. Он је био према њој крајње пажљив и дарежљив. Хтео је да јој препише део свог имања. Госпођа је трпела, али не и волела. (Можда је била и љубоморна...) Инжењер је нагло умро негде 1955, и госпођа је упутила Смиљу у њено село, тобоже да види браћу и сестре, уствари да је се отресе. Судским путем је девојка морала да избори спаваћу собу коју је инжењер био купио. Накит који је од њега добила сав јој је предала, али не и златни сат. Смиља се рђаво осећала у селу. Две сестре су се запослиле у Осијеку, браћа се појенила у селу, добили и децу. Њу су нападали што се умива сапуном и проводи други луксуз. Вратила се сама у Београд, служила овде и онде, док сасвим случајно није наишла на Јелицу. Лепо се слажу. Питање је шта ће бити ако и кад се Смиља уда. Она каже да не може да нађе човека. Није јој доста само мушкарац: колико да је удата... Али ђаво ће једног дана доћи по своје. И тада ће настати компликација. Јелица се сама није удавала, а зашла је у године.

Вечерас, касно, велики догађај за Срђана! Стигао је његов друг, брат и најбољи пријатељ, Алек, син Вере Шеган-Будимлић. Они су купили две собе на спрату испод Слободана и Бојке. То суседство је доста покварило односе који полазе од Бојкиног наставниковања у Радио-Београду, где је Вера један од најпознатијих сарадника. Вера се замерила „староседеоцима“ и пионирима ровињског препорода тиме што није хтела да прими један део трошкова учињених за инсталирање канализације, воде и електрике у целој кући. Слободану није било право ни то што је Бојкина пријатељица слободно располагала временом и снагом његове жене. Сада је све затегнуто, али Срђан и Алек су и даље у великој љубави. Увели смо малог у собу да види друга који је већ био легао. Загрлили су се и пољубили сами од себе. Ћућорили су неко време. Кад смо Алека повукли, Срђан је изјавио баби да је „врло узбуђен и да неће моћи да спава целе ноћи“. Разуме се да је заспао чим смо се ми смирили, али ће се ујутру пробудити раније него обично. Настаје нова фаза у његовом летовању. Алек је врло интелигентно и осетљиво дете. Чини Срђану све по вољи, даје му своје

играчке, пристаје на све његове каприце. Врло ретко се сукобе, али одмах се измире. После сукоба Вера и Слободан ређе се виђају, и то више на Ташмајдану него у једној или другој кући. У Ровињу је ситуација врло мирна, и зато Вера удешава да не летује у исто време са Слободаном. Бојка је главна жртва, јер она воли Веру и радо је у њеном друштву. Алека није довела госпођа Вука Шеган – супруга имућног трговца из Кистања код Книна, кога су убили партизани, иако им је предао целокупну своју имовину и мада му је старија кћи погинула као партизанка – већ њена рођака или пријатељица, госпођа Мила, лепа, висока и црномањаста Личанка, управо Српкиња из Северне Далмације.

Четвртак, 19. јул, 1962.

С њом [Милом] сам се боље упознао док смо данас ишли са Денизом, Демом и децом, да видимо Омладински центар или Обалу младих на другој страни Пунте, добрих пола сата далеко од Ровиња. Баш је јуче *Полишика* писала о тој новој творевини, на Јадрану, за странце и за наше младе комунисте. Дивни павиљони у камену и стаклу, са свим удобностима, у дну дубоке шуме, у питомој увалици, коју су још упитомили донесеним ситним песком, као нигде у овој околини. Успут смо сустигли или срели низове студената и студенткиња разних народности. Највише се чује француски. Кажу да је дошла и група од 18 совјетских омладинаца, али ми их нисмо идентификовали. Ја сам то јако желео, да бих видео да ли се чиме одликују. Пише да ће само овог лета проћи кроз центар 2.300 младих. Још се довршава највећа зграда.

Госпођа Мила се стварно зове Милица Вукшић, рођена Мартић. И она је из Кистања, али Шегановима није никакав род. Мужа, службеника из Дрниша, убили су усташе већ 1941. Побегла је у Београд. Двособни стан су јој опљачкали, а није се враћала 1945. да га узме. Није имала воље да живи међу људима који су јој убили мужа и поклали многе рођаке. Али у Београду ни до данас није дошла до стана, чак ни до собе. Прибила се уз Шеганове. Најпре је била само привремено склоњена, али је остала и сродила се с њима. Гледа да им буде корисна, особито откада гђа Вука побољева. Остала је удовица са 32 године. Сада има 53, и сања само једно: да нађе какву старију госпођу којој би помогла до смрти, па да јој остави стан. Жељна је да поново има свој кутак. Рођаци су је позивали у Швајцарску, и тамо је ишла неколико пута. Једном је боравила четири месеца. Они су избегли, обогатили се и живе прекрасно. Имају десет соба, у малом месту близу Цириха. „Можете мислити какво је то благостање кад њихова служавка има у својој соби радио и телефон. У целој кући функционише пет телефона.“ Водили су је по целој Швајцарској и свему

се дивила, али је ипак једва чекала да се врати у земљу, мада ни куће ни кућишта нема. Није имала младости, а никаква безбедна старост је не чека. Ми Срби смо несрећан народ. Страдали смо од усташа, па сада страдамо од комуниста. Да ли смо ми најгори свет?" Ја јој одговарам да она ипак не би хтела да буде ништа друго до Српкиња, и, она то потврђује.

Мени се јадала она, а Дани је за то исто време причао своју невољу са зетом Србином из Босне наш земљак др Љуба Влатковић. На истој клупи у парку, гђа Јулијана је исту причу излагала Нади. Што је најгоре, Вида, њихова кћи, иде с мужем, а ни унука, девојка од 16 година, није боља од оца. Он је официр, комуниста, материјалиста и себичњак. Сматра се ортаком у њиховој ровињској кући, одвојио се и закључава свој део, а унео је само стотинак хиљада и неће ништа да доприноси за уређење и оправке. „И ја сам комуниста, као он и моја кћи, али они имају невероватно осећање за својину. Примају све што ми дајемо и чинимо, а ми од њих ништа не видимо.“

За ручком Дана се чуди како људи радо говоре о својим интимним стварима. Само мало дарнеш, и прича потече. Или чак сами говоре без питања. „Дојадило, каже Дана, па једва чекају прилику да излију свој гнев“. И сви се жале на децу, на ту децу за коју се толико жртвују. За после подне су нас Влатковићи позвали у Бреговиту 3, недалеко од Петровићевих који су у бр. 11. Дениза чека др Свету [Светислава] Барјактаровића²³⁵ и његову Белу, који колима треба да стигну из Београда.

И Влатковић је своју конобу преобразио у кухињу и у собу за седење. Године 1956. уложио је у то 150.000. Данас би му требало, као Денизи, пола милиона. Поставили су и кабину с тушем и све друге погодности, али је мање лепо него оно што је командовала Иванка и плаћала њена тетка. Дочекали су нас и срдечно и богато. Видели смо старију кћер Виду, која је такође лекар, и унуку Бранку, и мужа. Страшни Босанац се нама учинио леп и привлачан, док је ћерка неки опасан намћор. Преко воље се поздравила с нама. Унука има тек 16 година, а врло је висока и лепа, на оца. Стари су били крајње љубазни. Јулијана, Надина пријатељица из 1920, сетила се да се видела с Даном и са мном 1940. у Петровцу на Мору, први пут. Љуба је причао догађај из 1958. у Ровињу. Та два човека су била из

²³⁵ Светислав Барјактаровић (1893–1971), лекар, професор Медицинског факултета у Београду, шеф Катедре за гинекологију и акушерство од њеног оснивања, директор Универзитетске наставне болнице за гинекологију и акушерство од 1937. до 1948. Бавио се експерименталним радом и побољшао дијагнозу и терапију гениталне туберкулозе. Посебно се бавио утврђивањем пола детета пре рођења. Отпуштен је са Универзитета из политичких разлога. Аутор је класичних гинеколошких и акушерских уџбеника, популарних књига, али и научних радова, објављиваних у домаћој и иностраној стручној литератури.

Удбе, и то из далека. Он воли псе и успева сваком да се брзо приближи, али су му скренули пажњу да то не покушава са њиховим, јер би га разнео. Био је то полицијски пас, нарочито дресиран. На њихово питање ко је „онај господин“ с ким је тако дуго разговарао на Катарини, Љуба је одговорио претерујући: „То је оснивач социјализма у Источној Србији“. Он је и од мене начинио социјалисту. Учитељ је био и водио је неколико генерација ученика у пиротској гимназији.“ – „Шта ће он овде?“ – „Свакако је на летовању“. То је био мој први излазак у свет после робије и прво путовање на море после 1940. Полицајци су можда помишљали да хоћу да се пребацим у иностранство. Никада их више није видео.

Говорили смо о Пироту. Љуба је из Великог Јовановца, као и Јеленко Петровић²³⁶ и владика Василије²³⁷ (мостарски, бањалучки, сада жички), али је рано остао без родитеља, па је одрастао код тетке у Новој Мали. За време прве окупације, 1917, после Топличког устанка, интерниран је у Бугарску, с групом омладинаца. Радили су у једном силосу за пшеницу и магацину за воће и поврће. Прича о фантастично крупним лубеницама, луку, кромпирима, репи. У околини Горње Ораховице, где су њих држали, све је страховито велико, бујно и плодно. Тумачили смо појаву да се неке речи налазе само у пиротском крају и на периферији нашег запада. Љуба је прави сељак и с годинама добија особине искусног домаћина. Описује нам како су некада сељаци делили имања и заједно стечено добро: „Врљају (бацају) магаре“. Пред зиму су ишли у дрва, у групама. Заједно су најпре обарали стабла у планини, затим су их свозили на воловима. Све што је једна група донела нагомилали би у једном великом дворишту. Онда би разбили гомилу на онолико домаћинстава колико је учествовало у раду. Сваки домаћин би једном комшијском детету дао какав знак (огњило, муштиклу, бритву...), и оно би пред сваку гомилу стављало по један. Нико се није бунио против такве арбитраже. Тако су делили и заједнички уловљену рибу у оближњој Нишави. Љуба тврди да су пиротски сељаци

²³⁶ Јеленко Петровић, начелник Министарства финансија. Писао је о радницима дошлим са села у градове, о печалбарима, окућју, заштити земљорадничког минимума. Покушавао је да оствари социолошку анализу. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 252.

²³⁷ Тихомир Костић – владика Василије (1907–1978), завршио је Православни богословски факултет у Београду, а докторирао је као питомац Светог архијерејског синода на Православном богословском факултету Каподистријског универзитета у Атини 1937. са темом „Проблем спасења по учењу Светог Василија Великог“. Монашки чин примио је 1930. Други светски рат затекао га је у манастиру Жичи, одакле су га Немци интернирали заједно са владиком Николајем. По ослобођењу враћа се у земљу. За епископа бањалучког постављен је 1947. На инсистирање државних органа, патријарх Герман га је повукао из Бањалуке, мада је он званично био епископ бањалучки све до 1961, када је изабран за епископа жичког, што је остао све до смрти.

уреднији и чистији од лесковачких, па и шумадијских. Наш сељак може бити исцрпљен, али никад поцепан. Женама су кошуље увек беле. Људима никада не вире делови доњег рубља, и никада неће доћи у град необријани. Стругаће се бријачки макар без сапуна, али ће се уљудити.

Питам га да ли је остварио циљеве које је себи у животу поставио. Он је задовољан, али гђа Јулијана му упада у реч и тврди да би он још мање урадио да га она није гурала, пошто је сувише сиромаш и без амбиције. Пироћанац, само уме да ради, да аргатује и да друге пропушта испред себе. Зашто се није бавио науком? Зато што је исправљао криву Дрину. Четири године је био асистент на медицинском факултету, и то код једног Ђорђа Јоановића,²³⁸ који је био светски капацитет. Али није могао да се помири с тим да поред њега стане као асистент један покварењак, оптерећен свима венеричним болестима. Узалуд га је Јоановић позивао да се врати кад *онај* није био изабран. Било је завршено. Као војни лекар, такође је сам себи стављао штапове у точкове. Сећа се како је послао у војску неког младића коме је „господин министар“ рекао да ће бити ослобођен. Једном официру је одбио да препише нешто, као лек, што је наредио лично министар војске Милан Недић. Убрзо после тога, Недић га је телефоном позвао да дође к њему. Спремио се и пријавио зачуђеном шефу кабинета који ништа о томе није знао. Недић му је већ при уласку на врата викнуо: „Одакле си ти, бре? – Љуба се укрутио и почео да рапортира ко је и шта је. „Море све то знам, него те питам одакле си!“ Из села Великог Јовановца код Пирота. „Пироћанац! Дај ми руку. Алал ти вера! Иди и само ради како си научио!“ Говоримо о Недићу. Тек историја ће дати овај суд. Треба тек да се види да ли је он био патриота или квислинг. Ја причам свој разговор с њим, крајем октобра 1940. Љуба слуша с чуђењем и дивљењем. И њему се чини да он није волео Немце, него да се примио тог положаја да би спасавао Србе. Он не верује да је Недић убијен у затвору, како свет обично мисли. Ја причам оно што ми је Сретен Жујовић говорио 14. јануара 1945. како су они и Пеко Дапчевић²³⁹ улазећи у ибарску долину видели нетакнута и мирна села, док су сва Босна, Црна Гора и Санџак били попаљени, расељени и обезљуђени. Србију је оставио без великог броја омладине тек сремски и хрватски фронт, и борбе око Трста.

²³⁸ Ђорђе Јоановић (1871–1932), напустио је место редовног професора бечког Медицинског факултета да би основао Медицински факултет у Београду, где је био редовни професор *Опште патолозије* и *Специјалне патолошке анатомије*; оснивач је и првог патоанатомског института у Србији. Био је дописни члан САН и један од оснивача часописа *Медицински преглед*. Научник светског гласа. Није могао да спречи студентске демонстрације против краљеве диктатуре, и извршио самоубиство, јануара 1932. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 113.

Пеџак, 20. јул 1962.

Бенићеви су синоћ добили експрес писмо од Бранке. Јутрос Демо одговара и на три густе стране описује лепоте Ровиња, његове шуме, острва, увале и драге, о разноликости пејзажа. „Божанствене оморике и чемпреси, чије је корење такорећи у мору. Шуме распеване од птица у црном зеленилу. Достојанствени чемпреси чувају стражу и обезбеђују мир. Ваздух ванредан, поготову ноћу.”²⁴⁰

Тајанствене стазе и стазице по шумама, прострте црвенкастим сагом од иглица, тако меке и лаке да се човек осећа као у салону дворца из бајке. У тим шумама су кампови са младим светом разних народности. Катарина, острво у недрима Ровиња, све је у горостасној црногорици. У шумама и на обалама Пунта Коренте губи се сваки појам о времену и замору. Омладина особито ноћу користи сву ту мистику коју обасјава месечина. Код свакога се овде пробуди нека од успаваних муза. У све ово уклапа се духовита и пријатна заједница с Драгољубом и Демом. Да, као прави чичероне даје нам и уоквирује ове дивне слике ренесансе...“ Замолио сам Дему да своје писмо прочита и Микици и Срђану: то ће им добро доћи када буду имали да описују за школу свој годишњи одмор.

Барјактаревићи су стигли, али се не купају с нама на народској Пунти, украј пута којим јуре аутомобили и мотоцикли. Отишли су на господску Катарину, док је Дениза остала верна нашој традицији. Госпођа Мика је, у костиму за купање, потврдила своју репутацију лепо грађене и fine жене. Само не сме да се купа због свог ишијаса. Данас Дани прича своју трагедију и објашњава зашто не може да живи у Швајцарској, код рођака, где и служавка има своје купатило. Она вапије за својом слободом, а нема наде да ће је стећи. Шеганове су добре према њој, али се међу собом тару. Обадве су нервозне и преке, често се свађају, а она се стално налази у неприлици, особито кад стара, у сукобу са ћерком, по неколико дана неће

²³⁹ Пеко Дапчевић (1913–1999), политичар. Члан КПЈ од 1933; рањаван у студентским демонстрацијама; борио се у Шпанском грађанском рату 1937–39. У концентрационом логору у Француској заточен је 1939, али је из њега побегао у Аустрију 1940, а 1941. у Југославију. У НОР-у од 1941. – био је командант бригаде, дивизије, корпуса, IV армије. После ослобођења завршио је у Москви Вишу војну академију, да би по повратку у земљу 1948. био заменик, а затим и начелник Генералштаба ЈНА, члан СИБ-а, члан ЦК СКЈ, потпредседник Скупштине СФРЈ, амбасадор у Грчкој. Од 1945. стално је биран за народног посланика. Дела: *Како смо водили рајш, Мале рајшне њриче, Такшика њаршизанских одреда и бригада у џоку НОР-а, Значај и снага маневра, Рајш у Кореји, Од Пиринеја до Цеџиња* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 596.

²⁴⁰ Југослав Михаиловић нам је први говорио о томе: „Ваздух који би требало стављати у боце и разносити!“ [Ово је текст у рукопису означен звездicom и издвојен.]

ни да једе ни да пије. Вера је, сем тога, и рачунџика, па се њихова пријатељица осећа под вечитим прекором да је на терету. Њен муж Бора добар је и благ: једино он и може да подноси Верино праскање. Његов отац је у кући, али се не осећа. Како да се помири с тим да проведе старост у таквој средини. Мали није злочест, али ни с њим није лако. Деца га подбуњују, а и сам је тврдоглав и својеглав, као Вера. Воли га и радо му служи, али докле ће бити тако?

Предвече нам се у парку придружује Љуба Влатковић. Побегли су од куће да не би слушали галаму. Гђа Јулијана је са женама, и Љуба и ја обнављамо пиротске успомене. Најдуже смо се задржали на Душану Павловићу²⁴¹ и његовој [другој супрузи] Хилди која је с њим постала Мирјана. Љуба га хвали као одличног рентгенолога. Жали што нико неће да штампа његово стручно дело од преко хиљаду страна. То би Душану олакшало у формирању младих рентгенолога, који су нам преко потребни. Љубазна за његове политичке настраности, приписује их утицају жене и њеног брата, који се у Бечу налази на важном месту у организацији социјалног и здравственог осигурања. Душан је једно време веровао да ће и он моћи играти велику улогу на том пољу. Зато је у своје време писао браћи да „Немци раде, а не политизирају, као ми.“ Причам Љуби како ме Душан кушао да види докле ме је довела амбиција: да ли сам готов да се потчиним комунистима, масонима или Јеврејима, једном од светских фактора. Када је прочитао мој „медаљон“ о себи, исекао га је целог, и вероватно уништио, као да могу да се сакрију његове метаморфозе, лупања и батргања. То је несрећан, управо трагичан човек: Љуба се слаже с мојом оценом. И стално му се дешавају незгоде. И његов брат, најмлађи ваљда, Јово, приредио му је једну. С професором Ђоком Димитријевићем је на Душанову кућу на Дедињу, у улици Младена Стојановића, надзидан један спрат без одобрења. Сада се не зна ко је власник и шта је чије. А Душан и онако све види црно. Спасава га једино рад. У Железничкој болници га од неприлика спасава наш друг [др Александар] Мисирлић, али докле ће моћи? Код куће, ради са Хилдом на тешким преводима из марксистичке економије. Каква контрадикција! Мрзе и реже, а раде неуморно.

²⁴¹ Душан Павловић, ђак социјалист у Пироту, затим у јагодинској учитељској школи. За време Првог светског рата остао је у земљи, оженио се кћерком др Милутина Р. Живковића, па студирао медицину у Швајцарској и у Прагу. Један је од првих рентгенолога у Југославији. Био је комунист, али се разочарао, па отишао у другу крајност. По други пут се оженио др Хилдом, такође бившом комунистичком. Разочаран, умро је у својој кући на Дедињу 1966. године. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 239.

Субота, 21. јул 1962.

Велико сеоско подсмевање. Демо јутрос пита шта се десило на данашњи дан пре 43 године. Зна да славимо сваки 21. у месецу, али зацело има више и мање знатних 21-их. – Да није данас био први „додир коже“, како би се изразио стари кавалер и нови женик Милан Ђурић? Или је можда тада пао први пољубац! 1919, је ли тако, била је Данина година? Пре тога је своју годину имала, како беше? Мадлена. А пре ње је била једна са великом црвеном косом? Дана из угла одговара: Жермена, у Клермону. Тиме радозналост Бенићевих, јер и моја сестра воли да „чачка“, није била задовољена. Хтели су да чују еволуцију наше љубави. Сад или никад; сами смо, први пут од 1926, кад је Бенић ушао у нашу породицу. Ево им редоследа: Миша, Данин брат, упознао нас је негде у новембру 1918. Позвали су ме на Бадње вече 6. јануара 1919, у марту, после једне француске представе у корист наших заробљених другова, Мадлена [Ласре] ми је скренула пажњу на Данине очи, косу и чело. 21. априла, први пољубац после кратког дијалога: „Чије је Данче? – Твоје!“ 21. маја, усред спремања друге године права, прво заједничко гледање, у позоришту Сара Бернар, комада *La jeune fille aux joues roses* [Девојка благо румених образа]. 21. јула сусрет у Малабрији, где се налазила на одмору и америчкој храни и њена мати. Дана је остала са мнош, поред једног потока, доста касно. Затим сам је пратио, али сам се морао вратити у студентско одмаралиште. Она је продужила до 5 сама, изгубила и последњи воз и трамвај; и пешке се вратила у Париз. Миша је запрепашћено питао да ли зна кроз какву опасну зону је прошла? 21. јула – најзад да чујемо оно главно – у Сен Клуу – у шумици први „додир коже“. Страшна ноћ, пуна невине крви и прања женског рубља од стране забринутог мушкарца. Рано ујутру, апотекар притиче у помоћ са оксигенском водицом. 21. августа, у Фонтенблоу, усред учења за трећу годину права, љубав у славној шуми. Најзад. После одласка у Ден и полагања испита, 21. новембар – венчање у румунској цркви код Сорбоне, – Луј Аве²⁴² и [Радомир] Раде Вујовић²⁴³ кумови, и одлазак брзим возом у *Delle*, на швајцарској граници. То су најглавнији 21, а после су се ређали, са сећањем на ове, сваке године, ако не и сваког месеца.

На Пунти, с друге стране друма седели смо на камену, у сенци, Нада, Демо и ја, кад један снажан и пун млад човек проговори: Да ли се ја не варам? Јесте ли ви Д[рагољуб] Ј[овановић]? Кад сам потврдио, рекао је да он син Јована Цекића²⁴⁴ из Пирота. Познавао сам његовог брата економисту, а Нада је друговала са учитељицом Марицом, сестром. Он је инжењер технологије и ради у фабрици гума „Тигар“, у којој је пре рата његов отац био ортак с Димитријем Младеновићем,²⁴⁵ Митом Гагом, мојим противником на изборима 5. маја 1935. Јован Цекић је био довољно

интелигентан да својим радницима, на изборима остави слободу за кога ће гласати. То је значило да могу бирати мене на опозиционој, Мачековој листи. Овај син признаје да је направио једну погрешку: није се оженио Пироћанком. Развео се од Београђанке и показао нам свога сина, дечака од девет година који иначе живи код мајке. „Сада се и у Пироту свет искварио“. Као стручњак за вештачку гуму путовао је у иностранство. У СССР га нису пустили, мада тамо има у тој струци много да се научи. Кад у некога имају поверење, показују више него Западњаци. Сада има 62.000 месечно, али је успевао прошле године и више да заради, цртајући на папиру хале и фабрике које се не остварују. Уме да буде ироничан, али поштује ауторитете. Када је друмом прошао Оскар Давичо, он им се јавио, као и [Бориславу Михајловићу] Михизу,²⁴⁶ мада они њега не познају. Према мени је био доста резервисан. Кад сам отишао у воду, рекао је Деми да ми Пироћанци не опраштају онај говор у септембру 1945. када сам долазио са Милентијем Поповићем.²⁴⁷ Остао је утисак да бих ја, у Пироту, стрељао више људи него што су то учинили комунисти. О том тумачењу мојих речи већ пре неколико година говорио је Сањи ујак овог Милорада Цекића, кафеџија Миле Цинцарко, иначе ватрени демократа, који ме је увек критиковао што повлађујем сељацима. Ја сам, у ствари, тада рекао ово: „Чујем да је и овде било убијања одмах после ослобођења. По мом суду, нису страдали они који је требало да страдају.“ (Нисам одобравао што су убили Светозара Мисирлића²⁴⁸ и Миодрага Бошковића-Павла,²⁴⁹ а остало је некажњено неколико сиротињских крвопија). Демо

²⁴² Аве (Хавет) Луј (Pierre Antoine Louis Havet, 1849–1925), француски латиниста и хелениста, стручњак за класичну грчку и латинску поезију, професор на Сорбони и на другим високим париским школама. Био је члан централног комитета Лиге за људска права, који је бранио Алфреда Драјфуса у афери Драјфус. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 13.

²⁴³ Радомир Вујовић студирао је медицину, али ју је напустио да би се посветио револуционарном раду као комунист. Тамновао је у Марибору, где је превео Енгелсов *Анџи-Дирини*. Није се слагао са Стаљиновим методама, па је погубљен у СССР-у. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 50.

²⁴⁴ Јован Цекић, способан занатлија, затим индустријалац и трговац из Пирота. Бавио се претежно кожарством. Син му је инжењер технологије, запослен у индустрији гуме „Тигар“ у Пироту. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 375.

²⁴⁵ Димитрије Младеновић (Мита Гага), пиротски индустријалац, пореклом из села Топли До, сенатор и народни посланик. Бавио се политиком ради послова. Основао је фабрику гумених опанака „Тигар“. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 213.

²⁴⁶ Борислав Михајловић Михиз (1922–1997), књижевни критичар и драмски писац. Радио је као новинар, управник библиотеке Матице српске, уметнички директор Авала филма и драматург Атељеа 212. Написао је драме: *Бановић Страхина*, *Краљевић Марко*, *Командант Сајлер*. Драматизовао је Домановићеву *Страдију* и Нушићеву *Аушобиографију*, али и дела других аутора. Нека од других дела су: *Опеледи*, антологија

[Бенић] је изјавио Јекићу да он мене познаје као противника смртне казне, као присталицу еволуције, не револуције, и да не верује да сам могао претити убијањем.

Не знам како смо дошли на Демино детињство, али он је поновио да је ванбрачно рођен, да мајчину љубав никада није упознао, и да је од оца упамтио само његову сахрану. Још се сећа оних удараца чекића у ексере кад су заливали његов ковчег. Види себе и, годину дана млађу, сестру Ирену како корачају одмах иза кола, а далеко, на крају поворке, супруга, Демина мајка, плакала је и викала. „Иване! Ивице!“ Породица јој није допуштала да изблиза прати мужа, јер су је сматрали кривом за његову прерану смрт. Она је као девојка родила Дему, и он је био дете љубави. Али је после варала мужа са Талијаном из Ђенове Гизендом. Муж ју је ухватио на делу приликом једних Пудлића кад је Демо имао пет година. Иван, тесарски мајстор, опио се хладним пивом, по изласку са узавреле игранке, легао на камену плочу поред мора, назебао, добио запаљење плућа, затим умро од галопирајуће туберкулозе. Знао је да ће умрети, и изразио је жељу да га положи тако да до краја гледа море. Оно море које се прославило својом буром. Она се рађа у Сењу, венчава се у Ријеци и умире у Трсту. Стричеви Мартин и Јосо предали су сирочад баби по мајци, Јели. Она је продавала поврће и децу је добро хранила. Мајка је отишла у Карловац своје Талијану. С њим је имала неколико деце, али с талијанским именима. Демо није, али Ирена је имала везе с том полубраћом. Баба Јела је одржавала односе са својом кћери. Чак је, у један мах, натерала Дему да пише мајци. Није био много марљив као ђак, али у писму је умео да помене блудног сина из Јеванђеља и да тражи опроштај. Више за оно што је о њој слушао, али и за то што је поверовао да му је мати блудница, да је сам „копиле“, „муло“, како га је називао стриц

Српски песници између два светска рата, есеји о Ђопићу, Андрићу, Исаковићу и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 691.

²⁴⁷ Милентије Поповић (1913–1971), грађевински инжењер из Црне Траве, члан КПЈ од 1939. У НОР-у је био од почетка, и то на бројним политичким функцијама. По завршетку рата био је посланик савезне и републичке скупштине, министар унутрашњих послова, али и других ресора у влади Народне Републике Србије, док је у савезној влади био министар финансија и министар спољне трговине. Уређивао је *Нову мисао* у време када је изашла „Анатомија једног морала“ Милована Ђиласа. Био је и генерални секретар ССРН Југославије. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 265.

²⁴⁸ Светозар Мисирлић (?–1944), један од синова Тодора Игњатовића Мисирлије, угледног пиротског трговца; они су у Битољу држали велику кафану – хотел „Босну“. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 1, 59, 60; Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 208.

²⁴⁹ Миодраг Бошковић Павле, партизански руководиоца, син Милана Бошковића, земљорадника из Блата код Пирота. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 33.

Петар Милек, муж његове тете, очеве сестре. Они су га узели од бабе кад је прешао у гимназију. Ах, та сењска класична гимназија, с латинским и грчким! Ах, ти сењски клерикалци и франковци! И Милекови са њиховом побожношћу и дисциплином. Још на долактици има ожиљак од тешког каиша. Тукао га је, пијан и обесан због његовог слабог учења и безбожништва. Није имао ни тринаест година када је изгубио веру, замрзео попове и цркву. Већ пре тога је претрпео душевни слом када мајка није одговорила на његово смерно и покајничко писмо. У школи га је подржавао, да колико-толико буба латинске и грчке текстове, брат од стрица Ђура, а други, много старији Вилко био му је неко време и наставник. Ђура је био занесен за стране, особито за старе језике. Могао је да чита и обрнуто из средине дебелих књига. Напамет су морали знати по неколико страница прозног текста. И сада Демо може да рецитије из Цицерона, и почетак *Илијаде*. Вилко га је, уз то, направио југословеном. Учинио му одвратном лаж хрватске мелодије и хиљадугодишње културе. Неколико пута је био пред истеривањем због свог атеизма и југословенства. Најзад му је Вилко саветовао да се сам испише из петог разреда. Није био пријатнији ни боравак у вараждинској гимназији, али тамо се макар на улици могло мислити и делати јужнословенски. Вођа је био др Хинко Кризман,²⁵⁰ и око њега се окупљала омладина. Демо је завршио шестомесечни поштански телеграфски течај, у самом Сењу, али му се ту није остајало, да службује у непријатељској средини. Да би се докопао Загреба пријавио се за учење Хугове методе телеграфисања.

У Загребу је дошао у сасвим друго друштво. Млад, леп, складно развијен услед пливања у мору и шведске гимнастике у „Соколу“, привукао је пажњу старијих колегиница. Пет их је било које су се интересовале за њега. Пре свега госпођица Милка Волф, затим сестра певачице и играчице Злате Ђурђенац, чију Салому је гледао више пута, – увек са пажњом на другом елементу тог извођења. Оне су га водиле у позориште, на концерте, у биоскоп, давале му књиге на читање. Осредњи ђак из Сења постао је велики читач и љубитељ свих уметности. Можда су га колегинице-учитељице гледале као мушкарца, али он је та задовољства тражио на другој страни. Занимале су га јавне жене. Под утицајем литературе, хтео је да упознаје и проучава њихову прошлост и да чује разлоге њиховог пада.

²⁵⁰ Хинко Кризман (1881–1958), адвокат у Вараждину. Знатно је утицао на рад Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића. Био је ученик и поштовалац Томаша Масарика. По завршетку Другог светског рата непрестано је био у влади, или у Сабору Републике Хрватске. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 150.

Читао је све што су му други дали, а штедео је на храни да би куповао књиге, много књига, сваке врсте. Полно општење, генијалност и лудило, закони и казне, сав Достојевски који му је био приступачан, [Јохан Аугуст] Стриндберг,²⁵¹ [Хенрик] Ибзен,²⁵² [Оскар] Вајлд²⁵³ и [Станислав] Пшибишевски,²⁵⁴ – то је била његова душевна храна. Од жена добротворки одвојио се одласком на одслужење војног рока.

Ратна морнарица, Тиват, аустријски официри у новој, југословенској војсци! Био је раскинуо с тетом и течом, није успео да задобије мајку, са сестром Иреном никакве везе. (Толико су били удаљени да у једној прилици умало није спавао с њом: у последњем часу га је брат од стрица упозорио да му је то сестра. Она је била лепа, као и мајка Марија, и имала је много љубавника. После се удала за Србијанца Михаиловића. Када се одвојила од њега, лутала је Зрињевцем, и једног јутра је Демо ту нашао, случајно. Имала је сина Милана, али га је препустила оцу. Старе године, проводи, у мору, са окорелим комунистом Алфонс Годлером, (који је прогоњен зато што још верује у Русију и у Кину и сматра да револуције још није било.) У Тиват је стигао са закашњењем, док су остали већ увелико

²⁵¹ Јохан Аугуст Стриндберг (Johan August Strindberg, 1849–1912), шведски књижевник; битно је утицао на развој шведске и оставио дубок траг у европској књижевности; најконтроверзнија личност шведске књижевности. Главна дела: романи *Служавкин син*, *Црвена соба*; аутобиографска дела *Одбрана једног лудака*, *Приче надзорника каранџина*, *Лејенде*, *Пакао*; драма Мајстор Улуф; збирка новела *Ново царство* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 514.

²⁵² Хенрик Ибзен (Henrik Johan Ibsen, 1828–1906), норвешки књижевник чије драме представљају највећи допринос норвешке светској књижевности. Његова прва стваралачка фаза, у којој преовлађује национална романтика и ослобођење од романтизма, обележена је изванредним делом *Прејшенгенџи на йресџо*, а завршена је *Пером Гиншом*, најсложенијим делом норвешке књижевности. Драма *Савез младих*, са тематиком из савременог живота, најавила је његову другу стваралачку фазу, критичко-реалистичку, коју су обележила и дела: *Стубови друштва*, *Лујкин дом*, *Авеџи* и *Народни невријашељ*. Средином осамдесетих његове драме су више усмерене на појединца и његову судбину, са битним елементима симболизма: *Дивља љајка*, *Росмерсхолм*, *Госпођа с мора*, *Хеда Габлер* и др. У последњим драмама се враћа теми уметничког позива разматрајући да ли је вредно жртвовати стварни живот ради уметности. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 846.

²⁵³ Оскар Вајлд (Oscar Wilde, право име Fingal O'Flaerti Vils, 1854–1900), енглески књижевник, естет; писао песме, приповетке, комедије и романе; један од најдуховитијих енглеских писаца. Због хомосексуалности осуђен је на две године робије (1895–97), које је издржао у Редингу, где је написао и своја најбоља дела: *De profundis* и *Балада о шамници у Редингу*. Остала дела: роман *Слика Доријана Греја*, комедије *Идеалан муж*, *Лејеза леги Виндермир*, *Главно је звајши се Ернесџ*, драма *Саломе* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 356.

²⁵⁴ Станислав Пшибишевски (Stanislaw Przybyszewski, 1868–1927), пољски књижевник, вођ и идеолог пољског модернизма, касније експресионист. Писао је поезију, драме, новеле и романе. Аутор је теорије „наге душе“. Главна дела: лирска поема *На мору*; драме

вршили обуку. То је прошло без тежих последица захваљујући једној несрећи која је била срећа и за њега и за његовог старешину. У џаку су му дали све што треба морнару, и његове цивилне ствари остале су у војничком сандуку испод кревета. Неколико дана после доласка, у поноћ је била узбуна и сви су се постројили испред командира. Овај је прозвао Бенића и питао га где му је сандук. Под креветом га није било. Страх га је прошао тек ујутру када му официр рекао: „Твоја несрећа и моја срећа!“ Његов послани, Личанин Плећаш, украо је ствари из Бенићевог сандука. Хвала богу што се тако открио; могао је да поткрада официрску кућу! Од злочина била је страшнија казна. Цео гарнизон је остављен у мору, а несрећног Плећаша, мада је био прави див, везали су за руке и ноге и обесили га, дизали и спуштали конопцем, док се није онесвестио. Онда би му плуснули на главу кофу хладне воде. И поново га дизали и спуштали конопцем. То је морнарска казна за крађу: „шпанге“ Из тога доба сећао се и барона Хеленбаха, који је преузет из аустро-угарске морнарице и презирао је Србе-опанчаре. Ах, колико је батина добио Демо зато што је пред Пећом Малеком, затуцаним Хрватом и католиком, тврдио да ће краљ Петар [Карађорђевић]²⁵⁵ бити једном и њихов краљ! Тету је ојадио када се оженио Српкињом и децу крстио по православном обреду. Када је умирала саопштио јој је да је и сâм прешао у православље. Није хтео да убрза њену смрт, али је нагонски осећао потребу да се освети и њој за језуитско притворство, и Сању за франковлук и клерикализам. Добро је учинио Вилко што га је удаљио из Сења: ту би легла крв. И легла је, јер би Вилка усташе убили да није на време умро, а Ђуру су мучили и најзад ликвидирали.

Недеља, 22. јул 1962.

Идемо поново на цео дан на врх Пунте. Госпођа Мика и Алек су остали код куће, јер је мали током ноћи повраћао. Преморио се у мору и на сунцу. Имамо много ствари, јер нам је прошлог пута Дениза замерила што нисмо понели виљушке и тањир за свакога. Сада смо комплетни, али зато Демо вуче две тешке торбе, а свако од нас старијих по зембиљ. Идемо кроз шуму. Улазимо одмах после „Шумарије“ близу оних нових вила за господу

Злајно руно, Снег; романи Деца сојоне, Синови земље, Ното sapiens, Ангроина и др. – Мала енциклопедија, књ. 3, 124.

²⁵⁵ Краљ Петар I Карађорђевић (1844–1921), унук Карађорђа Петровића. Војне науке је учио у Сен-Сиру, ратовао у Француској и у Босни, превео *Слободу* Џона Стјуарта Мила. На престо у Србији дошао је после Мајског преврата 1903. и свргавања династије Обреновић, убиством краља Александра и краљице Драге. Био је демократски краљ Србије, пун љубави за народ и поштовања за његову вољу изражену кроз странке. Са војском и народом прошао је Албанску голготу.

руководиоце и богаташе комунистичког издања. Демо брекће уз брдо, јер прича своју каријеру поштара. Тај посао у почетку није волео. Служио му је само за живот, а задовољство је тражио у књижевности и уметности, у разговорима. Загреб је био против Југославије чак против хрватског језика, и требало је ићи у Београд. Одликовао се савесним радом у пошти, особито у амбуланцама, где је најтеже. Запазили су га у дирекцији, и постао је управник поште бр. 15 врло млад. А Београд 1 је добио 1940, почетком, као опозиционар, као човек који је хапшен 1932. и прогнан у Пећ 1938, као синдикални функционер у удружењу ПТТ и сарадник у стручном листу. Његови другови комунисти тражили су то место за њега, а дао му га је министар др [Јосип Иван] Торбар,²⁵⁶ Мачеков доглавник. Особље је знало да је политичар, али су сви признавали да је исправан и правилан. Строг је био, али није кажњавао. Једна чистачица Циганка ухваћена је како краде палете *Полиџике*, и она је кажњена са 5% плате. У дирекцији су чак правили питање зашто на београдској пошти бр. 1 нема кажњавања. Инспектори су се уверили да је ред савршен и без тих мера. Демо је штитио своје чиновнике од неваспитане и нестрпљиве публике. Силазио је неколико пута дневно на шалтере, посматрао како се одвијао посао. Налагао је службеницима да се ни са ким не расправљају, већ да све спорове упућују њему. Тако се на пример оштро сукобио са [Властимиром] Властом Стојановићем, оним који се сада јавља преко Радио-Париза. Одобриво је чиновнику што није хтео да му нешто исплати на четврт часа пре завршетка рада. Власта се жалио кабинету министра, али је Хикец покрио управника. Овај га је тужио увреду за увреду и Стојановић је кажњен новчано. Велики сентименталац, Демо је зажалио свој поступак када је, за време окупације, видео како је немачки војник снагом угурао Власту у полицијска кола и ударио га ногом у стражњицу.

Дува Демо и зноји се носећи две торбе с храном и џебаном за Пунту. Остали смо до пола седам. Време се у један мах тако покварило да смо се сви обукли, али је после опет било топло, и сви смо се купали. Ја сам од Руса Николе добио литографисану књигу, умножену у 1000 примерака, *Данас*. То је прва свеска полугодишње едиције загребачких студената филозофије, управо књижевности. Највећи прилог је од Михаила Михајлова,²⁵⁷ Николиног сина, о „Руском модернизму“. Пре Сартра, [Албера] Камија,²⁵⁸ [Семјуела] Бекета,²⁵⁹ и [Ежена] Јонеска,²⁶⁰ тај правац су засновали, после „Човека подземља“ Достојевског,²⁶¹ Андреј Бјели,²⁶² Леонид Андрејев²⁶³ и [Алексеј Михаилович] Ремизов²⁶⁴. Он наводи

²⁵⁶ Јосип Иван Торбар (1889–1963), првак ХСС. Био је министар пошта, телеграфа и телефона после августа 1939. Један је од првих чланова Југославенске академије знаности. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 346.

текстове, упоређује идеје, и даје приповетку „Пас“ као пример модернистичке прозе. Ту је и један чланак о „Смрти романа“ који ме подсетио на предавање Робера Ескарпија о „кризи романа“, али дотични студент њега не помиње. Највише евоцира *Доктора Фаустуса* од Томаса Мана,²⁶⁵ и главни аргумент му је да данашњи човек „нема времена“ да чита романе.

Демо се поново враћа на своју чиновничку каријеру. У Пећи се замерио народном посланику, демократу, Велимиру Јојићу, а овај га увредио. Тражио је Демо да налог за исплату буде потписан пред њим, како је по строгом пропису који се иначе не поштује. У новој средини, са Црнорукцима, који себи много допуштају када је реч о новцу, није смео веровати, и терао је мало и пркос када је већ послат у тај Сибир по казни. Поштанске власти су њему дале за право, а Јојић је морао да му се извини пред среским судом, да би ствар легла. Сећа се и једне службенице којој је одобрио неколико дана да оде у Крагујевац мајци која је била „на

²⁵⁷ Михаило Михаилов Николајевић, професор светске књижевности. Изјаснио се за Милована Ђиласа. Два пута је осуђиван на затвор и забрану објављивања. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 210.

²⁵⁸ Албер Ками (Albert Camus, 1913–1960), француски филозофски писац и књижевник, ангажован интелектуалац. Учествовао је у Покрету отпора. Нарочито је развијао идеју о апсурду (симболика мита о Сизифу) и идеју револта (симболика прометејског мита). Главна дела: филозофски огледи *Побуњени човек*, *Миш о Сизифу*; есеје у збиркама под насловом *Лешо*, *Писма немачком пријатељу*; повест *Странац*, роман *Куја*; драме *Калигула*, *Праведници*, *Несјоразум*, *Ойсагно сјање* и др. Нобелову награду за књижевност добио је 1957. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 202.

²⁵⁹ Самјуел Бекет (Samuel Beckett, 1906–1989), француски књижевник ирског порекла. педесетих година 20. века отворио је нову еру драмским делом *Чекајући Годоа*, којим у позоришту почиње период „драме апсурда“. Дебитовао је романом *Марфи*, у духу Џојса и његовог круга. Објавио је трилогију *Молоа*, *Малоне умире* и *Неименљиви*, а познате су и његове драме *Крај ире*, *Последња шрака*, *Ире без речи*, *Срећни дани*, *Ира и Не ја*, које карактерише безнадежна ситуација необичних бића на крају света и времена, што симболише апсурдност људске егзистенције. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 209.

²⁶⁰ Ежен Јонеско (Eugène Ionesco, 1909–1994), француски књижевник румунског порекла, академик. Извршио је преображај модерног театра; његове тзв. антидраме, на граници трагедије и комедије, прожете сатиричним духом, говоре о апсурду у савременој западноевропској цивилизацији. Писао је и есеје, углавном у вези са позоришном проблематиком, затим приче и сценарија за филм. Главна дела: драме *Белава ђевачица*, *Лекција*, *Сјолице*, *Носорој*, *Убица без њлаше*, *Краљ умире*, *Лешећи њешак*, *Ира њокоља*; роман *Усамљеник* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 991.

²⁶¹ Фјодор Михајлович Достојевски (Фёдор Михайлович Достоевский, 1821–1881), један од најзначајнијих писаца руске књижевности; формирао се под утицајем социјалиста-утописта, затим Балзака и Жорж Сандове, и на Гогољевим књижевним традицијама. Као учесник утопијско-социјалистичког кружока М. Б. Петрашевског, био је осуђен на смрт, 1849; казна му је замењена прогонством у Сибир, где је провео десет година. Дела инспирисана животом на робији сведоче о трагичним конфликтима појединаца и друштва, о невиним жртвама и односу добра и зла у човеку. Његов сасвим особени

самрти". Девојка је у ствари ишла у Међумурје на љубавни састанак. Одмах је била премештена у неку малу пошту у Београду, на периферији. Демо се распаљује кад то прича, а све му је оживело у разговорима са два колегиницама које се одмарају у Ровињу.

Када смо се вратили, после лаке вечере, ја сам му се осветио причајући како су текле моје године после матуре. Пре тога је Дана кратко – на свој начин – изложила њихово повлачење кроз Албанију, у зиму 1915. Од Леснова и Радовишта, где сам учитељевао, прешао сам на Солунски

поступак у грађењу ликова и приказу психолошких стања отворио је у његовим јунацима најдубље поноре људске душе и осветлио њене најинтимније кутке. Главна дела: романи и повести *Бедни људи*, *Двојник*, *Беле ноћи*, *Нећошка Незванова*, *Ујкин сан*, *Село Сшејанчиково и његови жићељи*, *Понижени и увређени*, *Злочин и казна*, *Браћа Карамазови*, *Зли дуси*, *Младић*, *Коцкар*, *Зайиси из мртвој дома*, *Идиш* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 666.

²⁶² Андреј Бели (Андрей Белый, право име Борис Николајевич Бугајев, 1880–1934), руски песник, романописац, есејиста и књижевни теоретичар. Припадао је млађој генерацији симболиста. На његова уверења снажно су утицали: Кант, Ниче, Рикер, Владимир Соловјов, а посебно антрополог Рудолф Штајнер. Главна дела: збирке песама и поеме *Злашћо у азуру*, *Урна*, *Пейео*, *Симфонија (Херојска, Драмска, Поврашак и Пехар олуја)*, *Христос васкрсе*, *Звезда*, *После расшанка*, *Први сасшанак*; романи *Сребрни јолуб*, *Пешројраг*, трилогија *Ејојеја (Кошк Лешајев, Белешке једној особењака, Покришени кнез)* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 215.

²⁶³ Леонид Андрејев (Леонид Николаевич Андреев, 1871–1919), руски књижевник, творац руске варијанте експресионизма; близак реалистима из Знања и симболистима окупљеним око часописа *Теразије*; у зрелом раздобљу естетички независан. Главна дела: приче и приповетке *Барјамош* и *Гараска*, *Из живошја кайејана друје класе Каблукова*, *Велики шлем*, *Зиг*, *Бездан*, *Мисао*, *Црвени смех*, *Живош Василија Фивејској*, *Јелезар*, *Јуда Искариошски*; драме *Ка звездама*, *Сава*, *Човеков живош*, *Царица Глад*, *Дани нашеј живошја*, *Црне маске*, *Анфиса*, *Не убиј или Каинов њечаш*, *Кашерина Ивановна* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 84.

²⁶⁴ Алексеј Михајлович Ремизов (Алексей Михайлович Ремизов, 1877–1957), руски књижевник. Један је од водећих руских модерниста с почетка 20. века; у емиграцији од 1921. Наставио је традиције Гогоља, Љескова и Достојевског у знаку зближавања реалистичког поступка и симболизма. После Октобарске револуције, коју је дочекао ламентом над „изгубљеном“ Русијом, определио се за два тематска подручја: приповетке-сећања на руску прошлост са фантастично-гротескним виђењем и специфичним функцијама снова. Главна дела: романи *Рибњак*, *Часовник*, *Сесшре јо кршћу*, *Русија у вихору*, *На модром јољу*, *Оља*; приче и приповетке *По сунцу*, *Доколица и шале*, *Русија у њисменима*, *У ружичасшом сјају*; аутобиографска проза *Под јошкресаним очима*, *Крхошине*, *Учишћел музике*; драме *Ђавоље дејштво*, *О Јуди*, *јринцу Искариошском*, *Цар Максимилијан* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 179.

²⁶⁵ Томас Ман (Thomas Mann, 1875–1955), најзначајнији немачки прозни писац 20. века. Од 1933. у емиграцији у Швајцарској, од 1939. у САД, од 1944. амерички држављанин. Представник психолошког романа, стварао под утицајем Шопенхауера, Ничеа, Вагнера и великих руских писаца 19. века. Главна дела: романи *Буденброкови*, *Краљевско височанштво*, *Чаробни бреј*, *Јосиф и његова браћа* (тетралогија), *Лошја у Вајмару*, *Докшор Фаусшус*, *Изабраник*, *Исшовесш варалице Феликса Крула*; приповетке и новеле *Тонио Крејер*, *Смрш у Венецији*, *Марио и мађионичар*, *Заменеене лаве*, *Закон*, *Преварена*; есеји *Духовно ѡлемсштво*, *Сштаро и ново*; културно-филозофске и историјске студије *Фридрих и велика коалиција*, *Размаштрања једној нејолишшчара* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 572.

фронт, на Солун и Атину, на први Париз, па на Клермон и други боравак у Паризу. Особито га је занимао сусрет са [Костом] Куманудијем,²⁶⁶ од кога је његова жена као девојчица искамчила државну службу кад је био министар финансија. Радо је слушао и о спремању докторских теза и одбрани, о веридби и женидби. После је дошао на ред стари Слободан – моја плата томе заштитнику: „Ако бих имао да бирам с којим покојником бих провео један сат, одлучио бих се за Слободана Јовановића.“ Било је скоро једанаест када смо отишли да спавамо, мада смо имали напоран дан, пун пешачења по неким „пречицама“ које су пронашла деца, а које су биле дуже од нормалних праваца.

Понедељак, 23. јул 1962.

Демо се узнемирио што ја пишем оно што ми је причао. Морао сам да му прочитам те странице. Није протествовао, већ се поново загрејао и додао своје доживљаје у Хрватском Загорју пред крај Првог рата и после стварања Државе СХС. Видео је како сељаци бедно живе у околини Вараждина: дворци и рушевине од двораца племићских дочаравали су му оно што је знао о феудализму, о кметству, о праву прве ноћи, а презир господе и свих варошана према сељацима још је био жив. 1918. година је све изменила. Господари су почели да се боје робова. Шуме су се пуниле зеленим кадром. Богаташи су дрхтали. Шумски људи су најпре само пљачкали. Када се аустријски фронт распао, почели су да премлаћују и да убијају. Продирали су у подруме пуне вина, купали се у алкохолу, па би палили замкове и грађевине око њих. На друмове су изводили ланце деце, да зауставе луксузне кочије, па су излазили иза дрвећа и чинили своју вољу. Хрватска сељачка револуција – пунтарија – била је у пуном јеку. Југословенски расположени омладинци су се забринули. Обукли су сељачко одело и кренули да преклињу „муње“ и „мужатице“, „кумове“ и „кумице“ да се стишају, да имају поверење у нову, своју државу. Стављали су у изглед поверење у нову, своју државу, стављали су у изглед аграрну реформу и право гласа, опште и једнако, без успеха. Црвени петао и даље је крунисао кровове. Морала је да се умеша српска војска. Људи са шајкачом гушили су сељачку револуцију: то им Загорци никада нису опростили. А што се

²⁶⁶ Коста Кумануди (1874–1962), париски доктор права, предавао Административно право на Београдском универзитету. Више пута био је министар у разним ресорима, председник Београдске општине по завршетку Првог светског рата. Прво је био присталица Самосталне радикалне странке, па онда Демократске странке, да би завршио као припадник Југословенске националне странке. После Другог светског рата је два пута осуђиван, због политичког протеста што ЈНС није била примљена у Народни фронт. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 155.

друго могло учинити? пита се Демо. Сељачка стихија је била страшна. Њихова освета је оправдана, после вековног трпљења и понижавања,²⁶⁷ али то је водило хаосу. Шта ће бити са Југославијом о којој су толико сањали?

Сетио се и једне породичне и личне трагедије баш у то бурно време. Код његовог тече Милана дошао је у госте стари стриц Мартин са намером да га измири с мајком. То се завршило без последица. Али је ту био и један студент, њихов рођак, који је приредио себи и свима страшну драму. Остали су врло рано без оца, он и још два брата. Мајка је прала туђе рубље да би их школовала. Овај је учио медицину. Из превелике љубави према тој мајци он је нашао начин да долази често кући, да избегава војску и рат. Пушио је цигарете с неким отровом који је изазивао жутицу. Чим би му истекло боловање умео је да се поново разболи. Волео је страшно девојку туберкулозну, а и сам је био стално жут. Уочи 1. априла 1918, одједном је изјавио да *мора* у Бишкупец на велико црквено пољопривредно добро, где је радио његов брат економски стручњак. Није објаснио зашто *мора* тамо да иде, ноћу, када је смртна опасност вребала „господина“ грађанина иза сваког дрвета. Те вечери, Никола је показао Деми – коме је било 16 година, па је с поштовањем гледао на студента – књигу др Луја Војновића²⁶⁸ о Дубровнику. Покрио је прстима средњи део наслова, тако да су се видела само фатидична слова П...ника. Он се звао *Никола* Костелац²⁶⁹ и хтео је да наговести посебну судбину Невесте Јадрана. Док су сви спавали, студенту је позлило и умро је кад је свитао први април. Обдукција је показала да је смрт наступила услед тровања цигаретама. Није више имао свога уобичајеног против-отрова. *Морао* је да иде брату по тај лек, али га нису пустили да крене. Демо се сећа леша са отвореном утробом како лежи на плочи, на гробљу. Дошла је и његова плава вереница. Глас о његовој смрти сви су најпре примили као априлску шалу. Тако је и Демо узвикнуо *Вер*и *Ре*жек (сестра познатог сликара)²⁷⁰ која је била кћи њиховог „домара“ или пазикухе.

Враћамо посету породици Михајлов. Они су се тек били вратили са Острва љубави, препланули од сунца, скоро изгорели. Литар вина се

²⁶⁷ Сећа се Демо [Бенић] како су господа стављала свилене марамице на нос да им не смрди од сељака багуш – љут дуван који су жвакали, – и црни и бели лук. [Ово је текст у рукопису означен звездicom и издвојен.]

²⁶⁸ Лујо Војновић (1864–1953), српски правник, адвокат, историчар, дипломата и писац из старе српске племићке породице Војновић, министар у црногорској влади. За време Првог светског рата радио је за југословенску ствар, у избеглиштву. Писао је политичке расправе, књижевне и политичке есеје, као и историјске студије и монографије. Главна дела: *Пад Дубровника*, *Књижевни часови*, *Историја Далмације* (на француском),

хладио у води. Рус није био пијан и разумно је разговарао. Госпођа Вера, љубазна и прибрана као увек. Машенка нешто живља, са бржим реакцијама, али у немогуће широкој хаљини, као да је у другом стању. Креће се по соби полу-гола и мајка је стално кори тихо, на руском. Са нама упорно говори српски, мада сам желео да чујем њен милозвучни матерњи језик. Ја хвалим Мишков рад о модернизму. Сада и Никола признаје да му је син велики ерудит. Машенка је обукла хаљину од саме чипке, белу као снег, и сама изишла у град, први пут откад су у Ровињу. Мајка је ускоро нас оставила, да би видела шта је са меланхоличном ћерком. Лекарима уверавају родитеље да није шизофренија, да треба да се уда и да добије дете. Мајка објашњава све љубавним романом који се завршио рђаво. Један загребачки лекар је, видећи Николу, рекао да оца треба подвргнути „свима тим прегледима“, а не кћер. Можда и јесте неко наслеђе!

Предвече, у парку, нов разговор са [Љубомиром] Влатковићем и њиховом Јулијаном, којој се он обраћа са Мила. Она је одиста дивна жена, са смедеревским и паланачким нагласком, искрена и са нама отворена. Враћају се на Виду и њеног мужа. До удаје за Неду Љубишића, Србина Босанца из Приједора, била је савршено дете, одличан, најбољи ћак, идеалиста и узорна кћи. Била је на пракси у болници када је Неда, бивши политички комесар са шест разреда гимназије, лежао три месеца у несвести, после ране у главу. Кад се пробудио говорили су му болесници о некој симпатичној црнки којој су поверили најтеже рањенике. Он се сјурио низ степенице, пришао је жени која је била комесар болнице, питао где је та „сестра црнка“. Обратио јој се са „ти, другарице“ и одмах јој понудио брак. Била је забезекнута. Знала је да су њему усташе заклале оца и мајку, побили неколико блиских рођака. Родитељи су били од прве речи против тог брака изнебуха. Ипак су га позвали на ручак. Није ништа јео, али је попио кафу. Издвојио је др Влатковића „друга мајора“ и затражио му кћер Виду. Љуба му је рекао да има способност да на први поглед оцењује људе и да по његовом утиску он, Љубишић, није за њихову кућу.

Дубровник, Османско Царство 1365–1482. и др. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 48; *Мала енциклопедија*, књ. 1, 451.

²⁶⁹ Никола Костелац (1920–1999), аниматор, карикатуриста и стрип цртач. Члан је и један од оснивача Загребачке школе цртаног филма. Први ауторски филм *Црвенкајица* радио је с Александром Марксом. Био је то први југословенски филм у боји. Најпознатији је по филмовима: *На ливади*, *Сусрет у сну*, а посебно по филму *Премијера*.

²⁷⁰ Иво Режека (1898–1979) завршио је Ликовну академију у Прагу, у класи Влаха Буковца. Заинтересован за зидне технике сликарства, одлази 1924. у Париз и на Сорбони студира фреско-технику код Марсела Леноара. У Загреб се враћа 1931, а од 1934. до 1938. ликовно уређује *Койриве*. Због оштре критике фашизма – цртао карикатуре Хитлера и Мусолинија – политички је прогањан. После Другог светског рата професор је на академији ликовних уметности у Загребу.

„Ми смо миран и сталожен свет, особито ми Пироћанци. Код нас нема ни туча ни убистава. Ја памтим само један случај. Сељак је нехотице зарео другу колац у трбух. Осуђен је две године затвора. Али он је самог себе казнио много теже. Повукао се, није се ни с ким дружио. И село га је бојкотовало. Нико није хтео ни да жени ни да удаје из те куће. Ви Босанци сте друкчији. Ми не можемо да се сложимо.“ Те речи Приједорац никада није заборавио. Своју кћер Бранку је уверио да стари мрзи њега, па и њу, унуку. Виду раздваја, тероризује, љубоморан је на свако њено општење с породицом. Па и са лекарским колегама, и са целим светом. Када је он премештен у Скопље, она је морала и хтела да пође с њим, мада је дивно радила на Институту за туберкулозу. Колектив је приредио свечану другарску вечеру за растанак с њом. Позвала је мужа, али он је одбио. Током вечери, у три маха је долазио, само да би је одводио од веселог друштва. „Све су то мангупи!“ Једном је тражио кључ, други пут је нешто питао, најзад је позвао да крене кући. Она, слављеница, напустила је свечаност прва. Ускоро су се и остали разишли, у чудном расположењу. Питамо, Демо и ја, како Љуба и Јулијана тумаче њену приврженост таквом човеку и држање према родитељима, брату и сестри. Они мисле овако. Она га можда воли. Своју удају је објашњавала тако да је он велика жртва рата и да заслужује нежност и љубав. Како је био силовит, можда се боји да је не убије, ако га не следи у свему, ако одлази у друштво, ако је привржена својима. Да је страشان када се наљути показао је и у Ровињу пре неколико година. На обали су Немци нешто увредили неку нашу жену. Људи су протестовали, а три Словенца су узели Немце у одбрану. Љубишић, у цивилу, позвао их је на страну и опоменуо их да пазе шта раде. Они су се дрско обрецали на њега говорећи „Кај се то вас тиче!? Кдо сте ви?“ Он је пожутео и позеленео, па их је тако страшно тукао, да су се сви около размакли. Неколико милиционара је дошло, али ниједан није смео да се умеша: познавали су га и знали су да је потпуковник. Сада је пуковник, ускоро ће бити генерал. Заједно са женом зарађује 120.000 месечно. Све имају, ништа не дају. Сматрају се правим комунистима, док Љубу сматрају неизлечивим социјал-демократом, мада је он у партији од пре Вуковарског конгреса коме је присуствовао као делегат студентске организације. Вида се тако хладно држала према нама, у коноби, зато што он није био ту, што није знала како он гледа на мене, а сваког часа је могао да се сручи низ стрме степенице. Ја сам је замолио да мало седне, али она је само додирнула столицу па је отишла. Он се поздравио врло љубазно. Помислио сам да не зна ни име, али Љуба каже да му је говорио ко ће им доћи, и поновио своју реченицу о „оснивачу социјализма у Источној Србији“. Љубишић је учио гимназију, из шестог разреда отишао у партизане, довршио је средњу школу, ради много у војсци и на свом

усавршавању. Али, ето, има несрећну нарав. Љуба жали Виду, за коју има само највеће похвале, и тешко му је што се и унука Бранка, дивна, висока и лепа девојка од 15 година одбија од њих. Сасвим су задовољни млађим зетом, Лолиним мужем. То је Света Лукић,²⁷¹ књижевник модерниста. Познајем га из *Дела*, особито из дискусије које он стално покреће, о нашем филму, о настави књижевности код нас, итд. Дружи се с Николом Милошевићем,²⁷² кога познају и цене [зет] Милан и Дафне. И ја сам га упознао после једног Милановог предавања на народном универзитету Западног Врачара, где уметничку секцију води његов друг Драговић. Волео бих да видим њих двоје и Влатка: То је генерација коју мало познајем. Они себе сматрају генијалцима и ми их мало занимамо. Само ако млађи нису њих почели да презиру...

Ушорак, 24. јул 1962.

Велики дан за нашу децу! Идемо на цео дан на Црвени Оток. Чули су за тобоган, и једва чекају да скачу у воду. Прошле године, Срђан нам је показао како рони. Само зато су нас довели на грофичино острво. Микица се спустио неколико пута низ тобоган; Срђан се попео до врха, али се није усудио да иде даље; Костица није ни толико учинио. Зато су неуморно скакали са бетониране и уздигнуте платформе. Ми „матори“ смо се тако добро осећали за столом у шуми и поред стола на гуменим душецима да до четири сата никоме није падало на памет да иде у воду. Чак ни Деми који увек улази заједно с децом. Ваздух је тако чист услед струјања и тако опојан и мирисан, гране пропуштају мало сунца, таман толико да није хладно, да се одмарамо и уживамо као никад до сада. Тај Ровињ има

²⁷¹ Света Лукић (1931–1997), књижевник, естетичар, књижевни историчар, филмски, радио и телевизијски сценариста. Дипломирао је на Групи за филозофију Филозофског факултета у Београду. Радио је у Издавачком предузећу Просвета – уређивао је *Каријатиде* и *Књижевни преглед*, као и *Малу енциклопедију Просвета*. Уређивао је и часописе: *Дело*, *Култура*, *Човекова средина*. Главна дела: романи *Разлози*, *Водени цветови*, *Фреска на мансарди*; приповетке *Неко ново време*; студије и расправе *Уметности и кријеријуми*, *Савремена југословенска лијтература 1945–1965*, *Руска књижевност у социјализму*, *Опеди из естетике*, *Култура међу народима од европоцентризма ка плурализму* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 521.

²⁷² Никола Милошевић (1929–2007), српски филозоф, теоретичар књижевности, писац и политичар, професор Филолошког факултета у Београду, академик САНУ. Био је и лидер Српске либералне странке. Унапредео је послератну теоријску мисао о књижевности залажући се за комплексан филозофско-антрополошки приступ књижевном делу и заступајући концепцију тзв. универзалног исказа. Главна дела: *Антрополошки есеји*, студије *Непобедни јунак*, *Роман Милоша Црњанског*, *Идеологија*, *психологија* и *стваралаштво*, *Андрић* и *Крлежа као анђијоди*, *Шта Лукач дује Ничеу*, *Филозофија стиркијуралзма*, *Достојевски као мислилац* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 674.

толико разних и увек друкчијих аспеката и ситуација да непрестано приређује пријатна изненађења. Нисмо много ни говорили. Дениза, Нада и Демо су се тако лепо осећали да нису имали жељу да обиђу острво, да виде шта све има, још мање да пређу на острво-близанац, где постоји нудистичка плажа. Једино смо се шалили са Денизом и њеним српским језиком. Нашла је начин да избегне седам и седам падежа. Просто је изостављала завршне самогласнике, остављајући саговорнику да погоди шта хоће да каже по предлогу или глаголу. Једино је увек изговарала *кући*, не бринући се да ли је реч о правцу или о месту, о кретању или о мировању. Дешава јој се да просто каже *кућ'*, па нека свако дода потребан завршетак. Или *мор'*, *слик'*, *хартиј'*, итд. Зато је одлично познавала све шале и пошалице београдске, шатровачке изразе. Мика је у томе увек био велики стручњак. Духовита Францускиња је свему нашем додавала свој хумор рођене Парискиње. Увек се понеко у друштву нашао да тобоже флертује с њом, док је Мика изигравао заљубљеног у односу на супругу Денизиног кавалера. Уствари, она је крајње озбиљна жена, верна мужу и деци. Камо среће да је свој живот могла да посвети само ужем породичном кругу! Али онда није требало долазити у Југославију, особито у Србију. Она не пориче моју тврдњу да ниједна странкиња, поготову Францускиња није имала успешан брак код нас. Набрајамо редом и не налазимо нигде светлост без мрље, па и без замрачења.

Среда, 25. јул 1962.

Вечерас смо дочекали Миру, Светлану и Јасмину. Оне ће становати, заједно са Ерном [Флајшман-Зоровић] и њеним мужем Миром Зоровићем у приватном стану усред Ровиња. Прошле године, Јасмина је била гошћа код [зета] Слободана и Бојке, а остали су први пут дошли на ову обалу. Пре четири године, [брат] Аца је имао жељу и да узме нешто за стално летовање, али је умро пре него што је остварио једно и друго. Његовима се Ровињ допао преко очекивања. Они ће, као раније, сваког дана одлазити на Катарину, где ће пролазити на сендвичима, а увече ће јести у ресторану. Мира неће да се „гњави“ са кухињом кад летује. Ми и Бенићеви друкчије поступамо. Нама је добра и демократска обала дуж Пунте. Занимљивије је што се тиме задовољавала Дениза и после доласка Барјактаревих. Данас смо видели и њихову кћер удату за спортског радника [др Ацу] Обрадовића, из Црвене звезде. Она уствари избегава да јој они плаћају ручкове и вечере. Неће ништа да прими, или одмах обилно накнађује, прави француски начин. Моја снаја Мира, напротив, после Ацине смрти радо прима све што се њој или деци пружи или учини, јер сматра да је њен муж довољно давао себе и од себе. Дениза ипак није

могла да одбије једну вечеру код „Шкољке“, за растанак са др. Светом и његовима. Сутра рано одлазе она и Костица за Београд. Миленко и Нина иду у Италију, а негде ће отићи и син Милошс Бебом и Микицом. По програму, Нана хоће да опреми једне и друге.

Четвртак, 26. јул 1962.

Срђан још једном изневерава у души досадашње друштво и одушевљава се за ново. Сада је на реду његова тетка Јасмина. Она је страшно порасла и пролепшала се, већа је од Светлане, скоро је стигла своју мајку, врло високу жену, али још је дете и уме да се забавља са Срђаном као с другом. Он је не признаје за тетку, мада тачно зна све односе у фамилији, као што одмах примети сваку промену у тоалети или намештају. Синоћ је страшно гледао ратну лађу на пристаништу. Изводили су једног болесног морнара и преносили га у ровињску амбуланту. Онда је било свечано пуштање бродске заставе у тренутку када је сунце тонуло у море. Изненадило ме је да Костица, који све зна, још није учио о странама света и како се оријентишемо у простору. А Срђану сам баш јуче то објашњавао поводом речи „северац“ у тексту о зими у његовој читанци. Био је поносан да једанпут он нешто зна боље од Костице. Њих двојица се стално кошкају. Да ли су сувише блиски по узрасту, или је Срђан љубоморан на школске успехе свога старијег друга, а овај опет завиди млађем што је слободнији у води и боље плива, скаче и рони. Суревњивост је почела већ јесенас у првом разреду. Вероватно неће никада престати. Срђан воли да командује, док Костица то не допушта, као Алек. Кад је Јасмина ту, он је готов и Алека, најбољег друга, да ликвидира. „Алек ми уствари није ништа, само обичан друг, а Јасмина ми је ипак тетка.“ Драз новине, потреба за променом. Али има и ово: он воли да се игра са доста старијим и са млађим од себе. Ако не за игру, онда за дружење и разговор, такав сам био и ја. Са старијима, да од њих учим, са млађима да им проповедам: увек је тако било, од трећег разреда основне школе, кад сам се први пут „ангажовао“ у политици, декламујући на социјалистичким „вечеринкама“ у Пироту.

Данас се одмарамо од деце. Костица је отпутовао са својом Наном, а Микица и Срђан су са Алеком на Катарини, где ће се забављати са Јасмином, ако она не нађе себи боље друштво. Загрепчани и Београђани, аристократија јеврејско-сплитска, како их у шали зовемо, купају се и ручају на острву. Дана и ја, Нада и Демо уживамо у сенкама борова које прошаравају сунчани зраци, јер не морамо да се печемо на камењу испод пута мотрећи на унуке. Први пут сами и на миру. У води сам упознао мршавог Србина из Книна, још једну тешку судбину. Хтео је по сваку цену

да говори. Ако сам из Београда мора да сам познавао Нику Новаковића-Лонга,²⁷³ за кога је он увек гласао. После пропасти Италије одазвао се позиву партизана, али му они после ништа нису признали. Када је умро, није било средстава да му се стави покров преко тела. А његовог брата Владимира, с Карађорђевог звездом, борца са Солунског фронта, дошао из Америке да се бори, убили су усташе. Има и трећи брат Душан и још један који је остао у Америци. Сам он је отишао у партизане кад су их потерале усташе, на годину дана пред крај рата. Сада је железничар у Книну. Хтео је да зна ко сам и шта сам ја. Када је чуо, рекао је да зна све о мени мада је 1913. годиште и да нема пуних 50 година. Никако ме није пуштао из воде. Стално је понављао: „О, о, др Драгољуб Јовановић! Ја сам Ђујић. Чули сте за попа Ђујића.²⁷⁴ И њега су усташе ухапсиле, али им је некако измакао.

Поред самог мора, на камењу је седела жена у црнини и квасила ноге. Девојчица и дечак брчкали су се. Очигледно они су Ђујићеви. Склонио сам се у сенку да довршим чланак о тек умрлом [Вилијаму] Фокнеру.²⁷⁵ Али ево Ђујића. Каже да иду вечерас кући и видим да нису много поцрнели. Само три дана у Ровињу. Зашто? У модерној болници за туберкулозу костију већ осам година лежи кћи, рођена проклете 1941. Нема туберкулозу, није ни рахитис, ни парализа, ни... неколико чудних болести о којима нисам никада чуо. Ни загребачки, ни београдски, ни овдашњи лекари не знају шта је. До девет година била је сасвим здрава, само се понекад жалила на болове у доњем делу кичме. Једног дана је пала на леђа. Онда, се изгледа, неки живац прекинуо, и она је занемоћала. Сада је горњи део тела жив, али је савијен, средњи је као мртав, а доњи је још топао, али непомичан. Један лекар у Загребу само је одмахнуо руком кад је чуо да сам Србин. Као да је хтео рећи: „Није ни чудо! Рођена 1941!“ Вала ми Срби смо најнесрећнија нација. У прошлом рату платила је Србија. У овом ми из пречанских крајева. Пита да ли је још жива краљица. Је ли истина да је пренесена на Оплепац? Где је умро Пера Живковић? Је ли [Алојзије] Степинац²⁷⁶ стварно крив, или је наредио да се Срби покрштавају да би остали живи? Кажу да су усташе убили његовог брата сељака. Да ли је Мачек био за Павелића или против њега? Његов рођак Ђујић је говорио, и сада поручује, да ће, ако он победи, иселиће све Хрвате

²⁷³ Никола (Нико) Новаковић – Лонго (1875–1953), један од вођа четничке динарске дивизије, у градовима, и близак сарадник четничког војводе попа Момчила Ђујића.

²⁷⁴ Момчило Ђујић (1907–1999), свештеник, четнички војвода у Северној Далмацији. Био је активни противник комунизма и у емиграцији, после Другог светског рата. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 87.

из котарева где су Срби у већини, али то је глупост: морамо живети заједно. Срби су били грудобран Хрватима, да их бране од Турака. Сада нас гоне и убијају; то није право. Стално је говорио железничар Ђујић. Занесен националном невољом скоро је заборавио на своју кћер од 21 године која чами у болници за туберкулозу костију већ осам година. Најпре су долазили да је обиђу три пут годишње. Сада не могу. Једва су једанпут дошли ове године. Имају још четворо деце. Сина од 18 година, кћер од 15 и ово двоје. Мала није изгубила храброст у превеликој несрећи. „То је наша жива рана. Да је умрла, прежалили бисмо је. Овако је зло превелико.“ Лекарима кажу да може да живи још неколико година, а може и брзо да умре. Лека не виде, јер не знају ни од чега болује. Она је са одликом завршила два разреда док није пала. После је учила по болницама. Сада спрема седми разред гимназије, приватно. Хоће да студира филозофију. „И то мене кошта. Болницу не плаћам, али се школује о мом трошку.“ Није у партији и не може да напредује у служби. А смета му и што се зове Антоније Ђујић.²⁷⁷ „Анте, – па ти си Хрват!“ Буне се Срби. А Ђујић смета Хрватима и комунистима. У глави има свега неколико зуба. Зашто не направи вилице? – „Право вам рећи немам кад ни да мислим на зубе.“

Дан ми је обогатио сусрет са Лиљом Петровић. Средња соба је већ била препуна када је она ушла с оцем. Поправила се и препланула. Дивно изгледа. Њене крупне очи као у Јуноне нисам стигао да видим, јер ми је одмах показала своје дугачке прсте пијанисткиње, умрљане неком бледо црвеном бојом. Да не бих помислио да их је дотеривала, она која не ставља никакву шминку, нити много фризира косу, пожурила је да објасни зашто сада личи на Арапкиње које је гледала у Алжиру, са каном у коси и на рукама. Са оцем је намештала лесонит преко пода у својој собици на

²⁷⁵ Вилијам Фокнер (William Faulkner, 1897–1962), амерички књижевник. У циклусу романа приказао је друштвену историју америчког југа, дегенерацију и пропадање староседелачке госпоштине, с једне стране, и суровост и безобзирност дошљака, с друге. Главна дела: романи Сарторис, Бука и бес, Кад лежах на самрти, Светилиште, трилогија о породици Сноупс: Заселак, Град и Палата; Улез у прашину, Бајка, Војникова плата, Старац, Реквијем за искушеницу; приповетке Непобеђени и др. Добитник је Нобелове награде за књижевност 1949. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 742.

²⁷⁶ Алојзије Степинац (1898–1960), надбискуп и кардинал. Као млад био је добровољац на Солунском фронту. За време НДХ помагао је Павелићу, подржавао је покатоличене Срба, па и њихово масовно клање и убијање. После ослобођења није прихватио сарадњу са комунистичким режимом, против којег је помагао разне крсташе и диверзанте из иностранства. Осуђен је на 16 година строгог затвора, али је помилован после само две године. Иако је изабран за кардинала, није отишао у Рим, где је требало да прими кардиналски црвени шешир. Интерниран је у родно село у Загорју, где је и умро.

последњем спрату, па је хтела и да га обоји, затим да изједначи мрље. Обоје су удесили своје прсте. Лили почиње да ужива у домаћинству. У Ђушиној 3 је већ наместила фрижидер, електричну пећ и валове за прање судова са бојлером. То сам видео у подруму, поред одаје у којој смо зимус држали буре с ортачким киселим купусом. Сада ме зове да видим како је наместила свој голубарник у Бреговитој 11. Сјајна је Лили! Лепа, хармонично развијена, фина, паметна, изврсна комбинација Београђанке пореклом из Лике и Францускиње из Тулона. Велика музичарка. Скромна, и претерано скромна за време у којем живимо, – дискретна, прави интровертни тип како би је класирао Јунг. Кажем јој да знам како се завршила њена борба да оде из неподношљиве средине у школи „Јосип Славенски“ и да пређе код „Мокрањца“. Када је нису пустили да оде, сада покушавају да је подмите већим положајем, – да постане шеф клавирске секције, то значи половине, понекад и три четвртине целе школе. Уствари хоће да је још више натоваре, натерају да ћути и дефинитивно је заробе.

Пеџак, 27. јул 1962.

Позвали смо Љубу и Јулијану Влатковић. Закаснили су, јер им је дошао син Добривоја Алимпића, млади лекар са својом невестом, тек су се узели. Ишли су заједно с Видому велику болницу, прави институт за туберкулозу костију. Љуба одржава везе са Алимпићима. Они нису Пироћанци, јер је стари Алимпић, тапиџија који је и по нашем граду носио шумадијско одело, био Гружанин. Деца су заволела Пирот, као и Велимировићи, и осећала се као домороци. Добривоје је био комуниста, али је после по некој нужди постао радикал, као што су браћа Ранчићи били демократе. Питаћу Љубу да ли је одиста Добривоје у неком предавању величао [Николу] Пашића.²⁷⁸ Под новим режимом се активирао као комуниста. Да ли му је и син у партији? Љуба и његова деца јесу. Лола и Влатко су запослени у Радио-Београду. Али Света Лукић, Лолин муж, изгледа да успева и ван партије својом способношћу. То је друштво Николе Милошевића и нашег [зета] Милана. Волео бих да се упознам с њима ближе, али они зацело не маре старију генерацију. За Лолу и Влатка, Љуба каже да немају смисла за материјални живот, као ни млађи зет Лукић, док

²⁷⁷ Антоније Ђујић (1929–2020), српски новинар, књижевник, историчар и публициста. Због писања против комунистичког режима робијао је седам година у сремскомитровачком затвору, заједно са: Стеваном Мољевићем, Ђуром Ђуровићем, Војином Андрићем, Костом Куманудијем, Драгићом Јоксимовићем, Савом Банковићем и Бориславом Пекићем. После изласка из затвора, највећи део радног века провео је, као новинар, у *Експрес полицији*.

су Вида и њен муж сасвим друкчији. Хоће да искористе туђе, али своје ништа не дају.

Питам Љубу како је доживео кризу 1948–50, када се у партији водила борба о Резолуцији. Био је, срећом, болестан и није морао да се изјашњава. О њему се старао војни санитет, особито Гојко Николиш²⁷⁹ и Ђура Мештеровић.²⁸⁰ Тако је остао жив, али је рано добио инвалидску пензију с недовољним радним стажом. Био је већ потпуковник, али су га пензионисали на основу мајорских припадљештава. Зато има само 29.000 динара. Као начелник Војног санитета, Николиш му је нудио да се активира, не би ли се пензионисао касније као пуковник. Он оклева, зато што се дефинитивно претворио у цивила. Чини се да не би лако подносио ни партијску дисциплину, ни нагле заокрете које он често не може да свари. За свега неколико дана у Ровињу се дивно поправио. Први пут смо га видели избораног, згрченог лица, жутог. Сада је црвен и крепак. Лакше и корача него пре. Ако би се вратио у службу, не би могао толико да користи Ровињ, где се препорађа. Од приватне праксе није много добијао и док је могао слободно да је обавља, јер је лечио махом бесплатно.

Субота, 28. јул 1962.

Мира и деца су Бенићевима донели велику кутију поврћа и воћа из Београда. Чули су да је у Ровињу све страшно скупо, а да се тешко и добије. То није сасвим тачно, и ми смо Бојку обавестили о ценама, па нека се

²⁷⁸ Никола Пашић (1845–1926), најистакнутији српски политичар и државник крајем 19. и у првим деценијама 20. века. Пашић је оснивач Радикалне странке и први председник њеног главног одбора. Са странком је 1888. године преузео власт и дао Србији нов „слободоуман устав“. Од 1891. до 1892. био је председник владе, а 1893–94. посланик у Русији. Од доласка на власт краља Петра I 1903. па скоро све до своје смрти, Пашић је био на власти – или као председник владе или као министар. Учествовао је у стварању Балканског савеза, а био је искрено наклоњен Русији. Имао је видну улогу у стварању Краљевине СХС / Југославије, коју је заступао на Мировној конференцији у Паризу. Успео је да се, једно време, договори и са Стјепаном Радићем, мада је водио искључиво централистичку политику. – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 1, 250.

²⁷⁹ Гојко Николиш (1911–1995), лекар и историчар, учесник Шпанског грађанског рата и НОБ, генерал-пуковник ЈНА, дипломата, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ. После 1945. обављао је разне дужности: начелник санитетске службе ЈНА, амбасадор ФНРЈ у Индији. Дела: *Коријен, штабло, џавешина* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 805.

²⁸⁰ Ђура Мештеровић (1908–1990), лекар, учесник Шпанског грађанског рата и НОБ, генерал-пуковник санитетске службе ЈНА. Био је управник партизанске болнице на Жабљаку и у Фочи, шеф хируршке екипе Прве пролетерске дивизије и шеф лекарске мисије Врховног штаба НОВ и ПОЈ у Италији. После ослобођења, заменик начелника и начелник Санитетске управе ЈНА, председник Југословенског Црвеног крста. – *Мала енциклопедија*, 2, 660.

равна. Понудили смо да поделимо вредност чаробне кутије, али Нада и Демо нису хтели да чују. Онда смо се овако нагодили. Ићи ћемо још једном на Црвени оток, и ми ћемо платити 800 дин. за одлазак и повратак. Одрасли 80, деца 40 дин. по особи за једно путовање. Десило се да су тамо дошли и нови гости: Мира и њено загребачко друштво, а придружила нам се Ела Алмули са ћерком Мирјаном која је вршњакиња наше Јасмине. Ела се удала за Мириног брата Алберта, који сада живи у Монтреалу. На самом Отоку смо се одмах одвојили. Аристрократи су се „базирали“ десно, а ми лево, близу тобогана и камене ограде која спаја оба острва. После ручка сви сем Зоровића, који иде тешко са штапом, дошли су да нас посете. Демо се одушевио Елом, о којој је дотле само слушао. Особито га је задивио њен српски језик: као да се никада није мицала из Страхинића Бана улице и из Јеврејске Мале на Дорђолу. Прошло је 50 година, има сина од 18 и по година, али се она држи одлично. Да би била слободна у својим издацима, предаје француски у Канади у неком заводу, и добро зарађује. Не може да живи без Југославије. Одмах после ослобођења била је навалила да се врате. Браћа од тетке, Давичо, њена браћа и сестре Алмули, као и сви преживели Јевреји добро су се наместили, па је очекивала за себе леп положај. Зар није и пре рата била левичарка? Ја сам је истина исмевао што се раскошно облачи и има манире „салонског комунисте“, када је једног дана дошла да тражи интервенцију француске штампе у корист младића Јеврејина, њене симпатије, који је био затворен. Канаду још није упознала, и била је решена да овог лета оде до Ванкувера и Пацифика. Онда је израчунала да јој Југославије није даље, да трошкови нису већи, а да је овамо срце вуче. Њен син Хуан, рођен у Шпанији, неће да чује за Балкан. Он је прави Американац, па и Европа му ништа не значи. Мирјана већ неколико пута долази овамо и увек је срећнија. Српски говори све боље. Она није лепа, али је витка, висока, права, интересантна. Глава је апартна. Плавкасте очи се сјаје. Јасмина је умиљатија и природнија, али је ипак велики успех да се ово дете с другог континента толико прилагодило нашој средини. Сасвим је различита била пре две или три године када сам је видео код наших на Обилићевом венцу.

Недеља, 29. јул 1962.

Данас треба да нам дођу Нада Вељка Ковачевића и њихове девојке, Јованка и Вера. У петак, идући на наше место украј друма Пунте, Демо и ја смо наишли на госпођу Наду и на Верицу. Обрадовале су се том сусрету, тим више што је Вељко послао чоколаду за Срђана и наложио им да нас посете. Он и бака (Јованка, Вељка Чубриловића) неће доћи, јер нису спремиле доста пара. А можда и Вељко, као адвокат, избегава да се

показује на светским плажама овога лета кад код нас влада, ипак, „лов на вештице“, или бар на приватнике и на велике хонорарџије. Чујемо да је Јованкица са одликом положила матуру помоћу рада од 64 стране о пластичним уметничким делима у нашим средњовековним манастирима. Бирајући ту тему мало се замерила свом наставнику југословенске књижевности код кога је била једна од најбољих из писмених састава. Правдала се тиме што хоће да студира архитектуру, особито унутрашњу. Мени је објаснила друкчије када сам одвео Бојку да упозна њену Баку, свој будући модел. Много њих узима теме из књижевности, и ту мора да се улази у појединости. Лакше ћу се одликовати ако радим нешто што ни сам стручни наставник неће најбоље знати. Стручног наставника и нема, пошто смо цртање учили до шестог разреда, а историја уметности, коју сада учимо, не улази много у ову материју. А можда ћу се одредити за унутрашњу архитектуру којом се мало ко бави.“ Дивио сам се промућурном и практичном духу унучке једног занешењака и револуционара. Уосталом, њени стричеви, [Чубриловићи], Бранко и Васо, нису показали мање смисла за земаљски живот. Верица воли математику и вероватно ће учити технику или технологију.

Дем се допала Нада Чубриловић. Мислим да је у служби, у судској струци задржала своје славно презиме. Није слутила да ће један Вељко Ковачевић бити генерал. Када је узимала свога Вељка, он је био сиромаш адвокатски приправник. И сада је „пријатно“, биће „црње од гаврана“, како га дефинише Нушин отац, бивши поморски капетан са Лопуда. (Како ли је несрећни Новица Стаменовић расплео своју драму? Сања ће имати да прича када се будемо нашли!) Кућа у којој станују припада Баки, и наследиће је Нада и њене кћери. Наша Босанка Ружа већ нам је причала какве је односе видела у тој породици док је код њих радила. Нада господари, а Бака и Вељко ћуте и повлаче се. Деца се боре између мајкине оштрине и очеве и Бакине благости. Нада не воли што њен муж не иде са Чубриловићима, то значи са комунистима, већ „млати празну сламу“ с Дивцем, излаже се опасности са мном и компромитује се са Ђиласом. Не бих рекао да мене мари, а сигурно је да не храбри Вељка у везивању за Ђиласа. Сем ако су долари почели да притичу и за њега. При овом сусрету била је први пут љубазна и срдачна са мном, до те мере да се Деми учинила пријатна и искрено обрадована. Моји немају симпатија за њу, јер мисле да је тиранин и рачунџија. Ја не волим што Вељка гура у компромисе и у опортунизам. А њему је стало до мира у кући, и слабо јој се одупире.

Да не заборавим. *Jean Baillais* [Жан Баје] се оженио, на велико Дафнино изненађење. Дани и мени је послао свадбену *faire-part* [позивницу], али не и њој: кошкали су се, 1957, исто тако интензивно колико су се дотле лепо дописивали. Та преписка је почела после његове посете Београду, са

тетком и течом, г. др. Жоржом Перигором, лекаром из Лиможа. Мене не познаје, јер сам био у Митровици када су долазили, али ми ревностно шаље одабране књиге. Већ три године, ако не и више, сваке недеље добијам од њега пакет од шест бројева *Monda*, а од пре две године и пакет са *Les Echos* породице Servan Schreiber, који издају и *L'Express* за Пјер Мендес-Франса. Он је за мене скупио шест књига *Simone Weil*,²⁸¹ коју сам знао само по једном преводу, а сада је ценим као великог хуманисту и „нашег човека“. Данас се Жан Баје оженио. Сукоб с нашом ћерком тиме није објашњен. Најпре ће бити велико неслагање нарави. Он је за њу чинио чуда. Гостио је краљевски, показао јој за два месеца више од Француске него што смо ми видели за шест година, али је криво намучио својим сарказмима, вређањем и понижавањем. Бесан као његова тетка, богат наследник и трговачки посредник који је већ тада зарађивао 200.000 франака месечно када је наш Слободан имао десет пута мање у динарима. 1959. је боравио у Херцег-Новом, заједно са Jean-ом Delahaye²⁸² и René-ом Poirier²⁸³ и њиховим супругама. Колико се зближио са Живковићима толико и удаљио од Дафне. Више се и не јављају једно другоме. Помишљали смо да га жене уопште не интересују. Стекао је своју штампарију и за ову Нову годину послао ми честитку у облику финог фулара свег у крупним штампарским слоговима, црним на белој, белим на црној површини, и са духовито замишљеним завојем, календаром са шест стубаца за 12 месеци у обрнутом распореду. Пун пажње према мени непознатом; пун гнева за Дафне с којом се тако лепо дописивао. Сада се, ето, оженио. Одавде смо му честитали на полеђини фотографије (Дана и ја) прављене у Ровињу. Пре тога смо исту слику послали Стакићу у Јоханесбург и Мари-Ани у Ланже (са Срђаном). Ко му је жена? 12. јула [1962] „*en l'église St-Germain L'Auxerrois dans la plus stricte intimité*“ [у цркви *St-Germain L'Auxerrois* у најстрожој тајности венчао се] са гђицом Michèle Gaudron [Мишел Годрон]. У честитки сам пожелео да заједно дођу у Београд и на Јадран.

²⁸¹ Симоне Вејл (Simone Weil, 1909–1943), француски мистик, социјални филозоф и активиста у француском отпору током Другог светског рата. Већина њених радова није привлачила много пажње док је она била жива. Тек након њене смрти, током 1950-их и 1960-их година, њено дело постало је познато у Европи и широм света који говори енглески језик. Њена постхумно објављена дела имала су посебан утицај на француску и енглеску друштвену мисао. Њена мисао је и даље предмет широког интересовања. Метастудија са Универзитета у Калгарију открила је да је између 1995. и 2012. објављено више од 2.500 нових научних радова о њој.

²⁸² Жан Делае (Jean Delahaye, 1929–2017), француски бициклиста.

²⁸³ Рене Поарје (René Poirier, 1900–1995), предавао је филозофију у средњој школи у Паризу, затим на Универзитету у Монпељеу, па у Алжиру, док 1937. није дошао на Сорбону. Члан Академије моралних и политичких наука постао је 1956.

Вечерас Ковачевићи нису дошли. Можда су нас тражили јуче, кад смо били на Црвеном Отоку. Речено им је, међутим, да тамо идемо у суботу, а Нада је поменула да ће доћи „сутра или прекосутра“. Свакако су девојке повукле на своју страну, мада је ноћас била олуја и падала велика киша. Ми нисмо много излазили. У саму ноћ, одшетао сам до парка, па смо седели с Влатковићима. Љуба је заволео Дему и с њим радо разговара. Гђа Јулијана радије прича с Надом, старом познаницом из 1919, када су се заједно храниле у ђачкој мензи. Сада говоре највише о кћерима, зетовима и унуцима.

Понедељак, 30. јул 1962.

Вечерас стижу Слободан и Бојка, „газде“, како их у шали зовемо. Демо је и Срђану убацио у уши да је газда, и да нас све може избацити из стана у Ровињу. Он се одиста показао као „човек од поседа“. Јуче се чудило како тетка-Нада није запазила где се продају кикирики и семенке, а већ је 18 дана у гостима овде. Нико од нас то није израчунао, а он ставља до знања. Јуче је имао једну авантуру у којој је показао и храброст. Микица и он су окупили Дему да их провезе сандолином око Црвеног Отока. Прошли пут их због ветра власник није смео изнајмити, а прекјуче су добили, за 200 динара на сат. Време је било тихо, али на једном месту су дошли у кризу. Сандолина се напунила водом и маневрисање је постало тешко. Демо није деци смео да призна, али је, тобоже весело, као адмирал или комодор наредио Срђану: „Капетане, скачи у море!“ Мали је смело скочио, и спретно се ухватио за оближњу стену до које је допливао. Отада није више „газда“ него капетан. Обишли су и острво-близанац и на једном крају видели нудисте. Срђан их зове „голаћи“. То му је, изгледа, био већи доживљај него скакање из чамца пуног воде. Занимљиво је да деца воле да гледају полне органе и да говоре о њиховим функцијама. Отуда и скардне речи и псовање. Као да кроз то мора да се прође, као и кроз зачикавање и такмичење: ко ће кога. Синоћ су Микица, Алек и један непознати дечко Срђана натерали да плаче. Играли су се „жмурке“ и Срђан је увек био „пређен“. Пљували су сакривеног иза кога су се крили у парку, код споменика. Он није довољно спретан на суву, док је у води права риба. Нада је морала да га теши. Тада се одрекао и Микице и Алека. Замерио је својим родитељима што су „и њега“ позвали, а за Алека је рекао да му „није добар друг“. Алек је дошао да га одобровољи, али је био најпре одбијен. После му је понудио кикирики, и Надина посредничка акција је успела. Дана сматра да му није требало помагати. Нека научи да прима ударце и да се брани. Ко ће бити уз њега у школи и на улици? Слажем се.

Јутрос „капетан“ спава до пола десет, као никад. Умориле га „жмурке“ у којима је трпео понижења.

Ушорак, 31. јул 1962.

Синоћ су стигли Слободан и Бојка. И они се жале на аутобуски саобраћај: Нису морали да преседају неколико пута, као Егон и Бенићеви, али су имали квар испред Загреба, и чекали су на друму сат и по. Кола су журила, да накнаде губитак. Зато нису могли да једу отприлике у Добри, како су били препоручили Бенићевима. О вечери смо једни другима подносили извештај. За ноћ смо се распоредили привремено, пошто Бенићеви одлазе сутра. Дао сам Деми овлашћење да наплати у СИВ-у моје „следовање“ за август у 40.000 дин.

Јутрос, о доручку, Слободан прича о променама у Македонији у вези са новим уставом. Секретари централних комитета више неће моћи да буду непосредни носиоци извршне власти. Зато је у Словенији Миха Маринко²⁸⁴ остао само секретар Ц. К. као Блажо Јовановић²⁸⁵ у Црној Гори, Лазар Колишевски²⁸⁶ у Македонији. У Хрватској и Србији тај процес још није обављен. Ко ће ту бити нови председник Народне скупштине, односно наших република, као и у Босни и Херцеговини? А најзанимљивије је да ли ће исто важити и за федерацију: да ли ће се и ту функције секретара Ц.К. и председника Републике одвојити? То је далеко од тога да буде оно „одвајање партије од државе“ које сам ја тражио у Уставотворном одбору 12. децембра 1945, као допуну одвајање цркве од државе и школе. Ближе је ономе што већ постоји у Мађарској, Пољској, Бугарској, Румунији, Албанији, где су [Јанош] Кадар,²⁸⁷ [Владислав] Гомулка,²⁸⁸ Тодор Живков,²⁸⁹ [Георге Георгију] Деж²⁹⁰ и Енвер Хоџа²⁹¹ само секретари централних

²⁸⁴ Миха Маринко (1900–1983), пре Другог светског рата активно је учествовао у раду напредних радничких организација, због чега је био прогањан и отпуштан с посла; зато је емигрирао у Француску, где је радио у рудницима. КПЈ га је 1931. упутила у Москву ради школовања, одакле се вратио 1933. У НОР-у је од 1941. и један је од оснивача Освободилне фронте. По завршетку Другог светског рата био је председник Народне скупштине НР Словеније, народни посланик Савезног већа Савезне народне скупштине, члан савезног одбора ССРН и председник Главног одбора ССРН Словеније, члан Извршног комитета ЦК СКЈ и секретар ЦК СК Словеније. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о jugoslovenskim savremenima*, 415, 416.

²⁸⁵ Блажо Јовановић (1907–1976), правни факултет је завршио у Загребу, судски приправник био у Загребу, Вараждину и Подгорици, где је напустио службу и посветио се илегалном комунистичком раду. У НОР-у је био од 1941, обављајући разноврсне дужности: члан Главног штаба НОВ и ПОЈ за Црну Гору и Боку, командант Зетског партизанског одреда, политички комесар и заменик комесара Главног штаба, заменик комесара Пете црногорске бригаде, члан Црногорске антифашистичке скупштине

комитета. У СССР је Хрушчов једно и друго, управо шеф партије и шеф власти. Тако ће свакако бити и код нас. Али ко ће убудуће бити шеф врховне власти, председник републике или председник владе?

Кад се већ поменула Македонија, [зет] Слободан прича шта је закључио његов пријатељ [Харалампије] Поленаковић,²⁹² један од ретких Македонаца-Срба на скопском универзитету. Сâм се пита да ли је паметно поступио када је одбио такву понуду за себе 1950. Он се колебао, али Бојки се није ишло доле: бојала се да ће га искористити па одбацити када не буде хтео да постане Македонац по народности. Поленаковић тврди да ће кроз

народног ослобођења, члан АВНОЈ-а. После ослобођења био је: народни посланик Савезног већа Савезне народне скупштине, председник Народне скупштине НР Црне Горе, члан Извршног комитета ЦК СКЈ, секретар ЦК СК Црне Горе, члан Председништва ССРНЈ, председник Главног одбора ССРН Црне Горе, члан Главног одбора Савеза бораца НОР Црне Горе. – *Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenicima*, 284, 285.

²⁸⁶ Лазар Колишевски (1914–2000), металски радник. Завршио је Војно-занатску школу у Крагујевцу. Као ученик, а затим и као радник учествовао је у напредном радничком покрету. После Априлског слома југословенске војске радио је на формирању првих партизанских одреда у Македонији; био је руководиоца Покрајинског војног штаба за Македонију. Крајем 1941. био је ухапшен од бугарске полиције и осуђен на смрт, а доцније помилован на доживотну робију. У затвору је био до победе Отачественог фронта у Бугарској, у септембру 1944. Био је изабран, у одсуству, за већника АВНОЈ-а, као и за већника АСНОМ-а. Од 1944. непрекидно је биран за народног посланика Народног собрања НР Македоније и Народне скупштине ФНРЈ. Од 1945. био је председник Владе и председник Извршног већа НР Македоније, а после избора 1953. био је председник Народног собрања НР Македоније. Био је и члан Председништва ССРНЈ, председник Главног одбора ССРН Македоније, члан Централног одбора Савеза бораца НОР Југославије, члан ЦК СКЈ, секретар Извршног комитета ЦК СКЈ Македоније, члан Председништва СФРЈ. – *Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenicima*, 329.

²⁸⁷ Јанош Кадар (Kádár János, 1912–1989), мађарски комунистички политичар; члан КП Мађарске од 1932. У Другом светском рату учествовао у организовању покрета отпора. Од 1942. члан, а од 1943. секретар ЦК КП Мађарске. После рата био је министар унутрашњих послова; после неоснованих оптужби ухапшен је 1951. и послан у концентрациони логор, где је провео три године; од 1956. члан Политбироа и члан ЦК Партије мађарских трудбеника (ПМТ). Од октобра 1956. је потпредседник у влади Имреа Нађа, а затим и председник владе 1956–58. и 1961–64. Од јуна 1957. члан је Политбироа и први секретар Мађарске социјалистичке радничке партије, основане крајем 1956, уместо ПМТ. Заслужан је за извлачење Мађарске из велике друштвене кризе у коју је запала у време владавине Ракошија и Герее. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 185.

²⁸⁸ Владислав Гомулка (Władysław Gomułka, 1905–1982), пољски комунистички вођа и државник. До Другог светског рата, као левичар, два пута је хапшен и осуђиван. Из затвора је изашао после напада Немачке на Пољску. За време окупације радио је на организовању националне гарде. У новембру 1943. постао је генерални секретар Пољске радничке партије. У првој пољској влади у Лублину био је потпредседник и министар за западне области; септембра 1948. смењен је с дужности генералног секретара Партије, а јануара 1949. с дужности потпредседника владе. Августа 1951. осуђен је, а крајем 1954. потпуно рехабилитован, да би у октобру 1956. био поново

20 година овладати српски дух, јер је Македонцима стално на памети оно што су радили Бугари за време двеју окупација. Ми смо доцкан почели да се бавимо Македонијом, починили смо тамо сто грешака, али ипак је у целини остао повољан утисак. Краљ Александар²⁹³ је формирао изградњу великих објеката: станице у Градском и Скопљу, Буњаковац и Водовод, Електричну централу, официрски дом у Скопљу, друмове... Хтео је да остави задужбине, слично Немањићима. Сада се ради још много више, и практични Македонци умеју да упоређују. Они не заборављају ни то да Срби нису убили „македонског цара“ Дамњана Грујева,²⁹⁴ када су га српски четници заробили 1904. Један од оснивача српске четничке организације са терена био је Слободанов отац, Алекса [Јовановић].²⁹⁵ Зашто су га звали Коџа? Да ли као шефа или зато што је био из села Коџачина, или је то обично илегално име, као што је Јован Ђирковић²⁹⁶ био Чифа. Тек од краља Петра су четници почели да се убацују из Србије. Официр из Ваљева,

изабран у Политбиро и за првог секретара Партије. Поднео је оставку 1970. под притиском радничких немира. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 533.

²⁸⁹ Тодор Живков (Тодор Христов Живков, 1911–1998), бугарски политичар и државник. Члан КП од 1932. У Другом светском рату (1943–44) руководио је партизанским покретом у Ботевградској области. Од 1948. први секретар Градског комитета Софије и члан ЦК; 1951. постао члан Политбироа ЦК, од 1954. до 1989. генерални секретар ЦК КПБ; члан Президијума Народног собрања и председник Министарског савета 1962–1971, председник Државног савета Народне Републике Бугарске (1971–89). – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 782.

²⁹⁰ Георге Георгију Деж (Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1905–1965), истакнути вођ румунског радничког покрета и државник. Члан КП Румуније од 1930; ухапшен је 1933. и осуђен на 12 година присилног рада; у затвору је организовао покрет отпора, којем се, након бекства 1944, ставља на чело; 1945. изабран је за генералног секретара ЦК КПР, а 1948. за генералног секретара Румунске радничке партије; 1948–52. потпредседник је Министарског савета и председник Економског савета; 1952–55. председник владе; 1961–65. председник Државног савета. Подржао је политику Коминформа у нападу на КПЈ, а у току децентрализације залагао се за побољшање односа са Југославијом. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 506.

²⁹¹ Енвер Хоџа (Enver Hoxha, 1908–1985), албански политичар и државник; завршио факултет природних наука у Монпељеу, а затим био секретар Албанског краљевског посланства у Бриселу и студент на тамошњем правном факултету 1932–36. Један је од оснивача КП Албаније 1941, чији је генерални секретар постао 1942. Од ослобођења до 1954. био је премијер и врховни командант оружаних снага; 1946–53. министар спољних послова, генерални секретар Албанске партије рада од 1948. Био је изразити присталица политике Информбироа и заговорник Стаљинове концепције и после његове смрти, али и гласноговорник великоалбанских претензија у име којих је више пута иступао против Југославије. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 845.

²⁹² Харалампије Поленаковић (1909–1984), историчар књижевности и професор Филозофског факултета у Скопљу. Био је дописни члан САНУ, Одељење језика и књижевности од 1965, а редовни члан од 1967.

²⁹³ Краљ Александар I Карађорђевић (1888–1934), млађи син краља Петра I. Проглашен за престолонаследника 1909, српски регент од 1914, регент у Краљевини СХС 1918–21, краљ 1921–34. У Првом светском рату показао се као изузетан војсковођа. Био је велики

[Живојин] Жика Рафајловић,²⁹⁷ касније бан, сместио се у Врању, са златом и оружјем, и организовао шпијунажу и упућивање „комита“. Званична Србија била је и онда доста дискретна. Особито је Пашић пазио да се не замери ни Турцима ни Русима. Када би у Београд дошао неки важнији агент из Македоније, не би га примио у министарству, него као госта на ручку код своје куће. То у својим успоменама из 3 књиге које је откупила Народна библиотека – каже и Василије Трбић,²⁹⁸ Сремац, распоп и авантурист, издавач оног *Српског тласника*, у Солуну 1916, у којем сам под уредништвом проф. Милоша Ивковића²⁹⁹ и ја сарађивао. Трбић је после био сведок у Солунском процесу, па се појавио и на процесу за рехабилитацију Драгутина Димитријевића-Аписа.³⁰⁰ Пре неколико дана, *Полишика* је јавила, у читуљи, да је умро. Ти српски четници, особито они који су долазили са стране, волели су да се хвале и да преувеличавају своје

заговорник стварања Југославије. У току своје владавине посебно је остао упамћен по увођењу Шестојануарске диктатуре и доношењу Октроисаног устава 1931. Убијен је 9. октобра 1934. у Марсеју. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 48.

²⁹⁴ Дамњан Даме Грујев (1871–1906), револуционар и организатор македонског националноослободилачког покрета. Један је од оснивача Унутрашње македонско-једренске револуционарне организације (ВМРО) и њен први секретар. Као члан ЦК ВМРО ухапшен је 1900. и пуштен пред Илинденски устанак, када је изабран за члана Главног штаба устаничких организација. После устанка обновио је револуционарну мрежу у Битољском округу. Припадао је умереној струји и био склон компромисним одлукама. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 560.

²⁹⁵ Алекса Јовановић Коџа, професор, директор гимназије у Скопљу, познат национални радник. Написао је књигу *Бугарска Егзархија*. Пореклом из околине Дебра, рано је прешао у Србију, где се и оженио. У браку је имао синове Слободана и Страхину (Бана) и кћи Бојану, удату Тасић. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 113.

²⁹⁶ Јован Ђирковић Чифа (1871–1928), српски учитељ, национални радник и револуционар из времена борбе за ослобођење Македоније од турске власти. После основне школе у Рисну, уз помоћ Друштва „Свети Сава“ завршио је вечерњу школу у Београду и скраћени течај учитељске школе. До 1895. био је учитељ у Илијином Брду код Плеваља, а онда је протеран у Јужну Србију (Македонију). Прво је био учитељ, па управитељ школе у Куманову и надзорник школа у Тетову и Гостивару, да би 1897–98. био постављен за секретара Велешко-дебарског митрополита, на ком месту је, изузев 1899. године – кад је био надзорник прилепских и поречких школа – остао до 1908. године, обављајући и дужност инспектора школа у Битољском вилајету. Од 1910. био је шеф Народне канцеларије у Цариграду, као представник свих отоманских Срба, чинећи мост за поновно успостављање Пећке патријаршије. У току Првог светског рата био је комесар српске владе за старање о српским избеглицама. После стварања Краљевине СХС био је начелник Битољског и Охридског округа, а затим, до смрти, народни посланик на листи Народне радикалне странке.

²⁹⁷ Живојин Жика Рафајловић (1871–1953), српски официр, политичар, истакнути привредник и национални радник. Од 1906. до 1927. непрестано је биран за народног посланика у врањском округу. Био је министар народног здравља у кабинету Миленка Веснића, министар шума и рудника у коалиционој Пашићевој влади и бан Вардарске бановине 1940–41.

заслуге. Они су их богато наплатили, док су Срби из Македоније скоро редовно запостављани.

[Живојин] Жика Лазић, и као начелник министарства и као министар унутрашњих послова и као бан, фаворизовао је бугараше и њихове синове. Лично Слободану је то рекао када му се пријавио с очевим писмом. „Ви сте Србин, ви сте нам сигурни; морамо да придобијемо оне друге, то јест Бугараше.“ Тврди се чак да је [Иван] Ванчо Михаилов³⁰¹ био државни питомац, првих година после 1918. Матурирао је у Скопљу, код Слободановог оца као директора. Данас се опет води слична политика, особито у последње време. Нешто да парирамо Бугарима, који држе Антона Југова,³⁰² Македонца, на кључним положајима – унутрашњи послови, председништво владе – а нешто да бисмо Русима доказали да људи на -ов и -ев (који се сматрају пробугарски оријентисане породице, за разлику од оних на -ски, који су југословенске, па чак про-српске). Зато је Лазар Мојсов³⁰³ био амбасадор у Москви, зато је [Александар] Грличков³⁰⁴ постао председник владе, а Љупчо Арсов³⁰⁵ сада председник

²⁹⁸ Василије Трбић (1881–1962), четнички војвода у Јужној Србији; са својом четом учествовао је у свим важнијим борбама са Турцима и Бугарима у велешком, прилепском, поречком и кумановском крају. Био је најстрожи српски четнички војвода. За време Првог светског рата авионом је са Солунског фронта послат у позадину аустро-немачке и бугарске војске, где је провео пола године, вративши се онда у Солун са исцрпним извештајима о стању код непријатеља. За то пожртвовање престолонаследник Александар га је одликовао Карађорђевоом звездом са мачевима. На парламентарним изборима 8. фебруара 1925. изабран је за народног посланика за Битољски округ, на радикалској листи. – Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија, српско-хрватско-словеначка*, књ. IV, Београд 1929, 582.

²⁹⁹ Милош Ивковић (1880–1950), завршио је Филозофски факултет у Београду 1906. године. До 1913. био је професор у Другој мушкој гимназији у Београду, када је премештен у Скопље. У Солуну је 1916/17. издавао и уређивао *Српски гласник*. По завршетку рата враћа се на Универзитет у Скопљу, на којем 1920. постаје хонорарни професор. У Скопљу је 1919. издавао и уређивао *Стишу Србију*. Био је, затим, шеф Одељења за штампу у Министарству иностраних дела и генерални конзул Краљевине СХС у Риму. Са те дужности је пензионисан 30. марта 1929. године. – Stanoje Stanojević, *Narodna enciklopedija srpskohrvatsko-slovenačka*, II knjiga, Zagreb 1926, 87, 88.

³⁰⁰ Драгутин Димитријевић Апис (1876–1917), генералштабни пуковник српске војске, главни организатор официрске завере и учесник у убиству краља Александра Обреновића и краљице Драге. Као начелник обавештајног одељења Главног генералштаба дошао у везу са националнослободилачким покретима и организацијама ван Србије; један је од оснивача тајног удружења Уједињење или смрт (Црна рука). Ухапшен на Солунском фронту децембра 1916. због инсценираног атентата на престолонаследника Александра; осуђен је на смрт и стрељан 26. јуна 1917. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 640.

³⁰¹ Ванчо Михаилов (1896–1990), члан револуционарне организације ВМРО и њен вођа током међуратног раздобља у Македонији. Залагао се за припајање Македоније Бугарској. Из Бугарске је упућивао чете у Југославију. Сарађивао је с Антом Павелићем,

републике. „Ми македонски Срби, чак и ја као полу Србијанац, били смо у великој мери грађани другог реда, и у старој, и у новој Југославији.“ Слободан се не жали, али с извесном горчином жали што нису вађена из сиротиње српска деца из Македоније. Бугари су показивали много већу предусретљивост према свима који су се приказивали као Бугари.

Ушорак, 31. јул 1962.

Демо не сме да напусти Ровињ, а да се не окупа на делу обале који се овде зове Монте. Неколико увалица у камењару, са врло живим морем, са много сунца, без хладовине, – одлично место за пентрање, за пужење и за скакање. Омиљено место за Војвођане и наше Мађаре. Ипак први део дана проводимо на Пунти, у шуми и крај друма. Туда је прошао Демин бивши поштански колега и пријатељ, Јован Јаћимовић, иначе Кумановац. Већ смо видели његову другу жену Ружицу и чули да је стигла и млада Немица из Рајнске области, вереница Јовиног сина. Овај је као стручњак и члан Партије, отишао службеним послом у Западну Немачку, и није се вратио. Данас смо видели и младу Немицу, скоро дете. У јануару идуће године имаће 20 година, али је ситна и нема ничега од класичне Германке. Црна

дао је човека за убиство краља Александра у Марсеју. После 1944. изгубио му се траг. – Д. Јовановић, *Полиитичке усјомене*, књ. 12, 210.

³⁰² Антон Југов (Антон Југов, 1904–1991), бугарски комунист, министар унутрашњих послова. Од радника је постао политичар и државник. После В. Червенкова био је председник владе од априла 1956. – Д. Јовановић, *Полиитичке усјомене*, књ. 12, 125.

³⁰³ Лазар Мојсов (1920–2011), политичар, дипломата и публицист, учесник НОБ од 1943, током које је био на разним политичким дужностима. По ослобођењу је јавни тужилац НР Македоније, директор листа *Нова Македонија*, директор *Борбе*, републички и савезни народни посланик, члан ЦК СКЈ и председник Председништва ЦК СКЈ, Извршног комитета ЦК СК Македоније, амбасадор СФРЈ у СССР-у, представник СФРЈ у Организацији уједињених нација, савезни секретар за спољне послове. Дела: *Бујарска радничка партија (комуниста) и македонско национално питање*, *Васил Главинов – први пророк на социјализму во Македонија* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 702.

³⁰⁴ Александар Грличков (1923–1989), доктор политичких наука, професор Факултета политичких наука у Београду. Члан СКОЈ-а постао је 1939, а члан КПЈ 1943. Учесник је НОБ од 1941. године. После ослобођења вршио је више одговорних политичких и државних функција. Био је и: директор Завода за привредно планирање НР Македоније, председник Извршног већа Собрања НР Македоније, потпредседник Савезног извршног већа, члан Председништва ЦК СКЈ, секретар Извршног комитета ЦК СКЈ, проф. Економског факултета у Скопљу. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 557.

³⁰⁵ Љупчо Арсов Гоце (1910–1986), политичар у Македонији и Југославији, учесник НОБ од 1941; члан привременог ПК КПЈ за Македонију и Главног штаба НОВ и ПОЈ Македоније. Био је у интернацији годину дана, а затим у позадинским пословима, па секретар АСНОМ-а. После ослобођења био је потпредседник и министар у влади НР Македоније, министар у савезној влади, председник Извршног већа СР Македоније, члан ЦК СКЈ, Председништва ЦК СК Македоније и Председништва Македоније. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 120.

коса, плаво-зелене очи, мачкаста и жива у покретима. Привија се уз Јову као змијче. Жали се на Воју што је није научио ни речи српски. Из Диселдорфа је, и прстићем диже увис врх носа да покаже како су Пруси горди и уображени. За себе каже да је велика мешавина, пошто је мати пореклом из Лајпцига. Кажем јој да ми више личи на Францускињу. Јаћимовић изгледа срећан свекар и непрестано грли и милује своју снајицу. Нада и Демо кажу да је тај Воја врло крупан и леп, паметан и фини млад човек. Већ се једном женио. Са својих 36 година, он није стар, али она је сувише млада. Видећемо шта ће испасти.

Идући за Монте, после 5 сати, срели смо на путу др. Ђорђа Живановића, професора на групи славистике, који је такође кућевласник у Ровињу. Када сам први пут чуо за њега, пре рата, помислио сам на нашег париског друга Ђорђа Живановића, Војвођанина, али тај је учио медицину. После ми је о њему говорио Слободан, затим га је често помињала Бисерка, као свог најдражег и најбољег професора. Једном приликом је рекла да засад признаје само два ауторитета: њега и мене. Због њега се углавном определила за пољски језик и књижевност. Нека стара Рускиња је загрејала за славистику, а то је значило тада за руски. Али Радован Лалић и Милосав Бабовић³⁰⁶ су јој огадили и тај предмет. Окренула се пољском, где је био њен земљак из Вражогрнца. Данас чујем од [зета] Слободана да је он у извесној мери синовац Јеремије Живановића.³⁰⁷ Учио је југословенску књижевност код Павла Поповића³⁰⁸ и усвојио његове методе у раду: допуњавати Скерлићеве податке о нашим писцима, прецизирати и исправљати појединости из њихових биографија. Ето малочас је узео да доказује да људи из Вражогрнца, Рготине, Трновца у близини Зајечара нису дошли с Косова, како се обично сматра, јер се таква имена места налазе између Новог Пазара и Рашке. Могућно је да су и они дошли са Арсенијем [III] Чарнојевићем,³⁰⁹ па су се негде код Лесковца или Ниша решили да скрену десно, према Тимоку, и ту се задржали. Сам Живановић је висок, снажан, сличан Јеремији. Велики је радник, али чисто кабинетски, са смислом за пипав и детаљан посао: „Павлова школа“, каже Слободан. Јеремија га је

³⁰⁶ Милосав Бабовић (1921–1997), професор на Филолошком факултету од 1951. до 1986. Био је члан Црногорске академије наука и уметности, почасни доктор Московског универзитета „Ломоносов“, редовни члан Матице српске. Нарочито је проучавао дела руских писаца: Достојевског, Чехова, Леонова и др.

³⁰⁷ Јеремија Живановић (1874–1940), професор књижевности у београдским гимназијама, уредник и издавач *Венца*. Помоћник министра просвете, гувернер краља Петра II. Прво је био присталица Самосталне радикалне странке, а затим самостални демократа, уз Светозара Прибићевића. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 93.

³⁰⁸ Павле Поповић (1868–1939), књижевни историчар и критичар, дугогодишњи професор Београдског универзитета, академик. Оснивач је Друштва за српски језик и књижевност (1910), оснивач часописа *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, председник Српске књижевне задруге (1928–1937), ректор Београдског универзитета. Написао је

препоручио, и Павле га је узео за асистента. Али Радован Кошутић,³¹⁰ код кога је, заједно са Слободаном и са Ђиласом, учио руски, предложио га је за годишњу стипендију у Пољској. Две или три године је старији, пошто је рођен 1908. или 1909, а по школи само једну годину. Боравак у Пољској је одлучио о његовом путу ка Универзитету. Пред рат је постао доцент, за време окупације, [Велибор] Јонић³¹¹ га је произвео у ванредног професора. То му је доста сметало после ослобођења, али су га ипак преузели, јер нису имали никог за пољски. Сада добро стоји, јер је врло вредан, и прилагодио се, мада није у Партији. Иде често у Пољску, а одлазио је и у Русију, на један свесловенски конгрес. За Драгољуба Павловића³¹² и за њега одуговлачило се са издавањем пасоша, али су их добили после извесног подвојеног разговора у унутрашњим пословима. Са свог разговора Живановић је изишао врло узбуђен и блед као крпа. Остала је тајна шта се десило. Од Бисе чујем да је врло предусретљив према њој. Има свега неколико ученика, и успева да им посвећује велику пажњу. Испитује их у свом кабинету, често појединачно. Не би се рекло да је храбар човек. Али је врло приљезан у уређивању своје ровињске куће. На њеном врху, изнад саме риве иза хотела „Јадран“ има потпуну столарску радионицу. Својим рукама је израдио прозоре, шалоне, столове, столице, други намештај. У каријери је успео, али нема деце, и супруга му не изгледа врло

велики број књижевноисторијских студија и неколико историја књижевности. Главна дела: *Југословенска књижевност*, *Прејед српске књижевности*, *Из књижевности*, 4 књиге *Есеја и студија*, *О Горском вијеницу*, *Српска драма у 19. веку*, *Француски моралисти* и др. – Д. Јовановић, *Медаљони*, књ. 1, 583, 584; *Мала енциклопедија*, књ. 3, 46.

³⁰⁹ Арсеније Чарнојевић (1633–1706), архиепископ пећи и патријарх српски од 1674. до 1690, када се, услед аустријског пораза од Турске, повлачи са аустријском војском и српским народом преко Саве и Дунава. И у Хабзбуршкој монархији од 1690. до 1706. остаје црквени поглавар православних Срба. На основу Привилегија које је добио за српски народ од Леополда I (1690, 1691. и 1695) извршио је прву организацију Српске цркве на подручју Аустријског царства. У раду је наилазио на велики отпор католичке цркве и угарских феудалаца. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 119.

³¹⁰ Радован Кошутић (1866–1949), универзитетски професор, оснивач српске универзитетске славистике, којој је посебан допринос дао као фонетичар, граматичар, лексикограф, преводилац и критичар превода, версификатор. – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 5, 492.

³¹¹ Велибор Јонић (1892–1946), професор немачког језика. Био је у врху Савеза земљорадника, једно време му се чинило и да будућност припада Групи СКА, али се од те идеје удаљио. Тражио је шансу и у југословенској нацији са Војом Ђорђевићем. Ипак, везао се за Народну одбрану и за Војну академију. Сарађивао је са Љотићем, али се после окренуо Милану Стојадиновићу. У влади Милана Недића био је министар просвете. На суђењу, после ослобођења, истицао је своја профашистичка и антикомунистичка уверења. Осуђен је на смрт и стрељан. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 124.

³¹² Драгољуб Павловић, земљорадник из Дрена у посавском срезу Ваљевског округа, кандидат за посланика из унутрашњости Србије на новембарским парламентарним изборима 1945, из редова Народне сељачке странке. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 8, 142.

интересантна. Она је неколико пута дошла код наших, од којих је примала извесне услуге, али Ђока се задовољава само сусретима на улици и на плажама. Пошто је пријатељски расположен према Слободану, остаје да не обилује грађанском куражи. Једном сам, у шали, питао Бису да ли јој се он обраћа и као жени, пошто мора да осећа колико му се она диви. Одговорила је са не, и верујем, јер и за то треба храбрости.

Нада Ковачевић и њене кћери су дошле вечерас. Прекјуче су биле слободне тек у 8, и чинило им се сувише касно за посету. Вера је толико сустигла Јованку да се у једном тренутку она мени учинила свршеним матурантом. Више је поцрнела, већ због своје тамније пути, док је Јованка више плава и не познаје се да је 15 дана провела у Дубровнику и то је била родитељска награда за одлично положену матуру. Показао сам девојкама Слободанов спрат, и дивиле су се дивним изгледом са четири прозора на шуме и на море. Јованки се допао и зидани камин у кухињи и зажелела је да се он украси земљаним судовима и лончићима. Волела је и Бојкин *fer forgé* [ковано гвожђе] над прозорима и свећњак. Са Слободаном је живо разговарала о архитектури, пошто ће она то да студира, а Слободан има љубав према тој грани, и бави се њом кад год има прилике. Сада је сав у зидању нове Народне библиотеке на плацу близу Светосавске цркве. Госпођа Нада се интересује шта ће бити са темељима Светосавског храма. Православна црква, тојест Патријаршија тврди да има – или може да има, захваљујући прилозима из Америке – довољно пара да доврши храм. Држава на то не пристаје, али хоће да на тим темељима направи велики музеј фресака, што је опет Цркви мало. Запела је ствар и са Библиотеком, мада су средства за почетак обезбеђена. Црква тражи више места за порту, а треба иселити многе породице чије куће морају да се руше. У току целог разговора, гђа Нада се више препирала него што се обавештавала, бунила се што библиотека иде добрим делом у земљу, јер је сама неко време радила под неонским осветљењем: умало што није упропастила очи, а у 12 сати је постајала неспособна за рад. Слободан је уверава да ће два или три „подземна“ спрата имати делимично природну светлост, јер би се зидало на полу-узвишици, а само један ће бити сасвим испод земље. Ништа! Кћери су молиле мајку да не прекида и да пусти Слободана да изложи. Оне се загревају за уметност, а Јованка је већ имала један озбиљан разговор о књижевности када је била завршила шести разред. Слободан и ја смо шетали Дедињем, па смо наишли на оца и старију кћер. Волела је још једном да га слуша. Демо се сада уверио да госпођа Нада није тако пријатна како му се учинила пре неколико дана на путу за Пунту. Пошто су од Вељка донеле поклон за Срђана, Бојка је ишла да га доведе из парка. Јованка је нашла да је „шећерон“. Сетила се својих разговора с њим на Катарини, прошле године.

Вера је више ћутала и слушала.

После вечере, Бојка прича успомене из нашег опозиционог рада. Ја сам био под истрагом када је, у јуну 1947. имала да полаже дипломски испит. Председавао је Перо Слијепчевић³¹³ и пало му је на ум да тражи индекс. Бојка је јурила кући, али је било затворено. Субота, Дана однела мени пакет у Удбу. Јури натраг и сва у зноју, седа пред професора, без индекса. Владета Поповић,³¹⁴ њен професор, утиче на Перу да не инсистира, пошто је он добро познаје. Писмени испит је дакле полагала под најтежим условима, физичким и душевним. Идуће суботе – сећам се, био је 28. јуни, Видовдан – известиле су ме на необичан начин о резултату. Једна ставка, међу последњима, на листи ствари које сам добио, била је „крем диплома“. Обрадовао сам се до суза, јер сам знао да је хапшење дошло у најнезгоднији час, 15. маја, када је Дафне завршавала годину, а Бојка била пред дипломским испитом. Како да им дам на знање да сам шифру разумео? Ми смо у породици имали доста велику традицију у тајном општењу у судским затворима. Али то је увек било тешко у „претходној“ истрази, то јест, код полиције. Комунистима је било скоро немогуће „подвалити“, пошто су имали још веће искуство у тим стварима. У Главњачи, само једном се Дана усудила да у сутлијаш убаци писамце, када је, у мају 1932, Милан Прибићевић захтевао да га по сваку цену уведемо у наш велики процес. Није могао да издржи да се о капетану [Миодрагу] Милетићу, мени и осталима толико пише у иностраној штампи, особито француској, док њега нико не помиње. Док смо „радили“ илегално у време праве диктатуре, он је одбијао да учествује, пошто је све ишло анонимно, данас невитешки. Он је хтео да се појави само на дну једног манифеста који би потписало 500 бораца. То нисам био у стању да му обезбедим. За време окупације, успевали смо да општимо, преко цедуљица у дршкама шерпи с храном, са Сандом Шустером који је био у затвору Гестапоа. Са комунистима нисмо ни помишљали да се шалимо. „Крем диплома“ је било невино, али вешто обавештење. Ја сам смислио, каже вечерас Баби, нешто „генијално“. По својој навици да се увек и свему

³¹³ Перо Слијепчевић (1888–1962), национални радник у Босни и Херцеговини до 1914. За време Првог светског рата активан је у емиграцији, за стварање Југославије. Нова држава га није прихватила како је заслуживао. Неко време је водио Издавачко предузеће Просвета, затим је у Скопљу, па у Београду предавао германистику. Писао је о Његошу, Томасу Ману, Шилеру. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 309.

³¹⁴ Владета Поповић (1894–1951), професор енглеског језика и књижевности на Београдском универзитету. Писао је доста о Шекспиру. Радови: *Шекспир у Србији* на енглеском језику, *Живот и дела Виљема Шекспира*, *Кроз енглеску књижевност*, *Бернард Шоу и други есеји*, *Енциклопедијски енглеско-српско-хрватски речник* (са Светомиром Ристићем и Живојином Симићем). – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 44.

подсмехне, Слободан је добацио: „Никакво чудо. Тако бива пет пута дневно...” На листи ствари које смо оловком, коју је милиционар позајмљивао, написао сам. „Пошаљите комад *честийша* сапуна.“ Пошто сам обично писао само оно што враћам за прање (рубље, судови) и никад ништа нисам захтевао, а знали су да имам сапуна, дуго су се чудиле шта хоћу да кажем. Бојки је пала у очи танка црта испод речи „честита“. Ја сам то био заборавио, али оне су се добро сећале. Демо је испричао како је, у затвору Државног суда, у јулу 1932, демонстрирао пред жандармима који нас је чувао за време шетње, како се из тога затвора може побећи. Било је то у авлији тадашњег Сељачког суда, на месту где је сада трг Маркса и Енгелса. Жандарм га је пратио да покаже. Био је скоро го, у купаћим гаћицама, а није ни веровао да може успети. И ја се сећам како се верао и скакао, док се није испео на зид са кога се лако могло скочити.

Среда, 1. август 1962.

Данас по подне Бенићеви са унуком одлазе возом кући. Демо и Нада нису ишли на купање, да би били одморни за ноћно путовање. Бојка ми је причала о недавној посети Вуке Којен, ћерке Милана Гавриловића. Њен син, Леон,³¹⁵ по свом деди, старом дворском лекару, боравио је у Ровињу, па се брине. Има 17 година, доста је ћудљив, а изгледа да је зарадио неки новац статирајући при снимању филма на обали и на Катарини. Баба његовог друга с којим летује шаље повољне извештаје, али шта зна она о њиховим подвизима! То је, дакле, онај дечак у раздрљеној плавој кошуљи, разбарушен, који је пре неколико дана ишао бос, како је сада мода, по асфалту дуж Пунте. Показала нам га је Дениза и рекла чији је. Бојка сада каже да он учи класичну гимназију, ваљда је завршио седми разред, велики је читач, и то за врло озбиљне књиге. Прочитао је већ сва дела Слободана Јовановића, многе политичке историје, масу есеја и расправа. Вука га је научила енглеском. Замерио се једном наставнику тврдећи да је нетачно навео порекло или писца неке песме. Наставник је тражио да га искључе из школе. До тога није дошло, али су га преместили у друго, супарничко одељење, сасвим друкчије од његовог разреда. Одболовао је тај премештај, и ко зна у каквом је душевном расположењу сада, далеко од породице, у најопасније доба живота... Волела би да је ми обавестимо ако нешто знамо. Чудна су та господска и великашка деца. Пружено им је све

³¹⁵ Леон Којен (1945), дипломирао филозофију на Филозофском факултету у Београду, докторирао на Универзитету у Оксфорду. Предавао је естетику и теорију књижевности на Филолошком факултету у Београду, као и историју филозофије на Филозофском факултету у Београду. Био је и гостујући професор филозофије на Вилијамс колеџу у САД. Објавио је више радова из области филозофије и теорије књижевности.

и не знају шта да учине од себе. Ето, има их која се незаситно кљукају озбиљним књигама. Сиротињски синови, опет, претерују дајући својој деци у изобиљу оно што сами нису имали, и потпуно их материјализују.

Ја стално замерам нашим „бакама“ што толико чине својим унучићима. Шта ће направити од њих. Какве жеље ће им остати за будућност. Нада замера Власти што је тако непажљив према Зорки која је свој век жртвовала за њега. Већ за очева живота, а особито од када је Благоје умро и када су продали кућу и млади за себе задржали два и по милиона, а Зорки уступили пола милиона, Власта и деца набављају за своју децу све најбоље и најскупље. „Мени моји родитељи нису никада дали ни чоколаде, ни бутера, ни једну играчку. Ја хоћу својој деци све да пружим.“ Пропустио је да каже како се његова мајка мучила целог века, шила туђе, чувала свиње и кокоши, сваки динар од једине Благојеве платице чувала, а само да њега, Власту, јединца, подигне, школује, до факултета и до дипломе доведе. Она му је оба детета однеговала, она кућу одржавала и увек их дочекала са огромном трпезом и с великом зимницом. Сада је она постала сметња, и као да једва чекају да умре. Недавно су се он и снаја Цица наљутили што је, – на лекарево питање шта ради те има тако висок притисак, – одговорила да послује по кући, спрема ручак, пере судове... „Жалила си се како радиш!“ – Нисам се жалила, али сам рекла како јесте. Човек ме питао. И тако стално. Најгоре је то што деца, особито млађа Весна, доставља родитељима Нанине речи. Миодраг-Миша је племенитији и има више разумевања за бабу. Зорка је жалосна, и сада тек види шта је за њу значио Благоје. Док је био жив, није умела да цени његову доброту. Свим женама жели да што дуже остану са својим другом, да га чувају и поштују, јер је тешко остати на милост и немилост деци. Мање би је болело да рђаве речи долазе од снаје, од „туђе кости“. Али да је тако вређа син, њен обожавани Власта, то никад није очекивала. Ми смо били запрепашћени зимус када нам је први пут рекла, Дани и мени у Колонији: „Власта си не ваља!“ За скоро педесет година, никада она није дала влас на њега да падне. Био је осредњи ђак, на матури је једном пао, на правима се није ништа боље показао, али она је ћутала и била срећна када је како-тако дипломирао. Оженио се скоро одмах по добијању службе, чим је завршио обитуријенски курс. Отишао је на Цетиње и отуда довео младу. Родитељи нису правили питање. Одмах је потом отишао у заробљеништво. Били су срећни што је снаја остала с њима и верно чекала мужа. Осећали су, да она није задовољна што станује с њима у Малом Мокром Лугу. Претила је да ће отићи у град чим се Власта врати. Али нису могли. Трпели су се узајамно, и некако је ишло, све док се није повео говор о продаји куће. Стари је био против. Хтео је да умре под својим кровом. „Савети јастука“ су деловали. Власта је натерао оца да га овласти пред судом да

кућу прода. Али до тога је дошло тек током 1961. И новац је унео немир и неслогу у породицу. Цица је остваривала све своје давнашње жеље. Тако је Власта доспео пред дисциплински суд. Оптужба је била бесмислена, јер нити је преварио ни оштетио банку. Али је дошао да умири оне службенике који су били у још горим стамбеним приликама. Нико га не би дирао да се нису размахивали стотинама хиљада за велике набавке у стану који им је додељен у солитеру близу града. Пуста похлепа за модерним конфором! Зорка плаћа њихову нервозу. Према широј фамилији су такође били галантни; скоро свакоме су нешто купили или дали поклон у новцу. Али то нас не спречава да видимо и кажемо шта не ваља. Сви знамо шта је Зорка за њих урадила, и жалимо што они то не цене довољно. Власти се отела и реч да је „Цица за ових двадесет година унела у кућу више од три милиона“. То је одговор на Благојево приговор да она може да продаје оно што је донела из Црне Горе, а не што је он крваво стекао са својом женом. Одговор неправилан, јер је њена плата ишла на њу и на њену децу, а не на Зорку и Благоја, који су зарадили и одрадили што су појели, а млади су бесплатно становали. Бедне ли су те породичне распре.

Вечерас сличне примере наводе Бојка и Слободан поводом Денизе и Милошевићевих. Слободан прича о родбинама његовог оца и његове мајке: једна је била љубоморна на другу. Терор породичне љубави је код нас страхан, јер смо сувише повезани. На Западу се млади раније еманципују и живе самостално. Овде припадамо једни другима доживотно и малтретирамо се узајамно. Ето какав је лом настао у Сањиној кући само зато што су се Новица и Нуша населили у Приштинској 44 (сада је то ул. 14. децембра). Слободан чак мисли да није срећно решење ни то што Милан и Дафне станују код нас, мада смо и ми и они „добар свет“. Ја се с тим слажем, али шта се може, кад су такве стамбене прилике. Дана и ја се трудимо да им сметамо што мање, не улазимо никад у њихову собу, не мешамо се с њиховим гостима, у последње време чак не једемо заједно, како би они били што слободнији. Дафне каже мужу да ће радо ићи с њим где год је поведе. Али где да је води, када његова сестра, са много већим средствима и са погоднијом професијом не може да дође до стана.

Растанак са Бенићевима и Микицом био је дирљивији него што се очекивало. Срђан је имао сукоба са много старијим другом, али се није мирио с тим да „спадне“ само на млађег Алека. Признавао је да му је потребна утеха: „изгубио сам Микицу“. Демо му је дао 500 динара. Уместо да израчуна колико сладоледа и колико кесица семенки и кикирикија може за тај новац да купи, он је намислио да га дода на четири хиљаде које већ чува за велики бицикл. Остало је спорно да ли у њему говори пиротски или македонски дух. Друга утеха: отац га је водио на Монте да

се купа и после подне. Бенићеви су отишли врло задовољни својим боравком у Ровињу.

Свима су нам пуно захваљивали.

Четвртак, 2. август 1962.

Дугујемо посету нашим првим истарским познаницима у Београдској 86. Г-ђа Ана Удовичић нас је у два маха видела, а данас је Дану позвала, с тим да ће код куће бити њена Ђана са другарицом Загрепчанком. Мене су занимале те две девојке, које су завршавале средњу економску школу. Невенка је већ и матурирала, док Ђана у доста великом закашњењу, има да положи још четири предмета из треће године. Она је нешто старија, али је лепша и више тражена. Једва се ослободила свог професора математике, Пазинца, који је имао с њом сасвим озбиљне намере. Ђана га је годинама одбијала, и најзад се он уклонио. У Загребу је свакако имала много флертова. Вечерас је изгледала бледа и мршава. Питам се да ли је то само од учења. Бистра је, жива духа, одрешита, чак дрска према мајци која пиљи у њу као у икону од које очекује срећу и спасење. Испитивао сам их најпре о школи, али сам једва чекао да пређем на политику. Како Срби и Хрвати? Како „прави Хрвати“, реч је Ђанина, гледају на Далматинце, како на Истрани? Ко хоће и ко неће Југославију? Је ли НДХ била добра или рђава ствар? Како млади гледају на клање Срба? Шта мисле у Хрватској о односу иностранства према Југославији и према овом и оном нашем народу? Г-ђа Ана није волела што ја децу уплићем у политику. Њен муж Јуре, с њим смо се упознали у возу када смо, 1958, први пут долазили у Ровињ, оде из куће чим ми дођемо, а уопште нас не сачека кад зна да ћемо наићи. Он ради у фабрици конзерви „Мирна“ као магационер, није комуниста, али не воли да има окапања због човека који је био у затвору.

И Невенка и Ђана су одмах рекле да у њиховој школи скоро нема Срба, а још мање у кругу од 7 девојака и 3 младића у коме се оне крећу. Уопште не знају да ли има муслимана, а Црна Гора је за њих „шпанско село“. Невенкин отац је пореклом Словенац, али каже да у Загребу не воле Словенце. Нису се сложиле у погледу Далматинаца. Ђана је одбијала да је било Приморка било Далматинка и само Истранка – али су јој Далматинци „феш дечки“, док за Невенку они нису симпатични: сувише брзо и лако успевају. Она је висока, није лепа, али делује озбиљније него Ђана, која је свесна своје хитрости и лепоте. (Неће да чује да се врати у Ровињ и служи у предузећу које јој даје стипендију, јер жели да иде на факултет. „Родитељи ће наићи средстава, само ако хоће!“) Невенка одаје признање Словенцима да су вредни и способни: „све што имамо доброга од њих

добијамо“. Србе не воли нико, а клање оправдавају тиме што су раније Срби клали Хрвате. Стари неће Југославију, а млади знају да за иностранце не постоје ни Србија ни Хрватска, већ само Југославија.

Морао сам их „укратко“, што би рекао Слободан, упознати са својим радом на зближењу Хрвата и Срба, од 1924. до 1946. За њих је била мртва прошлост или бајка, имена која сам помињао, од [Стјепана] Радића³¹⁶ до [Ивана] Шубашића³¹⁷ и [Јураја] Шутеја. Осећао сам да машем по „празном простору“. Никако да дохватим нешто живо. Скренуо сам пажњу девојкама на географски положај Хрватске, на њено економско стање: немају доста шуме ни доста хране, а још мање рудног блага. Како ће да живе без Бачке, Војводине и Србије. Ми опет немамо море, и свесни смо да као мала држава не можемо да опстанемо. Хрвати још не знају како је тешко бити у малој заједници. Као свој главни задатак између два рата истакао сам да сам желео да скинем знак питања који је стојао изнад Југославије због сукоба између Хрвата и Срба. То је био као брак у коме један супружник стално прети разводом. Признао сам комунистима да су углавном уклонили тај знак питања. Девојкама сам ставио на срце да гледају да се очува заједница без које смо ништа и ми и они. Оне су захвалиле на мом излагању. Ђана је притом, као обично била речитија: „Ви говорите врло занимљиво о тешким стварима.“ Невенка ми се учинила искренија, јер ниједном није скидала очију с мене, нити је, као Ђана, погледала кришом на сат. Било је време за корзо, можда за састанак с младићима који су понели своје ствари после купања и поверили их гђи Ани [Ковачевић].

³¹⁶ Стјепан Радић (1871–1928), хрватски политичар и идеолог имућног сељаштва; оснивач Хрватске сељачке странке (ХСС), која је већ 1910. освојила девет мандата у Хрватском сабору. У Првом светском рату иступао је као аустрофил; по завршетку рата, 1919–20. био је у затвору; амнестиран је на дан избора за Конституанту, на којима је његова странка освојила чак 50 мандата, поставши тако најјача странка у Хрватској. Ушао је у Народну скупштину Краљевине СХС тек 1925, одрекавши се републиканства, поставши министар просвете у Пашићевој влади. Већ 1927. поново одлази у опозицију. Кад је почетком 1928. образована Сељачко-демократска коалиција са Самосталном демократском странком, постао је њен члан. Преминуо је од последица атентата у Народној скупштини 20. јуна 1928. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 134.

³¹⁷ Иван Шубашић (1892–1955), правник и политичар. Био је функционер Хрватске сељачке странке. Први је бан Хрватске бановине. Био је члан емигрантске владе Краљевине Југославије и њен последњи председник, који је постигао споразум са Националним комитетом ослобођења Југославије, поставши потпредседник и министар спољних послова у првој влади Јосипа Броза Тита. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 1013.

Петшак, 3. август 1962.

Слободан и Бојка чекају данас неког младог Француза који треба овде да остане пола недеље. Још се није јавио. Отац му ради у париској Народној библиотеци. Слободан оде мирно са сином на Пунту, јер се обавезао да одржи, на Коларцу, два предавања – о [Пјеру] Корнеју³¹⁸ и о [Аугусту] Стриндбергу. Њему увек доделе горогане које нико неће. Понео је целокупна дела једног и другог драмског писца. Такав је он: за свако предавање заграби у многе књиге. Миша Милошевић био је још гори. Он је за један чланак читао и читао, превртао и исписивао. Да није био везан датумом, никада не би завршио. Милан Дамњановић је тако спремао предавање о Локу.³¹⁹ Сви они се загуше у материјалу, и обично искажу само мали делић онога што су спремили. Раније је Слободан писао своја предавања, па је могао да их понови једном или двапут. Натерао сам га да мени исприча Пола Валерија,³²⁰ па сам му предложио да то исто учини јавно. Ослободио се, и од онда не компонује, него говори. Милан никада није писао, – он предаје много живље од Слободана, али ни он не уме да направи прегледну и заокружену целину. Не владају материјалом, већ се даве у њему. Зашто се не угледају на француске предаваче, који напишу текст, имају га пред собом, проширују га или скраћују усмено, али га никада не читају. Ја увек направим скице са шлагвортима и понеком формулом, ретко цитирам, и не робујем хартијама преда мном, још мање књигама које сам прочитао. Демо је слушао оба наша зета, али нема храбрости да обнови искуство. „Ко је слушао Др[агољуба] не може да

³¹⁸ Пјер Корнеј (Pierre Corneille, 1606–1684), француски песник и драматичар, творац класичне француске трагедије. Писао је и комедије и трагедије, а неговао је и друге позоришне родове; оставио је и више религиозних поема, неколико пригодних песама и позоришних књижевно-теоријских списа. Главна дела: трагедије *Сид*, *Сина*, *Полиеукт* и *Хорације* – заједно познате као Корнејева класична тетралогја; комедија *Лажљивац*; трагедија-балет *Психа* (с Молијером и Киноом) и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 360.

³¹⁹ Џон Лок (John Locke, 1632–1704), енглески филозоф, један од главних аутора модерне емпиристичке и либералистичке филозофије. Као критичар теорије о урођеним идејама и принципима успоставио је и развио начело да нема ништа у разуму што претходно није прошло кроз чула. Као политички филозоф залагао се за верску толеранцију и за поштовање мишљења и опредељења других; пледира за ограничење владарске моћи и за уставну и законску заштиту индивидуалних права и слобода грађана, а у првобитном хришћанству видео је природну религију срца. Главна дела: *Оглед о људском разуму*, *Писма о толеранцији*, *Две расправе о влади*, *Васпийање* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 507.

³²⁰ Пол Валери (Paul Valéry, 1871–1941), француски песник и есејиста, један од најпознатијих француских лиричара. Наставио је поезију симболиста, дајући јој нове мисаоне тонове и строжу форму. Дела: поеме *Морнарско гробље*, *Млада Парка*; есеји *Увод у метод Леонарда да Винчија*, *О илесу* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 360.

поднесе друге предаваче“: и глумачким гестовима описује како Др[агољуб] хвата контакт с публиком, безмало са сваким слушаоцем посебно.

На ивици Пунте десило се данас нешто ново. Срђан се пасионира за „Мали Кекец“ писан латиницом. Никада га нисмо видели тако задубљеног у неко штиво. Књигу је посматрао као нужно зло, и натеривали смо га да чита као што се свиња тера у кочину или робијаш у ћелију. И Дана и Бојка нису могле да се начуде шта је то одједном. Успео је да му отац купи, док смо ми сви одбијали, пошто још не зна добро латиницу и што само мајмунише видевши да то чине Микица и Алек (који још не иде у школу, али чита по мало оба писма и већ одавно прати стрипове. Најпре је гледао само слике, док су му читали текст). Дана га цео овај месец кори Алековим примером, и то је најзад упалило. Ни у воду није хтео да уђе, ни за столом да почне јести док не заврши ово или оно. Алек га је питао докле је дошао. Дискутовали су. Чудо се десило! Срђан као да је заволео читање...

Причам Слободану о новим подвизима др Душана Дохчевића. Није знао како се оженио ћерком Дошенове свастике и како је опљачкао и давио „Вукче“. Он је поправио раније обавештење о раскиду с првом женом. С њом је имао дете, али она је вукла себи мужа, одвајајући га од тесно повезане цинцарско-параћинске породице. Дуго ми је говорио о свој тројници (отац Димче, професор и директор гимназије у Скопљу и у Охриду; Душан [Дохчевић], париски доктор чија је теза, одлично оцењена и штампана, изузетно, од књижара *Sirey*-а, задржана за препоруку од стране факултета; Сима, такође доктор права) и тражио светле странице у њиховој историји. Пре свега, тај отац, велики материјалиста, умео је да буде захвалан Слободановом оцу за разне услуге. Душану је наложио да се дружи са Слободаном и да следи његов пример. За школовање синова после факултета одвојио је 300.000 тадашњих динара. Када је Душко пошао у Париз, дао му је у руке 50.000 – знак великог поверења и ризик за директора гимназије који је давао у прераду (за ћириш) кости које су остајале на ћачкој трпези. Лично је радио на цеђењу грозђа из њиховог винограда. Да би сачувао тај виноград и кућу у Скопљу, остао је са женом у Македонији, излажући се великој опасности као „Србман“. Синове је послао у Србију. Пошто је учио бугарску школу, могао је да иде и ишао је мало у Софију, али се вратио. Душка је Специјална полиција хапсила и тукла дивљачки. [Бождар Бошко] Бећаревић³²¹ се жалио да је, после туче, на вратима ћелије, узвикнуо агентима да ће „упамтити кога су тукли“. На њега се пак жалила његова другарица и земљакиња из источне Македоније, Донка, да јој је кромпир набављен од ујака из Параћина по 14 динара кг, за време окупације када се гладовало продавао по 70 дин, или пет

пута скупље. За Симу је позитивно што је улетео у Информбиро просто из љубави према брату, јер стварне везе са Резолуцијом и задртим комунистима није имао. Док се Душко извлачио као слеп или душевно болестан, Сима је одувао један период на Голом отоку. Дакле, ствари нису нимало једноставне са тим Дохчевићима. Слободан одаје признање што су остали Срби, и што нису отишли у Македонију. Душан му је у то доба, када су сви одлучивали, рекао: „Шта ја имам с Македонијом. Отац ми је Цинцарин, мајка Параћинка. Учио сам српску школу. Прву службу сам имао у Суботици, затим у Београду.“ Слободан се сећа да је он утицао на Ђорђа Тасића³²² да у Суботицу на правни факултет позове Дохчевића, а не бугараша из Струмице [Борислава] Бору Благојева.³²³ Ја мислим да се определио за Београд 1945. зато што се бојао да му македонски руководиоци неће веровати и што се није задовољавао републичком каријером, док је његов парњак, мање способни [Радивоје] Увалић, правио савезну. Као позитивну црту Слободан помиње и то да је Душко плакао када је 1940. био оптуживан да је македонствујушчи, и када му наше посланство зато није дозвољавало да из Енглеске пређе у Француску. Слободан је уверио у супротно нашег службеника Ђурашковића, и Душко је могао да дође. Ипак је страшно, криминално, све што је чинио с таштом и што сада покушава са Миланком, то Слободан признаје. Све му се мути у глави кад размишља о делима и неделима његовим. Бољи му изгледају отац и млађи брат. А њихова повезаност му се чини патолошка.

Рекли су нам да треба видети виле свежих аристократа у новом делу Ровиња. Пошли смо стазом између „Шумарије“ и уласка у Пунту, Дана, Бојка и ја. Одиста су куће већ споља кокетне. Унутрашњи уређај је, кажу, још модернији и удобнији. Избили смо на друм који води на другу страну ауто-кампа и на *Обалу младих*. Нисам успео да уверим моје даме да виде то ново чудо комунистичке пропаганде, врло скупо. Митра Митровић је

³²¹ Божидар Бошко Бећаревић (1910–1950), шеф Четвртог одсека, одсека за комунисте у Специјалној полицији.

³²² Ђорђе Тасић (1892–1943), правник и социолог. Бавио се правном филозофијом и енциклопедијом права. Предавао је на правним факултетима у Љубљани, Суботици и Београду. Основао је Друштво за социологију и друштвене науке. Припадао је Савезу земљорадника. Био је један од експерата за склапање споразума између Срба и Хрвата 1939. године. Дуго је био затворен у Бањичком логору, одакле је 1943. одведен на стрељање. – Д. Јовановић, *Полицијске усйомене*, књ. 12, 337.

³²³ Борислав Благојев, студије права и докторат завршио је у Београду. Специјализовао је у Паризу и Женеви проблеме радних и привредних односа. После Другог светског рата био је генерални секретар Трговинско-индустријске коморе НР Македоније, руководилац Института за економско проучавање при Планској комисији НР Македоније, професор Правно-економског факултета у Скопљу. – *Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenima*, 61.

некоме рекла да нас то већ стаје 600 милиона. Вратили смо се у град. У парку сам очекивао да нађем Љубу Влатковића са његовим новим гостом. Добривоје Алимпић је, после мог одласка из Пирота, заједно са Љубом преузео вођство гимназиста социјалиста. Постали су комунисти, као и трећи, Димитрије Јовановић.³²⁴ Чуло се да се Алимпић, после Обзнане склонио код радикала. Занимало ме је како ће се држати сада према мени. У парку их није било. Док смо сумарно вечерали, бануле су [кћери млађег брата Александра] Светлана и Јасмина, а затим и [снаха] Мира [девојачко презиме Флајшман]. Понудили смо их прженим сардинама. Јеле су у слат, јер им је досадила сува храна у сендвичима преко дана и мршава а скупа вечера у ресторанима. Јасмина се одмах изјаснила, а Светлана се није устезала, а Мира је навалила. Ја сам их одвео на велики моло, и фино смо се расхладили. Ела и њена кћи су биле на концерту неког загребачког пијанисте, разуме се Јеврејина. „Јевреји су најбољи, зар не, Драгољуб?“ Одговорио сам Мири, први пут мало антисемитски: „Најбољи и најгори. Или су сасвим добри, или врло рђави.“ Светлана је цитирала једну наставницу са факултета. Говорећи о Шекспировом Шајлоку, рекла је: „Као сви Јевреји! Јасмина опет зна из класичне гимназије да су говорили позитивно. Ипак се нико није јавио да познаје неког Јеврејина, мада се један дечак презивао Демајо, а двома девојчицама су мајке Јеврејке. Говорили смо и о [Адолфу] Ајхману.³²⁵ Лепо је што се нашло угледних Јевреја да буду против извршења смртне казне, у Израелу и у Француској, али је боље што је убијен: тако је његово питање скинуто с дневног реда. Иначе би свако хтео да га види, издавачи би се борили о његову биографију, многи би га бранили. Већ данас има људи који жале што [Адолф] Хитлер³²⁶ није побио још више Јевреја. Опет су се осилили. Срећом, руководиоци њихових држава умеју да се умере, у личном животу и у политици. У другим земљама покушавају да приграбе штампу и привреду. „Без Њујорка (у јеврејским рукама) не би било ни Израела“ – тврди Мира. Ја бих волео да су мудрији и мање претенциозни. Иначе ће доћи до нових погрома. Ето у Енглеској се такође јавља расизам, као никад раније.

³²⁴ Димитрије Јовановић (Мита Ђежа), школски друг Драгољуба Јовановића из пиротске гимназије, касније цариник. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 115.

³²⁵ Адолф Ото Ајхман (Adolf Otto Eichmann, 1906–1962), немачки ратни злочинац, официр високог ранга у нацистичкој Немачкој. Служио је као оберштурмбанфирер у СС. Био је руководиоца реферата IV В/4, у Главном уреду безбедности Рајха, у чијој надлежности је било уништење Јевреја. После рата побегао је у Јужну Америку; ухваћен 1960. и тајно пребачен у Израел, где је осуђен на смрт вешањем. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 34.

³²⁶ Адолф Хитлер (Adolf Hitler, по оцу Аустријанцу Schicklgruber, 1889–1945), немачки диктатор, Био је добровољац у немачкој војсци 1914–18; од 1919. члан је

Миро Зоровић и Слободан за свој рачун расправљају о Југославији, особито о односу Срба и Хрвата. Зоровић се боји да неће ништа остати од наше заједнице. Жао му је, јер је од младости своје био Југословен. Слободан мирније гледа на тај сукоб. Један век није много да се зближе и пођу једним кораком, када се зна да никада нису по својој вољи сарађивали. Моја формула остаје: наше питање се не може *решити*; оно се мора *решавати* током дугог процеса, с много стрпљења и искрености. Особито Срби, као јачи и централнији, дужни су да гледају далеко и поступају широко.

Субота, 4. август 1962.

Овога лета нема мира у Ровињу. Сваког дана се појави неко нов, не на улици, већ у нашем стану. Бојкина колегиница са енглеског Олга Марјановић дошла је рано с другим мужем Чедом Ђекићем: траже собу за себе и још једну за Чединог сина од прве жене. Олга је кћи познатог демократе, Трифуна Јовића, који је био врло близак Чика-Љуби [Давидовићу]. Познавали смо се из Удружене опозиције. По првом мужу има презиме које чува, јер је тако познају. То је Бане, син Алимпија Марјановића, елитног официра српске и југословенске војске. Још у Пироту, 1914, о Алимпију сам много сазнао од његовог рођака Пере Иванковића. Касније ми је, у Врњачкој Бањи, Анта Антић, такође црнорукац, причао шта се Алимпију десило 1909, у тој новој бањи. Био је ађутант принца Александра, и налазили су се на Морави када је курир донео извештај о Ђорђевој абдикацији. Марјановић је честитао новом престолонаследнику и питао га ко ће му бити узор за владање. Изненадио се када је чуо име Фердинанда Кобуршког [фердинад I од Бугарске],³²⁷ бугарског цара. „Па он је познат по томе што узима за министре корумптивне људе!“ – „То је баш добро. Само такви слушају и извршују краљеве жеље.“ Александар је то поновио, двадесет година касније, Димитрију Љотићу. Завереници, који су довели Карађорђевиће на власт, били су рано упозорени. Можда су већ тада почели да се организују против

Нациоаналсоцијалистичке странке, а од 1921. њен председник; 1925. реорганизовао је странку на војничкој основи и постао вођ нацистичке странке. Користећи беду и незадовољство немачког народа у периоду кризе 1929–33. наметнуо му се за вођу. Постао је канцелар Рајха 1933; после смрти Хиденбургове прогласио се 1934. за вођу, фирера. Увео је фашистичку диктатуру, започео немилосрдно гоњење Јевреја и комуниста, укинуо парламентаризам; све прогресивне људе затварао је у концентрационе логоре. Успео је да Немачкој прикључи Аустрију и пороби Чехословачку. Нападом на Пољску 1. септембра 1939. непосредно је изазвао Други светски рат, чиме је и немачки народ али и човечанство одвео у катастрофу. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 825.

њиховог питомца, а и он није оклевао: стварао је Белу руку са Милошем Хаџићем и Милосављевићем (Мирком)³²⁸ и смишљао Солунски процес или нешто слично. Олга је била поносна што је ушла у тако угледну породицу, и с мајком Банетовом остала је у добрим односима и када је обесни и лакомислени муж напустио. Била је годину дана у Енглеској на стипендији, и када се вратила није га више затекла код куће своје мајке. Убрзо се оженио неком дактилографкињом. Пре њеног одласка, изгубили су од леукемије дивну кћер од 12 година, која је у класичној гимназији друговала са нашом Јасмином. Помишљала је да не путује, али су јој пријатељице саветовале да у раду потражи утеху. Чета Ђекић, сестрић власотиначког учитеља, демократе Јована Јовића морао је дуго да наваљује на Олгу да се венчају. Њена мајка се противила том браку, из страха да опет не испадне рђаво. А било је и мало жеље да у старости не буде сама. Показало се да је Чета миран и добар човек. Његов земљак Милентије Поповић узео га је у свој Савет за научни рад. Рођен је 1908, и не знам како се могло десити да није полагао код мене економску политику. За време окупације компромитовао се мало, – вероватно без своје воље, – са „Дражићевцима“ како су тамо звали четнике, па је после морао да уђе у Партију, да не би ишао у затвор.

Недеља, 5. август 1962.

Прекисиноћ, на повратку са великог мола, видели смо испред „Јадрана“ Влатковићеве. Седели су са Алимпићем. Сви су ме врло живо поздравили. По томе би се рекло да Добрица неће избегавати сусрет са мном.

Синоћ, нова посета. Млади Француз од 19 година, студент медицине, стигао је аутостопом. Његов отац ради у париској Народној библиотеци. Бојка и Слободан су прошле године били на ручку у њиховој скромној и срдечној породици. Сада је Франсоа *Lethève* [Летев] њихов гост на неколико дана. Показали смо му већ неке знаменитости Ровиња, а сада га млади воде на Црвено Острво. На платоу испод Фумине цркве нам се жалио на Французе који у иностранству нису ни учтиви, чак ни увек пристojни. „Често сам се застидео што сам Француз“. Био је четири пута у Италији, а прошле године боравио је у Грчкој. Радио је у некој скромној кухињи, да би јефтиније прошао. Као скаут, дошао је до степена „*routier*“

³²⁷ Фердинанд Кобуршки (Фердинанд I од Бугарске, 1861–1948), кнез Бугарске, који је објавио независност Бугарске и прогласио се за краља 22. септембра 1908.

³²⁸ Мирко Милосављевић, генерал у Краљевини Југославији, члан Беле руке, близак краљу Александру, командант Београда у време атентата Пунише Рачића на хрватске сељачке прваке у Народној скупштини 20. јуна 1928. – Д. Јовановић, *Полицичке усйомене*, књ. 12, 202.

[скаути од 17 до 25 година]. Са једном групом од 20 младића радио је на обнови неког напуштеног села на француском Југу. Тамо беже у град више него у другим крајевима, и скаути добровољно помажу ретким повратницима. То је нова француска омладина. Франсоа каже да их нема много, међу најмлађима, који путују. Више се крећу људи средњих година, док су најстарији опет непокретни. Говорио сам му о нашем дугу према Француској и Французима. Он ће продужити низ нашу обалу, па преко Боке кроз Црну Гору, до Скопља. Слободан му саветује да се отуда врати Ибарском долином, да би видео наше манастире. У Београду ћемо му показати Мештровићев³²⁹ споменик захвалности Француској. Он је врло дирнут нашим гостопримством, тиме што сви говоримо француски и што смо Срђана најпре учили његовом језику.

У данашњем NIN-у налазим један податак који ослабљује моје тврђење да Црногорци нису учествовали у Првом српском устанку. Говорећи о породици Мијатовић, потомцима сердара Мијата из Горње Мораче, Гавро Терзић износи предање да су „Карађорђу дошли у Санџаку у помоћ Морачани са сердаром Мијатом и војводом Мином на челу. У знак признања за показано јунаштво, Карађорђе³³⁰ даде тада барјак Морачанима. А када се због упада Турака у ослобођену Србију, морао хитно вратити, оставио је део својих војника с Морачанима. Три године су ови Карађорђеви војници провели у Морачи окружени гостољубљем и почастима.“ На данашњи дан открива се у Крњој Јели, код Шавника, споменик породици Мијатовића чија су четири члана погинула у борби после 1941, а седморица су се борили и преживели.

Док су наши млади са својим гостом на Црвеном отоку, Дана и ја се одмарамо од сунца и од мора код куће. Тек у шест по подне одлучујем да одем на Монте да се окупам. Тамо је Рус Михајлов. Јутрос нам је донео

³²⁹ Иван Мештровић (1883–1962), вајар. Дипломирао је на ликовној академији у Бечу, где је био под утицајем сецесиониста; приликом дужег боравка у Паризу на њега је снажно утицао Роден. Замисао монументалног Видовданског храма није реализовао, а његови фрагменти (*Милош Обилић*, *Косовка девојка*, *Срђа Злојолеђа*, *Краљевић Марко*, *Уговица*) налазе се у Народном музеју у Београду. У време Првог светског рата напустио је реалистички стил и прешао на израду дела са религиозним темама, инспирисан византијском, готском и црначком скулптуром. После рата, у Загребу је био први ректор новоосноване Уметничке академије и почасни члан ЈАЗУ; члан САН. Између два светска рата израдио је велики број рељефа у камену, нагих фигура, портрета и монументалних јавних споменика: Маузолеј породице Рачић у Цавтату, Гргур Нински у Сплиту, Штросмајер у Загребу, Захвалност Француској у Београду, Светозар Милетић у Н. Саду и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 660.

³³⁰ Карађорђе (Ђорђе Петровић, 1768–1817), вођа Првог српског устанка. Претходно је био сточар и сеоски трговац стоком, хајдук и храбар ратник у чети фрајкора капетана Радича Петровића у рату 1788–89. и најзад буљубаша у народној војсци, коју је

мало „правог кинеског чаја“ кад је чуо да пијемо нану. Сада ме позива да се сместим поред њега на камену. Тек касније сам видео да је хтео да ме зближи са др Љубишом Олићем,³³¹ ранијим начелником министарства индустрије. Михајлов ужива у томе да претерано хвали своје познанике: тиме уздиже и самог себе, као што чине робијаши подвлачећи титуле својих знатнијих сапатника. Он тврди да др Олић има неколико факултета, чак и ветеринарски. Уверава ме да се ми одавно познајемо и да ме он јако цени. После купања и облачења поздравили смо се, а ја не могу то да потврдим. Г. Олић се одлично држи, мада је сигурно старији од мене. У пензији је, али ради хонорарно за СИБ, као организатор привредне наставе. Овде је са групом ученика у одмаралишту које постоји већ десетак година. Нисам ништа хтео да га питам, и ни до каквог разговора није дошло. Можда се више нећемо ни видети, пошто Дана и ја одлазимо за који дан у Београд.

За вечером постављам разна питања младом Французу. Збунио се када сам поменуо „његову средину“: шта се ту мисли о Де Голу,³³² о Алжиру, о Мандес-Франсу, о Ги Молеу, о „наследнику“. Која средина – породица, студенти, пријатељи, или он лично? Сви у кући су католици, али он лично има либералније погледе. Мајка је професор математике од пре неколико година, од када су две сестре (15–17 година) поодрасле. Многи студенти су, *hélas!* [авај!] комунисти. И то није само мода, већ уверење. Када се буду буржоазирали мислиће друкчије, али сада су оштри опозиционари. Де Голова популарност опада, зато што је све преварио и разочарао тиме што је једно говорио, а друго радио. Особито у погледу Алжира био је

београдски везир Мустафа-паша водио против Пазван-оглуа. Избегавши сечу кнезова, на збору у Орашцу 14. фебруара 1804. изабран је за вођу устанка. Извојевао је многе значајне победе. Због далеко надмоћније турске војске, али и све чешћег неслагања српских устаничких вођа са Карађорђевићем одлукама и супротстављања његовом ауторитету, устанак је угушен 1813. После слома устанка Карађорђе је, прво, прешао у Аустрију, а затим у Русију. Ступивши у везу с грчком Хетеријом, која је озбиљно рачунала на њега у општем устанку балканских хришћана, он се 1817. враћа у Србију, где је, међутим, по налогу Милоша Обреновића, убијен 25. јула 1817. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 220.

³³¹ Љубиша Олић, стручњак за занатство и занатско образовање.

³³² Шарл де Гол (Charles de Gaulle, 1890–1970), француски војни заповедник и државник. Током Другог светског рата постао је бригадни генерал, а онда вођа Слободне Француске у егзилу. Након ослобођења Француске био је на челу привремене владе Француске Републике. После Другог светског рата био је шеф десничарских странака у Покрету окупљања француског народа, који није имао успеха, и званично је распуштен 1953; после алжирског „пуча“ 1. јуна 1958. постао је председник француске владе, спровео референдум и промену устава; ограничио је права парламента, ојачао извршну власт и прерогативе председника Републике. Од 8. јануара 1959. председник је Пете француске републике, оставши на том положају до 1969. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 530.

недоследан: сада води политику супротну од политике коју је прокламовао 1958. Ја га уверавам да је он одавно знао да све мора овако да се заврши, али је постепено навикавао и припремао јавно мњење и војску. Младом човеку од 19 година то може бити одвратно, особито када је Француз и логичар. Али политика је више психологија и васпитање него логика. Навео сам му пример нашег [Стјепана] Радића, који је већ у септембру 1924. био спреман да призна централизам и монархију, али је тражио времена „да окрене кола“. Затим, Нехру је морао да заузме Гоу, иако се то противило његовим начелима ненасиља. Франсоа Летев је изгубио вољу за политику баш зато што се уверио да она мора тако да се води. Зачудио се када је видео колико смо обавештени о њиховим стварима, и да чак читамо *Канар аншене* који и многи Французи не могу да разумеју. Нема високо мишљење ни о Мишелу Дебреу³³³ ни о [Жоржу] Помпиду.³³⁴ Они су лутке у Де Головим рукама. За Ги Молеа каже само да је „класичан социјалиста“, али допушта могућност да њега подржава један део војске. Пјер Мандес-Франс је интелигентан, али не верује да би му се Француска радо предала. То је све преживела Четврта република. Он као да је готов да прежали и Пету. Рано је изгубио вољу за политичку борбу, али говори с великим познавањем. Колосални су ти Французи. Који би наш дечак од 19 година могао да покаже овакво искуство, знање и интересовање?

Занимао га је Ћиласов случај. Ми смо га укратко упознали са том загонетком. Изненадио се када је чуо да је Слободан учио с њим југословенску књижевност и руски језик и да се у Ровињу дружио подједнако и у исто време с обадвема његовим женама, не зближујући се ни са једном. Америчку помоћ Југославији тумачи тиме што смо се одвојили од Совјета, али зна и за нашу улогу код Трећег света. Каква зрелост и озбиљност! За Тита каже да га Французи не схватају трагично, као друге комунистичке шефове. Он им је чак симпатичан, мада алжирски војници у Тунису носе југословенске шлемове... Није знао за покољ Срба у Хрватској и за жалосну улогу католичке цркве. Питам га какав је то лист *Témoignage chrétien* [Хришћанско сведочанство], у исто време католички и левичарски? Франсоа каже да тај лист од хришћанства има само наслов. Бојка пита да ли он није у вези са покретом свештеника-радника који је био актуелан 1956. када је она била у Француској. Папа је забранио тај покрет, али би му тенденција овог недељног листа одговарала отприлике.

³³³ Мишел Дебре (Michel Debré, 1912–1996), француски политичар, близак сарадник Шарла де Гола. Имао је значајну улогу у писању устава Пете републике, чији је био први премијер.

³³⁴ Жорж Помпиду (Georges Pompidou, 1911–1974), председник Француске од 1964. до 1974.

Понедељак, 6. август 1962.

Водили смо Француза на врх Пунте. Каменитом стазом одшетао смо ми мушкарци, то значи и Срђан, до међународног кампа, тзв. Обале младих. Стари аматер архитектуре, Слободан је морао да завири у саме зграде тог луксузног средства наше пропаганде међу странцима, заједно с нашим младим гостом. Срђан и ја смо се освежили у суседној страни, где су били и други радозналци. Сама плажа за повлашћене, посута ситним песком, не прима профане, особито после демонстрације коју су приредили младићи Југословени упадајући међу златну омладину из бела света. На „Грофичиној плажи“, управо на дивним плочама, где смо се купали на повратку, у једном високом и мршавом господину са наочарима, препознао сам [Богдана] Мајсторовића,³³⁵ начелника Државног секретаријата за послове финансија, оног арханђела Гаврила који ми је 11. марта 1960. саопштио да ћу сваког другог у месецу моћи долазити по 30.000 дин. који ми је СИБ одредио као „помоћ“. Говорећи о Обали младих, Мајсторовић је изразио своју забринутост за утицај таквог скупљања на „морал оних који треба да дођу „после нас“. У том тренутку је гледао у мору свога сина Перу и његову старију сестрицу, дивно вижљасто девојче од ваљда 16-17 година, које се купало поред мајке.

Код куће смо затекли писмо од Деме из Београда. Његово одушевљење за Ровиње није спласнуло. Њихов пут до Љубљане био је, каже, „пријатно тужан“. У очима су још имали пејзаже пуне сунца, зеленила и плаветнила“, а осећали су „опојни, али дискретни мирис оморика и маестрала“. Кроз оквир прозора, низале су се сада „дивне слике нових пејзажа“ (које нису видели при доласку, јер су њима прошли ноћу) – „правих дечјих играчака природе“. Нажалост, ове призоре није пратила „сладуњава Пучинијева музика“, већ су точкови клопарали под вучом тешке локомотиве. У Београду, код куће, утисци из Ровиња изгледали су као „ретко диван сан, какав могу да сањају само деца у сну насмејана“. У име своје и Надино, он изражава велику захвалност свима нама, а особито Слободану. Загрејао је Бранку својом причом, и она се решава да дође у Ровиње на десетак дана у другој половини августа. Јавља и једну непријатну вест: да се моја снаја Живка налази у болници – шлогирана од тромбозе у мозгу. „Налази се у

³³⁵ Богдан Мајсторовић, завршио права у Паризу као један од „жозијераца“, младих Срба рођених 1896. и 1897, који су служили кадар и матурирали у Француској. Био је председник удружења југословенских студената у Паризу. По повратку у Краљевину СХС радио је у Државном савету, као стручњак административац. После Другог светског рата радио је у Савезном извршном већу. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 171.

коми, и случај је безнадежан. Смрт се очекује, а са тим и олакшање за све њих.“ Сматра се да је Живку потресло кад су њен унук Перица и његова Мира отпутовали у Париз, а нису јој се ни јавили. Да ли ће живети бар до нашег повратка крајем ове недеље?

После вечере разговарали смо са Французом о књижевности пошто не мари политику. Опет се чудило колико смо упућени у дела француских писаца. Ми смо се опет дивили дечаку од 19 година који је читао *Тибоове*,³³⁶ *Паскије-еве*,³³⁷ *Људи добре воље*,³³⁸ познаје доста Андре Мораа,³³⁹ а не мари за Франсоаз Саган³⁴⁰ и Сартра, који су ближи његовој генерацији. [Марсела] Пруста³⁴¹ није имао храбрости да чита. [Зет] Слободан му говори о Хенри Џејмсу који је утицао на Пруста и претходио му у психолошком роману. Ја му скрећем пажњу на Кафку³⁴² (о чијем *Процесу* је већ знао), јер су из њега, као руски реалисти из Гогољевог³⁴³ „Капута“, изишли скоро сви данашњи модернисти – Сартр, [Албер] Ками, [Семјуел] Бекет, [Ежен] Јонеско. Сложили смо се сва тројица на Камију, зато што је искрен и постојан, и не мења стално своје љубави и мржње, као Сартр, и није аморалан као Симона де Бовоар. Он нас пита о Андре Жиду,³⁴⁴ кога не мари. Слободан га сматра даровитим, а ја великим сензитивцем и ерудитом. И тај је целог живота мењао своје симпатије. Слободан воли, као и Франсоа, једноставан стил Андре Мораа, и то мене наводи да

³³⁶ Тибоови (*Les Thibault*) – saga о породици Тибо француског књижевника Рожеа Мартена ди Гара (*Roger Martin du Gard*, 1881–1958), објављена у 8 томова, од 1922. до 1940.

³³⁷ *Паскијеови* (*La Chronique des Pasquier*) – циклус од 10 романа француског писца Жоржа Дијамела (*Georges Duhamel*, 1884–1966), објављиван између 1933. и 1945.

³³⁸ *Људи добре воље* (*Les Hommes de bonne volonté*) – роман од 27 књига француског књижевника Жила Ромена (*Jules Romains*, 1885–1972), објављиван од 1932. до 1946.

³³⁹ Андре Мораа (*André Maurois*, 1885–1967), француски књижевник, академик. Писао је студије о Енглеској и Америци, романе, есеје и романсиране биографије. Најпознатија дела су *Задовољство и дани* и *Пасиши и друти*. У постхумно објављеном тексту *Прошви Сенш-Бева* устаје против биографског метода, првенствено зато што не води рачуна о битној разлици између писца-грађанина и писца иманентног делу, између социјалног и стваралачког ја. У повучености, због тешке астме, у последњих 15 година живота створио је грандиозно дело, једно од најзначајнијих романескних остварења 20. века У

³⁴⁰ Франсоаз Саган (*Françoise Sagan*, 1935–2014), француска књижевница и сценаристкиња. Прославила се меланхоличним романима у којима је приказивала љубавне троуглове, модненски свет и грађанске друштвене конвенције припадника буржоаске класе. Осим романа, написала је и један балет и неколико позоришних комада. Главна дела: романи *Добар дан, шуто, Известан осмех, За месец, за јодину, Волише ли Брамса?, Чудесни облаци, Модрице на души, Изгубљени профил*; драме *Дворци у Шведској, Чувар срца, Клавир у шрави* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 720.

³⁴¹ Марсел Пруст (*Marcel Proust*, 1871–1922), француски романописац, есејиста и критичар. Претрпео је утицај Раскина и Бергсона, нарочито у поимању времена. Прва објављена дела су *Задовољство и дани* и *Пасиши и друти*. У постхумно објављеном тексту *Прошви Сенш-Бева* устаје против биографског метода, првенствено зато што не води рачуна о битној разлици између писца-грађанина и писца иманентног делу, између социјалног и стваралачког ја. У повучености, због тешке астме, у последњих 15 година живота створио је грандиозно дело, једно од најзначајнијих романескних остварења 20. века У

говорим о мом најдражем писцу, Анатољу Франсу. Младић каже да се Франс још доста чита, али више у школама. Није му јасно *Осврво џинтвина*, а за *Јованку Орлеанку* уопште није чуо. Опет он изражава своје чуђење, а ми се ћутећи изненађујемо колико је савладао тако млад.

Ушорак, 7. август 1962.

Прекјуче је *Полишика* почела да доноси књигу о *Хваишању Драже Михаиловића*³⁴⁵ коју су, по документима и по причању, написали Гојко Бановић³⁴⁶ и Коста Степановић,³⁴⁷ брат Ружице Гузине.³⁴⁸ Првог дана била је једна страшна слика „Д[ража] М[ихаиловић] у затвору“. Човек мршав и погружен, прави мученик, урастао у браду и коси, с наочарима, погнут, а на рукама лисице. Као злонамерно, слика ће изазвати сажаљење, а многи Срби ће се заплакати. Зар се човек у затвору држи са лисицама? Хоће понекад *Полишика* сликама да игра двосмислено. У другом броју, јуче, видим да је Милан Аћимовић³⁴⁹ био код Драже већ пре Босне, у Рошцима код Чачка, селу Војка Чвркића,³⁵⁰ заједно с Немцем Штрекером, који је

шраињу за ишчезлим временом, у седам томова (У Свановом крају, У сенци девојака у цвећу, Око Германшових, Согора и Гомора, Зајоченица, Несшала Албершина и Нађено време). – Мала енциклопедија, књ. 3, 112.

³⁴² Франц Кафка (Franz Kafka, 1883–1924), аустријски књижевник, рођен у Прагу у јеврејској породици. За живота је објавио мањи број дела, док је већину, против његове изричите жеље да му се целокупна књижевна заоставштина спали, објавио његов пријатељ Макс Брод. Главна дела: романи *Америка*, *Процес*, *Замак*; приповетке „Пресуда“, „Преображај“, „У кажњеничкој колонији“, „Сеоски лекар“, „Уметник у гладовању“ и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 245.

³⁴³ Николај Гогољ (Николай Васильевич Гоголь, 1809–1852), отац руске реалистичке прозе. Први пут се појавио у часопису *Ошцабински записи* (1830) романтично-фолклорним приповеткама. Следећи период у његовом раду обележио је роман *Тарас Буљба*, дело у коме је аутор понесен романтичарским дивљењем према слободољубљу, честољубљу и родољубљу својих козачких предака. Каријеристи, подмитљивци, ситни крадљивци туђег времена и труда, пијани силници и они који у пићу топе тугу оживели су огромну позорницу царске Русије кроз поему *Мртве душе* и комедију *Ревизор*. Касније, готово престрављен ужасима који су у његовим делима верно сликали Русију, кајући се пред самим собом, написао је књигу *Изабрана места из црејиске са цријашељима*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 528.

³⁴⁴ Андре Жид (André Gide, 1869–1951), француски књижевник, одличан стилист. Писао је модерну интелектуалну прозу која се одликује великом искреношћу и презиром према предрасудама и утврђеним мишљењима. Главна дела: романи *Земаљска храна*, *Подруми Вашикана*, *Пасшорална симфонија*, *Ковачи лажној новца*; путописи *Поврашак из СССР-а*, *Пушовање у Конју*; *Дневник* и др. Добио је Нобелову награду за књижевност 1947. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 784.

³⁴⁵ Дража Михаиловић (1893–1946), предратни пуковник војске Краљевине Југославије. Након Априлског слома избегао је заробљавање и са групом официра отишао у планину. По избијању устанка 1941. почео је борбу против окупатора, али се убрзо понудио Немцима за борбу против партизана, за коју је обезбедио савезништво и Милана Недића, усташа и Италијана. Четничке јединице водиле су борбу против НОВЈ

важио као саветник [Хермана] Нојбахера,³⁵¹ шефа Управног штаба војног заповедника за Србију. Мени је Мољевић причао да се Аћимовић придружио Дражи у оно време када се он одвојио од њега, управо зато што се нису сложили у том питању. То потврђује да Мољевић одиста „никада није стегао руку Немцу“, због чега су Енглези хтели да га воде у Велику Британију и покажу таквог четничког првака. Свакако, за разлику од Драже и од његових многих команданата. Ни Славољуб Враћешевић никада није пактирао ни са Немцима ни са усташама. Не знам шта ће писати даље, али ови сарадници *Полиџике* су у стању да рехабилитују

до краја рата. Ухваћен је 1946. Због сарадње са окупатором, националне издаје и почињених зверстава над народом осуђен је на смрт и погубљен. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 690.

³⁴⁶ Гојко Бановић (1911–1991), књижевник и новинар, дипломирао на Филозофском факултету у Београду, дугогодишњи уредник листа *Полиџика*. Објавио је збирке приповедака *Невиђене снаје, моји земљаци, Кнежћољци, Важно је биџи важан*; књиге репортажа *По нашој земљи и Сусреш с људима* и романсирани биографије: *Пејшар Кочић, Иван Горан Ковачић*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 187.

³⁴⁷ Константин Коста Степановић (1912–1976), новинар и књижевник. Као студент 1936. је ступио у *Полиџику*. До Другог светског рата истицао се репортажама о селу. По ослобођењу био је члан прве редакције обновљене *Полиџике*, од 1963. је заменик главног уредника *Полиџике експрес*; до краја живота уређивао је додаток *Полиџика за децу*. Главна дела: збирке приповедака *Син нејокорној града, Бејунци, мали хероји, Деда са Мораве, Дунавски јусари и грује приче, Голуб на глану, Извинише, извинуо сам се* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 499.

³⁴⁸ Ружица Гузина (1917–1991) завршила је Правни факултет у Београду 1937. Током студија активно је била укључена у студентски покрет, у свим његовим акцијама против режима. У привилегованој Аграрној банци запослила се 1938, али је отпуштена 1940, због учешћа у демонстрацијама чланова синдиката приватних намештеника због малих плата и тешких услова рада. У току рата била је хапшена због повезаности са НОП-ом. После ослобођења обављала је бројне дужности, да би 1948. била примљена на Правни факултет, где је прошла сва наставна звања. Због потписа на молби за помиловање проф. др Михаила Ђурића кажњена је од факултетске партијске организације. После тога одлази у крагујевачко одељење Правног факултета у Београду, где преузима целокупну наставу из опште и националне историје државе и права, коју је држала до пензионисања 1976. године. – Ратко Марковић, „Сећање на Ружицу Гузину (поводом петнаестогодишњице смрти)“, *Анали Правног факултета у Београду*, година LV, 1/2007, 205–210.

³⁴⁹ Милан Аћимовић (1898–1945), управник града Београда, министар унутрашњих послова, немачки комесар Србије, најзад побегло у Дражин штаб. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 19.

³⁵⁰ Војко Чвркић (1898–1942), из Рожаца у Љубићу, припадник Народне радикалне странке. Противио се Шестојануарској диктатури, у љубићком срезу организовао масовну апстиненцију приликом парламентарних избора 1931. Успео је да на парламентарним изборима 1935. и 1938. године у своме срезу освоји посланички мандат. Ушао је у Стојадиновићеву владу, прогонио је политичке противнике, особито левичаре па и леве земљораднике. За време окупације нудио се Дражи Михаиловићу, али су га четници ипак убили. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 379.

³⁵¹ Херман Нојбахер (Hermann Neubacher, 1893–1960), аустријски привредник, стручњак за привредна питања источне и југоисточне Европе, градоначелник Беча, политичар и

Дражу Михаиловића, као што је једна ранија екипа направила рекламу кнезу Павлу, Драгиши Цветковићу и А[лександру] Цинцар-Марковићу³⁵² приказујући како су се јуначки борили са фон Хереном Рибентропом³⁵³ и Хитлером око приступања Тројном пакту у марту 1941. Реакција је гутала те фељтоне као мелем на душу.

Млади су одвели Француза и на Свету Катарину, пошто сутра одлази даље на југ. Дана и ја – *enfin seuls* [најзад сами] – одлазимо у шуму изнад Пунтиног друма. Силазимо да се окупамо тек у пола два. На нашем уобичајеном месту изненада затичемо супруге Влатковић и Алимпић. Ја сам одмах олакшао положај обраћајући се Добрици на ти и шалећи се на рачун његове мршавости, док му је отац био пуначак, а госпођа – он каже „другарица“ – изгледа много боље. Љуба је изишао из мора, а нас двоје смо ушли. Дана се одмах склонила у шуму да се пресвуче, а ја сам ступио у разговор, који смо сва тројица желели, а нико није хтео да узме иницијативу. Гђа Алимпић је почела тиме што нас је све прекорила да смо живели ван реалности. Љуба и Добрица су изгледали готови да то признају. Чак је професор југословенске књижевности дао на знање да би у једном другом животу поступио различито. Ја сам изјавио да бих поново све радио као до сада, јер сам увек поступао свесно, размишљајући и спреман на последице. Обраћајући се Алимпићки – она је Војвођанка, док је Добричина мајка Рудничанка. Добрица себе сматра Пироћанцем, јер је у Пирот дошао с девет година, и његови родитељи су до краја остали на обали Нишаве – рекао сам да је наша генерација остварила углавном све своје идеале: ослобођење и уједињење Срба у Југославију, да Први мај – који нам је као дечацима био најдражи празник, скоро једини који смо признавали, представља неку врсту социјализма... Прво ме је прекинула госпођа Алимпић: зар нисам више желео једну велику и снажну Србију? –

члан националсоцијалистичке странке. Као „летећи дипломата“ период од 1940. до 1945. провео је на Балкану: Букурешт, Софија, Тирана, Подгорица, Београд. После ослобођења био је у београдском затвору до 1952. године.

³⁵² Александар Цинцар-Марковић (1889–1947), секретар Министарства иностраних дела од краја 1918. На конференцији мира у Паризу био је члан Секретаријата делегације Краљевине СХС, секретар Николе Пашића, члан и генерални секретар делегације Краљевине СХС у Рапалу 1920. и у Санти Маргарити 1922, конзул Краљевине СХС у Задру и Трсту, први секретар, а затим саветник посланства у Тирани, шеф Балканског одсека у Министарству иностраних дела, отправник послова у Будимпешти, саветник посланства у Паризу, Софији, Бечу и поново у Паризу, посланик Краљевине Југославије у Софији и у Берлину, министар спољних послова Краљевине Југославије од 5. фебруара 1939. до 27. марта 1941. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 376.

³⁵³ Јоахим фон Рибентроп (Joachim von Ribbentrop, 1893–1946), немачки трговац шампањцем, амбасадор у Лондону, Хитлеров лични повереник и министар спољних послова, све до краја режима. Осуђен је на смрт и обешен 1946, после Нирнбершког процеса. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 291.

Нама Србија сама никада није била довољна. Увек смо, као социјалисти, мислили на нешто шире, најмање на Балканску федерацију. Касније смо се, са [Јованом] Скерлићем, загрејали за Југославију. – Добрица је улетео: Прва Југославија је пропала зато што није умела да окупи балканске народе. И друга ће пропасти ако то не учини. Примећујем да то не може бити, у једној генерацији, али тим путем ваља ићи. Што се тиче Првог маја, Добрица каже да он, као комуниста и члан Партије не признаје овакав Први мај. – Љуба му додаје да би њега искључили из Партије да није био официр. Он то признаје, јер код цивила има више интрига и подметања. Ето, он је отишао 1945, у Пирот, и тадашњи руководиоци су га одмах питали зашто је дошао. Место да му се обрадују као старом борцу и као искреном интелектуалцу, они су га пратили на сваком кораку, чак и када иде да мокри. И то је чинио један учитељ, „раније твоја перјаница“ – Воја – Корошец из Нишора. Када је сам пао у немилост причао је како је био одређен за тај нечастан посао. Једне вечери је стражарио до два сата после поноћи, када се Алимпић заинатио да остане шетајући кејом поред Нишаве. Воја је чак тврдио да је постојала намера да га ликвидирају. Уствари су Ђока [Ђорђе] Павловић,³⁵⁴ његов рођак Стефановић [Параћинац звани] Нишавац³⁵⁵ и Матејић Матеја, можда и Лужнички хтели само да га уклоне са „свога терена“.

Добрица прича да је тим поводом написао меморандум за Ц. К. Србије. Рекао је да су ти млади људи добронамерни, али да су неискусни и да праве много штете у једном крају који је револуционаран по традицији. Било да су радикали, социјалисти или земљорадници, Пироћанци су увек левичари. Пуно трпе, јер су много робовали под Турцима, али кад наиђе – или они поверују да је наишао час – они устају и тада су страшни. – Ја сам упао примедбом да ти млади људи нису били добронамерни. Зар нису убили најбољег међу њима, Миодрага Бошковића-Павла? – Добрица то признаје, али је тако написао из тактичких разлога. Ц. К. их је позвао на једно рибачење, а они су прекорили Алимпића што их је оптужио.

Када је госпођа рекла да се Добрица сматра Пироћанцем, упозорио сам је да су наши људи пажљивији према странцима него према својима док се Лесковчани, Врањанци и Ужичани узајамно хвале и подржавају, ми избегавамо да хвалимо једни друге. То није толико завист и страх од

³⁵⁴ Ђока Павловић, из богатшке пиротске породице, комунист; под окупацијом је био шеф унутрашњег одсека КПЈ за Пиротски округ. После ослобођења постао је функционер у Београду, али и у иностранству. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 239.

³⁵⁵ Стефановић Нишавац, комунистички руководиоца у граду Пироту по завршетку Другог светског рата. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 326.

конкуренције колико бојазан да не одговарамо за нечија дела ако га препоручујемо.

Жељан да ми приликом овог случајног сусрета каже што више, Добрица ми уписује у грех што се нисам одазвао позиву Милана Бошковића, мог посланичког заменика 1935, оца Павловог. Причао му је да ми је чак послао свој шмајсер. То је гола лаж. Истина је само да га је, у јулу 1944, Вукадин Видановић³⁵⁶ из Ниша нашао у „Дому старца“ на Радан планини где је био штаб за Србију. Није ме звао он, него су Вукадина ангажовали да ме упуте њима Благоје Нешковић, Пера Стамболић³⁵⁷ и Коча Поповић.³⁵⁸ Обећали су да спусте до Житорађе две дивизије да обезбеде мој прелазак. Какав Милан Бошковић! Нисам се ја одазвао ни Титовом позиву да дођем у Босну, зато што би ме тамо појела помрчина. То сам рекао и Ранковићу, Нешковићу и Милентију Поповићу када су ме 8. децембра 1944. ангажовали за улазак у Народни фронт. Тада је било речи и о Чеди Плећевићу и његовој погибији. Добрица је такође прочитао у *Полиџици* „In memoriam“ који је дала Чедина породица пре неколико дана, када се навршило двадесет година. – Погрешио си што се ниси одазвао, каже Добрица Алимпић. Ја им помињем први сусрет с Титом 5.

³⁵⁷ Петар Пера Стамболић (1912–2007), студент Пољопривредно-шумарског факултета. Био је активан у акцијама револуционарне студентске омладине. Члан СКОЈ-а од 1933, а КПЈ од 1935. Од средине 1938. инструктор је Покрајинског комитета КПЈ за Србију. После окупације Краљевине Југославије радио је на организовању устанка и формирању првих партизанских јединица. У ослобођеном Ужицу изабран је за првог секретара Главног народноослободилачког одбора за Србију, а после повлачења главнине партизанских снага из Србије за члана Главног штаба НОП одреда Србије. Крајем 1942, по задатку ЦК КПЈ, упућен је на партијски рад у Србији. На другом заседању АВНОЈ-а изабран је за члана председништва. У то време, одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ именован за команданта Главног штаба НОВ и ПО Србије. Обављао је и дужност секретара Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије (АСНОС-а). После ослобођења био је на разним дужностима: министар финансија и потпредседник Владе НР Србије, министар пољопривреде у Влади ФНРЈ, председник Владе НР Србије; председник Народне скупштине НР Србије, председник Савезне народне скупштине, председник Савезног извршног већа, председник Председништва СФРЈ. – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 4, 47.

³⁵⁸ Коча Поповић (1908–1992), политичар, публицист, песник надреалиста. После завршених студија филозофије на Сорбони у Паризу, вратио се 1932. у Југославију, где се бавио публицистиком и књижевношћу: године 1931. са Марком Ристићем објавио књигу *Наирџи за једну феноменологију ирационалног*; сарађивао у часопису *Надреализам*

јуна 1945, у Београду, затим позив После Првог и Другог Авноја (а у Ужице нисам позван, нити да учествујем у организовању партизанских одреда пре тога). Сви признају да сам добро учинио што нисам пристао да одем за амбасадора у Москву: „Прошао би као Сима Марковић, Филип Филиповић³⁵⁹ и други Срби!“

Овај кратак разговор је и Влатковићу и Алимпићу осветлио многе ствари. Волим што је дошло до тога, јер то су честити људи. Они ме искрено поштују, као старијег друга и не желе ништа друго него да сачувају уважање које су за мене имали у својим најбољим годинама. Добрица је био секретар једне организације, али су му карактеристику давали они покварењаци из Пирота, који су касније сви уклоњени. Један генерал му је показао ту карактеристику док је још био у Армији: „Другови“ су му признавали многе квалитете, али су замерили што се хвали својом револуционарном прошлoшћу. Алимпић се добро снашао: „Ви сте, друже генерале, борац од 1941. Поносите се тиме. Истичете. Је ли то хвалисање? Није, већ само казивање једне истине. Ја сам социјалиста од 1911, комуниста од 1919. Кад то констатујем, не хвалим се, већ само казујем једну истину“. Остао је у Партији, али није активан.

Среда, 8. август 1962.

Синоћ смо се Дана и ја опет измакли, да гледамо Кајатов филм „Прелазак преко Рајне“. Ако се буде давао и вечерас, Бојка и Слободан

данас и овде. Члан КПЈ је од 1933. Због политичке делатности режим Краљевине Југославије га је више пута хапсио. Учествовао је у Шпанском грађанском рату. У НОБ је од 1941. Учествовао је у организовању устанка у Србији. Био је први командант Прве пролетерске бригаде, Прве пролетерске дивизије и Првог пролетерског корпуса НОВЈ, од лета 1944. и командант Главног штаба НОВ и ПОЈ за Србију, а у завршним операцијама за ослобођење Југославије био је командант Друге армије. Био је члан АВНОЈ-а, начелник Генералштаба ЈНА, савезни секретар за иностране послове, потпредседник СФРЈ, члан Председништва ЦК СКЈ, члан Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 45.

³⁵⁹ Филип Филиповић (1878–1938?), политичар, један од оснивача и руководиоца Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста). После једногодишњег студирања на Техничком факултету у Београду, школовање је наставио у Петрограду, истакавши се у научном раду као професор математике. После повратка у Србију, 1912, постао је члан Главне управе Српске социјалдемократске партије и секретар Радничке коморе. Први светски рат провео је у интернацији. На конгресу уједињења, у априлу 1919, изабран је за секретара Извршног одбора Централног партијског већа СРПЈ(к), а на Вуковарском конгресу за секретара Извршног одбора ЦВ КПЈ. После победе комуниста у августу 1920. постао је председник Београдске општине и народни посланик. Ухапшен је, са осталим члановима руководства странке, после Видовданског атентата 1921. и осуђен на две године затвора у Пожаревцу. Учествовао је у оснивању Независне радничке партије Југославије. Од 1924. живео је у емиграцији у Москви, где је ухапшен и страдао у периоду Стаљинових „чистки“. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 719, 720.

ће ићи да га гледају. Француз је отишао на друм, да би продужио ауто-стопом. Срђан се пробудио пре времена, јер му није јасно какав је то начин путовања. По сваку цену је хтео да буде на расстанку, код куће и на путу за Шашиће. Млади Франсоа је био врло дирнут нашим гостопримством, узбуђено се захвалио домаћицама, изразио жељу да их види у Паризу. „Примили сте ме као сина“. Ја сам га пољубио, а Слободан и Срђан су пошли с њим. Срђан је с интересовањем гледао скаутску униформу с француском беретком. Хтео је да зна шта је смисао сваког знака на капи и на рукавима. Остао је на путу са Французом и онда када је Слободан морао да оде у општину ради свога закупљеног стана, све док неки из Ситроена *deux chevaux* нису пристали да га повезу натраг.

На Пунти су Влатковићи и Алимпићи били на истом месту врло рано. Ми смо остали у шуми или доле удаљени све до после једног сата. Они су сви под широким шеширима и могу да седе на сунцу. И мене су заклонили кад сам пришао. Разговарали смо о нашим књижевницима и књижевности. Увек ме чудило како Алимпић није дошао на Универзитет, кад је тако озбиљан, марљив и велики зналац. Уочио га је био Павле Поповић, али он није умео да му се додвори. Истиснули су га Драгољуб Павловић³⁶⁰ и Ђорђе Живановић. Био је сувише крут, можда и поносит. Други су били савитљивији и вештији. И нашем Слободану је сметало што није умео да брише књиге у српском семинару и да придржава капут професору. Алимпић је написао једну историју српско-хрватске књижевности, али су је задржали у комитету за уџбенике. То није сметало једноме од чланова комисије да одржи јавно предавање о „Зачетцима опере у дубровачкој књижевности“, а да ни једном речи не помене да је у Алимпићевом рукопису нашао прво откриће о томе. Да би то истерао на чистину објавио је чланак под тим насловом у листу *Седам уметности* али појавио се само први део, пошто је та публикација престала да излази. Нико се није одазвао, а Добрица истиче да *Полиџика* не би престала да помене ту полемику. Већ је имала непријатности око [ујдурме] у вези са докторском тезом сина Петра Колендића³⁶¹ управо код Драгољуба Павловића. Је ли случајно што је Колендић предложио Павловића за дописног, затим за редовног члана Академије?

А шта је у табору младих српских списатеља? Шта учинише од нашег језика? Добрица каже да прати редовно четири београдска часописа, *Књижевност*, *Израз*, *Савременик* и *Дело*, и да у сваком петом раду налази

³⁶⁰ Драгољуб Павловић (1903–1966), књижевни историчар, професор Филолошког факултета у Београду, члан САНУ. Објавио је знатан број радова из старије југословенске, посебно из дубровачке књижевности. Главна дела: Из књижевне и културне историје Дубровника и Из наше старије књижевности. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 909.

нове, целе или сковане стране речи. Млади воле да блефирају. Зоран Мишић³⁶² је у својој антологији (превод на француски наших песама) ископао неког *Кодера* чије име се не појављује ни у једној енциклопедији ни историји. Најзад је сазнао да је реч о једном старом безначајном песнику (Марковићу или Ђорђевићу...) чији је псеудоним био Кодер. Питам га о Бориславу Михаиловићу [Михизу] и Петру Џаџићу,³⁶³ који изгледају најбољи. Он жали што се Михиз предаје коцки и бирократији, и више ништа не даје, у најбољим годинама. Џаџић ради и учи, и обећава да буде добар. (До сада сам мислио да је он из пожаревачког краја, али Влатковић је од њега лично сазнао да је из Босне). Сложили смо се да Миодраг Павловић³⁶⁴ има дара и да је штета што је брзо успео и што га кваре моћници.

Хоћемо ли најзад добити историју југословенске књижевности. Тако долазимо на Милоша Савковића.³⁶⁵ Он је један од пет или шест наших *docteurs ès-lettres* [доктора књижевних наука], са Сорбоне, али Добрица замера што је нашим реалистима сувише приписао француски утицај. Било је међутим и других, јачих утицаја, на пример код Лазе Лазаревића.³⁶⁶ (Мотив Вертера је Гете³⁶⁷ нашао у *Рене*-у Шатобријановом³⁶⁸). Али мотив не значи утицај: теме су слободно приступање свакоме; обрада је ствар

³⁶¹ Петар Колендић (1882–1969), књижевни историчар, професор Универзитета у Београду, члан САНУ. Објавио је велики број научних студија, расправа и чланака из области историје југословенске, а нарочито дубровачко-далматинске књижевности: о Ветрановићу, Држићу, А. Качићу-Миошићу, затим о Његошу и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 317.

³⁶² Зоран Мишић (1921–1976), књижевник. Уредник *Младоссти*, *Књижевних новина*, *Дела*, главни уредник часописа *Књижевност* и дугогодишњи уредник *Нолита*. У критикама и есејима ангажован је за модерно у књижевности. Главна дела: *Реч и време*, *Кришика иесничкој искуства*. Саставио је *Антологију српске поезије*, *Антологију српске књижевне кришике* и две антологије на француском, штампане у Паризу: *Antologie de prose yougoslave contemporaine* и *Antologie de la poesie yougoslave contemporaine*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 694.

³⁶³ Петар Џаџић (1929–1996), књижевник. Уредник и саветник у Просвети, уредник листа *Видици* и часописа *Дело* и стални критичар у *НИН*-у, *Полишици* и на ТВ Београд. Као књижевни критичар био је веома активан и борбен у периоду рађања модерне књижевности после Другог светског рата. Главна дела: студије *Иво Андрић*, *Бранко Миљковић или неукрошћива реч*, *О Проклејој авлији*, *Простори среће у делу Милоша Црњанској*, *Храсћова треда у каменој кайији*; збирке критика *Из дана у дан*; расправе *Кришика и време*; избор *Кришике и олеги*; антологије *Послерашна српска иришовејка* и *Време нейролазно*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 938.

³⁶⁴ Миодраг Павловић (1928–2014), књижевник. Завршио је Медицински факултет. Кратко време је радио као лекар, а онда у секретаријату за културу Социјалистичке Републике Србије. Био је директор драме Народног позоришта у Београду и уредник Просвете. Члан САНУ. Песник је мисаоне и емотивне поезије. Његове драме садрже многе авангардне елементе. Главна дела: *87 љесама*, *Сјуб сећања*, *Окшаве*, *Млеко искони*, *Велика Скишија*, *Ходогарје*, *Свешли* и *шамни љразници*, *Завешине*; драме: *Кораци у љодземљу*, *Ире*

уметности. Савковић, кажем ја, има критичарског нерва, и подсећа на Скерлића; више него на Павла. Међутим Добрица прецизира: Савковић никада није био комуниста, али јесте био левичар. Има вероватно циганске крви, а и у карактеру није врло јак. Од њега је, на пример, тражио да прикаже његов више романиран рад о Марину Држићу,³⁶⁹ да би [Александар] Белић могао да га предложи за универзитет, упркос Павлу Поповићу, своме супарнику. Није пристао ни да буде машица за туђу каријеру, ни да хвали брошуру која долази после несравњено боље монографије о Држићу коју је дао Драгољуб Павловић и од које боље до данас нема.

Занимљиво је да Слободан не зна за Павловићевог *Марина Држића*. Зна за тезу о Башићу. Цени га као врло марљивог, али се пита да ли његово

безимених; есеји: *Рокови њоезије*, *Осам ѡесника*, *Дневник ѡене*; антологије: *Анѡолоѡија срѡској ѡеснишѡива* (XI–XX век), *Анѡолоѡија савремене енѡлеске ѡоезије*; *Пуѡѡоис из Кине*. Дела су му превођена на бројне стране језике. – *Мала енѡиклоѡеѡија*, књ. 2, 910.

³⁶⁵ Милош Савковић (1899–1943), критичар и историчар књижевности. Писао је студије о српским и хрватским књижевницима, као и више огледа о утицају француских реалиста на развитак српскохрватског реализма. Убили су га четници Драже Михаиловића. Поред студија и есеја написао је и тротомну *Историју јуѡсловенске књижевности*. – *Мала енѡиклоѡеѡија*, књ. 3, 288.

³⁶⁶ Лаза Лазаревић (1851–1890), књижевник и лекар, један од најбољих српских реалиста. Као лекар радио је у Београду до смрти. Написао је само девет приповедака: „Први пут с оцем на јутрење“, „Све ће то народ позлатити“, „Ветар“, „На бунару“, „Школска икона“, „Он зна све“, „У добри час хајдуци“, „Вертер“ и „Швабица“, која је остала у фрагментима. У стручним медицинским часописима објавио је 54 рада, од којих неки имају изузетан значај, нпр. „Лезегов симптом од ишијаса“. – *Мала енѡиклоѡеѡија*, књ. 2, 440.

³⁶⁷ Јохан Волфганг Гете (Johann Wolfgang Goethe, 1749–1832), немачки књижевник. Као студент права у Лајпцигу писао је песме у стилу рококоа. У Стразбуру га Хердер упознаје са народном песмом, Хомером и Шекспиром. Под Шекспировим утицајем настала је његова трагедија *Клавихо* и, пре свега, *Пашње младога Верѡера*, роман у писмима о трагичној љубави. Коначно се окреће класици на путовању у Италију, где завршава драму из низоземске историје *Еѡмонѡ* и пише *Ифиѡенију на Тавриди*. Пријатељство са Шилером дало му је новог подстрека: пише епиграме *Ксеније*, баладе, наставља рад на *Фаусѡу*, завршава први део романа *Вилхелм Мајсѡер*. У дубокој старости написао је једну од својих најпотреснијих љубавних песама, *Маријенбадску елеѡију*. Пред крај живота завршио је и други део *Фаусѡа*, једно од највећих дела светске књижевности. – *Мала енѡиклоѡеѡија*, књ. 1, 510.

³⁶⁸ Франсоа Рене Шатобријан (Francois Ren  Chateaubriand, 1768–1848), француски књижевник и државник. Контрареволуционар, емигрирао у Енглеску 1792, а вратио се 1880. За време Бурбона био је амбасадор и министар иностраних послова. Као књижевник знатно је допринео популарисању романтизма, снажно утичући на француску књижевност, нарочито ванредним стилем. Главна дела: *Дух хришћанштва* са два мала романа, *Аѡала* и *Рене*, у којима је наглашена меланхолија јунака; *Мученици*, *Уѡиомене с групе ѡтрране троба* и др. – *Мала енѡиклоѡеѡија*, књ. 3, 952.

³⁶⁹ Марин Држић (1508–1567), комедиограф и драмски песник. Рођен у Дубровнику, где је завршио лицеј и постао ректор двеју цркава. Узалуд је тражио помоћ у Фиренци, да би подигао устанак у Дубровнику и изменио дотадашњи строги аристократски режим.

цинцарско порекло није њему направило једну „зврку“ – како се Слободан изражава – приликом полагања дипломског испита код Павла. Као млађем човеку и асистенту, поверио му је на сâм дан полагања да је у старој књижевности стигао до Никодима [Милаша].³⁷⁰ Павле га је питао баш то што није радио. Професор се тако понашао да је могло пробудити љубомору код других. Непрестано је тражио Слободана, једном је, помињући Данијела Морнеа³⁷¹ приметио да за њега зна само Слободан, трећи пут га је апострофирао на семинару. „Ето како професори компромитују појединце у очима другова!“

Пошто сутра путујемо, отишао сам до Петровићевих да се опростим од старих и да видим девојке, особито Јасенку која је тек недавно стигла. Лили ме је одвела у њихову поткровну собу. Наместили су је и украсили по свом укусу. Патосирана је лесонитом. Лили ми је показала своје малено посуђе: лепи тањери у плавом и бледо жутом, пивске стаклене „кригле“ претворене у тера-коту-тамно црвено са црним пругама, врло дискретно. Смита једино лак, али без њега би се боја утрла, пошто нема могућности да је препече. Сада се спрема да омâла једну велику стаклену боцу, трбушасту, са пуно светлих искрица, које би хтела да сачува испод плаветнила. То ће бити поклони за пријатеље. Ја сам нашао снаге, док сам био насамо с Лиликом, да зажалим што нико није подигао с пута тај драгуљ од чистог злата. Рекао сам чак да је штета што нико не љуби то лепо крупно око. Да бих избегао прекор што се мешам у њен приватан живот, поменуо сам свој разговор с њеним оцем о истој теми. (Она се ближи четрдесетој). Изгледа врло млада – свежа, али сам данас први пут приметио беле власи у њеном раздельку, што ме је врло ожалостило. Рекао сам јој да пожури, јер нико нема две младости. Она је све лепо разумела и схватила моје речи

Иако свештеник, типичан је представник слободног ренесансног живота. Књижевни рад је почео љубавним песмама, али је највећи успех постигао пасторалним играма: *Тирена*, *Венера* и *Агон* и рустикалним комедијама: *Новела од Сџанца*, *Дундо Мароје*, *Скуй*, *Манге*, *Аркулин* и алегорична пасторално-митолошка комедија *Плакир*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 676.

³⁷⁰ Никодим Милаш (1845–1915), црквени писац, српски православни епископ задарски, академик СКА. Радови: *Досџојансџво у љравославној цркви*, *Крмчија Савинска*, *Православно црквено љраво*, *Правила љравославне цркве*, *Православно калуђерсџво*, *Исџочно црквено љиџање и загађа Аусџрије у ријешењу џој љиџања*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 667.

³⁷¹ Данијел Морне (Daniel Mornet, 1878–1954), француски историчар књижевности и књижевни критичар. Углавном се бавио историјом књижевности 18. века, доприносио је да се поново отпочне са изучавањем интелектуалне и идеолошке основе Револуције из 1789, инсистирајући на коришћењу до тада занемарених историјских извора, попут каталога око 500 приватних библиотека, како би се установило шта су читали Французи тога доба.

као пријатељску симпатију. Мање пријатна јој је била напомена да су и њени родитељи забринути. И њих разуме, али је више волела да чују да су моје речи дошле спонтано. Уверио сам је да јесу, – да сам се на оца позвао само да би лакше прошла моја интервенција.

На повратку сам свратио код Влатковићевих. Добрица је опет нападао свој простаклук у односу на професоре. „Сада знам да својим учитељима треба ципеле чистити, као што шегрт чини мајстору који га учи занату.“ Поред случаја са Павловим брисањем Отаџбине, сећа се глупости коју је направио са Николом Вулићем. Како није учио историју увукао се на један семинар да чује о „Првом сељачком штрајку“ у старом Риму. Рад се Алимпићу учинио одличан, а професор га је прописно „исцепао“. Добрица се јавио за реч у дискусији и рекао господину професору да „чита историју иако је не зна“. Када је сам био наставник у Пироту, пронашао је у Темској једну римску плочу. Неко је обавестио Вулића, и стари је дошао у Пирот. Служитељ је нашао Алимпића како пеца рибу код железничког моста и одвео га у „Национал“. Вулић се нашалио да види по носу да млади колега воли ракију, али он му је поручио чашу воде. Заједно су ишли у Темску и у Крупац (римски стуб у цркви из VII века и шиљонац с именом команданта једне легије), и Вулић му је саветовао да спрема докторат. Када га је посетио у Београду, у Бранковој улици, опет му је понудио само чашу воде. Добрица је тада поверовао да га је мршави циник, он каже Арнаутин, препознао и да му се светио. Сам се није осмелио да призна или да се извини. Госпођа Алимпић каже да је и Павлу требало да се извини и објасни да није био посредни понос, већ друкчије тумачење „пробе“. Шта ћеш, простаклук, невоспитање, вајкао се Добрица.

Говорили смо мало и о Ђиласовом случају. Добрица је тада био у војсци. (Сада је пуковник у пензији). Рекао је свом генералу, одмах после првог чланка у *Борби* да то није марксистички. Генерал је, напротив, мислио да те чланке треба „прорађивати“ у организацији, и да „друг профа“ као секретар треба то да предузме. Тек после неколико чланака, особито када се појавила и „Анатомија једног морала“, генерал је признао да „друг профа“ има право, и да је Ђида застранио. Он ни сада не зна како је дошло до тог преображаја. Ја им износим неке своје претпоставке и сазнања. „То су само психолошки моменти“, каже Алимпић. Сâм он, доста се разочарао у снагу Совјетског Савеза, нарочито у његову материјалну културу, али ипак мисли да наш народ још није Русију извадио из свог срца. „Руски народ свакако, не“, кажем ја. Он не верује у могућност коегзистенције „ма шта причао Хрушчов“. Скрећем му пажњу на кинеску опасност која мења ситуацију Совјетског Савеза из основе. Он на то не реагује, већ тврди да мора доћи до обрачуна између рада и капитала. Учинио ми се да још није изишао из гимназијских поставки. Даље од

[Карла] Маркса не може да макне. Подсетио ме на нашег несрећног Светозара Лазаревића.³⁷² Посумњао сам у његову интелигенцију: како може да буде таква идеолошка задриболда у другој половини XX века? А тихо жали што се Срби потискују, што се о свима води више рачуна. Једино признаје буржоазирање радничке класе и бирократије, али га теши што је то Маркс³⁷³ предвидео као опасност која прети социјализму. Руга се себи како је пре рата тврдио да Руси имају милион тенкова, а после је гледао сељачке тарнице и таљиге на којима су дошли красноармејци. Каже да је 1935. потајно агитовао за мене у Нишави, јер комунисти свога кандидата нису имали, а и директива је била таква. Жали што нисам одиграо већу улогу у зближењу с Бугарима, и у стварању сељачког фронта у Средњој Европи особито са Чесима. Растали смо се нешто пре једанаест.

Четвртак, 9. август 1962.

Синоћ ми је Добрица замерио што сам у *Новом Анџеју* рекао нешто неповољно за Русију. Зато сада идем на плажу да му однесем један примерак, и да се опростим, пред одлазак кући.

³⁷² Светозар Лазаревић, учитељ из Пирота, једно време ауторитет за ђаке социјалисте. Био је најбољи друг са Димитријем Станковићем, али су се разишли после 1919. Остао је комунист, вероватно са носталгијом за Стаљиновим методама. – Д. Јовановић, *Поли-тичке усвомене*, књ. 12, 158.

³⁷³ Карл Маркс (1818–1883), највећи и најутицајнији теоретичар социјалистичке мисли и радничког покрета, један од најистакнутијих револуционарних бораца у западно-европском интернационалном радничком покрету 19. века. Већ у 23. години постао је доктор филозофије на универзитету у Јени, одбранивши дисертацију *Разлика између Демокришове и Ейкуруве филозофије природе*. Одустајући од универзитетске каријере посвећује се публицистичком раду у *Рајнским новинама*, чији је био и главни уредник. Када их је пруска влада 1843. забранила због револуционарне делатности, он одлази у Француску, и од тада, с малим прекидима, живи као емигрант, најдуже у Енглеској, настављајући, и у избеглиштву, своју револуционарну мисију. У Паризу 1844. објављује *Прилој јеврејском питању и Прилој кришници Хејелове филозофије права – Увод*. Те године настали су и његови *Економско-филозофски рукојиси*, а убрзо се појавила и едиција *Рани радови*. Помаже самоорганизовање радника и њихово интернационално повезивање, ствара комунистичке дописничке комитете за везу и тиме учествује у стварању пререволуционарне радничке организације, оформљене у Лондону 1847. под називом Савез комуниста. Заједно са Фридрихом Енгелсом израдио је *Манифест комунистичке партије*. Под његовим идејним утицајем оснива се Међународно удружење радника – Прва интернационала. Он у Лондону предузима и темељна политичко-економска истраживања. Тако је настао *Капитал – кришка политичке економије*, његово животно дело, у коме је подробно изложио своје „материјалистичко схватање историје“, свој „нови материјализам“, указујући на то због чега настају социјалне и политичке револуције, и због чега оне морају настајати при стицају одређених историјских и социјалних услова. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 591.

Нисам их нашао, па ће Бојка однети, а сâм сам се попео на Монте, да се окупам последњи пут ове године. Госпођа Вјера Михајлов и њена Машица су већ биле у води. Направио сам грешку и казао да путујемо после подне: њен муж ће сигурно изићи на станицу да нас испрати, мада код куће има раднике који праве водовод и канализацију у његовом стану, Грисото 9.

Тако је и било. Слободан је већ био купио карте и резервисао места за наше путовање возом и унео три тешка кофера, један Мирин, пошто она са децом иде на Мљет док је још слободан, пошто ће касније бити резервисан само за Тита и његову породицу, кад ево ти Николаја Михајлова са његовом торбом о врату, преко плаве рубашке. Госпођа је послала за нас „коктел“ оно што зову кокта, врло цењено пиће без алкохола, и мало ровињских крушака и бресака. Били смо сами у купеу, на даскама, пошто су поливинилска мекана седишта у другом вагону, директном за Београд, заузели путници с мање пртљага који су се преселили, без обзира на своје резервације. Прикључио нам се само један Мађар из Бачке Тополе, који је такође летовао у Ровињу.

Са потребом који има већина људи, овај човек је причао своју историју, нарочито своје болести. Лечили су га годинама од туберкулозе, а имао је чир на дванаестопалачном цреву. Први пут су га оперисали када му је „пукао стомак“, како он каже. Срећом, желудац је био празан. Само су зашили, а ни слепо црево, ни жучну кесу, па ни саме чиреве нису смели дирати. До друге операције дошло је убрзо. Добио је пет литара туђе крви. Операција је трајала шест часова. Био је спао на 48 кила. Сада има преко 60, па ипак је врло мршав. Ове две операције је оптуживао за једну нову невољу. На шакама су му се јавила отврдла места, као лоптасте кости. Што је горе, полни орган му се такође скочанио и савио у куку. Имао је само 53 године кад је постао неспособан за полни сношај. Лекари га уверавају да ни једно ни друго окоштавање нема везе са операцијама. Још мало па да поверује да је „на нервној бази“ како лекари воле да објашњавају многе невоље. Има разлога да се сумња, пошто је имао тешке дане под мађарском окупацијом 1941–1945, и још после ослобођења, када је био „главешина“ и изнуђивао откуп од својих суграђана и других сељака.

То је нова прича. Од мираза је купио бакалску радњицу за 20.000 динара. Прво дете им је убрзо умрло. Пошто обожава децу, усвојио је једно ратно сироче, али је и оно умрло. Пре 13 година су добили своју девојчицу. Он се искрено зарадовао својим Мађарима у априлу 1941: сада ће слободно моћи да исповеда своју народност. Три дана је било довољно да се разочара. Ако су из Пеште послали рђаве људе да управљају Словачком, и још горе од њих у Румунији, онда је у Југославију дошао сам талог,

друштвено ђубре. Погрешно упућени, пијани војници упали су у његову кућу, све претурили, док је он морао да стоји са рукама увис. Псовао је суседа који је дошао да објасни да су га рђаво разумели: он их је упутио у једну српску кућу. Некако је издржао окупацију, али су њих неколико стотина отишли у партизане чим су Руси почели да се приближавају. На Толману у Барањи их је погинуло око стотину. Он је ишао пешке, с крпама од цака на ногама, или бос све до Цеља и Крања. Вршио је дужност четног старешине, али чин није примио. После је добио разна задужења у срезу и у општини. Признаје да је терорисао људе. Многе су хапсили и тукли; неке су убили. Отада је он тешко нервозан. Жена му је пола Буњевка, пола Мађарица, али су дете дали у српску школу, јер „са мађарском у Југославији неће далеко отићи“. Хоће да прави братство и јединство и да му кћи буде југословенка. То му његови Мађари замерају, али он тврди да скоро нико не жели да Бачка потпадне под Мађарску. Сви знају да се овде живи боље, да сељаци слободније располажу својом имовином, да има више свега да се купи. Још енергичније је критиковао „руску политику“, и с убеђењем брани југословенски став у погледу Резолуције информбироа. Он греша у говору, али каже да је много радио у кадровској школи као предавач. Зове се Пера, а за презиме га нисам питао. Он ми није дао прилике да му кажем ко сам, а говорио је врло слободно. Као награду за своје напоре као комуниста, добио је, каже, много моралног признања, али нимало материјалног. Лечили су га и слали на одмор и опоравак. Жена му ради и задовољни су. Он мисли да сви могу да буду задовољни, Срби као и Мађари. Не зна да се многи Срби сада жале на превласт Мађара у Војводини. У његовој Тополи, већина је мађарска, и њему је природно да они владају.

У току ноћи, Мађар је отишао у суседан празан купе да спава. Имао је да сиђе у Винковцима, али нам се није јавио, нити смо га видели на станици. (*Довршено у Београду, 10. август 1962.*)

Београд, ипшак, 10. август 1962.

Не знају шта је наша кућа они који су се чудили што не останемо целог лета у Ровињу. Куда журимо? Зар не читамо и не чујемо да у Београду термометар показује 35° и 36° у хладу? Дана и ја смо нашли да нам је довољно 40 дана у шуми и на мору, од 30. јуна до 9. августа, јер знамо да је кућа сама већ од 1-ог, да имамо непријатеља у самом нашем стану, да „баба“ – мада је млађа од нас – може довести још кога, да је Професорска колонија увек обиловала лоповима, најзад да је свет

навикао да код нас може доћи у свако доба дана и ноћи. Прва страховања су се, срећом, показала неоправданим, али већ до 10 часова, то значи за прва два сата, добили смо два госта, мада никоме нисмо јавили да стижемо. Дениза је ишла на гробље мужу, па је, пробијајући се кроз промењене улице, дошла до нас. Извињава се што нам није писала да се „захвали на друштву“ у Ровињу. Било је дивно с њом, и она је много добила тиме што смо је боље упознали. Њена Нина и зет Миленко су са Костицом отишли својим колима у Италију. Прецркли су од умора у установама. После Титовог говора, одмах су болнице и клинике отказале посао неким пензионерима који су радили хонорарно, и све се сручило на млађе лекаре и асистенте. Миленко је морао да преводи на француски и енглески радове, или бар резиме-е, неке старе госпoде који хоће да се продуцирају на међународном конгресу за хирургију а честито знају само српски. Нина је добила посао доктора Боже Арамбашића коме је одузет хонорар. Како ће, онако преморен, Миленко возити? Бојка хоће мало да се одмара у Словенији пре но што закораче у Италију! Она је непрестано шила и била заузета око фарбања њихових соба. За стрину каже само толико да налази снаге да пегла рубље. Биће она дуговечна као њена мати баба Јелица из Кладова! Нико јој и не жели смрт, али она, после боравка у болници, налази да јој кћери не посвећују доста пажње. А оне се поломише око ње! Стари људи умеју да буду себични.

Друга посета: Сања је долазио прошле недеље, а заузет је прексутра. По очишћеном дворишту је познао да смо се вратили. Код њих у кући су се односи поправили између Нуше и Новице. Он саветује сину да ћути, и да лепим утиче на своју Лопућанку. Зашто није дошао мало до Ровиња? Покушао је да се купа на Сави. Два пут је улазио у муљ и у замућену воду, па је побегао. Добро му је код куће. Ту се најбоље одмара, једе шта хоће и купа се под тушем и ујутру и по подне. Са Надом се слаже боље откад је чуо да су родитељи криви за већину развода бракова. У свом дућану је једно пре подне затекао оног истог Воју Тошића – Корoшца који је 1945. у Пироту уходио Добривоја Алимпића. Сада признаје да је „Драгољуб једини доследан“, критикује Нинка Петровића за чији је избор радио у нашем крају. „Муку смо имали да га прогурамо.“ Био је једини кандидат, али на зборовe нико није хтео да долази, и претила је потпуна апстиненција на изборима. Он је био врло близак с Нинком, и слушао га је како хвали без резерве оно што је видео у Русији, где је боравио као председник београдске општине. За време кризе 1948, а особито после Стаљинове смрти говорио је сасвим друкчије: тамо ништа не ваља!...

Међу листовима из *Полиџике* које сам оставио да читам касније, налазим у броју од 5. августа „портрет“ Душана Трбојевића³⁷⁴ од Олге Божичковић. Она хвали „пијанисту, композитора и педагога“. Наша кућа се посебно занима за тог даровитог и фанатичног музичара. Неких пет година је становао у нашој великој соби, када су Дана и Дафне биле саме после моје робије и Бојкине удаје. Ја сам га упознао када сам се вратио. Посебно сам му захвалан за тумачења које ми је дао о Деветој Бетовеновој [симфонији]. Њен крај је „химна доброте“. Тих дана сам био управо пронашао Камијеву реченицу да је „крајње време да се дефизикализује доброта“. Трећој књизи Првог дела мојих социолошких *Размишљања о моралу* дао сам наслов *Доброћа*. Душково објашњење није било без утицаја на избор тог наслова, мада је сав текст већ одавно био написан. Не познајем његове оригиналне радове, али не изгледа да ће се прославити као композитор, ако се и врати на ту делатност. Он је вежбао у Енглеској код Кендала Тејлора,³⁷⁵ и изгледа да је и сам велики „мајстор клавира“. Мене је највише одушевио својим илустрованим предавањима о појединим музичарима. Чујем да је говорио и свирао у исти мах у средњим школама, у фабрикама, у домовима културе. Он организује већ познате Сомборске музичке вечери, са заносом апостола. Неколико пута сам се уверио да га омладина обожава. После његових солистичких концерата враћају га по пет и шест пута не само да се поклони, већ да свира ван програма. Дана га је пазила као сина. Становао је скоро бесплатно. Дафне га осећа као брата, и узајамно се зову Бојо. Воде рачуна о својим рођенданима, и дарују се лепим књигама. Последњи његов поклон била су Нехруова *Писма Индири*.

Када је реч о мојим *Размишљањима*, при повратку сам затекао књигу о односима „Међу нацијама“ коју је вратио за време мог одсуства, Душан Милачић.³⁷⁶ У пакету сам нашао писмо од 7. јула с врло љубазном оценом.

„Драги Јовановићу,

„Причинили сте ми веома велико задовољство. Одавно нисам читао неку књигу са толико уживања и са толико страсти. Слично задовољство

³⁷⁴ Душан Трбојевић (1925–2009), музиколог, пијаниста, композитор, професор на београдском Факултету музичке уметности. Бавио се музичком публицистиком и држао популарна предавања. Компоновао је у новоромантичарском стилу. Неколико година је становао код породице Драгољуба Јовановића, док је овај био на робији. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 348; *Мала енциклопедија*, књ. 3, 620.

³⁷⁵ Кендал Едгар Тејлор (Edgar Kendall Taylor, 1905–1999), енглески пијанист, професор на Краљевском музичком колеџу у Лондону; изводио је композиције стандардног репертоара и пропагирао дела енглеских композитора. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 562.

³⁷⁶ Душан Милачић (1892–1979), књижевник и позоришни историчар, романист. Завршио је Филозофски факултет у Београду, докторирао у Паризу. Пре Другог светског рата

имао сам када сам читао књиге Андре Сигфрида³⁷⁷ о Француској, Енглеској, Канади и Сједињеним Државама. Кажем слично уживање, јер су то, сем Француске, земље које не познајем, те нисам могао непосредно учествовати, као у вашој књизи, у опису и објашњењу менталитета, карактера, морала, политичког и друштвеног живота и свега другог. Мислим чак да је ваш задатак био тежи, материја сложенија, мање фиксирана, мање разјашњена, литература мање поуздана, број народа и земаља знатно већи.

„Искрено вам честитам: дивим вам се, и огромна је штета што се овакво дело не може штампати.

„Па језик и стил! Као у делима Слободана Јовановића, и без гломазног научног апарата. Каква непосредност, каква јасноћа, каква упрошћеност и прегледност у излагању! (Па живописне речи које неправедно изумиру, а које ви оживљавате, као „инокосан“, „прешан“, и толике друге. Кад је реч о језику, мислим да је боље реч „благо“ употребљавати само у једнини (стр. 697: „благима“), а акузатив множине од „вук“ (стр. 921) боље је „вукове“ него „вука“, мада то није неправилно, али је, мислим, неодрживо.

Пошто свуда, где је то потребно, илуструјете примерима, мислим да то треба учинити и на стр. 702, о Грцима, као што сте учинили на стр. 721, када говорите о Скандинавцима. Јер, сем [Елефтериоса] Венизелоса и [Николаса] Политиса³⁷⁸ у политици не знам која су то европска имена у ликовним уметностима и поезији. Ако их има, треба их навести.

„Још једном: изражавам вам најискренија честитања и најлепшу захвалност што сте ми приредили за неколико дана ретко задовољство.

„Са својом супругом, госпођу Дану и вас срдечно поздравља ваш

био је управник драме Народног позоришта у Београду, а после рата управник Народне библиотеке Србије. Преводио је с француског и писао монографије и есеје о француским књижевницима и о позоришту. Главни радови: *Балзаково позориште* (на француском); монографије: *Сара Бернар*, *Балзак*, *Марија Малибран*, *Виктор Иго*, *Емил Зола*, *Шендал*; збирке есеја: *Есеји из француске књижевности, од Скарпа до Рембоа* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 667.

³⁷⁷ Андре Сигфрид (André Siegfried, 1875–1959), француски географ и политички писац, нарочито познат по својим коментарима на енглеском језику о америчкој, канадској и британској политици. Средином 1944. изабран је у француску Академију, на упражњено место Габријела Аноута.

³⁷⁸ Николас Политис Сократ (1872–1942), грчки правник, дипломат, министар спољних послова 1916–20; грчки делегат на конференцијама у Лондону 1912, Паризу 1913, Букурешту 1913. и на Конференцији мира у Паризу 1919. Промовисао је, 1929, резолуцију у Комисији за разоружање Лиге. Радио је и као члан Међународног олимпијског комитета 1930–1933, а са совјетским комесаром спољних послова Максимом Литвиновим формулисао је предлог Конвенције о дефиницији агресије. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 18.

Душан Милачић.“

Радо исписујем овај суд, зато што је мало ко до сада читао ове моје књиге. Јова Јовановић, мој зет из Лесковца дошао је до девете и њу сада има у рукама. Ову, шесту, је целу прочитао зет Милан, а делимично зет Слободан. Остале су имале још мање љубитеља. Највећи успех је постигла четврта – „Односи међу особама“, свакако зато што говори о половима, љубави, браку и породици. Имала је чак част да је у Новом Саду неко украде, па је сиромах Никола Радованов, коме је књигу после читања однела његова кћи Мирјана, морао да је да прекуцати о свом трошку. Ишла је од руку до руку у новосадском суду, док јој се није изгубио траг. Скоро цео први део (три књиге читала је Дафне, парче по парче, како сам откуцавао 1957. године. Читала је, у професорској читаоници тако пажљиво да је њен потоњи кум Андрија Стојковић³⁷⁹ тражио да на дан-два понесе не знам коју главу. Неколико глава из Првог дела односио је Миле Максимовић. И сада се две главе налазе код њега. Рекао је да му се све свидело, али можда је то само утешни комплимент, пошто наши млади генијалци не признају ништа старијој генерацији. Не заборављам ни службенике министарства унутрашњих послова за Србију који су, током 1956, прочитали свих 30 глава *Размишљања* написаних у Митровици и 250 Медаљона. Један од њих, који ми је помогао да све донесем до аутобуса у улици Кнеза Милоша, замолио ме је да му оставим четврту главу („Веровање и знање“) да је дочита. После ми је донео кући, али није хтео да уђе. Мање интересовања је показао мој пријатељ и бивши партијски друг, др Никола Лалић, директор „Рада“. Однео сам му ову исту књигу о Нацијама, када сам покушао да разговарам о штампању. Мислио сам да је он прими и да је преда издавачком савету свог предузећа, да затражи мишљење, а за савет би питао неког кога треба, „горе“. Лалић није књигу ни додирнуо, ни да чује о давању савету: „Знам ја да је ствар добра, али мене би разнели као бомбом кад бих узео да је штампам. Донеси благослов од двојице-тројице врховних, па ћемо се отимати...“ Управник *Просвете*, и њен тадашњи директор [Живорад Димитријевић] Гија одговорио је да списе из етике и филозофије издаје Култура. Нисам ни помислио да говорим са Душаном Благојевићем.³⁸⁰ Зар он није одбио да ја преводим

³⁷⁹ Андрија Стојковић (1924–2007) докторирао је филозофију на Филозофском факултету у Београду. Радио је као професор у београдским гимназијама, а од 1954. је на Филозофском факултету у Београду, где је прошао сва наставна звања. Био је члан Српског филозофског друштва и Хегеловог друштва у Београду. Уређивао је часописе *Филозофски преглед*, *Филозофија*, *Дијалектика*. Био је придружени члан Матице српске, Научног друштва Србије и Удружења књижевника Србије.

социолошке текстове, само да се моја признаница за хонорар не би налазила у архиви Културе? А имао је одлуку издавачког савета, за коју се смело борио Вељко Кораћ,³⁸¹ да се мени повере преводи. Његов аргумент је била моја стручност у социологији у оба два језика, и то да за Културу већ преводи др Никола Поповић,³⁸² који је био ректор под окупацијом и такође дошао с робије. Да би ипак нешто учинио за мене, иако га је молио Мирин брат Алберт Флајшман, када је дошао из Монтреала на неколико дана, Кораћ је откупио нешто мојих књига за социолошки семинар који се управо стварао. Лалић је с иронијом говорио о мојој „наивности старог прудоновца“ Станку Славинском:³⁸³ како сам уопште могао веровати да ће данас мене штампати?! За сваки случај, ја сам ову књигу, коју хвали Милачић, превео на француски. То су ми многи саветовали. Никаквог изгледа нема да би она изишла у иностранству, пошто нисам издајник...

Да се издаја једино плаћа показује Ђиласов случај. После *Нове класе и Комунизма у кризи*, Французи, видим, штампају *Разговоре са Стаљином*, Билтен за јули–август велике издавачке куће Галимар на корицама, као „успех колекције *L’Air du Temps*“, крупним словима на црвеној подлози, са Стаљиновом главом у црном цртежу, рекламира најновију Ђиласову књигу. А на 15. страни, уз његов леп портрет, даје податке о писцу и делу. Између 1944. и 1948, три разговора и три наизменична осећања: „одушевљење младог комунисте, откривање Стаљиновог деспотизма и дволичности

³⁸⁰ Душан Благојевић, новинар и дипломата. Пре Другог светског рата радио је у сарајевским листовима. У НОБ је од 1941, а у Комунистичкој партији од 1942. По завршетку рата био је главни уредник листа *Борба*, директор НИП *Култура*, председник Савеза новинара Југославије, начелник у Државном секретаријату иностраних послова (ДСИП), амбасадор у Норвешкој и на Кипру, директор и главни уредник НИП *Међународна полишика*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 258.

³⁸¹ Вељко Кораћ (1914–1991), филозоф, марксист, професор Филозофског факултета у Београду и политичар. Као комунист међу самосталним демократима, био је шеф кабинета Срђана Будисављевића 1939–1941, учесник је НОБ од 1941. После завршетка Другог светског рата помоћник Саве Косановића, министра за информације. Водио је Музеј Николе Тесле. Аутор је радова о Марксу и другим великим филозофима. На његову иницијативу основана је Катедра за социологију на Филозофском факултету у Београду. Главна дела: *Еразмо Ројердамски*, *Маркс и савремена социологија*, *Марксово схваћање човека*, *историје и груштва*, *Филозофија и њена историја*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 352, 353.

³⁸² Никола Поповић, професор филозофије, познавалац Канта, ректор за време окупације. Био је неко време у затвору. После је преводио Хегела и друге филозофе за Културу.– Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 266.

³⁸³ Станко Станимир Јовановић, син пиротског трговца. Трговачку академију учио је у Београду и Женеви. Прво се бавио новинарством, а тек касније трговином. Увек га је интересовала и политика. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 121.

његове околине, и најзад разочарање у доба дефинитивног раскида између Београда и Москве.“

Субота, 11. август 1962.

Да бисмо потврдили ровињску солидарност, већ синоћ, истог дана када смо стигли и када смо имали Денизину посету, отишли смо Бенићевима. Тако је одмах дошао одговор и на питање о другој „смрти“ коју смо вребали сваког дана у читуљама. Стрина Христина се вратила из болнице; снаја Живка³⁸⁴ је изишла из „коме“ у којој је приказао њен зет Пера, а нама Демо. Пробудила се и лекари су открили да се сама тровала. Узела је велику количину луминола, који је имала за спавање. Лекари и сестре су јој рекли да се не би око ње старали да су знали шта је радила. Радмила³⁸⁵ је нашла на кревету, у њеној собици, повалењу попреко, како кркла, са Перичином сликом у руци. Протумачили су да се тровала зато што су унук и његова млада отпутовали у Париз а њој се нису јавили. На писму из Француске стајало је „драги наши“, а не „драга бабо“. Радмилином мужу је тешко пало ово тровање, прво због могуће сумње на њих, друго би сви веровали да су је он и Радмила својим поступцима довели до тог корака, најзад, човек је то, жена која није имала срећан живот. Остала је удовица са 24 године, посветила се свом детету, затим унуку. Није се преудала, а гледала је како њена кћи живи с једним, па с другим мужем. Први брак јој није сметао. Он је чак донео велику утеху, Перицу, кога је обожавала. Јоцу Тинковића, кројачког радника из Војводине, волела је. Његово страдање под окупацијом, затим под комунистима, најзад душевна болест и смрт, све је то њу погодило и учинило јој га још дражим. Другу удају није одобравала. Позивала се на свој пример и тражила од Радмиле да живи само за сина. Новог Перу није никада прихватила. Али је Радмилу нападала више, називала је „кучком“, оптуживала је за Јоцину смрт, прекоревала што робује овом „простаку“ и „сељачини“ из Беле Паланке, тврдила да је злоставља и туче, да крије храну од ње, да јој онемогућава да добије социјалну помоћ. Целој фамилији је досађивала својим оптужбама. Нисмо знали шта да радимо с њом. Мени је било најтеже, јер сам осећао обавезе према жени најстаријег брата, у чијој кући сам две године становао и хранио се. Срећом, она се наљутила на све нас, „расчистила“ нас једног по једног, и више није долазила. Чула је да смо тобоже рекли: „Јесте досадна, али ми морамо да је трпимо“. Веће изненађење је било о Светом Јовану ове године. Веровао сам да мужевљевој славу, коју је одувек поштовала, неће

³⁸⁴ Живка Јовановић-Новаковић, супруга Петра, брата Драгољуба Јовановића.

³⁸⁵ Радмила Јовановић, удата Нинковић, затим Антић, службеник, кћерка Петра и Живке Јовановић. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 116.

више провести у Смиљанићевој 18, код кћери и зета, па сам, по најгорем времену, ноћу догурао до железничких барака далеко у улици Максима Горког, код Перице и Мире. Није је било ни тамо. И с њима се покарабасила. Чак их је оговарала код суседа, непознатих и равнодушних људи, кад нису пристали да се настани у њиховој собици, на патосу поред њихове једине софе.

Сви смо нашли, као тумачење њене поремећености, љубомору мајке на ћерку. Није могла да трпи мушкарце, да замишља миловање и љубав у суседној соби, а осећала је како се њој приближује крај. Седамдесет и која година, а и унук, тај Перица кога су неговале као принца и облачиле као лорда – отпадио се, оженио се не обавештавајући ни мајку ни бабу. До те мере се била помамила да је Радмили саветовала да узме љубавника, само да не доводи човека у кућу. Сама као да се, у сумраку свог телесног живота, задовољавала неким вештачким мушким органом: Радмила тврди да је тако нешто нашла под јастуком. Сумњичила је да пије ракију, али у томе није била енергична. Не знам да ли је о тим двома стварима још коме говорила, али смо сви коментарисали њену завист и љубомору према ћерки. Тим поводом, Нада нам је синоћ причала други такав случај. Свекрва је рекла сину и снаји кад је видела како су се пољубили: „То сте урадили сад, и да вас више нисам видела. И да не затварате врата своје собе. Не заборавите да сам ја удовица која такође осећа, јер нисам камен!“ Млади морају да вребају кад мајка није код куће да би се помиловали, или да беже далеко.

Полиџика доноси већ седми наставак о „Хватању Драже Михаиловића“. Сања ми каже, а Демо потврђује, да у публици не постоји велико интересовање, и да су многи већ престали да читају. Гојко Бановић не улива никакво поверење, а Коста Степановић „прича причу“, а не даје документа и сигурна обавештења. Откуд онакви прецизни разговори између четника, као да су писци били присутни. Или је све измишљено? Никаква саслушања нису могла дати свађе или расправљања у четири ока, на пр. између Драже и Николе Калабића,³⁸⁶ или са Средојем Бркићем³⁸⁷ или са др Стеваном Мољевићем, или Живком Топаловићем.³⁸⁸ (У *Српској ширилоји*, Стеван Јаковљевић³⁸⁹ се увек постарао да колико-толико увери

³⁸⁶ Никола Калабић (1906–1946), геометар. До почетка Другог светског рата радио је у ваљевској катастарској управи. У Другом светском рату определио се за четнички покрет, био је командант Горске краљеве гарде Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО).

³⁸⁷ Средоје Бркић, првак Савеза земљорадника из Доње Краварице у Драгачеву. Сарађивао је са Војом Ђорђевићем, али се вратио у Савез земљорадника и био његов сенатор. Приступио је Дражи Михаиловићу и у његовом штабу је погинуо. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 35.

у аутентичност извесних сцена које сâм није доживео.) Мене више занима слика коју Бановић и Степановић – вероватно не по својој глави само – дају о појединим учесницима у овој драми. Дража досад испада као наиван човек кога су лагали и његови команданти, и политичари, и Немци и Енглези и Американци. Он се одушевљава Русима, хоће сарадњу са совјетским трупима, забрањује да се пуца на Црвену армију. Он мрзи Енглезе, верује само још Американцима, особито пуковнику – професору Макдоулу.³⁹⁰ Овај га је уверио да Американци неће Југославију препустити самим комунистима, а још мање Совјетима. Дража се у то уздао, и 1948. би му дали за право, да је дочекао. Али није могао остати жив, пошто му Енглези нису опраштали љубав према Русији и словенству. Још повољнији утисак остаје, према овом приказу догађаја и људи, Стеван Мољевић. Он није имао никакве везе с Немцима, трпео је Дражин контакт с њима са војничке, али не и са политичке стране. Он критикује понашање четника према народу. „Шта смо ми у овом рату показали српском народу? викао је Мољевић (и то су чули наши приповедачи...) [на] своје каме, браде и пијане команданте који штипају снаше. Крв, секс и гибанице, то је био програм и наша застава... Руље које заударују на ракију, то смо ми били и остали.“ Мољевић је, чујемо, „сипао у очи истину свим члановима Комитета“ и у погледу политичког програма равногораца. „За краља и отаџбину, – то је празно и шупље, као и друга парола: „Дража нас води победи и слободи“. И даље говори Мољевић: „Партизански мач, наоштрен садржајним паролама, пресекао је четничко тело на два дела: руке и ноге остале су у Србији, а глава је бачена у Бачку. Да бисмо се спојили, оживели

³⁸⁸ Живко Топаловић (1886–1972), политичар, социјалдемократ, вођ десног крила у Социјалистичкој партији. После 1920. истакнути противник револуционарног радничког покрета; био је уредник социјалистичких *Радничких новина* 1922–1941. За време Другог светског рата пришао покрету Драже Михаиловића, поставши један од његових лидера. Од 1944. живео је у емиграцији и истицао се нападима на социјалистичку Југославију. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 607.

³⁸⁹ Стеван Јаковљевић (1890–1962), ботаничар, књижевник, професор Универзитета у Београду, чији је ректор био 1945–1950, дописни члан САНУ. У Првом светском рату је, као официр, активно учествовао, а у Другом је био у заробљеништву. Главна дела из ботанике: *Сџудија о биљном свешу Пресијанској језера, Макрофитска вегетација Охридској језера, Систематика лековићој биља* и др. У књижевности је нарочито познат по делима: *Српска шрилоија*, мотиви из Првог светског рата; *Смена генерација*, раздобље између два светска рата; *Велика забуна*, догађаји после 27. марта 1941, и *Ликови у сенци*, хроника из заробљеничког логора 1941–1945. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 945.

³⁹⁰ Роберт Макдавел (Robert Harbold McDowell, 1890–1980), амерички историчар и универзитетски професор који се бавио историјом Блиског истока. У Другом светском рату био је вођа краткотрајне америчке мисије код Драже Михаиловића (26. август до 18. септембар 1944). Он није био официр за везу, већ обавештајни агент.

и сачували од катастрофе, ми морамо да објавимо нашој и светској јавности други програм и друге пароле.“

Овај разговор треба да је вођен у кући Јефте Зекића у селу Округлици. Он није формално веродостојан, јер Мољевић никада није Дражи говорио „ти“ нити га је звао „Чича“; као што ни браду и дугу косу није носио. Али је сигурно да је осуђивао споразум Калабићев с Немцима од 27. новембра 1943, с Фредом и Сојдлом. С њима се фотографисао и Мољевић је то показао Дражи. Верујем да није одобрио ни Дражин састанак у Средњем са Штернером. Наши писци скоро величају Мољевића што је био за то да се „руше железничке комуникације у долини Ибра и Јужне Мораве“ како су предлагали Енглези. Али не личи на Мољевића да виче на Дражу овим прецизно цитираним речима: „Хоћеш паре (хиљаду златних дуката) да би био патриота?! Хоћеш злато да би објавио рат Немцима?!... Ракије и злата теби никад није било доста. И још се чудиш што су те Енглези презрели и окренули се Титу“. Ово није Мољевићев однос према Дражи, колико бар ја знам из разговора који сам водио током пет година заједничког тамновања у истим собама. Али је основа тачна. Ово иде у прилог „бањалучком адвокату“, како га је називао Драгиша Васић. Ипак је осуђен на 20 година и умро је у затвору не сачекавши ову рехабилитацију.

Тек је 48 часова откад смо стигли у Београд, а позавршавали смо толико послова и уклопили се у такозвани нормалан живот. Ја сам Централу платио рачун за електрику и снабдео се поврћем и воћем на пијаци. Направио сам 14 боца сока од вишања које нам је донео Милан из Сивца пред сам одлазак на море. Ставили смо их у пулпу (целе са шећером и бензоатом), па су се лепо одржале. Дана је рано отишла до брата [Владимира] Влајка и снаје Добриле, а после до стрине и девојака. Нашла их је све, а код њих Милену Атанацковић,³⁹¹ њихову рођаку и велику љубав. Она је сама, побољева, има слабо срце, а Нада проводи ноћи код ње, и Беба још спрема храну. Христина је на ногама, обећава да „сачува све младе“, као њена мати баба Јелка. Само заборавља. Често пита да ли се јавила Дана, иако су јој читали њену карту из Ровиња. Милена жели да нас посети већ више година, а никад не успева да је девојке доведу. Ми се с њом виђамо сваке године код Милошевићевих, бар о Цветима ако не других дана. Она је нешто старија од нас, али се није удавала после ране смрти једног драгог вереника. Кад није успео њен „Женски покрет“ посветила се социјалној политици, особито заштити деце

³⁹¹ Милена Атанацковић, социјални радник и феминисткиња, начелник у Министарству социјалне политике; дуго је била у Бањичком логору, као републиканац и антифашист. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 18.

коју је први организовао др Милош Поповић. Сада прати светску политику. Немци су је хапсили као противника фашизма и левичарку, а комунисти су је хапсили као реакционара. Она је истински демократа и врло је напредна жена. Увек нам је пријатно да разговарамо. Само сваки разговор поквари Љубиша својим свезнајућим интервенцијама, или Мика сукобима са братом, или сви Милошевићеви снажним и крештавим гласовима. Милена је прибрана, паметна и поштена. У животу није дала своју меру. Њене црне очи још пламте жарком жељом да буде активна и друштвено корисна. Узалуд, на жалост.

Овог лета, Бекетов драмолет *Чекајући Гогоа* добија за мене значај душевног стања које помаже да се живи. Ако није тачно да „ко чека – дочека“, извесно је да чекање некога или нечега даје садржину сваком дану. Долазимо чак дотле да се, ако не радујемо, тешимо мишљу да ће сутра доћи оно што данас није. Да се жеља испунила, не бисмо имали чему да се надамо. Човек који чека личи на мајку чије је дете удаљено. Њена машта ради много живље него када јој је пред очима. Замишља га у свакаким стањима. Не види га само под точковима кола или железнице, удављена у реци или мору, на дну провалије или у живом песку, већ јој се причињава да је у болници, у затвору, у лудници. Или се син коцкао па залаже последњи део свог одела. Или је кћи у наручју какве пропалице која је обешчашћује. Полиција врши претрес и налази писма која су породична или лична тајна. Или је дете кришом побегло преко границе, па се више неће вратити. Требало је да дође, према обећању, у понедељак. За случај неспоразума о дану, чека у уторак. Пише да мора да донесе ово и оно до одређеног дана: ништа. Одлази на пут, и јавља се одмах. Затим дискретно понавља нову адресу, мада је она добро позната. Ућути се неко време, мислећи на правило да је човек, особито жена, као сенка: кад је јуримо она бежи, кад се уклањамо од ње, она нас гони. Чекаћу, док ме не потражи, док не зажели, док не позна шта губи у мени. Затим, опет брига, место пркоса. А ако је неприлика? Добро је да моја мисао дође као мелем, моја брига као утеха. Уосталом, сутра је субота, писмо још може да стигне. У понедељак, ново оправдање: јуче пошта није радила... И тако до идуће суботе. Одсутноме придајемо одједном више разума: мора да има неки разлог. Или поступа по плану. Можда је постао јачи неки обзир: хоће да чува мој карактер; брани мој ауторитет; неће да се замери ономе ко има веће право на моју љубав; штеди се за будућност, кад ће бити у стању, да слободно посведочи своју приврженост; неће да говори на пола уста, ни да се изражава увијено. Чуда ствара уобразиља онога ко „чека Гогоа“, било да је то Бог, или вољен човек, или љубљена жена, или дете за које се дрхти. Онај ко више воли увек личи на мајку; ко воли мање јесте као супруга. „Не дај ми Боже, да будем у ситуацији у којој ме замишља мајка

кад сам далеко од ње; дај ми, Боже, да се нађем у наручју или у уживању у коме ме види љубоморна жена!“ Али пуно живе баш они који чекају, који замишљају, који страхују за биће које воле. Чекање, то је живот богатији од самог поседовања. Благо онима који чекају. Блажени су док имају кога и шта да чекају. Налазе се непрестано у „стању приправности“: умивају се за дочек, дотерују се за појаву, брију се за пољубац, чисте се за загрљај. Јер жељено биће сваког часа може да искрсне: буди спреман! Оставља се знак за случај да нас не нађе: где смо, или кад ћемо се вратити. Мисли се на то да има хране и посланица, новаца и места за пријем. Избегавамо да се расположимо, јер ће онда, по закону компензације, изостати радост од писма или од доласка, и чак може доћи неповољна вест, несрећа. Боље да будемо нерасположени, тужни, да говоримо „неће бити ништа“, да мислимо: „којешта“, да се погледамо, огледамо и откријемо колико смо недостојни очекиване и жељене среће. Лукавства чекања су небројена, као аргумент оптимизма.

Причали смо Бенићевима о сусрету са Алимпићем, кога су Влатковићи чекали већ за њихова боравка у Ровињу. Демо му не признаје ништа пошто је и даље комуниста, још догматик. Ако није глуп, онда је непоштен. Вероватно је једно и друго: то је његово стално мишљење, од оног дана када је свом другу и пријатељу Илији Пејићу неколико часова, у ноћној шетњи, сручио све оно што се после нашло у његовој оптужници, и много, још горег. Побити све, и оно што се зачне у утроби од тог семена... Опет се распуцао против нељуди, обезљужених. Колико времена треба да је неко *могао* да издржи у њиховом друштву, па да се и сам обешчисти? Годину дана, шест месеци, један месец, двадесет четири часа?! Прљаво, док не денунцира, не шпијунира, не окрвави руке. Све су то незадовољене амбиције, ти стаљинисти. Није им дато довољно, па очекују од Стаљина, од Мао Цедунга.³⁹² После Тита, критикују Хрушчова. А неће да иду у Кину, ни у Албанију, да уживају прави комунизам. Добро, шта је са тим Илијом Пејићем који је изазвао сав тај водопад грдњи? Док смо ми радили са заносом у удружењу ПТТ, он је био начелник, издалека је посматрао шта

³⁹² Мао Цедунг (1893–1976), кинески револуционар и државник, један од оснивача и дугогодишњи вођа Комунистичке партије Кине. Организатор је победе у трећем грађанском рату, који је отпочео 1945. а завршио се поразом контрареволуционарних снага. Проглашењем НР Кине 1949. изабран је за првог председника њене владе, а од 1954. до 1959. био је и председник НР Кине. Председник ЦК КП Кине био је до смрти. У својим радовима расветлио је основне противречности кинеског друштва, разрадио услове и облике револуционарне борбе; тиме је дао огроман допринос победи народне револуције која је омогућила прелаз кинеског друштва на социјалистичку изградњу. Суочен са унутрашњим и спољним тешкоћама, Мао је крајем 50-их и почетком 60-их година инаугурисао догматско-секташку платформу, што се нарочито испојило у периоду тзв. Културне револуције. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 579, 580.

ми стварамо. Прве зидне новине у Београду направио је он, Демо. Он је једва смео да их погледа. А волео је да га сматрамо својим, за сваки случај. Био је, брат, радикал, режимлија, јерезовац. Нажалост је Пироћанац, један од ретких неваљалаца међу тим људима. За време окупације, остао је на свом високом положају у дирекцији пошта. После рата, постао је комуниста и покушао да отпусти и остави без хлеба једног одличног друга, који је под Немцима чувао познатог комунисту, крио га у својој девојачкој соби, уз највећи ризик. Стао је Демо пред њега када је пуштен са Бањице, и он се уплашио и једва чекао да се овај уклони: дрхтао је од страха да га неко не види у његовој канцеларији. Али кад се чуло шта намерава да учини са тобожњим реакционаром, Демо му је запретио да ће изнети сав његов рад за време прошлих режима. Није се усудио да отпусти тога друга. Сматрајући га за пријатеља, говорио му је све што је мислио, критиковао нову власт и предвиђао неповољан развој за прилике у земљи. Иследник му је прочитао много од онога што је Илија говорио у четири ока, у два сата после поноћи. Кад је Демо одлежао своју годину дана строгог затвора, дошла је Илијина вереница Македонка, да га пита за савет да ли да се венча са Илијом, с којим је већ живела после женине смрти, можда и пре тога. Демо је отворено рекао шта мисли о његовом карактеру. Ипак се удала за њега. Касније је дошла и рекла му да је „врло далековид човек“. Он је одвратио да је „зацело врло кратковид кад је годинама могао да пријатељује са Илијом Пејићем.

Опет смо разговарали о Јеврејима, у вези са поступцима наших рођака. Ја не могу да се отресем те теме, као што су Толстоја³⁹³ опседали Бог, жене и сељаци. Чини ми се да јеврејско питање добија сасвим нов вид после стварања Израела као државе. С јеврејством се дешава нешто слично као с комунизмом после образовања државе која се данас зове Совјетски Савез, а сутра опет може бити Русија. „И јесте Русија“, рекао је [Светиславу] Свети Живковићу³⁹⁴ и мени у септембру 1940. совјетски посланик Плотњиков³⁹⁵ у вили Милоша Рашовића,³⁹⁶ „70 од сто совјетских

³⁹³ Лав Николајевич Толстој (Лев Николаевич Толстой, 1828–1910), велики руски књижевник и мислилац. Иако по рођењу племић, у својим делима био је сав окренут народу и тешким условима царског самодржавља и грубе експлоатације у којима је тај народ живео. Главна дела: романи *Рај и мир*, *Ана Карењина*, *Васкрсење*; приповетке *Севастополске приче*, *Ошаци Сертије*, *Козаци*, *Кројцорова соната*, *Хаџи-Мурај*, *Народне приче*; драме *Живи леш*, *Царство мрака*, *Светлост* у *шати светили*; студије *Шта је уметност*, *Моја историја*, *У чему је моја вера*, *Не моју да ћушим*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 602.

³⁹⁴ Светислав Живковић (1895–1978), лекар, политичар, социјалист од гимназијских дана, истеран из школе због социјализма. Матурирао у Београду. Медицину студирао у Петрограду, Швајцарској и Прагу. Земљорадничкој левици приступио је 1936, пошто је покушао, као потпредседник, да оснује Радикално-социјалну странку у време

грађана су Руси.“ Сећам се да сам већ 1928. говорио [Отокару] Кершованију³⁹⁷ да совјетска држава и III интернационала не могу дуго ићи заједно. Ако комунисти у другим земљама буду остали верни својој идеји, они неће увек корачати упоредо са државом чија је престоница Москва. И од две ствари биће једна: или ће комунистичка интернационала потражити друго седиште, или ће је московска влада истерати када не буде хтела да служи неким државним интересима.

Положај католичке цркве је утолико повољнији што „папска држава“ нема ни силу ни велику територију која се мора бранити. Нпр. Италија не мора увек давати папе. Изговор је био ово: папа је главар целе цркве, али је пре свега римски бискуп, зато мора бити Талијан. А зар папа није првенствено намесник апостола Петра, а овај није био Талијан. Већ се говори о томе да се ускоро папа почне узимати међу Американцима или Французима. У оба случаја и код комуниста и код католика национална

диктатуре. У току Другог светског рата дуго је био у Бањичком логору и у Маутхаузену. На парламентарним изборима у новембру 1945. био је посланички кандидат за Београд и Бели Цркву. Определио се за политичку линију Драгољуба Јовановића и Народну сељачку странку, у чијем је Извршном одбору био од оснивања. Нова власт га је 1947. осудила на 10 година затвора, али је издржао само пет. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 94.

³⁹⁵ Виктор Андрејевич Плотников (Виктор Андреевич Плотников, 1898–1958) школовао се на економском факултету Пољопривредне академије „Тимирјазев“. Радио је на организацији кредитних задруга у Москви, на Каспијском и Аралском језеру и у Туркменији. Уследио је, затим, премештај у московско одељење Радничко-сељачке инспекције, па у народни комесаријат спољне трговине СССР-а, где је био руководиолац представништва у Персији, а затим у Синјангу; 1937–39. први секретар опуномоћеног представништва СССР-а у Мађарској; 1939. саветник опуномоћеног представништва СССР-а у Финској; од 1939. до 15. јуна 1940. опуномоћени представник СССР-а у Норвешкој; од 26. јуна 1940. до 8. маја 1941. опуномоћени представник СССР-а у Краљевини Југославији.

³⁹⁶ Милош Рашовић, правник, дипломат, политичар. Био је школски друг Драгољуба Јовановића у Другој београдској гимназији. У Првом светском рату се јуначки држао, али је у њему био и тешко рањен. После ослобођења радио је у Министарству иностраних послова и по покрајинским престоницама Краљевине Југославије. Кратко је, 1936, био и народни посланик у Народној скупштини, када је генерала Љубу Марића оптужио за корупцију. Драгољуба Јовановића довео је у везу са совјетским послаником Плотниковим, који је станао у његовој вили на Дедињу. Био је председник Президијума Народне скупштине Црне Горе 1945. и 1946. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 288.

³⁹⁷ Отокар Кершовани (1902–1941), са Драгољубом Јовановићем и Милошем Милошевићем основао је Групу за социјалну и културну акцију (СКА), и у њој врло активно радио, као и у листу *Раг*. Уређивао је *Новосиби*, које је издавао Јован Јовановић Пижон. Одвојио се од СКА кад је она ушла у Савез земљорадника, у фебруару 1927. Као комунист, гоњен је и осуђиван, прво на мање казне, затим на 10 година робије, које је све издржао до 1940. Стрељан је од усташа, заједно са Огњеном Прицом и Божидаром Ацијом. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 135.

држава је сметња једној интернационалној доктрини у истој мери у којој иде на руку националној па и националистичкој. Како стоји с јеврејством после стварања Израела? Јевреји више нису анационални по дефиницији. Сада имају, бар теоријски, могућност да се определе: или да буду грађани своје јеврејске, верске и националне државе, или да се свом снагом приљубе уз ову или ону хришћанску или какву другу нацију или државу. Двосмислица и двојно припадништво мора најзад да престане. У интересу је свих народа, па и самих Арапа, да се Израел одржи и да се ојача. Тако би се решило јеврејско питање успешније него Хитлеровим начином. Онда више не би важило Сартрово умовање, у *Размишљањима о јеврејском постојању*, по коме не постоји посебна јеврејска природа, већ специфични положај у који Јевреји стављају друге, нејевреје међу којима живе. Онда не би било ни нарочите „јеврејске судбине“ (*existence*) о којој говори André Neher³⁹⁸ у *Existence juive* (Seuil, 1962) [*Јеврејско постојање*, изд. Сеј, 1962]. Јевреји више неће живети двоструким животом у исто време: биће или само Израелићани или Французи, Немци, Пољаци итд. мојсијевске вере. Ако се на то не одлуче, биће њихова кривица када и даље буду имали „немогућу ситуацију“. Сада имају услове да не буду више међу онима које Albert Memmi³⁹⁹ сврстава у *conditions impossibles* [немогућне услове живота] и за које се интересује као за свет отуђен: колонијалци, жене и други „тучени“ и малтретиранци. Memmi после *Поршреша колонијалца* даје *Поршреш Јеврејина* (Gallimard, 1962), али већ са мање права него што би то могао чинити пре 1950. Очигледно, Јевреји који воде Израел не могу разумно да тврде да је њихова држава „божја држава“, да је то остварење библијског сна, као што ниједна нација, сем Хитлерове Немачке, више не тврди да је њена политика „изведена из Светог Писма“, како је Босије⁴⁰⁰ претендовао за Француску Луја XIV, или бар за политику којој је он учио престолонаследника.

³⁹⁸ Андре Нијер (André Neher, 1914–1988), француски филозоф и писац јеврејског порекла, почасни рабин. Професор у Стразбуру постао је 1948. Са супругом се преселио у Јерусалим 1974.

³⁹⁹ Албер Мемми (Albert Memmi, 1920–2020), француско-тунижански филозоф и писац. Основну школу завршио је у Француској, средњу у Тунису, а филозофију је студирао прво у Алжиру, па на Сорбони у Паризу. Паралелно са књижевним радом био је наставник у Тунису, па у Француској, у којој је и остао пошто је Тунис стекао независност.

⁴⁰⁰ Жак Бенињ Босије (Jacques-Bénigne Bossuet, 1627–1704), француски писац, филозоф, свештеник, проповедник Луја XIV, полемичар и историчар; заговорник политичког апсолутизма и противник папског ауторитета; захтевао самосталност за француску цркву. Борио се против протестаната, јансениста и квијетиста (посебно против Фенелона). Важи за узор црквеног проповедника. Главна дела: *Расправа о универзалној историји*, *Историја времена протестантских цркава*, *Надгробне беседе и проповеди*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 287.

Понедељак, 13. август 1962.

Да ни Срби нису неосетљиви за расне разлике доказује оно што се десило Влади, Цици и њиховој деци у трамвају од Сарајева до Илиће. Једна девојчица никако није хтела да седи поред њих и стално се враћала мајци код које није било места. Нешто су стално шапутале. Мајка је стално слала, она се враћала. Најзад је до ушију наших рођака допрло: „Нећу, они су Цигани!“ Узалуд је мати уверавала да су поцрнели зато што су били на мору... Нешто мало драматичније десило им се у Оребићу, на Пељешцу. Миша [Миодраг Стојановић] је повезао чамцем [сестру] Весницу и њено друштво, као скоро сваког дана. Нису се чак ни удаљили више него обично, када их је захватио силан ветар. Кренуло се одмах натраг, али су их велики таласи спречавали да напредују, и чак их враћали. Морала су и друга деца да помажу Миши у веслању. Сви родитељи су се забринули. Власта [Стојановић] тврди да је тај један сат остарио десет година. [Даница] Цица је била присебнија. Замолила је Далматинца који је са моторним чамцем ишао преко пута, на Корчулу, у Лумбарду (где сада баш летују Дафне и Милан) да је прими и да заједно потраже „бродоломнике“. Овај се нећкао, јер је журио и бојао се још већег невремена. Понудила је да плати колико буде тражио. Брзо су их нашли и бацили им конопац да се вежу за моторац. Кад су се искрцали Миша је од оца добио неколико врућих шамара, а Власта није поштедео ни [кћерку] Весну, коју је тада први пут ударио. Нисмо му одобрили, јер су ишли као обично, нису се више удаљили. Ветар је дунуо изненада. Можда је за већу осуду био Демо када је, са Црвеног Отока повезао на отворено море, у тесној сандолини, себе, Микицу – који је тежак као човек – и Срђана. Ни Дана ни Нада нису „остариле“ за тај један сат, вероватно зато што нису знале шта се дешава поред оштрих стена иза „нудистичке плаже“...

Остали бисмо код Стојановићевих, синоћ, да гледамо телевизију да су нам могли обећати да ћемо видети трећег и четвртог руског космонаута, [Андријана] Николајева⁴⁰¹ и Павела Поповича⁴⁰² који се од прекјуче тркају по космосу. Сами су гледали једино европску емисију преко Телестара који омогућава да радиоталаси прелазе Атлантски океан, а нису били код куће када се давао амерички програм. Ми смо се налазили у Ровињу, али

⁴⁰¹ Андријан Николајев (Андријан Григорјевич Николаев, 1929–2004), совјетски космонаут; 1962. године на броду *Восток 3* постао је трећи совјетски космонаут који је летео у свемир.

⁴⁰² Павел Попович (Павел Романович Попович, 1930–2009), совјетски космонаут. Пилот свемирске летелице *Восток 4*; командант свемирске летелице *Сојуз 14*. Запамћен као совјетски пилот-космонаут број 4.

нисмо имали прилике да видимо то чудо технике. Мене је још више импресионирао амерички успех да ракета са велике даљине погоди другу ракету, у сусрету којим диригују људи са одређеним циљем. Дивим се свему томе, али бих, признајем, више волео када би се та средства трошила на укидање беде на земљи. Овако још остајемо у египатској фази цивилизације: глад, ропство и пирамиде, бедне потлеушице за живе и раскошни гробови, пуни накита и злата за мртве владаре... Нека се бар неко време човечанство на Земљи посвети само себи, пре него што почне лутање по свемиру. Друга мисао: добро је што свет није јединствен, што постоје два супротна система, па се они такмиче, сад у једном, сад у другом правцу. Теже је једном самом да се утркује са својим ранијим достигнућима. Најзад, трећа: сви ови експерименти су тако скупи да ће морати да се обуставе, или ће се вршити о заједничком трошку. Ни Америка не може сама да их носи, а несрећни „совјетски људи“ плаћају то својим лишавањем у ономе што им је најнужније. Млади Франсоа је већ такође чуо анегдоту, изгледа пољску, о Гагариновом⁴⁰³ синчићу. Тата је у космосу, одговорио је новинарима, и вратиће се кроз пола сата. Мама је у реду за месо и вратиће се кроз пет часова. (Француз зна да је грађанка Гагарин била у реду за месо, што је још трагичније.)

Неко нам је скренуо пажњу да совјетска влада за висока места у свету и за летове у космос намерно бира људе са славним именима из руске историје. Пушкин⁴⁰⁴ – амбасадор у Берлину; Виноградов⁴⁰⁵ – у Лондону и Паризу; Гагарин – први амбасадор међу звездама. (Злобници су измислили да је светски савез астронома протествовао код Генералног секретара ОУН да је нестала једна звезда и да је свакако украо Гагарин. Хрушчов је позвао на одговорност првог совјетског космонаута. Овај се оправдао тврдећи да

⁴⁰³ Јуриј Алексејевич Гагарин (Юрий Алексеевич Гагарин, 1934–1968), совјетски пилот-космонаут, пуковник и војни новинар за питања астронаутике; први космонаут који је полетео у космос 12. априла 1961, у свемирској летелици *Восход* 1. Лет је трајао 108 минута. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 476.

⁴⁰⁴ Александар Сергејевич Пушкин (Александр Сергеевич Пушкин, 1799–1837), руски песник. Због стихова посвећених буну и слободи био је прогнан из престонице. Погинуо је у двобоју који је био последица сталних сплетки највишег руског друштва против песника. Представник је руског реализма. Дела: роман *Евђеније Оњџин*, у стиховима, и још неколико мањих дела те врсте: *Гаврилијада*, *Гроф Нулин*, *Кућица у Коломни*. У области драме најзначајнија је свакако драма *Борис Годунов*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 123.

⁴⁰⁵ Виктор Владимирович Виноградов (Виктор Владимирович Виноградов, 1895–1969), совјетски лингвист, професор Московског универзитета, члан Академије наука СССР-а. Бавио се савременим руским језиком, историјом руског књижевног језика, руском лексикографијом и славистиком. Главни радови: *Руски језик*, *Отпегли из историје руског књижевног језика XVI–XIX век*, *Пушкинов језик*, *Пушкин и руски књижевни језик XIX века*, *Проблем ауторства и теорија стилова*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 427.

уопште није био „горе“. Други, код нас, виде доказ да је Гагарин будала у томе што се вратио у СССР (и на Земљу) кад је већ једном хтео да умакне... или објашњавају зашто је облетео Земљу два пута: над Црном Гором му се учинило при првом надлетању да тамо неки људи раде. Вратио се да провери, јер је знао какав глас уживају Црногорци. Поводом „славних имена која Совјети поново лансирају шалио сам се са госпођом Михаилов да би она могла да избије на површину ако се врати у Русију и преузме своје презиме по мајци: Горбатова. Иначе време Ивана Грозног још траје. И не само у њеној прадомовини...

У разговору (7. августа) с великим америчким новинарем Дрју Пирсоном,⁴⁰⁶ који је недавно много разговарао са Хрушчовом и био његов гост на Криму, маршал Тито је рекао две ствари које потврђују моја мишљења. Прво, да је Хрушчов искрено за мир, јер жели да се „народи Совјетског Савеза такмиче са западним светом на пољу економског прогреса“. Он то сматра „својом мисијом“, а „његов животни циљ је да подигне Совјетски Савез на виши економски ниво“. Ја већ одавно говорим својим пријатељима да Хрушчов има амбицију да у историји остане државник који је совјетским људима дао месо, одело, обућу и стан, као што је Лењин⁴⁰⁷ организовао Револуцију, а Стаљин створио највећу Русију. Друго, Тито је први јавно рекао оно што сам ја слутио као идућу етапу у нашем политичком развоју: да ће се, у новом Уставу, „одвојити функције председника Републике од функција председника Савезног извршног већа, то јест, владе.“ Ја сам то предвиђао засигурно после Титове смрти, али је још боље што се то завршава већ за његова живота. Ако сви знаци не варају, Републику ће задржати он, а владу ће узети Ранковић. Тиме се дефинитивно Кардељ ставља на треће место. Привид ће можда бити спасен на тај начин што ће он доћи на чело нове установе: Савезно веће Народне скупштине, као „главни форум за политичко одлучивање“, поред СИВ које ће бити „више административно, радно и извршно тело“. Штета је што није више рекао о „већој децентрализацији и демократизацији“ на основу новог Устава, како је нагађао Американац. Тито је одговорио сасвим кратко: „Да, то је тачно.“ А људи се грдно интересују да ли ће, после новог Устава бити више слободе, да

⁴⁰⁶ Дрју Пирсон (Drew Pearson, 1897–1969), један од најпознатијих америчких колумниста свог времена.

⁴⁰⁷ Владимир Иљич Лењин (Владимир Иљич Уљјанов Ленин, 1870–1924) усвојио је учење Маркса и Енгелса, али их је и допунио и, у одређеној мери, изменио: сељаци могу имати револуционарну улогу; револуција неће почети на индустријализованом Западу, већ до ње може доћи у сељачкој Русији. Диктатури пролетаријата дао је сасвим конкретне облике. Сматрао је да држава неће брзо одумрети. Основао је Трећу интернационалу, пошто се Друга компромитовала у току Првог светског рата. Извео је Октобарску револуцију у Русији. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 163.

ли ће се остварити *унушрашња коезистенција*, коју ја проповедам већ неколико година, да ли ће бити више партија, итд. Не верујем. Занимљиво је да се на Брионима ових дана налази и Фицрој Маклин.⁴⁰⁸ Дошао је да оњуши ситуацију и да каже „добру реч“. Он се појављује кад год се дешава нешто важно код нас. Први је рекао у Каиру, у децембру 1943, да „ово нису комунисти“ (то значи да се не покоравају Москви), и да ће спроводити комунизам, али то ни њему ни [Винстону] Черчилу⁴⁰⁹ не смета, пошто неће живети у Југославији. Видео сам га у Београду у фебруару 1945, у старом Официрском дому када је био пријем за фелдмаршала Александра, али с њим нисам говорио. Тачно је писао о мојој борби 1946. у књизи *Disputed barricade*. Можда је он инспирисао премијера Идна⁴¹⁰ да се интересује за моју судбину када је боравио у Београду 1952. Можда ће му Тито, као ратном другу, рећи више него Пирсону. Није без значаја ни то што се поред њега на слици, на Брионима, види Владимир Вељовић, сада чиновник Уједињених нација, који је први разговарао са Черчилом у Каиру. Велики лукавац га је назвао „политичким мислиоцем“. Руси су га зато наградили називајући га „енглеским шпијуном“.

⁴⁰⁸ Фицрој Маклин (Fitzroy MacLean, 1911–1996), британски бригадни генерал и политичар, човек Черчиловог поверења. Врло је рано упућен у Титов Врховни штаб, и у њему је најдуже остао. Писао је о својим мисијама на Блиском истоку, у Русији, у Југославији. Направио је филм о Титу и НОР-у. И после рата често је долазио у Југославију. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 172.

⁴⁰⁹ Винстон Черчил (Sir Winston Leonard Spencer Churchill, 1865–1964), британски политичар, државник и писац. Као официр борио се у 1897–98. у колонијама (Индија, Судан), у Бурском рату био је ратни дописник. Био је посланик, државни подсекретар за колоније, министар трговине, министар унутрашњих послова, први лорд Адмиралитета, министар за муницију 1917, министар рата и ваздухопловства, министар колонија, министар финансија. Од 1929. до 1939. био је ван владе, и бавио се писањем. По објави рата Немачкој ушао је у Чемберленову владу, као први лорд Адмиралитета; 10. маја 1940. постаје председник владе и вођ Конзервативне странке. Са власти је сишао 1945, када су на изборима победили лабуристи, али се на положај председника владе вратио 1951. Са државних и политичких функција повукао се 1955, уступивши место Антонију Идну. Главна дела: *Лорд Рандолф Черчил, Моје афричко путовање, Либерализам и социјални проблем, Историја светској рата. Мемоари из Другој светској рата*. Добио је Нобелову награду за књижевност 1953. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 910.

⁴¹⁰ Антони Идн (Robert Anthony Eden, 1897–1977), британски политичар и државник. Био је шеф Конзервативне странке после оставке Винстона Черчила. Оставку је поднео већ у јануару 1957, после неуспеха енглеско-француско-израелске агресије на Египат. Студирао је оријенталне језике на Оксфорду. Од 1923. посланик је Конзервативне странке, био је помоћник министра спољних послова, лорд-чувар државног печата. У Балдвиновој влади био је министар за везу с Друштвом народа. У Чемберленовој влади је министар спољних послова. Поднео је оставку због Чемберленове минхенске политике. У ратној Черчиловој влади био је министар рата и спољних послова. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 854.

Од 1941, речи „издајник“ и „шпијун“ су се одомаћиле код нас, као пре рата „провокаатор“ у редовима комуниста. Ко све није оглашен за издајника. А чујемо, ако је веровати нашим новинарима, да је за Дражу Михаиловића „енглески шпијун“ био и један Стеван Мољевић. У данашњем, деветом наставку, опет се Мољевић приказује у врло повољној светлости. Знам да није марио Драгишу Васића, али тандем Бановић-Степановић тврди да је, по Мољевићу, „Дража самом себи био зла коб“, а не Д[рагиша] В[асић], за кога се сматрало да је „опчињавао Дражу“ и да га је он навео на борбу с партизанима. „Драгиши је пена ударала на уста кад би неко помислио на помирење и сарадњу с партизанима“. То је говорио Захарије Остојић, а Мољевић је тврдио да „сâм Д[ража] М[ихаиловић] никад није био за зближење између четника и партизана. Он је и у сну, бунцајући, издавао наређења да сатиру све што је партизанско. Енглески лордови пружили су руку партизанима, а он, господин из Ивањице, то није могао! Уосталом, нису Енглези узалуд за њега рекли да је пијана свиња.“ Сарадници *Полиџике* најзад стављају у уста Мољевићу врховну самокритику, коју ја, нажалост, за време робијања никада нисам чуо: „Драги мој Остојићу све је то исто: Дража, Васић, наша влада, Централни национални комитет, сви смо ми упали у блато из кога не можемо да се извучемо.“

Што се тиче Драже у односу на партизане, ја лично знам ово. Трећег марта 1942, Жарко Тодоровић⁴¹¹ ми је рекао да долази од Драже, и да је његова лозинка: „Партизани су непријатељи број један“. Када сам ово чуо, прекинуо сам разговор и наложио Дани да више не прима Жарка, и да му увек каже да нема везу са мном. Нисам могао да се помирим с тим да партизани неком Југословену могу бити већи непријатељи од Немаца, Мађара, Талијана, Албанаца и Бугара који су држали нашу земљу под крвавом окупацијом, и од усташа који су ставили под нож пола милиона Срба. Ову Жаркову изјаву и моје реаговање на њу нисам саопштио ни иследнику ни суду, јер је била сувише ужасна и јер је страховито оптуживала цео равнгорски покрет. А ја сам се још питао да ли је Жарко тачно пренео Дражину мисао. Тих дана су партизани у Херцеговини убили његовог брата, Бошка Тодоровића,⁴¹² па сам помишљао да из њега говори осветнички гнев. Утолико ми је занимљивије ово што се сада пише о Мољевићу.

⁴¹¹ Жарко Тодоровић, генералштабни мајор, близак сарадник Драже Михаиловића, са дипломатским и организаторским задацима у Хрватској. Био је у логору на Бањици и у Маутхаузену. Остао је, као емигрант, у Француској, где је радио као војни стручњак. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 341.

⁴¹² Бошко Тодоровић, старији брат Жарка Тодоровића, генералштабни мајор Југословенске краљевске војске. Хтео је да се бори против Немаца и после капитулације, па се прикључио Дражи Михаиловићу, с тим да сарађује с партизанима. Ипак, партизани су га убили у Херцеговини првих дана 1942. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 340.

Ушорак, 14. август 1962.

Идући на Бајлонијеву пијаци срели смо Наду Рајакковић, члана четворке која је била нераздвојна кад су студирали француски Дафне, Милица Николић-Мики, Нада и другарица коју је Мики прозвала Баукидом. Сада се виђају само кад Мики дође из свога Копра, где живи с мужем Милошем Стергаром,⁴¹³ стручњаком за фискултуру. Жена га је натерала да дипломира талијанску књижевност, да не би социјално био нижи од ње. А сама не користи своју диплому из француског, јер више воли да лови рибу на мору него да служи државу. Не знам како се тачно зове Баукида, а Наду сам јуче срео први пут. Има очеве сиве очи, само су мање челичне и мање циничне. Изгледа блага и нежна, а то свакако није добила од Милоја. „Неки кажу да личим на тату, други да сам као мама“. Сада је Мандић, по мужу Светиславу,⁴¹⁴ чију сам збирку песама *Каг млидијах живеџи* читао још у Митровици. По изласку из затвора ми је Дафне скренула пажњу на његову изложбу фресака из Милешеве. У једном холу нове београдске градске куће, он ми је лично показао своје радове. Он фанатично копира старе фреске, а нарочито се загрејао за милешевске међу којима је чувени Сава са тонзуром кога сам видео 1930. Мандић је скроман и фини млад човек. Сећам се да сам га питао да ли наставници доводе децу, и шта она разумеју, кад им се у школи не говори ни о Богу, ни о Христу и богородици, ни о анђелима, пророцима и апостолима. Ми се много рекламирамо тим фресакама, у иностранству више него у земљи, а омладини не дајемо могућност да схвате религиозне теме, као што им о средњовековном феудализму говоримо само негативно. Мандић ми је одговорио: „Деца гледају фреске као шарене слике, пролазе поред њих по дужности, не мислећи ништа, не постављајући питања. Наставници их доводе колико да се одморе од часова.“ Кад је Мики последњи пут била у Београду, организовала је опет састанак четворке, овога пута код Наде Виделе су њеног и Мандићевог сина. Није имао више од пет година, али је правио врло лепе, Дафне каже, „фантастичне цртеже“. Очигледно наслеђе

⁴¹³ Милош Стергар, супруг Милице Николић, Словенац. Организовао је телесно вежбање у Словенији, а дипломирао је италијанску књижевност. Био је судија на међународним такмичењима, и на Олимпијским играма. Дуго је живео у Београду. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 324.

⁴¹⁴ Светислав Мандић (1921–2003), књижевник и историчар уметности. Завршио је Ликовну академију у Београду. Био је запослен као конзерватор у Заводу за заштиту споменика Републике Србије. Посебно је предано радио на копирању најстаријих фресака српских манастира. Као песник, у поезију је унео посебан носталгичан тон. Главна дела: *Себи и другима* (са Велимиром Ковачевићем у књизи *Двојац*), *Древник*; књиге стихова: *Каг млидијах живеџи*, *Милосно доба*; монографије: *Сојћани*, *Милешева*, *Чрше и резе*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 574.

од оца. Ако је судити по првом утиску, Нада по темпераменту и карактеру личи на мајку, јер нема ничег хајдучког, као отац. За ту мајку кажу да сваког јутра долази из велике даљине да преузме дете и кућу од кћери која ради. Јуче се Нада већ враћала с пијаци пре седам.

Таква је некад била моја снаја Живка. А сада се показује као себична до крајности. Јутрос смо Дана и ја били у највећем послу кад су дошли да се ожале пред „зидом плача“ њена кћи Радмила с мужем. Живка сутра долази из болнице, и они са страхом чекају њене нове лудости. Најгоре је што стално мења своје захтеве и прохтеве. Тражила је једно време да са терасе отвори врата у своју собу, да не би имала везе с њима. Када су код власти тражили одобрење за пробијање врата, она је изјавила да је против тога. Увек је говорила да би волела да станује одвојено, макар само у једној собици. Када су они дали оглас да размењују стан за два мања, она је рекла да неће никуд из „своје куће“. Вечито је сањала да се врати у своју Соко Бању и да живи у унутрашњости. Када су они ступили у преговоре за један стан, велики и згодан, у Нишу, изјавила је да неће да иде у „селендру“. Тровала се у уторак. Радмила је ишла у болницу сваког дана, па и више пута дневно. У суботу се пробудила, правдала се што се тровала, обећавала да им више неће правити неприлике, саветовала да иду у бању без обзира на њу. У недељу је говорила сасвим друкчије. Неће да се одвоји од њих, не може да живи сама, немоћна је, боји се. Ако је оставе, или ако је не слушају, опет ће да се трује, или ће да скаче у Дунав. Пера је у више махова покушао да је изведе на чистину: да каже како жели да се уреди њихов живот. Увек је говорила да не тражи ништа. Уствари, она тражи све: да буде господар у кући како је увек била, да се спрема шта она воли и да се ради како је она научила. Живела је за Радмилу и за унука, али је она водила домаћинство, док је Рада била у служби. Први зет Јоца, њој је повлађивао и ни у шта се није мешао. Сада, пред крај њеног живота, ушао је у тај дом нов човек, „сељачина“, „простак“, „материјалист“, „порезник“, који Раду „експлоатише“, коме она робује, који је увек живео по паланчицама. Ништа му не признаје. А ми сви у фамилији налазимо да је он паметан и пристојан човек. Волели смо да Радмила старост проведе с мужем, поготову од када се Перица оженио, и то мимо њене воље. Ствар је очигледна: она се из основа променила. И то није само склероза, већ и рђавштина, изазвана, или појачана љубомором. Њен орловски нос, шиљате очи и танке усне, птичја физиономија, оштра и рђаво продорна, требало је да нас упозори. Али она се педесет година повлачила, ћутала је, није се испољавала. И то каже отворено: „Доста сам ћутала. Сада хоћу да говорим.“ И вади из сећања неслућене појединости. Сећа се неких франака које сам ја послао из Париза за сестре и за њу. Сада тврди да је њој и Радмили дато мало, а да је од других франака Зорка зидала кућу у

Малом Мокром Лугу. Пре свега то су биле сасвим мале паре, и уверен сам да је она добила свој део. Затим, кућа је зидана много после тих франака, 1925. или 1926, кад смо већ одавно сви били у Београду. Несрећа је у томе што су се све те зависти таложиле у њој десетинама година, и што је све експлодирало у доба када она нема контролу над својим речима и чинима. Друга невоља: тај Пера Антић већ једном је био рђаво ожењен. Имао је кћер Пере Стојановића, учитеља из Пирота, жену лепу и ваљану, али тешког срчаног болесника. Он је у кући био и домаћин и домаћица. Мислио је да сада проживи, а увалио се у веће зло. А најгоре је што сви знају једну друкчију, бољу и разложнију Живку, каква је и била пре његовог доласка. Сада испада да је он крив за све, па и за њено тровање. Како да докаже свету – па и првим суседима – да је он коректан, да јој ништа не брани, да јој све пружа? Већ се чуло да су Радмила и он навели стару на самоубиство. Ти суседи све виде и све знаду, али стају на страну жртве. А жртва је увек онај који одлази. Рада је очајна, и она такође говори да ће да се убије, јер је овако даље немогуће... Тада тек Пера не зна шта да ради. Испада да је он убица двеју жена. И како ће он да опстане међу њима?

Прича да је сличне муке приређивао својима његов отац. Остао је удовац, и живео у Белој Паланци код најмлађег сина и снаје. Била је ту и снајина мајка, али се она није чула. Радила је, служила, склањала се, јела у кухињи, само да не смета. Старац је поступао сасвим друкчије: никад и ничим није био задовољан. Жалио се Пери да га не „гледају“, да му не дају да једе, да га не поштују. Решавао се да Ранка, сина код кога је живео, искључи из наследства. Са своје стране, Ранко је писао да „овако више не може“, да је старац неиздржљив, и питао брата шта да чини. Пера – очајан због свега тога саветовао га је да сви оду и сместе се негде, а оца оставе самог. То је Ранка наљутило, до одласка није дошло. Две године после своје супруге, стари је умро, и сви су се смирили. Тако ће бити и са Живком, кажем им ја: само нека се стрпе! Рада, напротив, мисли да ће је мајка надживети... Дана наводи друге примере старих жена које су пред крај себичне и насртљиве, па и старог [Љубомира] Шојића,⁴¹⁵ нашег станара: уморио је својим захтевима и прохтевима кћер Милу. Пола сата није смела да га остави, мада је становала далеко. Више је изненађује бака. Ната, стара Чекеревац, Лепина и Бошкина мајка: захтева да се стално буде око ње. Закључак: „Не бих волела још дуго да живим, ако таква морам да будем у старости!...“

⁴¹⁵ Радослав Шојић, инжењер, са супругом Милком и кћерком Светланом годинама је становао у кући Драгољуба Јовановића. Иселили су се тек 1966. године. Његов брат, кројач, Ђорђе, са супругом, сином и четири кћери, од 1937. је становао у суседству, у улици Љубе Стојановића (Бана Јелачића) 11. – Д. Јовановић, Политичке успомене, књ. 12, 393.

Четвртак, 16. август 1962.

Синоћ се најзад појавила Миланка Јовановић,⁴¹⁶ преводилац „фабрикације обуће у Француској“ бр. 30/31 Душана Дохчевића. Била је месец дана у Милочеру, пошто је предала и друге две књиге. Пре тога је собом повела сина Дејана, у Дохчевићеву кућу. Кад су чули да Душко није ту, Дејан је улетео и ишао из собе у собу, пошто је помишљао да се крије. Мајка и служавка су запрепашћено гледале овог елегантног младића како јури по кући. Уверио се да није сакривен. Сутрадан је Дохчевић направио сцену Миланки: Ко је тај „тип“? Како је смео да лута по његовој кући. Он ће га тужити суду! Могао је да му украде брилијантски прстен. То мора да је њен макро! Зашто га је довела? Да ме заштити? Од кога да вас заштити? Од вас, пошто избегавате да ми платите за мој рад.

Пристала је да он узме, као посредник између предузећа и преводиоца, 50%. Али он не даје ништа, и стално измишља неке трошкове. Неће да каже колики је хонорар за превод, тражи од ње да отвори жиро-рачун, и најављује да ће он предати банци њен део. Својих 50% правда тиме што је вршио неке стилистичке измене: *med. „brochulu“* ставио је „сопствени“, а уједначио је „персонал“ и „особље“, негде је изменио ред речи. Миланка је видела да је лепо табаке, и да је „препричавао“ поједина места. Све је дао да се прекуца: 163 стране, без табела. То је 100.000 динара, половина 50.000. Питање је колико ће Миланка добити, и ако ишта добије...

Уморан од те ружне приче, хтео сам да чујем шта је у њеној школи, Вишој педагошкој. Били су поновни избори ректора и свих наставника. Она је изабрана за предавача; досад је радила више-мање хонорарно. Стрепила је за своје место, јер није била добро ни са једном од две групе на које се наставничко тело поделило. Ближи су јој људи око Василија Точанца, а из страха се изјаснила за досадашњег ректора Миливоја Урошевића.⁴¹⁷ Та двојица су такмаци за положај ректора. Већ месецима траје борба. Тако су заоштрени односи у школи да је сукоб продро у јавност. NIN је донео две изјаве, са потписима једне и друге стране. Миланкино име је било иза Урошевићевог, и то јој Точанац – према коме она није равнодушна као жена – и његови људи нису опраштали. Урошевић

⁴¹⁶ Миланка Јовановић, кћи др Косте Јовановића, удато презиме јој је било Стајић. Студирала је књижевност и језике. Предавала је на Вишој педагошкој школи у Београду.

⁴¹⁷ Миливоје Урошевић (1912–1979), професор књижевности. Пре Другог светског рата суплент у гимназији; после ослобођења директор гимназије, начелник Министарства просвете НР Србије, професор Више педагошке школе у Београду, и њен ректор; председник Удружења учитеља, наставника и професора Југославије. Објавио је књигу *Из историје уметности*, док је чланке и расправе објављивао у стручним и педагошким часописима. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 746.

је ипак није штедео и рђаво је насликао пред њеним новим шефом на катедри за француски, гђом Момчиловић. Срећом, умешала се Комунистичка партија, у раду, на универзитету, у школи. Савет, на челу са др Душаном Братићем⁴¹⁸ неколико пута је расправљао о сукобу Урошевић-Точанац. Крајем школске године, држале су се седнице разних комитета и ћелија до пет сати ујутру. Најзад су изишли пред наставнике. Пола су комунисти, пола нису. Комунисти су имали налог да ни речи не проговоре о дискусијама и одлукама. Ванпартијци су чекали. Седнице се одлагале, кад неко не би поступио по партијској одлуци. Најзад је дошло решење, очигледно наметнуто од Партије: за ректора је изабрано треће лице, неки Негован млак и миран човек, али, кажу, јак у Партији. Сад је ваљало бирати наставнике. Највећи спор се водио око Точанца, професора југословенске књижевности. Једно време је био ректор школе а после је био уклоњен. Сада му је Урошевић (такође „Југословен“) поставио противкандидата, а за Точанца је дао неповољан реферат. Није морао да учествује у гласању, али он је, против одлуке Партије, гласао против Точанца: остао је доследан. Сасвим друкчије се понео његов супарник, као партијац, он је гласао за Пађушина који је, поред Урошевића, највише грмео против њега. Када се пак поново бирао његов најоданији присталица, М. С. Лалевић,⁴¹⁹ („Ситнице језикословне“ у недељној *Полиџици*), он је први узео реч у дискусији, изразио своје поштовање према Лалевићу, али се изјаснио за његовог противкандидата, пошто је нова „линија наше Школе“, Партије, да се место старих људи, зрелих за пензију, узимају млађи. То је врло мучно деловало на све, особито на непартијце, од којих је већина у Точанчевој групи. Партијци су (сем Урошевића) гласали за Точанца, по дисциплини. Наставник физкултуре је дуго ћутао када га је ректор прозвао. Најзад је нагло изговорио „Точанац“, а вратне жиле су му биле набрекле, сав се зајапурио, изгледало је да ће га ударити кап, и нагло је излетео из собе. Тада је настао врхунац – Точанац је изневерио свог најбољег суборца, Лалевића. Овај неће умрети од глади, јер има и године и стаж за пензију, али је срамно да се први изјасни против

⁴¹⁸ Душан Братић (1898–1980), адвокат. Други светски рат провео је у заробљеништву у Немачкој. По ослобођењу био је народни посланик Народне скупштине ФНРЈ и Народне скупштине НР Србије, министар правосуђа НРС и секретар Већа народа Савезне скупштине, изванредни посланик и опуномоћени министар ФНРЈ у Шведској, Данској и Израелу. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 80.

⁴¹⁹ Миодраг С. Лалевић (1899–1983), професор српскохрватског језика, лексикограф, историчар књижевности. Радио као гимназијски професор, од 1947, на Вишој педагошкој школи. Дела: *Синтакса српској (хрватској) књижевној језика, Како се каже? Како се пише? (Ситнице језикословне)*, велики речник *Синоними и сродне речи српскохрватској језика*. – *Лексикон писаца Југославије*, књ. III, Нови Сад 1987, 571–572.

њега, само да би се показао добар партијац. Точанац сада гледа да новим ректором управља и да га потчини својој групи. Овај се отима, и стара се да буде неутралан. Миланка га цени, али је слаба према Точанцу. Сада се осећа још обавезном. Он јој је учинио највећу услугу постављајући питање: зашто је она изабрана за предавача, а не за професора? То га међутим није приближило њој као мушкарца, што би она желела. Мука човека хвата кад помисли да се овакве личне борбе одигравају у свима нашим установама и предузећима. Најсрећнији, или највештији, су они који успевају да се извуку и да не учествују у боју кад долази до одлуке. Тако су овога пута поступили Дивчев пријатељ биолог Икодиновић, такође партијац, и његов друг, који је чак отишао у болницу, да би оправдао своје чланство.

Данас смо имали једну необичну посету. Пре две године, Милан и Дафне су упознали у Солуну једног старог Грка, чија је мајка Македонка словенске крви. Измењали су касније по једно или два писма или честитке. Он иде у Беч и свратио је да их види. Пошто су они на мору, примили смо их Дана и ја. Остао је од 10 до 16 часова, и није престајао да говори, да виче и да гестикулише врло живо. Зове се Ђорђе Зографопулос, има 71 годину, по занимању је апотекар, сада је у пензији, али ради у неком пољопривредном предузећу. Говорили смо најпре француски, али је после прешао на српско-македонски и врло успешно се изражавао, боље него на француском. Зна и турски. На Солунском фронту био је војник и допро је, као ослободилац, до Ниша и Пирота. Занимљиво је да се његово село, недалеко од Солуна, зове Пиргос, док се, у византијско време, Пирот звао Пиргој, што значи „кула“. Он тврди да у Пироту постоји споменик савезничким, дакле и грчким војницима који су се борили за ослобођење Србије. Старац нас је више него запрепастио својом животном снагом. За одржавање и подмлађивање каже да употребљава новокаин и неки скуп амерички препарат који садржи четрдесет разних витамина. Ужива у свему, али умерено. За шест часова попушио је свега две цигарете. Јео је мало. Скоро је сасвим без зуба, а неће да ставља протезу: чека да буде у стању да усади зубе у вилице, по новом америчком методу. Неко га је загрејао и за наочаре чија би се стакла навукла на саме очи. Има брата и шурака у Америци, и они ће му помоћи да то себи обезбеди. Причао је о свему и свачему, више по својој иницијативи него на наша питања. Милачић ме је својом причом о *Нацијама* побудио да се заинтересујем за друга славна грчка имена, сем Венизелоса и Политиса. Сâм сам додао [Никоса] Казанцакиса⁴²⁰ са његовим *Поново разайеџим Христом*. Он је поменуо песника Паламоса, музичара [Димитрија] Митропулоса,⁴²¹

глумицу Вујуклаки, књижевника Каломираса, а већ сви знамо за певачицу Марију Калас⁴²² и филмску глумицу Мелину Меркури,⁴²³ „Никад недељом“.

Говорили смо и о односима Грка са другим народима. У Грчкој наводе да два Цинцарина, Авероф и Коча Поповић воде нашу спољну политику. За Тита каже да је „стари лисац“ и да је стигао до њиховог Венизелоса (чији је присталица увек био) у вештини да добија материјалну помоћ са свих страна. Они сматрају да ће пре или после, вештом нашом политиком, Албанија бити седма југословенска република. Кивни су на наше Македонце, зато што претендују на Јегејску Македонију. Бугаре су увек сматрали за просте, грубе и глупе, за непрерађене Татаре, док се са Србима слажу одлично. Воле их што добро једу и пију, и што кавалерски плаћају цехове. Код њих се вели: „једи и пиј као Србин“. Замерају им једино што у пријатељској кући хоће да насрћу на жене. За Епир тврди да је насељен Грцима, или бар Албанцима грчке културе. Признаје да Албанаца има не само до Атине, како је сâм тврдио, већ и на неким острвима: Турци су их саветовали да држе Грке у покорности. Зна да између Срба и Грка није било војних сукоба вековима. Мисли да ми не искоришћујемо довољно своја природна богатства, док су они своју сиромашну земљу оспособили да извози многе пољопривредне производе које је раније куповала. Он се сада бави стварањем нових терена за пиринач у доњем делу Вардарске долине. Од Ђевђелије до Беча је све само плодна земља, а код њих је камен. Осам милиона Грка има овде, и још осам по свету. Сада мање иду у Америку и Аустралију, а више у Западну Немачку. Ускоро ће их тако бити триста хиљада. Из Египта беже богати Грци, као што су други побегли из Турске. О Турцима говори најгоре:

⁴²⁰ Никос Казанцакис (1883–1957), грчки књижевник и филозоф. Писао је романе, драме, путописе, мемоаре и филозофске есеје, попут *Сјасишеља Боја: Духовне вежбе*. Нарочито су познати његови романи по којима су снимљени чувени филмови *Грк Зорба* и *Последње Христово искушење*.

⁴²¹ Димитри Митропулос (1896–1960), грчки композитор, диригент и пијаниста. Добитник је међународног признања за првог диригента и композитора 20. века.

⁴²² Марија Калас (Maria Callas, право презиме Калогеропулос, 1923–1977), грчка оперска певачица – сопран, рођена у САД у породици грчких емиграната. У Грчку се вратила 1937. Међународну каријеру почела је 1947. и с великим успехом, све до завршетка каријере 1965, наступала је на највећим светским оперским сценама, изводећи улоге драмског, лирског и колоратурног карактера. Велики гласовни распон и ванредно сугестивна глума допринели су њеној светској слави и сврстали је у ред највећих оперских певачица. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 192.

⁴²³ Мелина Меркури (1920–1994), грчка филмска глумица, међународне репутације. Најзапаженија је у филму *Никад недељом*, за коју је добила Оскара; шездесетих година 20. века политички се ангажује против диктатуре у Грчкој: била је члан хеленског парламента, а 1981. постала је прва жена министар за културу у Грчкој. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 648.

нерадници, неспособни, морално поколебани, презадужени, потпуно ослоњени на Американце, које уцењују. Мендерес је изгубио главу, зато што је уцењивао и претио да пређе Русима, ако САД не повећају помоћ. Он сматра да је ту тактику употребио и Коча Поповић приликом последњег боравка у Вашингтону.

Занимало ме шта мисли о Јеврејима и Јерменима, њиховим најопаснијим конкурентима. Јевреја их је ослободио Хитлер. У самом Солуну их је било 50.000. Сада је остало неких три и по хиљаде. Отерали су их Немци у Краков и тамо их изгорели у крематоријумима. Јермени су одиста способни, али по његовом мишљењу Грци су јачи, бар на свом терену. У Совјетском Савезу се сналазе одлично, уз помоћ вечитог министра [Анастаса Ивановича] Микојана.⁴²⁴ Виђа их и у Бечу, где одлази бар једном годишње. Од Јермена је научио где може да купи драгоцене ствари за мало пара у локалима где се људи коцкају и у критичној ситуацији продају буд за што сатове, накит, амреле са радио-апаратима. Сада у Беч одлази са сто долара, а нада се да тамо борави и да још заради. Волео би да оде преко Загреба, на нашу Азурну обалу. Да смо му дали адресу у Лумбарди можда би и дотле догурао. На повратку обећава да сврати опет код нас. Хтео је вечерас да нас води у експрес-ресторан који му се врло допао, али смо ми одбили. Довољно ме је уморио својим непрестаним причањем. Чуо сам велики број анегдота.

Највише га је фрапирао један старац на Пелопонезу, коме је платио пола оке тешког црног вина. Благословио га је да живи тако дуго док не почне да једе своју слику и да мокри у своје ципеле. Досадило групи паланчана да стално седе у кафани, пију и коцкају се, па је један предложио да оду у планину. Један ће донети месо, други вино, трећи воће и слаткише, а неко је обећао да доведе девојке. План је пао у воду кад је неко поставио питање ко ће донети инструменте да се задовоље девојке. Врло богат човек је у циганском шатору пронашао врло лепу Циганчицу. Понудио је оцу велике паре да му је прода. Стари је одбио: Јесмо Цигани, али ипак своју децу не продајемо. Нагостили су се и богаташ је узео да чисти, дотерује и васпитава девојку. Купио јој све најлепше. Једног дана

⁴²⁴ Анастас Иванович Микојан (Анастас Иванович Микојан, 1895–1978), совјетски политичар, члан СКП(б) од 1915. После Октобарске револуције, у време грађанског рата, био је на значајним војним и политичким дужностима, а затим и: народни комесар пре-храмбене индустрије, заменик председника владе и народни комесар спољне трговине. После Другог светског рата заменик председника Савета министара и министар спољне трговине СССР, члан Президијума ЦК КПСС, министар унутрашње и спољне трговине, први заменик председника владе и министар трговине, председник Президијума врховног совјета, члан Президијума ЦК КПСС. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 663.

је ишчезла. Тражио је свуда, и најзад је нашао под циганским шатором: Хтела је да буде слободна од сваке стеге и дисциплине.

Његова мати воли да слуша македонске песме са скопског и београдског радија. Питам да ли му те песме личе више на грчке или на турске. „Турци немају ништа. Све је то арапско. Сви смо од Арапа много узели.“ Каже да је наша ћирилица савршенија од њихове азбуке, и да је Бернар Шо⁴²⁵ препоручио Енглежима. Не пропушта да истакне да су Ђирило и Методије⁴²⁶ били његови земљаци. Није знао да у Београду постоји улица Риге од Фере, али је у Бечу нашао кафану са његовим именом.

Овај први дужи разговор с једним Грком био ми је драгоцен. Тај стари човек с великим искуством, који је познавао и Малу Азију и Италију и Француску, а имао само четири године више од мене могао је пуно да ми каже. Пало ми је у очи да се стално враћа на проблем секса. На питање о допуштеној фреквенцији у нашим годинама, не одговара као Чоро Ђорђевић: „Једи кад ти се једе, – то је поука за највеће анкете која је о томе вођена у Америци недавно.“ Он каже: једанпут недељно, не више. Кад је имао да оцени женственост код разних нација, хвалио је Францускиње и праве Бечлике. Жалио се на Тиролке да жваћу гуму док се предају. О Туркињама говори с апетитом. И одмах долази анегдота. Зажелео имућан старац младо девојче, али оно бацило око на његово имање, мада му ништа није пружио. Пред судом, сведокиње су говориле

⁴²⁵ Бернард Шо (George Bernard Shaw, 1856–1950), ирски драмски писац, романијер, есејиста, новинар, књижевни, позоришни, музички критичар. У Лондону је 1884. постао члан друштва социјалиста, фабијанаца. Писао је политичке и економске расправе, држао говоре и водио драмску и музичку критику у дневној штампи. Хуморист и сатиричар, уз то необично смео, борбен и рационалан дух, драмски сукоб пренео је у област интелектуалног и идејног уместо емотивног, показавши да, позоришно узев, тај сукоб може да буде исто тако снажан и узбудљив. Најпознатији његови комади: *Свешта Ивана*, *Кандида*, *Занаш тхе Ворн*, *Лекар у недоумици*, *Мајор Барбара*, *Питалион*. Веома су значајни и његови предговори појединим комадима. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 984.

⁴²⁶ Ђирило и Методије (Ђирило, млађи брат /826/827–869/, Методије, нешто старији /815/820–885/). Као учени људи заузимали су високе положаје: Ђирило је био учитељ и библиотекар у цркви Свете Софије у Цариграду, Методије високи државни чиновник. По жељи византијског цара Михаила III, а на молбу моравског кнеза Растислава, отишли су у Моравску да, као монаси, тамо пропагирају хришћанство. Да би то што успешније обавили, саставили су словенску азбуку – глаголицу и на словенски језик превели све потребне књиге. Њихов мисионарски рад сметао је немачком свештенству па их је оно оптужило, у Риму, да шире јерес. Они су морали да оду у Рим да се оправдају. У Риму је, међутим, Ђирило умро, а папа је Методију одобрио рад, чак га поставио за архиепископа панонског и моравског. По повратку у Моравску, немачки свештеници су га опет затворили. Једва се спасао, и, поново је отишао у Рим да се брани од нових оптужби. После другог повратка у Моравску убрзо је умро, а њихови ученици протерани

њој у прилог: да је била поштена, чиста, невина. Адвокат је од оптуженог тражио да чини све што му нареди ако жели да добије парницу. Натерао га је да скине чакшире и гаће и суду показао његову беду, и чак узео да дрмуса оно што је висило опуштено. Тада је старац шапнуо адвокату: Море немој да се укрути, па шта ћемо онда!?... Откуд тако добро говори српски? Годину дана је радио као апотекар у Тетову 1914–1915. Од групе грчких лекара и апотекара који су дошли да помогну Србима само он је остао жив, сви други су помрли од пегавог тифуса који је тада сатирао српску војску.

Пеџак, 17. август 1962.

Док се тако сећам Гркових прича, уз живе гестове и гласне узвике, мислим на пиротску реч „пребир“. То је кад деца после бербе слободно залазе у винограде и траже што је остало необрано. У Србији се то зове пабирчење или полетковање. Французи кажу *glaner, glanement*, Енглези *Aftermath* (тако се зове Черчилова допуна његових успомена из Првог рата, а нешто слично је Његошев⁴²⁷ *Шћейан Мали* у односу на *Горски вијенац*), а Немци *Nachlese* и *Nacherute*). И ја сам ноћас ишао у пребир онога што је остало незаписано од јучерашњег разговора.

Наши „историчари“ у *Полиџици* и даље нехотице рехабилитују поједине четничке политичаре. Сем Драгише Васића кога показују као одлучног противника партизана и комуниста, мада је писао *Црвене мајле* и повољну књигу о Совјетском Савезу по повратку из СССР, 1927. Кад сам ја одбио Кершованијеву овлашћену понуду, отишли су [нечитко једно име], Влада [Владислав] Рибникар⁴²⁸ и Сретен Стојановић.⁴²⁹ Сада испада да је Ђуро Ђуровић⁴³⁰ био за сарадњу са совјетском армијом и да је Аца Аксентијевић,⁴³¹ стари радикалски лукавац са пашићевском брадом, спасавао партизана од ножа Николе Калабића. Иначе се прича јако отеже

су из Моравске; неки су отишли и у јужнословенске земље. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 658.

⁴²⁷ Петар II Петровић Његош (1813–1851), владика и владар Црне Горе. Као млад владар средио је политичке прилике у земљи и око ње: организовао судове, увео порез, издејствовао повећање помоћи од Русије, установио сенат, укинуо гувернадурство; подигао је прву основну школу и основао штампарију; желео је да пређе оквире локалне племенске политике и успостави сарадњу са Србијом и Хрватском, па је тако нудио помоћ и хрватском бану Јелачићу, док је са Србијом хтео да изведе ослобођење Босне и Херцеговине од Турака. Зрела песничка остварења дао је у три спева епско-драмског облика: *Луца микрокозма*, *Лажни цар Шћейан Мали* и *Горски вијенац*, његово најбоље дело, чији је предмет истрага потурица почетком 17. века. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 841.

⁴²⁸ Владислав Рибникар (1900–1955), српски новинар и политичар; од 1924. директор Политике, подигавши је до најчитанијег листа у Краљевини СХС / Југославији; од октобра 1941. до марта 1942. био је у логору на Бањици, а затим у кућном притвору; половином

и нимало не одговара првобитном наслову. Читаоци се жале на измишљене разговоре и претпостављене сцене. То је више роман него историја.

Најзад смо ушли у траг дрској девојчици која је однела Миланов велики латински речник и не враћа га већ скоро годину дана. То је Мира, ћерка Цветка Апостоловића из лужничке Студене. Оца смо упознали случајно на пијаци, где је продавао поврће. Довео је Миру још док је учила основну школу. Чешће је долазила откад је у гимназији код Ташмајдана, где је некад учила Дафне. Помагао сам јој, особито за српски језик. Бистра је и врло отворена. Снашла се невероватно у Београду, после Овче у којој живе њени. И речник смо јој давали док је више радила латински. Последњи пут је узела када ја нисам био код куће. Погрешно смо је тражили у Крњачи. Сада знамо адресу: Овча, Бориса Кидрича 10.

Субота, 18. август 1962.

Синоћ нам је дошао Веља Јеленковић. Из Сомбора путује у Пирот. Као обично, сложили смо се у процени догађаја и људи. Прича како је, са Момчилом Вељковићем,⁴³² Новичиним братом, посетио Дивца. Појавили су се једно после другог, док сам ја био у Врњачкој Бањи, да виде „живу историју“, да упознају „ученог, поштеног и скромног човека“, како им је

1943. успео је да ступи у НОВ, уочи Другог заседања АВНОЈ-а постављен је за првог директора Танјуга; већник АВНОЈ-а, потпредседник НКОЈ-а и повереник за информације. По ослобођењу, министар у влади ФНРЈ 1945, председник комитета за културу и уметност, председник Комитета за кинематографију; члан Президијума Народне скупштине и Централног одбора ССРНЈ, председник Југословенског Црвеног крста, делегат ФНРЈ на заседању Генералне скупштине ОУН и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 198.

⁴²⁹ Сретен Стојановић (1898–1960), вајар, припадник српске револуционарне омладине у Босни; школовао се у Бечу и Паризу, ученик Бурделов; један од оснивача и дугогодишњи ректор Академије ликовних уметности у Београду; члан САНУ. Његова је велика заслуга стварање модерног психолошког портрета. Писао је критике и студије, од којих је неке сабрао у књигу *О уметности*. Дела: рељефи *Огирлице*, *Ушеха*; монументална скулптура *Роб*; портрети *Мој ошаци*, *Уметничкова кћи*, *Никола Вулић* и др.; споменици на Фрушкој гори, у Титограду, Босанском Грахову, Приједору. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 507.

⁴³⁰ Ђуро Ђуровић, правник из Горње Горевнице код Чачка. Као студент био је комунист. *Полишка* га је слала на школовање у Париз и Лондон, одакле се вратио као монархист, и као масон. Пришао је демократама, али је радио под свим режимима у Београдској општини као високи чиновник. На петомажским изборима 1935. кандидовао се против свога шефа Љубе Давидовића. За време Другог светског рата сарађивао је са четницима Драже Михаиловића, а после конгреса у селу Ба постао је генерални секретар Равногорског покрета. После ослобођења осуђен је на 20 година. Из затвора је изашао после издржаних 18 година. Због дуге затворске казне, никад више није могао да се запосли. – Д. Јовановић, *Полишке усјомене*, књ. 12, 89, 90.

⁴³¹ Александар Аца Аксентијевић, радикал, народни посланик у Краљевини СХС; члан штаба Драже Михаиловића. – Д. Јовановић, *Полишке усјомене*, књ. 12, 14.

Драгољуб препоручио. Говорио им је отворено и с поверењем. О Ђиласу их је, исто, највише занимало, нису много сазнали. „Он је млад, треба га пустити.“ То је углавном све. Вељи је жао што се ја не чујем. Као да је љубоморан на Ђиласа што је постао предмет пажње у свету. Сматра да ме је Тито у Сплиту претекао својом критиком стања у земљи. Прича се да су неки Личани напустили збор: „Хајдмо, богати, овога ће да ухапсе!“ Веља не може да поднесе да се о мени не говори, и пита се шта бих могао да урадим.

Још неки пабирци са Солунског поља долазе ми на памет ноћас. Грци још живе од Сократове мудрости. На овај начин препричавају згоде из његове историје. – Када се једнога дана вратио кући са својим полупијаним друштвом, Ксантипа⁴³³ навалила на њега и на њих. Сократ је умиривао: „Зашто људима дајеш утисак да си зла жена, као што те бије глас, кад то уствари ниси?“ И она је заћутала. Сцену са његовим отровом у затвору, сада овако препричавају. Сократ је одбио да бежи овим речима: „Ако побегнем умрећу нешто касније, ако не побегнем нећу уопште умрети!“ Георгиос Зографопулос иначе тврди за Сократа да је *волео све* – да је особито уживао у младом свету женском и мушком. А радо је пио и тешко грчко вино. Од данашњих, сем свог Венизелоса и нашег Пашића, признаје Черчила. Он каже „Чорчил“. Кад су тражили са свих страна да се отвори други фронт у Европи, он је, кажу, подигао поклопац са „тенџере“. Виделе су се главе Хитлерова и Стаљинова али му се учинило да још нису довољно куване. Опет је поклопио „тенџеру“: нека још крчкају!...”

Дафне пише да су из Лумбарде отишли до Корчуле, али да је Милану позлило чим су ушли у лађу. Срце га је заболело и сав се укрутио. Она је забринута. Не могу да иду у Ровињ, већ остају у тишини малог села где се одмарају боље но икад. Бенићеви јуче кажу да је њихова Бранка возом отишла у Ровињ. Демо ми је прочитао почетак песме коју посвећује острвима, шумама и граду, где је заједно са нама уживао. Акrostих треба да обележи „Ровињ“, „Катарину“ и „Пунту коренте“. Толико се занео да ноћу не може дуго да заспи правећи дугачке стихове са сликовима. Видећемо докле ће трајати то одушевљење, примећује Дана јер зна да су Демине симпатије пролазне.

Само осам дана је прошло од нашег повратка с мора, а толико ствари се десило. Испунио сам 46 страница ове свеске! Прегледам и исправљам француски текст књиге о Нацијама. Веља Јеленковић извињава брата

⁴³² Момчило Вељковић, звани Бујер – приватни чиновник из Гњилана, леви земљорадник, борац у НОР-у. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 43.

⁴³³ Ксантипа, жена филозофа Сократа. Уживала је глас да је особито пргава и свадљива жена, неисцрпан извор свађа, и дању и ноћу.

Видена што је тако дуго задржао прву књигу. Не налази никакво оправдање, јер ваљда није читао пет година, мада је за то време спремао и положио цео правни факултет у Скопљу. Изврдава на тај начин што наводи Виданове речи: „Читао сам ту књигу два и три пута, и увек сам се чудило како мало знам!“ И други су ми рекли да има много материјала, да је писано сажето, и да се мора враћати на исти текст. Др Мољевић, иначе тако горд човек, говорио је да пажња никад не сме да ослаби, иначе се губи веза, и мора се натраг. „Свака реченица носи нову мисао, и све је тесно повезано“. Је ли баш тако?

Недеља, 19. август 1962.

Стигло је прво писмо од Бојке. Гролови су се већ населили у Масато 4, свакако ће остати, пошто Милан и Дафне не напуштају Корчулу. Она се враћа за 1. септембар, мада Коларчев универзитет неће радити због оправљања зграде: наставници морају бити на лицу места. Слободно остаје још десет дана. Користи свој већи годишњи одмор, као стари службеник. Срђан зачудо, пристаје да остане с њим, без мајке. И није чудо: обожава море, наставља своје егзибиције којима се околина диви, и мање ће читати и писати код оца. Овде га чека строжи режим. За Бојку нема ни одмора ни учења за испит. Каже да се снабдева после 2 сата, пошто су редови ујутру још већи него раније.

Синоћ смо ишли да видимо Живку после болнице. Тих петнаест дана у шок-соби Неуролошко-психијатријске клинике као да су старицу изменили. Сада је мирна, мало говори. Признаје да је сувише брбљала („Неки ђаво је ушао у све нас, а и комшилук нас је подбадао“), да је погрешила што се тровала, пристаје да иде у Ниш, па и у сваки стан, само са њима. Видела је четири умирања у соби. Место три-четири, било их је десет. Смрт је учинила своје: Млади су се уплашили да она не умре и да се тровање не тумачи као одговор на њихово држање; она се препала, јер је гледала смрти у очи. Када смо остали удвоје, признала је да се тровала, зато што Радмила тобоже више није хтела да јој кува, зато што је „забранила“ Перици да јој се јави на поласку у Француску. Покушава да узимање велике дозе луминола објасни бунтовношћу услед несанице и дејства прве таблете, али је успела да дода: „Мало и намерно“. Ствар је ипак чудна. Тога јутра је ишла по хлеб и млеко, доручковала је око 8, а лек је узела око 9 сати. Она тврди да га је узела ноћу, пошто није могла да спава. Сада одобрава што је Пера отишао у Ниш да тражи стан. У Соко Бањи се, изгледа, није добро провела, а боји се да остане сама. Уверила се да су хитну помоћ одмах позвали, и да је брзо учињено што треба за њено спасавање. Обећава да убудуће све буде у реду. Не пркоси више са

својих 12–13.000 месечно, јер зна да не би сама могла с тим да живи, а око ње нема никога да је прихвати. Надајмо се добру!

Данашњи дан сам провео прегледајући новине, наше и француске, старе неколико месеци. Пуно занимљивих исечака, ако икада дођем у прилику да их користим. Да бих дисао, после прашине и спарног дана, ишао сам на друм изнад Дома браће Стаменковић. Избио сам на мостове-друмове који избијају на Панчевачки мост. Нисам га видео после 1945, када је рушен и оправљан. Сада га проширују с леве и с десне стране. Река је величанствена, особито ноћу. Брежуљак Звездаре дивно изгледа. Испред гробља се светле четири солитера. Пуно контраста. Приземне кућице из којих чкиље мале сијалице и Метропол. У самој улици Чарла Чаплина, поред нас, турска калдрма прекида овде и онде најмодернији асфалт. Лепо је рекао Дафнин пријатељ René Poirier: *la ville de contrastes* [град контраста].

Да ли ће нам доћи млади Франсоа Летев? Како ли је прошао са својим ауто-стопом до Далмације, по Црној Гори и по Македонији? *Les Echos* пишу да је у аутомобилизму настала нова пракса. Пошто се кола мање кваре и гуме мање пуцају, људи се не заустављају, као пре, да помогну ономе ко је имао незгоду. Ауто-стопере све ређе узимају. Мораће да се организују летећи сервиси, који би долазили на телефонски позив из самог аута или из првог места. Прогрес укида солидарност, па мора да доноси нова решења.

Дану занима шта толико пишем, чак и после Врњаца и Ровиња. Читала је ову свеску и замера што помињем приватне ствари појединих личности и породица. Она се није слагала ни са неким мојим Медаљонима, из истих разлога. Боји се да ће касније бити непријатно деци особа које су приказане доста разголићене. Љути се што настављам и после искуства са Милетом Максимовићем, који се отпадио од нас, па и од Слободана, откад је прочитао свој Медаљон. Ја се не браним. Мислим да је вредност Дневника и Писама у томе што откривају истине које су незгодне. Немам ништа против да се о мени каже и напише све. Из Прокопа⁴³⁴ смо сазнали више него из званичних историја Византије. Тек код старог Сен-Симона⁴³⁵ налазимо праву слику француског друштва у XVII веку. Браћа Гонкур⁴³⁶ су нам често кориснија од Балзака и [Емила] Золе.⁴³⁷ Једино признајем да није требало заинтересованима показивати њихове портрете. Све ће друкчије изгледати после 10 година, кад нас више не буде било.

Понедељак, 20. август 1962.

⁴³⁴ Прокопије из Цезареје (Procopius, крај 5. / поч. 6. века – 565), каријеру је започео као адвокат, а 527. постаје правни саветник – секретар византијског војсковође Велизара, кога прати у Иберијском рату (527–532) и Византијском рату у Африци (533–534). Ту остаје уз војсковођу Соломона до 536, када прелази у Велизаров штаб

Хтели смо да видимо још једном *Брану на Пацифику*. Тај добар филм направили су [Дино де] Лаурентис⁴³⁸ и Рене Клемон⁴³⁹ по роману Маргарите Дирас.⁴⁴⁰ Привукла нас је особито Силвана Мангано,⁴⁴¹ на коју ме је најпре упозорио Влада Симонов у ћелији III зграде. Као једини информбиоровац убачен је код Богољуба Татаровића,⁴⁴² Војина Андрића⁴⁴³ и мене, да нас наслика изблиза. Није нам сметало што је стално писао својим великим словима, а то је његовог шефа Раку, из Удбе, морало јако да занима. Највише је чуо од Татаровића, његовог Војвођанина, који је умео да исприча сваки филм који је видео. На страну богаташке свадбе његових ујака Будишиних. За нас двојицу од Владиног реферата није било

у Италији где је византијска војска водила рат против Источних Гота. Заједно се враћају у Италију 540. Са њим опет одлази на ратиште 541. против Персије. Од 542. живео је у Цариграду. Најстарије и најзначајније његово дело је Историја ратова (*De bellis*) у осам књига, где говори о ратовима које је водио Јустинијан I. Прве две књиге обрађују персијски (*Bellum Persicum*), трећа и четврта вандалски (*Bellum Vandalicum*), пета до седме готски (*Bellum Gothicum*), а осма књига је допуна претходних. Првих седам књига објавио је крајем 550, или почетком 551, а осму 553. године.

⁴³⁵ Клод-Анри Сен-Симон (*Claude-Henri de Rouvroy Saint-Simon*, 1760–1825), француски филозоф и социјални реформатор-утописист. У време Револуције одрекао се племићке титуле, био је учесник америчког Рата за независност. Почео је делима *Нацрт нове енциклопедије*, *Историја човека*, *Расправа о науци о човеку*. Затим, заједно са Тријеријем, пише дело *Реорганизација европског друштва, за федерацију европских народа*, да би своје учење потпуно изложио у делима *Индустрија или политички, морални и филозофски разговори у интересу свих људи оданих корисном раду и независности*, *Индустријски систем*. Основна идеја: традиционалну државу треба заменити индустријским друштвом; аристократи, војници и бирократи треба да ишчезну да би уступили место произвођачима (индустријалцима, радницима, земљорадницима). – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 346.

⁴³⁶ Браћа Гонкур: Едмонд (*Edmond de Goncourt*, 1822–1896) и Жил (*Jules de Goncourt* 1830–1870), француски књижевници, представници француског натурализма и импресионистичког стила. Писали су, заједно, романе, студије из историје и уметности 18. века, драме и др. После Жилове смрти, Едмон је наставио књижевни рад; његовим завештањем је 1896. основана Академија Гонкур, која има десет чланова, а од 1903. сваке године награђује најбољи роман у француској књижевности. Главна дела: романи *Сестра Филомена*, *Жермини Ласерше*; студије *Истимни покрети 18. века*, *Уметности 18. века*, историја француског друштва за време Револуције; мемоари о савременицима (дневник Гонкурових) и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 534.

⁴³⁷ Емил Зола (*Emile Zola*, 1840–1902), француски књижевник, теоретичар и творац натуралистичког романа. Писао је романе, приче, позоришне комаде, полемичке чланке, неговао је књижевну и уметничку критику. Сматрао је да писац није само уметник, већ је тражио ослонац и у науци, с претензијом да експерименталним методом осветли карактер и судбину својих јунака, дајући највећу важност наследним особинама. Његово главно дело представља циклус од 20 романа под заједничким насловом *Руон-Макарови, природна и друштвена историја једне породице под Друтим царством*, од којих су најпознатији: *Трвачица*, *Нана*, *Жерминал*, *Звер човек*, *Слом* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 839.

⁴³⁸ Дино де Лаурентис (*Dino de Laurentiis*, 1919–2010), италијански филмски продуцент. Заједно са Карлом Понтијем извео је, крајем Другог светског рата, италијанску

велике штете, и користио је Андрић, који се лукаво претварао као бивши четник код кога „има хлеба“, пошто на робији чита Енгелса⁴⁴⁴ и Лењина. И то је зацело допринело да му опросте пет година, док су Ђури Ђуровићу сва извијања и увијања скинула само две године. (Ипак је изишао заједно са Славољубом Врањешевевићем који се држао крајње непомирљиво и чак изазивачки.) Једино Мољевић није искористио амнестију. Умро је пре него што су га, сада у *Полицици*, приказали као четничког главара који је тражио да се равногорци придруже Титу, и да заједно прогоне Немце. Данас баш Војина помињу као наставника у школи за командосе у Модричи. Да ли ће бити речи о Радомиру Милошевићу-Чеди,⁴⁴⁵ с ким сам дуго био заједно у ћелији? Он није издржао својих 15 година. Можда му је помогао његов класни друг из Академије, Љубо Вучковић⁴⁴⁶ тада начелник Главног Ђенералштаба, а још вероватније то што је пристао да „пише“ кад му је то предложено. Не верујем да је икога издао, али властима је био довољан и тај знак добре воље и савитљивости. Сећам се кад је једном рекао Раки да с њим „никада није разговарано“. Када се он

кинематографију на међународну сцену. Продуцирао је или копродуцирао више од 500 филмова, од којих је 38 номинирано за Оскара.

⁴³⁹ Рене Клеман (René Clément, 1913–1996), француски филмски режисер, најпознатији по остварењима на тему Другог светског рата, за која је добио многа престижна признања.

⁴⁴⁰ Маргерит Дирас (Marguerite Duras, 1914–1996), француска књижевница. Писала је романе, драме, есеје, сценарије, а опробала се и као копродуцент филма. Њен сценарио за филм о Хирошими донео јој је номинацију за најбољи оригинални сценарио.

⁴⁴¹ Силвана Мангано (Silvana Mangano, 1930–1989), италијанска глумица, нарочито запажена у време неореализма. У почетку се школовала за плесачицу и радила као фото модел. После избора за лепотицу Италије 1946, почела је њена филмска каријера. После кратке каријере интернационалне звезде привремено се повукла са филма, да би, по повратку, остварила своје најзначајније улоге. Филмови: *Горки љиринач*, *Краљ Едиг*, *Шеорема*, *Смрт у Венецији*, *Зашворени породични круг*, *Декамерон*, *Лудви* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 573.

⁴⁴² Богољуб Татаровић, официр војске Краљевине Југославије, емигрирао је у Аустрију, али се вратио у земљу са шпијунским задатком 1949. Осуђен је на 18 година затвора. Када је 1950. избио рат у Кореји, веровао је да почиње Трећи светски рат. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 337.

⁴⁴³ Војин Андрић, идеолог Равногорског покрета, угледан међу млађима, у „шуми“ и на робији. Често је био затваран. Ишчекао је при преласку границе. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 16.

⁴⁴⁴ Фридрих Енгелс (1820–1895), најближи сарадник Карла Маркса, кога је и материјално помагао. Сем економије занимао се и за војну вештину и за практичне послове. Први је осетио да до револуције може доћи у заосталој Русији и Шпанији, пре него у индустријски развијенијој западној Европи. Знао је многе стране језике и одржавао везе са широким кругом политичара и научника. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 91.

после љутноу што је Рака то пред вишом влашћу поновио, Рака му је, пред нама у ћелији, довикнуо: „Па ми овде не чешљамо свилу, него вршимо посао!“ Чеди је било стало да изиђе. У браку са својом Олгицом, кројачицом из Косовске улице, био је само неколико дана. Она је остала врло дуго, ваљда до мужевог изласка са његовим родитељима, и радила је за њега и за њих. После се чуло да су се ипак растали.

Ето куда ме одведе Силвана Мангано. Дивна је то жена. Бије из ње нешто чисто и невино. Кажу да је мајка неколико деце. Одлична је била и Алида Вали.⁴⁴⁷ Не знам који је од два мушкарца Ентони Перкинс:⁴⁴⁸ брат или љубавник и сјајни су обојица. И други добро играју, Европљани и Тајланђани. Де Лаурентис и Клемон не могу без великог спектакла.

Среда, 22. август 1962.

У NIN-у од прошле године налазим разговор Жан-Пол Сартра са сарадником лондонског *Обсервера*. Сартр признаје да се драми *Чекајући Годоа* диви више него иједној другој од 1945. до сада. „Она представља неку врсту универзалног песимизма који се допада десничарски оријентисаном свету.“ Не може да јој се не диви, али има према њој извесна... Требало је одиста много вештине да, без сваке радње само два лица, и то два мушкарца, испуне цео комад. Драма би уствари била дубља када би се одигравала у једном истом човеку, као што обично и бива. Сам

⁴⁴⁵ Радомир Милошевић Чеда, као потпоручник војске Краљевине Југославије био је против комунистичког режима, који га је осудио на 10 година затвора, где је врло успешно савладао енглески и француски језик. После одслужене казне запослио се у амбасади САД. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 204.

⁴⁴⁶ Љубо Вучковић (1915–1976), генерал-пуковник ЈНА; у везу са комунистима ступио 1938. У НОП је ступио одмах по дизању устанка, у јулу 1941, и убрзо постао командант Ловћенског одреда; у КПЈ је примљен 1941. Био је командант Друге далматинске и Четврте црногорске бригаде, Друге пролетерске дивизије, Трећег корпуса и начелник штаба Друге армије. По завршетку рата, поред осталог, био је заменик начелника и начелник Генералштаба ЈНА, начелник Више војне академије. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 471, 472.

⁴⁴⁷ Алида Вали (Alida Valli, 1921–2006), италијанска глумица, са запаженим улогама у више од 100 филмова. Најпознатији филмови: *Мали сџарински свећ*, *Евџенија Гранде*, *Случај Парадин*, *Трећи човек*, *Љубавници из Толеда*, *Сенсо*, *После многу година*, *Крик* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 361.

⁴⁴⁸ Ентони Перкинс (Anthony Perkins, 1932–1992), амерички филмски глумац и певач. За најбољу мушку споредну улогу, у свом другом филму *Пријатељско убеђивање* добио је Оскара, да би се убрзо специјализовао за ликове сензитивних, сметених, нервозних адолесцентних личности, у чему је врхунац достигао улогом Нормана Бејтса у Хичкоковом *Психу*. Остали филмови: *Процес*, *Федра*, *Волише ли Брамса?*, *Квака 22*, *Судија за вешање* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 967.

човек се нада, очајава и опет верује. Залаже се, тежи нечему, заклиње се. Одлаже за то подне оно што се морало десити одмах после једанаест. Бивало је да дође и увече. Сећа се да је посета чак трајала до девет и пола десет. Кад и то прође, ствар се пребацује за сутрадан, и чак се налазе разлози да је боље што се то нешто није десило данас. У изналажењу таквих разлога љубав је агилнија од заинтересованости друге врсте. Свако објашњење је добро, јер човеку олакшава да чека и омогућава му да се нада. Долази се до најљућих мисли, само да би се могло чекати с уверењем да ће Годо доћи. Најлепше је што чекалац уверава себе да нема опасности од изненађења: Годо не прави скокове, не улази у авантуре, разуман је и прибран... И неће отићи без „збогом остај“. Када је већ једанпут просто отишао да се врати тек после годину и више, и да каже: Немам више ништа ни да дâм ни да узмем. Али „овога пута“, и „са мнош“, то не може бити. Ја му нисам учинио никакво зло; ничим му се нисам замерио. Од мене је видео само добро. Готов сам да се одрекнем свега што би му било тешко да пружи. Јесам то очекивао, и добио сам „начелни пристанак“, али му је до њега стало толико да ћу се задовољити свим што може и хоће дати без непријатности. Одрећи ћу се и тога да се јавно појављујем с њим, да га не бих доводио у незгодан положај. Нећу да се икада застиди што се налази у мом друштву, због разлика које нас деле. Видећемо се где он жели. Можемо и да се не виђамо, само да останемо пријатељи, да могу да мислим на њега, да могу да га чекам.

А ако њега спутавају неке скрупеле? Ако се боји да својом везом са мнош некога не оштети, из своје или из моје околине? Ако је савеснији и поштенији од мене? Ако хоће да ме чува и да ме брани од мене самог? Ако ме воли више него што сâм себе волим? И тако у бескрај. Монолог се претвара у дијалог. Ноћне сумње се распршују кад сване и кад нови дан добија смисао баш у очекивању. Умовање се скоро никад не завршава неповољно по Годоа. Човек каже понекад: Шта ми је? Што сам луд? Је ли он достојан толике пажње и бриге? Па опет почињем да теретим себе и да оправдавам њега. И уверавам себе да је већ много оно што сам добио, и да сам захвалан што ми је омогућио да му се надам, што имам право да га чекам, што чак долазим у повољан положај да будем жртва, и што ће он имати да се извињава. Чича-Горио није био друкчији.

Нада и Демо су нам синоћ рекли да је Бранки Ровињ оправдао сва очекивања и да је отац добро учинио што је тамо упутио. Можда су Милан и Дафне погрешили: за прави одмор северно приморје је боље од јужног. Можда тамо не би имао непријатности са срцем. Дафне тек сада признаје да тегобе нису дошле тек кад су ушли у лађу за Корчулу, већ одмах. Данас баш у Политици Лазар Станојевић⁴⁴⁹ пише о незгодама које топла клима и сунце доносе извесним особама. То су пре свега људи са slabим живцима

и са срцем које врућина лако узнемири. Враћају се кроз осам дана, а питање је да ли су се одморили.

Демо налази да Бојкина биста није на свом месту у ниши црне библиотеке. Глава је сувише велика и за ту собу, а поготову за ниску нишу. Она и није за кућу, већ за велику дворану. Демо каже за гроб. Као да зна за Малроов⁴⁵⁰ музеј, он понавља да свако уметничко дело има само једно своје право место у свету. То ме подсећа на моје две шале на сопствени рачун, које сам направио пре него што сам читао Башлара.⁴⁵¹ Прва је да ће моја погребна пратња (уколико је буде било) већ увелико кренути када ја будем кренуо да трчим да је стигнем и убацам се у ковчег. (Толстој је рекао Горком да ће своје право мишљење о женама рећи у сличној ситуацији: кад једном ногом буде у мртвачком сандуку.) То је у вези са мојом навиком да кренем увек у последњем тренутку, и да увек мислим да ћу стићи на време. Чињеница је да сам се свлачио и легао у кревет у десет увече и када би ми воз за Пирот кретао у пола дванаест или у десет минута до поноћи. Ипак бих увек ухватио воз. Само ми је једанпут умакао: када ме је запривао Јосип Славенски⁴⁵² па нисам могао да одем. Не браним се ни од друге шале, јер сам је сâм сковао: У животу сам увек ишао заобилазним путевима, али сам се населио у Професорској колонији 1927. и тиме задобио једину пречицу – до гробља. Ваљда нећу сачекати да се

⁴⁴⁹ Лазар Станојевић (1905–1980), интернист, професор Медицинског факултета у Београду; 1926–1966. водио медицинску рубрику у листу Политика. Уз бројне научне радове, издвајају се и дела: *Здравље и лечење болести* и *Шта треба знати о здрављу и болестима*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 490.

⁴⁵⁰ Андре Малро (André Malraux, 1901–1976), француски књижевник, романописац, есејист, теоретичар и историчар уметности. Академик и министар за културу. У периоду између два светска рата заступа идеју акције као основног начела живљења и писања. Присталица је „ангажоване литературе“ и члан антифашистичког фронта писаца. Учествовао је у Кинеској револуцији и Шпанском грађанском рату. Истицао се и у француском Покрету отпора на страни генерала Де Гола. Као писац, посебно у романима, изражава многе идејне, моралне, социјалне и политичке дилеме и проблеме човека у савременим историјским околностима. Главна дела: романи *Краљевски џуџ*, *Људска судбина*, *Нада*, *Алшенбуршки ораси*; есеји *Искушење Зайада*, *Имаинарни музеј*, *Уметничко стварање*, *Опег о Гоји*, *Гласови шинине*, *Мешаморфоза бојева*. Најзад: *Анђимемоари (I. Хрстинови које обарају и II. Посмртне беседе)*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 569.

⁴⁵¹ Гастон Башлар (Gaston Bachelard, 1884–1962), француски филозоф, естетичар и критичар; предавао је физику и хемију, затим историју и филозофију наука, да би се на крају живота бавио претежно поезијом. Посебно се истакао радовима из филозофије наука и објективне психоанализе. Главна дела: *Филозофија нејације*, *Нов научни дух*, *Примењени рационализам*, *Рационални материјализам*, *Психоанализа ватре*, *Вода и снови*, *Ваздух и снови*, *Земља и снови о сјаокоју* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 205.

укине Ново гробље и да ме морају носити у Маринкову бару. Онда бих изгубио и ту једину пречицу.

Дана има своју шалу, која је озбиљна. Не би волела да умре пре мене и да живи дуго после. Два разлога: прво, да види ко ће све од пријатеља смети да дође на погреб, јер многи су ме живог напустили; друго, да не бих имао прилике да се обрукам кад останем без своје жене. Она зна колико волим и ценим женски род, колико сам осетљив на све што га одликује: округле, глатке, меке и у исти мах чврсте форме, на све што је у женама топло и уједно свеже, на танане тканине, светле и богате бојама, тако да је свака жена као цвет. Зна колико уживам у нежности, својој и њеној. Зна да умем да се дајем и да примам милоште, велике и мале, површне и темељне. Зна толико да је ја стално салетам да то каже или напише, не би ли се *нека* намамила, кад већ иначе *немам среће*. Признаје да је кроз живот *оваквог човека* прошло страшно мало жена. На прсте једне руке могу се избројати оне с којима је био у некој вези, а сем са њом, ни с једном скоро није ишао до краја. Зар то није бедан биланс у 68-ој години? А живео сам стално у великим градовима, од тога шест година у Паризу. Али господин се оженио са 24 године, па је одаладио дванаест-тринаест година по затворима и интернацијама, кад није био у агитацији и на путовању, увек у пратњи страних следбеника. На страну то што никада није имао две ствари без којих нема успеха код жена, ни код најпоштенијих, није имао *времена* и *новаца*. Баш код најпоштенијих, јер се жена брзо и јевтино добија само у пролазу.

Четвртак, 23. август 1962.

Синоћ сам за тренутак имао илузију да млада жена јури за мном. Млада и висока, јер је трчала крупним корацима од угла Жике Ђорђевића ка нашој капији којој сам се управо приближавао. Разочарање је дошло чим је завикала „Господине, молим вас!“ Није дакле нико ко долази *du côté de chez Godeau* [с Годоове стране]. „Неки идиот“ је упорно пратио, ишао одмах иза ње, „скоро за врат“ да је ухвати, па се опасно уплашила. Професорска колонија је ноћу доста пуста, а она није из овог краја Београда. Станује на Котеж-Неимару, а у број 30 наше улице долази нешто да јави. Код фризера се задржала дуже него што је мислила. Није било

⁴⁵² Јосип Славенски (1896–1955), композитор, професор Музичке академије у Београду. Веома успешно је здруживао елементе музичког фолклора појединих балканских народа с модерном европском музичком техником. Главна дела: *Симфонија Оријентала за хор и оркестар*, *Песме моје мајке за тлас и тудачки кваришеи*, *четири тудачка кваришеи*, *виолински концерти*, *хорови*, *соната за виолину и клавир* и др. — *Мала енциклопедија*, књ. 3, 409.

доцкан, ни пола девет. Понудио сам да је допратим до бр. 30, ту у Цвијићевим павиљонима, испред колонаде. Дани и мени се већ десило да спасавамо једну девојчицу од гониоца. Само изгледа да је она познавала „дотичног“ и да га је избегавала. Он је, изгледа, ипак стигао, другим путем, пре но што је ушла у кућу, јер је знао где станује. Горе је прошла Дафне кад је, прошле године, пратила Милана на станицу, на путу за Беч. Враћала се после поноћи и неки човек је стално био за њеним петама. Појурила је најзад и улетела у двориште. Срећом, наша капија се тада није затварала. Он је ушао за њом, и једва је успела да увуче кључ у браву и склони се. Дрхтала је као прут. Као без душе је грунула у нашу собу.

Ако ништа нисам забележио под 21. не значи да је тај дан прошао неопажено. Ако нико други, ја се опомињем сваког 21. у сваком месецу. Славље је некад веће, некад мање, према категорији дана, јер ни сви 21-ви у 1919. нису били једнаке важности. Први у сваком погледу је априлски јер смо се тада пољубили: то сматрамо као веридбу. У јуну је, сасвим нехотице, испало да смо се у Сен-Клуу сјединили баш 21. Али није било случајно што смо се венчали 21. новембра. Дана се ослања више на моје памћење, и прекјуче ме пита: Шта је било 21. августа? Шетња у шуми Фонтенблоа или њена посета у мојој собици, на улазу у двориште, док је она са својима становала у дну? Главно је да сам после тога, 26-ог отишао у Париз да тражим запослење, јер сам од 1-ог априла био без стипендије. У нашем посланству сам по подне, нашао само првог секретара, Мирослава Јанковића.. Казао сам да сам завршио филозофски факултет и да спремам трећу годину права. Понудио ми је да, за 600 франака, будем делегат посланства у Дегу, на швајцарској граници. Вратио сам се исте вечери у Фонтенбло, и тада су Миша и Аца организовали оно плашење са тавана. Рушили су се сандуци, грмело је, и ја сам се понудио да са свећом одем да видим шта је то. Веровао сам да се мачке гоне. Пустили су ме самог. Из мрака се појавио Аца, који је у међувремену био дошао. Миша је хтео, као у народној песми, да види да ли сам храбар и да ли заслужујем Влајкову и његову сестру.

Синоћ сам опет читао *Интимна писма* Ернеста и Анријете Ренан. Била су у програму за Ровињ, али тамо се тако мало може да ради. А ја сам више писао него читао. Сада опет други послови – пре свега преглед превода *Нација* на француски, и зимница – не допуштају да читам ту књигу колико би требало. Није ни довољно занимљива. Још нема Ренана скептика који припрема Анатола Франса. Стално и врло опширно брат и сестра се саветују шта ће Ернест да ради. Анријета је дивна жена, али сувише подсећа на учитељицу.

Јутрос, две посете, док сам сâм код куће. Наш пређашњи „млекација“ Спасоје Сушић из Остружнице носи по кућама тајно сир, пошто су свима забранили да разносе млеко. Задрузи морају да га предају по 20 дин, и то не успевају увек, а ми у граду плаћамо литар 56 до 60 дин. Сир продаје, ваљда док се не „уведе“ код старих муштерија, по 300 дин., док ми нашој баба-Који из Пиносаве (код које се за дане бомбардовања склонио мој друг др Светислав Зорић, лекар, с породицом) плаћамо сада 350. Квалитет је исти. „Богами, каже Спасоје, Титов динар стиже Недићев.“ Жали се на високу порезу. На својих шест хектара годишње даје 200.000. „Не може да се живи, па то ти је. Мора да се мањка. На селу може да опстане само ко има некога запосленог ван пољопривреде. Али сада отпуштају с посла све који имају земљу. Прво су их извукли, а сад их терају назад. А то је тешко, скоро немогуће.“ Срећом, код Спасоја је слога у кући. Други се жале да сестре туже браћу и траже свој део наслеђа, по новом закону, који их је изједначио са браћом, иако су примиле „удомљење“. Први нам је на то указао Мијалко Кнежевић⁴⁵³ за околину Чачка.

То потврђује, за пожаревачки крај, Петар Обретковић,⁴⁵⁴ наш пријатељ из Великог Градишта. Како је рођен 1905. код мене је полагао економску политику тек 1931. Радио је и један семинар из социјалне политике, – нешто о заштити где је он упоредо радио и учио, јер му је отац, Солунац, умро са 47 година. Као да је и послуживао у пољској кући Воје Маринковића и код Милоја Ж. Јовановића-Милојице.⁴⁵⁵ Пошто је иначе био напредњачки син добро је примљен у тим великашким породицама. Тако је доспео и у Министарство спољних послова. [Милан] Стојадиновић⁴⁵⁶ га је отпустио чим је дошао на власт 1935. У то доба се Обретковић приближио мени и политички. Пошто је био адвокат у Великом Градишту, где смо слабо стајали, а говорио је влашки, био је за нашу

⁴⁵³ Мијалко Кнежевић, адвокат из Липнице код Чачка. Био је једна од најважнијих личности Земљорадничке левице у унутрашњости. Скроман по држању, али неумитан у ставовима. Свестан да је околина Чачка матица левих земљорадника, то је будно чувао. Као партизана четници су га заробили. На скупштинским изборима у новембру 1945. био је посланички кандидат на листи Народног фронта. Осуђен је, затим, на 12 година затвора, али је убрзо помилован. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 138.

⁴⁵⁴ Петар Обретковић, адвокат, судија, политичар. Члан Главног одбора Народне сељачке странке 1945. и њен посланички кандидат на листи Народног фронта, приликом скупштинских избора у новембру 1945. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 234.

⁴⁵⁵ Милоје Ж. Јовановић Милојица (1875–1953), правник, финансијски стручњак. У Краљевини Србији је био напредњак, а у Краљевини СХС демократ; био је народни посланик и министар. У Народној скупштини поднео је интерпелацију на владу, да „др Драгољуб Јовановић бољшевизира масе, да као такав не може даље остати на положају професора Правног факултета Универзитета у Београду, и да га треба ставити под суд на основу Закона о заштити државе“. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 118; Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 2, 92.

странку врло драгоцен. За време окупације прогоњен је као левичар. После ослобођења узели смо га у Главни одбор НСС, а на изборима новембра 1945. био је заменик сељаку Воји Стокићу.⁴⁵⁷ Идуће године, Народни фронт га је кандидовао за скупштину Србије, али су се комунисти, на челу с Јанком, братом Тике Стојановића, успротивили. Терали су га са разних страна да се определи против мене у странци, или да уђе у комунистичку партију. Притисак су вршили и наши квислинзи и сами комунисти. Често је разговарао са Животом Ђермановићем, који му се чинио најозбиљнији међу „издајницима“. Рекао је да не може да устане против мене зато што ме поштује као свог професора, цени као човека, воли као пријатеља. „Не можеш ти ни да цениш ни да волиш Драгољуба више од мене“, рекао му је Живота. „Али сада није време за то. Мора се овим путем.“ Пера није морао. А и жена му је саветовала да остане веран, јер је била у нашој кући, видела како живимо, уверила се да смо „искрени људи“. У том духу васпитавају и своје кћери, Љиљану и Славију. Оне уче језике, добри су ђаци, не иду на „радне акције“ и не желе да уђу у Партију. Долазио је нашој кући док сам био на робији. Стало му је било да ме види на слободи, јер сам, изгледа, некога његовог познаника који је такође био у Митровици питао да ли је Пера у Партији, кад му је казао да је председник суда у Жагубици. Долазио је и у јулу ове године, кад смо ми боравили на мору. Једна од првих реченица му је била: „Нисам ушао у Партију!“ Звали су га у неколико махова. Изговарао се како је умео. Шалећи се, да је у својој странци генерал, па му је незгодно да остане без чина, или да силази... Биће добар судија, судећи по закону, а за остало нека га оставе на миру. Пет година у Жагубици, где је стекао међу Власима велику популарност. Деца су га звала чика Обретко, а други су га сматрали влашким краљем. Он прави Влах није пошто је по оцу стварно Станојевић, по неком учеснику у Првом устанку, али му је баба по мајци била Влаиња. Исти случај је са његовом супругом. Показао је слике, њену и кћери: све су лепе, лице једна на другу, и то је више влашка него српска лепота. У Пожаревац је прешао

⁴⁵⁶ Милан Стојадиновић (1888–1961), професор финансија на Правном факултету у Београду. Праву каријеру направио је у финансијама државним и приватним, док га кнез Павле није довео за председника владе. Водио је спољну политику са Павлом и за Павла, а онда за свој рачун, због чега га је Павле отерао у фебруару 1939, допустивши му, претходно, да лажно добије изборе у децембру 1938. Почетком Другог светског рата предат је Британцима, заточен на Маурицијусу; емигрирао је у Јужну Америку, где је радио као финансијски стручњак. Написао је мемоаре Ни пакт ни рат. Првобитно је осуђен на смрт, па онда, на интервенцију Јаше Продановића, на 15 година робије. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 327.

⁴⁵⁷ Војислав Воја Стокић, леви земљорадник из Раброва код Великог Градишта. Био је члан Главног одбора НСС 1945. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 331.

да би девојке училе гимназију, а положај је жртвовао. Сада је само заменик председника среског суда. Изгубио је трећу групу. Никако га не пуштају у окружни суд.

Од министра правосуђа највише посла је имао са Светозарем Крстићем,⁴⁵⁸ који му је школски друг, и са Миланом Поповићем.⁴⁵⁹ Овога зове „краљевским земљорадником“ који је постао комуниста. Сумњичи га да му је направио интригу међу комунистима. Представљају га као великог „Драгољубовца“ и као љутог противника режима, док је пред њим хвалио Д[рагољуба] и цитирао Мошу Пијаде,⁴⁶⁰ који је тобоже говорио да је штета што Д[рагољуб] није у влади, па да он прави законе и уредбе у селу и пољопривреди. Крстић је био коректнији, али му је стално замерао што се не окане земљорадничтва и Драгољуба. Најмање неприлика је имао са др Душаном Братићем. Нинка [Петровића] не помиње.

⁴⁵⁸ Светозар Крстић, звани Тоза Јарац, правник, комунист који је сарађивао са левим земљорадницима. У НОП-у је учествовао од почетка. После ослобођења био је министар правосуђа у влади НР Србије. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 153.

⁴⁵⁹ Милан Поповић (1900–1976), истакнути члан Савеза земљорадника; уређивао је лист *Село*; за време Другог светског рата агитовао је међу присталицама Савеза земљорадника за покрет Драже Михаиловића. По окончању рата улази у Народни фронт, а затим и у власт: био је министар и члан Извршног већа НР Србије; више пута је биран за народног посланика. – Д. Јовановић, *Медальони*, књ. II, 201.

⁴⁶⁰ Моша Пијаде (1890–1957), сликар, новинар, ликовни критичар, политичар. У КПЈ је од 1. јануара 1920. године. Када је Законом о заштити државе забрањен рад КПЈ, Пијаде је постао члан илегалног Извршног одбора КПЈ. Активно ради на стварању Независних радничких синдиката и Независне радничке партије Југославије. Организовао је илегалну штампарију у којој су штампани леци и лист *Комунист*. Ухапшен је и осуђен, прво, на 20 година затвора, па смањено на 12, али је, због политичке активности у затвору, додатно осуђен на још две године. Са робије је изашао 1939. године, али је већ у јануару 1940. опет ухапшен и затворен у концентрациони логор у Билећи. По изласку из логора брзо је поново ухапшен, у фебруару 1941, а пуштен 4. априла 1941. Један је од организатора Тринаестојулског устанка у Црној Гори; у Врховном штабу НОПОЈ, као начелник Економског одељења и Одељења позадинске власти, највише се бавио организовањем народне власти и позадине. Значајан је његов допринос учвршћивању народноослободилачких одбора, захваљујући Фочанским прописима, које је он припремио. Најактивније је учествовао и у стварању и раду АВНОЈ-а. Један је од оснивача Телеграфске агенције нове Југославије – Танјуг. После ослобођења био је народни посланик Савезне и републичке Народне скупштине, председник Уставотворног и Законодавног одбора Савезне народне скупштине, потпредседник Савезног извршног већа, председник Савезне народне скупштине, члан Политбироа ЦК КПЈ, члан Председништва ССРНЈ, члан Централног одбора Савеза бораца, члан САНУ, члан Удружења новинара и Удружења ликовних уметника. Један је од аутора првог Устава ФНРЈ, Уставног закона и других закона. Учествовао је на Мировној конференцији у Паризу. – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 4, 88, 89.

Пеџак, 27. август 1962.

Синоћ смо гледали *Хамлеџа* као филм, у режији сер Лоренса Оливијеа.⁴⁶¹ Када је већ Хамлета играо он, краљица је требало да буде старија особа. Иначе је све савршено. Слушали смо Шекспирове стихове дивно изговаране, тако да се сваки слог јасно чуо. Лоренс је искористио све могућности филма у сценарију, као што је то умео да уради у Ричарду III и Хенри V. Био је то редак доживљај. Наши су за натписе узели књижевни превод, Пандуровићев⁴⁶² или Стефановићев,⁴⁶³ тако да су сви могли пратити, без уобичајених сакаћења и извитоперавања дијалога.

У Ровињу су се такође сетили 21. августа. Бојка је натерала нашег унука да нам напише дуже него обично. Она је ставила само датум, а остало је његово.

„Ровињ, 21.VIII 1962.

„Драга бако и драги деко,

„Последња три дана много скитам, зато што је дошла тета Бранка. Показали смо јој Катарину, Црвени оток и Омладински центар. Дивно смо се купали и ручали смо тамо. Нећемо се скоро видети, зато што ја остајем са татом после маме. Кад се будем вратио причаћу вам како смо нас двојица живели. Воли вас ваш Срђан.“

Залепићу овде његово писмо. Можда ће једног дана волети да види како је писао уочи ступања у други разред.

Морам, иако врло нерадо, да се осврнем на Секулу Дрљевића, о коме у два маха говоре историчари „хватања Драже Михаиловића“ у *Полиџици*.

⁴⁶¹ Лоренс Оливије (Sir Laurence Oliver, 1907–1989), енглески позоришни, филмски и телевизијски глумац, режисер и продуцент, један од најбољих тумача Шекспирових ликова. Награђен је на фестивалу у Кану и Оскаром за улогу Хамлета; добитник је највећег броја награда Еми (за телевизијско стваралаштво) у њеној историји. Филмови: *Хенри V*, *Ричард III*, *Принц и ирочица*, *Три сестре* (режија), *Оркански висови*, *Ребека*, *Леди Хамилтон*, *Кери*, *Ошело*, *Сиарџак*, *Карџум*, *Понос и предрасуда* и др. – Мала енциклопедија, књ. 2, 870.

⁴⁶² Сима Пандуровић (1883–1960), српски песник песимистичког усмерења, преводилац, есејист, уредник *Мисли*. Његове *Посмртне њочашти* посебно су револтирале Јована Скерлића. Познати су и његови *Опеледи из естетике*, као и *Разговори о књижевности*. Пошто је објављивао и под немачком окупацијом 1941–1944, осуђен је од Суда националне части на губитак грађанских права и пензије. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 242.

⁴⁶³ Светислав Стефановић (1874–1944), лекар и песник, преводилац и политичар фашистичке оријентације. Успешно је преводио Шекспира и друге енглеске писце, особито савремене песнике. Објавио је и неколико својих збирки песама. После ослобођења, као помагач Недића, Љотића и окупатора, осуђен је и стрељан већ крајем 1944. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 326.

Тај мрачни тип толико ми се гадио да је његов Медаљон био мањи од свих њих. Између два рата, њега је мазио Стјепан Радић, а штедели су га и комунисти. Једном или два пута учествовао је у одбрани пред Државним судом. Био је речит, духовит, заједљив. Мачек га није марио. Наметнуо му се на вечери код Добре Пекоте на Теразијама 20. јуна 1935. Тада сам једини пут седео с њим за истим столом. Знао сам да мрзи све што је српско и југословенско. Мало му је било што је у Београду узет само за начелника министарства правде, док је код краља Николе био министар. Синови федералиста, постали комунисти, помагали су га на изборима. За време друге окупације, он је, против њих, покушао да влада Црном Гором кроз тзв. Национални комитет. Али ни ту га нису трпели, па је отишао Павелићу. Најпре у Земуну, где је и пре рата становао, само да не би био у Србији, затим у Загребу, нападао је Србију и Србе. Сада видим да је 1944. издао књигу *Балкански сукоби*. Обновио је своју тезу да су Србијанци цигани и поткрепио је случајем Бориног Врања и Коштане. Зато Србијанци и не могу да разумеју *Горски вијенац!*... Дознајем и то да су Дрљевић и четнички командант Павле Ђуришић⁴⁶⁴ о коме ми је Мољевић говорио само најпохвалније, као официру и човеку и склопили споразум. У Дервенти су се договорили да Дрљевић преко усташа обезбеди Ђуришићевим четницима пролаз кроз Хрватску до Словеније. Писци кажу да Дрљевић није извршио обећање, и да су Црногорци морали да се силом пробијају, да гину и да Саву пуне својим лешевима. Секула је позивао Црногорце да убију Павла и да се, са усташима заједно, боре против партизана. Ђуришић се, изгледа, љуто борио, и није хтео да се преда, на челу свог омладинског пука. Други Црногорци су пристали на сарадњу са усташима, уз Дрљевића. Наши писци тврде да су Дрљевића и његову жену сасекле усташке каме у једној болници у Целовцу. То не изгледа вероватно. Пре ће бити да су га убили комунисти, као што се до сада знало. Зашто би га заклали усташе? Потврђује се да је заједно са Ђуришићевим четницима страдао Драгиша Васић, који је у један мах поверовао усташама и сарадњи против комуниста. „Око триста официра и политичара из црногорске и херцеговачке војске посечено је и бачено, заједно с Павлом Ђуришићем (и Васићем) у Саву“, уколико, са другима, њихови лешеве нису расути по Лијевча Пољу. (Демина сестра, Ирена, причала је о неким четницима који су допрли до Карловца, али ти су, изгледа, били из Србије.) Од Секуле

⁴⁶⁴ Павле Ђуришић (1909–1945), мајор војске Краљевине Југославије; за време Другог светског рата био је четнички командант у Црној Гори. Убиле су га усташе.

Дрљевића ме ништа не чуди. Амбиција га је заслепљивала. Али не праштам Радићу и црногорским комунистима који су имали слабости према тако негативном и рђавом створу.

Недеља, 26. август 1962.

Сање нема ни данас, како се нисмо видели од 10-ог, првог дана нашег у Београду. Користим тишину да запишем синоћно вече. У ове спарне дане, биоскоп Јадран даје сваког дана други стари филм, по нарочитом избору. Тако је дошло до „Хамлета“, тако до „Љубавника“ Луја Мала,⁴⁶⁵ са Жаном Моро.⁴⁶⁶ Ми волимо ту интелигентну и фину Францускињу, зато што игра улоге жена озбиљних и страсних у исто време. Дана у њој препознаје свој тип, а мени те жене одговарају: скривене су, дискретне, а дубоке. Таква је Дана, а претпостављам да је таква и њена најбоља другарица Вукица Марковић. То су праве љубавнице. Изгледају спокојне и хладне, а у њима гори велика ватра. Само Вукица није имала среће да наиђе на правог човека. Волела је Владу, брата Симе Марковића, али он ју је злостављао. Живела је са Перицом Ивановићем, али он није био довољно мушко за њену „снагу“ у пиротском и врањанском смислу. Сада је удата за старог и немоћног Микицу Терзибашића, који је воли и поштује, али је оставља да гладује. Дана је жали, тим више што је сама врло задовољна. Уживали смо у женствености и љубавној преданости Жане Моро. Гледали смо је већ у „Модерато Кантабиле“... у „Ноћи“, још у неким филмовима. Видели смо и раније ове „Љубавнице“, али смо је синоћ доживели најпотпуније. Њено давање младом и чистом Бернару, толико различитом од њеног пословног и од мондена Раула, јесте школа француске женске љубави. Као у другим улогама, Жана има фантазије, романтична је, жељна велике љубави, а везана је за прозаичне или уморне, засићене људе. Њој треба младост, крепкост, свежина. Она је леди Четерли, буржујка из доба грађанске декаденције. Далеко неће ићи с младим археологом, јер је навикла на раскош. Нагађамо да ће се вратити мужу, детету и великој удобности, али

⁴⁶⁵ Луј Мал (Louis Malle, 1932–1995), француски режисер, сценариста. Радио је као коредисејер и камерман са Жаком Кустоом на документарном филму Свет тишине који је 1956. године добио награде Оскар и Златна палма. Од Жане Моро створио велику глумицу. Филмови: *Лифт за јубилиште*, *Љубавници* и др.

⁴⁶⁶ Жана Моро (Jeanne Moreau, 1928–2017), француска глумица, певачица, филмски редитељ. Постала је позната по филмовима „новог таласа“: *Лифт за јубилиште*, *Љубавници*, *Ојасне везе*, *Модерато кантабиле*, *Ноћ*, *Жил и Цим*, *Процес*, *Ева*, *Дневник једне собарице*, *Вива Марија*, *Фалсифат*, *Кашарина Велика* и др. По сопственом сценарију режирала је филм *Светило*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 720.

мора да прође кроз лудост пута које може да пружи само нов, неискварен и жељан свега, човек потпуно различит од њене средине.

Жана Моро је данас „прва дама француског филма“, после Данијел Дарије,⁴⁶⁷ Мишел Морган⁴⁶⁸ и Мартин Карол.⁴⁶⁹ Ништа јој не смета велика слава Брижит Бардо.⁴⁷⁰ То су две различите жене. Свака је Францускиња, али на свој начин. Брижит је жена-дете, као да није свесна своје женствености, а женствена је исто тако мало као каква дражесна лутка. Људи се загревају њоме, данас, и у целом свету, више него Жаном Моро, зато што сви воле лепе играчке, а само мали број, особито међу женама, ужива стварно у физичкој љубави. Брижита плени људе зато што сви више уживају у игри него у чулној страсти. Жана је зрела и потпуна женка којој су дорасли само прави мушкарци. Читам да је сада направила, са енглеским даровитим редитељем Жозефом Лоузи,⁴⁷¹ филм „Ева“. Реците,

⁴⁶⁷ Данијел Дарије (Danielle Darrieux, 1917–2017), француска филмска, позоришна, и телевизијска глумица, али и певачица и плесачица. Играла је у више од 110 филмова, била је једна од највећих филмских звезда у Француској, са каријером од осам деценија. Прославила се креирајући лик париске наивке; играла је и у САД. Главни филмови: *Први сасџанак*, *Повраћак у зору*, *Мајерлин*, *Црвено и црно*, *Љубавник леги Чешерли* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 598.

⁴⁶⁸ Мишел Морган (Michele Morgan, право име Simonne Roussel, 1920–2016), француска филмска глумица која је три деценије била водећа дама у француским и холивудским филмовима, и једна од највећих француских глумица 20. века. Главни филмови: *Обала у мајли*, *Пасџорална симфонија*, *Фабиола*, *Охоли*, *Велики маневри*, *Лавови су пушћени*, *Бенжамин* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 718.

⁴⁶⁹ Мартин Карол (Martine Carol, 1920–1967), француска филмска глумица. Била је једна од најлепших глумица. Често је глумила елегантну плавушу-заводницу. Крајем четрдесетих и раних педесетих година 20. века сматрана је француском верзијом Мерилин Монро. Углавном у улогама у филмовима свога мужа Кристијана-Жака најављивала је промене у еротским стандардима европских кинематографија. Најпознатији филмови: *Лейџице ноћи*, *Нана*, *Лола Монџез* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 230.

⁴⁷⁰ Брижит Бардо (Brigitte Bardot, 1934), француска филмска звезда светског гласа 1950–1960, персонификација жене наглашене сензуалности. Глумачку каријеру започела је 1952, а прво међународно признање стигло јој је већ 1957. Била је и тема есеја: „Лолита синдром“ Симон де Бовоар, у коме је описана као „локомотива женске историје“. Глумила је у 47 филмова, извела неколико мјузикла и снимила више од 60 песама. Из глумачког живота повукла се 1973. године, поставши активисткиња за права животиња. Главни филмови: *И бој створи жену*, *Жена и њена играчка*, *У случају несреће*, *Истина*, *Приватни животи*, *Презир*, *Бабеш иге у рај*, *Одмор рајника*, *Парижанка*, *Вива Марија* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 192.

⁴⁷¹ Жозеф Лоузи (Joseph Losey, 1909–1984), амерички позоришни и филмски редитељ и сценариста. Почео је на радију, сарађивао са Бертолдом Брехтом у позоришту, снимео неколико трилера у маниру „црне серије“, а у време Макартијевог „лова на вештице“ иселио се у Велику Британију. Уз помоћ Х. Пинтера стабилизује своју каријеру, око 1980. прелази у Француску. Најзначајнији филмови: *Дечак са зеленом косом*, *Странац у*

да ли би Брижит могла играти такву улогу! Међутим, снимала је, чини ми се, „И бог створи жену!“ Нисам видео.

Понедељак, 27. август 1962.

Јуче, у недељу, били смо сами целог дана. Не бринемо више толико за Миланово здравље, јер нас је Дафне умирила својим вестима. Још боље ће бити ако неколико дана проведу у шумама Црне Горе, као што наговештавају. По подне сам на нашој терасици иза куће читао други део *Champi-Tortu* од Гастона Шероа,⁴⁷² историју једног малог гимназисте у Niort-у: паланачки живот француске забачене провинције. По знацима ноктом на маргини видим да сам већ прошао тим страницама, као и *Интимним писмима* Ренанових. Остао ми је само утисак школског живота из доба када је настава била подељена на основну школу и на колеж-гимназију, за богатију децу. Нисам имао храбрости да читам од прве стране. Код Ренана, обрнуто, вратио сам се на почетак, због „сестре Анријете“ коју је брат описао са невиђеном љубављу. Не чуди ме да је и тако племенита особа била љубоморна када је између њих стала снаја. Смрт њена у Палестини вратила ми се потпуно.

Предвече сам прегледао свој француски текст када је наишао Драгољуб Продановић-Вук, наш стари пријатељ. Остало ми је загонетно зашто он, једини осим Лепе Милошевић, није желео да чује или прочита свој Медаљон. Да ли зато што мисли да је све најпозитивније, или што се боји да сам ставио и увреду коју ми је нанео у листу *Село 1926*, кад се љутио што не улазим у Савез земљорадника где је он већ био. Сада ћу да забележим још једну његову грижу савести. Синоћ се исповедио да је био неискрен према Свети Живковићу, његовом сапатнику из Маутхаузена.⁴⁷³ Одговорио је негативно на питање да ли је и он примио неке паре на име одштете логорашима које су Немци дали нашој влади. Изговара се тиме што му је у Секретаријату за финансије речено да не сме ником да каже да је примио „аконто“ триста хиљада динара. Његова Зора је протествовала што је прећутао таквом другу. Мени се још мање допало што је то правдао непажњом Светином према његовим писмима и молби да у Холандији прибави нешто за Миму, њихову кћер која студира шумарство и има жељу да се посвети уметничком вртларству. Осећам да га боли што је тако поступио.

бекшџу, Време без милости, Проклети, Ненајављени саветник, Бетонска цунџа, Слуга, За краља и оцаџбину, Несрећа, Љубавни гласник, Убиство Троцкој, Господин Клајн, Пуш на јуј, Кошуша и др. – Мала енциклопедија, књ. 2, 515.

⁴⁷² Гастон Шеро (Gaston Chéreau, 1872–1937), француски књижевник и новинар, хроничар и путописац. Током 1914. био је ратни извештач из Белгије и са севера Француске. Изабран је за члана Академије 1926.

Тешка су му била последња три-четири месеца. У његовом предузећу за уређење Дунавске обале настао је лом после Титовог говора у Сплиту. Вук каже да се, без тог говора, не би откриле многе неправилности и крађе, али да је цела привреда умртвљена: нико не сме ништа да предузме, свако се боји одговорности. Не ради се, већ људи само шапућу и обавештавају се о најновијим испитивањима и хапшењима. Њихов директор Бора Матић, Ваљевац, већ дуго времена је под унакрсном ватром. Испитиван је, пуштен, и најзад затворен у Љубљани, кад је, по дозволи Удбе, повео породицу на годишњи одмор, силазећи из авиона. Оклевао је иследник [Бранко] Јевремовић,⁴⁷⁴ из Раче, некадашњи писар адвоката Аце Томића, да га ухапси, али је морао. Злоупотребе су биле сувише велике. Једној метреси је дао државни стан, другој такође, у зградама на Карабурми које су нарочито сазидане да би се сместиле породице чије куће се руше, за потребе предузећа, на десној обали Дунава. Дао је стан и свом брату, иако није становао на критичном терену. Разлупао је велика државна кола водећи љубавнице на море, направио прекршај, на суд одвео адвоката кога је платило предузеће, кола оправио о трошку државном, и пуно тога, што оптужница карактерише као злоупотребу у служби и крађу народне имовине. Саслушаван је и Вук, а највише података је дао правни референт, кроз чије руке је све морало проћи. Сада ће директор показати своје саучеснике. Зато сви дрхте, и нико не ради. Само се пуши, испијају кафе и шапуће се. Ово бележим зато што је слично стање у свима предузећима. Удба ради неуморно. Зато тако мало света, „бољег“, налазимо на великим плажама. Једни немају довољно средстава, јер су хонорари страшно ограничени, други не смеју да покажу да имају „пола од прошле године“, тако каже фотограф Рајко, а он није једини. Кризом нису захваћене само установе, особито просветне, где и не може бити великих новчаних злоупотреба. Ето какво нам је поштење: не краде само ко нема прилике; не злоупотребљава власт само ко не располаже знатним државним средствима. Деца кажу: Атомско доба!

⁴⁷³ Маутхаузен, место у Горњој Аустрији, на Дунаву, недалеко од Линца. За време Првог светског рата ту је био логор у којем је страдало око 2.730 српских војника, а за време Другог светског рата у његовој близини се 1939–1945. налазио један од најозлоглашенијих нацистичких концентрационих логора, где је убијено 120.000 људи, од којих 13.000 Југословена. Др Светислав Живковић је написао је књигу *У Маутхаузену*, која је објављена 1946. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 615.

⁴⁷⁴ Бранко Јевремовић (1909–1969), правник, политички радник, члан КПЈ од 1931; у Краљевини СХС / Југославији осуђен је пред Судом за заштиту државе. У НОР-у је био од 1941. После ослобођења био је помоћник је министра унутрашњих послова у влади НР Србије, помоћник председника Савета за законодавство владе ФНРЈ, савезни јавни тужилац, а од 1963. до смрти судија Уставног суда СФРЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 969.

У нашу кућу се долази у свако, нарочито у „немогуће време“, кад се не може ни код кога. У два сата, неко звони. Дана ми је викала из друге собе да не отварам, али ја нисам чуо. Добро је што сам се појавио. Био је то добри, божји човек, Божидар Томић, из Сребрнице, професор књижевности. Дошао је у Колонију да обиђе Уроша Џонића, свог старијег колегу, за кога је чуо да је болестан. Није могао пре, јер је и сâм био неколико пута узастопце оперисан од укљештене херније. Рече, шест или седам пута, и да је имао велике болове. „Ти то разумеш, брате Драгољубе, пошто си штуцао до изнемоглости!“ Ићи ће после кући Симе Пандуровића који је на овај дан умро. Биће ту Војислав и Бранко, синови којима је Сима дао имена наших песника. Мора и сину Васе Чубриловића, коме је кум његов, Милош Тупањанин дао своје име. Млади Милош сада има 32 године, болује од шизофреније у душевној болници. „Морам да га обилазим, кад отац неће.“ Радунка, мајка, долази, али њој није лако. Васа јој понешто шаље, али му је милија садашња жена. Неће стићи да посети Нату, супругу Васиљеву [Васиљ Поповић],⁴⁷⁵ и Јелку, Љубе Поповића,⁴⁷⁶ наше сусетке, па моли да их поздравим. О мени често разговара са Младеном Марковићем.⁴⁷⁷ Ту скоро прославили су, гђа Вероника и он, Млађин 77. рођендан. Седмица је сакрални број. Младен их је саставио две. Хоћемо ли ми то доживети?! Младен је сав у коси и бради, жут и сув као абонос, прави светац. Питам зашто мене неће да прими. – Боји се. Добио је малу пензијцу, па би хтео да је остави својој служавци, неговатељици и супрузи, која га је у животу одржала и одржава. А не би волео да те доведе Јован Жујовић, коме политички не верује. „Ја ћу доћи па ћемо заједно. Воли тебе и поштује Младен! Али не сме“.

Држао је говор Млађи. Боље живом него мртвом. Спремио је он говор и за Јездимира Дангића,⁴⁷⁸ најбољег друга и кума, али није могао да га

⁴⁷⁵ Васиљ Поповић (1887–1941), историчар. Од 1923. је на Катедри за општу историју новог века на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Од 1930. је управник Семинара за општу историју новог века, а 1933. је изабран за редовног професора. Припадао је Савезу земљорадника и налазио се у његовом вођству. Био је и народни посланик Уставотворне скупштине Краљевине СХС. – *Енциклопедија српске историографије*, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Београд 1997, 589.

⁴⁷⁶ Љуба Поповић, новинар, публициста, уредник *Времена* 1936.

⁴⁷⁷ Младен Марковић (?–1966), професор историје, школован у Минхену. Предавао у београдским гимназијама по новим методама и са социолошким захватима. Први је упозорио на разлику у менталитету сточара и ратара. Идеолог земљорадничког синдикализма. Био је члан Извршног одбора Савеза земљорадника. Инспирисао је организацију произвођача репе и других пољопривредних култура. – Д. Јовановић, *Медаљони*, књ. II, 43.

⁴⁷⁸ Јездимир Дангић (1897–1947), официр војске Краљевине Југославије, који је дао важне податке о Гаврилу Принципу. Бавио се књижевношћу. У Другом светском рату био је четнички командант у Босни. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 67.

држи, пошто је стрељан 1947. Он је први кренуо у шуму, пре Драже и партизана. Али су га ухватили Немци и послали на свој север. Прикључио се Пољацима, борио се, па га ухватили Руси и селили из затвора у затвор. Најзад га изручили нашим. Војни суд у Сарајеву осудио га на смрт. Божа је, са својом кумом и једном њиховом рођаком, посетио Дангића. „Хвала Удби која ме пустила и ономе ко је одобрио. Није било десет, него тридесет пет минута!“ То је рекао Роћку [Родољубу] Чолаковићу,⁴⁷⁹ тада председнику владе, верујући да је он одобрио. Говорио му је као револуционару да су „више од нас обојице“ учинили за ову земљу људи који сви носе имена светаца. А Гаврило је још и Принцип.⁴⁸⁰ „Куд бисмо од бруке пред светом да је тај атентат, који је отворио врата слободе целој Европи, извршио [Трифко] Грабеж!⁴⁸¹“ И Данило [Илић],⁴⁸² име пророка који је лавове умиривао. И Мишко [Мехмед Мехмедбашић],⁴⁸³ имењак светог Михаила, и Јаков... , као Христов апостол, па Вељко [Чубриловић],⁴⁸⁴ то је Велики мир, – што је веће од тога!? Говорио је Чолаковићу и о Видовдану, о датуму 28. јуна. Набројао је мени данас седам Видовдана, и сви су значајни и судбоносни: Косовски, окупација Босне 1878, Принципов, Стејићев⁴⁸⁵ 1921, Титов 1948, јер одвајање од Информбироа је и освета и

⁴⁷⁹ Родољуб Роћко Чолаковић (1900–1983), политички радник, књижевник и публициста. Студирао је на Високој економско–комерцијалној школи у Загребу. У марту 1919. постао је члан Социјалистичке партије БиХ, а затим СРП(к). После Обзнане, као члан Црвене правде, ухапшен је и осуђен на 12 година затвора, коју је издржао. У затвору је с Мошом Пијаде превео први том Капитала и Беду филозофије. Од 1936. је члан Политбироа ЦК КПЈ. Био је уредник органа ЦК КПЈ листа *Пролетер*. Један је од организатора НОП-а, члан Главног штаба НОПО Србије, политички комесар НОПО БиХ, секретар Председништва АВНОЈ-а, министар у првој влади Јосипа Броза Тита, председник владе БиХ, члан савезне владе, СИВ-а, Председништва ССРНЈ, Централног одбора СУБНОР-а, Савета федерације. Главна дела: *Шћанија у џламену*, *Кућа ојлакана*, *Зайиси из ослободилачкој рајша*, *Уџисци из Индије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 932.

⁴⁸⁰ Гаврило Принцип (1894–1918), национални револуционар, припадник покрета Млада Босна. У Сарајеву је похађао трговачку школу, затим гимназију, из које је искључен због везе с једном ђачком противаустријском организацијом. Школовање је наставио у Београду, где је успоставио везу с организацијом Уједињење или смрт. На одлуку Младе Босне да се изврши атентат на аустријског престолонаследника Франца Фердинанда, он је, са још неколико младобосанаца, пребачен у Босну, и у Сарајеву је 28. јуна успешно извршио планирани атентат. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 94.

⁴⁸¹ Трифко Грабеж, припадник групе за извршење атентата у Сарајеву.

⁴⁸² Данило Илић, припадник и координатор групе за извршење атентата у Сарајеву.

⁴⁸³ Мехмед Мехмедбашић Мишко, припадник групе за извршење атентата у Сарајеву.

⁴⁸⁴ Вељко Чубриловић (1886–1915), учитељ, национални револуционар из Босне; припадник удружења Млада Босна; као један од главних организатора Сарајевског атентата осуђен је на смрт и обешен 3. фебруара 1915. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 934.

⁴⁸⁵ Спасоје Стејић (1904–1943), комунистички револуционар, припадник организације пелагићеваца и атентатор на регента Александра Карађорђевића 1921.

срећа, једнима казна, другима награда. Још два Видовдана је пронашао. Мислим да се на један Принцип родио, а на други умро (?). Његов лични број је 26, али је бољи Принципов, јер саставља четири седмице. То ме наводи да кажем да је Данин и мој датум 21. Опет седмице! кличе Божа Томић. Гаврило се родио 28. јуна, Божа 26. јула, на дан св. Гаврила и био је близу светог Илије, ближи него Принцип, али су више волели да буде Дар Божји.

Његова доброта мисионара се угасила кад се сетио Милоша Тупањанина. Одједном је постао крвави Босанац и просуо најстрашније претње. „Ни Милан (Гавриловић) ни Милош нека се не враћају, јер ћу им ја...“ За обојицу тврди да су агенти Интелиценс сервиса, а Милоша директно оптужује за смрт Јове Поповића („то је злато!“) Саве Делића, Обрада Мاستиловића и Гојка Терића. Увукао их је у енглеску шпијунажу, и „никакав Недић није могао да их спасе“; тако му је рекао (поп) Матија Поповић, с којим је заједно покушавао да их спасе. „И мене је хтео да увуче“, врти главом несрећни, и пресрећни, Божа Томић, земљорадник који се у странци није истицао, а јурио је по врлетима босанским као нико. И то у сребрничком срезу, где су муслимани већина. Бранко се увалио у српску Крајину. „А сад је срамота у овој кући поменути његово и Васино име. Опрости!“ Обојица истичемо да се од целе земљорадничке деснице најпоштеније држао Чедо Кокановић. Оде Божа „по пасјој врућини“, да носи саучешће и утеху, гдегод се плаче и пати.

Среда, 28. август 1962.

Синоћ нас је изненадио млади Франсоа Летев. Враћа се кући раније, зато што је у Солуну нашао писма у којима му јављају да је баба, мајка његове мајке, стара 79 година, на самрти: зову га да што пре крене. Дигао је руке од ауто-стопа већ у Пећи или Призрену. Показало се да наши Југословени не маре ту западњачку праксу. У Охриду му је чак неко читао буквицу. „Ви сте странац, имате јак новац, богати сте пошто путујете по свету: зашто теретите људе и одузимате неку могућност онима који су сиромашнији од вас?“ И у Далмацији су га прихватили само страни туристи, особито Французи који би опазили националну тробојку на његовом руксаку. Други је нису ни распознавали. Обично су га наши држали за Немца, затим за Енглеза, и нерадо су излазили у сусрет. Постајали су љубазнији кад се показало да је Француз. У Македонији се одушевио за џамије, цркве и манастире, али са људима је био само мало у вези. У Црној Гори су га деца салетала са захтевима, или би га гледала као чудо; у Македонији су се сви склањали. Одушевио се Призреном умео је да оцени ту нашу велику вредност и да зажали што се руши старо и зида

модерно. Био је пијачни дан, па се нагледао народне ношње и ручних радова. Схватио је дубоко и снажно хришћанство Охрида. У Светом Науму, више се дивео самом месту него манастиру. Од Ђевђелије је путовао са Французима, колима. Ноћили су у Скопљу, па су јурили кроз Србију. Тако је отпала долина Ибар са њеним манастирима које смо му препоручивали Слободан и ја.

Преноћио је код нас, пошто наших младих још нема. Јутрос сам га од Славије водио према Калемегдану: шта друго да му покажем. Био је задовољан што Французи имају своју Читаоницу, тако лепо уређену. А „споменик захвалности Француској“ га је дубоко дирнуо. Оставио сам да гледа нови део Калемегдана, пошто је у 11 часова било суђење, по мојој тужби, Александру Живковићу и Видосави Ајх. Као обично, они нису дошли, а њихов заступник, Љуба, приправник код Милована Вуковића, опет је тражио одлагање, да бих ја писмено формулисао свој захтев с обзиром на нови, пречишћени текст закона о станбеним односима. Судија Воја, син Симе Пандуровића са своја два лаичка пресудитеља сложио се с тим и заказао ново суђење за 27. септембар у 9:30. Саветује ми да потражим помоћ адвоката. Сматра да би општинари Палилуле могли да нађу стан Види Ајх кад би хтели. То значи да је опет потребна политичка интервенција. Ја то одбијам, а Милан, кад дође, нека види...

Стигла је из Пољске карта, са неког планинског језера, од Бојке, моје скулпторке. Жали се што је заборављамо, мада смо јој се јавили из Ровиња. Тражи „дугачка и лепа писма“ на каква сам је научио.

Француз је у подне видео где станују Мира и њене кћери: нису, дакле, сви Јовановићи сиротиња... Била је ту и Канађанка Мирјана Флајшман. Све три девојке су имале сасвим кратке панталонице, као у Ровињу. Хоће ли ускоро тако ићи и по Београду? Изгледа да тако иду ствари: разголићавање је све веће. Почиње на плажи, наставља се у купалишним местима, па избија на градски корзо, пошто се најпре припитоми у кући. Мирјана добро говори француски, слободнија је него моје братанице, али Франсоа није волео њено чепљење, извијање усана и превртање очију. Он је сувише озбиљан за својих 19 година. Уверава ме да све америчке девојке нису такве. Да ли то значи да је ипак друштвенији него што изгледа?

После ручка је мало погледао моје три књиге на француском. Зачудио се што у главној тези има толико техничких појединости из организације и хигијене рада. После сам му прочитао десетак страница из мојих *Нација*, управо парче о Французима. Слушао је с пажњом и разумевањем, и одмах давао своје мишљење. Моји судови о његовој нацији су му се допали у целини („*dans l'ensemble*“), али је неке судове оценио као мање тачне, друге као карикатуралне. Учинио му се да сам код Француза добро научио како

се говори двосмислено и како се иронија преплиће с похвалама. У почетку му је све изгледало сувише позитивно, и стално питао када ћу показати „*l'envers de la médaille*“ [другу страну медаље]. Кад је све чуо, као да му је било криво што сам толико нашао да замерим народу коме сам ставио тако ласкаву, врло лепу, рекао је – посвету на својој првој књизи... Тако је: радо критикујемо себе, али нам тешко пада кад то чине други, чак и најискренији пријатељи. На крају ме је питао: колико времена сам провео у Француској и да ли је још који Француз упознао овај текст. Седам година, од септембра 1916. до краја августа 1923, и два месеца 1937–1938. Он је први Француз коме сам ово показао, а волео бих да још неко види. У седам сати је упртио на леђа своје ствари, око врата обесио хартије. Испратио сам га до трамваја бр. 2, за железничку станицу.

Пред Мириним станом, у подне, пришао је неким Францускињама чија кола су стајала у близини Мажестика. И оне су се жалиле на нељубазност наших милиционара, док су хвалиле бугарске. Поновио им је да све туристе овде сматрају Немцима, па их нерадо примају. Закључак: Французи и Францускиње треба више да долазе, нарочито у Србију, која их још воли и цени.

Четвртак, 30. август 1962.

Сви се жале на велике врућине. И саме ноћи су веома спарне. На улицама је страшно, особито где је промет жив, као у Таковској улици и улици 29. новембра. Утолико је већа наша срећа, у Професорској колонији и у нашем стану. Сучељавају се пет или шест дворишта са дрвећем и зеленилом, па се с наших прозора види читава мала шума, прави парк. Још Дана гледа да увек већ ујутру рано затвори прозоре и навуче завесе, тако да нам је стално хладовито. Док нема младих, отворимо врата, па нам целе ноћи струји. Зато можемо и усред топлог лета да спавамо нас двоје заједно, на једној софи. Обоје констатујемо да „само два лудака“ тако могу да чине кад имају у истој соби два јака и удобна лежаја. Али, ето, не можемо да се одвојимо. Ваљда смо се зажелели, после расанка од осам и по година. С те стране, робија је фина ствар: одржава и појачава љубав.

Лудаци смо и у томе што стално нешто спремамо за друге. Увек неки ручкови, неке ужине. Као да смо вечити и свачији дужници. Дана већ три или четири дана ради за данашњи долазак Милене Атанацковић, са сестрама Милошевић: један колач, који се од скромног „Срђановог колача“ од брашна, смокава и мало крупно сечених ораха, претворио у праву масну тарту, са много маргарина, скоро пола килограма ораха, много урми. Ни трага више од јевтиних урми. Онда сладолед *home made* и Данин специјалитет – *soufflet au fromage* [суфле од сира], који њене сестре обожавају. И још велике кифле место

хлеба, прашке шунке, и неизбежне печене бабуре. Не знам шта ће још да измисли до пред вече. Као пиће, нећемо жалити моју рукотворину: „густа и слатка вишња“, пропуштена кроз млин, некувана. Купио сам и лубеницу. Срећом, ту је фрижидер, ако се све не поједе, а и млади сутра долазе, гладни, из Босне. Такав је био план. Кад год бисмо много потрошили због неког сличног „пријема“, сећао сам се да ми је Дафне говорила да то није ништа према ономе шта други спремају. Увек је тврдила да се стиди како ми скромно дочекујемо наше госте. Да ја немам појма о данашњем луксузу показала ми је јуче Јасмина. Доводећи код њих нашег Француза да би видео један лепо уређен стан, различит од нашег, она је кликнула: „Какав наш стан! Да ви знате шта сам ја видела у улици Риге од Фере, испред Калемегдана, где живи Далибор Солдатић,⁴⁸⁶ шеф протокола председника републике! Ово наше је бедно!“ И тако стално учим, и никад нећу научити како људи живе, у овом нашем социјализму. Можда зато што стално слушам о оскудици људи који код нас долазе или код којих ми идемо.

Пеџак, 31. август 1962.

Ево баш синоћ, пре но што ће доћи гости, жали ми се Ставра Јовановић из пиротске Планинице, који носи и име и презиме мога оца, прича како живи са 6.000 дин. Па и то је после много муке успео да добије од Берзе рада, пошто је од маја месеца остао без посла. Био је ноћни чувар грађевине, па су му отказали кад је објекат завршен. Од тога мора да шаље и кући. А једна братаница нашла је начина да му одузме два нова ћебета, купљена за кућу, под изговором да јој је из ташне нестало 10.000 дин., а Ставра је у једном тренутку имао кључ од њене собе. Узалуд се он клео да никада живе не види своја два сина и своје две кћери ако је новац узео, она ћебад није предала његовој жени. Узалуд је и у Димитровград ишао и са Славкиним мужем говорио. Сви знају да је он прост и честит човек, али се „праве луди“. Ставра има само један излаз, пошто му сви саветују да се не тужи суду за пет хиљада, дара би испала скупља него мера: он је упалио у цркви Александра Невског десет свећа молећи Бога да открије његову правду и казни Славку... Док се он тако жалио, у дворишту, изненада су из кола изишли Милан и Дафне. Препланули су и угојили се. Хвале се храном у Лумбарди, али не и проводом на Борачком језеру код Коњица. Босна остаје мрачна и спора, чак и кад одмаралиште у коме су били припада Унутрашњим пословима. Док су тамо

⁴⁸⁶ Далибор Солдатић, правник. Пре Другог светског рата био је службеник Градског поглаварства у Сплиту. У НОБ је од 1941, с тим што је, прво, био илегални радник, потом у интернацији у Италији, а у јединицама НОВ од 1944. После ослобођења радио је у Обласном НО за Далмацију, затим је био организациони секретар Народне скупштине ФНРЈ, дипломатски службеник у САД, Аргентини и Мађарској. Од 1957. шеф Протокола Државног секретаријата за иностране послове. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 650.

боравили, десио се, такорећи изнад њихових глава, онај удес на Прењу, са авионом који се ударио у стене. Срећом од 35 особа нико није ни погинуо ни чак теже рањен. Њих двоје су се придружили гостима, тако да није остало ништа за фрижидер. Милена [Атанацковић] је била врло лепо расположена. Оживела је после своје болести, и много је причала о својим затворима, три месеца код Гестапоа и шест и по месеци код Удбе, оба пута као „енглески човек“: На суд је нису извели, мада су стално претили да ће она „већ на суду све признати кад је суоче са сведоцима који је терете.“ Једно саслушавање је трајало непрекидно један дан и две ноћи, пуних тридесет шест часова. Иследници и дактилографкиње су се смењивали сваких шест часова, а њој нису давали да предахне, ни да једе ни да пије. „Мора да сам скот кад сам толико издржала.“ Када је требало да је пусте, у августу 1948, у доба најтеже кризе с Информбироом, постали су крајње љубазни. Допуштали су да добија од куће корпе с храном, док су другим затвореницима обуставили ту везу са породицама. Сви су јој говорили да ће је сигурно пустити чим је „гоје“. Официр који је последњи с њом разговарао извинио се што су је тако држали, од фебруара: морали су све да испитају и уверили се да њен став под окупацијом био сасвим исправан и да није радила ни после ништа против новог режима. (Била је члан главног одбора Републиканске странке. Јаша Продановић је с уверењем говорио [Александру] Ранковићу да М[илена] А[танацковић] не може бити у служби Интелигенс сервиса, али истрагу није могао да прекине.) Као члан Народног фронта на Врачару, добила је страшну већину за неки одбор, баш пред само хапшење. Као да је слутила да јој велика популарност може сметати код комуниста, као Радоју Јовановићу, сељаку, велики број потписа за суд у Крагујевцу 1945, кад је био осуђен на смрт зато што је скривао четнике. „Људи, ви ћете убити овог човека! Таман смо смислили да га предложимо за помиловање!“) Милена је, у комисији за бројање гласова, нетачно читала листиће. Ипак је била изабрана. Ја се шалим, да јој је то убрзало хапшење...

И она и Данине сестре не могу да схвате зашто *Политика* данас подгрева аферу Драже Михаиловића. Шта им то треба? Чуле су од некога да су нашим Русима нешто замерали у вези с Дражом, па сада хоће да покажу како су четници сарађивали с Немцима и усташама. Нада ме изнебуха пита: Зашто Американци и даље помажу Југославију, кад је овде комунизам? Ја сам, мало љутнуто, мало у шали, одвратио: „Женско питање!“ Сигурно Кенеди, Раск⁴⁸⁷ и Кенан⁴⁸⁸ знају шта раде. Милена се

⁴⁸⁷ Дин Раск (David Dean Rusk, 1909–1994), државни секретар САД 1961–69.

⁴⁸⁸ Џорџ Фрост Кенан (George Frost Kennan, 1904–2005), амерички историчар и дипломата; познат по заговарању сузбијања совјетске експанзије током Хладног рата; држао је предавања и писао научне радове о односима између САД и СССР-а. Крајем 40-их година 20. века његови радови инспирисали су формулисање тзв. Труманове доктрине и америчке спољне политике, поготово у односу према СССР-у. Оиграо је значајну улогу у развоју дефинитивног програма и институција Хладног рата, посебно Маршаловог плана.

тада мени подсмехнула: Ви као да сте радикал: „Зна Боја шта ради!“ Само сада је Боја – Uncle Sam“. Духовита као увек, Нада се обратила Милану, да он гледа да искамчи од таста одговор на њено „женско питање!“

Субота, 1. септембар 1962.

Показало се да је Миланова сестра Милица у три маха долазила да нас види за последњих двадесет дана, и никада нас није нашла. „Мораћете, вели, да ми положите рачун где то лутате вас двоје, као какви младенци!“ Стварно смо често ишли у бископ, а она је навраћала, са сином Миланом, увек пред вече. Јуче смо повели и њих и наше младе. У новој дворани Одеон гледали смо Шо-овог *Ђаволовог ученика*. У нашем преводу, комедију сам читао на робији, али филм је далеко импресивнији. Британског генерала игра сер Лоренс Оливије, Ричарда (Ђаволовог ученика) Кирк Даглас,⁴⁸⁹ свештеника Берт Ланкастер⁴⁹⁰ То је морало да се види. Шо, стари циник, ипак је младу попадију, слатка женица, не знам како се зове, на крају оставио с попом, јер је био не мање јунак од пркосног анархиста. Као обично, исмејао је и војску, и суд, и цркву, и енглеску администрацију, а није остао дужан ни самом женском полу. Очигледно је да драме треба гледати, а не само читати, чак и кад је у питању Џорџ Бернард Шо.

Дана и ја смо, после биоскопа, отишли у Лазаревићеву 6, да дочекамо Бојку. Стигла је тек у десет и по, јер је аутобус, преко Умага и Љубљане, каснио. Није имао квар, али је оправдао рђав глас који има та врста нашег саобраћаја. Сви се жале. Летовање скоро сваком преседне, и на одласку и на повратку. За чудо, Дема и ја смо добро прошли на возу. Милан и Дафне се жале на пут морем и сувим, нарочито кроз Босну.

Недеља, 2. септембар 1962.

Јучерашњи дан је почео једним романом – *à dormir debout* [да човек стојећи заспи].⁴⁹¹ Одмах после девет дошла је Дениза, не да исприча како

⁴⁸⁹ Кирк Даглас (Kirk Douglas, право име Ишур Данилович, 1916–2020), амерички филмски глумац и продуцент руског порекла. Остварио је изванредне креације нервозних, амбициозних и грубих типова. Заузео је 17. место на листи највећих мушких глумачких легенди Америчког филмског института. Добитник је Оскара за животно дело. Главни филмови: *Младић с шрубом*, *Шампион*, *Стаклена менаџерија*, *Град илузија*, *Жеђ за животом*, *Дешективска прича* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 583.

⁴⁹⁰ Берт Ланкастер (Burt Lancaster, 1913–1994), амерички филмски глумац; као бивши циркуски артист наступао је у авантуристичким филмовима, да би се временом потврдио као изузетна глумачка индивидуалност, остварујући са темпераментом и интелигенцијом снажне карактере у филмовима Ф. Цинемана (*Одавде до вечности*), Џона Франкенхајмера (*Зајоченик из Алкайраза*, *Седам дана у мају*, *Воз*) и Л. Висконтија (*Гейард*, *Далеке звезде Великог медведа*, *Зајворени породични круи*). – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 447.

⁴⁹¹ Француски израз за нешто што је досадно.

је имала госте из Париза, већ како ти гости имају намеру да направе француским грађанима једног сарача Пироћанца и његову породицу. Знали смо да је њој уступио свој велики стан један богати хирург, друг Микин из Алжира и Париза. Сада је тај хирург дошао њој у госте са женом (трећом, млађом 23 године), ћерком и једном младом Немицом. Остали су четири дана и доста су је стали, али им се ни издалека није одужила, јер је код њих становала пуних осам месеци. Тражећи српске производе набасали су у Балканској улици на опанчиће које су правили у радњи сестрића Јове Цекића из Пирота. Највише су разговарали са Пером Николићем. Када га је Дениз питала да ли познаје Драгољуба, одговорио је да је две године био у затвору због мене. Најпре у шали, затим озбиљно понудио је сâм да дође у Париз и да тамо прави опанке и сандале које странци толико воле. Код куће, Французи су разговарали о том Николићевом предлогу, нашли у томе неки свој рачун, и сутрадан поново отишли у Балканску. Пера их је позвао да га посете код куће, у Денизиној улици, Првог маја бр. 68, да би упознали и његову жену, која је службеница, и његово двоје деце. И то су учинили. Допало им се њихово скромно, али чисто и уредно домаћинство. Та жена је направила још бољи утисак него он. Хирург је обећао да их обоје узме у своју службу, са 50.000 и 40.000 франака. Жена, разумнија од мужа, наша је да Пера треба најпре да оде сâм, а после би дошли и они, ако њиме буду задовољни. Французи су отишли с тим да Пери пошаљу гарантно писмо, а Дениз је хтела да чује да ли ја познајем Николићевог оца и њега самог.

Други занимљив разговор истог јутра. У лифту Савезног извршног већа, када сам ишао по своје месечно примање, један млад човек учинио ми се познат. Питао сам га да ли није из Ниша, или из Враћа. Рекао је да је Земунац и да је економист, а не правник. Опет смо се нашли испред аутобуса који враћа у Београд оне који су имали посла у СИВ. Тада је он мене питао ко сам. Када је чуо име, сетио се да је „један Драгољуб Јовановић написао *Le Rendement optimum du travail ouvrier* [Оптимални доходак за раднички рад]. Он је учио на женевском универзитету од 1924, и тада је та књига била на списку дела која су студенти имали да проучавају. Познаје G. L. Duprat,⁴⁹² и Edgara Milhoud⁴⁹³ слушао их је и полагао испите код њих. Није се бавио политиком и мало зна о Д[рагољубу]

⁴⁹² Гиљом Л. Дипра (Guillaume L. Duprat, 1872–1956), француски филозоф и социолог. Посебно се бавио Спинозом и Диркемом. Желео је да помири њихова учења. Био је директор Интернационалног института за социологију (1927–1937), који је 1893. у Паризу основао Рене Вормс.

⁴⁹³ Едгар Милу (Edgar Milhoud, 1874–1964), француски професор економије, милитантни социјалиста, промотор и теоретичар друштвене економије.

Ј[овановићу] политичару. Зове се [Радојица] Старчевић⁴⁹⁴ и сада ради у Секретаријату за послове финансија, у одељењу за инвестиције. Није веровао да су два Д[рагољуба] Ј[овановића] исто лице, јер му се књига из 1923. учинила врло озбиљном и научном.

Јутрос нам је био Сања, после више од двадесет дана. Одмах сам га питао за сараче. Познаје и Перу и његовог оца Вељу. Добри су људи, али га чуди да је син био у затвору „због Драгољуба“. Он је већ био у Америци, али тамо није издржао.

Да бисмо били заједно са Милицом (и њеним „малим Миланом“) и Бојком, позвали смо их да ручамо заједно. Разговарало се највише о годишњем одмору, као што се сада чини у свим домовима и канцеларијама. Милица је била са групом од стотину ученика (од девет до седамнаест година) и двадесетак одраслог, стручног особља. Летовали су у Тијесном на Муртеру близу Шибеника. Муртер је ноћу полуострво, а дању острво, пошто га с копном везује покретни мост. Међу својим младим болесницима Милица је имала и једно магаре (товар, кажу тамо) од четири године, које је сломило ногу тако да су се виделе кости. Људи су били против тога да се животиња мучи неком хирурушком операцијом, али су жене молиле докторку да га излечи само ако може. Радиле су све по њеном упутству, бријале место, секле отвор, кувале иглу и обичан конац. Успавала га је новокаином који је добила за децу. Жене су чврсто држале и ноге и главу, не само за време интервенције, него и другог дана кад је настала реакција. Петнаест дана касније, магаре је увелико стајало и ходало, а седамнаестог дана, пред Миличин сам одлазак, носило је сено.

Свако је причао о свом летовању. Сви се жале са скупоћу хране и на безобразлуке станодаваца. Дафне и Милан се хвале својим домаћинима у Лумбарди, особито храном коју су им давали за пансион од 1.200 дин. по особи: „Никада у животу нисам толико и тако добро јела“, каже Дафне, и одиста обоје дивно изгледају. Али је у Дубровнику било страшно. Једна опака Црногорка их је водила дуго, да би избегла „Путник“, и за један ћумез, прљав, гадан, одвратан, наплатила им 1.000 дин. за ноћ. „То мора да је Грбова улица“, каже Бојка, јер су она и Слободан 1949. под истим условима, у једном ужареном поткровљу, провели десет ноћи свог свадбеног путовања. Бојка нам врло живо прича и један разговор између Срђана и Алека у соби Вере Шеган у Ровињу. Док је она још била у постељи (као стари ноћник!), мали су ћућорили у једном углу. Срђан је поменуо да је неко затворен. Алек је мудровао да је тај свакако лопов. Срђан се

⁴⁹⁴ Радојица Старчевић, стручњак за спремање и фалсификовање вина. На робији покушао да прави ликер од метличине трске. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 322.

обрецнуо: „И мој деда је био у затвору, а није лопов!“ Сиромах Алек, наиван поред све своје преране начитаности, разрогачио очи: „Твој деда је био у затвору?!“ Вера се умешала: „Знаш, мацо, не иду у затвор само лопови. И ја сам била затворена под талијанском окупацијом, у Книну.“ Алек се умирио, али га је ипак копкало зашто је Срђанов деда био у затвору. Срђан је објаснио. Тито се наљутио на деду зато што му је донео два клипа кукуруза које је добио од једног пријатеља сељака. Велики клип је био са сељачке њиве, а онај мали, оволицни, био је са државне. А против државне власти нико не сме да говори...

Нећу да заборавим јутрошњи сусрет са Лазом Теокаревићем⁴⁹⁵ у близини Народног позоришта, док смо шетали Сања и ја. Лаза се угојио, свеж је и оран за разговор. Осећа се мојим дужником због наше затворске опкладе, па одмах казује да се парница са Енглезима још води, али се нада да успе, и да испуни обећање. Сада више много не путује да би као инспектор доводио у ред разне текстилне фабрике. Узели су га за саветника у ново састављеном вуненом комбинату у Београду. Пре три године, позвали су га у Титоград, да им оспособи једну фабрику у коју су уложили три милијарде, а није могла да ради. Приредили су му вечеру. Неко га је питао шта мисли о никшићској железари. Промуцао је нешто, јер је било велико друштво. Сутрадан му је дошао секретар неког комитета и тражио да му у четири ока каже оно што стварно мисли о железари. Рекао му је да од ње не може ништа да буде ако се ствар посматра са економског гледишта, као предузеће које треба да се рентира. То важи за сваки друштвени систем. Мора да пропадне свако предузеће чији производ стаје 100 динара, а продаје се за 99. Дотације воде у инфлацију, а инфлација води у пропаст. „Доброшворне фабрике могу да се подижу и на Триглаву и на Дурмитору, где нема ни потребних сировина ни погонског материјала, али то није привреда“. Лаза Теокаревић је сав срећан што је Тито у сплитском говору напао „*полишичке* фабрике“. То је управо оно што *им* је он рекао раније у Титограду. А тако мисли и о железари у Скопљу, мада тамо има нешто гвожђа. Његових 30% могу да експлоатишу Енглези, али ми нисмо у стању. Зашто је амерички антрацит најјевтинији у Европи, мада долази из тако велике даљине? Зато што је производња аутоматизована. Иначе каже да му је син Миодраг добар, већ на трећој години, учи технологију, одлично говори енглески. Ђерка је одавно завршила своју архитектуру (иако је правила ципеле док је он био на робији), али не може

⁴⁹⁵ Лазар Теокаревић, један од тројице браће (Влада Лазар, Славко), фабриканти штофова.

Сва тројица су била осуђена на смрт због „сарадње с окупатором“, затим им је казна смањена на 20 година. Пуштени су пре рока. На слободи су радили као инструктори у државним фабрикама. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 338.

да се запосли како ваља, јер се презива Теокаревић. Хтео би Лаза да дође до нас, јер зна да постоји Медаљон посвећен њему. Невероватно виталан у 67-ој години.

На повратку с Калемегдана, видим да је стара београдска општина у Узун-Мирковој улици, одиста сада Институт за продуктивност рада. То ми је рекао онај [Радојица] Старчевић, економиста из Земуна. Кад помислим ко је све ту председавао као председник општине: [Никола] Пашић, [Љубомир] Давидовић, Велислав Вуловић,⁴⁹⁶ [Коста] Кумануди, Милутин Петровић,⁴⁹⁷ Влада Илић,⁴⁹⁸ Милан Нешић,⁴⁹⁹ па и Нинко Петровић. Ту је суђено 1947. Миши Трифуновићу⁵⁰⁰ и мени. Сада ту преврћу и моју тезу, како ме је уверио Михаиловић, чиновник онога Кена који је позвао као предавача Жоржа Фридмана.⁵⁰¹

Сиромах Сања! Не опрашта себи што је сину Новици у један мах саветовао да се разведе, ако не иде како треба са његовом Лопуђанком. „Боље да сам прегризо језик!“ Кад је видео њихове размирице рекао је: „Ако мораш да испијеш ту горку чашу, чини то што пре, док се она није

⁴⁹⁶ Велислав Вуловић (1865–1931), инжењер и политичар, председник Београдске општине, народни посланик, министар грађевина и министар саобраћаја.

⁴⁹⁷ Милутин Петровић, родом из Јунковца. Из Првог светског рата изашао је као резервни официр; друг Божидача Максимовића; судија и председник Окружног суда у Београду, председник Београдске општине; судија Државног суда. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 253.

⁴⁹⁸ Влада Илић (1882–1952), београдски индустријалац. Један од предводника југословенске текстилне индустрије, председник Централне индустријске корпорације, председник Београдске општине, сенатор. После ослобођења, нове власти су га осудиле на 10 година робије због рада за време окупације. Пуштен је пре рока због доброг владања у затвору. Сва имовина му је конфискована. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 104.

⁴⁹⁹ Милан Нешић (1886–1970), инжењер, професор Техничког факултета у Београду, председник Београдске општине од 23. маја 1930. до 12. маја 1932. Није био присталица Шестојануарске диктатуре, али није смео да одбије постављење. На листу одборника ставио је честите и поштене људе, противнике диктатуре, међу којима и Кирила Савића, свог колегу. Од 1946. до 1953, радио је као технички инжењер надзора на изградњи хидросистема Власина. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 224.

⁵⁰⁰ Милош Трифуновић (1871–1957), професор историје, један од лидера Народне радикалне странке после Пашићеве смрти. Био је министар просвете неколико пута, затим министар грађевина и заступник министра грађевина, министар вера, заступник министра иностраних послова. У избеглштву је био министар у влади, али и председник владе.

⁵⁰¹ Жорж Фридман (Georges Friedmann, 1902–1977), француски социолог, професор Националне академије примењених уметности, дугогодишњи директор Високе практичне школе у Паризу. Бавећи се односом радника и машине установљује да капиталистичка организација рада нужно води дехуманизацији, и залаже се за упознавање радника са целином радног процеса. Главна дела: *Куда иде људски рад*, *Размрвљени рад*, *Међа и мудросћ* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 770.

одомаћила, јер после ће тражити да дели сваку машину!“ Новица ће се сетити очевих речи, ако се односи не поправе. Али сада му их пребацује, и тврди да се 90 од сто бракова растура због старих? Млади су се помирили, он је воли, а она се притајила. Сада њене рођаке тврде да никада нису говориле да ће лако наћи љубавника, као што су оне већ учиниле. Нуша каже да је она то измислила. Биће да су нешто рекле, па се „ваде“, да не би биле одговорне пред Нушиним родитељима.

Чуло се да је ту недавно у једној великој земунској фабрици био необичан штрајк, без прекидања посла и без галаме. После Титовог говора, у колективу су држани говори и пале су крупне одлуке: Нема више прековременог рада, нема дељења вишкова, нема повећања плата, нема хонорара, а производња мора да се повећа. Радници су све поздравили плескањем и одобравањем. Руководиоци су били задовољни кад је прошао први месец, показало се да је производња пала место да порасте. Онда су раднике и службенике послали на годишњи одмор. У међувремену, свакоме су повећали плату, и појединачно све обавестили. Тек се шапутањем сазнало да је свакоме повећано и да су сви били обавештени, – без говора, без бучних одлука, без поклика. Тихи и неми штрајк је потпуно успео. О томе се не пише, а говори се на пола уста.

Понедељак, 3. септембар 1962.

Из Сивца нам је дошао Ненад Амићић, са унуком од сина, такође Ненадом. Док мали гледа слике из Стакићевих афричких календара, испитујем како је у другом Пироту, где су ме некад сви познавали, а и сада ме не заборављају. Чудо је велико код њих. Сивац је комуна, у којој су још три мања села. Али та комуна има више чиновника, каже стари Ненад, него што је раније имао Сомбор када је у њему била општина, срез и жупанија. Земљорадничку задругу је водио Коста Калуђерски, онај што је Црногорце довео на Мали Стапар, уочи Сретења 1947, да ме истерају из села после пола ноћи. Направили су мањак од 38 милиона. Млин на Малом Стапару је такође затворен, због великог мањка. Сазидали су млекару и уложили 22 милиона. Сада млеко шаљу у Београд, а млекара је затворена. Да би производили корпе, засадили су врбом 15 јутара. Корпара је изгубила 2 милиона и ликвидирана је, и врба на тако великом простору, све гушћа и све гушћа, пошто шибље нико не креше. Прича: Један корпар продавао корпе јевтиније него други. „Ја сам крао пруже, па ипак немам рачуна да продајем по ту цену“. „Али ја сам крао готове корпе!“ Знам да су жита слаба, јер није било кише, али се Ненад жали и на кукурузе, мада су врло високи, па ће бити доста шаше. Репу избегавају, јер се слабо плаћа: 650 д. метарска centa. Више се сеје сунцокрет, јер има добру цену: 6500 дин. сто

кила. Сада се много тражи кудеља: сирову је плаћају 2.000 дин. метарску центу. Ја претпостављам да је мешају с памуком, а Ненад мисли да се извози у Западну Немачку, за девизе. Хмељ, некад тако у моди, сада се виђа само по словачким атарима око Новог Сада. Веће је чудо што у некадашњој савезној фабрици шећера смештају железару, да производе ланце. А нема ни гвожђа ни угља, ни електрике на води. А у босанско Олово, где нема жита, однели су највећи сивачки млин. Пре су биле три циглане; остала је једна. Жали се на Црногорце. „Никад у држави једна нација није била толико повлашћена. И сви би у чиновнике.“ Сам Ненад био је шест месеци у затвору 1950, када је откуп још беснео. „Ја сам износио што сам више могао, кућу и салаш сам празнио, само да не робим. Али нисам могао да ћутим, па су ме ипак затворили.“ За Бранислава – Брацу каже да је врло добар као ветеринар, и „бољи од оца“. Милану замерају што се много хвали, све зна и све важне људе лично познаје. Чичи Биницом замера што се пење на трактор и сувише много ради, иако је оперисан од опасне бољке. Деца су немарљива, а он не може да гледа како посао стоји. Пропашће! Унуку Ненаду сам поклонио четири слике. Обећао да ће једну дати најбољем другу, да ће остале урамити, а да ће у трећем разреду бити одличан, а не само врло добар као ове године. Али он се већ био заверио са једним рођаком да ће бити одличан, па нису одржали. Идући у наш центар по лопту, сâм је рекао деди да ће, за љубав чика Драгољуба бити одличан.

За предвече смо позвали Маку и Никодија (Јовановића), с којима се нисмо још видели после мора. Чујем на телефону да они нису ишли нигде, чак ни у нишку Сопотницу, где летују кад немају много средстава. Макина мајка – госпођа Георгијевић из Новог Сада, жена навикла на највеће удобности и сада је слабо са живцима. Узели су је у свој стан, да Мака не би сваке вечери морала да је води преко многих улица. Нажалост, немају ниједног [станара] странца, и сведени су на Никодијеву малу пензију. Они воле да дођу код нас, а ми се радујемо сваком сусрету с тим добрим пријатељима. Обоје изгледају врло рђаво. Та стара жена их упропашћује, а не могу да не брину о њој. Има једног сина у Јужној Америци, другог у Канади, али хоће да умре код кћери и сина, уколико пре тога не сахрани једно од њих... За њу све мора бити добро, на време, угодно и укусно. А њима како било! А и они су већ троструко деда и баба...

Ушорак, 4. септембар 1962.

Синоћ смо највише разговарали о враћању у домовину. Низали су се примери оних који су могли да се сместе у иностранству, или су се чак одлично поставили, па ипак се враћају. Свако претрпи тежак шок чим

крочи у нашу земљу, кајање што није „остао“, разочарање после лепог живота или успеха „напољу“. Али прође неко време, „уходају“ се поново и навикну на наше примитивне, али ипак нама драге прилике. Ето, Саша Верице Секулић (рођене Миљковић) Дафинине колегинице и куме. Боравио је у италијанским фабрикама лекова шест месеци, имао је плату милион лира месечно, и нудили су му да с том, евентуално и већом, платом остане да ради код њих. Не, није хтео, вратио се. Мада му је жена била с њим, а син на школовању у Лондону. Други примери говоре да се људи враћају због породице. Саша се вратио зато што га је било срамота да напусти предузеће у којем му је све пружено, а осећа да служи својој земљи. Већина би радо остала, под условом да могу слободно да се врате. Емиграција је страшна ствар – Никодије се у томе слаже са мном. Ми не смемо да остављамо овај народ, јер њему све дугујемо.

Другу тему сам јутрос расправљао са Лиликом Петровић. „Ново загревање!“ каже Дана. А ја одговарам да ме ти сусрети освежавају и оспособљавају да будем нежан и добар према њој. „Оно што друге жене добијају у папиру ти примаш у сувом злату!“ Не може да порекне, јер наша љубав никад није била већа, и никад нисам био пажљивији за њу. А сад баш виђам доста пријатног и драгог света. Маку и Никодија су затекле код нас Беба Милојевић и њена Бојана, сада већ свршени матурант, сутрашњи студент, вероватно технологије. Довели су нам Љиљаниног синчића, Сашу, чији су нас пуни образи и дебели удови подсећали на Динкину ћерчицу, малу Канађанку, којој смо се дивили прошле године: дете које није посисало ни кап мајчиног млека и које је храњено само из конзерви. Такве две буце никад нисмо видели. Елем, јутрос сам свратио у Ђушину 3, да чујем вести. Лили је прала рубље у своме сутерену. Откад су се она и Јасенка вратила из Ровиња увеле су мајсторе и желе да крече – фарбају целу кућу, а оне саме су масном бојом преобразиле сву дрвенарију. Сија се не само кухиња, коју Лили стално употпуњује машинама и апаратима, већ и подрум, ходници, степениште. Она је у црној хаљини од сатена, као каква гимназисткиња, растурене косе која стално пада на њене крупне очи и на бело, пуначко лице. Не стиди се рада, и наставља да пере преда мном. Прича ми о Јасениним разговорима о људској судбини, које је водила с неким сиријским књижевником. Према њиховој народној филозофији, сваки човек се рађа са свих двадесет дарова – талената, хришћанских талената: здравље, срећа, интелигенција, способност за ово, оно... Двадесет их добије свако. Али сви нису код сваког подједнаки. Код Јасенке, на пр. рекао је Сиријанац, интелигенција заузима 80 одсто укупне вредности њених талената. За осталих 19 остаје отприлике 20 одсто.

Мене је више занимало како је на Лиликине очи и на њеним рукама умирао брат Никола. Било је то тек пре две године, дакле годину дана

после нашег зближавања с Петровићима. Знали смо за ту трагедију, али тек сада чујем како је умирао човек чији је главни таленат био воља за животом. Тачније љубав према животу, јер као да није био човек јаке воље. Умро је са нешто више од четрдесет година. Био је од младости срчани болесник. Имао је најзад и један инфаркт. На то се надовезало запаљење плућа, па оболели бубрези, неки реуматизам, шта све не. Срећом, желудац је био доста добар, тако да је скоро до краја могла да га храни. Можда на несрећу, јер је дуже патио. То су били неописиви болови, болови од којих се луди, губи и памет, срља се у провалију са високог прозора наниже. Није поред себе трпео ни жену ни мајку, а волео је да Лилика буде уз њега, дању и ноћу. То су јој допустили, јер су лекари знали да неће дуго. Она га је заваравала и он је хтео да јој верује. Увек је говорила у множини, да би он јео заједно с њом, да би се одмарао, да би легао, јер је наредба била да буде непомичан. Ноћи су биле страшне. Тровали су га лековима да би могао да издржи. Губио је свест од болова. Спасење је долазило са зором. Пре сванућа кренуо би ка прозору, тражио да се отвори, вребао прве живље зраке, поздрављао прву птицу која би се јавила. „Види! Чуј! Знао је да умире, а није то примао. Формулисао је одређене жеље, хтео да још једном доживи, да види, да прође, да осети. Лилика је за његов рачун правила планове. Стављала му у задатак да заврши неки инжењерски, архитектонски или уметнички задатак. Имао је смисла за многе гране, али ни у чему се није усавршио. Био је сваштар, као његов отац. Судаћи по првој жени, Тијаниној мајци, волео је и женску лепоту. Другој жени је оставио двоје лепе дечице. Можда је и госпођа Цица била лепша раније, кад се мање мучила.

Видео сам и Јасенкиног папагаја. Сасвим је мали, прво зато што је млад, затим што му је таква врста. Још ћути. Далеко је од тога да буде „Коко“, по Лиликином, или „Д...“ по Јасенкином, и да тим именом поздравља све госте и домаће. Он ме јасно разочарао: то је минијатура папагаја. Утолико ми се више допала Лили, зарумењена од тешког рада, са здравом бојом коју је добила на мору, и зато што је престала да пуши. Каже да ми је захвална што сам јој то саветовао. Сада хоће да прави и моје сокове. Већ су набавили соковник. Зачудила се: није знала да ја воће уопште не кувам. Синоћ смо опет чули да и Мака⁵⁰² има „*moulin-légumes*“ [млин за поврће] као ми, само га до сада употребљавала искључиво за кувано поврће. Покушаће да такође прави сокове за своје унучиће, а и за њих, пошто су вина страшно скупа и сва од реда фабрикована. Дафне и Милан су у Лумбарди пили по литар тамошњег вина, и никад им ништа није било, а овде их од чувене жилавке, тако папрене, боли глава да не могу да спавају. Чуди ме да др Милош Ћ. Поповић, трезвењачки папа, никада није

⁵⁰² Мака (Марија Георгијевић), супруга др Никодија Јовановића. Новосађанка.

покушао да прави воћне сокове. Сада су они у великој моди, али су безобразно скупи: 2 децилитра, или мање, 40 динара у бакалници, а у кафани их рачунају и по 60, 70 и 80 динара... То је иста саблазан као са киселим водама, које су бар приступачне у нашој земљи и точе се на природним изворима. Зато држава рекламира алкохол. Побуђен белешком (плаћеном) у *Полиџици*, хтео сам да видим књижицу проф. др Боре Лоренца⁵⁰³ о *Највећим људима XX века*. Стаје 160 динара, може се добити код пишевог сина др Радомира Лоренца, у бр. 10 наше улице. Дакле пишево издање. Колико има страница, и шта стаје штампање. Пре свега, ко је пристао да штампа? И ја бих нешто тако покушао, главу по главу, ако не књигу по књигу. Сви снови су пали кад сам чуо да је текст од 26 стварних страна, хартије два табака мале осмине, у 1.000 примерака коштало 125.000. Онда је он не продаје скупо. Није ни почео да је продаје, пошто сам ја био први купац, а мени није хтео да наплати као свом „драгом бившем ученику“. Раша му је рекао да ће изгубити новац, а њега занима шта ће рећи његове колеге и наши славни академици. Врло просто: ако и буде неко од њих читао, нешто ће шапутати, али неће написати ништа.

Ја сам радо прочитао. Најзад један лични напор да се мисли и да се процењује. Сви наши преписују или прежвакавају оно што су други написали. Бора Лоренц, смело за наше прилике, поставља питање великог човека и највишег духовног бића. Људи ће увек тражити нешто надљудско, то значи ум неограничен смрћу: то значи да ће, поред науке, људи увек имати потребу за вером. „Ако би вечна реалност била без нечег надљудског, тј. ако би човек био оно што је заувек највише у свету, историја човечанства чинила би се страховита трагедија света.“ То су последње речи у брошури проф. Лоренца. О томе је с њим тешко дискутовати, пошто остаје на терену вере као најдостојнијом човека. Више би се могло говорити о правом предмету, о томе који су „највећи људи XX века“. Навео је многе, можда не увек највеће. Мени се чини да је с правом истакао често потцењиваног [Вудроа] Вилсона,⁵⁰⁴ али право је изненађење да нема Сун Јат-Сена, оца кинеске републике. „Ја мрзим Кинезе“, рекао ми је. То

⁵⁰³ Борислав Лоренц (1883–1975), филозоф. Докторирао је филозофију у Берлину 1908, а потом се вратио у Србију. Радио је као професор гимназије, а по завршетку Првог светског рата био је постављен за професора филозофије на Филозофском факултету у Скопљу. Убрзо се вратио у Београд као професор новоотвореног Богословског факултета, на коме је, до пензионисања 1956. године, предавао филозофију и психологију. – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 2, 27.

⁵⁰⁴ Вудро Вилсон (Thomas Woodrow Wilson, 1856–1924), политичар и државник САД, један од вођа демократске странке; професор јавног права и ректор универзитета, гувернер Њу Џерзија, председник САД за време Првог светског рата, творац 14 тачака за ново уређење Европе и света, оснивач Друштва народа. Оштро је иступао против латиноамеричких држава: војна интервенција у Мексику, окупација Хаитија и Доминиканске Републике. Умро је 1924, пошто га је Конгрес демантовао и извео САД из Друштва народа. Добио је Нобелову награду за мир 1919. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 423.

није разлог да не увиђа важност васкрса највећег народа на Земљи. Будућност ће показати да је Руска револуција у односу на Кинеску мала, као што француска испада скромна према Лењиновој.

Изрчунао сам да би једна моја глава (и то међу мањима), на пр. прва:

„Савремени човек“, морала да стаје 300-400.000 дин. и да би се морала продавати око 450 или 500 дин. То ми се чини апсурдно за 80 страница! Нити имам те паре, нити очекујем такве купце, а најмање се надам да би нека књижара пристала да продаје моју прозу. Сада тек видим колико су велике дотације које добијају издавачка предузећа, да би књиге биле иоле приступачне. Баш као и позоришта, радио-телевизија и филмске установе. Плаћају дакле они који не читају и не гледају, данас управо сељаци и радници. А хвалимо се да остварујемо социјализам.

Срега, 5. септембар 1962.

Враћам се на неутољиву глад за животом. Кад сам Дани причао умирање Николе Петровића, она се сетила последњих часова моје дивне снаје, прве Ацине жене. Мира Пантић, кћи богатих и угледних Срба из Тузле, ушла је у нашу породицу тако скромно и љупко да смо је сви заволели као најрођенију. Већ у другој години брака морала је да се оперише од неке цисте. Рана никако није могла да зарасте, јер је, изгледа, у њеној крви било гноја који је преостао од операције пре десет година. Шили су је неколико пута. Мучили су је узалуд. Сви смо знали да спаса нема. Али она је до последњег часа правила планове за одлазак на море, препоручивала шта да јој се сашије, тражила да је што пре носе у њен „слатки дом“. Те речи изговорене нечујно, јер више није имала снаге, биле су страшније од сваког јадања или очајавања. Срце се стезало свакоме ко их је слушао. Имала је двадесет година, и није хтела да умре.

Чудни су наши Србијанци, особито Динарци. Пркос и инат – то је њихово. Сада гутају ово што се пише о Дражи. Петком, кад је пазарни дан у Чачку, *Полиџика* не може да се добије већ после једног сата. И читају само то. „Тако је, дакле било! Издајници су продали и Дражу и покрет.“ То ми прича Илија Илић, Драгачевац, сиромах радник, али фином механиком се бави. Налази да су страшно глупи кад ово објављују. Ја то тумачим немањем психологије. Чачани кажу простије: Глупи су! Сад веле: „Тито је наш!“ И пркосе онима што су имали 8 милиона мањка у задрузи. „Хајд’ сад вичите, као пре, да смо криви или „реакционари“. Тито вели да су криви комунисти, јер они све држе у рукама. Пита ме најзад о Ћиласу. Чуо је од неких студената да су Црногорци за Ћиласу. Ја имам друкчија обавештења, баш о Црногорцима, јер га многи оптужују за масовна убијања. „Ни два милиона мртвих није много за револуцију“. Тако је, кажу,

говорио кад су га опомињали да не треба толико убијати. Понављам Илији да ја млађима не бих саветовао да иду за Ђиласом, јер не знам куда би их одвео. Он је човек несталан, често мења, и не зна се да ли ће избити у неки фашизам или ће отићи у калуђере. Видим у *Монгу* да је виши суд, по његовој жалби, потврдио пресуду окружном. Вељка нисам видео неколико месеци. Чујем да је његов колега др Киршнер, у чијем стану је канцеларија, отишао у поезију. И до Дивца морам отићи. Илији сам поручио да ми пошаље сина Михаила, који учи медицину у Сарајеву. Мило му је што ће да се зове као први социјалистички посланик у Србији: др Михаило Илић, лекар. И ми правимо традицију.

Читам другу књигу Пјера Даниноса⁵⁰⁵ о Мајору Томпсону, управо упоредну студију о Французима, Енглезима и Американцима. Ово је *Le secret du major Thompson* (Hachette, 1956). Примерак који имам прошао је кроз многе руке. Мало нових ствари сам сазнао, али је писано крајње занимљиво. Нисам знао да су Американци тако љубазан свет, и да уживају у томе да памте и понављају имена својих познаника. Изненађује такође да нису тако брзи и ужурбани како их замишљамо с обзиром на темпо њиховог живота. Најлепше је поглавље о *cocktail-parties*. Гужва је тамо већа него у Лондону, чак и него у Паризу, али ће се пре Европа угледати на Американце него обрнуто.

Мој Илија Илић, не могу да се не вратим на његова мудровања, не би био србијански сељак радник-политичар, Чачанин и Драгачевац, који је прошао кроз сито и решето кад не би правио комбинације. Мијалко Кнежевић и он су ћућорили о Алжиру и Француској, и доконали су да атентати на Де Гола могу бити намештени. Како то да су председникова кола пробушена на 120 места, али увек ниско? Можда су пуцали да га не погоде? Одговарам да то може евентуално да прави сама полиција, као што је гледала кроз прсте ОАС-овцима, да би застрашила Алжирце и усладила им Дебреа и Де Гола, али сâм он не би се служио тим средствима, нарочито се не би играо са атентатима. Реакција је свуда страшна, па и у Француској. Леон Блум⁵⁰⁶ је једном добацио десници у Парламенту:

⁵⁰⁵ Пјер Данинос (Pierre Daninos, 1913–2005), француски писац и хумориста. Написао је *Бележнице мајора Томсона* 1954, а затим су уследиле многе књиге као наставци ове. Све су настале као запажања пензионисаног британског официра који живи у Француској, и представљају духовита поређења између француског и британског друштва.

⁵⁰⁶ Леон Блум (Léon Blum, 1872–1950), француски књижевник и државник, вођ Социјалистичке странке од њеног оснивања 1920. У почетку се бавио литерарном делатношћу као позоришни критичар; крајем 19. века, под утицајем Жореса, пришао је радничком покрету и био дугогодишњи директор партијског листа *Le Populaire*. Од 1919. члан парламента; председник владе Народног фронта 1936–37. и март–април 1938. За време Другог светског рата био је интерниран у Дахау. Поново је председник владе 1946–47. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 263.

„Мрзим вас!“ А Ги Моле⁵⁰⁷ је рекао да је француска десница „глупа“. Они мрзе Де Гола, јер мисле да их је преварио: довели су га на власт да сачува Алжир, а он га је „предао дивљацима“! Сада ликују кад виде борбу за власт између Бен Беле,⁵⁰⁸ Бен Хеде⁵⁰⁹ и [Крима] Белкасема.⁵¹⁰ Али Де Гол би више волео да се тамо све смири и уреди. Друго: не би се рекло да он организује „своје атентате“, јер их не искоришћује за уништавање својих противника, као што су чинили Мусолини,⁵¹¹ Стаљин и Хитлер.

⁵⁰⁷ Ги Моле (Guy Mollet, 1905–1975), француски политичар; члан Социјалистичке партије Француске, ступио је у француску армију 1939, био заробљеник 1940–42, затим у Покрету отпора одговоран функционер СПФ за војну и цивилну организацију. По ослобођењу члан Уставотворне скупштине, на свим парламентарним изборима биран за народног посланика СПФ, чији је генерални секретар од 1946; 1956. председник владе Републиканског фронта, која је наредне године смењена због агресије на Египат; заменик премијера 1958. и министар у Де Головој влади 1958–59; на изборима 1965. залагао се за јединствено иступање левице; један је од оснивача федерације левице демократа и социјалиста; у многим питањима прихватао је дијалог са комунистима. – Мала енциклопедија, књ. 2, 704.

⁵⁰⁸ Бен Бела (Ahmed Ben Bella, 1916–2012), алжирски политичар, члан руководства Фронта националног ослобођења (ФЛН); после Евијанског споразума 1962. потпредседник привремене владе, стао је на чело политбироа ФЛН, у септембру 1962. постао је председник владе, а 1963. председник Републике. У јуну 1965. свргнут је с власти и ухапшен. Ослобођен је тек јула 1979. – Мала енциклопедија, књ. 1, 220.

⁵⁰⁹ Бен Хеда, председник Привремене владе Алжира.

⁵¹⁰ Крим Белкасем (Krim Belkacem, 1922–1970) током Другог светског рата био је у француској војсци, у којој се показао као одличан стрелац. По завршетку рата враћа се у родно село у Алжиру, где се прикључио илегалној Народној странци. Због сукоба с влашћу два пута је био осуђен на смрт од француских судова. За време рата за независност Алжира постао је један од најмоћнијих шефова ФЛН. Постао је први министар одбране, затим министар спољних послова у привременој влади алжирске републике 1958. и потпредседник Алжира. Касније је био главни алжирски преговарач о споразуму у Авијану, у марту 1962. Противио се стварању Политичког бироа ФЛН-а у јулу 1962. од стране Бен Беле, Бумедијана и Хидера, због чега се вратио у опозицију, залажући се за федералистичко уместо централистичког уређења. Политички противници су га оптужили за атентат на Бумедијана, због чега је осуђен на смрт у одсуству, да би 1970. био убијен у хотелској соби у Франкфурту.

⁵¹¹ Бенито Мусолини (Benito Mussolini, 1883–1945), фашистички диктатор у Италији. По избијању Првог светског рата, у *Авантију* објављује уводник у прилог уласка Италије у рат на страни Енглеске и Француске, због чега је искључен из Социјалистичке партије. У време кризе, штрајкова и револуционарног послератног периода прикључује се десници, води борбу против социјалиста и оснива фашистичку партију 1919; октобра 1922. организује поход на Рим са око 60.000 фашиста, а краљ Виторио Емануеле му поверава мандат за састав владе. Од тада почиње његова диктатура у Италији, коју карактеришу терор и империјалистичка политика, а он и званично постаје вођа (дуче). Фашистичка Италија, као чланица Сила осовине, са Немачком и Италијом, води империјалистичке ратове против Етиопије, Албаније, Француске, Грчке, Југославије и СССР. После искрцавања Савезника на Сицилију, у јулу 1943, Мусолини доживљава пораз у Великом фашистичком већу. Владу формира маршал Бадоло, а Мусолини је интерниран у хотел на планини Гран Сасо, одакле су га у септембру 1943. ослободили Немци, који су га пребацили на север Италије, где је прогласио укидање монархије и образовао владу Италијанске социјалне републике,

Можда ћемо касније сазнати да је и Де Гол лукавији и мање џентлмен него што изгледа. Јер нам он стално приређује понешто. Сада у тријумфу пролази кроз Бон и кроз неколико западно-немачких градова. *Борба* пише да ће говорити на немачком. Енглези зебу да не заснује неки француско-немачки савез. Немци дрхте за његов безбедност, особито после последњег атентата. „Мере полициског обезбеђења надмашују све досад виђено у Западној Немачкој.“ Много хиљада полицајаца и стручњака обе народности. Санитетска кола за хитну помоћ, дуж свих путева где ће проћи, снабдевена су ампулама крвне плазме Де Голове групе крви. Све лекарско особље је стављено у приправност. Домаћини не крију ове изузетне мере, већ их истичу. Један келнски лист пише: „Немачки полицајци морају од Француза да чувају живот човека који је за Немачку можда чак драгоценији него за његову сопствену земљу“... Док ово читам, сећам се Жореса, који је оптуживан за издајство зато што се трудио да избегне рат између Немачке и Француске. Мислим на Ромена Ролана.⁵¹² (Зашто Бора Лоренц њих двојицу није сврстао међу највеће људе нашег века?) Ромен Ролан је напустио катедру на Сорбони и своју драгу Француску, јер се није мирио с тим ратом. Марсел Дел се питао 1939. „Хоћемо ли да умиремо за Данциг?“ Он је под Де Голом стрељан, заједно са Лавалом,⁵¹³ зато што је сматрао да Французи и Немци не треба више да се бију. Сада на измирењу ради управо тај Де Гол, који је 18. јуна 1940. устао против капитулације и тражио да се настави рат. Је ли лудило величине удвоје, два европска старца, Аденауера и Де Гола и кад се говори о обнови каролиншког царства? Сенка Карла Великог који им је заједнички надноси се над два велика народа. То не мора донети ништа конкретно, али је гаранција да ће „прелазак преко Рајне“ постати нормална ствар. Можда су ова двојица такође само пророци и претече, као они пре њих,

под окриљем Хитлерових трупа. После повлачења немачких трупа није успео да побегне, па су га партизани ухватили и убили. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 737.

⁵¹² Ромен Ролан (Romain Rolland, 1866–1944), француски књижевник и јавни радник. Спремао се за професора и докторирао књижевност с тезом: *Порекло модерној лирској њозоришћу*, а затим се истакао позоришним комадима из Француске револуције и историјским и филозофским драмама. За време Првог светског рата живео је у Швајцарској и објавио спис: *Изнад мешежа*, против рата и националне мржње; после тога се приближио идејама Октобарске револуције и КП. Главна његова дела романи: *Жан Кристијоф*, у 10 књига и *Кола Брењон*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 224.

⁵¹³ Пјер Лавал (Pierre Laval, 1883–1945), француски парламентарца од 1914, често министар, председник владе 1931. и 1935–36, пред владу Народног фронта. Уочи Другог светског рата је поново у влади, у којој је потпредседник Петенов. За време окупације био је човек од великог немачког поверења и шеф владе од 1942. до 1944. По завршетку рата побегао је са Немцима, али је ухваћен и стрељан. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 156.

нажалост, сви Французи, само једног Хермана Хесеа⁵¹⁴ међу Немцима. Рђаво су прошли код нас [Александар] Стамболиски⁵¹⁵ и Радић, а и мени нису цветале руже – све због измирења наших народа.

Несрећни случајеви од којих сваког дана гину људи по целом свету, код нас највише од кварова у аутобусима, надмашио је 1. септембар земљотрес у Ирану. До данас се сматра да је погинуло око 20.000 лица, и да ће врућине и несташица воде изазвати опасне заразне болести. Лисабонски земљотрес у XVIII веку учинио је да многи изгубе веру да постоји бог: ако постоји, зашто је допустио да страдају невини деца и стока? Геолози су избројали преко милион и 200 хиљада мртвих услед земљотреса за последњих 30 година. А било их је још после 1959, када је проф. др Коста Петковић⁵¹⁶ објавио свој уџбеник о „сеизмизму“. Шта о томе да се каже? Једино то да су Јапанци паметнији од Американаца и од нас, који имамо манију „солитера“, када зидају ниске и лаке куће. Чујем да у Западној Немачкој, која се међутим исцела преграђује избегавају куће са више од пет, шест или седам спратова. Београд се љуја и тоне, зграде пуцају, па и наша кућа и угао суседства, али ми тек уводимо моду солитера. И не само по песку Новог Београда, него око Звездаре, где земљиште клизи...

Пеџак, 7. септембар 1962.

Наше новине још не пишу о дочеку који је Де Гол доживео у Немачкој. Стране станице јављају да је у неким градовима на Рајни навала публице

⁵¹⁴ Херман Хесе (Hermann Hesse, 1877–1962), немачки књижевник; оријентисан је првенствено према немачком књижевном наслеђу. Основна тема његовог прозног дела, несклад између контемплације и чулности, представљена у бројним ликовима, достиже врхунац у роману *Степски вук*. Опредељење за аутентичну личност, за радикални бунт против норми и конвенција модерне технократске цивилизације учинило га је шездесетих година идолом омладине Запада, посебно Америке. Главна дела: романи *Петер Каменцинг*, *Под шочком*, *Гершурда*, *Росхалга*, *Демјан*, *Сигарша*, *Стејски вук*, *Нарцис и Злашоусши*. Добитник је Нобелове награде за књижевност 1946. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 814.

⁵¹⁵ Александар Стамболијски (Александър Стоименов Стамболийски, 1879–1923), један од најистакнутијих бугарских политичара, лидер Земљорадничког народног савеза у Бугарској, новинар, народни посланик, министар јавних зграда, путева и комуналног уређења, министар унутрашњих послова, премијер. Залагао се за сарадњу свих балканских држава. Споразумом у Нишу са Владом Краљевине СХС обавезао се да Бугарска неће помагати терористичку делатност македноствујушких. – Д. Јовановић, *Медаљони*, књ. II, 140.

⁵¹⁶ Коста Петковић (1903–1987), геолог, професор Универзитета у Београду, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ и инострани члан Аустријске академије наука; уредник *Геолошких анала Балканској полуострва*, *Зборника* и *Гласника Геолошкој институције САНУ*; управник Геолошког завода 1934–1968, а Геолошког института 1952–1959. Објавио је преко 200

била таква да је кордон био пробијен (као у Русији када је Тито дошао у посету после Стаљинове смрти), и Де Гол се умешао у масу и поздрављао на немачком. *Полиџика* је само донела вест да је у Келну у једној фабрици држао говор на тамошњем језику. Не боји се атентата, мада су у Минхену нађене mine у води којом има да се провезе последњег дана. Наши Чачани као да су ипак нешто нањушили у том погледу. *Les Echos* од 3. септембра пишу да је у процесу против септембарских атентатора (1962) који се одвија у граду *Troues* група од четворице адвоката који су одређени да бране по званичној дужности четири дана одбијала, па су најзад пристали. Сада признају чињенице, али тврде да се радило о „психолошким гестовима“, а не о стварном атентату. С друге стране, читам да је организација којој стоје на челу [Жорж] Бидо⁵¹⁷ и [Жак] Сустел⁵¹⁸ у своме „билтену отпора“ рекао да се „најпре треба отрести Де Гола“, и тиме одобрила атентате. Он ће пак у октобру тражити од народа да референдумом одобри промену устава у том смислу што би се председник републике бирао општим гласањем, као у Сједињеним државама. Народ ће то волети, јер тако стиче једно ново право. Политичари се буне, јер тиме се Парламент још више срозава.

Гледали смо најзад Татијев⁵¹⁹ филм „Мој ујак“. Много сам о њему читао. Милану се свиђа, а Дафне је рекла да не разуме. Док смо гледали, ја сам буљио у платно са највећим интересовањем. Дана не воли ту врсту, а и уморна је од незгода у стомаку прошле ноћи, после „пријема“ код Наде и Деме. Жака Татија сам први пут видео у Копру на телевизији 1959, кад нас је позвала Мики. Сада ми се учинио велики, управо генијалац комичар. То је нови, француски Шарло. И он не говори да би га разумели у целом свету. И он исмева механизовану цивилизацију, бебитовштину и луди американизам. Свака појединост је простудирана, технички усавршена до

научних и стручних радова из стратиграфске, тектонске и примењене геологије и сеизмологије. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 978.

⁵¹⁷ Жорж Бидо (Georges-Augustin Bidault, 1899–1983) француски политичар центра, руководилац Покрета отпора у земљи, министар спољних послова и председник Привремене владе 1946. Као противник Де Гола морао је у емиграцију, али се поново вратио у земљу. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 27.

⁵¹⁸ Жак Сустел (Jacques Soustelle, 1912–1990), француски научник и политичар десне оријентације. Мандес Франс га је поставио за гувернера Алжира. Бунио се против алжирске независности, помагао је Де Гола док ју је и он одбијао, а када ју је и он одобрио, устао је и против њега. Био је неко време у емиграцији, а затим се вратио, и кандидовао се у земљи, уверен да ће имати још неку значајнију улогу. Иначе се бавио преисторијским истраживањима у јужној Латинској Америци. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 334.

⁵¹⁹ Жак Тати (Jacques Tati, 1907–1982), француски филмски редитељ и глумац, поетичан сатиричар. Главни филмови (режија и глума). *Празнични дан*, *Одмор тосјоодина Илоа*, *Мој ујак*, *Саобраћајна јужва* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 556.

карикатуре. За разлику од Чаплина,⁵²⁰ он пружа отпор модернизму: показује примитивни живот који се наставља упоредо, у непосредној близини, и даје типове који све те лудорије негирају. То су људи из народа, деца, једна здрава жена из „доброг друштва“ и најзад животиње. Пси мокре уз гвоздене клупе као уз дрвеће, траже храну у ђубрету и јуре за сексом, – као пре... И птица једна теши Илоа, док га девојчица, љубазно дочекује и са надом испраћа у провинцију, где се можда, бар засад, живи нормално. Кад није генијално, све је пуно поезије. Изненадила ме наша публика. Дошао је свет у „Балкан“ и поред страшне запаре, и то не први пут. Смејали су се од свег срца, како одавно нисам чуо, мада се слова нису могла читати. Тати је, можда боље него Шарло, нашао пут до народне душе. Али ни он не може много да производи. Није лако бити духовит.

Субота, 8. септембар 1962.

Пишем дугачка писма у Париз и у Олштин Marie-Anne, по свему судећи, није добила наше фотографије, али се сетила, у Туру првог сусрета са Даном, крајем 1915. или првих дана 1916. Имала је „срећну мисију“ да у лицеју буде Данин „душебрижник“. Не изгледа срећно са својим усвојеницима, нарочито са Шантал, која је „дивно дете и слатка, али, нажалост, слабо обдарена. Утолико се више придружује нашим „благим радостима, које су нам дате, после толико мука сваке врсте“ да имамо, у Срђану, „тако лепог дечкића“. „Каква радост за вас да пратите то дете *ваше* и тако интелигентно!“ Ваше је подвучено, по њеном обичају, и тиме јасно каже колико жали што нема порода од свога срца. Завршава реченицом Тејара де Шардена,⁵²¹ католичког филозофа: Све што се уздиже

⁵²⁰ Чарли Чаплин (Charlie Chaplin, право име Charles Spencer, 1889–1977), амерички филмски редитељ, глумац, сценарист и продуцент британског порекла; на филму се појавио 1914. снимајући кратке комедије за компанију Кистоун, али убрзо постаје самосталан и његови највећи успеси везани су за Јунајтед артист, чији је један од оснивача; један је од пионира кинематографије и највећих синеаста свих времена, необично заслужан за ширење популарности филма. У време реакционарне хистерије 50-их година 20. века постаје жртва сенатора Макартија, због чега се иселава у Европу, првенствено у Швајцарску. Написао је аутобиографију *Мој живот*, а 1972. награђен је Оскаром за животно дело. Гл. филмови. *Идила у њољу, Мирна улица, Ходочаснице, Дечак, Циркус, Пошера за златом, Велики диктајтор* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 901.

⁵²¹ Пјер Тејар де Шарден (Pierre Teilhard de Chardin, 1881–1955) у 17. години приступио је језуитском реду, а затим је паралелно студирао геологију и теологију у Нормандији, Великој Британији и Египту. Током Првог светског рата служио је као болничар у рововима на првој линији фронта у Фландрији, од децембра 1914. до децембра 1918. За ту службу добио је више признања, укључујући и Орден Легије части. После рата завршио је постдипломске студије на Сорбони и одбранио докторат на тему стратиграфије сисара раног плеоцена. Од 1923. па до после Другог светског рата живео

приближује се једно другом („*tout ce qui monte converge*“). „Надамо се да се и ми донекле приближујемо. Ја сам јој више приказивао младог Франсоа, да би га примила с поверењем. Сама каже да са Розенфелдовима не одржава велике везе, мада су они „крајње љубазни људи“.

Са Бојком сам разговарао још површније. Писао сам јој да је забавим. Ми је одиста често помињемо, али наше није освојила. Она више прима него што даје, и не уме да буде захвална. Такав је утисак оставила на друге. Ја сам се с њом лепо слагао. Занимала ме је и као Пољкиња и као уметник. Молила је да јој пишем „дугачка и лепа писма“, и ја нисам жалио труда. Била је инспирисана док је радила моју бисту. Завршила је за три сеансе, и ја сам задовољан. Њеним критичарима Слободан, кога она зове „амбасадор“, каже да ће за будућност остати Драгољуб како га је она направила, а не онај кога ми познајемо. Може тако и да буде.

Да ли ће остати и онај кога је насликао Петар И. Козић, о коме ми је у Ровињу говорио Љуба Влатковић. Добио сам први и трећи део његовог дела „Прилози проучавању радничког покрета у Пироту“ 1900–1919. и 1930–1940. Није тачно да је „нашао начина да уопште не помене Д[рагољуба] Ј[овановића]. У првој књижици, на стр. 28, моје име стоји на првом месту у списку гимназиста социјалиста. У трећој ми посвећује још већу пажњу, наравно врло критички. На стр. 17. помиње да сам на петомајским изборима 1935. добио, као опозиционар, 8.851 глас од свега 13.901 колико је на јавном гласању изишло на биралишта. На истој страни каже да је „народ тражио некога ко ће му објаснити ситуацију“, тражио је ко ће га водити. Интересантно је за Пирот (а више за нека села која га окружују, Гњилан и др.), да је у то време код народа највише успеха имао Драгољуб Јовановић, који се, као представник Земљорадничке странке (а касније и шеф своје Сељачке народне странке) супротстављао званичној, компромисној политици вођства своје странке и Удружене опозиције, тражећи више акција, већег таласања, не толико из разлога искрене љубави и жеље да помаже оголелим сељацима, колико ради тога да дође до славе и признања, задовољавајући своју сујету и сл. Народ је ипак слушао његове ватрене, узбудљиве, рељефне и демагошке говоре, мислећи да се ради заиста о озбиљном политичару. Међутим, они који су га добро познавали, знали су његове стварне намере. Знали су да је спреман на сарадњу и са режимским властима, само да би дошао до имена и величине. Чак је и Љуба Давидовић, шеф Демократске странке, овако говорио о њему: „Драгољуб се није мешао у конкордатску распру. Он је паметна глава. Камо среће да и ја имам једног Драгољупчића! Он зна шта ради. Он кући своју кућу, гледа да очупа нешто и од комуниста и од нас других. Он је

Пироћанац, печалбар, не иде ни с ким бадава.“ (Др Драгослав Смиљанић,⁵²² „Сећања на једну диктатуру“, Београд, „Рад“, стр. 146). П. И. Козић, *св.* стр. 17–18).

На идућој страни, поводом избора од 11. децембар 1938, Козић напомиње да је „Милан Бошковић (као представник Драгољуба Јовановића) добио 4.912 гласова“, док је др. Душан Стевчић (као представник Љубе Давидовића) добио 952 гласа), Вукашин Јовановић (из групе Аце Станојевића) добио 615 гласова, а Јован Мисирлић (Јенесовац) добио 126 гласова.“ Све ово је била Удружена опозиција. Победио је владин кандидат са 8.089 гласова.

Говорећи о рђавом стању у комунистичким редовима пре 1937, Козић наводи да су у Пироту комунисти и њихови лични контакти са људима „остајали без дубљег ефекта на масе које су, услед тешке економске и политичке ситуације, све више симпатисале енергичнију, одлучну борбу. Није онда чудо што је у окупљању људи успевао Драгољуб Јовановић, који се (размећући се фразама о задружној држави) ударао у прса, па чак и онда када је изјавио да признаје постојећи облик владавине. Међу пиротским комунистима, опет, било је и појединаца који су ступили у службу полицијског режима на један или други начин“ (стр. 21).

Ни [Петар] Козић није могао да пропусти једну врло раширену легенду, причу о лубеници, коју је толико експлоатисала *Самоуправа*, као и сви реакционари. „Када је 1932. године Драгољуб Јовановић држао једно предавање у Пироту, покушавајући да образложи свој политички став, поред осталог и речима: „Ја сам као лубеница, споља зелена, унутра црвена“, уз доказивање да је сељаштво трећа основна класа, био је раскринкан, пре свега од неких старијих комуниста (Васа Крстић⁵²³ и др.)

је и радио у Кини, као део језуитске мисионарске мисије, али много више на палеонтолошким налазиштима, нарочито на славном Чукутијену, где је био главни протагониста спектакуларног открића *Homo Sinanthropus-a*, познатог као Пекиншки човек. Заједно са још једним француским језуитом, заинтересованим за природне науке, Емилом Лисеном, помогао је, 1928, оснивање геолошког друштва Кине.

⁵²² Драгослав Смиљанић (1894–1968), лекар. Бавио се питањима генија и лудила. Водио неко време Санаторијум „Живковић“. Током Другог светског рата однео хируршке инструменте организацији Драже Михаиловића надомак Чачка. Претходно је основао Радикално-социјалну странку „са др Војом Јањићем и Демократску левицу са др Иваном Рибаром и Чедом Плећевићем, кад није могао да остане у околини (‘авлији’) маршала демократије“ Љубе Давидовића. Помоћу др Рибара прилагодио се новом поретку, и Пеку Дапчевићу оставио утисак човека који је два месеца пре рођења био комунист. Себе је називао Мирабоом, и стално је читао историју Француске револуције. Написао је сећања: *У сенци једне диктатуре*. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 309.

⁵²³ Васа Крстић (Васа Дуга Коса), кројачки радник, присталица Савеза земљорадника, затим пиротски социјалист, па комунист, један од најстаријих и најдоследнијих. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 152.

и млађих напредних људи који су били прозрели његове намере“ (стр. 22). Прво, никада нисам те речи изговорио. Друго, скоро целу 1932. провео сам у затвору, од 2 маја, а дотле сам био у најживљој акцији у Београду: издавали смо Земљорадничке новине, задатке нове власти, летке против Диктатуре која је тада била у пуном јеку. У Пирот те године уопште нисам одлазио. Мени су приписиване реченице о лубеници, а њу су формулисали десни противници, и то касније после 1935, када је акција била скоро легална и захватала велики део Југославије. Како се П. И. Козић није сетио да забележи да сам био у затвору 1929, 1930, 1932–1935, подразумевајући и интернацију у Тутину и Сјеници, најзад од септембра 1938. до септембра 1939, све под монархистичким и централистичким режимом.

Недеља, 9. септембар 1962.

Враћам се на Татија. Он није само Жак, већ и нека врста новог Жан-Жака. Као Русо⁵²⁴ у XVIII веку, он устаје против градске цивилизације и на свој начин проповеда враћање природи. То је данас још оправданије, јер постоји могућност да се тековине технике комбинују са животом у природи. То би била рурална култура, или цивилизација ван градова.

Најзад наши листови констатују велики Де Голов успех у Немачкој: Има се утисак да он не би имао ништа против да га убију француски шовинисти на делу измирења Немаца и Француза. За [Конрада Аденауера⁵²⁵ предвиђају да ће падати после овако великог успона у овом „бриљантном романтичном

⁵²⁴ Жан-Жак Русо (Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778), велики француски филозоф-просветитељ и књижевник. Његово прво дело *Расправа о наукама и уметностима* 1750. дошло му је огромну славу. У њему је изнео идеју да је човек по природи слободан и добар, али неправични, искварени и неразумни системи владавине и егоистички нагони допринели су гушењу и потискивању његове природе; ту идеју касније ће развијати и у другим делима. Идеју о природном васпитању развио је у педагошком роману Емил, чији је религиозни део: „Исповест Савојског викара“ изазвао Парламент да донесе одлуку да се дело спали. Дело *Друштвени уговор* инспирисало је целокупну идеологију велике Француске грађанске револуције 1789, а посебно ауторе Декларације о правима човека и грађанина. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 251.

⁵²⁵ Конрад Аденауер (Konrad Hermann Joseph Adenauer, 1876–1967), немачки политичар и државник, канцелар Савезне Републике Немачке 1949–1963; оснивач и вођ Хришћанскодемократске странке у Западној Немачкој од 1947. До доласка нациста на власт (1933) био је адвокат и градоначелник Келна; за време нацизма повукао се из јавног и политичког живота. После слома Немачке испољио је велику политичку и државничку активност: тесно је сарађивао са америчком војном управом, као и са владом САД, залажући се за европску интеграцију, стварање Атлантског пакта, Европску одбрамбену заједницу и друге облике сарадње западног блока. Његова влада потписала је Париски споразум 1954, којим је Савезна Република Немачка примљена у НАТО. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 21.

подухвату“ – како се изражавају „западно-немачки домаћини“, – „у који су Де Гол и Аденауер узидали своја стремљења, ауторитет и политички домет“. Дописник *Полиџике*, Б[ожидар] Дикић⁵²⁶ додаје: „Свечани призори, овације „вив Де Гол“, говоори маси с балкона – дочарали су досад непознати феномен немачко-француског братимљења и симпатија француском председнику – утисак личног тријумфа“. Што је занимљивије, он ово објашњава потребом коју Немци имају. Један франкфуртски аналитичар ствар је објаснио тиме што „Немци већ годинама (после рата) нису имали коме да се диве и аплаудирају, а у Де Головој појави нашли су државника, да не кажемо вођу, који „уме да им открије велике циљеве“.

Важно се дешава и у карипском подручју. Совјети испоручују оружје Куби, и већ је стигло неколико хиљада стручњака, махом војних,. Американци реагују врло оштро и једнодушно. Траже одмах оружану акцију, чак и пре него што се мобилизује 150.000 резервиста које је Кенеди позвао. Први пут, и наши критикују Кубанце и Совјете: зашто дају аргументе Американцима и доказују да се одиста „кује нова завера“, – да у Куби влада „комунистичка агентура“, и да се Куба претвара у „комунистичку војну базу“, што је необорив доказ „велике опасности“. А[лександар] Ненадовић⁵²⁷ у *Полиџици*, додуше, замера и Американцима што „не искоришћују поуке“ из неуспеле интервенције у априлу 1961. Али

⁵²⁶ Божидар Дикић (1924–2016) новинар Политике постао је 1. јануара 1946. До 1948. писао је о домаћим темама, а потом о светским, пошто је претходно већ био потврђен као специјални извештач из Чехословачке, Аустрије и Норвешке. У улози сталног дописника први пут је у Пољској 1956–57. У средишту његове богате каријере су четири мандата сталног дописника из Немачке, у периоду од 1956. до 1985. За Политику је, иначе, извештавао из 25 земаља и из више кризних жаришта: о Суецкој кризи 1956, о пољским трвењима с Москвом 1956–57, о свргавању цара Селасија у Етиопији 1974. Извештавао је и с великих међународних конференција, мировних преговора и важних избора.

⁵²⁷ Александар Ненадовић (1927–2006), један од оснивача агенције Бета и дугогодишњи новинар и главни и одговорни уредник *Полиџике*. Новинарством је почео да се бави почетком педесетих година 20. века. Остао је упамћен као вишегодишњи дописник *Полиџике* из САД и Велике Британије, али и као специјални извештач из многих других земаља. Био је сарадник и у *НИН*-у, листовима: *Борба*, *Наша борба*, *Данас*, *Рейублика*. Објавио је многе репортаже, интервјуе, коментаре и фељтоне.

⁵²⁸ Фидел Кастро (Fidel Castro Ruz, 1926–2016), доктор правних наука. Са групом истомисљеника 26. јула 1953. повео је револуционарни покрет против Батистове диктатуре После првог неуспелог напада на касарну „Монкада“, Кастро је затворен. У затвору је остао до 1955. По изласку из затвора основао је револуционарни покрет „26. јул“, у коме је био и Че Гевара. Борба је трајала до 8. јануара 1959, када је група побуњеника ушла у Хавану. По ступању на власт, Фидел Кастро је био непријатељски расположен према САД, које су подржавале Батисту. Одмах је национализовао рафинерије нафте, шећеране и погоне за производњу електричне енергије. САД су на то одговориле тако што су 1960. престале да купују кубански шећер, и што су увеле

је тежиште његовог чланка уперено против [Фидела] Кастра⁵²⁸ и [Никите] Хрушчова.

На улици сам срео Величка Ђаковића, старог и пензионисаног учитеља, колегу из радовишког среза, у 1915. Пошто је остао без жене и није задовољан сином, већ годинама служи као црквењак. Данас ми каже да још „ради по мало“ и да је попове упознао као „најгору класу људи“. – „Значи да ћете ми одобрити што за своју сахрану, време је да о томе мислим, хоћу крст, али нећу попа.“ Брзо је одвратио: „Немојте!“ Крштени смо као православни, и тако треба да одемо. Ви сте интелигентнији од мене, али послушајте ме! Свештеници су једно, а вера је друго. Ја делим од свештеника као људи њихову функцију.“ Нисам имао времена да му објасним да ја не верујем у бога, и да не признајем ни „функцију“. Не примам ни оно: „Попа слушај шта говори, а не гледај шта чини!“ Јер то није добро. А што хоћу крст, није због вере ни због религије, већ што крст оличава *самог човека*, кад – у очајању или у полету – рашири руке, *мучеништво* у опште, све који су *страдали* за своју идеју, а посебно *Исуса*, кога поштујем као симбол, чак и ако није историјски постојао. Величко је обећао да дође на разговор. Запамтио је да станујемо у броју 11.

Око подне дошао нам је [Јовановић] Страхиња-Бане.⁵²⁹ Показао је дивне слике његове кћери Маре, која ће тек у новембру навршити годину. Не признаје, али је поносан на свој пород. Док га је Драгица носила, он се одрицао и тврдио да је „она то хтела“ и да је то „њена лудост“. Кад се дете родило, слао је карте на све стране да објави радосни догађај. Сада ради адвокатуру, за коју се није спремао, да би Драгица могла сваке недеље да

економски ембарго према Куби. Уз помоћ кубанских избеглица, САД су 1961. покушале и да збаце Кастра, инвазијом на Залив свиња, али у томе нису успеле. Заоштравање односа са САД утицало је на Кастрово приближавање Совјетском Савезу, који је већ 1962. на Куби поставио балистичке пројектиле далеког домета, због чега су САД увеле поморску блокаду Кубе. Упоредо са јачањем односа са Совјетским Савезом, Кастро је помагао револуционарне покрете широм света. Постао је и лидер Покрета несврстаних, 1979. противио се увођењу капиталистичких експеримената у Совјетском Савезу. Када се СССР распао, чиме је престала и његова помоћ Куби, и Кастро је отпочео са ограниченим економским реформама, али је чврсто остао на ставу о очувању једнопартијске државе и ограничавању приватног предузетништва. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 237.

⁵²⁹ Страхиња Бане Јовановић, новинар, лекар, правник, политичар. На скупштинским изборима у новембру 1945. био је заменик кандидата са листе Народне сељачке странке, за чијег члана Главног одбора је изабран 1945. Осуђен је на 14 месеци затвора због сарадње с Драгољубом Јовановићем и критиковања комунистичког режима. Казну је издржавао у Београду, Белој Цркви и Забели. Уклоњен је с факултета, а по изласку с робије бавио се трговином. Касније је враћен на факултет, наставио је студије медицине, али је и даље био политички прогањан и суђен. – Д. Јовановић, *Медаљони*, књ. IV, 205.

иде у Зајечар, код мале коју чува њена мати. Медицину као да је сасвим занемарио. Овај посао, уз Николу Војводића и Јулију Гајић (бившу жену Гије Димитријевића), пасионира га и омогућава му да доста зарађује. Заинтересовао се и за нашу парницу са станарком Видосавом Ајх, коју нам је, као ташту, оставио Ал[ександар] Живковић. Хоће да ми помогне да формулишемо захтев за срески суд. Да покушамо и то. Добро је рекао Живан Лукић: „У споровима око станова показујемо какви смо“, рђави и покварени.

О томе какви смо, у *Књижевним новинама* од 7. септембра, пише Павле Стефановић.⁵³⁰ И раније сам читао овог интелигентног и финог есејисту, али ми је ретко био разумљив. Када је прошле године посетио Милана и Дафне, рекао сам му да ми је од његових чланака остало у памћењу да је имао три незаборавна сусрета: са сељаком Шумадинцем у болници, са Исидором Секулић⁵³¹ и са диригентом Стоковским.⁵³² Претерано скроман, он је целе вечери себе понижавао и исмевао, али ми смо пажљиво слушали све што је говорио, све поштено и паметно. Данас расправља о „Народности и национализму“, и он поводом написа о четницима у *Полицици*. Стиди се што је Србин, и решава да се, приликом идућег пописа становништва, пријави као „Југословен“. То га неће спасти, јер су Југословени и усташе и бугарски и македонски крволоци, а не само Срби. Он посебно фиксира супротности у нашем карактеру, и своја противречна

⁵³⁰ Павле Стефановић (1901–1985), филозоф, есејиста, музички писац, критичар, један од најистакнутијих српских музичких естетичара, сарадник многих часописа и дневних листова. Увек окренут авангардним стремљењима, у написима се бавио комплексном проблематиком, полазећи од марксистичке филозофије и савремених књижевних и филозофских појава. Главна дела: *Трајом шона, Есеји; проза Гаврило Кужељ* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 502.

⁵³¹ Исидора Секулић (1877–1958), књижевник и преводилац. Завршила је Виши педагогијум у Будимпешти, докторирала у Немачкој. Била је наставница девојачке школе у Панчеву до 1909, када прелази у Србију. Од 1919. до пензионисања била је професор гимназије у Београду. Била је члан САНУ. Широког образовања и високе културе, одличан стилист, сарађивала је у свим бољим српским и хрватским часописима; зналац многих језика и врстан преводилац, нарочито је много преводила с енглеског. У приповеткама је танан опсерватор људског живота и судбине; есејистика јој се одликује високом духовношћу и префињеним духом. Дела: *Писма из Норвешке*; роман *Ђакон Богородичине цркве*; приповетке *Кроника ђаланачкој гробља, Сайушници*; есеји *Аналистички тренуци* и *Шеме, Зайиси о моме народу, Мир и немир, Њејошу – књија дубоке оданости, Говор и језик – културна смошра народа* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 336, 337.

⁵³² Леополд Стоковски (Leopold Stokowski, 1882–1977), амерички диригент ирског и пољског порекла, пропагатор савремене музике, почасни доктор Универзитета у Пенсилванији; емоционалан и сугестиван, суверено је владао оркестром. Дириговао је Филаделфијским и Њујоршким симфонијским оркестром, као и оркестром националног радија САД; дао је велики број транскрипција Бахових композиција. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 508.

осећања која отуда проистичу: понос и стид, гордост и пониженост, невиност и одговорност. У нашој народној заједници се поларизују људско и нељудско, племенито и ниско, светло и мрачно. Она је дала „велике анонимне мислиоце и уметнике, творце песама о Предрагу и Ненаду, о Хасанагиници, о зидању Скадра на Бојани, о старцу Вујадину, о смрти Омера и Мериме (феудално-балканској антиципацији Ромеа и Јулије), о Страхинићу бану (софокловској драми над драмама), песама које му је мати читала пре него што је у школу пошао. А дала је и „брадате кољаче у чувеним „црним тројкама“, „најниже пацове уз врхунске вредности“. Павле Стефановић не каже овде, али зацело зна да су једни клали, а други стрељали и жива људска тела тестерисали. Он говори о једнима, а мисли и на друге. Изрично помиње четничке каме и усташке криве ножеве, али не заборавља ни друга зверства, пљачке и убијања. Тај шаљиви човек, који у друштву изиграва кловна, уме оштро да жигоше нашу живу стварност, о чијем идентитету не може бити сумње, а која обележава нашу културу: „краткокурсна обука, или дресура по вербалним плановима извесних школских програма,... сиромаштво, политикантска полуинтелигенција и жандармеријско-подофицирски, динарско-расни елан воље“, оно што нас је одржавало на ступњу потенцијалне дивљине и још „напробућеног зверства“. Он не оптужује сам народ, јер се „ти људи, сасвим сигурно, нису родили ни као психопате, ни као монструми, ни као злочинци“, али су „постали управо монструми и злочинци“ „у одређеној клими ратних метежа, пропагандних лажи и затуцано назадних идеолошких парола“. Могао је додати, и лажно напредних... Павле Стефановић је нашао, за себе, излаз: да „тотално одбије сваку нетрпељивост, па и изопачену свест о припадању једној нацији – национализам“. Обележавајући се као Југословен само даје своју „историјско-генетичку адресу, податак о пореклу“, али не прима никакав „изам“, јер је то „култ, и самим тим се лако посувраћује, изопачава у нетолеранцију, фанатичну изолацију, надмену мегаломанију, у насиље, у злочин.“ А Павле Стефановић неће ништа од свега тога. Сада не могу рећи да га не разумем, а понављам да се с њим слажем.

⁵³³ Танасије Младеновић (1913–2003), песник. У Београду је завршио права; уочи Другог светског рата активан је у напредном покрету: покренуо и уређивао Реч младих, сарађивао у Младој култури, Гласу омладине и другим левичарским часописима; у НОБ је од 1941. После ослобођења био је уредник и директор Књижевних новина; савезни и републички народни посланик. Збирке песама: *Песме борбе и обнове*, *Вештар времена*, *33 сонета*, *Сам*; уредио је зборника *Лирика из борбе и обнове*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 696.

Добар је знак што се овакав чланак могао појавити у субвенционисаном листу Танасија Младеновића.⁵³³ Није мање добро што штампају одломке из књиге Бранка Лазаревића⁵³⁴ о Богдану Поповићу,⁵³⁵ кога су годинама јели Велибор Глигорић⁵³⁶ и Марко Ристић.⁵³⁷ Већ су рехабилитовали десничара Милоша Црњанског.⁵³⁸ Сада припремају његов повратак у Југославију. Поред Павловог чланка, песма „Ламент над Београдом“ из 1956. отвара врата, на првој страни *Књижевних новина*,

⁵³⁴ Бранко Лазаревић (1883–1968), књижевни критичар, рођен у Видину; завршио је Филозофски факултет у Београду; учествовао у ратовима 1912–18; између два светска рата био је у дипломатској служби (Варшава, Праг, Анкара и Беч). Један је од најистакнутијих представника српске импресионистичке критике, а после Првог светског рата претежно се бавио проблемима естетике и теорије књижевности. Дела: *Импресије из књижевности, у шри књиге, Позоришни животи, Три највише југословенске вредности, Ојледи, Пролетомена за једну теорију естетике, Филозофија кришке* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 440.

⁵³⁵ Богдан Поповић (1864–1944), књижевник, естетичар, књижевни и уметнички критичар. У Београду је завршио Велику школу, а усавршавао се на Сорбони. Живео је и радио у Београду, изузев за време Првог светског рата, кад је боравио у Лондону; професор Велике школе 1893–1905. и Београдског универзитета 1905–29; један је од оснивача Српског књижевног гласника; академик САНУ. Творац је „београдског књижевног стила“ и естетичке теорије „ред-по-ред“. Био је велики ауторитет и арбитар у естетици, знатно се ангажовао у европеизацији српске књижевности уочи Првог светског рата. Главна дела: *Антологија новије српске лирике; есеји Бомарше, О књижевности, Ојледи из књижевности и уметности* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 43.

⁵³⁶ Велибор Глигорић (1899–1977), књижевник, члан САНУ, МАНУ и дописни члан свих осталих југословенских академија. Рођен је у Рипњу, гимназију завршио у Француској, а права у Београду; до Другог светског рата био је службеник, а рат је провео у интернацији у Немачкој; после рата био је директор драме и управник Народног позоришта у Београду, управник Југословенског драмског позоришта и професор Универзитета; председник САНУ 1965–71. Између два светска рата био је уредник часописа *Нова светлост, Раскрсница*, књижевног листа *Савремени ирепед*, један од уредника марксистичког часописа *Уметност и кришка*; после Другог светског рата уредник *Савременика*. Поред позоришне и књижевне критике бавио се и студијским проучавањем историје књижевности новог доба. Дела: *Кришке, Лица и маске, Мајош – Дис – Ујевић, Позоришне кришке, Српски реализми, Ојледи и кришке* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 520.

⁵³⁷ Марко Ристић (1902–1984), књижевник, један од најактивнијих поборника српског надреализма. Рођен је у Београду, где је завршио Филозофски факултет; уредник је и издавач већине надреалистичких листова и публикација између два светска рата. После Другог светског рата био је амбасадор у Француској и председник Комисије за културне везе са иностранством; дописни члан ЈАЗУ; члан Савета федерације. Дела: песме *Од среће и од сна, Без мере, Nox microcosmica*; есеји и чланци *Наирџи за једну феноменологију ирационалног* (с Кочом Поповићем), *Које су њобуде и какви усјеси школске филозофије, Смрћ фашизму – Слобода народу* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 212.

⁵³⁸ Милош Црњански (1893–1977), песник, приповедач, романисијер, драмски писац, један од најистакнутијих представника модерног књижевног покрета у Југославији после

Црњанском. То је све врло добро. Та имена су наш национални капитал, и треба их интегрисати. „Нови“ и „напредни“ су се узалуд напињали да их истисну и замене. Увидели су да смо без њих сиромашни, скоро јадни, и ако их је дала она мала Србија од два и по милиона становника. Да су се пренули из самозадовољства које шиба Павле најбољи доказ је што величају Скерлића, па и [Јована] Дучића и [Милана] Ракића.⁵³⁹ Најзад је дошао ред и на Богдана Поповића, чију су уметност и теорију, ред по ред, годинама исмевали. Полако полако, као у песми цариградских сељанки из 1947: „Трне, мори Трне... све че си се врне.“ Све не треба да се „врне“, али свакако треба оно што је најбоље.

Понедељак, 10. септембар 1962.

Још једна посета у невреме, управо две узастопце. Око једног сата, Јеленко Алексић-Петровић, сељак-кројач из пиротске Велике Лукање, о којој сам први пут чуо када је тамо учитељевао Спасоје Марковић, док није отишао у Америку, да уређује неки српски социјалистички лист, са женом Софијом, отменом кројачицом. То је било око 1910. Онда нисам слутио да ћу и сам често одлазити у обадве Лукање, Велику и Малу, и да ће то бити моје политичке куле. Мала више, јер Јеленко није имао довољно ауторитета. Био је и сиромаш и лењ; рђаво се слагао са оцем; није имао среће са децом. Увек смо га кандидовали, никад није пролазио. Једно време је отишао у Лесковац, да ради занат. Од тог боравка нам је остало да се Јеленко загледао у женски „комбине“ и заувек изгубио вољу на своју превећ мршаву и већ одавно више не-лепу Лепу. Памтим и једну ноћ у њиховој оскудној кућици на крају села: вечерали смо само го кувани кромпир, без хлеба, а спавали смо на кукурузовини. За време окупације,

Првог светског рата. Рођен је у Чонграду, у Мађарској; студирао је историју уметности у Бечу, а дипломирао на Филозофском факултету у Београду; радио је као професор и новинар, а од 1928. био је у дипломатској служби. Други светски рат затекао га је у Риму, одакле је отишао у Лондон, из ког се у Југославију вратио тек 1965. Дела: *Сеобе, Друга књига сеоба, Роман о Лондону, Дневник о Чарнојевићу, Кај шпанске крви; Код Хилерборераца; песме Лирика Ишаке, Ламени над Београдом, новеле Приче о мушком; путописи Љубав у Тоскани, Књига о Немачкој* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 895.

⁵³⁹ Милан Ракић (1876–1938), књижевник, учитељ и правник; академик и председник ПЕН клуба; завршио права у Паризу; у Београду је радио као чиновник, а од 1904. у дипломатској служби, до пензионисања 1933; посебно је значајан његов конзулски рад у Приштини почетком 20. века, инспирација за чувени „косовски циклус“ песама, и потом, у чети Војводе Вука, улазак на ослобођено Косово. Реформатор стиха, велики зналац језика, мисаон и осећајан, песник унутрашњих немира и сукоба; његов песимизам потиче из интелектуалног размишљања о пролазности света. Седамдесетак песама, колико их је укупно испевао, одликују се елеганцијом и савршенством форме. Дела: *Песме, Нове песме и Песме*. Његове позоришне критике израз су велике културе и поузданог суда. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 151.

партизани су дошли да запале општину, али им је било потребно Јеленково присуство, да би подухвату дали популаран карактер и да би њега приморали да пође с њима, када се буде „компромитовао“ учешћем у паљењу. Он је одложио свој одлазак у партизанима, али је дошла казнена експедиција. Бугари су га ухапсили, мучили, одвели у Бугарску. После ослобођења, Јеленко је постао председник општине, ушао и у срески одбор. Одлучивао је о судбинама људи, о животима неколицине. Постао је омрзнут, јер се осилио и светио се противницима. Морали су да га уклоне, јер је и руководиоцима у Пироту почео да се замера својом критиком и амбицијом. Врло бистар, осећао је да може да игра важнију улогу. Ономогући се, и побегао у Доњи Банат. Добио је земљу у Старчеву. Други његови сељаци продали су своју мршаву земљицу у Високу и купили у истом селу. Прве гласове о њима добио сам од Мише Бројца, Хрвата, Радићевог првака, и они нису били најповољнији. Пироћанци су, говорио је Миша, вредни и штедљиви, али врло прости и неуки људи. Воле да позајмљују ствари од суседа староседелаца, а тешко враћају. Неки хоће и да краду оно што нађу у пољу или незатворено. Јеленко се упознао с Мишом и обраћао му се за савете и услуге. Строги и озбиљни Бројца и његова Немица Марија нису се одушевили Јеленком. Питам га да ли је тачно оно што говори Миша о нашим људима. Признаје да не журе кад треба да врате што су добили на послугу, али не и да краду: тога нема код Пироћанаца. Он сада скупља сведочанства о своме радном стажу, не би ли накрио бар десет година, а онда би гледао да се запосли, као чувар или тако нешто, да би дотерао до 15 година, довољно за „борачку пензију“. На своје чланство у Савезу бораца се позива, иако се каје за зло које је учинио кад је био „власт“. У Старчеву је опет почео да се истиче, али сада оштром критиком режима и прорицањем о његовој судбини. Осуђен је и лежао је девет месеци. То смтра као праведну казну, и да је више заслужио. Не тиме што је критиковао „ове“, већ што је уклонио неколико људи. Сад му се свете њихови синови и пријатељи. Данас је дошао боље обучен него раније. Ова година је врло рђава, али он са својих 6 ха, који су сада постали његова својина, пролази боље него док су син и снаја живели код њега. Чудим се, јер знам да су Словињке добре домаћице. И он се тиме руководио када је узимао, али се, вели, разочарао: неће да ради, много троши, њега не поштује, и Лепу директно вређа и понижава. Сва је прилика да ће земљу продати, кад већ на то има право. Од земље, каже, могу да живе само они који имају десет хектара: они чак боље пролазе него у старој Југославији, јер мање раде и сигурније продају. Али сиромашним сељацима је тешко: немају потребна радила ни стоке, не могу да хране доста стоке. Питам га какви су радници староседеоци, кад се упореде са колонистима. „Раде брже него ми, али не и боље“. Криво му је на њих што

су уображени и величају своју „културу“, што су горди према дошљацима, што их презиру и мрзе. Јеленко је, у ствари, слабог здравља, не воли да ради, а нема породичне радне снаге. Једну девојку је изгубио у рату, а један син му је ментално заостао, скоро идиот. Не може бити речи о томе да га ожени, као што је успео Бранко Бранков⁵⁴⁰ из Избишта са својим још изгубљенијим Радојицом. Волео сам да Јеленко оде до Бранка, да се упознају, јер им је стање у многоме слично. Он је отишао у Избиште и тамо остао два дана. Нарочито га је одушевила Анђелка,⁵⁴¹ бистрином и енергијом. Сада се жали да му је Лепа врло слаба. Боји се да ће остати без ње, и да је онда пропао. Сад тек увиђа колико је грешио што је није штедео и помагао. Која ће жена доћи у кућу где се потуца један полулуд пасторак! Тужан је Јеленко, мрачнији но икад.

Није ни тужан ни мрачан други посетилац у невреме. У два сата је дошао гост [Божидар] Божа Томић,⁵⁴² да би ми донео *Пјесме Филија Вишњића*, у његовој редакцији и са његовим предговором из 1935. Одлучио је да подели „знатним пријатељима“ преостале примерке, које је издао „Одбор за прославу Ф. В.“. Велика лепа књига стајала је тада 15 динара, а у ствари се растурала бесплатно, јер су је помогли Народна банка, Скупштина, Сенат, др Јован Ловчевић⁵⁴³ (тада вицегувернер Н[ародне]. Б[анке]), и трговци хартијом Илија Ранкић и Ристо Пантић. Показало се да Божа познаје сасвим добро све Пантићеве, па и моју покојну снају Мирјану, Ацину прву жену, коју смо толико сви волели. Тај Божа познаје цео свет, православни и масонски особито. Пошто је и земљорадник, реч

⁵⁴⁰ Бранко Бранислав Бранков, земљорадник из Избишта, био је члан Савеза земљорадника, па је пришао Земљорадничкој левици, поставши и члан Главног одбора НСС 1945. На изборима за Конституанту, у новембру 1945, био је заменик др Светиславу Живковићу, за срез белоцрквански. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 33.

⁵⁴¹ Анђелка Бранков, супруга Бранислава Бранкова из Избишта.

⁵⁴² Божидар Томић, професор, са религијским наклоностима, припадао је десници у Савезу земљорадника, али је симпатисао и левицу. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 345.

⁵⁴³ Јован Ловчевић, права завршио у Београду, докторат економских наука положио у Паризу. Радио је у Министарству финансија Краљевине СХС / Југославије; професор финансија и финансијског права на београдском Правном факултету пре и после Другог светског рата, вицегувернер Народне банке Краљевине Југославије. – *Ко је ко и Југославији. Биографски подаци о југословенским савременцима*, 392.

⁵⁴⁴ Милан Будимир (1891–1975), класични филолог, професор Филозофског факултета у Београду, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ и АНУБиХ. Нарочито се бавио проучавањем индоевропских дијалеката у Средоземљу. С Петром Скоком издавао, на француском, часопис *Revue internationale des etudes balkaniques*, а с Мироном Флашаром написао *Прејлед римске књижевности*. Главна дела: *Sarmen arvale*, *О Илијади и њеном јеснику*, *Из класичне и савремене алолошије*, *Проблем букве и јрошословенске домовине*, *Грци и Пеласци*, *Са балканских јсјочника* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 335.

„брат“ му не силази с усана. Чујем да је однео једну књигу и проф. др Милану Будимиру,⁵⁴⁴ слепом филологу. Будимир ме је по њему поздравио и поменуо да ми је у затвору честитао једну нову годину. Нисам примио, пошто је, под овим режимом, допуштено само најужој породици да се јавља осуђеницима. У „старој“ сам добијао са свих страна, па и од [Антон] Корошца и Адама Прибићевића,⁵⁴⁵ који су тада били у оштрој опозицији према Диктатури.

Ушорак, 11. септембар 1962.

Од четири до осам и по провео сам, у диму од цигарета и у хуци машине и разговора, у канцеларији адвоката Николе Војводића с којим „ортакује“ наш Бане. Он се потпуно предао том послу. Присуствовао сам необичној сцени: Он, дугогодишњи студент медицине, диктира у машину госпођи Јулији Гајић, која је прави адвокат. И наступа врло препотентно. Формулисање мог тужбеног захтева прекинуо је да би направио један уговор о продаји и куповини стана за троје заинтересованих. Чекао сам стрпљиво, јер ми је Бане рекао да ће му од тога „пасти паре“, а мени неће да наплати. У зло доба сам се сетио да се сместим у канцеларији самог Војводића, који је на путу. У библиотеци сам нашао цела два реда „Српски писци“ Народне просвете предратне и „Српску књижевност“ – заједничко издање СКЗ и Матице Српске. Узео сам Марка Миљанова,⁵⁴⁶ моју велику симпатију. Открио сам да се код њега налази реч „бесудна земља“ коју је Ђилас узео за наслов своје аутобиографије: ја сам мислио да је она Његошева и да гласи „бесудна земља“. У Америци и Француској су превели „земља без правде“, што није добро. То је земља где свако сам себи додељује правду, и не обраћа се судовима.

Кад сам најзад стигао кући, чуо сам да су се моји већ били уплашили. Лазаревићевих 6 је дошло да прославимо Слободанов и Срђанов повратак

⁵⁴⁵ Адам Прибићевић (1880–1957), правник. Мистик у национализму, велики покретач у пољопривреди. Пријатељ је сељаштва, али се противио њиховом класном организовању. Био је подложен брату Светозару, а у сталном неспоразуму с Миланом, због чијег је револуционарног рада осуђен на Велеиздајничком процесу 1919. Поштовао је Русију и СССР, све док није раскомадана Пољска и нападнута Финска. У Загребу је издавао Сељачко (раније Српско) коло. Писао је једноставно, разумљиво за сељаке, али са снажним моралном и политичком мисаоношћу. Током Другог светског рата био је у штабу Драже Михаиловића. После ослобођења живео је у емиграцији у Канади. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 269.

⁵⁴⁶ Марко Миљанов (1833–1901), црногорски јунак, војсковођа, војвода и писац иако је тек у педесетој години научио да чита и пише. Писао је успомене из свог живота и живота других јунака. Главно му је дело *Примјери чојства и јунаштва*, затим *Плеће Кучи у народној йричи и йјесми* и *Живош и обичаји Арбанаса*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 676.

из Ровиња, а мене нема па нема. По дискрецији које се држе наше кћери, Бојка није отворила писмо за Слободана из Париза, послато још 22. августа. Најзад се јављају Орест и Мариз. Ја нисам бринуо, али је другима било сумануто што не потврђују пријем пошиљке од октобра прошле године. И сада то не чине изрично, али се види из контекста. Дугачко је писмо, али највише говори о јаду Француске због Алжира и због ОАС-а. Теди оптужује за све Де Гола, његову уображеност и самоувереност. Жали се и на пасивност француског народа. Оптужује и саучесништво високе администрације и војне команде. Оних 500.000 „црних стопала“⁵⁴⁷ што су стигли из Алжира у Француску назива фашистима. А Де Гол је и даље „невероватно равнодушан“ према свему што „га гњави“ (*embête*) и што „неће да зна“. На живце њих двоје страховито утиче „необјашњива пасивност широких народних маса“ која „потпуно парализује акцију отпора код свих странака“. „Никад нисам видео такву омлитавелост (*avachissement*) код једног таквог народа који је, у прошлости, дао толико доказа за своју виталност, за своју племенитост духа – душе (*générosité*) и за своју револуционарну одлучност.“ Њих двоје су и телесно били рђаво ове године: Мариз вуче грип, а он пати од *goutte* [гихта], од реуматичних болова у вези са мокраћним каналима, неке врсте ишијаса, болест од које досад није патио. Друга криза још није прошла, али „може да устаје и да се довуче до стола за рад“.

На 180 км. од Париза, у округу Ијон, купили су мали терен који треба да буде њихово одмаралиште, можда станиште у касним годинама. Али то је још дивље, тек има да се зида и уређује, да се засади и оплемени у облику врта. Имају муке с мајсторима. Зато никуд нису ишли овог лета. Биће срећни ако на свом имању буду могли провести идући ускршњи, или бар летњи одмор. Сада долазимо на ред ми у Југославији. Они успевају да прате шта се дешава код нас. Не изненађује их правац којим се развија наша економска, друштвена и политичка ситуација. „Она је занимљива и важна, не само за Југославију, већ исто тако за друге земље. Зато се чудим ставу једног човека као што је Ђилас и његовим поновљеним покушајима да своје списе објављује у иностранству. Могао је да рачуна на саучесништво Американаца, али у Француској не би нашао издавача, и можда би био исто толико кажњен и ако не би успео да објави своју књигу.“ Ово нам пише да би показао колико прати све што се дешава код нас, у земљи за коју имају „више него симпатију“: воле је и диве се њеним

⁵⁴⁷ У тексту је дат дословни превод израза *les pieds noirs* – како се називају Французи који су рођени и живели у Алжиру.

народима и природним лепотама. Најзад једно раздрагано сећање на боравак у Ровињу 1960. Мариз нас само љуби, Дану и мене, и шаље своје поздраве ћеркама и зетовима и „малом плавом Срђану“, за кога Теди верује да је „већ велики дечак“.

Он се одиста много развио. Порастао је, али још више се душевно променио: постао је смелији, слободнији, чак помало насртљив, упада у сваки разговор, даје свој суд о свему. Већ се Теди сећа његове навике да често каже: „*je pense*“ [мислим]. То је старог страшно забављало. А Мариз је с њим имала неколико врло озбиљних разговора у „гостинској соби“, насамо... Кад су синоћ касно одлазили, хтео сам да Слободан кратко, а не „укратко“, по обичају, каже шта је његово искуство са Богданом Поповићем. Поводом чланака Бранка Лазаревића у *Књижевним новинама*, ја сам Дани прочитао мој Медаљон о Богдану. Учинило јој се да је сувише критичан, док Бранко само хвали, да мој Богдан испада мали као човек и слаб као стваралац (кад се упореди са Цвијићем⁵⁴⁸ и Скерлићем, а и са Слободаном Јовановићем), док је он за Бранка велики као предавач, неупоредив као ерудит и са златним местом у историји по своме утицају. Занимало је да чује нашег Слободана. Одлазећи каже да га је врло мало слушао, јер у то доба (1930–1933) није хтео да говори пред великим бројем. Тражио је да одабере двадесет учесника на основу неког писменог рада. То је одвратило многе, па се нису ни пријавили. Али је прочитао оно што је Богдан написао. То није много, али је изврсно. И сви – који га признају за учитеља и који га нападају – научили су код њега како се пише. Он је први наш модерниста. Он је нама донео европску културу. Није била

⁵⁴⁸ Јован Цвијић (1865–1925), географ, професор и ректор Унивезитета у Београду, председник Српске краљевске академије, почасни доктор париске Сорбоне и Карловог универзитета у Прагу; оснивач је Српског географског друштва, Гласника српских географа, публикације *Насеља српских земаља*, оснивач научне географије, нарочито антропогеографије и геоморфологије у Србији на прелазу из 19. у 20. век. Посебно су значајни његови радови из области морфологије и хидрогеографије динарског крша и других крашких предела, из тектонике и глацијације планина Балканског полуострва, затим студије о образивном рељефу Јадранског приморја, балканских котлина и поља Шумадије и Панонског басена, као и антропогеографски радови о југословенским земљама. Главна дела: *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, *Геоморфологија* и др. – Мала енциклопедија, књ. 3, 867, 868.

⁵⁴⁹ Љубомир Недић (1858–1902), књижевни критичар, професор психологије и логике на Великој школи у Београду, реформатор српске књижевне критике: унео је нове методе и европска мерила у оцењивање књижевних дела, сузбивши коначно тзв. филолошку критику и одвојивши критику од књижевне историје. Дела: *Из новије српске лирике*, *Новији српски писци*, *Критичке студије* и др. – Мала енциклопедија, књ. 2, 770.

⁵⁵⁰ Светислав Вуловић (1847–1898), књижевни и позоришни критичар, историчар књижевности, професор историје књижевности на Великој школи; академик; један од најутицајнијих српских књижевних критичара. Дао је трајније критичке студије о

прилика да спорим, да поменем Љубомира Недића⁵⁴⁹ и Светислава Вуловића,⁵⁵⁰ на пример. Наставићемо разговор. Али Дана је већ приметила да су мени ближи ствараоци него аматери и дилетанти. То је увек тако: говорећи о другима ми приказујемо себе, или бар оно што бисмо желели да будемо.

Књижевне новине су баш решиле да оживе све старе вредности. У броју од 8. августа славе шесетогодишњицу смрти Љубомира Недића, цитатима о критици, одломком Драгана Јеремића⁵⁵¹ из студија о њему, чланком [Бождара] Боже Кнежевића, његовим похвалама таленту Бране [Бранислава] Петронијевића, за кога је тражио државну потпору. Божа зацело више воли Богдана и Скерлића, али обојицу их проглашава за Недићеве ученике, а завршава Скерлићевим судом да „после Вука нико код нас није толико урадио да се отпочне „слободан, искрен и отворен претрес дела и писаца.“ Када се хвали Богданова универзалност, не треба заборавити да је Недић студирао природне науке и физиологију, да је на Великој школи предавао психологију и логику, да је школу учио у Немачкој, а код нас популаризовао енглеске писце, да је нашу публику

великим песницима романтичарима: Његошу, Сими Милутиновићу Сарајлији, Бранку Радичевићу, Ђури Јакшићу и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 470.

⁵⁵¹ Драган Јеремић (1925–1986), књижевник, научни радник, професор Филозофског факултета у Београду; уредник часописа *Савременик* и *Књижевних новина*. Писао је радове из области естетике и филозофије, затим књижевне критике, и огледе. Дела: *Прсти неверној Томе*, *Кришничар и естетски идеал*, *Пером као скалпелом*, *Доба анђиумешности*, *Мерила раних мерилаца* (поднаслов *Естетичка схваћања првих српских књижевних кришничара*) и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 978.

⁵⁵² Едгар Алан По (Edgar Allan Poe, 1809–1849), амерички песник и приповедач. Творац је кратке приповетке ужаса (Црна мачка) из које је настала модерна криминалистичка и детективска прича. Утицао је на француске симболисте и на енглеске песнике Росетија, Свинберна и Р. Л. Стивенсона. Дела: поезија *Гавран*, *Анабел Ли*, *Победник црв*, *Звона*; *проза* *Приче шајанста и маште*, *Аваншуре Гордона Пима*; *Филозофија комјозиције* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 1.

⁵⁵³ Роберт Бернс (Robert Burns, 1759–1796), шкотски песник, народни бард, спонтани лиричар. Најбољи је кад се ослања на богату традицију шкотског фолклора. Осим љубавне лирике написао је и већи број социјалних, сатиричних и патриотских песама („Весели просјаци“, „Молитва побожног Вилија“, „Сиромашково суботње вече“ и др.). – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 235.

⁵⁵⁴ Ернест Теодор Амадеус Хофман (Ernst Theodor Amadeus Hofmann, уобичајено Е. Т. А. Хофман, 1776–1822), немачки књижевник, композитор и цртач, романтичарски приповедач; на европску књижевност извршио велики утицај својим стваралаштвом пуним гротескног хумора, фантазије, необичних ликова. Главна дела: *Фантасијичне слике у Калоовом маниру*, *Ђавољи еликсири*, *Серайинова браћа*, *Живојини назори мачка Мура*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 844.

⁵⁵⁵ Хајнрих Хајне (Heinrich Heine, 1797–1856), немачки књижевник јеврејског порекла. Од 1831. до смрти живео је у Паризу. Његова дела су 1835. била забрањена, заједно са делима других припадника покрета Млада Немачка. Увео је нов тон у немачку поезију и прозу; разбијајући традиционални облик путописа поставио је основу за каснију

упознао са Гетеом и По-ом,⁵⁵² са Бернсом⁵⁵³ и Хофманом,⁵⁵⁴ са [Хајнрихом] Хајнеом⁵⁵⁵ и Натанајелом Хоторном,⁵⁵⁶ са [Томасом] Де Квинсијем⁵⁵⁷ и Оливером Голдсмитом,⁵⁵⁸ са [Франсоаом] Волтером⁵⁵⁹ и [Фридрихом] Шилером.⁵⁶⁰ Српске писце је тек он критички осмотрио и спремио терен за Скерлића. Ако није правилно оценио Змаја,⁵⁶¹ уочио је велики распон Лазе Костића,⁵⁶² кога наши тек после Исидоре почињу да откривају, као и

европску фељтонистику. Живећи у Паризу представљао је духовно средиште немачке емиграције и био пријатељ Карла Маркса. Деловао је као културни посредник између Немаца и Француза. Дела: *Пушовање јо Харцу, Идеје, Књиџа Le Grand, Пушовање за Минхен и Ђенову, О историји нове лејџе књижевности у Немачкој, Прилоџ историји релиџије и филозофије у Немачкој, Нове писме, Аџа Треал* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 785.

⁵⁵⁶ Натанјел Хоторн (Nathaniel Hawthorne, 1804–1864), амерички прозни писац, писао романе и приповетке романтичарски приказујући морално–религиозну пуританску традицију и њено опадање у Новој Енглеској. Знатно је утицао на формирање америчке кратке приповетке. Дела: приповетке *Двајуџи истричане ириче, Живошойисне ириче за децу*; романи *Скрлејино слово, Кућа са седам забавџа, Блајделска романса, Мермерни фаун* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 844.

⁵⁵⁷ Томас де Квинси (Thomas de Quincey, 1785–1859), енглески писац, есејиста.

⁵⁵⁸ Оливер Голдсмит (Oliver Goldsmith, 1728–1774), енглески песник, комедиограф, есејист и писац чувеног романа сентименталног типа Велкфилдски свештеник. Његови радови се одликују простосрдачношћу, хумором и изврским стилем. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 530.

⁵⁵⁹ Волтер (Voltaire, право име François Marie Arouet, 1694–1778), француски књижевник, историчар и филозоф. Био је један од најизразитијих представника епохе просвећености и најслободоумнијих духова ондашње Европе, велики противник црквеног мрачњаштва и клерикализма, али не и атеист; сарадник је чувене *Енциклопедије*. Дуго је живео у изгнанству, извесно време и на двору Фридриха Великог, најзад у Фернеју у Швајцарској. Гл. дела: филозофски романи *Задиј, Микрометас, Кандид*; епопеје *Андијада, Девица Орлеанска*; историјска дела *Век Луја XIV, Оглед о обичајима и духу нација, Историја Карла XII* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 454.

⁵⁶⁰ Фридрих Шилер (Friedrich Schiller, 1759–1805), немачки књижевник. Радио је као пуковски лекар. Прву драму, *Разбојници*, објавио је 1781, и због ње је морао да побегне из Виртембершког војводства; живео је код пријатеља, док 1783. није ангажован као позоришни песник у Манхајму. Исте године завршио је трагедију *Фијескова завера у Ђенови*, а наредне *Силејку и љубав*. У Вајмар се преселио 1787, где се бавио историјским истраживањима. Гетеовим посредством постао је, 1789, професор историје на Јенском универзитету, где је одржао чувено приступно предавање „Шта значи и у коју сврху се учи општа историја“. У том периоду настала су и дела: *Историја ошћадништва уједињене Низоземске и Историја Тридесетогодишњеј раша*. Истовремено, он изучава Канта и пише филозофске и естетичке расправе *О љујкостии и достојанству, О узвишеном, О естетичком васишћању човека, О наивном и сеншименталном писнишћу*. Издаје и часописе *Хоре* и *Алманах муза*. Из његовог пера изашла је и драмска трилогија *Валенишјајн*, али и трагедије *Марија Сџуарш* и *Девица Орлеанска*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 974.

⁵⁶¹ Јован Јовановић Змај (1833–1904), лекар по професији, један од највећих српских песника, преводилац, уредник књижевних и сатиричних листова, академик. Као лекар радио је у Новом Саду, Панчеву, Сремским Карловцима, Футогу, Београду, Загребу, Бечу. У Београду је био и драматург Народног позоришта. Осим поезије писао је и прозу, а огледао се и у драмском стваралаштву. Стиховима је популарисао слободарске

Диса⁵⁶³ за инат Скерлићу. Више него ма који наш критичар, [Љубомир] Недић је имао смисла за сатиру и хумор, као какав наш Џонсон.

Пољаци нас „шишају“, како данас говоре млади и у слободној критици свог духовног живота. У једном тренутку храбрости Бранко Ћопић⁵⁶⁴ је узвеличао Нушића, према коме наши писци – Ћопић каже „ми“ – изгледају кукавице. Поготову тако изгледамо кад се упоредимо са *данашњим* Пољацима. Исте ове *Књижевне новине*, као свој знаменити „Преведени есеј“ с насловом на две стране, дају Артура Сандауера⁵⁶⁵ и „Революционарности и уметности“. Одговор на неку анкету, али са дубоким захватом. Не признаје никакве револуционаре и ствараоце у групи, у периоду, у истом покрету. Сваки се мора ценити лично и конкретно. Мене је привукло

идеје свога времена, идеје Народне странке Светозара Милетића. Огроман његов опус садржи песме и стихове високе вредности; родољубиви је песник, али такође непосредан у интимној лирици, значајан и као песник сатиричар и као творац духовите поезије за децу. Покренуо је и уређивао књижевни лист *Јавор*, сатиричне листове *Змај*, *Жижа*, *Сшармали* и дечји лист *Невен*. Много је преводио, највише с мађарског. Дела: књига песама *Певанија*, интимна лирика *Ђулићи* и *Ђулићи увеоци*, песничка легенда *Вигосава Бранковић*, шаљиви комад *Шаран*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 986.

⁵⁶² Лаза Костић (1841–1910), књижевник и преводилац, академик; права с докторатом завршио је у Пешти. У Новом Саду је био професор, велики бележник и сенатор. Као сарадник Светозара Милетића био је у тајним мисијама у Србији и Црној Гори; два пута је хапшен од мађарских власти. Унео је нове и смеле песничке облике (јамб) у ондашњу поезију; био је зачетник српске авангардне лирике; бавио се и књижевном и позоришном критиком и естетиком. Истакао се превођењем Шекспира. Главна дела: *Песме, Основа лепоше у свешу с особеним обзиром на српске народне џесме*; трагедије *Максим Црнојевић* и *Пера Сејединац*; расправе *Критички увод у ошћу филозофију*, *О Јовану Јовановићу Змају (Змајови)*, *Његовом џевању, мишљењу и џисању, и његовом добу*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 376.

⁵⁶³ Владислав Петковић Дис (1880–1917), књижевник. После гимназије био је учитељ у селу Прлити, затим у Београду царински чиновник, боем. Са војском и народом прешао преко Албаније, потом послат у Француску; на повратку кући утопио се код Крфа када је брод којим се возио торпедовала немачка подморница. Лирика му је аутентична, окренута интимном унутрашњем животу, маштању и халуцинацијама. Дела: збирке песама *Ушћољене душе* и *Ми чекамо цара*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 978.

⁵⁶⁴ Бранко Ћопић (1915–1984), књижевник, члан САНУ и АНУБиХ; завршио је Филозофски факултет у Београду; у НОБ је од 1941. После ослобођења био је извесно време уредник дечјих листова, а потом професионални књижевник. Главна дела: збирке песама *Оињено рађање домовине*, *Раћиниково џрољеће*; збирке приповедака *Под Грмечом*, *Бојовници и бјејунци*, *Планинци*, *Роса на бајонешима*, *Сузова школа*, *Доживљаји Никољешине Бурсаћа*, *Башића сљезове боје*; романи *Пролом*, *Глуви баруш*, *Не шууј*, *бронзана сшражо*, *Осма офанзива*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 659.

⁵⁶⁵ Артур Сандауер (Artur Sandauer, 1913–1989), пољски књижевни критичар, есејиста, преводилац, професор на Универзитету у Варшави; поборник авангардних тежњи у књижевности. У синтетичким есејима бави се кључним питањима књижевности служећи се различитим истраживачким методима. Главна дела: збирке приповедака *Смрш либерала*, *Зайиси из мршвој трага*; есеји и критике *Песници шри генерације*, *О јединству садржине и форме*, *О сваком нешћо нејријашно*, *Теорија и исћорија*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 303.

одавно питање шта је у ком времену било лево, напредно, ја сам рекао „узводно“, сада кажу револуционарно. И с ким бих био да сам тада живео. (Баш данас сам, преврћући неке старе хартије, наишао на пројектовани преглед садржине за ненаписану књигу *Узводу* – покушај једне левичарске филозофије, преглед прављен за време окупације). Сандауер ме с правом опомиње да у почетку XVI века не смем без резерве стати уз протестанте и *en bloc* одбацити све католике. Тада су „протестантски теолози још признавали [Клаудија] Птоломеја,⁵⁶⁶ док је један католички духовник (Коперник)⁵⁶⁷ створио хелиоцентрички систем“. – „Конкретно откриће новог једино одлучује о напредности дела.“ Као такве, сем [Алберта] Ајнштајна,⁵⁶⁸ [Сигмунда] Фројда, [Алфреда] Адлера као индивидуалне психологије и [Карла Густава] Јунга због колективне психоанализе, он ставља [Вернера] Хајзенберга,⁵⁶⁹ због теорије вероватноће. Смело велича Фројда, зато што је указао на узајамну зависност физиологије и психе и

⁵⁶⁶ Клаудије Птоломеј (Claudius Ptolemaeus, 87–165), најзаслужнији хеленски астроном и географ после Хипарха, последњи представник александријске школе. Најпознатије дело му је *Алмагест* у 13 књига, зборник свеколиког тадашњег астрономског знања. Значајна су му и дела: *Оптика* у пет књига и *Географија* у осам књига. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 116.

⁵⁶⁷ Никола Коперник (Nicolaus Copernicus, 1473–1543), пољски астроном, први научник који је, уместо Птоломејевог геоцентричног, формулисао хелиоцентрични модел света, чији су основни ставови: Земљино средиште није средиште света, него само теже и Месечеве путање; привидно кретање небеске сфере само је одраз Земљиног дневног обртања око своје непроменљиве осе; привидно Сунчево кретање последица је кретања Земље, која кружи око Сунца као и остале планете. Прво му је дело *Commentariolus*, а главно *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (*О кружењу небеских тела*). – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 350.

⁵⁶⁸ Алберт Ајнштајн (Albert Einstein, 1879–1955), најистакнутији теоретичар нове епохе у физици. Математику и физику студирао је у Цириху, где је 1909. постао и ванредни професор универзитета. Директор Кајзер-Вилхелмовог института у Берлину постао је 1914, кад и члан Пруске академије наука. Као Јеврејин, био је принуђен да се 1933. пресели у САД, где је остао до смрти; по упорној осуди фашизма и рата био је један од најпрогресивнијих духова човечанства. Објавио је неколико стотина радова и стотине чланака из политике, филозофије и опште публицистике; 1905. објавио је специјалну, а 1916. општу теорију релативности; објаснио је закон фотоелектричног ефекта помоћу квантне теорије; развио је теорију физичког поља, тражећи везу међу гравитационим и електромагнетним пољима. Главна дела: *Електродинамика тела у кретању*, *Основи опште теорије релативности*, *О специјалној и општој теорији релативности*, *Еволуција физике* (са Л. Инфелом), *Моја слика света*, *Значење релативности*, *Идеје и мишљења*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 33.

⁵⁶⁹ Вернер Хајзенберг (Werner Heisenberg, 1901–1979), немачки физичар, професор универзитета у Лајпцигу, Берлину и Гетингену, дописни члан ЈАЗУ; створио и са Борном и Јорданом усавршио механику кванта; увео теорију матрица као математички основ квантне механике. Покушао је да да и генералисану једначину кретања; бавио се филозофским проблемима физике. Главна дела: *Физикални принципи квантне теорије*, *Промене у основама природних наука*, *Физика атомског језира*, *Квантна теорија поља и елементарне јединице*, *Физика и филозофија*, *Слика света савремене физике*. Добио је Нобелову награду за физику 1932. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 785.

на детерминизам унутрашњег живота, чиме се јако приближује (нехотице и несвесно) дијалетичком материјализму. Ово је, тридесетих година, олакшало надреалистима да се изјасне за марксизам. Ради попадије, пољубили су попа, рекли би наши сељаци.

Среда, 12. септембар 1962.

Дафне је добро осетила. Филм Ингмара Бергмана⁵⁷⁰ који смо синоћ гледали заједно – „Лето са Моником“ – један је од првих. Зато се њој и Милану допао мање него „Осмех летње ноћи“ и „Поуке из љубави“ које су они видели. То јутрос потврђује Милутин Чолић⁵⁷¹ у *Полицији*. Ја сам често читао о Ингмару у *Монду*, а гледао сам само Ингрид,⁵⁷² за коју кажу да му је сестра. Ово је више него реализам, оштрије него неореализам. Личи на документарац, толико су слике речите и карактери аутентични. Чолић каже да су личности „прављене“, али по ономе што знамо о Швеђанкама пре брака и о данашњој женској омладини уопште, рекло би се и да је представа верна. Или ће бити све вернија уколико будемо дубље залазили у атомско доба. Млади, хоће све, и то одмах, или бар што пре. Сваког дана им се говори о уништењу света, посматрају „велики“ и „сладак живот“, надражује их цела околина, говори се само о удобности и уживању. А опет осећају да нема потпуне слободе у цивилизацији. Беже у природу да би се отргли од регула, а благостање их зове у градове. Отуда раздирање душа, заборављање обавеза, презир према моралу. Пошто је реч о Шведској, није чудо што води девојка. Ако је млађа, она је искуснија. Не знам да је ко дао боље распеваност чула, бес меса, журбу да се ужива и лудује. Моника је толико елементарна да час изгледа као Виргинија, час као Брижит Бардо, сва женка, офанзивна, незасита, анимална и разблудна у исти мах. Хари је мање вероватан, бар за наше јужњачке новине. У правој Шведској смо тек онда када домаћини стављају за трпезу крадљивицу коју пријављују полицији на њене очи. За тешко пиће и за тучу код

⁵⁷⁰ Ингмар Бергман (Ingmar Bergman, 1918–2007), шведски филмски и позоришни редитељ. У филмовима представља етичке и психолошке проблеме модерног човека с наглашеним лиризмом, чија реализација често прераста у халуцинантне стилизације тема и мотива. Три пута је добио Оскара. Филмови: *Лејло с Моником*, *Ноћ кловнова*, *Осмех летње ноћи*, *Седми њечаш*, *Дивље јагоде*, *Лице*, *Девичански извор*, *Ђавоље око*, *Тишина*, *Персона*, *Крици и шайушања*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 230.

⁵⁷¹ Милутин Чолић (1919–2009), филмски критичар и публициста, оснивач Међународног филмског фестивала у Београду (ФЕСТ); почео је да пише у *Гласу* 1949, од 1952. стални је сарадник *Полиције*. Објавио је књигу путописа *Маска смрти је цвеш*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 932.

⁵⁷² Ингрид Бергман (1915–1982), велика шведска филмска и позоришна глумица; најбоља остварења дала је у САД до 1950. године. Награђена је Оскарком за филмове: *Плинско*

Скандинаваца смо знали, али нам је ново што је млади Хари толико сентименталан. Своје дете толико воли ваљда зато што је сам рано остао без мајке. Филм је мени пружио више обавештења него што ми је поставио ребус, као што је сада обичај у Италији и Француској. Чолић налази посредно, али ипак присутно моралисање; ја видим само живот, сутрашњи ако не већ данашњи. Лепше од свега су фотографије. Гро-планови се сада виђају ређе, али незаборавна остају два ока – када Моника одлучује да се врати првој и правој чулној љубави, и када Хари оставља жену и предаје се детету. Ту је Ингмара послужила камера као мало кога после браће Лимијер,⁵⁷³ којима је она била једино оруђе, а њено дело главни циљ.

Наш [зет] Милан није срећан у свом Институту друштвених наука. Не знам да ли је туробнији кад тамо иде или кад се отуда враћа. Окружује га нељубазност, завист, неповерење. Скоро сви су партијци, или нешто горе. Он је опет поносит, горд, тврд. Хоће да лане, па и да увреди, још и да се подсмехне, да исмеје. Тако је данас направио шалу на рачун некога Чабића и његовог чланка „Бирократија и пролетаријат“. Одобриво му је што тврди да лењинизам води у стаљинизам. Има право човек да напише шта мисли. А кад су се други загледали и питали: како то? И кад је њихов шеф [Андрија] Крешић⁵⁷⁴ рекао да чланство у Партији обвезује, и да човек на положају мора још више да пази. Милан је избацио: „Нека то види Јожа Влаховић! Он је надлежан!“ Присутни нису знали шта да чине. Помислили

свејло и Анастџија. Гл. филмови: *Др Цекил и Ђосифин Хајд*, *Коме звоно звони*, *Озлоглашена*, *Тријумфална кација*, *Јованка Орлеанка*, *Штромболи*, *Европа 51*, *Ми жене*, *Хелена и мушкарци* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 230.

⁵⁷³ Браћа Лимијер, Луј (Louis Lumière, 1864–1948) и Огист (Auguste Lumière, 1862–1954), француски хемичари и индустријалци. У Лиону основали фабрику за израду фотографског материјала: плоча, хартије и хемикалија. Створили су прву филмску камеру, изумели поступак снимања у природним бојама и у Паризу одржали прву филмску представу на свету, 28. децембра 1895, приказавши филмове Улазак воза у станицу, Излазак радника из фабрике. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 490.

⁵⁷⁴ Андрија Крешић (1921–2018), филозофски писац, учесник НОР и члан КПЈ од 1941; професор универзитета у Сарајеву; директор Института за међународни раднички покрет у Београду. Бавио се филозофским и етичким проблемима хришћанства, филозофијом религије, општом хуманистичком проблематиком и расветљавањем суштине и корена стаљинистичких деформација. Главна дела: *Релациони судови и релативност сјознаје*, *Полишичко друштво и политичка мишологија*, *Криштика кулша личности*, *Краљевство божје и комунизам*, *Филозофија религије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 395.

⁵⁷⁵ Вељко Влаховић (1914–1975), политичар, публицист и теоретичар. Студирао техничке науке; члан СКОЈ, а КПЈ од 1935, председник Удружења студената 1936. С Лолом Рибаром учествовао је у стварању комитета и организовању Конгреса студената за мир у Женеви 1936; у Прагу је организовао одлазак добровољаца у Шпанију, где је био помоћник начелника за кадрове Балканске интернационалне бригаде; организатор је радио-станице Слободна Југославија у Москви, где је представљао КПЈ у Коминтерни. После ослобођења био је савезни народни посланик, начелник Управе за агитацију и

су: Овај нема везе! Јер Милан је мислио на Вељка Влаховића,⁵⁷⁵ директора Високе политичке школе, кога помињу за наследника, на челу њиховог Института, др Радивоја Увалића, који одлази у Индију за амбасадора. А изговорио је име једног културно-уметничког друштва.

Ја сам покренуо разговор о интуицији, када ми је Милан скренуо пажњу на берлинског професора Wilhelm-а Weischedel-а.⁵⁷⁶ Тражећи суштину западно-европске мисли тај филозоф налази да то може бити рационализам исто толико колико ирационализам интуиције, али да је најсигурније ако се узме као тачно да европски дух комбинује и хармонизује оба ова правца: *ratio i intuitio*. У својој глави о „Духовном продубљавању“ (у књизи Мера) ја сам отприлике заступао то становиште. Онда сам питао Милана ко је, пре [Анрија] Бергсона,⁵⁷⁷ тражио у интуицији основну снагу човековог духа. Он је покушао да ме води Платону,⁵⁷⁸ Мајстеру Екхарту⁵⁷⁹ и хришћанским мистцима, али мене су занимали

пропаганду ЦК КПЈ, потпредседник Већа народа, заменик министра спољних послова, члан, а затим и шеф југословенске делегације у ОУН, директор НИП Борба, члан ЦК СКЈ, члан Председништва ЦК СКЈ и члан Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 441.

⁵⁷⁶ Вилхелм Вајшедел (Wilhelm Weischedel, 1905–1975), немачки филозоф, професор на Слободном универзитету у Берлину. Посебно се бавио скептицизмом и нихилизмом, при чему је био веома критичан према хришћанству, док је блиско сарађивао са протестантским теологом Хелмутом Голвitzerом. Друга тема његовог посебног интересовања било је преиспитивање националсоцијализма. Познато је његово дело *Споредни улаз у филозофију*.

⁵⁷⁷ Анри Бергсон (Henri Bergson, 1859–1941) француски филозоф, члан Француске академије. Развио је неку врсту нове филозофије живота која је заснована на идеји „животног полета“ и претпоставци да се традиционалистичким рационалистичким и концептуалистичким методима не може постићи разумевање органског (живог) постојања. Насупрот томе, у инстинкту и интуицији као симпатији (саосећању) видео је начине непосредног комуницирања с тајним животом. Главна дела: *Оплед о нејосредним чиниоцима свесћи*, *Мајерија и меморија*, *Стиваралачка еволуција*, *Два извора морала и религије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 230.

⁵⁷⁸ Платон (428/27–349/48. п. н. е.), велики грчки филозоф, ученик Сократов и учитељ Аристотелов, оснивач филозофске школе у Атини, која се, по месту где се налазила, звала Академија. Платоново учење може се разврстати у пет целина: 1) теорија сазнања, 2) теорија идеја, 3) теорија о души, 4) теорија вредности, 5) теорија природе – физиса. Овоме би се још могла додати и теорија љубави. Платоново филозофско учење извршило је знатан утицај на каснију грчку филозофију, на хришћанску теологију, нарочито у њеном почетку, на нововековну науку, а нарочито на нововековну идеалистичку филозофију. Главна дела: *Држава*, *Гозба*, *Тетисеи*, *Федон*, *Филеб*, *Софисти*, *Тимај*, *Кришија*, *Закони*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 1009.

⁵⁷⁹ Мајстер Екхарт (Meister Echart, 1260–1328), доминикански теолог и филозоф, један од првих немачких филозофа мистика; деловао је у Паризу, Стразбуру и Келну; заступао је веровање да Бога треба открити у сопственој души. Утицао је на немачку романтичарску књижевност и филозофију. Критичко издавање његових сабраних дела започето је 1936. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 732.

мислиоци XIX века који су се усудили да насрну на зграду рационализма пошто је признат као владајуће учење. Ко су претече Бергсонове? Одмах је поменуо [Фридриха Вилхелма] Шелинга,⁵⁸⁰ који се удаљио од [Имануела] Канта⁵⁸¹ и [Фридриха Вилхелма] Хегела,⁵⁸² мада и код ових није одсутна мисао о интуицији, као и код Шопенхауера⁵⁸³ – код свих немачких филозофа. Тврди да се Бергсон наслања највише на Плотина.⁵⁸⁴ Ако га не помиње то је његов обичај: да највише узима од писаца које не цитира. Зар Смех није сав под утицајем Жан-Пол Рихтера,⁵⁸⁵ и Бергсон га

⁵⁸⁰ Фридрих Вилхелм Шелинг (Fridrich Wilhelm Schelling, 1775–1854), немачки филозоф; заједно са Кантом, Фихтеом и Хегелом један од твораца тзв. немачког идеализма. Његов научни рад имао је пет сукцесивних фаза: 1) филозофија природе, 2) естетички идеализам, 3) апсолутни идеализам, 4) филозофија слободе, 5) филозофија митологије и откривења. Сваку фазу карактерише и изванредан број његових дела. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 968.

⁵⁸¹ Имануел Кант (Immanuel Kant, 1724–1804), немачки филозоф, родоначелник класичне немачке филозофије – немачки идеализам. Његово учење има три суштинска обележја: „коперникански обрт“, „критицизам“, „примат практичног над теоријским“. Кантова космогонијска хипотеза једна је од првих научних хипотеза о постанку васионе, веома различита од Лапласове хипотезе, која објашњава само постанак Сунчевог система. За њега су звезде сунца око којих круже планете као и око Сунца. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 213.

⁵⁸² Георг Вилхелм Фридрих Хегел (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770–1831), немачки филозоф. Шелинговим посредовањем постао је приватни доцент на универзитету у Јени, где је и довршио једно од својих најзначајнијих дела *Феноменологију духа*. После напуштања Јене боравио је у Бамбергу, Нирнбергу, да би 1816. постао професор филозофије на Универзитету у Хајделбергу, где је објавио *Енциклопедију филозофских наука*; наредне године је професор на Универзитету у Берлину, чији је био и ректор. У Берлину је стекао и ученике који су, уз његову помоћ, 1827. покренули *Годишњак за научну критику* (*Jahrbuch für wissenschaftliche Kritik*). – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 799.

⁵⁸³ Артур Шопенхауер (Arthur Schopenhauer, 1788–1860), немачки филозоф чије учење сједињује кантовску и песимистичко-будистичку инспирацију. Главна дела: *О четвороструком корену принципa довољног разлога*, *Свеш као воља и предсјава*, *Парерја и йаралијомена*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 986.

⁵⁸⁴ Плотин (око 205–270), хеленистички филозоф, оснивач новоплатонизма; ученик Амонија Саке у Александрији. У Риму је основао своју школу, у којој су празновани дани Сократа и Платона. Његово учење говори о три „хипотезе“: *Једно* (апсолутно трансцендентни бог), *Нус* (Ум који извире из Једног), *Душа* (светска и људска). – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 1014.

⁵⁸⁵ Жан-Пол Рихтер (Jean Paul Richter, 1763–1825), немачки писац периода романтизма; најпознатији је по шаљивим романима и причама.

⁵⁸⁶ Едмунд Хусерл (Edmund Husserl, 1859–1938), немачки филозоф јеврејског порекла; један је од најзначајнијих филозофа 20. века. Предавао је на универзитетима у Халеу, Гетингену и Фрајбургу. Оснивач је нове феноменологије, или истраживања „феномена“. Главна дела: *Филозофија аришмејике*, *Логичка истраживања*, *Идеја феноменологије*, *Филозофија као строга наука*, *Идеје за чисту феноменологију и феноменолошку филозофију* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 861.

нигде не наводи? Уосталом, Хусерл⁵⁸⁶ је његов савременик, и ко зна какав је био духовни однос међу њима.

Проф. Вељко Кораћ препоручује Милану да се забави Хусерлом ако поново буде провео неко време међу Немцима. Већ су му дали Хусерла за једно предавање на Коларчевом универзитету, пошто нико није хтео да га узме. Као Слободан, и он добија горогане.

Четвртак, 13. септембар 1962.

Синоћ је и снаја Мира говорила о [Вељку] Кораћу. Они су род по јеврејској линији. Њен брат Алберт [Флајшман] је узео Елзу⁵⁸⁷ сестру Кораћеве жене Шеке.⁵⁸⁸ Врло расположен, Вељко је после ручка причао анегдоте са испита на филозофској катедри. Једну ученицу је питао да ли је у гимназији учила нешто из филозофије. Јесте, у седмом и осмом разреду. Ако није индискретно, какву оцену сте имали? Имала сам петицу. Е па, и код мене ћете добити пет. (Таман довољно да падне.) Друга је такође слабо одговарала, па јој саветовао да понеки пут треба да дође код њега или код асистента. (Мислио је на семинаре и на вежбе). Доћи ћу ја, доћи ћу, господине професоре. Само ме сада пустите. (Да дође као што други долазе пре испита, да би се побољшале). Трећу је питао о епикурејцима и о Лукрецију.⁵⁸⁹ Да ли зна ко је на наш језик превео *О природи ствари*? Девојка је понављала наслов, али није могла да се сети преводиоца. Да јој помогне, Вељко је рекао да је то била једна жена. „Једна жена, једна жена...“ Сасвим предусретљив, казао је њено име: Аница... Девојка се озарила: „Ах, па да, Аница Зубовић!“⁵⁹⁰ Присутни су се насмејали тој јединој Аници за коју је „колегиница“ филозоф знала, „певаљки“ са радио-програма и „Чаробних ноћи“ у Топчидерском парку.

Диван је послератни проналазак то „колега“ и „колегиница“! Реакција неће да каже „другарица“, а не сме „госпођица“, код нас није уведено „грађанин“ и „грађанка“, па се сналази како ко уме. Пре 1945, „колеге“ су

⁵⁸⁷ Елза Флајшман, из породице Алмули, супруга Алберта Флајшмана.

⁵⁸⁸ Шека Кораћ, новинар, из породице Алмули, супруга Вељка Кораћа.

⁵⁸⁹ Лукреције (Titus Lucretius Carus, 94/98–55. п. н. е.), римски песник и филозоф. Његово једино познато дело је филозофска песма „О природи ствари“, дидактичко дело о принципима и филозофији епикурејства.

⁵⁹⁰ Аница Зубовић (1932–2013), рођена у Загребу. Као извођач класичне музике добила је стипендију за усавршавање у Београду, а затим и у Бечу. У Беч, међутим, није отишла. Удала се за лекара Ђорђа Димитријевића 1954, од када почиње и њена каријера интерпретаторке забавне музике.

професорима били само студенти медицине; сада су то на свим факултетима, као што су „комшије“ и „комшенице“ у бакалницама, млекарама и месарницама. Предавачи у домовима културе су на већој муци. Место „госпође и господо“, или „другарице и другови“, сви почињу одмах да излажу своју тему, без икаквог обраћања. Тако прве реченице, основне за „хватање контакта“ нико не чује. Па контакта обично и нема до краја предавања. И предаје се и слуша се по дужности или из учтивости, а никоме се не хрли, нити се ко загрева за овај предмет. Никада предавања нису била слабије посећена ни праћена са мање интересовања.

Пошто има студенткињу Мира зна шта се дешава на испитима. Да ли је могуће да је наставницима забрањено да у току испитивања показују да ли ученик одговара правилно? Хтело се можда да се млади не збуњују и не узбуђују. Али после настају препирке. Оборени има утисак да је „све знао“ и чуди се зашто је пао или добио недовољну оцену. Сећам се старог Николе Вулића. Он је, кажу, имао обичај да ћаку повлађује, ма какве глупости говорио. Чак је узвикивао: Видите, то ми је ново!“ Или: „Дивно сте ви то испричали!“ Ученик се после запрепастио, уколико му пре „доста“ или „хвала“, Вулић није признао да је незадовољан и да ћемо „морати поново да се видимо“. Мој начин је био сасвим друкчији. Ја нисам пуштао слабог ученика да оде док није стекао уверење да не зна. Скоро редовно сам му на крају давао могућност да говори о ономе што је најбоље научио. Када би и то „омануло“, није било могућности да се изненађује.

Београд се претворио у лудницу. Од јуче је наступио врхунац. Одржава се пет дана првенство Европе у атлетици (ПЕА). Заступљено је доста земаља. Тито је покровитељ, и отворио је такмичења. Било је 40.000 гледалаца на стадиону Ј[угословенске] Н[ародне] Армије. А велики број посматра на телевизијским екранима. Скоро на сваком крову је антена, на многима и права шума. И то је руководило младог Летева када се изненадио величином Београда и његовим велеградским изгледом. (Јавио се, и каже да му је бака – његова *Mété* – умрла два дана пре његовог повратка).

Европа се поделила ових дана. Једни прате борбу за првенство у Београду, други конференцију шефова и представника земаља Комонвелта

⁵⁹¹ Џорџ Катлет Маршал (George Catlett Marshall, 1880–1959), амерички генерал, начелник генералштаба копнене војске од 1939; заслужан за стварање милионске војске САД; творац познатог Маршаловог плана. Добио је Нобелову награду за мир 1953. Маршалов план представља план економске помоћи САД Европи, који је, у Паризу 1947, прихватило 16 држава а ступио је на снагу 1948. По њему је до 1952. пружена економска помоћ, у вредности од око 15 милијарди долара, многим земљама Европе, нарочито Великој Британији, Немачкој, Француској, Италији, Аустрији, Турској. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 602.

у Лондону која расправља о уласку Британије у Европско заједничко тржиште. Слично Маршаловом плану⁵⁹¹ одмах после рата, овај покушај је дао неочекивано добре резултате. Енглези би хтели да се придруже Шесторици, јер би то помогло њиховој привреди, а и Американци желе да имају увид, преко својих најсигурнијих савезника. Једни и други се боје да се Француска и Немачка одвише не оснаже и не еманципују. Још занимљивији је став Руса. Дуго су оглашавали ЗЕТ [Заједничко европско тржиште] савезом „капиталистичких цинава“ који је уперен против социјалистичких и неразвијених земаља. Затим су се јавиле друкчије оцене. У Москви се од 1. септембра држи конференција теоретичара марксизма, углавном посвећена тој теми. Колонијалци и тзв. „сиромашни народи“, управо њихови комунисти су у хору осудили заједничко тржиште. А онда су се јавили Талијани са повољнијим мишљењем. Иако је изазвала кризу у овој или оној пољопривреди, ова европска интеграција је „у целини изазвала обиман и далекосежан развој, и то је смањило дејство структуралне кризе која је погодила извесне секторе“. Талијански комунисти су чак захтевали да социјалистичке државе настоје да добију место у неком од организама Заједничког тржишта (Ових дана је *Униџа* објавила запажен чланак у том смислу). Совјетима је особито стало да неразвијене земље подбуне против империјалиста, јер им је то јефтиније него да им пруже стварну помоћ. Резолуција на крају ипак није смела да осуди Заједничко тржиште, као што то није учинила ни ранија конференција, у јулу, у Каиру, где су се састале неангажоване земље. Хрушчов се изјаснио за „сарадњу економских унија“, ако већ не може доћи до „међународне економске конференције“ коју би за почетак 1963. сазвала ОУН. У Лондону данас вероватно такође чланови Комонвелта неће забранити Великој Британији да се укључи у ЗЕТ, мада су формулисане доста оштре критике и страховања за њихову пољопривреду. После Аденауера, неки преко-океански чланови су рекли да Комонвелт неће преживети британско интегрисање у Европу. Али болест није тако акутна. Британија мора да одржи оба своја лица: једно окренуто Европи, друго Америци и Доминионима. Теже је Канађанима, јер су сувише близу америчког захвата. За њих се час одлуке већма приближује.

Европска интеграција се врши на још један начин. Са Балкана радници, па и стручњаци, одлазе, али не толико у афричке и азијске земље, као у Немачку, Скандинавију (особито Шведску) и Италију. Тамо их боље плаћају, док у Грчкој, Бугарској и код нас већ има доста незапослених, а сви осећају да су слабо награђени. Млади и врло интелигентни људи иду директно, или „остају“, не враћају се у своју земљу. Да ли ће то бити нека врста новог „френтовања“, са каснијим повратком, или ће велики број бити изгубљен за домовину? Склон сам да верујем да ће се многи заситити

благостања и зажелети наше примитивности. Можда сада лакше подносе странце, али ће и тамо наићи тешке ситуације, политичке и економске. Сем ако Европа одиста не постане једна целина: онда ће бити више мање свеједно где ко живи и ради. Данас смо од тога још далеко.

Пеџак, 14. септембар 1962.

Талијански комунисти настављају своју помириатељску офанзиву. Три месеца пре партијског конгреса, ЦК њихове КП објављује своје основне тезе, и оне су врло разумне и умерене. Заједничко тржиште је „стварност која се не може игнорисати и творевина која није у нескладу са општом тенденцијом економске интеграције“. Италија треба да преузме „улогу помириатеља“ који ће радити на томе да се трговински односи шире све дотле док се не створи „једно једино велико светско тржиште“. Понављају своју критику албанских стаљиниста, имају разумевања за посебан југословенски пут. Подвлаче: „У Италији, ми намеравамо да остваримо социјализам без устанка и грађанског рата“. Реакција ће употребљавати силу, активу треба изоловати „што ширим јединством напредних и народних снага“. И то јединство у садашњој ситуацији представља „неопходну стратешку и тактичку потребу“.

Да је орла натерала зла година да лети ниско види се из признања да треба да постоје „разне политичке партије“ и да то није „израз некаквог тактичког лукавства већ једне нове ситуације у којој су различите друштвене категорије уједињене у циљу да створе једно друштво засновано на раду, на окончању капиталистичке експлоатације, на социјалној правди“. Нове категорије људи које треба вући у сарадњу јесу, не само социјалисти (*Neni*) и социјал-демократе (*Caporal*) већ и један део католичког покрета. Ново је и то да се „поштује право на религију у новом друштву“. Најзад, признаје се да је садашња влада левог центра, коју подржавају споља Ненијеви социјалисти, „ојачала позиције радничке класе“ и омогућила левици да уђе у нову фазу борбе „с перспективом једне акције која ће довести до демократског и социјалистичког преображаја“ Италије.

⁵⁹² Кваме Нкрумах (Kwame Nkrumah, 1909–1972), гански државник и један од највећих афричких теоретичара антиколонијалне борбе; председник Републике Гане, која је 1957. стекла независност. Збачен је државним ударом 1966. Основао је часопис *Глас Африке*. Дела: *Аутобиографија Кваме Нкрумаха*, *Говорим о слободи*, *Африка се мора ујединити*, *Свесношћ*, *Неоколонијализам*, *Последњи стадиј империјализма*, *Аксиоми Кваме Нкрумаха* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 811.

Док мудри Талијани траже нове и разумније путеве, у Алжиру и Гани гурају у екстреме, како Бен Бела тако Н'крумах.⁵⁹² Политички биро није кандидовао Бенхаду ни за народног посланика и све више нагиње једнопартијском састанку. Н'крумах такође, поготову после најновијег атентата, за који сумњичи своје најближе сараднике. Адамофја, Крабел и Ађеја је искључио из владе. Посреди нису идеолошке разлике, већ амбиције у борби за власт.

Да ли да се радујемо што се Веричин Мишко за два и по месеца проведена у Енглеској научио учтивости? Претварао се да га је искрено обрадовала као поклон од једног друга плоча коју је баш тих дана купио за себе. Пре Енглеске, то му се не би десило. Он се сâм чуди тој промени. Други млад џентлмен, који је боравио летос у Енглеској јесте Буца, син Крунице и Мише Трбојевића. Радио је најпре на фарми, затим на бојењу грађевине, тежак и опасан посао. Ето два примерка наше нове буржоаске омладине. Ја сам одувек мислио да наши младићи треба да иду у Енглеску, да формирају свој карактер. Француско васпитање је сувише интелектуалистичко. Занима ме какав је утицај Енглеска извршила на Надицу и Јелицу, ћерке Љубише Милошевића: оне су биле дуже, а такође су радиле и тако се издржавале. Што се тиче саме притворности, тој особини нас учи и свака цивилизација. А наши блиски рођаци су натерали Дафне да врати један поклон за „насеље“ зато што су имали исту ствар. Биће да је посреди култура и простота, ништа друго.

Субота, 15. септембар 1962.

Јутрос, на пијаци, Круница [Трбојевић] нам даје нове појединости о њеном сину. У Лондону је радио на скели по десет часова дневно. Прва три дана, било му је врло тешко: мислио је да ће полудети. После се навикао. За идућу годину има намеру да ради дуже, али не да би нешто куповао, како сви чине, већ да би путовао у Грчку. Лепо је већ што та омладина неће да зависи од родитеља за своје ситне издатке; још лепше што хоће властитим напором да остварују узвишене циљеве. Буца неће да љуби стубове Партенона, као што су некад чинили француски романтичари, али ће упознати корење наше европске цивилизације. После Грчке, сигурно ће хтети да види Египат, још дубље порекло свега што имамо, а и страховит резултат експлоатације: фелаха,⁵⁹³ најбедније људско створење.

⁵⁹³ Феллах – египатски сељак (земљорадник).

Из француских новина које су стигле видим праве извештаје о Де Головом боравку у Западној Немачкој. Пре последње етапе, био је у Хамбургу, и ту је говорио, на француском, официрима ратне школе. „Све нам налаже да створимо француско-немачку унију“. Десила се једна необична револуција, и „од сада разум и осећање упућују Француску и Немачку и њихове војске ка унији и пријатељству“. Зашто: зато што смо такви какви смо и зато што нам прети иста опасност. Заједничка одбрана захтева „органску сарадњу наших армија“, и сарадња је битка за уједињење (*union*) наших двеју земаља“. Говорио је о „апсурдности двобоја“ који је двеста година стављао Немце и Французе једне против других. А сада постоји „општи покрет у свету“ који их позива да ударе темеље „једне Европе чије ће благостање, моћ и престиж бити једнаки ма чијим снагама“. Официри су најтоплије поздравили оно што је рекао о „органској сарадњи двеју армија“. Французи знају да све ово неће бити пријатно ни Енглезима ни Американцима. Зато Емил Серван-Шребер⁵⁹⁴ у *Les Echos* неколико пута опомиње да се ништа не ради без Британије и да је „тројка неопходна“. А Британци се неће ангажовати ни у шта без споразума са Сједињеним Државама. Најтеже је Русима, јер не могу никако да се уклопе у Европу и да учествују у њеном напредовању.

Американци гледају све шире. Помажу стварање нових држава у Африци и Азији. [Адлај] Стивенсон,⁵⁹⁵ њихов најизрођенији државник, сада стални представник у Уједињеним Нацијама, ту појаву сматра „најважнијим догађајем нашег времена“. Североатлантска област, каже он, улази у „постколонијалну еру невиђеног привредног развоја и благостања“. Помажући тај развој, САД хоће да употребе Атлантску заједницу као „стваралачку снагу за изграђивање јединства у целом свету“. Политика слободних регионалних удружења треба да створи „узоре за

⁵⁹⁴ Емил Серван-Шребер (Émile Servan-Schreiber, 1888–1967), француски новинар и књижевник. Запамћен по смелим изјавама, каква је, примера ради, следећа, из 1960: рат у Алжиру не може се поредити са Првим светским ратом, јер је више Француза погинуло у саобраћајним несрећама него на бојном пољу. Написао је неколико књига.

⁵⁹⁵ Адлај Стивенсон (Adlai Ewing Stevenson, 1900–1965), амерички правник, политичар и дипломата. Члан Демократске странке, радио је на многим позицијама у савезној влади током 30-их и 40-их година 20. века, укључујући и Управу за прилагођавање пољопривреде, Федералну управу за алкохол, Министарство морнарице и Стејт департамент. Члан комитета који је 1945. створио Уједињене нације и члан првих делегација САД у УН. Био је гувернер државе Илиноис, а на председничким изборима 1952. и 1956. био је кандидат Демократске странке, док га је на изборима 1960, за номинацију, победио Џон Кенеди, који га је, потом, именовао за амбасадора САД при Уједињеним нацијама, положају на којем је остао до смрти. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 503.

друге континенте", па чак и за „удруживање континентата, до чега на крају мора доћи". То налазим у *Билџену US*. од 30.VIII 62.

За то време, Совјети прете Америци да ће помагати Кубу ако дође до војне интервенције због њихових стручњака и накрцаног оружја. То су речи, као и у случају Суеца 1954, али Американци преко изјава Кенедија тврде да се неће искрцати у Куби, пошто још нема никакве опасности за западну хемисферу. То је паметно, али је извесно да неће трпети никакву кубанску офанзиву, па чак ни учвршћење комунизма на самој Куби. Ни у Америкама уопште, ни у Африци ни у Европи. То Руси знају. Зато неуморно говоре о „мирољубивој коегзистенцији". А не раде напамет ни талијански комунисти...

Сасвим друге мисли сам претурао синоћ, шетајући асфалтираним путем који се пење ка Звездари. Упоређивао сам француско и наше српско држање према жељеној жени. У филму „Истина" чула се мисао: „*Si on veut coucher avec une femme, on ne court pas après*" [Ако хоћеш да спаваш са неком женом, не трчи за њом]. Наши кажу, грубље: „Никад не трчи за женом и трамвајем!" Да ли само да се не умара срце, или ради сигурнијег успеха? Ширећи ову препоруку, могло би се рећи да ни за ким не треба трчати, и никоме се не треба нудити. Зашто? Да ли из тактичких разлога, или што штедимемо своје достојанство? Није увек тачно да је жена као наша сенка, која бежи кад идемо за њом, а јури за нама кад хоћемо да јој измакнемо. Сада је мода таква да жене „хватају" мушкарце, да им се уносе у лице, да их митралирају својим видљивим дражима, да их упућују у оно што треба да је невидљиво и неприступачно. То чине све жене према свима, према целом свету, али не с намером да сваког придобију, још мање у жељи да се сваком даду. Дакле борба за жену мора и даље да се води. Главно оружје више није ни љубав ни удварање, већ физичка снага, младост, положај, богатство. Радо примају од свакога похвалу њихове лепоте, јер то ласка сујети и најпоштеније жене. Али то их не обвезује ни на шта. Можда су ипак захвалне. И мање су отпорне ако су претходни услови задовољени. Свака жена воли пажњу, особито када се, уз телесну привлачност, цени њена душевна, ако не већ и духовна страна.

Ново питање: Да ли се губи пријатељство, или другарство, једне жене када се у односе с њом унесе сентименталан моменат или када се покаже жеља за телесним поседовањем? Свако ће рећи „немојте кварити наш лепи однос!" Али је мало примера да се тај однос стварно покварио зато што је с једне стране „дегенерисао". Код Француза се сматра да је између две особе разног пола „све завршено" када једно другом кажу: „будимо добри пријатељи" или „останемо добри другови". Кажу да је код Енглеза друкчије, да лепота настаје тек када се зближе као пријатељи и другови.

Код нас је, мислим, слично као код Француза. Не пријатељује се са бившом љубавницом или са женом код које није могло доћи до приснијег односа. „Другар“ је само човек или жена који се не желе физички.

Мој закључак је да се не ваља кајати када се није ишло „до краја“, из било којих разлога. Дивно је када се на сваку сплетку може мирне савести и без страха одговорити да „међу нама није било ничега“. Онда се свакоме слободно гледа у очи. А једној и другој страни је пријатна помисао да је могло доћи „до свачега“, али, ето, није дошло, и боље што није. Мало кад иза телесног уживања не остане горак укус. А од жеље, покушаја, опасног приближавања које није довело до талога у чаши, скоро никад нема жаљења. Ако се понекад што зажели, то је више пркос и незадовољена сујета него истинска празнина. Обрнуто, никада се не кајемо што смо рекли нешто пријатно, ласкаво, чак и по цену свог извесног спуштања. У љубави нема понижења. Никада се не губи достојанство, или пак то цени она друга страна, и захвална је кад и не признаје. На љубавном олтару, никакав тамјан није узпразно изгорео. Једну и другу страну је то приношење жртве обогатило и искуством, доживљајем, просто давањем, које је највиша форма узимања и најдраже примање.

Опет различита тема. У сваком разговору са економистима чује се реч „планирамо“. То је довело до питања: које је то време када се каже „планирам“, „планираш“, „планирамо“, „планирате“? Граматичар одговара, по обичају, компликујући све: може бити и садашње, и будуће и прошло. Духовит економист одговара: то је време изгубљено. А ми смо, изгледа, мајстори да правимо планове и да траћимо време. Сада је на дневном реду железара у Скопљу. У плану је да производи милион тона сировог челика. Енглези, који треба да финансирају, предлажу да се иде поступно, да се почне са 300 хиљада тона. Ми смо послали у Лондон тридесет експерата да траже средства за милион, одмах. Енглези су послали овамо три експерта да се боре за триста хиљада. Најзад је постигнут компромис: ићи ће се на 600.000, зато што се главна постројења морају поставити одмах, а она стају највише, па треба што пре да почне њихова амортизација. Занимљива борба између британске опрезности и динарске динамике.

Сутра је 16. септембар. Тачно четири године од Ацине смрти, две од смрти Мике Милошевића. У новинама ни једна ни друга породица не објављују помен. Изићи ћемо на оба гроба. Микина кћи Нина и зет Миленко Дошен опет неће бити присутни, као ни за погреб, пошто су опет у Паризу, овога пута на дуже, са Срђановим другом, Костицом.

Бојка је сина опет уписала у француску школу, како би учио и да пише. Са старим Францускињама ће, ваљда, пре пристати да ради на томе него

са нама. Прва фаза у истој школи није успела. Узалуд смо губили време водећи га и чекајући за време часова. Није се заинтересовао ни за песме, ни за декламовање. Можда зато што је све те речи углавном знао. Девојчице су биле бројније и слободније него оно неколико мушкарчића. Бојка се сада нада успеху, јер га храбри тиме што ће он знати боље од других и одликоваће се. Он се у основној школи у почетку није за то отимао. Тек пред крај године је почео да упоређује број својих и туђих петица. Једино у рачуну је неуморан, и стално тражи да му постављамо проблеме. Читање и писање су му више терет и обавеза него задовољство. После повратка с мора, Бојка има утисак да се променио на боље. Особито је врло нежан према њој. Слободан каже да га Бојкин одлазак из Ровиња страшно погрузио. Просто није знао шта да чини с њим. Морао је да уложи сву ризницу своје нежности и готовости да га забавља.

Мислим нешто на оне наше пријатеље и пријатељице који се губе, као понорнице. Чини се да су нас потпуно заборавили или оставили кад изроне изненада, или падну као из вертепа. Наш свет је ретко систематичан у својим односима. Или се дружи постојано до досаде, „седи“ у одређеној кафани, долази на утврђене и редовне састанке, а то се све мање среће, или „упада“ без разлога и разбора, у невреме и на своје и туђе чудо. Откад смо се сукобили с комунистима, особито после робије, стално нас посећује само неколико људи. То су махом Пироћанци. Они држе строгу евиденцију: колико времена нису били „доле“. Сматрају за дужност да долазе, а то им је и душевна потреба. Најредовнији је Сања. Чак му се понекад чини да нам је „досадан“. Слуша од разних особа да би радо дошли, али „не смеју“ – и после толико година од мог повратка. Онда њега питају: „Како ја изгледам? Или сам најхрабрији човек, или сам у нечијој служби, па долазим с одобрењем и по задатку?“ Зна да није ни једно и друго, па свесно прескаче по једну недељу. А шугав је кад не дође. Известан систем уноси Ђорђе, и он одржава ту везу из два разлога: по ревности и по потреби, да провери своја мишљења о стварима и догађајима. Новица не исповеда нити практикује ревност, али хоће да „претресе“ актуелности. Најпре је био страснији, када је веровао да ће рат избити. Сада се смирио, али увек има пуно да пита и да каже. Не бих умео да кажем шта руководи наша два „рудничка брата“ Жики Милојевића и Свету Анђелића, да ли осећајна или духовна нужност. Са њиховим женама однос је чисто пријатељски, скоро фамилијаран. Милојевићеви су затворенији, док Анђелићеви нама све кажу о својим невољама. Већ Пироћанци, особито београдска тројка, немају тајни за нас што се тиче породичних ствари.

„Понорница“ је наш кум Стошић. Уверавали смо их да код нас свраћа само када има посла у колонији. Воли нас све, и жели да буде с нама, али

– ето! Увек је у некој журби. И увек остане дуже него што је мислио. Одувек је био познат са својим пловним седалом. Тешко се на канује, али кад дође не решава се лако да крене. Он је за мене оно што је Вукица Марковић за Дану: најбољи друг из младости. Вукица увек уверава да мисли на нас, да се спрема да дође, да има пуно да разговара. Али док је Дана не посети, а и ја у два маха после робије, никада се не бисмо видели. Таква је и Миланка Јовановић: одана, привржена и невидљива. А сигурно ужива у нашем друштву. Таква је Бисерка Рајчић. По неколико месеци се не појављује. А уверава нас да смо један од три дома у које залази по унутрашњем императиву. У Зајечару има пријатељицу, стару Гркињу, која је и загрејала за славистику; у Београду има Ђорђа Живановића и његову супругу, и нас двоје. Била је 21. јуна, по мом повратку из Врњаци, и скоро три месеца нити пише ни долази. Писао сам јој неколико пута, највише због позајмљених књига, али ни на то се није одазвала. Да ли то не значи прекид, бегство, уклањање? Она се тако одвојила од оца свога детета, без објашњења, без сукоба, али дефинитивно. Да „плава књига“ није пронађена морао бих да је потражим у њеном београдском стану. Овако, остављам њој да се јави. Можда јој је непријатно што на време није вратила књигу која је морала бити у библиотеци пре одласка на годишњи одмор. И шта значи обавештење њене домаћице [Михаилу] Миши Константиновићу⁵⁹⁶ да је отпутовала већ у јулу. Куда?

За столом говоримо о новом Булајићевом⁵⁹⁷ филму „Козара“: у понедељак почиње да се даје у Београду. Чује се да стаје 500 (или 700) милиона и да није добар. Награђен је у Пули, али то се не објашњава његовим квалитетом. Изгледа да је већ на фестивалу покушао да га

⁵⁹⁶ Михаило Константиновић (1897–1982), професор Правног факултета у Београду, дописни члан ЈАЗУ. Радио је на пројекту Устава ФНРЈ и низу закона. Написао је већи број радова из грађанског и посебно из облигационог права. Гл. дела: *Облигације и уговори – скица за нацрт закона о облигацијама и уговорима*, *Брачно право* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 341.

⁵⁹⁷ Вељко Булајић (1928), филмски редитељ и сценарист. Снимао је спектакуларне филмове о догађајима из НОБ. Награђиван је на домаћим и иностраним филмским фестивалима. Филмови: *Влак без возног реда*, *Узаврели град*, *Рај*, *Козара*, *Скопље 63*, *Појед у зјеницу сунца*, *Бишка на Неретви*, *Сарајевски ашешаиш*, *Човек кога треба убити* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 339.

⁵⁹⁸ Живојин Павловић (1933–1998), књижевник, филмски есејист и редитељ; завршио Академију примењених уметности; ради на филму од 1959. аматерски, а од 1962. професионално. Гл. филмови: *Поврашак*, *Буђење пацова*, *Кад будем мртав и бео*, *Заседа*, *Леш мртве ишице*, *Хајка*, *Довиђења у следећем рају*, *Задах шела* и др.; збирке приповедака: *Кривудава река*, *Две вечери у јесен*, *Цићанско гробље*; романи: *Лушке*, *Задах шела*, *Белина сушра*, *Зид смрти*; књиге есеја и чланака *Ђавољи филм*, *О одвратном*. Добио Нинову награду 1985. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 909.

критикује [Живојин] Павловић,⁵⁹⁸ и сâм режисер филма „Каплица“ који је стао свега 8 милиона. Булајићеви навијачи нису му допустили да говори. После се јавио у елитном листу *Данас*, тврдећи да за прављење доброг филма треба имати „стваралачка муда“. Дафне се скандализовала кад је у *Данасу* (како би рекао Марко Ристић) видела ту реч. Умирио сам је: она се налази у великим речницима – хрв[атско]-српско-француском и српско-немачком. Милан је чуо други коментар: Сад је јасно зашто је Павловић држао руке у доњим џеповима док је покушавао да критикује „Козару“ у Пули...

Недеља, 16. септембар 1962.

Сасвим друкчији разговор је повео синоћ др Милош Стевовић,⁵⁹⁹ кога одавно није било. Довео нам је први пут једно од своје четворо деце. То је најстарија кћи, Софија, Соња, која се уписала у трећи разред гимназије, то је стари седми. Има још две девојчице и сина Васу. Њихова мајка је Ната, српкиња из Тетова. Недавно је умро професор Марко Петровић, њен отац, тврдокорни Србин, који није хтео ни да се одриче српства ни да напушта Македонију. Није усвојио македонски језик, и дочекао је да му се тамошњи људи обраћају српски. Пратња му је била необично велика; изишло је цело Тетово. Милош је ипак забринут за „кукавно српство“ и моли мене да га не заборавим и да се побринем у његовој обнови „ако се икад будем помало бавио јавним пословима“. Уверавао сам га да нема разлога песимизму, јер су Срби витални и све бројнији. Ни српска ни југословенска ствар не стоје рђаво. Из саме Македоније, Слободан је прошле године, са конгреса преводилаца, донео врло повољне утиске.

⁵⁹⁹ Милош Стевовић, економист. Студирао је у Бечу, Паризу, Италији, а докторирао у Трсту. Определио се за Земљорадничку левицу док је Драгољуб Јовановић био интерниран у Санџаку 1934. године. Место на Мачековој листи за парламентарне изборе 1935. и 1938. уступио је своје брату Ристи. Био је члан Главног одбора НСС 1940. и 1945. Остао је на политичкој линији ЗЛ и НСС и током окупације 1941–1944. и под новим режимом. Рано се пензионисао због болести. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 323.

⁶⁰⁰ Светозар Вукмановић Темпо (1912–2000), политичар и државник у социјалистичкој Југославији; завршио је Правни факултет у Београду. Члан КПЈ од 1935, у НОБ од 1941. – прво је члан Војног комитета, затим Врховног штаба НОВ и ПОЈ; радио је као делегат ЦК КПЈ у Македонији. По ослобођењу био је помоћник министра народне одбране, министар рударства владе ФНРЈ, председник Одбора за привреду СИБ-а, потпредседник СИБ-а, председник Централног већа Савеза синдиката Југославије; члан ЦК СКЈ, члан Председништва ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 467.

⁶⁰¹ Михо Михов, бугарски генерал, веома утицајан пред крај Другог светског рата.

Скоро док смо о томе говорили, наишли су Ровињци, отац и син. Слободан је читав сат излагао Милошу шта је доживео у Македонији. Упознао га је и са развојем догађаја доле, од 1941. па надаље. [Светозар Вукмановић] Темпо⁶⁰⁰ је „устанак“ почео са седам младића и девојака, који су сви били српски ђаци или питомци. Тек после пада Италије и почетком 1944. сами Бугари су дали налог бугарашима да иду у партизане и да кроз македонство спасавају што се још може спасти. Генерал [Михо] Михов⁶⁰¹ је изгледа рекао да је раније требало почети рад у том правцу. Тако је дошло да се Емануил Чучков,⁶⁰² велики бугараш, нашао у савезној влади. Ово је у почетку било у њиховим рукама. После је Београд почео да долази себи: с једне стране је у Скопље слао југословенски, чак просрпски оријентисане Македонце, а с друге је у Београд довео, на врло високо и централно место у влади, бугараше или децу из бугарашких породица. Отуда Никола Минчев⁶⁰³ и Киро Глигоров,⁶⁰⁴ и Љубчо Арсов у влади ФНРЈ, отуда Лазар Мојсов у Москви. Случај Крсте Црвенковског⁶⁰⁵ није исти, пошто је он увек био југословен, можда и више од тога. Бугараша су уклоњени, или су блокирани. Што се тиче македонског језика, изгледа да је он прављен у Београду и да је Блаже Конески⁶⁰⁶ пристао на *ђ* и *ћ*, а да су

⁶⁰² Емануил Чучков, македонски комунист бугарске оријентације. Био је министар за Македонију 1945, а касније је обављао различите дужности у Републици Македонији.

⁶⁰³ Никола Минчев (1915–1997), учитељ, народни посланик Савезног већа Савезне народне скупштине, посланик Већа народа НР Македоније, члан Савезног извршног већа, председништва Савезног одбора ССРН Југославије, ЦК СКЈ. – *Ko je ko u Jugoslaviji. Biografski podaci o jugoslovenskim savremeniciima*, 463.

⁶⁰⁴ Киро Глигоров (1917–2012), политичар и државник. Завршио Правни факултет у Београду. Учесник НОБ; помоћник председника Привредног савета ФНРЈ, генерални секретар Савезног завода за привредно планирање, Савезни секретар за финансије, потпредседник СИБ-а, председник Народне скупштине СФРЈ, члан Председништва СФРЈ, члан ЦК СКЈ, члан Извршног бироа СКЈ и Председништва ЦК СКЈ. Објављивао је чланке у *Нашој стварности*, *Нашој заједници*, *Економској полицији*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 101.

⁶⁰⁵ Крсте Црвенковски (1921–2001), македонски политичар. Члан КПЈ од 1939, у НОБ од 1941; један од организатора устанка у прилепском крају. По ослобођењу био је и: секретар за просвету и културу СИБ-а, посланик републичке и Савезне скупштине, председник ЦК СК Македоније, члан Председништва и Извршног бироа СКЈ, члан Председништва СФРЈ и његов потпредседник, члан Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 884.

⁶⁰⁶ Блаже Конески (1921–1993), македонски књижевник и филолог, професор Филозофског факултета у Скопљу, члан МАНУ, САНУ, АНУБиХ и ВАНУ, дописни члан ЈАЗУ, спољни дописник САЗУ, ректор Универзитета у Скопљу и први председник МАНУ. Дела: песме *Земља и љубав*, *Песме*, *Везиља*, *Ира са дејештом*, *Зайиси*, *Тамне воде*; приповетке *Виноград*; песма у прози *Месџа и знаци*; научни радови: *О македонском књижевном језику*, *Македонски уџбеници у XIX веку*, *Грамашика македонског књижевног језика* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 337.

Црногорци, из тактичких разлога, измудровали *l'* и *k'*. А сам народ чита *Полиџику* десет и двадесет пута више него *Нову Македонију*, коју не разуме. Она је исто толико вештачка колико нови „хинди“ за који Нехру каже да му је непознат, а веровао је да говори хинди. Слободан верује у будућност, као и ја, а Бугари сматрају, с правом, да су Македонију изгубили заувек. Још има бугараша, али од нашег рода зависи да ли ће се они разређивати или множити.

На Микином гробу смо чули тешке ствари са Космета. У Српском лекарском друштву приредили су комеморацију, са говорима проф. Косте Тодоровића и др [Божидара] Николића⁶⁰⁷ који је, после Мике, најзад постављен за управника Инфективне клинике. Занимљивији је био реферат о масовној епидемији трбушног тифуса у Приштини. То је једва поменуто у штампи, али се види да је било врло озбиљно. Узрок: загађена вода и клозети... Разуме се, дижемо палате и солитере, а нисмо урадили ништа за основне потребе становништва. Увек иста прича: раније цилиндар на опанку, сада солитер на ђубришту. Кажем инжењерима које сам ту видео, проф. Душану Витасу, Лелином мужу и Горданином оцу, и шумару Чемерицићу, који је пореклом Призренац, дакле опет човек с Југа, – да у Западној Немачкој после ратних рушења сада не зидају куће више од шест и седам спратова. „Разуме се, одговарају они, поучили су се на америчком примеру!“ А што ми лудујемо на Новом Београду и на београдским брдима, где земља клизи?! Питам Чемерицића, Дошеновог зета, је ли озбиљан покушај да се од топола прави целулоза. Има сто врста топола, и неке су добре. Али је невоља што губимо четинаре, и што су они спали на 26% нашег шумског фонда. А буква и храст ће ускоро бити музејски примерци за будуће генерације. Чим виде скуп од десет стабала наши стручњаци одобравају сечу: Море, има шуме!

Наша Светлана ради на телепринтеру за београдско дописништво Ројтера за време Првенства Европе у атлетици. Данас је последњи дан и са свих страна ме саветују да погледам, макар на телевизији. Отишао сам код Власте и Цице, где се већ пет дана заседео Демо, пасиониран је за атлетику, којом се некад и сам бавио. Очарава га Рус (?) [Валериј]

⁶⁰⁷ Божидар Николић (1914–1979), ванредни професор Ветеринарског факултета, хоно-рарни професор Стоматолошког факултета, сарадник Одељења за медицину рада, редовни професор Медицинског факултета, шеф Катедре за физиологију и биохемију. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 493.

⁶⁰⁸ Валериј Брумел (Валерий Николаевич Брумел, 1942–2003), совјетски скакач увис, олимпијски шампион из 1964. и вишеструки светски рекордер. Његова међународна каријера завршена је мотоциклистичком несрећом 1965. године.

⁶⁰⁹ Иван Мусталић, маратонац из Тузле. Био је спортиста године града Тузле 1962. и 1963, а првак Југославије 1964, 1966. и 1967.

Брумел⁶⁰⁸ скоком у вис. То је одиста дивно чудо. Скоро из места скаче преко 2 метра, док је сâм висок 1,86. Гледао сам како је скочио 2,21 и покушао је да туче свој ранији рекорд од 2,26. Оборио је мотку, али се види да може да је прескочи. Мене су импресионирали и маратонци. Више од 42 км. трчали су без предаха, за нешто више од два сата. Енглеz је стигао први (за 2:23:18,8) и изгледао је доста исцрпљен, али други су били доста и изненађујуће свежи. Наш Тузлак [Иван] Мустапић⁶⁰⁹ стигао је осми. Лепа је била и штафета четири пута по сто, и четири пута по четири стотине метара, за 39,5 односно за 3:0,58. Све је задивио Француз трком на 1.500 м. за 3:40,9 – рекорд досадашњих европских шампионата. Динамика атлетичара повукла је и мене, који се за то никад нисам интересовао. Највише златних медаља добили су Совјети (21) затим Немачка (први пут уједињена – специјалном заставом и Бетовеном место државне химне – (14), а после долазе Велика Британија (8) и Пољска (7). Ми смо добили само једну сребрну, и то захваљујући једној жени, нашој Мађарици.⁶¹⁰

Европа, ах, та Европа! У њој Французи, најбрже мисле, а најспорије се одлучују да промене политику кад то нове прилике захтевују. Док се Талијани прилагођавају, чак и кад су комунисти, Французи остају тврдокорни. Ево, *Иманише* полемише с талијанским комунистима око Заједничког тржишта. Као што су били последњи који су се одрекли Стаљина, тако сад настављају своју опозицију ЗЕТ-у, чак и после Руса. Француска слабост: логичари су и доследни. Не умеју да праве заокрете – то им изгледа неморално. А и Де Голу и својој десници терају инат. Како су могли да нападају Стаљина за злочине, када су га величали као генијалног „вођу планете“? Тек ове године одузели су му тргове и улице у општинама где су комунисти држали управу. Морис Торез⁶¹¹ је последњи изговорио речи „погрешно“ и „злочини“, а први је пре много година указао на извесне неправилности у Совјетском Савезу и Интернационали. Нашима је било бескрајно лакше да окрену јапунце. И то тако нагло и тако радикално како не би никад ни не-комунисти.

⁶¹⁰ Сребрну медаљу је, у дисциплини скок увис, освојила Олга Гере.

⁶¹¹ Морис Торез (Maurice Thorez, 1900–1964), француски политичар, члан Социјалистичке партије Француске од 1919, а Комунистичке партије од њеног оснивања 1920. Члан ЦК КПФ од 1924, члан Политбироа и секретар ЦК за организациона питања од 1925. У илегалству и затвору био је 1927–30, када је постао генерални секретар КП; посланик француског парламента 1932. После забране КП 1939. прешао је у илегалу; члан ИК Комунистичке интернационале, а 1939–43. и члан њеног председништва. Окупацију у Другом светском рату провео је у СССР-у, одакле се вратио 1944; био је члан Привремене консултативне скупштине, посланик Уставотворне скупштине, посланик Народне скупштине; члан више влада. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 609.

Понедељак, 17. септембар 1962.

Данас се завршила у *Полицији* хроника о хватању Драже Михаиловића помоћу Николе Калабића, „команданта краљеве гарде“. Писци не кажу ништа о судбини овога, али се зна да је он убијен истог тренутка када су „Чичи“ стављене лисице на руке. Свет је више занимало да ли је Дража сазнао ко је организовао „превару“. Људи који су били у соби бр. 2 на другом спрату III зграде у Митровици (одакле сам ја изишао 28. новембра 1955) са др Драгићем Јоксимовићем⁶¹² причају да је Дража рекао своме браниоцу: „Издао ме Калабић“. Публика додаје и свој коментар поводом објављивања ове „хронике“: „Дража – тиража“, јер се *Полиција* ових четрдесет дана продавала већма него икад, а многи примерци су прошли кроз више руку. Постоји још једно објашњење за ову необичну и необјашњиву публикацију: Руси су гајили извесну симпатију за Дражу, као и он за њих (и ово га је дефинитивно удаљило од Енглеза и Американаца), па им је требало показати да он није био ни војнички моћан ни лично јак, а да су његови команданти сарађивали с Немцима. О томе смо хтели да обавестимо Совјете у времену када поправљамо своје привредне односе с њима. Свакако постоји нека позадина, али која тачно? Зна се једино да официри који су учествовали у постављању замке и извршили „подвиг“ нису у хроници дати под својим правим именима, свакако из страха од неке освете, или зато што данас заузимају високе положаје. Изгледа, најзад, сигурно да код многих Дража изазива жаљење. Чак то изражавају и неки комунисти, можда с циљем да провоцирају реакционаре, праве или набеђене. Појава је свакако необична, и још није јасно зашто је допуштена и организована.

И чланак Павла Стефановића о „Нацији и народности“, у *Књижевним новинама* изазвао је узбуну. Нападају га што се одриче српства. Зар је тек из ових прича о Дражи сазнао да су код нас вршена зверства? Зар не зна за друге који су то исто чинили, на српској и на другим странама? Зар о усташима неће да каже ништа више? Занимљиво је да га комунисти бране (мада сâм одавно није у Партији). Ја верујем да он осуђује све свирепости и злочине, али једно сме да жигоше, друго не сме. Неки сматрају да он уопште живи у некој психози, свакако је успео да му „поступак“ одобрава његова бивша супруга др Ирена, која га иначе увек критикује. Да ли зато што је велика комунисткиња или што је Јеврејка?

⁶¹² Драгић Јоксимовић (1893–1951), адвокат, демократски првак, посланик, а опозиционар после завршетка Другог светског рата. Бранио, по званичној дужности, Дражу Михаиловића. Режим је, међутим, и њега осудио, па је он на робији у Сремској Митровици и умро. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 123, 124.

⁶¹³ Тодор Стојков (1925–1983), историчар. Предавао је историју у средњој школи; од 1958. радио је у Одељењу за историјске науке Института друштвених наука. Докторирао је

Четвртак, 20. септембар 1962.

Синоћ смо имали необичну посету, о којој преговарамо већ две године. Ми смо од првог дана пристајали да примимо на разговор младог историчара [Тодора] Тошу Стојкова,⁶¹³ пореклом из Итебеја, али је оклевала да га доведе његова тетка Ђурђевка – Ђуђа Матић, прва сусетка и пријатељица Бенићевих. Знала је за његову партијску припадност и да ради у Институту друштвених наука, где су, по њеном сазнању, „све сами комунисти и удбаши“. Није смела да преузме одговорност, јер се бојала да нас не уведе у нове неприлике. Месеци су пролазили. Стојков је с времена на време обнављао свој захтев. Најзад јој је саопштио да ће он наћи пута и начина да дође до мене, макар адресу добио у Пријавници. Јуче је питао да ли хоће да пође; ако не, он иде сâм у Професорску колонију. Дана и ја смо Ђуђи пре неколико дана поновили да може слободно да га доведе. У највећем смо спремали ајвар од паприка за зиму кад су се они појавили на вратима. Дана је оставила сав посао, јер је хтела да види шта управо хоће овај упорни Банаћанин. Ствар је била сасвим једноставна.

Он ради у историјском одељењу, под управом др Драгослава Јанковића,⁶¹⁴ проф. права, и добио је задатак да напише историју земљорадничке странке. Они се ту баве само т.зв. „грађанским странкама“, пошто за радничке покрете – наш и међународни – постоје два посебна института, који се сада спајају у један. Елем, Тоша Стојков долази да му помогнем, пошто архивске грађе има врло мало, документа су пропала у полицији или су растурена по приватним домовима. Имају нешто хартија Јоце Јовановића [Пижона], особито његову преписку са босанским

1965. на Филозофском факултету у Сарајеву; од 1969. радио је у Институту за савремену историју. Бавио се истраживањем унутрашњеполитичких односа у 20. веку. Важнији радови: *Опозиција у време шешијануарске диктатуре (1929–1935) (докторска дисертација)*, *Влада Милана Стојадиновића 1935–1937*, *Грађанска опозиција и скупштински избори од 8. новембра 1931.* и др. – *Енциклопедија српске историографије*, 659.

⁶¹⁴ Драгослав Јанковић (1911–1990), историчар права, професор Правног факултета у Београду и ректор Универзитета у Београду, дописни члан ЈАЗУ. Бавио се претежно националном правном и политичком историјом, посебно историјом 19. и 20. века. Дела: *Историја државе и права народа Југославије*, *О политичким странкама у Србији XIX века*, *Друштвени и политички односи у Краљевству Срба, Хрватска и Словенаца уочи стварања Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста)*, *Историја XX века*, *Женевска конференција о стварању југословенске заједнице 1918. године* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 950.

⁶¹⁵ Милан Комадинић (1882–1942), новинар, политичар и задружни писац. Од 1905. био је у задружној служби и сарађивао у задружним листовима; са Михаилом Аврамовићем 1919. оснива Савез земљорадника, чији је био генерални секретар. Одвојио се 1922. од Милана Гавриловића и Јована Јовановића Пиждона. Дела: *Аграрно-правни односи Нове Србије*, *Скице и описи за једну историју задружарства у Србији*, *Пишање сељачких дугова*, *Неутралност задружарства* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 325.

земљорадницима, али о раду саме странке нашли су врло мало, скоро ништа. Немају ни комплете *Села* после 1922, кад је оно изишло у надлежности Милана Комадинића.⁶¹⁵ Ја сам га одмах упутио на Милановог сина Слободана, за први, и на др Милоша Московљевића, за други период, посебно због календара који је Московљевић увек уређивао. Показао сам му велики Календар-Споменицу за 1941, посвећен смрти Јоце Јовановића. Али он од мене хоће друго. Пошто нема писане и штампане документације, они су, каже, „упућени на живе учеснике у страначком животу“. А таквих је остало мало. На мене рачунају зато што сам као врло млад био у вођству и знам и људе и односе и догађаје. Није прецизирао на какву тачно сарадњу рачуна, али је за почетак донео низ питања о периоду око 1929. године. Ко је то из Београда био у Загребу у јуну; с којим је Јурицом разговарао Божа (Марковић);⁶¹⁶ зашто су Хрвати дуго одбијали да приме Милана Гавриловића; је ли тачно да је он у Јоциној кући, после неког Радићевог говора, рекао да „мора да падне крв, јер је у питању држава (а [Иван] Мештровић у својим успоменама тврди да је био присутан када је Гавриловић упао, сав узбуђен); ко је Баћа о коме говори [Већеслав] Вилдер, и је ли то Стојан Прибићевић.⁶¹⁷ Видео сам да је упућен у многе ствари, да зна појединости, овај или онај неспоразум међу опозиционим странкама, несагласност између загребачког и београдског дела, али да не успева да ствари повеже. Нашао је Стојадиновићево писмо нашем посланству у Паризу од 1938, где тражи да се протестује код француске владе што допушта да после Драгољуба Јовановића, на повратку из Шпаније и студент Радивој Увалић напада председника југословенске владе, а тамошње власти га не протерују. Занимљив је документ о Јоцином разговору с [Живојином] Балугџићем 1933, када је краљ тражио додир са шефовима опозиције у времену кад смо били у сукобу с Италијом због трогирских лавова. Пало му је у очи да су на

⁶¹⁶ Божа Марковић (1874–1946), редовни професор Правног факултета у Београду, где је предавао грађанско право. Прво је био радикал, па се одвојио са самосталцима. После Првог светског рата ушао је у Демократску странку Љубе Давидовића, коме је остао веран до краја. Лично је предложио Милана Грота за Давидовићевог наследника. Ушао је у владу Душана Симовића, и по слому Југославије отишао у емиграцију. Умро је у САД 1946. Од младости је био за југословенско уједињење. Сведочио је у Фридјунговом процесу. Уређивао је *Словенски јуи* од 1909. до 1912. Један је од оснивача Народне одбране. Написао је уџбеник о кривичном и судском поступку. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 180.

⁶¹⁷ Стојан Прибићевић, једини син Светозара Прибићевића и једини наследник четири брата Прибићевића (Светозара, Милана, Валеријана и Адама). Завршио је права и докторирао у Београду. Са оцем је, у Прагу, 1933, издао брошуру *Уједињена револуционарна омладина УРО*. Помагао је Николи Лалићу у превођењу на француски Светозареве *Дикшајуре краља Александра*, у Паризу 1932. Одселио се у САД, и као

„загребачке пунктације“ одговориле све странке, а да се од земљорадника јавила само левица. Има онај текст који је израдио Миша Милошевић и послао у затвор на одобрење док је истом приликом њима ишао напоље мој текст, којим је Јакоб Јелашић био одушевљен. Испричао сам му пријатељско држање иследног судије Николе Гучића према Србима, левим земљорадницима који су одговарали за федерацију и права хрватског народа. Тешко му је било да он, Хрват, гони такве Србе, па је чинио све да оптуженима олакша ситуацију. Поређао би пет бројева *Земљорадничких новина*, показао који су од њих инкриминисани, и онда дотичног питао за који он зна и који је експедовао. Стојков нема *Земљорадничке новине* али има *Загајке нове власти*, из истог периода.

Пре него што би дао пристанак или одбио, изложио сам како су били нелојални сви који су писали о мени, особито Звонимир Кулунџић⁶¹⁸ у раду о Радићевој погибији, затим Петар Козић у историји пиротског радничког покрета, сви који су приказали мој боравак у Шпанији (у Борби), крагујевачки збор, итд. Поменуо сам му и реферат генералног секретара на земаљској конференцији КПЈ у Загребу, крајем 1940. Стојков ме уверава да ће он износити само истину. „Ви сте историјска личност, и ваша улога се мора тачно изнети. Борба је једно, историја је друго. Ми пишемо историју. Ја ништа о вама нећу објавити пре него што вам покажем и добијем ваше одобрење“. На нека питања сам одговорио, а идући састанак смо заказали за 24. септембар.

Видим у француским новинама да је становништво на Земљи прешло 3 милијарде. *Монд* тврди да сада има 3.115 милиона. Сећам се какву грешку сам допустио у *Рагу* 1928. на крају чланка „Земља и Рад“. Изразио сам се наопако. Уместо да кажем да 8 десетина људи живи на селу или се бави пољопривредом, написао сам да су од десет милијарди осам сељаци. Не сећам се да ли је ту глупост пренео и преводилац на бугарски и часопису *Земља и Слобода*. Али ако продужимо овако, наши потомци ће

новинар долазио је у социјалистичку Југославију. Бавио се и музиком. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 271.

⁶¹⁸ Звонимир Кулунџић (1911–1994), новинар и историчар књиге и језика. Новинарством се почео бавити од 1933. године, сарађујући у листовима и часописима *Хрватско право*, *Даница*, *Дом и школа*, *Студентске новине*. Покушао је да издаје и властити недељник *Хрватски народни глас*. Од 1937. до 1941. на служби је у Министарству пошта и Државној штампарији у Београду. Партизанима се прикључио 1944. После ослобођења службовао је у Београду и Загребу, а од 1958. постаје професионални публицист. Објавио је обимне студије о појединим хрватским личностима: *Стијейан и Анђун Радић*, *Еуџен Квајтерник*, *Миховил Павлек Мишкина*, *Славко Колар*, *Мирослав Крлежа*, као и о хрватској култури и историографији и др.

дочекати да човечанство има десет милијарди, али није нимало сигурно да ће остати и данашњи постотак сељака.

Много успешније пророчанство било је када сам, у децембру 1945, у Уставотворном одбору предложио да један члан Устава почне речима „Југославија је федеративна народна република“. Тада је Вукмановић-Темпо оштро одвратио: „Нема Југославије! Постоји само *Федеративна Народна Република* Југославија“. Хтео је да каже: овде је случајно Југославија, другде ће бити Чиле, Мексико, итд. Данас, међутим, „почиње дискусија“ о трећем нацрту устава (после 1946. и 1952) и „народна“ се мења у „социјалистичка“, а на више места се каже само *Југославија*, а не СФРЈ. Усвојен је сада и мој ондашњи предлог да се призна право на рад, што је Кардељ у то време одбацио, као што је Ђилас извргао руглу право на штрајк. Ово ни данас није усвојено. Ја сам онда замерио и то што се наша Комунистичка партија скрива, кад у совјетском уставу јасно стоји да је КП руководећа сила, а да су остале организације само „трансмисиони“ кајишеви. Сада наш Устав отворено говори о Савезу синдиката и о Социјалистичком савезу радног народа као свеопштим организацијама, али се Савез Комуниста истиче као руководећи фактор. Постали смо искренији.

Добио сам сатисфакцију и с једне стране одакле је нисам очекивао. У чланку „Хлеб и слобода“ који сам диктирао Ђорђу [Јовановићу] Славинском⁶¹⁹ у Нинковој (и тобоже мојој) адвокатској канцеларији у дворишту Теразија 30, почетком 1934, ставио сам да је хлеб примаран и

⁶¹⁹ Ђорђе Јовановић Славински, из познате пиротске породице, један од многобројне браће. Био је обућарски радник, затим секретар у адвокатској канцеларији и у партијској канцеларији ЗЛ и НСС од 1933. до 1946. Страстан и бескомпромисан леви земљорадник. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 122.

⁶²⁰ Предраг Милојевић (1901–1999), новинар, публицист и преводилац. Од 1923. стални сарадник *Полићике* и њен дописник из Лондона и Берлина. Извештавао је о доласку нациста на власт, о паљевини Рајхстага и о суђењу Димитрову. Објавио је неколико збирки својих репортажа: *Из прошлих дана*, *О људима и ћудима*, *Био сам присушан*. Преводио је Хенрија Џемса, Селму Лагерлеф, Франца Кафку, Ернеста Хемингвеја. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 672.

⁶²¹ Хенри Кабот Лоц (Henry Cabot Lodge, 1850–1924), амерички републикански сенатор и доктор историјских наука, један од првих који је то звање стекао на Харварду.

⁶²² Франклин Делано Рузвелт (Franklin Delano Roosevelt, 1882–1945), политичар и државник САД; за председника САД биран четири пута узастопно од 1932. до 1945. Политиком се почео бавити 1907, а 1910. постао је сенатор државе Њујорк на листи Демократске странке. У време велике економске кризе 1929–1934. спровео је многе социјалне мере, које су му донеле велику популарност; путем „њу-дила“ спровео је радикалне мере које су доста успешно решавале незапосленост и ублажавале последице велике кризе у којој

да је материјално благостање предуслов за политичку демократију. Данас налазим у *Полишикиној* рубрици „Узгред забележено“, која се приписује Предрагу Милојевићу,⁶²⁰ реченицу великог америчког политичара Хенри Кабот Лоца,⁶²¹ главног представника у Уједињеним нацијама за прошле администрације, објављеном у часопису *Look*: „Гладног човека више интересују четири кришке хлеба него четири слободе“, – које је прокламовао Ф[ранклин] Д[елано] Рузвелт.⁶²² Није мање знак времена оно што „Лига патриота“ у Н'крумаховој Гани објављује, заједно са социјалистичким начелима: „Бог Африке помогао нам је да остваримо нашу револуцију.“ На бога се позивају и Сукарно⁶²³ и [Гамал Абдел] Насер,⁶²⁴ – бар док се не учврсте на власти.

је била америчка привреда; жестоко се борио против изолациониста и јачао оружане снаге. Године 1941. објавио је *Повељу о четири слободе: мисли, вере, од беде, од страха*. Атлантску повељу прокламовао је са Винстоном Черчилем августа 1941. Као једна од најутисајнијих личности савезничких земаља учествовао је на историјским конференцијама у Казабланки, Вашингтону, Квебеку, Каиру, Техерану и на Јалти. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 238.

⁶²³ Ахмед Сукарно (1901–1970), индонезански државник и политичар. Основао је 1927. Националну партију Индонезије; колонијалне власти су га 1929. ухапсиле и забраниле партију. По изласку из затвора поново стаје на чело партије, али је 1933. поново ухапшен и протеран на острво Флорес, затим на Бангкулен, где је остао до јапанске окупације 1942; за време окупације привидно је одржавао лојалне односе са властима, у интересу народноослободилачког покрета, са којим је био у сталном контакту. По проглашењу Индонезанске Републике 1945. постаје њен први председник. Холандске власти су га ухапсиле 1948. и интернирале на острво Бангка, одакле се вратио већ у јуну 1949, после потписивања индонезанско-холандског Хашког споразума, кад поново постаје председник Републике, а од 1950. председник унитарне државе Индонезије; 1963. проглашен је за доживотног председника, али је 1967. збачен с власти и лишен свих функција. Био је почасни доктор више универзитета у свету; заједно с Насером, Нехруом, Нкрумахом и Титом био је један од оснивача Покрета несврстаности. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 526.

⁶²⁴ Гамал Абдел Насер (Gamal Abdel Nasser, 1918–1970), египатски државник. Завршио је војну академију 1937; док је службовао у Асјуту, дошао је у контакт са многим официрима, који су му после били сарадници. Током службе у Александрији 1939. спријатељио се с Абделом Хакимом Амером, који му је касније био најближи сарадник у извођењу револуције, у јулу 1952. После победе постао је потпредседник револуционарног савета, наредне године је помоћник председника владе и министар унутрашњих послова. Падом генерала Нагибе постао је председник владе, а кад је донет устав 1956, и председник Републике; када је формирана унија између Сирије и Египта 1956, постао је председник Уједињене Арапске Републике, оставши то до своје смрти 1970. Био је један од оснивача и вођа Покрета несврстаности. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 756.

⁶²⁵ Џон Ернест Стајнбек (John Ernest Steinbeck, 1902–1968), амерички романсијер и приповедач; први књижевни рад, роман *Златна кућа*, објавио је 1929. Највећи успех постигао је романом *Плодови тнева* из 1939, у којем је приказао експлоатацију и страдање пољопривредних радника-беземљаша. Остала дела: *Мишеви и људи*, *Црвени йони*, *Источно од раја*, *Месећ је зашао*, *Зима нашеј незадовољства* и др. Нобелову награду за књижевност добио је 1962. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 496.

Субота, 22. септембар 1962.

Јуче је, по традицији, морао да „падне један биоскоп“, како се изразила наша млађа ћерка. Гледали смо Штајнбека,⁶²⁵ „Мишеве и људе“ – који се, према Бернсовој песми, сви труде да задобију и уживају радост. Дафне се добро сећала да се ту дешавају страшне ствари, а ја сам, по романима које сам већ читао, знао да Штајнбек приказује наличје Америке. Дану то није одвратило, јер више воли озбиљне и тешке комаде него лаке и веселе. Пред Кинотеком смо видели много младог света, а карата већ одавно више није било. И последње место је било заузето. Сами младићи и девојке. Нас двоје смо једини заступали старија поколења. Код првих сцена се осетило да су и раније гледали. Млади се не боје духовног мрака, лудила и лудости. Стари неће да виде ништа туробно. Избегавају беду, несрећу, трагедију, смрт и убијање. Отворено изјављују да су тога толико доживели, да је живот толико пун невоља, да од позоришта и биоскопа траже само одмор и разоноду. Дакле нас двоје смо или луди или млади, или недовољно згажени. Дана је испред себе имала високе особе, а дворана је равна, платно ниско: морала је да седи усправно и са главом подигнутом и вратом укоченим. Очи је разрогачила, уши напрегла. Није знала шта се дешава око ње. Није чула шта сам јој повремено шапутао, да објасним или коментаришем. Неким сценама сам се ја смејао, заједно са омладином околу, у поезији пејзажа сам уживао, радовао се интелектуалности и финоћи црнца у његовој самици – у засебној соби, зато што нико с њим неће или не сме да се дружи. Знам шта је *самица*, и разумем иронију и сладострашће *изолације*. Делим са црнцем радост кад ипак неко дође и разговара као са човеком, макар то био човек без ума и бедник без наде. Стари пас смрди, али сакати слуга неће, не може, да га убије. Накнадно себи замера што је допустио страном човеку да усмрти његовог јединог пријатеља: требало је он лично то да учини, само он. Лекција Џорџу да не допусти да туђи људи линчују малоумног Кенија за кога је он божанство. Али пре тога мора да га опије призором оствареног сна: земље, имања, воћака, плодова земље, кучића и зечића разне боје. Никада није већма узвеличана љубав малих људи, можда људи уопште, према својој земљи, слободном раду, племенити однос према животињама. Најстрашније: љубав која дави, мрви, убија. Лени је тако јак и толико нежан да у његовим рукама гине све што воли. Али остаје да сви у нечем траже и налазе радост, јер нико без радости не може да живи – био миш или човек. Наши млади налазе радост у посматрању муке и јада. Довољно су јаки да им то не смета; верују у будућност, па се не плаше ружне прошлости и рђаве садашњице; знају да ће од живота отети много, па им не одузима храброст када гледају туђе промашаје. Разумеју да можемо желети, као

Жана Моро у „Модерато кантабиле“ да нас убије онај ко нас највише воли; одобравају да ми за себе задржавамо право да убијемо најдраже биће. То је све доста јасно када је реч о младима, чак и у атомско доба. Али откуда нас двоје маторих да уживамо у томе?

Чудне ствари се дешавају после Де Головог проласка кроз Немачку. Талијански *Raese*, близак комунистима, јавља да га је Хрушчов позвао да посети Русију. Француз је начелно пристао, али долазак би одложио до пролећа, пошто су сада односи затегнути због Берлина. Француски комунисти су опет у „закашњењу за једну идеју“, како је Радић говорио за [Анта] Трумбића. Зар није чудо: да Рус претекне брзомислећег Француза? Хрушчов предлаже светско тржиште, тражи додир са Европским, и пушта Талијане да носе глас, док Торес проглашава Де Гола за „помагача немачких реваншара“, за „белицисту“ и „највирулентнијег антисовјетисту“. Он личи на Трумбића – правника и латинисту – зато што је Хрушчов нови Стјепан Радић – жонглер са идејама и тркач са иницијативама. Мора, јер су Кинези још познатији као жонглери, а стално су му за петама. Може само да се радује што Кинези не захтевају да се пласирају на афричким тржиштима. Квалитет њихове робе разочарао је оне који су научили на француске и енглеске ствари, солидне и не сувише скупе. Затим они, као Руси, потписују уговоре које не остварују. Са Мароком, Гвинејом и Ганом, планови извоза и увоза се реализују за половину, или за трећину. Кинезима је скупа гвинејска кафа, а Мароканци и Малијани нису задовољни кинеском стручном помоћи за културу чаја и пиринча. Сада ће поставити амбасаду у Алжиру, али то неће помоћи да повећају свој престиж у Африци, који је све мањи. Ново чудо: Чанг Кај-Шекова⁶²⁶ влада са Формозе такође жури у Африку: У шеснаест држава је већ отворила амбасаде, а њени експерти долазе у разне делове Конга, у Габон, у Чад. А с Мадагаскарком председник владе иде у Тојпех. Као Југославија, Формоза има преимућство да нико не мора да је се боји, а може, из друге руке, и о туђем трошку да пружи безопасну помоћ.

⁶²⁶ Чанг Кај Шек (1887–1975), кинески генерал и државник, од 1950. председник марионетске Републике Кине на Формози (Тајван). Под утицајем Сун Јат Сена приступио је Куоминтангу 1912. После смрти Сун Јат Сена постао је председник Централног извршног комитета Куоминтанга. Покољем радника и чланова КП Кине у Шангају 1927. издао је револуцију и довео је у тешку кризу; од 1928. председник је контрареволуционарне куоминтаншке владе у Нанкингу. У рату с Јапаном 1937–45. настојао је да очува армију за обрачун с напредним снагама које су изнеле борбу. После капитулације Јапана и режим Куоминтанга доживео је потпуни крах у покушају да угуши револуционарну борбу кинеског народа под руководством КП Кине; 1949. приморан је да се, са остатком својих снага, повуче на Формозу (Тајван). – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 900.

Представнички дом је опет гласао против помоћи нама и Пољској. Кенеди ће се борити, и победиће, ми ћемо опет добити хлеб, масноће и шећер – то дугују Американци нашем народу, али ће режим морати да буде питомији. Ето већ не храбримо Кубу да прима совјетско наоружање. И у новом Уставу се виде промене, најпре формалне, да затим буду стварне.

Недеља, 23. септембар 1962.

Јован Ђорђевић⁶²⁷ говори данас у *Полицици* о тим новинама,⁶²⁸ [у Уставу] али не сме да каже оно што је битно. У овој земљи само један човек нешто изнесе кад говори: то је Тито. Он је први и једини до сада рекао да ћемо сем председника Републике имати и председника владе, данас два фактора на врху, место једног (то подсећа на „планину са два врха“ коју је исмевао, као мој предлог „Милован Ђилас 29. априла 1947. у Скупштини. Он је први почео да говори народни (а не Народно-ослободилачки) фронт у току 1945, пре Конгреса; сада он каже Југославија, па је то ушло и у Устав. Он говори о интеграцији као економској и културној нужности за нашу заједницу. Ново је и то да су у Устав ушли Социјалистички савез и Савез комуниста; сутра ће се можда појавити на изборима два кандидата, социјалистички и комунистички. Ако у почетку буду обојица комунисти, ипак ће бити двојица, а не један. Грађанин ће имати и да бира, а не само да *гласа*, како једино допушта схватање Сретена Жујовића и свих стаљиниста. Дакле, мало по мало, стајемо на *две ноге*, место на једној. То је у ствари главни смисао моје борбе од краја 1944: ништа једно, од свега макар двоје. Без тога нема демократије, никакве демократије.

То сам отприлике објаснио пријатељу Светозару-Зољку, када ме је забринуто питао шта ће бити са нашом економиком коју он види у тешкој кризи. Опет ћемо добити од Америке, али нешто ћемо учинити, полако,

⁶²⁷ Јован Ђорђевић (1908–1989), професор Правног факултета у Београду, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ и спољни дописни члан САЗУ; секретар Комитета за законодавство и организацију СИБ-а, председник Правног савета СИБ-а; судија Уставног суда Југославије, председник Уставног суда Србије. Главна дела: *Конширола уставности закона САД, Јавно мњење, Основна мишљања федералне државе, Уставно право ФНРЈ, Народни одбори, Ново уставно право, Државно уређење ФНРЈ, Уставно право и политички систем Југославије, Нови уставни систем* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 702.

⁶²⁸ У тексту „Основне карактеристике преднацрта новог устава“ Ђорђевић истиче да посебну карактеристику Преднацрта чини то што „он није само, па ни првенствено устав државе, политичке власти, већ устав друштвено-политичке заједнице која је... добровољно уједињење равноправних народа и социјалистичка демократска заједница заснована на самоуправљању и власти радног народа“. – *Полишика*, 23. септембар 1962, 2.

постепено, опрезно, на врло дуг рок. Може да траје и десет година. Може, а нама нико није крив што нам је коса све беља. Млади ће дочекати.

Зољко се појавио на вратима одмах после седам, јутрос. Тако је то у нашој кући. Свако долази кад је њему најзгодније. Али зато нас увек обогати. Зољко на пр. каже да су зету Јови послали порески захтев од 240.000, што није било предвиђено. Он то нама не може да плати. Он сам мора да „паузира“ са својим ужарским занатом, јер је занатским задругама забрањено да пласирају робу приватних занатлија. До сада је задруга добијала 2,5% од продајне цене за ужад коју је он сам продао, а само новац добио преко ње; 6,5% узимала је на његову робу коју је она пласирала путем своје мреже. Занатлија је плаћао велику порезу, час по промету, час паушално. И Устав и закон признају приватне занатлије, с тим да не држе више од пет радника. Зољко има само једног ученика, али му се ипак онемогућава рад. Могао би да продаје ужад само нудећи по кућама или по вашарима. А то он не може у својим годинама. Школуете три сина, од којих су двојица још и болешљива. Помишља да се бави повртарством на једном комаду од 32 ара близу Лесковца, где би ископао бунар. Али не допуштају му да ту подигне једну стају. Поред свих брига, он ипак успева да се интересује за светску политику. У селу, где му је радионица, у свом селу, живи као пустињак, док је жена с најмлађим сином и са оним од студената, „енглез“ и правник, који није у Скопљу, борави у Лесковцу. Храну понесе за недељу дана, а и од куће му шаљу по сељацима који путују 13 км. сваког дана да би радили у граду. Слуша радио више него што чита новине, јер не може да их добије, али је о свему обавештен. Код мене долази само да провери своја мишљења и да добије општи преглед. Он то зове душевном храном. Два-три пута годишње мора да дође. Сада се забринуо шта ће бити у Куби и у Берлину. А код нас не зна како ће поново оживети текстилна индустрија, најважнија за наш извоз. У лесковачком басену сада има на лагеру готове робе за 6 милијарди динара. А машине морају да се окрећу и особље да прима плате. Недавно су дошли у Лесковац Јапанци, и они нуде вунену прећу по нижој цени него што наше фабрике плаћају непрерађену вуну. То је повољно за ткачке радионице, али шта ће да раде предионице. Друга невоља: остаћемо без довољног сточног фонда. Због сушног лета, сељаци продају стоку у бесцење. Држава откупљује говеда по 80–110 дин. за килограм живе мере. Шта раде са том стоком? – Кољу и стављају у хладњаче. Строго кажњавају сељаци који кољу и продају за свој рачун, испод руке. Најопасније је за телеће. Његов брат је јевтино купио две краве, али нема рачуна да производи млеко, пошто је детелина 50 дин., а и млеко не може да постигне већу цену, чак и ако га сам разноси по кућама. Више се исплати бели сир.

Са те тематике, која мене занима, Светозар прелази на индо-кинески сукоб, на Алжир, на Јужну Америку, на однос Руса и Кинеза. Обавештавам га колико знам, али њему никада није доста. „Чудан народ смо ми Срби“, каже Дана кад у пролазу чује каква питања поставља овај полу-писмени сељак-занатлија. – „Политички народ!“

Такав један примерак седео је данас око подне код професора Дивца. Нисам био од априла, кад је лежао од ангине и грипа. Сада смо најпре говорили о новом Уставу. Пало ми је у очи да ће у југословенском грбу сада бити шест пламенова, по броју република, а не пет по народностима, као до сада. И као да се много не подвлачи да су Црногорци и Македонци посебни народи. Морам да погледам пажљивије кад буде готов дефинитиван текст. Дивац би се томе радовао, јер је он уочи I конгреса фронта, у акционом одбору, рекао да може да прими Црну Гору као посебну јединицу у оквиру ове државе, па и изван ње, али не може да призна да Црногорци нису Срби. На њега су скочили пре тога Жујовић, Ђилас и Благоје Нешковић, а занемели су кад је рекао ово о Црногорцима. Тада је прискочио Моша Пијаде: „Ви свакако ни Македонцима не признајете да су посебан народ!“ – Дивац је мирно одвратио: „Са Македонцима је нешто друго. Њима такође признајем да буду јединица у оквиру ове државе, али не и ван ње!“ Смејали смо се што Дивац верује Црногорцима, али не и Македонцима... Данас је рекао нешто врло занимљиво што се тиче старе Југославије. Две несреће – то је Солунска афера и Радићево убиство. Једна крупна погрешка: Што Хрватима није дато све што су желели у територијалном погледу. И Босну? И Босну! Па нека муку муче са милионима Срба у својој хрватској држави, само да нама не сметају да уредимо Војводину, Србију, Црну Гору, Санџак и остали Југословени. А Словенци? Словенци како хоће, управо требало им је оставити да се определе како желе. Жао ми је што је на онај начин поступљено са Црногорцима и са краљем Николом. То је, вели, био уман човек и велики Србин. Много би дао да добије поново његово целокупно дело: то је најчистији бисер српске поезије. Сетио се да је од некуд знао шта је Марко Даковић, несумњиво поштен човек, говорио о коначном уједињењу Црне Горе крајем 1918. Вероватно сам му ја причао свој разговор са Марком у септембру 1940.

⁶²⁹ Младен Ивековић (1903–1970), доктор права, политичар, дипломат. Пре Другог светског рата осуђиван због учешћа у напредном покрету; у НОБ од 1941; био је члан Извршног већа АВНОЈ-а и члан ЗАВНОХ-а. После ослобођења био је народни посланик; министар индустрије и рударства Хрватске; посланик ФНРЈ у Риму; амбасадор ФНРЈ у Бону; под-секретар ДСИП-а; председник Савезног већа Савезне скупштине. Дело: Хришћанска лијева интелигенција 1918–1945. и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 850.

Поменула се хроника о хватању Д[раже] М[ихаиловића] Сви се питају коме је то требало, и зашто. Дивчев пријатељ замера што се не пише о зверствима усташа. Дивац каже да је Младен Ивековић⁶²⁹ врло живо и верно приказао клање у цркви у Глини, бацање у јаме и у Саву. Сам он био је интерниран у Јасеновцу, а донео је сведочанство једног кланог-недокланог и баченог у јаму, који је остао жив. За судбину Срба после овог рата највише су криви српски интелектуалци, који су се предали и такмиче се у ревности. Ја наводим Универзитет, Академију, Цркву, где пре рата није било ниједног комунисте, а сада су слуге горе од господара. Дивац нам прича Мештровићеве мемоаре и баш цитира онај приказ са Гавриловићем и „крви која има да падне“ о коме ми је говорио Тоша Јанков. О свим политичарима је вајар дао углавном тачну слику, али је жалосно што Србе оптужује да су знали само за силу. Да ли ћу моћи да дођем до те књиге?

Опет изненађење у Кинотеци. Омладина је у маси дошла да види Казанов⁶³⁰ филм „Viva Zapata“, који се одавно давао. Више дечака него девојака, и млађи од оних које смо видели на „Мишевима и људима“. Зашто тај свет долази? Зашто опет нема старијих, сем нас двоје, једног човека и једне госпође. Да ли само због борби и пуцања, јер је било и нешто деце? Или због доследности у револуцији. Стари борац се не задовољава личним успехом и великим положајем: није се за „ово“ борио! Волео бих да чујем једнога од ових младих. Шта њих привлачи у овако великом броју. Жао ми је што су збрзили последње секвенце, а ту је срж целог филма. Ја наслов не преводим „живео Запата“, већ „Жив је Запата“.

⁶³⁰ Елија Казан (Eliá Kazan / Elias Kazantzoglou, 1909–2003), амерички редитељ, продуцент, сценариста, глумац, родом Грк. Најпознатији филмови: *На доковима Њујорка*, *Трамвај звани жеља*, *Источно од раја...* Добитник је два Оскара за режију и Оскара за животно дело.

⁶³¹ Марко Краљевић / Марко Мрњавчевић (1335–1395), син Вукашина Мрњавчевића, који је погинуо у Маричкој бици 1371. Од тада Марко је, као турски вазал, владао западном Македонијом; у почетку је ратовао са суседима, који су му, користећи његову тешку ситуацију, одузели Скопље и Призрен. Борио се на турској страни против влашког војводе Мирче и погинуо у бици на Ровинама 1395. Најпопуларнија је личност српских народних песама, у којима је идеализован као узор јунаштва, витештва, честитости и заштитник слабих и нејаких од зулума и насиља. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 587.

⁶³² Христо Ботев (Христо Ботев Петков, 1848–1876), бугарски револуционар, песник и публицист. Пропагирао је јужнословенско јединство и социјалистичке идеје. Његова поезија је борбено родољубива („Растанак“, „Хаџи Димитар“, „Хајдуци“), социјално бунтовна („Борба“, „Ђурђевдан“, „Елегија“), интимно борбена („Мојој првој љубави“, „Пристала“), саркастично-сатирична („Патриот“, „У механи“), али увек надахнута, уметнички вредна и у неким сегментима веома блиска народној. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 293.

Жене доносе цвеће на његово мртво тело, али старци који су се с њим борили не верују да је то он, и да је он уопште мртав. Главу му је смрскоо митраљез, и – што је главно за народно сујеверје – његов бели коњ је побегао кроз градску капију. Народна машта се не мири са смрћу својих хероја. Ни Христос, ни Марко Краљевић⁶³¹ нису умрли. Има фанатика или лудака који верују да су још живи Хитлер и Дража Михаиловић. Зар и Христо Ботев⁶³² није певао, за борца за слободу народа: „Тој не умире!“

Понедељак, 24. септембар 1962.

Питам јуче Дивца зашто чешће не иде у Рогашку Слатину када му та вода чини тако добро. Не користи ни повластице инвалидске на железници. Прошле године и ове надали смо му се у Ровињу. Још од аустријских времена привлачи га тамошњи океанографски биолошки институт, а никако да дође да га разгледа. Занимала би га и чувена болница за туберкулозу костију. – Ето, у Ровињ никако не стигне да оде. Његова жена нигде не излази већ скоро десет година, од како им је умрла млађа кћи. А боловали су обоје. У Слатину би ишао да купања нису тако скупа – 400 до 500 динара једно. „Социјално“ неће да га пошаље. Добио је решење: „Ратни војни инвалид висок 179 см, 66 кг. тежак, здравог изгледа, добро ухрањен. Одбија се.“ Дивота! Висок скоро 180 цм, тежак 66 кг. – и добро ухрањен! Што не пошаље некоме „горе“ тај документ лекарске несавесности и социјалног немара? До прошле године, са својих безмало 40 година службе, имао је свега 17.000 [динара] пензије. Сада има око 26.000 [динара] бивши професор универзитета; резервни потпуковник; научник; политичар; јавни радник; вођа пчелара; у заробљеништву до краја.

Зато је Никола Ћопић⁶³³ добио 32.800 динара пензије. То ми каже Јешић, кум Висариона Ђорђевића,⁶³⁴ кројача, нашег ранијег члана. Био је у партизанима пред крај; а Ћопић није био ни дана, и друге је спречавао да иду. Од свих се највише противио да ја одем „у шуму“, као што је био против мог одласка у Шпанију. Дао је Висариону меморандум од неких 30

⁶³³ Никола Ћопић, сељачко дете из околине Босанске Крупе, ковачки шегрт, затим радник, трговачки путник и политичар. Члан је Земљорадничке левице од 1931, члан ГО и ИО НСС 1940. и 1945. Напустио је сељачку линију, постао комунист и високи службеник после 1946. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 384.

⁶³⁴ Висарион Ђорђевић, кројач из Крушара код Ђуприје, радио у Београду; леви земљорадник и заменик члана ГО НСС 1940. Био је у партизанима, а после ослобођења у служби народног одбора у Јагодини. На крају, испојио се као поштовалац Стаљина, али не сувише јавно. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 84.

⁶³⁵ Клод Сарот (Claude Sarraute, 1927), француска глумица, ћерка Натали Сарот; позната је по филмовима *Сћара љубавница*, *Шшамја је једнојласна* и *Анкеша џублике*.

страна за Централни комитет, и успео да му признају звање борца, и добио је, млад, борачку пензију. Награђен је што се одрекао мене и што ме нападао јавно, на зборовима, у скупштини, на суду. Дивац мора под старост да ради кућевне послове, пошто му је супруга болесна, а служавку не може да држи. Зашто? Зато што никога није издао, најмање себе.

Данас Јован Ђорђевић наставља да коментарише нови Устав. Јуче неко рече: „Кад видим или чујем његово име, гади ми се и повратио бих.“ И он располаже вештином да у много, много речи ништа не каже.

Укус за живот враћа белешка Клод Сарот⁶³⁵ (је ли то сестра модерне романисијерке Натали Сарот⁶³⁶) у рубрици о концертима у *Монгу*. Говорећи о мјузик-холу Бобино и шансонијеру *Mouloudji-у*,⁶³⁷ она се сећа шансоне која јој највише и најчешће пева у ушима: „*Un jour, tu verras, on se remontrera*“ [Једног дана, видећеш, поново ћемо се појавити]. Је ли то најбоља од свих, а у Француској их има безброј, и свакога дана се јављају? Не зна, али је имала 20 година кад је та шансона била нова. Те речи, тај рефрен, мада их нисам чуо, мени долазе кад помислим на овај или онај растанак, на пријатељство прекинуто, на нежност спутану или угашену. Добро би било да човек види *Сећања старој љубавника* (заљубљеника-нечитка једна реч) Жана Касуа,⁶³⁸ који сам већ помињао. Он тврди да се растајао без драме, да је кидао везе без трагедије, и да се није бојао новог сусрета са привремено изгубљеним особама.

Јутрос сам рекао Дани да ћу је звати Милована или Милованка, пошто је сада лепша него икад и што је у 68-ој години милујем више него кад смо били млађи. И Дафне јој јуче рекла да је лепша него икад. Она одбија та нова имена, и жели само да је зovem, као до сад, „Дане моје!“ Тако сам успео да од ње ћутљиве извучем како воли да је зovem, у коме од многобројних имена највише ужива. Деца се шале с њом, имитирајући мене, Данче красно, небо моје! – Данче лепо госпоче! Али зато јој млађа

⁶³⁵ Натали Сарот (Nathalie Sarraute, 1900–1999) француска књижевница руског порекла. Као један од најранијих и најзначајнијих представника новог романа, посебно се истиче тананим анализама често једва уочљивих покрета и промена у психи јунака. Главна дела: романи *Тройизми*, *Поршреш нејознајшој*, *Марширо*, *Планешаријум*, *Злајшни йлодови*; есеји *Доба сумње*; драме *Тишина*, *Лаж* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 311.

⁶³⁷ Марсел Мулуђи (Marcel André Mouloudji, 1922–1994), француски певач, композитор и глумац.

⁶³⁸ Жан Касу (Jean Cassou, 1897–1986), француски књижевник и истакнути критичар савремене уметности; инострани члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ. Учествовао је у Покрету отпора; био је главни кустос у Националном музеју модерне уметности у Паризу; велики пријатељ социјалистичке Југославије. Писао је есеје, песме, новеле и романи. Дела: романи *Париски йокољ*, *Сара*, *Четрдесетшосма*; новеле *Бечке хармоније*; мемоари *Један живиш за слободу* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 237.

ћерка рече да је „мрачњак“ кад је саопштила да је нетремице пратила Штајнбекове „Мишеве и људе“.

Она са мном није задовољна, јер не умем да браним свој ауторитет, мада не тражи да се правим важан, као Де Гол, који имитира Луја XIV. Прима седећи, руком понуди посетиоца да седне и каже: „Слушам вас“. На крају, завршава сусрет: „Чуо сам вас“. Тако бар ствар изгледа у приказу париског *Експреса*. А *Канар аншене* после збирке духовитих чланака, ни једину из XVII века, под насловом *Двоје* сада објављује другу: *Краљ*.

Ушорак, 25. септембар 1962.

Јуче сам опет добио грдњу што се сувише трошим у разговору с људима. Занимљиво је и за слушаоца корисно, али мене премори. Од десет сати до један, без прекида сам и са заносом, трошећи се без мере, иако је Дана седела уз мене скоро све време, говорио Тоши Стојкову, историчару Земљорадничке странке. Иако сам био одлучио да само одговарам на питања, причао сам пуно побочних ствари. Кад сам видео исписаних наших „16 табака“ с почетка 1932. и фотокопије „Задатака нове власти“ од априла исте године сетио сам се те бурне акције Земљорадничке левице против Шестојануарске диктатуре. Стојкова је занимало и моје прво хапшење 4. априла 1929, и друго у октобру 1930. Питао је о нашем конгресу у Крагујевцу, 2. маја 1932, па смо морали говорити и о првом форуму, у почетку јуна 1929, где је одлучено да се поведе лецима против Диктатуре, о одласку у Лесковац и на Косово, да се добије пристанак Јове Јовановића и Милана Прибићевића. Поменули смо и боравак у Загребу првих дана маја 1929, кад је Светозар [Прибићевић] протествовао што београдска опозиција ћути, као и други боравак, када је Светозар већ био у Брусу. Стојкова је занимао састанак опозиционара у Чачку у априлу 1932, на коме је договорен први илегални збор за 14. (1. мај, по старом на Јеремију) у Чачку. Милан Гавриловић је то осујетио шаљући Тупањанина у Гучу, 3. маја, док смо ми били похапшени 2. маја у Крагујевцу. Хтео је да чује што више о 6-часовном разговору са Мачеком у јуну 1930, по његовом изласку из затвора. Тада смо рашчистили сва питања. Особито је утврђена Мачекова одлука да хрватско питање решава са носиоцем војне силе, тј. Александром, док се на српској страни не јави одговарајућа политичка и друштвена снага. Од Стојкова сам сазнао да се Јоца Јовановић, у својим

⁶³⁹ Милан Мијалковић (?–1941), професор из Винораче код Јагодине. Робијао је девет година због рада на комунистичкој пропаганди у Куманову. Као партизан погинуо је код Ужица, куда је био послат из Моравског одреда. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 192.

белешкама (које је Државном архиву продао његов син Воја) донекле оградио од „Задатака нове власти“ где је нашао социјалистичких и комунистичких елемената. Он је од мене чуо да летак „Радни народе“, где се помиње „мангупски устав“ од 3. септембра 1930, јесте растурала Земљорадничка левица, која га је и умножила, али да је текст написао др Урош Стајић, мада је он то порекао пред иследним судијом Државног суда у лето 1932. И тако, пуно појединости из те велике и лепе прошлости. Заборавио сам да му кажем да су на првом форуму 1929, поред нас неколицине и [Веселина] Маслеше, били и Милан Мијалковић,⁶³⁹ професор из Винориче и његова супруга Љубица Живковић, Пироћанка. Ми смо приметили касније да они помало потајно и у страну разговарају са Маслешом. Али мене је Веса у Бањој Луци, кад сам га посетио пошто је био пуштен из затвора, уверавао „часном речи борца“ да није комуниста. Затворен је само зато што је свој стан уступио неким комунистима за састанак. Мијалковић је исте 1929. или 1930. већ осуђен на 7 година као комуниста. Када се вратио с робије, покушао је опет да се прикаже као леви земљорадник, али га нисмо више могли примити. Од тога, многе га ствари нису интересовале јер он има одређен задатак. Засад неће да се удаљује од периода 1930–1935. Он историју странке не схвата као књижевник коме је пре свега потребна атмосфера, већ на основу докумената, одлука, писаних и штампаних докумената. То није мој начин, и отуда неспоразум.

Синоћ смо чули како млади Немци гледају на Хитлера. Новинар, сарадник листа *Christ und Welt* из Западне Немачке, човек од 30-ак година, по деди Рус – од генерала или адмирала царске Русије – рекао ми је прекјуче у Новом Саду да код Хитлера има много доброг и доста рђавог. То је зато што није само Немац, него је и Чех. Јоца Матариф, инжењер, муж наше Мире Радованов, зачудио се, јер то до сада нико није тврдио. Било је речи о рушењу Дрездена одмах после Јалте. Зашто, кад тај град од 800.000 становника није имао ни индустрије ни војних објеката? Зашто је 600 авиона сручило своје бомбе, град уништили са 80%, затим митраљирали становнике, најзад бацали бурад са бензином у Елбу, где је свет скакао да би се спасао ватре. Било је ту и пола милиона избеглица, јер су Руси били већ сасвим близу. Дрезден још остаје најразоренији град у Немачкој, и људи су на Англо-Американце још кивнији него на Русе, иако је могуће, Немац објашњава: освета Енглеза за Ковентри; намера да се Немци сасвим деморалишу пред крај рата; жеља да се што већа штета нанесе једном културном граду који има да припадне Русима. (Као да је то имао да буде увод у Трећи рат.) У разговору су тражили објашњење и за она *два дана* свирепости, убијања и клања Немаца у Прагу када је рат већ био завршен. *Herr Doktor* – изгледа да је праврио тезу о Лењину, мада

су му струка славенски језици, мисли, укратко, да су Чеси такође *нешто* хтели да учине у позадини фронта, када већ нису имали ни партизане, ни националног покрета ни отпора, као други по Европи. Он тврди да ниједном народу није било лакше и боље под окупацијом. Прво је савијена интелигенција, особито политичка, а онда је радницима дато све. Били су потребни за ратну производњу, лепо су радили и били награђени, боље него ико. Као да су осећали да ће им то бити замерено, они су, као магарац из басне, ритнули лава који је издисао. Можда је овај погром допринео да Хитлерове грешке сада приписују његовом „чешком пореклу“.

Хтели смо од Мира да чујемо како се летос провела у Немачкој. Њен муж често путује као инжењер, по послу свог предузећа. Како је она ишла? – Тада смо чули сасвим необичну причу. Као тумач за енглески и немачки пратила је у Хановер, на међународни састанак слепих ратних инвалида, председника нашег Савеза слепих. Било је стотинак ученика, а слепих је било око тридесет. Наш само један, и тај јој је загорчао путовање и боравак на Западу. Оних осам дана била је изложена правом мучењу, малтретирању, понижавању и срамоти. Наш делегат, Личанин од 40-так година, ожењен и отац двоје деце, понашао се горе него бугарски Баја-Гање. Стидела се без престанка, а није могла да утиче на његово држање. У хотелу је по сваку цену хтео да добије најјевтинију собу, иако су такве биле све попуњене. И натерао је службеницу да некога исели, да би се он сместио. Јео је у соби суву храну, а није хтео да купи нож и виљушку за конзерве. Искривио је Мирин ножић, а кашику је направио од поклопца. На коктел-партију, шест километара од Хановера, сви учесници су ишли таксијем, само њих двоје су узели трамвај за одлазак, па чак и за повратак после поноћи. А увек је хтео да зна да ли су други приметили њихов поступак. Разуме се да су приметили. Само ми нисмо дигли руку кад се пријављивало за кола, и за ручак који је имао да стаје 10 марака. Дневнице су биле сасвим пристојне, али он је штедео да би могао да купује ствари. Притом је брукање превршило меру. Широ је најлонске кошуље, гужвао их, стезао као кад се цеди рубље, затим враћао продавачици: хтео је само да види каква је роба. Стално је грдио Швабе и фашисте који хоће да га опљачкају. Десило се да је једна продавачица разумела наш језик, и Мира није знала где да гледа. Набавио је много скупих предмета, а на граници је крио и од ње тражио да му буде саучесник. Њу је терорисао да купи за све марке како не би вратила ништа у земљу: да не испадне да су имали велике дневнице. Терао је да купи златан сат, иако је већ имала. „Имаћете два“, само да јој не остане која марка. Мира ништа није видеала, ни од Немачке ни од Хановера. Држао се ње грчевито, не само зато што је слеп, већ што је ноћу био гладан, или што није могао да спава. „Бога му, како ћу ја. Не спава ми се, гладан сам, а немам ни ножа ни виљушке. Дођите,

Мирјана, да ми помогнете. Не будите конзервативни. Ја сам слеп човек.“ Није се одазвала његовим телефонским позивима. Ујутру је тријумфално показао своју рукотворину, савијен плех којим је јео конзерву. Препоручила му је да понесе то кући, кад већ није хтео да дâ нешто пфенига за нож и виљушку. С правом је, дакле, Јоца рекао да има пуно да прича с пута по Немачкој када је она рекла да није ништа доживела. После није могла да се заустави. „Тако смо репрезентовали Југославију!“ Видећи је сву несрећну, неке жене су јој тихо повериле да је жале, али да јој је таква судбина. Рекла је да јој то није муж. „Ипак вас жалим. Утолико пре вас жалим.“ Догодине је међународни састанак слепих у Риму. Да ли ће Мира опет да се јави, кад се зна да председник има првенствено право да представља Савез и земљу?

Наши Војвођани су нам уствари донели слике из Ровиња: Мирна, брат инжењер Милан и њена снаја Беба, лекарка (они раде у Ваљевоу) били су летос у аутокампу и случајно смо се срели на повратку са Пунте. Сликали су нас у групи: Дана и ја, Слободан, Бојка и Срђан, и млади Франсоа Летев. Једном је апарат држао Милан, други пут Беба. Сlike су врло лепе. Јутрос сам написао у Ваљево да захвалим, и да се љутим што се Беба толико замара, па има тешке главобоље. Као сви лекари, она одмах замишља најгоре, уображава да има тумор на малом мозгу. Нека се она само одмара како треба, јер су их кола само уморила: по Француској и по северном Јадрану.

Показао сам Мири шта ми је урадио њен отац својом племенитошћу, и она својим одушевљењем за четврту књигу мојих Размишљања. Причала је Николи, он зажелио да чита, па хвалио девојкама у суду. Књига је путовала од руку до руку док није ишчезла. Кавалер, Никола је узео на себе да се она препише, ко зна у колико примерака. Један сам добио ја, и он је страховит. Хартија је танка, неједнака, машина неколико, текст час сасвим густ, час сасвим редак, грешака ужасно много, али ужасно: у сваком реду. Сирота Миланка је нешто исправљала, али рукопис је утолико страшнији. Странице су испретуране, пагинација мењана. Мораћу све да куцам поново. Као да немам другог посла. Спремам за коричење француски текст шесте књиге. Одакле да препишем четврту, кад немам

⁶⁴⁰ Војислав Воја Димитријевић, земљораднички првак у Поморављу, из Рашевице код Јагодине. Члан ГО НСС 1945; био је посланички кандидат 1945. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 73.

⁶⁴¹ Леонид Брежњев (1906–1982), совјетски политичар и државник, генерални секретар ЦК КПСС 18 година. Завршио металуршки факултет. На крају Другог светског рата био је генерал-лајтнант и заменик начелника политичке управе фронта. Био је први секретар ЦК КП Молдавије и Казахстана. У два маха био председник Президијума Врховног совјета СССР. За шефа партије изабран је после смене Хрушчова. Проглашен је за

ниједног примерка. Чини ми се да је један код кћери Воје Димитријевића⁶⁴⁰ у Рашовици. Јутрос смо срели једну, Мицу. Права дамица, као да недавно није била сељанчица која је због свађе с наставницима морала да бежи из Светозарева. „Радим да бих била елегантна“, тако ми је одговорила. А неке испите још има да полаже. Шта се направи од тих девојчица?

Питам, на Бајлонијевој пијаци, старог синдикалисту из Северне Далмације, је ли задовољан што му је у Југославију дошао совјетски председник, [Леонид] Брежњев.⁶⁴¹ Он нешто врти главом. Зар опет нисте задовољни? – „Ово је последњи покушај. После тога...“ – Хоће да каже: последњи покушај да се Југославија врати на прави, совјетски пут... – Толико су заслепљени ти догматици да их не вреди разуверавати. Зар они не виде да Хрушчов хоће да иде Титовим путем, да тражи начина да се приближи Западу, да тргује и да добија кредите? Онај Немац из *Christ und Welt* боље процењује ситуацију. Рата неће бити, јер Кина држи Русију. А нема ни уједињења Немачке. Зато ће се све више јачати и усавршавати европска интеграција. Главно је благостање, а не ко шта производи.

Нову књигу песама [Миодрага] Мије Павловића (*Млеко искони*) Павле Стефановић хвали преко радија и приватно и каже да га „сада већ разуме.“ Тим поводом, Слободан прича да му је његов професор Павле Поповић замерао што се одао позоришту, као секретар драме позоришта је упропастио [Милана] Грола и Милана Предића⁶⁴² као књижевнике, јер оно тражи целог човека и немилосрдно га гута. Пре свега, глумци су врло тешки људи. Они гледају да пронађу слабе стране сваког управника или

четвороструког хероја СССР. Значајан је његов допринос успостављању свјетско-америчког дијалога и склапању више споразума о делимичном ограничавању нуклеарног наоружавања. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 309.

⁶⁴² Милан Предић (1881–1972), књижевник, позоришни и уметнички критичар и преводилац. Рођен у Панчеву; студирао у Београду и на Сорбони; био је професор гимназије; учесник балканских и Првог светског рата; директор драме и управник Народног позоришта у Београду. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 79.

⁶⁴³ Велимир Живојиновић Масука (1886–1974), песник, позоришни критичар, преводилац, уредник *Мисли*; режисер и управник Народног позоришта у Београду и у Скопљу; директор драме у Нишу; преводио је Шекспира. Дела: збирке песама *Одблесци у води*, *Стихови*, *Песме*; драме *Човек снује*, *Сшаница*; приповетке *На шрапу* и критике *Из књижевности и позоришта*, *Међу савременицима*, *Ушисци* и *размајрања*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 783.

⁶⁴⁴ Милан Богдановић (1892–1964), књижевни критичар, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ. Рођен у Београду, кратко време био је асистент, затим уредник *Републике*, *Букџиње*, *Српској књижевној гласника*; с Мирославом Крлежом уређивао *Данас*. После 1945. члан редакције часописа *Књижевност* и *Књижевних новина*, професор Универзитета и управник Народног позоришта. Преводио је с француског. Дела: збирка студија, есеја и критика *Штари и нови* (I–IV), *Вук Караџић, његов животи и културно-револуционарни рад*, *Њеџош*, *Ђура Јакшић*, *Дечија поезија* Змајева и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 266.

директора, и онда нагну свом снагом да то искористе. Нисам знао да је Предић имао већу културу од Грола. Он је својим знањем постизао код глумца оно што је Грол успевао својом строгошћу. Сви други управници су оманули: Брана Војновић, Момир Вељков, [Велимир] Веља Живојиновић,⁶⁴³ Милан Богдановић,⁶⁴⁴ и Душан Милачић као директор драме. За Мију Павловића је срећа што је рано напустио драму: појели би га глумци.

Среда, 26. септембар 1962.

У идући понедељак, 1-ог октобра, опет треба да дође мој историчар, Тоша Стојков. Његов шеф, др Драгослав Јанковић, овластио га је да донесе магнетофон или доведе стенографа, како би искористио сваку моју реч. Ја бих волео да имам ту zgodну справу, коју је код нас први употребљавао др [Велимир] Бајкић,⁶⁴⁵ јер није имао стрпљења да пише чланке и „глосе“ за своје *Блајосшање*, а био је сувише нервозан да би подносио стенографа или дактилографа поред себе. Али да будем сам с њом, и да после могу да располажем оним што сам рекао, и не да то дође у туђе руке и буде експлоатисано ко зна како.

Јуче је из Скопља стигло 10 примерака Миланове књижице *Шша је естетика*, на македонском. Смејали смо се деформацијама које је претрпела његова проза. Ипак су наши млади били задовољни, па су хтели да заједно одемо у Биоскоп. Француски „нови талас“ не слаби. Редитељ ми је био непознат: Колпи⁶⁴⁶ (Colpi), али сценарио, или бар дијалог, је од романијерке Маргерите Дирас. Још неко је ту био, јер је материја медицинска. Човек који је изгубио памћење услед мучења у Гестапоу и у логору. „После толико година“ (*une si longue absence*) [„тако дуге одсутности“] наша критика није умела да оцени. И М[илутин] Чолић, коме

⁶⁴⁵ Велимир Бајкић (1875–1952), професор политичке економије на Правном факултету у Београду, директор банке, истакнут финансијски стручњак. Издавао и уређивао недељни лист *Народно блајосшање*; један од главних сарадника Српског економиста, Банкарства. Дела: *Историја српске шривинске јолишке*, *Ликвидација морайоријума*, *Кришичке студије о нашим рајтовима*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 171.

⁶⁴⁶ Анри Колпи (Henri Colpi, 1921–2006), француски филмски редитељ, сценариста и монтажер; после краћег бављења критиком афирмише се као водећи француски филмски монтажер. Аутор је неколико запажених књига о монтажи и музици на филму. Познатија дела: *Једно шешко дуго одсуство* (Златна палма, награда „Луј Делик“), *Кодин и Срећан долази Одисеј*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 321.

⁶⁴⁷ Жорж Вилсон (Georges Willson, 1921–2010), француски филмски и телевизијски глумац. Од 1963. до 1972. био је директор народног позоришта Шејо. Био је номинован за

иначе доста верујемо, јер није корумптиван и не хвали све што наши произведу, већ често оштро критикује – прошао је мимо праве садржине. Били смо сви врло узбуђени. Дафне је обилно плакала над том људском трагедијом. Жорж Вилсон⁶⁴⁷ је био невероватно прибран у улози човека који више не памти душевне догађаје, и сећа се донекле само физичких радњи и осета: ни за делић секунде није заборавио шта мора да буде. Алида Вали, којом се до сада нисмо много одушевљавали, била је одлична, у патњи заборављена жена, у верности драгом, добром и фином човеку, у напору да га поврати. Где је Чолић видео да је она овде сувише чулна? Наша публика је још једном показала да уме да цени озбиљна и дубоко људска дела. Полазећи на Ташмајдан нисмо знали шта ћемо видети, али је то био велики доживљај. Свакоме од нас то може да се деси за целу своју душевну и духовну прошлост. Фрапира да остају новине физичких покрета и основног васпитања: одржавање личне хигијене, држање за столом, понашање према људима. А умире оно најфиније, свест о личној срећи, о вољеном бићу. Памти се нешто од музике и од смисла за уметност, а заборавља се оно што су други учинили за нас и ми за њих. Жалост неизмерна. Човек се пита да ли можда није боље потпуно помрачење ума. Онда болесника уклањају испред очију породице и познаника, за њих је полумртав, скоро мртав, отписан. Овако су многи тужни и заробљени.

Четвртак, 27. септембар 1962.

Ова половина недеље ми је била страшно дугачка, јер сам стално мислио на данашње суђење са проклетом Видом Ајх око два нашег стана. Моји су били толико пажљиви да су мене ослободили непријатне сцене, у првом среском суду: сусрета са њеним адвокатом који нас је једном већ преварио. Одложио је суђење за пола године, за девет месеци, под изговором да је он „успео“ да стара – а млађа је од мене – добије стан од општине. Била је то чиста лаж. Данас је, пред судом, у присуству Милановом и госпође Јулије Гајић поновио исти маневар. Милан је пристао на одлагање, јер је и сам имао исто обећање од једног свог колеге

филмску награду БАФТА, као и за награду Цезар. Филмови: *Три мускетара*, *Најдужи дан* и др.

⁶⁴⁸ Сузан Лангер (Susanne Langer, 1895–1985), амерички филозоф, писац; професор филозофије на разним америчким универзитетима. Оријентисана је на филозофију духа као општу семиотику (проблеми језика и значења, знакова и симбола), позната по својим теоријама о утицајима уметности на ум. Била је једна од првих жена у америчкој историји која је постигла академску каријеру и прва жена која је популарно и професионално препозната као амерички филозоф. Гл. дела: *Филозофија у новом кључу*, *Осећање и облик*, *Проблеми уметности*, *Филозофске скице* и др. Године 1960. постала је члан Америчке академије уметности и науке. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 446.

са универзитета, који је утицајан. Нас троје у кући смо врло скептични, али он верује. Благо њему!

После македонске књиге [*Што е естетика*, Скопје, 1962], ево друге [књиге зета Милана], од 140 страна, коју је радио за свој Институт. Синоћ смо однели три откуцана примерка књиговесцу, да стегне табак и да им пристојну форму. То је студија о *Проблеми уметничких симбола у делу Сузане Ланџер*,⁶⁴⁸ америчке филозофикиње. Пре неколико година, ја сам превео за *Дело* једну главу из њене књиге, али то је штампано под туђим именом. За мене, управо за моје име, нема места у нашој јавности. Тако је изишао и увод Малро-овог *Васкрса бојова*, опет у *Делу*. Преводио сам да зарадим који динар, јер нисам ништа примао. Више сам волео те текстове него „Заштиту материјала“ за Кирила Цвијовића⁶⁴⁹ или резимеа на француском за Зборник Народног музеја преко Леле Гај⁶⁵⁰... Најтежа глупост је ипак била овогодишња „Фабрикација обуће у Француској.“

Милан тврди да је и овај његов посао чиновнички, ако не печалбарски. Али то није тачно. Он је обухватио сва дела Лангерове, па се дигао до целог покрета симболичке или семантичке естетике. Покушаћу да прочитам, мада је то изван мог круга знања.

Петшак, 28. септембар 1962.

После великог писма од 23, јутрос од *Marie-Anne* стиже још одушевљенија карта од 25. Пре је јавила да се дописује са младим Летевом, а сада да су се видели. Пре потврђује, најзад, пријем ровињске фотографије, јутрос назива *folie* [лудило]! полузимску саламу коју јој је донео њен земљак. Особито се одушевљава Срђаном и нашим „младачким изгледом“. „*Ce magnifique garçonnet entre vous : l'avenir*“ [Тај диван дечачић међу вама: будућност]. Бог је хтео да носи исто презиме. Сада Дафне треба да „прошири ту будућност“. Верује да је срећна, пошто њу не заборавља, већ јој пише одасвуд, па и са Корчуле. После се грози „атомских храмова“, и модерних богова који су „хиљаду пута моћнији од

⁶⁴⁹ Кирил Цвијовић, инжењер, коаутор књиге *Основни принципи горења и гашења*, у издању Савеза инжењера и техничара за заштиту материјала СФРЈ, 1963.

⁶⁵⁰ Добрила-Лела Гај Поповић (1923–2005), историчар, руководилац средњовековних збирки Одељења нумизматике Народног музеја у Београду. Један од првих њених радова била је *Библиографија др Распислава Марића*, од кога је преузела нумизматички кабинет Музеја. Највише радова објавила је о темама из српске средњовековне нумизматике. Од посебног значаја су радови о оставама из Коштунића, Куманице, Срема, Хајдучке воденице, Косова Поља. Бавила се и изучавањем сфрагистике, из које су посебно значајни радови о печатима Стефана Немање, византијског цара Јустинијана и мађарског краља Саломона.

древних античких Молоха“. Некада се наше друштво огледало у стотинама катедрала која су до Вечнога дизале врхове својих стрела; данас стварамо „конкретну слику наше потмуле мржње, наших рђавих нагона“ – „ужасне бомбе бескрајно снажније од бомбе које су разориле Хирошиму“: „тима се одликује наше друштво: леп напредак!“ Зато се нерадо говори о Исусу; зато стварамо техничаре, а не обликујемо душе. Неколико пута захваљује на фотографији, где Срђан личи упадљиво на Дану, а она као да има тридесет година. За мене каже да „изгледам меланхоличан, што тако мало одговара мојој природи“.

Јутрос се боји да се Франсоа разочарао када је морао да „усклади стварност, моју бедну стварност, са крупном и грандиозном сликом коју сте му ви приказали“. Боље да му је оставила илузију и сан о нашој великој пријатељици: то говори њена скромност. Овога пута обећава да нам дође. Морала је у Ланжеу да прими избегле Алжирце. А Франсоа је био неуморан причајући јој о Македонији и Криту. Хвали његово осећање дужности и његову „*sérieux remarquable*“ [изузетну озбиљност]. О нама, каже, говори с одушевљењем.

Да забележим четири нове досетке. – Разлика између капитализма и социјализма: 1) има и нема приватне својине; 2) фабрике припадају газдама односно радницима; 3) експлоатише човек човека, односно обрнуто: експлоатише човека човек. – Прави комуниста, суперкомуниста неће да уђе у клозет на којем пише „за господу“, већ радије напуни чакшире. – Суперкурва је она која се у пустињи даје за шаку песка. – Четврта изгледа најбоља. У модерној басни, гавран не гаче чим га лисица позива да покаже свој глас, већ прво свој сир ставља под крило; кад му лија тражи да полети, он враћа сир у кљун; али кад му каже да директор „ради“ његову жену, он се избежуми и урла, тако му сир ипак испадне. Наравоученије: ко чује да га жена вара с директором нека се не буну, иначе губи хлеб...

Милан је одмах желео да провери оно обећање да ће „баба“ оставити наш стан. У стамбеном су га дочекали врло рђаво, и као да немају појма о некој повољној промени. Шеф му је напротив рекао да ће донети решење у њену корист, пошто не пристајемо на параван у предсобљу, иза којег би наши млади пролазили у ходник, „па ком опанци, ком обојци!“ Милан је издиктирао председничковој секретарици шта је њему обећано од стране градског комитета. Бесан је, и помишља да одложи свој пут у Берлин док се ово не реши. Опет су мене поштедели, јер цела ова ствар ме нервира и стаје, као што не би сусрет са највишим руководиоцима или са иследником. Милан се такође узбудио али се сад заинатио, и то га гура да „тера“.

Нишорац Веља Пејчић, који се одавно преселио у Долово, довео нам је јутрос снају Миру, жену његовог сина који се родио 1935. и добио моје име. Има још четири сина, и све је извео на пут. Најмлађи је једини нежењен, и, сада је у армији. Син Веља нема ни пуне 52 године. Пратио ме је по Високу 1936. и доцније. Имали смо пуно доживљаја на обронцима Старе Планине, нарочито у Гостуши и Беги. У овом селу је тада учитељ био Воја Тошић-Корошец. Сада чујем да у Београду има кућу од пет или шест милиона. Награђен је за издајство, али и прогоњен због Резолуције, никако да поново уђе у милост. Изгледа да је драговољно отишао на аутопут, да не би одговарао одакле му милиони да зида. Веља пита да ли да остави Долово и дође у Београд, где су му скоро сви синови. Хтео би да повећа свој радни стаж, ради пензије. Саветујем му да остане у Долову, да се тамо некако запосли у угоститељству, и да чува домаће огњиште за унучиће: да имају где да летују. А сам да мало путује по овој лепој земљи.

Председник Брежњев каже јуче у Сплиту да је запањен лепотом нашег Приморја. Крагујевац, Беље, Сплит. Где ће га још водити? На Брионе, свакако. За то време, дискриминација против Југославије и Пољске изгласана је у Сенату САД. Остављено је председнику још мало „луфта“, „у најкраћем могућном року“, док нам не одузме статус најповлашћеније нације, али се верује да ће потписати нови закон. Наши се старају да поправе трговинске односе лево и десно, особито са земљама „социјалистичких лагера“. То ће нам дати мали предах, али неће решити наше привредно питање. Све ће се вероватно изменити после новембарских избора у Америци. Њих чека и Хрушчов, да би дошао у Њујорк, на Генералну скупштину ОУН, да предложи сазивање светске економске конференције. Онда ће и Председник бити слободнији и конгресмени већма склони да деле помоћ неразвијеним и комунистичким земљама. Зар није карактеристично и за његов властити став кад гладне Румуне, Чехе и Мађаре Хрушчов упућује да се угледају на Гомулку: он ништа не тражи од Совјета, већ се обраћа Американцима, од њих све добија, а ништа им не даје... Још мало па да наведе Југославију као узор мудрог, или бар вештог поступања. Још мало па да и сам пође истим путем. Већ је признао да у Совјетском Савезу колективизација пољопривреде није успела. „Ми не можемо натраг, али се бар ви, који нисте сувише забраздили, користите нашим искуством“. Тако је отприлике говорио у Бугарској и у Румунији. У тој светлости, поновно зближавање наше с Русима изгледа сасвим друкчије. И нимало забрињавајуће. Не идемо ни за Русима, већ Руси за нама. Не мари што у школама руски и енглески долазе место француског: то је општа, светска појава. И тако ће бити све док кинески не постане главни језик.

Ситуација у Француској бива све нејаснија. Де Гол долази у све оштрији сукоб са политичарима и њиховим партијама. 20. септембра, истог дана када су у ослобођеном Алжиру извршени први избори (без великог одушевљења, јер је била само једна листа), Де Гол је говорио Французима о својој намери да мења Устав путем референдума. Не у своју личну корист, већ због својих наследника који неће имати, као он, исту националну марку добијену од догађаја“. А и они треба да буду такви председници који ће руководити „судбином Француске и Републике“ са ауторитетом који може доћи само од „изразитог поверења нације“ – путем општег гласања, од свих грађана. Политичари и партија би евентуално дали њему лично такву власт, и право да распушта Скупштину, али неће да је даду некоме другом који ће доћи после. Други би пристали и на такву уставну реформу кад се не би крњила права парламента, особито у погледу одласка на изборе – трећи и на то пристају, али да се не обави путем референдума, кад Устав прописује начин измене. У овој тачки се правници слажу са политичарима. Де Гол, међутим, хоће све троје: избор председника општим гласањем, право да распушта Скупштину и референдум као средство општења са сувереним народом, без посредништва владе и Парламента. Побуна је општа, од крајње леве до крајње деснице. Против је чак и Пол Рено,⁶⁵¹ велики поштовалац Де Голов. За су само *UNR*. – *Union pour la nouvelle République* [Савез за нову Републику], али то није никаква

⁶⁵¹ Пол Рено (Jean Paul Reynaud, 1878–1966), француски правник и политичар, истакнут у периоду између два светска рата, познат по својим ставовима о економском либерализму и милитантном противљењу Немачкој. Био је претпоследњи премијер Треће републике.

⁶⁵² Жорж Клемансо (Georges Clemenceau, 1841–1929), француски државник; припадник крајње грађанске републиканске леве. Као опозиционар залагао се за многе демократске реформе и оборио многе владе. Ангажовао се на рехабилитацији Драјфуса. Био је народни посланик и министар у многим владама, али и премијер Француске 1906–1909. и од 1917. до 1920; у спољној политици оштро се супротстављао агресивној политици Немачке и био један од твораца Антанте. Као министар војске и премијер у току Првог светског рата енергично се залагао за јединствену савезничку команду 1918, са Фошом на челу. На власти скретао све више удесно, и по завршетку Првог светског рата био је један од главних заговорника оружане интервенције против СССР-а. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 296.

⁶⁵³ Пол Еуген Дешанел (Paul Eugène Deschanel, 1855–1922), председник Француске од 18. фебруара до 21. септембра 1920. Један је од два председника Француске који нису рођени у Француској – рођен је у Бриселу, где му је, у егзилу (1851–1859), живео отац, због противљења Наполеону III.

⁶⁵⁴ Жан-Пол Палевски (Jean-Paul Palewski, 1898–1976), француски доктор права, пољског порекла. Активно је учествовао у Првом и у Другом светском рату, док је у мирnodопском периоду обављао бројне значајне државне дужности. Од 1964. до смрти био је, на пример, потпредседник Скупштине председника општих савета Француске.

странка, већ тренутни подупирачи режима. Али за је и већина француског народа. Она је задовољна да буде питана с времена на време о најважнијим стварима, и воли да сама бира председника Републике. Партије су у великој неприлици. Знају да су у праву, а осећају да народ мисли друкчије и да ће одобрити Де Голу. Један владин посланик је лепо подсетио да би 1919. године народ изабрао јаког [Жоржа] Клемансоа,⁶⁵² док су парламентараци избацили на површину слабог Дешанела.⁶⁵³ То је Жан-Пол Палевски.⁶⁵⁴ Други се питају, какву већину треба да добије кандидат за председника (обичну, као у САД, или квалификовану), и како треба да изгледају накнадни избори. Странке увиђају своју невољу. Састају се са свима, осим са комунистима. Интелигентни социјалист Албер Газије,⁶⁵⁵ опозиционар Ги Молеу, тражи да се демократи и социјалисти удруже у конфедерацију, па да се онда обрате комунистима. Али он предлаже нешто немогуће: да важе само одлуке донесене једногласно. То је срећа Де Голова, странке се неће сложити. Ићи ће на изборе разбијено. Друга њихова мана: имају само негативне паролe, док Де Голу остављају преимућство да носи позитивне мере. Он још има времена да отупи критику политичара правећи неке формалне уступке; они немају ни времена ни способности да се споразумеју. Он ће се обратити Парламенту 2. октобра, када се домаћи састану, и већ тада може да придобије Народни републикански покрет. Већ је доста ослабио његову опозицију одлазећи у Немачку и радећи на европском политичком јединству. Десница лако може да се уплаши „комунистичке авети“ и да се стварно, ако не формално, приклони генералу. За сада овај ужива у призору: Пино⁶⁵⁶ се везује за Ги Молеа, а народ гледа како се партије и њихови шефови батргају, док Де Гол „зна шта хоће“ и зна како треба. Једно и друго није здраво.

Здраво је, међутим, кад председник Француске Главне контроле (*la Cour des comptes*) на почетку нове сцене, после распуста, у свечаном говору позива своје колеге да „не буду досадни“. Је ли *procureur général* [државни тужилац] председник или нешто друго, није важно. Али тај господин Vincent Bourrel [Венсан Бурел], који иначе важи за „кнеза гастронома“ моли своје сараднике да у својим извештајима „расположе своје читаоце или слушаоце“, да својој теми даду „светлост интелигенције и мало топлине“, да, кад год могу, провуку какву „сочну појединост“ (*détail*

⁶⁵² Албер Газије (Albert Gazier, 1908–1997), првак француских социјалиста, синдикални лидер. Током Другог светског рата помагао је у реорганизацији синдиката током немачке окупације Француске. Избегао је хапшење Гестапоа, пробио се до Енглеске и представљао синдикални покрет у влади слободне Француске генерала Де Гола.

⁶⁵⁶ Кристијан Пино (Pineau), француски политичар, социјалист, министар спољних послова, један од најодговорнијих за француску политику према Алжиру; писац. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 257.

savoureux). Позивајући се на прошлост, прокуратор наводи „херојске осмехе великих епоха“ када су се градиле сфинге и кипови фараона, када су се лиле грчке бронзе и клесали се готски анђели, затим „непомичне осмехе Далеког Истока, тајанствене осмехе Ренесансе“. Време је сувише досадно и туробно; не будуимо и ми „некорисно свечани“ и у ставу којим се изјављује саучешће. Опустимо се и смешимо се кад год можемо. То не би било рђаво као мото за моју књигу *Вегрина*, чије четири главе сањам да штампам, о свом трошку, свеску по свеску, кад већ ниједно југословенско предузеће не сме да ме узме на душу, чак и кад верује да би се моје ствари продавале „као алва“. Никола Лалић (*Pag*) ми је отворено рекао: „Покажи благослов одозго, од Тројице, па ћемо се отимати“. На то сам могао само да се осмехнем. А он ме је после исмевао код Станка Славинског као „неизлечивог прудоновца“: како сам могао помислити да мене комунисти штампају!? Ја сам опет то примио са осмехом.

Субота, 28. септембар 1962.

Најзад се појавила Биса. Место пријатног годишњег одмора које је жудно очекивала, имала је врло тегобно и мучно лето. Кренула је на путовање с групом Пољака одмах после расанка с нама, 22. јуна, враћала се у Београд само да иде по нову групу, на граници код Суботице, водила је до Ријеке и до Дубровника четири групе. Од мора није осетила ништа. Једва ако се окупала два или три пута. У возовима је било страшно. У прихватним центрима, бедно. Њој су поверили велике суме новца, и до пола милиона, да плаћа све за Пољаке, али је о сваком динару морала да води и полаже рачуна, о путним и аутобуским картама, о исхрани, о ситним издацима. Пољаци су располагали сваки са 3000 динара, и прва брига им је била да купе ципеле. Ни по једну лимунаду нису себи могли да плате, а она је имала врло ограничена средства. Добијала је свега 9000 дин. месечно, а десило јој се једном да јој је недостајало неких три хиљаде. Чудо је да није показала веће мањкове у лудој трци, по жези и прабини, у пренатрпаним возовима и аутобусима. Наши организатори се нису прекидали за Пољаке, док су јако угађали Русима, у последње време и Бугарима. Она са својим питомцима није имала великих тешкоћа, а њене другарице се жале на Русе: неподношљиви су са својим шпијунским питањима. И Биса је мррала да подноси извештаје – огавна ствар! – али није имала шта да каже, нити да наводи да се неки издвајао из групе и лутао околу. Њени се нису ни опијали као Руси. Као да јој те муке нису биле довољне, примила је од мајке, из села, дугачку депешу да јој је отац на самрти. Одмах је нашла замену и одлетела у зајечарску болницу. Није лежао само отац, већ и удата млађа сестра, са девојчицом од 10 месеци.

У аутомобилском судару угрували су се, и морали да остану у болници скоро месец дана. На мала кола у којима су се возили према Зајечару налетео је тежак камион. Поврх тога, у кући су им гостовали њен газда и газдарица, пуних месец дана, и још неки рођаци. Није ни прочитала ни написала ни један ред. Тако је најзад објашњено њено ћутање. Мало се угојила, али се није одморила. Сутра иде синчићу Лазару у Приштину. А отац малишанов одлази на годину дана у Совјетски Савез као дописник. Није је мање импресионирано оно што је прочитала у писму своје другарице, удате у Кракову за Пољака. Ту скоро, о студентском дану, на великом студентском балу, клицало се редом студентима свију нација. Када је, сасвим на крају, требало да се кличе студентима Совјетског Савеза, разлегао се звиждук из две хиљаде грла. И тај ужасни звиждук је трајао дуго. Кад је настала игарнка, нико није хтео да се ухвати са Русима и Рускињама.

Говоримо о Бисиној будућности, пошто сада улази у последњу годину студија. Има још испит из пољске књижевности (сем најстарије, коју је положила), и дипломски. А после? Изгледу су за слависте врло слаби. Њој се не иде у средњу наставу, а катедра је тако оскудна ђацима да је већ сада особље сувише бројно за једва десетак ученика. За славистику и за албанологију једино има места колико се хоће, док су друге групе све крцато пуне. Ето како стоји наша словенска солидарност! У Пољску би радо ишла, на годину или две, али нипошто не би могла тамо да живи. Два месеца је тамо провела врло пријатно, примљена је у породици необично срдечно, али не може да поднесе њихов дух, особито католичку побожност. Мржња на Русе је непојамна. И једна туга лежи на свима њима, осећају свој трагичан положај између два велика непријатеља, без иједног савезника. Још тужнији и несрећнији су пољски Јевреји. Нас, као Словене погађа кад се, као дефиниција *нейприродне љубави*, не ставља однос човека и човека, ни жене и жене, већ Пољака и Руса. Или неко негира формулу Пољака који је говорио о „нашим пријатељима Русима“ и исправља је: „Наша браћа Руси“, јер се пријатељи бирају, а браћа се не бирају...

Недеља, 30. септембар 1962.

Има и других разлога да се буде гневан, ако не и очајан. Ја сам прексиноћ покушао да објасним превеликим умором мрачно расположење Жике Милојевића. Ми смо се забављали с његовим унуком Сашом, уживали смо у његовим шеретлуцима, у ђаволастом смеху иза раширене шаке. И Жика је покушао да се освежи дичући га и тражећи да понови свој репертоар детета од 15 месеци. Али се видело да му је тешко. Брине шта ће бити с нашом привредом, особито с

пољопривредом. Људи не разликују Војводину од његовог Рудника. Траже исте агротехничке мере на два потпуно друкчија терена. Стављају у прву класу, тако је порезују и задужују у погледу обраде и културе, земљу која не би могла ићи ни у осму. Од државних добара купује заједница пшеницу по 46 динара, а приватним земљорадницима исти тај квалитет плаћа 38 динара. То не смета да се вештачко ђубриво продаје пољопривредним добрима по 8 динара килограм, а приватницима по 12. Иде се очигледно на упропашћавање сељака. А када су толики услед тога побегли у град, не могу да их запосле, отпуштају их из фабрика и желе да се врате на село. У Уставу се говори о приватној својини, о неповредивости сељачког домаћинства, о поштовању максимума од 10 ха, а чини се све да домаћинство пропадне и да ни мање од максимума не може да се обради. Кад кажем Жики да је уморан и да треба да идемо, он одговара: „Ја сам гневан човек.“ Ипак признаје да се уморио спремајући предавање у Палићу, на које је позван. Ту је и његов рођак Света Анђелић са својим многим бригама. Вукица је осуђена (за сукоб са станарком која је тужила и за крађу) на годину дана затвора, условно на две године. Док ова пресуда не постане извршна, она нигде не може да се запосли. И онај „услов“ ће да јој виси над главом. И увек постоји могућност да је она жена или неко други изазове, и да је њен темперамент наведе на експлозију. Син Витомир је завршио седми разред основне школе, али само са добрим успехом. А има и неприлику са казном због тобожњег девизног прекршаја (у набавци аутомобила у Немачкој), да се и не говори о купљеном стану у који не може да се усели. Бранкино здравље му такође задаје брига.

Сања се вратио из Пирота, и јутрос је ушао, врло расположен, као „незванични представник Д[рагољуба] Ј[овановића]“, како су га тамо сматрали. Драго ми је што је наишао на много повољније расположење него 1956. Онда су се сви склањали од њега или га само по нужди кратко поздрављали. Мало ко је смео да пита за „мајстора“. Сада су га људи заустављали, дуго разговарали, позивали на част и на причање. И нико није

⁶⁵⁷ Георги Димитров (Георги Димитров Михайлов, 1882–1949), истакнути револуционар бугарског и међународног радничког покрета, један од твораца КП Бугарске; борио се против учешћа Бугарске у Првом светском рату; после убиства Стамболијског, учествовао је у септембарском устанку 1923, али је, после пораза устанка, емигрирао; у Бугарској је осуђен на смрт. У периоду 1923–1945. живео је ван Бугарске и учествовао у револуционарним покретима других држава, поред осталог и у Југославији, али и у раду Комунистичке интернационале; после паљења Рајхстага 1933. био је ухапшен, али је убрзо пуштен и пребачен у СССР, као совјетски грађанин. Током Другог светског рата борио се за организовање народноослободилачког покрета у Бугарској, поставши 1946.

пропустио да пита за мене. Свет је живнуо и ослободио се. Најстарији и најбеднији су изумрли, средњима су већ пристигла деца која зарађују, а неки су се „прикључили“ или „укључили“, млади сви раде и сналазе се. Као да је мање беде него пре шест година. Али највећа промена је у одрешитости с којом људи говоре о Драгољубу. Највише их интересује здравље, и какве су сада материјалне прилике. О политици не говоре. Само један се нашао да замери што смо 1945. ушли у Народни фронт. То је Бора штампар (иначе раније колега и друг Георги Димитрова,⁶⁵⁷ с којим је заједно радио у Софији), – огорчен до крајности што су му *све узели* – и штампарију, мада је радио само са сином, и куће, и дућане. Огорченог је нашао и Новичиног оца Ђорђа Вељковића – Таратора,⁶⁵⁸ једног од оснивача земљорадничког покрета. „Шта мисли Драгољуб о нама сељацима? Зна ли да смо потпуно пропали?“ Жалио се и Ненад, Данкин муж, али мање жучно јер се ипак извлачи, великим радом и штедњом. Сада се пита да ли да ступи у кооперацију са задругом, или да настави борбу – да ради све сâм, да једини врше коњима, пошто задруга неће да уради његово. Чуди се да још наваљују с „талијанком“ – високородна је, али рђава за хлеб. „Зар не виде да не ваља, ништа не ваља!“

Сањине породичне прилике нису много боље. Новица и Нуша су се одселили, али нису усрећили ни себе ни старе. Сања је плакао као никад у животу кад су из куће изношене њихове ствари и машине у једину собу на Чукарици, где ће плаћати 15.000 месечно. А празна ће зврјати велика просторија коју је Сања наменио најстаријем и најдражем сину. Тај син га је највише увредио, јер му је рекао да је себичан и да ће му он растурити брак, али га ипак највише воли. И сада он одлази из родитељске куће. „Зашто плачеш?“ И Нада је плакала. Новица је њен првенац, и увек је био њен понос. Повео се за једном обесном и можда не сасвим нормалном, у сваком случају ћудљивом девојком. Још ће патити од ње, али је воли. Прети да ће убити брата Љубишу зато што је написао Нушиним родитељима и њој да више неће да је виде у своме дому. Најмлађи, Душко, нашао се у чуду кад је пала реч: „Није требало да га примиш с њом заједно!“ Значи ни он не треба да доведе жену, као што ни Љубиша није довео. А Сањин сан је био да се са „бабом“ повуче у кухињу, а да синови заузму три собе. Толике године плаћа тај велики стан, и неће да изда ни једну собу, само да би деца могла да се сместе, пре свега Новица, због кога је највише

први председник владе и генерални секретар Бугарске радничке партије (комуниста).
– Мала енциклопедија, књ. 1, 640, 641.

⁶⁵⁸ Ђорђе Вељковић Таратор, из Гњилана, лончар по занимању, један од оснивача Савеза земљорадника у Пиротском округу, страстан политичар. Имао је три сина: Новицу, Милутина и Момчила, и кћер Јелицу. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 43.

патио. А ето он не уме да нађе себи друга. Најпре је хтео да узме једну скроз туберкулозну девојку; сада се везао за једно створење које ће га унесрећити. Био је задрт као комуниста, бавио се, ван студија, некорисним пословима, завршио врло касно. Сада исправља криву Дрину где год дође, јер је поштен и не трпи неправду. Сањи је то пријатно, али се боји да ће свуда и увек имати тешкоћа. Обећали су му стан за децембар, али не значи да ће га добити. И у Дубровнику се запослио с тим да му даду или зидају стан, па је испало да је „странац“ и да „најпре морамо бити смештени ми домаћи“. Затим му је стављено до знања да је боље да се склони у Србију.

Понедељак, 1. октобар 1962.

Занимљиви су наши Срби. Мало им треба па да се одобровоље. Дража је испао мученик; Калабић је издајник, сличан Јуди; Брежњев је у Крагујевцу говорио о српским ратовима, у Сплиту о херцеговачком устанку. Од националиста до Дивца, сви су задовољни. Особито их је одушевио Леонид Брежњев тиме што је величао улогу и жртве Београда и српског народа у борби за уједињење Југословена. Шта ли би тек било кад би се појавио у Црној Гори! Ми смо неизлечиви русофили. Заборавимо брзо све неправде и увреде. А Словенце и Хрвате не могу да придобију ма како им се Руси удварали. Као да још увек одлучну улогу играју католичанство и православље, латиница и ћирилица... Брежњев ће свакако осетити разлику у температури, поред свег званичног карактера и посете и пријема. Чланови Партије као да су највише резервисани: боје се да им једног дана не буде узето за зло што су се загревали за Руса. Још једном је „реакција“ спонтанија, наивнија и луђа од „свесних другова“.

О томе сам се још једном уверио читајући прву књигу *Зборника радова* из Историје XX века који издаје Одељење за историјске науке Института друштвених наука, коју ми је донео јутрос Тодор Стојков. Његов шеф, проф. Драгослав Јанковић усудио се да наведе неколико података из којих

⁶⁵⁹ Јован Марјановић (1922–1981), историчар, професор Филозофског факултета у Београду, учесник НОБ од 1941; начелник Историјског одељења ЦК КПЈ, наставник Више политичке школе „Ђуро Ђаковић“; директор Државног архива ФНРЈ; члан ЦК СК Србије. Дела: *Насиљанак и развијањак радничкој покрети у југословенским земљама до првој светској рати*, *Наш ослободилачки рат и народна револуција (са Пером Морачом)*, *Уставијанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941*, *Дража Михаиловић између Брићанаца и Немаца* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 586.

⁶⁶⁰ Небојша Малетић, адвокат у Сремској Митровици; левичар већ на Загребачком универзитету; за Земљорадничку левицу се определио 1933, и одмах је био затворен због сарадње са Драгољубом Јовановићем; посланички кандидат на парламентарним изборима 1935. и 1938, на листи Удружене опозиције, члан Извршног одбора НСС 1940;

Les Effets économiques et sérieux [Економски учинци у низу] о Србији после Првог рата, али се ту јављам само као *D. Yovanovitsch*. Главни историчар Народно-ослободилачке борбе, Јован Марјановић⁶⁵⁹ поступа још мање лојално. Зна за Титову брошуру и за изјаву америчким новинарима од маја 1944, али у „споразуму о сарадњи“ помиње само др Ивана Рибара, у име левице Демократске странке, док за мене каже да су комунисти у Србији „улагали напоре и чинили покушаје да се дође у везу и са другим политичким људима (др. Драгољубом Јовановићем, Чедом Плећевићем и др.). Од првака Народне сељачке странке цитира само др Небојшу Малетића⁶⁶⁰ међу онима који су „одмах прихватили став КПЈ о потреби оружане борбе“. Врло је неуверљив кад говори о припремама за оружани устанак пре 22. јуна 1944. Није јасно чему су имали да служе војни штабови: борби против окупатора или преузимању власти у одређеној ситуацији, сузбијању других струја приликом евентуалног преокрета, одржавању реда, подупирању нове власти, итд.

Данас је Стојкова особито интересовала ситуација у 1933. и 1934. Зашто је током 1934. владало такво мртвило у опозицији? Ја сам те две године, скоро целе, провео у затвору или интернацији (Тутин, Сјеница), а и многи пречански политичари били су интернирани. Србијанска опозиција била је импресионирана спољно-политичким потезима Краља Александра. Учврстио је везу са шураком Каролом Румунским,⁶⁶¹ зближио се с Борисом, спријатељио јавно с Кемалом Ататурком,⁶⁶² ухватио неку везу са Хитлером, појачао трговину с Немачком и Аустријом. То је могло бити сумњиво Француској, Енглеској, можда и Чехословачкој, али је било по вољи нашој буржоазији. И не само српској! Стојков је у документима нашао индиције за моју тезу, коју сам развио у Паризу, 1938, у фебруару или првих дана марта, на повратку из Шпаније. Рекао сам да је Павле само наставио спољну политику коју је започео Александар: удаљавање од традиционалних савезника, приближавање бившим непријатељима, сем

прикључио се партизанима одмах по избијању устанка 1941, погинуо је од бомбардовања близу Чачка. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 173.

⁶⁶¹ Карол I Румунски (Carol Hoenzollern-Sigmaringen, 1839–1914), владар Уједињених Кнежевина од 1866. до 1881, као кнез, а први краљ Румуније је од 1881. до 1914; увукао је Румунију у Други балкански рат 1913. и прокламовао неутралност у почетку Првог светског рата. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 230.

⁶⁶² Кемал Ататурк Мустафа (1881–1938), турски револуционар, државник и маршал; учествовао је у покрету Младотурака 1908; борио се у италијанско-турском рату и на крају Другог балканског рата; у Првом светском рату командовао дивизијом при одбрани Дарданела; командант армије на Кавкаском фронту; крај рата дочекао као командант турског Сиријског фронта, а 1919. стао на чело националног покрета против грчке окупације; 1921. изабран је за председника владе; избацио је Грке из Мале Азије; збацио је султана 1922, а кад је 1923. проглашена република, постао је њен први председник. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 255.

Италије. Зато је Мусолини помогао Павелићу да га убије, а Французи нису учинили бог зна шта да то онемогуће. 1934. година била је мирна и зато што се имао утисак да се режим Александров учвршћује, да се консолидује. Само је Земљорадничка левица настављала борбу и чак је прешла на нову етапу. Кад јој се учинило да је федерација углавном и начелно примљена, чак у неком облику од самог Александра, пошто је тражио контакт са затвореним Мачеком преко [Ивана] Шубашића, она је поставила нови захтев: Републику. Парола „Јужно-словенска федеративна сељачко-радничка република“ је избачена у пролеће 1933, а у јануару 1934, у предавању пиротским ђацима у кући Александра Ђорђевића (Голубовог), ја сам говорио о „три врбе које још штрче из потопљеног терена и пружају гране да се повежу и опстану: то су три суседне монархије усред република у Подунављу и на Балкану“. Оном паролом, коју ми је [Већеслав] Монтани показао у Управи града 23. маја 1933, зарадио сам интернирање у Тутин, а „трима очајним врбама“ – нови Тутин и Сјеницу. А колико је Александрова ситуација изгледала стабилна види се из поруке коју ми је у септембру 1934. упутио, преко Дане, из Врњаци, Кирило Савић: да се некако нагодим с Александром, који је „страшно јак“, боље него да зазимим у Санџаку и да тамо оставим кожу. Стојкова је све ово врло занимало. Видећемо шта ће хтети и смети да објави. Он жели још један сусрет – ваљда опет од три сата – за припремање 5-мајских избора. Поновио ми је мисао Драгослава Јанковића и своју да бих ја морао да напишем своје мемоаре. Ето, Мештровић није био политичар, али саопштава да му је Александар рекао да ће се састати с Мачеком у вајаревој кући у Загребу чим се врати из Француске, и да ће тада „решити хрватско питање“. Из Сплита, чим исплови, доћи ће у Загреб. Мештровићу се жалио Павле – у кога је Мачек толико веровао и називао га „принцем из бајке“ – на његову „тврду словеначку главу“. За разлику од Мештровића, који је општио са многим политичарима, „ви сте и сâми били учесник и водећа личност“. То би ме обвезивало да кажем шта знам и шта сам радио. А 1935. сам био активнији него икада. Зато морамо још једном да се видимо.

Сада имам да одлучим. Овај млади комуниста сматра да су године прошле, да је „све то сада прошлост“, и да могу рачунати да ће историја свакоме одредити и дати право место. Зашто онда да ја пишем? Зар није довољно да пружим податке, усмене и писмене, сведочанства, евентуалне судове, али да не проговорим у првом лицу?

Ушорак, 2. октобар 1962.

Синоћ сам дуго усамљено шетао путем од биоскопа „Браће Стаменковић“ према Звездари. Размишљао сам и донео одлуку да напишем, управо да почнем писати своје *Полиџичке усјомене*. Дана се сложила, не знајући да ће то изазвати велики поремећај у мом животу. Не могу водити само из себе, као паук што извлачи конце своје мреже. Морам преврнути и средити по годинама своје хартије: летке, писма, резолуције, исечке из новина. Морам погледати и неку збирку, комплете новина и часописа у библиотекама. То нису више „портрети“ ни „медаљони“, написани већим делом у митровачкој самици, у зиму 1948–1949, кад су ми се расцветали скоро сви прсти, особито на десној руци, од смрзлина. До једног сата после поноћи нисам могао заспати, од пустиг размишљања. Устао сам, нешто појео, само да бих крв сатерао у органе за варење. Али одлука је пала.

Београд, среда, 3 октобар 1962.

Са извесном нервозом и узбуђено скинуо сам са сталаже у девојачкој соби пакет с документима обележен речју „*Persönlich*“. Пре тога сам направио „кошуљице“ или „фасцикле“ од танке хартије, по једну за сада, за сваку годину, почињући од 1901, кад пада моје прво политичко сећање. Милан Богдановић каже „присећање“. Тако сам почео рад на својим *Полиџичким усјоменама*, по сугестији, ваљда добронамерној – Одељења за историјске науке Института друштвених наука. Не пишем за њих, чак ни за њихову архиву, најмање за Зборник радова: не би они мој рад ни откупили ни штампали. Пишем, зато што то желе и моји у кући. Тако се одлаже прерада *Руралне и задружне културе* и *Сељачког социјализма* а што је било у плану после превода књиге о *Нацијама*. А поготово се одлаже *Уз воду*, оглед једне левичарске филозофије, за који сам привремени преглед садржине направио још за време рата. Још једном је за мој судбоносни поступак дошла иницијатива од другог. Од тога до данас нисам имао штете, као што ме нису оштетили ни режими који су ме прогонили и затварали. Ни Аграрну политику, ни Руралну културу, ни сељачки социјализам не бих написао, а понајмање Размишљања о моралу и Медаљоне, да није било принудног мировања – под Диктатуром, у затвору и у интернацији, за време окупације, и поново у дугогодишњем затвору од 1947. до 1956, и најзад наметнуте пасивности од пуштања на слободу до данас. Нека су благословени моји „доброжелатељи“ – старији и млађи брат, који су саветовали студије и докторат и они који су ме гурали да станем на чело разних покрета, у Паризу, у Београду, у Југославији – и моји гониоци – краљ Александар и кнез Павле, Милан Аћимовић и

Већеслав Монтани, да не помињем данашње руководиоце, пошто не знам ко ме од њих најгоре гледа. Не помињем ни Хитлера и његов рат, јер нису били уперени само против моје слободе.

Јутрос сам почео да попуњавам моје кошуљице. Цела једна прошлост излази пред мене: Пирот до 1912, Београд, Југ, Солун, Француска, опет Београд, па Југославија, путовања, предавања, зборови, летци, писма, много писама, мада сам при ранијем прегледу доста уништио...

У том раду, пуном узбуђења, прекида ме професор Милорад Типсаревих. Доноси ми септембарски број париског *Sélection* и враћа *Њејошу* од Исидоре. Ставља ми у изглед *Énergie humaine* [Људска енергија] од католичког филозофа *Teihard de Chardin*-а који је његов син, као врло актуелну, донео из Париза: даће ми је Дивац, који је био пре два дана у Ивана Милутиновића 100, раније Зориној: донео ми је и бројеве *Монга* са чланцима о „Тешкоћама Кине“ (25–27. IX), пошто није знао да га добијам редовно, у пакетима, од Жана Бајеа. Прича ми о новој пустиловини Лазара Прокића, који му је био ђак у Свилајнцу. Отишао је у иностранство. У томе му је помогла мајка његове жене, која је од краја рата стално у Италији. Ако је он био један од ретких наших национал-социјалиста, она се компромитовала као сарадник Гестапоа. Он је певао песме о љубави; она му је слала новац у затвору. Ташта је отишла Светиславу Стефановићу-Ђећи⁶⁶³ и измолила пасош за зета, не би ли га саставила с ћерком. Обећала је да се неће бавити политиком. У Риму се ствар окренула. Лаза није хтео да прими место које му је „обожавана Јулија“ пронашла, већ је захтевао да га она и даље издржава; сукобили су се на питању политике; она је пристала да га помаже, с тим да не ради ништа политички; он је уверавао да „има мисију“ и да мора да „дела политички“. Разишли су се. Лаза је отишао на своју страну, по позиву свога „послања“. Он је већ на робији показивао знаке лудила величине. А можда је и „мисија“ сумњиве природе. Типсаревих га зна као необично даровитог и марљивог, али се сећа исто тако да је увек волео новац, да је амбициозан и безобзиран у избору средстава.

⁶⁶³ Светислав Стефановић Ђећо (1910–1980), политичар; члан СКОЈ-а од 1927, а КП од 1928; по проглашењу Шестојануарске диктатуре емигрирао у СССР; по повратку је наставио револуционарни рад, па је 1934. ухапшен и осуђен на три године робије; у НОБ је од 1941; заменик начелника Озне, по ослобођењу заменик министра унутрашњих послова ФНРЈ, члан ЦК СКЈ, члан Савезног извршног већа и посланик Савезне народне скупштине; заједно са Александром Ранковићем, после Брионског пленума 1966, искључен је из ЦК и СКЈ, и смењен са свих функција. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 502.

⁶⁶⁴ Александар Аца Илић, син имућних мачванских сељака, који се школовао у Грињону код Париза, инжењер агрономије; елегантан и веома поносит; дао је мање него што је могао у животу и на послу. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 104.

Испричао ми је узгред за свој однос према [Александру] Аци Илићу,⁶⁶⁴ агроному из Метлића, и његовој Жани, Францускињи из Тулуза. Он је био сведок при њиховом венчању у Паризу. Служио је у *24, rue des Écoles*, у Просветном одељењу, непосредно пред мој долазак за шефа рачуноводства. Када је добио Ацину понуду да буде кум, позвао је младу и лепу Жану, која је била положила лисанс из књижевности. Рекао јој је шта је тадашња Србија, шта је тамо чека у првим годинама после Првог рата. Она је признала да је на исти начин упозорена од свога оца. Ипак је пошла за „белог принца“. Још су у браку, иако немају деце, а Аца није постао ни паметнији ни озбиљнији. Јури бесомучно за женама, врти се на раскршћима, ништа не ради. Жана се одликовала као наставник француског, а Типсаревић каже да изврсно познаје и наш језик.

Синоћ смо у солитеру код гробља посетили Зорку. Вратила се, са Надом и Пантићевима, из Врњачке Бање. Пред крај су се све три жене разболеле. Особито је Нада рђаво. Имала је оно исто надимање утробе од кога сам ја патио 1961. И притисак јој се повећао. Типсаревић ми је ставио на располагање, за њу, швајцарски препарат који њему чини необично добро: *Adelpban – Esidrex* (1-2 после јела у време кризе). А за појачање срца он узима познатији Корамин, који је Стакић слао за мене када су му јавили да ми је у Митровици ослабило срце. Нисам га употребљавао, али користићу се професоровом понудом. Нада нам никако није добро, иако је много млађа.

Четвртак, 4. октобар 1962.

Сада нам Пера Антић донесе вест да је болесна и снаја Живка: данас јој оперишу жуч. Закон компензације делује и даље. Јуче је стигао Милану телеграм из Берлина, да му је одобрена стипендија од 1. октобра и да га очекују почетком овог месеца; данас је дошло решење општинског одсека

⁶⁶⁵ Анри Лефевр (Henri Lefebvre, 1901–1991), француски марксистички филозоф и социолог, професор универзитета у Стразбуру и Паризу; почасни доктор Свеучилишта у Загребу. Главна дела: *Дијалектички материјализам, Кришка свакодневне живоша, Формална логика и дијалектичка логика, Мисао Карла Маркса, Лењинова мисао* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 477.

⁶⁶⁶ Пјер Жозеф Прудон (Pierre Joseph Proudhon, 1809–1865), француски економист, малограђански социјалист, био је против власништва, а за индивидуалну државину. Постао је славан делом *Шта је својина* – позната је његова теза: својина, то је крађа. Борио се против комунизма истичући да он значи повреду независности. Синтезу једнакости и независности коју види у слободи као „трећој форми друштва“, теоријски поткрепљује у делу *Систем економских противуречности или филозофија беде*, које јј Карл Маркс подвргао оштрој критици. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 111.

за стамбене послове да се Видосави Ајх признаје станарско право у делу нашег стана-соби, у предсобљу, с правом на употребу ходника, купатила и WC. Имамо да се жалимо Граду... Биће да је играо улогу полицијски аргумент: треба бар једно непријатељско лице да чува стражу у нашој кући. И даље, после петнаест и по година од мога хапшења и скоро седам година од пуштања на слободу. Сиромаш Милан се толико уздао у обећања из Градског комитета СК.

Ипак морамо бити филозофи са сократовским миром. На то нас упућује и Анри Лефевр,⁶⁶⁵ који више није комуниста зато што неће да му идеологија затвара увид у стварност. Као Прудон,⁶⁶⁶ и он одбацује *синџезу*, која је увек уз владу „спољна, лажна и угњетавачка“. Као Антеј, обнавља своју снагу додирујући земљу. Најзад, жели да вештина живљења дође пре уметности, а да се „уметност изгуби и поново нађе у животу“. То је смисао његове нове књиге *Увод у модернишеџ* (*éditions de Minuit*, 1962), за коју се

⁶⁶⁷ Едгар Морен (Edgar Morin, 1921), француски филозоф и социолог, културолог, левичар. Аутор културних студија 20. века: Човек и смрт и Филм или човек из маште. Његова културолошка истраживања обједињена су у научној дисциплини коју је он назвао антропосоциологија, која истражује сложене односе између људске природе, друштва и културе.

⁶⁶⁸ Жан Дивињо (Jean Duvignaud, 1921–2007), француски социолог, антрополог и романописац. Прво је предавао у средњој школи, а када је докторирао, постао је универзитетски професор.

⁶⁶⁹ Пјер Фуџирола (Pierre Fougeyrollas, 1922–2008), француски филозоф, социолог и антрополог.

⁶⁷⁰ Стендал (Stendhal, право име Marie Henri Beyle, 1783–1842), француски књижевник. Стекао је богато животно искуство као официр, чиновник, дипломата и писац у доба Првог царства, рестаурације и Јулске монархије. Мада је живео у доба романтизма и књигом *Расин и Шекспир* борио се за своје схватање тога покрета, сматра се једним од твораца реалистичког и психолошког романа. Писао је и новеле, а оставио је у рукопису дневник, успомене и обимну преписку. Гл. дела: студије *Живоџ Хајднов*, *Историја сликарства у Италији*, *Рим*, *Напуљ* и *Фиренца*; романи *Арманса*, *Црвено и црно*, *Пармски карџузијански манаџир*, *Лисјен Левен* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 496.

⁶⁷¹ Виктор Иго (Victor Hugo, 1802–1885), један од највећих француских књижевника, родоначелник француског романтизма. Под Лујем Филипом постао је пер Француске и академик, а 1848. био је изабран за републиканског посланика у уставотворној скупштини. Протеран је после државног удара, који је извршио Наполеон III 1851. После пада Другог царства, 1870. дочекан је тријумфално у Паризу, где је наставио неуморно да ствара, залажући се за демократска начела и слободу. Мада није разумевао значење Париске комуне и њених метода борбе, као велики демократа и хуманист устао је у заштиту комунара; 1876. написао је ватрени чланак „За Србију!”. Писао је песме, позоришне комаде, романе, есеје, памфлете и др. Гл. дела: романи *Бојородичина црква у Паризу*, *Јадници*, *Работници на мору*, *Човек који се смеје*; позоришни комади *Кромвел*, *Ернани*, *Лукреција Борџија*, *Руј Блаз*; политичко-сатирична збирка песама против Наполеона III *Казне*; памфлет *Наполеон Мали* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 852.

Милан загрејао према приказу Жака Лакроа у *Монгу* од 25. септембра, и хоће да је поручи. Можда ће заборавити у спремању за пут, али морамо мислити на ту књигу: она оспособљава да се приступи *Кришцици свакодневної живоїша* коју је [Анри] Лефевр раније објавио (*L'Arche*). Тај човек је шеф целе групе ослобођених комуниста, који су у Француској све бројнији: Morin,⁶⁶⁷ Ascelos, Chatelet, Duvignaud,⁶⁶⁸ Fougeyrollas,⁶⁶⁹ између осталих. Ново је и то што он рехабилитује „начело задовољства“, као Стендал,⁶⁷⁰ што револуцији поново даје романтични елан, што допушта „слободу мисли и маште“, као Лењин (у теорији бар), а као Виктор Иго⁶⁷¹ тврди да је „човеку потребно да се (с времена на време) окупа у „тајанству снова“. Најоригиналније ми изгледа његова констатација да човек успева да се отме од заробљавања технике, администрације и јавности, и да све *йосмаїра*, све више, као *йриваїно лице*. Приватне ствари постају јавне, али публика се претвара у скуп приватних лица („*privatisation du public*“ [приватизација јавног]). Не дај се, човече! Буди свој! И буди *шошалан!* То је хтео и Маркс, али његови следбеници су се претворили у нове поробљиваче.“

Сан не могу да нам одузму. Ето, ја сам ноћас – можда под утицајем Лефеврових сугестија – сањао две врсте решетки, или отворених зидова. Једне су густе, да само поглед може да прође; друге су ретке, да би дечја глава могла да се провуче. И занимљива ствар: људи су мирнији и рекло би се задовољнији густим решеткама, јер не могу да их савлађују, па и не покушавају. Широке рупе отварају могућности, маме на покушаје, држе у сталној напетости. Густе држе топло, а људској звери је више стало до топлоте него до чистог ваздуха; оне обесхрабрују подухвате, а већина воли спокојство. Ретке су као потпуни затвор: зову на побуну, на ударање, на пробијање, на ослобођење. Оне изазивају немир и буну, баш као потпуна оскудица светлости: то је добро само за мали број. Густе примају само очи; ретке стављају у покрет руке. Једне су мртвило и трпљење, друге акција и борба.

Петшак, 5. октобар 1962.

⁶⁷² Милош Миша Радојковић, професор међународног права на Правном факултету у Београду, идеолошки је био близак левим земљорадницима; за време Другог светског рата био је, прво, у логору на Бањици, а затим у Маутхаузену. – Д. Јовановић, *Полишичке усйомене*, књ. 12, 280.

⁶⁷³ Бора Глишић (1908–1988), студирао на Сорбони; новинар, књижевник, преводилац с француског, велики познавалац позоришта и позоришне историје; водио позоришну критику у *НИН*-у и другде, био је уредник *Дуге*. Дела: *Позоришће – Историјски увод у йроучавање сценске уметности*, *Нушић – њим самим*; написао брошуру за решење хрватског питања. – Д. Јовановић, *Полишичке усйомене*, књ. 12, 59.

Данас Станко Славински треба да ме води колима у њихово Дивчибаре. Сада се он више загрева за ту викенд-кућицу него Љубинка, која је била иницијатор и највише учинила да се она сагради и намести. Одавно нас позивају, али никако да се оствари посета модерном светилишту. Треба да пођу и [Милош] Миша Радојковић⁶⁷² и Бора Глишић,⁶⁷³ сјајни партнери за сваку врсту разговора.

Дивчибаре, субота, 6. октобар 1962.

Дивчибаре. Стање се изменило. Место Радојковића пошла је сама домаћица, или властелинка (*la châtelaine*) како је зове муж. Кад смо се већ приближили месту, на ужичком путу, где се скреће за „ваздушну бању“, изненада су пред кола искрсли наши пријатељи Драгош Радовић⁶⁷⁴ и његова жена-тица Оливера, из чувене породице Христића (Никола, Коста итд.) Нисмо могли да их примимо, али смо понели ствари које су носили од Косјерића, где је Драгош адвокат. Догурали су пешице до Станкове кућице и вечерали са нама. Врло пријатно вече. Драгош је причао о заједничком тамновању у полу-сутерену у затвору испод студентског парка у лето 1947. Ја сам био у соби бр. 1, он и Милутин Најдановић⁶⁷⁵ у бр. 2, а Јефто Павић, бр. 3. Био је лепо расположен. Заваљен, по енглеском обичају, који је стекао када је учио у Редингу, у дрвену наслоњачу, причао је како су га посетили неки официри Удбе. На питање зашто је ухапшен, рекао им је: „Вероватно зато што нисам потписао телеграм београдских адвоката којим се тражи од бугарске владе да помилује земљорадничког шефа Николу Петкова.“⁶⁷⁶ То је Драгошев начин, ведар, лежеран, шаљив. Долазио им је и Јосиф Маловић, рекао им да сам ја у суседној ћелији и терао их да ми лупају у зид. Он сâм је лупао Јефти Павићу. Хтео је да види

⁶⁷⁴ Драгош Радовић, адвокат из Стубића код Косјерића; студирао је у Енглеској, пришао је Савезу земљорадника, а 1936. определио се за леве земљораднике; у НСС је био члан Главног одбора 1940. и 1945. У његовој канцеларији су одржавани илегални састанци представника ЗЛ и КПЈ пред Други светски рат, а током самог рата био је у Немачкој, у заробљеништву. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 280.

⁶⁷⁵ Милутин Најдановић, из пиротског села Шести Габар, столарски радник, па банкарски чиновник; политички је прво био у „борбашима“ Светислава Хођере, затим међу левим земљорадницима, а онда присталица НСС, због чега је хапшен 1947; ватрени говорник на зборовима; партизан од 1944; члан Главног одбора НСС 1945. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 220.

⁶⁷⁶ Никола Петков, син министра Добрија Петкова; адвокат, великог западног образовања; повео је БЗНС после 9. октобра 1944. кад је Георги Димитров морао да се удаљи из земље; као шеф опозиције, са око 100 посланика у Собрању, осуђен је на смрт, са још десет земљорадника и социјалиста, и стрељан у септембру 1947. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 249.

да ли смо у вези помоћу затвореничке азбуке. За своје синоћне слушаоце оддобовао је на столу весели акорд којим је одговорио на мојих девет удара за девет година на које сам осуђен 8. октобра. Њих су држали два месеца, као и Јефта, кога су протерали у Никшић. Драгош није такође могао бити адвокат у Београду. Брат Војимир покушао је боље да се прилагоди, али је морао да се задовољи Лазаревцем. Да бих забавио симпатичну госпођу Оливеру, ја сам испричао неколико београдских вицева. Мало смо и нови Устав коментарисали, јер је то све занимало. По мрклој ноћи, Радовићи су отишли на свој ћувик доста далеко од „виле Станко-Бранко“. Али ја их нисам пустио док нисам чуо доста о сину Зорану. Сада има тридесет година. После завршених правних студија код нас, отишао је на годину дана у Енглеску да учи поморско право. Тамо га је прихватила рођака, позната новинарка, Иркиња, Ани Христић. Виђа и њену сестру, калуђерицу, жену седамдесетих година, која га је задивила свежином својих румених образа и живошћу свога духа. Зоран се ускоро враћа завршена посла. Показали су ми писмо са неколико питања, на енглеском, на која је морао да одговори са по једним есејом. Драгош каже да је језик у његовим писмима све бољи.

Тек јутрос сам се упознао са боравиштем наших домаћина. Била је то раније обична сељачка кућа са три-четири одељења. Бранко Узумовић и Станко Јовановић-Славински купили су јефтино ову „колибу“ како овде кажу, и направили два мала стана. Љубинка и Станко су дозидали покривену терасу и оставу, а од једне собе су направили предсобље, кухињу и мању собу, намењену гостима. Три велика бора припадају њима, али ограђивати не смеју. Дивчибаре су замишљене као парк отворен потпуно, без улица и стаза. Неколико тврдих путева их пресецају, да би се могло колима ићи на све узвишице. Велика висораван није ни степенаста као Златибор, ни тако гола, већ сва у шумовитим таласима. Мали брежуљци око једне „плоче“ затварају видик, а са сваког од њих види се нова „плоча“ слична оној из које смо изишли, али увек другачија. Неке су више шуме, у другима је дрвеће дебље, овде је мало језеро, које ће бити проширено, онде каква већа зграда, хотел или одмаралиште једног великог предузећа неке београдске општине или какве војвођанске вароши. Видели смо само дом ПТТ који ме подсетио на хотел на гочким Белим Водама. Највише се говори о Старом Граду, одмаралишту једне од београдских општина, о Панчеву, о ИТМ-у (Индустрија трактора и машина – Раковица–Земун). Спрема се Крушик из Ваљева. Од старих Дивчибара најбоље, ако не једино, сачуван је хотел. Све велике и лепе виле београдских капиталиста и великодостојника уништене су током окупације и одмах после рата. Почело се тиме што су околни сељаци, особито Крчмарци, разнели посуђе, намештај, постељине и друге неке ствари.

Затим су скидали прозоре и врата. Четници са суседне Равне Горе допустили су им да своје попаљене и порушене домове изграде од кровова, греда и цигала ових раскошних грађевина. Нова власт је дала сигнал да се скида и односи камен из зидова и темеља. Од тог материјала зидана су одмаралишта, али су сељаци и за себе узимали камен, истесан и удешен. Најпре само ноћу, затим и по белом дану. Сада се овде-онде виде гомилице кречне и песковите земље – остаци некадашње архитектуре и удобности. Још се помињу имена некадашњих власника.

Нови господари су убрзо почели да долазе. Али великих објеката за себе још нису овде градили. Овај крај је био четнички. Цео бивши црногорски срез дао је само једног борца од 1941. После су, наравно, „сви постали комунисти“ – како се изражавају они тврђи. Али и ови се прилагођавају и умеју врло лепо да се обраћају А[лександру] Ранковићу и Пери Стамболићу, који се највише помињу. Када је један високи руководилац питао да ли је „овде слободно“, стари ратник му је одговорио да се ничега не боји, јер „народ неће допустити да на њега падне једна кап воде“. Они се подједнако сматрају Ужичанима и Ваљевцима. Најинтересантнији налазе начина да буду „на лакат“, тако да могу да избегавају намете и једне и друге администрације: изјашњавају се за „ону другу“ власт као за надлежну за њих. Уствари су претежно „реакционари“. Не опраштају партизанима што су убили једног Немца, па је стрељано на Каони деведесет људи који никакве везе с покретом нису имали. Извлачени су из домова и радњи, са њива и са пута. Видели смо на путу мермерну плочу са много имена. Одводили су их немачки војници, а стрељање су вршили српски жандарми. Било је свирепих и бедних призора: очеви су гледали како стрељају синове, и обрнуто. Бора Глишић се згражава како је то било могућно, и како је тај јуначки сој шумадијски падао као јагњад. Мора да су се тако они одржавали и под Турцима. Бору до очајања доводи култ Краљевића Марка, са свим његовим манама, и народне пословице, као „Покорну главу сабља не сече“ и „Стојанова мајка плаче, а Божанова пева“. Ја му кажем да народ има своје методе за одбрану и за напад. Може дуго да трпи, али се никад не мири са „дип-душманином“. И на крају му дохака. Данас осећају да имају као дип-душманина сељака. Отимају се од њега како знају и умеју, само да их не претвори у „парије“ по Бориној дефиницији, или у „фелахе“, по мојој.

Веселија тема: како је Љубинка наместила и уредила њихову пољску кућу, у којој пријатељи уживају, а она и Станко служе и робују. Ипак јој хрле. Не жале ни трошак ни замор да пређу три, а и четири сата возње, да би овде остали два дана, један дан, понекад само неколико часова. Жао им је кад остане празна, и свакоме нуде да дође и живи ако икако може да се откачи од послова и обавеза у граду. Чуде се Дани и мени што се не

населимо у овој руралној култури, у оствареној утопији, где се комбинују: природа и цивилизација, примитивност и модернизам, народна радиност дојучерашњих комада и последње форме пикасовске керамике, древне иконе и декадентне слике светаца на стаклу. Станко се стара о материјалном благу, Љубинка о душевном. Али она већи део времена проводи у кухињици радећи послове куварице и судопере. Њена утеха, њен одмор, њена награда, – то је велики сто прављен по њеном нацрту, окружен дрвеним наслоњачама; то је прекрасан столњак из Француске, са огромним црвеним ружама око којих се преплићу сенке сиве и тамно зелене; то су застирачи, махом шиптарски, из Призрена и Ђаковице; то су тањири од керамике из разних земаља који висе на зидовима, мамећи питање одакле је који и шта стаје; то је дрвени резбарен сат на зиду из кога повремено провирују, уз пријатан звук, један калуђер и једна птица; то је шиптарска дугачка шкриња, са шареним прекривачем и са позадином неке пругасте сукње, који ту ширину претварају у корисно и пријатно канабе. Са њега поглед пада на чудну декорацију: Шиптарски женски хаљетак од јарко црвене чоје, обично извезен финим црним шујташом. Веровала је да је њен проналазак јединствен, када је у Виноградима грочанским, код [Предрага] Пеђе Милосављевића,⁶⁷⁷ нашла то исто, само разапето на зиду обрнуто, тако да се доњи део хаљетка, сав црвен, развија као лепеза, у лук, а црни струг се сажима доле. Није се смирила док јутрос, уз помоћ високих мушкараца, није и сама окренула свој главни понос. Бора Глишић се дискретно бунио против тог распињања. Свака уметничка творевина је лепа само кад је употребљена за оно чему је намењена. Шта ћемо, приметио сам, кад немамо ни Шиптарку ни какву манекенку, па ни одговарајућу лутку, да ставимо насред собе са овим дивним горњим делом одела! Зар је данас све у свом нормалном положају, зар смо сви ми на своме месту! Радујмо се стварима како их и где их нађемо! Газимо по домаћим крпарима, седимо на шпанским покривачима, посматрајмо сахане од старог и цезве од новог бакра, не служећи се из њих, као што само милујемо мех из Швајцарске од цизелираног метала са рељефним шарама. И овај чајник из 18. века, од калаја, ни ћуп од црне керамике, ни пиротске тестије („ставне“) не служе увек својој намени, али нас преносе

⁶⁷⁷ Предраг Пеђа Милосављевић (1908–1989), сликар; завршио Правни факултет у Београду; сликарство учио код Јована Бијелића; био у дипломатској служби у Паризу, Мадриду, Лондону; члан САНУ. Афирмисао се као сликар поетске атмосфере Париза, Београда, портрета жена и цвећа. Писао је есеје (књига *Између шрубе и шишине*) и драме (Запир). – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 673.

⁶⁷⁸ Богосав Живковић (1920–2005), вајар; рођен у селу Лесковац код Лазаревца. Као младић изучавао је кожарски занат, радио је кожухе, крзнене прслукe, украшавајући их флоралним и геометријским ажурирањем обруба. Занат напушта 1945. У Београду се запошљава као портир. Вајарством се бавио од 1957. године, а самостално је излагао од 1960. Стварао је фигуралне композиције у дрвету, често великих димензија, са фантастичним фигурама из својих сновиђења, које подсећају на архајска дела. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 782.

у једно друго време или у туђе и далеке земље. Шта да се каже о овим тањирима који красе зидове: тако скупочени изгледају са својим кинеским плаветнилом, а Љубинка их је плаћала по 15 динара на Јовановој пијаци. Један од њих се толико свидео приређивачима неке изложбе да је две године лутао по свету. Са одређеном наменом су, међутим, прављени црни рамови од кованог гвожђа: окружују огледала, бране прозоре, красе и учвршћују врата. Али за једно огледало рам је израдио у дрворезу народни вајар [Богосав] Живковић.⁶⁷⁸ Над сваким прозором, као лепршава крила, стоји призренски пешкир од „српског платна“ са утканим шарама. То је Љубинка нашла на лицу места, у старом нашем Призрену.

И та права народна, српска радиност је толико одушевила летос док је пролазила Црном Гором, Метохијом, Санџаком и Старим Влахом, обилазећи манастире, вребајући пазарне дане и продирући у домове, да је донела три одлуке у погледу својих Дивчибара: 1) да избаци све што је страно, макар било из драге Шпаније или из свете Грчке; 2) да задржи само оно што је право народно, дајући првенство најстаријим израђевинама; и 3) да сама врата, по могућству целу фасаду, украси сликама мозаицима и кованим гвожђем. Кад је реч о сликама, засад их нема много, сем икона иза старинског кандила, у већој соби. Мања, коју је љубазно, на француски начин, назвала Драгољубовом, украшена је низом дивчибарских пејзажа у воденим бојама. То су први, дечачки радови Веричиног сина, Мишка Секулића. Али како ће се Љубинка решити да избаци необични сервис за чај који су у Валорису, у јужној Француској, правили Пикасовљеви ученици. Свака шоља има друкчије шаре, и потписане су. Дршке су дебеле, праве као претећи палци. Стављају се у дубоке, необичне „подметаче“, који охрабрују да се слободно дрма шоља и проспе течност: толико су велики, и тако чисто-сјајни да се из њих може пресути – опет на француски начин – све што би „превршило меру“, пошло према неприкосновено лепом столњаку или угрозило крваво црвене или јарко зелене салвете које верно прате овај поклон захвалног и задивљеног француског посетиоца. Мени је било пријатно да видим у „својој“ соби фине ћасице од пиротске грнчарије, али су ме очарале још више завесе на прозору, са обавезним призренским пешкиром који га наткриљује. За време наших разговора и дискусија, пре и после обеда, загледао сам, очима и прстима миловао ситне и хармонично постављене шаре на стоном застирачу. То је једна чаролија, заборавио сам да питам одакле. Биће штета ако и то избаци. Уверен сам да неће жртвовати лампе и светиљке, које све имитирају старовремске петролејке. И како ће се одвојити од грчке тестије без дршке или од грчке бачвице; од пољске керамике или од швајцарске имитације петролејке? Гости нису само блазирани странци, већ и локални сељаци. Њима више импонује Станко са својим интернационалним јестивима и

пићима, али воле да чују одакле и који необичан украс Љубинкиног дома-музеја стиже испод још једног Црног Врха или испод Краљевог Стола.

Од њихових сељачких пријатеља упознали смо тројицу главних ауторитета. Прво су споменули Петронија – дивчибарског Шерифа. Он има један пар кључева од све три пољске кућице – Станкове, Бранкове и Мишине. После се издалека, пролазећи путем, јавио Трифун универзални мајстор, као и Петроније, али специјализован у грађевинарству и столарији. Трећи је Гувернер, Добринко [Марковић], стари ратник, Солунац, који их је снабдевао млечним производима и причама из рата и из прошлости, пошто је рођен 1890. Упознавао сам их једног по једног. У суботу је с нама доручковао Трифун, али то је било само површно познанство. Казао се ко је тек када је од Петронија сазнао ко сам ја. А Петронију је рекао да Слободан Карић који је с нама и с њим провео вече у суботу. Испоставило се да је Трифун Ђоковић из Годљева код Сече Реке и да је сестрић познатог задругара и земљорадничког борца Радомира Јанковића, политичког првака у овом крају. Радомиру је један син стрељан као партизан, а сâм је „пропао“ повлачећи се са Дражом Михаиловићем. Трифун је чувао Радомирову кутију на изборима, што је значило да се признавао земљорадником. Рођен је 1903. и преживео је све оскудице Првог и страхоте Другог рата. Он је оличење поштеног и скромног сељака-занатлије. Сасвим нешто друго је Петроније Илић. Преко двадесет година је млађи од Трифуна, и све његово искуство је у окупацији, довршавању рата и после тога. Он је интересантан, лукав, довитљив, способан за све, како у мајсторији, тако у животу. Има жену и неколико деце у селу, у Тометином пољу према Пожеги, а овде живи сâм и има пријатељицу која га обожава – све за њега чини. Трифун је пун, снажан, истурене браде, црвен, гломазан. Петроније је мршав, с јаким вилицама и видљивим зубима, блед као какав градски декадент. У присуству Карићевом, после вечере, испитивао сам га опширно. Извлачио се као јегуља. Ни на шта ми одређено није одговорио. Босна му се учинила пустом и дивљом. Хрвати су их напали на спавању, и умало нису изгорели у једној сенари; људи око Трстеника и Крушевца су „добри“; политиком се не бави, али је учествовао у свим локалним и среским комисијама; сâм је час Ваљевац, час Ужичанин, како му је кад згодно да намести свој „лакат“ и избегне порезе и таксе. Шериф је исто толико савремен и модеран колико је Гувернер Добривоје-Добринко Марковић – староремењски. Тако га је прозвао Карић, који је становао у његовој овдашњој кући пре него што је сазидао своју на једном узвишењу изнад највеће шуме, на овој висоравни. Добринко је омален, стамен, широк, плећат, са снажном руком, ловац са господом, радикал са везама, отац који је гледао кад су му сина стрељали на Каони. Изнад свега Солунац. И Бори Глишићу, који га је дуванио док смо разговарали пред његовом великом кућом у мраку, а затим се и мени обраћао са „ратниче“. За њега је Милош Трифуновић, министар и председник владе, Мишо, а Бранков отац – „како да га не знам!“ Узуновић. Дочекао је и данашње великане, водио их у лов, гарантовао им сигурност. Трифун му је

говорио о мени: „Ви сте Јовановић; знам.“ Радикал је, али хвали нашег Радомира Јанковића.

Субота, 6. октобар 1962.

Станко је издао налог Петронију да му купи једно добро јагње. Чуо је да туда пролазе враћајући се са ваљевске пијаце, где нису продата. Чули смо већ о фарми на Тометином пољу. Имали су 4.000 оваца, али подмладак им цркава, старе липсавају, па стално послују с губитком. Та сточна фарма је право ругло у очима сељака, и служи само за подсмех. Сад се боје да ћемо се вратити Русима. Тек што је Брежњев отпутовао из Југославије, а објављено је да је хлеб поскупео за 15 и 20 динара по килограму. „Ето, чим дођу Руси, или почнемо поново шта с њима, одмах зло по нас.“ Прошле године су Септембарском конференцијом објаснили повећање цена, „да би се платили трошкови“; сад измирење с Русима оптужују што ћемо јести скупљи хлеб. А већ не могу да се начуде шта би комунистима да обнављају историју с Дражом. Направише га наивним и добрим човеком кога сви варају, мучеником и свецем. Људи га жале и одају му признање што је чувао Србију и бранио Србе. Трифун је био код Недића у депутацији, под окупацијом. Прича дирљиву сцену када је Недић загрлио једног његовог сељака који је био ружан. „Кога жалиш?“ – Сина јединца. Убили га Немци за одмазду. – И мени је син јединац погинуо у Смедереву. За шта имамо сада ја и ти да ратујемо?!“ Трифун је убеђен да је Недић добро мислио и да је сачувао наш народ од веће погибије.

Када смо на чесми пунили све балоне водом Петроније је саопштио да је јагње купљено, по 110 дин. кг. живе мере. И др. Карић је купио једно од 25 кг. да носи у Београд. Пришао нам је код чесме. Био је мој ђак на факултету 1926, у оној јакој генерацији која је, поред њега, дала др Бошка Перића, сада професора на сарајевском универзитету и др Слободана Драшковића, који витла у емиграцији. Пре рата је радио код Миливоја Пиље у спољној трговини, а и сада су га корисно употребили на истом послу, као стручњака. Ожењен је нашом Пироћанком, има три кћери. Када су становали у Професорској колонији, у кући [Александра] Аце Лека,⁶⁷⁹ гледали смо његове девојчице преко зида, испод великог ораха, како се играју луткама које им је тата донео из иностранства. Тада сам Слободана опазио само једном. Био је страшно угојен. Сада је преда мном био сасвим други човек. „Разуме се, кад сам смакао 50 кила!“ Имао је 135, радио је

⁶⁷⁹ Александар Леко (1890–1982), хемичар, професор неорганике хемије на Технолошко-металуршком факултету у Београду и један од првих наставника на том факултету. Био је председник Српског хемијског друштва. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 463.

бесомучно, нагађао се са Французима око старих државних зајмова, препирао се са Енглезима, још веће муке имао је са нашим, особито са Македонцима. Он је приволео Енглезе да финансирају железару у Скопљу али му Македонци не верују, као Србину, и муке су неописане. Најзад га је лупило у сну: коронарна тромбоза, од које би сваки други умро, како тврде лекари. У Лондону су му рекли да не уме да ради, да се сувише предаје послу, да се уноси као да ничег другог на свету нема, а нарочито да се никада не одмара: све погрешно и убитачно, смртоносно. Већ дуго је на боловању. Spreма се за пензију. Спасава га боравак на Дивчибарима. Али се пита како ће да живи не радећи. Дошао је к нама после ручка. Станко му је понудио виски с мало воде. Каже да му добро чини, за крвне

⁶⁸⁰ Пера Тодоровић (1852–1907), политичар и новинар, један од оснивача Народне радикалне странке и један од првих присталица Светозара Марковића; 1874. уређивао Рад, први социјалистички часопис; покренуо и уређивао лист Самоуправа, покренуо лист Радикал, издавао Мале новине – први информативно-сензационалистички лист у Србији. Ухапшен због манифестовања с црвеним барјаком у Крагујевцу; био добровољац у рату против Турака, а по завршетку рата емигрирао у Угарску, где је у Новом Саду, с Лазаром Пачуом, издавао часопис Стража; одлази у Француску. По повратку у Србију осуђен је на смрт поводом Тимочке буне, али је помилован. Измирио се с краљем Миланом и залагао за споразум радикала с напредњацима, па су га радикали искључили из странке после споразума с либералима; бавио се књижевношћу и превођењем. Дела: *Дневник једног добровољца*, *Карађорђе*, *Силазак с престола* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 599.

⁶⁸¹ Стојан Новаковић (1842–1915), научник и државник, гимназијски професор, библиотекар Народне библиотеке, један од оснивача Напредне странке, министар просвете, члан Државног савета, министар унутрашњих послова, посланик Краљевине Србије у Цариграду, Паризу, Петрограду, академик СКА. За време Анексионе кризе образовао владу свих странака, 1909; као шеф српске делегације, после Првог балканског рата закључио је у Лондону мир с Турском. Бавио се словенском филологијом, књижевношћу, историјом и др., писао песме и романе, преводио; уређивао и издавао часопис *Вила*. Главна дела: *Васкрс државе српске*, *Срби и Турци XIV и XV века*, *Село*, *Балканска јишњања*, *Историја српске књижевности*, *Српска грамашика* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 815.

⁶⁸² Владан Ђорђевић (1844–1930), лекар, књижевник, политичар и научник, министар и председник Министарског савета, академик, један од оснивача Уједињене омладине српске; основао Српско друштво Црвеног крста и Српско лекарско друштво; издавао је часопис *Ошацибина*. Његов режим „владановштина“ био је режим „чврсте руке“, у служби краља Милана; напустио је Србију после веридбе Александра Обреновића и Драге Машин. Дела: радови из српске историје *Крај једне династије*, *Српско-шурски рат*, *Историја српско-бугарског рата*; романи *Цар Душан*, *Голіоша*; путописи, приповетке и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 701.

⁶⁸³ Јанко Веселиновић (1862–1905), књижевник; писао приповетке, романе и позоришне комаде. Рођен у Црнобарском Салашу; са незавршеном учитељском школом био је често премештан у служби; од 1893. живи у Београду, где ради као новинар и уредник листова, коректор Државне штампарије и драматург Народног позоришта. Реалист и романтик. Главна дела: историјски роман *Хајдук Станко*, романи *Јунак наших дана*,

судове у срцу, као и вотка и наша препеченица. Шљивовица, особито мека, има у себи нека уља која су штетна. Лекција из алкохологије, за мене трезвењака. О политици нисмо разговарали, али зато смо полемисали са Бором о Скерлићу. Он му је замерао што Перу Тодоровића,⁶⁸⁰ Стојана Новаковића⁶⁸¹ и Владана Ђорђевића⁶⁸² није унео у Историју књижевности. *Дневник једној добровољца*, нисам све читао, али *Карађорђе* није књижевност. И зашто дела те тројице непризнатих нису продрла, нису се наметнула ни педесет година после Скерлића? Питао сам ја, и Карић се слагао са мном. „Како живи Јанко Веселиновић,⁶⁸³ кога Бора опет не признаје? – Он ми је одговорио: „И шунд-литература живи!“ Ја сам му признао поен, али смо после утврдили да нови нараштаји читају Александра Диму, али не и *Цека Трбосека* и *Марина Маринелија* и *Мусулина*. Слободан Карић се показао врло темпераментан. Од Боре смо бранили и Вука Караџића, коме он замера да је ограничио и осиромашео наш језик. „Гласови чине језик, не слова“. Одакле је тај Карић и ко су му родитељи? Ако је из Влачке код Страгара, откуд му велика вредноћа и таква упорност? Мати му је Српкиња из Доњег Милановца. То доста објашњава.

Увече се повео разговор о петوماјским изборима и о избору Мачека за носиоца опозиционе земаљске листе. Причао сам своје разговоре са Миланом Гавриловићем, Љубом Давидовићем и Јоцом Јовановићем, да их приволим на Мачека, затим са Слободаном Јовановићем и Божом Марковићем, најзад са чланом владе Драгим Јанковићем. Сваки је реаговао на свој начин, али ја сам ишао за својом замисли. У Загребу, најпре, у недељу 2. фебруара, шетња по Тушканцу и разговор са одушевљеним Вилдером, а сутрадан с хладним Мачеком и гневним Трумбићем. Требало је видети Бору Глишића са каквим интересовањем је слушао. На крају је рекао да ме досад сматрао идеологом и апостолом, али сада види да сам и врло вешт и виспрен политичар. То му није сметало да пита: „Да ли је све то било фастно за нашу српску ствар? Зар се ми Срби нисмо ставили сами у нижи положај тиме што смо се Хрватима обраћали као народу, као нацији, која има једну главу, а ми смо се појавили као странке? Што је горе, те странке су се такмичиле која ће више понудити и дати Хрватима?“ У том смислу су ми упутили критике и Љубинка и Станко: удварали смо се Хрватима, а они нас уцењивали. Ја сам признао ту нашу слабост, али то је било неизбежно. Хрвати су тек преживљавали свој национални романтизам; Срби су централни народ; Србија је пијемонт; сама Круна је странкама преотимала најпре Радића, затим Мачека; најзад, ми смо морали дати наду Хрватима да свој национализам могу изживети и своје питање решити у оквиру ове државе и у заједници са Србима, баш зато што смо ми подељени. Да су Срби политички народ и југословенски патриоти види се по томе што су после сваких избора, и после сваког

успеха опозиције, специјално демократа и земљорадника, круна и радикали тражили везу са Хрватима. Имамо у нашој прошлости, од 1918. до 1941, читав низ „крађа и прекрађа“ хрватских вођа. Колико је сумњао у исправност моје акције с Хрватима, толико је Бора одобравао улазак у Народни фронт и сарадњу с комунистима. Тако смо дошли и до Ћиласа, особито до његовог последњег напада на мене, у Скупштини, 29. априла 1947. Бора у њему види једног неуравнотеженог и амбициозног Динарца. Не верује да се у њему одиграла државна драма, када су индијски државници и филозофи на њега извршили неки позитиван утицај.

Недеља, 7. октобар 1962.

Пре подне смо Бора и ја покушавали да мало помогнемо Љубинки у кухињи. Али њено робовање се унеколико ублажило само намештањем црвено-црног шиптарског хаљетка на други начин. Иначе је радила најтеже и најпрљавије послове. Станко је витлао по висоравни, мотао се око кола, набављао намирнице. Од јагњета је направљена чорба и печење. Гост је био Петроније. Присуствовао је и г. Карић. Да бисмо ослободили домаћицу и оставили је да се одмара, отишли смо до Драгошеве „виле“. Они су већ били ишчезли, не дајући гласа од себе. Љубинки се нису јавили. Да би се она мало одморила, нас тројица смо пошли према „ћувику“ изнад пута, и по мраку се створили пред Добринкову кућу. Велики разговор са „ратником“, „Солунцем“ и „Кајмакчаланцем“. Као „гувернер“, он се осећа одговорним и за велику саксију у кованом гвожђу коју су Станку украли. Љубоморан на Петронија, који ужива неограничено поверење пребацивао је на њега кривицу. Као да је он могао да бди дању и ноћу. Добринко је узео на себе да он пронађе лопова. Показао је интересовање и за политику, али нисмо успели да се удубимо.

Понедељак, 8. октобар 1962.

Зато се ваљда створио врло радно пред нашим стаништем, са јутарњим млеком. Брине га ово ново зближавање са Русима. Ја сам га умиривао и обавестио о тешкоћама које Руси имају са Кинезима. Ту тему сви покрећу. Бора не верује да између две комунистичке државе може доћи до сукоба. Не мора ни доћи, одвраћао ми је Карић, али Руси неће бити слободни у својим покретима ако Кина буде организована и моћна. У разговору о новом Уставу, ја сам скретао пажњу на новине које нико не коментарише: често помињање „Југославије“ као имена државе, шест пламенова место пет у државном грбу, два шефа државе место једног, две политичке организације

(СКЈ и ССРН) које се у прошлом Уставу нису виделе, не помињу се изричито ни наши поједини народи ни њихови језици, а српско-хрватски се истиче као једини у војној обуци и командовању. Па шта је с тим? питају скептици. То су могућности за демократски развој; за прелаз на двопартијски систем, за економску и културну интеграцију Југословена. Друга брига је: да ли ће нас Америка и даље помагати? Ја сам свима рекао да хоће.

Место у осам, кренули смо у девет сати. Близу радилишта за пругу Београд–Бар имали смо квар и изгубили сат и по. Слабо се ради на тој прузи. Људи држе руке у џеповима. Њих десет посматрају како један оправља кочницу на Станковом „Спачеку“ – копарском Ситроену од две коњске снаге. Иначе нас је врло добро послужио. Љубинка је шетала по радилишту и мирно пушила. Бора и ја смо се одвојили и свако је за себе уживао у дивном сунчаном јутру. Тај четврти дан је био најлепши, као да је хтео да нам улије жалост што одлазимо у низину и прашину великог града. Тај сат и по нам је свима био једини прави одмор: није било ни рада ни разговора, а околна брда су још шумовита и зелена. Тек у колима смо поново дискутовали. Овога пута о Исидори. Бора ни њу не цени. Кад ја кажем „ерудиција“, он одговара „блеф“, на моје тврђење о „великој култури“, он баца у лице претензиозност, надменост, сваштарство. Ништа није продубила, свега се само површно дотакла. Опет се нисмо сложили. Покушао сам да га заинтересујем за моју *Вегрину*. То му се допало, особито зато што је писано у затвору. Прилика да велича Дану, као велику, храбру и пожртвовану жену, без које ја не бих био оно што сам, ни успео у ономе што сам урадио. Са предњег седишта, Љубинка се придружује Бори. Помажем им, наводећи да та жена, мајка двоје женске деце, коју је требало школовати и удати, никада, ама никад не рече: „Докле ћемо овако. Шта ти мислиш човече?!“ Овом глорификацијом се завршило моје прво путовање на Дивчибаре. Њом је почео мој нормалан живот по повратку кући. Дана је била узнемирена што ме није било раније, и велике похвале је примила хладно: „Којешта! Значи да бих ја, да сам се удала друкчије, од сваког мужа направила једног Д[рагољуба] Ј[овановића].“

Ушорак, 9. октобар 1962.

За данас је [Дана] одложила Тодора Стојкова, коме сам обећао нов

Борци; збирке приповедака Сlike из сеоској живоји, Од срца срцу, Рајске душе, Зелени вајати, Мале приче, Сељанка, и др. – Мала енциклопедија, књ. 1, 402, 403.

⁶⁸⁴ Јозо Кљаковић (1889–1969), сликар из Солина у Далмацији; сликарство студирао у Прагу, Риму, Женеви и Паризу; био је професор Академије ликовних умјетности у Загребу; познат по фрескама историјске и библијске садржине, сликао живот сељака и рибара; илустровао *Српш Смаил ате Ченџића* и друга књижевна дела; радио је и карикатуре. Отишао из земље током Другог светског рата. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 301.

разговор у понедељак. Јуче ми је оставио другу књигу њиховог зборника, са својом расправом о радничком покрету у Крушевцу, где је боравио неколико година као наставник, па се и оженио, девојком прилично старијом. Сада имају троје деце, па не помишљају да се растају. Данас ми је донео нешто још драгоцене: Мештровићеве *Успомене на политичке људе и догађаје*, штампане у Буенос Аиресу 1961, на преко 400 страница. Чудно је да му је издала књигу усташка *Хрватска Ревизија*, кад отворено критикује режим у НДХ, под којим је и сâм, са Јозом Кљаковићем,⁶⁸⁴ био у затвору четири и по месеца. Био је такав ауторитет да су га прикривали, поверавали му се, а често су га слушали и шефови држава од Краља Петра у Србији до Тита у новој Југославији. Звао га је и сам Мусолини, био је и код Папе. Исповедао му се [Виктор] фон Херен.⁶⁸⁵ Александар и Павле су преко њега разговарали с Радићем и с Мачеком. Српски академици и државници су се откривали пред њим без бојазни. И нису увек испадали коректни. Чак је Слободан Јовановић викао против Хрвата (Мештровић каже „грмео“, што није било у његовој природи): „Докле ћете ви Хрвати убијати Србе?“ Божа Марковић је замерио што је говорио дрско Слободану, а Богдан Поповић није марио за Југославију и опевао је лепу, малу, богату и слободну Србију. Свакакви чудра има у тим *Успоменама*, и све је врло занимљиво. Читам брзо, понешто и бележим. За

⁶⁸⁵ Виктор фон Херен (Georg Maximilian Viktor Vicky von Heeren, 1881–1949), немачки дипломата, правник и службеник, изасланик немачког Рајха у Југославији 1933–1941.

⁶⁸⁶ Мирослав Крлежа (1893–1981), књижевник, академик, оснивач и директор Лексикографског завода СФРЈ. Између два светска рата путовао је у СССР, после чега је објавио путопис *Излети у Русију*. Био је председник Савеза књижевника Југославије и потпредседник ЈАЗУ. Са Цесарцем је покренуо лист *Пламен* 1919, у коме су ширене револуционарне идеје. Са Миланом Богдановићем уређивао је у Београду часопис *Данас*, а у Загребу је 1939. покренуо часопис *Печаш*, поводом чијег излажења је дошло до оштрог сукоба на књижевној левици и објављивања његових полемика „Дијалектички антибарбарус“ и „Мој обрачун с њима“. Идејама о овим текстовима враћа се 1952. године, у реферату на Конгресу Савеза књижевника Југославије у Љубљани. Допrineо је развоју југословенске лексикографије. Писао је поезију, прозу, драму, књижевну критику, полемике, књижевни дневник. Гл. дела: поема *Пан, Три симфоније, Пјесме, Хрватска райсодија, Лирика*; кајкавске песме *Баладе Пешрице Керемџуха*; проза *Три кавалира тосиођице Меланије*; новеле *Хрватски бој Марс, Вражји ошок*; драме *Голотоша, Госиода Глембајеви, У аонији, У лојору, Вучјак*; романи *Поврајак Филипа Лашиновића, На рубу ђамети, Банкеш у Блишви* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 403.

⁶⁸⁷ Мате Мештровић (1930), хрватско-амерички новинар и политичар. дипломирао је 1951, а магистрирао 1952. на Syracuse универзитету у САД. За време Корејског рата био је у америчкој војсци у чину поручника. После повратка из рата и изласка из војске докторирао је 1957. на Колумбија универзитету. Након тога радио је као новинар десет година а од 1967. до 1991. предавао је савремену историју на Farieigh Dickinson универзитету у Њујорку. Почетком 90-их година вратио се у Хрватску, а 1993. био изабран у Жупанијски дом хрватског сабора, а затим за велепосланика Републике Хрватске у Бугарској.

случај да се сâм бацим на писање *Полиџичких усйомена* добро ће ми доћи неки подаци, особито из прве емиграције, када сам учио више него што сам се бавио политиком. Изненадило ме је да је Милан Ђурчин био довољно имућан да помаже Мештровића у једном периоду. Нигде не помиње Крлежу,⁶⁸⁶ мада су били заједно у „Колу“, у септембру 1924, када је Ђурчин покушавао да нâс из Групе СКА веже за *Нову Европу*. Ја сам с Мештровићем једном био и у Сплиту, ваљда 1930, али после тога никада. 1. јуна 1961. посетио ме је његов син Мате⁶⁸⁷ у Београду. Млад човек ми се учинио врло паметан и озбиљан. За оца и за себе је рекао да су Хрвати, али су за Југославију. Гласао је за Кенедија у новембру 1960, али се убрзо разочарао. На сукоб Кине и Русије многи рачунају, али то је на врби свирала. Амбасадор Џорџ [Фрост] Кенан није у Београду зато што је то врло важно место, већ што је професор и сиромах, па не може издржати скупу репрезентацију коју захтевају велике престонице. Испитивао сам га много о америчком животу, особито у провинцији: да ли се осећа долазак једне цивилизације која не би била чисто урбана, већ би се ширила по целом континенту. Постављао сам многа питања, тако да није стигао мене ништа да пита. Он је, уосталом, био добро обавештен о нашим приликама. Овога пута није посетио ни једног од високих руководилаца које је виђао за ранијих посета. За оца је рекао да често побољева. Он је и умро прошле године.

Моја сестричина Нада, кћи поп-Ранка Поповића из Костура, донела ми је мало вести из Бугарске. Тамо је, још од прошлог рата, удата њена старија сестра Вера. Пре неколико месеци, Вера је довела у Београд своју старију кћер, матуранткињу. Сада чујем да она другарицама чита *Нови Анџеј* на српском и говори им о мени. Чуо сам и чудну причу о удаји једне наше рођаке за Бугарина. Њу је у Пироту запресио бугарски официр. Са родитељима је пошла у Бугарску на венчање. Када су стали пред попа у цркви, место официра је био његов брат, човек старији, без једне ноге, још удовац са великим сином. Пироћанци нису покварили овај брак, јер од срамоте нису смели да се врате кући. Друга прича, овога пута београдска, и много чешћа после рата, услед стамбене кризе. Муж се развео од жене, али је остао у брачној заједничкој соби, у таштиној кући. Мајка је спавала у другом кревету с дететом. Муж је довео другу жену и спавају у истој соби. Тек кад је стара умрла, кћи је добила њену собу. Муж никако не пристаје ни на какву размену. Не могавши да издржи под истим кровом, жена се склонила у девојачку собу другог стана, а своју и дечју собу заменила за ту тескобу.

Среда, 10. октобар 1962.

Био сам код Милојевићевих да се договоримо за одлазак у Водањ на бербу код нашег пријатеља Грује Вељовића. О Духовима је био овде и обећали смо. Сада нас опомиње и поново зове. Договорили смо се за недељу 14. Моји дани су сада испуњени читањем Мештровића, а занемарио сам пребирање материјала за моје *Успомене*.

Недеља, 14. октобар 1962.

Беба Милојевић нам је саопштила да Жика неће моћи да иде с нама: мора да експедује, као стручни контролор, вагоне с гроњем за иностранство. Показао сам јој пасус где фон Херен каже Мештровићу да Немци не могу освојити ни Европу, а камо ли свет, и да њима остаје само: да буду „жандарми Запада према Истоку“ или „руски техничари“. Тако је углавном и испало, само што су Немци подељени, па су поделили и ове две улоге. Бебу то нимало не дира. Отац јој је био Чех, а мати Немица, и то шовиниста, али она се одувек осећала само Српкињом. Њене кћери су исто такве.

Из Урошевца смо добили необично писмо од нашег старог пријатеља инж. Милана Ђурића, бившег начелника министарства пољопривреде. Хоће још једном, на седам страница, да ми објасни своје гледиште о браку, особито када је реч другима, и када је супруга много млађа, као што је случај са њим и гђом Божаном. Он све заснива на усклађивању, на узајамној пажњи и поштовању. Види се да је задовољан. Сада више прима него што даје. И напор усклађивања долази подједнако с друге стране. Тај стари човек од 84 године освежио се и подмладио у друштву лепе жене и добре домаћице млађе тридесет година. Он ово писмо зове исповешћу, и свакако се нада одговору. Нећу га разочарати.

Понедељак, 15. октобар 1962.

Обавили смо и „бербу“ у виноградима одакле долази најбоља смедеревка. Водањ је прави рудник стоног гроњја. Посета би била још занимљивија и плоднија да је могао да пође и Жика Милојевић коме је виноградарство главна струка. Нажалост он је морао да одбравља одлазак вагона за Немачку, из Земуна и из Белог Потока. Његова и наша Беба показала је такође велико познавање разних врста гроњја: није узалуд одрасла усред карловачких винограда и много је научила за више од двадесет година сарадње са Жиком. Пријатељ Груја [Вељовић] нас је дочекао на станици, и одмах проширио круг: представио нам мог земљака и старог познаника из Покора код Пирота који се населио и сазидао огромну кућу близу саме станице. Груја ме је подсетио на трагедију која

се на том уском простору одиграла пре безмало четири године. Али те црне слике смо удаљили возећи се до села, по јесењем дану који је постајао ведар и сунчан после обичне кише која је претила да све поквари између четири и шест часова. Радовали смо се пролепшаном времену, док нам је Беба, као стари посетилац, објашњавала делове пејзажа. Груја је с поносом терао фијакер, подсећајући своју Виду да достојно игра улогу домаћице и поред тога што се налазимо у туђим колима с упрегнутом позајмљеном кобилем. Пркосан какав је, Груја је запечатио свој фијакер: за инат неће да плаћа 15.000 динара годишње пореза. Радије плаћа хиљаду динара суседу кад му се прохте или зажели да покаже своје блиставе, свечане амове и жустру али питому Виду. У широком дворишту нашли смо три велике куће, а пре тога смо видели ону коју је саградио за кћер и зета. Све три нове су приземне и још су црвене од цигле, док је стара окречена и на спрат. Груја објашњава да још није стигао да их омалтерише и окречи, али биће да је то овде обичај, као у Лондону. Мало кућа смо видели обељених. Већином показују своје цигле, више или мање „фуговане“. Поред Грујине из циглане, на њиви, где сâм сече и пече, опазили смо још неколико приватних, на њивама или у близини кућа. Груја тврди да је све то сазидано за последњих пет-шест година. Овде благостање изгледа очигледно, и то је захваљујући стоном грожђу. Држава им даје fine сандучиће – „холандезе“ и они их носе на станицу, пуне златним плодовима. Било би то и јуче, у недељу, да није дошла наредба да се у суботу у два сата обустави берба. Синоћ нас је Жика дочекао на станици и објаснио да је наступио крах на берзи грожђа. Можда одбијају да приме. Место 180, извозници ће добити 30 динара по кг од словеначких предузећа која ће од стоног грожђа спремљеног за извоз правити вино... А сељацима су плаћали 50-60 динара. Колико ће сада плаћати, и шта ће бити са великим количинама које тек имају да се беру?

Грујина домаћица, насмејана и ведро Милица, такмичи се у снази са старијом снајом Десом. Њен муж Спасоје – супротно од црвењастог и дебељушног оца – духовит је и паметан као он. Другог сина, Часлава и његову Душанку видећемо касније, пошто су на свадби Душанкине сестричине. Двориште је пуно унучади... Све сами мушкарци, и сви ђаци. Лопта лети по великом и још неуређеном дворишту. Прво су нас увели у Часлављеву кућу, ближу очевој, с тим да знамо Грујино правило: свако од његове деце добија у милиметар једнаку зграду. Они су одељени, али све раде заједно. Десило се да су и оба две снаје добре, па је у овој кући слога савршена. Тако нешто нигде нисам нашао. Нећу ни наћи, пошто стари нису задовољни младима, и обрнуто, а и млади се ретко слажу међу собом. У кући ових Вељовића је традиција да сви имају по два сина: тако је и било и са Грујиним дедом и оцем. Изгледа да су пореклом Црногорци, али су са

временом постали велики радници и штедише. Од динарског корена, Груја је сачувао извештан пустахилук. Рано се оженио, брзо стекао, мада је из сиротиње изишао, децу изродио, али бесови многи су остали. Све је волео: да попије, да заигра, да му музиканти свирају и певају, да га певачице греју гласом и очима, да га лепе жене омамљују у загрљајима. Негде пре 1930, кад није имао 35 година, пошто је рођен 1898, потукао се са супарником једног друга, због лепе и младе удовице, и убио је човека. Од 15 година издржао је у Забели седам и по. Од аматера-бачвара, што је дотле био поред оца, постао је на робији уметнички столар и мајстор за фини намештај. Пре тога је био усавршио опанчарски занат. Он и данас носи дивне опанке с великим кљуновима и танко извезеном опутом, кад су сви сељаци, па и њихове жене, и Грујини укућани, прешли на гумењак. Никада није напустио шумадијско одело. Увек је радио са трговцима из општине са господом, али се поносио што је сељак, земљорадник, виноградар, столар, мајстор за све што рука може да изради. Сече и пече циглу, али резбари и шара преслице на којима нико не преде. Својим унуцима помаже да лажу учитеље који спроводе „школу рада“: он им сече и ренда дашчице, прави подлоге за малање, израђује кутијице и столичице. Видео сам ту радионицу и гомиле ораховог дрвета спремљеног за намештај у све три нове куће. Он се са „својом бабом“ повукао на горњи спрат старе куће. Ту смо нашли Нови Завет, али он се не одушевљава тим причама. Више га занимају новине и историјске књиге. Радио још немају, јер хоће да купе три или четири одједном: ниједна њихова породица не сме да има више и боље од друге. Груја је сву земљу равномерно поделио, и тако својину пренео да нико не зависи од другог. Све што је Милица донела на њено је име, уколико нису доделили договорно кћери или синовима.

Доручак је био све само не то. Почели смо одличном гибаницом. Врло укусна, али не премасна. Сир од необраног млека, умерено усољен, млад и зрео у исти мах. Пилеће печење. И најзад једно прасе печено: не више сисанче, као њихових девет, већ мало старије, од суседа позајмљено, да би „одговарало прилици“. Као ширу, од јуче муљаног грожђа, служили су Спасоје и Деса неко црвено густо млеко које резни као шприцер, јер је одмах насуто преко старе комине. Одмах је добило танин и арому, боју и један или неколико степена, колико да задебља језик ономе ко никада не пије алкохол. Још мало па шумадијско-смедеревски црвено-црн прошек. Грожђе, наравно, нико није могао [да одбије], и сви су га јели. Беба је нашла дефиницију: грожђе не може да стоји на столу, а да се не једе. Дана је за мене налазила кртину, а сама је јела са страхом. Беба је била најслободнија, али се више наслађивала оним око костију него самим месом. Гибаници нико није могао да одоли. Груја се препоручивао за масне комаде меса којих смо се ми бојали. Саветовали смо му да једе

мање хлеба, али он се бранио да је сељак. Милицу никако нисмо успели да приволимо да седне. Када је Дана показала наше скромне поклоне за први долазак, одабрала је четири чиније које су, као кинеске кутије, улазиле једна у другу. Свидело јој се што је свака разне величине и различите боје. Није се одлучила за решо, пошто код ње ватра у штедњаку стално гори, а Груја је волео чиније, да би их имао пред очима и мислио на нас.

Да бисмо ми упамтили његову државу, повезао нас је атаром Водња, кроз поља, шуме и винограде. Пошла је и Милица. Ваља из тактичких разлога тражила је да нас води до споменика изгнулим партизанима Космајског одреда и до њихових девет бункера у церовој шуми, густој као повесмо. Зашто су све те велике шуме тако младе, са високим дрветима, танким од 5 до 10 цм у пречнику? Зашто? Боји се народ да ће им то одузети, а све је у приватним рукама – па сече, гори и продаје. Зашто не разређује, да би одебљала, него иду редом, као косом? Цер воли густину, а млада шума брзо расте, и замењује посечено. Површине под шумом су ме изненадиле. Одавно нисам видео толике, а ова је честа и очајно млада. Зашто? Да се не би држава помамила, узела је под своје, или увела унутра секиру и тестеру. За циркулар овде нема посла. И виноград се више не подижу; површине под лозом су мање него раније. Држава – овде не кажу задруга или пољопривредно добро – је направила плантажни виноград. Много пара, велика режија, слаб успех, губици. „Ми се богатимо, они сиромаше, али држава ндокнађује штету, па опет њима боље“. Ко им ради? Доводе сељаке из околине, који слабо знају виноградарски посао. Што их не научите? Био је Груја председник задруге, али су млађи и неукви хтели да му господаре. Нису се смирили докле га на робију нису отерали. Овога пута је био политички. Нису успели да га пошљу на Голи Оток или у Бакор, где је један његов сељак оставио кости, као информбироовац. И њега су тако хтели да обележе. Такво је време било после 1948: жива згода! Годину дана је ипак одувао, у Смедереву, у Централном затвору и у Забели. Остао му је орах на лобањи? Какав орах? Је ли научио какав нов занат, и је ли много радио? Овога пута се није дао: био је пословођа столарског, а онда надзорник у башти, само памет је замарао. Кад се вратио, „месни“ су се бојали да ће неког опет да убије, јер је „на правди Бога“ осуђен. Он се само смејао. Јок, не убија више Груја. Само се убијајте! Ја имам да живим и да стварам.

Ето, синови су засадили два једнака винограда, дели их бразда по средини, и у врху је празан простор с обе стране, да се окрећу кола, док се не сазида кућа-колиба, са два једнака одељења, или по два, опет једнака, и сваки ће имати све своје, а радиће заједно. У дну, где цури вода, биће басени за бордовску чорбу, а још ниже башта за поврће. Водањ је сав

на малим брежуљцима који деле пет потока. А ова два винограда, из којих смо пунили наше котарице, као ревносни берачи, на таквом су очајном месту, да их сунце греје, као ваљда ни један у овом крају, од изгрева до захода. И видик је божанствен. Вратили смо се горњом страном, кроз шуму, све равно и низбрдо, да видимо свадбу, школу и дом културе. Груја им је бесплатно направио столарију, „из почести“. И зато да би могао помало да ради занат, за своју породицу, а да не пријављује радионицу пореским властима. Сељацима никад не руководи само један мотив. Кад смо се зауставили пред младином кућом, истрчали су њени деда и баба, да нас позову унутра, али то нам није било у плану. Успут смо видели рођацима и

⁶⁸⁸ Милена Вељовић, мати инжењера агрономије Петра Вељовића, првоборца НОР; била у логору на Бањици због сина и због свог држања против Немаца и четника Драже Михаиловића. Имала је и кћи Лепосаву. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 43.

⁶⁸⁹ Петар Вељовић Геца, инжењер агрономије, родом из Водња; агрономију студирао у Чехословачкој; присталица левих земљорадника; предводник у НОР-у, убијен у сукобу са комунистима из околине Смедерева. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 43.

⁶⁹⁰ Милан Смиљанић (1891–1979), прота, председник Савеза удружења православних свештеника ФНРЈ; као радикал, до 1941. активан у задружном покрету и политичком животу; учесник НОР-а од 1941; министар пољопривреде у влади НР Србије, потпредседник Президијума Народне скупштине Републике Србије и председник Комисије за верске послове Народне скупштине Републике Србије. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 427.

⁶⁹¹ Милош Минић (1914–2003), политичар. У напредном покрету учествовао као студент у Београду; био је у партијском руководству Правног факултета и руководио организацијама које су решавале економске проблеме студената; један је од најактивнијих учесника студентских демонстрација и штрајкова; члан КПЈ од 1936, а од 1938. члан Универзитетског комитета КПЈ; после завршетка студија радио је у ПК СКОЈ-а за Србију и у Чачку као члан Окружног комитета КПЈ, хапшен је неколико пута; од јесени 1939, иако у илегалности, бавио се организационо-политичким радом у Крушевачком округу, а после окупације у Ваљевском округу, где је био организатор устанка; у НОБ је од 1941; после ослобођења: јавни тужилац Србије, министар у влади НР Србије, члан Извршног већа; председник Народног одбора Београда, председник Извршног већа Србије; члан ИК ЦК СКС и ЦК СКЈ, потпредседник СИВ-а, председник Народне скупштине Србије, потпредседник Савезне народне скупштине; савезни секретар за спољне послове; председник Савезног друштвеног савета за међународне односе; члан председништва ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 680.

⁶⁹² Милка Минић (1915–2000), професор гимназије, политичар; члан КПЈ од 1938, у НОР-у од 1941; по ослобођењу партијски руководилац у Шапцу и секретар Градског комитета СКЈ у Београду, министар у влади НР Србије, председник Комисије државне контроле Србије, министар-председник Комитета за научне установе, универзитет и високе школе, члан Извршног већа СР Србије; директор Института за изучавање радничког покрета, члан ЦК СКС и СКЈ, члан Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 680.

пријатеље како иду на „веселе“ и носе „част“. Поред неког печења и дара увек иде торта или пита.

О још већој свадби чућемо тек после подне, код Милене,⁶⁸⁸ мајке Петра Вељовића-Геце,⁶⁸⁹ кога су убили партизани зато што није одобравао партијску оријентацију комуниста у народном устанку. Све о њему сам знао већ 1945. Долазила је да се јада његова сестра Лепосава, мада је већ била удата за Милорада-Мићу механичара из М[алог] Пожаревца, који је тада возио, као шофер, проту Милана Смиљанића,⁶⁹⁰ а после тога преузео, и до данашњих дана има, Милоша⁶⁹¹ и Милку Минић.⁶⁹² Још у суботу је сазнала да ћемо доћи, и рано се појавила у Грујиној кући. Већ смо били решили да посетимо њену мајку и понели смо један мали решо. За њих две много не маре у селу, док се о Петру сви лепо изражавају. Милени се замерају две ствари: а) што гледа само себе и свој дом, што хоће друге да искоришћава и ставља у службу; 2) што целом свету досађује са својим болом, као да друге мајке нису изгубиле исто тако добру децу. И тако припремљени, повољно смо изненађени већ спољним изгледом њихових двеју кућа када смо се фијакером провезли на повратку из „бербе“. Показало се, у четири сата, да је све још боље и уређеније. И не само себе, већ и штала и свињац, и башта. Сама Милена ми се учинила озбиљнијом и јачом женом него што сам је замишљао. Изишла је на капију испред нас, мене је дуго љубила, али није правила сцену, како је очекивала Беба, када ми је рекла да ће то бити „врло тежак сусрет“. Осећа се врло уморном и слабом, изгубила је наду да ће ме икада видети, али, ето, и тај дан је дошао. Милена нимало не личи на жене из смедеревске питомине. Пре би се рекло да је Црногорка или Херцеговка. Њени стари су Марковићи из околине Горњег Милановца: сада је све много јасније. Кошчата је, са истуреним јабучицама, четвртасте главе, прави тип динарске жене. Крупне црне очи и тамна пут упућују на неку циганску мешавину, у сваком случају на нешто несловенско. Таква је и Лепосава, са очима које се уносе и пале, и њен син Слободан, кога смо видели на капији кад смо се провезли, као и његову младицу. Али Пера, судећи по сликама као да је био већма Вељовић: леп млад човек, врло отмена изгледа, округао, са малим брковима, кад није у шубари са партизанско-четничком брадом. Још чувају његово празнично шумадијско одело, опанке, шубару, везену кошуљу, вунене црне чарапе са класичним ружицама. Тако се носио увек, сем ваљда када је у Чехословачкој три године учио Задружну школу. Долазио је к мени кад се враћао са студија, или када је одлазио на север. Мајка и сестра су остале неутешне, живе само од те успомене. На устима им је само Пера или Брана. Досадиле су целом свету, али оне верују да таквог сина и таквог брата никада није било нити ће бити. Пера је све казао, све знао, све предвидео. Мајку је – каже она – обожавао и није се мирио с мишљу да ће је једног дана ставити у хладан гроб. Нисам имао храбрости да питам да ли је она ставила њега, али сам разумео да је скупљала његове кости по шумарцима.

Цео овај крај он је повео у устанак, али као земљорадник, тачније као чешки аграрца, не као комуниста. Милени ништа не дају као помоћ, зато што су Перу огласили за непријатеља. Са четницима није ништа имао, али није слушао партијску команду. Село је сматрано као партизанско, и доста је страдало. Девет бункера је било, и село их је снабдевало, а често нису знали један за други. Казнена експедиција је муку мучила да их открије. Волео бих да још од кога чујем о Пери. Није ми довољан Груја, јер он му замера што је држао страну Милени, а не оцу, који је био Вељовић. Чак каже да је син одвојио мајку од оца за пуних шест година. Милена представља мужа као слабића и ништака. Поред ње није ни било лако бити снажан. Она је страшна. Прво ме је одвела у шталу. (Остале госте је препустила Лепосави). Дивну холандску кравицу платила је 600 дин. по кг. живе мере, а са превозом то дође и преко 700. Красан бикчић, опет расан, мирно је лежао усред добро уређене штале, а у јаслима се кочоперило санско јаре, бело као снег. Јоркширска дугачка розе крмача пристала је да изиђе из друге стаје, и неколико црних овећих прасића су гроктали у предњем одељењу. Пред кућом, у огромним судовима – поморанцино и лимуново дрво. Поморанце су повелике, а пуно цветова на лимуну још више обећава. Иза њих велика сило-јама од бетона, недовољно покривена даскама: то је правио Пера за силажу сточне хране, али они је не користе. Држе је као споменик његове напредности у пољопривреди. Немају много земље, а стоку држе само елитну. Добијају добре паре и засад све улажу у нову кућу. Она је одиста лепа, савремено планирана, са просторијом за купатило. Највише су нас задивили нови олуци на крову: то је успех младог Слободана, Лепиног млађег сина. Има само 19 година, школу неку није завршио, свира хармонику, али уме да економише. О његовој женидби посебно нам је причала Лепосава у возу, на повратку.

Стара је цело време посветила мени. Хтела је много да ми каже и да доста чује. Не мисли више на материјалну помоћ од власти, али жели да неко напише њену биографију, и да то буде пре него што умре. Утврдили смо да ће она причати и диктирати у перо унуку Ратку који је сада у војсци, као потпоручник, па би ја евентуално то видео. Ако не може да се штампа, каже Милена, нека се откуца на писаћој машини. Друге госте није скоро ни погледала. Њих је Лепа довела свуда и све им је показала.

Пре воза, свратили смо код старог Пироћанца Душана Лилића из Понора. Његова жена се сећа како је износила сто са кога сам ја говорио по месечини, док су се стада оваца враћала. Каже да памти све моје речи из 1935. и 1936. године. „И све се десило како си ти рекао.“ Чуо сам из Душанових уста како се одиграла њихова трагедија. Он сада има 75 година. Био је имућан, иако је њихово село сиромашно. Бавио се производњом качкаваља. Син је у Водањ дошао пре 16 година. Радио је млечне производе на велико, са свим селима окол. Довео је неколико својих сељака да му помогну и да се сами уздигу. Пре неколико година су се преселили овамо и родитељи, али је један брат остао

у Понору. Њега су клеветали ти млади земљаци, тобоже комунисти. И то му је до те мере дозлогрдило да је убио петорицу, па је после и себи пресудио. Тако су јавиле новине: да се удавио у Дунаву. Родитељима је одиста рекао да га више неће видети и молио да му чувају троје деце. Остала је и жена Рајна. Њу смо видели, као и две девојке. Једна се с нама вратила у Београд где нешто учи. Душан је био мрачан и закључио, говорећи о рђавом положају Срба у новој Југославији. „Шта смо тражили, то смо нашли.“ Осетио сам то као прекор мени, – што сам рекламирао Мачека и Хрвате, и што сам сарађивао с комунистима.

У возу сам разговарао с Лепосавом о необичној женидби њеног сина и о њеном животу у браку. Нада је имала 14 година и 7 месеци, а он 18 година и један дан када су се узели. Оптужен је био за завођење малолетнице. Било је једанаест суђења пред разним форумима. Свадба је слављена тек што су довршили нову кућу, једне недеље, а суђење је било у суботу и у понедељак. Веселе је коштало око 560 хиљада, и још су дужни 65.000. Било је преко 300 званица на ручку. Главни гост, Милка Минић, расположила се, веселила, као никада. Позајмили су столове, клупе, посуђе и судове, прибор за јело, од суседа и из радње у Смедереву. Кувар из „Метропола“ добио је 12.000 динара за два дана, што је издавао наређења за набавке и рад, и што је пробао јела и салате. Два келнера из „Метропола“ у црним оделима и белим капутима задивили сељаке и сељанке својом хитрином и прецизношћу службења. О тој свадби се још прича. Слоба је најзад ослобођен оптужбе. Нада је врло лепо дете. Из сиротиње је, али су је они обукли и видели смо пун орман лепих хаљина и ципела. Она изгледа љупка. Кажу да их воли и да је врло пажљива. Видели смо је и на станици, када је, с мужем, испраћала свекрву. Та свекрва, наша познаница из 1945, Лепосава, сама има врло несређен брак. За Мићу се удала 1940, и увек је живела у селу, а он је служио у граду. Пре годину дана је прешла у Београд, али пола времена ипак проводи код мајке и на имању. Сада хоће да подиже велики виноград. Видели смо стручњака који ће јој приредити калемове. Она шије и доста зарађује, а од мужа не добија скоро ништа. Он је доскора много пио, али му се с колима, срећом, до сада ништа није десило. Минићи га држе и имају поверење, мада није у Партији. Можда управо зато, пошто у последње време комунистички руководиоци зебу од партијаца, и више воле да имају под собом неангажовано особље. Лепосава је од неког лекара добила неки прашак, стављала га Мићи у храну, и он је почео да губи жељу за алкохолом. Сумњичи је да му је нешто убризгала у сну, али га је лако разуверила. Докле ће то да траје? Сама је много боловала. Побацила је код неког лекара, па је назебла враћајући се кући. Залепила јој се плућна

⁶⁹³ Александар Аца Поповић, крушевачки адвокат из Багрдана; земљораднички борац, левичар; члан Главног одбора НСС 1945. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 261.

марамница; појавила се вода; хранили су је вештачки у болници; послали је у Игало; никако није добро. Мршава је и очајно изгледа. Само црне очи су увек светле, живе и продорне. Сигурно ће нас опет посећивати, после шеснаест и седамнаест година.

Ушорак, 16. октобар 1962.

Тодор Стојков је дошао да узме Мештровићеве *Успомене* и другу књигу њиховог *Зборника*. Он познаје из Крушевца нашег пријатеља [Александра] Ацу Поповића,⁶⁹³ адвоката, и његовог сина инжењера, кога зову Лале. Њиховој Цици, која је сада приправник у суду, предавао је историју. Аца и Лале су нам јуче били и причали о својој намери да сви пређу у Београд. Стојков ми је прочитао већи део забележака које је направио приликом наших разговора. Само неке ситнице сам исправио. Донео ми је прекуцан онај наш летак од децембра 1932, „Истина о загребачкој резолуцији“ који је написао Миша Милошевић, а полиција га је запленила у Срему, латинцом и ијекавштином. Савесно је упоредио са текстом оригинала који сам му дао, у оштећеном стању, да направи фотокопију. Он је учинио и више. При прекуцавању „латиничног издања“ ставио је у загради све измене које су стављене, у поређењу с оригиналом. правили су га очигледно самосталци и окретали су ствар у смислу „пречанског фронта“. Место „преко Саве и Дунава“ стављали су „преко Саве и Дрине“; где се говорило о „Србијанцима“ писали су Срби; „уједињење земљорадника“ постало је „уједињено земљорадништво“; изостављено је да србијански сељак „није имао ма какву корист од хегемоније србијанске клике“; место „за заједничку борбу и заједнички живот“ земљорадничке Србије и слободне њене интелигенције са Хрватима, Словенцима... пречанским Србима, дошао је само „заједнички живот у слози и равноправности“. Срећом, остао је тачан потпис „Земљорадници из Србије“. Стојков је вратио, пошто га је прекуцао, наш летак о „Билансу“ (6-јануарске) диктатуре издат крајем 1931.

⁶⁹⁴ Вуко Павићевић (1914–1978), филозоф, професор Универзитета у Београду, дописни члан ЦАНУ; аутор више радова о етичким темама. Главна дела: Однос вредности и стварности у немачкој идеалистичкој филозофији, О дужностима, Увод у етику, Социологија религије. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 908.

⁶⁹⁵ Карл Кауцки (Karl Kautsky, 1854–1938), чешко-аустријски филозоф, новинар, и теоретичар марксизма; лидер социјалдемократског покрета у Немачкој; један од вођа Друге интернационале; близак сарадник Фридриха Енгелса; оснивач и дугогодишњи уредник гласила *Neue Zeit* (*Ново време*), органа немачке Социјалдемократске партије; један је од оснивача групе Центар у оквиру Друге интернационале. После Првог светског рата сукобљава се са болшевицима – Лењин га је сматрао за издајника; у Немачкој делује као социјал-пацифист и улази, као помоћник министра, у владу Еберт-Шајдеман; по доласку нациста на власт емигрира из Немачке. Дела: *Економско учење*

Милан је од Вука Павићевића⁶⁹⁴ добио, са посветом, његов *Увод у еџику* који је тек изишао у издању београдске Културе. Одмах сам се заинтересовао за претпоследњу, XIII главу „Марксистичка етика“. У свом

Уводу у Размишљањима о моралу, ја сам, као разлог за овај подухват навео, између осталог, да марксизам није посветио велику пажњу етици. Павићевић ме на својих 38 страна није разуверио. У свим делима Маркса и Енгелса, па и у најранијим, нашао је само теме „отуђења“, „вишка вредности“ и „поделе рада“ која имају неки етички призив. То је доста пуцање мимо мете. На [Карла] Кауцког⁶⁹⁵ није смео да се позове, јер се њему одриче квалитет тумача марксизма. А Руси, с којима се не слаже, такође мало маре за етику.

Покушао сам да читам Ничеово *Рађање џраџегије* које је Милан такође донео. Више ме је привукао предговор Милоша Н. Ђурића.⁶⁹⁶ Срели смо га Дана и ја прешле суботе. Овога пута ме није питао када ћемо нас двојица написати *Земљораднички манифесџи*, али се слатко смејао кад сам, на његово питање „Како је у Пироту?“ одговорио: „Добро је! То значи рђаво је!“ Пожурио је да се растанемо.

Јутрос су објављене октобарске награде. Мало кога познајемо од награђених, мило нам је за Јелисавету Марковић,⁶⁹⁷ нашег највреднијег преводиоца. После других језика, научила је, сасвим у старости, норвешки. Помагала се речником који јој је позајмио наш зет Слободан, такође загрејан за Скандинавце. Захвалила му се у посвети свог превода *Крисџине Лаврансове*. Лепо је што су наградили и Душана Милачића, али зашто је

Карла Маркса, Аграрно иџињање, Порекло хриџансџтва, Пуџ ка власџи и др. – Мала енциклопедџија, књ. 2, 244.

⁶⁹⁶ Милош Н. Ђурић (1892–1967), класични филолог, филозофски писац, преводилац, професор Универзитета у Београду, члан САНУ. Објавио велики број оригиналних радова и превода; преводио Хомера (*Илијага и Одисеја*), Платона, Аристотела, Есхила, Софокла, Плутарха и др., а од савремених писаца Тагору, Дуранта, Адлера, Јунга и др. Гл. радови: *Видовданска еџика, Философија џанхуманизма, Проблеми философије кулџуре* (докторска дисертација), *Рационализам у савременој немачкој философији, Оџеди из џрчке философије уметџности, Аристџошелово еџичко учење* и др. – *Мала енциклопедџија, књ. 1, 705.*

⁶⁹⁷ Јелисавета Марковић (1876–1966), књижевни преводилац; са француског, енглеског, латинског и норвешког превела око 50 класичних дела. За преводилачки рад добила је награду НР Србије 1950, а за превод романа Сигри Унест *Крисџина Лаврансова* добила је октобарску награду 1962. – *Мала енциклопедџија, књ. 2, 588.*

⁶⁹⁸ Рахела Ферари (1911–1994), позоришна и филмска глумица; позоришну уметност студирала је у Будимпешти; 1930–40. и 1945–47. била је у позоришту у Новом Саду, одакле је прешла у Југословенско драмско позориште у Београду. Неке од главних улога: Ксенија (Горки, *Јеџор Буличов*), Сарка (Нушић, *Ожалошџена џородица*), Гђа Гоган (Шон О’Кеџзи, *Плуџ и звезде*), Фјокла (Гогољ, *Женидба*) и др. – *Мала енциклопедџија, књ. 3, 708.*

награђен једино за *Сџенгала*? Глумица Рахела Ферари⁶⁹⁸ ми се такође чини заслужном, колико сам је гледао. Сад ће Милачићева кћи Љиљана опет моћи да путује у иностранство: оцу је највећа награда за све трудове што вољеној може да пружи све што пожели. Има и сина, али за њега нико у њиховој кући нити мари нити му помаже.

Среда, 17. октобар 1962.

Диван сусрет двеју жеља, да не кажем двеју воља! Бора Глишић је вратио *Вегрину* и дошао је да каже своје мишљење неколико тренутака пошто сам ја отишао у град до адвоката, с намером да после тога свратим код њега. Задржао сам се с правником, гђом Јулијом и неправником Банетом, па ми се учинило касно за посету у Кондиној улици бр. 9. Пошто је Дана ставила у изглед мој долазак, стигао сам тамо тек после седам и по. Разговор се опет одложио, јер се код Боре налазио симпатични млади глумац Пејић,⁶⁹⁹ кога сам гледао у *Госпођи Сан-Жен* као исмевача нових великодостојника. Његови родитељи су имали у Подрињу врло велики посед и школовали су га за агронома. Ни у глуми није нашао срећу. Не даду му напред, јер одбија да уђе у Партију. Не говори о самоубиству, ваљда зато што зна да се не убијају они који прете. А један његов сусед се обесио 1950. када су му нарезали много већу обавезу него што је родило на целом имању. Бора опет помиње манастир као излаз из депресије, и то пошто претходно пређе у католичку веру: ова наша му није ни довољно духовна ни озбиљно строга. То ми је било ново, и наговештавало да га зацело није задовољила моја четврта глава о „Веровању и знању“. И када смо остали сами блудили смо по разним областима, док Бора није рекао да би књигу прочитао брже да се није бавио својим ујаком Заретом Вукићевићем,⁷⁰⁰ који је на неколико дана напустио Опатију. Одмах је почео да хвали „Природу и цивилизацију“, са највећим одушевљењем, које му је у неколико махова чак измавило реч „генијално“. Учинио му се да сам ја изградио потпун систем, цело гледање на свет, што нису учинили ни Стамболиски ни Радић. Мене је највише занимало шта мисли о „Савременом човеку“, пошто бих најпре то штампао. Добро је што ми прва вредност није ни човек уопште, ни човек будућности, – кога нам стално набијају на нос кинески и други комунисти, и коме треба да се жртвујемо до изгарања, већ живи човек, наш сусед и сапатник. Али мисли да мој

⁶⁹⁹ Антоније Пејић, филмски и позоришни глумац. Остварио је значајне улоге у представама *Кирија* и *Сумњиво лице*.

⁷⁰⁰ Зарија Вукићевић, професор, књижевник, дипломат, секретар дворске канцеларије после 1935, пријатељ левичара. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 51.

„савремени човек“ није довољно актуелан, садашњи, модеран, да је то више човек моје младости, човек Србије, ведар, пун самопоуздања, свестан својих задатака. Данас живи један забринути, збуњени, изгубљени човек. Признао сам да ми је он мање близак, и да не желим да се он овековечи. Опет похвала другој глави, особито „поетичном приказу биља и животиња, вода и камења.“ У глави трећој, свидело му се разликовање стварања од рада. Сâм је написао књигу о *Позоришту* у којој доказује да је свака уметност продуктивна, и да ни глума ни музичко извођење нису репродуктивни. Најмање га је загрејала четврта глава. „Нисте ме убедили да разум може све да објасни“. Он мрзи француске материјалисте, а ја се на њих ослањам; њему је наш Руђер Бошковић дубљи од њих и од целог XIX века. Ја сам опет сав рационалист и пред-бергсоновац. Добро је да се и до те мере слажемо. Бора тоне у мистицизам, док ја интуицију примам само као помоћно оруђе, као допуноу разума. Добрица Ћосић⁷⁰¹ ми је причао да сада чита *Коран*, а сам Бора се баш сада бави Христом. Многи комунисти беже из материјализма, јер им је недовољан. Ја се задовољавам тиме што поштујем оне који верују, који имају потребу за Богом, али не могу да их следујем. Просто – јасно: могу да живим и да радим, да будем савестан и частан без вере. Борин случај је друкчији.

Поменули смо и Бранка Узуновића. Он више није песимист по обичају. Чини му се да су Американци енергични и да неће допустити даље комунистичке авантуре. Притисак Кинеза, с друге стране, уразумљује Русе. Само шта ће бити ако економска невоља – која је сада већа но икад – натера Кинезе да се приклоне Москви, а као накнаду траже да иде Хрушчов? На то нисам мислио, а у тим странама такви обрти нису

⁷⁰¹ Добрица Ћосић (1921–2014), књижевник, академик САНУ, рођен у Великој Дренови; завршио је средњу пољопривредну школу у жупском Александровцу, Неготину и Ваљево; у НОБ и у КПЈ од 1941; члан ЦК КП Србије и народни посланик у републичкој и савезној скупштини; први председник Савезне Републике Југославије (1992–1993). Главна дела: романи *Далеко је сунце*, *Деобе*, *Бајка*, *Корени*, *Време смрти*, *Време зла* (*Грешник*, *Оштрадник*, *Верник*), *Пријатељи*, *Време власти I и II*; дневници *У шћућем веку I и II*; књиге чланака *Седам дана у Будимпешти*, *Акција*, *Моћ и стварање*, *Одговорности*, *Стварно и мојоће*, Пишчеви записи, у шест књига, *Косово*, *Време змија*, *Српско ишћање у XX веку* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 659, 660.

⁷⁰² Слободан Пенезић Крцун (1918–1965), политичар; као студент Пољопривредног факултета учествовао је у напредном студентском покрету; члан КПЈ од 1939; учествује у организовању оружаног устанка; био је заменик политичког комесара Ужичког партизанског одреда, заменик политичког комесара и политички комесар Друге пролетерске бригаде; политички комесар Друге пролетерске дивизије; после ослобођења био је начелник Озне за Србију, посланик АСНОС-а, савезни и републички народни посланик, министар унутрашњих послова владе НР Србије; члан и потпредседник Извршног већа НР Србије, члан СИВ-а; председник Извршног већа Србије. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 960.

немогући. Верујем да се Руси неће одрећи доминације у комунистичком свету, али да ће се све више окретати Западу и белој раси. На крају се Бора опет враћа на мој стил, али га особито радује моје схватање вођства: не вући људе силом, не „руководити“ их, као комунисти, него им веровати, поштовати их, а ипак им импоновати духовном снагом. Помиње се моје слике: пастир иде за овцама, али ипак он координише њихово кретање. На разстанку ме је упозорио да не штампам ништа док не разговарам с неким од шефова, да не би нашли неки разлог за гоњење и малтретирање. Тако сам дошао на помисао да опет видим [Слободана] Пенезића [Крцуна],⁷⁰² после пуних шест година, утолико пре што је сада и формално председник српске владе, и што би могао да му поменем и нашу стамбену гњаважу, с којом га је Милан већ донекле упознао прошле среде.

Пешак, 19. октобар 1962.

Исписујем, 160 дана после 4. маја, пасусе о „чекању“ од 22. и 12. августа. То може да улепша јесење декорације и самоћу у природи на домаку Копривнице Адама Богосављевића... „Сељину“ студију о њему најзад смо пронашли и послали је аутору у Крушевац, преко Аце Поповића... Данас смо окупили све четири породице, две Јовановић и две Дамњановић – да прославимо Миланов одлазак у западни Берлин на годину дана. Слободан нам је причао занимљиве појединости о Лајпцигу, Прагу и Бечу, и довео с тим у везу ранија искуства из једног и другог Берлина. Изложио нам је, као потпредседник Удружења преводилаца Србије, како су успели да Јелисавета Марковић најзад добије октобарску награду за свој огроман преводилачки рад. Занимљиво је да нису ометали млађи, него старији, који су себе гурали на чело списка предложених. Ипак председник удружења, Бора [Боривоје] Недић,⁷⁰³ морао је да стане иза старе госпође. Њој је био последњи час да добије ту награду, пошто ускоро пуни 87 година. Мораће да причека... Веља Живојиновић-Масука, иначе Слободанов добар пријатељ и бивши шеф у скопском Народном позоришту. Сви за столом су били довољно деликатни да не поменемо успех Душана Милачића... Мило ми је што је Октобарску награду добио и

⁷⁰³ Боривоје Недић (1900–1987), професор енглеске књижевности на Филолошком факултету у Београду; осим чланака и есеја из књижевности објавио је већи број превода из енглеске и североамеричке књижевности (Шекспир, Бекон, Филдинг, Дикенс, Лондон, С. Луис, Хаксли, Шо, Голсворти и др.) – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 770.

⁷⁰⁴ Михаило Петров (1902–1983), академски сликар и графичар; студирао је у Бечу и Кракову; припадао је кругу *Зеница*; био је члан групе Облик. Оснивач графичког одсека и професор Академије примењених уметности и Академије ликовних уметности у Београду; писао је и уметничке критике; био је песник, илустратор књига; урадио корице за *Нови Анџеј*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 981.

сликар Михаило Петров⁷⁰⁴ (– зашто се овај Ужичанин у уметности презива на -ов?), који је нацртао, 1934, фигуру Новог Антеја за моју књижицу. Од тада га више никада нисам видео.

Субота, 20. октобар 1962.

Јутрос нам је дошао Живорад Бркић из Доњих Краварица код Гуче, синовац Средојев. С тим паметним Драгачевцем сам већ неколико пута врло плодно разговарао. Не зна се да ли су паметнија његова питања или његова умовања. Имајући у виду крваве чарке између Кинеза и Јапанаца о којима пишу новине ових дана, пита ме да ли „ови комунисти“, као раније фашисти, могу да зарате зато што се налазе у тешкој економској ситуацији. То је бивало, рекао сам. То су т.зв. ратне дигресије, да би се пажња публике скренула са унутрашњих невоља. За Мусолинија је речено да, 1935. „није могао да не крене на Абисинију“. Знамо и то да је пре тога инсценирао атентат на себе када је његов режим почео да бива непопуларан. Хитлер је у спољној авантури тражио излаз из домаће кризе. (Сећамо се, уосталом, како је Клемансо организовао велике судске процесе „издајницима“, Малви, Боле-Паша, Којо, кад су на фронту ствари стојале рђаво). Кинески комунисти не крију да се не боје рата, да га чак желе, јер не знају како да исхране толико људство. Није вероватно да ће озбиљно кренути на Индију. Нико у свету не верује њиховим тврдњама да су Индијци нападачи. Живорада интересује шта ће бити с Кубом: да ли Американци дуго могу да трпе тај чир на телу свог континента. Трпеће га још неко време, али морају да га ишчисте, на овај или онај начин. Ако у Азији неће дати битку комунизму, зацело га неће трпети у Африци, у Америкама и у Европи западно-јужно од Берлина. Хрушчов неће ни запињати много да га шири, јер не жели сукоб са Западом. Али постоји за њега друга опасност: да Кинези потраже лека својој невољи нудећи Русима капитулацију. Макар привремено, да би ослободили положај Хрушчова, ако не да би га сасвим уклонили. То није много вероватно, јер Руси не верују Кинезима. Већ се то чује да се на њиховим границама доста пуца. Кинези покушавају да се инфилтрирају, код њих и у Монголију, али Руси одмах убијају сваког ко пређе границу. О томе се у новинама не пише, ни

⁷⁰⁴ Аднан Мендерес (Adnan Menderes, 1899–1961), турски политичар и државник; члан Републиканске партије од 1930, после забране странке Слободе којој је припадао; један од оснивача нове Демократске партије 1945. и њен вођа; после избора 1950. био је први демократски изабран председник Турске; једно време успео је да оствари сарадњу две најјаче странке у борби против верске реакције; 1960. свргнула га је војска, а влада генерала Гурсела га ухапсила и осудила. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 644.

с једне ни с друге стране. Чуло се да је неколико милиона већ ушло потајно и појединчано у Монголију. Ко би то могао поверовати...

Живорад се интересује за нови Устав. Казујем му нешто о новинама које су у тексту преднацрта, о којима нико не тражи објашњења у дискусији, нити их ко даје од званичних. Он одмах схвата да од званичне „опозиције“ може једног дана постати стварна, као што је у Кемаловој Турској демократска странка, најпре силом и вештачки стварана да би се добио привид Парламента, постала тако снажна да је војска морала „револуцијом“ обарати с власти. А сада је мртав Мендерес⁷⁰⁵ исто тако опасан као за живота, ако не и више. Социјалистички савез код нас неће сутра бити опозициона партија, али двоје никад није једно. У вези с тим, пита ме шта је с Ђиласом, и да ли је он опет цена за измирење с Русима, као 1956. То може бити, али има и других разлога да њега гоне. Он зна сувише много, а има и других који би могли откривати незгодне „државне тајне“, па свима ваља заледити мастило у флашицама. (Живорад чак зна да је пре Ђиласовог хапшења донесен закон о кажњавању оних који „издају државне тајне“). Ново је то да њему пресуда брани да ма шта објављује и пет (ваљда) година после издржане казне. Неки дан сам чуо од Вељка Ковачевића да Ђилас сада има још тројицу у ћелији и да му је забрањено да пише. Вељко мисли да ће он изићи пре него што прођу две године. Оптимиста је, као увек. И прецењује његову снагу кад каже да је гоњен да се не би претворио у велику националну фигуру. Свакако га импресионира што се његове књиге, особито последња, о Стаљину, тако много читају у иностранству. Питам га зашто не излази *Њејош*. – Вероватно зато што издавач неће да заустави прођу онога што је већ штампано. Тај Вилијам Јовановић као да негује своју рођену популарност: још ће се можда кандидовати, рекламишући се као „издавач чувеног анти-титовца“. Све је могуће у Америци. Сећам се како се Милан Прибићевић жалио да не може ни да се кандидује у „тој Србији“. Да је толико времена провео у Америци био би сенатор, можда и гувернер неке државе, а овде...

Недеља, 21. октобар 1962.

Синоћ смо ишли у Смиљанићеву 18, да видимо снају Живку после операције. Још се није вратила из болнице. Пера прича о својим искуствима порезника у пожаревачком округу, особито међу Власима. Они гаје култ хајдука, па били они и прави разбојници и лопови. Један од тих јунака се „повукао из послова“, после неке породичне трагедије, па је постао и председник општине. Пери је један богат сељак отворено рекао да ће пре отићи у хајдуке него што ће дати за порезу 400.000 дин. и те 1945, када је динар био врло јак. Кад је то чуо, „председник га је одвео у

другу собу. Да ли га је, по свом обичају тукао, или му објаснио како је тешко хајдуковати, тек отишли су у кућу почели да пописују. Неколико шиваћих машина, много ручних сатова, пуно златних и сребрних ствари су нашли. Сељак се бавио црном берзом за време рата, и свашта је наносио. Прекинуо је попис и „избљубао“ на лицу места свих 400.000 динара. „После су му, разуме се, и све друго узели“, закључио је стари порезник. На тај разговор смо дошли поводом „афере Лилић“ из Водња, о којој су писале новине у своје време.

Док сам се ја бавио у Овчи, Бориса Кидрича 6, код Цветка Апостоновића, из лужничке Студене, овде столара и земљорадника, оца Мире, (ученице која нам никако не враћа Миланов велики латински речник), дошао је код нас из Ниша Вукадин Видановић. Жалио се на корупционаше и лопове у сервису где ради хонорарно. Шеф му је неки млади Сврљижанин, раније овчарче у Ореовцу, Вукадиновом селу. Сада води сервис за оправку кућа и тражи од Вукадина да, као стручан техничар потписује претеране и лажне предрачунае. Он то одбија, али је већ расписан конкурс за његово место. Тако би остао на својој малој пензији. Радмила не ради, а њихови близанци већ имају 16 година. Обојица уче средњу техничку школу, али нису подједнако вредни. Михаило, који у свему личи на оца, бољи је ђак, док Милан, Радмилин син, за сад ошљари, иако није мање бистар. Нема амбиције, ништа га не вуче и не тера да напредује.

Синоћ је [зет] Милан отпутовао за Берлин. Западни Немци му дају стипендију за једну годину. Отишао је љут што није успео да реши „питање бабе“, да исели из нашег дела стана Виду Ајх или бар да добије пролаз кроз претсобље. У Бечу је послао једно главно писмо Вукашину Стамболићу, једном од чинилаца у градском комитету Савеза Комуниста. Под видом опроштаја каже му да се над нама врши насиље. Дафне је била против тога да то писмо пошаље. Боји се да тај Миланов колега са филозофије не помисли да се неће ни вратити из иностранства. То није тачно, али може њој да смета кад буде хтела да путује. Милан је такав: у моменту прави потезе због којих се после каје. Због тога је Михаило Марковић⁷⁰⁶ рекао у Алпбаху 1960. да је Милан добро урадио што се њоме

⁷⁰⁶ Михаило Марковић (1923–2010), филозофски писац, члан САНУ, сарадник НОБ од 1941; до 1975. професор Филозофског факултета у Београду, потом на располагању Секретаријата за образовање СР Србије до 1981. од када ради као стални сарадник Центра за филозофију и друштвену теорију Института друштвених наука у Београду. Бавио се општим филозофским питањима, логиком, методологијом наука и хуманистичким проблемима социјалистичког друштва. Многа дела су му преведена и штампана у иностранству. Гл. дела: *Формализам у савременој логици, Дијалектичка теорија значења, Хуманизам и дијалектика, Преиспитивање, Филозофске основе науке, Савремени Маркс* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 588.

оженио, да га задржава од непромишљених гестова. Али он је увек не слуша. Тако је објавио оштар приказ Марковићеве књиге из Логике (*Значење ишг.*), што га је она молила да не чини. Сада и он увиђа да је погрешно. Ја му саветујем да то исправи на тај начин што ће у *Philosophische* [нечитка једна реч] да истакне позитивне стране Марковићеве велике књиге. Говорили смо и о томе да тамо прикаже илустровану књигу Грка проф. др Ангела Прокопиу *О Македонском иишању* кроз средњевековне фреске, коју је ових дана примио из Атине. Теза је да се Срби и Бугари свађају чија је то уметност у Македонији, а да је све то више-мање византијско, ни српско ни бугарско, ни руско.

Да утешимо младу „белу удовицу“ и да прославимо наш 21, ишли смо у Кинотеку да гледамо *Трећи човек* Карол Рида,⁷⁰⁷ са сценаријем Грејема Грина.⁷⁰⁸ Енглези обично направе добар филм, а овај је изврстан. Поново смо срели Тревора Хауарда⁷⁰⁹ (из *Рајној сусреши*“ и из *Синова и љубавника*“), као и Алиду Вали и Орсона Велса.⁷¹⁰ Мање смо знали Џозефа Котена⁷¹¹ који овде игра главну улогу. Дана је уживала, јер воли озбиљне

⁷⁰⁷ Карол Рид (Carol Reed, 1906–1976), британски филмски редитељ, сценариста, продуцент; један од најзначајнијих представника енглеске кинематографије средином 20. века, изузетан познавалац техничких аспеката редитељског заната са изразитим смислом за визуелно приповедање. Награђен је Оскаром и на фестивалу у Кану. Филмови: *Звезде гледају с неба*, *Ноћни воз за Минхен*, *Права победо*, *Беџунац*, *Пали идол*, *Трећи човек* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 200.

⁷⁰⁸ Грејем Грин (Graham Greene, 1904–1991), британски романијер и драмски писац; књижевно дело му је под великим утицајем преобраћеништва у католичку веру; суптилан аналитичар психичких стања – страх, сажалење, насиље и људско трагање за спасењем и љубављу сталне су теме његових дела. Дела: *Брајшонска сћена*, *Моћ и слава*, *Суштина ствари*, *Крај љубави*, *Губаве душе*, *Комедијаши* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 555.

⁷⁰⁹ Тревор Хауард (Trevor Wallace Howard-Smith, 1913–1988), енглески глумац. Статус звезде постигао је улогом у филму *Крашки сусреши*, затим *Трећи човек*. То му је отворило врата бројним улогама на филму и ТВ.

⁷¹⁰ Орсон Велс (Orson Welles, 1915–1985), амерички филмски глумац, редитељ, сценограф, новинар и романијер; изградио је особен стил, утицао на многе редитеље; свако његово дело носи печат снажне и оригиналне личности. Филмови (режија и глума): *Величанствени Амберсонови*, *Дама из Шангаја*, *Мајбеш*, *Ошело*, *Зрно зла*, *Мисџер Аркаген*, *Процес*, *Грађанин Кејн*, *Трећи човек* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 393.

⁷¹¹ Џозеф Котен (Joseph Cotten, 1905–1994), амерички позоришни, филмски, радио и телевизијски глумац; сарадник Орсона Велса из времена Меркури театра и касније глумац у његовим филмовима. Главни филмови: *Грађанин Кејн*, *Величанствени Амберсонови*, *Пушовање кроз страх*, *Сенка сумње* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 377.

драме. А она музика на цитри је незаборавна. Већ је одавно слушам преко радија, не знајући одакле је.

Понедељак, 22. октобар 1962.

Јутрос је Вукадин дошао сâм. И Радмила је овде, због годишњег помена његовој сестри, али није могла да дође. Поновио је углавном јучерашњу тужбалицу. И он не верује да се „враћамо Русима“, али не помишља, као неки, да Титу прети нека опасност ако оде у Русију, по позиву Брежњева. Ми ћемо наставити да идемо својим путем и Американци ће нас и даље помагати. Опозиција у Парламенту је само игра политичара пред изборе од 6. новембра. Кенеди им је тренутно учинио по вољи, а и нама је мало припретио. Све ће се касније ујединити. По својој старој нишлијској интуицији, Вукадин уме да пита: да ли се ми приближујемо Истоку или се Исток приближује нама? Схватио је да може пре бити ово друго, и ја сам му потврдио. Мање зна кинеске прилике, али брзо разуме да су велике њихове муке, и да морају да се праве силни, пред Индијцима, када не смеју пред Русима. Јуче је Зоран Жујовић⁷¹² отворено написао да под ревизионистима Кинези и Албанци не мисле на Тита толико колико на Хрушчова. А ја одавно говорим о Krübelкнабе из Царског Села кога су официри тукли кад погреша какав принц или син великог кнеза.

Дафне је јутрос у Библиотеци добила питање: који Драгољуб Јовановић има државни докторат у Паризу: Драгољуб К. или њен отац? *Политика* је јуче донела „Портрет“ о Душану Милачићу од Живорада П. Јовановића⁷¹³ (чувени Ж. П. Ј., мој некадашњи ђак, сада велики помагач историчара књижевности и свих историчара). Ту су поменути сви који су државни докторат положили на Сорбони пре Милачића. ([Миодраг] Ибровац, Д[рагољуб] Јовановић, Милан Марковић и Милош Савковић). Тако је моје име први пут после 1945. изишло у новинама без пропратне грдње.

Среда, 24. октобар 1962.

После дугог гомбања и мучног размишљања јавио сам се за пријем код Пенезића, кога је већ видео зет Милан у вези са Видом Ајх, нашим

⁷¹² Зоран Жујовић (1924) новинар, уредник Политике, спољнополитички коментатор. Учесник НОБ од 1941, после рата био уредник Младости, а од 1951. је у Политици. Био је стални дописник из Париза и Москве. Написао књиге: *Совјетски Савез – година великих успеха и Арапи шраже себе*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 789.

⁷¹³ Живорад П. Јовановић, правник. Гл. дела: *Библиографија радова др Драгољуба Павловића и лихература о њему, Из стареј Беотрада, Јујословенска библиографија 1945*. Грађа и др. –

фантомом. Спремио сам за њега и један *aide-mémoire* [подсетник] о „стамбеном питању др Д[рагољуба] Јовановића и др Мил[ана] Дамњановића. Кратак преглед чињеница.“ Није ми било лако да се на то одлучим. Али хоћу сем стамбене невоље, да питам да ли је дошло време да се скину „чини“ са мене, да ме више не прати репутација човека коме, из страха, неће никаква власт да изиђе у сусрет. Особито ме занима да ли ћу, док сам жив, моћи да објавим нешто од мојих радова, већ спремних за штампу.

У припремању материјала за моје *Политичке усјомене* наишао сам на чланке и слике за сељачки алманах *Исџок*, који бисмо издали 1946. да није дошло до онако оштрог сукоба у Народној сељачкој странци. Сада прегледам *Зайисник* ђака-социјалиста из пиротске гимназије у годинама 1910, 1911. и 1912. По лепом октобарском дану радио сам то у дворишту кад је наишла Биса, сасвим изненада. Очекивали смо је најраније у понедељак 28. Она је оправдала дефиницију свог пређашњег љубавника, сада „правог друга“ Милана Булајића: да је као комета која одједном засја, па се изгуби да се поново јави ко зна кад... Дошла је из своје зајечарске Јелашнице пре времена, јер су јој јавили да су предавања на факултету већ почела. Сада је ђак више него икад. Има четири сата само данас да ради са пољским лектором, и тако још неколико пута преко недеље. А са Ђоком Живановићем интензивно учи упоредну акцентуацију у руском, пољском и српском језику. У четвртој години, мислила је, радиће само књижевност за дипломски испит; остало је да ће скоро све време проводити на катедри, и то бавећи се највише језиком. Због тога не губи вољу да се запосли, да сама редовно зарађује, да родитеље ослободи месечног давања. Пријатељи јој обећавају место у СИБ, и чак јој стављају у изглед стан на Новом Београду. Ја сам мање уверен да ће то ићи лако, пошто није у Партији и не намерава да улази. Видећемо. Овога лета много

Народна библиотека Србије, *Кашлој књија на језицима југословенских народа 1868–1972*, Београд 1978, 288.

⁷¹⁴ Рабиндранат Тагоре (1861–1941), индијски књижевник и филозоф. Написао више од 1000 поема, 24 драме, 8 романа, најмање 8 томова приповедака, више од 2000 песама, велики број есеја и друге врсте прозе. Био је и педагог велике оригиналности и маште. У писању је почео да напушта традиционални књижевни бенгалски језик и окренуо се говорном језику. У раду му је главни циљ био повезивање источне и западне културе. Сам је своја дела преводио на енглески језик. Гл. дела: збирке песама *Градинар*, *Гиџанџали*, роман *Гора*, збирке приповедака *Груја йрича*, *Злашан чамац*, *Касна жешва*, *Снови*; драме *Читра*, *Малини*; публицистички рад *Национализам* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 539.

⁷¹⁵ Жак Кокто (Jean Cocteau, 1889–1963), француски књижевник модернист, академик; бавио се свим књижевним жанровима, али и сликарством, филмом и критиком. Гл. дела: роман *Страшна деца*; позоришни комади *Писаћа машина*, *Страшни родитељи*, *Орфеј*, *Егиди*, *Анђијона* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 315.

је читала Тагору⁷¹⁴ и Французе, чак Коктоа.⁷¹⁵ Жеља јој је да научи и француски и да иде у „најкултурнију земљу“, како је она види. Само могу да је охрабрим у томе. А *Вршара* и сам морам поново да читам. Њој ћу послати *Туу*, песме Радована Кошутића, о чијим уџбеницима смо обоје говорили у суперлативима. Она зна и његове *Примере* из пољске књижевности, који су сада највећа реткост.

Четвртак, 25. октобар 1962.

После 21. још два пута смо ишли у биоскоп сви троје: морамо да разонодимо нашу ћерку. Од Милана је јутрос стигла карта из Минхена. Не каже да ли ће имати тешкоћа да уђе у Берлин, пошто није узео визу Источне Немачке. Неки, међу којима и Слободан, кажу да га неће пустити, други тврде да виза није потребна, пошто иде у Западни Берлин. Ваљда неће бити већих тешкоћа због заоштрене светске ситуације. Американци од јуче блокирају Кубу и прете да претресају све бродове који носе товари у ту најновију совјетску експозитуру. Људи су доста узнемирени, јер на путу је неких 25 совјетских бродова. Ако се они одупру, може доћи до сукоба, што би се могло претворити у општи рат. Ја већ два дана дајем умирујуће прогнозе, пошто верујем да Совјети не желе рат. Кинеске операције против Индије нису извођене у договору са Русима, већ, напротив, одлично служе Американцима као илустрација за офанзивне и освајачке подухвате комунистичких режима. Када тако поступају Кинези са мирољубивом Индијом, шта ли мисле „капиталистима“ и „империјалистима“?! Ноћас је била криза, али она као да је прошла: совјетски бродови су добили наређење да промене правац, како не би наишли на Американце. Повољно је и то што су свих 19 латино-америчких држава подупрле акцију САД за демонтажање ракетних постројења на Куби – Велика Британија и Француска су се показале солидарним с Американцима. Без одушевљења за „свршени чин“, али ипак у духу атлантског савезништва.

Хоћу да поменем друга два филма које смо гледали, у понедељак и синоћ. Прво је било Буњуелово⁷¹⁶ вече у Кинотеци, са три кратка комада, „Један андалузиски пас“ је из 1929, „Златно доба“ је претеча италијанског „Славног живота“, а „Земља без хлеба“ је такмичење Шпаније са Јужном

⁷¹⁶ Луис Буњуел (Luis Buñuel, 1900–1983), шпански филмски редитељ; његови филмови Андалузијски пас из 1928. и Златно доба из 1930. сматрају се најјачом афирмацијом надреалистичког схватања поетског филма; у Шпанском грађанском рату снимао је за републиканце, а од 1947. живео је и радио углавном у Мексику. Главни филмови: *Земља без хлеба*, *Усион у небо*, *Злочиначки животи Арчибалда Круза*, *Робинсон Крусо*, *То се зове зора*, *Виридијана* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 342.

Италијом у беди, прљавштину и јазбинама. Овај Буњуел се мени учинио као Гоја: износи језовиту стварност која извире из привидног сјаја. Ружне душе не може да сакрије свила и брокат, канделабри и фризури. Разголићена је једна класа на Западу; али се виде и слабости сиротиње која треба да дође на површину. Дана и Дафне, чак и Љубинка, од које сам очекивао више разумевања за шпанску карикатуру – су потпуно незадовољне овим Буњуелом, очекивале су нешто у врсти „Виридијане“.

Више им се свидела „Бетонска џунгла“ од Лоузи-ја, енглески пандан америчком затворском филму са Бертом Ланкастром који смо гледали недавно. Затвор, затвор, – и узалудни покушаји да се побегне. Тешко је рећи шта је луђе: кањжавати људе затварајући их или хрлити напоље без обзира на жртве, – без икаквог изгледа на успех.

Кад је реч о филму, враћам се на Буњуелово вече у понедељак 22. Изненађени смо променама које су настале у кинематографији за тридесет година. Данас нам је смешно како се крећу глумци и шта све изводе да би заменили живу реч. Дафне се пита да ли ће филм и даље тако напредовати, и да ли ће кроз двадесет и тридесет година нашим потомцима изгледати смешно оно чему се ми дивимо. Ми нисмо имали храбрости да гледамо Бастера Китона⁷¹⁷ коме је посвећена ова седмица у Кинотеци. Више нас је занимао као историја и синтетичан приказ старих филмских звезда у „Кад је владала комедија“ него што смо уживали у њиховој уметности. Некада тако вољену Глорију Свансон⁷¹⁸ – коју је радо гледао Слободан Јовановић кад се увуче у биоскоп у 2 сата кад има најмање света, и коју је, у његовим очима, касније заменила Норма Ширер,⁷¹⁹ – али смо запазили одсуство

⁷¹⁷ Бастер Китон (Buster Keaton, 1895–1966), амерички глумац и редитељ; један од најзначајнијих комичара у историји филма, „човек који се никад не смеје“; гегове је градио на привидној равнодушности. Главни филмови: *Наше јосшоримство*, *Навијашор*, *Шерлок млађи*, *Генерал*, *Сниматељ* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 290.

⁷¹⁸ Глорија Свансон (Gloria Swanson, 1899–1983), америчка филмска глумица и продуценткиња; била је најуспешнија и најплаћенија глумица немог филма: средином 1920-их година зарађивала је 20.000 долара недељно; екстравагантна глумица од 1918. до 1929. зарадила је осам милиона долара, али је све и потрошила. Гл. филмови: *Неми Мушко и женско*, *Краљица Кели*, *Заза*, *Госпођа Сан Жен*; звучни *Булевар сумрака* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 320.

⁷¹⁹ Норма Ширер (Edith Norma Shearer, 1902–1983), канадско-америчка филмска глумица; холивудска звезда од 1925. до 1942; у раним филмовима била је оштроумна и домишљата; у филмовима пре сарадње с Кодом имала је сексуално слободније улоге; била је одлична и у драмама и у комедијама; номинована за Оскара за најбољу женску улогу у филму *Развод*, 1930.

⁷²⁰ Макс Линдер (Max Linder, право име Gabriel Leuvielle, 1883–1925), француски филмски глумац, највећи комичар пре Чаплина, који га назива својим учитељем; снимео око 300 филмова. Главни филмови: *Макс се скија*, *Макс се жени*, *Сусед*, *сусејка*, *Шампион бокса*, *Макс шореадор* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 491.

Макса Линдера,⁷²⁰ једнога од првих комичара двадесетих година. Да ли би човек данас могао да гледа чак „Модерна времена“ Чаплинова? А праве „филмације“ тврде да је филм у декаденцији од кад је „проговорио“...

Пешак, 26. октобар 1962.

Синоћ су нам били Беба и Жика Милојевић. Хтели су да коментаришемо Водањ и међународну ситуацију. Чудо да не долази Никодије, стари песимиста. Можда виси код радија и чека да јаве „почетак краја“. Пре Водња, разговарали смо о Анђелићевима, и немамо доста речи да се начудимо како тај способан и паметан човек не уме да води свој породични живот. Вукица неће или не може да се запосли (тобоже због условне осуде), и он мора и даље да је облачи и да јој даје 10.000 месечно. Бранка му стално побољева, а над Витомиром немају власти ни једно ни друго. Сасвим је друкчије код Милојевићевих. Бојана се уписала на технологију, и ради на факултету од јутра до мрака. Неких дана, по више пута у недељи, ни на ручак не долази. Засад је одушевљена физиком и математиком. Створила је радни кружок, и такмиче се ко ће бити вреднији. Љиљана са много мање воље спрема дипломски испит, после неколико неуспеха који су јој убили вољу. Је ли могуће да је Бора Недић оборио зато што није знала како изгледају корице на оригиналном издању *Ромео и Јулије*. Чуло се да је неко пао зато што није умео да каже зашто је тај љубавник назван Ромео. Са професорима је све могуће.

Наш свет је такође чудан. Од многих се чује да би добро било „да пукне“, па да после „живи људски онај ко остане“. Комунисти су међутим забринуте. Само мали број разумних људи не верује да ће доћи до рата. Вести из Америке и Русије нису више алармантне. Једни и други спуштају тон и не прете употребом силе у Карипском мору. То се могло и очекивати, пошто Руси неће рат. Американци су пропустили један совјетски танкер са нафтом, док су десет њихових бродова променили правац, да се не би сукобили са америчким контролорима. Заменик Генералног секретара Уједињених нација, Бурманац У Тант⁷²¹ добио је повољан одговор од Хрушчова и скоро повољан од Кенедија на његову понуду да се направи примирје, и да се приме његове посредничке услуге. На крају ће сву штету платити Куба. Руси ће их изневерити, као што су изневерили шпанске републиканце и друге своје симпатизере. Американци ће вероватно

⁷²⁰ У Линдер (Max Thrax Sithu U Thant, 1909–1974), бурмански дипломата и трећи генерални секретар Уједињених нација, од 1961. до 1971; први је неевропљанин на тој функцији.

напустити неке базе око СССР које су иначе постале непотребне услед усавршавања ракетног наоружања.

Жика се сећа појединих реакционара који су постали комунисти кад смо му испричали сусрет Новице Вељковића са Нинком Петровићем. Дебели се сам наметнуо, али је безобразно испитивао Новицу, као прави полицајац, о његовом раду на организовању отпора у 1942. у пиротском крају. Кад је Новици досадило, питао је зашто га подвргава таквом испиту наред Теразија. „Пишемо историју о доприносу НСС у народно ослободилачкој борби“. – „Па што се не обратите Драгољубу? Он све то зна најбоље.“ – „Признаћемо ми њему све заслуге, али ћемо га осудити што је издао борбу.“ – Новица је плануо. – „Ништа Драгољуб није издао!“ – Тада је Нинко почео да инсинуира како код мене долазе реакционари“. Новица је сада био бесан: „Немају за што да долазе код Драгољуба. Сви реакционари иду вама, да ћаре, сав олош се скупио код вас.“ На томе су се растали... У Смедереву, крајем 1944, стрељали су јавно 60 људи, а тајно и више, обележавајући их као „симпатизере Д[раже] М[ихаиловића], Недића или Љотића.“ Тако је ухапшен и неки Петровић, иначе честит човек. На молбу његових, Жика је упутио писмо секретару одбора гарантујући за њега. Потписао је и др Ђорђе Савин, лекар. Секретар их је позвао да чује зашто се заузимају за тога човека. Савин је одмах повукао свој потпис и прецртао своје име. Жика је остао при свом. Секретар је рекао да се *шалио*, и да је само хтео да види какав је ко од двојице потписника. Та шала је могла да однесе главу једном невином човеку. А др Савин се показао као кукавица већ у току рата. Кад би сирене објавиле долазак авиона, он је стављао лавор на главу и бежао у поље, остављајући жену и децу. Лавор је бацио тек кад му је скренута пажња да се он сија, и да управо тако може да привуче бомбу... Протествовао је што му нису дали плави лавор...

Сасвим другу причу смо јутрос чули од пиротске сељанке, Десе, жене Цветка Апостоловића. Донела је Миланов латински речник који њена кћи Мира заробљава већ годину и по дана. Узела га за три дана, никако није дошла од јуна прошле године; није се одазвала ни на моје оштро писмо од пре месец дана; после мог одласка у Овчу није смела да дође, већ послала мајку. Ова жена има око 40 година, дошла је, као друга супруга Цветкова, на два мушка детета, а сама је родила две девојчице. На њу су оне отворене и бистре. Она је радила најтеже послове, само да би школовала ту децу. У три сата ујутру је формирала екипу, само да ухвате ред пре но што стигну сељаци из Јабуре за плевљење или вађење репе. Увече, кад би требало довршити посао, Румуни би се сви разбежали, а она је са својим друштвом радила и после девет. „Само да се заради динар.“ Цветко је слаб столар, и чешће не ради него што је запослен. О пасторцима говори само

као о синовима; са снајом никад није дошло до речи; али Мира јој задаје бриге. Сада ради у пекари Соко устаје у четири, да би на послу била у шест. Али то је лако према ономе што је било кад је радила у бетонском силосу за сточну храну. Жене су на дну газиле мокру траву која је падала са висине, а преко њих су људи сипали со. Стално су биле мокре, у мраку, у мекој и љигавој трави. Није лакше било ни кад је секла купус газећи воду до преко колена или по високом снегу. Све то да би ћерке училе. А што она каже, кад се часови завршавају у осам сати, а воз за Овчу полази из Београда у 11:15. Од станице до села има пола сата. Кући стиже у поноћ. Више пута и не дође. Каже да је провела ноћ код другарице. „Наднесем се над њу кад лежи, дигнем столицу и кажем да ћу је раставити од земље ако обрука фамилију. У кућу нека ми не долази осрамоћена. Али шта ја знам где иде и шта ради. Ми се једва и видимо. Ја сам проста и неписмена. Она само тражи за књиге и за свеске. Ја дајем, а ништа не знам како учи и да ли учи.“ Деса зарађује сада 18.000 месечно, и то је главни извор за целу кућу. Бубрези су јој пропали. Цела је болесна. Али највише пати кад види шта се ради у фабрици са девојкама. И мисли на своје кћери. Ако и оне пођу тим путем!? Зашто је упропастила свој живот!?

Где су наши књижевници да прикажу рад тих жена у социјализму?! Да сиђу у сило-јаму дубоку 15 метара, и да их са висине засипају гомиле исецкане кукурузне сачме и детелине, да их прска тешка и љута со. Панчевачки рит није далеко од Београда, па ипак ни Давичо ни Добрица Ћосић не одоше да виде пољопривредне раднике, сиромашне сељанке, и богате Румуне како „за динар“, због великог пореза пре свега, робују државном капитализму, држави која „одумире“. То би чинио један Џон Штајнбек, нови нобеловац, за 1962. То не чине наши пријатељи Црнаца и Арапа. Свакако и не знају шта се дешава у банатском чернозјому. И неће да знају. Још каже да се за „наше радне људе“ интересује Мирослав Крлежа чијих 70 година тако раскошно слави београдско Народно позориште. Београд га и не зове друкчије него Господин Глембај. Неки прецизирају: Леоне Глембај или Салонски комунист.

Субота, 27. октобар 1962.

На Палилулској пијаци, купујући грожђе за слатко вино, заговорили смо се с продавцем. Чим је поменуо Црквенац код Свилајнца, ја сам му одговорио старим именом Димитрија Катића,⁷²² радикалског трибуна –

⁷²² Димитрије Катић (1845–1899), политичар, председник Српске народне скупштине 1891; један од првака Народне радикалне странке; није хтео да потпише пројект недемократског устава из 1888. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 240.

сељака који је можда највише допринео, 1902, издвајању самосталаца, и новим именом Данила Јефтића (из Лукавице), адвоката-републиканца, који је био и наш пријатељ. Млади сељак је знао да је Данило био затворен после 1945, као и његова кћи; ја сам признао да сам такође био у затвору 8 и по година; он је допунио да су му комунисти стрељали брата. Морао сам да кажем своје име, кад је пазар већ био готов. Млади човек се намрштио, као да се присећа. То име му је било познато, али ће свакако боље знати његов старији, много старији сусед који је продавао недалеко. Оставио је мене и Дану и мало шапутао са високим, крупним лепим сељаком. Кад сам му пришао, сав насмејан и озарен, рекао је своје име и презиме и додао поносно: Ресавац!

Сличан сусрет смо имали пре неки дан на Бајлонијевој пијаци. Купили смо нешто код једне младе сељанке. По говору ми се учинило да је из мога краја. Одговорила је да живи у Крњачи. – А одакле сте се доселили? Из Пирота. Из кога села? – Из Јелавице. – То је близу Брлога. Да ли је жив Ђорђе што има „тупавицу“? – Сељанка се насмејала: „Што има ваљавицу. Жив је. Мој муж је пријатељ с његовим сином. Познајеш Ђорђа? А ти који си? – ... – Ама зар онај кога смо гласали? Ја сам била мала кад си долазио код нас, али сам слушала за тебе. Ти си! Хвала Богу! Такви насмејани и блажени сусрети са сељацима и сељанкама су највећа награда. Било би утеха кад би ми то требало. Сада су доказ да сам био у праву што сам чинио и аргумент да се ни за шта не кајем и да бих поново ишао истим путем ако би за то било потребе и могућности.

Недеља, 28. октобар 1962.

Данас ћемо сахранити др Славка Рајковића,⁷²³ млађег друга са студија, колегу из париског посланства, нашег станара из улице *François Coppée*, пријатеља целе наше породице. Он ме је први звао „патрон“, мислећи на кирију коју нам је плаћао, али помало и на политичко шефство које је признавао. Није био идеолошки социјалиста ни земљорадник, али се држао уз нас више него уз Протићеве радикале за које се у Паризу

⁷²³ Славко Рајковић, један од српских студената и дипломатских службеника у Паризу, за време Првог светског рата, који су били упознати са Француском и њеним политичким и друштвеним животом; у политици се определио за Стојана Протића, кад је он предлагао решење за хрватско и опште државно питање; пријатељевао је са принцом Ђорђем. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 283.

⁷²⁴ Леон Доде (Léon Daudet), син Алфонса, великог писца. Новинар пун темперамента и писац романа и студија. Издавао је монархистички лист *Action française*, необично силовит против републике. Ватикан се ипак одрекао и њега и Шарла Мораса. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 76.

изјашњавао, у вези са либералним схватањем државног уређења у Југославији. Најпре је најбудније пратио француски политички живот. Велика интелигенција, огромно интересовање, жива радозналост и невероватно памћење, то му је служило да од свих нас најбоље познаје политички персонал велике демократије. Умео је да каже са колико гласова је изабран који народни посланик, који су му били супарници, како их је тукао, и како је ко пролазио на ранијим изборима. Исто тако добро је познавао чланове Сената. Читао је *Тан (Temps)* [Време], али је пратио и *Аксион франсез (Action française)* [Француска акција], ако ни због чега оно да може да разговара са Мишом Милошевићем и Владом [Владиславом] Стакићем о њиховом Морасу, и да би мени понављао Додеове⁷²⁴ досетке, извртања противничких имена, грдње и псовке на адресу републике и републиканаца. Када су почеле да стижу београдске новине, упознавао је наше политичаре и пратио их је у стопу. Сматрао се протићевцем, али је без страсти говорио и о другим шефовима. Ја сам имао намеру да га, ако дођем до изражаја, уведем у Парламент и употребим његове дарове за утук онима који би хтели да сакрију своју прошлост или би преувеличавали своју снагу. Он у активну политику никада није ушао. У земљи је мало боравио, или се бавио нечим час у иностранству час у Министарству спољних послова. Са нашом и Ацином кућом никад није прекидао односе. Рођен 1898, Ацу је осећао као друга, док је према мени увек остао као према „патрону“. Од њега су ту реч примили најпре Миша и Лепа, затим Аца и Мира, упоредо Јова Јовановић (Мали-Велики), па се дешавало да ме тако зове и сама Дана. У мојим хартијама је то име нашао иследник [Милорад] Миле Милатовић⁷²⁵ и питао ме да ли то значи светац-заштитник. Објаснио сам му како је Славко мене сматрао својим „газдом“. Ја сам њега звао „мајсторе“, што је Бојка, тада сасвим мала, претворила у „матине“, па смо му се после сви тако обраћали. Познавала га је и моја сестра Рада, пошто је у то време била код нас у Паризу. Био је то весео и занимљив друг.

⁷²⁵ Милорад Миле Милатовић (1911–1997), правник; као комуниста био адвокатски приправник код Животе Ђермановића и оптужен пред судом за комунистичку пропаганду; бранио га у Ваљеву Драгољуб Јовановић; у току НОР-а постао мајор и дошао до генерала; радио је у контрашпијунажи, дипломатији и администрацији; био је народни посланик за Србију; 1947. ислеђивао је Драгољуба Јовановића. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 194.

⁷²⁶ Ђорђе Карађорђевић (1887–1972), старији син краља Петра I, који се 1909. морао одрећи престола зато што је увредио аустроугарског и руског цара, и што су се српски политичари бојали његове напраситости. Никад више није претендовао на круну. Поштено се држао за време немачке окупације. Лојалан према комунистичкој владавини. У души републиканац и демократ. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 129.

Личних амбиција није имао. Уживао је једино да буде универзално обавештен, да зна све о свакоме. Колико је био скроман за себе, толико је тражио да свако од нас добије по својим заслугама. Велики Србин из Срема, волео је Србију и обожавао Београд, али му је срце остало у Паризу. Дуго се није женио да би се посветио мајци. Касно је узео једну Славонку, можда Немецу. Видео сам ту госпођу Ему кад сам га, већ болесног и непокретног, посетио по изласку из Митровице. Велики му је пријатељ принц Ђорђе,⁷²⁶ а посећивао га је и професор Типсаревић. Он ми је недавно донео вест да Славко једва устаје и да више не може ни да говори. Госпођа Ема се жртвовала за њега: радила је да би живели, пошто се Славко рано пензионисао, и старала се око њега као болничарка, сестра и мајка. Сада ће остати и без те бриге којом се хранила њена доброта и пожртвованост. Он се спасао патњи. Сиромах Славко! Од њега ће остати само његов осмех који је последњих година био тако тужан.

Јутрос сам погођен и вешћу да се Миша Константиновић из Универзитетске библиотеке хвалио својим интимним односима са Б. Како је то ружно! Наши људи су страшни у том погледу. Немам довољно речи да осудим то индискретно изношење тајни, особито кад није нимамло сигурно да су имали „успехе“ којима се хвалишу. Признајем и то да ме погађа лако предавање људима. Ја сам мислио да је довољно опоменућа издајом Милана Б. Не осуђујем је, јер јој признајем сваку слободу, али се чудим њеној лаковерности. Млада је, сувише млада, али њено горко искуство је требало да је поучи. Или ја можда мало познајем данашњу омладину. Она не схвата ни идеалистички ни трагично односе који су за нас били пуни мистерије, лиризма и драматичности, бар кад смо имали двадесет година. Атомско доба, деца атомског доба, „*viveré se la dolce vita*“ – то данас нису празне речи. Жао ми је, али свакако ја грешим кад идеалишем све што волим. Касно ми је да постанем „реалан“, али не смем ни да будем строг судија. Који човек би то смео кад помисли шта је све себи допуштао? Извесно је само да је ружно и одвратно убијати глас девојци која је имала слабост, илузију или занос, нешто чиме се дотични себично користио. Мени је овај дан врло тежак, као 22. јуни 1941, у вези са саопштењем Љубице Вуковић, јер значи ново разочарење.

Тежак је и због превременог одласка Славка Рајковића. На одру се нису видели трагови оне агоније, оног дугог ропца о коме су причали другови који су га последњи посетили. Када је почео да бунца, да виче, да плаче, да јауче, није више могао остати код куће. Ниједна болница није могла да га прими на дуже од 15 дана, а није се знало колико ће трајати

⁷²⁷ Александар Вучићевић, адвокат, републиканац ван Народног фронта.

то мучно умирање. Најзад се одазвао др Урош Јекић и сместио га у собицу Душевне болнице са једним мирним лудаком. Ту је умро 26. X, у девет увече.

Госпођа Ема приредила му је велики погреб. Три свештеника, опело у цркви, у лименом ковчегу, у не знам чијој породичној гробници. Дошли су многи београдски интелектуалци, особито дипломати и бивши и професори. Нешто ми се учинило да је било много масона: да ли је и Славко био слободни зидар? Или је то старо париско друштво. Никодије, разуме се, није изостао, ни Методије Анастасијевић, ни његов неизбежни [Милан] Мића Тадић. Видео сам и [Александра] Ацу Вучићевића,⁷²⁷ Милана Жујовића, моје другове из II гимназије Радојевића и Драгоша Драгашевића. Два стара верна Славкова пријатеља – принц Ђорђе и Типсаревевић – испратили су га до гроба. Његов друг и кум Пера Бингулац⁷²⁸ одржао је диван говор пред црквом о свирепој и подмуклој болести која је, постепено али упорно, разарала ту бриљантну интелигенцију, гасила те живе и светлуцаве очи, мутила тај дух *pétillant* [искричав], како се изразио Пера. Говорник је био дубоко узбуђен над тим недовршеним, неиспуњеним животом и свима је натерао сузе на очи. Добри, племенити Славко. Какве услуге је могао учинити у својој деликатној служби, а отишао је неискоришћен. Од његових анегдота, вицева и информација остаће врло мало, јер он, сем тезе, скоро ништа није написао. Добро је закључио Милан Жујовић: „Лепо је памтити, али је боље записивати.“ И то феноменално Славково памћење гасило се док није дошло дотле да ни најближе није распознавао. Ништа није страшније од тог сумрака, од тоњења у мрак једног тако блиставог ума!

Са Пером Бингулцем и његовом Анђом Бингулац сетили смо се сусрета и разговора у Прагу, 1937. Анђу сам видео и 25. априла 1945, кад смо приредили комеморацију палим борцима Народне сељачке странке. Она је дошла на говорницу да узвелича мајку Малетића – Слободана и Небојше, и трећег, попа Страхиње, који је такође страдао. Они желе да се још видимо, јер осећају да смо блиски. Пера много цени Врањанце и Пироћанце. Моје здравље и очуване живце „после свега што је било“ тумачи пиротском тврдоћом. А ни Врањанца, каже, рђавог никако да нађе. Анђа сматра да је то за нас похвално али нам ставља на душу кривицу што

⁷²⁸ Петар Бингулац (1897–1990), музички писац, професор Музичке академије у Београду; завршио теолошки и правни факултет, високу школу политичких наука и композицију на Schola cantorum у Паризу; утицао је на генерације студената темпераментним предавањима пуним духа. Осим многих радио-кометара и других предавања, писао је музичке студије и критике. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 247.

је Љубинка Драшкић због Станка омрзла не само све Пироћанце него и све мушкарце. (Сада исповеда теорију да треба пострељати све, а оставити један мали број, само за приплод). Мање пријатан је био сусрет с Никодијевим пријатељем Микицом Милошевићем. Је ли то она необична глава која је пролетос поздравила госпођу Ескарпи, предајући јој велики букет цвећа. Питаћу га, ако дође кроз три дана. Он је писмом тражио састанак са мном, да му причам о значајним нашим људима који су за прошлог рата боравили у Француској? Писмо је предао Слободану и ја сам чекао да се појави. А он је опет оклевао док му не одредим дан. Нисам се онда сетио да је то *Микица* о коме Никодије често говори, а помињао га је и Никола Петровић у вези са Јасенком. Жао ми је што се разочарао у моју *politesse* [учтивост]. А ја баш одговарам на свако писмо, и то одмах, тако да се моји због тога шале.

Јуче смо имали две фудбалске посете. Синиша, старији син Санде Шустера навија за Партизан, и дошао је на обданицу из Пирота, са повластицом коју није искористио за годишњи одмор; [Милан] Браца Ђурчић из Сивца, стари и страсни Звездаш воли што га није срео у нашој кући, да се не „оскрве“. Чули смо пуно појединости из живота Сандине породице, из његовог „подељеног дома“. Дана, удовица Шустерова, не слаже се са снајама. Миле је довео и трећу жену, и она је засад „добра“. Синиша општи са полубратом, али не и са маћехом, јер њој није у вољи његова Цариброћанка из Доњих Одароваца. Он ради у фабрици гуме, а Миле вози џипом једног лекара. Синиша се развио, сазрео, изгледа озбиљан. Као да је постао солиднији него раније. Миле још лудује са женама. Каже да неће да се смири док не промени пет. Он је бистрији, али је сувише прек и брз.

Понедељак, 29. октобар 1962.

Дана је чула чудне ствари о „потери за златом“ коју спроводе наше власти после Титовог мајског говора. Јуче сам чуо да судови осуђују на три године и на конфискацију имовине приватнике, особито занатлије и адвокате, који не пријављују тачно своје приходе за опорезивање. Један је добио четири године, мада се са женом повукао у гарсоњеру. Али има ауто. По списку који су нашли у његовим књигама ишли су од клијента до клијента и утврдили да је уписивао мање него што је наплаћивао. Други је имао у банци, под шифром, дванаест милиона. Када је недавно хтео нешто да подигне затражили су му легитимацију. Рекао је да се налази у другом оделу и отишао да је донесе. Никад се више није појавио у банци: радије се одрекао милиона него да иде на робију... То су подвизи старе и нове буржоазије. Ми смо далеко од свега тога, као да не живимо у истом граду.

Од Marie-Anne је јутрос стигла карта пуна узнемирености од 24. октобра. За случај да букне рат због Кубе уверава нас у своју вечиту оданост, пријатељство и нежност. Згражава се над лудилом човечанства и над величином зла које је толико нарасло да може да експлодира. Сваког дана долазе људи да ме питају шта ће бити. Свима говорим од почетка ове кризе да „*ne bo niè*“ – како су говорили Словенци у Шенчурју у лето 1932. Дана ме чак прекоревала што тако уверено тврдим да неће бити рата док се други надају најгорем. Јуче су се и други умирили. Хрушчов је понудио да се разоре ракетне базе на Куби – *Полишика* врло „пријатељски“ пише у наслову „совјетске базе“ – с тим да и Америка уништи своје у Турској: Кад је Кенеди одбио да о томе разговара док се не ликвидирају офанзивна постројења и оруђа на Куби, Хрушчов га је обавестио о својој стварној капитулацији: Наредио је да се подлоге униште, под контролом, и да се ракете спакују и врате у СССР. А онај злосрећни Зорин је неки дан, у Савету безбедности, напао Адлаја Стивенсона да показује фалсификоване фотографије и тврдио да Американци „опет лажу“. На конкретно питање „има ли или нема“ офанзивне направе на Куби није одговорио, зато што „није у америчкој судници“ пред тужиоцем. Више од њега се обрукао сам Хрушчов. Руси су много изгубили од свог већ јако малог угледа у свету. Млади Кенеди је доказао противницима да није млак и то ће му помоћи 6 новембра, на изборима.

Де Гол је победио на јучерашњем референдуму, али не онако као на прва три. Била је велика апстиненција. То треба да га опомене. 28. септембра 1958. године добио је за нови Устав, 79,26% предатих гласова; 8. јануара 1961, за самоопредељење Алжира, већина је била од 75,26%. Трећи референдум, 8. априла о. г., за одобрење Евијанског споразума, дао му је 90,7 одсто. Сада, за бирање председника општим гласањем, прешао је 62 одсто, видећемо за колико, док је са „не“ гласало 38 одсто. Није јасно за кога је било оних 23% апстинената. Може велики део њих да припише себи, на основу правила „ко није ни лево ни десно, – тај је десно“. Нажалост, данас је Де Гол на десној страни, против свих партија. Време је да стане, да га не занесу успеси: они су упропастили Хитлера.

Ето, у пуном замаху је пао Енрико Матеи,⁷²⁹ творац „талијанског привредног чуда“. Помиње се да су саботажу у авиону удесили француски

⁷²⁹ Енрико Матеи (Enrico Mattei, 1906–1962), италијански демохришћански политичар и привредник, државни службеник; после Другог светског рата добио је задатак да демонтира нафтно државно предузеће, које је основао фашистички режим, али, уместо демонтажа он га је реорганизовао, увећао и створио Национални фонд за гориво.

ОАС-овци, пошто се изјаснио против њих, а за владу левог центра. Матен је био прави учитељ енергије.

Још размишљам о Хрушчову. Влада већ скоро десет година, а није имао никаквог успеха. Сем ако се њему не припишу чуда технике: летови у свемир и ракетно наоружање. Либерализовао је живот у Совјетском Савезу, али није смео да га демократизује. Поставио је себи за циљ да подигне лаку индустрију, да унапреди пољопривреду, да побољша животни стандард совјетских људи. Али све је то онемогућено страховитим издацима за непотребне блефове у васиони – за далекометне ракете. У крви је угушио побуну у Источној Немачкој и у Мађарској. Без успеха је спречавао долазак Гомулке на власт у Пољској, као што није могао да врати Тита „у лагер“, мада се понизио удварајући се „југословенским ревизионистима“. Са Кинезима се завадио, Албанију је изгубио. Од Американаца кредите није добио, а изгубио је њихове симпатије враћајући Ајзенхауера⁷³⁰ и уцењујући [Џона] Кенедија. Стално је нешто претио, а ни једну своју претњу није остварио. Највеће бруке: зид у Берлину и наоружавање Кубе. Долази човек на мисао да он просто саботира светски комунизам. Сем ако хоће да покаже својим доктринарима и Кинезима да је све то апсурдно, лудо и немогуће, и да је једино паметан и реалан пут онај који он предлаже: отимање од кинеског загрљаја и измирење са Западом. Тера ствари у крајност, па се повлачи, као да би убедио своје противнике у земљи, у војсци, у Партији да се пропаст може избећи само капитулацијом. Шта је друго јучерашња „државничка акција“, како је хвале сиријански хохштаплери, кад наређује разарање база у Куби и паковање ракета, док је још недавно тврдио да тамо нема ништа сем једне „рибарске луке“! А прошле године је рекао Роберту [Волтеру] Липману⁷³¹ да га не би зачудило ако би Кенеди силом уклонио режим Фидела Кастра:

⁷³⁰ Двајт Ајзенхауер (Dwight David Ike Eisenhower, 1890–1969), генерал и председник САД. Између два светска рата био на високим дужностима у Министарству војске, генералштабу и разним јединицама у САД и на Филипинским острвима; јуна 1942. постављен је за команданта савезничких снага, које су се 8. новембра искрцале у северозападној Африци, а затим и за команданта савезничких снага у Средоземљу; успешно је руководио операцијама на Сицилији и у јужној Италији. Био је и врховни командант савезничких снага одређен за искрцавање у западној Европи, при чему је успешно руководио десантом у Нормандији и завршним операцијама савезничких снага у западној Европи. По завршетку рата био је командант америчких окупационих снага у Немачкој, а затим начелник генералштаба копнене војске САД; био је и врховни командант снага Атлантског пакта. Биран је за председника САД 1952. и 1956. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 33.

⁷³¹ Волтер Липман (Walter Lippmann, 1898–1969), амерички новинар, велики ауторитет за спољнополитичка питања. До 1966. био је редактор и уводничар у листу *Њујорк Хералд трибјун*. Добио је два пута Пулицерову награду. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 494.

он разуме да не може да трпи такво стање на Куби... Кад не прети, он вара, заваарава, блефира. Можда мора тако да чини, да би уверио своје екстремисте да се није предао империјалистима. Ипак није уверио ни Кинезе ни њихове слуге у Албанији. Они не престају да га оптужују за ревизионизам. Ако тактизира према својима, може се сматрати политичарем; ако не уме друкчије, онда је подбацио. Ја сам га до сада бранио, јер ми се чинио вешт и довитљив. Кубанска афера, после Берлинског зида, га брука, понижава и срознава.

Јутрос ми је дошао Јован Костић из Осмакова код Пирота који већ више година живи у Крњачи и бави се повртарством. Виђамо га на Бајлонијевој пијаци. Више се не боји да ћемо се поново везати за Совјете. Врти главом кад му кажем да ће све проћи на миру око Кубе. Помишља да ће Американци први пуцати. Од њега сам чуо пословицу која илуструје оно што се мени десило са Миром Апостоловић у вези са латинским речником: „Дајеш рукама и тражиш ногама“ (да ти се врати). Зове нас да га посетимо на његовом имању у Панчевачком риту. Тако би се његов син уверио да смо му заиста пријатељи.

Среда, 31. октобар 1962.

Јуче смо сазнали преко Библиотеке, а синоћ је јавио и Радио да је умро др Бранко Чубриловић. То побуђује узбудљиве мисли, јер он није важио као срчани болесник, а само годину дана је старији од нас двоје. Одмах се поставило питање да ли ћемо ићи на погреб. Дана је оклевала, јер „не воли превртљивце“, а ја сам од првог часа био решен да идем, ако ни због чега, онда због Виде. Она је у рату изгубила вољеног друга Арсу Копривицу,⁷³² велики социјални радник је увек била, нарочито на пољу домаћичких школа за „тежакиње“, а иначе је била врло коректна. И сам Бранко је у суштини био добар. Јесте врлудао, али је имао неколико храбрих гестова. Прво, био је у Велеиздајничком процесу 1914.⁷³³ осуђен

⁷³² Арсо Копривица, пољопривредни стручњак, супруг Виде Чубриловић; нагињао је левици у Савезу земљорадника; био је начелник у Министарству пољопривреде 1940; као партизан погинуо је у Босни, близу свог Гласинца код Рогатице; агрономију је учио у Чехословачкој, али га је више интересовала политика. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 143.

⁷³³ Сарајевски велеиздајнички процес атентаторима на Франца Фердинанда у Сарајеву 28. јуна 1914, одржан је од 12. до 29. октобра 1914. године.

⁷³⁴ Срђан Будисављевић (1883–1968), адвокат и политичар; истакао се као бранилац на Велеиздајничком процесу 1909; секретар Народног вијећа у Загребу 1918, један од првака Демократске странке и првак Самостално-демократске странке; министар у Цветковићевој и Симићевој влади. Емигрирао са владом 1941, а вратио се у земљу 1945; био је краљевски намесник 1945–46. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 336.

на 14 година тешке тамнице, док му је старији брат Вељко обешен, а млађи Васо такође осуђен као један од директних атентатора. И Бранко и Васо су издржали по четири године. Друго, на три избора (1920, 1923. и 1927) није се кандидовао у бањалучком округу, већ је то уступао Јоци Јовановићу [Пижону]. Треће, кад је 1935. изабран на Мачековој листи, није улазио у Скупштину, као ни ја, покоравајући се погрешној председничковој одлуци да апстинирамо. Четврто, из владе Цветковић–Мачек изишао је, заједно са Срђаном Будисављевићем,⁷³⁴ у знак протеста против прилажења Тројном пакту 25. марта 1941. Мање лепи су други његови поступци: што је ушао у владу без одобрења странке, што је написао књигу против својих другова из емиграције да би се удворио овдашњем режиму, што се држао врло коленоприклоно све до смрти. Не помињем његову бруку из 1929. кад је хтео да иде Петру Живковићу у Теслић не би ли измолио да остане као лекар социјалног осигурања у Бањој Луци, место да буде премештен у Љубљану. Већ пре тога је својим држањем заслужио да га Александар одликује Југословенском круном. Не забораваљам, међутим, ни то да је у јесен 1928. наложио својим сељацима у Главном одбору Савеза земљорадника да не одобре моје искључење из странке како су захтевали десничари на челу са [Миланом] Гавриловићем, Војом Лазићем и Војом Ђорђевићем. Са мном лично, Бранко је био увек срдачан и пријатељски. Бивао сам у његовој кући, јео сам и хлеб и ноћио, уз пристанак његове Пауле, која је иначе више волела власт него опозицију. Морам и њој да изјавим саучешће. Можда и да видим његовог сина Вељка, ако није још у иностранству. Најтежи ће ми бити сусрет са Васом, о коме не мислим добро.

Погреб је био велики. Није ме изненадио крст испред ковчега, јер Бранко, какав је био, није напуштао ни српство ни православље ни за чију љубав. После сам сазнао да су четири свештеника извршила опело у пола два, да се не би шокирали комунисти који ће се појавити пре три сата. Зато је Вељко Ковачевић, Бранков зет по братаници Нади, обавестио Дивца о хришћанској церемонији која је Бранка дигла у његовим очима: дошао је и обилно се крстио. Право изненађење није био толико Васо, кога никако нисам видео од 1947, колико Вида. Остарела је, збрчкала се, погрбила. Ни Дана ни ја нисмо препознали ону прпошну Виду с дугим косама и увек

⁷³⁵ Вук Драговић (1900–1974), новинар, писац, преводилац; у Политици је био од 1924, писао о социјалним и политичким темама. Нарочито се истакао својим дописима из Француске у време владе Народног фронта. Из Политике је, на захтев режима, отпуштен 1938. За време рата био је у интернацији у Италији. После рата учествовао је у обнављању Политике и писао о народноослободилачком рату. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 667.

природним лицем, веселу и галамцику. Показала нам је Вељкова Нада, која је седела поред те старице изобличених црта, повезане марамом. До ње је седела Паула, нешто пунија, али још бела и лепа као на вечери код др Сретеновића на св. Николу 1939, где је, сем нас, једини гост био новинар Вук Драговић.⁷³⁵ (Типичан Салетов коктел: један комунист, моћан у *Полиџици*, један десни земљорадник, министар, и један леви. Сретеновићева супруга вероватно није знала тачно ко је ко међу нама.) Оне су мене препознале и срдечно смо се пољубили. Један младић црномањаст стојао је уврх капеле, али нисмо сазнали да ли је то био Бранков вољени син, кога је оставио у Енглеској када се вратио у марту 1945.

⁷³⁵ Авдо Хумо (1914–1983), политичар; учесник напредног средњошколског и студентског покрета; члан КП од 1934; члан ПК КПЈ за БиХ од 1939; један од организатора устанка у БиХ, члан Главног штаба НОВ и ПО БиХ, члана Првог и Другог заседања АВНОЈ-а, ЗАВНОБиХ-а и члан Президијума Трећег заседања АВНОЈ-а. По ослобођењу био је министар и потпредседник владе, председник Извршног већа Народне скупштине БиХ, потпредседник Савезног већа Народне скупштине ФНРЈ и државни секретар Секретаријата за послове финансија ФНРЈ, председник Савезног савета за координацију научних делатности и члан Председништва ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 859.

⁷³⁷ Цемал Биједић (1917–1977), политичар; члан СКОЈ-а од 1938, а КПЈ од 1939; секретар Обласног комитета СКОЈ-а за Херцеговину, због чега је више пута хапшен. У НОР-у је од 1941. на разним партијским дужностима у БиХ. По ослобођењу био је генерални секретар Владе БиХ; председник Одбора за привреду Републичког већа Народне скупштине БиХ; члан Извршног комитета ЦК СК БиХ, ЦК СКЈ, члан СИВ-а, председник Скупштине СР БиХ, председник СИВ-а; члан Председништва ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 244.

⁷³⁸ Радован Папић (1910–1983), политичар, члан КПЈ од 1940. У НОР-у је од 1941. и један је од организатора устанка у билећком крају, секретар Обласног комитета КПЈ. После ослобођења партијски руководилац омладинских бригада, затим министар у Влади, секретар Президијума и члан Извршног већа НР БиХ, члан ЦК СКЈ и ИК СК БиХ, члан Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 932.

⁷³⁹ Србољуб Јосиповић, у НОР-у је од 1941, у Првом посавском партизанском одреду заменик команданта одреда, доцније заменик команданта Четвртог краљевачког батаљона, комесар дивизије у Првој пролетерској бригади. По ослобођењу завршио Вишу политичку школу; народни посланик Републичког већа Народне скупштине НР Србије, члан Извршног већа НР Србије, члан Главног одбора ССРН Србије, члан ЦК СК Србије. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 284.

⁷⁴⁰ Бошко Шиљеговић (1915–1990), политичар, члан ЦК СКЈ и члан Савета федерације, генерал-пуковник ЈНА у резерви; члан КПЈ од 1940; од јануара 1941. секретар Среског комитета КПЈ у Босанској Дубици; један је од организатора устанка на Козари, политички комесар Другог крајишког одреда, Пете крајишке бригаде и Четврте крајишке дивизије, а од јануара 1944. прво Осмог далматинског корпуса, па Четврте армије; био је већник АВНОЈ-а. После ослобођења биран је за савезног и републичког

Комунисти су се лепо одужили Чубриловићима. Васа је био одмах министар пољопривреде у ФНРЈ, а Бранка су бирали једанпут за Савезну скупштину и два пута за републичку. У овој је имао и секретарску синекуру. После су му дали управу бање Теслић, док је зими радио у Београду. Пре две недеље, прича Вељко, имао је први напад срчаног инфаркта. Примио је то као опомену, и зарекао се да више не практикује медецину: само ће прегледати и допуњавати своје рукописе. Јуче га је ударило дефинитивно. Писмено су изразили саучешће Пера Стамболић и Коча Поповић, а на погреб су дошли Чолаковић, А[вдо] Хумо,⁷³⁶ и Џемал Биједић,⁷³⁷ чланови СИБ, и посланици Радован Папић,⁷³⁸ [Србољуб] Срба Јосиповић,⁷³⁹ генерал Бошко Шиљеговић,⁷⁴⁰ Обрад [Обрен] Стишовић,⁷⁴¹ Тодор Вујасиновић⁷⁴² и други. Говорили су му Грујо Новаковић⁷⁴³ и др Петар Станојевић. У име Српског лекарског друштва и другова са студија у Прагу, врло лепо се с

народног посланика; био је члан ЦК СК БиХ, члан ЦК СКЈ, члан Председништва ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 974, 975.

⁷⁴¹ Обрад Стишовић (1911–1997), народни посланик Савезног већа Савезне народне скупштине, члан Комисије за село ССРН Србије. Као студент Правног факултета учествовао је у раду напредног студентског покрета. Члан КПЈ од 1937. Учествовао је у Шпанском грађанском рату, а после његовог завршетка био је у логорима у Француској до јуна 1941, а затим до августа у логору Еспенхајм код Лајпцига, одакле је побегао у Југославију и ступио у НОБ, у којој је био комесар или командант разних јединица. По ослобођењу био је официр ЈНА до 1952. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 668.

⁷⁴² Тодор Вујасиновић (1904–1988), председник Савезне индустријске коморе, народни посланик Савезног већа Савезне народне скупштине за изборни срез Добој–Тешањ, члан председништва Главног одбора ССРН БиХ, члан Централног одбора Савеза бораца НОР Југославије, члан ЦК СК БиХ. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 781.

⁷⁴³ Грујо Новаковић (1913–1975), народни посланик Савезне народне скупштине, посланик Већа народа НР БиХ, народни посланик Републичког већа Народне скупштине НР БиХ, члан Извршног већа НР БиХ, члан Главног одбора ССРН БиХ, члан Извршног комитета СК БиХ, резервни пуковник. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 502.

⁷⁴⁴ Иван Бојацијев, зет Александра Стамболијског, интелектуалац с уметничким даром. После завршетка Другог светског рата службовао је у разним задружним организацијама. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 31.

⁷⁴⁵ Михаил Геновски (Михаил Попов Геновски, 1903–1996), бугарски правник, земљораднички првак, најпре у омладини, затим у БЗНС, где је дошао до врха после 1944. Али није могао да се сасвим прилагоди комунистима, као Георги Трајков, мада је допринео да се удаљи Г. М. Димитров Гемето и да буде погубљен Никола Петков. Није остао министар пољопривреде, нити је постао генерални секретар режимског БЗНС, већ је отишао за професора јавног права на Економском институту „Карл Маркс“. Посебно је познато његово дело *Друшћивеност и култура*. Описао је трагичан крај Александра Стамболијског и дао његову романсирану биографију. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 57.

њим опростио др Милутин Велимировић, а на гробу је, у име бивших земљорадника, мрмљао нешто што се није чуло Нинко Петровић.

Говоре код гроба нисам ни покушавао да слушам, јер сам имао крајње занимљив сусрет и разговор. Знали смо да је у Југославији, најзад и у Београду, Иван-Ванко Бојацијевић,⁷⁴⁴ зет Стамболиског, од кога смо зимус, преко Станка Славинског, добили дивне цртеже и фотографије. Велика му је жеља била да се видимо, али је отворено изјавио да *не сме* ни да дође ни да ме позива. С њим су две колеге-чувари, и то земљорадници-издајници, који су опаснији од комуниста. Жао му је што је Бранко умро, али ми захваљује за ову прилику да се ипак сретнемо, загрлимо и

⁷⁴⁶ Димитар Гичев (Димитър Любомиров Гичев, 1893–1964), бугарски учитељ, политичар; под Александром Стамболијским окружни начелник у Пловдиву, вешт говорник; генерални секретар БЗНС док је трајала диктатура Цанкова Љапчева и других. Са демократама, из опозиционог става, победио је на изборима 1931. и постао министар грађевина. Заједно са својим рођаком Венгелом Димовим замерио се многим фаворизовањем својих присталица. Прогонио је емигранте и присталице другог БЗНС, који су они основали. Радије је сарађивао са буржоазијом. После Другог светског рата осуђен је као опозиционар на дугогодишњу робију. По изласку с робије добио је пензију, али је умро 1964. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 59.

⁷⁴⁷ Вергил Димов (Вергил Димов Вергилов, 1901–1979), министар у Бугарској, као представник БЗНС после победе из опозиционог става 1931; пашеног Димитрија Гичева; показао се као каријерист. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 75.

⁷⁴⁸ Александар Обов, бугарски државник. Министар пољопривреде у влади Александра Стамболијског. Избегао је у Југославију, пошто је једини покушао да дигне сељаке на устанак у северној Бугарској. Интелигентан, обавештен, али сувише заљубљен у живот и његове сласти; одрицао се вођства БЗНС у корист борбенијег и пожртвованијег Г. М. Димитрова Гемета. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 233.

⁷⁴⁹ Коста Тодоров (Коста Тодоров, 1889–1947), бугарски политичар, публицист, песник, дипломат, писац *Политичке историје Бугарске*. Врло живописна личност, један од најдаровитијих Бугара; Стамболијсков посланик у Београду, велики пријатељ уједињења. Међу емигрантима познат као човек широке руке, који „много прима и много даје“. Стекао је многобројне пријатеље у Југославији, Француској, Чешкој. Био је с Драгољубом Јовановићем у републиканској Шпанији. Признавао је за свога шефа Г. М. Димитрова, пошто је схватао да он не би могао то бити, јер „сувише воли живот“. Умро је у Америци као емигрант, после Другог светског рата. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 340.

⁷⁵⁰ Георги М. Димитров Гемето (Георги Михов Димитров, 1903–1972), лекар, студирао је у Београду и Прагу, као земљораднички емигрант. Постао је један од лидера, а затим и шеф опозиционог БЗНС. За време Другог светског рата, у емиграцији на Западу, био је у вези са другим сељачким вођама, вративши се у Бугарску као противник комуниста на власти. У самом БЗНС наишао је на противљење оних који су били за безусловну сарадњу с комунистима, па је избачен из вођства и опет емигрирао. На Западу је сарађивао са другим сељачким лидерима. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 74.

⁷⁵¹ Рангел Даскалов, бугарски земљораднички првак; један од вођа групе Кавал. Млад је умро. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 69.

поразговарамо. Највише се интересујем за људе у Бугарској. Са [Михаилом] Мишом Геновским⁷⁴⁵ се често виђа и добри су пријатељи, мада је Миша био дуго времена сарадник „новог окупатора“. Сада предаје међународно право, а Вера је адвокат. Ђерка Субка је талентована музичарка, а син одличан младић. Димитар Гичев⁷⁴⁶ је пуштен с робије. Дао је једну умерену изјаву лојалности. Остарио је, погрбио се, смршао. Његов пашеног Вергил Димов⁷⁴⁷ држао се много мање исправно: нападао је своје партијске другове као реакционаре, шпијуне, издајнике, итд. Александар Обов⁷⁴⁸ је још жив. Умрла је његова супруга Тодора, па се поново оженио једном ваљаном Бугарком. Коста Тодоров⁷⁴⁹ је умро у емиграцији. За Гемета (Г[еорги] М. Димитров)⁷⁵⁰ се мало чује: ретко се јавља преко радија. Ишла је кћи да га види. Комунисти су то радо допустили. Омладинац Србински је умро, као и Рангел,⁷⁵¹ син др. Рајка Даскалова.⁷⁵² Питам за Слави Пушкарева,⁷⁵³ симпатичног сентименталца: он се предао комунистима и ревностно служи. (Мислим да није свршио студије, па нема другог излаза). Али велики „фронтавац“ је Лаљуб Ганчев.⁷⁵⁴ Од целе омладине, он је једини остао уз комунисте. Тако је дошао на чело *Земса* и сада је помоћник министра. Генерални секретар земљоделског савеза је Георги Трајков, чисти послушник. Најбоље се држи Константин Муравјев,⁷⁵⁵ сестрић Стамболисков, његов министар војни 1923. Пустили су га из затвора. Разумели су да није крив, мада је пред крај рата био председник владе. Комунисти су наложили Трајкову да га лепо прими да му обезбеди праву пензију по годинама службе. Сам Ванко ради у привредном сектору, и сада

⁷⁵² Рајко Даскалов, један од најближих сарадника Александра Стамболијског. Убијен је одмах после преврата од 9. јуна 1923, у Прагу, где је био бугарски посланик. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 69.

⁷⁵³ Слави Пушкарев, бугарски земљораднички првак, уредник пловдивског *Кавала*. Интелигентан, полуинтелектуалац који се сам изградио у писца и говорника. Разишао се с Геновским и ушао у Отачествени фронт, али није у њему могао остати. Живео је од новинарства. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 275.

⁷⁵⁴ Лаљуб Ганчев, студирао је у Београду, где је сарађивао са Земљорадничком левицом; у Бугарској је то чинио са Михаилом Геновским и његовом групом. После ослобођења био је у Отачественом фронту на челу земљорадничке омладине. Остао је у крилу наклоњеном комунистима; дуго је био помоћник министра; угледна политичка личност. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 56.

⁷⁵⁵ Константин Муравјев, сестрић Александра Стамболијског; млад официр, кога је БЗСН ставио на чело војске као министра 1922. и 1923. Изненадио га је пуч од 9. јуна 1923. После је био у „емигрантском БЗНС“. Пред слом монархије постао је председник владе, због чега је, после ослобођења, осуђен на робију. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 218.

⁷⁵⁶ Влко Червенков (Вљко Велъов Червенков, 1900–1980), бугарски политичар, рођак Георгија Димитрова; стаљинист. Избегао у СССР 1923, после убиства Александра Стамболијског. Вратио се у Бугарску 1945; био је на високим положајима у Партији и у власти. Смењен је 1959. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 379.

патује за рачун неке задруге. Асен Стамболиски води музеј о свом оцу у Софији. Сестра Нада, Ванкова супруга, је умрла, и оставила му је две кћери. Од једне има унука од седам година, за кога Станко прича да је генијалан. Ванко каже да Станко, по свом обичају, претерује. Прилике у Бугарској су сада боље него раније. Оскудица је још врло велика. Југославија изгледа неупоредиво богатије. И слобода као да је овде већа. Тамо се такође лакше дише. Владају и даље Стаљинисти, и сви су једнаки. Червенков⁷⁵⁶ је морао да иде, да би се нешто мењало, и да би неко био крив за разне невоље. [Антон] Југов је вештији (што сам ја и тврдио) утолико што се дуже одржао на власти. Прошао је кроз Србију неким старим колима, па му се чини да Бугари боље обрађују земљу. Све је у колхозима, сем малог броја сељака које они неће у заједницу, али људи раде марљиво. Сточарство је у опадању. Десило се оно што им је прорекао Моша Пијаде кад је пролазио: имају све мање стокe.

Да ли су се уплашили да ћемо ми да се вратимо Русима? Богами многи јесу кад су чули да Брежњев борави у Југославији. „Ми смо сасвим и заувек пропали кад се, ево, и Југословени мире са Совјетима“. Он лично то није веровао, а сада и други виде да нема никакве опасности. Ванко је врло живо са мном разговарао док су несрећног Бранка славили у последњим говорима и спуштали у земљу. Много мање храбро се понео наш стари друг др Драгомир Ћосић. У поворци је ишао са Станком, и није могао да нам се не јави поклоном издалека. После је стајао близу мене и Ванка, близу Дане и Власте, али се није усудио да приђе. Видимо се први пут после марта 1940, кад није пристао да с нама оснује Народну сељачку странку. Је ли на погреб дошао из Сарајева намерно, да би испратио свог министра из 1939–41, кад је нас напустио због Дирекције за исхрану? Није, пошто га је Бранкова смрт затекла у Београду. Још у септембру је најавио својој куми Мири, мојој снаји, да ће у октобру боравити пословно овде. Дана је бесна на њега због великог кукавичлука и заклице се да ће то рећи Љубинки, с тим да њему каже.

⁷⁵⁷ Божa Павловић, правник, спремао докторат о слободи штампе у Паризу. Породица му је страдала од Бугара у Топличком устанку, али је он био за пријатељство са бугарским народом. Као републиканац, писао је у *Републици* и *Букџињи*. До Другог светског рата службовао је под разним режимима, доспевши и до положаја директора. После ослобођења у политичком погледу је остао пасиван. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 238.

⁷⁵⁸ Никола Ђонович, адвокат; дуго је боравио у САД; држао је штампарију; демократ и писац политичких и економских расправа; бранио је често политичке кривце. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 83.

⁷⁵⁹ Јован Ђонович, новинар и публицист, радио на уједињењу Црне Горе са Србијом; републикански народни посланик у првој Конституанти; уредник *Трговинској гласника*.

Четвртак, 1. новембар 1962.

На сличан начин се синоћ понео Божа Павловић,⁷⁵⁷ некадашњи „комита“ из Топличког устанка. Онда као да је утрошио све своје јунаштво. Никако није дошао после мог изласка, мада је становао до недавно у нашем суседству. Пре две године видео ме је код „Два јелена“ и издалека се поклонии неодређено коме. На улици је избегавао да ме позна. Сада је са Николом Ђоновићем⁷⁵⁸ ушао у ред испред нашег на предавању Џорџа Кенана и није могао да ми не стегне руку. Брзо се уклонио и сео далеко, док је Ђоновић сео ближе нама и тихо разговарао са Типсаревећем и са мном о свом путу у Америку. Хтео је да пре смрти види брата Јована.⁷⁵⁹ Сада сваког дана очекује трагичну вест. Јован има 79 година, и врло је слаб. У емиграцији је видео неке преживеле политичаре. Сви су му се учинили сенилни и изгубљени: [Божидар] Божа Максимовић, Илија Шуменковић (који је недавно умро), Милан Гавриловић. Ни од кога ништа разумно није чуо. Кажу да је нешто прибранији [Божидар] Божа Влајић у Лондону. Он је уобразио да као политички писац мора да наследи Слободана Јовановића. Непрестано чита и ради. Николи се допало оно што је мени чика-Љуба једном рекао о Божи, секретару Демократске странке: „Богами сам млађи од њега. Он је старац!“ Никола закључује да је Влајић прилежан радник, али није ни организатор ни човек од иницијативе.

Ово је навело Типсаревећа да ми исприча нешто о др Милану А. Миловановићу, пожаревачком посланику, који је био демократски првак и водио пре рата здравствено осигурање радника. Краљ Александар га је призивао све док му др Миловановић једног дана није рекао да „ову земљу може да спасе само Љуба Давидовић“. Александру није улазило у главу да Југославија уопште има да се спасава. Истом Миловановићу је Чика-Љуба говорио да му се не умире, јер нема наследника. Једини коме бих радо предао и странку и пријатеље јесте Драгољуб Јовановић, само да хоће да се умери“. То је доктор причао Типсаревећу. А он сам је једном заједничком пријатељу цитирао оног Енглеза *Vogt*-а (*Rule Britannia!*) да је Д. Ј. један од највећих говорника у свету. Брзо сам га поправио: тамо пише „у Европи“. Типсаревећ одсеца: „Што је у Европи, то је у свету!“ Тај пријатељ (још неће да каже који) одговара да се он о томе уверио врло

После 1941. избегао је у Каиро, па у Америку, где је и умро. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 83.

⁷⁶⁰ Љубиша Трифуновић, ђак социјалист из Горњег Милановца; пре 1914. учио у Крагујевцу; права студирао у Паризу за време Првог светског рата; социјалист који није 1919. постао комунист. Као адвокат у Београду и шурак Боже Максимовића определио се за радикале. У току Другог светског рата пришао четницима, због чега је, после ослобођења, био осуђен на кратку робију, коју је одслужио у Сремској Митровици. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 349.

рано, 1912. године, на социјалистичком трезвењачком конгресу у Шумарицама код Крагујевца. „Све нас је изненадио Д[рагољуб] Ј[овановић] који је био завршио пети разред гимназије“. Шести, исправљам ја, али не могу да погодим ко је то могао да прича, пошто су скоро сви учесници тог састанка помрли. – Е па, Љубиша Трифуновић⁷⁶⁰ није! – Ја онда молим г. Типсаревиха да пита Љубишу да ли се сећа *groupe sympathique* из Париза у којој је он носио име Адонис...

Јутрос је Дафне причала мајци о своме сусрету са Иваном Бојацијевим. Дошао је у Универзитетску библиотеку, јер је желела да га види Рибарева кћи Божана, његова стара познаница. Љубинке није било у канцеларији кад је он ушао. Дафне га је питала да ли он није г. Бојацијев. Кад се приказала као кћи Д[рагољуба] Ј[овановића], снажно је загрлио и почео да је љуби. Њене колегинице Верица и Бранка су биле запрепашћене. Кад је Љубинка дошла и Божана била позвана, [Иван] Ванко је читав сат шармирао наше Београђанке. Нису веровале да има 62 године. Причао им је врло лепо, тако живо, тако духовито, особито кад је описивао бугарске земљораднике – комунистичке послушнике, да је Дафне зажалила што то није снимљено на магнетофону. Сликао их је свих пет, као што је то учинио на гробљу са Даном и са мном.

Ванков српски језик не сме да потамни славу амбасадора САД [Џорџа] Кенана који је синоћ, у великој дворани старог универзитета, говорио на српско-хрватском о Токвилу⁷⁶¹ у Америци. То је било велико чудо. Види се да зна руски, али кад је пре научио наш језик. И не говори као Американац, већ као Рус који га је добро савладао. Читао је, али је смело дизао главу, и чак убацивао нове реченице. Преко Токвиловог учења о демократији нама је, дискретно, – као професор, нипошто као амбасадор овде акредитован! – саветовао да се не уздамо ни у економску подлогу ни у масовно благостање, ни у опште и једнако уздизање ако не желимо да се наша демократија претвори у диктатуру, у тиранију, у неизлечиву осредњост. Морална подлога нам је потребна; јаки појединци; слобода у којој би се они изграђивали. Сами уставни и законски текстови неће нам обезбедити ни права грађана, ни локалне самоуправе. *Нарави* су потребне, а *нарави* се наслеђују и стварају. Џорџ Кенан ни једном речи није поменуо Југославију, ни направио алузију на доношење новог устава. Ипак није остао на самој првој половини XIX века, кад је Токвил био у Америци и

⁷⁶¹ Алексис Клерел Токвил (Alexis de Tocqueville Clérel, 1805–1859), француски дипломата, политички теоретичар и историчар; републиканац, противник револуционарних друштвених промена. Веома је утицао на буржоаске историчаре; 1849. био је министар спољних послова Француске. Дела: *Демократија у Америци*, *Сјари режим и револуција* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 600.

писао своје дело о њеној демократији. Само овлаш као да је додирнуо Јужну и Средњу Америку у којима постоји исти облик владавине као у Северној. Али тамо владају друге *нарави*, тамо постоје друга схватања о човековој личности, тамо се не жели формирање јаких људи, тих стубова који држе демократију и без којих се она претвара у једнолично поље, ниско и оскудно, без рељефа и без изгледа да остави трага у историји. Наслов предавања није привукао публику коју је заслужио такав предавач. Али ће од уста до уста ићи да је г. Кенан говорио врло мудро и врло смело у исти мах, па ће сутра, кад буде говорио о „Токвилу и Кустину“, бити друга ситуација.

Јуче је *Полишика* посветила Бранку Чубриловићу скоро два ступца и донела му фотографије из млађих дана. Грујо Новаковић је углавном поновио оно што је ту нашао. Додао је само његову књигу о Кочићу. Данас, опет преко два ступца, и са сликом погребца, извештај о сахрани. Радио-Београд се синоћ обрукао када је од говорника поменуо само Новаковића. *Полишика* је, међутим, донела потврду онога шта нам о оскудици у Бугарској рече јуче Ванко Бојацијев: тамо се сада „ограничава снабдевање неким животним намирницама“ – луком, кромпиром, пасуљем и пиринчом. У земљи баштованије која до самог Берлина производи [продаје] поврће... Тачно је дакле да су бугарски рођаци мога земљака Сретена Крстића, трговца из Крупца молили да им се спреми у Београду, кад су дошли у госте, салата од патлицана, паприке и лука, тога смо жељни. Ванко каже да лепо раде и много производе; значи да све иде у Русију. У Черчиловим *Мемоарима* које сада објављује *Полишика* види се да су Румунија и Бугарска сагласно препуштене Совјетима са 90% још у септембру 1944; Грчка Британији такође са 90%, док за Пољску и Југославију важи оно фифти-фифти, о коме смо ми нешто сазнали тек 1948, после Резолуције, али које је изазвало потребу да се ја по сваку цену увучем у Народни фронт и у владу последњих дана 1944. и почетком 1945... Дакле тако: Бугари ће на купоне куповати црни лук, кромпир, пасуљ и пиринач. Затим, сељаци неће добијати пшеницу за зарађене трудодане, већ су им дате књижице за хлеб на основу којих се снабдевају у пекарама. Лепа парада! Говори се да ћемо и ми јести на карте и купоне од нове године. Али до тога ваљда неће доћи, пошто ће нам Америка и даље давати своје пољопривредне вишкове. Засад смо ми Бугарима једино уздање.

Петшак, 2. новембар 1962.

Скоро две године је требало Тодору Стојкову да дође до мене. Испало је да и др Михаило Милошевић буде жртва. Слободан је донео његово писмо пре пет месеци, али није објаснио да је реч о Никодијевом „Микици

Милошевићу“ који је финансијски стручњак у пензији и ради као преводилац у француској амбасади. Ни то писмо није било сасвим јасно: како је француска култура утицала на наше знатније људе. Нисам знао да ли мисли на политичаре, на уметнике или на научнике. Ја сам чекао да дође, он се надао да ћу га позвати. Срели смо се тек на погребу Славка Рајковића, и објаснили се. Синоћ је био два и по сата, и лепо смо разговарали. Добро сам се сетио: он је био тај крупни Србин који је госпођи Ескарпи предао букет цвећа после професоровог трећег предавања. Сада знам да је тај поклон имао да поправи утисак после једне живе препирке између г. Ескарпија и г. Милошевића у стану Микичине кћери. Домаћин је напао засићене и размажене француске интелектуалце, који не знају већ шта ће са собом. После сексуалних перверзија прелазе на виски или на дроге, затим траже екстраваганције у уметности, док не зажеле да се забаве каквом малом или великом револуцијом, ако може у туђој-далекој земљи, ако не, онда у самој Француској. Уживају све слободе, пре свега слободу да грде и исмевају своју власт, пре свега Де Гола, а не боли их што други грађани, и други народи, не мање достојни од њих, цвиле под диктатуром или живе у беди. Не чуди их што имају свега у изобиљу, а јаукну чим се што догоди брисачу на њиховим колима. Забавља их тоталитаран режим у Шпанији и Португалији, на Куби или у Совјетском Савезу, и гаде се на ексцесе опозиционара против тирана који њих тако љубазно примају и обасипају почастима и поклонима. Све је то рекао г. Ескарпију и нагласио да се њему ништа не дешава када се епиграмима у *Монгу* руга Де Голу, а не пита се шта би се некеме десило кад би тако поступао према овом или оном Хрушчову. Разишли су се скоро непријатељски, и нисам сигуран да је букет поправио односе. Док је Микица предавао цвеће уз лепе комплименте „сарадници“, ја сам упутио неколико реченица г. Ескарпију, да му захвалим, честитам и прогласим га „новим Асеном“. Синоћ ме је г. Милошевић подсетио да смо се, пре много

⁷⁶² Момир Николић, адвокат. Права студирао у Паризу – прво као избеглица а затим као краљев питамац; 1929. уређивао лист *Београд*, затим недељник *Полицички гласник*, за рачун Пере Живковића, Воје Маринковића и оних који су спремали Шести јануар. Адвокатску канцеларију делио је са Драгишом Васићем и Младеном Жујовићем. Као ђак Друге београдске гимназије 1914. био је социјалист; касније се определио за монархију и реакцију. Био је интеллигентан, сјајан говорник, добар писац, али недовољно вредан. И поред неоствареног сна да буде министар, остао је самоуверен. Једно време уређивао је радикалски лист у Сремској Митровици; радио је и у *Самоујрави*. На погребу Младена Марковића интересовао се код Д. Јовановића да ли је он још увек за Русију. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 228.

⁷⁶³ Александар Арнаутовић (1888–1982) завршио је студије на групи за југословенску књижевност Филозофског факултета у Београду; од почетка балканских ратова па до

година, срели на вечери код мога друга др. Мисирлића, где смо сви били са супругама.

Сада смо разговарали о нашим људима који су студирали у Француској. Ја сам проширио листу до Милована Миловановића, [Миленка] Веснића и [Косте] Куманудија, али он има намеру да говори само о Првом рату. Прво би изложио шта су Французи учинили за стварање нове државе, Југославије, затим шта су наши интелектуалци понели из Француске у облику моралних и политичких идеала. Дао сам му десетак имена и препоручио му да види Мих[аила] Константиновића и Момира Николића,⁷⁶² Душана Милачића и [Миодрага] Ибровца, Ал[ександра] Арнаутовића⁷⁶³ и Никодија [Јовановића] кад већ не може Мику Илића и друге који су ишчезли. Као управо оно што би хтео да наведе допала му се посвета на мојој главној тези и оних десетак страна о Французима у књизи о Нацијама. Нисам сигуран да ће имати богату жетву те врсте код наше генерације. Кад би погледао код Милована! Тим поводом ми је испричао анегдоту о духовитости старог Балачка. У Риму, [Александар] Извољски⁷⁶⁴ га је питао како успева да око себе увек скупни круг људи који се смеје. – „Лако је вама. Ви представљате државу сто милиона, и не морате да будете духовити. А ја, човек мале Србије, морам да забављам сваку четворицу.“ Г. Милошевић је био задовољан обавештењима које је добио и обећао да опет дође. За тренутак је понео 4. и 6. број париског *Гласника југословенске омладине* из почетка 1919. – других немам.

Да не заборавим како је Типсаревећ одговорио неком комунисти који је Хрушчову приписао заслугу за садашње смирење у свету. – Хрушчов је одиста попустио, али то није учинио из љубави према човечанству, већ зато што је од жуте гласности добио жуте гаће... – Ово је више српска него француска духовитост, али ево још једног извора за књигу г. Микице Милошевића. Упознаћу их вечерас ако обојица дођу на друго предавање Џорџа Кенана.

А Фидел Кастро спрема нови циркус. Бесан на Русе који су се нагодили с Американцима на рачун Кубе, он се угледа на Енвер Хоџу и игра на

1937. боравио је у Француској. Тамо је био директор Просветног одељења Српског посланства у Француској, референт у Посланству и главни секретар Културног одбора српско-хрватско-словеначких интелектуалаца; радио је са члановима југословенске делегације на Конференцији мира у Паризу, предавао је српски језик и југословенску књижевност у Националној школи за источне језике. На Сорбони је 1927. одбранио и докторску тезу, о драмском писцу Анрију Беку. После повратка у Југославију био је инспектор Министарства просвете, а 1939. је постављен за директора Државног архива. По окончању окупације радио је као сарадник САНУ на изради *Речника* и *Енциклопедије Југославије*.

⁷⁶⁴ Александар Извољски (Александр Петрович Извољский, 1856–1919), руски дипломата; главни архитекта савезништва Русије и Велике Британије уочи Првог светског рата.

кинеску карту. Анастас Микојан, стари проводација, одлетео је на Кубу да умири барбудоса. У томе није успео да га уразуми, и блокада је поново почела, после 48 часова прекида. Микојан ће му објаснити да Кинези немају хлеба ни за себе, да су без лађа и бестрага далеко. А Руси ће испасти пријатељи Запада и беле расе. То у суштини јесу, и биће све више, уколико им „гаће буду жуте“.

Субота, 3. новембар 1962.

Кенан је друго предавање почео читајући последње странице Токвилове књиге. Он је прорицао велику будућност за два народа: за Англо-Саксонце и Русе. Стари европски народи имају само да чувају оно што су стекли, а ова два велика народа освајаће неслућене просторе и најзад ће међу собом поделити свет. Разлике међу њима нису мале, али су слични по својој величини и снази. Једнима је главно оружје слобода, другима ропство; једни су радници, други – ратници. Утолико је привлачнији Токвилов савременик, Плинић као он, ојађени обојица од Револуције која им је погубила родитеље или претке: Кустин (*Custine*),⁷⁶⁵ нешто млађи од Токвила, образован, интеллигентан, радознао. Путовао је у Русију 1830. осам година после Токвиловог боравка у Сједињеним Државама. У пратњи Руса-Западњака [Петра] Чадајева⁷⁶⁶ и [Леона] Козловског,⁷⁶⁷ он је ишао у Русију да тражи јаку централну власт, ауторитет и ред, – све оно што му је недостајало у Француској Луја-Филипа [Орлеанског],⁷⁶⁸ краља-грађанина. Дубоко га је разочарало оно што је тамо нашао: крути и свирепи деспотизам Николе I,⁷⁶⁹ тајну полицију, тајанствено понашање свих, и изнад свега страх. Џин од глине, са немоћним удовима, имао је само јаку главу; спољна и унутрашња политика вођена је помоћу

⁷⁶⁵ Астолф Кустин (Astolphe Louis Léonor, Marquis de Custine, 1790–1857), француски аристократ и писац, најпознатији по својим путописним књигама, посебно по извештају о посети Русији.

⁷⁶⁶ Петар Јаковљевич Чаадајев (Пётр Яковлевич Чаадаев, 1794–1856), руски писац и филозоф. Написао је, на француском, осам „филозофских писама“ о Русији између 1826. и 1831.

⁷⁶⁷ Леон Козловски (Leon Kozłowski, 1892–1944), професор, археолог; председник владе у Пољској 1934–1935. Због издаје за време Другог светског рата осуђен је на смрт.

⁷⁶⁸ Луј Филип Орлеански (Louis Philippe I Duke of Orléans, 1773–1850), француски краљ, владао 1830–1848, носилац режима „грађанског краљевства“, кад у Француској почиње развој модерне индустрије; збачен је с престола у револуцији 1848. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 519.

⁷⁶⁹ Николај I Павлович (Николай I Павлович, 1796–1855), руски цар, владао од 1825. до 1855; почетак његове владе обележен је неуспелом тзв. побуном декабриста, коју је предводио пуковник Трубецки. Био је истовремено и велики кнез Финске од 1825. до 1855, као и краљ Пољске од 1825. до 1831.

тајне; поданици су држани у покорности, терани да раде под страхом. (Токвил је замерао Американцима да су неспособни за спољну политику зато што много брбљају и све кажу; Кистин је сматрао да су руски дипломати одлични зато што делају у највећој тајности.) Тако је страшно све што је за два и по месеца видео у Петрограду, Москви и Нижњем Новгороду да му се Француска сада учинила чаробном земљом. Народ је незадовољан својом домовином и нека иде у Русију; биће срећан да се врати у земљу коју је проклињао.

Кенанови слушаоци су лако видели, иза Николе I и иза тадашњих прилика, имена Лењина, Стаљина и Хрушчова и оно што се тамо сада дешава. Али предавач је био довољно вешт да се не зауставља на тој мрачној слици. У закључку је обојици француских путника замерио да нису све видели. Погрешили су и што су потценили економски фактор, који марксисти опет сувише подвлаче. Токвил није предосетио да ће се после локалних самоуправа развити јака и све јача централна власт, баш под притиском индустријске револуције, индустријализације и урбанизације. Кистин није видео, испод врхова и горњих владајућих слојева бујан развој уметничких, књижевних и револуционарних снага, а ове снаге ће дати сјајну руску књижевност и уметност XIX века, ослобођење сељака, најзад револуцију. И један и други писац су видели само крајности, а нису осетили да ће се екстреми ублажити. Два велика народа нису остала изолована. Кистин је писао да Руси морају остати изван другог света, иначе ће се њихов систем распасти за двадесет година. До извесног мешања је дошло, систем се распао, али Руси су се зближили са Европом и са Америком. И зближаваће се све више. Дипломата је ипак имао последњу реч. Али је остао утисак да је вешто величао Американце и оцрнио Русију.

Упознао сам проф. Типсаревића и др. М. Милошевића, али не бих рекао да ће корисно сарађивати. Стари зна за попа-посланика Новака Милошевића, рођака и самосталског супарника браће Милана Ђурића. Сећа се и Микичиног оца, београдског проте Богољуба Милошевића. Причао ми је поново о другим Ужичанима, особито социјалистима, и о Крсти Цицварићу⁷⁷⁰ и његовом брату Митру⁷⁷¹ из Никојевића. Аутентичан податак о Крсти: молио је Типсаревића да место њега полаже матуру, пошто он није с тим хтео да се гњави. До тога,

⁷⁷⁰ Крста Цицварић (1879–1944), социјалист и анархист из Никојевића код Ужица; студирао филозофију; писао је о разним филозофима. Најзад, приклонио се режиму пишући у *Београдском дневнику* и *Балкану*, као врло обавештен о политичким приликама у земљи. Умро је у затвору после завршетка Другог светског рата.– Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 376, 377.

⁷⁷¹ Митар Цицварић, сасвим другачји од брата Крсте: паметан, озбиљан, срећан и напредан сељак. Објављивао је интересантне чланке у *Рагу* и слао редакцији лепа писма. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 377.

разуме се, није дошло. Крста је остао без матуре. А није завршио ни неку поштанску школу у коју се може ући са шест разреда. У том циљу је пошао у Белгију пошто је наследио неких 5 или 6.000 динара, али ни то није учинио. Са кепецом Петром Муњићем издавао је, – он висок преко два метра и штркљаст, – анархистички лист *Хлеб и слобода*. Био је даровит новинар, али је завршио као плаћено перо. Један од последњих чланака имао је наслов „Хитлер Велики“. Умро је у комунистичком затвору, поред Куманудија и Никца од Савина.

Сазнао сам нешто о личности Микице Милошевића. Као многи наши масони, он је типичан гур-гур. Ласка свакоме ко му је потребан. Уображен је у своје ужичко-ваљевско порекло. У Бранковину су преци његове мајке – прича он – дошли пре Ненадовића.⁷⁷² Амбициозан је претерано, и жели да игра важну улогу. У сваком друштву гледа да буде у центру пажње, ако не друкчије онда читањем занимљивих текстова. Оженио се лепом и богатом особом. У договору са странцима надзидао је спрат над таштином кућом, па то продао за 7 или 8 милона, а сада има спрат од десетак соба, који дели са ћерком и зетом. Комунисте мрзи, али се сналази у њиховим круговима. Одрекао се мале пензије финансијског чиновника, да би служио код Француза. Тамо много улаже за социјално осигурање и имаће врло лепу пензију. Он мора свуда и у свему да успе и успевао је. Сада има велику жељу да овековечи Новака и Богољуба у једној књизи, и да опише политичке и културне односе између Француза и Југословена током Првог рата. Није сигурно да ће у томе успети, јер не зна тачно шта је било, и нема способност да конструише историјско и књижевно дело. Амбиција превазилази снагу. Најмање хвале његов карактер. А управо одбија његова надменост с којом велича своју двоструку династију. Ја ћу му помоћи, јер тиме се сви одужујемо Француској. Видећемо да ли ће нешто моћи да уради.

Биса ми је читала своје преводе неколико младих пољских песника. Хоће да их понуди *Књижевним новинама* и *Савременику*. Слушајући један

⁷⁷² Ненадовићи из Бранковине, једна од најугледнијих породица у ваљевском крају крајем 18. и у 19. веку. Њену славу пронели су ваљевски кнез Алекса (1743–1804), погубљен приликом турске сече кнезова 1804. године; Јаков Ненадовић (1765–1836), један од најистакнутијих војсковођа у Првом српском устанку; прота Матеја Ненадовић (1777–1854), војсковођа, политичар и дипломата током Првог српског устанка; због неслагања са Милошем Обреновићем, прво је избачен из службе и пензионисан, а затим и прогнан из Србије; Љубомир Ненадовић (1826–1895), син прота Матеје, академик, један од првих српских књижевника новијег раздобља са широким европским образовањем. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 785.

⁷⁷³ Настас Н. Петровић (1844–1889), правник, професор Велике школе, министар; израдио француско-српски речник.

њен есеј Ђока Живановић је узвикнуо: Па Бисерка је песник! Она жели да пише есеје, и у изгледу је један студентски лист наших младих слависта, у коме би она сарађивала. Спрема збирку пољских песама за крушевачку „Багдалу“. Још ми није донела три своје приповетке. Слабе су наде за њено постављење у СИВ, као што сам и претпостављао, а неће више да води туристе. Остаје да почне јести горки хлеб младих писаца и преводилаца ако неће да буде на терету оцу, који је службеник на пољопривредном добру.

Чујем да је г. Кенан тражио податке о Настасу Петровићу,⁷⁷³ чији се превод Токвилове књиге код нас појавио 1876. У први мах сам помислио да је то онај професор зоологије радикал-Протићевац,⁷⁷⁴ који је 1924. гласао за верификацију радићевских мандата и са којим сам држао зборове за раздужење сељака 1928. Сада знам да је постојао Настас Н. Петровић, такође професор и такође министар, који је направио француско-српски речник у две књиге. На позив Просветног савета, Богдан Поповић је исправио погрешке у првој свесци, али није то учинио и за другу. Др [Љубомир] Дурковић [Јакшић]⁷⁷⁵ из Универзитетске библиотеке не успева да сазна године рођења и смрти тога првог Настаса. Не помиње га *Народна енциклопедија* Станоја Станојевића.⁷⁷⁶ Требало је да нас на њега подсети један амерички амбасадор.

Недеља, 4. новембар 1962.

Новица Вељковић се и данас враћа на наметнути разговор с Нинком, у вези са смрћу др Стевана Јаковљевића чију сам *Трилогију* препоручио његовој деци. Сећа се да му је на питање „зашто Драг[ољуб] није отишао у Босну када га је Тито звао“ одговорио: „Зато што би га тамо ликвидирали“. Нинко се мало замислио па је рекао: „То је тачно. Рат је, војска је, па не би трпели никакву критику.“ Још је признао да су комунисти

⁷⁷⁴ Настас Петровић (1867–1933), професор, политичар, један од првака Народне радикалне странке у Србији; био је министар унутрашњих дела; са Стојаном Протићем иступио је из Народне радикалне странке и основао групу Независних радикала, чији је вођ постао после Протићеве смрти 1924.

⁷⁷⁵ Љубомир Дурковић Јакшић (1907–1997), српски богослов и историчар, бавио се проучавањем књижевне, културне, црквене, правне и политичке историје српског народа.

⁷⁷⁶ Станоје Станојевић (1874–1937), историчар, професор Универзитета у Београду, академик; налазио се на челу многих издавачких подухвата. Написао више дела из српске историје: *Византија и Срби*, *Св. Сава*, *Биографија Св. Лазаревића од Константина Философа*, *Судије о српској дипломатици*, *Историја српског народа*, *О Јужним Словенима у VI, VII и VIII веку*; организовао израду и уредио велику *Народну енциклопедију Срба, Хрвата и Словенаца*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 490.

добро урадили што су му дали пензију-помоћ: „Има он својих заслуга и много је урадио све док није издао.“ На ову реч се Новица наљутио и сручио му како су наградили људе који ништа нису допринели, ни пре рата а ни за време борбе, али су после ушли у Партију. Жао му је што није знао да је Никола Ћопић добио велику борачку пензију, иако је њему лично и другима до септембра 1944. говорио да не треба ићи у партизане, а да Др[агољуб Јовановић] ни за живу главу не сме ићи.

Од свих наших пријатеља, Новица је био најтврђе уверен да ће доћи до Трећег рата. Сада, међутим, када су сви веровали у сукоб, он је, вели, био савршено хладан и био уверен да ће се све завршити мирно. Највеће муке је имао с неким старим комунистима који нису прежалили Стаљина, сматрају Хрушчова за издајника и сву наду полагају у Кинезе. Они су веровали да је рат ту. На његово тврђење да ће Руси попустити они су одговарали да ће онда Хрушчов бити смакнут или уклоњен. „Или рат долази или Хрушчов одлази!“ Невероватно је како људи могу бити заслепљени и затукани...

Можда је старима тешко да иду у корак с временом. Ето Милица нам синоћ износи бедну слику некада одличних интерниста, као што су др [Павле] Дрецун⁷⁷⁷ или др Лаза Ристић. У дискусијама које се сада воде они заступају тако застарела гледишта да је жалосно слушати их. Још је др Лаза довољно паметан да им каже реч-две или не. Ми се онда сећамо свађе између пок. Мике Милошевића и младих лекара, особито зета Миленка и ћерке Нине. Медицина тако брзо напредује да свака теорија и пракса застарева за неколико година. Али је тачно и то, примећују Дана и Дафне, да још не налази лека за затвор и за кијавицу. Јутрос у *Полиџици* налазимо реч америчког биофизичара проф. Џејмса Д. Вотсона⁷⁷⁸ који је ових дана добио Нобелову награду за медицину: „Ми смо постигли у медицини много тога што је и корисно и важно. Али да се ослободим кијавице која ме сада мучи, толико далеко још нисмо отишли.“ Када је реч о лекарима, у болницама и у општинама се сада воде велике препирке око бодовања појединих здравствених радника. У Земуну је, на пример, одлучено да подједнак број бодова имају лекар и чистач, пошто су обојица одговорни за три исте болесничке собе. Један стари лекар се усудио да приговори: Ако тако наставите, доживећете да болеснике лече болничарке и чистачи,

⁷⁷⁷ Павле Дрецун, лекар, шеф интерног одељења Железничке болнице у Београду. – Ко је ко у Југославији. Biografski podaci o jugoslovenskim savremenicima, 151.

⁷⁷⁸ Џејмс Д. Вотсон (James Watson, (1928), амерички биохемичар; 1962. добио Нобелову награду за физиологију и медицину (са Ф. Криком и М. Вилкинсом) за разрешење молекулске структуре нуклеинских киселина једара (дезоксирибонуклеинских киселина) и њихове улоге у преношењу наследних особина путем усмеравања синтеза специфичних хемијских састојака ћелија. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 457.

пошто ће вам сви лекари отићи у Абисинију, Мароко и Алжир, где их траже и добро плаћају...” На то је општински службеник објаснио да лекар треба да буде срећан што је изједначен са чистачем, јер овај је имао тежи животни пут, ради нечисте послове, остаје дуже на раду и нема привилегију да се бави читањем и умним занимањима. На то је лекар одвратио: „Али чистач је добио стан, а ја нисам. Дајте и мени стан, па ћу се задовољити истом платом, јер овако он има много више него ја.“

Докторка Јелица, сестра пок. Илије Петровића послала је да нас извести да се данас венчава и њена трећа братаница, инж. Дана. Хтела би да Дана и ја дођемо у цркву Св. Марка пред подне. Шта ли би рекао Илија? Ко зна, можда би и он терао пркос, као толики други левичари, одлазећи поповима. Наше обадве кћери су се венчале само у општини, али чујемо да синови неких великих комуниста неће да чују ни за Народну омладину, а камо ли за Партију. Још један вид сукоба генерација. То је више него *Смена* о којој је рђаво писао Стева Јаковљевић кога данас тако свечано сахрањују: одбор за сахрану, смењивање страже око одра, саучешће Тита, Стамболића и других руководиоца. Слушао сам га само једном у Скупштини Србије, 1945: глумац и декламатор, говорник старе школе. Али *Трилогија* је тако добра да сам предлагао да се у популарном издању штампа и растури ћирилицом и латиницом, на „свим језицима наших народа“. Тврди се да је то колективно дело разних учесника у појединим борбама и ситуацијама. Ипак је добра ствар.

Понедељак, 5. новембар 1962.

Шаљем Слободану Пенезићу „кратак преглед чињеница“ у вези са нашом стамбеном невољом, пошто ми секретарица каже да ме не може примити пре 15. новембра. Бојим се да градско одељење не потврди решење општинског одсека, па ће после почети дугачка судска процедура. Подсећам га да је реч о оном предсобљу у којем је он седео, са [Василијем] Ковачевићем-Чилетом,⁷⁷⁹ 22. октобра 1944. када је дошао да види „камо

⁷⁷⁹ Василије Ковачевић Чиле (1911–1961), због инцидента са професорима гимназије забрањено му је, 1931, школовање у целој држави; због пропагирања комунизма ухапшен је за време одслужења војног рока, суђено му је по Закону о заштити државе, али је због недостатка доказа ослобођен; по повратку са одслужења војног рока запослио се у *Полицији*; у периоду 1939–1941. илегално је живео у Београду, и био у вези с Мустафом Голубићем; учесник НОР-а од 1941, у коме је обављао значајне партијске и политичке дужности; на крају рата прешао је на рад у Озни Србије, а затим и Југославије; у јуну 1946. постаје Шеф југословенске комисије за ратне злочине у Аустрији и америчкој зони Немачке, да би се новембра 1948. вратио у Београд, на рад у Удби.

мене?“ Волео бих ипак да ме прими, да бих му изнео проклетство под којим се налазим 15 година: нико не сме ништа да учини по мом захтеву, а камо ли да неко предузеће штампа неки мој спис. Занима ме докле је дошла наша либерализација о којој се толико говори.

Јутрос ми је опет био Тодор Стојков, да ми прочита оно што је записао од мојих излагања о 5-мајским изборима. Донео ми је и III зборник радова из *Историје XX века* који ради њихово одељење у Институту друштвених наука. За идући пут обећава IV књигу, где ће бити његов чланак о раду опозиције у 1931: ту се помиње и земљорадничка левица, први пут, изгледа, лојално. Говорили смо опет о хрватском питању у старој Југославији. Многи су хтели да објасне моју широкогрудост према Хрватима, Бугарима и Македонцима: 1) мојим недовољним националним осећањем, можда зато што сам из Пирота; 2) мојим социјализмом из младости, када ми је била ближа Балканска федерација и Интернационала него Србија или Југославија; 3) једном снажном вером у српски народ, који је толико јак да може, без штете, да прави уступке свим осталим Јужним Словенима. Ово последње је знао стари Слободан, и чак се шалио да ће једнога дана написати нешто о „српском империјализму Д[рагољуба] Јов[ановића]“

Пронашао сам онај фељтон *Политике* од 18. октобра, где Черчил, у својим мемоарима из Другог светског рата говори о Конференцији у Техерану (нов. 1943). Пажњу ми је скренуо Миле Живковић, када је недавно био код нас. Међу „четири полицајца“ којима је Рузвелт хтео да повери управљање послератним светом, поред САД, СССР и Велике Британије, била је предвиђена и Кина (још не Француска). „Стаљин није на то повољно гледао... Није веровао да ће Кина бити нарочито моћна када се рат заврши, а чак и кад би била, европске државе би негодовале против тога да Кина за њих буде извршна власт. У томе је совјетски вођа свакако показао већу далековидост и тачније осећање вредности од председника.“ – Ово потврђује моје мишљење да Стаљин никада није желео да Кина буде јака, и да ништа није учинио за успех кинеске револуције. То знају данашњи кинески руководиоци, па ипак још величају Стаљина. То чине да би пркосили Хрушчову, коме замерају тежњу да се приближи Западу.

⁷⁸⁰ Руси Христозов (Руси Христозов Господин, 1914–1990), бугарски комунист, један од вођа специјалних служби; био је на челу Министарства унутрашњих послова, а до 1962. био је шеф економског одељења.

Ушорак, 6. новембар 1962.

Већ синоћ смо сазнали за велике политичко-партијске промене у Бугарској: Одлази Антон Југов, вечити министар и председник владе. Одлази и Георги Чанков, његов најближи сарадник, потпредседник владе. Они одлазе, за сада, само из ЦК и наравно из владе, али Влко Червенков је искључен из Партије. Остали који су уклоњени мање су познати. Лепо ми је рекао, пре неколико дана, Ванко Бојацијев да су „све то стаљинисти“ и да је Југов способан утолико што се тако дуго одржао на власти... Дакле и Бугари се озбиљније дестаљинизирају. На VIII конгрес су им дошли Кинези, а Албанце нису ни позвали, као ни нас. Ипак је Тодор Живков, данашњи шеф, говорио врло повољно о нашим односима. Најзад да се нешто пријатно чује из несрећне Бугарске! Из новина видим који су тачно остали искључени из ЦК: Руси Христов, ⁷⁸⁰ Георги Кумбилијев, Иван Гојков и Апостол Колчев. Југов и Цанков нису ни дошли на конгрес. 1946. тако је учинио Никола Петков, и ја сам му то замерио: домаћин је требало да остане у кући чак и кад из ње хоће да га истерају недостојни наследници. Међутим и сâм нисам ишао на Нинков „конгрес“ од 11. августа исте 1946, кад сам сазнао да су га путем власти, државних аутомобила и камиона, уз учешће партијаца и насељака, организовали сами комунисти. Опасно је осуђивати друге; никад не знамо шта ћемо сами учинити када се нађемо у сличном положају.

Да не заборавим: у недељу 4. новембра венчала се (у цркви!) и трећа кћи Илије М. Петровића. Радо сам се одазвао позиву докторке Јелице да присуствујем том чину. Дана је инжењер и узима колегу Кусановића (пореклом из Врања), отприлике истих година (око 35). Диван су пар. Илијина жена, Вида, дошла је са најмлађом ћерком Мицом, а била је ту и најстарија, Иванка, наше познанство из Ровиња. Други догађај истог дана: наша Светлана је напунила 20 година. Дана и ја смо ишли да јој честитамо, кад већ, сиромаш Аца, није имао срећу да то доживи. Написао сам јој и топло писмо, ако то за данашњи нараштај нешто значи.

Милутин Чолић приказује у *Полиџици* совјетски филм „Евџенија Гранде“ и прави једну страшну констатацију. Филм је уметнички добар и вешто направљен, у художественичком маниру, али публика није дошла? Зашто? Зато што код нас постоје данас „извесне предрасуде“ према совјетским филмовима. „Права је штета да извесне предрасуде утичу да овај филм нема онолико публике колико по својим естетским и другим вредностима заслужује.“ Каква

⁷⁸¹ Владимир Дукић Лала, првак Земљорадничке левнице у Мачви, председник општине Богатић, изабран 1936. на опозиционој листи; заменик члана Главног одбора НСС 1945. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 80.

промена од времена, пре рата, кад смо хрлили да гледамо и слушамо све што је долазило из Русије! Совјети су упропастили свој углед код нас. Чим људи виде да је нешто совјетско неће и неће... Иду дотле да не верују ни у њихове техничке успехе са васионским летовима, али све приписују немачким научницима. Истина је да су ове године Нобелову награду за физику добили совјетски научници са немачким именима.

Четвртак, 8. новембар 1962.

Владимира Дукића-Лалу,⁷⁸¹ земљорадничког првака и некада (од 1936) опозиционог председника из Богатића, нисам никако видео од 1946, када смо заједно били посланици у Скупштини Србије. Он је као појединац помагао устанички покрет против Немаца, али директно у партизане није отишао. Био је партизански председник општине оног месеца док су они држали Богатић. После се склањао и крио, али је одведен у логор, шабачки, заједно са 1.400 људи из Богатића, управо на њиховом челу. Радан Грујичић, из Специјалне полиције, издвојио је тих двадесет као левичарске прваке. Осталих 1.380 дефиловали су поред њих да покажу ко је од њих био партизан. Нико није хтео да изда никога. Народна снага је била сјајна у то доба. Деловођа је онда позван да покаже оне који су носили пушку. Он је издвојио шесторицу и Немац их је натерао да гледају у зид. Људи су ћутали, и питали су се зашто стари деловођа баш ове обележава кад су они били четници. Немци су се досећали да је то намерно учинио, пошто Немци четнике нису прогонили. Утом је наишла супруга покојног др Младена Милошевића, лекара и бившег јерезовског народног посланика. Њеног мужа су убили партизани одмах у почетку. И њу су хтели

⁷⁸² Небојша Јерковић (1912–1941), учитељ, од 1940. радио је као аквизитер код Геце Кона, бавећи се професионално партијским и револуционарним радом; после Априлског слома напустио је Београд и отишао у село Кленак, а затим у Шабац. Као резервни поручник постао је, 16. јула, први командант Мачванског партизанског одреда. Погинуо је 29. новембра 1941. за време Битке на Кадињачи.

⁷⁸³ Милан Ђаковић, служио у гарди пре 1915; био на Солунском фронту. Одмах по завршетку Првог светског рата упустио се у политику и у њој остао до краја живота. Погинуо је као партизан у устанку, чији је покретач био, у Мачви. Био је члан ГО НСС 1940. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 81.

⁷⁸⁴ Божа Манојловић, Смедеревац, адвокат у Мачви. У Краљевини Југославији био је политички активан као опозиционар-републиканац; сарађивао је са левим земљорадницима и комунистима. Погинуо је за време окупације. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 176.

⁷⁸⁵ Маневија Ђурић, правник, леви земљорадник из Богатића у Мачви; члан ГО НСС 1945. Био је један од најактивнијих омладинаца Земљорадничке левице. – Драгољуб Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 88.

⁷⁸⁶ Светислав Берић, адвокат у Богатићу, републиканац.

да убију по наређењу команданта [Небојше] Јерковића,⁷⁸² али је исти Лала захтевао од Милана Ђаковића,⁷⁸³ који ју је спроводио, да је пусти. Кад овај то није хтео, Лала је отишао Божи Манојловићу,⁷⁸⁴ адв. – Смедеревцу, републиканском прваку. Божа је на своју одговорност узео гђу Милошевић од Милана и дао му реверс на њу, за Јерковића. Чувао је Божа код своје куће и сачувао. Она му се одужила на тај начин што је пред Немцима – с којима је јела и спавала, као и њена мати за прошлог рата – тврдила да је Божа морао бити комуниста кад је њу могао да спасе. Божа је тако стрељан мада комунистички покрет у то доба није одобравао.

Ово ми је Дукић испричао кад сам га питао редом за све угледне опозиционаре с којима смо сарађивали 1935–1940. Макевија Ђурић,⁷⁸⁵ мој бивши ђак и наш омладинац умро је после рата, а убрзо за њим Светислав Берић,⁷⁸⁶ адвокат, републиканац. Лука Туфегџић,⁷⁸⁷ књижар, кога смо сматрали комунистом, био се слизао с Немцима, јер је веровао да ће Стаљин и Хитлер остварити заједно социјализам у свету. Лала није с њим више реч хтео да проговори откад је у његовој кући за трпезом затекао два Немца. Касније се Лука крио неко време, па је добио позив од партизана да се изјасни за њих или ће га они ликвидирати. Бежао је према Босни, пливао Дрином. Немци су опазили његову главу како вири из воде, пуцали и убили га. Ко је уништио Божу Манојловића, питао сам: богатићска чаршија, као што је алексиначка уклонила Мишу Качаревића, јагодинска [Борислава] Бору Лукића, и друге чаршије многе наше добре другове. Тада је Лала поменуо гђу Младена Милошевића. Сада се он каје што је спречио њену смрт. Заборавио сам да питам шта је било с њом после ослобођења. Имали смо толико да разговарамо.

Он је мене питао да ли видим излаз из овог мрака. Стање на селу је неописиво тешко. Он сам није рђаво прошао, јер је на време све распродао. Ипак је 1953, у јануару, осуђен на 32 месеца по чл. 118 кривичног законика, зато што је ометао стварање сељачких радних задруга, оних које су три месеца после тога расформиране од саме владе. Он је одлежао две године у Пожаревцу. У шабачкој *Угби* су му после рекли да је према њему учињена погрешка и понуђено му је да се запосли у једном предузећу. Још ради, али сада је добио тумор на левом синусу, и већ месец дана га зраче, пошто сумњају да је малигни, дакле рак. Лала је врло пун, само му лево око стално сузи. Он је био онај једини сељак на погребу Бранка Чубриловића. Под црним наочарима га нисам препознао. Он је, каже, мене тражио погледом, али ме није опазео. Пет пута је лутао Професорском колонијом, али нико није умео да му каже где је улица Бана Јелачића. Московљевић такође није знао ново име пошто познаје кућу а не гледа како се улица сада зове. Лала гледа црно. Све четворо деце ме се школује. Једна кћи учи агрономију, и она ће можда остати верна

пољопривреди. Сваки сељак би се запослио ван села чим би добио више од 15.000. Сви бивши јерезовци и њихова деца постали су комунисти и богате се. Дају једни другима плате по 50.000 и више, а ништа не раде. Школовани агрономи, професори, учитељи не могу да нађу службу, а људе од преко четрдесет година плаћају и шаљу у партијску школу, мада су обични сељаци, – али су Партијци. Народ је разбијен, несложен. Радничко самоуправљање – дивна ствар по себи – јесте једна беда: ниједан радник не сме ништа да проговори. У „Шапчанки“ је радио неколико година и све је видео, а ту има преко 4.000 радника. О новом Уставу нико не мисли. То нико не схвата озбиљно. Куда идемо? Сви који нечим располажу краду. Омладина не може да верује да су опозиционари некад скидали председника владе, [Богољуба] Бошка Јевтића са стола. Али је ипак недавно, на Духове ове године у селима Клењу и Змањаку било борби са милиционарима. Сукобио се један са војником дошлим из Газе, због бицикла непрописног. Туча се претворила у разоружавање пет милиционара. Исто се поновило, и морала је да интервенише милиција доведена из Шапца на камиону. Сад би тек била гужва, јер је народ страшно завађен. Провокатори се приказују као реакционари, изазивају људе, а после их потказују. Таквом једном, који је играо ту улогу неколико година, сада је признато борачко својство и добио је високу плату. Пре тога је упропастио грдне људе изигравајући опозиционара. Лала му није веровао или је видео како је, у време откупа, довезао жито пред магацин па га ноћу вратио кући. А ћата му је издао реверс да је испоручио. Продавао је онима који су оптерећени са 60 метричких центи иако су нашли само 40. Сâм Лала је порезом задужен 37.000, а стварно плаћа 128.000 за минулу годину. И тако без краја.

Нисам успео да га утешим, мада сам га уверавао да и ми и Руси идемо ка светлости. Руси се боје Кинеза, а ми смо на путу са кога нема повратка. Само све иде врло споро. Особито за нас који смо зашли у године. И Лала није више млад: 56 година. Гледајући у прошлост, он мисли, као ја, да нисмо могли радити друкчије него што смо чинили. Није наша кривица што Хрвати, Совјети, Бугари – комунисти – сви за које смо се толико залагали – нису оправдали наше поверење. Зар смо нас двојица криви што се један Добривоје Јелић,⁷⁸⁷ некада одушевљен земљораднички

⁷⁸⁷ Лука Туфегџић, књиџар у Богатићу тридесетих година 20. века. Комунист који је блиско сарађивао са Земљорадничком левицом и републиканцима, па и са поштеним демократима из Удружене опозиције. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 352.

⁷⁸⁸ Добривоје Јелић, судија, рођен у Добрићу код Шапца, један од најбољих омладинаца Земљорадничке левце у доба диктатуре; члан ГО НСС 1945. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 112.

омладинац, претворио, из кукавичлука, у великог назови комунисту! Или што се Сретен Којић, зато што је мало страдао као адвокат у Шапцу, никако годинама не јавља у Београду? Лала формално није припадао Земљорадничкој левици (иначе би био одавно у Главном одбору, и поред Милана Ђаковића из Глоговца), али је с нама сарађивао и ми смо помагали његов избор у 1936. када је допао затвора, послао је сина, у шестом разреду гимназије, Милану Поповићу – Нинку Петровићу (овај га је 11. августа 1946. ставио у свој Главни одбор.) Милан младића није хтео ни да прими, а Нинко му је рекао да је „Лала нашао шта је тражио“. Пре и после 1953. виђао се с Нинком у Шапцу и каже да су се увек препирали. До правог затвора није дошло ту недавно, али је био осуђен на девет месеци зато што је свом директору у предузећу, на његов захтев и у присуству четири службеника дао без признанице 100.000 динара да би путовао послом у Загреб. И виши суд је ту пресуду потврдио, мада је директор признао да је новац позајмио и одобрио Дукићу да сâм остави неку врсту признанице. После је то пало, и протумачено, „неискуством новог судије“.

Питам Лалу зашто он, као врло угледан сељак, не каже неком од руководиоца шта се све ради и у шта срља наша привреда, особито пољопривреда. Он је говорио сасвим отворено посланику Батаковићу. Овај је мислио да претерује („ваљда неће бити баш тако црно!“) али је био врло импресиониран. – Је ли он то пренео коме меродавнијем? – Није смео, а није он ни много важан. – Зашто не одеш [Владимиру] Влади Зечевићу?⁷⁸⁹ Он је био дуго у Подрињу, и сада је ваш посланик и члан СИВ. – Какав ауторитет *торе* може имати човек који је пре рата долазио из Крупња у Богатић и ту се коцкао без престанка по три дана, у приватној кући, са Владом Поповићем и сличнима? Прву своју жену с четворо деце оставио је када је постао министар, а изгледа да је напустио и другу. Нешто сам ипак успео с њим, када је био

⁷⁸⁹ Владимир Влада Зечевић (1903–1970), политичар. Дипломирао на Теолошком факултету у Београду; служио као парох у Крупњу, где се истицао опозиционим ставом и радом у области задругарства. У лето 1941. формирао је војно-четнички одред за борбу против окупатора; са одредом пришао је НОП-у у јесен 1941, а у новембру је већ постао члан Главног народноослободилачког одбора Србије; с Ваљевским партизанским одредом води борбе у западној Србији до марта 1942, а затим, по налогу Врховног штаба, прелази у Босну; члан Извршног одбора АВНОЈ-а; на Другом заседању АВНОЈ-а постао је повереник за унутрашње послове. По ослобођењу био је министар у савезној влади, члан СИВ-а, председник Савезног већа Народне скупштине ФНРЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 831.

⁷⁹⁰ Тенеси Вилијамс (Tennessee Williams, право име Tomas Lanier Williams III, 1911–1983), амерички драмски писац. Један је од три најистакнутија америчка драмског писца у 20. веку, уз Артура Милера и Јуџина О’Нила. Освојио је две Пулицерове награде за драму: за комад *Трамвај звани жеља*, и за драму *Мачка на усвијаном лименом крову*.

министар грађевине: саградили смо пругу од 13 км. до Богатића, тако да сада жито, кукуруз и репу не морамо више возити у Шабац.

Петшак 9. новембар 1962.

Већ десетак дана је Срђан код нас, да би Бојка на миру спремала професорски испит. Водимо га према школи (српској и француској) и доводимо га из Лазаревићеве после два сата. Дана доста времена проводи с њим, контролише његово учење, особито цртање и писање, и увече не можемо нигде да идемо. Синоћ је Дафне остала код куће, а нас двоје смо гледали на филму комад Тенеси Вилијамса⁷⁹⁰ „Изнанада прошлог лета“ с Кетрин Хепберн,⁷⁹¹ Елизабетом Тејлор⁷⁹² и Монгомери Клифтом.⁷⁹³ Јесте врло морбидно, али је снажно. Изумрли су диносауруси зато што биљна храна више није била довољна за њихова циновска тела. Надживели су месождери. Тако је код људи: пропадају добри и благи. У љубави такође влада искоришћавање – ко ће кога употребити за своје сврхе. Две жене су чудесне. Не знам која је јача. Најпре комад носи старија, затим млађа глумица. Генијално су играле једна и друга. Тешка је за људе слабих живаца, али величанствена драма која заслужује да се види више пута.

Манкијевич⁷⁹⁴ је био на већој висини него икад као редитељ.

Пола године од 9. маја, од почетка Индиског пролећа. Донело ми је много радости и освежења. Захвално га се сећам, као и промена које су ми донели Врњачка бања и Ровињ. Никада се нисам осећао тако добро.

⁷⁹¹ Кетрин Хепберн (Katharine Hepburn, 1907–2007), америчка филмска глумица чија је каријера трајала више од 60 година; огледала се у различитим жанровима; добила је четири Оскара, уз још осам номинација. Главни филмови: *Афричка краљица*, *Дуо џушо-вање у ноћ*, *Зима једној лава*, *Појоди ко долази на вечеру*, *На Златном језеру*.

⁷⁹² Елизабет Тејлор (Elizabeth Taylor, 1932–2011), британско-америчка филмска глумица. Каријеру је започела као дејча глумица почетком 40-их година 20. века, а 50-их је већ била најпопуларнија глумица класичног холивудског филма. Главни филмови: *Месито јод сунцем* (Оскар), *Спаза слонова*, *Дрво животиња*, *Цин*, *Бајтерфилд 8*, *Клеопатра*, *Хошел Инштернационал*, *Мачка на усвијаном лименом крову* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 562.

⁷⁹³ Монгомери Клифт (Montgomery Clift, 1920–1966), амерички глумац; четири пута је номинован за Оскара. *Њујорк тајмс* је написао да је познат по портретисању „расположених, осетљивих младића“. Главни филмови: *Одавде до вечности*, *Поштраја*, *Месито јод сунцем*, *Нейрилаођени*.

⁷⁹⁴ Јозеф Манкијевич (Joseph L. Mankiewicz, 1909–1993), амерички филмски редитељ, сценариста, продуцент; неколико пута био је номинован за Оскара.

⁷⁹⁵ Бранимир Ћосић (1903–1934), књижевник; студирао је у Београду и радио као новинар *Правде*. Његова дела обрађују првенствено проблеме унутрашњег превирања младих генерација у времену после Првог светског рата. Најзначајније дело му је роман *Покошено поље*. Остала дела: *Приче о Бошковићу*, *Етићанка* и *грује йриче*; романи *Врзино коло*, *Два царсйва*; есеји *Десет йисаца – десет разјовора*, *Кроз књиге и књижевност*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 659.

Понекад се бојим да ћу то телесно и душевно благостање морати да платим неком патњом. Не бих желео да ми њу донесе Дафне са својим тегобама у органима за варење. Никако се не осећа добро. Мораће да се подвргне прегледима и испитивањима.

Скупљам материјал за своје *Полиџичке усйомене*. Завршио сам издања Групе СКА. Сада прегледам *Раг* за 1926. и 1927. Има још доста претходног посла. Хоћу да видим и Де Голове *Рајне усйомене*. Добио сам прву књигу *Ајел*, узеву и друге две: *Јединство* и *Сјас*. Занима ме и како је писао стари хроничар Сен-Симон. Дафне ми је донела *Сцене и ѿорџреџе*, другу серију, из 1911, у издању књижара Ашет. Много ми је да читам све. Видим на корицама да је ова свеска припадала [Бранимиру] Брани Ћосићу:⁷⁹⁵ где шта је све читао тај млади књижевник!

Субота, 10. новембар 1962.

На слави, на улици, пред канцеларијама, свуда сви питају шта ће бити с нашом привредом. Под видом „интеграције“, предузећима која иоле добро напредују, раде с пуним капацитетом или имају неки фонд за поделе вишка плате, додају се други који имају милионске губитке. Тако пропадају заједно. Неко електрично предузеће, не знам које, утрапљено је тако „Пупину“, после су се заједно удружили са „Теслом“, претворили се у „Белинд“, да би се најазд сви стопили у „РР“ Ниш. А тај РР производи већ толико радиоапарата и телевизора да нема магацинског простора да их смести, пошто роба не иде: наше тржиште је засићено, а за иностранство смо скупи. Исто је у конфекцији. Капути се продају упола цене, само да се дође до пара за службеничке и радничке плате. Свуда отпуштају људе. „У социјализму не може бити незапослености“, тако се говорило. А сад просто нуде пасоше радницима да иду у иностранство. Свако предузеће, кад не одговара својим обавезама, оптужује општину да га је преварила: није исплатила обећане кредите или субвенције. Дешава се економско чудо: динара је мало, а немају вредности; злато постаје јевтиније јер људи немају пара да га купе; земља не представља никакво богатство, него је само терет кога би се свако радо ослободио. Неки чак тврде да је кризу заострио Титов говор: ради се опрезније, краде се мање, социјално осигурање не шаље никога у бање, лекари не издају рецепте за лекове, али све је стало. Право стање ће се видети, кажу економисти, тек у априлу, када биланси буду готови. Почели су понегде да траже излаз у продавању наших предузећа странцима на експлоатацију. Загребачка „Еспланада“ је, тврди се, предата некој америчкој компанији, која обећава да је оживи доводећи стране туристе. Београдска „Славија“, са својих двадесет спратова, зврји празна одоздо до врха: и ко би имао да потроши, не сме,

да га не ухвате за врат – да одговара откуд му новац. Под најоштријом косом су приватне занатлије. Изводе на суд, кажњавају затвором и конфискацијом имовине чим неко купи аутомобил. О сељацима да се не говори. Јутрос ми се, на железничкој станици, један диван сељак, из Бобове код Свилајнца, понудио да понесе сандук од 30 кг. с воћем које нам је Дана Шустерова послала из Пирота. (Хтела је да се реваншира за поклон њој и њеним унучићима). Домаћин од 55 година, са срчаном маном, две кћери удате, четири унучета, из најбогатијег краја Србије, прави конкуренцију носачима из Лике и Северне Далмације. Има само 30 ари земље, јер су четири брата наследили један хектар. На посао га више не примају, мада је правио Цвијићеве павиљоне, јер му срце куца неправилно, а без лекарског уверења неће да запосле. Углавном, београдски уред за то, раније Берза рада, има 60.000 људи и жена који чекају. Говори се да до краја године само у Београду мора бити отпуштено још 20.000. Ја само слушам, и не умем ништа да одговорим.

Јутрос је дошао из Сивца чудан светац. Не знам како је Дана погодила да је „неко са робије“ црномањаст млад човек врло лепо обучен, без кравате али с изврским зимским капутом. Представио се као Драгутин Антоновић и рекао да долази од чика-Милана Ђурчића. Није Пироћанац, већ Палилулац. Био је у Митровици десет година као четник, и тврди да смо „лежали“ заједно у петици у III згради 1953. Можда. Пуштен је 1954, али је на слободи био само девет месеци, када му је и отац умро, па опет заглавио седам година, због мањка од 110.000 дин. у млекари са осам продавница којом је он руководио. И данас му није јасно како је до тога мањка дошло. Одслужио је и ових седам година до краја. Тамо је упознао Милана, и он му наложио да по изласку дође право у Сивац, где он има добру девојку за њега. У својој манији да жени и удаје, успео је да ту Мару, од 34 године, доведе у Митровицу, да се „вереници“ упознају. Драгутин је тако и поступио, и све ће се одиграти по Милановом плану. Разумео сам да ће и нас позвати.

Учинило ми се да ће револуција у Јемену лако успети, јер је земља била зрела за промену. Међутим промена наилази на тешкоће из Саудијске Арабије и Јордана. Борбе на границама непрестано се воде. Насер се повезује с Јеменом, у нади да добије бар једну арапску земљу. О тој земљи први пут сам чуо нешто одређено у лето 1933. када су ми домаћи муслимани у Тутину рекли да је њихов крај за Југославију оно што је био Јемен за стару Турску: место за интернирање политичких противника.

⁷⁹⁶ Иван Ђиро Буковић (1915–1989), политичар, члан КПЈ од 1937, један од организатора устанка у Славонији. У НОР-у од 1941. После ослобођења члан владе НРХ, председник Пољопривредне коморе Југославије и Привредне коморе НРХ; члан Извршног већа НРХ

Недеља, 11. новембар 1962.

Дан примирја, када се у Паризу 1918. три дана и три ноћи без прекида играло и певало на булеварима. Французи тај дан славе још свуда где има њихових гробова, па и код нас. Ни штампа ни власти овде не полагају много на ту тужну светковину.

Синоћ смо имали два симпатична пријатељска пара: Беба и Жика Милојевић најпре, затим Мира и Јоца Матарих. Сваком је био циљ да разговара о догађајима у свету, али смо цело вече посветили поново нашој привреди. Јоца је техничар, чак електро-техничар, али је сада у вези са спољном трговином, па га занимају и економска питања. Жика је у пољопривредном плану за Србију, па сав дрхти од актуелности. Прича нам о несрећном утицају [Ивана] Ћире Буковића⁷⁹⁶ док је био диктатор наше пољопривреде. Сваком директору пољопривредног добра је наредио да до његовог идућег обиласка како зна набави по једну краву на сваки хектар површине, или да врати партијску књижицу, а сви директори су комунисти. Мира примећује да је лакше вратити књижицу, него купити неколико стотина крава. Ако оба стручњака сложено вичу да није тако, јер за бивше комунисте, особито за оне који сами оду, нема запослења... Пошто нема изграђених штала, практикује се „отворен смештај“ и за врло осетљива грла. Тако је на „Алекси Шантићу“ код Сомбора угинуло 1.000 крава. Јоца се загрејао за проблем, и прелази брзо преко нашег интересовања за скандинавске и балтичке земље, у којима је видео праву демократију, истинску културу и висок морал, да би поставио питање: да ли код нас има, и колико, пољопривредних имања која послују без губитака. Има, одговара Жика. У Републици Србији, од 500 добара, губитке не показују десетак. Он познаје једно у рудничком крају које чак доноси приходе. Агрономи се чуде како је то могуће, кад има само 50 ха земље. Врло просто. Имање припада једној задрузи; нема ни директора, ни управника, ни много службеника, као друга. Председник задруге је лицитацијом поделио парцеле сељацима из села и околине под закуп за годину дана. Од закупа је добио преко 300.000. Није много зарадио, али није ништа ни уложио. Људи су радили како су знали, и принос је био добар. Погрешно је тврђење да приватници постижу мање приносе него државна добра. И када добију мање, њихов килограм кошта јевтиније, па је рачун ту. – Мира је од неког руководиоца чула да нам привреда можда храмље, али зато имамо две изврсне ствари: војску и железнице, то функционише као сат – Не знам како је у војсци, али знам да наше грожђе до Минхена путује шест дана, док из Јужне Италије, па и из Бугарске, – преко Југославије, – стиже за 48 сати и брже. – Опет се враћамо на пољопривреду. Држава губи на млеку 28 динара по литру. Железнице имају дефицит од 5 милијарди за једну

годину. И стално такве и сличне труованке. На Калемегдану, са Сањом, срећемо његовог обућарског колегу Љубу Шукановића. Овај подвлачи да је пуних десет година одборник Града Београда, и да он једини заступа занатлије. Био је и председник занатске коморе за Београд. Не знамо како је то могуће. Човек је са Уба, врло отворен и речит. Као обућар има сасвим малу крпачку радионицу, без особља. Али се много бави јавним пословима. Сања се сећа да је на Туцин-дан 1944. (тачно 5. јан. 1945) у његовој, Љубиној, радњици чуо обућара Жики Кецељу како, пред Сањом и Љубом самима, каже да има само једну мрљу, – што је 1920. био комуниста. Сања је опрезно приметио да та мрља може данас да му буде орден и да не треба да је се стиди. Уосталом, додао је, и ја сам у то доба био комуниста, мада нисам био у Партији. – И ја сам био, додао је Љуба. Сутрадан је Жика Кецеља био ухапшен и убрзо стрељан.

Сања и ја смо посетили *Језову* изложбу „Карикатура итд.“. Ово ме подсећа на изложбу од 1936, када је био изложен мој „језик“ поред „опанака Јоце Јовановића“, и када је на *Језовој* јелки за мене, као поклон, висео катанац. Тада сам мислио да је то само везивање уста, присилно ћутање, али су прошле једва две године, када сам се нашао под правим катанцем. Има врло духовитих експоната. Привреда и бирократија су

и ЦК СКХ. Написао је више студија о унапређењу пољопривреде. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 338.

⁷⁹⁷ Десанка Деса Глишић-Јовановић (1911–1991), једна од првих српских и југословенских жена карикатуриста. Годинама је стајала раме уз раме са својим мушким колегама Пјером Крижанићем, Зуком Џумхуром, Ђорђем Лобачевим и др.

⁷⁹⁸ Јован Веселинов (1906–1982), политичар, у НОР-у је од 1941, обављајући разне партијске и политичке дужности. Од 1945. стално је биран за народног посланика НРС и Народне скупштине ФНРЈ; од 1946. стално је био члан Владе НРС; председник Извршног већа НРС, председник Народне скупштине НРС; секретар Извршног комитета ЦК СК Србије; члан ЦК СКЈ, члан Председништва ЦК СКЈ; члан Савета федерације. Дело: *Мемоари Сви смо ми једна партија*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 403.

⁷⁹⁹ Драгослав Дража Марковић (1920–2005), политичар, у НОБ од 1941; био је политички комесар Космајског партизанског одреда, секретар Окружног комитета КП за Младеновац. После рата: секретар и председник Окружног НОО Београдског округа, управник партијске школе при ЦК КП Србије, министар у влади НР Србије, секретар Обласног комитета КПЈ и председник Обласног НО Градског комитета СК Београда, директор Радио Београда, председник Савета за културу Србије, амбасадор у Бугарској, члан Председништва СФРЈ, члан ЦК и Председништва ЦК СК Србије и његовог Извршног комитета, председник Председништва СР Србије, председник Председништва ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 588.

⁸⁰⁰ Сретен Срета Вукашинац, адвокат у Аранђеловцу, један од најдоследнијих републиканаца.

⁸⁰¹ Рајко Нешковић, сељак политичар из Лознице код Горњег Милановца. Од почетка је у Савезу земљорадника, али је прихватио левицу још кад је била само Група СКА и издала *Раг*. Био је један од првих сељака који је упућивао на споразумевање са Хрватима. Дружио се са Милошем Мишом Милошевићем и Драгољубом Јовановићем.

исмејани успешно, а добили су своје и фрајери и фрајерке. При изласку, још једном смо погледали Десине⁷⁹⁷ дамице са пластовима на глави (један чак пролази кроз шарени сунцобран). Тада су баш почели да разгледају и били су сасвим поред нас А[лександар] Ранковић, Ј[ован] Веселинов⁷⁹⁸ и [Драгослав] Дража Марковић.⁷⁹⁹ Ранковић се зауставио кад ме је угледао и окренуо се свом друштву, да би избегао сусрет. Сања је гласно приметио „Успело!“ и упутили смо се према излазу. Ранковића сам последњи пут видео ваљда 1956, кад је на Калемегдану открио бисту Јаши Продановићу. Доста је поседео.

Рано по подне дошао нам је, после много година, [Сретен] Срета Вукашинац,⁸⁰⁰ адвокат, републиканац, са Рајком Нешковићем⁸⁰¹ из Лозња. Срета ме опомиње да ме је, са супругом, посетио у митровачком затвору пре рата, а ето сада није дошао да ме види по изласку са теже робије. Сремац из Белегиша, као и Ранко Маринковић, он је учтив и фини. Срђан није веровао када му је баба рекла да је адвокат. „Не личи на адвоката; сувише је питом.“ Како он то замишља адвокате?! Поменули смо случај Чеде Плећевића и [Живадина] Жике Петровића,⁸⁰² с којима је Срета дуго био у Аранђеловцу. Од њега чујем да Чеда у Босни није био с професором Матијашевиће, како сам био обавештен, већ са Жиком Костићем,

Председавао је одвајању НСС од Савеза земљорадника 31. децембра 1939. За време НОР-а помагао је партизанима, што је касније искористио за чланове своје породице. Био је члан Главног одбора НСС 1940. и 1945. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 225.

⁸⁰² Живадин Жика Петровић, професор, пашеног и сарадник Чеде Плећевића, али је био у Савезу земљорадника од његовог оснивања, као љубимац Јоце Јовановића. После се приближио левици. Драгољуб Јовановић га је бранио на Државном суду, кад је добио годину и по дана робије у Кустодији, где се зближио и спријатељио с Мачеком. Помагао је Удружену опозицију до Рата. Отишао је у „шуму“ пре комуниста. Био је ухваћен и заробљен, али је успео да побегне и да се прикључи партизанима. Иако су га гледали с подозрењем, довели су га у Београд за АСНОС. Био је судија у Суду за српску националну част, где се није слагао са пресудама по директиви; начелник министарства унутрашњих послова за казнене заводе; наставник, а затим и директор гимназије у Аранђеловцу, најзад и председник општине Аранђеловац. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 251.

⁸⁰³ Глигорије Вукчевић, инжењер, друг и пријатељ Драгољуба Јовановића са школовања у Паризу и касније; начелан и доследан републиканац. Сарађивао је са покретом Драже Михаиловића, али је увек критиковао методе издаје. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 52.

⁸⁰⁴ Антоније Тодоровић Шарпланинац (1880–1970), учитељ, национални радник на Југу, као велики Србин. Републиканац, али се није слагао с Јашом Продановићем и није ушао у Народни фронт. Сматра се да је он писац епиграма на гробу Продановића: „Краљу веран, Титу одан, овде лежи Јаша Продан.“ Водио је велику полемику с Мирославом Крлежом, поводом написа о Петру Добровићу и о српским великим људима. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 340.

⁸⁰⁵ Драгољуб Илић, београдски адвокат, публицист, рођак и присталица Јаше Продановића; прославио се као Доколичар и Подруг Тешановић у *Рејублици*, после 1945. Био је народни посланик у Скупштини ФНРЈ. Сматран је једним од најдуховитијих и

адвокатом, код кога је Чеда некад био приправник. Питам Срету да ли се више могло у Републиканској странци са Глигоријем Вукчевићем⁸⁰³ и [Антонијем] Антом Тодоровићем [Шарпланинцем]⁸⁰⁴ – Почео је да сарађује у Фронту, био је на Оснивачком конгресу. Остао му је утисак да се Тито са мном нељубазно поздравио када је дошао другог дана. То је објаснио критикама које сам ја фомулисао тога јутра у говору о Програму Н. Ф. Ја нисам то приметио, и чак сам могао да цитирам Титове речи да је „јутрос било критика“, али да је „то добро, јер је конструктивна критика потребна“. После се Срета удаљио, – објаснио је то чика-Јаши. Непријатно га је изненадило када му је Јаша у својој кући, пред снајом Мицом и још пред неким рекао: „Г. Вукашинац, хоћемо у бољшевице?“ Срета је одговорио: „Ја не“. А Јаша је додао да би „наш Драгољуб (Илић,⁸⁰⁵ његов пашенос) на то пристао, али му је жао да изгуби кућу“. Приметио сам да се г. Продановић вероватно шалио. Он се и маршалу и Ранковићу и свима обраћао са „господине!“ Али Срета је остао при своме, да је Јаша говорио озбиљно. Није остао у Фронту, зато што су сви комунисти били водоноше – сокације, а не равноправни сарадници и савезници.

Не чекајући да ми они поставе то питање, – као Дафне када сам је, пре шест година, затекао у 28-ој, и многи други, – ја сам претекао Сретино чуђење: зар нисам знао ко су комунисти и шта је Совјетски Савез? Навео сам како наш нишки Вукадин одговара: „Знао је Драгољуб, и мени је рекао, али ниси знао ти. Зато је морао да уђе у Скупштину и да то каже пред целим светом а да они, гонећи њега који им је био најближи, покажу ко су и какви су.“ Али, без шале, знао сам. Зато сам 1925. или 1926. држао у Групи СКА предавање о „Радикалско-бољшевичком менталитету“ које је слушао и о коме је дискутовао стари борац Коста Новаковић.⁸⁰⁶ Зато 1927. нисам отишао у Русију, на прославу 10-годишњице Револуције: морао бих, кад се вратим, да изнесем, јавно или тајно, право стање, а оно је било

најслободоумнијих људи после ослобођења. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 105.

⁸⁰⁶ Коста Новаковић (1889–1938?), политичар и публицист. Завршио је Филозофски факултет; ступио је 1906. у Српску социјалдемократску партију, сарађујући са Димитријем Туцовићем и Душаном Поповићем. За време Првог свтског рата био је секретар Радничке коморе за Србију у Паризу, и један од уредника листа *Будућносћ*. На оснивачком конгресу КПЈ изабран је за члана Извршног одбора Централног партијског већа. Био је делегат КПЈ на IV и VI конгресу Коминтерне; више пута је биран у ЦК КПЈ; један је од уредника партијских листова *Радничке новине*, *Радник*, *Борба* и др. Осуђен је 1924. на 6 месеци, а 1926. на пет година робије; из затвора бежи 1927. и емигрира у СССР, где му се, у време Стаљинових чистки, губи траг. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 815.

⁸⁰⁷ Младен Жујовић, син Јеврема Жујовића, председника Црвеног крста; адвокат са Драгишом Васићем и Момиром Николићем. За време Другог светског рата био је у четницима, командовао Далмацијом. У емиграцији је био представник Драже Михаиловића, мада је увек био републиканац, одбацивши чак и официрски чин због политике краља Александра. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 97.

рђаво, јер није могло бити другачије. Са своје стране, Срета ме је уверавао да су [Војислав] Вујанац и Младен Жујовић⁸⁰⁷ отишли са Дражом „на своју руку“, и да је он то чуо од Јаше Продановића. Нама је, међутим, Кирило Савић поднео извештај да Јаша није хтео да се ангажује за партизане у лето 1944, јер су његови први људи код Драже Михаиловића.

Ушорак, 13. новембар 1962.

Нов стручњак – нова област и нова тужбалица. Реч је имао др Светислав Зарић, мој школски друг из Друге београдске. Он се обично само шали на нашим „матурантским вечерима“, сваки други понедељак у месецу, што нико не одржава састанке редовно сем Р[адомира] Јанковића, ловца, „домаћина“ код Дома ловаца, сада у новој згради у улици Алексе Ненадовића. Синоћ је био љут, и говорио је страсно о приликама у нашем медицинском телу. „Ако не напишем књигу о етици, управо неморалу наших лекара, ја нисам остварио свој животни циљ.“ тако је пре неки дан говорио пред руководиоцима медицинске службе у Србији. „Пола посла рушења сте обавили; остаје вам да докусурите наше болнице!“ И стално изазива, не би ли га неко тужио, да изиђе пред неки форум и каже све што му се таложу од краја 1944. Дотле је био у Београду, асистент код великог интернисте професора [Александра] Радосављевића.⁸⁰⁸ Нова власт га је „мобилизовала“ и послала у Чачак. Управник болнице му је био најпре неки обућар, који је покушао да га контролише и да му даје директиве. Истерао га је из канцеларије и био с њим у сукобу све док га нису сменили. После је за управника дошао неки абација. Пре годину и по дана инсталирао се неки млад човек, незналица, дрзак, препотентан, као сваки Јеврејин. Зарић се с њим дуго носио, али је посустао, разболео се и отишао на боловање, које још траје. У Београду, на клиникама, жале му се колеге на погрешне дијагнозе и терапије „његових у Чачку“. Хоће у пензију, после 38 година лекарске праксе, али му и у томе праве тешкоће. У чачанском Комитету су му нудили разне варијанте у погледу особља и већу плату, само да се врати. Али Јеврејина задржавају. „Ни милион да ми дајете, нећу!“ Уосталом, цео систем не ваља: наша служба лечења је упропашћена, млади не знају, особље је распуштено, руководиоци су неспособни а не примају поуке. Ми Зарића знамо из школе. Био је најбољи ђак, први међу

⁸⁰⁸ Александар Радосављевић (1877–1956), лекар интерниста, професор Медицинског факултета у Београду, члан САН; познат по радовима из области туберкулозе плућа и других плућних болести и алергије. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 143.

одличнима, увек и у свему. Да ли можда и њега не сналази оно што се десило другим старијим лекарима – да га је време прегазило, да не познаје нове методе у медицини? Не би се рекло, јер он будно прати све шта се ради у свету, не престаје да буде марљив. Сем ако га дуги боравак у малим местима и у Прокупљу раније, сада у Чачку – није удаљио од науке. Или одиста „систем не ваља“, „закони су наопаки“, укидање приватне праксе је преурањено и неприпремљено?...

На младе се жали и Радомир Јанковић, други наш друг из генерације. Он је рођен 1894, али је учио дуго са онима који су са мношћу матурирали 1914. Отишао је, учио неку железничку школу, после путовао по свету, док није постао професионални стенограф. Као железничар, у стручном удружењу, прегонио се с комунистима. Када су они победили надао се најгорем, а срећан је био што су га узели у *Глас* и у Скупштину. [Слободан] Лале Ивановић⁸⁰⁹ га је доводио у Вука Караџића 4, да стенографише моје излагање, „хватао“ ме је и на Оснивачком конгресу Фронта и, мислим, на процесу 1947. Стварно смо се упознали и зближили тек на овим вечерама пре годину-две. Он има кућу у Железничкој колонији у Кошутњаку и зове ме да чујем неке занимљиве магнетофонске снимке. Сада стенографише предавања о новом Уставу. И он се жали да млади не воле посао, да мисле само на зараду. Што је најгоре, без културе су и мало знају. Говорник не сме да изговори необичнију страну, па и нашу реч, а цитате на туђем једину просто прескачу.

Синоћ нас је било мало. Као четврти дошао је неки непознат Драгољуб Матић, некада интелектуалац, сада јорганџија. Старији је годину дана од Радета Јанковића, али га је овај поучавао када су заједно били у II гимназији. Био је богаташки син, отац дворски јорганџија, и слабо је учио. Да не би понављао шести разред, послали су га у Швајцарску на „камралне науке“. Завршио је некакву трговинску школу, научио француски и енглески. Када се вратио у земљу, покушао је са државном службом, али то је било бедно. Онда је с тавана скинуо очеву фирму,

⁸⁰⁹ Слободан Лале Ивановић, правник; као студент и леви земљорадник водио Дебатни клуб под надзором професора Слободана Јовановића; један од првака омладине ЗЛ. Члан ГО НСС 1940. и 1945. Извукао се из заробљеништва тиме што је рођен у Скопљу. Скло-нио се као помоћник Недићевог среског начелника у Вучитрн. Одатле је отишао у партизане и постао комунист. После ослобођења у Београду је уређивао *Глас* и успешно водио штампарско предузеће *Глас*. Као новинар при Уједињеним нацијама, у јуну 1948, определио се за Информбиро; у Прагу је уређивао Нову борбу против КПЈ и Тита, затим је прешао у Москву, где је радио у издавачком предузећу за речнике. Вратио се у Југославију са новом женом и децом, и примљен је од власти, не зна се под каквим условима и за какве послове. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 102.

пронашао мајсторе који су некада били „момци“ код њих, сам научио родитељски занат, и почео да ради и зарађује. Изгубио је јединца сина, али још држи радњу, сâм и себе експлоатише, и држави даје 750.000 пореза од сваког милиона зараде. „На један милион, адвокат плаћа 2000 (можда је рекао 20.000, јер наглуви људи говоре тихо), а приватни занатлија 750.000!“ Не држи радника, јер би га онда још теже опорезивали. Он се појављује на свакој пореској расправи и доста су пажљиви, јер је сад, ћелав и глув. Иначе би га одрали. И овако је свршено са занатлијама. За годину дана неће бити ни једнога! Раде га је позвао да нам се придружи. Одазвао се као за празник или славу и врло добро се осећао. Вероватно ће доћи опет. Али Зарић је доминирао целе вечери у новој и сасвим неакустичној дворани. Чујемо шта говоре људи и жене или бар галаму од њихових разговора, а међу собом не успевамо да се разумемо нас четворица. На повратку смо прошли поред џиновске „Славије“. Хотел је утонуо у мрак, а ресторан бљешти – празан. За кога је то сазидано? Лудило величине, примећујем ја. „Ни мањег дупета ни већег прдежа“, дефинише Раде.

Среда, 14. новембар 1962.

За време вечерње, скоро ноћне шетње, идући сâм улицом Здравка Челара, поред пољане на брдашцу коју већ покривају огромне зграде, замислио сам наслове за поглавља мојих *Полиџичких усйомена*. Период од 1906. до 1916. године био би „Ђачки социјализам“. Од 1917. до 1923, када сам највише учио, значио би такође напоран рад на „Југословенству“. Затим би дошао (1924–1927) „Социјални рад“, а после „Земљорадништво“ (1928–1932) мада се већ водила борба против диктатуре. Затвор и интернација (1932–1935) донели су концепцију и скоро формулацију „Руралне (и задружне) културе“. Онда је тек настала отворена борба за „Демократију“ (1935–1936) и за „Народни фронт“ (1936–1937). У тај и следећи период стављам напор, на српској страни, да се обезбеди „Правда Хрватима“ и реши цело државно питање, не губећи из вида Македонију и Црну Гору, Босну и Херцеговину и Војводину (1938–1940). У новој фази медитација тражим формулу „Сељачког социјализма“ (1941–1944). Онда настаје борба против тоталитаризма „за две партије“ (1945–1947). Медитација у затвору и на слободи дужа од свих претходних, доноси размишљања о „Моралу“ (1948–1957). Рад на *Медаљонима* иде паралелно са унутрашњом тежњом за „унутрашњом коегзистенцијом“ (1958–1962). Ово није дефинитивно, али бележим први нацрт. Наши уставотворци данас кажу „преднацрт“, да би тек пред парламент изнели пројекат или нацрт.

Четвртак, 15. новембар 1962.

Биса нас је све мало наљутила. Машину за писање (туђу, уосталом, позајмљену од сувише љубазног Бераха, нашег Пироћанца, Ациног друга и мог ђака) вратила је тек данас. Осећала се до те мере тегобно да је одлучила да купи себи машину, макар се задужила 50.000. Преводиће књиге с пољског и исплатиће дуг. То је мала пустиловина, али она још нема ни 21 годину...

Бојка је ушла у завршну фазу своје пустиловине. Полагала је језички део професорског испита. Дошла је да буде мало са сином и да нам одглуми свој час од 40 минута са једним седмим (сада трећим) разредом гимназије „Моша Пијаде“. Обрађивала је, као методску јединицу, једно парче из Н. С. Wells-а,⁸¹⁰ о. г. Полију који не успева да се убије. Изгледа да је то учинила одлично. У недељу 18. има да полаже методску и законодавство са Уставом, старим и новим. Ово јој је било главно.

Петак, 16. новембар 1962.

Занимало ме да чујем од г. Јована Петровића како је прошла педесетогодишњица Кумановске битке за коју је он био узео иницијативу. Нашао сам га тек после два, па је обећао да дође сутра. Мене је опет позвала Мољевићева кћи Мира на трогодишњи помен њеном оцу. Морам да одем, иако то није моје друштво. Дала је *Полијици* за *In memoriam*. Да ли ће објавити? Вероватно хоће, пошто су недавно, говорећи о хватању Д[раже] М[ихаиловића], Мољевића приказали врло повољно, као одличног борца против Немаца.

Субота, 17. новембар 1962.

⁸¹⁰ Херберт Џорџ Велс (Herbert George Wells, 1866–1946), енглески књижевник. Написао је познату *Историју свећа*, као и велики број научних, популарно-научних, историјских, социјалних и фантастичних романа и приповедака. Гл. дела: *Осврво доктора Мораа*, *Храна бојова*, *Невидљиви човек*, *Нови Макијавели*, *Раџ свећова*, *Тона Банџи*, *Човечанство*, *Нови свећ*, *Наука о живоћу* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 393.

⁸¹¹ Радомир Путник (1847–1917), војвода, истакнути војсковођа српске војске; учествовао је у свим ратовима које је Србија водила 1876–1916; као начелник Генералштаба и министар војске, од 1903. руководио је припремом војске за предстојеће ратове; у ратовима 1912–1916. био је начелник штаба Врховне команде. Под његовом командом српска војска је добила бројне значајне битке: Кумановску, Битољску, Брегалничку, Церску, Колубарску, а извршила је и успешно повлачење 1915. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 121.

Г. Петровић је био на Младом Нагоричину и у Куманову. Прослава је била хладна, али се ипак рекло што је потребно. Један данашњи генерал тражио је да и он, као „комита“ из одреда Војводе Вука, говори на банкету. Он је изнео своју тезу да са кумановском битком почиње рушење царевина и империјализма. Питао је присутне Македонце шта би било да су тада победили Турци, којима су ратне планове правили немачки официри. Подсетио је да је Србија, са својих два и по милиона, срела турске трупе баш на оној линији где је, по тим плановима, требало да буде нападнута српска војска. Генијални [Радомир] Путник⁸¹¹ напао је изненада, и тако је почео расплет пре него што га је ико очекивао. У новембру 1912. Турци су већ тражили примирје. Кумановска битка је, дакле, била судбоносна прекретница.

Говорили смо и о мом столу на којем су лежале гомиле материјала за *Успомене*. Г. Петровићу се свидела идеја, само ме моли да не радим као Јаша Продановић, који је, радећи нешто слично, прао „прљаво рубље“ своје странке и обрачунавао се са политичким противницима. Признаје да ћу ја то тешко моћи да избегнем: нападао сам, нападали су ме, лажно су ме представљали – како избећи политику. – „Али бар не будите ситничар. И нека ствар буде жива, лака, духовита, макар на вашу штету. Дајте и мало хумора, да се људи насмеју у ово тмурно, тужно и ружно време!“ Испричао је анегдоту о Јовану Жујовићу и [Милораду] Милету Павловићу-Крпи.⁸¹² Овај је хтео да посети у кабинету свог школског друга који је постао министар. Жујовић га није одмах примио. Када су га увели, нашао је врло озбиљног и званичног бирократу. Хладно га је питао да ли му је шта потребно. Миле је видео што је хтео, да и овај Паризлија остаје сељак испод Космаја који је сео у фотељу. Устао је да иде. Жујовић га је испратио до врата. А тада, у последњем тренутку, кад је Миле већ ухватио кваку, гурнуо му је прст испод леђа, као некад у дворишту Прве београдске. Миле се радосно окренуо, обесио му се о врат, и загрлили су се: „Ипак си онај стари!“ Тек тада је почео другарски разговор... Ја сам се онда сетио како су, пре 1914, другови посетили Велизара Јанковића. Када је овај млади лепотан постао министар, Скерлић је написао да је то наш највећи политички скандал после лажног порођаја краљице Драге. Велизар је био врло крут. Стојећи је саслушао поздравни говор. Када је најсвечаније захваљивао друговима један од њих га је мунуо испод пупка и питао га да ли је скоро имао нешто млађе... Мехур је пукао, и атмосфера је постала

⁸¹² Милорад Миле Павловић Крпа (1865–1957), књижевник и новинар; студирао у Јени, Лајпцигу и Берлину; био је професор гимназије у Београду и уредник Одјека; осуђиван као опозиционар; писао је приче, цртице, путописе и др.; преводио с немачког и других језика. Дела: *Најуљске шешње*, *Слике и каракџери*, *Од Суворора до Марибора* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 910.

пријатна мимо министрове воље. Враћајући се на Мемоаре – којих тако мало има код нас – питам г. Петровића да ли у недељној *Полиџици* чита „Присећања“ Милана Богдановића. – „Требало би да читам. То је приказ мог времена, али, верујте, не могу. Одвратан ми је тај човек.“ Познаје га из Републиканске странке. Био је врло нерасположен када су се уједињавали прави оснивачи странке и листа *Рејублике*, другови Миле Илића, међу којима је и сâм био, са самосталцима око Љубе Стојановића, Јована Жујовића и Јаше Продановића. Предосећао је да ће ти стари краљевски министри, са њиховим ађутантима (Драг[омир] Иконић, М. Богдановић и слични) профанисати целу ствар. Нису се борили за републику, већ су истеривали своје мржње и пизме. Да ли зна, питам, чија је тачно она реч „садељан од неваљалства“. Је ли то Стојан Протић рекао за Јашу, или Јаша за Стојана. На то питање сâм Јаша није ми одговорио, а ни г. Петровић не зна тачно. Мисли да је израз Јашин: неправилан, уосталом, јер је Стојан био прек и бандоглав, али није био неваљалац. Јаша је остао до краја врло личан и сујетан. На то су га ухватили комунисти.

⁸¹³ Милан Рајић, Параћинац, са великим књижевним и политичким претензијама. Уређивао девет година Живот и рад. Био је са Светозаром Прибићевићем кад су га скоро сви Србијанци напустили. Користио је Косту Куманудија и Милана Милојевића, некадашње своје шефове у Демократској странци. Штедео је Љубу Давидовића, а оптуживао Грота, Дуканца и Влајића да га заробљавају. Дошао на робију после покушаја да игра улогу у време кризе у вези с Резолуцијом Информбиоро. Пуштен је и отишао у Америку синонима. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 283.

⁸¹⁴ Гргур Костић, режимски новинар у Краљевини Југославији, уредник *Времена*; осуђен на робију у социјалистичкој Југославији.

⁸¹⁵ Јово Зубовић (1891–1981), шумарски инжењер. Завршио Високу школу за културу тла у Бечу. По завршеном школовању радио је у шумским управама у Коњицу, Немили, Мостару и дирекцијама шума у Сарајеву, Скопљу, Бањалуци и Мостару, затим у Министарству шума у Београду, где је био и професор на Шумарском факултету. У младости интензивно се бавио политиком; од 1910. до 1918. учествовао је у илегалном раду за народно ослобођење; 1941. био је у усташком и немачком затвору у Бањалуци. Написао је и објавио велики број научних расправа и студија из области шумарства, привреде и друштвеног живота. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 801.

⁸¹⁶ Александар Аца Павловић, миљеник српске социјалне демократије још док је био студент права у Београду. У избеглиштву у Француској, затим адвокат у Београду, са највећом канцеларијом, са стручњацима за све гране права. Заступао и велике иностране фирме, између осталих Standard-oil со. Био је у заробљеништву у току Другог светског рата, а по повратку га Живко Топаловић делегирао у штаб Драже Михаиловића. У новој Југославији је осуђен на 10 година принудног рада, од којих је издржао седам. Поново је осуђен због везе са емигрантима, али је убрзо ослобођен. У затвору је рецитовао Шекспира у оригиналу. Бавио се историјом радничког покрета у Србији, у коме је учествовао. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 238.

Недеља, 18. новембар 1962.

Помен [Стевану] Мољевићу био је врло свечан. Пет свештеника је испуњавало својим гласовима Светосавску цркву, и допуњавао их је са висине један одличан хор. Доста света, али сам мало кога познавао, као обично у сличним приликама последњих година. Босанци вероватно, стари људи, нови Београђани. Од бивших робијаша, сем мене, били су и – колико сам видео, – само Милан Рајић,⁸¹³ Љуба Петровић и Гргур Костић.⁸¹⁴

Са мном су се поздравили Божа Зечевић, затворски друг Мољевићев из 1914, и његов Бањалучанин Јово Зубовић,⁸¹⁵ некада сарадник *Нове Европје*, сада професор Универзитета у Сарајеву. Ја сам ишао да поздравим [Александра] Ацу Павловића⁸¹⁶ – и он је наш робијашки друг и госпођу Андре, поред које је била њихова најмлађа кћи Лела. Аца је десет година старији од мене, али се држи врло добро. Жали што се не виђамо.

Слободан је дошао са Срђаном да га „пресели“ после Бојкиног испита. Мали је улетео вичући: „Мама добила петицу!“ Сад је стекла право да и од њега захтева најбоље оцене. Била се препала како да сачува пред њим свој ауторитет ако добије мање. У њеној групи од пет била је још само једна петица. А тако је, у другој групи, прошла и нова жена Лазе Колишевског, коју је ту упознала. Учинило јој се да она енглески говори са француским нагласком. Приказала се и рекла да јој мајка Францускиња. Срђан је стално наваљивао да иду, јер му се журило да гура свој новостечени бицикл узбрдо Таковском улицом. Али Дафне није испуштала зато дан без расправе неке библиотекарске финесе око набавке страних књига и часописа, и док му не исприча најновији виц. Један Рус је стално одбијао да иде на Кубу, у доба када су тамо слати совјетски стручњаци за ракетне базе, ракете и бомбардере. Неће, па неће. Најзад је морао да објасни. „Мене су овде најпре стаљинизирали, па су ме дестаљинизирали. Тамо ће ме кастрирати, али кад једном будем кастриран, знам да више нема декастрирања!“

Среда, 21. новембар 1962.

Друга струка – нова тугованка. Како трговачки путници пласирају робу својих предузећа? Конкуришу међу собом на тај начин што сваки гледа да шефу набавке понуди већи део свог процента. Путник каже да има 1% од закључених послова. Он стварно има 1,5%, негде и 2%. Он ће од тога уступити, рецимо, 0,3% шефу набавке. Ако пазари тридесет милиона у току године на крају ће добити 90.000. Путник не може више да му уступи, јер и на тај новац он плаћа порез. А има трошкове на кола. Предузеће му признаје само 28 динара по пређеном км, а ауто стаје много више. Други путник ће

такође нешто уступити. Зато продавац гура само ону робу за коју је сâм добио провизију. Путник му ставља на располагање готове етикете, с већим ценама. И ту може продавац, односно његово предузеће да заради. – Тако, дакле, изгледа социјалистичка трговина!? Постоји и скупа реклама, и нелојална конкуренција, и „веза“ и „другарство“ и поткупљивање, и вештачко подизање цена... Само, изгледа, нема морала, и нема службе потрошачу. Њега сви експлоатишу и поткрадају.

Дениза је саопштила Дани да се њена деца Нина и Миленко ипак враћају из Париза. Тешкоће свакако долазе од великог броја алжирских Француза који су напустили нову постојбину. Њих морају да запосле пре него странце. А можда Миленко неће да испадне емигрант.

Били смо на слави код Сање и његове Наде. Затекли смо их боље него што смо очекивали. Односи су се поправили. Новица и Нуша су им били на ручку, и то заједно са Нушином мамом. Још нису дошли дотле да за једним столом буду и остала деца, али и то ће доћи. Сањина је заслуга што се ствари уређују. Он све стишава и усклађује. Врло паметно.

Де Гол је још једном победио. Бар на првим изборима. Старе странке су поражене. Само су комунисти добили нешто више гласова, 18. новембра. Идуће недеље, на другом кругу, социјалисти ће их помагати у срезовима где су јачи, и обрнуто. Питање је коме ће више користити та сарадња. Ги Моле је лично био заинтересован, пошто може бити изабран само ако не помогну комунисти. Али да ће од тога нешто знато извући сама СФИО? [Section française de l'Internationale ouvrière / Француска секција радничке интернационале] Десница ће бити још сложнија у груписању на антикомунистичком фронту. Поларизација је већа него икада, али по свему изгледа да Француска иде удесно. Де Гол не би смео да се понесе и да злоупотреби и овај свој успех. А старе странке треба да се реорганизују.

Уморили смо Абраванелову писаћу машину. Поред мене, радили су Дафне и Милан. Морао сам да је однесем на генерално чишћење: 2.000 динара, и то мени „учињена цена“.

Четвртак, 22. новембар 1962.

Јуче се навршило 43 године откад смо се венчали, али нисмо прославили по обичају. Дафне нам није здрава, иде на многобројне прегледе код „начелника“, „пуковника“ и „шефа“ др. [Антуна] Гашпарова.⁸¹⁷ Бледа је и испијена, па нам није ни до чега. Чак ни у биоскоп нисмо

⁸¹⁷ Антун Гашпаров (1914–1997), санитарски генерал-мајор, оснивач гастроентерологије у Београду. Активна служба у ЈНА престала му је 1978.

отишли. Али ипак не пропуштамо да се насмејемо неком вицу. *Le roi s'amuse* [краљ се забавља] – народ се у својој невољи смеје, као што је чинио и у најгора времена. Жртве су обично партијци, који вицевице и сами радо препричавају. Један циганин дошао у месну партијску канцеларију праћен великим бројем другова који такође желе да буду организовани. Секретар га је питао шта је радио пре, за време и после рата. На све је одговарао: свирао сам. „Коме си свирао?“ – „Свакоме, увек.“ – „Да ниси за време рата свирао и четницима?“ – „Свирао сам“. – „Е, онда не можеш бити примљен у Партију“. – Напољу су га пајташи ружили што је признао да је свирао и четницима. А он је одвратио: „Како сам могао да не признам, кад сам њему лично свирао?“ – Са свих страна, одиста, чујемо да су се у Партију увукли и да главну реч воде бивши четници. А већ синови и кћери великих „Јерезана“ [присталица Југословенске радикалне заједнице – ЈРЗ] су често врло активни и ревносни комунисти.

Недеља, 25. новембар 1962.

Синоћ смо ипак гледали један филм. Дафне се осећа боље, мада никакве лекове није узимала. „Непредвиђено“ је правио Латзода, али играју Французи. Опет о цинизму младих у похлепи за „слатким животом“. Као у Кајатовим⁸¹⁸ филмовима, овде млади не презају од злочина само да дођу до уживања, макар само до кола. Анук Еме⁸¹⁹ је „старовремена“ поштена млада жена која чезне за породом, а једна девојчица, у коју се заљубљује њен муж, оличава безобзирну, хладну и на све спремну младеж. Она се мирно проституише и учествује у киднаповању богаташког детета, само да би добила милионе. Млади професор енглеског језика у још већој мери је „прорачунат“ док прави и изводи план о „савршеном злочину“. То је један од аспеката оног савременог човека који ја нисам познавао и нисам обухватио у првој глави својих *Размишљања*.

Има и других, друкчијих примера. Микин унук, Костица, једва чека да се врати у земљу. Београд му је „најлепши град на свету“; српска кујна укуснија од француске; у српској школи може бити први, а не трећи и други, као у Паризу. Његови родитељи такође напуштају Француску, јер и

⁸¹⁸ Андре Кајат (André Cayatte, 1909–1989), француски филмски редитељ; занима га криминал, правда и морална одговорност, социјалне теме. Гл. филмови: *Пјер и Жан*, *Сви смо ми убице*, *Пуш за Кајманду*, *Умреши од љубави*. Награђиван је у Кану и Венецији. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 190.

⁸¹⁹ Анук Еме (Апоуик Aimée, 1932), француска глумица, кћерка глумаца Хенрија Дејфруса и Женевјев Сораје. Глумачку каријеру започиње са непуних 14 година. Са Жан-Лујом Трентињаном 1966. игра главну улогу у филму *Један човек и једна жена*, у режији Клода Лелуша. За најбољу женску улогу у том филму добија награду Златни глобус и номинацију за Оскара.

тамо имају да „гутају кнедле“ као странци које их чекају овде као непартијце. Обрнут је случај оног Пироћанца кога су позвали Денизин хирург и његова Моника: већ се јавио отуда Денизи и захваљује јој као добротворки. Ускоро ће довести тамо своју жену и децу. Лепо се у Паризу снашао наш Перица са Миром. Она учи школу, ради језика, а он прави пројекте за зидање и добија сто хиљада франака месечно. Послао је слику: видео сам је јутрос код Живке и Радмиле. Он се поправио, исправио, одебљао, а писмо каже да је нашао слободу и независност какве никада (и написао је *jamais*) неће бити на Балкану.

Наши радници који одоше у Западну Немачку такође се хвале. Много се ради, нема шале и ошљарења, ни подваљивања, као код нас, али се лепо и заради. Враћају се људи с колима (и то Рекордом и Таунусом), фрижидерима и телевизорима. О Немцима доносе сви најповољније мишљење као радницима и организаторима.

Демо нам је донео једну страшну слику из основне школе у којој учи његов унук Микица. У једном одељењу шестог разреда наставницу матерњег језика замењивала је млада жена у другом стању. Неког ученика је упитала како гласи први и други ступањ поређења код придева. Он је, гледајући упорно у њен струк, и скоро прстом показујући, изређао: велики трбух, већи трбух и највећи трбух. Наставница је поцрвенела, а цело одељење је прсло у смех. Она је ученика позвала да с њом одмах пође директору. Како је одбијао извукла га је из клупе и силом извела. Ђаци су углас викали „*ya!*“ и заглушно звиждали. Неколико дана касније, Микица је, сав радостан питао деду и бабу шта мисле, у ком месецу се породила једна његова наставница. Демо се љутнуо и протествовао због тако глупог питања: „Зна се кад се жене порађају, после девет месеци.“ Микица се насмејао и саопштио да се та наставница породила у седмом месецу, и да се беба налази у инкубатору... Све врло хладно и весело. Стари су га изгрдили и објаснили да труднице треба штедети и поштовати, а не вређати и доводити дотле да побацију. „Замисли да је твоја мајка у питању, и знај да је свака жена у смртној опасности кад се порађа, поготову кад побације. Мање узрујана, Бранка је замерила наставници што није била присебнија, па да од ученика тражи други пример за поређење. Три генерације, и свака реагује друкчије. Сигурно је да су млади цинични и немилосрдни.

Понедељак, 26. новембар 1962.

Јутрос ми је Тодор Стојков донео другу свеску Козићеве историје радничког покрета у Пироту. Био је и код Московљевића, не би ли га наговорио да прода комплете *Села* које он има све. Одбио је, али обећао да му помогне у документацији. Мало што је добио од Милана Влајинца,

чије успомене не иду даље од 1929. Бранко Чубриловић је понудио Институту друштвених наука своју Историју Земљорадничког покрета, али они су одбили: нашли су скоро само цитате из *Тежачкој права*. Ипак је откупио Војно-историјски институт. Први пут сам му проговорио о мојим Медаљонима и прочитао му неколико првих страница из друге књиге. Учинило му се крајње интересантно и за њих корисно. Говориће о томе са својим шефом др Драгославом Јанковићем, па смо повели реч о евентуалној продаји рукописа. Нисам ништа обећао, јер не бих волео да се ма шта одатле објављује за мога живота. Али он се јако загрејао, и вероватно ће тражити да откупе. Мене кочи и то што *они* нелојално пишу о скорој прошлости и изврћу чињенице када је реч о мени. Тако је *Нин* од 11. новембра донео чланак о неком збору у Пожаревцу, 1935, који је организовао Илија Петровић. Требало је да се и комунисти појаве на збору Удружене опозиције. Љуба Давидовић и Јоца Јовановић су одбили да дођу, мада је у збору председавао адвокат Драгутин Ранковић,⁸²⁰ демократски првак. Ја сам се радо одазвао Илијином позиву и омогућио њему и његовим комунистима да се извичу и покажу своје транспаренте. Сада ми се, преко неког Војислава Ж. Богића,⁸²¹ лепо одужују. Тврдо сам прекорачио 20 минута колико ми је било одређено да говорим, па сам „свој говор отегао скоро читав сат, и тиме ишао на руку полицији, која се већ припремила да онемогући остале говорнике“... Стојков каже да то није ни важно ни озбиљно, да то пише „неки неодговоран новинар“. То ме обесхрабрује да ма шта од својих рукописа поверавам туђим рукама.

Ушорак, 27. новембар 1962.

Када ми је речено да др Јелица за синоћ организује неко изненађење, код своје куће у Јакшићевој 11, мислио сам да ће доћи онај Богић, или ко други из Пожаревца, да се извини за испад у НИИ-у. Изненађење није била ни млада др Јелица, сестра Богољуба Ранчића, из пиротског Петровца, удата за Далматинца др Тенџеру, која се недавно вратила из Гвинеје, после боравка од 18 месеци у Конакрију. Још мање је пријем могао бити приређен зато што је њена Иванка лежала од грипа. Није ни због новог зета Бошка Кусаковића, шумарског инжењера, који је исте вечери путовао на терен. Али се после њега појавио „главни кривац:“ брат Мијалка Кнежевића – Станимир, Цане, службеник на железници, одличан друг

⁸²⁰ Драгутин Ранковић Драга, леви земљорадник из Сремчице.

⁸²¹ Војислав Ж. Богић, новинар, сарадник НИИ-а.

⁸²² Даглас Макартур (Douglas MacArthur, 1880–1964), амерички војсковођа, остварио је велике успехе на Пацифику и у Кореји. Тражио да се ратује с Кином, али без успеха. У САД није наишао на подршку ни код политичара ни код народа.

Бошков. Био је и на свадби, али ми тада није пришао. Нисам га познао, али сам се сетио да је он био један од ратних пријатеља који је сматрао још у почетку 1945. да се нећемо добро провести у Народном фронту. Позвани су били такође Круница и Миша Трбојевић. Најзад су дошли двоје супружника: судија са женом која је Јелицина рођака. Било је врло пријатно. Прву реч је водио зет Бошко, и упознао нас са лепотама данашњег судства. „Корупција је већа него икада“, и „мангуплуци су правило“. Сâм он био је затваран и осуђен зато што је био са Черчилом мада му никада очи није видео. Са више разлога је терећен његов отац, недавно преминули пуковник Кусаковић, зато што се дружио с америчким генералом [Дагласом] Макартуром.⁸²² Било је то, додуше, у старо време, када је Макартур био потпоручник или поручник придодат војном аташеу. У ствари, Бошко много прича, још више грди овај режим, изазива и навлачи на себе гнев повлашћених и освету власти. Цане је врло фин, насмешен и пун ироније, сасвим различит од Мијалка и трећег брата Весе. Има их четворо, најстарији, који је на селу, у Липници.

Јуче је умро др Коста Кумануди, у својој фотељи, док је дремао пре подне, у сну, без бола, без осећања да умире. Дошао му је стари Београд, и добар део робијаша из Митровице. Био је и Ђура Ђуровић и видели смо се први пут, као и један младић чије име не знам. Од ранијих сапатника видео сам Ацу Павловића, Душана Јовичића и Љубу Петровића. Тражио је да буде признат за робијаша и Аца Петровић, агроном, републиканац, пријатељ Милана и Руже Прибићевић. Он ми је показао како је Ружа лепо уредила Миланов гроб. Поставила је широку бетонску плочу, а доћи ће касније рељеф мртвог витеза у оклопу и са шлемом са Милановом главом, копија у мермеру бронзе коју је правила у своје време Американка Малвина Хофман.⁸²³ Љуба ми је пред црквом, где су Куманудија опевала три свештеника, причао о своме сину Кокану (опет један Коста, по Љубином оцу). Сада је у трећем разреду гимназије и наспело му да за

⁸²³ Малвина Хофман (Malvina Cornell Hoffman, 1885–1966), америчка вајарка, позната по бронзаним скулптурама људи у природној величини. Радила је и у гипсу и мермеру. Нарочито је израђивала попрсја личности из радничке класе и значајних појединаца.

⁸²⁴ Душан Јовичић (?–1965), млађи брат Драгољуба Јовичића. Учио богословију, затим права, био судија по унутрашњости, и свуда је формирао народне универзитете. У политици је био радикал Стојана Протића и Настаса Петровића, али је увек помагао Драгољуба Јовановића и леве земљораднике. Радио је много са сељацима на подизању пољопривредне производње, а и сам се тиме бавио. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 122.

⁸²⁵ Милан Милојевић, српски и југословенски дипломата; последњи конзул Србије у Приштини 1912.

годину дана заврши тај разред, четврти (ранији осми) и матуру. Законских могућности има, али то није чинио ниједан редован ђак. Љубин син хоће да буде изузетак. То није врло паметно, али је боље него да се одликује у злу. Мрзи дуван, и то чини срећним оца који се и даље трује без мере. Душан Јовичић⁸²⁴ ми се учинио нерасположен и мрачан. Говорили су пред црквом Милан Милојевић,⁸²⁵ друг Куманудијев, такође ваљда у 88-ој години, кога сам први пут срео у кући Жике Ђорђевића када је домаћин лежао мртав у суседној соби. Лакше смо слушали Миодрага Ибровца, који се опростио у име бивших француских ђака и професора универзитета. Рекао је много непознатих ствари: да је Кумануди био међу оснивачима С[рпског] К[њижевног] Гласника, да је писао књижевне огледе о Стендалу и Бенжамену Констану,⁸²⁶ да је на француски преводио наше песме, да је био арбитар између Дучића и Ракића, да је први донео Богдану Поповићу Ракићеве песме, потписане са Ћ. Знао сам да је превео *О духу закона* од Монтескијеа. Причао ми је да су му, после прве робије, у Митровици затурили први део превода. Ибровац се у полумраку, после четири сата, мучио читајући своје слово, али је говорио топло и срдечно. Величао је скромног и отменог господина који се никада није жалио. Син Иван је погружен стајао изнад очевог тела, а Станислав је у емиграцији. Госпођица Каја је остарила и смањила се. Није то више она самопоуздана дама коју сам видео 1956. или 1957, кад сам једини пут посетио човека који ми је много помогао на студијама и на универзитету. На погреб су дошли и они демократи, Давидовићеви и Гролови, које је Кумануди изневерио за љубав краља Александра.

Јуче су нам били др Света Живковић и његова Милица, увек за нас необично драги гости. За разлику од Дане и Дафне, Света не види зашто не бих продао историчарима своје *Медаљоне* или један део њихов. Видећу шта ће Драг[ослав] Јанковић рећи кад га Т[одор] Стојков буде обавестио: то је занимљиво.

Сви сматрају да је Де Гол постигао необично велики успех: 270 посланика, апсолутну већину, оно што досад ниједна француска партија није имала. Ја ипак мислим да он не би требало да се понесе.

На растанку ме Љуба Петровић пита да ли би било могуће да се поново нађу у савезу Москва, Вашингтон, Лондон и Париз. Могућно је, из страха од Кине. Наша влада је данас први пут упутила ноту Кинезима и

⁸²⁶ Бенжамен Констан де Ребек (Benjamin Constant de Rebecque, 1767–1830), француски политичар и књижевник, пријатељ Мадам де Стал. За време рестаурације припадао Либералној странци; био је теоретичар уставне монархије. Написао је суптилан психолошки роман *Адолф* 1816, и неколико политичких дела, а оставио је и значајну књижевну преписку. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 340.

протествовала што нас грде у свакој прилици. Целом свету је јасно да они преко нас гађају Хрушчова – СССР, али сада ми отворено нападамо Кину, а не пуцајући, и Албанију.

Пеџак, 30. новембар 1962.

Радомир Тодоровић, [дошао] после много месеци. Са неколико реченица смо прегледали светску ситуацију и сложили се: Руси су капитулирали у Куби из страха од Кине; комунистичка целина је разбијена у Индији; Тито може спокојно да иде „на одмор“ у Совјетски Савез, јер тамо такође иду његовим трагом. На нападе с десна, он одговара да смо ми сарађивали с комунистима, али им нисмо робовали, као што сада чине радикалски синови, па и сами бивши радикали, научени да увек иду уз власт. Онима који величају хероизам наших комуниста који су се одупрли најпре Хитлеру, затим Стаљину, Радомир пркоси да смо ми још већи хероји, пошто смо се одупрли њима. Пред неке изборе, дошао му је официр из Удбе и питао га да ли ће да гласа. Одговорио је да неће, јер није обавезно, а не би гласао ни да је обавезно. А да нема слобде, и да је диктатура, доказује сама његова посета. Утом је дошао г. Јован Петровић, и причао нам је о свом четовању у јединици Војводе Вука када је Радомир напоменуо да му је стриц погинуо уочи Кумановске битке. Тада се Радомир сетио једног податка за његову биографију: да је он потомак Павла Цукића,⁸²⁷ војводе Карађорђевог и Милошевог,⁸²⁸ који се носио с

⁸²⁷ Павле Цукић (?–1817), војвода из Првог и Другог српског устанка; 1817. дигао је буну против кнеза Милоша Обреновића, у жељи да с њим дели власт. Убијен је вероватно по налогу кнеза Милоша. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 896.

⁸²⁸ Милош Обреновић (1780–1860), кнез Србије 1815–39. и 1858–60; остао је у Србији после слома Првог српског устанка и помагао Турцима да умире народ, а сам је 1815. дигао Други српски устанак, и њиме успео да за Београдски пашалук добије ограничену аутономију, коју је све више проширивао, вешто користећи неспоразуме између Русије и Турске; успео је да 1830. добије хатишериф којим се Србији признаје унутрашња самоуправа, а њему наследност кнежевског достојанства; хатишерифом из 1833. успео је да припоји и шест неуступљених нахија. У унутрашњој политици био је деспот, безобзирно је уклањао противнике (убиство Карађорђа 1817. и др.). Његов деспотизам изазивао је незадовољство у народу и побуне међу старешинама, али је он то успевао да угуши. Ипак, на Сретење 1835. издао је слободоуман устав, који је, због протеста Русије, Турске и Аустрије, морао да буде повучен, а Турска је хатишерифом из 1838. октроисала устав за какав се залагала и Русија. Ипак, 1839. морао се повући с власти у корист сина Милана. Како је Милан, међутим, убрзо умро, на власт је дошао Михаило, али је и он брзо био принуђен на абдикацију, уступивши власт Александру Карађорђевићу; овога је 1858. збацила Светоандрејска скупштина, и поново на власт довела кнеза Милоша, чија ће друга владавина трајати само до 1860. године, када умире. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 673.

обојицом. У Срему, после 1813, оженио се и створио другу лозу Цукића. Од њих је свакако онај (Коста) Цукић који је са нама био избеглица у Паризу за време Првог рата.

Г. Петровић иде у Париз. Да ли има какав поздрав да однесе? Имаћемо зацело нешто за Мари-Ан, за Розенфелдове и за Жана Бајеа.

Посетио нас је и Ђорђе Славински. Његов Драгољуб (бр. 2!) је најбољи ђак у школи, и његове задатке показују свуда. Нешто је болестан. Мораћемо да га посетимо. Из Сивца нема никога, мада је Чича Биницки поново оперисан. Зацело је рак.

Жика Милојевић је био на конгресу пољопривредних стручњака у Загребу. Три дана се говорило само о успесима и о потреби нових кадрова. Нико није поменуо 2.000 пољопривредних стручњака који су незапослени, од којих на саму републику Србију долази 1.000. Млади партијци су га молили да узме реч, пошто је већ писао и дао интервју преко радија о том питању. Пристао је и једва добио реч као последњи говорник. У три маха, сви делегати су га поздравили аплаузом, особито када је говорио о неписменим председницима задруга који годинама седе на челу установа које стално показују губитке. У пожаревачком срезу су их натерали на оставке, а у нишком су их позвали да сами оду ако се не осећају способнима. То су два начина, али је успео само први. Још једном су партијци признали да не смеју да критикују; још једном се наш човек храбро изложио и подметнуо леђа за општу ствар.

Понедељак, 3. децембар 1962.

За наше Французе спремили смо новогодишње поклоне. Мари-Ан ће добити један број *Јуџославије* на француском са сликама манастира, фресака, стећака и са текстовима који нису лишени пропаганде. Розенфелдовима шаљемо плочу са десет песама и игара из разних наших покрајина, а Жану плочу са Коштаном Дивне Радић [Ђоковић].⁸²⁹ Однеће им Јован Петровић.

⁸²⁹ Дивна Радић-Ђоковић (1915–2005), глумачку каријеру почела је у Народном позоришту у Београду 1935. године. Прва јој улога била у Ибзеновој драми Дивља патка. Убрзо је освојила стипендију краљице Марије, која јој омогућила школовање у Бечу, где је завршила оперско певање и мајсторску школу за драмску уметност на Државној музичкој академији и Академији позоришне уметности. Најпознатија је по улози Коштана у истоименој представи, коју је тумачила од 1939. до 1960. у Народном позоришту. Снимила је и плочу с музиком из представе Коштана.

⁸³⁰ Андреј Вознесенски (Андрей Андреевич Вознесенский, 1933–2010), руски песник и прозаист, један од водећих представника естрадне поезије експерименталног типа после

Титов одлазак у Русију мање је узнемирио свет него недавно посета Леонида Брежњева. У међувремену су опет дошле америчке испоруке: 1.200.000 пшенице, 20.000 тона памука, 2.000 тона уља и доста лоја. То је мања брука него што увозимо, не више само јаја, него и кромпир из Израела, и што се он овде продаје по 36 динара, док је наш 50 и више. Бугарски је такође 36 динара. Људе је умирило и отворено иступање Кинеза против Русије на конгресима комунистичких партија Бугарске, Мађарске и Италије.

Ушорак, 4. децембар 1962.

Бисерка [Рајчић] нас је обрадовала својим успесима. Преводи [Андреја] Вознесењског,⁸³⁰ младог совјетског песника, који се све више пробија. Већ је са једним другом (Табаковићем) зарадила код Богдана четрдесет хиљада динара за двадесет дана од када је купила писаћу машину. Узајмила је педесет хиљада, и већ је одужила двадесет. То је одиста за похвалу. Рекао бих да сада доста оскудева, а неће од родитеља више да тражи. Узда се у *Књижевне новине*, али тамо је хаос и свађа. Предраг Палавестра⁸³¹ се бори против [Миодрага] Мије Павловића и Милосава Мирковића,⁸³² дакле против Оскара Давича, посредно и против *Полиџике* која још повлађује модерним. Зоран Глушчевић,⁸³³ кога су венчали Милан и Дафне, закрвио се такође са Палавестром (он изговара Балавестра) и изишао из редакционог одбора. У једном од последњих

1956. Гл. дела: збирке песама и поема *Мозаик, Парабола, Четрдесет лирских дијалогичких поема*, „Троугласта крушка“, *Анђисветови, Оза, Ахилово срце, Сенка звука*; прозни текст *Имам четрнаест година* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 445.

⁸³¹ Предраг Палавестра (1930–2014), књижевник, академик САНУ. Радио је као новинар, био дугогодишњи директор Института за књижевност и уметност; уредник *Младе културе*, *Књижевних новина* и *Савременика*. Бавио се књижевном критиком, књижевном историјом, теоријом књижевности и састављањем антологијских избора. Дела: *Књижевне шеме, Књижевности Младе Босне* (докторска дисертација), *Послератна српска књижевности 1945–1970, Дојма и ушорација Димитрија Мишиновића, Криџика и авангарда у модерној српској књижевности* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 917.

⁸³² Милосав Мирковић (1932–2013), књижевни критичар и новинар; управник Југословенског драмског позоришта, уредник у Издавачком предузећу Просвета. Писао књижевну критику. Објавио књиге огледа о поезији: *О естетичности, о етици, о џици, Сви моји џесници*; песме *Слај на Дрини, Жуйска села* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 683.

⁸³³ Зоран Глушчевић (1926–2006), књижевник, књижевни критичар, есејист и преводилац. Био је уредник књижевних листова и часописа и председник Удружења књижевника Србије. Посебно је изучавао немачку књижевност; бавио се и „текућом критиком“. Писао је драме за радио и телевизију. Дела: *Пушеви хуманистички, Пером у рабош, Студија о Францу Кафки, Алфа и Омега* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 525.

бројева изостављено је и Миланово име, можда је Зоран и њега ангажовао у својој борби. После се опет појавило, заједно са чланком о Грку, проф. др Ангелу Прокопију (*Македонско њишање у сликарству*), који је своју књигу послао другима, као неку врсту грчке пропаганде. Милан је у Берлину, појма нема о свему томе. Да је овде, зацело би улетео у гужву.

Среда, 5. децембар 1962.

Празник траје све од 29. новембра. Посете ме ометају у раду. Успео сам једино да довршим прву књигу Де Голових *Рајних мемоара*. Не да ми се да ликвидирам Сен-Симона. А стално размишљам о петом аспекту савременог човека, о оној потиштености, гневу и очају, из кога многи, особито млади, беже у уживање, да не би излаз потражили у самоубиству. Нашао сам му претече у Мусилу⁸³⁴ и Кафки, у Андрији Бјелом и Ремизову с тим весницима декаденције и пропасти двеју империја. Шта наговештавају Сартр и његова Симона, шта Осборн и други „главни људи“. Синоћ смо гледали један енглески филм са „главним човеком“ из радничких редова („Суботом увече – Недељом ујутру“) по приповеци Алана Силитоа.⁸³⁵ Колико је здравије оно што је јуче рекла Биса: Рад је најбољи лек против досаде и најсигурнији излаз из очајавања. Али она као да не пуни ускоро 21 [22.] годину. Сувише је зрела за свој узраст. „Лепо ми је“, каже она. А то се данас тако ретко чује.

Слично се, изгледа, дешава у другим „социјалистичким“ земљама. Говори се и пише се слободније, али се још живи тешко. Признају се стари

⁸³⁴ Роберт Музил (Robert Musil, 1880–1942), аустријски филозофски писац чији се недорвршени роман *Човек без квалитета*, генерално, сматра једним од најважнијих модерних романа.

⁸³⁵ Алан Силито (Alan Sillitoe, 1928–1950), британски писац; један од припадника „младих гневних људи“ 1950-их. Најпознатији је по роману *Saturday Night and Sunday Morning*, објављеном 1958.

⁸³⁶ Александар Солжењин (Александр Исаевич Солженицын, 1918–2008), руски прозаист и драмски писац; репресиран 1945, рехабилитован 1957, у емиграцији од 1974. Приповетком „Један дан Ивана Денисовича“, написаном у традицији Достојевског и Толстоја, у књижевност је увео тему Стаљинових логора, и остао јој веран и у даљем опусу, а врхунац тога представља *Архипелаг ГУЛаг*, синтеза виђења логорске стварности, у 3 књиге. Саставио је и критичку аутобиографију, писао драме. Нобелову награду за књижевност добио је 1970. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 436.

⁸³⁷ Алексеј Косигин (Алексей Косыгин, 1904–1980), совјетски државник и политичар; члан КПСС је од 1927; дипломирао је на Институту за текстил у Лењинграду 1936; у периоду 1935–1938. од предрадника је напредовао до директора текстилне фабрике и градоначелника Лењинграда; 1938–40. комесар текстилне индустрије, затим потпредседник Совјета народних комесара и потпредседник Министарског савета; од 1960. први потпредседник Министарског савета СССР, а 1966–80. председник

греси, али се праве нови. Политичког криминала све мање, али привредног све више. Нема више толико логора, али има неморала. У Русији се штампа, и у *Полиџици* прештампава, А. Солжењицин⁸³⁶ (*Један дан Ивана Денисовича*), али пољопривреда нигде не достиже предратни ниво. (Данас то констатују у Чешкој, на 12. конгресу КП Чехословачке.) Кина предњачи у беди, али и други је сустижу успешно. Супер структура се преображава брже од инфраструктуре!...

Четвртак, 6. децембар 1962.

Јуче смо видели како су у Москви свечано дочекали Тита и како су га пажљиво слушали, на станици, Хрушчов, Микојан и Косигин;⁸³⁷ данас читамо како је у Риму, на конгресу КП, Ђанкарло Пајета⁸³⁸ први пут отворено говорио Кинезима. Од алузија – „нас нема 600 милиона, као Албанаца“ – прешло се на непосредан напад. Кинези су допустили себи да деле лекције свима, Албанци су постали „професори лењинизма“, једни и други тврде да је у Југославији обновљен капитализам, а свим догматицима је жао што поводом кубанске кризе није избио Трећи рат. Тако су се ставили изван цивилизованог света. Пајета је све то рекао јасно и отворено. Одобриво је Хрушчову што је капитулирао, пожелео Титу успех у СССР. А Кинезима се насмејао због њиховог неуспеха са комунама и због комедије са многобројним цветовима. Сцене из Софије, Пеште и Рима поновиће се у Прагу. Брежњев је послат тамо да потврди огромно поштовање које Совјети одувек имају за Чехословачку. Али Талијани су испали најхрабрији. Они желе да уђу у владу. Иду Ненијевим⁸³⁹ стопама, као што Хрушчов гази Титовим. На другој страни Европа, западно-немачки социјалисти преговарају са Аденауером да уђу у његову владу у тренутку када га одбацују либерали и велики део његове странке. (Уколико ти

Министарског савета СССР. Двоструки херој социјалистичког рада. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 364, 365.

⁸³⁸ Ђанкарло Пајета (Giancarlo Pajetta, 1911–1990), италијански политичар, члан Комунистичке партије. Био је осуђен на двогодишњу затворску казну 1927; од 1931. је у егзилу у Француској, где је био италијански представник у Комунистичкој интернационали. Тајно је 1933. отишао у Парму, да убеди неке чланове фашистичке странке да је напусте. У тој акцији је откривен и осуђен на 21 годину затвора. Ослобођен је падом фашистичког режима 1943, после чега је са гарибалдијевцима учествовао у партизанском отпору; 1944. постаје члан Националног комитета за ослобођење северне Италије, а затим и начелник штаба тамошњих партизанских снага. Од 1948. је члан Националног секретаријата КП Италије, одговоран за међународне односе, оставши то до 1985. Био је члан и италијанског парламента од 1946. до смрти, а у Европски парламент изабран је 1984.

⁸³⁹ Пјетро Нени (Pietro Nenni, 1891–1980), италијански социјалистички политичар; генерални секретар италијанске Социјалистичке партије и доживотни сенатор од 1970.

переговори нису маневар старог лисца да натера стару коалицију клерикално-либералну да се поново окупи око њега, жртвујући Штрауса...) У сваком случају, левица, пре свега комунизам, признају своју слабост. Кинези би хтели да подигну завесу револуције, која је пала врло ниско, али не изгледа да ће у томе успети. Комунисти су се изоловали и убацили у стерилност тиме што су хтели да изиграју све. Сада маневришу, увијају се и савијају, али то више ко ристи њиховим противницима него њима. Више би им се исплатило да су били лојални савезници социјалиста и сељака. Као Немци, требало би да избију себи из главе да су *Herrenvolk* [виша раса] и да науче да сарађују, да буду партнери, а не доминантни, руководећи и хегемони. Пајета је лепо рекао да од руског искуства узимају не само 1917, већ и 1956. Могао је додати и 1953, када су, 17. јула, устали берлински радници и комунисти против совјетске страховладе.

Недеља, 9. децембар 1962.

Синови долазе место очева. Традиција се одржава. Прекјуче и јуче поново је с нама Синиша Танчић, старији син Санде Шустера из Пирота; данас имамо Љубишу, зета Јове из Лесковца. Осим породичних ствари, од једног и другог чујемо о тешком стању наше индустрије и пољопривреде. Синиша је нормирац у гуменом комбинату „Тигар“. Није се изненадио када му је Властина Цица рекла да их је Инвестициона банка тужила за велики дуг, и да само за камате имају да плате 42 милиона динара. Он објашњава да су у кризу запали зато што су имали на стоваришту аутомобилских гума и друге робе за преко милијарде динара. Били су жртва нелојалне конкуренције. Друга предузећа (особито Крањска) подметала су им ногу, а трговачка мрежа се снабдевала из иностранства. Сада им је отворено пољско тржиште, па су се подигли. Пољаци им дају, као сировину, синтетичку гуму. Пропали би да се нису поправили односи са Истоком.

Љубиша је наставник у хрватском селу Голи, на самој мађарској граници, с друге стране Драве. Његова Невенка је учитељица а Предраг ће ускоро имати три године. Нису више у Дрњу, где су се упознали док је служио војску. Енергична Хрватица га је натерала да дипломира. Напустио је етнологију започету у Београду, и прешао, у Загребу, на историју и географију, с нагласком на географију. Ова два предмета предаје у вишим разредима осмогодишње школе. Имају добар стан и башту, па могу да се баве и перадарством. Љубиша је од летвица сам направио боксове за 250 пилића које је извео у инкубатору. Мале [кокошке] орпингтоне је углавном поклао или продао још мале, тако да је остало у дворишту мање од педесет, а нешто је и пропало летос, док су они били код својих у Лесковцу. Љубиша се отргао. Више се не бави само моторима, као кад је у старој

кући, као малишан, имао своју „гаражу“. И сада има моторни точак, али га не користи довољно: Невенка не воли да путује као он, који би до Париза догурао. Она је везана за кућу, за школу, за дете, као права „господарица“ из Подравине. Љубиша се лепо снашао међу тврдим Хрватима. Они га цене као доброг радника и питомог човека. Мило им је што се оженио Хрватицом, а задовољава их и тиме што Хрватима признаје све њихове „правице“. Научио је и говор тамошњи. Са одраслијим ученицима дискутује. Они су склони да остану на селу и у пољопривреди, чак и када заврше средњу или високу школу; он их упућује на студирање и на индустрију. Чини му се да сељаци немају никакве перспективе. Оца је наљутио том констатацијом и питањем на чему се управо заснива сељачки покрет. Сасвим обазриво, и мени се с тим обратио. Одговорио сам да сељаци пре свега траже побољшање свог социјалног положаја, затим боље цене за своје производе у односу на индустријске, најзад финансијску политику која их не би приморавала да плаћају трошкове једне цивилизације коју не уживају. Социјално понижени, они су економски пљачкани на тржишту, и културно запостављени.

Љубиша стално упоређује сељаке из лесковачког краја и из Подравине. Разлика је огромна. Тамо су људи снабдевени свим тековинама технике за рад и за висок животни стандард; овде живе као пре педесет година. Стјепан Радић је највише успеха и имао у Подравини, и то међу имућним сељацима. Они га и данас помињу, па се сећају и Мачека; србијански сељаци, чини му се, немају ни вође ни идеолога. И зашто се у садашњим политичким историјама помиње само Земљорадничка, а не и Народна сељачка странка? Објаснио сам да смо ми све до 1940. важили као лево крило Савеза земљорадника, да смо се тек у марту 1940. оформили засебно, и да нас је рат омео да завршимо организацију и афирмишемо се у некој изборној борби, на изборима и у штампи. После рата су комунисти онемогућили сваки рад другим политичким групама. У односу на нас, њихов став се мењао неколико пута. Пре рата су волели да имају уза се још коју групу, за борбу против интервенције на страни „лордова и банкара“ – како су звали Британце и Французе све до 22. јуна 1941. – и кокетовали су са нама, са групом *Найред* и са Дивчевим социјалистима; за време рата им је много било стало да имају мене у Главном штабу, да би задовољили Русе и умирили западне мисије; после ослобођења хтели су Народну сељачку странку, али без мене. (Зато је Милентије Поповић у чланку у *Борби*, после нашег ступања у Фронт, крајем фебруара 1945, нашао начина да много говори о Народној сељачкој странци и њеном доприносу народно-ослободилачкој борби, а да не помене уопште моје и Радомирово име). Испричао сам Љубиши свој сусрет са Титом јуна 1941, затим позиве које су ми упућивали лично у току борбе, док их није

интересовао нико други из НСС, најзад разговоре са руководиоцима и с Титом у децембру 1944. и током 1945. Своју праву политику открили су на терену. Искључивали су све сем оних који су се губили под њиховим црвеним плаштом. Хтели су слуге, а одбацивали и гонили савезнике и сараднике.

Сада је исто тако, прича Љубиша. Лопови, преваранти, шпекуланти, бивши усташе и убице, све је то код њих, закамouflирано више или мање успешно. Извршују наредбе, претерују у ревности, гоне и глобе људе, а лично се богате и дебљају. О комунизму појма немају, ништа не читају, омладину пуштају да се деморалише, задовољавају се лажима и фразама. Ето тако изгледа комунистичка партија данас. Ипак изгледа да је и у Мађарској још горе. Тамо сваки час преоравају терен дуж целе границе, дрљају и поравњавају да се види свака стопа. Људи беже отуда овамо поред свих тешкоћа. Велико село Гола упућено је на Кањижу више него на Копривницу, али је саобраћај отежан, скоро немогућ. Пре су наши возом ишли преко доброг дела мађарске територије, пошто је то све било једно привредно подручје. Милиционар је пратио воз, примао и испуштао путнике, и све је ишло глатко. Данас је све отежано. Мађарски утицај је у том крају врло јак. У суседној Жални Хрвати говоре само мађарски, а и у Голи има учитеља који говоре хрватски са мађарским нагласком. Љубиша се снашао, али му је жеља да се врати у Србију. Особито га привлачи пољска кућица коју је са оцем и са зетом направио поред Мораве и аутопута у непосредној близини Грделице. А нема изгледа да Јова пређе у Београд. Тако се сви оријентишу на Лесковац и околину. Невенка нема ништа против Србије. Била је летос, и људи су јој се свидели, а у свом крају нема велику родбину.

У разговору о политици подвукли смо да се код нас одмах осети да ли америчка помоћ стиже или ту нешто запиње. Ни Љубиши није јасно зашто нас Американци помажу кад их ми у штампи ниподаштавамо или нападамо, а величамо све што је руско. Рекао сам да сада и Руси иду све више нашим путем, и да им је стало да ми код Западњака кажемо добру реч о њиховој еволуцији ка слободи, ако не и ка демократији. А Американци нас хоноришу кад Азијатима, а још више Американцима и Латинско-Американцима изнесемо наше искуство с Русима и много траже, мало дају – и са Американцима – много дају, мало траже. – Тако су сви

⁸⁴⁰ Јован Мишић, млађи школски друг Драгољуба Јовановића из пиротске гимназије, ђак-социјалист. Касније је био лекар у Пироту и Лесковцу. Политички се више није ангажовао. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 212.

нама задовољни. Нове државе радо добијају нашу помоћ, управо помоћ Запада, тј. Америке, преко нас, јер се нас не боје. Неки наш млади лекар, – старији син др [Јована] Јове Мишића⁸⁴⁰ из Пирота, – отишао је у Того. Један Црнац му служи као кувар, а други га хлади великом лепезом, управо платном које се покреће дизањем ножног палца. У Африци смо сада ми нека врста колонизатора, али смо радо примљени, јер смо скромнији од Руса и способнији од Кинеза. Борба за „трећи свет“ – то је наша шанса, и ми је fino искоришћујемо.

Изгледа, кажем Љубиши, да ће Аденауер изиграти социјал-демократе, да је њима претио својим ранијим министрима, да би га држали као канцелара. Није ми се допало што Де Гол, после победе на изборима, није био савитљивији, него је, на погребу Рене Котија у Хавру, увредио председника Сената Монервила (другу личност у Републици) и бившег председника Републике Венсана Ориола⁸⁴¹ не пружајући им руку када се поздрављао с нотабилитетима. Нека припази! Ако у Скупштини има апсолутну већину, у Сенату је нема, а тамо су сви за Монервила. Зашто отвара нов фронт?! Или он не може без тога?

Понедељак, 10. децембар 1962.

Добио сам и другу књигу Де Голових *Раћних мемоара – Јединство*. Борба са Петеновим⁸⁴² генералима који му не признају првенство; борба с Рузвелтом и Черчиллом, који би хтели да сами решавају судбину Европе и света. Борба одлучна и храбра, у најтежим приликама, јер није располагао скоро никаквим материјалним средствима. Све је победио. Остао је достојанствен и горд пред далеко моћнијим силама. Чувао је и бранио престиж Француске. Мора да је Ђилас читао ове Мемоаре кад је рекао да је, за њега, Де Гол највећи политичар нашег времена. Ја се исто тако дивим

⁸⁴¹ Венсан Ориол (Vincent Auriol, 1884–1966), француски државник; као студент ступио у Социјалистичку странку; 1914. постао је народни посланик, а 1936. министар финансија у влади Леона Блума; по капитулацији Француске изјаснио се против владе у Вишију, био је ухапшен, али је убрзо пуштен из здравствених разлога; приступио је Покрету отпора 1942. По ослобођењу биран је за посланика; 1945. био је министар у Де Головој влади, 1946. председник Уставотворне скупштине, а 1947–54. председник Четврте Републике. Био је председник Светске организације бивших бораца. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 889.

⁸⁴² Анри-Филип Петен (Henri-Phillippe Petain, 1856–1951), маршал Француске; као командант групе армија истакао се у одбрани Вердена у Првом светском рату; између два светска рата заузимао је важне положаје: 1934. био је министар војске, а 1940. председник владе. После пада Француске у Другом светском рату био је, од јула 1940. до августа 1941, председник владе у Вишију, која је сарађивала с окупатором, због чега је 1945. осуђен на смрт, али је помилован на доживотни затвор. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 978.

његовом лапидарном стилу. Одиста пише као какав латински класик, скоро као Тацит. Не бих се зачудио ако му једнога дана доделе Нобелову награду за књижевност, као Черчилу.

Потврђује се, рекло би се, моја смела идеја да је Хрушчов изазвао берлинску кризу 1957. или 1958. да би обновио разговоре са Американцима, после сусрета са Кинезима. Они су имали да бомбардују Квемеј и Мауи, – место да нападају Формозу, што би изазвало Американце – а он тобоже да ангажује Западњаке. Тако је дошло до његовог одласка у Америку и до интимног разговора с Ајзенхауером у Кемп-Дејвиду. Сада је приредио кубанску комедију, само да би, неизоставно и тобоже у интересу мира, започео велике ствари с Американцима. Пре је Козлов припремио терен за његово путовање, сада Микојан ради на нечем можда још већем. Дошла ми је потврда у једном извештају у *Монгу* из Уједињених нација. Микојан је, после Кубе, отишао у Вашингтон, разговарао с Кенедијем, и предложио му да две нуклерне силе преговарају о једном

⁸⁴³ Џон Меклој (John Jay McCloy, 1895–1989), амерички правник, дипломата, банкар и угледни саветник председника САД, од Франклина Рузвелта до Роналда Регана. У Другом светском рату био је помоћник ратног секретара Хенрија Стимсона, истакнутог члана Републиканске странке.

⁸⁴⁴ Василиј Василевич Кузњецов (Василий Васильевич Кузнецов, 1901–1990), члан комунистичке партије од 1927, а по завршеном факултету одлази на стручно усавршавање у САД, на Карнеги Технолошки институт у Питсбургу. По повратку са специјализације, 1937. године обављао је разне државне послове у индустрији, а током рата 1944. постаје председник синдиката СССР-а и његов чест представник на међународним синдикалним конгресима. Као човек Стаљиновог поверења, после Стаљинове смрти смењен је са свих дужности. Убрзо је, међутим, постављен за амбасадора СССР-а у Кини, а потом у службу Министарства спољних послова, где је скоро две деценије био заменик министра Андреја Громика. За свог заменика поставио га је и Брежњев, када је он 1977. заменио Николаја Подгорног на месту председника СССР-а. После смрти Брежњева, 1982, Кузњецов постаје и в. д. председник СССР-а, до избора Јурија Андропова. Када је, међутим, и Андропов умро, 9. фебруара 1984, Кузњецов поново постаје в. д. председника СССР – до избора Черњенка 11. априла 1984, да би после и Черњенкове смрти, 10. марта 1985, и по трећи пут био в. д. председника СССР-а, до избора Андреја Громика 2. јула 1985. Током Горбачовљевих чистки, на седници ЦК 6. марта 1986. Василиј Кузњецов је збачен са свих државних функција и пензионисан.

⁸⁴⁵ Валеријан Александрович Зорин (Валериан Александрович Зорин, 1902–1986), дипломирао је у Комунистичком заводу за образовање 1935. До рата је радио на бројним партијским задацима, али и као учитељ. Током Другог светског рата био је запослен у Комесаријату за спољне послове. По ослобођењу, био је амбасадор у Чехословачкој и Западној Немачкој, у два наврата 1947–1955. и 1956–1965. заменик министра спољних послова СССР-а. У исто време обављао је и друге функције, укључујући и место сталног совјетског представника у Савету безбедности, такође у два наврата 1952–1953. и 1956–1965, када је и посебно остао упамћен по сукобу с Адлајем Стивенсоном 25. октобра 1962. године, током Кубанске ракетне кризе.

„глобалном споразуму“. То желе и Американци, само да не морају укључивати своје савезнике. „Неки данас иду дотле да би г. Хрушчов, од непријатеља бр. 1 Сједињених Држава, могао једнога дана постати њихов најбољи пријатељ, „*face au danger chinois*“ [наспрам кинеске опасности]. Криза ће у сваком случају имати као први резултат да се обнови искључив совјетско-амерички дијалог, који већ тече путем размене писама између Кремља, с једне и Беле куће, док се скоро сваког дана састају у Њујорку [Адлај] Стивенсон и [Џон] Меклој⁸⁴³ са Кузњецовом⁸⁴⁴ и [Валеријаном] Зорином,⁸⁴⁵ а сада и са Микојаном.

Ушорак, 11. децембар 1962.

Потврдила се и моја претпоставка да је Аденауер само маневрисао са социјал-демократима. Вечерас јављају да је образовао нову коалициону владу, опет од демохришћана и либерала, али без Штрауса. Имао је велики успех на изборима у Баварској, али је морао да напусти министарство војно. Стари остаје, поред својих 86 година. Онда се не треба бојати Де Голове старости, као што чине Енглези, уплашени да ће им он препречити улазак у Заједничко тржиште. Он нема још ни 72 године, 14 мање од Аденауера. Може се бирати за још један септенат. Али Французи нису Немци. Они су уметнички народ и брзо се замарају глумцима на политичкој и свакој другој позорници.

Среда, 12. децембар 1962.

Као трудна жена, осећам да се приближује час „растерећења“. Можда ћу већ сутра почети да пишем. Предвидео сам тринаест глава, подељених у четири књиге, за толико периода мог свесног живота. Данас сам дао привремене наслове тим књигама. *Заноси* за време од 1906. до 1927. (улазак у Савез земљорадника); *Сазнања* за године 1928. до 1938; *Пројоведи* за доба другог затвора, окупације и сарадње са новом влашћу – 1938. до 1947; *Искусџва* за године између 1948. и данашњих часова. Видим један мали Увод где бих дао атмосферу радног места, и најзад Закључке уколико успем да их формулишем. Да материја није сувопарна, помишљао сам на поетичнију поделу (Заметак, Пупољак, Цвет и Плод), али то није озбиљно. За прву књигу, помишљао сам на Илузије, али то би значило да сам се разочарао. То се није десило. Чак сматрам да је живот остварио све моје младалачке идеале.

Нема ни *Неосшварених љубави*, како гласи наслов друге књиге Успомена др Милутина Велимировића. Донео ми је пре неколико дана и читам је пажљиво. Замерам му тај наслов и још више слику на корицама. Једно и друго као да наговештава шунд, а роман је врло озбиљан. Написаћу Микици да је књига добра и да је штета што су је унаказали насловом и корицама. Даје лепу представу о догађајима у Белорусији и Русији 1916. и 1917. Мило ми је да ту сретнем име Косте Сандића, кога сам и ја ценио и волео.

Дафне је на мукама. Милан је стално зове у Берлин, а она се бори за одсуство и за своје здравље. Данас треба да јој прегледају танко црево, пошто су већ нашли да дебело није у реду. Др Гашпаров каже да јој жучна кеса није болесна, а други лекари су баш ту нашли нешто рђаво. Њен пријатељ др Владета Јеротић,⁸⁴⁶ неуролог, предвиђа да ће она најзад потражити лека код фармафлоре, ако не код сељанки које на пијаци продају траве. „Чувај се лекара!“ – то је општи савет. А други јој саветују, опет данас и у *Полишици* од стране др Лазе Станојевића: Окани се дувана. Али она то неће послушати, нажалост.

Четвршиак, 13. децембар 1962.

Устао сам нешто раније, честитао ћерки 35-ти рођандан и саопштио да ћу поново почети једну књигу на њен 13. децембар. Он ми је био успешан када сам, пре 33 године, почео *Айрарну йолишику* у библиотеци Правног факултета на Топличиним венцу. Доручковао сам, видео у новинама да ће Тито да говори у Врховном совјету, пред оба дома, и да Хрушчов нас признаје за социјалистичку земљу, а Албанију упоређује са дечаком из његове младости коме су хулигани давали 3 копјејке да псује и говори безобразне речи које не разуме. Дали би му и пет, да још боље понавља оно што му је казано. Алузија на Кину је очигледна, као и кад

⁸⁴⁶ Владета Јеротић (1924–2018), српски неуропсихијатар, психотерапеут, филозоф, књижевник и академик САНУ. Гл. дела: *Психоанализа и култура*, *Болесш и стшваране*, *Између аушоритетш и слободе*, *Неуроша као изазов*, *Човек и њеов идентитетш*, *Јуні између истока и зайада*, *Психолошко и религиозно биће човека*, *Вера и нација*, *Само дела љубави остшјају* и др.

⁸⁴⁷ Николо Макијавели (Niccolo Machiavelli, 1469–1527), флорентински политичар, књижевник, историчар и војни писац. Зачетник је идеје националне државе; после прогона Медичија и стварања Флорентинске републике био је 14 година секретар Савета десеторице. Главно дело му је *Владалац (Il Principe)*, у коме је изнео своја дипломатска искуства, мишљење да владар треба да управља у интересу јачања државе без обзира на то да ли ће циљ постићи законом или силом. Остала дела: *Размашрања о йрвих десетш књија Тиша Ливија*, *Истшорија Фиренце*, *О рашној вешштини*, комедија *Мандрајола* и др. Католичка црква је 1559. дела Макијавелија ставила у *Индекс забрањених књија*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 558.

говори о секташима и догматичарима који желе рат. Обријао сам се одмах, обукао као за излазак, и сео за писаћу машину, сећајући се Макијавелија⁸⁴⁷ када је радио Историју римске републике. Целог дана би се картао, пио и забављао у крчми са шумским радницима, а увече би облачио одело секретара флорентинске републике и седао би да пише. Дању је спремао Мандрагору и друге комедије, богатио свој речник и упознавао народ, а ноћу би се преносио у високе сфере ратоводства и дипломатије. Данас је мали празник, а ја иначе немам никакав церемонијал нити погодну средину за свој рад. Никада нисам ни имао. Мој рад је у мом нeredу. А свечано расположење се створи чим се занесем послом и унесем у идеје и у тражење израза за њих. Слушао сам да је стари Слободан Јовановић био потпуно готов за излазак у 8 часова ујутру када би почео да ради. У 11 би ишао на какав састанак, у библиотеку, у Академију. У то доба сам га и ја обично виђао, па смо шетали, и пратио сам га до Симине 25.

Понедељак, 17. децембар 1962.

Уместо на Митровдан и на патарице, које нису славили због професорског испита, Слободан и Бојка су примали пријатеље и родбину прексиноћ и синоћ. Њихов стан је био тесан, али смо пријатно разговарали. Жика и Беба Милојевић се спремају да ми одреде радно време за писаћом машином, јер Дана ме је тужила да много радим. Боје се да сада, када сам се прихватио нове књиге, не поставим неку високу норму, као прошлих година, када сам куцао по осам страница дневно. Сада ће ићи спорије, јер не преписујем, већ састављам на основу бележака и докумената. Ипак сам за четири дана

⁸⁴⁸ Александар Белић (1876–1960), лингвист, проф. Универзитета у Београду, председник САНУ; угледни славист, члан свих словенских академија наука, почасни професор Московског универзитета; оснивач и уредник часописа Јужнословенски филолог и Наш језик. Проучавао српскохрватски језик, његове дијалекте и историју; бавио се питањем упоредне граматике словенских језика, а нарочито питањем опште лингвистике; оснивач је српске модерне дијалектологије и један од твораца српскохрватске научне синтаксе. Дела: *О језичкој природи и језичком развићу, Дијалекти источне и јужне Србије, Дијалектолошка карта српскохрватског језика (на руском), О двојини у словенским језицима, Галички дијалекат, Правовис српскохрватског језика* и др. Руководио је и Лексикографским одсеком Српске краљевске академије, а после Другог светског рата Институтом за српскохрватски (српски) језик. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 216, 217.

⁸⁴⁹ Милан Ђоковић (1908–1993), новинар и књижевник; писао драме; био директор драме Народног позоришта; директор Коларчевог народног универзитета. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 83.

направио 23 странице. Одредио сам просек од четири странице, али морам их премашити због недеља и дана када нећу моћи да радим. Главни саговорник овог пута ми није био Миша Трбојевић, мада смо се издвојили у мушко друштво, већ г-ца др Мила Обрадовић. Волим с њом да разговарам о предавањима које она организује на Коларчевом народном универзитету. Раније је муку имала са А[лександром] Белићем,⁸⁴⁸ а сада има још већу са Миланом Ђоковићем,⁸⁴⁹ који је управник. Он је кориснији за установу утолико што је од прве добио државну субвенцију од 5 милиона, и може предавачима да плаћа 5.000 дин. уместо 2.500 како је било под Белићем, који је пословао без дотације. Увео је дискусционе вечери са више предавача. Мила каже да то скупо стаје, а не привлачи публику. Предавања се уопште посећују слабо и све слабије. Сада публику привлачи Душан Кведер⁸⁵⁰ са документованим предавањима о Индији, где је боравио неколико година и одакле је донео много снимака. Треба да дођем, каже г-ђица Обрадовић. Поводом педесете годишњице од Балканског рата била је серија предавања, али су се, каже, виделе само седе главе. Ђоковић је непријатељски расположен према њој и хоће да је уклони. Криво му је што се предавачи не обраћају њему, што она спроводи своју праксу и тешко прима његове реформе. Она је опет горда и неће да се прилагоди новом шефу. Налази да он не зна посао, и да треба да је пусти да ради. Још више ми се жалила на [Рудолфа] Рудија Бићанића, када је био директор Завода за спољну трговину 1940. Пред људима је протествовала што је један „србофоб“ дошао на чело тог Завода. Бићанић је то сазнао, и дао јој отказ на 15 дана. Жалила се др. [Ивану] Андресу,⁸⁵¹ министру трговине и индустрије, али је био непријатан тај сукоб на националној основи у доба

⁸⁵⁰ Душан Кведер (1915–1966), војни и политички руководилац, генерал-потпуковник ЈНА у резерви. Члан КПЈ од 1933; студирао технику и права; хапшен и прогањан; емигрирао 1936. у Париз; учествује у Шпанском грађанском рату, где је био и политички комесар 129. интернационалне бригаде; 1939–41. налазио се у концентрационим логорима у Француској и Немачкој; у НОР-у је од 1941, командант Главног штаба НОВ и ПО Словеније; после ослобођења налазио се на високим дужносима у ЈНА; од 1955. био у дипломатској служби. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 250.

⁸⁵¹ Иван Андрес (1883–1959), загребачки адвокат и политичар; присталица Хрватске сељачке странке; министар трговине и индустрије 1939–1941.

⁸⁵² Миодраг Аћимовић (1875–1961), професор међународног јавног права и војног судства на Војној академији у Београду, а после Првог светског рата професор Правног факултета у Суботици. После Другог светског рата био је професор кривичног права и кривичног поступка на Правном факултету у Београду.

⁸⁵³ Љуба Дуканац (1910–1949), економист, професор Правног факултета у Београду. Написао је велики број дела из области политичке економије и финансија, нарочито пореза. Главна дела: *Увод у народну економију*, *Преваљивање пореза*, *Индекси конјунктурног развоја Југославије 1914–41*, *Основни проблем опорезивања* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 691.

споруума. Г-ца Обрадовић је сматрала да је Рудијева књига о *Хрвајском иишању у свейлостии економске йолиџике* (тако отприлике) [*Економска йодлоја хрвајскої иишања*] зававо памфлет пун неистина. Андрес је успео једино да се отказ продужи на четири месеца, јер је Бићанић поставио дилему: она или ја! Тако је рат затекао без службе. (А већ пре тога је Стојадиновић био отпустио из Пресбирео као левичарку.) После рата је конкурисала за наш правни факултет, али није била изабрана. За њу се заузимао стари професор [Миодраг] Аћимовић,⁸⁵² али није имао довољно снаге као декан. Прича ми како је долазила да слуша моја предавања 1946. и неке испите. Чула је како су неки борци са споменицама протествовали што сам оборио неког Црногорца, такође борца. Др Љуба Дуканац⁸⁵³ који је седео поред мене као „комисија“ рекао им је, каже г-ђица Мила, да је професор Јовановић тога студента правилно оценио. (Ипак су, када су ме лишавали катедре после 16. јула, навели у оптужби да сам „обарао борце из народно-ослободилачког рата“.)

Поводом Милановог боравка у Берлину, г-ца Обрадовић подвлачи да су Немци у Источној Немачкој разумнији и пријатнији него Немци из Западне. Она има рођака на обе стране и ишла је да их види. Разлика је велика, не само у стандарду већ и у понашању људи. Западни Немци су се подигли, добро живе и опет почињу да бивају самопоуздани и бахати. Источне је тако све лупило да не мисле више да прете и да бесују. Њен зет није комуниста, али је био велики противник нациста (које не признаје за Немце), провео је дуго времена у логору у Аушвицу, и ту су му оболеле ноге. Он признаје грехове старе Немачке и сматра да се не смеју поновити. Снаја јој живи у западном Берлину, и држи се сасвим друкчије. Г-ца Обрадовић држи да не могу дуго постојати две немачке државе, посебно не овако ограничене. Ако има нешто друкчијих Немаца, то су Баварци и евентуално они из Рајнске области. Можда би Баварска и Аустрија могле ићи заједно, али Рајна неће ни са Француском ни са Белгијом, мада су блиске и сличне. Лајпциг припада Источној, али то је стварно централни град целе Немачке.

Слободан доста криви саму г-цу Милу за њену судбину. Била је сувише крута, држала је до свога ауторитета, презирала је жене, није имала среће с мушкарцима. Има шесет година, није се удала, и не зна како ће завршити. Он ради с њом у предавачкој секцији Коларца и посматра је на послу. Морала се више прилагођавати. Штета је иначе за њену интелигенцију. Сама је, и не може да се бори са свима. Комунисти је не трпе, а она претерује са својим отвореним критикама.

Уторак, 18. децембар 1962.

У последњем културном додатку *Полиџике* (од 16.) Миле Максимовић на уводном месту објављује „Похвалу сликару Ведрине“ – Пеђи Милосављевићу. Моји су то видели. – „Само ти показуј и читај другима списе које не можеш да штампаш, па ће други приказати као своје оно што су узели од тебе!“ Одиста је Миле био први коме сам прочитао одељак „Ведрина“ већ 1957, када је био секретар редакције у *Књижевним новинама*. Шта се ту може. Анатоол Франс је говорио да је лепа жена као јавни споменик: свако има право да је гледа. Идеје су као ваздух и вода: свакоме морају бити доступне, јер без њих нема живота. Нисам љубоморан на своје мисли. Расипам их нештедимице.

Среда, 19. децембар 1962.

Синоћ сам ишао да слушам Душана Кведера. Он је предавање спремио савесно, а дијапозитиви су исто тако бројни као што су изврсни. За деведесет минута показао нам је и приказао цео век, ако не и више индијске уметности на земљи и у пећинама: време је нешто пре и нешто после Христовога рођења. Сличност индијских легенди са хришћанским причама је фрапантна. И цела та уметност потиче из иранских, грчких, мање из египатских извора. Она је западњачка у односу на Кину и Јапан. Осетио сам је као нама блиску. Замишљао сам да је Индија мистичнија, нама даља. Скулптуре су живе, скоро топле, пуне актуелности. Морам да чујем још које предавање и видим још индијских споменика, када се човек већ толико потрудио.

Јуче смо добили писмо од Јове [Јовановића] из Лесковца. Тешко му је, претешко. За ову годину су му наметнули пореза 350.000 динара, а канцеларија му је порушена. У околини Лесковца је познат као „адвокат који ради под дуњом“. Сада је преградио трем своје кућице, па се ту склонио са машином. Ђерка и зет су били вредни да се узму пре дипломе, и дете да добију, али су дуго боравили код Јове. Раде, и сада су им своје дете оставили. „Кад родитељи нису успели да натерају Љубишу да дипломира, добро је што ће то успети млада Хрватица“, – пише Јова. Он сам је дигао руке од пресељења у Београд. Киван је, разуме се, на све нас, јер му нисмо помогли. А да ли смо могли?

Пера Антић, стари порезник, данас на својој слави прича како се разрезивао порез после рата, у доба откупа. Није се гледало на имовно стање и на приходе, већ на политички став. Разрез нису вршили порезници ни комисије, већ партијски комитет и секретари месних организација.

Када би порезник рекао да нема основицу за толику суму пореза одговорено му је: знамо ми њега! Само ти пиши, и не брени. Када би код виших власти извештан разрез пао, партијци су тражили од порезника да га оправда. После се то изменило, јер је дошло мерило по катастру, али свакако се још ради од ока, то важи нарочито за оне којих „има да нема“, пре свега за занатлије и адвокате. Пре него што сам ја дошао, Пера је причао Дани нешто из моје прошлости. Она му је рекла да сада пишем *Полиџичке усјомене*, а он јој је дао ове податке набављене на Калемегдану од мога друга из Пирота Богдана Мадифа, учитеља у пензији. – „Када смо били у гимназији, нисмо се бојали професора него Драгољуба Јовановића. Професоре смо могли лагати и подваљивати им. Али пред Драгољубом смо дрхтали. Сваки је морао да чита социјалистичке књиге и да њему и пред свима на састанку реферише шта је прочитао, шта је упамтио, шта му није било јасно. Њега је опет прогонио професор Коста [Н.] Костић,⁸⁵⁴ либерал и националиста. Пратио га је кроз свих шест разреда у Пироту, па га је нашао и у Београду. Пред његовим друговима је о њему говорио најпохвалније на часу, и рекао: Он ће отићи даље од свих вас, и даље од мене!“ – Ово последње није сасвим тачно, али је истина да ме је апострофирао и величао пред целим одељењем, 1913, а умро је од пегавог тифуса 19. фебруара 1915, у Пироту, као комесар војне болнице.

Субота, 22. децембар 1962.

Синоћ сам одвео Дану да слуша Кведера. Чули смо необичне ствари: да су Грци владали великим делом Индије и да су извршили велики утицај, што се види на показаним споменицима. Мило ми је што се потврдио мој утисак да су нама Индијци ближи него Монголима и Кинезима. Скити и Парћани су такође оставили трагове, али се то не може поредити са оним што су учинили Грци. Бела раса још може рачунати на Индију.

⁸⁵⁴ Коста Н. Костић (1875–1915), професор историје и географије; следбеник Јиречека и Цвијића. Оставио је неколико историјских дела од велике вредности: *Градови на Јују, Центри и друмови у Средњем веку, Сјара српска црковина и индустрија*. У политичком погледу био је либерал-националист, велики српски патриот. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 146.

⁸⁵⁵ Животије Марковић, леви земљорадник из Драгошевца код Јагодине. Један од најбоље изграђених земљорадника у Поморављу; угледни економ и велики задругар; заменик члана ГО НСС 1940, а члан 1945. Побегло је у Немачку, да га не би ухватили и осудили четници. Плашећи се, међутим, његовог успеха на скупштинским изборима, у новембру 1945, Љубинка Милосављевић је, користећи свој положај и утицај, онемогућила Марковићеву кандидацију. Запамћена је његова дефиниција сељачког живота: „блато и невиделица“. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 181.

Јутрос ми је био један од најбољих сељака Србије, Животије Марковић⁸⁵⁵ из Драгошевца недалеко од Јагодине. Он је био у Немачкој на принудном раду и видео је много Руса. У почетку су се устезали, а после су му признали да код њих не ваља: нема ни материјалних добара ни слободе, нити се човек цени. Неће да раде, јер од тога немају ништа. Тада је Животије одлучио да по цену живота не улази у колхоз ако се он код нас буде стварао. Одупро се одиста када му је Животије Цветковић из Драгоцвета, много млађи од њега, наш некадашњи присталица, претио да ће једног дана доћи и да ће га молити на коленима, али ће бити доцкан. „По цену живота; радије мртав него роб у колхозу!“ Касније се и Цветковић разочарао. Признао му је да „није познавао људе, ни самог човека: хоће да зна зашто и за кога ради.“

Јуче и данас пишем о крају 1914. и почетку 1915, а Дафне ми каже да се Десанка Милутиновић, Фјодорова, налази у Београду и да се занима за нас. А управо данас сам писао о њеној радовишкој сентименталној историји. Чудно!

Петшак, 28. децембар 1962.

И данас једна подударност, али страховита. Јуче сам у *Полишичким усјоменама* писао о Милошу Мисирлићу – како њему у Алжиру, ја из Клермона приказујем свечани пријем српских студената с мојим говором – а данас видим из новина да је изненада умро. Он ми је стално пред очима и под пером последњих скоро 15 дана. Пиротска гимназија, исти разред од када смо били у трећем, ђаци социјалисти с рефератима и дискусијом; у Београду, Друга и Трећа гимназија; у Битољу, њихова кафана-хотел Босна; у Солуну, у Атини заједно, затим у Марсељу, у Паризу; дописивање. Остали смо добри другови до краја. Заједно смо сахранили његовог млађег брата Саву. Излазио ми је у сусрет кадгод бих га нешто замолио као лекара или као примаријуса у Железничкој болници на Дедињу. Његова Симона нам је увек била пријатељица. Његова Сузана је полагала испит преда мном, и стидела се, у страху да баш из економске политике не подбаци. После права хтела је да заврши и медицину. А има сина на студијама. Била је у Монпељеу. Где ли је затекла очева смрт? Морамо још данас да одемо, мада не знам где су се преселили. Милош! Мој добри Милош! Тај је несебично уживао у свим мојим успесима. Желео ми је само да напредујем. Никада ми није ни завидео нити ме је критиковао. Знао је да су ми намере чисте и да плаћам поштено за све што хоћу да постигнем. И

он одлази, после Аце и Мике, – све способни лекари, одушевљени радници на лечењу и спасавању људи. Можда су више ревностни, ако се то може бити сувише.

Субота, 29. децембар 1962.

Јутрос сам видео Милоша [Мисирлића] у Железничкој болници. Изложили су га у сандуку и окружили многобројним венцима. Чело главе је стајао велики портрет рађен вештом руком. Што сам га више гледао бивао је све сличнији. Симона је дошла са Сузаном. Утучена болом и путовањем из Алжира, по рђавом времену, стигла је у 2 сата после поноћи уместо у 9 увече. Авион се упалио, па су морали да се спусте у Титограду. Њени синови су били опхрвани, јер их је деда волео и мазио. Све је у кући с м радио. А премарао се и у болници. Чујем да је имао инфаркт срца, али да својима то није говорио. Утолико их је теже погодила изненадна смрт. После подне смо га сахранили. Душана Павловића нисам видео, мада заједно раде. Или је болестан или не сме да се креће по поледици. Тек у капели на гробљу појавила се Нада, најмлађа сестра, последња од десеторо Катине деце: шест синова и четири кћери. Морам да је посетим и да јој покажем Милошево писмо из Бизерте од 15. III 1918. којим ме опомиње да се не премарам друштвеним радом и да се више посветим својим правима, после филозофије. То писмо сам цело унео у *Полиџичке усйомене*, јер је баш овог дана дошло на ред. Чудна случајност!

1963. ГОДИНА

Ушорак, 1. јануар 1963.

Нову годину смо дочекали код Слободана и Бојке, да би се Срђан и Милан радовали јелки и поклонима. Било је лепо. Зетови су се зближили и прешли на „ти“. Милица је била невесела, јер јој је умро пацијент од непознате болести. Горка је. Бесна што лекари и сви други мисле само на зарађивање и на одлазак у иностранство, опет ради печалбе.

Пећак, 4. јануар 1963.

Док сам ја слушао шесто Кведерово предавање о индијским споменицима код Дане је седела Биса [Рајчић]. Ја је нисам одавно видео. Провела је десет дана у Приштини код сина, а сада иде у село за семестрални распуст.

Недеља, 13. јануар 1963.

Милан и Дафне одоше у Берлин. Испратили смо их по великом снегу; ушли су у кола за Минхен, а сутра увече треба да продуже. Невреме је страшно; ко зна кад ће и како ће стићи. Нека им је срећан пут, а нас двоје остајемо сами, први пут на тако дуго. Највише се одвајала од нас месец, месец и по и два. Сада је, по програму, нећемо видети шест или седам месеци. С муком је добила одсуство из Универзитетске библиотеке. Управник, Иво Фрол⁸⁵⁶ је храбро донео одлуку да је пусти, као доброг

⁸⁵⁶ Иво Фрол (1908–1995), хрватски књижевник и публицист; завршио Филозофски факултет у Загребу; пре Другог светског рата покренуо напредни часопис Сигнал, сарађивао у Изразу, Науци и животу и др.; члан КПЈ од 1939. За време рата био је једно време у логору у Јасеновцу; учествовао у НОБ и био управник позоришта при Врховном штабу. После рата радио у органима федерације и био управник Универзитетске библиотеке у Београду. Дела: збирке песама Крист над креветом, Пјесме, Лирика шесторице, Неотпори. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 772.

службеника, и са надом да ће спремати дипломски испит, и послати неки рад из библиотекарства. Њој је било непријатно да буде изузетак и на неки начин повлашћена, али Милан је желео да буде с њим и да упозна Западну Немачку. Не зна се да ли ће добијати један мали део плате, или ништа. Главно је да остаје у служби и да буде здрава.

Синоћ ми је Милан донео свој примерак књиге његовог друга др Михаила Ђурића, који предаје социологију на Правном факултету. Књига има преко 300 страна па сам журио да је прочитам; Милан је носи, јер хоће да напише приказ. *Проблеми социолошкој методологије*: то је наслов, а начин излагања за мене је неуобичајен. Већ по његовом предавању о „идеалним типовима“ на Коларчевом универзитету – то је једна глава одавде – видео сам да је много читао тешког и несварљивог Макса Вебера. Друге главе су нешто јасније и лакше се читају. Нарочито је добар крај, – „Упоредно-историјско прилажење“ и „Функционализам“, – или је то мени најближе. А претходне теме су доста нове за моје познавање социологије. Далеко смо од Леви-Брила⁸⁵⁷ и [Емила] Диркема,⁸⁵⁸ од [Селестена] Буглеа⁸⁵⁹ и [Ренеа] Фоконеа.⁸⁶⁰ Сувише је све апстрактно, далеко од живота. Особито су мучне главе о „Науци и научном методу“, о „Теорији и истраживању“, о „Анализи појмова“. Сварљивије је „Мерење“ и „Експеримент“, али и глава о „Методи вероватноће“ и „Логика мултиваријантне анализе“ су ме тешко заинтересовали. У напоменама је наизглед грдна литература, врло опширно дата. У ствари, Ђурић не наводи више од 15 до 18 писаца: то се види по регистру. Марксисте му замерају да није „на линији“. О Марксу

⁸⁵⁷ Лисјен Леви-Брил (Lucien Levy-Bruhl, 1857–1939), француски социолог, припадник Диркемове школе. Писао студије о менталитету примитиваца, чије је мишљење, по њему, „предлогично“, и као такво се не повинује принципу противречности нити зна за природну узрочност. Дела: *Морал и наука о обичајима, Менталне функције у примитивним друштвима, Примитивни менталитет, Примитивна миологија* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 459.

⁸⁵⁸ Емил Диркем (Émile Durkheim, 1858–1917), француски социолог и филозоф, оснивач социолошке школе у Француској; његова општа филозофска оријентација је класично позитивистичка, због чега се сматра следбеником Огиста Конта. Дела: *О подели друштвеног рада, Елементарни облици религијозног живота, Васпитање и социологија, Правила социолошкој методологије*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 647.

⁸⁵⁹ Селестен Бугле (Célestin Charles Alfred Bouglé, 1870–1940), социолог, професор на Сорбони, после Диркема; директор Више нормалне школе, потпредседник Лиге човекових права, пацифист и феминист, обновио проучавање Конта, Сен-Симона, Фуријеа и других „социјалистичких пророка“. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 37.

⁸⁶⁰ Рене Фоконе, француски социолог. На Сорбони, поред Селестена Буглеа и Монијеа, наследник Емила Диркема. Познато је његово дело *О одговорности*. Био је најмлађи члан жирија за одбрану докторске тезе Драгољуба Јовановића. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 1, 178; Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 359.

говори мало, а Енгелса и Лењина не помиње: зато има тешкоће, као и његов пријатељ који такође није комуниста. Обојица су озбиљни и врло вредни.

Петшак, 18. јануар 1963.

Много пре него што смо очекивали јавили су се наши млади Берлинци. Експрес карта послата 16. стигла је данас, мада су све пруге закрчене великим снеговима. Сместили су се привремено код неке „фон“ и плаћају 230 марака за две намештене собе. Одмах сам им писао оно што је Милица рекла: да по закону жена у другом стању има право на девет месеци одсуства ако је раније претрпела спонтани абортус. А то је сада случај са Дафне.

Субота, 19. јануар 1963.

Данас – две тужне вести. Данас Новине јављају да је умро Хју Гејтскел,⁸⁶¹ вођа лабуриста, а Мари-Ан Каруа пише 15. [јануара] да је тога дана сазнала да је умро мој стари друг из Париза Jacques Kayser.⁸⁶² Она ту рану смрт тумачи премором: то је вероватно тачно. Кејзер је сарађивао у *Монду*, и вероватно ће објавити неку белешку. Ако нађем и адресу, јавио бих се његовој супрузи. Био је једно време потпредседник Радикалне странке, док је Ерио био председник. Интелигентан и ваљан човек. Мари-Ан каже да се много заузимао за моје ослобођење током последњег робијања.

Недеља, 20. јануар 1963.

После Хелен Келер⁸⁶³ која је чула помоћу прстију, ево једне Рускиње која прстима – види. То је Роза Кулешова, о којој данас опширно пише *Полишкин* дописник из Москве. Још један доказ да човека не познајемо,

⁸⁶¹ Хју Гејтскел (Hugh Gaitskell, 1906–1963), британски политичар; вођ Лабуристичке странке, председник владе. Практичан политичар и идеолог. – Д. Јовановић, *Полишкине усјомене*, књ. 12, 57.

⁸⁶² Жак Кајзер (Jacques Kayser, 1900–1963), новинар и писац. Тридесетих година 20. века био је главни уредник *La Republique*, незваничног органа Радикалне странке, чији је био потпредседник; члан Лиге за људска права; добровољац у Другом светском рату; саветник у амбасади Француске у Лондону 1943; ратни извештач са искрцавања савезника у Нормандији 1944.

⁸⁶³ Хелен Келер (Helen Adams Keller, 1880–1968), америчка књижевница и предавач. Слепа и глува од рођења, са одличним успехом завршила је студије филозофије и постала истакнути јавни радник на пољу друштвене реформе. Написала је више аутобиографских дела: *Повести моја животица*, *Свет у којем живим*, *Дневник Хелен Келер* и др.

и да су сви делови његовог тела потенцијално способни за све. Ја уображавам да је човек способан да прима и емитује радио таласе и да општи са другима на даљину. Зашто не, кад то може један мртав апарат?!

Моје *Полиџиичке усјомене* напредују полако. Пишем просечно четири куцане странице дневно. Јуче сам урадио 141. страну, а данас је недеља, па сам прегледао старе новине и исецао и то може бити занимљиво. Тај посао изгледа узалудан, али сада видим како ми добро долазе исечци сачувани из 1920. и 1921. Ову последњу годину сам имао јуче. Изненадио сам се да смо већ пре јула 1923. били у Клоу код Тура у вили г. Луја Авеа [Хавета]. Сем ако нисам погрешно написао годину, као што се десило Николи Богдановићу: Он је једно писмо из 1919. датирао 1917. Погрешка је очигледна, пошто говори о *Гласнику јујословенске омладине*, о Дану и о друштву „Социјално васпитање“ – све су то ствари из 1919, као и министровање Витомира Кораћа.⁸⁶⁴

Понедељак, 21. јануар 1963.

За наш јануарски 21. ишли смо да видимо француски филм „Лифт за губилиште“. Али он није стигао због снега који је завејао пруге и путеве. Филм је дошла да гледа и Биса, са младићем кога нам је представила као „свог пријатеља“. Они су напустили рђаву и хладну дворану „Униона“ када се показало да су нам дали други филм „Суботом увече, недељом ујутру“. И ми смо га већ били гледали, али смо остали до краја. Дана је дрхтала од зиме, као никада.

Синоћ сам био на слави код Мире, Светлане и Јасмине. Демо нам је говорио о тешкоћама и нереду у нашој привреди на почетку године. Бојао сам се да и ја не будем жртва, пошто је моје примање изостало од 28. децембра до пре три дана. Ипак сам добио, у другој канцеларији, због реорганизације. Сада је Никола Мајсторовић, начелник за буџет и управу, и ја ћу [своја примања] примати у његовом одељењу код г-ђе Љубице Бањац, у приземљу.

Ушорак, 22. јануар 1963.

Имао сам рђаву ноћ, скоро без сна. Данас, по закону компензације, једна стара преписка ми је повратила веру у нежност и љубав. Дана је

⁸⁶⁴ Витомир Кораћ (1877–1941), први министар социјалне политике и аграрне реформе у Краљевини СХС. Пре 1918. водио је, са В. Букшегом, раднички покрет у Хрватској. Тај покрет приказао је у три књиге. Остао је веран социјалној демократији и када је она постала опортунистичка. Није прихватио краљеву диктатуру. – Д. Јовановић, *Полиџиичке усјомене*, књ. 12, 144.

хтела да ми помогне док приказујем наше последње године у Француској, па је пронашла пакете с нашим писмима из 1919. и 1920. Кад год смо били одвојени – ја у Малабрију, у Делу или у Паризу, у Швајцарској, она у Паризу, Монтреју или Грасу, или једно у земљи друго у Паризу – писао сам јој безмало сваког дана и она, нешто краће, одговарала. Утркивали смо се у изливима љубави, у узајамном жељењу. Показао сам јој наслове неких писама, мојих и њених, и читао извесне делове. Није се чудила мени, јер је знала да сам „луд“, али није веровала да се сама толико загревала и откривала своја осећања, она, обично затворена и тајанствена. Је ли показивала деци ову преписку? Није, али верује да ће се чудити нашој младости и да ће све приписати „оном времену“. Уствари, нема „времена“, има само оваквих и онаквих људи. Ја сам задовољан што сам умео да је волим и да јој улепшам живот; она је мени помогла док сам лудачки радио. Једна слика из 1919. показује нас обоје. Она је у свом белом козаку, са младом главицом и бујном тршавом косом. Ја изгледам бедно: мршав сам и измучен, али сам имао више косе изнад високог чела. Она је то волела, и моје очи. Ја сам обожавао све на њој и у њој.

Среда, 23. јануар 1963.

Утврђено је најзад да Вук Продановић има чир на дванаестопалачном цреву. Посетио сам га неколико пута откад лежи. Он је увек добро расположен, јер шта је све ово према Маутхаузену, где је остао до краја? Зора је такође храбра. Најмлађи Продановић, Цига, запрепастио се кад су рекли да је дошао Д[рагољуб] Ј[овановић] – који Д. Ј.? – Па наш чика-Драгољуб [Јовановић], одговорила је Светлана-Цеца. И он је онако у чарапама дошао из кујне да ме загрли. „Обрадовао сам ти се као брату!“ Много су се бојали за мој живот 1947. Зора прича како су заједно са Вером Сањином плакале, особито када је стрељан Никола Петков. Каже да их је једино тешио Данин мир. „Можда се само правила да је мирна, али то је деловало на нас.“ – Јутрос то причам Дани а она се сећа тих дана. Узбуњивали су је људи напољу више него што се сама бојала. – Ваљда није глава у питању? – тако су јој прилазили. Али њу до сада доводи само сећање на оно што јој је пред изрицање пресуде рекла Донка из Пирота (Нова Мала): „А ти, ако га осуде на смрт, нема да ровеш!“ – Обећала је да неће. Свима је лакнуло када сам осуђен на девет година.

Четвртак, 24. јануар 1963.

У једном сновиђењу, други човек је стајао поред жене коју волим. Следио ме тај призор. Требало је да прође остатак дана, цела

непроспавана ноћ – још један дан па да се сетим нечега и то тада нисам приметио. Са њеног ведрога лица миловао ме осмех и казивао: „Не бој се! Твоја сам!“ Њене очи су ме умиривале дугим и убедљивим погледом. Сада се више не бојим. Сем ако ме не заварава моја жеља да је не изгубим.

Ноћас сам опет пред другима тражио најкраћу формулу за своју мисао о давању и узимању. „Дајем да бих више волео; примам да бих био више вољен.“ До тога сам дошао. Дајем ономе кога хоћу да волим још више; примам од оног за кога бих желео да ме још више воли. Такви смо ми људи: идемо за својим благом, бринемо о своме улогу, чувамо своју инвестицију.

Субота, 26. јануар 1963.

Синоћ сам слушао Ибровчево предавање о Морису Баресу, поводом 100. годишњице рођења. Лепо је то написао и прочитао. На излазу, питао сам Душка Јовичића да ли још устаје ноћу да ради на својим белешкама из Архива. Сада је уредио да устаје у четири сата. Али мора да ради у хладној кухињи, да не би узнемиравао „госпођу“. И онда је наспред улице почео да виче: „У целом свету постоји само једна жена која не смета човеку него му помаже у раду. То је госпођа Дана! Срећан сте ви човек!“ Кад сам Дани то испричао, сетили смо се и других пријатеља који тврде да сам толико урадио само захваљујући њој. Она је то тумачила жељом да смање моју заслугу. Ја сам дао друго објашњење: Људи на тај начин мисле да објасне свој неуспех или мали успех у животу.

Marie-Anne нам је јавила да је умро Жак Кејзер (Kayser). У *Монгу* је изишао чланак преко 2 ступца. Написао сам њој, Жану Баје и [Влади] Стакићу, и гђи Кејзер. Они имају кћер и зета, три сина и три снаје. Послао сам преко *Монга*, пошто не знам адресу.

Понедељак, 28. јануар 1963.

Таман сам се спремао да пишем Николи Радованову у Нови Сад (Лончарска б) да захвалим на редовном божићном поклону, кад стиже његова карта. Тражи име неког адвоката у Пироту због неке бракоразводне парнице. Упутио сам га на Војислава Поттића.

Субота, 2. фебруар 1963.

Пун дан. Пре подне сам морао да водим Срђана у Савезно извршно веће, пошто се јуче сетио да је други дан у месецу за то одређен, и молио је да дођем по њега. На повратку сам затекао Бису. Већ је причала Дани о

пријатељу кога нам је представила пред биоскопом. То је Милан Табаковић,⁸⁶⁵ брат познатог архитекте који је недавно добио награду. Мени је говорила о дугој посети Марку Ристићу, код кога је одвео Табаковић. Били су три сата, и Марко је говорио само о себи. Стекла је утисак да је највећи егоцентрик који се може замислити. Сви су ништа; само он вреди. Има десетак хиљада књига у великој соби, уз све зидове. Много зна. Али, мисли Биса, лако му је било увек у животу.

Добили смо ново писмо од Marie-Anne. Задржава се на похвалама које сви деле Дани. Она се томе не чуди, али не мисли да мене хоће да понизе, већ ме посредним путем уздижу. Сама Дану упоређује с Јованком Орлеанком због храбрости и са Минервом због мудрости. Та комбинација је ретка, код нас ваљда још ређа, због скорашње еманципације жена. За моју виталност каже да је „сензационална“ и да би „мртвог пробудила“. Њеном усвојенику Жан-Полу (26 година) говорила је о нама, и он је дошао на мисао да још више штеди па колима дођу овамо, пошто их толико зовемо. Она не обећава, али ипак хоће да избегне разочарење: нема лепу косу, пуна је, остарила. За Дану – свакако по слици – каже да је, поред осталог, и кокета. Зато што лепо намешта косу.

После подне смо гледали совјетски филм „Балада о војнику“ од [Григорија Наумовича] Чухраја.⁸⁶⁶ Врло добро и на крају дирљиво. По мразу смо журили кући. Умало се нисмо мимоишли са Милојевићима, Бебом и Жиком, који су се враћали од нас Цвијићевом. За минут смо их могли изгубити. Остали су до девет сати, и дивно смо разговарали. Жика, као и Никодије пре неки дан, очајава због Де Головог става према Енглеској. Мари-Ан му одобрава, јер су Енглези одбијали да уђу у Заједничко тржиште кад се оно стварало, и њему насупрот створили зону слободног тржишта. Када је Заједничко тржиште успело боље они хоће да уђу, али са привилегијама које нико нема. Е па то не може! – Ја верујем да неће доћи до распада Европе ни Атлантског савеза. Ствари ће се уредити, али је добро да и Енглеска и Америка добију једну лекцију. Жика се боји да је сукоб између Русије и Кине вештачки, или да Хрушчов говори у име једне мањине у Комунистичкој партији Совјетског Савеза. Он је добар пољопривредни стручњак, али политику не разуме. Слушао сам врло пажљиво како је на једном саветовању код Миленка Бојанића⁸⁶⁷ бранио

⁸⁶⁵ Милан Табаковић (1927–1994), познати преводилац Ничеа, Кјеркегора и Егзепјерија.

⁸⁶⁶ Григориј Наумович Чухрај (Григорий Наумович Чухрай, 1921–2001), совјетски филмски редитељ, изразити представник филмова који после 1953. стреме сједињењу поезије с друштвеним реализмом. Главни филмови: *Четрдесет први*, *Балада о војнику* (специјална награда у Кану 1960), *Чисто небо*, *Били једном деда и баба* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 936.

виноградаре из Жупе. Хоће да им откупе земљу по цени за хектар која важи у Војводини. А то је немогуће. У Жупи сељаци би уступили задругама и држави винограде које не могу и неће да подмлађују, али траже 500.000 до милион динара за хектар. Бојанић је одговорио да је допуштен максимум за Југославију 100.000. Жика је рекао да држава улаже у нове воћњаке који не могу дати ништа (Kerma, Винковци) по више од милион по хектару. А овде би се то исплатило. И зашто се хоће да Жупа производи стоно грождје, кад она није за то, ни по терену ни по могућностима за транспорт. Жикин говор је импресионирао секретара за пољопривреду Србије, а до суза је дирнуо Жупљане: нису очекивали да ће их у Београду неко заштитити.

Недеља, 3. фебруар 1963.

Јутрос сам у више примерака откуцао оно што су четири Францускиње написале за *Groupe sympathique* 1. фебруара] 1919: Marie-Anne Carrai, Antoinette Richard,⁸⁶⁸ Andrée Pratoucy⁸⁶⁹ и Germaine Landolfini.⁸⁷⁰ Подсећам да су Групу сачињавали: Дијана и г-ца Марта, Белгијанка; Јупитер – Д[рагољуб] Јов[ановић]; Адонис – Љубиша Трифуновић; Грегоар (попа) – Милош Милошевић, Вулкан – Драгутин Ристић⁸⁷¹ и Меркур –

⁸⁶⁷ Миленко Бојанић (1921–1987), политичар и економиста. У НОБ од 1943, у СКОЈ-у од 1944; члан Извршног већа САП Војводина, члан и председник Извршног већа СР Србије, члан СИБ-а, делегат у скупштини СФРЈ; генерални директор Југословенске инвестиционе банке, генерални директор Завода „Црвена застава“; професор Економског факултета у Крагујевцу. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 272.

⁸⁶⁸ Антоанета Ричард (Antoinette Richard), пријатељица породице Драгољуба Јовановића из периода када су он и Дана боравили у Француској.

⁸⁶⁹ Андреа Пратуси (Andrée Pratoucy), удата Вергер, пријатељица породице Драгољуба Јовановића из периода када су он и Дана боравили у Француској. После педесет година, да би видела Дану, дошла је у Београд 1968. Живела је са сином у Бордоу. Писала је чланке о Југославији. Стално у *Перијеу*. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 268.

⁸⁷⁰ Жермена Ландолфини (Germaine Landolfini), пријатељица породице Драгољуба Јовановића из периода када су он и Дана боравили у Француској. У то време она је похађала Високу трговачку школу. Са породицом Драгољуба Јовановића остала је у контакту и после њиховог повратка у Југославију. У писму од 11. септембра 1956. године она је, на пример, поручивала Бојки, старијој Драгољубовој кћерки, да може у њеном париском стану бити „колико буде хтела“, и да је с тим у вези све „уређено“, док је Драгољуба прекоревала што јој је у писму написао да су јој он и његова породица „вечно обавезни“. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 11, 291.

⁸⁷¹ Драгутин Ристић Вулкан, адвокат из Рековца, студирао права у Паризу, а завршио у Београду; левичар, помагао леве земљораднике и опозицију уопште. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 292.

Миодраг Миладиновић.⁸⁷² После 1. фебруара примљена је Дана, али то је био и крај Групе, јер смо се нас двоје заволели нечим што није само симпатија. Послаћу свој текст Мари-Ани, а и гђи [Андреи] Пратуси [удата Вергер] која нам се понекад јавља.

Ушорак, 5. фебруар 1963.

Синоћ су нам били, дуго, Мира и Јоца Матарих. Чули смо историју Милана Радованова и његовог ментора у вишим разредима гимназије, неког Шанте, који је тада био врло загрејан за комунизам. Увукао је Милана у СКОЈ, терао га да чита књиге и да се понаша као револуционар, мада је то било после 1945. Тај однос је био тако чврст да се Никола, отац Миланов, уплашио да није по среди нешто абнормално и патолошко. После матуре, све се распинуло. Милан се ослободио Шантиног утицаја. Овај је постао информбироовац, затим је побегао на Запад, и у Америку. Разочарао се, јер његова превелика амбиција није била задовољена у новом поретку у Југославији. Милан је дипломирао технику, а Шанта, раније увек одличан и несумњиво надпросечно обдарен, није завршио ништа. Сада се потуца по Америци, скоро просјачи. Молио је Милана да на траци сними свој глас и пошаље му: само да га опет чује. Милан му уопште није одговорио. Трагедија једног егзалтираног младића.

Среда, 6. фебруар 1963.

Беба и Жика Милојевић су нам синоћ испричали другу трагедију, прави роман из наше средине. Бивши официр старе војске, ожењен богатом Банаћанком, имао је 30 хектара најбоље смедеревске земље и потпуковничку пензију. Имали су сина који је завршио са одликом војну академију. У Љубљани је служио и бриљирао, у касарни и у салонима. Родитељи су могли живети врло лепо, али су се мучили, јер су куповали злато. Син је био у заробљеништву, а после отишао у Аустралију. Оженио се и добио петоро деце. Радио је у руднику и на најтежим пословима. Када је стари умро, госпођа је тражила од сина путну карту за Аустралију. Свој одлазак је припремила: слала је у неколико махова неке хаљине у пакетима и убацивала, вешто, када је већ цариник прегледао ствари, појас пун ушивених златника. Хтела је да понесе сав свој намештај, мада је све било старо и црвоточно. Дала је огромне паре за превоз до Ријеке и

⁸⁷² Миодраг Миладиновић Меркур, Крагујевчанин, ђак-социјалист 1912. Студирао права у Паризу, био је члан „Симпатичне групе“ око Гласника југословенске омладине. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 193.

бродом до Аустралије. Није дуго остала код сина, снаје и унучића. Вратила се натраг у Смедерево, али тамо су узели и она три хектара што им је било остављено. Једва је добила од власти неку учерицу да станује. Изгледа бедно и чека милостињу од рођака и пријатеља.

Живорад Бркић, паметни Драгачевац, каже јуче: „Ми из моје генерације смо последњи који радимо земљу.“ Млади беже у град. Син му је остао на селу, али се бави занатом и неће да чује за пољопривреду. Ја сам уверавао Живорада да је ово једна пролазна криза коју су упознале и друге земље. Прилике на селу ће се побољшати, градови неће моћи све да приме, а биће лакши рад у пољопривреди. Техника ствара услове за живот на селу и за обрађивање земље. Али Живорад врти главом у неверици.

Четвртак, 7. фебруар 1963.

Веричин муж прича своје утиске из Совјетског Савеза, управо из Москве, где је провео десет дана. Одржава се велика чистоћа на улицама и у парковима, јер сама публика напада оне који бацају или прљају. У трамвајима и аутобусима нема кондуктера. Путници сами спуштају новац и узимају карте. Ко нема ситнине издаје карте другима док не дође до свога кусура. Пије се мало, јер је страховито скупо, вотка се продаје на граме, и то само неколико часова преко дана. Казне за опијање су велике. Пијанце одмах трпају у кола и шаљу у болницу. Просјачење је приметио. У хотелима су све собе озвучене. Шеф одељења у једној фабрици хемијској одвео је у свој стан једног нашег инжењера да му покаже како има целу собу за себе. Кревет је оквир од дасака са неким простиркама и покривкама. У спољном делу прозора има сандук са намирницама: то је његов фрижидер. Наш инжењер му је казао: „Ти, буразеру, живиш као скот. Немаш чиме да се поносиш!“ Иначе су још бедно обучени. Али Рускиње остају тање и елегантније, бар по кроју одеће. Још се отимају за одело и обућу странаца. Чудно: фрижидер кошта колико пар ципела, и мање. Телевизор је као пар одела. Али свако мора да купи одело и обућу, зато не може ни фрижидер ни телевизор. Слушају само домаћи радио, преко малих јевтиних кутија које се налазе у свакој соби. Слушалац не може да бира програм. О функционисању одлучује централа у свакој згради. Разговор са странцима, чим је ван строге струке, забрањен је и кажњива се губитком посла, ако не и теже.

У пријатељској кући видели смо три примерка нове генерације. Два младића и једну девојку. Матуранти. Девојка је годину дана старија, јер је понављала осми разред. С њом се забавља један, коме је она прва писала: „Допадаш ми се. Твоје очи...“ Видели смо слику. Она је разблудно растурила косу, а он јој лежерно окружио главу руком, из далека, на

канабету. Кад је та иста девојка ушла у собу, изгледала је сасвим друкчије. Коса права, терана назад, наочари интелектуалке, скоро младе професорке. Слободна, озбиљна, енергична. Прича о раду за матурску тезу: Женски ликови код Боре Станковића.⁸⁷³ Диван утисак. Питам: зашто се у ову не заљуби!? – Па то је она. Само сада долази из школе. – Мајка се боји да ће син поред ње научити да пије, јер она то чини. – Ко је она? Чија је? – Отац је напустио мајку док је она била сасвим мала. Усвојио је очух и носи његово презиме. Мајка као да није врло солидна. Мала има јаку вољу и зна шта хоће. „Зна знање. А овај мој је јагње и слуша је!“

Од свих совјетских сателита, прича наш стручњак, званично се најгоре држе Чеси, а приватно Пољаци. У вагон-ресторану и у спаваћим колима неће да нас послуже. Можда чекају бакшиш, јер кажу да су подложни подмићивању. Питам какви су наши радници. – Очајни. Не смем да гледам у машину. Толико упропашћују материјал. И сви који нечим рукују – краду. У Италији су комунисти врло јаки – што ја не могу да схватим – али људи раде врло солидно и поштено. Код нас сви ленчаре, саботирају, уништавају и пљачкају.

Пеџак, 8. фебруар 1963.

У пријатељској кући чујемо појединости о Арси Јовановићу.⁸⁷⁴ Био је командир чете у Сарајеву ђацима. Крајње коректан, интелигентан, амбициозан. Ставио је на знање да је стварно био први у рангу, али су испред њега поставили генералског сина. Као поручник већ је био завршио виши курс. 1938. Препознао је свог војника из 1933. и рекао да је „најзад примљен у Генералштаб!“ Имао је невероватно памћење. Постројен вод трипут је по реду питао за име и презиме, а онда је од човека до човека ишао и тачно поновио оно што је чуо. Незадовољена амбиција отерала га је у партизане. Иначе раније је био оштар према комунистима у јединици.

⁸⁷³ Борисав Бора Станковић (1876–1927), књижевник; један од највећих српских прозних писаца. Завршио је права и радио у Бајлонијевој пивари, а затим у Министарству просвете. У прози је дубок аналитичар друштвених, политичких и психолошких процеса у једном прелазном периоду; сликар Врања. Поред социјалних односа сликао је и морални лик Врања, патријархалну атмосферу у животу и породици, рељефно приказао потчињеност појединца свемоћном суду чаршије. Велики је песник младости, љубави, пролазности живота и људске трагике; дубок психолог, познавалац људске душе. Гл. дела: приповетке *Сџари дани*, *Божји људи*; *драме Кошћана*, *Ташана*; роман *Нечиста крв*, *Газда Младен*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 483.

⁸⁷⁴ Арсо Јовановић (1907–1948), генералштабни официр војске Краљевине Југославије, пришао је партизанском покрету. Од 1941. до 1945. био је начелник Врховног штаба НОВ и ПОЈ, а од марта до септембра 1945. био је први начелник Генералштаба Југословенске армије. Погинуо је као информбировац.

Свима је извршио претрес војничких сандука, врло нервозно и грубо, да би пронашао летке или брошуре код једног Словенца који је тражио излаз у град, тобоже да иде на пошту. Нашао је летке и тај је бачен у трупу, на дужи војни рок.

За Милана Богдановића. Генерал [Радивоје] Раде Златановић⁸⁷⁵ био је с њим у заробљеничком логору у Немачкој: једини је Милан имао одобрење немачке власти да иде у варош кад год хоће. Да ли то знају наши врховни?

Чули смо и једну анегдоту. Жаклина Кенеди⁸⁷⁶ се жалила свом лекару да јој муж не прилази већ два месеца. Можда код ње нешто није у реду. Лекар опште праксе није нашао ништа, па је упутио психијатру. Морала је да скине све са себе и да прошета одајом гола. Лекар је рекао: „Знам шта је. Ваш муж има неприлика са СССР и Кубом, а ви раздражујете његова два комплекса: од позади га подсећате на Хрушчова, а спреда на Фидела Кастра.“

Субота, 9. фебруар 1963.

Девет месеци од почетка индијског пролећа. Ишли смо да гледамо *Васкрсење* као совјетски филм. Дана је уживала у руском језику. Мени се свидела игра глумаца и рад камере. Мајсторска ствар!

Још мало о матурантима. Петорица су, квинтет за цез оркестаср са две електронске гитаре, с бубњем и басом, и с још не знам чим. То је најновија страст. Није више снимање, ни ђердани од куваног и бојеног кукуруза. Овај, кога најбоље познајемо, има на полугођу јединицу из математике, али то не смета да му квинтет буде главно занимање. За матурски рад узео је нешто из биохемије – из струке свога оца. Иначе мисли да студира архитектуру. Како ће без математике? Узели су му професора. Доста времена му одузима девојка која га учи да пије, а заједно и пуше. Те вечери су славили полугодишњицу свог дружења. Други нам је приказао механизам електронске гитаре. Он је исто тако мио и симпатичан.

⁸⁷⁵ Радивоје Златановић (1884–1983), у ратовима 1912–1913. ордонанс у Врховној команди, у Првом светском рату ордонанс у Унутрашњем одсеку Операцијског одељења Врховне команде, командир батерије и командант дивизиона. После рата био је: командант дивизиона, шеф кабинета начелника Главног генералштаба, ађутант краља, шеф Личног одсека Артиљеријске инспекције, командант артиљерије Шумадијске дивизијске области, командант Косовске дивизијске области, управник Војно-техничког завода у Каргујевцу. – Mile S. Vjelajac, *n. d.*, 310.

⁸⁷⁶ Жаклина Кенеди (Jacqueline Jackie Lee Bouvier Kennedy Onassis, 1929–1994), супруга председника САД Џона Кенедија.

Променио је гимназију, због професора, и сада, као да боље учи. Радиће за матуру нешто из механике. Трећи је узео космичке зраке. Политика их не интересује. Неће да чују за СКОЈ ни за Народну омладину. Зачудио сам га причом о нашем ђачком социјализму у Пироту. Девојку, која је дошла касније, нисам нимало импресионирао својим полагањем два факултета и државног доктората, али се зачудила да сам се већ 1922. бавио индустријском психологијом коју ће она студирати. То је конјунктурно. А нисам схватио зашто за матуру ради Бору Станковића. Мора да је и то нешто тренутно практично.

Недеља, 10. фебруар 1963.

Нећу да се забораве још неке појединости које нам је Жика Милојевић причао о жупским виноградима и тамошњим сељацима. Дошли су Жупљани да се жале и да моле за неке олакшице код Миленка Бојанића, секретара за пољопривреду Србије. Овај је позвао Жику да присуствује том разговору као стручњак – воћар – виноградар. Људи су се жалили на велике порезе, мада се виногради све више проређују и приноси смањују. Сељаци неће и не могу да их обнављају. Жупа ће пропасти. Жика је предложио да држава откупи земљу, макар плаћала милион динара хектар. Волео бих да видим ту Жупу. Она ми је некако увек бивала с неруке. А није ни било кога да ме позове. Виден Деспотовић⁸⁷⁷ је тамо служио, али је био рат и окупација. Можда би нас Анђелић могао повести колима.

Синоћ смо били код Аце Павловића. У новогодишњој честитци замерили су нам да смо их заборавили. Сада су нам се обрадовали. У сукобу су муж и жена због Де Гола: гђа Andrès се радује, Аца жали што је дошло до сукоба с Енглеском због Заједничког тржишта. Ја сам стао на страну госпођину: нека буду опоменути и Енглези и Американци да се не може више занемаривати Француска. Ипак ће се све добро завршити. Аци је криво што се цепа „слободан свет“ и тиме се олакшава посао „комунистичком империјализму“. Ја мислим друкчије. Добро је да Руси имају наду и илузију. Иначе ће морати да се сложе с Кинезима, – на своју и на општу штету. А ако дође „стани-пани“ слободан свет ће опет бити слојан.

⁸⁷⁷ Виден Деспотовић, ветеринар; студирао у Загребу, упознао Хрватску сељачку странку, радио на зближењу српског и хрватског сељачког покрета. Припадао је Земљорадничкој левици и Народној сељачкој странци, чији је био члан Главног одбора 1945. и кандидат на парламентарним изборима 1945. у белопаланачком срезу. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 72.

Ушорак, 12. фебруар 1963.

Вечерају три матуранта из 1914, другог понедељка у месецу. Лекар Б[оривоје] Ђ[орђевић] уверава да није политичар и да се не разуме у политику. Професор Др[агомир] хоће то да провери, пошто нема Србина, Србијанца и Београђанина за кога се то може рећи. Поставља му два питања: Да ли је сукоб између Југославије и СССР стваран или фиктиван, 1948. и даље, до данас? Лекар одговара да не верује, јер су комунисти сви исти и увек сложни. Друго питање: Да ли је сукоб између КП и Ђиласа озбиљан и дефинитиван. Исти одговор: И то је намештена ствар, да се преваре противници. Професор нуди свом другу уверење да је доиста „дунстер“ за политику. Ипак га још пита: Да ли су СССР и комунистичка Кина данас пријатељи или непријатељи? Лекар се не збуњује: Којешта. Они дувају у један рог. Тада узима реч адвокат. За Кину још има да се види. Не трпи да ико брани Ђиласа. Зна за сва тиранска дела која је починио, а слушао је преко радија његову кукавичку одбрану пред пленумом ЦК. Што се тиче борбе наших против информбироваца доживео је нешто с м, и то га уверава да је сукоб био оштар и озбиљан. 1949, његову жену су два човека у кожним капутима силом натерали да сиђе и да буде сведок док је вршен претрес код Анђе, сестре Жарка Зрењанина,⁸⁷⁸ народног хероја, вође устанка у Банату итд. Неколико дана касније он с м је морао бити „присутан грађанин“ када су претресали и хапсили Жарковог брата Спасу. Прошле су три године, па се у његовој канцеларији појавила једна старица. Није је познао, и супруга је морала да му каже да је то Анђа. Вратила се са Голог отока после издржане казне. Страховито се променила. Када су остали сами, замолила је да јој позајми 10.000 дин, па ће поштено вратити кад буде могла. Набавио је после неколико часова. Вратила је после извесног времена. То му је показало да није било шале. Пало му је још у очи да Хрушчов неће прстом да мрдне да олакша ситуацију људи који су се жртвовали за Русију. Гледа да поправи односе с партијом, пре свега с државом, а њих препушта судбини. Они се кају, и „ревидирају став“, али никада не могу да дођу на ранији положај ни да стекну неки утицај. Довољно је да се каже: Склизнуо по линији ИБ...

⁸⁷⁸ Жарко Зрењанин (1902–1942), политичар, члан КПЈ од 1927. Био је учитељ у Македонији и Војводини, где је радио на културно-просветном и политичком уздизању становништва. До 1940. је више пута гоњен и затваран. Од 1936. био је секретар ПК КПЈ за Војводину, а од 1940. члан ЦК КПЈ. Руководио је устанком у Војводини, а погинуо је у неравноправној борби с непријатељем у околини Вршца. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 841.

Среда, 13. фебруар 1963.

У тој породици, отац, кћи, зет и син увек противрече једно другом. Никада се не слажу. Запослени су сви у привреди, познају послове и свађају се око метода рада. Синоћ су се међутим само допуњавали узајамно када су говорили о хаосу у нашој привреди. Све је компликовано и нерационално, расипнички се послује, краде се, плате су несразмерне, губици огромни, отписују се десетине милиона као ненаплативи. Нека државна предузећа директно организују шверц у иностранству, излажу опасности углед државе, – само да дођу до девиза. Сви се особито слажу када се говори о захвату државе у приходе предузећа. Најпре Савез узима 15% од прихода, затим још за републику, па за комуноу. Онда фондове користи заједница. Све то претходно, пре него што се утврди да ли остаје за раднике. За кога држава узима толико? За набавку девиза, за путовања у иностранство, за велики, превелики апарат. Сада се изводи интеграција предузећа. Морају да се отпуштају многи непотребни службеници. Незапосленост прети свакоме ко критикује директора или Управни одбор. Раднички савет је фикција и блеф. Директора стварно бира одбор, –

политички народни одбор, – и он је све и свја. Тешко ономе ко добије отказ. Не може да се запосли. Зато људи ћуте и трпе. Али привреда залази у све тежу кризу. Не могу да дођем себи од сагласности тог квартета који је обично у нескладу.

Четвртак, 14. фебруар 1963.

До које мере интеллигентан човек може да буде луд и покварен видео сам јутрос у огласу Душана Дохчевића о смрти оца Димитрија. Цинцарија, реклама, хипокризија!

„Наша Смиља“ је она служавка с којом Душко ради научно ноћу у свом кабинету који је њена спаваћа соба. Тај оглас заслужује да буде сачуван. Ако ништа друго, да га види Миланка, а већ га има

Дубоко увевљени саопштавамо свима пријатељима и бројним генерацијама његових ђака да се 11. фебруара 1963. угасио у 84. години племенити живот пун самопрегора дугогодишњег просветног радника

ДИМИТРИЈА С. ДОХЧЕВИЋА

директора гимназије,

нашег примерног и незаборављеног супруга, безгранично вољеног оца, најмилијег деде, најбољег брата и драгог свекра, стрица, ујака

Ожалостљена породица: супруга Зора, рођ. Магдић, синови професори др Душан и др Сима, за које је живео и жртвовао се до последњег даха, сестре Ружа, Агати и Марија, унучад Димитрије, Зорана и Зорка, снаје Јованка и Мирослава, братанице и братанци, сестричине и сестрићи, зетови, остала родбина и наша Смиља.

Сахрана ће се обавити у среду 13. II из капеле на Новом гробљу у 14 часова.

472 — В

ташта коју су давили заједно син и врла мајка. Да ли ће га видети прве две жене, које је племенити покојник отерао?

Петшак, 15. фебруар 1963.

Синоћ смо Дана и ја били код Дивца, да му, са закашњењем честитамо 80-ти рођендан. То је требало учинити на Св. Саву, када се родио или бар у недељу после тога по којој је добио име. Крштен је у присуству величанственог Саве Милешевског. Није имао ни пуних седам година када је стриц повео целу породицу преко Увца у Србију, ноћу, кроз густу шуму. Мали Недељко је терао овце и са њима залутао тако да су га једва нашли довикивањем. На другој обали их је прихватио Дивчев отац који је већ раније пребегао у Србију. Прешли су Златибор. У Чајетини су се пријавили првој српској власти и добили одобрење да се населе изнад Ужица где се војска вежбала. Ти призори су остали незаборавни: српски војници, узданица свих Срба у Турској! Место да га упишу у школу, дали су га на занат код неког обућара. Није учио занат, већ је чувао овце. Побунио се, побегао, и дали су га у школу. Послуживао је ипак али ни овце ни козе више није чувао. У гимназији ужичкој рано је постао социјалиста. На Универзитету, Жика Ђорђевић га је гурао и препоручио за један боравак у Немачкој. Пруси су га дочекали као дивљака. Један друг га је звао крмачом – *Sau*. Али брзо их је разуверио, кад је неке експерименте изводио боље него Немци. После Видовдана 1914. помогли су му да оде. Прошао је кроз Варшаву. Руски полицајац му пасош није ни гледао: „Брат се одмах осети“, рекао је.

Дивац је био дирнут нашом пажњом, особито Данином великом тортом. Имао је успеха и мој сок од вишања и купина. За ударје, дао нам је теглу свог најбољег меда. У политичком разговору сложили смо се више него икада. И он је знао да због Кубе неће бити рата, јер ће Руси попустити. Кина им је за петама.

Понедељак, 18. фебруар 1963.

Синоћ смо са Срђаном били код Јоце и Мире Матарих. После су дошли Милан и Беба. Преко дана су син, кћи и зет отишли да посете у болници мајку Милицу која је имала напад инфаркта. Никола умало није сео у кола с њима, да би био с нама. Прочитао сам свима његово писмо пуно ерудиције, о женама. Инспирисао се и читајући моју прву главу из *Огноса*. Све је историјски тачно навео. Пребацио се само кад је Аспазију видео код Фрине којој је бранилац отворио огртач. Невероватно памћење има тај школовани сељак!

Јутрос је *Полиџика* донела допис из Загреба о смрти „академика Мије Мирковића.“ Умро је у 65-ој години. Одмах сам написао Станки и њеним синовима Марку, Ивану, Владимиру и Тонету.

Пред подне, дошао ми је Т[одор] Стојков и донео IV књигу Историје XX века. Поред његове студије о грађанској опозицији и скупштинским изборима од 8. XI. 1931, и чланка Љубе Бобана⁸⁷⁹ о Загребачким пунктацијама, које сам већ добио у облику сепарата, налазим велику расправу Ђуре Станисављевића⁸⁸⁰ о „Настанку и развиту четничког покрета у Хрватској (1941–42)“ и од др Љиљане Алексић⁸⁸¹ „Рад српске владе на зајму 1904–06“. Ја сам га наградио причом и везама др Мачека са намесништвом за време изборне кампање 1935. „Што вас више буду гонили биће боље за вас.“ Показао сам му прве три главе мојих *Полиџичких усјомена*. Њему не смета, као Дани, што има места где се не говори о политици – Солун, Атина, Клермон. Напротив он каже да је све то занимљиво и корисно за будуће историчаре – живот наших људи у емиграцији – а поготову за оне које буду писали – а он вели да је морају писати – моју биографију. Ја сам додао: Непријатељи, ако не пријатељи. Стојков се само плаши да ће и то остати код мене у фијоци, као *Медаљони*. „Да напишем, па ћемо онда разговарати!“

⁸⁷⁹ Љубо Бобан (1933–1993), историчар, професор Филозофског факултета у Загребу, ванредни члан ЈАЗУ; директор Института за хрватску историју и центра за историјске науке Универзитета у Загребу. Главна дела: *О политичким превирањима на селу у Бановини Хрватској, Светозар Прибићевић у опозицији, Мачек и политичка Хрватске сељачке странке 1928–1941.* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 264.

⁸⁸⁰ Ђурађ (Ђуро) Станисављевић (1925–1992), историчар. Докторирао је 1965. на Филозофском факултету у Београду тезом: *Устанак у Хрватској 1941–1942*. Кратко време радио је као средњошколски професор. Од 1958. радио је у Институту друштвених наука, Институту за изучавање радничког покрета и Институту за савремену историју. Важнији радови: *Ustanak naroda Like, Pojava i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941–1942, Razvoj i organizacija KP u Lici i njihova uloga u ustanku 1941, Istoriografija i revolucija, Socijalistička revolucija u Jugoslaviji* и др. – *Енциклопедија српске историографије*, 646, 647.

⁸⁸¹ Љиљана Алексић-Пејковић (1926), правник и историчар. У Историјском институту, као стипендиста САН, запослила се 1950, и ту провела цео радни век, стекавши сва научна звања. Бавила се истраживањем српско-француских односа у 19. веку, али и односа Србије и Црне Горе у 19. и 20. веку са западним силама Француском, Уједињеним Краљевством и Италијом. Проучавала је и утицаје ових односа на привредна, политичка и финансијска кретања у Србији. Важнија дела: *Северна Албанија у спољнополитичким плановима Србије и Црне Горе, Нови курс у спољној политици Србије почетком XX века, Босна и Херцеговина у спољнополитичким плановима Србије* и др. – *Енциклопедија српске историографије*, 260.

Ушорак, 19. фебруар 1963.

Стево Остојић јавља из Загреба ко је све изјавио саучешће Станки Мирковић и ко је у одбору за сахрану. Писма су упутили В[ладимир] Бакарић⁸⁸² и други, али и ЦК Савеза комуниста Хрватске и Главни одбор Социјалистичког савеза. По свему се види да је Мијо био члан Партије. То сам закључио још у октобру 1958. године када смо у Пули видели сва његова дела у излогу комунистичке књижаре „Напријед“, академију у позоришту, приредбе у Ријеци. Написао сам му из Пуле, и питао да ли је можда у КП Саопштио сам му да је умро Аца. Није одговорио. Две године касније, нашли смо адресу Грегорјанчеве 90, али нас је Бићанић одвратио од посете: „Неће му бити пријатно!“

Данас смо сахранили бака-Нату Чекеревац, Лепину и Бошкину мајку, бабу Благоја Илића, који се све више афирмише у *Полиџици* (штета је што пише само пролазне ствари). Могао би боље. Можда ће доћи на то. Кћери бака-Натине причају да је стара пред смрт стално тражила да освежава уста „Драгољубовим соком“ који јој је Дана однела два дана пре тога. Причају њену жеђ за животом у 84-ој години. Хтела је да телевизија буде у њеној соби, љутила се што и за њу не шију хаљину: како ће изићи у свет?! Фантастична виталност.

Пријатељ службеник поверава да су сви добили пројекат закона о чувању државних тајни. Згранули су се кад је сваки за себе прочитао. Све је државна тајна, особито неуспеси у привреди. Дакле: ништа не писати, ништа не критиковати, ни о чему не говорити!

То подсећа на „вештину ћутања“ о којој говори Иља [Григорјевич] Еренбург⁸⁸³ у својим успоменама на стаљински период. Пада ми на ум да

⁸⁸² Владимир Бакарић (1912–1983), хрватски политичар и државник; истакнути организатор НОП-а у Хрватској; политички комесар Главног штаба НОВ и ПО Хрватске, већник ЗА-ВНОХ-а и АВНОЈ-а; члан Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ-а); секретар ЦК КПХ. По завршетку Другог светског рата: председник владе Хрватске и њеног Извршног вијећа, председник Сабора СРХ; био је члан Извршног комитета ЦК СКЈ, Извршног бироа Председништва СКЈ, Председништва СФРЈ, Председништва ЦК СКЈ, Савета федерације, члан ЈАЗУ. Бавио се марксистичком публицистиком и теоријским студијама; пре рата писао је и био у редакцијама напредних часописа Израз, и листа Наша новина; за време НОР-а био је уредник Вјесника. И после ослобођења писао је за више часописа и листова. Највећи број чланака, говора и реферата објавио је у књизи *Социјалистички самоуправни систем и груптивена репродукција*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 173.

⁸⁸³ Иља Еренбург (Иља Григорјевич Еренбург, 1891–1967), руски совјетски књижевник. Живео је у Француској и СССР-у. Почео је песмама симболистичке и акмеистичке оријентације, после 1917. постепено је прелазио на прозу, често документарно-публицистичког типа „булеварске“ намене и сатиричне усмерености (утицај Франса),

је [Александар Васиљевич] Суворов⁸⁸⁴ проповедао „науку побеђивања“. Стаљин је натерао савременике да се усавшавају у вештини ћутања. Лист *Извештија* напада Еренбурга што се раније није бунио против култа личности, он који каже да је знао да Стаљин греша. Јермолов⁸⁸⁵ тврди да је он више крив него они који су *веровали* Стаљину неограничено и мислили да ради правилно. *Монд* пита лист *Извештија*: шта су они радили пуних 20 година, шта друго него да су служили Стаљину. Сада дижу хајку на Еренбурга. И наша *Полишика* је у два-три наврата анализовала ових 5 књига успомена.

Среда, 20. фебруар 1963.

Синоћ је Слободан одржао врло лепо предавање „Бодлер о поезији и уметности“ у оквиру циклуса о великим песницима са том тезом. Није читао, већ говорио, боље него икада. „Ни истина ни морал ни корисност, већ само лепота.“ – То је био Бодлеров⁸⁸⁶ вјерују. Уствари он је морао да закључи да поезија и уметност – кроз лепоту – служе и истини и моралу и корисности. Слободан је то сасвим добро извео. Закључак: уметност не мора одмах да се исплати, али у своје време она враћа све што се уложило па даје и велике камате. Само ваља сачекати. Као Стендал, Бодлер је то знао. Он је из зла и несреће вадио лепоту, од ружног правео лепо. У том погледу, он је можда највећи чаробњак.

али и у знаку руских класичних идеја (Достојевски). Дела: *Љубав Жане Неј, Лешо 1925. године, Живој и смрт Николаја Курбова, Шјекуланџ, У Пројочном Соаку; Необичне јустоловине Хулија Хурениша и његових ученика, Бурни живој Лазика Рајјшванецца, Дан друји, Москва сузама не верује, Без предаха, Олуја и др.* – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 757.

⁸⁸⁴ Александар Васиљевич Суворов (Александр Васиљевич Суворов, 1729–1800), руски војсковођа – генерал. Истакао се у многим биткама и постао најславнији руски војсковођа и један од највећих војсковођа 18. века. У руско-турском рату 1787–91. однео многе победе над Турцима, а затим у ратовима Русије против Француске (чувени поход преко Алпа 1799). За успомену на његове војничке врлине, у периоду Другог светског рата уведен је у СССР-у Орден Суворова као једно од највиших совјетских ратних одликовања. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 521.

⁸⁸⁵ Алексеј Јермолов (Алексей Петрович Ермолов, 1777–1861), генерал царске руске војске, командант у Кавкаском рату и учесник у ратовима Русије против Француске, осим оног из 1799, који је водио Александар Суворов на подручју северне Италије и Швајцарске.

⁸⁸⁶ Шарл Бодлер (Charles Baudelaire, 1821–1867), један од највећих француских лирских песника 19. века; бунтовним духом превазишао је естетичке норме свога времена, у поезију је унео оријенталне боје и егзотику, задржао елементе романтизма, класичног паганизма и наговестио симболизам. Чувена му је збирка *Цвеће зла*. Бавио се превођењем, књижевном и уметничком критиком. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 270.

Четвртак, 21. фебруар 1963.

Слично је закључивао синоћ Жан Касу говорећи у великој дворани Коларчевог универзитета – пуној најбољег нашег и француског света – Машта „господарица“ (*reine*) стваралаштава. Ту Аристотелову⁸⁸⁷ мисао развио је мајсторски. Главе Шпанца, нешто између Азане⁸⁸⁸ и Камија 65 година, и дало би му се нешто више. Глас снажан и поуздан. Смело тврђење, особито из уста управника музеја савремене уметности који је донео изложбу новог сликарства и из поетичких уметности. То значи да оне умиру. Јер нема стварања без маште. А машта не може да умре, јер је основна особина човекова, као нагон за јелом и за сексом. Сви смо се претворили у ухо: шта ће бити с маштом? Куда ће да се склони, у шта ће да пређе? Светлану смо повели. Она је такође својим крупним дијамантима очију питала: куда, у шта? Помишљао сам: у науку, у *fiction-roman*. Али Касу је рекао да она напушта и литературу. Све се интелектуализује. Одговорио је и то је био други део предавања: у биоскоп, у филм! Седма уметност живи од маште и машта ће живети од ње. Дивно! Значи да добро чинимо Дана и ја што толико времена посвећујемо *биоскопу*. То је адекватнија реч него *синема*, јер укључује *живош*. Касуа је представила Мира Алечковић.⁸⁸⁹ Није ме одушевила њена појава. Кажу да је била код калуђерица и да је тамо почела да учи француски. Лепо изговара. Али је дестимулисана. Захвалан сам јој што је поменула Касуову књигу *Voeux de richesse* [Жеља за богатством]. (Је ли то контраст од 3 калуђерска завета – сиромаштва, *chasteté* [чистоте] и послушности?) Касу се заветује да буде богат. И тиме је завршио своје предавање: пун живот,

⁸⁸⁷ Аристотел (384–322. п. н. е.), један од највећих грчких филозофа. Био је ученик Платонове академије у Атини. Остао је у њој, као придружени члан, 20 година, до Платонове смрти, 347, да би 335. основао, у Атини, своју школу Ликеј, која је касније названа „перипатетичка“. Његова дела извршила су знатан и дуготрајан утицај на европску, делимично и на арапску и јеврејску духовну културу у средњовековном периоду. Први је поделио филозофију, односно целокупно људско знање на три групе дисциплина: теоријске, практичне и поетичке. Поставио је теорију каузалитета. Гл. дела: *Метафизика*, *Физика*, *Никомахова етика*, *Политика*, *Органон*, *Поетика*, *Реторика*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 114.

⁸⁸⁸ Мануел Азана (Manuel Azaña Diaz, 1880–1940), председник шпанске владе у два мандата (1931–1933. и 1936). После пропасти Друге шпанске републике, 1936, побегао је у Француску, где је и умро. Остао је упамћен као први политичар који је увео обавезно здравствено осигурање за све раднике и смањио утицај Римокатоличке цркве укидањем црквених школа и повећањем броја државних школа.

⁸⁸⁹ Мира Алечковић (1924–2008), песник, романсијер и дечји писац; студирала је књижевност и славистику; уређивала је часопис за децу *Змај*. Дела: збирке песама *Три йролећа*, *Трајови без сјоја*, *Ноћ ова йоследња*; песме за децу *Подземни хероји*, *Дани разијрани*, *Звездане баладе*, *Пољана*, *Љубави је мало*; романи *Зашио трдиш реку*, *Зботом*, *велика шајно*, *Јушро* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 52.

непрестано кретање, машта, богаћење. Осећам га сродним и по последњој књизи: *Успомене старој љубавника*. Волео је много жене. Са свима се растао, али ни с једном није прекинуо. Од сваке је сачувао пријатну успомену.

Бојка је имала часове увече, па није могла да чује соло-флауту [Миодрага] Милета Азањац,⁸⁹⁰ ни да прати дириговање Младена Јагушта,⁸⁹¹ на концерту за који смо добили карте од рођака-солиста. Чули смо Моцарта⁸⁹² и Хајдна,⁸⁹³ али и нашег младог Бергама и [Дмитрија] Шостаковича.⁸⁹⁴ Ово последње Јагушт је дириговао напамет – маестрално. А Бергам нам се учинио мање нов после Прве Шостаковичеве [симфоније]. Ипак је много остварио. Ни свога мужа Бојка није чула, ни Касуа. Једна пријатељица јој је много хвалила Слободаново предавање, а за Касуа рекла да је само бацао фразе. Та дама ништа није разумела. Није ни могла, ако не зна француски савршено, и ако нема велику културу. Касу је ниво држао врло високо. Сем онога што сам поменуо о ишчезавању маште из

⁸⁹⁰ Миодраг Азањац (1932–1997), флаутист, солист Београдске филхармоније, члан Београдског дувачког квинтета, оснивач камерне групе „Musica humana“; био је наставник флауте у неколико средњих музичких школа, а затим и професор Факултета музичке уметности у Београду; руководио је ансамблом Хор флаута, оснивач је ОКТОН-а. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 26.

⁸⁹¹ Младен Јагушт (1924), диригент Опере у Новом Саду; основао камерни оркестар Глазбеног завода у Загребу, био диригент хора и оркестра Радио Загреба, уметнички руководилац хора и оркестра Дома ЈНА у Београду; диригент и шеф Симфонијског оркестра и хора Радио-телевизије Београд. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 942.

⁸⁹² Волфганг Амадеус Моцарт (Wolfgang Amadeus Mozart, 1756–1791), аустријски композитор, један од највећих музичких стваралаца. Израстао је из стила ране класике и у зрелом стваралаштву неговао је стил музичке класике, наговештавајући романтизам. Истакнути је оперски стваралац, који инсистира на психолошкој карактеризацији протагониста и драмским збивањима. У симфонијама је прешао пут од облика блиских дивертиментима до зрело класичног симфонијског стила изразите драматике. Гл. дела: опере *Ошмица из Сераја*, *Фиџарова женидба*, *Дон Ђовани*, *Тако чине све*, *Чаробна фрула*; симфоније *Хафнер симфонија*, *Линцерска симфонија*, *Прашка симфонија*, *Симфонија у g-молу*, *Јујишер симфонија*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 727.

⁸⁹³ Јозеф Хајдн (Franz Joseph Haydn, 1732–1809), аустријски композитор, представник „бечких класичара“; 30 година музичар на двору кнеза Естерхазија. Најзначајније су његове симфоније и гудачки квартети. Од преко 100 симфонија, истичу се групе од шест париских и 12 лондонских симфонија; компоновао је и клавирске сонате, црквену музику и др. Гл. дела: симфоније *Јујро*, *Подне*, *Вече*, *Ојрошшајна*, *Марија Терезија*, *Медвед*, *Кокоска*, *Краљица*, *Часовник*; гудачки квартети: *Сунчеви квартејши*, *Руски квартејши*; ораторијуми *Сиварање свећа*, *Годишња доба*; опера *Ајошекар* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 784.

⁸⁹⁴ Дмитриј Шостакович (Дмитрий Дмитриевич Шостакович, 1905–1975), један од најистакнутијих совјетских композитора; био је члан САНУ. Често је долазио у сукоб са званичним поставкама у уметности; његове композиције показују чврсту везу са руском музичком прошлошћу из које ствара свој стил, неретко наглашене сатире. Дела: опере

модерне уметности рекао је да из сликарства, па из пластичних уметности, скоро и из књижевности ишчезава прича, историја, догађај, предмет. Све се своди на уметникову личност. У самом сликарству губи се трећа димензија, перспектива, све се претвара у дужину и ширину. Па и простор нестаје, и време. Поред Балзака, Лакроа и Бодлер су машту довели до њеног врхунца, као никад у историји. А наш двадесети век је осиромашео, јер се машта не уноси ни у једну уметност. Пруст је све видео у простору – са стране ове или оне, у сенци, у врту, у салону. И трагао је за временом. Губио га и проналазио. Сада се ништа не дешава; нема видљивих простора; никакво време није фиксирано. Још једино има нешто од свега тога у полицијском роману: зато он све више осваја. Можда ће он показати пут којим треба да пође роман. Поезија нема подлоге. Сликарство нема ни предмета ни димензија. Али машта је спремила своју освету: склонила се у биоскоп и од њега направила не само седму, већ скоро једину потпуну уметност, интегралнију од опере. Зар су то фразе? Или врло дубоке и смеле мисли?

У то име смо, за наш 21, Дана и ја гледали енглески филм „Било их је седам“ – на енглеском Дугачки и Мали, Дебели и... Озбиљан и тежак филм из рата с Јапанцима. Филм без жена, као оних „Дванаест гневних људи“ (поротника) са Хенри Фондом.⁸⁹⁵ Запрепашћује да Енглези немају погрдније речи него Шкот и Велшанин. Дисциплина се ипак одржава и другарска солидарност. Нико нема снаге да убије заробљеног Јапанца. Само један се острвио, јер га је отац-каплар учио да непријатеља треба убити, јер ће он иначе тебе. Ипак га није убио он него један млади страшљивац. А као јунак је у борби погинуо онај што није дао да се дирне у заробљеника.

Синоћ смо после Касуовог предавања чули историју Аврама Петровића и његових синова – Уроша, Светислава (Жолике)⁸⁹⁶ и Милета. Овај се једини оженио. Довео је Швајцаркињу, која годинама живи међу

Нос, Леги Мајбеш, ораторијум Шуме љевају; симфоније (бр. 7 лењинградска), концерти, камерна музика. – Мала енциклопедија, књ. 1, 987.

⁸⁹⁵ Хенри Фонда (Henry Fonda, 1905–1982), амерички филмски и позоришни глумац, једна од најкарактеристичнијих физиономија светског филма. Главни филмови: *Плодови тнева, Моја грађа Клеменшина, Бејунац, Мисшер Робертс, Рај и мир, Само једном се живи, 12 тневних људи* и др. – *Мала енциклопедија, књ. 3, 743.*

⁸⁹⁶ Светислав Петровић Жолика (1883–1945), професор француског језика; предавао на Вишој педагошкој школи у Београду, био уредник *Српској књижевној тласника*, писац позоришних и књижевних критика, потпредседник Удружења књижевника, потпредседник ПЕН клуба, потпредседник Српске књижевне задруге и секретар Француског клуба. – *Ко је ко у Југославији, 115, 116.*

нама и неће да научи ниједне српске речи. Г-ца Дана Петровић јој не остаје дужна: Шта сте ви Швајцарци дали човечанству? Ми Срби смо у свему већи народ од вас. Урош је умро 1915; Аврам 1944; Светислав 1945. Она је остала врло мала без мајке и борила се са четири мушкарца. Отац је био врло строг, браћа чудаци. Урош и Светислав су били вегетаријанци. Урош је млад умро од туберкулозе, а заједно је био с Ибровцем у Лезену: гле Ибровца и данас, – многе ће још сахранити. Светислав није ни пушио ни пио, а умро је од рака на желуцу. Аврам је из Медвеђе ресавске, а мајка им је Рудничанка. Волим што сам нешто сазнао о тим људима. Уроша сам слушао кад и Скерлића, а Светислава сам посетио месец-два пред смрт, кад је Ибровцу донео упутства за издавање збирке његових позоришних хроника. Дана се није удала. Жртвовала се за оца и браћу, а сада служи незахвалну снају-туђинку.

Четвртак, 22. фебруар 1963.

Нећу да идем на погреб Јовану Ђетковићу.⁸⁹⁷ Тај је лагао све и свакога. Био је земљорадник, а кокетовао с Миланом Стојадиновићем. 1944. је, како данас пише *Полиџика*, ступио у комунистичку партију, а то му није сметало да у марту 1945. дође на састанак десних земљорадника и да у октобру 1946. постане члан главног одбора Уједињене земљорадничке странке, са Нинком Петровићем као генералним секретаром. Био је парњак Марка Вујачића,⁸⁹⁸ али гори човек од њега.

Она дама што је нашла да је Касу „дошао неспреман“ и да је „само фразирао“ била је Љубица-Цуца Сокић,⁸⁹⁹ сликарка, коју смо видели у

⁸⁹⁷ Јован Ђетковић (?–1963), у младости сарадник Марка Даковића у раду на уједињењу Србије и Црне Горе. Касније је постао члан Савеза земљорадника и један од његових првака у својој средини. Био је пријатељ Марка Вујачића, с којим је заједно покушавао да се приближи Милану Стојадиновићу 1936. За време НОБ био је у партизанима и из рата изашао као комуниста. После ослобођења био је министар пољопривреде у Црној Гори. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 383.

⁸⁹⁸ Марко Вујачић (1889–1974), политичар и писац; као учесник тзв. Бомбашке афере у Црној Гори био је осуђен. Између два светска рата био је припадник Савеза земљорадника и један од водећих партијских лидера, народни посланик и сенатор. У НОР-у је од 1941; био је потпредседник АВНОЈ-а, доцније потпредседник Президијума Савезне народне скупштине. Објавио: *Знамениџи црногорски и херцеговачки јунаци*, у пет књига и *Војвода Мирко Пејровић*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 465.

⁸⁹⁹ Љубица Цуца Сокић (1914–2009), српска сликарка, академик САНУ, професор Факултета ликовних уметности у Београду. У периоду до Другог светског рата својим импресионистичким поступком афирмисала се као сликарка ретке културе и сензибилитета. У даљем развоју, ослањајући се на посткубистичку естетику, остваривала

септембру 1940. у Петровцу на мору. Налазила се у друштву старог Рибара и његових синова, управо само Јурице⁹⁰⁰ и Лолине⁹⁰¹ веренице, младе [Слободе] Трајковићеве.⁹⁰² Цуца је сликала на брдашцу а за ручком ћаскала са „уметницима“. Сада је Касу наљутио тврдњом да сликарство умире.

Још нешто о Јовану Ђетковићу. Јесте, био је у марту 1945. у Кољу сестара када су десни земљорадници одлучивали да уђу, после нас, у Народни фронт. Јован је говорио у прилог улажења и једини је од свих говорника поменуо и великог Тита. Био је и на II конгресу Народног фронта 1946. После заседања пришао му је Јован Јововић,⁹⁰³ бивши учитељ и резервни мајор ЈНА и прекорио га што је ћутао док је Блажо Јовановић нападао Марка Даковића, и чак му аплаудирао. А сам је 1918. бранио одлуке Велике народне скупштине која је прогласила уједињење. – Јесам бранио, одговорио је Ђетковић, и стидим се тога. – Стидиш се, рекао је Јововић; а ја презирем удворице и ласкавце и када су искрени, а још више кад то чине из неваљалства.

је дело интимних поетских расположења. Бавила се и илустрацијом књига. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 433.

⁹⁰⁰ Јурица Рибар (1918–1943), правник и сликар, син Ивана Рибара. Сликарство учио код Николе Бешевећа, Јована Бијелића и Марка Челебоновића. Радио је портрете и мртву природу. Погинуо у НОБ. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 194.

⁹⁰¹ Иво Лола Рибар (1916–1943), политичку економију студирао у Женеви, а право у Београду. Био је истакнути омладински руководиоца; члан КПЈ од 1936, а секретар ЦК СКОЈ-а од 1937. до смрти. Због револуционарног рада био је интерниран у концентрациони логор у Билећи 1940; радио је на припреми оружаног устанка 1941. и био члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ; члан Организационог секретаријата ЦК КПЈ за неослобођене крајеве; крајем 1942. радио је на припреми Оснивачког конгреса антифашистичке омладине Југославије. Погинуо је 27. новембра 1943. на Гламочком пољу. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 194.

⁹⁰² Слобода Трајковић (1918–1942), вереница Иве Лоле Рибара. Активно је учествовала у покрету за ослобођење од окупатора. Са сестром Вером прикупљала је одећу и друге неопходне потребе за партизане. Лола јој није дозволио да пође с њим у партизане, плашећи се да она неће моћи да издржи физичке напоре, због слабе конституције. Саветовао јој је да оде код тетке у Врњце. Њену преписку са Лолом пресрела је полиција, због чега је била ухапшена. У Главњачи је данима мучена. Тражено је од ње да писмом позове Лолу у Београд. Како на то није пристала, она и цела њена породица затворени су у логор на Бањици, где су угушени у гасним коморама.

⁹⁰³ Јован Јововић, учитељ из Бјелопавлића, борац за уједињење Србије и Црне Горе, заједно с Марком Даковићем. Био је присталица Савеза земљорадника за све време његовог постојања, али се постепено приближавао и левим земљорадницима. У НОР-у је био од првог дана, са своја два сина. Из рата је изашао као мајор ЈНА. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 123.

Још нешто. Кћи Ђетковићева била је удата за Батрића Јовановића.⁹⁰⁴ Кад је дошло до Ђиласове афере, 1954. она се изјаснила за његову линију. Да би је се отресао, Батрић је затворио у договору с оцем, с Јованом Ђетковићем у дом за умоболне. Тамо је извршила самоубиство. У писму је рекла да не жали што одлази из живота, јер се дубоко разочарала у људе.

Потврђено ми је да је Јов[ан] Ђ[етковић] облетао око Милана Стојадиновића 1936. и искамчио му 25.000 динара. С тим парама је летовао на Жабљаку. Јер он је често био без службе али је волео да живи широко. Тврди се да је као службеник Чиновничке задруге потрошио неке паре те установе. Да ли га је носио само темперамент, или и потреба да се истакне, да игра неку улогу, или амбиција. Да ли је и он патио од маније, честе код Црногораца, да преврћу вером, да буду издајници „бијесна се братства истурчише!“ И барјак турски су на своју браћу носили неки знаменити Црногорци. А други су из пркоса и ината, да би напакостили својим противницима, одлазили у Скадар и стављали се у службу паши. Је ли то и Ђиласов случај? Трипко Жугић,⁹⁰⁵ који је Милована добро познавао каже да је био бунтовна, необузdana природа. Није могао дуго да остане на једном. А Ђетковић је стално мењао, – једно због велике породице, друго из потребе да троши преко својих могућности.

Зашто му је честити Јован Јововић ишао на погреб иако 13 година једну реч нису проговорили, после сукоба испред „Москве“ – 1946? – Па Црногорац је. И фамилији сам хтео да изјавим саучешће... – Опет једна црногорска тајна.

Недеља, 24. фебруар 1963.

Срђан је јуче навршио осам година. Дошло му је и толико другова, ниједна другарица. Од „маторих“: Миша Стојановић (син др Николе, кога треба да посетим у 89, бивше Крунске улице) са његовом темпераментном

⁹⁰⁴ Батрић Јовановић (1922–2011), као студент Правног факултета у Београду, од јесени 1940. прикључио се напредном студентском покрету и убрзо постао члан илегалне КПЈ. У НОР-у је од 1941, обављао бројне одговорне дужности. После ослобођења организовао је и руководио радним акцијама; био је помоћник генералног директора предузећа „Нови Београд“, током изградње Новог Београда; помоћник савезног министра, директор Савезне управе за нуклеарне сировине, секретар Комисије за привреду ЦК КПЈ, уредник НИП Борба, генерални директор Управе цивилног ваздухопловства Југославије, амбасадор СФРЈ у УНЕСКО-у, делегат Црне Горе у Савезној скупштини и др.

⁹⁰⁵ Трипко Жугић, адвокат, један од „ујединитеља“ Црне Горе са Србијом. Демократ; бранио је левичаре пред Судом за заштиту државе. Током окупације био је у једном логору смрти у Немачкој. Био је члан Привременог народног представништва ДФЈ 1945. –Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 96.

Дрином, Миливоје Ристић са Миром (Слободанови кумови). То су познаници са Срђанових рођендана. Нова личност је била Славна Бобић, писац уџбеника енглеског језика. Слободан и Срђан су се зближили с њом летос у Ровињу. Ја сам се обрадовао кад сам чуо да воли Радомира Константиновића⁹⁰⁶ и његове есеје. Романе још није читала. Нисам је храбрио у том правцу, јер и мене нису задовољили. Познаје и његове родитеље. Диви се Михаиловој отмености, а много је слушала о његовој речитости на предавањима. Рекао сам јој више о њему. Она је много причала о свом сину Дејану-Дику и његовој болести. Сада има 21 годину, а био је њен болесник 13 година. Лекари су јој признавали да они раде са једном четвртином мозга, и да он само њој може да захвали што је жив и здрав. Имао је туберкулозу у цревима; сада је прави џин каже Бојка. Другује с њим и зна све његове јаде и радости. Као врло млад волео је старију фризерку и Славна је примала у кућу. Успротивила се тек кад јој је изјавио да хоће да је узме за жену. То је био само акт поштења, јер је већ био увидео да је интелектуално оскудна и да све више заостаје за њим. Сада је све ликвидирано, али Дик је остао стидљив кад треба да приђе нежнијем женском свету. Хтео је да учи медицину па да се бави књижевношћу, као Мија Павловић, али га је и то прошло. Од оца (Бошковића из банкарске породице) растао се као врло мали и не признаје га. Али тај развод је морао оставити трага на његовој души. Славна живи с мајком и са сином, али задовољство налази само у великом раду. Предаје на Економском факултету. Отац и мати су јој Босанци из Крајине, али су старином из Требиња. То се види на њој. Напатила се 1941. под усташима. Гледала је како учен и културан католички свештеник, кога је добро познавала, постаје звер која лично коље Србе. А видела је како сиротиња и други грађани Бања Луке уживају када је њен ујак хапшен и спровођен у логор: људи којима је он само добро чинио. Ипак је остала Југословенка, као у гимназији када се једина у разреду тако огласила.

Миливоју Ристићу сам причао (Слободан је већ знао из *Монга*) о црначким студентима у Софији. Из разних афричких земаља било их је

⁹⁰⁶ Радомир Константиновић (1928–2011), књижевник; живео је у Београду као слободан уметник. Дела: збирка песама *Кућа без крова*; романи *Дај нам данас*, *Мишоловка*, *Чисти и њрљави*, *Изразак*; проза *Ахасвер или џракшаи о њивској флаши*, *Пенџаџрам*, *Белешке из хошелске собе*. Нарочито је познат његов критичко-филозофски рад *Филозофија њаланке*, заснован на анализи идеолошке свести новије српске културе. Писао је и запажене радио-драме: *Саобраћајна несрећа*, *Еуридика*, *Велики Емануел*, *Икаров леи*, *Лийшонов чај*, *Изнанађење* и *Обична, ох, кокошка*. Јединствено место у историји српске књижевности обезбедио је делом *Биће и језик у искуштву њесника српске културе XX века*, у коме је, у 8 књига, дата „књига интегралног и комплексног филозофског модела књижевне критике у историји“. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 341.

350-400. Хтели су да створе своју организацију и као да се одупиру партијској пропаганди. Бугарске власти су им то браниле. Отприлике половина њих је демонстрирала. Власти су протерале седморицу. Остали су хтели такође да оду. Н'крумах је послао протестну ноту. Најзад је амбасадор Гане или неко други све њих извео из Бугарске и пребацио у Амстердам. Ја сам те догађаје сазнао прекјуче од човека који слуша Лондон и Америку; јуче сам нашао прве вести у *Монду* од 15. и 16; синоћ ми каже Слободан ово о одласку из Бугарске.

Јутрос нас је Миша, велики син Властин и Цинин, изненадио рано. Синоћ нас није нашао, а хоће да дођемо да гледамо код њих на телевизији популарни „Музеј воштаних фигура“ који је почео о Новој години и ишао сваке недеље. Прекинут је пре осам дана, јер је неко протествовао што се исмевају друштвене прилике у Југославији. Видећемо колико су морали да ублаже.

После је дошао Аца Петровић, некада чиновник Српског пољопривредног друштва, кога смо давно упознали код Милана Прибићевића. Недавно сам га видео на неком погребу, па је обећао да нас посети. Са задовољством сам слушао о Ђорђу Радићу,⁹⁰⁷ великом пољопривредном стручњаку. Свештенички син из Бечкереча, студирао је на разним странама, оснивао пољопривредне школе по Србији (Шумарско-ратарску у Пожаревцу!), и завршио је као пензионер у Ваљеву. Ту га је Петровић упознао када је био ђак. Ђорђе се родио 1839, а умро је 1922. Написао је много књига од којих је најчувеније његово дело *Цвећарство*. Хиљадама пољопривредних поука из свих грана је остало. Петровић је о њему написао биографију, али не може да је штампа. Пошто је ожењен сестром Милорада Милића,⁹⁰⁸ адвоката из Крагујевца који је стрељан већ пре новембарске рације, говорили смо и о Катарини Богдановић. Он је виђа тамо. Орунула је, смањила се, запустила. Нема је више од 30 кила, остала је без зуба, а неће да намести вештачке, пошто ће ускоро да умре. Жели само једно: да је пријатељи забораве... Каква разлика између ње и Исидоре

⁹⁰⁷ Ђорђе Радић (1839–1922), први српски доктор пољопривредних наука и један од најзначајнијих пољопривредних стручњака Србије у 19. и почетком 20. века; један је од оснивача Друштва за пољску привреду (Српско пољопривредно друштво), био је његов секретар и уредник часописа Тежак; био је организатор пољопривредних изложби у Србији; воћарски стручњак, оснивач пољопривредних школа у Пожаревцу и Краљеву. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 134.

⁹⁰⁸ Милорад Милић, крагујевачки адвокат, студирао у Француској, републиканац. Стрељан приликом велике рације, као напредан човек и критичар чаршије. Сарађивао је са левим земљорадницима, чак и мимо републиканског вођства. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 197.

Секулић са којом смо ми желели да је поредимо!... Поменули смо и несрећног Љубисава Петковића.⁹⁰⁹ Посетио га је, у душевној болници у Ковину, агроном Бора Грбић, брат Загорке Стојиљковић, и учинио му се сасвим нормалан. Држе га тако да га не би изводили на суд и послали у затвор због његових јавних критика свега што се чини у држави.

Полишика и даље доноси „Присећања“ Милана Богдановића. Људи то читају, али замерају што говори само о себи и што се толико хвали. Данас пише да му је „велики узор“ био Скерлић и да је чак Слободан Јовановић нашао да „овај говори као Скерлић“. Студенти који су га слушали тврде да ништа нису умели да забележе од његових предавања, јер је само речито празнословлио. Пошто и ја пишем *Успомене*, морам да пазим да не паднем у Миланове погрешке. Од њега, као и од Душана Недељковића, учим какав не смем бити.

Аца Петровић је најзад добио пасош и ових дана иде у Француску. Он је некада служио у Легији странаца, затим је служио војску у Жодијеру и учио агрономију: има доста пријатеља. Ја му нисам дао ни једну адресу, јер је то сасвим други свет. Каже ми да је још жив чика-Коста Поповић, такође велики популаризатор рационалне пољопривреде. Његова страст је гајење „пшенице на кућице“. Непрестано о томе говори. Аца се опет загрејао за воћарство. У космајској Слатини има кућу и око 2 хектара под воћем. То бих волео да видим. Само каже да је приступ имању тежак због рђавог пута. Поменули смо и динамичног Драгишу Вујића, старог учитеља и задругара, некада ревизора задружног савеза. Живи у Пожаревцу, и још је агилан. Као Петровић, и Драгиша је републиканац од првог часа. Данас је Милан Богдановић нагрдио Драгомира Иконића. Објашњење за његову претерану самоувереност и амбицију потражио је у томе што је био *учишел* и недорађен интелектуалац. Али није генерализовао из страха да не повреди Кардеља. Жао ми је што Ацу нисам питао о Иконићу. Ружу Прибићевић виђа. Њој су срушили кућу у Бирчаниновој улици, али је добила 5 милиона и мали стан. То није рђаво, али да ли су јој новац дали одмах, или је предвиђено да се исплати за 50 или за 99 година? Недавно смо срели гђу Десу, њену сестру. Њој су узели целу велику кућу на углу преко пута санаторијума Врачар, дали

⁹⁰⁹ Љубисав Петковић, занесењак за сељаштво и задругарство; учитељ из Црвене Јабуре у Лужници. У Француској је завршио агрономију, и по повратку у земљу радио по разним местима; на парламентарним изборима 1935. и 1938. кандидовао се у царибродском срезу на листи Удружене опозиције. У партизане је отишао 1944, али се, после ослобођења, није слагао с новим режимом, због чега је гоњен и, најзад, смештен у дом умоболних у Ковину. Издавао је Народну сељачку слогу, као орган истоименог покрета, по угледу на загребачку Господарску слогу. – Д. Јовановић, *Полишичке успомене*, књ. 12, 250.

јој само један стан, а сину Милану нису признали ништа. Мора да се бори, као амерички грађанин, за свој део.

Понедељак, 25. фебруар 1963.

Јутрос смо преко радија слушали разговор најбоље спикерке са проф. Ђоком Живановићем о неким акцентима, а око подне нас је посетила његова ученица, наша Биса. Марљиво учи за јунски рок. За Књижевне новине од 22. овог месеца дала је есеј преведен с пољског. Учи и чешки, да би била потпун слависта. Њен укус се изоштрава и у нашој књижевности. Тврди да су Момчило Настасијевић⁹¹⁰ и Оскар Давичо највише обогатили наш језик. Бојим се само да је Оскар унео више ружног него лепог, али зацело има успешних проналазака. И он је несумњиво смео. Сад ће му, после Титовог говора, подрезати крила, јер он је управо тај апстрактни и неразумљиви модернист. *Дело* је већ преузео Мухарем Первић,⁹¹¹ који ће боље да слуша, а *Данас* престаје да излази, јер не ваља и не користи никоме. Биса нам је причала о некој Пољакињи која овде студира српски, као стипендиста, а за три месеца се у Београду тако *снашла* да је постала велика дама: на њој је све најлепше и најскупље. Је ли посреди неки Пољак? – Ама какви! – То значи неки наш „даса“ – руководилац... Кад то чујем, Биса ми импонује својом скромношћу, мада је и млађа и лепша од „дотичне“. Могу да се поносим њом.

Чевършак, 28. фебруар 1963.

Два догађаја данас: тежак напад реуматизма, први у животу, и велико писмо од Јове [Јовановића] из Лесковца. Устао сам потпуно нормално, завршио своју кратку гимнастику, опрао се хладном водом до појаса и ниже, као обично, обукао се за излазак по новине. Оштар бол у крстима и у целом средњем делу тела онемогућио ми да завежем обућу. И као да сам се кочио. Једва сам се мицао по кухињи. Дана је морала у здравствену

⁹¹⁰ Момчило Настасијевић (1894–1938), књижевник, професор гимназије. Писао је лирске песме, драме и приповетке са старословенским мотивима. Одликовао се оригиналношћу стила и необичном инвенцијом у области језика. Главна дела: песме Седам лирских кругова; приповетке *Из шамној вилајеша*; либрејто *Међулушко блајо*; драме *Код Вечне славине*, *Недозвани*, *Газда-Младенова кћи*, и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 757.

⁹¹¹ Мухарем Первић (1934–2011), књижевник; завршио Филолошки факултет у Београду; уредник Студента и књижевног часописа *Дело*; позоришни критичар листа *Полиџика*; главни уредник културно-уметничког програма РТВ Београд. Главна дела: збирка есеја *Традиција и кришка*, *Воља за променом*, *Језик са седам кора*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 962.

станицу где прима ињекције против крућења прстију и руку. Обукао сам се полако, и обуо, али даље од степеница нисам могао. Побојао сам се да нису бубрези, пошто је бол почео у крстима. Одмах сам легао у кревет.

Јова доста касно одговара на моју забринуту карту после првог налета Мораве. Уствари, други налет је био страшнији. Њихова улица, па и Доситејева 8, били су поштеђени праве поплаве. Само су се подруми напунили водом. Њему је назеб донео грип или нешто друго, али је изгубио глас и морао да лежи неколико дана. Искористио је „годишњи одмор“ – како се изразила Рада – да чита последње коло његове драге СКЗ. Највише су га фрапирале *Сеобе*. Задивио се снази дела, али о писцу није нашао ништа. Моли ме да му кажем што више. То ћу учинити кад устанем.

Субота, 2. март 1963.

Трећи дан лежим, и морала је Дана да иде на Нови Београд, да прими моју „пензију“ код Савезног извршног већа. А имала је и своју ињекцију. Благајница је била врло љубазна. Да смо јавили, послали би поштом.

Недеља, 3. март 1963.

Посете и посете. А нико није знао да лежим већ четврти дан. Сања се разапео између три куће, а и нас не заборавља. Највише иде код Новице и Нуше. Она је у шестом месецу и дрхте над њом. Хуманизовала се. Све је пажљивија према свекру: да је тако умела од почетка! Али неко је саветовао да се одмах постави отпорно и офанзивно, да је не би „зајашили“. Сада ће све бити боље, пошто мора да дође у њихов стан после порођаја. Свекрва ће јој бити још потребнија од „тате“, коме већ тако мило тепа. [Војислав] Воја Димитријевић из Рашевице добро је прошао ове зиме. Морава није плавила њихова села, мада су им поља под водом. И они чупају винограде: не могу да издрже порез, а и радне снаге нема. Његове београдске кћери – Мица и Мара – враћају две главе мог текста (о телесном и душевном животу), али саме нису дошле! Зацело нису ни прочитале – после године дана. Воја каже, година и три дана, јер се сећа када је био с њима последњи пут. Он као да је дигао руке од њих. Сада хоће да удаје трећу, Љиљану, која је остала на селу. Воја је још леп, али нема више ону свежину. Живот га је млатио и то се види. Његова Милана се још бори, али је све мање љубоморна на тако привлачног мужа.

⁹¹² Драгослав Страњаковић (1901–1966), историчар, професор Београдског универзитета и потпредседник Српског културног клуба. За време Другог светског рата био је члан четничког Централног националног комитета. После рата нова власт га је пензионисала,

Онда су упали др Никодије и Микица Милошевић, син проте Новака, радикалног првака из ужичкој краја, шурака проте Милана Ђурића. Вратио је два наша броја париског *Гласника* и донео чланак др Драгослава Страњаковића⁹¹² о његовом оцу из 1940, у *Полиџици*, када је било десет година од смрти. Ужичанин и масон, Страњаковић се одужио и оцу и сину. Микица се продуцирао пред нама, пун себе. Нико од нас четворице није могао реч да проговори. Али зашто је нагло побегао из куће? Са Даном се није поздравио. Питам се да га није увредило што му нисам дао одређено време за састанак, пошто предвече одлазим на понеко предавање.

Понедељак, 4. март 1963.

Требало је да водим у биоскоп гђу Ивковић и Дану. Обавештена да лежим, гђа ми је донела понуде и изгрдила ме што сам рђав кавалер. Понудио сам да већ после подне устанем и извршим дужност... Уто је наишао г. [Јован] Петровић – Кохани Јован. Поводом бисте која се свиђа нашој сусетки говорили смо о Бајки. Њен Кохани се жалио да сам му је преотео. Шалили смо се. Пријатно. То су два добра стара другара.

Из Загреба је стигло писмо – кратко, али врло топло – од Станке Мирковић и њена четири сина. Ко први буде долазио у Београд, посетиће нас.

У једном француском приказу Ђиласових *Разговора са Сџаљиним* видим да књига има три дела: *Enthousismes; Doutes; Désillusion* [Одушевљење; Сумње; Разочарање]. Прво је на српском, преведено, свакако, као: *Одушевљење*. Било би ми криво да наслов гласи *Заноси*, јер тако сам ја назвао прву књигу својих *Полиџичких усјомена* већ током прошле године, када сам правио план. Приказивачу је највише пало у очи оно што је, приликом првог путовања у СССР, Ђиласу рекао о рату један совјетски генерал на јужном украјинском фронту: да ће ратови бити још страшнији и свирепији када комунизам буде овладао у целом свету. То је, изгледа, и Ђиласа поразило. Сваки идеолог ће уништавати већину својих савременика да би – „усрећио“ петину или десетину оних који буду преживели. Који генерал је то био?

Увече су нам дошли, опет не знајући да лежим пет дана, Беба и Жика Милојевић. Слутили су да нешто није у реду чим нас у петак, 1. марта, није било на Кведеровом предавању о Индији. Зато су чак донели густу малину, – мало и конкуришући мојим соковима.

Тога дана је била и Светлана, одмах после ручка, пре него што оде на час. Разговали смо о њеној стидљивости. Као Дафне, она не верује у себе, снебива се, устеже се, боји се. Зашто? Она бар не вуче никакво руско

наслеђе, као Миша и Дафне? То је можда пиротска *timidité* [стидљивост] због које је њен отац и отишао у смрт: није умео да се обезбеђује и да захтева све мере предострожности. Јасмина вуче од Јевреја продорност и динамику. Она уме да и запева, да се одушевљава. То јој је фантастично! Светлана је, напротив, доста индолентна, безвољна. Тешко јој је да устане ујутру. А тако уме да хвали Катарину (Кити) Ћирић, која код њих станује већ скоро четири године. Упоредо учи филозофију (француски) и средњу музичку школу (певање), и мисли да дипломира у јуну, стриктно о року... То је – што рекла Јасмина – фантастично! Из таквог богатства, из раскоши Стевана Ћирића⁹¹³ и његове још богатије госпође, рођене Милић! И друга њихова деца су, изгледа, била изврсна. Једна сестра се бацила под воз – несрећна љубав или рђаве оцене у школи – али друга је учила одлично, радила и ради, удала се. Брат је завршио медицину тачно о року и све је полагао са десеткама. Сада је негде у иностранству. Милојевићеви знају ту породицу из Сремских Карловаца. Стевана су људи критиковали због политике (радикала, режима, Јерезе, за пакт 25. марта, са фон Хереном...) али су га ипак поздрављали и поштовали. Свет је мање ценио госпођу – уображену даму и оштру господарицу. За децу такође кажу све најбоље.

Среда, 6. март 1963.

Синоћ нам је дуго била Мира. Све смо претресли. И она само повољно говори о гђици Ћирић. Зашто се њене кћери не угледају? Занимљиво је било, да Ерна [Ћирић] даје Светлани врло разумне савете за њених двадесет година. Она од ње захтева да буде млада, да буде весела, да игра, да се дружи с младићима, да се љуби, да упознаје свет. Никада више неће имати двадесет година! – Великог дејства то нема. Она остаје резервисана, хладна, пуна сумњи. Ја сам данас погрешно схватио њене гримасе када јој се о нечему говори. Мислио сам да је то засићеност, јер је сувише рано видела Париз, Милано, Венецију. Није доста сањала, није доста чезнула за тим благодетима. У ствари, она ни за шта не може да се одушеви. Она се

а затим и осудила на временску казну затвора, коју је издржао у Сремској Митровици. Поново се враћа у друштвени живот 1954, а од 1955. радио је као предавач на Богословском факултету.

⁹¹³ Стеван Ћирић (1886–1955), професор, политичар, радикал. Посланик, у два мандата министар просвете, председник Народне скупштине Краљевине Југославије у два мандата, сенатор; брат владике Иринеја новосадског; велики поседник у Сремским Карловцима, лично веома образован и културан. – Д. Јовановић, *Полиџичке усйомене*, књ. 12, 384.

смешка на све, не уме да каже: фантастично! као њена млађа сестра њен контраст. У томе се разликује од наше млађе ћерке: Дафне се одушевљава за лепе ствари, мада је такође резервисана према људима. Она је, као ја, благодарна публика, али се тешко загрева за нова познанства.

Четвртак, 7. март 1963.

Синоћ је опет било врло живо. Код болесника су дошли Демо и Нада, а случајно је искрсла Анђа Димитријевић, сада удата за генерала-инвалида Владу Крстића. Прво смо дуго претресали Драг[омира] Ћосића, стару Анђину симпатију. Гутала је сва моја обавештења о њему: Париз, Грињон 1918; Краљево и женидба; Београд, универзитет, СКА и РАД; диктатура, илегални рад, затвор и процес, не заборављајући јесен 1928, када нам је он донео манифест за федерацију у корист Хрвата; разређено дружење до 1939, када је он постао висок државни функционер; одвајање од Савеза земљорадника и стварање НСС у марту 1940. Јавио нам се тек крајем 1944. да тражи лажно уверење о чланству у НСС што смо одбили, јер је био само у Земљорадничкој левици. После 1940, видео сам га тек недавно, на погребу Бранка Чубриловића, када није змогао снаге да нам се приближи. Нисам пропустио да кажем како се лепо понаша према Мири и девојкама. На то је Демо револтирано узвикнуо да он новцем мисли да поправи утисак. Али то је узалуд. Морао сам да кажем да га стари Ђурић не цени ни као стручњака, супротно од нашег општег уверења. Анђа је све то слушала пожудно. И сама се непрестано разочаравала у њему. А и сада би волела да чује нешто повољно. Признавала је да жене имају слабост за људе те врсте, па и она за њега. Замерала му је држање према сестри. Налази да је био сувише строг за њеног живота и да је горко плакао кајући се због тога.

Осетио сам да се Демо већ нервирао што се толико пажње и времена посвећује Ћосићу. Он га је недавно видео. Учинио му се дебео, подбуо, са очима изгубљеним у образима, стар и клонуо. Мој утисак је био бољи, мада је далеко од оног Ћосића кога је обесмртило платно Милице Бешевић,⁹¹⁴ несрећно у њега заљубљене... Да бисмо променили тему, натерали смо Анђу да прича о свом животу с генералом. Као даљни кузени дружили су се целог века и Анђа га је желела. Али, док је био здрав, друге две жене су полагале право на њега, и, она се склањала. Кад је први пут парализован, оне су га избегавале. Анђа их је ипак питала да ли се још интересују. У противном, она ће га прихватити када су га сви напустили. Пре другог

⁹¹⁴ Милица Бешевић (1896–1941), сликар, симпатизер Народне сељачке странке 1940. Погинула је приликом бомбардовања Београда 1941.

удара или убрзо после, не знам, она је на први његов знак пристала да му буде жена. И рекла му је да је одавно то чекала. Тај човек се после тога преобразио. Више не тврди да његов живот нема смисла, не говори о самоубиству, час се смеје и радује. Прима њено уверавање да треба да буде срећан што види и што чује. Не може да говори после другог удара. Дошло је то када је сазнао да сестрић Рувидић хоће да га огласи за неуразумног и да хоће да га стави под туторство. Сада је задовољан. Није више с м. Она га чак оставља на столици кад осети да је сасвим свестан. Данас му је рекла да иде к нама и он се не боји. Нас не би хтела да позове, да га не бисмо видели у јадном стању. Прима само своје другове из војске. Као инвалид има 30.000 и као пензионер 29.000. Она нема ништа, јер никада није била у служби. Момак је неопходан, да подиже болесника, али је скуп. Зато живе скромно. Жалост је, каже, видети тога некада тако лепог и отменог човека. Демо је као омађијан слушао Анђину повест. Када је отишла, покушао је да објасни њену приврженост богаљу. Није успео јер то одиста није лако. Потреба да неког воли, да се о некоме стара, да се жртвује. Можда човека уопште није упознала, па се задовољава макар овом близином, близином коју је желела целог века. Волела је децу туђу, суседску, рођачку, али све је дало рђаве резултате. Можда је решила свој материјални проблем, јер је сама прешла 70 година, а нема ништа, а од толиког богатства смедеревског и београдског др Димитријевића, једнога од првих лекара у Србији. Сирота Анђа! Тако је верна и привржена нашој породици још из доба групе СКА и *Paga*.

Демо и Нада су нам после причали о драми у кући другог, новог, комунистичког генерала. Живојин Николић-Брка,⁹¹⁵ Власотинчанин, некадашњи финанси, у партизанима је постао генерал-мајор. Проглашен је за народног хероја. Можда је и генерал-потпуковник. Слали су га на усавршавање у Русију. Али жена му не ваља. Живи с неким пиљарем, скоро отворено. Удба се умешала, утврдила дело, и, морало је доћи до разговора. Али Брка воли и даље Лесковчанку. По сину јој шаље пиротско јагње. Син

⁹¹⁵ Живојин Николић Брка (1911–1990), прекинувши гимназијско школовање у Куманову, запослио се као службеник у општини Орашац код Куманова. После одслужења војног рока, 1934. ступио је у службу Финансијске контроле, службујући, до 1941, у Крешеву код Сарајева и у Лесковцу. У НОП се укључио 1941. У Бабичком одреду се показао као храбар борац, стекавши високе војне чинове. Крај рата је дочекао као командант 22. дивизије и заменик команданта Тринаестог српског корпуса. Био је и члан АВНОЈ и АСНОС-а, Привремене скупштине ДФ Југославије и члан Председништва АСНОС-а. После ослобођења завршио је Вишу војну академију и наставио професионалну војну каријеру. Био је командант Нишке војне области, командант Интендантске официрске школе, командант позадине армије, начелник Штаба корпуса, командант дивизије, и др. Пензионисан је 1961. у чину генерал-мајора.

баца пакет мајци пред ноге, али за њу неће да чује... Трећа прича. „И код нас ће доћи до развода!“ каже лекарка, наша земљакиња, опет удата за официра, лекара комунисту. Чуда је чинио да је добије, а сада је мрцвари својим тврдичлуком и нељудским односом према скромном свету, док је удворица пред великашима. Она је супротно од свега тога. Десет година су у браку, имају сина од 9 година, али ће тешко моћи да остану заједно. Никада га није волела, али је освојио њену сестру својом љубазношћу и лепим манирима, и натерали су је да га узме. Као лекару му не опрашта што ништа не чита, што се не усавршава, што иде само за зарадом. Она фантично воли свој позив. Бацила је партијску књижицу када су хтели да је увере да је јавна акција важнија од професије. Он је и даље воли, жели да је сачува, али рђавштином је одбија. Шта ће бити с њиховим сином?

Мање нас је изненадило што су се растали пријатељи, кумови Бенићеве Бранке. Тај брак никада није ваљао. Она је као врло млада, као девојчица, радила да би он постао инжењер. Он је њену лепоту користио да би ублажио своје шефове. Облачио је изазовним хаљинама из иностранства, изводио је у барове и терао да директорима пева руске романсе и циганске песме. Омогућио јој да живи као була, не радећи ништа. Била је краљица којој све мора да се учини. И ћерку је тако васпитала. Живела је као у магли и у сосу. Не би се рекло да се подавала, али је мужа терорисала љубоморним испитивањем о сваком покрету. Био је слободан само када је био у иностранству. По земљи га је често пратила, особито откад имају кола. Досадила му је са својих 40 година и убедио је да треба да се растану. Не излазећи из свог сна, она је на све пристала. Није могуће да њу неко напусти! Када су делили ствари, за себе је задржала само празан стан, ауто и телевизор. Све друго је однео својој љубавници од 21 године. С њим је пошла и кћи, јер код мајке не би имала ништа, а научила је на раскош. Обвезао се да јој даје 10.000 месечно, али добија само 5.000 и признаницу за плаћен стан. Демо је видео после растанка. Још није схватила шта се десило. И не помишља да иде оцу у

⁹¹⁶ Ален Боске (Alain Bosquet, право име Анатолий Биск, 1919–1998), француски књижевник руског порекла. У бројним стиховима и романима говори о самоћи и лутању, о болном трагању за уточиштем и спокојством. Бавећи се ликовном критиком писао је и о неким југословенским сликарима из париског круга. Био је члан Краљевске академије на француском језику и књижевности у Белгији од 1986. Гл. дела: збирке песама *Први шестимени*, *Спошину бележака за самоћу*, *Књија сумње и ойрошшаја*; романи *Ни мајмун ни бој*, *Мексичка исјовесџ*, *Грађанска љубав*, *Добре намере*, *Мајка Рускиња* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 287.

⁹¹⁷ Миодраг Булатовић (1930–1991), књижевник; студирао је психологију на Филозофском факултету у Београду. Постигао је особен стил. Дела: приповетке *Ђаволи долазе*; новеле *Вук и звоно*; романи *Црвени пеглао леши према небу*, *Хероји на мајарцу*, *Рајџ је био бољи*,

Скандинавију, јер се он оженио и слободан је од сваке обавезе. Шта ће да ради?

Петшак, 8. март 1963.

Налазим у *Монду* чланак *Alain-a Vosquet*⁹¹⁶ о *Црвеном џетлу* Миодрага Булатовића.⁹¹⁷ Американци и Немци су претекли Французе преведећи овога писца од 32 године кога „од прве треба посматрати као једног од најоригиналнијих талената нашег послератног доба“. Милан и Дафне су га виђали и кажу да је одиста необично даровит. У Југославији има мање успеха. Боске га упоређује са Ђионоом који је читао Фројда и који је окрзнут Кафком. Приказ је велики и озбиљан. На крају се пита шта означава црвени петао који је одлетео; мада се још види, недохватљив је. Изгубљену невиност, или нешто још тајанственије. Да то није можда изгубљен комунистички идеал? Добрица Ћосић каже да је „сунце далеко“, а Оскар Давичо да је илегални рад за време рата био „песма“, а после је дошла стварност...

У истом броју *Монда* Жаклина Пјатије⁹¹⁸ приказује белешке Албера Тибодea⁹¹⁹ о Монтењу. Као поштовалац Анатола Франса ја се одавно бавим Монтењем. Тибодe је ова два писца повезао у једној страшној реченици о унутрашњем животу као последњој фази живота на Земљи. „Унутрашњи живот је увек један пад (*déchéance*), једно жаљење, једна носталгија, једна болест која воли саму себе, у ствари, једно смањивање, једно труљење у оном смислу у којем Анатола Франс каже да живот може да буде изузетно и чудовишно труљење планете. Ужасна је помисао да је Монтењ живео унутрашње (и писао *Есеје*) када се разболео и када је изгубио пријатеља Ла Боесија⁹²⁰ и када је, услед брака, престао да буде

Људи са четири прста, Пеши прсти; драме Гого је дошао и др. – Мала енциклопедија, књ. 1, 339, 340.

⁹¹⁸ Жаклина Пјатије (Jacqueline Piatier, 1921–2001) француска новинарка, књижевни критичар, оснивач књижевног недељника *Le Monde des livres* – додатка дневном листу *Le Monde*.

⁹¹⁹ Албер Тибодe (Albert Thibaudet, 1874–1936), француски књижевни критичар и историчар књижевности, филозоф по формалном образовању. У књижевној историји периодизацију заснива на појму генерације, групе коју повезују сродности историјског искуства и реаговања на свет. Гл. дела: *Поезија Стефана Малармеа, Флобер, Пол Валери, Република професора, Амијел, Физиологија кристике, Сендал, Историја француске књижевности од 1789. до наших дана, Рефлексије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 586.

⁹²⁰ Етјен ла Боеси (Étienne de La Boétie, 1530–1563), француски судија, књижевник, хуманиста, оснивач модерне политичке филозофије.

⁹²¹ Жана Валери (Jeanne Valérie, 1941), француска филмска и телевизијска глумица.

слободан. Филозофирао је да би себи накнадно направио живот. Онда би требало рећи: Мислим, дакле умирем.

Недеља, 10. мај 1963.

После осам дана лежања због реуматичних болова у левој ноzi, написао сам писмо [зету] Јови (о Црњанском итд.) и одвео Дану у „Дрину“. Гледали смо малу Жану Валери⁹²¹ (Саламбо, од пре десет дана) у Моравијином⁹²² „Догодило се у Риму“. То је било прекјуче. Пријатно, али недовољно тешко и озбиљно за нашу глад, особито после Касуове проповеди у корист филма. Зато смо јуче ишли да видимо Одри Хепберн⁹²³ као калуђерицу. То је било толико друкчије да је Дану болела глава целе вечери и целе прошле ноћи. Католичка црква и комунистичка партија – стално се наметало поређење. Две сличне дисциплине, два нечовечанска метода да се убије воља, интелигенција, карактер, све основно у човеку, да се сломи личност, да се удави самосталност. Врло интеллигентан и врло поштен човек не може опстати... Мала Лука је на крају рекла новој кандидаткињи за калуђерице: ти ћеш бити добра. Зацело зато што има мало мозга, што уме да извршава наређења и што нема ни поноса ни амбиције... Свирепо савијање људске биљке!... Добро су осетили католици да им овај филм наноси штету. А комунисти то не увиђају, јер мисле да су људи будале, да не размишљају и да не упоређују.

Јутрос су новине показале Иљу Еренбурга у рђавој светлости. Напали су га Иљичов и Хрушчов да није практиковао само „вештину ћутања“ у доба култа личности. Он тврди да је *знао*, али је ћутао. Иљичов и други кажу да су хвалили јер *нису знали*. Сада је Иљичов донео текстове где је Иља хвалио Стаљина 1951. и 1953, убрзо после смрти. Знао је да рђаво ради али га је ипак хвалио. Моралнији испадају они који су хвалили у уверењу да ради исправно. Али је сигурније да су и они *знали*. Хрушчов је опет замерио Еренбургу што све критикује у Стаљиновом периоду: било је и добрих ствари, пошто се народ борио у рату да би се сачувао поредак. Каже и то да би Стаљин још горе радио

⁹²² Алберто Моравија (Alberto Moravia, право име Alberto Pincherle, 1907–1990), италијански књижевник. Светску славу постигао романима у којим обрађује теме моралног раслојавања италијанске буржоазије; писао је кратке приче, позоришна дела, путописе, есеје и сл. Гл. Дела: *Равнодушни људи*, *Римљанка*, *Конформист*, *Чочара*, *Презир*, *Досада*, *Ја и он*, *Пажња*, *Унутрашњи животи*, *Година 1934*; приче *Римске приче*, *Аушомат*, *Друји животи*; позоришна дела *Маскарада*, *Бешчириче Ченчи*, *Бој Курш*; путописи *Појам Индије*, *Ком илемену припадаш?*; есеји *Човек као циљ* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 716.

⁹²³ Одри Хепберн (Audrey Hepburn, 1929–1993), америчка филмска глумица холандског порекла. Гл. филмови: *Празник у Риму*, *Сабрина*, *Рај и мир*, *Љубав по подне*, *Доручак код Тифанија*, *My Fair Lady* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 808.

да га нису неки спречавали. Помиње лењинградску чистку, али не и кијевску, коју је с м спровео. Сад користи Еренбургово иступање да ублажи своју критику Стаљиновог рада и окупи догматике, можда и Кинезе, око себе. Значи да су још јаки.

Бојки је данас 42. рођендан. Сетио сам се порађања у Грасу 1921. Сада има сина од 8 година. Слободан је морао да иде у Зајечар због бака-Косине куће, па смо остали да ручамо с њима. Срђан је био главни иницијатор за набавку осам дивних каранфила и нежних висибоба. Сплео је читаву заверу, и дигао рано бака-Десу да иду на Цветни трг. Бојка је све посматрала, али се правила невешта. После ручка се жалила да је син у последње време често дрзак. Он се ражалостио, расплакао, и отишао да прекори мајку што је све говорила преда мном. Обећао је да ће бити добар.

Срђан ми је нашао *Књижевне новине* од 22. фебруара. Видим преведени есеј: „Личност и дело“ од Ф[рантишека] Кс[авера] Шалде,⁹²⁴ превела Бисерка Рајчић.“ Има и један њен приказ студије о Леону Кручковском⁹²⁵ и о пољској драми из часописа *Диалог*. Ово су прве Бисине штампане ствари које читам.

Понедељак, 11. март 1963.

Кад неко не уме да буде срећан, ни прилике му не иду на руку. Дафне је писала и нама и Бојки (за рођендан) жалећи се изобилно. Нови стан је рђав колико је стари био скуп; боји се да је у другом стању и пита се шта ће бити с њом у туђем свету, далеко од родитеља, на чију је негу навикла; њен управник Фрол се толико zaloжио да би отишла у иностранство, а она му се враћа трудна и неспособна за рад; већ је имала прошле године један спонтани абортус, а шта ће сада бити, ако је одиста „остала“; лекар још не може да потврди до краја недеље; она непрестано плаче, а Милан је сав у својим студијама. Не каже како је испало предавање од 21. фебруара.

⁹²⁴ Франтишек Ксавер Шалда (František Xaver Šalda, 1867–1937), чешки књижевни критичар, професор Универзитета у Прагу. Развијао је научну критику борећи се против импресионизма и површности и истицао вредности које чешку књижевност ослобађају провинцијализма и укључују у светска збивања. Писао је и песме, драме и приповетке. Гл. критичка дела: *Борба за сушрашњицу*, *Душа и шело*, *О шзв. бесмртности њесничкој дела*, *О најмлађој чешкој поезији*, *Шекспиров теније и његово стваралаштво*, *Дантјеова њесничка особеност*, *Артур Рембо*; збирка песама *Дрво бола*; проза *Живот иронични* и друге приповетке и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 947.

⁹²⁵ Леон Кручковски (Leon Kruczkowski, 1900–1962), пољски политичар и књижевник. Писао је романи и позоришне комаде о актуелним друштвеним темама. Дела: романи *Кордијан и ѡросѡак*, *Пауново ѡрје*, *Замка*; драме *Немци*, *Јулјуш и Ешел*, *Први дан слободе*, *Посеѡа*, *Смрт ѡубернѡора* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 409.

Дана је, разуме се, очајна. Покушавам да је разонодим биоскопом, али слабо успевам. И филмови нису погодни. Само страшне ствари.

Среда, 13. март 1963.

Опет нам је био Спасоје Сушић из Остружнице, који нам је раније доносио млеко. Натерао сам га да прича о разним врстама Сушића у њиховом селу. Има их око педесет кућа, само ту. Када је служио војску у Сарајеву, упознао је неког Сушића из Херцеговине. Срби су и славе Св. Игњата. Стриц му је потврдио да су и њихови стари дошли отуда. Свуда су га питали шта су му хајдуци Сушићи. Увек је морао да објашњава да му Милија и Милисав уопште нису род, мада носе исто презиме. Неки њихов предак се доселио из Босне, служио код Спасојевог прадеде, био добар, добио од својих газда комад земље и сазидали су му кућу. Ти људи су се стварно звали Крндићи, али их је свет звао Сушићима, па су то презиме и званично узели. Због њих је Спасоје имао неприлика, али негде му је то и помогло. Један Сремац се уплашио када је чуо како се зове, па му је без поговора вратио тражену капару... Када је хтео неког да се отараси, само је рекао да су му хајдуци рођена браћа. Прави Сушићи су добри и мирни људи. Неки су постали и угледни. Ђока је био радикалски посланик, а Милорад земљораднички. Сам он задовољан је синовима. Воле земљу и раде марљиво. Не привлачи их град. Поделио се са синовима да би сачували имање. Један је отишао у женину кућу, али је такође добио свој део. Од првог сина има врло даровитог унука. Са пет година зна да чита цео буквар и добро да рачуна. Шта ли ће од њега бити?

Опет сусетка Боса Ивковић није могла да пође с нама, као ни за „Калуђерицу“ када смо сами гледали Буњуеловог „Назарена“. Врло тешко, теже још од „Виридијане“. Морао сам то да видим, јер је то стварност Мексика и скоро целе Латинске Америке. То је *Summa* људске грозоте. У „Виридијани“ је било лепих призора, – већ сама млада девојка била је пријатна, и веселих слика, – као онај банкет просјака, бар у почетку. Али овде је све језовито. Дана воли озбиљне филмове, и овај је уморио мање него „Калуђерица“, после које је дуго болела глава.

⁹²⁶ Клодет Колбер (Claudette Colbert, 1905–1996), америчка филмска глумица француског порекла; помало неуобичајен изглед и експресиван поглед омогућили су јој бројне улоге у комедијама 30-их и 40-их година 20. века, у којима је долазио до изражаја њен шарм. Награђена је и Оскаром. Гл. филмови: *Дојодило се једне ноћи*, *Поноћ*, *У знаку крста*, *Бубњеви дуж Мохавка*, *Јаје и ја* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 316.

⁹²⁷ Елеонора Роси Драго (Eleonora Rossi Drago, 1925–2007), италијанска филмска глумица. Филмови: *Афера Маурицијус*, *Насилничко лето*, *Ујка Вања*, *Црна гуша*, *Библија* и др.

Четвртак, 14. март 1963.

Да је разведрим, водио сам је на француске „Судбине“. Три приче – три режисера. Мене је највише дирнула прва: Американка (Клодет Колбер)⁹²⁶ долази да мужевљеве кости пренесе из војничког гробља у Италији. Млада Анђела (Елеонора Драго Роси)⁹²⁷ с њим је добила дете у тренутку када Немци нису нашли бегунца кога је крила. И тело и дете оставља Талијанки, јер није крив ни Тони, који је само своју жену волео, ни Анђела, него рат, тај сејач бесмислених смрти. – Друга прича је Јованка Орлеанка⁹²⁸ (Мишел Морган) пред Паризом, спремајући поход на Компјењ, остављена од краља и од војске. Трећа: Лизистрата (Мартин Карол) на челу жена које прекидају рат између Атине и Спарте и намећу мир. Последња реченица циља на Де Гола, као што многе друге погађају државнике слепе и глуве за народне интересе. „Шта ћу ја, генерал, (Раф Валоне)⁹²⁹ да радим када више нема рата? – Бавићеш се политиком, драги мој, као што чине други!“ Публика је највише уживала у трећој причи.

Петак, 15. март 1963.

Од 8-ог се одржава фестивал краткометражног и документарног филма. Видели смо два-три у разним биоскопима, уместо журнала. Пре филма „Калуђерице“ дали су „Игру“ Душана Вукотића,⁹³⁰ ремек-дело које је већ имало успеха у иностранству. То је чиста лепота, исто тако велика историјска синтеза: људи стално измишљају нова средства за ратовање и уништавање, али долазе и одбране од њих. Кад после аутомобила,

⁹²⁸ Јованка Орлеанка (Joan of Arc, 1412–1431) тврдила је да је имала визију у којој су јој архангел Михаил, Света Марина и Света Екатерина Александријска наложили да подржи Шарла VII и ослободи Француску енглеске доминације, крајем Стогодишњег рата. Некрунисани краљ Шарл VII послао је Јованку у опсаду Орлеана, као део појачања. Она је добила на значају након што је опсада укинута, само девет дана након њеног доласка. Бургундска фракција је заробила Јованку 23. маја 1430. код Компјења. Изручили су је Енглезима, и суђено јој је у процесу који је предводио проенглески бискуп од Бове Пјер Кошон, за низ оптужби. Након што ју је Кошон прогласио кривом, она је спаљена на ломачи 30. маја 1431.

⁹²⁹ Раф Валоне (Raf Vallone, 1916–2002), италијански фудбалер и филмска звезда. Фудбалом се почео бавити као студент у Торину. Као професионални играч са Торином је у сезони 1935/36. освојио Сорра Italia. За време Другог светског рата прикључио се Комунистичкој партији и неко време радио као новинар за њен лист *L'unita*. Глумачки деби имао је 1942, али га је глумачком звездом учинио тек знаменити неореалистички филм *Горки њиринач*.

⁹³⁰ Душан Вукотић (1927–1998), хрватски и југословенски редитељ и творац анимираног филма; дописни члан ЦАНУ. Филмови: цртани *Каубој Цими*, *Освећник*, *Пиколо*, *Сувојаш*, *Концерти за машинску љушку*, *Ира*, играни *Седми континент*, *Госћ из свемира*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 468.

дизалица, тенкова, авиона, дођу ракете, и оне ће бити недовољне да нанесу све потребно и жељено зло, и онда ће и се људи ухватити прса у прса, тући ће се песницама и грести ноктима. То и јесте најлепша сцена, када се потуку дечак и девојчица и почну да проливају горке сузе, због пркоса, немоћи и очајања. Тај филм је на нашем фестивалу добио прву награду, и заслужио је. Кад се већ пружила прилика, отишли смо да видимо и осталих осам награђених кратких филмова. Прва је била „Граница“ – сусрет становника двеју Македонија, наше и Бугарске, – диван документ једне жалосне стварности. Одличан је био „Вук“ – необично успела фотографија о злочину и казни два вука из околине шиптарског села. Особито је била импресивна борба пса шарпланинца. Публика је највише уживала у дечјој репортажи о „Нашем стану“ у Загребу, са сценама у старом и новом стану, особито у ходнику од 80 метара. Мање је схваћена хроника: улица у доба када има више аутомобила него пешака. Горка иронија на градове у којима не може више ни да се дише ни да се креће. „Правда“ показује још једном да не треба бранити жену када је муж или љубавник туче, јер ће се они измирити и љубити док ће браниоци и спасиоци, један за другим, извући дебљи крај. Мучан је утисак из Новог Травника – од 7.000 становника, 5.000 ради, и то су мушкарци, а две хиљаде су жене и нешто мало деце. Слика Америке у почетку њеног развијања. Жене су ретке, скупе и незапослене. Београђани су дали, рекао бих само један од награђених филмова. То је „Доле плотови“ – протест деце која у граду немају где да се играју. Био је, као осми а на крају су дали „Игру“, одиста најлепши кратак филм.

Коларчев народни универзитет од 16. III даје серију старих филмова, и ја сам узео карте за три. Скупо ми је: по 120 дин.

Да се не бих мрзнуо чекајући Кведера у 19:30, ушао сам у 18:15 да слушам др Димитрија Вученова⁹³¹ о Светолику Ранковићу.⁹³² Дана је морала да чува Срђана, пошто Слободан прегледа у Требињу библиотеку Јована Дучића. Он је поклатио свом граду, али изгледа да ће је највећим делом преузети Сарајево

⁹³¹ Димитрије Вученов (1911–1986), књижевни и позоришни историчар и критичар, преводилац, професор југословенске књижевности на Филолошком факултету у Београду, спољни дописни члан САЗУ; главни и одговорни уредник *Летописа Машице српске*. Дела: *Радоје Домановић, Крашак преглед сашире у српској књижевности до краја XIX столећа, О српским реалистима и њиховим претходницима* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 471.

⁹³² Светолик Ранковић (1863–1899), српски књижевник; завршио је Духовну академију у Кијеву и био наставник веронауке у Крагујевцу, Нишу и Београду и професор Богословије у Београду. Књижевно се развијао под утицајем руских писаца, нарочито Толстоја и Достојевског. Почео је приповеткама, али је тек романима изградио своју физиономију. Дела: приповетке *Јесење слике, Слике из живоша*; романи *Горски цар, Сеоска учитељица, Порушени идеали* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 154, 155.

за универзитет. Бојка је имала баш тада часове. Нисам ипак био с м. Наишла је Миланка Јовановић, из захвалности према Д. Вученову, који јој је омогућио да дође на Вишу педагошку школу, када су је, као асистента, удаљили са факултета. Њен добротвор се ухватио за срце чим је стао иза катедре. Изгледало је да неће моћи да говори. Извинио се. „У овој дворани сам бранио докторску дисертацију, и имам алергију на њу.“ Упалили су му малу лампу и почео је да чита. Обратио је пажњу на Ранковићеве приповетке, особито на сатиричне које су критичари занемаривали. Оне подсећају на Радоја Домановића,⁹³³ о коме је Вученов радио тезу. Нашао је, затим, да романи представљају напуштање нашег реализма, и као да су већ нека врста нашег натурализма. Ниједан наш реалист не би написао тако црне радове о сељацима какве је навео из Ранковића. Др Вученов је, каже Миланка, велики комуниста, али је моћан само његов брат Никола.⁹³⁴ И он је омогућио Миланки да добије место.

Остала је и на последњем 14-ом предавању Душана Кведера о Индији. Оно је било мање интересантно, али је допуњавало слику, јер је говорило о Бенгалу и Кашмиру, који имају своју оригиналну уметност. У идући петак ће поновити прво предавање, које даје увод и општи поглед на саму Индију. На јесен ће можда бити готов са муслиманским периодом, за који има још више дијапозитива него ових око 1200 за раније доба. Публика га је захвално поздравила.

Недеља, 17. март 1963.

Синоћ сам имао необичан доживљај: посетио сам госпођу Правду Ристић, сестру Слободана Јовановића, и њеног болесног сина др Андру, кога знам са докторског курса, управо са мојих семинара за докторанде.

⁹³³ Радоје Домановић (1873–1908), српски приповедач и сатиричар. Био је наставник гимназије у Пироту, Врању и Лесковцу; отпуштен је из службе као отворени противник Обреновића, од 1905. до смрти био је шеф коректора Државне штампарије у Београду. Почео је са реалистичким приповеткама из сеоског живота, али је убрзо прешао на сатиру; веома оштро, критички и духовито сликао је власт огрезлу у корупцији и насиљу, као и сервилно и послушно грађанство. Гл. дела: „Страдија“, „Данга“, „Вођа“, „Краљевић Марко по други пут међу Србима“, „Мртво море“ и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 659, 660.

⁹³⁴ Никола Вученов, директор Завода за унапређење школства НР Србије. Гл. дела: Место и улога уџбеника у процесу школске наставе и учења, Проблеми амелиорације школских уџбеника, Основна питања организовања и извођења ефективне школске наставе и учења, Систем образовања, Теме и проблеми са подручја просветне политике, У ком се основном правцу у савременој светској уџбеничкој литератури траже решења у раду на перфекционирању школских књига и уџбеника. – Народна библиотека Србије, *Кашалот књија на језицима југословенских народа*, II, 871.

Јуче пре подне ми је рекла гђа Ната, супруга пок. проф. Васиља Поповића, да је гђа Ристић изразила жељу да ме види. Њихова кућа у Симиној 25, срушена је, па су им дали једнособни стан у 10, Здравка Челара, II улаз. Моја жеља је била да им одем чим је објављено да је Слободан умро 1961, али ми је речено да је мајка ослепила, а син добио Паркинсонову болест, па не воле да им се долази. Показало се, међутим, да се они радују посетама, јер би иначе „подивљали“, како рече Андра. Госпођа Ристић је имала много да каже. Оперисали су јој једно око од катаракте и сада може да чита. Главна лектира јој је *Полишика* и *Paris-Match*. Слуша Радио-Београд. Али највише размишља о судбини света. Као жена дипломате много је путовала и упознала разне цивилизације, особито источну и европску. Зна главне језике. Учила је филозофију у Лозани, Женеви и Паризу. Сада је занима наука. Од ње све зависи, а она се спиритуализује. Квантна физика је после [Макса] Планка⁹³⁵ постала чисто спекулативна дисциплина. Па ипак наука је способна да одржи свет и унапреди га, исто тако да га разори. Свет ће и

пропасти ако се не обнови веза између *земље и народа*. Енглези су велики народ зато што они побожно одржавају ту везу. То је први пут нашла код Голсвордија у роману о Патрицији, који ја нисам читао. Сада све посматра у тој светлости. Величина једне нације је у неговању тог односа између земље и људи који на њој живе. Није у колонијама нити у војној, нити у економској снази. Као што више нема колонија нема ни великих сила. Она је упамтила време када су припадници неке велике силе могли да тиранишу друге народе. Ратови су им скинули тај ореол. Сада се сви сматрају равноправним. Питање је само ко је јак, а ко слаб. Јаки су они који раде и држе се земље. Французи греше што хоће да играју, са Де Голом, улогу велике силе. То је прошлост. Будућност је у науци, раду и вези са земљом. То је главна мисао гђе Ристић. Сетио сам се да је она већ двадесетих година, у *Женском њокрећу* писала о моралу заснованом на раду. А она се опоменула неких мојих предавања и изразила жаљење што нисам остао при науци. „Мало ко уме тако јасно да излаже своје мисли. Вероватно зато што је вама самом јасно.“

⁹³⁵ Макс Планк (Max Ernest Ludwig Planck, 1858–1947), немачки физичар, професор теоријске физике на универзитетима у Келну и Берлину, нарочито познат по открићу кванта при проучавању зрачења црног тела. Поставио је темеље квантној физици и теорији. Бавио се и филозофијом физике, где је, углавном, материјалист. Добио је Нобелову награду за физику 1918. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 1007.

⁹³⁶ Павле Маринковић (1866–1925), адвокат, политичар, публицист, један од вођа Напредне странке у Србији, писац приказа и позоришних критика. Постао је министар просвете 1900. и основао: Етнографски музеј, Женску учитељску школу и Богословију у Београду. По убиству Александра Обреновића покренуо је лист *Правда* и борио се против новог

Андра је ћутао, али је госпођа знала да јој он замера што тако много говори и „растерује госте“. Она сада има 91 годину и осећа да је сазрела: зато излаже своје закључке. Слободан је умро са 89 година. Имао је најпре два удара; трећи га је оборио. Написао је неколико портрета својих савременика. Између осталих Пашића, Богдана Поповића, Павла Маринковића.⁹³⁶ О његовим последњим годинама водио је дневник Коста Ст. Павловић⁹³⁷ који сада предаје у Кембрицу.

Питао сам Андру да ли је „наставио Дунав“. – Одговорио је да се после тезе о међународном статусу Дунава бавио питањем регулисања Мораве. Пронашао је неког Анту Алексића и о њему је написао књигу. Тај се страсно занимао за Мораву. С м је био врло интересантан човек. Пошто је, после рата, три године био без службе, као нећак Слободанов, узели су га 1947. у Институт за регулисање река (или тако нешто), и ту је радио све док није „дошла ова болештина“ 1957. Сада је у пензији. У Државном архиву је пронашао чуда: довољно је да човек само почне да копа. Говорили смо о нашим људима из разних крајева. Његов пријатељ инжењер Мика Мијушковић изнео му је своје искуство са онима који говоре „лепо, бело, млеко“ и о другима које је звао „лијепо, бијело, млијеко“. Једни су дању радили, ноћу спавали, рано устајали и били увек орни. Други су се ноћу коцкали и пили, преко дана су зевали и ошљарили, а редовно су се бунили да су слабо плаћени. С м је у Букурешту упознао једног пиротског сељака, који је служио у посланству код његовог оца. Када се као планинар пео на Миџор такорећи одмах, већ у Нишору, нагазио је на свог познаника. Није био врло бистар, али јесте вредан и одан.

Андра је, на моје изненађење, рођен 1899. Само четири године је млађи од мене. Мајка каже да има „феноменално памћење“. Причао је како се сећа Илинденског устанка 1903. Били су у Битољу. Отац – конзул Србије. Најгоре утиске су и мајка и син понели из Румуније. Сећају се сељачке буне од 1907. која је у крви угушена. Госпођа је причала да су у то доба баштовани у Румунији били Бугари, земљу су радили Пироћанци, Нишлије и Лесковчани, трговином су се бавили Јевреји, а Румуни су били сточари. Интелигенција је била паразитска, као и оно мало буржоазије.

режима. Тек после Првог светског рата ушао је у владу, и био је више пута министар. Уз Милована Миловановића био је један од твораца Устава из 1901. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 584.

⁹³⁷ Коста Ст. Павловић, син дипломата Стеве. Дуго је бо лични секретар Воје Маринковића. Написао је о своме шефу пет књига, издао их у лондону, где је био уз Слободана Јовановића. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 239.

Жене су биле размажене и бесне. Букурешт није никакав „мали Париз“, већ један оријентални град, у којем само центар личи на нешто европско. Дуго су били у Риму и добро познају Италију. Најтеже искуство имали су у својој кући после ослобођења. Напунили су је убачени станари. У једном тренутку било их је двадесет. Из свих крајева. Дивљина. Злочин. Простота. Неваљалство. Још најбоље су пролазили с неким службеницима Озне и Удбе. Све друго било је ужасно. Сада су задовољни и станом и суседима. Сђба је мало, пуно ормана и кофера. Видео сам само госпођин кревет. Андрин се вероватно расклапа, или је то један тесан кауч. Нема где да се седне. Не може човек да се окрене. Горе него у нашој соби. Кухиња је велика, али хладна, с терацом. Имају и купатило, али се вероватно њиме не служе. Обоје су ипак боље него што сам замишљао. Долазе им Миша Симић и Милан Жујовић. Одавно није било Драгослава Страњаковића. Изгубили су и Душана Поповића.⁹³⁸ Где ли је он? Је ли жив?

Среда, 20. март 1963.

Шиптар Самет се жали. Када су људи тражили угаљ није га било. Сад га има, [али га] нико не тражи. Такав је њихов живот: вино носе, воду пију. Од нашег Газија сам другу мудрост научио. Молио сам га да нам са железничке станице донесе сандучић јабука од 20 кила. „Док ја донесем догде имаће 40 кила.“ То је нова теорија релативитета. Није пристао. Узео сам на станици носача с колицима. Сада је Гази отишао у своје село Чегран код Гостивара, да однесе лекове за женине уши и да оцу одведе жену. То је ваљда десета коју узима, све су побегле после неколико дана. Ова је такође Босанка, али је мучена душа, не слаже се с братовљевом женом, а можда ће се задржати. Берзат, отац, тежак је човек, строг и прек. Снаје се не слажу. Петоро деце. Да ли ће ова моћи да опстане? Фејзула је дошао и хвали је.

Недеља, 31. март 1963.

Синоћ сам опет посетио гђу Правду и Андру Ристића. Кад на њих мислим сетим се Монтења. Тибоду за њега каже да је могао да размишља и да пише *Оптеле* тек када су му се десиле три ствари које су га избациле из акције. Када се разболео од подагре (*goutte*); кад је претрпео слом као

⁹³⁸ Душан Поповић (1894–1965), професор историје на Београдском универзитету. Бавио се нарочито изучавањем Цинцара и Војводине; један је од оснивача Професорске колоније. Кућа му је изгорела 1941. После Априлског слома Југославије није се више враћао на факултет, али је наставио да се бави научним радом у родном Белегишу. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 263.

политичар и кад је женидбом изгубио независност. Страшна чињеница: медитација може да почне тек када ишчезну услови за акцију. Зар се и мени није десило нешто слично. Књиге о *Моралу* не бих никада написао да нисам допао затвора, и то дугог. Г-ђа Ристић је синоћ опет доказивала да нема више простора, да постоји само време, пошто се материја претворила у енергију. Шта ће бити с империјалистичком филозофијом, када се већ говори о анти-материји. Марко Ристић је с м до тога дошао, а хоће да докаже како је увек остао исти. У разговору са Милетом [Миодрагом] Максимовићем тврди пре четрнаест или двадесет дана, (10. III), у *Полиџици*, да је увек био на истим позицијама: и као надреалиста и као комуниста, и сада као „анти-материја“. Г-ђа Правда је логичнија. Она никада није била материјалиста, и квантну физику сматра као тријумф свога филозофског идеализма. Мало се збунила синоћ када сам је питао да ли разликује рад од стварања. „Сваки рад нешто ствара“: то није одговор. Тачно је обрнуто: свако стварање је рад, али сваки рад није стварање. Поново се оборила на Де Гола због тога што се узда у „два сипљива коња“: колонијализам и жеља да се буде велика сила. Колоније се више не исплате, а великих сила више нема. Нисам хтео да полемишем, мада се не слажем. С њом нема полемике: она слуша само себе. Дошли смо и на 27. март. Чујем да је Слободан ушао у владу само зато да не бисмо ушли у хаос. (С м ми је причао 4. априла да је у једном тренутку ушао код Душана Симовића⁹³⁹ и рекао му: Ови политичари се никада неће сложити како да поделе портфеље. Ви направите списак министара и ставите их пред свршен чин. Андра је додао да је Слободан већ прве вечери био „балдисао“. Било му је доста свега. И тако је вероватно ишло до краја. – Енглези су себични. Стално траже да неко гине за њих. Дража је имао право што није хтео да ступа у борбу пре краја рата. – Андра: Енглези нису дужни да воде рачуна о туђим интересима. Нека свако чува себе. – Г-ђа Ристић: У Француској ме изненадило што немају смисла за заједницу. Сваки Француз мисли само на себе. То није држава, већ збрка четрдесет милиона индивидуалиста. – Воле да им дођем.

Јутрос је био Драгош Радовић после ваљда шест година. Видели смо се у почетку октобра прошле године у Дивчибарама. Нуди нам гостопримство у својој кућици. С м хоће ускоро у пензију, јер у Косјерићу слабо може да наплаћује као адвокат: сви клијенти су му рођаци, познаници, пријатељи. Брат Војимир је много боље прошао у Лазаревцу.

⁹³⁹ Душан Симовић (1882–1962), ваздухопловни и генералштабни официр Краљевине Југославије; армијски генерал; учествовао је у догађајима од 27. марта 1941. и постао председник нове владе; на том положају остао је и у емиграцији до 1942. Вратио се у Југославију 1945. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 364.

Кад су решили да поново буду адвокати, он је поставио услов: само не у Косјерићу.

Данас идем на Неуро-психијатријску клинику. На испитивању је Воја Потић, адв. из Пирота, син Владимира Манчића. 13. марта сам му послао 20.000 дин. за пострадале од поплаве у Завоју. Јелена је примила, пошто је Воја већ од 12. био на клиници. Чеком је предала филијали Народне банке у Пироту за штаб против елементарних непогода при пиротској општини.

Срђан је опет код нас целе идуће недеље, да би Бојка могла да заврши један рад за Коларчев универзитет. Гледали смо заједно *Paris-Match* од 2. III, који смо добили од Љубинке и Станка. Једна слика показује Харолда Вилсона⁹⁴⁰ када је имао 8 година. Отац га је сликао пред 10, *Downing Street*. Кад му је речено шта је та зграда рекао је да ће и он бити британски председник владе. (То је учинио раније и Дизраели⁹⁴¹ у књижари свога оца, али он је имао 16 година. Постигао је свој животни циљ за 67.) Питам Срђана шта он жели да постане: Инжењер. – Какав? – Као Јеленин тата, за авионе и електронику. (Урош Поповић, син инж. агр. Јове Поповића, наш сусед у ранијој кући Милутина Миланковића.)

Субоџа, 6. април 1963.

Ново Срђаново достигнуће: већ два дана упорно пише машином, великом, мојом, оном коју сам, као нову, добио од Хајима Абраванела, адвоката, Пироћанца, мог бившег ђака. Допуштао сам му и раније, чак врло рано, док је био беба од три и четири године, да удара по диркама и да притискује ово и оно место и изазива тресак. После је исписивао своје име или неку кратку реченицу. Прекисноћ су нам били Демо и Нада, па је машина морала да иде на кауч. (Наша соба је у исто време спаваћа, радионица и салон за примање, ређе трпезарија.) Срђан је био почео да куцка, а наставио је клечећи на поду кад смо ми засели за сто. Слушао је

⁹⁴⁰ Харолд Вилсон (Harold Wilson, 1916–1995), британски политичар; за време Другог светског рата био је директор за економију и статистику у Министарству за горива и енергију. По ослобођењу постао је лабуристички посланик, радио је у секретаријату министарства рада, био је министар трговине; председник Лабуристичке партије; председник Велике Британије. Када се повукао из политичког живота, написао је *Њу дил за уаљ, Рајт ирошив сиромаштва у свешу* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 423.

⁹⁴¹ Бенџамин Дизраели (Benjamin Disraeli, 1804–1881), британски политичар и државник, оснивач и вођ конзервативаца, један од главних протагониста енглеске експанзионистичке политике у другој половини 19. века. Започео је освајачку политику у јужној Африци против Бура 1877, ратовао је против Авганистана, стављајући га под британски протекторат, освојио је Кипар 1878. и друга острва, краљици Викторији обезбедио титулу царице Италије. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 633.

упола шта се разговара, јер он увек прати старије, а са пола пажње је писао. Нико није знао шта ради. Када су гости одлазили, Демо је погледао његове густе редове. Било их је ваљда петнаест. Свака реченица је почињала великим словом и имала свој смисао, али на крају није било тачке. Ту тајну још није био открио. Јуче и данас само куца. Преписује приче и басне из своје школске читанке. Најзад је, као највеће дело до данас, написао доста велико писмо, безмало целу страну, за Дафне и теча Милана, у Берлин. Неколико грешака га је натерало да препише, прекуца цело писмо. А првом свом напису дао је наслов „Безвезне реченице“. Једва чека подне да оде својој кући и све покаже мајци и оцу. Недељу дана је провео код нас. Довели смо га у Лазаревићеву улицу, па смо нас двојица отишли на славу (Лазареву суботу) код Милошевићевих, с тим да ја у пола један будем, као сваке године, код Добривоје Дим. Бранковића. Он на ту посету много полаже. Била су му и два Француза из француског конзулата са сином новинара-стенографа Будимира чија је мати Францускиња. Сетио сам се да смо пре четири године заједно шетали унучиће у Пионирском парку. Млади Будимир је врло симпатичан. Био је ту и Воја Стојановић, бивши учитељ, земљораднички кандидат у Морави, задругар са Војом Ђорђевићем. Родом је из Сикирице, а службовао је у Горњем Катуну. Причао је доста добрим језиком са Французима и замолио конзула да му додвори из околине Бордоа једног Француза кога би гостисао десет дана. Хоће да се одужи за гостопримство и помоћ које је нашао у тамошњој варошици, где је одмах узет за сирвејана [*surveillant* – надзорник] у колежу. Када смо били на улици, Воја се хвалио својим јужњачким бравурама са женама испод 30 година. А од мене је старији годину дана. Има доброг сина и добру кћер. И сам лепо зарађује, а пензија му је 23 хиљаде.

Ушорак, 9. април 1963.

Јуче сам навршио 68 година. Моји најближи поклонили су ми налив перо Пеликан којим сада пишем, први пут после много, много година, ваљда после 1931, када сам радио *Социјалну њолиџику*, после *Ајрарне*. Дошао је и Ђорђе, можда случајно, као и Драгомир Стошић, који је хтео да ме поведе на матурантску вечеру у Дом ловаца. Намерно су дошли Демо и Нада, мада су били одлучили да више не славе рођендане „маторих“. Пријатан им је био сусрет са Столетом. Пустили су ме да одем матурантима из 1914. Били су још др Светислав Зарић, Милан

⁹⁴² Анте Смит Павелић (1903–1985), хрватски и југословенски дипломата и публициста, син политичара Анте Павелића (1869–1938).

Живадиновић и Радомир Јанковић, стенограф. Сиромах Зарић је имао један напад срчаног инфаркта, после неколико ранијих „стресова“, па је морао да лежи четрдесет дана. Сада се опоравља. Кад смо се враћали, показао нам је своју кућу на пет спратова у Нушићевој улици. Она је национализована, али он и његове кћери имају неколико станова.

Јуче ми је млади Хрват Љубо Бобан донео студију Анте Смита Павелића⁹⁴² о *Анџи Трумбићу*, са предговором Мештровићевим. Мене сада више занима *Друга књига Сеоба* Милоша Црњанског. Подстакло ме је на то читање Јова из Лесковца. Тражио ми је податке о писцу, пошто му се књига много свидела. Ја сам тај други део добио од Милана Ђурића, и сада се наслађујем. Све ми се чини да је М[илош] Ц[рњански] већи писац од Андрића и Крлеже, мада га никада нисам марио као човека, због политичког става у прошлости. Сада га зову да се врати из емиграције, али он оклева. Поставља, чујем, многе услове. Вероватно има неприлике од наших тамо, који не опраштају такве „сеобе“. Синоћ сам чуо да је у Риму.

Стошић се жали на жениног брата Петра. Он је понудио Дневник др М[илоша] Ђ. Поповића Архиву града Београда. Занима ме шта има у том делу Дневника и колико ће му платити.

Прекјуче, на слави код Добриле и Влајка имали смо занимљив сусрет. Са мужем, универзитетским проф. Драгутином Димитријевићем,⁹⁴³ дошла је проф. Стошић-Димитријевић (Полексија) како се представила, колегиница и пријатељица Добрилина. Показало се да ме познаје из доба, двадесетих година, када је била у управи удружења студенткиња, и када ме је ангажовала да им одржим неко предавање. Сада се бави историјом 19. века, особито биографијама значајних жена. Објавила је већ *Петрију Обреновић*, а сада хоће да изда *Анку* (Обреновић). Велика је Српкиња и радикалка, – сама каже – реакционар. Уверен сам да ово није наше последње виђење. Та госпођа је тако енергична и продорна да ће свакако желети да нас посети и још нешто чује. Она је, уосталом, већ долазила код нас са својом и нашом пријатељицом Вукицом Марковић. Сећа се Бојке када је имала три године. У разговору је чула јуче неколико идеја које савршено противрече њеним назорима. Она ће то записати, јер тако долази до података. А можда ће и да прича у своме кругу. Одавно нисам

⁹⁴² Драгутин Димитријевић (1936–1983), грађевински инжењер, професор Грађевинског факултета у Београду за предмет Статика, конструкција и програмирање. Аутор књига: *Рачунско програмирање, Статика и конструкција, Тачна метода деформације, Статика линијских носача у мајричном облику*. – Мала енциклопедија, књ. 1, 640.

срео овакво чудо од жене. Млађа је од нас само 8 година, али још много полаже на свој изглед.

Стошић ми је испричао нешто необично о свом искуству са Хрватима. Тридесетих година, Воја Ђорђевић га је слао у Запреших да види пословање тамошње Савезове фабрике. Ишао је неколико пута. Био је примљен у кућу двеју сестара, од којих је једна била апотекарка. Једне летње вечери, док су две девојке, њихов брат адвокат и Стошић седели, у дворишту, одјекнуо је пуцањ и скикнуо је њихов пас, смртно рањен, убијен. Девојке су се узнемириле и ожалостиле. А брат је рекао госту: „Видите, ми Хрвати смо најнесрећнији народ на свету. Ми смо Југословени, а то нам овдашњи људи не праштају. Убили су нам пса зато што примамо вас, Србина. Зар то није жалосно и бедно? А такав је сав наш живот. Немамо слоге за неку велику борбу него се иживљавамо на ситницама?

Ово ме је подсетило на оно што је причала госпођа Добривоја Бранковића на својој слави. После Радићевог убиства 1928, на Јелачићевом тргу ниједна сељанка није хтела да јој прода јаја, зато што су по говору осетиле да је Српкиња. Једна је чак отворено рекла: Ви сте нам убили Радића, а тражите да вам продамо јаја. Немамо за продају.

Среда, 10. април 1963.

Писао сам у Берлин – Дафне и Милану. Јавио сам да хоћемо да поправимо клавир, да бисмо га продали. Милану је потребно место за библиотеку, нама треба новац за оправку куће, и можда ће и Дафнина беба сместити ту своју колевку.

Завршио сам *Сеобе*. Има понављања, али је сачувана атмосфера збуњености и изгубљености. Каже да статистика од 1900. није више показивала ниједног Србина у околини Кијева, а дошло их је половином XVIII века бар неколико хиљада, ако не неколико десетина хиљада, или 200.000, како се некада тврдило. Утопили су се. Боље су се сачували они који су остали у Угарској, међу Мађарима, Немцима и Румунима.

Четвртак, 11. април 1963.

После много година посетио ме Тихомир Пејчић, судија, родом из пиротског Сухова. Мучио се док је завршио гимназију у Пироту (заједно са данашњим владиком Василијем, који се већ тада истицао) и право.

Служио је одмах после VI разреда. Тамо је могао да има 40 година службе када се пензионисао са 55 година. Бивао је свуда, а највише у Обреновцу. Никако му нису давали у Београд, чак ни када је постављен овде и кад су му плаћали 15.000 месечно за одвојен живот. Има сина и кћер и обоје је школовао успешно: кћи је завршила енглески, а син завршава медицину. Има кућу близу Градске болнице; позива нас. А ја сам га молио да дође и доведе ми госпођу и децу. Досад није долазио, јер се бојао да је наша кућа под присмотром.

Пећак, 12. април 1963.

Синоћ смо на повратку са „Такве врсте жене“ (Софија Лорен и [Џорџ] Сандерс,⁹⁴⁴ онај што је играо Соломуновог старијег брата поред Јул Бринера⁹⁴⁵ и [Ђине] Лолобриђиде⁹⁴⁶) нашли смо у коверту *Угају Пеџрије* са великом и врло ласкавом посветом. Ѓђа Димитријевић-Стошић сигурно има намеру да нас посети о Ускрсу или после тога, па жели да претходно прочитамо њену књигу од 80 страна. Мора и Дана да чита, пошто њу најпре помиње у посвети. Мога Стошића сам питао да ли су род, а он је само очајно подигао руке у вис. То је сасвим друга породица. Још занимљивије је реаговала наша сусетка ѓђа Боса Ивковић. Требало је да је водимо по највећем пљуску у Кинотеку на Клузо-овог⁹⁴⁷ „Гаврана“. Ја сам рекао да ништа није страшније (поред учитеља које је Стошић управо перхоресцирао [отклонио са ужасавањем] пре четири дана) од жена-писатељица. Када сам поменуо да смо недавно срели једну, ѓђа Ивковић је узвикнула: Полексију Димитријевић, сигурно!

⁹⁴⁴ Џорџ Сандерс (George Henry Sanders, 1906-1972), британски филмски и телевизијски глумац, кантаутор, композитор и извођач. Имао је глумачку каријеру од преко 40 година. Био је препознатљив по енглеском акценту из више класе.

⁹⁴⁵ Јул Бринер (Yul Brynner, 1920-1985), амерички филмски и позоришни глумац руског порекла. Постао је први пут широко познат по улози сијамског краља Монгкута у мјузиклу *Краљ и ја*, коју је одиграо 4.625 пута. Филмови: *Десет зајовесити*, *Седморица величанствених*, *Браћа Карамазови*.

⁹⁴⁶ Ѓина Лолобриђида (1927), италијанска глумица, једна од најцењенијих европских глумица 50-их и 60-их година 20. века, кад је била међународни секс симбол.

⁹⁴⁷ Анри-Жорж Клузо (Henri-Georges Clouzot, 1907-1977), француски филмски редитељ и сценарист. Снимао је и за време окупације, током Другог светског рата. Од 1947. почиње поново да режира и убрзо постаје један од првих филмских стваралаца у Француској, делима опорог реализма. Гл. филмови: *Убица станаје у броју 21*, *Гавран*, *Кеј Орфевр*, *Надница за страх*, *Дијаболнични*, *Мисџерија Пикасо* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 301.

Дана је отишла Бојки и Срђану, да им помогне, а ја сам се вратио пешице с комшиком. Причала ми је своју историју поводом паланачке психозе коју смо гледали у „Гаврану“. Зна она шта је то, пошто је младост провела у Панчеву. Била је једина девојчица у мушкој мађарској гимназији. Оборили су је на годишњем испиту, после шестог разреда, из два предмета. А сасвим добро је одговарала. Јеврејин, професор математике, који је становао у њиховој кући рекао је њеној мајци да ће бити невоље ако не изјави да ће напустити гимназију: неће Мађари трпети да само једна Српкиња учи гимназију, док се њихове кћери не школују. Написала је такво писмо и о јесењем року је положила. Пет година је после тога учила музику у Пешти, живећи у једном институту. Свирала је виолину. Када се вратила у Панчево зажелела је да матурира, и то у Београду. Био је рат. Није хтела женску, него мушку гимназију. Директор, неки Хрват пристао је да код њега полаже приватно тек када му је поласкала да је познат као строг. „Импонује ми, рекла је, да завршим гимназију у таквој школи.“ Мајка је то одобрила, и финансијски подржала, али је била одлучно против тога да јој кћи учи права. Одрекла јој је сваку помоћ. Радилa је у *Правди*, затим у *Самоујрави* као коректор. У Панчево је ишла сваке суботе, али с мајком о факултету уопште није говорила, све док јој није преко служавке послала посетницу Босиљка Христић, дипломирани правник. Када је хтела да добије место писара у суду, начелник Министарства просвете је одбио, зато што је женско. Одвратила му је да су за писаре постављене већ две девојке, кћи Ђоке Несторовића и кћи

⁹⁴⁸ Марко Трифковић (1864–1928), судија и адвокат. У почетку је радио у суду у Ваљевоу и Крушевцу, а затим као адвокат у Београду. Био је члан Народне радикалне странке, на чијој листи је биран за народног посланика у Краљевини Србији и у Краљевини СХС; од јула до септембра 1912. био је и премијер Владе Србије. У току Првог светског рата, са групом од 14 посланика издвојио се из заједничког радикалског клуба и образовао Независни клуб посланика Народне радикалне странке, који је заузимао негативан став према Николи Пашићу и Стојану Протићу. У последњој влади Краљевине Србије држао је ресор унутрашњих послова, док је у Краљевини СХС био вишеструки министар правде.

⁹⁴⁹ Лаза Марковић (1882–1955), професор Универзитета у Београду, седам пута министар, „мозак Радикалне странке“ и њена срамота, због репутације корупционаша. Врло интелигентан, образован и универзално обавештен, али није бирао средства да „слатко живи“ и да дође до власти. Написао је неколико уџбеника из грађанског права и многе правне студије на српском и страним језицима. По завршетку Другог светског рата осуђен је на шест година затвора зато што је покушавао да сарађује са четницима. Дела: уџбеници *Грађанско право – оштии део и стварно право*, *Наследно право*, *Породично право* и др. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 181; *Мала енциклопедија*, књ. 2, 588.

Марка Трифковића.⁹⁴⁸ Начелник је приметио да су то министарске кћери. Лаза Марковић,⁹⁴⁹ коме се обратила као министру, сетио је се са факултета, особито са једног семинара из грађанског права који није одржала зато што је лађа из Панчева закаснила, а Лазица је затварао врата учионице чим би час почео. Обећао јој је да ће јој дати место писара, и то у Београду, под условом да се одмори и поправи, после замора око испита. Срела га је тог лета на Бохињу и питала га да ли налази да се поправила. – Познавала је и Милана Стојадиновића, најпре као професора. Љутила се што је за најбоље одговоре давао само четворку: „За петицу знам само ја.“ Још више му је замерила што као председник владе после 1935. није одговорио на њено писмо којим га је молила да прими једног господина из Загреба (вероватно Јеврејина), који је хтео да га обавести о саботажама које хрватски официри спремају за случај рата. На једном пријему код „Српског краља“, Стојадиновић, моћан и самоуверен, позвао је да игра с њим и питао је шта мисли о њему као шефу владе. Одговорила му је да је можда добар министар, она се у то не разуме, али зацело није центлмен, пошто једној дами није одговорио на једно, друго и треће писмо. „Тај је нешто тражио!“ „Није, него је хтео да вам саопшти ствари важне за државу.“ Виђала га је раније у ловачком друштву, а те вечери је с њом играо тако дуго да су се сви повукли и оставили њих двоје да се врте, смешкајући се љубазно и сипајући нељубазности. На њене критике, он је њој замерио што није довољно женско. Неповољно је оценила и Милана Богдановића, такође ловца. Тај би од њеног Љубише узео сто динара, купио јагње од сељака, наредио да се испече, почасти ловце, а сто динара никад не врати. 8. априла нам је Д[рагомир] Стошић већ причао како је платио једну Миланову и Крлежину меницу код Главног савеза српских земљорадничких задруга, у чијој штампарији се израђивао њихов лист *Данас*. Раније сам слушао да је Миланове менице плаћао његов кум [Брана Миљковић,⁹⁵⁰ али он никада није хтео о томе да говори. Стошић тврди да је и Крлежа познат по неплаћеним меницама, а воли да живи раскошно.

⁹⁵⁰ Бранислав Брана Миљковић (1890–1977), критичар и историчар књижевности, професор Више педагошке школе у Београду; између два светска рата сарађивао у Српском књижевном гласнику и био секретар Српске књижевне задруге, за чија је издања често писао предговоре и преводио. Био је ученик Јована Скерлића и, посебно, Павла Поповића. Републиканац, ратник, ратни заробљеник у Другом светском рату. Особито се бавио Молијером – преводио га је у 12-терцу. Најпознатија студија *Друштво српске словесности*. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 205; *Мала енциклопедија*, књ. 2, 676.

Субота 13. април 1963.

Слободан се вратио из Љубљане са међународног конгреса позоришних библиотека. Одмах му је пало у очи да су наши спремили реферате само за словеначка и хрватска позоришта, а да о српској страни није било ни речи. Протествовао је и морао је на брзину нешто да спреми, на француском, пошто се говорило на конгресу само на енглеском и француском. Странци су приметили нетрпељивост, и једна Енглескиња је питала Слободана да ли и на другим пољима постоје слични неспоразуми. Његов је утисак да се Словенци све више круте, поносе на своју индустрију, и као да преживљују свој националистички пубертет. Неке појаве су га толико озловољиле да је помишљао на разлаз. „Кад неће с нама, нека иду куд знају, и Словенци и Хрвати!“ Ја то чујем на свим странама, али мислим да треба бити стрпљив. Национални романтизам сигурно постоји, код Словенаца данас можда још више него код Хрвата, јер су га између два рата већма потискивали. Али неће они растанак, ни излазак из Југославије. Баш зато што су индустријски најразвијенији („цела индустрија је у Словенији“, каже Слободан) њима је и потребна Србија, Војводина, Босна – све друге покрајине. Затим, све већи број људи осећа се југословенски. Нису луди Словенци, знају они ко им је најбоља муштерија. Али се ребре [боре] и хоће да сачувају све и добију још. Тако мени изгледа, али би требало погледати ближе ту ствар. Пре су галамили Хрвати, а Словенци су ћутали. Сада се буне Словенци, а Хрвати су се зло ућутали. Не знам шта је горе и опасније.

Биса (Рајчић, јер нам је недавно била и Банаћанка Б[исерка] Бараћ⁹⁵¹) нас није нашла четири пута. Данас је све надокнадила. Остала је од пола једанаест до пола пет. Разговарали смо више него икад. Пре три дана је у *Књижевним новинама*, где сарађује, имала врло непријатан и увредљив насртај од једног руководиоца (културног и политичког). Њавио је са својим авансима два сата и обећавао да ће је штампати и штампати. Тек при крају разговора разумела је ко је тај човек. Био је то Т[анасије] М[ладеновић] свемоћан у том листу. Сада су јој се и *Књижевне новине* огадиле. Дуга прича: њен пријатељ Милан Табаковић остао је изненада без

⁹⁵¹ Бисерка Бараћ, земљорадник по професији и по идеологији, из Банатског Брестовца, члан Главног одбора НСС 1945. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 22.

⁹⁵² Димитрије Богдановић (1930–1986) претежно се бавио српском средњовековном књижевношћу, историјом Српске православне цркве у средњем веку, српским рукописним наслеђем. Сматра се зачетником савремене српске археографије и текстологије. За дописног члана САНУ изабран је 1978, а за редовног 1985. Дела: *Старе српске биографије*, *Хиландар*, *Деспош Стефан Лазаревић*, *Историја старе српске књижевности*, *Законик цара Стефана Душана*, *Теодосије*, *Житије св. Саве*, *Књига о Косову*, *Разговори о Косову* и др.

жене. Са Рускињом Соњом је у браку већ девет година, имају девојчицу од скоро пет година. Недавно му је саопштила да одлази са дететом њиховом куму Димитрију Богдановићу,⁹⁵² човеку Патријаршије, који се спремао за неку духовну функцију. Завршио је правни и теолошки факултет. Сада је изгубио место код попова, а она не ради. Отишли су његовом оцу, адвокату у пензији. Рускиња је желела да добије Димитрија, да га „ослободи цркве“: успела је. Милан јој допушта да ипак долази у кућу и дете доводи баби. Биса се запрепастила, јер никаквих знакова није било да тај брак није ваљао. Да ли ће Милан примити Соњу ако јој се прохте да се врати? – Биса зна још један случај са Рускињом: узела је човека кога је хтела, напустила га кад је то зажелела, вратила му се кад је она тако одлучила. Али зар су наши људи, Србенде, до те мере постали Руси?

Трећа прича. Њена пријатељица Меланија Мишић удала се пре две године за новинара при Радио-Београду Светозара Јовановића. Завршила је историју уметности и сада ради у Заводу за издавање уџбеника. Учила је после четири године проведене на Голом отоку, као информбироовац. Пре тога била је врло активна у СКОЈ-у и у Партији. По неким задацима ишла је и у Бугарску. О својој политичкој прошлости, нарочито о Острву ништа Биси не говори. Болесна је и песимиста, пије више од десет кафа дневно и пуши много, и то љуту Зету. Извадили су јој један бубрег и један јајник. Разочарана је и све види црно. Старија је од Бисерке пуних 16 година, сада јој је 38, а њеном мужу 48. Он није партијац, а њу су истерали и нису је вратили. О политици никада не говоре. Биса је хвали као човека и каже да се разумеју. Надајмо се да неће рђаво утицати својим песимизмом на младо створење које треба да верује и да се одушевљава. Биса је иначе склона да повремено губи веру и да јој све изгледа бесмислено. Ја сам апеловао на њу да иде напред, да бисмо могли увек да се поносимо њоме. Вечерас иде кући, у село, на 10 дана.

Да не заборавим још једну Бисину причу. Као слависта – лингвиста – сада почиње да учи и енглески, после чешког са кога је већ превела Шалдин есеј о писцу и делу, дакле не са пољског, како сам до данас мислио – она испитује како која „нација“ савладава језик. Руси, Французи и Немци се осећају по изговору, Скандинавци мање, а Црнци су прави феномени у том погледу. Невероватно брзо проговарају српски и врло добро говоре. Она има утисак да лепо владају и француским и, мањи број, енглеским. Питамо је шта је истина у гласовима да се с њима друже многе младе Београђанке. Она је чула да Црнаца највише има у студентском дому И. Л. Рибар, и да четвртком (или даном када су дозвољене посете), њима долазе најлепше београдске девојке. У ресторану „Стари град“, где се она понекад храни, виђа многе Црнце у друштву дивних девојака. То је сада мода у Београду. Неки од њих су

врло лепо, особито Сенегалци, али их има и страховито ружних. Познаје један наш млади пар. Када се жена порађала у улици Народни фронт, муж је чашћавао за сина све док није видео дете. Било је црно. У истој кући са њима становао је један Црнац. Брак је разведен и бела жена је отишла у Африку, мислим у Того. (Ми смо већ слушали од Христине Ранчић-Илић да су код њених црних самаца долазиле лепе младе Српкиње. Већ јој је досадило да пере смрдљиве чаршаве, али је имала леп приход. Морала је да им откаже, јер је комшилуку протествовао. Питамо Бису шта руководи наше девојке да иду са Црнцима. Да ли су то њихове велике стипендије. Они имају по 40.000, па и по 50.000 месечно. Али није само то, и није то главно. Они жене привлаче као мушкарци. А многи су врло фини, отмени. Види се да су „бољи свет“ у свом народу.

Говорећи о Црњанском наишли смо и на Миодрага Булатовића, о коме је она знала више. Њена пријатељица Меланија се чак дружила с њим неколико година, и нешто су радили заједно. „Добро пише, има дара, али је у приватном животу свиња.“ Тај суд ме је пренеразио. Какве представе о нашим првим људима улазе у мозак те младе особе која је недавно напунила 21 годину! Чула је да је преведен на неких 15 или 17 језика. Није ваљда толико, али много јесте. И Французи су ту скоро писали да су у закашњењу према Немцима и Енглезима. Он се понаша врло надмено. Ожењен је интелегентном и фином Немицом, али је злоставља. У кућу тешко прима. Меланија је причала да се врата отварају чим се зазвони, али се не појављује нико. Види се само једна циновска лутка. Затим извири девојка и пита „кога желите“. Кад јој се помене М[иодраг] Б[улатовић], изјављује да ће питати да ли г. Б. може и хоће ли да прими. Враћа се и саопштава да ће је примити, али само на пет минута. Исто понавља Булатовић лично старој познаници... Вратио се из Француске, и сада је под неком врстом бојкота од стране наших књижевника. У иностранству је тврдио – и ја сам то нашао у *Монгу*, под потписом Алена Боскеа – да је био неписмен до своје 16-те године. Међутим један његов друг тврди да су заједно матурирали у Крушевцу. Како се објашњава његов успех на Западу? – Он се угледа на Бекета, с тим што своје типове – обично ненормалне, патолошке – узима из балканске, црногорске средине. То је егзотично и у исти мах модернистичко. Затим он долази из комунистичке земље, а изгледа неконформист.

Биса прати шта се дешава у Русији са књижевницима. Боји се да они више ништа неће дати, као што нису ни давали док није дошло до извесне либерализације. Ја не мислим тако. Ово гоњење књижевника и

уметника је Хрушчовљева тактика, привремени курс, који му је потребан да одржава равнотежу. Приближује се Западу из страха од Кинеза, па мора да пружи неку залогу догматичарима, у земљи и међу комунистима који се још држе Стаљинових метода. Паралелно са сваким потезом десно, он прави потез лево. То је чинио у периоду када је водио Малиновског; да би оправдао своје зближење с Ајзенхауером у Кемп Дејвиду, вређао га је у Паризу, и изувао је ципелу у Уједињеним нацијама. Његова ситуација је тешка, па мора да жонглира. Врата је одшкринуо критикујући Стаљина и дајући извесне слободе, а силан ветар је дунуо из руског друштва жељног слободе. Сада би хтео поново да их затвори. То су Французи назвали „поновно залеђивање“ (*regel*) после открављивања (*dégel*). Али повратак на пуну диктатуру је немогућ. Несрећни интелектуалци, сви у рукама државе, заћутаће неко време, многи ће провести који месец у лудницама, али ће и даље радити тајно, чекајући ново попуштање.

Зна и за Зорана Глушчевића, кога су венчали Милан и Дафне. Он воли да се свађа и да друге увлачи, а после се мире, док други, постојанији, остају завађени. Окупља групу око себе да би имао број. Тако је у *Књижевне новине* увео у уређивачки одбор младог Игњатовића⁹⁵³ (без заслуге за сада) само да би имао присталица при одлучивању. Плодан је, али није извесно да чита књиге које приказује, или бар да их чита целе. Тако мора да ради и [Миодраг] Миле Максимовић са књигама које приказује у *Илустрираној јолишници*. Говорили смо о нашим даровитим, а тако мало солидним интелектуалцима. Глушчевић ми изгледа смелији и поткованији (особито у немачкој књижевности) од осталих „генијалаца“ наших.

Понедељак, 15. април 1963.

Одговарам Милану Ђурчићу, који нас је изненадио телеграмом. Касно је честитао мени рођендан. Стигао је прекјуче и то на бр. 9 наше улице. Што ли му је то пало на памет? Кад будем одговарао, нашалићу се с Брацом због рђавих места које на табели заузима његова Црвена Звезда. Мање је шаљиво што Никола Ђурчић, некада моја велика нада за земљораднички покрет, лежи болестан од сушице у Сремској Каменици. Зацело је болест добио од мајке, која се, ето, приближује седамдесетој, али је допринео и алкохол. Како Драгица није успела да га одврати? Ни

⁹⁵³ Срба Игњатовић (1946), српски песник, приповедач, књижевни критичар. Био је председник Удружења књижевника Србије, главни и одговорни уредник часописа *Савременик* и уредник у *Ајосџрофу*. Члан и један од оснивача Удружења за културу, уметност и међународну сарадњу Адлигат, у коме се налази његов легат.

паметна Мила нема утицаја на њеног Живу, који је такође интелигентан човек и спреман трговац. Штета!

Среда, 17. април 1963.

Свеже вести из Пирота, окупираног у правом смислу. Тамо влада већи страх и тежа загушљивост него под Бугарима. Оних 20.000 што сам послао за пострадале од поплаве у селу Завоју, које више не постоји, направили су праву узбуну. Сви су љути на мене. Комунисти што се мешам у њихову поплаву; непријатељи што помажем комунистима да могу да дижу веће дневнице мувајући се око „броне“; пријатељи што сам новац послао преко њих, а не директно Банци. Јутрос ми каже Новица Вељковић да Јелена (Воје Павића супруга) протествује што сам упутницу упутио преко њих, а не преко Ненада Стефановића,⁹⁵⁴ који је независнији од њих. Ненад ми опет замера што сам слао расипницима. Од мојих рођака (Богољуб, Вида, Дивна Јовановић) стиже вест да су чули да ћу бити „министар“. Вероватно тако објашњавају моју пошиљку. Или је већ на великом положају, или ће ускоро бити! Дакле, имао је право Новица: уплашиће се и Воја и Јелена кад добију тај новац. Дакле ни поклон ни помоћ поплављенима не смем да пошаљем. Терор никако не престаје. Шта би било кад бих се лично појавио у Пироту? А Новица пита: шта би било кад бих одиста постао министар. „Пет милиционара би морали да вас чувају од народа“. Сетио

⁹⁵⁴ Ненад Стефановић, кројач из Нове Мале код Пирота, леви земљорадник, угледан члан НСС; помагао партизане током окупације. Био је непоколебљиво на сељачко-земљорадничкој линији. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 326.

⁹⁵⁵ Мома Марковић (1912–1992), политичар. Као студент 1933. постао члан КПЈ и био један од руководилаца напредног студентског покрета, због чега је 1935. осуђен на девет месеци затвора; 1941. један је од организатора и руководилаца НОБ у Србији; био је члан ПКПЈ за Србију, комесар Главног штаба НОВ и ПО за Србију; члан Председништва АВНОЈ-а. Од 1945. непрестано је биран за републичког и савезног народног посланика; члан СИВ-а и директор листа *Борба*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 588.

⁹⁵⁶ Мијалко Тодоровић (1913–1999), политичар. Као студент Техничког факултета у Београду пришао је напредној студентској омладини; члан КПЈ од 1938, а 1940. је у Обласном комитету КПЈ за Шумадију, секретар је Крагујевачког окружног комитета КПЈ. У НОР-у је од 1941, обављајући значајне дужности: политички комесар Прве пролетерске дивизије, Првог пролетерског корпуса и Прве армије, већник АВНОЈ-а. После ослобођења био је начелник Војно-индустријског одељења Министарства народне одбране, управник Изванредне управе за снабдевање, министар владе ФНРЈ, потпредседник СИВ-а, члан Председништва ЦК СКЈ, председник Савезне народне скупштине, члан Савета федерације. Дела: *О развијку и задацима земљорадничкој задружарства*, *О прелазним облицима земљорадничких задруга*, *Ослобођење рад* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 599.

⁹⁵⁷ Лопез Матеос (López Mateos Adolfo, 1910–1969), мексички политичар, сенатор и књижевник. Био је генерални секретар Револуционарне институционалне партије;

сам се шта су сељаци говорили 1936, када се решавало да ли да уђем у Скупштину. „Разнели бисмо те као владикину кошуљу! Боље не улази. Помучи се још, само да будеш на миру.“ (Кошуља у којој се калуђер завладичи предавана је народу, и свако је хтео да одсече по комадић, као амајлију, да га чува од болести и несреће.)

Онај други Новица Вељковић, из Костура, пратилац великаша, полицијски агент и шпијун, био је у понедељак. Каже да га је Мома Марковић⁹⁵⁵ питао за мене: да ли сам задовољан с пензијом, и како сам иначе. У Пироту прогоне и тог Новицу, али он има моћне заштитнике у Београду. Он се заклања иза А[лександра] Ранковића. Други тврде да је луд. А он за себе каже да има два уверења: једно да је луд, друго да је паметан. Каже да је био у Шведској, и да опет тамо путује. Недавно је Мијалка Тодоровића⁹⁵⁶ пратио у Пољској. Због Лопезове⁹⁵⁷ посете морао је да дође из Пирота. Не знам шта [да] мислим о њему, још мање о онима који га употребљавају.

Јуче је био Пера [Петар] Обретковић, судија из Пожаревца. Моли да се Бојка нађе његовој кћери Љиљани-Цици, пошто спрема завршни испит на Вишој педагошкој школи. Бојка нема времена ни о свом сину да се стара, толико је заузета. Ипак сам је молио да саслуша Љиљану и да види шта јој се може помоћи. Не уме да заврши школу, а умела је да се уда, да добије сина, да се разведе с мужем, и да дете повери својим родитељима. Чудна је данашња омладина.

И до нас је стигла једна кинеско-руска шала. У доба када су Руси још могли да говоре Кинезима и када су се ови претварали да их слушају, Рус је говорио с патосом и застајао с времена на време да би тумач превео. Кинез је, после једног дугог периода рекао само: „Шинг шунг“ (или тако нешто). Рус је све више падао у ватру, гестикулирао рукама и ногама, па би стао да дође превод. Тумач му је само дао знак да продужи. „Наш језик је језгровит. Све ћу да преведем што ви кажете. Не брините.“ У средини говора, преводилац рече „Шинг шунг ју“. Рус је бацао паролe, сводио своје савете, правио биланс револуционарних достигнућа. Кад је био готов, тумач је казао: „Ју шинг шунг“. Маса је дотле учтиво слушала, не реагујући. Сада се, међутим, заорио буран аплауз. Предавача је копкало да чује које су то две или три речи којима је тако успешно предао слушаоцима све. Један из пратње, стари познаник преводитељев, замолио је да њему, у поверењу, каже шта значе оне три речи изговорене у три маха. Овај му је узео часну реч да ће задржати за себе ту тајну. Прво је рекао: „Сад ће Рус да сере“. Затим: „Рус и даље сере.“ Најзад, „Рус је завршио срање“. Онај ко нам је ово испричао у томе види илустрацију *целе сивари*.

Миланова сестра др Милица ствара чуда. За нешто више од месец дана положила је код доцента – пуковника – начелника Гашпарова четири колоквијума. Када му је јутрос саопштила да жели да полаже четврти, рекао је да ће јој тражити најгоре ствари. Питао је, одговарала је, капитулирао је. Сада хоће да положи пети и шести, до краја априла и у мају. Првог идућег мора већ да се врати у своју болницу, па неће моћи да ради тако интензивно. Али ће долазити и на Карабурму да не изгуби везу. Гашпаров не може да разуме да такав радник какав је она не може да добије стан. Мора да је нешто забрљала по партијској линији. О томе досада нису говорили. Тек данас нам је рекла да су је у октобру 1948. избацили из Партије зато што се похвално изразила о свом полубрату Богдану, који је за њу био тип идеалног комунисте. Од њега је све научила, он је одушевио за комунизам, а с м је пре пунолетства ишао да се бори у Шпанији. У то време, 1948, био је секретар партијске организације на целом Универзитету. Изјаснио се за резолуцију Информбироа, што Милица није знала. Напали су је пред хиљаду студената током седница које су трајале целе ноћи, – од 7 до 7 часова. Више није отишла ни на један партијски састанак. Није поведен поступак против ње, иако је претио Јован Вељковић, који је сада доцент, а стварно предаје идеолошко изграђивање студената.

Пеџак, 19. април 1963.

Почињем другу главу у књизи *Сазнања*. Прва је била „Земљорадништво“ (фебруар, 1927. до јуна 1928); ово је „Борба против диктатуре – за слободу.“ Смело сам одлучио да почетак личне Александрове владавине поставим 20. јуна, када су убијани хрватски сељачки прваци у Скупштини. То је крај лажног парламентаризма и почетак псеудо-диктатуре.

Субоџа, 20. април 1963.

професор и директор Института за науку и књижевност у Толуки; министар рада; председник Мексика 1958–1964. На међународном плану у политици био активан борац за мирољубиву коегзистенцију, а на унутрашњем плану Мексика највише је допринео спровођењу аграрне реформе. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 511.

⁹⁵⁸ Ан Банкрофт (Anne Bancroft, право име Anna Maria Louisa Italiano, 1931–2005), америчка глумица, режисер, сценариста и певачица. Дебитовала је на филму 1952, а 1962. добила је награду за најбољу главну женску улогу у филму Чудесан радник; добитница је бројних глумачких награда.

⁹⁵⁹ Пети Дјук (Anna Marie Patty Duke, 1946–2016), америчка филмска и телевизијска глумица која је каријеру почела у 16. години. Током каријере добила је две награде Еми и две награде Златни глобус.

Јучерашњи дан ми је иначе био нов у знаку нових сазнања. Прво, да се и у најпосећенијем биоскопу сасвим лако могу добити карте за представу од 13 или 14 часова. На то нам је скренула пажњу наша мудрица Биса: она увек тако иде, не губи време и купује јевтина места.

Гледали смо „глумицу деценије“, Ан Банкрофт⁹⁵⁸ као Ан Саливен, „Чудотворку“ која је увела у живот Хелен Келер. Одиста је велика. Није много слабија ни млада (16 год.) Petty Duke⁹⁵⁹ која игра Хелен. Сам филм је крупан доживљај. Морао сам да га видим, мада сам упозорен да је врло тежак. Бојао сам се за Дану јер нам је Дафне у другом стању, а мајке увек замишљају све најгоре. Добро је издржала, или ми бар није рекла шта јој је све падало на памет. Случај је хтео да сам јутрос читао о сличној судбини Денизе Легри, Францускиња која нема ни руку ни ногу, а са стрпљењем, вољом и ведрином научила је да чита, да пише, па и да слика, и да од тога оствари удобан живот. Написала је и књигу о свом искуству.

Нашао сам снаге да идем и на Кведерово предавање о „Народима Индије“. Донео је девет или десет кутија дијапозитива, док је досад бивало највише пет. Није читао као обично, већ је у мраку стајао поред оператора и коментарисао напамет сваку слику. Знао је не само покрајину него и племе, чак и многа села у којима је лично снимлио поједине типове 250 разних народа, са ваљда толико језика. Многе расе, од арапске до монголске и кинеске подврсте. То је снимљено недавно, дакле нема везе са оним древним споменицима које смо раније гледали. Откуд онда толико сачуваних народних ношњи? Цивилизација их није ни додирнула. Црвена боја преовлађује, или има божанствених прелива и врло сложених шара. Видели смо игре које су као наше коло, или црногорско оро, или чак козарачко коло. Неке ношње такође подсећају на црногорске, чак и по плаветнилу материје. И капице су као црногорске и херцеговачке. Испод Хималаја! Много нас је задужио тај Кведер. Још ако на јесен донесе споменике из мустаманског периода, који су најраскошнији.

А зар није сазнање кад начелник једног привредног министарства говори о упропашћеном занатству, које сада хоће да оживљују законом! Пре су јурили и уништавали порезом сваког мајстора који би држао ученика или једног радника. Затворили су радње сви. По малим местима нема ко да вам закрпи панталоне или да вам закује блокеје. Сервиси не функционишу ни у великим градовима. У варошицама се људи враћају на првобитно самозадовољавање. Нови закон допушта занатлији да има и до шест радника. Али ко ће се усудити да загази у пустоловину, кад нико не зна шта ће бити сутра? И како ће поново да монтира инвентар? И где ће наћи локал?

Истим путем идемо у пољопривреди. Сељак ништа не може да прода мимо задруге. Задруга плаћа сасвим мало, узима себи много само зато што прокњижи предату робу. А потрошачи плаћају два, три и четири пута већу цену него што је произвођач добио. Људи дижу руке од производње. Сви млади беже у град. У његовом селу, пре рата, било је „платежних“ само тројица. Сада их има двеста. Девојке пристају да се удају само за оне који живе у граду или бар зарађују изван пољопривреде. 90% воћа и поврћа још производе приватни сељаци. Зато тога још имамо у довољним количинама. Шта ће бити кад и они дигну руке? У задруге не сме нико да дирне. То је фетиш. Као и радничко самоуправљање. Министар то зна, али не дâ рећи, јер је таква „линија“. – „Пустите! Не дирајте у то“. Сви сматрају да су задруге, радничко самоуправљање и комуне Кардељеве светиње, и на њих не сме нико да удари. Ја одавно имам утисак да Тито не покрива Кардеља у питању комуна. Не знам чија је идеја срез од 800.000 становника. То нису ни окрузи ни области, већ скоро старе бановине. Кад ли ће увидети да су се затрчали? Већ су увидели шта су направили са „децентрализацијом“ у железничком саобраћају. Место неколико дирекција образовали су неколико стотина транспортних предузећа са самосталним финансирањем. Недавно је Мих. Хобул исмејао ту исцепканост. Легао човек на шине да изврши самоубиство, али се локомотива зауставила на 2 метра испред њега. Протестује ложач што је самоубица легао; буни се овај што је локомотива стала и омела га у његовом подухвату. Ложач је објаснио: дотле се пружа његово „ж.т.п.“ (железничко транспортно предузеће), и он даље неће и не сме. Срећа је што је њега видео где лежи, иначе је могао да га прегази, па би се утврдило да је прекорачио у туђу територију... Сада правимо свега три ж.т.п за целу Југославију. Скупо нас је стало искуство са „децентрализацијом“.

Али још лудујемо са болницама. Хоћемо да болнице буду предузећа која доносе приход. Лекари су очајни кад нема болесника. Задржавају излечене по више дана и недеља, само да би од социјалног осигурања наплаћивали 2.000–3.000 дневно по болеснику. Чуо је човек неки дан како се лекари међу собом веселе што је „крнуло“: опет им је већина постеља пуна! Најгоре пролазе приватници и сељаци које силом задржавају. А већ права је брука да су у једној болници вратили на „долечење“ људе које су отпустили, да би могли да зараде за месечне плате. Поделу вишкова постижу само ако од здравих направе болесне.

⁹⁶⁰ Стјепан Митров Љубиша (1824–1878), српски књижевник и политичар из Паштровића. Своје основно, и једино школовање започео је у приватној малој школи на италијанском

Шта би показала анкета, када би се тачно спровела, о стварној дужини радног дана већине „наших радних људи“. Устав, нови, утврдио је недељу од 42 сата. Питање: колико радника (да не говоримо о радницима-сељацима) не ради ништа – за зараду – после 8, односно сада 7 часова проведених у предузећу? Мислим, врло мали број. Скоро сви раде приватно, код својих кућа или по зградама, па и за рачун других предузећа. То доводи до друге појаве: сви који могу краду материјал или се служе инвентаром свога предузећа. Званично се ради мање, и одиста се мало ради на „радном месту“. Свако чува снагу за други део радног дана, кад послује „за свој рачун“.

Па ипак систем функционише. Ова примедба ме опоменула на једну приповетку Стјепана Митрова Љубише⁹⁶⁰ о Јеврејину који је прешао у православну веру када је у Цариграду видео како живе и шта чине црквени великодостојници, све до васељенског патријарха. Ових дана сам узео Декамерон, који никада нисам читао. Побудио ме на то нови роман Julien-a Green-a,⁹⁶¹ енглеског писца француског језика *Partir avant le jour*. У Монду сам нашао три дугачка одломка: психологија раног детињства о томе како дечак од 5 и 6 година доживљава религију, Бога, књиге и сексуалну љубав кроз књиге и слике. У Декамерону сам нашао, из 1352, Љубишину причу о Јеврејину. Не иде у Цариград него у Рим, али доноси исти утисак: мора да је та вера права и мора да је сам Бог одржава кад не пропада и поред свих чуда и покора својих службеника.

Ако и после 20 година социјализма у нашој земљи има господе, треба сви да се побацимо! Не, колегинице, нема и не сме више да буде господе. Ово је социјалистичка Југославија! – Тако је над Милицом викао мајор или потпуковник Елаковић, војни лекар и секретар партијске ћелије у болници. Зашто је грдио? Зато што је о једном њиховом болеснику говорила као о „господину професору“. То је археолог, професор загребачког универ-

језику. Затим се самоучки образовао. Од 19. до 37. године био је општински секретар у Будви, где је самоучки стекао завидно правничко образовање, што му је признала и аустријска влада када га је именovala за јавног бележника. Као бококторски представник, постао је посланички кандидат за државни сабор у Бечу 1860, а наредне године био је члан далматинске депутације за банску конференцију у Загребу. Од 1861. до 1876. био је посланик у Далматинском сабору и царском већу, а од 1870. до 1878. председник Далматинског сабора. Уз јавну службу и политички рад, бавио се и књижевношћу и превођењем. Преводио је Дантеа и Ариоста, а 1866. испевао је у народном десетерцу Бој на Вису. Познат је посебно по приповеткама: „Шћепан Мали“, „Кањош Мацедоновић“, „Скочидјевојка“ и др. – Мала енциклопедија, књ. 2, 529.

⁹⁶¹ Жилијен Грин (Julien Green, 1900–1998), амерички књижевник рођен у Паризу, где је углавном и живео. На француском је објавио више романа и приповедака, суморних психолошких студија о људима, наизглед обичним, у ствари жртвама дубоких патњи и страсти. Дела: *Мон-Синер*, *Адријана Мезира*, *Левијашан*, *Друји*, *Сумњиво место*, *Дневник 1198–1981*, у 13 књига и др. – Мала енциклопедија, књ. 1, 555, 556.

зитета, који је изгледа нашао врло драгоцене ископине. Словенац је по имену и презимену. Стар, фини човек. Како да му каже „друже“? Али се Милица није сетила да изманеврише друга мајора или потпуковника: Не могу да зовем другом човека који припада бившем времену. Зар робијаша не говоре обавезно „господине“ сваком милиционару К[азнено] П[оправног] и службенику у заводу? Није свако достојан да буде друг. Није се сетила. Насрнуо је на њу као облак пун кише. Збунио је више него [Антун] Гашпаров кад је полагала четврти колоквијум. Босанац Елаковић – није једини.

Недеља, 21. април 1963.

Четрдесет и четири године од нашег првог 21. априла (1919). Сами га прослављамо и довољни смо једно другом. Ипак нам је било пријатан позив Љубинкин и Станков да нас одвезу до Гроцке, да проведемо заједно неколико сати између ручка и вечере. Гроцка је у последње време јако у моди као излетиште Београђана. Најпре се ишло на рибу у „Аласку колибу“, а сада имућнији свет одлази у „Винограде“, ресторан и кафану у брду, који су филијала београдског „Метропола“. Кајсије су углавном процветале, али су у пуном цвету шљиве, глог, трешње и кајсије. Ова воћка особито добро успева овде и она је сада у свој лепоти својих љубичастих цветова. Вероватно нигде у Југославији нема на тако мало простора толико тог племенитог дрвећа. Уживали смо неизмерно. Данас су још кресали сувишне гранчице накићене цветовима, па су многе Београђанке и странкиње понеле дивне букете, не носећи штету, а богатећи своје домове бојама и мирисом.

Овај излет био је тим пријатнији што смо се тамо срели с нашим земљаком Сретеном Крстићем, бившим индустријалцем из Крупња. Раније је имао фабрику конзерви воћа и поврћа у Скопљу; сада ради за неку македонску фирму, као најамник. Новог радног стажа је скупио 13 година, а има ранији рад, војску и рат, па ће са 29 година ићи у пензију. По годинама смо вршњаци, али он се одлично држи. Његова супруга, госпођа Нада, је интелигентна и ведра Бугарка. Трећи члан породице је божанствена кучкица Елиза, створење крајње фино и интелигентно. Била је предмет пажње за све време. Бело, кудраво и чупаво минијатурно куче, које су узели да негују кад је мерило 400 грама. Деце немају, па им Елиза дође прилика да буду нежни и да уживају у нечијој љубави и оданости.

⁹⁶² Повесмо – изглађено влакно конопље, конопљине нити припремљене за испредање и ткање.

Љубинка је сада сама, и жели да добије слично друштво. Дошла је до закључка да су животиње верније и захвалније него деца. Ето, она је Бебили спремала за живот, а сада је нема ни на домаку очију. Пера је пошао својим путем, а тај пут није увек био добар. Сада је и он у Паризу, па ће га то можда довести у ред. Шта ће бити кад га опет зграби рђаво друштво овде?

Сретен је узео обавезу да Дану и мене вози једног дана у Дивчибаре, можда већ о првомајским празницима. Волео бих да Дана види то чаробно место, где се дише лакше него игде. И највећа влага ми ту није стезала срце. У „Виноградима“ смо нашли нешто од фолклорног намештаја, али је код Љубинке, у Дивчибарама, све потпуније. Волео бих да набавимо нешто по њеном укусу. Успео сам да сазнам да нема буклију и фрулу, па бих можда то потражио од Радомира [Тодоровића], као што сам већ раније добио од њега преслицу са повесмом⁹⁶² и вретеном за Жана [Бајеа] Baillais.

Опет сам размишљао о нашој привреди. Као да смо у великом шкрипцу и морамо да се обратимо Америци. Шта се налази у Титовој личној поруци Кенедију, коју је неки дан предао наш амбасадор? Је ли позив да посети Југославију кад буде боравио у Риму? Или захтев за нову помоћ?

Још се не зна ко ће бити потпредседник Републике, а ко председник СИВ. Ја мислим да ће Ранковић добити оно место које ће означавати реалну власт, највећу после Титове. Данас место добија важност од личности, а не обрнуто.

Тврди се да је у Словенији запослено и на платним списковима 360.000 лица. То је огроман проценат. Кажу даље да врло мали број запослених има испод 15.000 месечно. А да има лица која примају 300 и 500.000 месечно. Они су ликвидирали неписменост, док у нашим крајевима број неписмених расте.

Понедељак, 22. април 1963.

Јутрос се, поводом безначајне ствари, развила међу нама занимљива дискусија. Дана се сетила онога што је јуче гђа Нада Крстић рекла кад су људи излазили и улазили из „Винограда“ не затварајући врата за собом: „По томе како неко поступа са вратима ја ценим с ким имам посла.“ Мој Сретен увек пажљиво ухвати за кваку и врата затвара на браву. Други залупе, или просто задњицом приклопе. Или уопште не затварају. – То ме је подсетило да и ја понекад остављам притворена врата на кухињи, па чак и на соби. Објаснио сам да то не чиним из лењости или из немара, већ на неки начин намерно: да би се температура у одајама изједначила, а донекле и из идеолошких разлога. Ја сам непријатељ изолације, сепарације и клаустрације. Уосталом, трећа књига мојих сабраних чланака (после Култа рада и Новог Андреја) треба да

се зове Струјање. Отуда идеја о две и више партија, и прелажење из класе у класу, из села у град, из града у село, о мешању народа и раса. Мени су смешни људи који носе собом свежањ кључева и „домаћински“ стају пред своју капију, отварају је и затварају усред бела дана. Ја бих све држао отворено, као што смо и држали у Пироту, кад сам био млад. Ни авлију ни кућу, ни собе нисмо закључавали. На селу и данас тако чине. Сем ако рат и то није изменио. Дана ми није одобрила никакве идеолошке разлоге за незатварање врата, ништа није уважила. Ја сам изразио наду да ће једног дана и ту везу разумети. Али она се само смејала: „Никада“.

Јуче сам чуо нову верзију о смрти Добросав Николића. Његов брат, свештеник, причао је Сањи да је ствар текла овако. Када су у Пироту почели да га даве локални руководиоци зато што 1946. и 1947. није хтео да се изјасни против мене, дошао је (у својој добродушној наивности) у Београд, да се пожали Нинку Петровићу, не би ли овај опоменуо „оне доле“ да га оставе на миру, и да не траже од њега да напада јавно венчаног кума. Нинко му је саветовао да се врати у Пирот и да тамо подеси своје држање тако да се рехабилитује: нека на првој конференцији осуди Д[рагољуба] Ј[овановића] и све ће бити у реду. Добросав је тако поступио. На једној конференцији, ваљда, у Иванковој кафани на Стамбол-капији, јавио се за реч и напао ме. Али се на томе није завршило. Др Јован Цекић, лекар, који је после био министар здравља за Србију устао је и рекао: „Вара се Добросав Николић ако мисли да нас на овај начин превари. Знамо ми те трикове. То не пали. Напротив, тек сад мислимо рђаво о њему и одбацујемо га. До јуче је хвалио Д[рагољуба] Ј[овановића], а сада га напада да би сачувао свој положај или направио каријеру. Не само што се држи неисправно, него је и покварен.“ Од онда је Добросав почела да боли глава и да има несвестице. У Београду, лекари су нашли мали тумор у мозгу и предложили да оперишу. Његова жена и он су пристали. Прва операција није била успешна. Извршена је још једна. Она је успела, али је пацијент умро... Заборавио сам, а не знам да ли сам записао како ми је Ђокица Димитријевић професор објаснио зашто је Добросав морао да говори против мене. Чини ми се да су имали неке његове изјаве које су га тешко теретиле. Ђокица је говорио тако тајанствено и тако нејасно.

⁹⁶³ Драгослав Филиповић, леви земљорадник из Јазовника у Посавотамнави. Као младић био је првак у Земљорадничкој омладини и у задругарству. Постао је присталица Земљорадничке левнице чим је упознао. У НСС је био потпредседник Главног одбора. Мудар и храбар политичар. Да је био мање скроман, био би председник НСС. Узет за члана Главног одбора и за потпредседника и 1945. остао је веран сељачкој идеологији. Није био срећан у личном и породичном животу: остао је рано удовац, а деца су му се разболевала; поред пољоприведе бавио се и занатом; узео је другу жену, која има одраслу децу. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ.12, 357.

Данас нам је, после доста времена, био Драгослав Филиповић,⁹⁶³ земљораднички првак из Посавотамнаве. Он нас увек пријатно изненади: паметан је, поштен и фини. Све прати и о свему има здраве судове. Био је каже председник општине 12 година, али сада увиђа да је био рђав организатор, и као политичар и као администратор. Од комуниста је много научио. Они боље него ми умеју да управљају људима.

У спољној политици, одобрава у свему Де Голу и Кенедију, чуди се Аденауеровој упорности да до смрти остане на власти, а Фидел Кастра сматра за манијака. Не схвата зашто нас Американци и даље помажу кад нисмо успели да поцепамо социјалистички табор. А зар је мање што неопредељене држимо далеко од Русије и од Кине. Ја сам га нарочито упозорио на кампању коју Кинези воде у Африци против свих белаца, па и против Руса.

Испричао ми је нешто необично. Сазнао је да Милорад Марковић из Свилеуве, бивши земљораднички посланик у првој Конституанти, важи као ванбрачни син Јанка Веселиновића. Милорад је, као резервни официр био у заробљеништву. Сада је умро. Одиста је личио на Јанка, и физички и по држању и нарави.

Гледали смо Вајдин⁹⁶⁴ филм „Пепео и дијамант“ о пољској трагедији у пролеће 1945. Сасвим су онакви како сам их замишљао, јадни Пољаци! Ниједног насмејаног и веселог лица. Уништавају се међу собом, а сви су исти. На могу са Немцима, неће са Русима, а једу једни друге. Тукли су се и гинули на свима бојним пољима. И нису радосно дочекали крај рата, већ га наставили, у мржњи и убијању.

Шта је пепео, а шта дијамант? Шта је изгорело, а шта остаје да живи? Пепео су обе стране које воде грађански рат и међусобно се уништавају, а дијамант је она Пољска која је страдала, изубијана од једних и других, Пољска оличена у сељанчици која је остала без родитеља и родбине, служи у кафани, воли час једног час другог без обзира коме припадају, служи свима и све их надживљује. Она је као Григорије из Тихог Дона: враћа се земљи и породици као јединим стварима за које вреди живети и борити се.

⁹⁶⁴ Анджеј Вајда (Andrzej Wajda, 1926–2016), пољски филмски редитељ, продуцент и сценариста; награђиван је више пута на фестивалима у Москви, Берлину, Кану. У првим филмовима бавио се ратном и поратном тематиком, а касније барокним екранизацијама прозе пољских класика с краја 19. века. Од 1980. постаје и изразито друштвено активан. Филмови: Генерација, Канал, Пепео и дијамант, Лотна, Самсон, Прах, Свадба, Обећана земља, Човек од мрамора, Госпођице из Вилка, Човек од гвожђа и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 355.

Тако сам ја схватио ову потресну причу. Дану то не задовољава. Зар је дијамант само ово збуњено и не много интелигентно девојче које сви искоришћују? Али њу узалуд хоће да увуку, да игра Полонезу, пропали Пољаци који у зору новог дана не знају ништа друго него да се забављају на старински начин. Вредело би чути познаваоце – шта је дијамант...

Четвртак, 25. април 1963.

Пријатно нас је изненадио Јефто Павић. Дошао је на сахрану једне рођаке. Невезано смо разговарали. Драго му је што пишем Политичке успомене, јер треба рећи како су догађаји стварно текли. Он је већ имао прилике да се љути што су неки млади Црногорци неверно представљали 1932. и 1938. Оба покрета су приписали комунистима, а стварно је он био иницијатор и у мају (не у марту) 1932, када је искористио предавање Николе Ђоновића да нападне 6-јануарски режим. Због тога је био затворен и осуђен на 1 ½ годину. Сељаци су напали затвор да би га ослободили. Лажно дакле пише [Томица] Никчевић⁹⁶⁵ баш у оној Историји XX века Института друштвених наука, да је у марту 1932. био илегалан збор на позив КПЈ.⁹⁶⁶ Ни 1938, када је Стојадиновић имао да дође у Никшић нису

⁹⁶⁵ Томица Никчевић (1922–1982), доктор правних наука. Бавио се историјом државе и права обрађујући законске споменике и исправе. Писао је о политичким превирањима у Црној Гори, о судској организацији Србије и Црне Горе, а посебно се интересовао за рад Валтазара Богишића у Црној Гори. Гл. дела: *Политичке струје у процесу стварања државе у Црној Гори, Оштор стварању државе, Прилози изучавању политичких борби у Црној Гори 1929–1936. године, Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори и др.* – *Енциклопедија српске историографије*, 537.

⁹⁶⁶ Реч је о тексту Томице Никчевића: „Prilog izučavanju političkih borbi u Crnoj Gori 1929–1937“, у: *Istorija XX veka – zbornik radova*, III, Beograd 1962, 5–52.

⁹⁶⁷ Никола Шкерковић (1884–1972), историчар, новинар и публициста. Славистику је студирао у Прагу, где је и докторирао 1910. године, одбранивши тезу *Ђуро Крижанић, његов живош, рад и идеје*. Извештавао је, за три руска листа, о току тзв. Велеиздајничког процеса 1909. против Срба у Хрватској. Професор цетињске гиманзије постао је 1911, одакле је писао за већи број српских листова. Покренуо је и часопис за науку и књижевност *Дан*. Био је учесник Другог балканског рата и Првог светског рата, чији је део провео у заробљеничким логорима у Аустроугарској. У Краљевини СХС био је политички активан као члан Демократске странке. Од 1946. до 1952. био је директор Архива Србије. Посебно је значајна његова књига: *Црна Гора за вријеме Првог свјетског рата*, затим *Црна Гора на освишћу XX вијека* и др. – *Енциклопедија српске историографије*, 726.

иницијативу за демонстрације имали комунисти него земљорадници на челу с њим. Нетачно су приказани, у новој студији, Белведерски догађаји у лето 1936. То је била ствар федералиста „зеленаша“ а учествовао је Мирко Вешовић, као федералист, не као леви земљорадник. Када је већ дошло до пуцања и убијања, Јефто и Никола Шкерковић⁹⁶⁷ у име демократа, протествовали су и захтевали од удружене опозиције у Београду да протествује, без обзира чије су биле демонстрације. А истина је и ово: да су Марко Вујачић и Јован Ђетковић аутомобилом који им је дао бан Мујо Сочица одлетели у Београд да апелују на исту удружену опозицију да не протествује, јер су по среди федералисти и комунисти. Обавештени контрадикторно, Јоца и Гавриловић су телефоном тражили од Јефте извештај, поново, како је стварно текла ствар. И тада је удружена опозиција ипак оштро протествовала.

Питао сам: како је у покрет ушао опозициони посланик Стојан Шпадијер,⁹⁶⁸ радикал. Он је дошао после пуцања, да интервенише али је и сам био повређен.

Питам: како је изгледао ванпартијски збор у септембру, који је био заказан на Ђетновском пре Радићевог убиства. Одржан је, у септембру, али не на широком пољу, већ у хотелу „Империјал“, као конференција са 150-200 људи. То је било надувано, као и све што су радили Марко [Вујачић] и Јован [Ђетковић].

Јесу ли њих двојица били на састанку у Острошком манастиру, фебруара 1942. Јован јесте, Марко се извинио, а Стојан Церовић⁹⁶⁹ је послао две поруке. Њему, Јефту, је јављао да он „у то“ неће да улази, а конференцију је поздравио и сложио се с њеним одлукама другим писмом.

Јован Ђетковић је ушао у КП већ у септембру 1944, али је ипак остао у Земљорадничкој странци све до 1948. и био у врховним форумима. Напао је Јефту као клеветника кад му је пред Блажом Јовановићем рекао 1946. да је већ у Партији, а Блажо га је уверавао да није. Када је Јован умро, 1962,

⁹⁶⁸ Стојан Шпадијер, један од најнапреднијих црногорских радикала, члан групе Аце Станојевића, која није пришла ЈРЗ-и. Изабран је за народног посланика на листи Удружене опозиције 1935. Умешао се да спречи пушкарање демонстраната на Белведеру код Цетиња у јулу 1936. Рано је умро. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 394.

⁹⁶⁹ Стојан Церовић (1888–1943), студирао је у Клермону и Паризу, затим је био новинар и издавач *Слободне мисли* у Никшићу. Симпатисао је земљорадницима, али није пришао ни Савезу земљорадника ни Земљорадничкој левици, ни Народној сељачкој странци. Помагао је НОБ, и умро је у току те борбе. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 376.

објавили су да је био члан КПЈ од 1944, управо онако како је Јефту обавестила једна особа која је припадала истој ћелији. Марко је ушао 1945.

Јован и Марко су скоро увек добијали новац од бановине и од Стојадиновића, а после су били комунистички агенти, али су се увек представљали као земљорадници и седели у вођству СЗ и Уједињене земљорадничке странке после оног 1946.

Јефто ме подсећа да смо у августу 1945, у Привременом народном представништву он, Коста Костић, ја и пет-шест сељака посланика поздравили Тита када је ушао у Скупштину, али да смо после седели, док су сви остали, њих 500 стајали и плескали 10 минута или четврт сата. Ја то нисам упамтио. Чак верујем да на тој седници нисам био, као ни на првом пријему у Белом двору за који је он, после „седења“ у Скупштини ипак добио позивницу, и то две, место једне, ваљда и као члан законодавног одбора. Јован Ђетковић уопште није био позван, и грдно се љутио, тим пре што је позван „реакционар“ Ј[ефто] Павић. Преко Вељка Зековића,⁹⁷⁰ Јефто је понудио, за утеху, једну улазницу несрећном Јовану. Сада га је на погребу Блажа Јовановић ожалио правим црногорском лелекањем. Добро је чинио, јер је Јован то од комуниста заслужио.

Он се сећа и посете коју му је у Главњачи учинио Милован Ђилас у септембру 1947. Ушао је с пратњом око 10 увече, али је све одстранио и остао сам. Говорио је са песником.

На чудном се мјесту сасијајемо.

А Јефто је допунио:

Ни у моме ни у њвоме двору,

Већ у шамници њвојој.

⁹⁷⁰ Вељко Зековић (1906–1985), правник и политичар; члан КПЈ од 1934. У НОБ од 1941, један од организатора устанка у Црној Гори; секретар АСНО Црне Горе. По ослобођењу био је министар у првој влади НР Црне Горе, помоћник министра трговине и снабдевања у Савезној влади и њен генерални секретар, секретар и потпредседник СИВ-а, члан ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 824.

⁹⁷¹ Божо Љумовић (1896–1986), учесник балканских ратова, Првог и Другог светског рата. Члан КПЈ од њеног оснивања, а на Петој земаљској конференцији изабран за члана ЦК КПЈ. Био је један од организатора устанка у Црној Гори у јулу 1941; потпредседник ЗАВНО Црне Горе и Боке, а затим и потпредседник Црногорске антифашистичке скупштине народног ослобођења. После ослобођења био је амбасадор ФНРЈ у Пољској, потпредседник владе НР Црне Горе, члан Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору. Због прихватања резолуције Информбироа искључен је из ЦК КПЈ; прво је држан у кућном притвору, па у београдској Главњачи, да би у децембру 1950. био пребачен на Голи оток; од 1953. до 1956. био је у интернацији у Перасту. Поново је 1958. ухапшен и провео је две године на острву Свети Гргур.

Милован му је рекао да ће посетити и мене, или да ме је већ посетио. То није било тачно. Сем иследника, у ћелију су ми долазили само Јосиф Маловић три пута и Светислав-Ђећа Стефановић једанпут, и то пред само суђење.

Ћилас је тврдио Јефту да смо криви и он и ја. Павић је одговорио: да он њих није преварио, али они њега јесу. Говорили су само о борби против окупатора и издајника, и, њему су бранили да напада стари режим и да говори о оном што треба да дође. Секретар партије Божо Љумовић⁹⁷¹ му је говорио: „О том – потом. Сада је реч само о националној борби. Данас међутим тврдите да сте спроводили и социјалну револуцију. Ја сам знао да сте говорили неистину, али сам чекао да се заврши борба против непријатеља.“

У одбору је Јефто протествовао што се људи убијају без суда и бацају у јаме. Божо му је рекао да наседа непријатељској пропаганди. Тада је Јефто набројао јаме у које су бацали полуубијене људе. Један калуђер је данима запомагао и јечао. Зашто тако? Ако има рђавих људи – а има их – судимо им, осудимо их, стрељајмо их! А не овако!

До занимљивих закључака је дошао сада, у самоћи свог великог воћњака два километра од Никшића, у срећном браку од пре неколико година. 1) Тито чува целину и јединство Југославије, и осетиће се кад њега не буде било; 2) Ћилас није радио, 1953, ни напамет ни без договора са неким врло високим, можда највишим, или са њих неколико, и његову линију усвајају све више и они који су га осудили; 3) наши комунисти ће временом постати добре демократе. Зар не примећујеш како све чешће говоре о хуманизму и о демократији. Све ово је доста ново за тако строгог Јефту Павића. Да ли се он лично променио после брака с Маром Перовић, племенитом требињанком, или он у својој даљини види ствари дубље, или површније? Мени, с друге стране, честита и то почињем са Заносима (без којих се ништа не ствара), а завршавам са Искуствима. Још боље, каже, ако додам „И искушења“. Само ме моли да будем што је могуће објективнији. Да одам признање и десним земљорадницима и другим странкама. Јер нису добро радили само једни. Нити су све грешили остали.

⁹⁷² Арам Иљич Хачатурјан (Арам Иљич Хачатурян, 1903–1978), јерменски композитор. Стварање му је углавном засновано на јерменском музичком фолклору, а одликује се богатством у ритмици и раскоши инструменталних боја. Дела: балети Гајне, Спартак; концерти за клавир, за виолину, симфоније, камерна музика. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 796.

⁹⁷³ Бранко Маринковић, адвокат из Белегиша у Срему; као леви земљорадник, члан ГО и ИО НСС 1945, организовао је зборове и конференције у околним селима. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 177.

Субота, 27. април 1963.

Синоћ смо се враћали с концерта, где је Душан Трбојевић био солиста у Хачатуријановом⁹⁷² концерту за клавир и оркестар, а Швајцаркиња Ани Лафра у Сен-Сансовом концерту за виолончело и оркестар. Пред Народним позориштем смо видели Бранка Маринковића,⁹⁷³ нашег друга из 1946. Подсетио нас је да је већ четири месеца у истражном затвору Михаило-Мита Кањевић, правник из Лаћарка, који је лажно сведочио против мене у процесу 1947, пошто ми је годину дана раније провокаторски измамио препоруку да га прими др Мачек у Паризу. Како ђаво увек долази по своје!

Мој тадашњи иследник Миле Милатовић – за шест месеци истраге ни речју није поменуо Мачеково писмо, које је донео Кањевић и предао га најпре Удби, затим мени. А ту везу је јавни тужилац на самом суђењу огласио као „главно у овом процесу“. Дакле о главној ствари уопште нисам био питан. Тако се 1947. поступило са чланом Президијума ФНРЈ. Шта се онда чинило са обичним људима!

Понедељак, 29. април 1963.

Љубо Бобан ми је донео да прочитам, после Павелићевог Анте Трумбића, Мачекову књигу на енглеском У борби за слободу. Издата је у Њујорку 1957. Одмах сам погледао шта каже о фебруару 1935, кад сам му донео понуду београдске опозиције да буде носилац листе. Скоро свега се тачно сећа, али погрешно наводи да сам му донео писмо Љубе Давидовића и да је он писмо од 7. фебруара послао Давидовићу. Истина је ово: ја сам донео само усмену понуду нашу, тј. Давидовића, Јоце Јовановића и моју, а он је писмо упутио мени. То се лепо види на факсимилу који нам је одштампао Дуда Бошковић⁹⁷⁴ у Панчеву. Демократе су такође говорили да је писмо било упућено Давидовићу. Међутим, мени га је, на моје име, донео Петар Созданић, трговац из Новог Сада, а увече ми га је најавио др Богољуб Братић телефоном, када сам се налазио код проф. Боже Марковића.

Више ме је занимало у Мачековој књизи да је Стјепан Радић желео да Аустро-Угарска буде у рату побеђена али не и да она као држава буде разбијена. Видим исто тако да се Мачек свесрдно борио на српском фронту, као војник, затим као официр и да је у борби био рањен. Кад се фронт

⁹⁷⁴ Душан Дуда Бошковић (1881–1966), панчевачки адвокат, самостални демократ, народни посланик; борио се за аутономију Војводине, издавао лист Војвођанин, потписао Загребачке пункције крајем 1932. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 32.

распадао на граници Италије Мачек се, каже, трудио да одржи дисциплину. Били су дакле лојални према Двојној Монархији.

Ушорак, 30. април 1963.

После Јефта Павића, ево нам Свете Живковића. Остаће као пензионер у Херцег-Новом. Али му је пензија мала, па ће морати да ради за хонорар од 20.000, бар још две године, док отплате „фићу“. Миле и млада Милица су напустили Игало и сада су у Београду. Нису могли да се сложе са локалним руководиоцима и са одговорним за здравство у Црној Гори. Ни Блажо Јовановић није успео да их заштити и задржи. Тако ће сама установа да страда. А била би у тешком положају и да је Миле остао, јер би га саботирали из Титограда. Тај одговорни је смењен, али су млади Живковићи отишли. – Света се осећа уморан. Освежава га риболов на барци, али и то неће трајати. Кад буде зло, продаће фићу и барку. Тешко му је да води рачуна о динару; он на то није навикао. Сада увиђа да је боље било сиротовати у младости, као ја, него у старости оскудевати.

Субоша, 4. мај 1963.

Сличне вести долазе из Новог Сада од Николе Радованова. Адвокатска пензија је 26.000, а ако продужи да ради притискује га порез, а послови све слабији. И физички и ментално је попустио и све губи и затура. А ова зима му је још упропастила виноград и воћњак. Његова Милица је имала први инфаркт срца. Сада је код куће, али се врло споро опоравља. Синоћ су нам били Мира и Јоца Матарих. Био је Јоца на Лајпцишком сајму и видео неколико фабрика. Никоме није смео да каже да нема стана, јер у Источној Немачкој људи његовог ранга имају сви лепе станове. Причао нам је о берлинском зиду од 13. августа 1961. Он се мање осећа из Источне Немачке, пошто је пре било тешко ући у Берлин, а данас је то свакоме лако. Нема опасности да ће људи бежати на Запад, па им не праве тешкоће да долазе у сâм Берлин. Са источне стране не може се зиду прићи на ближе од 100 м. док је са западне не само приступачан, већ може чак по њему да се пење, и да се гледа „други свет“. Пропаганда је силна, свим средствима, са Запада. Ново нам је било и то да Јоца није у Партији, како смо до синоћ држали. Он је врло марљив и савестан, али се осећа усамљен. Не укључује се у друштвени живот, у кафане, псовке и вицеове, па држе да је уображен. Штета је што не успева да испољи своје способности и да пуно меру. Мира је такође сада без амбиција и без илузија. Рекао сам јој да не сме мужу да убија полет, ако је већ сама капитулирала. Можда је депресија дошла и због мајчине болести. Никола опет Милицину болест тумачи тиме што су их

иселили из њене куће, што су им дали мањи и гори стан, што су срушили зграду у којој је провела своје најбоље дане.

Ништа весело не прича ни Ненад Стефановић из Пирота, управо из Нове Мале. Прочитао сам му Медаљон о његовој Данки. Воли што је то учињено, али као да му је криво што нисам писао више о његовом раду за време окупације. Био је на илегалним састанцима са партизанима, примао их и помагао. Бугари су га ухапсили тукли и задржали 18 дана. Успео је да се извуче, јер комуниста који га је поменуо пред полицијом није могао на суочењу да каже да га је видео, већ само да је чуо његов глас, када се јавио испред једне колибе у једном делу, где су били партизани. Ненад је одиста био тамо, али је био довољно опрезан да не улази, већ изазвао напоље Момчила-Мошу Милутиновића и Сенишу.

Сада му је најтеже што у Пироту жаре и пале бивши јерезовци и бугарски агенти, а он и његова породица су одбачени и гоњени. За порез му траже 200.000 динара годишње, док други људи његовог стања плаћају десет пута мање. Хоће да га униште. А он их је највише помогао.

На свој положај се жали и пријатељ др Никодије Јовановић. Стари дипломата има пензију 27.000, а то таман стиже да плати кирију и све што повлачи стан: грејање, вода електрика, ђубриште. Има четири велике собе, и радо би издао странцима, као што је раније чинио, али сада је то отежало, скоро да је забрањено. Хтео би да уступи тај велики стан за неку кућицу на периферији, али ову би хтео да има у својини, да би делимично могао да издаје. А то се не налази – као што и ми нећемо наћи купца за наш клавир. Словенац ће да нам узме 40.000 да га оправи, али ко ће га купити? И Милојевићеви су дали оглас у новинама, па се не јавља нико. А новац нам је потребан за оправку куће, за малање, за Врњачку Бању, затим за Ровињ. Можда на море нећемо ни ићи, пошто је ћерка у другом стању и треба да се врати из Берлина у јулу.

Понедељак, 6. мај 1963.

Пре скоро месец дана [Владислав] Влада Павловић⁹⁷⁵ је објавио у Политици да ће на јучерашњи дан прославити 70 година живота и 50 година рада на Трезвености. Сачувао сам ту белешку и јуче отишао у Косте

⁹⁷⁵ Владислав Павловић (?–1972), пореклом из околине Свилајнца, случајно рођен у хо-мољској Нересници. Гимназију је учио у Пожаревцу као ђак-социјалист. У Паризу је студирао право и организовао слање пакета заробљеним друговима. У том послу је био неуморан, занемаривши себе и студије. Био је, целог живота, фанатичан борац против алкохолизма. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 239.

Јовановића 45, у Вождовачкој колонији, пуној зеленила и свежине међу дивним вилама, да честитам старом добром другу. Преписао сам у четири примерка Медаљон који сам му одавно посветио и понео боцу с густом вишњом-купином-бресквом. Занимало ме је да видим његову храбру супругу Милу-Милеву, учитељицу с којом је заједно радио у одељењу за заштиту деце. Нисам био с њом ваљда тридесет година. Још више ме је интригирала њихова усвојеница Љубица. Узели су је од МиLINE сестре кад је имала две године, подигли је, школовали, удали, а сада с њом заједно чувају њеног Слободана, врло напредног, паметног и послушног дечака од 12 година. Муж, Лопичић, више није ту, јер су се развели због његових себичних и самовољних родитеља. Љубица је лекар, и специјализовала је интерну медицину и реуматологију. Кажу да су с њом врло задовољни, а малог сматрају као своје ремек-дело, утеху и помоћ. Било је мало гостију кад сам стигао после пет, и ја сам мислио да ће мало ко доћи, пошто је обавештење изишло одавно. У исто време су ушли извесни г. Костић са супругом, биле су већ две жене, а седео је и Серафим Вучић, са Косова, из Липљана, с којим сам се раније виђао и дописивао. После су дошли др Милорад Драгић⁹⁷⁶ и његова супруга, који станују у оближњој Бајроновој улици. Чим је чула ко сам, гђа Драгић је навалила да хвали и велича Бојку код које, у својим годинама, учи енглески. Већ ми је Бојка причала како је марљива и загрејана за језик свога зета. Она увек узима иницијативу да се наставници на крају године набаве цвеће и поклони. Каже да је одавно желела да види оца. Знала је иначе много о мени. Целе вечери смо лепо разговарали. Г[осподина] др [Милорада] Драгића сам већ познавао, од Друштва социјалних радника па даље. Он је

⁹⁷⁶ Милорад Драгић (1891–1986), лекар, радио на социјалној медицини у Централном хигијенском заводу, а после Другог светског рата био руководиоца научног одељења у Институту за здравствено васпитање. Објавио је већи број радова из историје здравствене културе, етномедицине, антропологије, здравственог просвећивања и васпитања. Главни радови: *Заразне болесџи, Заблуде, сујеверја и народно здравље, Здравствена култура и здравље народа, Васпишање за брак и породичу, Психолошке промене у џубершериу* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 667.

⁹⁷⁷ Стеван Иванић (1884–1948), социјалист у младости, певао револуционарне песме. Завршио као љотићевац у Немачкој. Као лекар бавио се социјалном медицином и здравственим домовима. – Д. Јовановић, *Полишичке усйомене*, књ. 12, 101.

⁹⁷⁸ Велимир Веља Поповић, првак српског соколства, финансијски чиновник, велики борац против алкохолизма. Дуго је радио у Крагујевцу, а после у Пироту. – Д. Јовановић, *Полишичке усйомене*, књ. 12, 262.

⁹⁷⁹ Душан Станковић, инжењер агрономије, проф. Пољопривредног факултета у Београду; бавио се применом јонизујућих зрачења и радио-изотопа у воћарству. Главно му је дело *Оишје воћарство*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 483.

радио са др С[еваном] Иванићем⁹⁷⁷ и у Црвеном крсту, а писао је често у Политици.

Још старији познаник био је [Велимир] Веља Поповић,⁹⁷⁸ финансијски стручњак који је у Пироту 1910. организовао Соко и два кола трезвене младежи, Смиље и Ковиље. С њим је била гђа Поповић, које није било у Пироту, а ни у Паризу за време избеглиштва. Брат Веља се сећа да ме је имао у Трезвености, али не и у Соколу; тада смо ми социјалисти ту организацију сматрали милитаристичком. Али још види мога брата Ацу у последњем реду чете како корача бос.

Дошао је и Владин друг из Пожаревачке гимназије др Живан Лукић, сада адвокат, а раније смо заједно били доценти. Мање пријатан је био сусрет са др Душаном Станковићем.⁹⁷⁹ Упознали смо се код др М[илоша] Ђ. Поповића и у трезвењачком покрету, а после је био наш омладинац у земљорадничкј левици. Напустио нас је 1945, да не би ишао у затвор због сарадње (принудне) са четницима у неготинској Крајини. Пружио сам му руку када је стао преда ме, али га нисам погледао. Он се за све време држао смерно и постиђено. Дивац ми је причао да му често долази, али нерадо прима разговор о мени.

Пријатније ми је било да видим [Љубомира] Љубу Радовановића,⁹⁸⁰ старог комунистичког борца. Када је при крају вечери сео до мене, рекао сам да је баш недавно у мојим Политичким успоменама било речи о важном ванпартијском збору у Раљи 1928. на коме смо заједно говорили.

Велики говор посвећен слављенику одржао је Веља Поповић: опширно, са подацима, топло. Поклонио му је и своју личну израђевину: уљану слику сељака који са воловима оре њиву. Поздравио је Владу као великог орача и сејача идеја за које је живео. Др Драгић је седећи изложио етичку страну антиалкохолног покрета и истакао Владу као узор несребичног борца. Људе је поделио на оне који више узимају и оне који више заједници дају. Као екстреме показао је оне који само узимају, а скоро ништа не дају и друге, сличне Влади, који само дају, а врло мало узимају.

⁹⁸⁰ Љуба Радовановић (1887–1965), професор природних наука и политичар. Комунист одмах после Првог светског рата, пријатељ др Симе Марковића, коме је остао веран и у највећој кризи. Трезвењак и популаран предавач. Увек је био затваран пред Први мај или какву демонстрацију. Целу окупацију провео је у затвору. Са скеле га спасао од стрељања син његовог директора из Пожаревца, министар Драги Јовановић, управник Београда. После ослобођења био је начелник у Министарству просвете, под Митром Митровић, био је и у Извршном одбору Народног фронта за Србију. Брзо је, међутим, занемарен и одбачен као „стаљинист“, иако је остао истински комунистички борац – поштен, аскет, притом ведар и оптимист, скроман и несребичан. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 279.

Влада је обојици захвалио и изнео како је ушао у покрет, мада му је овај продавао вино и ракију у нересничком руднику. Прескочио је период избеглиштва и прешао на послератну акцију. Већ је Веља навео колико је предавања одржао и пред колико слушалаца. Као нека врста председника, В[лада] Поповић ми је понудио да такође узмем реч.

Ја сам говорио поглавито о Владином „лудилу“ у Паризу са Комитетом за слање пакета заробљеним друговима у Аустро-Угарској. Али сам поменуо и кооперативни ресторан, и *Maison Serbe* [Српска кућа] у Студентском дому rue D'Assas [Улица д'Асас у Паризу], и наш програм рада и Гласник југословенске омладине. Владе није било на априлском конгресу јер се већ био вратио у земљу. Тако није имао прилике да се определи: да буде социјалиста или комуниста. Завршио сам рекавши да Влада није ни невин ни неутралан, и да га режими нису узалуд гонили. Увек је био борац и сметао моћнима – прво кафеџијама, затим капиталистима и њиховим политичким заштитницима, најзад повлашћеним антиалкохоличарима.

Док су г.г. Костић и Николајевић ћутали Серафим Вучић је прочитао своју песму посвећену Влади, затим поздравна писма генерал-пуковника Саве Оровића⁹⁸¹ из Врњачке Бање и проф. универзитета [Душана] Симеуновића.⁹⁸² Тиме се завршио свечани део.

Г. и гђа Драгић и Веља Поповић су сели око мене да говоримо мало о политици, па нам се придружио Љуба Радовановић. Говорило се наравно највише о Кини и Русији. Љуба није за кинески став и не признаје да је Хрушчов ревизиониста, нити да се приближује Западу. Он остаје класичан комуниста који „коезистенцију“ сматра као ствар тактике. Упозорио сам га да се тактика лако претвара у политику. Јачање комуниста у Италији на изборима од 30. априла значи више да су они постали мање комунисти него да су Талијани примили комунизам. Љуба чита Правду и верује у програм

⁹⁸¹ Саво Оровић (1888–1974), генерал-пуковник ЈНА. Учествовао у балканским ратовима и Првом светском рату; као пуковник војске Краљевине Југославије приступио је партизанима; био је у штабу Никшићког партизанског одреда и члан Главног штаба за Црну Гору и Боку, а потом и члан Врховног штаба, командант официрске школе Врховног штаба и Пешадијског војног училишта. Објавио је *Рајни дневник*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 891.

⁹⁸² Душан Симеуновић (1910–1991) професор Шумарског факултета у Београду 1947–1978, члан Главног одбора Црвеног крста НР Србије, секретар Централне комисије за борбу против алкохолизма Југословенског Црвеног крста, главни уредник *Шумарства*. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 636.

⁹⁸³ Тома Живановић (1884–1971), професор Правног факултета, члан САНУ, истакнути правни филозоф и кривичар. Гл. дела: *Основни проблеми кривичној права, Систем синтетичке правне филозофије, Основи кривичној права, Основи војној кривичној права, О исшуйима* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 782.

КПСС. Не пада му на ум да Хрушчов прави живи зид према Кини бацајући под плуг милионе хектара на њеној граници.

До трамваја сам ишао заједно са Живаном Лукићем. Он ме је дуго задржао, да би ме упознао са неколико ствари из прошлости које треба да знам као политички човек. Пре свега као бивши професор о неким старијим колегама. 1) Живојин Перић је бранио правнички Тому Живановића⁹⁸³ у афери са кобилом Оливером. Тврдио је да је Тома излагао своје правно гледиште, а није радио као материјално заинтересован. Перићу се одужио на тај начин што се противио предлогу Слободана Јовановића да Перић буде изабран за члана Српске Академије наука. Тома је увек уживао рђав глас међу професорима. Пред саму 1914, за ванредног професора изабран је Лаза Марковић, док је Тома остао доцент и тек после рата је постао професор.

2) Божа Марковић је рекао Лукићу да је с његовим дедом Животом био у затвору у Забели после Иванданског атентата. Касније је постао самосталац и радикале мрзео до те мере да Живану није никад хтео да стегне руку од када је постао председник радикалне омладине. Љут и увек партизан, иначе отмен и поштен, Божа Марковић.

3) Као председник омладине Ж[иван] Лукић је био у одбору за прославу Пашићеве 80-годишњице 1925, поред Велизара Јанковића, Васе

⁹⁸⁴ Василије И. Јовановић (1874–1970), адвокат, доктор правних наука и народни посланик. Био је министар пољопривреде и вода, делегат Краљевине СХС у Лиги народа, Саоснивач Југословенског удружења за Лигу народа. Сарађивао је са стручним и политичким листовима и часописима. – *Ко је ко у Југославији*, 61.

⁹⁸⁵ Михаило Обреновић (1823–1868), кнез Србије 1839–42. и 1860–68, син кнеза Милоша и кнегиње Љубице. Тома Вучић Перишић га је буном 1842. натерао да напусти престо на који је усталичен кнез Александар Карађорђевић, 1842–58. Када се 1858, после Светоандрејске скупштине, кнез Милош вратио у Србију, у њу је дошао и Михаило, преузевши врховну команду над војском. После смрти Милоша, 1860, ступио је, поново, на престо. На Преображенској скупштини 1861. извршио је битне измене у државном уређењу: ограничио је надлежност Савета за законодавне послове и укинуо независност саветника. Сву власт преузео је у своје руке. Завео је ауторитативну владавину, самовољно управљајући државом, а циљ му је био коначно ослобођење од Турака, и да Србија постане центар балканских савеза за борбу против Турске – коју је, 1867, Михаило присилио да напусти градове у Србији. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 690.

⁹⁸⁶ Милан Обреновић (1854–1901), кнез и краљ Србије; постао кнез Србије 1868. после убиства кнеза Михаила, али је уместо њега, до 1872, владало намесништво. Разочаран руском бугарофилском политиком, окренуо се Аустроугарској, и са њом склопио Тајну конвенцију. Србију је 1882. прогласио за краљевину. Када је проглашено уједињење Бугарске и Румелије, ушао је у непопуларан рат против Бугарске, који се завршио поразом на Сливници 1885. Споразумевши се са радикалима, донео је, 1888, веома либералан устав. Сматрајући да је тиме осигурао престо малолетном сину Александру, абдицирао је 1889. године, али се вратио 1893, кад је Александар извршио државни удар; 1897. примио је заповедништво над војском и реорганизовао је. Због неуспелог

[др Василија] И. Јовановића.⁹⁸⁴ Он је омладинским организацијама упутио позив да се спремају, али је одједном све обустављено. Александар се успротивио тој прослави. У каквој ситуацији је био млади радикалски првак: како да објасни омладини да је краљ против њиховог шефа који је толико учинио за Карађорђевиће и за државу?

4) На пет дана пред своју смрт, тачно 5. XII. 1926, Пашић га је позвао и рекао му да ће гледати да поред њега, уведе у Главни одбор неколико омладинаца. Али и програм треба подмладити. Нека он, Живан, проучи програме социјалиста, комуниста и земљорадника, нека отуда узме све што је добро из економско-социјалног дела и предложи му измене у радикалском програму.

5) У вези с радикалима и династијом, Живан се изненадио када сам му рекао да се у Програму од 1882. народна радикална странка није изјаснила ни за монархију ни за републику, нити за једну од двеју династија. Али зна да су радикали били монархисти и у већини за Карађорђевиће. Занимљиво је, међутим, да су Обреновићи – бар Михаило⁹⁸⁵ и донекле Милан⁹⁸⁶ – били вештији у опхођењу с противницима. Живанов прадеда је 1842. г. у Св[ето]-Андрејској скупштини, гласао за збацивање Милошево. А када су 1858. Обреновићи опет дошли, Михаило је позвао тог противника да га прати на коњу кроз пожаревачки крај, некадашњу нахију Станоја Главаша.⁹⁸⁷ Имао је додуше једног пастува какав је једини могао да иде упоредо с кнежевим. Имао је оболеле мошнице па није могао да оплоди, али је био леп и врло снажан. Други случај, опет са Обреновићем. Живанов деда Живота морао је у емиграцију кад је убијен Михаило 1868. Шумадијско одело им је направио један кројач који је са још двојицом и сâм отишао у Румунију. Мислећи да ништа није крив, вратио се и стрељали су га. Живота се вратио касније, тек после 10 година. Као трговац школован у немачкој школи у Пешти, имао је успеха у Румунији. Милан га није гонио већ га је чак признавао. Онда је Живота испричао шнајдерову трагедију и молио кнеза да се постара о синчићу који је остао. Милан је записао и о томе дечаку се водило рачуна. Касније је примљен у војну школу. Постао је пуковник и тек тада је сазнао да то дугује Милану и Животи Лукићу. Закључак: Обреновићи су умели да праве пријатеље од противника, док је Александар претварао у противнике оне који су му били одани. Погрешио је на пример

атентата на њега 1899. почела су нова гоњења радикала, а Александар је 1900. прекинуо све везе са оцем. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 666.

⁹⁸⁷ Станоје Главаш Стаматовић (?–1815), војвода у смедеревској нахији; пре Првог српског устанка био је хајдук. Био је одређен за вођу Устанка, али је, на његов предлог, ипак изабран Карађорђе. Учествовао је у Устанку 1804–13. Убили су га Турци. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 516.

што Радића рано није увео у владу него га је гонио и тиме јачао његову снагу.

Живан ме позива да га посетим у Призренској улици. Хоће да ми покаже један калиграфски написан документ из 1860. То је рукопис његовог прадеде. Како се онда пазило! И какво је то било мастило! И каква хартија!

Четвртак, 9. мај 1963.

Почиње ново индијско пролеће. Волео бих да буде плодно и срећно као претходно. Поздравио сам, с љубављу и захвалношћу, Пролеће, Младост и Радост.

Јуче нам је била Маки из Копра. Донела нам је много свежине и своју самоувереност која стварно маскира комплекс инфериорности. Амбиције су биле веће него снага и сада се тражи компензација за промашену младост. Громогласне похвале животу, здрављу, риболову, телевизији и удобном домаћинству треба да прикрију сва разочарења. Срећом, Милош је воли, и то јој замењује оно што није могла постићи.

Из околине Оскара Давича чуо сам занимљиве појединости о његовом држању за време рата. Остао је у Сплиту, све до 1943, јер није смео да оде у Босну својим друговима партизанима. Бојао се да изиђе на очи Радовану Зоговићу,⁹⁸⁸ Миловану Ђиласу и Јовану Поповићу. То су она „три овна“ о којима је у Крлежином и надреалистичком Печату речено да су дириговали нашем „социјалном књижевношћу“. Када је Италија капитулирала, или нешто пре септембра 1943, ипак је прешао. Тада нису били само партизански одреди, већ и народно-ослободилачка војска, и партијске

⁹⁸⁸ Радован Зоговић (1907–1986), песник, књижевни критичар, полемичар и преводилац, члан ЦАНУ. Између два светска рата припадао је групи тзв. социјалних песника, да би се касније развио у изразитог пролетерског песника. У НОБ издао познату поему *Пјесма о биографији група Тиша*. У време притиска Информбироа изоловао се од борбе КПЈ против стаљинизма и догматизма. Дела: *Пркосне строфе*, *Аршикулисана ријеч*, *Лично*, *сасвим лично*, *Књажевска канцеларија*; критичко-публицистички чланци *На јойришту*; приповетке *Пејзажи и нешто се догађа*, *Ноћ и јола вијека* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 838.

⁹⁸⁹ Момчило Ђурић Мома, правник из околине Крупња. Један од најбољих омладинаца Земљорадничке левице. Био је заменик члана ГО НСС 1940. Одмах по отпочињању устанка ступио је у партизане. За одмазду Немци су му убили мајку и сестру и попалили све. Доспео је до команданта пратећег одреда. После завршетка Другог светског рата, као потпуковник, био је у служби у Београду. Изабран је за члана Извршног комитета НСС; одбио је ту понуду, пошто је у међувремену постао члан КПЈ; 1948. определио се за резолуцију Информбироа, због чега је био прогоњен и осуђен. По изласку из затвора одметнуо се од власти и, преко Албаније, избегао у СССР, где је раније био слан на школовање и војно усавршавање. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 89.

противнике нису више олако ликвидирали. Мома [Момчило] Ђурић,⁹⁸⁹ командант пратећег батаљона, причао је касније Каћи Самарцић како је један мали, мршави, црнпурасти борац лудачки журишао на непријатеље. Узео га је себи, да не би погинуо, у штаб. После ослобођења, Оскар се држао миран као бубица. Чинио је све могуће да се прошверцује поред Марка Ристића и Крлеже, не би ли му Радован и Милован опростили старе грехе. После 1948, кад је Радован отишао у сенку, удварао се Ђиласу. Није избијао из његове куће, све док Песма није упоређена у Политици од Ђиласа, са Горским Вијенцем. Када је Ђилас пао, почетком 1954, Оскар му је окренуо леђа, и његовој жени у Ровињу неће – или не сме – ни добар дан да каже. Сада је свемоћан у Нолиту, у Делу, у Просвети. Био је свемоћан, све до офанзиве против модерниста у Књижевној задрузи. Њега лично оптужују да је упропастио нашу послератну књижевност. Још га уводе у разне комисије и жирије, али то је да се прикрије његов пад. Досад је добијао награде, сад ће да их неко време додељује другима. Марко Ристић иде у пензију. „Пејзани“ око [Велибора] Глигорића и [Чедомира] Миндеровића добијају свој реванш. Отуда жучна кампања и полемике преко Књижевних новина. Миндеровић се носи са Светом Ђурићем⁹⁹⁰ и са [Миланом] Вукасом,⁹⁹¹ који деле дотације, не само предузећима него и појединцима. Тако је Данас уживао 28 милиона годишње, а престао је да излази чим су му га ускратили.

Народно позориште је пре рата добијало само 50% буџета, а остало је морало да заслужи. Сада добија 400 милиона, а пазари 40, или 10%. Али шта је тамо управника, подуправника, директора и помоћника директора! А не дају много више представа него пре 1941. Тако је у свим просветним установама.

Бранка Ћопића су, чујем, искључили из Партије, а његов Глуви барут је повучен из продаје. Имао је великог успеха на Западу где је превођен, а

⁹⁹⁰ Светислав Ђурић (1919–2004), правник, члан КПЈ од 1941. У НОБ од 1941. године; политички и партијски радник у Шумадији; после рата директор Издавачког предузећа *Нолић*, управник Народне библиотеке Србије, уредник часописа *Јуџро*.

⁹⁹¹ Милан Вукос (1932–2016), политичар, директор Радио-телевизије Београд, члан ЦК СК Србије. Био је организациони секретар Градског комитета НО у Крагујевцу, секретар Универзитетске комисије СК Србије, уредник листа *Студент*, председник Савеза студената Универзитета у Београду и секретар за културу СР Србије. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 468.

⁹⁹² Рашко Димитријевић (1898–1988), књижевник и преводилац, легендарни предавач историје светске књижевности на Београдском универзитету. Преводио је са француског дела Моријака, Дијамела, Касуа, Авлина, Жиродуа и др. Написао је *Књију о иланини*, прозу *Ка висинама и ћушању* и неколико књижевних огледа. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 640.

и емигранти су га читали. И на робији су га четници хвалили, јер је њихове представио као боље људе од партизана.

Пешак, 10. мај 1963.

Сасвим различиту атмосферу сам нашао данас, управо вечерас, међу нашим преводиоцима. Слободан је председник њиховог удружења за Србију. На његову иницијативу одржаће се четири дискусiona састанка на Коларчевом универзитету, у оквиру редовних предавања, у Малој дворани. Први састанак је испунио ту дворану са 200 места. То је прво пријатно изненађење. Ја сам се бојао да дискусија о уметничком превођењу прозе неће привући публику. Слободан боље познаје тај свет и особито „еснаф“ преводилаца. Он је тачно предвидео да ће људи доћи. Дошле су и жене, можда у још већем броју, као синоћ код Ксеније („Филозофеме код Софиста“). Озбиљна публика, која је пажљиво и са разумевањем саслушала Слободанову уводну реч, садржајну и духовиту. Затим је Рашко Димитријевић⁹⁹² говорио на тему како преводити роман. Преводиоци ће морати да се специјализују и да се ограниче на један период, можда чак на једног писца. Бора Недић је приказао есеј као књижевни рад (Монтењ, па Бекон), а мање је расправљао о превођењу есеја. Ову врсту је дигао изнад романа, јер је есеј увек поучан, а никад штетан, док роман то може бити.

⁹⁹³ Младен Ерњаковић, сељак-политичар из Мартинаца. Био је у Русији, као заробљеник у Првом светском рату, затим добровољац у српској војсци. Прво је гласао за комунисте, затим за Савез земљорадника, за десну па леву фракцију. Заменик посланичког кандидата на парламентарним изборима 1935. и 1938. Био је члан Главног одбора НСС 1940. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 93.

⁹⁹⁴ Драгослав Андрић (1923–2005), књижевник, преводилац, антологичар и лексикограф; шаховски мајстор од 1948. Истакао се преводима и приређивањем поезије, прозе и филозофских текстова са француског, енглеског, руског, немачког и холандског. Гл. дела: антологије класичне кинеске поезије *Свети у каји росе*, класичне јапанске поезије *Не љали још светиљку*, песника америчких црнаца *Описак срца у прабини*, англоамеричког хумористичког песништва *Ко – је'л ја*, рок поезије *Стерео стихови* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 84.

⁹⁹⁵ Александар Саша Петровић (1929–1994), филмски редитељ и публицист; везује се за савремене токове филмске мисли у свету. Филмови: краткометражни *Леш над мочваром*, *Пешар Добровић*; играни *Дани*, *Двоје*, *Три*, *Скуљачи ђерја*, *Биће скоро пројаси светиша*, *Маестро* и *Марјариша*, *Грујни њоршреј с дамом* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 981.

⁹⁹⁶ Југана Стојановић, историчар романске књижевности, преводилац, есејиста. Превела је и објавила око 120 прозних дела из романске књижевности, 28 драма, дела из филозофије и историје уметности – највише с италијанског језика. Добила награду „Милош Н. Ђурић“ и Награду за животно дело Удружења књижевних преводилаца. Написала је роман о Колумбу *Адмирал океанских мора* и романирану биографију *Прича о Леонарду*.

Младен Ерњаковић⁹⁹³ скренуо је пажњу на превођење научних дела, док је млади Драгослав Андрић⁹⁹⁴ показао да је врло велика вештина преводити драмске писце. Овај симпатични и жовијални секретар удружења учинио ми се пун енергије и полета и задивио ме својом озбиљношћу. Док је Рашко говорник-гумац, Бора уморни и мрзовољни професор, Ерњаковић прецизан технички дух, Андрић је још младо вино које још има да ври, али је пуно садржине.

Слободан је предлагао да главну улогу играју говорници из публике, али је остао у мањини када је управа удружења одлучивала. Он је ипак ангажовао двоје или троје дискутаната, што одговара његовим позоришним склоностима за укидање рампе и оркестра у гледалишту и за мешање глумца и публике. Дискусија ме је изненадила као и обилна посета. Припремљени су били Саша Петровић⁹⁹⁵ и гђа Југана Стојановић,⁹⁹⁶ и они су остали на великој висини, обоје. Један студент светске књижевности је тражио да се ђацима помогне добрим преводима, а други дискутант је био мање јасан. Најбоље је говорила нека чиновница музеја (Катарина Амброзић⁹⁹⁷ Јеврејка можда Алкалај) која се жалила што се не преводе и не издају историје уметности. Најзад је један официр у цивилу изложио брз развој војне науке и технике и тешкоће приликом превођења све већег броја нових израза. Ствар је успела преко мог очекивања. У идући петак расправљаће се о превођењу поезије.

Велики доживљај данас био је енглески филм „Укус меда“. Многи су нам га хвалили, али нас је фрапирала и тематика и игра глумца. Страшна слика данашње цивилизације. Потпуно у духу модернистичког нихилизма: све што је ненормално, патолошко, ружно, износи се кроз књиге и филм. Мешавина Ирца и Енглескиње дала је полублесавог сина, који је, са луцкастом Хеленом, родио мрачно расположену девојчицу. Њу не воли мајка која мисли само на своја задовољства; она мрзи и презире мајку. С њом би се породица угасила да се није дала здравом црнци који ће да освежи већ покварену крв. Још страшнија је фигура Енглеца хомосексуалца. Тако нешто нисам никада видео, али осећам да је савршенство. Ово је стварно позоришни комад и вероватно су глумци врло рутинирани у самом позоришту, као и у случају „Чудотворке“. Није мање страшан и онај Питер са стакленим оком (је ли остао без ока одиста у рату, како

⁹⁹⁷ Катарина Амброзић (1925–2003), историчар уметности и ликовни критичар. Филозофски факултет је завршила у Београду, докторирала је у Љубљани тезом Надежда Петровић. Истраживала је личности и појаве у оквиру савремене уметности. Радни век провела је у Народном музеју у Београду. Опсежнији радови: *Надежда Петровић*, *Милан Коњовић*, *Ана Бешлић*, *Рисџо Сџијовић*, *Леон Коен* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 66.

тврди?): заљубљује се у 8 година старију Хелен. Шта је укус меда, пита ме Дана. – То је прва љубав, која се никада не заборавља, и то је сласт живота или „сладак живот“ нижих слојева енглеског друштва. У сваком случају, тежак и мучан призор.

Ушорак, 14. мај 1963.

Јуче смо имали један пријатан сусрет. Претворио се у прави доживљај, бар за мене. Наш Словенац „клавирџија“ довео је гђу Наду Радојичић, пијанисткињу да провери његов рад. Села је и одмах свирала одломке из Моцарта и Стравинског, из програма који Београдска филхармонија спрема за турнеју по Италији. Нашла је да је једна г-жица сувише затегнута, али г. Лудвиг (како га она зове) није хтео да је дира: кад се буде свирало, она ће се већ дотерати. Још лепше је било кад смо почели да разговарамо о њеном пореклу. Учинио ми се необичним њен говор, па сам питао одакле је. Из Крушевца. Не би се рекло. Њен изговор је не само правилан, него и милозвучан, као да је из Ваљева или Лознице. То јој је поласкало, јер је хтела да буде добра Српкиња. Мајка је из Беча, од оца Чеха, али овај је прави Србин, од далеке давнине можда из Црне Горе. Али има их који су презиме узимали по дедином имену. Тако се не зна ништа тачно даље од 200 година. Родитељи су јој музичари, а муж „медицинар“ (нисам питао шта то значи) Тетовац, са презименом на ски. Имају девојчицу од 12 година, мада је сама рођена тек 1929. Да је деда по мајци био Чех рекла ми је тек када сам констатовао да изгледа као права Чехиња. Плаве очи, плава коса, округло лице, са љупким и љубазним, топлим осмехом. Она воли музику, али као да није задовољна својим успехом. „Тако је тешко пробити се. Наша публика јури за странцима. Наше не уме да цени. Што је горе, подједнако награђује аплаузом рђаво и добро извођење. Уметника боли кад слушаоци не праве разлику. Немамо поверење у њихов укус и разумевање.“ Сасвим друкчије се осећала у Љубљани. Тамо публика није чекала дело (јер је познаје, и уметник то осети по атмосфери) него извођење. То је право задовољство за уметника: када је он средиште пажње и када је његов напор цењен. Она не воли ни оне који је „хватају“, пазе где ће да погреша, и само то памте, а толике успеле делове не примећују. Причали смо јој да је Дафне увек умела да каже Душану Трбојевићу где је „киксирао“, и он је то признавао. Гђа Радојичић жели слушаоце који се предају, који уживају, који јој својом симпатијом помажу, да што боље тумачи. За мене је било ново да шеф оркестра такође ствара. А сада чујем да извођачи само пола пажње посвећују нотама, а другом половином прате диригента, чак и када га не гледају и не виде. Они осећају његове покрете и дају се водити. Као пример разлике у тумачењу истог текста навела је Хачатуријана кога је спремала

у исто време кад и Душко Трбојевић, а то није знала. Сматра да њој припада исто колико њему. Цени га као уметника и као човека и било јој је драго што је он становао и радио четири и по године у истој соби где је нама свирала. На крају је изразила своју „срећу“ што је била код нас. То је сматрала великом чашћу. Био сам збуњен том изјавом. Питао сам се шта зна о мени. Да бих ипак оправдао њено одушевљење показао сам јој поређане књиге мојих Размишљања и Медаљона, па је видела и неколико наслова и неколико редова текста. Изненадио је мој начин писања. Рекла је да ће доћи с ћеркицом. Она је човек заноса и одушевљавања. Има код ње и егзалтације. Волео бих да знам колико је убеђење, а колико средње-европски „шлиф“. Можда ће бити прилике да се боље упознамо. Занима ме да ли ће њено јучерашње загревање да потраје, или је пролазно, као лахор у мају.

Писали смо Милеви Трајковић-Кушић у Врњачкој Бањи, да бисмо дошли на стан код ње од 25. маја. Зашто још нема одговора? А послао сам и дописну карту адресовану у писму. Сања би такође ишао с нама код „његове Милеве“ (Брашић). Он је сада задовољан млађом снајом. Зашто од почетка није умела да се постави природно, онако каква је у својој породици, па би је сви волели? Неко је можда научио да треба да стегне мужа од првог дана и да се према његовим родитељима понаша као „принцеза из 1001 ноћи“, како вели њен свекар. А он је видео на Лопуду да код њихове куће није ништа боље, ни богатије, ни лепше. И радила је тамо, скоро као служавка. А овде јој ништа није било добро, чисто и уредно. Сада се изгледа климатизовала. Можда осећа да ће јој стари бити потребни кад за коју недељу постане мајка.

Среда, 15. мај 1963.

Пре шеснаест година, на данашњи дан, ухапшен сам од стране Удбе. Било је то у Малом Мокром Лугу, код сестре Зорке. Ишли смо на први рођендан Миодрага, њеног унука. Малога сам држао на коленима седећи пред кућом у дворишту кад ми је један потпуковник уручио решење Врховног јавног тужиоца да ме ухапси, пошто је то одобрило председништво Президијума Народне скупштине ФНРЈ. То је било прво непријатно изненађење: моје изручивање, као народног посланика, није дала ни Скупштина, па чак ни њен Президијум чији сам члан био. Још горе: ја уопште нисам ни од кога саслушан пре хапшења.

Осам и по година је прошло: до 1. октобра и у ствари, седам дана суђења, седам чекања на транспорт. Остало до 29. новембра 1955. у Заводу, Казнено-поправном дому у Сремској Митровици. Од тога дана сам код куће. Како је брзо летело време! Шеснаест година. У међувремену, Бојка је дипломирала, удала се, добила сина. Дафне је била за четири године удаљена са факултета као непокорна кћи Д[рагољуба] Ј[овановића], радила је као дактилограф у Хемпро-у, затим као Љубинкин „чирак“. После као књижничар у Универзитетској библиотеци. Десило се и нешто крајње важно и судбоносно: нова Југославија се завадила са Совјетском Унијом. А сада се тај исти С[овјетски] С[авез] свађа са новом, комунистичком Кином, која га оптужује за исти онај ревизионизам, или комунизам југословенског типа.

Субота, 18. мај 1963.

Пронашао сам где станује Десанка Милутиновић. Ту су били и кћи њена Вера и унук Славик. Мужа Виктора Феодорова – Руса, учитеља-свештеника не сматрају више својим, мада није било развода брака. Вера се удала за Јаблана и развела. Затим је узела официра ЈНА, Драгољуба Јовановића, који је био информбироовац. Можда је дошао за време моје посете, али се није појавио. Десанка се раскрупњала. Кад би наместила зубе изгледала би сасвим лепо. Вера се дотерује и права је дамица која ће идуће године навршити четрдесету. Десанка се повлачи пред ћерком. Ова је врло самопоуздана, строга, оштра. Али имам утисак да се иза те спољне сигурности крије неко осећање мање вредности, или једна промашеност. У младости се дружила са Милицом и Миланом, учили су заједно у Нишу, али није склона да их велича као што чине други. Као да је на њих

⁹⁹⁸ Гаetan Пикон (Gaëtan Picon, 1915–1976), француски есејиста и уметнички критичар. Био је директор *Mercure de France* под министарством Андреа Малроа, генералног директора за уметност и писмо.

⁹⁹⁹ Ги де Мопасан (Henri René Albert Guy de Maupassant, 1850–1893), француски књижевник натуралистичке школе. Писао је стихове, приче, романи, путне белешке, позоришне комаде и др. Мада је написао шест романа, нарочито се истакао као писац око 300 сажетих и суптилних новела. Сматра се, уз Чехова, најбољим светским писцем новела. Гл. дела: романи *Један животињ*, *Нова бања*, *Пјер и Жан*; приповетке *Штароси*, *Наличја*, *Замке*, *У рајшу*, *Водом* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 715.

¹⁰⁰⁰ Луј Арагон (Aragon Louis, 1897–1982), француски књижевник, члан Академије Гонкур. Пришао прво дадаистима, затим надреалистима, да би се потом определио за реализам. У циклусу романа насликао је француско друштво с почетка 20. века. Учествовао је у Шпанском грађанском рату и француском Покрету отпора у Другом светском рату. Гл. дела: збирке песама *Вајтра радоси*, *Ура Урал*, *Елзине очи*, *Комунистии*; романи *Сељак из Париза*, *Базелска звона*, *Госпојске четврџи*, *Орелијен*, *Комунистии*, *Свети недеља*, *Бланша или заборав*; есеји *Расправа о стилу*, *О Шенгалу*, *Совјетска књижевност*, *Комунистички човек*, *За социјалистички реализам*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 105.

љубоморна. Тај надмени став ми је постао јаснији кад сам од ње чуо да је још у Партији, иако је изгубила многе илузије. Као доказ да није уска наводи то да се удала за човека који је страдао и био гоњен горе него ја. Отићи ћу још који пут због Десанке, али не бих рекао да Вера сме да дође код нас.

Понедељак, 20. мај 1963.

Јутрос сам поново слушао Гаетана Пикона.⁹⁹⁸ Говорио је о савременом француском роману. Прво је објаснио да данашњу уметност (сликарство, поезију, па и роман) не сматра апстрактним. Она је, напротив, врло конкретна. Она даје стварност, али ограничену, одређену, ону коју уметник осећа, види, проналази, открива, и то све пре него што постане видљива и опипљива за друге. Уметник говори, казује, и његов језик је стварност. Савремени роман се не надовезује на Балзака, већ на Стендала, можда на Флобера, па и на Мопасана.⁹⁹⁹ Данашње сликарство наставља импресионизам, али обогаћен кубизмом, због димензија, и надреализмом. Пруст, Бекет, Жид из Ковача лажног новца, то су претече данашњег романа. И ту разликује две генерације. Прва је: Малро, Сартр, Арагон,¹⁰⁰⁰ Симона де Бовоар. Али они више не пишу романе. Сартр никада не осећа довршетак пут слободе. Ниједан од њих не прелази на нов пут. Ту су Натали Сарот, Ален Роб-Грије¹⁰⁰¹ и други, који ће тек бити познати. Они изражавају стварност човекову, особито његову унутрашњу, скривену природу. Они не говоре у име својих личности, већ региструју шта оне говоре. Уствари увек говори сам писац. То нису дијалози, то су монолози. То је вишеструкост

¹⁰⁰¹ Ален Роб-Грије (Alain Robbe-Grillet, 1922–2008), француски књижевник, сценарист и редитељ. Био је један од вођа покрета „новог романа“, који је средином 20. века тежио да ослободи човекову материјалну стварност од пищевих психологизовања и морално-интелектуалних интервенција. Гл. дела: романи *Гуме*, *Љубомора*, *Очи које све виде*, *У лавиринту*, *Сасијајалиштије*, *Нацрт за једну револуцију у Њујорку*; сценарио за филм *Прошле године у Маријенбаду*; режије: *Бесмртна*, *Трансвиройски експрес*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 215, 216.

¹⁰⁰² Џејмс Џојс (James Joyce, 1882–1941), ирски књижевник, један од највећих и најутицајнијих стваралаца 20. века. Почео је као бунтовник против верске затуцаности и ускогрудости своје ирске средине, да би град Даблин, његову историју, житеље и топографију учинио средишњом темом свог дела. Најпознатије му је дело роман *Улис*, у коме описује један даблински дан свог јунака. Остала дела: песме *Камерна музика*; приповетке *Даблинци*; аутобиографски роман *Портрет уметника у младости*; роман *Финејаново бдење*; драма *Изгнаници* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 941.

¹⁰⁰³ Стефан Маларме (Stéphane Mallarmé, 1842–1898), француски песник. Припадао је, прво, парнасовцима, али се сматра претечом симболиста. Знатно је утицао на доцнију француску поезију. Дела: *Пойодне једној фауна*, *Песме и проза* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 563.

пишчева, вишеструкост човекова. Тај човек је производ индустријске цивилизације, али то је, уопште, човек данашњице. Где још није такав, биће такав сутра.

Нови француски романијери се угледају на Џојса,¹⁰⁰² на Фокнера, уколико ови не проистичу из ранијих француских писаца, пре свега из Стендала и Пруста. У поезији линију следе Бодлер и Рембо, али не и Маларме¹⁰⁰³. Раније је писац откривао читаоца и гледаоца; сада читалац има да протумачи уметника. Свако дело је сâм уметник. Нема више фабула, нема пејзажа, нема (епохе) времена. Остаје донекле само простор. Читалац има да прочита писца, да га пронађе, да чује његов унутрашњи разговор – la sous-conversation [потконверзација], каже Натали Сарот.

Све је ово сасвим супротно од онога што нам је рекао Жан Касу. Нема маште, али има много мозга, много спекулације, много унутрашњег доживљавања. Говоре многи, а не зна се ко шта каже. Као да само писац говори, као да он све говори. Нема описа, постоји само говор. Испољава себе, а не приказује свет око себе.

Г. Пикон је данас имао написано предавање, али није читао. То је најбољи предавач кога сам икада слушао.

Среда, 22. мај 1963.

Јучерашњи наш дан је лепо почео али се рђаво завршио. Пре подне нас је нашла Биса, пошто нас је узалуд тражила пред вече пре неколико дана. Обрадовала нас је вешћу да ће ићи у Пољску, и то у Варшаву, на шест, осам или десет месеци, са великом стипендијом од 1500 злоти. То може само као студент, зато не сме да дипломира. Обећавају јој да је после дипломе пошаљу на две године, да спреми докторат. То су дивни успеси. Ми јој се дивимо и волимо је што је вредна, озбиљна и мудра. После подне нас је посетио бивши робијаш Милан Стефановић из Власотинца, с којим сам дуго био у Митровици. Вршио је дужност среског начелника за време окупације; осуђен на смрт, затим на 20 година, већ у самом почетку новог режима; смањено му је на 16 година у 1957; то је све издржао, и пуштен је 1960. С муком је нашао собу за жену и троје деце, коју плаћа, празну, 12.000 месечно. Прилике у породици су такве да је морао да се разведе. Задовољан је само млађим сином који учи за зубног лекара. Запослио се код Електро-терма и много ради, као правни саветник, за малу плату. Затекли су га Нада и Демо и чули његових неколико историја. После 8 часова стигла је Милица са рђавим вестима из Берлина. Дафне је поново имала болове и крварила је. Као да ће бити нов спонтани абортус, као прошле године. Власта нас је дочекао у очајном расположењу. Дана је била јако депримирана.

Јутрос је отишла у пошту да пријави разговор са Миланом. Међутим стигло је експрес писмо од 19-ог. Милан јавља да је, после дводневних болова, извршена операција побачаја 18-ог. Сада је без болова и без температуре, али је изгубила много крви. Имају намеру да остану тамо, а нама желе пријатан боравак у Врњцима. Свима нам је жао. Срђан се толико радовао теткином детету: све је склањао и чувао за њега. Уверава и нас да ће му то бити рођени брат или сестра, јер му је Дафне права мајка, све је радила за њега три године док је боравио код нас. Надамо се да ће даље све ићи добро. Она је, за љубав Милану, хтела да добије дете, али, ето, није јој се дало.

Недеља, 26. мај 1963.

Синоћ у 9 часова, покушали смо да говоримо телефоном с Берлином, али нисмо успели. Позив је послат ујутру, али „говорник није дошао“. Службеник каже да се то често дешава с Немцима. Не предају позивнице лично, већ је остављају као писмо. Дана је ипак нешто мирнија. Незгодно је што ми путујемо у Врњачку Бању у среду 29, а они ће нам се јавити тек после тога. Обавестили смо их раније да ћемо кренути 25.

Синоћ је дошао да се поздрави с нама, пре путовања, Жика Милојевић. Ми смо прекјуче, код њих, нашли само Бебу. Онда смо отишли Маки и Никодију да се опростимо. Врло лепо смо разговарали. Они хоће да траже кућу или стан који би био својина. Уступили би овај, велики, луксузан, четворособни у Војводе Богдана 3 и дали би доста пара. Али то иде тешко, као и Слободанови напори да замени или купи нешто боље од садањег мрака у Лазаревићевој 6.

¹⁰⁰⁴ Љубомир Љуба Сарачевић, трговац и банкар, индустријалац, са утицајем у политичком животу. Подигао цркву у свом селу Шилопају, да окаје грехе. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 302.

¹⁰⁰⁵ Илија Михаиловић, аранђеловачки трговац, банкар, политичар. Дошао до председника Народне скупштине Краљевине СХС и утицајног радикала. После Пашићеве смрти, децембра 1926, помагао је лични режим краља Александра и напустио Главни одбор Аце Станојевића. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 210, 211.

¹⁰⁰⁶ Драгиша Матејић (1879–1948), индустријалац и банкар, пријатељ краља Александра, један од србијанских барона, финансијер са политичком улогом; члан Демократске странке и њен посланик. Био је члан Управног одбора Народне банке Краљевине Југославије, Извршног комитета НБЈ, Београдске берзе, Привилегованог друштва за извоз, Индустријске коморе и Општег осигуравајућег друштва Југославије, председник Удружења извозника, добротвор Друштва за васпитање и заштиту деце, одборник Београдске општине.

¹⁰⁰⁷ Сава Банковић, свештеник из Баљковца код Крагујевца; као четник на робији је провео 15 година. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 21.

Жики сам рекао шта сада радим. Дошао сам до краја 1930. Показао сам документ о увозу пољопривредних производа из иностранства у време када наши сељаци нису имали коме да их продају, иако је пшеница била 130 дин. за 100 кг, а кукуруз 50-60 дин. Видео је, међу увозницима, име [Љубомира] Љубе Сарачевића.¹⁰⁰⁴ Тада ми је испричао порекло и развој тога, можда најбогатијег човека у Србији између два рата. Отац му је био сеоски лопов. Неколико пута је осуђиван за мање крађе. Када је, за нешто озбиљније, отишао на неколико година, а био је удовац, његове синове прихватио је богати трговац и у Горњем Милановцу и Београду. Били су из Шилопаја код Мајдана, и Рудничани су хтели да их извуку из беде и злочина. Био је Љуба најпре шегрт у трговачкој радњи Пере Милановића или код кога другог. Постао је трговачки помоћник. Не зна Жика како је Сарачевић стекао прво богатство, али му је отац причао да су војници у Албанији 1915. хтели да га убију зато што је лиферовао опанке од хартије и брашно с великим процентом песка. После рата је био милионер са 20 или више милиона основног капитала. Тројица таквих су се помињала: Илија Михаиловић,¹⁰⁰⁵ Драгиша Матејић¹⁰⁰⁶ и он. Био је демократа и помагао је страначке кандидате парама. За православну веру је такође нешто учинио. У свом селу је подигао цркву. Сава Банковић¹⁰⁰⁷ ми је на робији причао да је владика Николај [Велимировић]¹⁰⁰⁸ дошао на освећење цркве. У здравици после ручка, Николај је захвалио дародавцу, ктитору, али је цинички напоменуо: „Брате Љубо, мора да на души имаш велике грехе кад си оволики и овакав храм подигао!“

Четвртак, 30. мај 1963.

Јуче смо путовали према Врњачкој Бањи једним новим правцем: преко Рудника, Мајдана, Горњег Милановца и Мрчајеваца. Уместо очекиваног Чачка упали смо у средиште Краљева. Прошли смо кроз чаробно леп

¹⁰⁰⁸ Николај Велимировић (1881–1956), епископ охридски и жички; у Првом светском рату био у Енглеској и САД и водио националну пропаганду у корист Србије; између два светска рата познати антикомунист. За време Другог светског рата Немци су га конфинирали у Војловици и Дахауу, одакле је пуштен на интервенцију Милана Недића. У иностранству, а нарочито у САД, наставио је делатност против социјалистичке Југославије. Аутор је црквених проповеди, верских огледа, посланица и студије о Његошу, а у Енглеској је (1916–17) написао есеје о Србији. Српска црква прогласила га је светим. Најпопуларније његово дело Молитве на језеру. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 392.

¹⁰⁰⁹ Александар Аца Јовановић – Фоглер, школски друг Александра Јовановића са правног факултета у Паризу; колега са Правног факултета у Београду. Економски писац, ректор Економско-комерцијалне школе. Докторска теза му је била из теорије новца. Био је један од вођа своје генерације, зналац наука и језика. Политиком се није бавио. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 122.

предео. Додирнули смо издалека Милојевићеве Бољковце, угледали Анђелићеву Острицу, видели и таблу „Остра“. Киша је лила целим путем. Јутрос новине пишу о новим поплавама, о ударима грома, о жртвама. Врњачку Бању смо затекли мокру, али врло ведру: олуја је била прошла пре 18 часова. Гђа Милева Трајковић у дому „Кушића“ примила нас је радосно, пријатељски. Чак изгледа да ће нам бити тешко да примамо све изливе њене љубазности. Сања је стигао возом пре нас и одмах нас потражио. Дану не успевам да разведрим. Стално је код Дафне у Берлину. Нису одговорили на телефонски позив, а брига је велика.

Пењак, 31. мај 1963.

На повратку с воде, близу поште, видели смо Милу Агатоновић-Бошковић. Мора да не живи добро са Десом Новаковић и Ружом Прибићевић, својим заовама, кад нас је тако љубазно примила и чак изразила жељу да нас изљуби. Позвала нас да видимо њихову вилу на брду – изгледа најлепшу у Бањи. На води смо нашли [Александра] Ацу Јовановића – Фоглера.¹⁰⁰⁹ Дошао је без своје Љубице, а са сестром, гђом Вељковић. Одсео је у хотелу „Парк“, са пансионом од 1100 динара дневно. Сетили смо се гимназијских дана и заједничког рада на факултету у Београду. Баш сам тих дана, у Успоменама, поменуо његов приказ Аграрне политике у Архиву. Он каже да је на све то попадала дебела прашина, али ја немам то осећање. Мени је све живо пред очима и лако обнављам целу ту прошлост. Аца је задовољан сином и ћерком. Син учи хемију, на другој је години, није комуниста, а ипак је већ узет за асистента. Ћерку мање помиње, али је и она, изгледа, паметна и озбиљна.

Субоша, 1. јун 1963.

Данас смо били у вили „Масла“. Нашли смо на фасади скалу са виолинским кључем и нотама *mi* и *la*. Улаз је мало запуштен, али у толико импресивнији својом вегетацијом. Хол је божанствен, са ватром од дебелих

¹⁰¹⁰ Радослав Агатоновић (1869–1928), на Великој школи у Београду завршио је историјско-филолошки факултет, а онда се усавршавао у Француској. Био је професор гимназије у Нишу, Солуну, Скопљу. Успео је да помири посвађане либерале. Од 1906. до рата стално је биран за народног посланика. У балканским ратовима учествовао је као резервни официр. У Нишу, ратној престоници, уређивао је лист *Српска застава*. За време окупације био је у емиграцији и народни посланик Скупштине Краљевине Србије, као члан опозиционог блока. После завршетка Првог светског рата пришао је Демократској странци, на чијој је листи стално биран за народног посланика. Био је секретар Уставотворне и Законодавне скупштине и потпредседник Народне скупштине Краљевине СХС 1928.

главњи у отвореном камину. Две даме, удобно смештене у дубоким наслоњачама, грејале су се, иако је почео јуни. Сусетка Милина, гђа Јовић или Јокић, смерно је слушала, а Мила је причала непрестано. Г. Бошковић је одавно у пензији, али вредно ради као инжењер-грађевинац. Морају њему да се обраћају да им потписује радове, пошто нема ниједног овлашћеног међу толиким инжењерима у Бањи. А гради се и пројектује врло много. Морао сам да одговорим на његово питање зашто сам управо био ухапшен и осуђен. Мила је изгубила стрпљење кад сам поменуо Гролов повратак из емиграције и улазак у владу. Хтела је да га критикује. Нисам дао, већ сам испричао његове разлоге. Она је стално тврдила да је он имао своје рачуне, а да у прошлости његовој постоје и прљаве ствари. Помишљам да јој се, као управник Народног позоришта, замерио: није је примио, или није веровао у њене певачке способности. И муж је стишавао. Можда је посреди супарништво између Грола и њеног оца Радослава Агатоновича,¹⁰¹⁰ такође професора и политичара, али либерала. Изнад камина стоји његова биста у бронзи, а изнад клавира слика скоро у природној величини. Мила је била најзанимљивија када је описивала окупацију у Бањи. Изиграла је Немце кад су хтели да им пева на концерту. Пристала је, затим се склонила у Београд, вратила се на дан пре приредбе, обукла се у вечерњу хаљину и с ћерком целе вечери чекала на осветљеној тераси, уверена да се неће сетити да јој пошаљу Begleiter-а. После је објаснила да није смела ноћу да се креће, због полицијског часа, тако да су се на крају Швабе њој извиниле.

С комунистима је имала још већих невоља. Немци су били узели вилу, али нису дирали намештај. С партизанима је ишло друкчије... Сада им је скоро све на месту. И сами су док не почну да пристижу 2 ћерке и син са својом децом. Мила је вишеструка баба. Млађа је од нас две године. Глава је сачувана, али су леђа добила не-лепу грбу. Она се не предаје. О њеним ранијим оргијама се прича, и она то зна, али не мари.

¹⁰¹¹ Марина Влади (Marina Vlady, право име Екатерина Марина Владимировна Полякова-Байдарова, 1938–2019), француска филмска и телевизијска глумица руског порекла, кћерка руских емиграната. Иза себе је имала неколико бракова. Била је члан КП Француске.

¹⁰¹² Робер Осеин (Robert Hossein, 1927), француски сценариста, глумац и редитељ; почео је у позоришту, да би средином 50-их година 20. века режирао неколико филмских мелодрама у којима је и глумио. Филмови: *Џејарац*, *Провалници*, *Дон Жуан је био жена*, *Љубавник*, *Професионалац*; као редитељ: *Чувај се Лашур*, *Ноћ шийјуна* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 895.

Недеља, 2. јун 1963.

Посетили смо прошлогодишње познанике Манасију-Мацу и Бору Спасић. Њихови односи се још нису поправили. Отац је одвео дечка у своје село Лоћину, близу Алексинца не би ли постао добар ђак. Маца најзад гледа да се запосли.

Понедељак, 3. јун 1963.

Стигло је писмо од Дафне, велико, густо, пуно јада и очајања. Писала је 28. маја. Опоравља се од другог – Милан каже и последњег абортуса, спонтаног, али сада се зноји ноћу. Дана је на новој бризи. Ја је уверавам да су посредни живци, узбуђења, тровања од инјекције: сада се организам чисти. Проћи ће и то.

Да је утешимо, Сања и ја смо је одвели у биоскоп. Гледали смо „Ноћ шпијуна“. Аца га је хвалио, и одиста је добар. Унутрашња борба двоје младих који се воле, али су на шпијунској дужности, сумњају једно у друго, а обоје су у служби Интелигенс сервиса. Марина Влади¹⁰¹¹ није узалуд добила награду за најбољу женску улогу (у „Брачној постељи“) на последњем Кану. А сценарист, редитељ и глумац је Алжирац Хосеин¹⁰¹² кога први пут гледамо: врло добар. Право позориште, како Дана воли. Само један декор и само двоје протагониста, а пажња је непрестано будна, прикована.

Уторак, 4. јун 1963.

Јутрос је Сања кликнуо кроз наш прозор: Син! Нуша и Новица јављају телеграмом да су добили новог Александра Стаменовића. Деда је пресећан. Саставили смо депешу за три Стаменовића на Бановом Брду. Понудио је одмах да нас части, али се Дана не осећа добро. Реакција од воде је рђава, па не једе и не пије скоро ништа.

Немамо више ни свог старог лекара. Др Љубодраг Давидовић је имао удар, и болује. Примио нас је бордовски ђак др Милан Крстић. Када је видео име на бањском листу, рекао је: „Ви се зовете као онај...“ Ја сам брзо реаговао: „Па, ја сам онај...“ – „Ма није могуће!“ Сетили смо се Драгољуба Сретеновића, Драгомира Гуелмина¹⁰¹³ и других који су учили у Бордоу. Човек је врло пријатан и верујемо му. У пензији је, али у сезони ради хонорарно.

¹⁰¹³ Драгомир Гуелмино, лекар за душевне болести. Матурирао у Нишу, медицину завршио у Бордоу за време Првог светског рата. Писао је приповетке. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 65.

Среда, 5. јун 1963.

Без Дане сам ишао на воду, па је дошло до дугог разговора са Фоглером. Причао ми је о Новој години 1945. у Белом двору. Дошао је пешке са женом, па га нису пустили. Могло се ући само аутомобилом. Пријем је био крајње раскошан и то га је изненадило. Он је очекивао нешто пролетерско, па је дошао у обичном, чак не црном оделу, и у пругастој кошуљи. На Титовој левој руци је видео дијаманте око рубина са петокраком звездом. Он ипак не сумња да је он човек из Кумровца. Ја сам му то потврдио. Њега је само изненадило оно што је нашао у Маклиновој књизи – у оригиналу, јер је то место избачено у нашем преводу. [Фицрој] Маклин прича да је био запрепашћен кад је чуо Тита како говори течно енглески (*fluently english*) и правилно рецитије десетак стихова из Лонгфелоа. Са Виса су торпељером ишли у Бари и командант их је почастио добрим вином. Мени то не изгледа чудно. Тита је учила енглески Олга Нанчић-Хумо у току рата, па је могла да му тражи неколико стихова. Зар Аца Павловић није на робији могао да казује цео Антонијев говор над Цезаровим лешом, из правог Шекспира. А он је од Тита старији седам година. Говорили смо и о Ћиласу. Покушао сам да објасним тајну његовог преобраћања. Аца не би имао ништа против тога да му син уђе у Партију, да би успешније радио своју хемију. И можда што више паметних и поштених људи треба да утичу повољно на ту средину. Али ни син ни ћерка неће, па неће, као ни Милутин Живковић,¹⁰¹⁴ мада знају да би боље напредовали у струци.

И он мисли да шефови треба да живе скромно. Ето Гејтском је оставио за собом 280 милиона (у нашим динарима) а имао је мале потребе. Није знао да тамо „шеф опозиције њеног величанства“ добија нове принадлежности као председник владе.

Данас је баба писала Срђану на француском, са жељом да догодине сам чита француске рукописе. Јављамо се рођацима и пријатељима, по обичају. Од Бисе (у селу?) тражимо да не одлети у Пољску пре него што се видимо, или бар да се јави.

Преkjуче је умро „папа мира“ – Јован XXIII.¹⁰¹⁵ Сазвао је и успешно водио васељенски сабор, хтео измирење цркава, проповедао изједначење народа и људи. Остаће по енцикликама *Mater et magister* (цркве) и *Pacem in terris*, али још више по пријатељској руци пруженој комунистима, пре

¹⁰¹⁴ Милутин Живковић, Пожаревљанин, лекар са две специјализације; имао је добар углед и у иностранству. У Београду је отворио чувени санаторијум-породилиште. Један од првака српске социјалне демократије, умереније струје; био је увек кандидат на парламентарним изборима. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 94.

¹⁰¹⁵ Јован XXIII (световно име Анђело Ронкали, 1881–1963), папа од 28. октобра 1958. до 3. јуна 1963. Био је 261. папа по реду.

свега Хрушчову. Не и комунизму, јер се баш против њега борио новим средствима и благостањем и трпељивошћу. На мајским изборима су се ојачали талијански комунисти, али само бројно, можда баш по цену разводњавања. Католици признају њих, али зашто они признају католичку цркву? Капитализам хоће сарадњу с њима, али зашто они пристају на ту сарадњу и чак је желе? Очигледно је да падају идеолошки, да губе своју вируленцију, да престају бити револуционарни.

Морис Торес је пре две недеље објавио да не мора бити само једна партија у социјализму. То је учинио пред социјалистички конгрес у Француској. Али није помогло. Социјалисти им не верују. Ги Моле је опет добио већину. Победила је струја која је против сарадње с комунистима. Сувише рђаво су се показали 1936, затим у Шпанији, па и за време Другог рата. Гледали су само себе. Занемарили су демократију; минирали своје сараднике. Сада морају да помогну оне који их неће за савезнике. Себичност се није исплатила. Ускогрудост још мање.

Гледам у Бањи једну католичку часну сестру. Оно што носи на глави сужава јој поглед. Ни лево ни десно, само право. Тако мисле људи и то ђаци и студенти, о комунистима. „Хоћу да мислим својом главом“ – то наводе као разлог што не улазе у Партију. Али страшно је што их силом увлаче. Један одличан ђак је пред саму матуру добио телефонско обавештење да је пожељна његова молба за пријем, била би прихваћена. Дечак се нашао у чуду. Наставница му је пред крај дала тројку из оног предмета који хоће да студира. Једино на матурском раду, који она оцењује, може да поправи своју ситуацију и оспособи се за упис на жељени факултет. То је жалосно. Деца се уче да лажу, да имају два и три живота. А комунисти бацају око на одличне ђаке и не дају им мира. Жалосна судбина младих!

Петшак, 7. јун 1963.

Јуче је био Бели четвртак, па нас је пријатељ Жарко Чеперковић¹⁰¹⁶ одвео у Руђинце. Раније су ношене литије кроз поља, бацало се жито и лила вода, да би пала киша. Комунисти су то после забранили, али су остале гозбе по кућама. Дана и ја смо смели да једемо само најскромније. Ту смо, у пуној кући, са женом Бранком, кћери Љубинком (Биком) и снајом Бисом,

¹⁰¹⁶ Жарко Чеперковић, леви земљорадник из Руђинаца код Врњачке Бање.

¹⁰¹⁷ Мирослав Чангаловић (1921–1999), концертни и оперски певач, бас, солист Београдске опере; тумач веома обимног и разноврсног репертоара, у коме се истичу главне улоге у *Борису Годунову*, *Хованшчини*, *Кнезу Игору*, *Дон Кихоту* и *Фаусту* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 900.

са сином Владом и унучићима Војканом, Душицом и Радетом, видели једног старог течу из Грабовца, и учитеља Стојана Атанацковића, Македонца, са супругом. Учитељ се у почетку држао врло резервисано, а откравио се тек кад је у разговору сазнао ко сам. И он је био у Француској за време прошлог рата. Познаје Љубисава Павковића и зна много о мом раду. Главни доживљај дана била је страховита грмљавина, пуцање громава око нас, скоро у кући, велика киша и повратак по води одозго и доле. Дана је била врло храбра. Газила је по потоцима и по мокрој трави до колена. Добила је неке гломазне ципеле, као и гђа Коса, а нама људима су дали гумене чизме и непромочиве огртаче. Ипак смо сви добро покисли. Код куће су се озбиљно бринули да ли и како ћемо се вратити.

Ушорак, 11. јун 1963.

Аца Фоглер ће прекинути свој боравак, да би гласао у Београду 16. јуна. Није узео потврду да би гласао овде, јер хоће да се зна у његовој општини, а и даће глас за некога кога познаје. Позвали су их кад су кандидовани Мирослав Чангаловић¹⁰¹⁷ и неки други културници. Сви су изабрани акламацијом, после једног предлога, унапред спремљеног. Деловало је смешно, ако не и понижавајуће. Аца духовито закључује да је тако добро. Јер да су, неком несрећом, избори слободни, победио би човек који би сваком одредио по цак брашна да од тога живи. (Алудирао је на свог школског друга и колегу). Са овим људима може да се живи. Они умеју да уживају, па допуштају и другима. Јесте да се краде, да сви који нечим

¹⁰¹⁸ Борислав Благојевић (1911–1985), професор Правног факултета у Београду, ректор Београдског универзитета, помоћник министра просвете 1945, дописни члан ЈАЗУ. Био је директор Института за упоредно право у Београду и организатор и директор Библиографског института у Београду, главни правни саветник Државног секретаријата за иностране послове и судија Уставног суда Југославије. Гл. дела: *Међународно приватно право, Систем извршног посређивања, Правни положај и правни послови државних привредних предузећа, Наследно право, Држављанство* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 257, 258.

¹⁰¹⁹ Јован Мариновић (1908–1982), адвокат, члан КПЈ од 1931. Један је од организатора и учесника студентских демонстрација 1931–1933. у Београду против Шестојануарске диктатуре. Био је секретар партијског руководства на Универзитету у Београду, затим секретар Месног комитета КПЈ за Београд, члан Обласног комитета КПЈ за Србију. Од новембра 1934. до маја 1937. био је у затвору у Сремској Митровици. Учесник је НОП од 1941, у коме је обављао значајне војне и партијске дужности. После Другог светског рата био је директор Радио Београда, председник Радио-комитета владе ФНРЈ, помоћник савезног министра, в. д. директора Института за међународну политику и привреду, секретар СИБ-а за информације, директор Танјуга и секретар Савезне скупштине за информације. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 178.

рукују и располажу краду, али се то некако распореди, па буде за свакога. Са аскетама не зна како би било.

Питам га шта ће сада да ради [Борислав] Бора Благојевић,¹⁰¹⁸ кад је постао главни правни саветник у Министарству спољних послова. Оно што је радио [Милан] Бартош. Овоме је довољна Академија, где је секретар, а можда је и болестан. О њему нам прича како се држао у заробљеништву. А већ је познато да су га 1931. и 1932. студенти засипали мућковима, јер је хватао демонстранте и предавао их полицији. Јован Мариновић¹⁰¹⁹ се сећао тога и стидео се што је такав човек данас у Партији и што игра велику улогу. У Немачкој се врло касно приближио комунистима, када је видео да пропада Хитлер. А дотле је прао порције наком мајору дражиновцу.

Четвртак, 13. јун 1963.

У недељу је стигла Ацина супруга Љубица Лeko. Видели смо фотографије целе породице сем старе гђе Гофлер. Има их деветоро: две девојчице од сина и кћери. Зет је био у затвору 6 година као велики критичар. Ацина кћи га је стрпљиво и верно чекала. Син је изгледа изврстан хемичар. Тек је на другој години, а већ су га узели за асистента. Како испадају добра та господска деца! Он неће у Партију, мада му отац каже да би имао боље услове за рад и за напредовање. Неће и неће! Кћи романтична, син поштењак: доказ да још има идеалиста. За разлику од Бартоша.

Сада чујемо да је он пао у немилост. Чак му је у одсуству вршен претрес. Или је нешто нађено, или се његова жена сувише частила, тек он је смењен из Министарства спољних послова. Достојна му је замена Б[ору] Б[лагојевића].

Стигли су и супрузи Лоренц: Бора и гђа Цица. Они се све више посвећују једно другом; удаљују се од деце; час су у Дубровнику, час у Врњачкој Бањи.

Субота, 15. јун 1963.

Када смо се ноћас пробудили, ја сам за Дану сковао ову дефиницију: ослобађати се чежњи, неговати тежње. Незадовољене физичке и

¹⁰²⁰ Гавро Великић, Сремац, врло талентован новинар, присталица земљорадничког покрета; водио агенцију Авала, радио за Министарство спољних послова у Бугарској, Француској и Совјетском Савезу. Тамо се разочарао. У Другом светском рату био са Дражом Михаиловићем и у његовом друштву је погинуо, или умро. – Д. Јовановић, *Полицијске ус-помене*, књ. 12, 41.

материјалне жеље, ометају нас у нашем стремљењу ка вишим циљевима. Она се сетила како је ћеркама давала да имају по мало од свега што је красило њихове другарице, макар у минијатури и у „заменама“, само да не чезну за лепом хаљином, добром обућом, укусно намештеном главом.

Недеља, 16. јун 1963.

Данас смо били гости на ручку код Кушићевих. Љубоморни су на Чеперковиће и на Агатоновић-Бошковиће, па су хтели да нас погосте још боље него Руђинци и него вила Ми-Ла. Највеће изненађење била је „кумовска погача“ коју ћемо ми знати као Милевину погачу – замешена је с млеком и јајима. Још једна промена у мом речнику. До сада сам све лепе и крупне плодове упоређивао са Данином Вукицом, одсад ћу се у таквим приликама сећати Милеве Кушић-Трајковић. Показало се да је и они сви знају, зато што је пријатељица Миле Гавре Великића.¹⁰²⁰ Слажу се с нама да је она остала чиста, скоро девичанска и поред толиких љубавника. Они тврде да је чак била венчана с др Владом Марковићем, Симиним братом. Ми смо знали само да су „живели“ и да је он страшно злостављао. После ручка г. Бора Кушић нам је причао о лудостима наших београдских дама пре рата, особито када би се спремале за дворски бал. Он је радио код Ђуре Јаносевића и других великих галантериских фирми. Сећа се како су се изгрбили сви момци у тим радњама носећи у великашке куће разне „материјале“, да би те даме на тенане бирале. Запрепастили смо се какве су ћефове испољавале, какве ситнице истраживале. Г. Бора је причао све у најситнијим појединостима. Навео је пуно имена наших беснуља. Невероватно је колико женског света познаје овај нежења.

Понедељак, 17. јун 1963.

Нашли смо се са „Десом Чичином“ – рођеном Ђорђевић, удатом Матејић. Њен Брана био је Јагодинац и није никакав род оном шумадијском бандиту Драгиши индустријалцу и банкарџи, Александровом пријатељу. Деса је још лепа и фина, али није одавно оно филигранско девојче коме сам показивао математику када је она била пред малом, а ја пред великом матуром. Целе вечери нам је причала о својим синовима. Управо најпре опширно о двојници које је ту скоро посетила у Аргентини (Веља) и [Милета у] Њу-Џерсију (Ајова). Била је тамо годину и по, пола времена код сваког. Веља је отишао из земље врло рано, преко Италије, где се мучио у избегличким логорима. У Аргентини је најпре товарио и гурао колица са шљунком. После је био болничар у амбуланти истог предузећа,

па је учио и завршио зубно лекарство. Сад има своју модерно опремљену ординацију. Оженио се лепом и ваљаном Аргентинком Талијанског порекла. Има две девојчице – Патрисију и Александру. Најстарији Миле је отишао легално касније. Инжењер је. Радио је најпре овде, затим у Аустрији и Швајцарској. Оженио се Даницом, Аустријанком далматинског порекла. Живе у Елизабету, али им није лако!

Ушорак, 18. јун 1963.

Вечерас смо чули приче о Бошку и Зорану, најмлађем Десином сину. Знали смо да је Бошко дуго боловао од извитоперених пршљенова на кичми. Три године је лежао у гипсу, положен у корито. Деса га је сама неговала. Сада хоће да се ожени од себе старијом, која му још доводи дете. Зоран се први оженио, али као да је погрешно. Деса је сувише деликатна да би рђаво говорила о тој снаји, док прве две отворено хвали. Просто су им укуси различити, иначе нема шта да јој замери као супрузи и мајци. Станују под истим кровом. А Бошко ће довести жену у Десин стан. А она тежи слободи и самоћи, али не може да остави Бошка, с ким се највише намучила.

Београд, четвртак, 20. јун 1963.

Јуче смо путовали кружним возом преко Краљева, Крагујевца и Мале Крсне. Воз је нов, савршено европски. Друга класа се не разликује од прве. Само по три седишта су са сваке стране, удобна, пријатна, као у Енглеској или Швајцарској. С нама се вратио и Сања. Нестрпљив је да види унука, Александра Стаменовића бр. 2. Били су нам друштво и син и снаја Жарка Чеперковић – Влада и Биса.

Код куће смо нашли све у реду. Вече смо провели код Бојке и Срђана, пошто мали сутра путује у Ровињ са Надом, Демом и Микицом. Бојка има испите на Коларцу, а Слободан је у Требињу, опет забављен Дучићевом библиотеком. Они ће у Истру тек после 2. јула.

¹⁰²¹ Федор Никић (1894–1989), као ђак Слободана Јовановића докторирао и постао доцент, а потом и професор у Суботици. Хтео да има и политичку улогу, прво у Савезу земљорадника, а затим подржавајући краља Александра и његову диктатуру. Добио је средства за велики Дневник у Новом Саду, и за штампарију са великим плановима, у којима је, међутим, омануо, као и на функцији помоћника министра просвете. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 226.

Петшак, 21. јун 1963.

Синоћ нас је Зорка уплашила. Гушила се од срчане астме, па су јој лекари извукли око 400 грама крви. Није знала за себе и изгледало је да ће умрети. Одмах су нас обавестили. Пред нама је дошла себи и спасена је. Ипак су је после поноћи пребацили у Дијагностички центар, а јутрос у Клинику интерну А.

Мишко нам је мало час јавио да су је отпустили из болнице пред подне. Нашли су да може да се опоравља код куће.

Дафне нам пише 18. да се полако крепи. У Studentendorfu им је лепо, али би ипак хтела да буде мало у Ровињу. Видећемо.

Недеља, 23. јун 1963.

Милан Ђурчић је намерно допутовао из Сивца само да нам донесе вишње за сокове. Целог дана је остао у кући и разговарали смо до воза. Пун је приче о робији. Ретко помиње Забелу, а стално говори о Митровици, где смо имали заједничких сапатника. Ипак робија обогађује, као и рат и заробљеништво. Што би обични људи имали да памте да није таквих, непријатних, доживљаја! Остају туђа разочарања, особито када је реч о борцима. Учитељица из Стапара Софија Стакић била је по идеологији земљорадник. Одушевио је у своје време за ту странку Федор Никић.¹⁰²¹ Кад је он отишао дођавола, она је остала верна. Ранији режими су је гонили као левичарку, као комунисткињу. Сада има неприлика као „реакционар“. Држи се храбро и поштено. Али још више зачуђује сомборски адвокат др Цвета Маглић. Повукао се на село и ради земљу негде близу Вуковара. Др Сима Рацић, његов радикалски супарник у политици, такође је миран, лекар, сада у пензији. Др Костина Поповић, трећи радикалски првак из северне Бачке, честита Милану на храбром држању, али мисли да сељак то не може да изнесе, већ због имања. Живко Секулић, првак земљорадника из Сомбора изгубио је сина у рату: то је Бане по коме се зову неке установе. Живко је жив, и прилагодио се. До смрти се хрвао други десни земљорадник, Стеван Бељански-Гога, са сомборских салаша. Умро је недавно од рака. [Бошко] Милић¹⁰²² из Стапара био је леви земљорадник, уствари комуниста. Сада се повукао, јер налази да „ово није оно“. Није миран. На свакој конференцији нешто критикује. Не хапсе га, али му не

¹⁰²² Бошко Милић, политички развијен сељак из Стапара у Бачкој. Комунист, па леви земљорадник. Опет комунист, али незадовољан. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 197.

даду више никакву функцију. Синови су „прави“, они који ће и оца по глави. Ипак Милан је за то да се људи жене и да имају децу. „Ко нема деце, живи к'о човек, а умире као скот. Ко има деце, живи као скот, али умире као човек.“

Говорили смо и о „хладном узгоју крава“. Требало би питати агрономе, али наши су упропастили на тај начин мноштво елитних крава. Купили су за велике паре у Славонији неких 280 комада. Пола је пропало од зиме, а пола су распродали у бесцење.

Понедељак, 24. јун 1963.

Добили смо од Бисе карту са села. Не говори ништа о Пољској. Дипломски испит је одложила за јесен. Можда и редован испит. А са дипломским неће да жури, да би могла као студент да иде у Пољску, са стипендијом Варшаве. Књижевне новине у сваком броју доносе по нешто њено: приказе пољских и чешких часописа, приказе пољских и руских књига које се појаве код нас. Она ће тек 23. децембра имати 22 године, а тако много зна. Чешки је научила као од шале.

Исто тако лепо изненађење сам имао прекјуче на Обилићевом венцу 24. Код Мире већ неколико година станује Катарина-Кити Ђирић, кћи познатог професора политичара Стевана [Ђирића], синовица владике Иринеја. Она је упоредо учила музичку академију (певање) и филозофски факултет (енглески). Данас је имала да полагаје усмени – језик и књижевност. У суботу сам је испитивао из века у век и задивио се њеним знањем. Она се ипак боји, јер је програм огроман. Сви други су сигурни да ће успешно положити.

Четвртак, 27. јун 1963.

Синоћ смо били код Милојевићевих. Жика је био болестан, али лекари не знају шта је. Говоре о вирусном стомачном грипу. Он је доста депримиран. Теши га унук Саша. Интелигентно и благо дете. Напунио је две године и забавља све. Бојана ради за колоквијуме и за испите. Данас полагаје усмени из физике. Показала се као необично марљив ученик технологије. Одложила је само социологију и предвојничку обуку. Старија, Љиља, смирила се после дипломског испита, али је сада мука са запослењем. Пропала је већ на четири конкурса за наставницу енглеског. Увек је победи неко „дете борца“. Наводи се има мужа који добро зарађује, да су добили стан, па сад још хоће службу под носом, близу солитера са фонтаном на Новом Београду... Прексутра идемо „на насеље“. Носимо им

као поклон једну слику Јована Петровића са великим и дубоким рамом. Изгледа као пејзаж виђен кроз прозор: букти дрвеће у јесењем црвенилу које прелази у смеђу боју. Тако нешто смо видели 1960. на Бледу на фасадама хотела. Написаћу на полеђини: „Пролећу–Јесен. Љиљи и Стеви од Дане и Драгољуба“. Волео бих да се о тој слици говори у породици као о „Драгољубовој Јесени“. Тако и желим своју јесен: пуну сунца, топлине и руменила. Можда је једно и друго само илузија. Друга замисао. Љиљу не волим толико колико друге чланове те драге породице. Дајем јој овај поклон да бих је више волео. То одговара мојој идеји: чини ономе кога желиш више да волиш; примај од онога до чије љубави ти је стало.

Неки дан је Милица причала нешто слично из проповеди Николаја Велимировића, коју је некад слушала у Саборној цркви. „Кад сте у невољи, обратите се ономе који вам је већ чинио, не ономе кога сте ви задужили.“ Први ће се увек одазвати; други ће вероватно одбити. Ја сам, чини ми се, нашао објашњење. Кад вам неко даје или чини, он инвестира у вас, и води рачуна о циглама које је узидвао у вашу зграду.

Још импресивнија је била Милицина прича о њеном браку са др Спиром Цамбасовским. Врло рано, он је добио тежак напад нервне депресије. Обоје су учили тада медицину, али она још није знала и о шизофренији. Спира јој није казао да је већ као ђак шестог разреда гимназије био у душевној болници. Зато је био у закашњењу са школом. Заједно су били за време рата у логору Смедеревске Паланке. Заволели су се и узели. Била је зачала дете кад је присуствовала сцени: сатима и данима је седео заглаван у једну тачку. Њена тетка је депешом позвала из Македоније његове родитеље: „Спира полудео, дођите одмах.“ Потписала је Милицу без њеног знања. Дошли су и били бесни на Милицу. Она је међутим само ћутала, јер није знала прошлост. Стари су знали, али је нису обавестили ни када је овај нови напад дошао. Један психијатар и сам ћакнут – брзо је поставио дијагнозу звиждећи уз покрет руком изнад главе: Шизофренија! Спира је молио Милицу да му никад не спомиње шта се десило. Она је направила грешку и једног дана га је упоредила са доктором који звиждуће. Напустио је и отишао у Македонију. Касније се вратио, хтео да настави брачни живот, али сада је Милица била решена да кида. Развели су се. Он је у Македонији, ради као лекар. Алиментацију за дете не шаље он него његов отац. Жалосна судбина једне ваљане младе жене. Он се поново оженио, и никада се не јавља. Син Милан одличан је ђак, најбољи у целој школи. Милица ипак није сасвим задовољна. Налази да му је поклоњена оцена из цртања. Без предаха, мора одмах да настави да ради,

прегледајући са цртежа друга који има одличну оцену. Страшна амбиција. Милица објашњава: сама је имала неприлика и има их у својој пракси зато што није научила добро да црта: сада цртање игра већу улогу у медицини, у физици, свуда. Неће се смирити док мали Милан не постане изврстан цртач.

После карте од 22, писмо од Деме из Ровиња од 25. јуна. Имају лепо време и топло море. Купају се, али Срђан излази чим га позову. Хоће ли бити тако и доцније? Сувише воли воду. Рони и креће се под водом као хитра рибица. Отац му опет иде у Требиње да прегледа Дучићеву библиотеку, коју сарајевски универзитет тражи већим делом за себе. Слободану је поверено да одабере. У његовом случају нешто ново: Милачић је, изненада, написао најповољнији реферат поводом предлога да његов бивши дугогодишњи савезник буде изабран за научног сарадника. Како то објаснити? Можда хоће да исправи неповољне судове о себи, код Слободана и његових пријатеља, и код нас. Њему је стало до мог мишљења, јер зна да пишем о људима које познајем. А можда више нема амбиција. У пензији је, не претендује на катедру, библиотеку своју продао је за неколико милиона новосадском универзитету.

Кенедијев говор је изненадио све који су очекивали да „ово убије оно“, да од два света победи један а падне други. Сада је млади председник изговорио реч „коегзистенција“, тражио да САД преиспитају свој отпор према Истоку, па и према комунизму. На путу по Немачкој, он развија исте теме, ипак мало умереније него пред вашингтонским студентима пре неколико дана. Сада му је важнији обрачун са Де Голом на немачком терену, до кога Француз толико држи.

И нови папа, Павле VI,¹⁰²³ наставља политику измирења. 21. јуна Демо, а синоћ и Жика Милојевић, признају да се догађаји развијају по мојим проценама: нема зближења између Руса и Кинеза, а са Американцима су везе све живље. На конгресу жена у Кремљу, Кинескиње праве лом. Хоће

¹⁰²³ Папа Павле VI (Pope Paul VI – световно име Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini, 1897–1978), папа од 21. јуна 1963. до 6. августа 1978.

¹⁰²⁴ Афера Профујмо је политички скандал 1963. у Великој Британији, који је именован по бившем британском министру одбране Џону Профујму. Афера је настала након што је Профујмо имао љубавни однос са стриптизетом Кристином Килер, а после тога је лагао да су га испитивали у Парламенту Уједињеног Краљевства. Скандал је присилио Профујма да поднесе оставку, а влада Харолда Макмилана је изгубила углед, па је само неколико месеци касније и он поднео оставку, што је проузроковало и пад владе.

Интернационала да се поцепа, и то по географској и расној линији. „Азија Азијатима“: тек што није бачен такав поклич. Нема никаквих изгледа да се 5. јула сложе Руси и Кинези на конференцији комуниста испод самог врха.

Субота, 29. јун 1963.

Монд је објавио кинеско писмо у „25 тачака“. Оптужбе против Хрушчова и совјетске партије су тако страшне да их ови нису смели објавити. Кинези сами растурају по Москви и другим градовима његову садржину. Зато су протерани из Совјетског Савеза неки кинески дипломате и студенти. Како ли ће изгледати сусрет у Москви 5. јула? Долази генерални секретар КП Кине, а ту је Хрушчов. Западна штампа се тиме више занима него скандалом Профјумо – Кристина Килер.¹⁰²⁴ Више него Кенедијевим боравком у Немачкој, Британији и Италији, више него новим папом Павлом VI.

Ми такође имамо сентименталан разговор у кући. Познајући мој темперамент, Дана се пита шта би било да она у овим годинама није тако добро сачувана телесно, да је поседела и поружњела, да је изгубила груди, да је одебљала или смршала. Да ли бих ја правио глупости, или бих нашао начина да ипак уживам у њеним дражима? Не проверавам ништа, али сам срећан што са њом и код ње налазим све што ми треба. А доста ми треба у сваком погледу.

Недеља, 30. јун 1963.

Синоћ смо посетили Љиљу и Стеву и за „насеље“ им однели Петровићеву¹⁰²⁵ „Јесен“. Свидела им се, али су гледали углавном потпис сликара. Није га било. Ваљда нису очекивали неко познато име. Послужење је било врло скромно. Већ се понашају као велика господа, код које се иде „на глас“, а не „на част“. Сасвим друкчије би нас дочекала Љиљина мајка, а већ Дана не зна шта је доста кад неког треба да угости. Особито кад зна да ће доћи.

¹⁰²⁵ Зоран Петровић (1921–1996), сликар; завршио Академију ликовних уметности у Београду. Бавио се и скулптуром и књижевним радом. У сликарству је прешао пут од реализма до личног става који исказује маштовитом интерпретацијом машинских елемената, указујући на јединствени дух организације техничког и органског света. У скулптури преводи „био-машине“ у конкретан предмет. Написао је, између осталог, и комедиографски текст Село Сакуле а у Банату. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 983.

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

- Абраванел, Хајим 429, 500
Аве, Луј 65, 137, 457
Авероф, 225
Аврамовић, Михаило 15, 310
Агатоновић, Радослав 544
Агатоновић-Бошковић, Мила 543, 550
Адам Жилијет 26
Адлер, Алфред 21, 22, 23, 290, 369
Адолф Хитлер 56, 75, 147, 178, 188,
213, 226, 230, 268, 269, 320, 324,
340, 342, 373, 389, 404, 412, 435,
549
Ађеја 299
Азањац, Миодраг 474
Азиз 39
Ајнштајн, Алберт 290
Ајх, Видосава 252, 278, 329, 344, 375,
377,
Ајхман, Адолф 178
Аксентијевић, Александар-Аца 229
Александар I Карађорђевић 162, 250,
Александар Карађорђевић 531
Александар Обреновић 141, 164, 354,
496
Александар Стамболиски 270, 370,
Александар Цанков 395, 410
Александрович Валеријан Зорин 444
Алексеј Косигин 438
Алексић, Анта 497
Алексић, Љиљана 470
Алексић, Мија 24
Алексић-Петровић, Јеленко 281
Алечковић, Мира 473
Алимпић, Добривоје 124, 154, 178,
188, 191, 192, 196, 200, 210
Алимпић, Лола 188, 189,
Алмули-Флајшман, Ела 156
Амброзић, Катарина 536
Амићић, Ненад 261
Анастасијевић, Методије 386
Андрејев, Бане 10
Андрејев, Леонид 143, 144,
Андрејевич, Виктор 212
Андрес, Иван 448
Андрић, Војин 154, 233, 2354,
Андрић, Драгослав 535,
Андрић, Иво 82, 138, 149, 193, 502,
Анђелић, Бранка 13,
Анђелић, Вукица- Вука 13
Анђелић, Светозар-Света 13, 51, 52,
303, 337, 466,
Антић, Петар-Пера 19, 221, 344, 450
Антић, Радмила 205, 206
Антоновић, Драгутин 417
Апостоловић, Мира 72, 391
Апостоловић, Цветко 229, 374, 382,
Арагон, Луј 35, 539
Арамбашић, Божидар-Божа 200
Арманс, 345
Арнаутовић, Александар 401
Арокур, Едмон 34
Арсов, Љупчо-Гоце 165, 30
Атанасијевић, Ксенија 21,
Атанацковић, Милена 208, 253, 255,
Атанацковић, Стојан 548
Аћимовић, Милан 111, 187, 342,
Аћимовић, Миодраг 448
Ахмед Сукарно 314
Аџија, Божидар 212
Ашковић, 111, 114
Бабић, Бошковић Славна 479
Бабовић, Милосав 166
Бајалица, Ристо 108

- Баје, Жан 61, 65, 94, 158, 343, 435, 459, 517
Бајкић, Велимир 328
Бакарић, Владимир 471
Балзак, Оноре де 8, 104, 143, 185, 202, 232, 475, 539
Балугџић, Живојин 311
Банер, Жерар 64
Банковић, Сава 154, 542
Банкрофт, Ан 513
Бановић, Гојко 187, 206, 207, 218
Бановић, Страхиња 137
Барановић, Крешимир 24
Бараћ Бисерка-Биса 38, 507, 508
Бардо, Брижит 246, 247, 291
Барес, Морис 459
Барјактаровић, Светислав 131
Бартош, Милан 549, 550
Батаковић, 414
Башлар, Гастон 237
Бекет, Семјуел 143, 186, 209, 509, 539
Бели, Андреј 144,
Белић, Александар 195, 447,
Белић, Мирослав 74, 75, 76
Белић, Нада 76
Белкасам, Крим 268
Бељански, Стеван-Гога 553
Бен Бела, Ахмед 268, 298
Бен, Хеда 268
Бенито Мусолини 75, 147, 268, 340, 358, 373
Бенић, Бранка 105, 115, 185, 230, 236, 243, 488,
Бенић, Вилко 139, 141
Бенић, Деметар 93, 100, 109, 111, 112, 113, 116, 136, 138, 141, 146, 236, 255, 271, 500, 501, 541, 552
Бенић, Драган-Драшко 115
Бенић, Ђура 139, 142,
Бенић, Ирена 138, 139, 141, 244
Бенић, Јосо 139
Бенић, Мартин 139, 146
Бенић, Мира 156,
Бенић, Нада 35, 93, 105, 114, 119, 120, 124, 125, 131, 150, 156, 166, 170, 236, 255, 271, 344, 500, 501, 541, 552
Берах, 424
Берић, Светислав 411
Бернар, Сара 136, 202
Бернард, Чарлс 32
Бернс, Роберт 287, 314
Бетовен, Лудвиг ван 201, 308
Бећаревић, Божидар-Бошко 177
Бешевић, Ана 47
Бешевић, Милица 486
Бешевић, Никола 477
Бидо, Жорж 271
Биједић, Џемал 393
Бингулац, Анђа 387
Бингулац, Петар 387
Биницки, Радован (Радисав) - Чича 18, 19, 262, 435
Бићанић, Рудолф 448, 471
Благојев, Борислав 177
Благојевић, Борислав 549
Благојевић, Драгољуб-Дража 17,
Благојевић, Душан 204,
Блажевић, Јаков 107, 108
Бобан Љубо 470, 501, 525
Бовоар, де Симон 121, 186, 246, 540
Богдановић, Димитрије 507
Богдановић, Душан 77
Богдановић, Иса 77
Богдановић, Катарина 480
Богдановић, Милан 327, 342, 358, 426, 465, 481, 506
Богдановић, Никола 29, 457
Богдановић, Стојан 28,
Боггић, Војислав 432
Богосављевић, Адам 33, 372
Бодлер, Шарл 8, 472, 475, 540
Божичковић, Олга 201
Божовић, Драган 99
Бојанић, Миленко 460, 461, 466
Бојацијев, Иван-Ванко 394, 398, 399, 409

- Борна, Макс 290
 Ботев, Христо 320
 Бошков, 432
 Бошковић, 550
 Бошковић, Душан-Дуда 525
 Бошковић, Милан 19, 138, 190, 274
 Бошковић, Миодраг-Павле 138, 190
 Бошковић, Руђер 31, 32, 371
 Бошњаковић Јованка - Жана 96
 Брадфорд, 94, 95, 96
 Бранков, Анђелка 283
 Бранков, Бранислав Бранко 283,
 Бранковић, (Дим.) Добривоје 29, 503
 Братић, Богољуб 525
 Братић, Душан 223, 243
 Братуљевић, Божидар-Божа 116
 Брашић- Ратајац, Милева 37, 42, 65,
 538
 Брем, Алфред Едмунд 103
 Бретон, Андре 34, 35
 Бринерм, Јул 504
 Бркић, Живорад 372, 463
 Бркић, Средоје 13, 206
 Бројац, Марија 282
 Бројац, Миша 282
 Брумел Николаевич, Валериј 307
 Бугле, Селестен 455
 Будимир, Милан 283
 Букмировић, Миливоје 99
 Буковић, Иван-Ђиро 417, 418
 Булајић, Вељко 304,
 Булајић, Милан 27, 378
 Булатовић, 115
 Булатовић, Миодраг 488, 509
 Буњуел, Луис 379, 380, 492
 Бурел, Венсан 334
 Вајда, Анђеј 520
 Вајлд, Оскар 140
 Валери, Жан 489
 Валери, Пол 175
 Валериј, Брумел 307,
 Васић, Драгиша 47, 70, 208, 218, 228,
 244, 401, 421
 Васић, Милош 100, 101
 Вацев, Спас 59
 Вебер, Макс 15, 16, 455
 Великић, Гавра 550
 Великић, Мила 550
 Велимировић, Милутин-Микица 124,
 125, 394, 445
 Велимировић, Николај 155, 543, 554
 Велс, Орсон 376
 Велс, Џорџ 425
 Вељков, Момир 327
 Вељковић Хаџи-Панта (Трчи Велко)
 58
 Вељковић, Ђока 58
 Вељковић, Ђорђе-Таратор 338,
 Вељковић, Јован 513,
 Вељковић, Момчило-Бујер 230
 Вељковић, Новица 40, 381, 382, 406,
 510, 511
 Вељковић, Панта 58
 Вељковић, Роксанда 43
 Вељковић, Хаџи-Панта -Трчи Велко
 58
 Вељовић, Брана 365
 Вељовић, Владимир 217,
 Вељовић, Груја 43, 64, 71, 359, 360,
 362, 365
 Вељовић, Деса 361
 Вељовић, Душанка 361
 Вељовић, Лепосава 365, 366
 Вељовић, Милена 364, 365
 Вељовић, Милица 361, 362
 Вељовић, Милутин Мића 367
 Вељовић, Петар-Геџа 364, 365,
 Вељовић, Спасоје 361,
 Вељовић, Часлав 361
 Вернер, Макс 76,
 Веселинов, Јован 419
 Веселиновић, Јанко 354, 520
 Веснић, Миленко 163, 401
 Вешовић, Мирко 521
 Вешовић, Радомир 74
 Видаковић, Рашко 50
 Видановић, Вукадин 117, 118, 190,
 375
 Видацка, Балбина 81, 252
 Вилдер, Већеслав 311, 352

- Вилсон, Жорж 328
Вилсон, Харолд 500
Виноградов, Виктор Владимирович 215
Винстон Черчил 77, 217, 228, 230, 314, 400, 409, 432, 443
Вињи, Алфред 74,
Витас, Душан 307
Владимир Илич, Лењин 110, 216, 234, 266, 324, 344, 345, 368, 403, 466
Владислав, Гомулка 161, 332, 389
Влајинац, Милан 431
Влајић Божидар-Бока 86, 398, 427
Влатковић, Вера 125
Влатковић, Влатко 125, 126, 149, 155,
Влатковић, Јулијана 154,
Влатковић, Љубомир 124, 125, 131, 135, 147, 148, 178, 180, 188, 191, 193, 196, 210, 273
Влаховић, Вељко 292
Влаховић, Жожа 292,
Вознесењски, Андреј 436
Војводић, Никола 277, 284
Војновић, Брана 327
Војновић, Лујо 146
Волтер, Франсоа 288, 390
Волф, Милка 140
Вофганг, Амадеус Моцарт 474
Вофганг, Јохан-Гете 194
Врањешевић, Славољуб 55, 188, 234
Вудро Вилсон 265,
Вујанац, Војислав 421
Вујасиновић, Тодор 393, 394
Вујачић, Марко 476, 521, 522
Вујић, Драгиша 481
Вујковић, Светозар 111, 112
Вујовић, Раде 137
Вукашиновић, Сретен 419, 420
Вукићевић, Велимир-Веља 68
Вукићевић, Зарије 370
Вукмановић, Светозар Темпо 305, 312
Вуковић Тодоровић, Љубица 96, 118, 386
Вуковић, Милован 14, 252,
Вукос, Милан 534
Вукосављевић, Витомир 96
Вукотић, Душан 493
Вукчевић, Глигорије 420
Вукшић, Милица 130
Вулић, Никола 22, 196, 229, 296
Вуловић, Велисав 260
Вуловић, Светислав 286
Вучић Перишић, Тома 531
Вучић, Серафим 528, 529
Вучићевић, Александар 386
Вучковић, Љубо 235
Габлер, Хеда 140
Гавриловић, Андра 23
Гавриловић, Милан 30, 121, 170, 310, 311, 320, 323, 355, 392, 398, 521
Гази, Фејзула 498
Газије, Албер 334
Гај, Лела 330
Гајић, Јулија 277, 284, 329
Гамал Абдел, Насер 314, 417
Ганчев. Лаљуб 396
Гаротић, Јован 39
Гашпаров, Антун 429, 445, 512, 516
Гвозденовић, Недељко 42
Геновски, Јасен 395
Геновски, Михаил Миша 394, 396
Геновски, Субка 395
Георге Георгију Деж 162
Георгијевић, Крешимир
Георгијевић, Марија Мака 72, 262, 264
Герман, српски патријарх 132
Гизенд, 138
Гичев, Димитар 395
Глигорић, Велибор 280, 533
Глишић, Бора 346, 349, 350, 352, 354, 355, 356, 357, 369, 370, 371
Глишић-Јовановић, Десанка 419
Глушац, др Васо 55
Глушчевић, Зоран 437, 510
Гогољ, Николај Васиљевич 24, 143, 144, 185, 186, 369
Годлер, Алфонс 141

- Гојков, Иван 409
 Голда Меир 67, 69, 106
 Голдсмит, Оливер 288
 Гонкур, 232, 233, 539
 Горки, Максим 206, 237, 369
 Гофлер, 549
 Грбић, Бора 481
 Грин, Грејм 376,
 Грин, Жилијен 516
 Грличков, Александар 165
 Грол, Војислав 14,
 Грол, Милан 17, 86, 311, 327, 427, 544
 Грујић 71
 Грујичић, Радан 411
 Губерев 43
 Гуелмино, Драгомир 546
 Гузина, (Степановић) Ружица 186,
 1877
 Гучић, Никола 311
 Давидовић, Љубомир-Љуба 37, 38, 85,
 86, 179, 229, 260, 273, 274, 311,
 355, 398, 427, 432, 434, 525, 546
 Давичо, Оскар 13, 14, 137, 383, 437,
 482, 489, 533
 Дадић, Кузман 61
 Даковић, Марко 74, 319, 476, 477
 Дамњановић Ђирић, Стела 5, 6,
 Дамњановић, Дафина 5, 6, 15, 18, 22,
 25, 28, 35, 42, 74, 75, 77, 81, 84,
 102, 104, 106, 108, 118, 149, 158,
 159, 169, 172, 201, 203, 214, 219,
 220, 224, 229, 230, 231, 232, 237,
 239, 247, 254, 256, 258, 264, 271,
 278, 291, 299, 304, 314, 322, 328,
 330, 375, 377, 379, 380, 398, 399,
 407, 414, 415, 421, 428, 429, 430,
 434, 437, 445, 451, 454, 456, 484,
 485, 489, 491, 500, 503, 510, 513,
 537, 538, 541, 543, 545, 552
 Дамњановић, Лазар 74,
 Дамњановић, Милан 5, 6, 15, 25, 28,
 31, 32, 57, 65, 72, 103, 149, 155,
 172, 175, 203, 224, 229, 231, 236,
 239, 247, 252, 254, 256, 271, 278,
 291, 292, 293, 295, 304, 328, 329,
 330, 331, 344, 345, 368, 369, 372,
 375, 377, 382, 411, 429, 437, 445,
 454, 455, 465, 481, 489, 500, 503,
 512, 539, 553,
 Дамњановић, Милица 49, 57, 103,
 256, 258, 362, 454, 456, 539, 541,
 554,
 Данилович, Ишур 256
 Даничић, Ђура 41
 Дапчевић, Пеко 134, 274
 Дарије, Данијел 246
 Даскалов, Рајко 395, 396
 Даскалов, Рангел 395
 Дебре, Мишел 183, 267
 Дел, Марсел 269
 Делић Саво 126, 251
 Деспотовић, Виден 466, 467
 Дешанел, Паул 333
 Дивац, Недељко 14, 15, 319, 320, 321,
 343, 469, 529
 Дизни, Волт 103
 Дикић, Божидар 276
 Димитријевић Стошић, Полексија 504
 Димитријевић, Анђа 486, 504,
 Димитријевић, Воја 326, 483
 Димитријевић, Драгутин Апис 164
 Димитријевић, Драгутин Гуне 487,
 502
 Димитријевић, Ђорђе Ђока 125, 136,
 295
 Димитријевић, Живорад 204, 278,
 Димитријевић, Љиљана 483
 Димитријевић, Мара 483
 Димитријевић, Милица 483
 Димитријевић, Рашко 534
 Димитров, Георги 337, 347, 396
 Димитров, Георги-Гемето 394, 395
 Димов, Венгел 395
 Дипра, Гиљом 257
 Дирас, Маргарита 233, 234, 328
 Домановић, Радоје 137, 494, 495
 Достојевски - Михаилович, Фјодор
 140, 143, 144, 149, 166, 195, 438,
 472, 494

- Дохчевић, др Душан 45, 57, 92, 116,
176, 177, 222, 468
Дошен Дохчевић, Вука 92
Дошен Коста 83, 92, 102,
Дошен, Костица 118
Дошен, Миленко 83, 90, 91, 302
Дошен, Христина Нина 73, 83, 90,
Драгашевић, Драгош 387
Драгић, Милорад 528, 529,
Драговић, 149
Драговић, Вук 392
Драјфус, Алфред 137, 333
Драшкић, Љубинка 387
Драшкић, Станко 387
Драшковић, Слободан 353
Дреџун, Павле 407
Држић, Марин 24, 193, 194, 195
Дрљевић, Секула 74, 244, 245
Дубајић, Дејан 23, 24
Дуканац, Љубомир 448
Дурковић-Јакшић, Љубомир 406
Дучић, Јован 281, 434, 494, 552, 555
Ђаковић, Величко 277
Ђаковић, Милан 411, 413
Ђекић, Чедомир 179, 180
Ђермановић, Живота 241, 385
Ђилас Митровић, Митра 49
Ђилас, Милован 9, 10, 11, 12, 14, 15,
17, 29, 30, 33, 55, 82, 117, 138, 143,
158, 167, 183, 196, 204, 230, 266,
267, 284, 285, 313, 317, 319, 355,
374, 443, 467, 478, 484, 523, 524,
533, 546
Ђоковић Радић, Дивна 436
Ђоковић, Милан 447, 448
Ђоковић, Трифун 352
Ђонових, Јован 397
Ђонових, Никола 397, 521
Ђорђевић Војислав-Воја 206, 501, 502
Ђорђевић Матејић, Десанка 551
Ђорђевић, Александар-Голубовски
340
Ђорђевић, Висарион 321
Ђорђевић, Владан 354,
Ђорђевић, Жика 238, 433, 469
Ђорђевић, Јован 317
Ђорђевић, Милорад 113
Ђорђевић, Стојан 12
Ђорђевић, Чиича-Васко 551
Ђорђевић, Чоро 227
Ђурашковић, 177
Ђурђенац, Злата 140
Ђурић, Макевија 411,
Ђурић, Милан 50, 76, 136, 360, 404,
455, 483,
Ђурић, Михаило 15, 187, 455
Ђурић, Момчило - Мома 533,
Ђурић, Н. Милош-Миша 369, 535
Ђурић, Светислав Света 534
Ђуркић, 61
Ђуровић, Ђуро 154, 229, 234, 433
Екхарт, Мајстер 293
Елаковић, 516
Енвер Хоџа 162
Енгелс, Фридрих 170, 197, 216, 234,
368, 456
Епикур, 22, 23, 197
Еренбург, Иља 471, 472, 490,
Ескарпи, Роберт 5, 6, 8, 9, 143, 387,
400, 401
Живадиновић, Милан 501
Живанић, Јован 96
Живановић, Ђорђе 27, 34, 166, 167,
168, 192, 304, 378, 405, 482,
Живановић, Јеремија 166,
Живановић, Тома 530
Живковић, Александар 102, 252, 278,
Живковић, Богосав, 350
Живковић, Љубица 323
Живковић, Миле 409
Живковић, Милутин 547
Живковић, Петар 30, 153, 392, 401
Живковић, Светислав 211, 247, 248,
434, 525
Живојиновић, Велимир Веља 327, 372
Жид, Андре 186, 539
Жорж Клемансо 333, 373
Жугић, Трипко 478

- Жујовић, Зоран 124, 377,
 Жујовић, Јеврем 421
 Жујовић, Јован 249, 426,
 Жујовић, Милан 386, 387, 498
 Жујовић, Младен 401, 421,
 Жујовић, Сретен 10, 134, 317, 319,
 Зарић, Светислав 421, 422, 423, 501
 Зекић, Јефта 208
 Зековић, Вељко 523
 Зечевић, Божо 427
 Зечевић, Влада 414
 Златановић, Радивоје Раде 465
 Змај, Јован Јовановић 288, 289, 327
 Зоговић, Радован 533
 Зографопулос, Георгиос Ђорђе 224,
 230
 Зола, Емил 202, 233
 Зорић, Светислав 240
 Зоровић, Ерна 150
 Зоровић, Миро 150, 179
 Зрењанин, Жарко 467
 Зубовић, Аница 295
 Зубовић, Јован 427
 Ибзен, Хенрик 35, 140, 436
 Ибровац, Миодраг 8, 377, 401, 433,
 434, 459, 476
 Иван Грозни 116, 216
 Иванић, Стеван 528
 Иванковић, Петар 179
 Ивановић, Перица 245
 Ивановић, Слободан-Лале 423
 Ивековић, Младен 319
 Ивковић Боса 484, 492, 504
 Игњатовић, Срба 510
 Игњатовић, Тодор Мисирлија 138
 Извољски, Александер 402
 Икодиновић, 224
 Илић Александар-Аца 343
 Илић, Благоје 471
 Илић, Влада 260,
 Илић, Данило 250
 Илић, Драгољуб-Ера 420
 Илић, Душан 352
 Илић, Ђорђе 42, 81,
 Илић, Илија 266
 Илић, Јордан 36, 37,
 Илић, Миле 426
 Илић, Михаило-Мика 71, 401,
 Илић, Петар 36,
 Исаковић, Антоније 138
 Јовановић, Стојан 39,
 Јагушт, Младен 474
 Јаковљевић, Стеван 207, 406, 408
 Јакшић, Ђура 287, 327,
 Јанићијевић, Милија 71
 Јанков, Тоша 320
 Јанковић, Велизар 426, 531
 Јанковић, Драгослав 310, 328, 339,
 341, 431, 434,
 Јанковић, Драгутин 355
 Јанковић, Мирослав 239,
 Јанковић, Радомир 352, 422, 423, 501
 Јаношевић, Ђура 550
 Јањић, Воја 274
 Јаћимовић, Воја 166
 Јаћимовић, Јован 166
 Јаћимовић, Ружица 166
 Јевремовић, Бранко 248
 Јевтић, Богољуб Бошко 412
 Јекић, Урош 57, 138, 386
 Јелашић, Јакоб 311
 Јеленковић, Велимир-Веља 18, 19,
 229, 231
 Јелић, Добривоје 413
 Јеремић, Драган 287
 Јерковић, Небојша 411
 Јермолов, Алексеј 472
 Јеротић, Владета 445, 446
 Јефтић, Данило 383
 Јешић, 321
 Јовановић Глишић, Десанка 419
 Јовановић Нинковић, Радмила 205
 Јовановић Новаковић, Живка 185,
 205, 220, 221, 231, 244, 374
 Јовановић -Славински, Љубинка 349,
 350, 351, 355, 357
 Јовановић -Славински, Станимир-
 Станко 16, 75, 203, 204, 346, 347,
 348, 349, 350, 351, 352, 354, 356,
 396, 397

- Јовановић -Славински, Тодор Цанак 53,
- Јовановић -Славински, Станимир-Станко 16, 75, 203, 204, 313, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 356, 396, 397
- Јовановић -Славински, Тодор Цанак 39, 53,
- Јовановић Флајшман, Мира 178
- Јовановић, А. Светлана 178, 307, 484, 485
- Јовановић, А. Слободан - зет 5, 6, 7, 25, 26, 29, 33, 34, 35, 36, 49, 57, 77, 79, 81, 83, 93, 96, 99, 101, 104, 105, 106, 107, 115, 116, 129, 130, 150, 158, 159, 160, 163–181, 183–186, 192, 195, 198, 202, 203, 232, 252, 258, 273, 275, 284, 286, 295, 303, 305, 306, 310, 326, 357, 369, 372, 400, 428, 447, 454, 472, 474, 479, 480, 490, 494, 405, 506, 527, 534, 535, 542, 552, 555
- Јовановић, Алекса-Коца 163
- Јовановић, Александар - Аца 121, 178,
- Јовановић, Александар Аца Фоглер 543, 546, 548
- Јовановић, Арсо 464
- Јовановић, Батрић 478
- Јовановић, Батрић 478
- Јовановић, Блажо 160, 522, 523, 525,
- Јовановић, Богољуб 511
- Јовановић, Бојка 5, 6, 25, 33, 34, 35, 36, 41, 42, 49, 57, 75, 77, 81, 82, 83, 89, 90, 92, 94, 97, 98, 100, 102, 104, 111, 116, 118, 124, 129, 130, 150, 156, 157, 159, 160, 162, 168, 169, 170, 172, 175, 176, 178, 179, 180, 184, 192, 198, 200, 201, 231, 237, 243, 252, 256, 258, 273, 284, 302, 303, 326, 385, 414, 424, 428, 447, 454, 461, 474, 479, 490, 491, 494, 500, 502, 504, 512, 528, 538, 552, 552
- Јовановић, Видосава Вида 511
- Јовановић, Дана 5, 6, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 73, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 89, 92, 93, 94, 97, 100, 102, 104, 105, 113, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 131, 135, 136, 144, 145, 152, 158, 159, 160, 169, 171, 172, 173, 176, 178, 182, 188, 192, 199, 201, 203, 208, 214, 218, 220, 245, 249, 251, 253, 255, 256, 263, 266, 271, 272, 285, 286, 303, 310, 315, 318, 322, 323, 326, 349, 357, 362, 369, 370, 376, 379, 383, 385, 388, 391, 397, 399, 407, 410, 414, 417, 428, 434, 447, 450, 451, 454, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 465, 469, 470, 471, 473, 482, 483, 484, 489, 490, 491, 492, 494, 518, 520, 535, 536, 541, 543, 545, 546, 548, 550, 554, 556, 557
- Јовановић, Дивна 511
- Јовановић, Драги 529
- Јовановић, Ђорђе 313,
- Јовановић, Јасмина 178
- Јовановић, Јован 203, 323, 450,
- Јовановић, Јован Пижон 212, 310, 311, 323, 355, 391, 419, 420, 525,
- Јовановић, Јован-Велики-мали 385
- Јовановић, К. Драгољуб 97, 98,
- Јовановић, Коста 527
- Јовановић, Љубинка 75,
- Јовановић, Марија Мака 262, 264,
- Јовановић, Миланка 222, 303, 494,
- Јовановић, Миљивоје Милојица 240,
- Јовановић, Никодије 72, 262, 401, 527,
- Јовановић, Петар 53
- Јовановић, Радоје 255
- Јовановић, Радојка-Рада 385, 483, 487,
- Јовановић, Светозар 508
- Јовановић, Слободан-професор 23, 145, 171, 202, 286, 355, 358, 380,

- 398, 423, 432, 446, 448, 481, 495,
273, 275, 284, 286,
Јовановић, Срђан 5, 6, 7, 34, 49, 57,
77, 80, 83, 90, 100, 102, 103, 104,
105, 106, 110, 113, 118, 120, 123,
124, 129, 130, 134, 150, 151, 152,
157, 159, 160, 169, 173, 176, 181,
184, 192, 204, 214, 231, 243, 253,
258, 259, 272, 284, 286, 302, 326,
330, 414, 420, 428, 454, 459, 469,
478, 479, 490, 491, 494, 500, 504,
541, 547, 552, 555
Јовановић, Ставра 254
Јовановић, Страхиња-Бане 33, 79, 99,
101, 277, 284, 370, 553
Јовановић, Тодор 39, 40,
Јовановић-Тинковић-Антић, Радмила
220, 221
Јовичић, Драгољуб 433
Јовичић, Душан 433, 459
Јововић, Јован 477, 478
Јојић, Велимир 144, 145
Јоксимовић, Драгић 154, 309,
Јонеско, Ежен 143, 186
Јонић, Велибор 167
Јосип Броз Тито 15, 17, 18, 23, 25, 93,
108, 191, 200, 216, 217, 230, 240,
248, 250, 259, 261, 266, 271, 296,
314, 317, 327, 339, 388, 406, 416,
420, 434, 436, 439, 441, 446, 482,
514, 518, 524, 546
Јосиповић, Срба 393
Јосиф Висарионович Стаљин 9, 10, 11,
12, 14, 114, 162, 191, 197, 201, 204,
205, 210, 216, 230, 268, 271, 308,
321, 374, 403, 407, 409, 412, 421,
435, 438, 444, 472, 472, 484, 490,
509
Југов, Антон 165, 396, 409, 410
Јунг, Карл Густав 21, 22, 154, 290,
369, 446
Кадар, Јанош 161
Кајзер, 290
Кајзер, Жак 456
Калабић, Никола 206, 208, 229, 308,
309, 339
Калас, Марија 225
Калембер, Владимир 56
Каломирос, 225
Калуђерски, Коста 261
Ками, Албер 143, 186, 201, 473
Кант, Имануел 144, 204, 288, 294
Кањевић, Михаило-Мита 524
Карабиберовић, Живко 100
Карабиберовић, Зорка 100,
Карађорђе, Петровић 181, 182, 354,
532
Карађорђевић, Ђорђе 385,
Караџић-Стефановић, Вук 40, 41, 44,
327, 355, 421
Кардел, Едвард 78, 216, 313, 481, 514
Карић, Слободан 352, 353, 354, 355,
356,
Карол Румунски 340
Карол, Мартин 246, 493
Карол, Рид 376
Каруа, Мари-Ан 50, 61, 65, 435, 436,
456, 460, 462
Касу, Жан 322, 473, 474, 475, 476, 477,
490, 534, 540
Катић, Димитрије 383
Кауцки, Карл 368
Кафка, Франц 186
Качаревић, Милош-Миша 49, 122,
412
Кваме, Нкрумах 298, 314
Кватерник, Еуген 312
Кведер, Душан 447, 449, 451, 454,
484, 494, 495, 514
Кемал Ататурк 340, 373
Кенан Џорџ 255, 359, 397, 399, 402,
403, 405
Кенеди, Жаклина 465
Кершовано, Отокар 212, 228
Кидрич, Борис 229, 374
Кири, Марија 97
Кири, Пјер 97
Киро Глигоров 306
Кишнер, 267

- Китон, Бастер 380
Киш, Ервин 80
Кљаковић, Јозо 357
Кнежевић, Божидар 287
Кнежевић, Мијалко 240, 267, 432
Кобуршки, Фердинанд (Фердинанд I од Бугарске) 180
Ковачевић, Ана 165
Ковачевић, Божидар 23
Ковачевић, Василије-Чиле 408
Ковачевић, Велимир 219,
Ковачевић, Вељко 14, 82, 157, 374, 392,
Ковачевић, Нада 168,
Козић, Петар 125, 273, 274, 275, 312, 431
Козлов, 444
Козловски, Леон 403
Којен, Вука 170
Којен, Леон 170
Којић, Гаврило 20
Којић, Сретен 413
Кокановић, Чедомир 127, 251
Колар, Славко 312
Колбер, Клодет 492
Колендић, Петар 193
Колишевски, Лазар 11, 161, 428
Колпи, Анри 328
Колчев, Апостол 410
Комадинић, Милан 310
Кон, Бендит
Кон, Геца 23, 411
Конески, Блаже 306
Конрад, Аденауер 269, 275, 276, 297, 439, 442, 445, 519
Константиновић, Михаило Миша 304, 386, 401
Константиновић, Радомир 479,
Конт, Огист 455
Коњовић, Милан 536
Кораћ, Вељко 204, 295,
Кораћ, Витомир 457
Кораћ, Шека 295
Корнеј, Пјер 175
Корошец, Антон 284
Косановић, Сава 204
Костелац, Никола 147
Костић, Благоје 105
Костић, В. Коста 522, 528, 529
Костић, Гргур 427
Костић, Жика 420
Костић, Јован 390
Костић, Лаза 289
Костић, Н. Коста 450
Костић, Тихомир Василије-владика 132
Косум, 54
Котен, Џозеф 376
Кочић, Петар 133, 187, 400
Кошутић, Радован 167, 378
Крабел, 299
Крајачић, Гордана 47
Краљевић, Марко 137, 181, 320, 349
Крижанић, Ђуро 521
Крижанић, Пјер 419
Кризман, Хинко 139
Крлежа, Мирослав 149, 312, 327, 358, 383, 420, 502, 506, 533
Крснић, 55
Крстић, Васа 274,
Крстић, Влада 486,
Крстић, Милан 546
Крстић, Нада 518
Крстић, Радоје 52
Крстић, Светозар 56, 242
Крстић, Спира 16,
Крстић, Сретен 400, 517
Крунић, Љубо 30
Крусо, Робинсон 379
Кручковски, Леон 491
Ксантипа, 230
Кукурага, Неле 62
Кулунцић, Звонимир 312
Кумануди, Коста 145, 154, 260, 401, 404, 427, 433, 434
Кунц, Драго 9
Кусаковић, Бошко 432
Кусаковић, Веселин-Веса 432

- Кустин, Астолпе 399, 403
 Кушић, Бора 550
 Кушић, Петар-Пера 68
 Кушић-Трајковић, Милева 37, 72,
 537, 543, 550
 Лавал, Пјер 269
 Лазаревић К. Бранко 34, 280, 286,
 Лазаревић, Бранко 280, 286
 Лазаревић, Вера 57
 Лазаревић, Лаза 194
 Лазаревић, Светозар 197,
 Лазић, Војислав-Воја 392
 Лазић, Живојин-Жика 164
 Лакро, Жак 345, 475
 Лалевић, Миодраг 223, 224
 Лалић Никола 203, 204, 311, 334
 Лалић, Михаило 203
 Лалић, Радован 34, 166,
 Ландолфини, Жермен 461
 Ланкастер, Берг 256
 Ласре, Мадлен 136
 Лаурентис, Дино 233, 235
 Лауренчић, Јозо 24
 Лафарг, Пол 76, 77
 Лафра, Ани 524
 Легри, Денизе 513
 Леко Љубица 549
 Леко, Александар 353,
 Леко, Ана 115, 119
 Леонид, Иљич Брежњев 326, 332, 339,
 353, 376, 397, 436, 439, 444
 Летев, Франсоа 180, 183, 232, 251,
 296, 326, 330
 Лефевр, Анри 344, 345, 346
 Лилич, Душан 366
 Лимијер, 292
 Линдон Џонсон 288
 Липман, Волтер 390
 Ловчевић, Јован 283
 Лок, Џон 175
 Лопез, Матеос 511
 Лопичић, 527
 Лопичић, Љубица 527
 Лопичић, Слободан 527
 Лорен, Софија 504
 Лоренц, Борислав 265, 269, 550
 Лоренц, Радомир 265,
 Лоренц, Цица 550
 Лоце, Рудолф Херман 32
 Лукач, Ђерђ 149
 Лукић, Борислав 412
 Лукић, Живан 278, 528, 530, 531, 532
 Лукић, Живота 532
 Лукић, Света 149, 155
 Љотић, Димитрије 111, 167, 180, 243,
 382,
 Љубеновић, Сотир 60
 Љубишић, Вида 147
 Љубишић, Недо 147, 148, 149
 Љумовић, Божо 523
 Маглић, Цвета 533
 Мадић, Богдан 450
 Мајсторовић, Богдан 184
 Мајсторовић, Никола 457
 Макартур, Даглас 432, 433
 Маклин, Фицрој 217, 546
 Максимовић, Александар 79
 Максимовић, Ана 115,
 Максимовић, Божидар-Божа Кундак
 30, 260, 398
 Максимовић, Милосав 20, 21
 Максимовић, Миодраг-Миле 96, 115,
 203, 232, 449, 499, 510
 Максимовић-Сарић, Милеса 80
 Малетић, Небојша 339
 Малетић, Слободан 387
 Маловић, Јосиф 75, 347, 523
 Малро, Андре 237, 330, 539
 Ман, Томас 144, 169
 Мангано, Силвана 233, 234, 235
 Мандес, Франс 95, 182, 183, 271
 Мандић, Нада 219
 Мандић, Светислав 219,
 Манкијевич, Јозеф 415
 Манојловић, Божа 411, 412
 Манчић, Владимир 499
 Мао Це Тунг 210
 Мариз, 285, 286
 Маринко, Миха 160
 Маринковић, Бранко 524

- Маринковић, Веља 69
Маринковић, Војислав-Воја 240, 401, 497
Маринковић, Илија 69, 70, 71, 72,
Маринковић, Павле 496
Маринковић, Ранко 420
Маринковић, 78
Марић, Љубомир Љуба 212
Марић, Растислав 330
Марјановић, Алимпије 179
Марјановић, Бане 179
Марјановић, Јован 339
Марјановић, Олга 179
Марјковић, Ратко 187
Марковић Цинцар, Александар 188
Марковић, Аћим 20, 87,
Марковић, Божа 311, 355, 525, 530, 531
Марковић, Влада 550
Марковић, Вукица 245, 502
Марковић, Добринко-Гувернер 351, 352
Марковић, Драгослав-Дража 419
Марковић, Животије 451
Марковић, Иван 76
Марковић, Јелисавета 369, 372
Марковић, Лазар 505, 530,
Марковић, Лека 71
Марковић, Милан 377,
Марковић, Михаило 375
Марковић, Младен 401,
Марковић, Момчило-Мома 511,
Марковић, П. Милорад 520,
Марковић, Радован 55
Марковић, Светозар 6, 33, 354,
Марковић, Сима 191, 529,
Маркс, Карл 29, 170, 197, 204, 216, 234, 288, 344, 346, 368, 369, 375, 455,
Маскарели, Марио 128
Мастиловић, Обрад 127, 251
Матарих, Јосип 24, 25, 324, 417, 462, 526
Матарих, Мира 469
Матеи, Енрико 389
Матејић Ђорђевић, Десанка Деса Чичина 551
Матејић, Брана 551
Матејић, Драгиша 542
Матејић, Матеја 189
Матић, Бора 248
Матић, Драгољуб 423
Матић, Ђурђевка 310
Махатма Ганди 74,
Мачек, Владимир-Влатко 53, 137, 142, 153, 244, 305, 323, 340, 341, 355, 358, 366, 391, 420, 441, 470, 524, 525
Мејер, Данијел 69
Меми, Албер 213
Мендерес, Аднан 226, 373,
Меркури, Мелина 225, 376
Мештеровић, Ђура 155
Мештровић, Иван 320, 341, 357, 358, 359, 367, 501
Мештровић, Мате 358
Мијалковић, Милан 323, 324
Мијушковић, Мика 497
Микојан, Анастас Иванович 226, 402, 438, 444
Миладиновић, Миодраг 462
Милан Обреновић 531
Миланковић, Милутин 98, 500
Милановић, Петар-Пера 542
Милатовић, Милорад-Миле 385, 524
Милачић, Душан 201, 203, 225, 327, 369, 372, 377, 401, 555
Милаш, Никодим 195
Милек, Петар 139
Миленовић, Душан-Мосација 55, 56
Милетић, Миодраг 169
Милетић, Сетозар 181, 289
Милић, Бошко 553
Милић, Милорад 480
Миловановић, 70
Миловановић, Коста Пећанац 44
Миловановић, Милан 398
Миловановић, Милован 401, 497

- Милојевић (Миољевић), Живомир - Жика 64, 303, 336, 360, 380, 417, 435, 460, 462, 466, 484, 542, 554, 556
- Милојевић, Антонија- Беба 263, 359, 447, 460,
- Милојевић, Милан 427, 433,
- Милојевић, Предраг 313,
- Милосављевић, Љубинка 451
- Милосављевић, Методије 29
- Милосављевић, Мирко 180
- Милосављевић, Пеђа 350, 449
- Милош Обреновић 41, 182, 405, 435, 531
- Милошевић, Владимир-Влајко 73, 208,
- Милошевић, Дениза 73, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 120, 122, 172,
- Милошевић, Добрила 208,
- Милошевић, Јелица-Беба 88, 89, 90,
- Милошевић, Љубиша 85, 299,
- Милошевић, Микица 83, 90, 120, 387, 400, 402, 483
- Милошевић, Милорад Мика Бели 83,
- Милошевић, Милош - Мика 83, 84, 87, 8, 89, 90, 91, 120, 122, 209, 302, 404, 407,
- Милошевић, Милош-Миша 75, 175, 212, 311, 368, 384, 419, 461,
- Милошевић, Михаило 400,
- Милошевић, Младен 411, 412,
- Милошевић, Нада 88,
- Милошевић, Никола 149, 155,
- Милошевић, Новак 404,
- Милошевић, Радомир-Чеда 234, 235,
- Милошевић, Христина Нина 73, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90,
- Милошевић-Илић, Лепосава-Лепа 247
- Милу, Едгар 257,
- Милутиновић, Десанка 451, 538
- Милутиновић, Иван 29, 74, 343,
- Милутиновић, Јеремија 56, 65,
- Милутиновић, Милун 38,
- Милутиновић, Мирослав 57,
- Милутиновић, Момир 57,
- Милутиновић, Сима Сарајлија 287
- Миљанов, Марко 284
- Миљковић, Бранислав 26, 183, 506
- Миндеровић, Чедомир 25, 533, 534
- Минић, Милка 364, 367
- Минић, Милош 364,
- Минчев, Никола 306
- Мирковић, Мијо 470,
- Мирковић, Милосав 437
- Мирковић, Станка 471, 484
- Мисирлић, Александар 136,
- Мисирлић, Јован 274,
- Мисирлић, Милош 401, 452
- Мисирлић, Светозар 138,
- Митић Поп, Алекса 16
- Митров, Стјепан Љубиша 515
- Митровић, Душан 76,
- Митровић-Билас, Митра 49, 178, 529
- Митропоулос, Димитри 225
- Михаило Обреновић 531, 532
- Михаилов, Иван - Ванча 164,
- Михаиловић, Борислав-Михиз 137, 193,
- Михаиловић, Драгољуб-Дража 47, 55, 70, 113, 186, 187, 188, 194, 207, 218, 229, 242, 244, 255, 260, 274, 284, 320, 339, 352, 420, 421, 427, 479,
- Михаиловић, Илија 542
- Михаиловић, Југослав 134, 141
- Михајлов, Вера 116, 117, 118, 147, 198, 216,
- Михајлов, Марија 117, 122, 123
- Михајлов, Михаило- Мишко 143, 147,
- Михајлов, Никола 116, 117, 182, 198,
- Михов, Михо 305,
- Мицкијевић, 27
- Мишић, Зоран 193,
- Мишић, Јован 442
- Мишић, Меланија 508
- Мишковић, 63
- Младеновић, 80
- Младеновић, Димитрије 137
- Младеновић, Танасије 279

- Мојсов, Лазар 165, 306
Моле, Ги 95, 182, 183, 268, 334, 429, 547
Мољевић, Мира 245,
Мољевић, Стеван 47, 154, 207, 208, 218, 219, 231, 234, 244, 425, 427,
Момчиловић, 223
Монтани, Већеслав 341, 342
Монтгомери, Едвард Клифт 414, 415
Морас, Шарл 75, 384
Морган, Мишел 246, 493
Морен, Едгар 345
Моро, Жана 245, 246, 315, 425
Мороа, Андре 185, 186
Московљевић, Милош 9, 14, 15, 20, 44, 49, 78, 99, 155, 167, 190, 242, 265, 310, 412, 431
Муњић, Петар 404
Муравјев, Константин 396
Мусил, Роберт 438
Мустапић, Иван 307
Назор, Владимир 80
Најдановић, Милутин 347
Нанчић Хумо, Олга 546
Настасијевић, Методије 386
Настасијевић, Момчило 482
Наумовић, Миливоје 99
Начић-Хумо, Олга 546
Негован, 223
Недељковић, Душан 31, 45, 481
Недић, Бора 372, 381, 535
Недић, Љубомир 286, 287, 288, 405
Недић, Милан 44, 111, 112, 133, 134, 167, 186, 240, 243, 251, 353, 382, 423, 543
Ненадовић, Алекса 422
Ненадовић, Александар 276
Ненадовић, Јаков 405
Ненадовић, Матеја 405
Нени, Пиетро 298, 439
Несторовић, Ђорђе-Ђока 505
Нешић, Милан 260
Нешковић, Благоје 10, 190, 191, 319,
Нешковић, Рајко 419
Никита Сергејевич Хрушчов 9, 12, 15, 162, 197, 210, 216, 276, 297, 315, 316, 326, 327, 332, 371, 373, 377, 381, 388, 389, 401, 402, 403, 407, 409, 434, 438, 439, 443, 444, 446, 460, 465, 468, 490, 509, 530, 547, 556
Никић, Федор 552
Никола Пашић 31, 68, 155, 163, 174, 188, 230, 260, 505, 531, 542
Николај I Павлович 403
Николајев, Андријан 214
Николајевић, Радивоје 529
Николић, Милан 72
Николић, Божидар, 307
Николић, Добросав 518, 519
Николић, Живојин 487
Николић, Момир 75, 401, 421
Николић, Пера 257,
Николић-Стергар, Милица-Мики 219,
Николиш, Гојко 155
Николов, Асен 43
Никчевић, Томица 521
Ниче, Фридрих 15, 144, 149, 369, 460
Новак, Виктор 25,
Новаковић, Грујо 393, 394, 400
Новаковић, Десаанка-Деса 543
Новаковић, Коста 421
Новаковић, Никола - Нико - Лонго 152,
Новаковић, Стојан 354,
Нојбахер, Херман 187
Нушић, Бранислав 23, 24, 137, 289, 346, 369, 501
Обов, Александар 395
Обов, Тодора 395
Обрадовић, Аца 151
Обрадовић, Доситеј 47
Обрадовић, Мила 447, 448, 449
Обреновић, Анка 502
Обреновић, Петрија 502
Оливије, Лоренс 243, 256
Олић, Љубиша 182,
Орест, 285

- Орлеанка, Јованка 292, 493
 Оровић, Сава 530
 Осборн, Алекс 438
 Остојић, Захарије 218,
 Остојић, Стево 471
 Павелић, Анте 111, 153, 164, 244, 340,
 501,
 Павелић, Анте-Смит 501, 525
 Павић, Воја 510
 Павић, Јелена 510
 Павић, Јефто 74, 114, 347, 520, 523,
 524, 525
 Павићевић, Вуко 368,
 Павковић, Љубисав 548
 Павле Карађорђевић 340, 341, 342,
 358
 Павлек, Миховил 312
 Павловић, Александар-Аца 427, 433,
 466, 546
 Павловић, Бранко 125
 Павловић, В. Влада 527
 Павловић, Властимир Царевац 111
 Павловић, Драгољуб 167, 192, 195,
 377
 Павловић, Душан 135, 452
 Павловић, Ђорђе 189
 Павловић, Живојин 304, 305
 Павловић, Л. Божа 397
 Павловић, Милорад-Крпа 193, 426
 Павловић, Миодраг 327, 437, 479,
 Павловић, Ст. Коста 496,
 Пађушин, 223
 Пајета, Банкарло 439
 Палавестра, Предраг 437
 Паламос, 228
 Палевски, Пол 333
 Пандуровић, Сима 243, 249, 252
 Пантић, Ристо 34, 283
 Пантић, Мира 266
 Пантић-Грбојевић, Круница 34,
 Папић Радован 393
 Паранос, Ика 127
 Паскал, Јордан 290
 Паскал, Мишел 31
 Пашић, Ђорђе 63, 64,
 Пејић, Антоније 370
 Пејић, Илија 210, 211
 Пејчић, Веља 331
 Пејчић, Тихомир 503
 Пекота, Добро 244
 Пенезић, Слобода Крцун 371, 377, 408
 Перигора, Жорж 158
 Перић, Бошко 353,
 Перић, Драгољуб 55,
 Перић, Ђорђе 75,
 Перић, Живојин 530
 Перкинс, Ентони 235
 Перовић, Мара 524
 Петар I Карађорђевић 141,
 Петар I Петровић 95
 Петар II Петровић Његош 11, 41, 84,
 169, 193, 228, 278, 284, 287, 327,
 342, 374, 543
 Петков, Добрија 347
 Петков, Никола 347, 394, 410, 458
 Петковић, Владислав Дис 289,
 Петковић, Коста 270,
 Петковић, Љубисав 481
 Петров, Михаило 372
 Петровић, Александар-Саша 535
 Петровић, Аца 433, 480, 481,
 Петровић, Богдан 63
 Петровић, Габријела 46, 128,
 Петровић, Дана 476,
 Петровић, Живадин-Жижга 420
 Петровић, Зоран 557
 Петровић, Илија 108, 432
 Петровић, Јасенка 24, 46, 47, 81, 195,
 263, 264, 387
 Петровић, Јеленко 132,
 Петровић, Јелица 106, 128
 Петровић, Јован 24, 42, 45, 46, 79, 80,
 81, 82, 99, 425, 435, 484, 554, 557,
 Петровић, Јован 425, 426, 427,
 Петровић, К. Љуба - Фурија 427, 433,
 434,
 Петровић, М. Илија 108, 407, 410,
 Петровић, Марко 305
 Петровић, Милутин 260
 Петровић, Мирко 476

- Петровић, Мирослава - Лилика 45,
154, 196, 263, 264
Петровић, Надежда 536
Петровић, Настас 405, 406, 433,
Петровић, Настас 406
Петровић, Никола 266
Петровић, Нинко 70, 200, 243, 381,
413, 476, 518,
Петровић, Радич 181
Петровић, Рака 19
Петровић, Светислав-Жолика 475,
Пећанац Миловановић, Коста 44
Пијаде, Моша 133, 242, 250, 319, 397,
424
Пикон, Гастан 539, 540
Пирсон, Дрју 216, 217
Питагора 22
Пламенац, Јован 74
Платон, 21, 22, 293, 294, 369, 473
Плећаш, 141
Плећевић, Чеда 191, 274, 339, 420
Плинић, 403
Плотин, 294
Плотњиков, Виктор 212
По, Едгар Алан 287
Подвинец Срећко 37
Подгорни, Николај Викторович 444
Помпиду, Жорж 183
Поп-Митић, Алекса 16
Поповић, Александар-Аца 367, 372
Поповић, Богдан 280, 281, 286, 358,
406, 434, 495,
Поповић, Бранко 128,
Поповић, Васиљ 249, 495,
Поповић, Велимир-Веља 528, 530,
Поповић, Веља 31
Поповић, Влада 414, 529,
Поповић, Владета 169,
Поповић, Војин Војвода-Вук 99
Поповић, Добрила Лела Гај 330
Поповић, Душан 421, 498,
Поповић, Ђ. Милош 50, 209, 264, 502,
529
Поповић, Јелена 126,
Поповић, Јово 126, 127, 251, 500, 533,
Поповић, Коста 481
Поповић, Костина 553
Поповић, Коча 190, 225, 226, 280,
393,
Поповић, Љубомир Љуба 249,
Поповић, Матија 251,
Поповић, Милан 242, 413,
Поповић, Милентије 138, 180, 191,
441,
Поповић, Ната 249
Поповић, Никола 204,
Поповић, Павле 166, 192, 195, 327,
506
Поповић, Пера 50,
Поповић, Ранко 359,
Поповић, Урош 126, 500
Попович, Павел 214,
Потић, Војислав 459, 499
Потић, Јелена 499
Пратуси-Вергер, Андреа 461, 462
Предин, Стеван 61
Предић, Милан 327
Прибићевић, Адам 284, 311
Прибићевић, Валеријан 311
Прибићевић, Милан 17, 77, 169, 311,
323, 374, 480
Прибићевић, Ружа 481, 543
Прибићевић, Светозар 47, 139, 166,
311, 427, 470
Прибићевић, Стојан 311
Принцип, Гаврило 249, 250, 251
Прица, Огњен 212
Продановић, Драгољуб-Вук 247, 458
Продановић, Зора 458
Продановић, Јаша 23, 241, 255, 419,
420, 421, 426,
Продановић, Светлана Цеца 458
Продановић, Цига 458
Прокић, Лазар 56, 343
Прокопиу, Ангел 375
Протић, Стојан 384, 406, 426, 433, 505
Пруст, Марсел 185, 475, 539, 540
Птоломеј, Клаудије 290

- Путник Стојадиновић, Софија-Пепа 52, 66
Путник, Радомир 425,
Пушкин, Александар Сергејевич 215
Пшибишевски, Станислав 140
Радић, Антун 96, 312,
Радић, Дивна 436,
Радић, Ђорђе 480
Радић, Стјепан 47, 96, 155, 174, 183,
244, 245, 270, 282, 311, 312, 316,
319, 355, 358, 370, 441, 503, 522,
525, 532
Радичевић Бранко 287
Радичевић, В. Бранко 41
Радованов, Милан 462,
Радованов, Мира 324
Радованов, Никола 21, 24, 203, 459,
526
Радовановић, Љуба 529, 530
Радованчев, 101
Радовић, Андрија 95
Радовић, Драгош 347, 499
Радовић, Марина 95
Радовић, Оливера 347
Радојевић, Милан 386
Радојичић, Нада 536, 537
Радојичић, Стева 64
Радојковић, Милош 346, 347
Радосављевић, Александар 422
Рајић, Милан 427
Рајковић, Славко 384, 386
Рајчић, Бисерка 14, 26, 33, 47, 65, 67,
69, 72, 74, 106, 166, 168, 304, 335,
336, 378, 405, 424, 436, 438, 454,
459, 460, 482, 491, 507, 508, 509,
513, 541, 553
Ракић, 101
Ракић, Милан 281, 434
Ранкић, Илија 283
Ранковић, Александар 17, 18, 55, 79,
99, 191, 216, 255, 343, 349, 419,
421, 511, 518
Ранковић, Драгутин 432
Ранковић, Светолик 494, 495,
Ранковић, Славка 79,
Ранчић, Богољуб 432
Ранчић, Светозар 124
Ранчић-Илић, Христина 508
Рафајловић, Живојин Жика 163
Раџић, Сима 553
Рашовић, Милош 212
Режека Иво 147
Режека, Вера 147
Рембо, Артур 34, 202, 491, 540
Ремизов, Алексеј 143, 144, 438
Рено, Пол 133
Ренувије, Шарл 32
Рибар, Иван 59, 274, 292, 339, 398,
477,
Рибар, Јурица 477
Рибар, Лола 477, 508
Рибарац, Стојан 50
Рибентроп, фон Јоахим 188
Рибникар Владислав 228
Рид, Карол 376
Ристић, Андра 498,
Ристић, Драгутин-Вулкан 461,
Ристић, Лазар 407,
Ристић, Марко 190, 280, 304, 460,
533,
Ристић, Миљивоје 33, 479,
Ристић, Миодраг-Исус
Ристић, Правда 495, 496, 4908,
Ристић, Светомир 169
Рихтер, Пол 294
Ричард, Антоанета 461
Роберт, Кенеди
Ротердамски, Еразмо 22, 204
Рувидић, 487
Русо, Жан Жак 275
Савин, Ђорђе 382, 404
Савић, Кирило 17, 260, 341, 421
Савковић, Милош 194, 377
Саган, Франсоаз 185
Самарџић, Каћа 534
Сандауер, Артур 289, 290
Сандић, Коста 445
Сарачевић, Љуба 542
Сарић, Бојка 92
Сарић, Велимир-Веља 93, 100

- Сарић, Милеса 92
Сарот, Клод 321
Сарот, Натали 321, 322, 540
Свансон, Глорија 380
Секулић, Живко 553
Секулић, Исидора 62, 278, 480
Секулић, Мишко 351
Секулић-Миљковић, Верица 22, 49, 263,
Сивчанин, 18, 61
Сигфрид, Андре 202
Силито, Алан 438
Симеуновић, Душан 530
Симић, Живојин 169
Симић, Миша 498
Симовић, Душан 311, 391, 499
Симонов, Влада 233
Симоновић, Душан 15,
Скерлић, Јован 40, 167, 189, 194, 243, 281, 286, 287, 288, 354, 426, 476, 481, 506
Славенски, Јосип 238
Славински, Ђорђе 435
Славински, Ђорђе-Ђера 40,
Славински, Перча 67,
Слијепчевић, Перо 169
Смиљанић, Драгослав 274
Смиљанић, Милан 364
Смодлака Никола 62
Смодлака, Божа 62
Смодлака, Лука 62
Смодлака, Тереза 63
Созданић, Петар 525
Солдатић, Далибор 254
Солжењицин, Александар 438
Соловјев, Владимир 144
Сочица, Мујо 521
Спасић, Бора 48, 50, 51, 54, 60, 545
Спасић, Бранислав-Бане 54,
Спасић, И. Аца
Спасић, Манасија-Маца 54, 94, 545
Спиноза, Барух 22
Србински, 395
Сретеновић, Драгољуб 111, 112, 114, 392,
Сретеновић, Драгомир Гулемино 546
Срзентић, Васа 113
Стајић Јовановић, Миланка 222
Стајић, Урош 323
Стакић, Владислав 61, 65, 75, 159, 261, 344, 384, 459,
Стакић, Софија 552
Стамболиски, Асен 396
Стамболић, Вукашин 375,
Стамболић, Петар 190, 349, 393, 408
Стаменовић, Александар - Сања 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 51, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 138, 141, 157, 172, 200, 206, 245, 258, 259, 303, 337, 338, 418, 419, 429, 458, 483, 518, 537, 543, 545, 546, 552
Стаменовић, Вера 66,
Стаменовић, Душко 66
Стаменовић, Ђера 39, 40, 60
Стаменовић, Љубиша 66,
Стаменовић, Новица 39, 66, 72, 73, 157, 172, 261, 303, 338, 381, 382, 429, 546
Стаменовић, Нуша 38, 73, 172, 261, 338, 429, 546
Станисављевић, Ђурађ-Ђуро 470
Станковић, Борислав 464, 466
Станковић, Димитрије-Мића 197
Станковић, Душан 528
Станојевић, Аца 542
Станојевић, Лазар 237, 446
Станојевић, Петар 393
Станојевић, Станоје 164, 406
Старчевић, Радојица 258, 260
Стевановић, Борислав Бора 70
Стевовић, Васа 305
Стевовић, Милош 305
Стевовић, Ната 305
Стевовић, Софија 305
Стевчић, Душан 18, 19, 274

- Стендал, 8, 202, 345, 369, 433, 472,
 489, 539, 540
 Степановић, Константин-Коста 186,
 187, 206, 207, 218
 Стергар, Милош 219
 Стефан Душан Немањић, цар 507
 Стефан, Лазаревић, деспот 406, 507
 Стефановић, Милан 541
 Стефановић, Ненад 511, 526
 Стефановић, Павле 278, 279, 309, 327,
 Стефановић, Светислав 243
 Стефановић, Светислав-Ђећо 343, 523
 Стефановић, Миљивоје-Долински 49
 Стефановић-Параћинац, Нишавац
 189
 Стивенсон, Адлај 287, 300, 389, 444
 Стијовић, Ристо 536
 Стишовић, Обрад 393, 394
 Стојадиновић, Милутин-Бикица 52,
 66
 Стојадиновић, Милан 167, 187, 241,
 310, 311, 448, 476, 478, 505, 506,
 521, 522
 Стојановић, Весна 214
 Стојановић, Властимир-Власта 142,
 Стојановић, Воја 501,
 Стојановић, Даница Цица 76, 171,
 172, 214, 440
 Стојановић, Југана 535
 Стојановић, Љуба 221, 426
 Стојановић, Миодраг Миша 214
 Стојановић, Михајло-Миша 478
 Стојановић, Младен 136
 Стојановић, Петар-Пера 221
 Стојановић, Сретен 228, 229,
 Стојановић, Тика 241
 Стојиљковић-Грбић, Загорка-Гора 481
 Стојков, Тодор Тоша 309, 310, 312,
 323, 328, 339, 340, 341, 357, 367,
 368, 400, 408, 431, 432, 434, 470
 Стојковић, Андрија 49, 203
 Стојковић, Вера 49
 Стокић, Војислав-Воја 241
 Стоковски, Леополд 278
 Стонак, Лав 126
 Стошић, Добрила 50,
 Стошић, Драгомир 37, 50, 303, 501,
 502, 504, 506,
 Стриндберг, Аугуст 140, 175
 Суворов, Александар 472
 Сун, Јат Сен 110, 265, 316
 Сустел, Жак 271
 Сушић, Ђорђе-Ђока 492
 Сушић, Милорад 492
 Сушић, Спасоје 24'0, 291
 Сушић-Крндић, Милија 492
 Сушић-Крндић, Милисав 492
 Табаковић, Милан 437, 460, 507
 Тадић, Мића 386
 Танчић, Александар-Санда Шустер 75
 Танчић, Синиша 440
 Тасић, Бојана 163
 Тасић, Ђорђе 177
 Татаровић, Богољуб 233, 234
 Тејлор, Едгар Кендал 201,
 Тејлор, Елизабет 414, 415
 Теокаревић, Лазар 259
 Терзибашић, Микица 245
 Терзић, Гавро 181
 Терић, Гојко 126, 251
 Тинковић, Јоца 205
 Типсаревеић, Милорад 30, 31, 32, 33,
 74, 342, 343, 344, 385, 387, 397,
 398, 402, 404
 Тодор Живков 161, 162, 409
 Тодоров, Коста 395, 307,
 Тодоровић, Анта 420,
 Тодоровић, Бошко 218
 Тодоровић, Жарко 96, 218
 Тодоровић, Коста 73, 87, 91, 395,
 Тодоровић, Лепшица 50,
 Тодоровић, Мијалко 511
 Тодоровић, Мила 21
 Тодоровић, Пера 354
 Тодоровић, Радомир 19, 352, 434, 435,
 441, 517
 Токвил, Алексис 399, 402, 403, 404,
 405
 Толстој, Лав Николајевич 211, 237,
 438, 494

- Томин, 18
Томић, Алекса-Аца 248
Томић, Божидар 249, 251, 283
Томишић, Антон 84
Томишић, Зденка 84
Томишић, Нада 84
Томишић, Регина 84
Томшич, Вида 79
Тонеј, Хенри 65
Топаловић, Живко 29, 207, 427
Торбар, др Јосип-Иван 142
Торес, Морис 316, 547
Тотић (Ђурић), Мирјана 15
Точанац, Василије 223, 224
Тошић, Богдан 55, 56,
Тошић, Војислав Воја Корошец 189,
200, 331
Трајков, Георги 394, 396,
Трајковић, Никола 35
Трајковић, Слобода 477
Трбић, Василије 164
Трбојевић Пантић, Круница 34
Трбојевић, Душан 201, 524, 537
Трбојевић, Милан 98
Трбојевић, Миша 299, 432, 447
Трифковић, Марко 505
Трифуновић, Љубиша 398, 461
Трифуновић, Милош-Миша 260, 352
Тркља, Лазар 30
Трумбић, Анте 316, 355, 501, 525
Тупањанин, Милош 30, 126, 127, 128,
249, 251, 323
Туцовић, Владимир 31
Туцовић, Димитрије 421
Бетковић, Јован 476, 477, 478, 521,
522
Ђирић Дамњановић, Стела 6
Ђирић, (рођ. Милић), Катарина-Кити
485, 553
Ђирић, Стеван 485, 553
Ђирковић, Јован 163
Ђирковић, Сима 249
Ђопић Бранко 138, 289, 534
Ђопић, Никола 321, 406
Ђосић, Бранимир 415,
Ђосић, Добрица 371, 383, 489
Ђосић, Драгомир 397, 486,
Ђурчин, Милан 358
Ђурчић, Милан - Браца 18, 50, 388,
417, 510, 552
Ђурчић, Никола 510
У Тант, 381
Увалић, Радивоје 44, 45, 177, 293, 311
Удовичић, Ана 173
Удовичић, Ђана 173
Удовичић, Јуре 173
Узуновић, Бранко 348, 352, 371
Ујевић, Аугустин 280
Урошевић, Анта 107, 108
Урошевић, Миливоје 222, 223
Урошевић, Слободан 107
Ферари, Рахела 369
Фидел Кастро 276, 277, 402
Филиповић, Драгослав 191, 519
Флајшман Алмули, Елза 295
Флајшман, Мирјана 178, 252,
Флајшман, Роберт-Тоби (Алберт) 76,
204, 295
Фокнер, Вилијам 152, 153, 540
Франичевић, Егон 80
Франичевић, Марин 80
Франс, Анатоли 186, 240, 449, 489
Френклин Делано, Рузвелт 313, 409,
443, 444
Фридман, Жорж 260
Фридрих, Велики 288
Фрол, Иво 454, 491
Фурије, Батист 76, 455
Хајле, Селасије 276
Хајне, Хајнрих 287
Хајценберг, Вернер 290
Хауард, Тревор 376
Хачатурјан, Арам Иљич 524
Хаџић, Милош 180
Хегел, Георг Вилхелм Фридрих 31,
197, 203, 204, 294
Хеленбах, барон 141
Хепберн, Катрин 414, 415

- Хепберн, Одри 490
 Херен, фон Виктор 358, 359, 485
 Хикеџ, 142
 Хичкок, Алфред 235
 Хобул, Мих 515
 Холбах, Пол 31, 32
 Хосеин, 545
 Хоторн, Натанајел 287, 288
 Хофман, Ернест Теодор Амадеус 287
 Хофман, Малвина 433
 Христећ, Ани 348
 Христић, Коста 347
 Христић, Никола 347
 Христозов, Руси 409
 Хуари, Бумедијен 268
 Хумо, Авдо 393,
 Цветковић, Аца
 Цветковић, Драгиша 188, 391
 Цветковић, Живојин 29
 Цветковић, Животије 451
 Цвијан, 101
 Цвијовић, Кирило 330
 Цекић, др Јован 519
 Цекић, Јован 137, 138, 257
 Цекић, Марица 137
 Цекић, Милорад 137, 138
 Церовић, Стојан 522
 Цинцарко, Миле 138
 Цинцар-Марковић, Александар 188
 Цицварић, Крста 404
 Цицварић, Митар 404
 Црвенковски, Крсте 306
 Црњански, Милош 23, 280
 Цукић, Павле 435
 Чабић, 292
 Чадајев Јаковљевич, Петар 403
 Чанг Кај Шек 110, 316
 Чанков, Георги 409
 Чарнојевић, Арсеније III 167
 Чвркић, Војко 187
 Чекеревац, Бошко 222
 Чекеревац, Лепосава-Лепа 222
 Чекеревац, Ната 222, 471
 Челебоновић, А. 22
 Челебоновић, Марко 477
 Чемберлен, Артур 217
 Чеперковић, Биса 552
 Чеперковић, Влада 552
 Чеперковић, Жарко 548
 Червенков, Влко 165, 396, 409
 Черчил, Рандолф 217
 Чолаковић, Родољуб 250, 393
 Чолић, Милутин 291, 292, 328, 410
 Чубриловић, Бранко 126, 127, 157,
 391, 400, 412, 431, 486
 Чубриловић, Васо 126, 128, 157,
 Чубриловић, Вељко 157, 250,
 Чубриловић, Вида 391
 Чубриловић, Нада 157,
 Чухрај, Наумович Григориј 460
 Чучков, Емануил 306
 Џавахарлал, Нехру 74, 183, 201, 306,
 314
 Џамбасовски, Милан 555
 Џамбасовски, Милица 554
 Џамбасовски, Спиро 554
 Џацић, Јордан 18, 19,
 Џацић, Петар 193
 Џејмс, Вотсон 407
 Џејмс, Хнери 65, 67, 95, 185
 Џон, Кенеди 15, 255, 276, 300, 316,
 358, 376, 381, 388, 389, 390, 444,
 465, 518, 519, 555, 556
 Џонић, Урош 249
 Џумхур, Зуко 419
 Шеган, Алек 100, 102, 129, 130, 142,
 151, 152, 160, 173, 176, 258, 259,
 Шеган-Будимлић, Вера 100, 102, 129,
 135, 258
 Шантал, 272
 Шарден, Тејар 272
 Шарл Де Гол 94, 96, 182, 183, 237,
 267, 268, 269, 270, 271, 275, 276,
 285, 299, 308, 315, 316, 322, 332,
 333, 334, 389, 401, 415, 429, 434,
 437, 443, 445, 460, 466, 493, 496,
 499, 519, 555
 Шеган, Вука 130
 Шелинг, Фридрих Вилхем 294
 Шеро, Гастон 247

Шилер, Фридрих 169, 194, 288
Шиљеговић, Бошко 393
Ширер, Норма 380
Шкеровић, Јефто 521
Шкеровић, Никола 521
Шнајдер, Карло 20
Шојић Радослав-Бата 221
Шојић, Љубомир 221
Шојић, Мила 221
Шопенхауер, Артур 144, 294

Шпадијер, Стојан 522
Штајнбек, Џон 314, 315, 322, 383
Штернер, 208
Штрекер, 187
Шубашић, Иван 174, 340
Шукановић, Љуба 418, 419
Шулејић, Драгиша 50
Шуменковић, Илија 398
Шутеј, Јуре 174

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32:929 Јовановић Д.
323(497.1)“19“(091)
821.163.41-94

ЈОВАНОВИЋ, Драгољуб, 1895-1977

Дневник. Књ. 2 / Драгољуб Јовановић ; приредио Момчило Исић ;
[превод са француског и коректура Татјана Шотра]. - Пирот : Историјски
архив : Београд : Породица Д. Јовановића, 2020 (Београд : Графоавала). -
579 стр. : слика Д. Јовановића ; 24 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Регистар.

ISBN 978-86-80412-13-9 (ИАП)

а) Јовановић, Драгољуб (1895-1977) — Дневници б) Југославија —
Политичке прилике — 20в — У успоменама

COBISS.SR-ID 25422601